LÁNYI KÁROLY

MAGYAR

EGYHÁZTÖRTÉNELME.

ÁTDOLGOZTA

KNAUZ NÁNDOR.

I. KÖTET.

(889-1526.)

ESZTERGOM, 1866.

NYOMATOTT KORÁK EGYEDNÉL.

FOMAGASSÁGU ÉS FŐTISZTELENDŐ

NAGYKÉRI

SCITDVSZKY JÁNOS

ÚRNAK,

A RÓMAI SZENTEGYHÁZ ÁLDOZÁR-BÍBORNOKÁNAK

MAGYARORSZÁG HERCZEGPRÍMÁSÁNAK

FŐ ÉS TITKOS KORLÁTNOKNAK

ESZTERGOMI ÉRSEK

ÉS

ÖRÖKÖS FŐISPÁNNAK

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK SZÜLETETT KÖVETÉNEK

A CS. KIR. APOSTOLI FELSÉG

VAL. BELSŐ TITKOS TANÁCSOSÁNAK

STB. STB. STB.

A NEMZETI NYELV ÉS IRODALOM

NAGYKEGYESSÉGŰ

PÁRTFOGÓJÁNAK,

KINEK

KIZÁRÓLAGOS ÉRDEME,

HOGY

AZ ÁLTALÁNOS ÓHAJ,

MELYNEK

A GYŐRI SZÉKESKÁPTALAN

1859. ÉVBEN

E SZAVAKKAL ADOTT KIFEJEZÉST:

OPTAMUS QUAM MAXIME,
UT
SUB GLORIOSIS AUSPICIIS
EMINENTIAE VESTRAE,
CUIUS NOMEN
TAM MÚLTA IAM ET TAM MAGNA
MONUMENTA
IN ANNALIBUS
HUNGARICAE SIÓN
AETERNUM MEMORABILE REDDUNT,
HI IPSI ANNALES
TANDEM
PUBLICAM LUCEM CONXPICIANT,

MOST

TELJESÜLÉSNEK INDULT,

Fiúi mély tisztelete jeléül

Knauz Nándor.

MAGYAR

EGYHÁZTÖRTÉNELEM

A

HONALAPÍTÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

Hoc cet amice lector, . .. quod erucre potui . . . Me quidcm certe eola recordatio pulcherrimi Status Patriae dulcissimae rcficit... In pulchritudine pacis, in requie opulenta, in protcctionc Dei cocli commorabatur Gens nostra.

Pázmány Péter
Acta et Dccr. Synod. Strig. Appendix II.

I.

ÉLETE.

Midőn e hézagpótló munkát ezennel megindítjuk, a kegyelet buzdít s az érdem méltánylása sürget, hogy mindenekelőtt e mű szerzőjéről megemlékezzünk.

Legyenek tehát ez első lapok a fájdalom korán elhunyt *Lányi Károly* emlékének szentelve. Emeljünk e sorokban érdemeinek emlékoszlopot, nem milyent „időt múló szelleme[44] megérdemelne; hanem milyent a rendelkezésünkre álló adatok emelnünk engednek.[1])

„A tudomány embereinek élete rendszerint csekély külső érdekkel bir. Azon tér, melyen azok mozogni szoktak: a tanszék, az íróasztal, elvonul a zajos világ tekintetei elől; tetteik amott a növendékifjúság négy fala közt, itt könyveikben nyilatkoznak, amott hallgatóik, itt olvasóik leikéhez szólanak, melyben csendesen és észrevétlenül hintik

Ez adatokat részint Lányi irományaiból, és a primási egyházi levéltárból merítettük, részint meg *Matejka József* egbeli- és Pavlovtzky *Károly* kápolnai lelkész uraktól nyertük'. Kiknek szívességét ezennel nyilván is megköszönjük.

el az ismeretek és eszmék, s ezekkel a jövendő idők magvait. De ez ismeretek és eszmék fejtik az emberek szellemét, fejtik a jellemet.“[1])

Ilyen volt Lányi élete is. A tantermekben kellemes, érdekkeltő előadásaival hallgatóinak elméjébe csepegteté a tudományok aranykincseit, ritka élénkséggel irt könyveivel pedig olvasóinak szivét nemesité, biztos kézzel feltárta előttük a történelem nagy könyvét s az események által igazolt igazságokat hirdetve, kimutatá az utat, melyen haladjunk, feltünteté a veszélyeket, melyeket kerüljünk, hogy nagy és boldoggá legyen e haza, hit és fegyelemben virágzó az egyház!..

S ez utóbbi képezi fő érdemét.

Lányi minden tekintetben geniális ember volt. Gyorsan és sokat dolgozott. Ö sem kerülte ugyan el a hibákat, melyek a gyors munkával rendesen együtt járnak; de másrészt nem lehet dicsérettel fel nem említeni, hogy munkáiban oly helyes felfogást, oly teljes avatóttságot tanúsított, minőt vele egy téren működött irótársainak legtöbbjénél hiában keresünk.

Lányi egyike volt azon keveseknek, kik történelmi irodalmunk felvirágzásához lényegesen közreműködtek.

Ezt kissé körülményesben kell kifejtenünk.

A Martinovics-féle összeesküvés (1795.) közvetlen eredménye lőn, hogy akkori legnevezetesb Íróink: *Kazinczy, Verseghy, Bacsányi, Szabó* stb. külföldi várakban bebörtönöztetvén, mások pedig, mint *Révay, Virág, Kis, Dugonics* stb. társaik veszedelmén megijedvén, a már szép virágzásnak indult magyar irodalomban hosszabb időre pangás állott be, a nyelvművelő társaságok jobbára eltiltattak, a folyóiratok mind megszűntek. Az oly szépen felpezsdült életet síri csend követte.

[1]) Toldy Ferencz Emlékbeszéd Fejér György felett. Buda 1865. 4—5. 1.

Az elsők voltak, kik e csendet a történettudomány mezején, mert csak erről szólunk itt, megszakaszták, a *Budai* testvérek, *Ferencz* „Polgári Lexiconával,[u] *Esaiás* egyebek közt „Magyarország Históriájával.“ Ezeket nemcsak nyelvbeli classicitás, szabatosság, hangzatosság és egyszerűség tekintetében, de históriai alaposság s a tények tömött velős előadása által is messze tol szárnyalta *Virág Benedek* „Magyar századaival.“

Mi volt azonban mindez, ha a latinul iró Pray, Wagner, Bél, Hevenesy, Kaprinay s Katona classikus müveivel összehasonlítjuk?

Kénytelenek vagyunk megvallani, hogy a magyar nyelven tárgyalt történettudomány nem csak nem haladt előre, hanem mind alaposság, mind művészi szempontból valóságos hanyatlásba esett, mi a nemzeti öntudatnak e század elején történt feléledése s a politikai élet elevensége mellett első pillanatra megfoghatlan tüneménynek látszik.

Azonban e rejtély megoldása könnyű.

Virág Benedeknek, „a nemzeti lélek tüzes ébresztőjének, “ nyomába lépett *Horvát István,* kit hozzá különben is őszinte barátság fűzött.

1815. évben megjelent tőle: „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében;“ 1819-ben: „Verbőczi István emlékezete;“ 1820-ban pedig: „Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről.“

Ezen terjedelemre kis müvek új időszakot hirdetének a történetvizsgálat mezején, általános érdeket keltének s a források közvetlen tanulmányozására irányzák a figyelmet.

A Tudományos Gyűjteményben pedig Schwartnernek Diplomatikáját eddig nem is álmodott érvekkel raegczáfolván, alkotója lett a magyar okmánytannak.

Horvát István roppant szorgalmú, tömérdek tudományú

volt s oly szinte hihetetlen bő olvasottsággal bírt, hogy szerénytelenség és nagyítás nélkül mondható magáról, miszerint *háromszázezer oklevelet* olvasott át!

Tehát müvei s tudománya oly nagy hatáskört nyitónak neki, főleg mióta 1833-tól az egyetemnél a diplomatikát is tanító; hogy ö kétségkívül a magyar történettudományt gyökeresen átidomithatja s a virágzás tetőpontjára viheti vala.

Azonban fájdalom, Morvát István, ki alapos készültségénél fogva a magyar nemzet *erkölcsi történetének* megírására volt hivatva; e pályáról letévedt s bele bonyolódva a magyar nemzet eredete- s őstörténetének hálátlan nyomozásaiba, ott kutatott, „hol história nincs," oda vesztegette erejét, hol megszűnik a tudomány s beáll az ábránd.

1825-ben kiadta: „Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből1828-ban: „A magyarokról, mint Agarenusokról[u] című munkáit. Ez utóbbi a Tudományos Gyűjteményben is megjelent, hol egyebek közt az 1829 és 1830. folyamokban „A jászokról, mint Toxotókról, Jónokról, Pannonokról, Pelasgusokról, Paeonokról és Hellénekről·* értekezik.

Morvát István ezen, különben roppant olvasottságot tanúsító müveiben, „oly irányra tévedt, melyben a népneveknek hang és jelentésük szerint egyeztetése és csoportozásai után indulva, végre az egész ismert ó-világot magyarokkal népesíti meg, az iónokban, pelasgusokban, cimeriusokban, philistaeusokban, sabinusokban és száz meg száz más népekben csak magyarokat lát; Carthagót, Jeruzsálemet, Argeopolist magyar városnak, Herculest, Nagy Sándort magyar hősöknek tekinti, magyarokkal építteti az egyptomi gúlákat, magyarok által fedezteti fel a görögök és rómaiak írását, magyaroknak tulajdonítja az argonautók hadjáratát, a trójai és pún háborúkat stb."

Morvát e szerencsétlen eljárásában nemcsak az sajná-

landó, hogy annyi ritka erőt és tehetséget eredmény nélkül elpazarolt; hanem hogy másokat is ily meddő irányba tévesztett, „ábrándjaival megmételyezé s majdnem végkép eloltá a históriai érzéket^ s mi legsajnálandóbb, „nevetségessé tette a tudományt s annyira elburjánozta történelmi irodalmunkat, hogy azt utóbb csak nagy erőködéssel sikerült néhányak buzgó törekvéseinek megtisztítani s felélesztení a részvétet honi történelmünk iránt és valódi históriai érzéket ébreszteni e közönségben.“

Ez elúharczosok közt legelső sorban áll *Fejér György* — s itt kezdődik *Lányi Károly* legfőbb érdeme is.

Fejér György nagyszerű Codex diplomatikusával Horvát ferde irányát megakasztá s kimerithetlen forrást nyitott a valódi történelem vizsgálására.

Hatvan évet meghaladt már Fejér, midőn a nagyszerű mü kiadásához fogott, s daczára öreg korának, s daczára, hogy sem a kormány, sem mecaenasok bőkezűsége nem segité, egy maga 42 kötetnyi okmánytárt adott ki, anélkül, hogy legalább az olvasóközönség méltányolta volna kellőleg. Az utolsó köteteknél már csak 87 előfizetője volt!

Fejér e páratlan önfeláldozó munkássága nyomban megtenné gyümölcsét.

Czech János, Jászay Pál, Bartal György, Gyurikovics . György, Jerney János, Podhradszky József és Horváth Mihály, a Fejér által kijelölt ösvényre léptek s a magyar történettudományt ismét a helyes térre visszavezették.[1])

Ezek közt fénylik Lányi is; sőt ezeket mégis haladja, amennyiben „A magyar clems érdemeinek történet igazolta

[1]) Horváth Mih. Huszonöt év Magyarország történelméből I. 48—52. 1. és II. 45—48. 1.; Toldy A magyar nemz. Irodalom Tört. Pest 1864. 264. 329. 1. és ugyanő: Emlékbeszéd Fejér felett 24.1.

Emléke“ című művében Fejér Codexét bizonyosan ő használta legelőször legbővebben.

E rövid vázlat eléggé kitünteti Lányinak irodalmi jelentőségét és érdemeit.

Már most áttérhetünk azon adatok elsorolására, melyeket életéről összekeresgélnünk sikerült.

Lányi Bakabányán született 1812. decz. 18-án. Ősei Szepes- és Zólyomból szakadtak ide. Jacobei-Lányi Márton 1666. nemeslevelet nyert. Atyja csizmadiamester volt; de az akkori olcsóság és dicséretes szokás szerint nem mulasztá el fiát nehéz anyagi helyzete mellett is iskolába járatni. A közép tanodákat Körmöczön, hol a tanodaigazgató anyai részről nagybátyja volt, végzé. Itt tehetségei különösen Kácsor Mihály, egykori jezsuitanövendék, tanárának figyelmét kelték fel, ki is a szónoklati osztályban a tudományszomjas ifjúval megkedveltetié a görög és latin remekírók munkáit. Lányi a görög nyelvben később is folytonosan gyarapitá ismereteit, mit e nyelven irt jegyzetei tanúsítanak. Kedélyére és tudományos kiképzésére nagy befolyással volt Balás Teofil sz. benedekrendi költészeti tanár is Esztergomban. Fogékony szelleme, úgy látszik, itt kedvelte meg először a költészetet annyira, hogy a rokonszenvet iránta később komoly tanulmányai között is mindig megtartotta. Erről munkái tanúskodnak, melyekben többször idéz egész versszakokat különösen Vörösmarty Zalán futásából.

A hat osztály bevégzésével az esztergomi főegyházmegye növendékei közé óhajtott felvétetni; de eredmény nélkül, s mi egyik vele hazatérő társától tudjuk, hogy Lányi sírva, vigasztalhatlanul tért meg szüleihez. A jövő 1829. évben azonban czélját érte s a nagy szombati érseki lyceumba küldetett a bölcsészet hallgatására.

Mint tudjuk eme lyczumokban akkoron a magyar történelem külön tanár által tüzetesen tárgy altatott. Lányi a

lelkesedés szent hevével hallgató, mint harczoltak óriási harczokat vitéz ősapáink, hogy e hazát megszerezzék, hallá, mily sok nemes vér, mennyi ritka önfeláldozás árán biztosítók azt a késő unokák számára; mint voltak őseink a kereszténység dicső harczosai s a civilisationak védbástyája, előőrsei; setét fellegkint átvonult lelki szemei előtt az ádáz visszavonás, mely e nemzetet annyiszor az örvény szélére sodorta; de e fellegeket tiszta fénysugár váltó fel: a hazaszeretet, a ritka bátorság és férfias elszántság napsugara, mely mindannyiszor megmenté a hazát. Történelmet hallott cs tanult Lányi, oly nagyszerűt, oly páratlant, minőt egy nemzet sem képes felmutatni.

A hallottak oly mély hatást, oly maradandó benyomást gyakoroltak fiatal, romlatlan kedélyére, hogy egész jövendő életének iránya, szorgalmának, buvárlatainak köre már ekkor lőn meghatározva; sőt a kezdet már ekkor mutatkozott, amennyiben történeti búvárkodásaival már ekkor magára vona elöljáróinak figyelmét, s nyilvános jeleit adá e téreni jövendő fontosságának.

A theologiai tanulmányok, melyek végett három év múlva Nagyszombatból Pestre küldetett, egyidőre elvonák ők a történelemtől, bár ekkor sem egészen; mert a szünidők alatt e czélból a hazát ismeretgyüjtés végett különféle irányban beutazta, sőt megfordult külföldön is, ugylátszik akkor, midőn a hittan harmadik évfolyamának bevégzése után, kilépett, egy év múlva azonban, melyet Szabadkán nevelői minőségben töltött el, újra visszavétetett.

1837. okt. 26. pappá szenteltetvén, káplánul a pozsonyinegyei Máriavölgybe küldetett. E szerencsés körülmény csak fokozható előszeretetét a történelem iránt. Mária völgy gyönyörű történeti emlék. Ott áll nagy Lajos királynak, ma már fájdalom roskatag, remek ízlésű helyes kis góttemploma, ott van a derék magyar rend- a pálosoknak Keresztély Ágost

herczegprimás által romjaiból felépített zárdája. Mindez, ha főleg hozzá veszszük a regényes vidéket, a szende hegykatlant, melynek ölében elrejtve fekszik a kedves kis Mária-völgy, — Lányi fenkölt kedélyére csak jótékony befolyást gyakorolhatott s feltörekvő lelkének határozott irányt adhatott.

1839. jun. 28. útra kelt Velenczébe s úgy látszik Tirolon keresztül jött vissza aug. 1-én. Naplója négy apró könyvecskéből áll elején franczia, aztán német nyelven. Rövid napi jegyzeteket tartalmaz, az első benyomás hatása alatt hanyagul leírva.

Három év múlva 1840. marcz. 20. a Megváltóról czimzett pozsonyi egyház hitszónokává neveztetett.

. Itt hivatalából felmaradt szabad idejét kétféle irányban használta fel: bölcsészeti szigorlatokra készült ós pedig sükeresen; mert a pesti egyetemi bölcsészetkartól tudori oklevéllel feldiszíttetett; és irodalmi munkásságát is folytatta, eleinte nem ugyan a történelemben, hanem oly téren, melyen tán égető napi szükséget akart pótolni.

Magyarra fordità ugyanis Weinkopf katechismusát és ki is adta Pozsonyban.

Nem sokára kedvező alkalma nyílt megkísérteni erejét azon téren, melyre hivatva volt, a történelemben.

A pestegyetemi hittudományi kar a Horváthféle alapítványból magyar egy háztörténelmi pályakérdést tűzött ki.

Lányi pályázott és — nyert.

Ugyanekkor, 1842. sept. 30. Kopácsy által a nagyszombati lyceumhoz történettanárul kineveztetett.

Lányi jellemének árnyát a változékonyság vagy inkább állhatatlanság képezte; bár ezt némileg felfokozódott tudvágyából lehet mentegetni, melynél fogva a tudományok különféle ágaiba akart behatolni. E változékonysága okozta, hogy hol a nyelvészetre, hol a bölcseletre adta magát; ez okozta, hogy később németül, sőt forradalom után szlávul is írt.

S innen fejthetjük meg azon, különben indokolhatlan lépését, hogy ő, ki nyilván hivatással birt a történelemre, s ki elöljárói figyelmét már is magára vonta, két év múlva, 1844-ben, a hit, neveléstan s görög nyelv tanszékére kívánkozott, még pedig a — *lerakói* egyetemnél s eziránt lépéseket is tett.

Ez időtájt azonban folytonos olvasás által szembajba esett, úgy hogy Madva, a hires rudnói lelkész, tanácsára, egy időre minden munkásságát abba kelle hagynia.

Ekkor Kopácsy felszólitá öt, hogy költségén Németországot, Sveicz és Rajna vidékét, Franczia és Angolhont beutazza, az ottani iskolák és papnöveldék berendezését szemügyre veendő.

Ezalatt Krakóból az egyetemi tanácstól válaszolólag megkérdeztetek, mennyi idő alatt lenne képes a pályázatra elkészülni.

De Lányit ekkor már az utazás ingere foglalta el. Azért Krakóba csak azt irta, hogy engedtessék meg neki, utazásáról visszajövet septemberben újra jelentkeznie.

Erre útra kelt a mondottuk országokba. Irományai közt egy levelet találunk Malinesböl jul. 15. 1844. évről, melyben F. Boucqueau ajálja Wiseman később bibornoknak „le R. Monsieur Lányi Karol prétre hongrois, envoyé par son Evéque pour s'informer de l'état du Catholicisme dans les différentes contrees de FEurope.[u] De Lányi, bár megfordult Londonban, Wisemant még sem látogathatta meg. Azonban volt Dublinban az akkor épen fogva volt O'Connelnél. Ez alkalommal az épen jelen lévő leánya a magyar városok neveiről kérdezősködött Lányitól; midőn pedig O'Connel figyelmeztette leányát, hogy a nyelv hangzatossága egész mondatokból jobban kitűnik, mint egyes szavakból, Lányi a miatyánkot mondta el s ez hatással volt, a kis de nemes hallgatóság méltó dicséretébe tört ki nyelvünk bájos zengzetességének.

Mire utjából visszakerült, az állomás, melyre Krakóban pályázni akart, két tanszékre osztatott. Ez Lányinak visszatetszett, mert ezáltal az eredeti fizetésből 500 ft. elesendett. Irt ö újra ez ügyben s késznek is nyilatkozott a pályázásra s már főpapja engedélyét is megnyerte; de ö, úgy látszik, csak az eredetileg kiírt tanszéket volt hajlandó elfoglalni s valószínűleg ezen dőlt meg az egész ügy.

E szándékától elesvén, újra hivatásától egészen elütő alkalmazást kért és nyert Kopácsytól, kineveztetvén a természettudományok tanárává, mely minőségben 1849. okt. 19-ig működött; egyúttal 1845. jan. 1-töl esztergomkáptalani könyvtárnok is volt.

Második utazását, szintén ez évben Olaszországba tette, melyet egészen, betudva Siciliát is, megjárt.

1847. Kopácsy sajátkezű levelével felszólitá Őt, hogy az iskolai évfolyam befejeztével Esztergomba költözködjék, hogy minden egyéb elfoglal tatás tói menten, történeti tanulmány- és kutatásokkal foglalkozzék („Um dórt — Írja maga Lányi — blos der Ausarbeitung zeitgemässer Geschichtsgegenstande und dérén öffentlichen Vortrage zu lében[u]). Azonban e terv valósitását Kopácsynak váratlanul bekövetkezett halála meghiusitá; valamint egy más, fontosabb terv kivitelét is meggátlá. Az $184^{7}{}_{8}$ évi országgyűlésre összejött püspöki kar ugyanis Lányit Rómába akarta küldeni, hogy az ottani levéltárakból a magyar egyház történetére vonatkozó okmányokat kikutassa s lemásolja. Mind ez most, közbejövén a forradalom is, dugába dőlt.

E fordulat Lányit megingatá s jövőjére tévé figyelmessé, mit most plébánia elnyerhetése által akart biztosítani. Nem tudjuk, melyikért folyamodott; de, hogy folyamodott s hogy átesésén boszonkodott, ezen, 1848. máj. 12. kelt sorai bizonyítják: [n]Totus sum desperatus de non accepta Parochia. Daret

Deus! ut citíus ubicumque demum! Garam-Ujfalu suo tempore, vei simile quid.[44]

1848. jun. 21-től decz. 24-ig, mint egy levelében maga mondja, lelkészhelyettes volt Nádason, később Sopornyán, hol Nagy Sándor dandárnok által véletlen harangozás miatt, elfogatott, kocsihoz köttetett s csak egy honvédtiszt, ki hajdan tanítványa volt, közbenjárásának, köszönhető, hogy fejbe nem lövetett.

1849. sept. 7. kelt levelében aziránt folyamodott főpapjához, hogy a Horvát István halála által megürült magyar tört, tanszéket elnyerhesse. Ha tehát „suae maiestati stallum Historiograph! pro Hungária hucdum existens---------- porro quoque sustentare visum fucrit, (Jelei tudó Vestra, cuius utique maximus hie potcrit esse influxus, meae exíguitatis benigne meminisse non dedignetur.[44] Elszámlálván ezután megjelent és kéziratban levő müveit, utána teszi: „quod si C. Vestrae erga humillimum supplicem infrascriptum favorabilcm esse placuerit, rés haec successu felici vix destitueretur.“

A főpap késznek nyilatkozott ugyan kívánságát pártolni; azonban Bécsből sept. 8. kelt válaszában türelemre inti őt, megjegyezvén: „Fateor, spem magnam non adesse, ut stallum Historiograph! Rcgni Hung, actu vacans brevi suppleatur.“

Ennek daczára is benyújtó a felséghez eziránti német folyamodását 185*1. febr. 25-én. De kérelmének nem volt eredménye.

1850. nagyszombati szentszéki jegyző lett; megtartá azonban a káptalani könyvtárnokságot, sőt a felgymnasium 7—8 osztályaiban a görög nyelv- és irodalmat is tanitá.

1852. évi deczember közepe felé a primásérsek által a káptalani visitatio alkalmával Esztergomba hivatott és „in historicum Visitationis Ecclesiae Metr. Notarium[44] kineveztetett. E minőségben az egész jövő évi januar, márczius havakban,

továbbá apr. 15— máj. 8, és jún. 5— 13-ig Esztergomban tartózkodott.

Ugyanez évi okt. 8, 16, 28. és nov. 20. a főegyházi könyvtárt Esztergomba átszállitá.

Ez időtájt felszólíttatott, hogy a magyar püspöki karnak még fonebb említett régebbi határozata szerint vagy két évre Rómába költözzék a levéltárak átkutatására. A prímás és az egri érsek e czélra havonkint 100—100 forintot ajánltak fel.

Lányi o megbízást örömmel fogadta s első hevében az egész világnak neki akart indulni; mert útlevelét Román kívül láttamoztatni kíváuta: nct pro Neapoli, Tunis, Algeria, Hispánia, Portugallia, Francia, Germania, fine videndorum antiquorum templorum, librorum ecclesiasticorum, precatoriorum, caerimoniarum, episcoporum, scholarum.w

Azonban ámbár „universi animi applausu et tripudio“ fogadta is e megbízást, még is csak egy feltét alatt akarta azt teljesíteni, mit maga ekép ad elő:

„Dum super executione horum mecum ipse deliberarem, occurrit illud principale rei momentum, quidnam, cum statio mea praesens utique dimittenda sit, nec spatio aut 18—20 mensium meae romanac commorationis in favorem mei reservanda sperari possit; quidnam ego Romae repraesentaturus sim, quo charactere compariturus in űrbe? Possem quidem ego, et spectato individual! nisu et admodum exili ambitione, beatissime contentarer privatissimo charactere presbyteri, omni de cetero officio experti, si expectare liceret, ut residentiales sacerdotes presbyterűm talem pluris quam nihili faciant. Quidnam sit peregrinari in exteris absque allegato amplioris, quam simplicis presbyteratus honore et officio, ego abundantissime expertus sum 1844. dum in occidente ambularem. Et in illő centro omnis ecclesiasticae etiquettae! Omnes Residentiae hoc obtutu sibi sunt quam simillimae. Deinde a *talibu*

postaiét *talisy* ut mittant ad archiva sua, communicentque valoris alicujus documenta! Praestaret sedere domi et non perdere oleum et operám. *Absque si non honors ampliori, saltern characters solidi alicuius officii ego nullás possum movere.“*

Tehát eddigi hivatalánál jobb állomást kívánt előbb elnyerni.

Eleinte pozsonyi kanonokságot óhajtott; így írja egyik pártfogójához intézett levelében: „praesumo demisse supplicare, quatenus (a prímáshoz) sub hodierno per me substratam meam rogationem conferendae mihi vacantis adhuc stalli Feichtingeriani Posonii, ---------- succolare non dedignaretur.“ Ömaga szóval is szorgalmazta ezt. Azonban nem sokára elállt e szándékától: „Fövi ego — írja ő — aliquot minutis secundis (talán kissé tovább is) etiam illám in corde ambitionem, quod vacantem, ut puto, eanoniam Posoniensem . .; séd nec exscribere audeo, nam nec cogitationem illius perduxi ad finem, quamvis perbene senserim, amplam aliquam beatitudinem me fore haud consccuturum et omnem férc parochiam, dummodo vacaret aliqua, fore praelaturum. Séd honore quoque opus érit Romae, si est aliquatenus penetrandum.[u]

Szándékát tehát most annyiban módositá, hogy plébániát óhajtott elnyerni; de ezt már minden áron; ez lévén a legkevesebb, mit érdemei után jogosan követelhetni vélt.

Kéziratai közt több, apró papirszeletekon sajátkezüleg irt levélfogalmazataira akadtam, melyekből az imént mondottakat is merítettük s melyek Lányi ez idöszerinti kedélyállapotára igen nagy fényt derítenek.

Lányi keblében ekkor ádáz viharok dúltak; állásával elégedetlen volt: „Officium seu Notarii, sen Professoris — így ír — sunt res, quas ego nec quaesivi, nec volo tenere; quia nihil stabilis habent securique, nec teneo, nisi, quia parochiam nullibi possum obtinere.“ Másutt pedig egész elkeseredéssel

írja „Magna res, si ego Professor, Bibliothecarius, aut quidcunque similis porro quoque vocandus fuero! Odi nomina haec utique a decennio angve peius.“ . . . Keservesen panaszkodik, hogy érdemei el nem ismertetnek: „Viginti quatuor fere libros iam conscripsi, quarum dimidia pars manibus publici teritur, feci momentosas in história eccl. Hong, dctectiones, et pro his nullám prorsus accepi consolationem ab Ecclesia vei minimum;“ — „Grandis est ille meus defcctus, quod exantlatos labores campana maiori non soleam annunciare, nec videor mihi valero pro alia, quam Pazmaniana aetate, ubi privates, non strepitantes labores acri visu quaerebant, reperiebant antiqui illi praesules et incalculate praemiabantur.“ . .

Ily keserű kifakadások után kissé furcsán hangzik ily állítása: „Ego vere ambitione nulla agitor“, és „non quaero titulos, quibus hucdum satiatus, vix puto, ut elegantiores acquiram, quam habeo furcsán hangzik ez, annyival inkább; mert nyomban utána teszi: „nisi forte honorem Abbatis vei Praepositi nanciscerer,---------- ego hoc, ceu securo futuri vadimonio, ornatus, dcsistcrem pro hie et nunc urgere beneficium. Hoc mc modo magis ac unquam agitatum fluctibus sollicitudinum, reddcret quietum.“

Szegény Lányi! E sorai mutatják, hogy ö érdemei után fényes kitüntetésre vélt igényt tarthatni, s íme most plébániát sem bírt elnyerni! „Quadragenario homini triste est — mondja — hucdum non potuisse provided vei parochiola. Non quasi non mcrcrer, sed semper me diversis splendidis titulis sino infatuari.“ „Séd quantus inoeror! — írja másut — Aliis etiam longe iunioribus, quia unum vei aliud folium, aliunde deseriptum, male aut cum offendiculis communicatum allegarunt, dabant canonias,---------- mittendo vero ad labores gravissimos non reperitur, non datur angulus terrae, ubi, ceu in suo, res suas deponere, et redux se retrahere posset!“

Mindezekből bőven láthatjuk, hogy Lányi igényeinek legkisebbike, veszendő reményeinek csak ultima tabulája volt a plébánia. Be kell ugyan vallanunk, hogy annyi irodalmi érdemei után *ennyit* legalább is jogosan követelhetett, de az időpont volt ez igényeinek érvényesítésére roszul választva. Igen helyesen és meggyőzőleg felelt neki egyik nagynevű jóakarója 1852. febr. 20-án: „Non puso itaque congruum futurum, ut ad parochialem aliquam stationem saltern illico semet conferat; sed magis ad talem, in qua litterariis magis semet occupare possit. Neque etiam puto, ut qua Parochus Romae maiori cum auctoritate appareat, quam si illuc comparuerit, ut Doctor, Professor, Bibliothecarius Capitularis, Socius Academiae Hung, et auctor plurium opernm praemio coronatorum, tűm Archivarius Dioeces. etc.; haec enim omnia testantur, quod literis et scientiis hucdum etiam semet occupaverit.[ti] Azért nem lehet helyességét tagadnunk a sürgetéseire tett ezen ellenvetésnek: „Non posse de parochia convenienter tractari, dum pro biennali commemoratione romána fiunt pracparativa.“ Belátta ezt maga Lányi is; mert utána teszi „recognosco haec et ego de tüstént kivételt óhajtott: „sed procuranti — folytatja — negotia Ecclesiae, Ecclesia non deberet admodum difficultare dispensationem, tót exemplis exercitatam, quot motivis excusabilem. Et denique — mondja tovább — non premo nimis punctum hoc/* de helyette kanonokságot kívánt... s ez volt a circulus vitiosus, melybe Lányit türelmetlensége sodorta épen akkor, midőn talán legjobb alkalma kendett magának fényes jövőt biztosíthatnia. Váltig biztositák őt jövőjéről; „dicitur — mondja maga — me stare sub aegide V. Episcopates hungarici, esseque tutatem“ s ezen nyugodott volna meg mostanra; de ő nyomban akarta ennek hasznát látni: „sed ad quem re-

curram, pro quali re, quid?“ kérdé δ... A válasz az akkori viszonyok közt természetesen késett...

E türelmetlenségéhez járult még határozatlansága. S mert a számára hivatásból kijelelt térről mintegy erőszakosan s mintegy magával ellenkezve lelépni akart; utoljára is maga sem volt tisztában aziránt, hogy tulajdonképen mit kérjen, szorgalmazzon. Szükségkép e következtetésre kell jutnunk, ha tekintetbe veszszük, hogy ő ugyan ez időben a pesti egyetemhez az egyháztörténelmi tanszékért is folyamodott!

A főpap a folyamodhatásra megadta a kívánt engedélyt 1852. marcz. 10.

És Lányi most újra habozott; öt egész hónapig nem tudta magát mire határozni. Ekkor aug. 14-én újra főpapjához fordult. E levele is csupa határozatlanság, mondja ugyan, hogy „quantum ad me, iter románam praeferam“, de azt is mondja, „quantumvis vellem et cathedram (a pestit) habere et tinire iter romanum? Ezen felül a pozsonyi kanonokság is eszében forgott még, mert Thun ministerreli társalgását felemlítvén, mondja levelében, hogy e ministernek is bevallá, miszerint eziránt folyamodott. Ez alkalommal Lányi szép jellemvonást tanúsított; mert mint levelében megjegyzi: „Patrocinium Domini Ministri, quamquam cortus de eo, non imploraviA

„In animi mei decisione — írja e levelében — nisi unicum restat punctum, angens me incessanter atque mortificans, *inexetirpabilis nempe solicitudo futuri, desideriumque securae provÍ8Íonis.“* E nehány szóval egész belső valóját feltárta! . .

Sajnáljuk Lányit, de ne kárhoztassuk, hogy nem eléggé eszélyesen cselekedett, midőn türelmetlenségében mintegy ellökte magától az annyira óhajtott szerencsét. Sajnáljuk szegényt; mert ő ekkor igen-igen szerencsétlen volt: „Mihi modo — írja — valde valde male decurrunt domi negotia; in mediis laboribus non experior nisi ignobilem invidentiam, im-

motivate odiola, quamquam foris per parochos et in publico mihi amor honorque in abundantia praestantur. Sum sicut Keplerus aliis, quibus nonnisi post fate videtur esse decretum fatigiorum praemium.[a] Bocsássuk meg neki, ha panaszaiban majdnem a méltányosság határait lépi át, midőn például ezeket mondja: „Utique hucdum nisi ordo saecularis recognovit mea fatigia.“

Bocsássuk meg mindezeket neki, hiszen mindevvel csak önmagának ártott leginkább; bár más részt nem lehet eléggé nem sajnálnunk, hogy ö ily személyes érdekből elszalasztá az oly ritkán kínálkozó kedvező alkalmat, egyháztörténelmünknek oly fontos szolgálatot tehetni . . .

Végre miután a *cseklészi* urodalomban hiában keresett, a *majthényit,* hiában reményiette, elnyerte az *egbelli* plébániát

De e lépése által végkép megvált múltjától s örökre szakított jövőjével! . . .

Múltjától tulajdonképen már akkor vált meg, midőn forradalom után a szláv irodalom részére állt, kiadván alább említendő szláv müveit. E lépésre már akkor egy kis boszuállás vezette; mert mint alább felhozandó levelei határozottan tanúsítják, már ekkor azon hiedelem nyugtalanítá, hogy a magyar irodalom körül szerzett érdemei kellően meg nem jutalmaztatnak. De ekkor még nem vált el egészen, s némi mentségére felebb említett változékonyságán kivül, azon körülmény is számba veendő, hogy szláv iskolai könyv szerkesztésére az akkori ministerium által felszólíttatva, e megbízatás elvállalása által mind anyagi körülményein, mind talán jövőjén is vélt lendíthetni.

De e lépése, mert itt említett indokai ismeretlenek voltak, mindenfelé rósz hatást szült, egyik napi lap is felemlíté, hogy a magyar akadémiának egyik tagja — pánszláv lett!... Érzelmeit nem akarjuk kutatni, mert nehezünkre esnék el-

hinni, hogy ő, ki egy 1837. körül kelt levelében érdemként említi magáról „hogy szülővárosomban/ Bakán Hontba *olvasó magyar társaságot* összeállítni kezdék s ez elmentemmel meghűlvén, legalább is magyar folyóiratoknak — a mi ott igen új dolog — járatására birám“, — s ki müveiben oly lelkesült szellemet tanúsít, most épen ellenkező irányba tévedt volna. Annyi azonban áll, hogy Lányitól forradalom óta, szláv munka igen, de *magyar,* egy kis czikket kivéve, egy sem jelent meg.

S ez elég indok lehetett a Lányiról elterjedt iménti véleményre.

Azonban a világ még is csalódott; mert Lányi ekkor még, mint alább látni fogjuk, dolgozott jelen magyar egyháztörténelmén s azt nagyon is vágyott kiadhatni.

Ezen, valamint általában minden irodalmi munkásságáról, csak a fonebb rajzolt azon szomorú időszakában mondott le végkep, midőn előmozdíttatása felett kétségbe esve s a bírálók ítéletén incgboszonkodva, az egész világot maga ellen ziíditva hitta.

O maga bevallja, hogy egyháztörténclmét ez első ok miatt hagyta abba, midőn ezeket írja: „Ipsum dulcem meum laborom, Históriám Eccl. reieci his ultimis annis, quia hic fait, qui me impedivit, quod offerenti mihi beatae memoriae Primati Kopácsyo parocliias plúres, unice eo, quod adhuc inibi laborandum haberem, non acceptarim, pro profundissimo meo postea dolore; cum illő defiincto, non tantuin me negligi viderem; sed et labores ipsos levi brachio despici conspicerem.“ . .

Ekkor s *így* vált meg Lányi végképen múltjától . .

Midőn pedig 1853. okt. 28. Bécsben kineveztetett, nov. 3. pedig Pozsonyban beigtattatott az egbelli plébánia birtokába: bezárult előtte a jövő és a sokat remélt és sokat elnyerni óhajtott s erre érdemes férfiú, önkényt élve eltemette magát!...

Λ római ut pedig megbukott: „Sicut immediatus piae memoriae praedecessor mens — írja 1857. nov. 22. a bibornokprimás — ita ipse quoque consilium inivi virum, linguarum gnarum, *Carolum Lányi* Romám dimittendi, quo Acta, Ecclesiam nostram concementia, e Tabulariis Vaticanis tran sum méret et luce publica donaret. Verum Consilium hoc per me Romae ad motum positum et protectione Nuncii Apostoliéi, jam nunc Cardinalis a Vial· succolatum, *effectum non túlit.“*

Lányi akkor lepett *vissza,* mikor leginkább *fél* kellett volna lépnie! . .

Azonban hogy igaztalanok ne legyünk, meg kell említenünk, hogy e római ut nem pusztán Lányi habozásán múlt. Küldői úgy értesültek, hogy a római titkos levéltárakat nehezen fogná használhatni. S ez egyik fooka volt ez ut elmaradásának. De hogy ez akadály, ha Lányi alkalmatlan és sehogy sem helyeselhető mellékes sürgetései által el nem kedvetleníti vala, e terv létesítői által elhárítható lett volna, onnan következik; mert épen ez időben, ugyan· ezen évben, ugyan ily kutatási czélból küldetett Rómába a morva rendek részéről *Dudik;* még pedig teljesen kedvező credménynyel, mert, mint Iter Romanum című müve tanúsítja, minden magán és köz könyv- és levéltárt szabadon használhatott . .

Ezek után csak kevés mondani valónk marad már.

Lelkészszé lett kineveztetését egy névtelen barátja 1853. okt. 28. Bécsből e rövid levéllel jelenté neki. „De profundis clamavisti ad Dominum et Dominus exaudivit vocem Tuam.[u] Mily fényt vetnek e szavak Lányi akkori kedélyállapotára! . .

Tehát Lányi eképen „partra szállott és levonta vitorláit! ..

A változás, mely önállóságát hozta meg, a csendes zajtalan élet igen jótékonyan hatott Lányi kedélyére; kibékült

sorsával, önmagával elégedett lőn; sőt eleinte érdemén felül vélte magát megjutalmaztatva.

Ez időszakból, 1854. máj. 1-ről bírjuk egy magánlevelét Mihály bátyjához Jászapáthiba, — közöljük ezt, mert mindazt magába foglalja, mit családjáról tudunk s Lányi igazi papi becsületességéről tanúskodik:

„Kedves jó Bátyám!

En négy holnap óta tót plébános vagyok felsőnyitramegyei mezővárosban, melynek neve Egbel. Utolsó póstám Holies.

írtam én Neked, drága jó Bátyám, van annak mintegy kilencz éve, Nagyszombatból mint professor, s fölhívtalak akkoron, miszerint Ignácodat küldd el hozzám, iskolajáratás végett: de választ tőled eddigien sem kaptam. Kilencz éve!

Akkortájban mint tanár könnyű szerrel tehettem volna azt, mit kívánsz most, s mit jelenkor már jó ideig tehetni nem fogok. Roppant gazdaságom (mintegy 130 pos. mérü alá való föld, azonfelül rét, két kert----------) elfogyasztá volt vagyonkámat s belekevert mintegy 1000 peng, forintnyi adósságba, mely egy két év alatt Isten segedelmével le fog rovattatni ugyan, de mely is az én főgondom most. Papnak nincs saját földje, melyre fektetni lehessen idegen, kölcsönpénzt; s ha hitelt akarok megtartani s azokat, kik bizalomteljesen segítettek, kárba nem akarom, véletlen kimúlás esetében, sodorni, ennek kell fogondomnak lennie. S az is az. De Te irj nekem folyton, hogy közlekedésben maradhassunk. Eljön az idő, melyben kívánságod teljesülend. Talán már 1856. iskolai évre, azaz a jövő iskolai év múltával, fogom segíthetni fiadat iskolákban, melyekben addig Te tartsd öt fen, hogy ki ne lépjen a sorból s ne veszítse el éveit.

Örvendek, hogy híredet hallottam, holott oly hosszú nemválaszolás folytán nem tudtam, mit gondoljak. És testvéri

őszinte szeretetemnek eleget tettem, ha ilyeténekben felszólítottalak.

Úgyis csak ketten vagyunk testvérek. Édes Anyáin, egészséges, mindig tudakozódott felőled; Mari hágunk is, kinek egy 14 éves fia van; járattam első iskolába Nagyszombatban: de apja megbontott s visszaadtam nekik öt s most otthon asztalos.

Neked úgyis tartozom én sokkal, testvéri szeretetedért s azon segedelemért, melyet Pesten nyujtál, midőn szükségben voltam. Bizalmasan járulhatsz hozzám mindig Te és a Tieid, valahányszor csak kelleni fog: én pedig, ha a Gondviselés kegyelmével kivergődöm legelső gazdászati szűkeimből, azonnal képes is leszek ilyen segithetésekre. *Megáldott az Ur Isten jó állással érdemem felül*; én ez áldás gyümölcseit nem fogom jobban elhasználhatni annak idején, mint ha rokonaimnak nyujthatandok vigasztalást és segélyt.

Vedd testvéri csókolásomat a Te és Tieid számára.^

Lányi most egészen új hivatásának élt. Az egbelli nagyszerű templom belseje alatta diszíttetett ki lelkészsége első évében.[1]) Felszenteltetéséről is gondoskodott már, mint a bibomokprimásnak Rómából 1854. decz. 11. sajátkezüleg hozzá intézett válaszából következik: „Forte Consecratio Ecclesiae posset praesuscipi — sed et haec versus antumnum, ni vobis videretur per suffraganum Episcopum eam perficiendam esse. Occuperis de caetero plenaria Ecclesiae adiustatione et deco rationed

Az iskolákat is rendbe hozta s kitűnő figyelmének tárgyává tette. E végett a főpap 1856. jan. 26. Esztergomból e dicsérő sorokat intézte hozzá: „Paterna cum complacentia

[1]) Memomiaek Consecrationis magnificac Ecclesiae Oppidi Egbell Szakolcza 1859. 4. 1.

legi fiduciales D. Vestrae ---------- litteras, quibus statum scholae et scholarium suorum per brevissimos attingit apices, et e quibus cum solatio intelligo, diligentem D. Vestrae in re tam momentosa applicationem.“

Híveivel szelíden, atyailag bánt, s ha néha néha egyik másik felháborító öt, szobájába futott s zongorához ülve, a zene bájos hangjaival csillapító le felindulását!

Költői kedélye csendes örömmel élvezte a természet szépségeit s azért egész elragadtatással csüggött kertjén, helyreállító, az eisgrubeni herczeg Lichtenstein-féle kertből különféle virágokat és exoticus növényeket szerzett, méhházat, üzdét 8 melegágyakat csináltatott, a plébánia előtt s a templom körül új kertet rendezett, mind saját költségén. Az elődje által emelt kerti nyaralót kicsinosító, s a falakat térképekkel látta el.

E kert volt egész gyönyörűsége. A nyaralóban irt, olvasott, vagy virágjai közt sétált, élvezve Szépségeiket s ápolva őket. Gyakran találták őt vendégei e kertjében fehér glacé keztyüvel kezén, magas cylinderrel fején és kezében — ásóval, kapával!

Oly annyira helyre állító a templomot, paplakot s kertet, hogy az 1859-ben a templom felszentelésére odajött Viber József püspök, mindezeket meglátva, e szavakra fakadt: „Talem habitationem et tam magnificam Ecclesiam nec omnis Episcopus habet “

A világban megfordulva s egész eddigi életén át társaskörökben forogva, itt sem nélkülözhette azt, csakhogy a helyi viszonyok miatt szűkebb körre szoríttatott. Egy ott nyugalomban élő lelkész, a fő vadász és jegyző képezék társaságát, kikkel esténkint összeülve, thea mellett, melyet, bár egészségének ártott, igen kedvelt, éjfélig is hosszas utai- és tapasztalásairól beszélt. Hosszabb kirándulási helyül a nem

messze eső Kútit választó, hová káplánjával Matej ka lelkészhez gyakrabban kirándult, káplánya hintón, ő, orvosi tanácsból hosszasb sétákra lévén utalva, gyalog.

Lányi így megalkotta világát s oly boldognak érezte magát benne, hogy például Matej ka József akkor kuti lelkésznek, most Egbclen utódjának, ki azon alkalommal, midőn Lányinak a nagyszombati helynöksógben volt öregebb hivataltársa kanonokká neveztetett, figyclmezteté őt, hogyha ama hivatalában mcgmaradandott, most ő lehetne hclynöki titkár, ezeket válaszolá: „Non pro secretario, sod nec pro Vicario Tyrnaviam redirem; nam ego sum Episcopus in mea Parochia, ab omni independens et non erő amplius ita laboribus, obrutus, prout hucdum fueram.“ Ez elégedettségét a Viber József érseki hely nőkhöz irt leveleiben is tanúsító; így válaszol ez neki két levelére 1854. marcz. 22-én: „Séd et non pánim delectabar professione animi contenti, quem haec nupernaeque D. Vestrae litterae spirant, optabamque testis a visu beatitatis huius fieri ---------- [u].’

Azonban, fájdalom, e háborítlan boldogság nem tartott sokáig. A múltból, ha egyéb vágyait tón eltemette is, kettőt magával hozott; tudnillik Spanyolhonba, illetőleg Compostellába akart utazni s evégből spanyolul is megtanult; de nem nyert erre engedélyt s különben is pénz viszonyai sem engedték volna meg e terv kivitelét.

Éhez járult magyar egy ház történelmének ügye. Errol alább lesz bővebben szó; itt csak azt jegyezzük meg, hogy a nem helyeselhető eljárás, melyet Lányi ez ügyben követett, szomorú bizonysága annak, mily könnyen támadnak újra életre a már rég elfojtva vélt szenvedélyek!...

Midőn végre elkeseredetten e munkát eltaszitá magától, erőszakosan elfojtó a magával hozott második vágyát is, tudnillik e munkát kiadhatni.

XXX

Pedig mily forró vágya volt ez! „Ncgotium enim Eccl. Historiae — Írja ő — ego ab annis considero,. *ut principalem vitae meae scopum.*[u] S most mégis ezt is eltaszitá magától!..

De ekkor megtört benne az elet s két hó múlva — halálos ágyán feküdt!

April hóban gyengélkedni kezdett; orvosa azt tanácsolta neki, hogy májusban Luhácsovicsra menjen s ásványvizet igyék. Lányi beleegyezett s Matejka által a szükséges ruhát is megszerezteté.

A ruha ugyan elkészült de már nem Lányi számára!

Midőn Matejka betegsége alatt ötödször meglátogatta őt, figyelmeztetve lőn az orvos által, hogy Lányi e betegsége halállal fog végződni. Lányi is előre érezte azt. Azért Bakabányára anyjaert, Nagyszombatba pedig egy orvos ismerőséért kocsikat küldetett.

Lányi mint igazi jó pap halt meg. Rendelést tőn, hogy az oltári szentség ünnepélyesen, híveinek kíséretében * vitessék hozzá. E szándéka azonban nem teljesülhetett; mert hirtelen roszabbul lóvén, a szolgálattevő pap, mielőtt a nép összejöttét bevárhatta volna, ellátta öt a halotti szentségekkel.

Halála előtt egy nappal kedves kertjébe vitette magát, melytől ily érzékeny szavakkal búcsúzott el; [n]Mi dilecte! iam te amplius non videbo; spero autem firmiter, quod me in Paradisum proxime deducent Angeli et cum Lazaro quondam paupere vitám habebo sempiternam.[w]

Végvonaglásakor anyja oly keservesen jajveszékelt, hogy újra magához térve, a körülállókat kérte, „ut matrem ad aliud cubile educant, quae illi impedimento est, ne illius flagrans desiderium impleatur: Cupio dissolvi et esse cum Christo![u]

Végre május 23. pénteken reggeli órákban, miután a harangozót előbb maga elküldte, hogy a lélekharangot meghúzza, csendesen az Urban elszenderült.

Halálát így jelenté Schirgl Endre akkor nagy szombati érsekhelynök a bibornokprimáshoz Bécsből máj. 28. kelt eme soraival:

„Carolum Lányi Paroclium Egbellensem, celebratum nostrum historiographum, post suscepta ad aedificationem festő ss. Trinitatis (máj. 18.) moribundorum sacramenta, die 23. Maii a. c. *ex malo hepatico* pie in Domino obiisse."

így élt és így halt meg Lányi . .

A bibornokprimás máj. 31. kelt soraival meghagyta Plechschmidt Ignácz holicsi espereslelkésznek, hogy „cuncta eius (Lányié) litteraria manuscripta, ipsa quöque maculatoria, ac dispersas connotationes, quoniodocunque ad litterariam rém spectantes, accurate connotare et diligenter colligere velit, subin ad Cancellariam meam Primatialem Strigonium promovenda.[u] Egyébiránt erről maga Lányi is intézkedett végrendeletének 4. pontjában: „Scripta mea omnia transporténtur ad suam Eminentiam Strigonium pro dispositione arbitraria." ----------

íme mint egy nyitott könyv, tárult fel előttünk Lányi élete, szivének legtitkosabb redőibe pillantánk . . . Mondjunk-e még valamit *jelleméről?*

Ingatag volt az és változékony; de mégis erős egész a daczig s mit egyszer komolyan feltett, azt törhetlenül ki is vitte. Fő hibája talán az volt, hogy mások tanácsaira nem igen hallgatott; de viszont elég lelki erővel bírt az önfej ideg okozott hátrányokat férfiasán és tekintet nélkül anyagi káraira elviselni.

Jótékonyságát eléggé tanúsítja az, hogy évenként nehány szegény tanulót szokott a szükségesekkel ellátni. (Quotannis — mondja ő — aliquot studentes servare soleo) Végrendeletében pedig, bár igen kevéssel rendelkezett, még is egész háznépéről egyenkint valami kevéssel megemlékezett.

Érdemei tagad katlanul nagyok, fáradhatlanul és roppant

sokat dolgozott; de rendhez nem igen köté magát, néha hétszámra is éjjel nappal Íróasztalánál dolgozott, máskor meg mindent félre dobva, hosszabb időre falura rándult E rendetlen felosztás ártott is leginkább egészségének s okozta bizonyára kora halálát. Különben eléggé edzett volt, vagy legalább nem elpuhult, mit már az is tanúsít, hogy soha ágyban, hanem csak pamlagon aludt, s azon halt is meg. Egyébiránt rósz egészségű volt ő már a papneveldében is, hol többi társaitól különczségc és szorgalma által tűnt ki; így például naponkint más imakönyvet használt, sebesen sétált a folyosókon, komoly magába zárkózott volt s csak kevéssel társalkodóit, tantárgyaira oly nagy szorgalmat fordított, hogy társai közt első jeles volt s mindamellett talált időt a franczia olasz és angol nyelv megtanulására, sőt a magyarban is ekkor képezte ki magát. E nyelvészeti tanulmányait később is folytatván, a német, tót s az imént említett nyelveken kívül, spanyolul, lengyelül, horvátul, és oroszul is úgy megtanult, hogy mind e nyelveket folyékonyan beszélte is; a görög nyelvet pedig tanitá! .

Lelki erélyét legszebben kitüntette, midőn hat nappal halála előtt, „mente Dei gratia adhuc sana, corporc vero versus terram gravitantc[4]', végrendeletét sajátkezüleg megírván, azt ily erős hitre mutató szavakkal kezdi: „Primo. Animam meam, sanguine filii Dci redemptam, velit Pater acternus suscipere in gratia ad se et locare in Stella quapiam lucis suac, ut Conspcctu Eius frui, bcataque esse possit. Corpus, Fratres, qui me amastis, reddite Terrae,.de qua sumptum fűit, ut animae instrumentum, Creatoris fines prosequeretur[u], — s ily keresztény bizalmat és teljes megnyugvást tanúsító kevés, de igen megható szavakkal zárja be:

„Et nunc pergő vias meas, quo vocat Deus, ut Disponat sua Elementa novitus, comitemini me, Virgo Immaculata Inter-

cessione tua, et vos Sancti Apostoli, S. Joannes Nepomucene, et omnes Sancti! Adieu! Eamus in Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.“

Általános örökösévé édes anyját, „cuius senio alitor cupivissem fuisse provisum/[4] nevezte; azonban alig maradt utána 400 ft.

Egyszerű síremlékén, melynek alja köböl, felső része pedig öntött vasból van a Megváltónak aranyozott alakjával, s melyet Plechschmidt Ignácz azon indokból, „ut sit adminimum aliquod signum pro orientatione posteritatis, ubinam requiescant veneranda ossa tam praeclari, indefessi, de Dioecesi et Litteratura optime meríti Presbyteri/* szorgalmazott, — legújabban a már elkallódott tót felirat, e latinnal cseréltetett fel:

HIC.
MIRUM. TUBÁÉ. SONUM.
IN. SILENTIO. PRAESTOLANTUR.
OSSA.
CAROLL LÁNYI.
PAROCHI. EGBELLENSIS.
QUEM.
BREVI. VITA.
MAGNA. PRAESTITISSE.
SCRIPTA. EIUS.
LOQUUNTUR.
OBIIT.
NATUS. ANNOS. 43. MENSES. 7. DIES. 5.
A. D. 1856.

II.

MŰVE I.

Lányi még felszenteltetése előtt lépett, vagy legalább készült lépni az irodalmi pályára. Azonban még ekkor bizonyos meghatározott czél és irány nélkül.

Mint csekély kivétellel majdnem minden, egyébként képesített kezdő írónál, úgy nála is megvolt a jó szándék, az erős akarat, az igazi hivatás, de mind ez még csak forrongásban volt, új és ismételt kísérletekre volt szükség a biztos a sikeres megállapodáshoz.

Irományai közt egész halmaz ily ifjúkori kísérleteire akadtunk. Ezek *beszélyek;* például: 1835. évről *A fejtelen barát, Kaddam,* arab elbeszélés pálmalevelekre (fejezetek helyett) osztva és *Asszony-Constitutio;* 1837-ről. *Uj Bourbonok; Francz sérült; Nem olvasandó firkálatok; Közmondatos beszély; Kőszikla, erdő s kilátás; Honi képek,* ezek alatt érté bizonyosan a *Magyar várak emlékéből* czim alatt irt *Dévén, Borostyánkő* és *DetrekőrŐl* szóló első történeti zsengéit. Ide tartozik a *Templomos* című elbeszélés is a Sclmecz melletti Szitnahegyről. *Hontalan,* úgy látszik *színdarab* akart lenni; úgyszintén a *Párviadal* is. Továbbá *Versezetek* 1836. évről; *Vegyes Gyakorlások, Satyroglyphia és Skenopegia* 1837-ről s egyéb apró dolgozatok, jegyzetek, kivonatok, nem csak magyar, hanem franczia, német, olasz, sőt angol nyelven is.

E tekintélyes halmaz eléggé mutatja a jó szándékot; de egyúttal világosan tanúskodik a habozásról, mely közt ekkor még ingott.

De legjobban tanúsítja ö azt maga egy ismerőséhez, kinek azonban, fájdalom, nevét nem találjuk a fogalmazaton feljegyezve, ez időszakban irt egyik levelében, mely olyannyira jellemzi, oly élénken tünteti fel a kezdő Lányit erős

akaratával, reményeivel, félelmeivel, úgy annyira kitárja elénk Lányi egész belső valóját, hogy jobb hívebb képet, róla, bármennyire iparkodnánk, nem lennénk képesek nyújtani:

„Leginkább sajnálkozom —‘ így szól e levél — mindig, hogy tens. Doctor Urnák becses társalkodását nélkülözni kell, melyben, noha kevésszer, oly kellemetesen mulattam, reméltem pedig c teletszaka mulathatni, valamint azt is, hogy friss, még meg nem száradott terveim illető alakítást fognának kaphatni, mielőtt valóvá égettetnének. Reméltem tens. Ur közelében szellemileg egy kicsit izmosodni s szilárdulni, mert még igen ingatag vagyok.[u]

„Mi a furcsa pályát, melynek betoppanójában vagyok, illeti, tudnillik *az íróit* — irgalmas egek! azt sem tudom, mit mondjak! Annyi összevissza keringést, annyi tétovázást, annyi tarkázatot — legnagyobb világ ismeretsége mellett is nehezen láthatott tns. Doctor ur. Dcnique látszik, hogy kezdek megállapodni a *históriai költészetben* s jelenleg már a palaestrában vagyok, ma holnap — Isten neki, a stádiumra kirohanandó. Ha némely csekély satirákat, miket csupa unalomból és gyakorlásul elkezdék, végezendem, elküldeni bátorkodom a tens. Doctor Urnák. Második gyakorlási iskolám a *sentimentálisban* vagyon, a *leírásban, character rajzolásban* és csak az imitátiótól nem irtóznám annyira! de ha mi szépet olvasok s azt mintegy utánozni akarnám: fejem és kezem majdnem paralyzálva van. ---------- *Fordításokat* pedig, ha csak rám nem parancsolna valaki, önkény leg nem vállalhatnék fel. Pedig formális kiműveltetésemre szintúgy, s leginkább sztilemre nézve igen szükségesnek tartanám nemcsak a fenemlitett másodikat, hanem az elsőbbiket is. Azonban itten (talán Mária-Völgyben?) egy fiatal ember, egy tanuló pályavégzett, egy oskolaúnt, egy némileg könyvjóllakott magános remete, mit kezdjen, ha semmi szépre és nagyra serkentő példa

(mert eddig újságot sem olvashattam s magyar könyvekről plane hallgatok) semmi oly fáradságosra, oly sok munkába és iparkodásba kerülőre lelkesítő ösztön, semmi versenygésre (kivel?) ingerlő alkalom nélkül, mit kéz djen az ember mondom? Itt is vágynak ugyan jó magyarok itt ott — de Ők nem annyira könyv, mint kártyalapokra néznek, nem annyira papír, mint dohány, vagy kerti levelekkel gyönyörk ednek, nem annyira a tolinak, mint az eke vasnak, vagy a sétabotnak, vagy lőporkürtnek kedvelői. Trahunt sua quemque. Azért önmagámon csodálkozom néha, mintegy hallatlan nagyságon s aztán ha gyéren vetett sorokra ragadom is a gyakorlatos tollat, már szinte az egekig emelkedem, mint nos poma natamus! Más józanabb perczek azonban hidegen mutatnak a kopár veteményre s akkor minden inkább szülemelhetik, mint legkisebb sarkalás. Akkor kész volnék nyakon ragadni minden ludat s megfojtani, hogy inkább ne is teremjen toll számomra; mivel hogy igen szilárd feltétel őrködik minden firkálatomon: nem nyilványitni tudnillik nyomatásban egy betűt is, mely — a horáczi novcnniummal felhagyás napi rendben leven — legalább egy két, ítéletem szerint igen értelmes, olvasott, megüllepedett ismeretü és tágas tudományu, valamint szépen decatirozott ízlésű férfiú nemcsak jóvá nem hagyja nyilvánítását, hanem dicsérje sürgesse is. Mert ha becsületemre nem válhatik szüleményem, inkább csiráját is megfojtom. — — Önben egykori ígéretének következésében azon férfiút fogom tisztelhetni, aki irományimnak nyesőkése leend előbb, hogy azok aztán a kritikának tormareszelőjére ne kerüljenek, mikor késő lesz már.“

Jól tudván ő, hogy — mint maga írja — „minden kezdetben legnehezebb a — kezdet.“ ez iménti soraiban ecsetelt óvatos eljárása csak dicséretére válik; de más részt épen ez óvatosság, hogy czélhoz vezessen, erős, elhatározott szán-

dékot és akaratot tételez fel· Hogy e szükséges feltétellel menynyire birt Lányi, midőn az írói pályára lépett, eme sorai bizonyítják:

„Azonban hogy nagyobb már a kezdet és szilárdabb a szándék, *mintsem képes lennék kigondolni körülményeket, melyek a megkezdett pályának változtatására, vagy elhagyására kényszerithetni elegendő erénynyel bírnának;* — oly vallomás, mely lelkem belsőjéből merítve, tartós, gyözhetlen fenékre mutat.[u]

Ily helyes és szilárd elhatározással lépve e terhes pályára, és azon férfias kitartás és vas szorgalommal megküzdve, teljesen és fényesen elérte a czélt; mert Lányi neve ott ragyog eltörölhetlenül egyháztörténelmünk koszorús bajnokainak legelső sorában! . .

Legelőször is az *Athenaeum* czímü folyóiratban próbálkozott meg *versekkel;* de kedvezőtlen eredménynyel. E térről tehát, úgy látszik a szerkesztőség figyelmeztetése folytán, mert ennek egyik levelére hivatkozik, lelépve, prózára adta magát:

„Felhagyván — így ir a szerkesztőséghez — a verseléssel; mert a valódi lyra mellett csupán, mint költő szeretnék állhatni, prózám kiegyengetésének adám magamat s jelenleg három mutatványnyal merek a hármas bíróság elé lépni; tudnillik a *Templomossal,* az *Uj Bourbonokkal* és egy *Franc z sérülttel,* S vajha sorsom, vagy is mind e három beszélynek sorsa jobb volna, mint az elsőké, jobb mint a középsők egyikéé s nem a végsőé.[α]

Ez utolsó szavak arra mutatnak, hogy Lányi már ezek előtt is küldött be dolgozatokat. S csakugyan egy másik leveléből látjuk, hogy a fönebb elszámlált dolgozatai közöl a *Honi képekkel* akart, mint magát kifejezi, saját tábort ütni a fönbecsü folyóiratban s e czim alatt tovább is folytatni és

szaporítani a képcsoportot, melyeknek eredete a honi történetekben létez.[u]

E dolgozatai közül melyik és mennyi látott napvilágot, arról a nevezett folyóirat adhat felvilágosítást.

Ugyanekkor egy két beszélyfélét német nyelven is közölt az Ebersberg által Bécsben kiadott: Dér Oesterreichische Zuschauer című folyóiratban.

Első müve, melyet *Önállónak* vehetünk, s mely ez irányt kereső korszakába tartozik, *színdarab volt versekben,* szomorújáték, négy felvonással s ily címet visel:

1. A gyászalak.

Hogy e munkájával a magyar akadémiánál pályázott, az első lapon olvasható eme szavak: „Érkezett marcz. 20. 1835. Döbrentei[tf], bizonyítják; de mennyire tudjuk, nem nyert vele jutalmat. Terjedelme 102. nyolczadrétü lap.

Azonban hajlama a történelemhez már ekkor is tettleg jelentkezett. Ezt mutatják a fönebbi *Honi Képek,* s az, hogy jegyzetei közt már 1836. évről találtunk terjedelmes kivonatokat Bél Notitia Hung, című művéből.

A kezdet tehát megvolt s Lányi nem sokára, elhagyva a szépirodalmat, önállólag lépett fel azon téren, melyen számára hervadhatlan babérpk termettek. —

Első önálló történeti müvét máriavölgyi állomásán adta ki, ily czim alatt:

2. A boldogságos szűz Máriavölgyi csodaképének eredete.

Ugyané munka németül és tótul is megjelent.

Mi csak a német kiadást láttuk, melynek ily czime van: *Ursprung des gnadenreichen Marienbildes und des Brunnens zu Maviathal.* Hely és év nélkül. Kis, 4 levélből álló könyvecske, mely mindhárom kiadásában 10,000 példányban jelent meg. —

3. Keresztény kathol. hittanítmány Weinkopf után Lányitól.

15 ív Landesnél Pozsonyban. — Nem láttuk.

4. Magyarföld egyháztörténetei. Austriaházi korszak.

E munkája a pesti egyetemi hittani kar által a Horváth· féle alapítványi díjjal jutalmaztatott. Három kötetből áll összesen 67 és fél nyolczadrét ivén. Λζ 1. kötet Nagyszombatban a második és harmadik pedig Pesten jelent meg 1844. évben.

Lányi e munkát 1842. Pozsonyban irta. Ha már most tekintetbe veszszük hivatalos elfoglaltságát s azon körülményt, hogy kevéssel előbb tette le a tudort szigorlatokat, irta a 5. szám alatti müvet s fordità magyarra a 3. szám alattit, meg hogy ugyanekkor küldetett Nagyszombatba tanárul s így ha leszámítjuk azon időt is, melyet az átköltözködés szükségkép igénybe vett: méltán csodálkozhatunk a gyorsaságon, melylyel Lányi e munkáját elkészíté. Ómaga mondja előszavában, hogy e „munkálat kidolgozására alig *egy éve*, sőt sajátig csak *kilencz hónapja* vala.[u]

Nyomatását még Pozsonyban léte alatt 1843. megkezdte. Azonban pénzhiány miatt darab időre elakadt. így tanúsítják ezt Lányinak Kopácsyhoz Pozsonyból 1843. sept. 7. intézett e szavai: „Typographo tyrnaviensi pro duobus fasciculis 300 fl. C. M. solvendi sunt, ad tértium et ultimum Tomi primi imprimendum non adjecturo animum, nisi maiore debiti parte soluta, creditum restaurare successerit, quo ille assecuratus, residua, quae apud se tenet, exemplaria per Regnum dimittenda extrádét. Hac enim de causa opus, etsi pluries iam annunciatum, et mox in omnibus pagellis annunciandum, ab emptoribus quaesitum, nec inventum, apud Typographum haeret, cum -maximo meo damno, imo periculo, ne, cum semel quaesitum et non inventum in bibliopolio, porro quaeri non soleat,

totum stagnate cogatur, et ego ex exili meo, superi norunt, quando percipiendo praemio ad sumptus impressione creatos aliquid adjicere debeam.[u] Ennélfogva felkéri Kopácsyt, hogy az általa aláirt 30 példányon felül, a papnövelde pénztárából, a növendékek közt történendő szétosztás végett, még 100 példányt rendeljen meg. E kérése ugyan nem teljesült, de hogy máskép segíttetett, azt eme levelére feljegyzett ezen szavak: „Idem jam alias accepit subsídium conveniens/' bizonyítják.

E munkából megjelenése előtt mutatványok jelentek meg s azóta az olvasóközönség kezében forogván, további mertetését fölösnek tartjuk. —

A magyar akadémia 1842. évben e pályakérdést tűzte ki: „Beköltöző őseink micsoda népségeket találtak hazánkban; megtelepedésök után III. Andrásig kik szállották meg az országot s melyik nép mi befolyással volt nemzetünk életére.“

Lányi ekkor még le sem tette volt tollát a 3. szám alatti munkáról és csak imént lett tanárrá, mégis talált időt e kérdésre pályázni, még pedig sikeresen; mert két pályatársát legyőzvén, 100 aranyat nyert. Koszoruzott müvének ily czimet adott:

5. Magyarföld háznépe.

E munka a 14 lapnyi „előzeteken“ kívül, 916 negyedrétű lapból áll. Az akadémiához ily jelszó alatt: „Dii fortiori bus adsunt“ beérkezett 1843. marcz. 15. Czimlapján e szavak olvashatók: „Három holnapi *szerfelett elhamarkodott* pályairat.“ Ismét egy újabb adat Lányi szorgalmának s gyorsaságának csodálására.

E munka két részre s ezek ismét két két főszakaszra osztvák I. Magyarföld lakosai, a) Talált népek. 1. Szittya gyarmat, gael létemlékek. 2. Román emlék. 3. Germán nép-

nyomok. 4 szláv népek: bolgár, morva stb. 5. Keleti népszakadékok. b) Beszállóit népek. 1. Germán. 2. Román elem. 3. Szláv. 4. Keleti elem: kunok, bessenyők stb. — II. Magyarföld! népbefolyások, a) Magyar külélet. 1. Róma befolyása. 2—5. A fönemlitett népek befolyása, b) Magyar bélet. 1. Anyagi érdekek: földmüvelés, müipar, kereskedelem, testalkat. 2. Szellemi nyervények a) magános életben: erkölcs népjellem, nyelv, értelmiség, vallás, b) Nyilvános életben: alkotmány, törvényhozat, magyarföld népsége és magyar nemzetiség. — Ez rövid átnézete ezen még mindig kéziratban levő műnek, melynek jelességét épen megjutalmaztatása tanúsítja. —

6. Magyar nemzet történetei képekkel a nép számára. Pozsonyban 1846. 8° 320 1.

Egyike Lányi legsikerültebb müveinek. A képek nem sokat érnek ugyan, de annál élénkebb az irály. E munka is sokkal ismeretesb, hogy sem bővebben kellene itt róla szótanunk. —

1845. felszólitá Lipthay András esztergomi kanonok, úgy látszik, Kopácsy kívánsága folytán, Lányit, hogy „de juribus Dominorum Hunfaruaw Capitularium Diaetalibus sub obtutu historico, juridico et politico," értekezést írjon. Lányi készségesen elvállalta e megbízatást, s a munka, bár valami ismeretlen megakasztás folytán csak 1847. készült el, ily czim alatt:

7. Magyar alsó táblai Clerus szavazatjogának története.

E munka 115 sűrűn irt negyedrétü levélen e fejezeteket tárgyalja. 1. Egyháziak országrendiségének kezdete Európában, 2. Magyarországi, különösen az alsó táblai, egyháziak országrendiségéről, különösen szavazatjogáról 1000—1825. 3. E történetirati vizsgálat eredménye. 4. Rendi elnyomások 1825. évtől fogva. 5. Oldalpillantások az alkotványos kül-

földre. 6. Magyar alsó táblai egyháziak régi s teljes országrendiségének jelenkori s ezentuli alapjairól. — Lányi e művet kiadni készült, mert czlmlapján kiadási hely és évül oda van Írva *Pesten 1847.* Azonban mai napig kéziratban maradt. E mű, mint Lányi egyik levelében mondja, a magyar káptalanok által pályajutalmat nyert. —

Ugyanez 1847. évben az akadémia által kitűzött kérdésre is pályázott versenytárs nélkül és nyert, ily. czímü munkával;

8. Török uralkodás Magyarföldön.

E munka három főrész — ezek ismét több szakaszra osztvák. I. Szabad magyarföld belviszonyai. a) A maradék ország végház vonala, b) Végházak elrendezése, c) Honvédelem silányvolta; hódultságok. d) A nemes, polgár és földmüvelő sorsa, e) Török hírek félelme; nemzeti elcsüggedés; erkölcsfajulás. — II. Magyarok s törökök nemzetközi viszonyai, a) Tartományi adózások, b) Határtársalgás, kereskedelem, c) Csalárd barátkozások. d) Ozmán zsák mányiatok; Ország népetlenités. — III. Török Magyarföld belviszonyai. a) Nyilvános élet köre a török birtokban, b) Magános élet köre a török birtokban; török emlékeink.

E mű 315 sűrűn irt negyedrétü levélből áll s rajzokkal van ékesítve. Azonban mindeddig kéziratban maradt. —

Szintén ez 1847. évben pályázott a pestegyetemi hittani kar által kitűzött Horváth-alapitványi kérdésre és ismét nyert *(ez évben már harmadszorI)* e munkájával: %

9. Magyar catholicus Clerus érdemeinek történetigazolta emléke. Pozsony 1848.

E munkát azonban még a múlt 1846. évben írta s öszszel be is nyujtá Kopácsynak, ki azt jóvá hagyta, sőt úgy látszik

a hittani karhoz is már ez év vége felé küdte be, három kötetben ily jelige alatt Pázmány kalauzából: „Uj találmányokat s magam fejéből koholt dolgokat én tőlem senki se vár· jon.“ A bíráló, Sárkány Miklós bakonybéli apát, jan. 15. kelt véleményében e müvet legjobbnak találta s ennélfogva a jutalom 1847. februárhóban neki ítéltetett oda három versenytárs közt s egyúttal Pestre hivatott a kiadás feletti értekezés végett; de vizsgái által hátráltatva, meg nem jelenhetett.

Febr. 22-én felkéri Kopácsyt, „quatenus requisita circa emendandum et typo praeparandum opus mandata atque dispositiones benigne dare non dedignetur----------, quo bonum Ecclesiae, Religionis et Nationalitatis, ceu negotia curie Celsitudinis Vestrae diurnis et nocturnis subiecta, etiam exilis huius opellae adminiculo et symbola aedificentur, aut non debilitentur saltern in quapiam parte per manus, quae dum optima ad labores accedunt intentione, creberrime idearum et laborum suorum amplitudinem jactus ob ocularis horizontís angustiam mensurare non valent. “

Kiadatása azonban még egy évig elhúzódott, úgy látszik leginkább mások által eszközölt irályjavitási szempontból.

E munka két kötetből (198 és 174 1.) áll. Nádason létében a legnagyobb politikai zűrzavarban nyomatta 700 példányban, kiállithatására 500 ftot vett fel galánthai Fekete Mihály most esztergomi nagyprépositól, kinek e müvet ajánlta is.

E mü roppant olvasottsággal van írva; de épen a végtelen adathalmaz, melyből mintegy mozaik, össze van állítva, fárasztólag hat az olvasóra. Hogy minden korszerűsége és alapossága mellett is csak igen kis körben terjedt el, a zavargós idők okozták. Maga Lányi panaszolja ezt: „Opus novercantibus turbatae publicae pacis adjunctis, non meritae oblivioni mancipatum et litteraria sua novitate, quae praecipuum sólet esse divenditionis vehiculum, pridem jam existit spoliatum.“

Azért 1853-ban kérésére az esztergomi megyében újra körözztetett s ezévi decz. 12. kelt levelében arra kéri a bibornokprimást, hogy kerületenként 10 példányban küldesse szét, ajánlata mellett, mert akkor, úgymond „beatior mihi affulgeret spes, magnarum graciosissimi Maecenatis mei in typum expcnsarum partem saltern quo ocyus praesentandi, majori memoratorum sumptuum parte magnanima suae Illustritatis indulgentia utique ad solum pium „Deo gratias“ relegata existente.“

E munkái közöl a 4. és 6. szám alattiakat Ferdinand király magán könyvtárába kegyesen elfogadta s a fökamarása gróf Dietrichstein által Kopácsyhoz 1846. marcz. 31. intézett levélben legmagasabb tetszését nyilvánítá. Úgyszintén József nádor is, ki e könyv átküldését Bécsböl 1848. jan. 27. kelt levelében megköszöné.

1849. febr. 4. pedig Lányi személyesen átnyujtá Olmüczben Ferencz József 0 Felségének e müveit, mit a felség kegyesen fogadott s gróf Grünne által febr. 28. neki a tudomány s művészetért! arany érmet megküldé.

• A magyar akadémia végre 1847. decz. 23-án tartott-nagygyűlésében „a hazai történet körüli buzgó fáradozásai tekintetéből levelező tagjául választotta“, miről Fáy András, mint helyettes elnök decz. 24. tudósitá öt.

A forradalom előtti időszakból még ezen munkáit ismerjük:

10. Szkyth rokonságok és történetek.

A magyar akadémia által pályakoszoruzott mii, közelebb azonban nem szólhatunk róla; mert Lányi irományai közt csak egyes töredékeire akadtunk. Mind eddig nem jelent meg.

Két kisebb dolgozatára, végre egyik ily czímü „Clio útfélen nőtt virágai[u] kéziratában találtunk. Ezek:

11. Mehádia, mint Róma emléke.

E kis bét nyolczadrétü levélből álló értekezését a természetvizsgálók valamelyik gyűlésén olvasá fel; s benne ezeket mondja: „Van különféle és sok természettudósa e tek. gyülekezetnek; de váljon van-e bistoricusa. Eddigien s tudtomra nehezen. Ha csekély erőmből ebbéli igények kielégítése telhetnék, bátorkodnám a gyülekezet historicusának tisztét mennyire annyira elvállalni, azon értelemben, hogy midőn a gyüléshelyek természetirati oldalait magok a tudós orvosok és természetvizsgáló urak helyesen festik, csekélységem ugyanazon gyülhelyek históriai momentumát foghatná fel s adhatná elő. Ennélfogva a múlt évi beszterczei gyűléstől kezdve folyvást minden ezentúl leendőkön megjelenni, a gyülhelyeknek, mennyire lehetséges, rég- nép- s történetirati rövid képét megkísérelni jövendő iparkodásom szent kötelme közé tartozandik.“

12. Pécsnek legrégibb századai. Régirati adalék Pécs történetéhez.

E 27. levélből álló dolgozatát is jóformán a természetvizsgálók gyűlésén olvasta fel.

Találtunk végre kéziratai közt 17 sűrűn irt nagy folio íven egy dolgozatára:

13. A nádorokról.

Megy egész Hédervári Lőrinczig. (1447.) Egy egy nádorról csak röviden emlékszik. Iratási éve bizonytalan.

14. Erzherzogin Marie von Oestreich.

TÍZ nagy folio íven, életirat, de csak töredékben van fen. Iratási ideje szintén bizonytalan s talán már a forradalom utáni korszakba esik.

Végre 1847. febr. 17. kelt sajátkezű levelében szólitá öt fel Kopácsy, hogy aziránt tegyen kutatásokat „qualem nam procedendi normám observaverint Episcopi Hunfaruaw relate ad illos Sacerdotes, qui a fide Cath. defecerunt et se Matrimoniis illigarunt? Erit utique discrimcn inter tempóra, quae Pacificationes Viennensem et Lincenscm praecesserunt et quae has ipsumque religionarium anni 1791. articulum sequebantur.“

Lányi febr. *22.* válaszában e kívánságnak pontos teljesítését ígérte, még pedig úgy, hogy „extemplo sepositis omnibus et quibuscunquc aliis negociis“, hozzá fog kezdeni, főleg, nquod et absoluto c studio physiccs examine publico, officiosis negociis in longius tempus solutior, tan to alacrius, ncc non cum celeriori atque optato successu faccre potero.“

Mindamellett sehol ily dolgozatának nyomára nem akadtunk. Meglehet, hogy Kopácsynak sept. 17. bekövetkezett halála e munkát is megszakasztá.

Az új viszonyok beálltával, Lányi munkássága is új irányban nyilvánult; mert ha azon időt, melyet magyar egyháztörténelmének nemi javítása —, de leginkább német fordítására s alább felhozandó két kisebb czikk megírására szentelt, kiveszszük, tevékenysége ezentúl, a történelmi téren ugyan, de kizárólag a tót irodalomban működött. Megjelent munkái ezek:

15. Geschichte der christlichen Religion und Kirche in Ungarn. Verfasst und nacli einer magyarischen Preisschrift deutsch umgearbeitet von Dr. Karl Lányi.

(1849.)

103 nagy folio iv, mind Lányi saját írása. Magában foglalja e most kijövő magyar egyháztörténetnek első részét a III. fejezet 7. §-ig. E müvet, mint látni fogjuk, Regensburgban akarta kiadni. Tudtunkra azonban nem jelent meg.

16. Krátky dejepis Cirkwe krestansko-katholické od Dr. Karla Lányiho w Presspurku 1850.

Kaik, egy ház tört énét 16. rét. 90 1. Kiállítása 200 ftba került. Bírálta néhai Pelikán Nándor akkor nagyszombati papneveldéi tanár.

17. Déjeny starovékého lidstva k uzitku mládezi vyssich gynmasialních trid. Sepsal Dr. Karel Lányi. Ve Vídni 1852. 8° 730. 1.

E munkát *(az ősrégi emberiség történelme)* Thun minister felszólítására irta feltanodai használatra. Irományai közt több levelet találtaik e munkára vonatkozólag, melyekből látjuk, hogy e munka ivéért 35 ftnyi ti sztélé tdijt kapott, s egyszer Thuu ministerhez Becsbe hivatott. — E munka csehül van szerkesztve, de, mint értesültünk, tele van sajtóhibákkal, néhutt egész az érthetlenségig.

Thunnak 1852. okt. 3-ki felszólítására e munkának magyar és német nyelvre is le kellett volna fordittatnia, a fordítónak ivenkint 20 ftnyi tiszteletdij biztosíttatván.

A német fordítást Kern Tádé szomolnoki bányatiszt eszközlé, még pedig Lányi 1851. jul. 1. kelt levele szerint, igen jelesen. De hogy e fordítás megjelent-e s e munka magyarra lefordittatott-e, megmondani nem tudjuk.—

1853. marcz. 19. fclszólittatott gr. Attems pozsonyi helytartósági elnök által ily tankönyvnek az algymnasiumok számára is, kidolgozására.

Lányi e kívánságnak is eleget tett ily czimíi munkájával:

18. Déjiny starovékého lidstva k uzitku nizsich gymnasialuích tríd. Sepsal Dr. Karel Lányi.

E munka csak kivonata a fönebbi nagyobb műnek s épen ezért a bíráló tetszését nem nyerte meg. 1853. jul. 31.

visszaküldetett Lányinak kijavításra. — További történetét nem tudjuk.—

E korból egy hazai tört, értekezését ismerjük még. Ugyanis az ország főpapja által 1852. nov. 2. eziránt felszólíttatva, e munkálatát küldte be:

19. De veteribus arcis Strigoniensis Locis sacris.

Ez értekezés az egy évre rá tartott esztergomi főegyházi visitátió alkalmával felhasználtatok. —

1853. végre Scitovszky János herczegprimásunk bibornokká lett kineveztetése alkalmával a Religio első félévi 53. 54. és 55. számaiban ez értekezését bocsájtá közre:

20. Vázlatok a magyarországi bíbornokok történetéhez. —

21. Midőn pedig a herczegprimás a bibornokkalappal feldíszítve Bécsből székhelyére visszaérkezett, az esztergomi papnevendékek nevében ama gyönyörű *versezetet* irta, mely szélesebb körben ismeretes és mely e sorokkal kezdődik:

Ab Austro fertur Purpura
Ad Istrum fit triumphus!

S ez tudtunkra utolsó müve Lányinak, mely nyomtatásban megjelent s így Lányi, ki *versekkel* lépett fel legelőször a magyar irodalomban, attól *versekkel* is vált meg!

Áttérünk most e jelen, általunk kiadandó munkára.

„Hábent sua fata líbelli.“ Ha valahol, itt teljesült be e mondat. E munkának egész története van, s oly ritka auspiciumok közt készült 8 feszes várakozás közt annyi remény volt hozzá kötve, hogy érdemesnek tartjuk történetének bővebb előadásába bocsátkozni, már csak azért is, hogy láthassuk és

látván örökölhessük azon élénk vágyat és szükségérzetet, mely ily egyháztörténelem iránt az akkori *legmagasabb körökben* is nyilvánult.

Az eszmét első pendité meg Kopácsy József prímás az 1844. évi országgyűlés végnapjaiban nála tartott püspöki conferentián s legelső karolta fel *Sztankovics János* győri püspök, ki mindjárt a conferentiában egy kidolgozandó magyar egyháztörténelemre tiz aranyat ajánlt fel.

Ugyanekkor, valószínűleg e conferentia folytán, maga a király is V. Ferdinand ez ügyben a magyar kir. helytartótanácshoz rendeletet bocsátott, mely ennek folytán Kopácsy József prímáshoz 1844. jul. 9. e sorokat intézte: „Sua Maiestas Sacr. --------- quaestionem pro obtinenda História Ecclesiastica Regni Hunfaruaw, seorsim audito Regni Primate, pertractandam benigne praecipere dignata est. Proin Celsitudo V.---------- circa quaestionem pro obtinenda Historia Ecclesiastica Regni Hunfaruaw sensa sua isthuc comunicare ingravatim velit.[ti]

Ily előzmények után Kopácsy, ki mint válogatott magán könyvtára tanúsítja, a magyar történelemnek buzgó barátja volt s ki hivatalos elfoglaltságai között is talált időt az elődeitől a primási levéltárban fenmaradt levelezések olvasására, komolyan a dologhoz látott.

Budáról 1845. jul. 8-án köriratot intézett a püspöki kar- és káptalanokhoz s a szerzetek főnökeihez, melyben őket adakozásra felhívja s arra, hogy a hatóságuk alá tartozó képes egyéneket a pályázásra felbuzditsák s egyúttal a beküldés határidejéül 1847. máj. 1-jét jelöli ki.

A m. kir. helytartótanácsnak fonebbi levelére vonatkozólag pedig így válaszolt:

„Közelebb múlt' 1844. évben 9. júliusról méltóztatott Cs. Kir. Fenséged s a Főméit. K. H. tanács az eránt fel·

szólítani, hogy véleményemet a felől jelenteném ki, mikép lehetne Magyar Ország Egyházi történeteinek előadását kimunkáltatni?“

„E tárgyról püspöktársaimmal is értekeztem s ezen czélnak elérésére alázatos véleményem szerint legalkalmatosb mód a volna, hogy az illető tudós férfiak, kik az ily munkálatra magokban hivattatást éreznek, annak megkis értésére s a kérdéses Egy ház-történ éti Tannak kidolgozására kitűzött jutalom-pénzzel ösztönöztessenek: a mint hogy e végett az egyházi Praelatus Urak szép ígéreteket is tettek s a jutalom részünkről ki tűzetett. — Esztergom 14. Aug. 1845.“

Az eszme általános viszhangra talált. Ferdinand király is helyben hagyta s erről a prímást a hely tartó tanács utján 1846. márcz. 31. értesité. A felhívottak készségesen adakoztak, legtöbbet Kopácsy (60 aranyat) azután gr. Nádasdy Ferencz kalocsai érsek, Scitovszky János pécsi püspök és b. Bémer László nagyváradi püspök 40—40 aranyat. Ez utóbbiak közt Scitovszky püspök bőkezűsége annyiból tűnt ki, hogy Kopácsy prímáshoz Pécsről 1845. jul. 15-én intézett levelében a mcgajált 40 aranyon felül azon esetre, ha a pályanyertes rozsnyómegyei pap lesz még 50 aranyat, ha pedig pécsmegyei pap győzend, még 100 aranyat ígért.

Az adakozók közt találjuk *Kukovich József* diakóvári püspököt 12-, *Osegovics Imre* zengi püspököt 6-, és *Haulik György* zágrábi püspököt 20 arany nyal. Az utóbbi azonban már megjegyzi 1845. jul. 23. kelt levelében: „Cum Clerus Croatiae et Slavoniae, exigua eius parte excepta, linguae hungaricae ignarus sit, plane pcrscipio Dioecesim meam concinnandae in eadem linqua Historiae Ecclesiae Hungaricae usum vix aliquem capere posse, multo minus repertum iri aliquem in hac Dioecesi Sacerdotem, qui adornando idgenus operi vei cum aliqua spe successus manus queat admoverc

küld azonban mégis 20 aranyat; „quia institutum idgenus Ecclesiae hungaricae, cuius partem qualemcunque haec quoque Dioecesis felici omino efficit, insignem utilitatem adlaturum confido.“

A felhívottak közül csak néhányan válaszoltak tagadólag, köztük a *dialtóvári* és a *zágrábi káptalan.* Az első 1845. aug. 14. kelt levelében ezeket írja: „Ad pracmium ---------- concurrere non possumus — ideo, quod operibus huugarico idiomate edendis usui nobis esse nequentibus, talia in Linguis nobis notis comparare — — debeamus.[a] A zágrábi pedig 1845. sept. 19-iki válaszában így ir a prímásnak: „Enixius exoramus nos excusatos habere dignetur, quod ad praemia offerenda idiomate hungarico scribendae Historiae utpote usui nostro subservire nequeuntis, concurrere non possimus, alioquin compluribus domesticis subsidiis nimium gravati. Caeterum declaramus nos ad oblata facienda, subscribendumque desideriis, in iis, quae nobis Patriaeque nostrae adjunctis accomoda adveniremus, semper promptos esse.[a]

A határidő elteltével csak két munka érkezett be; tudnillik „Magyarhon Egyháztörténete, irta Cherrier Miklós,[α] a másik pedig névtelenül ily jelige alatt: „In omnibus Charitas;[u] de ez utóbbi munkából csak az első rész küldetett be. Balassa Gábor szombathelyi püspök jelenté ugyan jun. 4. 1846. kelt levelében, hogy egy megyebeli papja szintén vállalkozni készül a pályázásra; de ez, nem tudni mi okból, elmaradt s még nevét sem tudhattam meg.

Legkülönösebb, hogy *Fejér György,* ki épen a pályakérdés kitűzésekor, 1845., irta s jövő évben ki is adta: Religionis et Ecclesiae Christ, apud Hungaros initia czímű munkáját* s ki különben is erre legtöbb készültséggel bírt, nem pályázott. Azonban valószínű, hogy ettől a már 80 éves aggot épen kora tartotta vissza, nem remélhetvén e munkát, főleg oly

terjelemben, mint imént említett művében megkezdé, befejezhetni.

Hogy többen nem pályázták, talán az idő rövidsége okozta. Legalább Kopácsy ezt vélte, azért Lányinak 1847. jan. 25. kelt azon kérésére, hogy a határidő legalább még 60 nappal meghosszabbitassék, febr. 17-én sajátkezüleg ezeket válaszolta; „Prout res hucadusque sunt, utcunque id fiet, quod D. Vestra desiderat, ut quippe terminus----------aliquantum prolongetur.[u] S csakugyan Esztergomban 1847. jun. 1. kelt körlevelében a pályázási határidőt 1848. nov. 1-ig meghosszabbitá.

Ez időt azonban Kopácsy, 1847. sept. 17. meghalván, már meg nem érte.

E határidő lejártával újabb pályamunka nem jelentkezett; azonban a fenebb említett jeligés névtelen kézirat hátralevő részei beküldettek.

E névtelen kézirat Lányinak kiadás alatt levő jelen munkája volt.

A közbejött 1848-iki rázkódtatások folytán ez ügy menete is elakadt; bár nem egészen; így találunk 1848. okt. 1-jéröl *Hayndld Lajos* akkor helynöki irodaigazgatótól egy, Hám János kinevezett prímáshoz intézett iratot, melyben hivatkozva a püspöki conferentiától jött felszólításra, a pályanyertes munkára beérkezett adományokat sorolja el.

Lányi ezalatt kéziratának első részét Manz regensburgi könyvkiadó felszólítására németre fordítá s kész is volt azt a kiadónak átküldeni; azonban engedélye erre még nem lévén s más részt maga is belátván, hogy a fordítás az eredeti előtt bajosan jelenhetne meg; ez egész ügyet Nagyszombatból 1849. sept. 7. kelt eme levelével a prímásnak felterjeszté.

„Primum est negocium *Historiae Ecclesiae hungaricae,* quae ante annos plures per Almos Patriae Episcopos demandata, atque currentis instar thematis publicae proposita ex-

stitit. Themati huic humillime infrascriptua non solita solum sua, sed et peculiar! applicatione elaborando animum adjecit, opus in sex Tomis (octo voluminibus) concinnavit, idemque pro termino in diem 15-tum*) Novembris anni 1848-vi defixo, juxta prius jam factas inviationes, Strigonium ad Officium Primatiale transposuit, ubi illud ad hoc usque tempus, ut spero, custoditur. Celsitudini Vestrae utique, dato a momentosis, queis nunc occupari necesse est, negociis, favorabili respirio, aliquid suo tempore eatenus benigne disponere placiturum esse scio. Nec audeo praeoccupare altum Eiusdem circa valorem opens mei futurum Judicium. Séd provocor a *Ratisbonensi* bibliopola, Domino *Manz,* rerum catholicarum zelozissimo editoré, antiquo meo noto, quatenus históriám hanc *germanice* compositam Ratisbonam transmittere velim, imprimendam. Haec porro provocatio antiquior est., et eius in sequelam ego primum tómům, circa 30 philiras impressas valiturum, e mea minuta verti et respective novitus concinnavi, mappa et iconibus antiquis providi, essemque in procinctu, eundem ad praefatum bibliopolam transponendi, si modo 1-mo Celsitudinis Vestrae benigna facultas mihi eatenus adesset, deinde 2-do praetimere non deberem, fore, ut hac ration© Versio *ante* Originale (hungaricum) impressa orbi erudito sistatur. Omnem in casum expectandum mihi esse sentio, quoadusque Celsitudini Vestrae *censor es* constituere benigne libuerit, hi vero laboréin (num opus meum praemio sit dignum vei non) terminaverint.[a]

A prímás Pécsből sept. 8-án kelt levelével türelemre,

[1]) Lányi hibásan teszi itt a határidőt nov. 15-ére; mert az általunk használt eredeti fogalmazat világosan nov. 1-jét említi. Továbbá hibásan mondja, hogy kézirata *6* kötetből állt. Bármily megfoghatom e tévedés; mégis a bírálók leveleiből is határozottan bizonyos, hogy csak 5 kötet volt, valamint annyi az jelenleg is.

munkájának folytatólagos javítására s a német fordításnak idő-előtti kiadásától! elállásra felhívja ilyképcn:

„Quum Censores elaboratorum Historiae Ecet Hung, pro praemio per Praesulcs et Capitula Hunfaruaw conflato concursurorum, tunc primum constitui possint, ubi ipse Strigonium venero, consiliave eatenus cum quibusdam DD. Praelatorum contulero: R. D. Vestra etiam intuitu revidcndi et judicandi idmodi elaborati sui dictum tempus adexspectandum habebit. Nec est cur Eadem nectendae eapropter longioris adhuc morae taedio capiatur: ipsum enim, quod eousque adhuc suppetit tempus, in uberius perficiendum, novis datis ditandum, admotaque ultima manu perpoliendum, aut fine faciendae subin publications germanica lingua in hoc idióma transferendum opus suum convertere poterit. Caeterum ipse quoque censeo inconveniens fore, ut germanica opcris versio ante editum hungaricum originale typis vulgetur/'

1850. febr. 28-iki üléséből felkérd a jó és olcsó könyvkiadó (most sz. István) társulat a prímást, hogy ez egyháztörténelem megírására új pályázatot hirdessen,

E hírre Lányi igen megröstelkedctt, arra magyarázván azt, hogy az ö pályamunkája el vette tett.

Ennélfogva marcz. 12. hosszú levelet intéz a prímáshoz, melyben szomorú szívvel leírja, mennyit fáradott, vesződött, utazott, költött, míg pályamunkáját öt évi szorgalommal összeállítá s az most még is elvettetik! Bebizonyítani törekszik, hogy az újabb pályahirdetésnek sem lesz eredménye; panaszkodik, hogy fáradságai meg nem jutalmaztattak. Nem dicsvágy sarkallja; de restelné, ha ő, az ötször pályanyertes, most megbuknék. Csak e szégyentől kíván menekülni ő, kinek legfőbb vágya egy plébánia elnyerésében fog teljesülni. De szóljon maga a levél; mely Lányinak mind kedélyállapotáról, mind életfolyamáról oly sok és érdekes részleteket tartalmaz:

Societas, bonis libris edendis Pestini. intenta, in sessione die 28-va februarii a. c. habita Celsitudinem Vestram humillime exorandam esse constitu.it, quatenus probléma scribendae ecclesiasticae de Hungária históriae, ob nuper desaevientia disturbia suppositive adhucdum non solutum, novitus ceu pendens atque elaborandum *publicare dignetwr.* Cum difficulter possit praesumi, ut praefata Socictas tantum negocium aliter, quam in fundamento praeviae *certae* notitiae egisset, hinc quaestio memoratae históriae jam decisa esse videretur.

Sentio, quam multum audeam, dum exortum ex hac notitia, Numero 28. „Religionis[u] contenta, acutissimum dolorem Celsitudini Vestrae querulando manifestare praesumo. Nec censeo vitio verti facile posse modicam lamentationem, considerate eo, quam graviter debeat ferire animum, si labor plus quam quinquennalis, tantorum dierum et noctium improba sedulitae, tantarum virium, expensarum, itinerationum, aliorumque sacrificiorum sumptuosa immolatio, in quo exantlando plurima archiva et complures bibliothecae adeundae, plures scriptores cenducendi fuerunt; qui difficillimis erga literas temporibus, in medio castrorum strepitu (dum a majo usque finem decembris anno 1848-vi in Nádas administrator fuissem) inter tormentorum fragores tanto perfici debuerat curatius, quanto magis approximabat legitimus praeclusi terminus 15-ae Novembris 1848-vi, quantove magis invigilandum fait, ne ullus seu in materia seu in forma defectus admittatur, — si, inquam, labor hie simpliciter et absque omni saltern animativa recensione rejici conspiciatur.

Nimium moestos et affictos ago dies hos Celsissime Domine Princeps! horaeque meae plumbi pondere et frigore aggravant, quoadusque, quid Celsitudini Vestrae hoc in negocio benigne determinare placitum faerit, notum fiet Admodum triste foret, si, qui, videndo contributes aetatis studiorumque

meorum eximiis jam pridem distinctos praemiatosque esse honoribus, nullám prorsus vei miniinam hucdum ex parte Ecclesiae laborum meorum accepi consolationem, imo vix animationem (quae enim habeo, pulcram neinpe et distinctam stationem, deínde Imperatoris Ferdinandi complacentiam et Francisci Josephi numisma literarium, magnifica quidem sunt, sed statio ecclesiastica homini ecelesiastico ad vivendum debetur, postrema illa vero a statu civili venerunt), si, inquam, his solis fructibus laborum, horis succissivis et officio subreptis, quas distractionibus animi solent alii impendere, praestitorum privandus, forem. Possibile quidem est, ut dimissa ad novam palaestram concursus thesi, növi appareant athletae: sed, eo spectato, thesim lianc anno 1845-to príma, elapso dein triennio altera vice, pro termino 15. Nov. 1848. praecluso publicatam, universim quatuor annis patuisse et hoc intervallo durante quosvis provocatos in arenam legitime descendere potuisse, atque qui intendebant et valebant, effective etiam descendisse, ut alii adhuc novi descendant, vix videtur esse verosimile; et, si nefors vellent quipiam non obstante elapso tarn longo et duplici vice pro *unice legitimo* solemniter declarato tempore, seque insinuarent, inde tantum hoc claresceret, esse eos vei incipientes, vei tales, qui legitime laborantibus fructum opera'e non permittendo, favoribus abuti, decisiones justas sistere, negocioque ipsi nocere magis quam prodesse non verentur. Nec suffragatur, lingvam forte hungaricam, cuius aliqui minus potentes, quin scripserint, obstitisse, cum in primigenia publicatione lingva praescripta nulla fűit, imo latina scripsisse meritorium futurum videbatur. Cum porro adsit jam opus grande hungarice conscriptum, illud a defectibus, queis ceu humánum, utique patet et scatet, ab auctore levissimo negocio emendatum, seu latiné seu qualitercunque originaliter deduceretur.

Mihi, qui quinquies jam decurri palaestram literarum laurumque quinduplicem retuli, illud unicum anirao haeret votum, ab bac rejectionis in sexto stadio perpetiendae ignominia liberari: alia nulla ambitio me flagellat, qui totum meum coelum terramque in quapiam *subin obtinenda parochiola repono.*

Az e levélre adott választ nem találtuk ugyan meg, de bizonyosan feltehetjük, hogy Lányi megnyugtatva lőn az iránt, hogy a netalán! újabb pályahirdetés által az ő munkája még nincs elvetve.

Lányi ezek után szabad idejét további adatok gyűjtésére fordità. De miután majdnem újra egy évig mit sem hallott kéziratáról, Nagyszombatból 1850. aug. 18. kelt levelében visszakéri munkáját, hogy az azóta gyűjtött adatokkal bővítse s tökélyesitse, sőt a berendezés körül is változtatni akart s e végre mutatványul s helybenhagyásul tárgyrendet küldött be:

Quod rursum in negocio m'agnae Historiae Ecclesiae Hungaricae Celsitudini$_4$Vestrae molestus esse praesumam, facit ejusdem momentositas. Cum enim illád ego, qua opus praemiale, omnibus et tantis amplexus sim animis, ut exarando quinque annorum non interruptos adcuratosque sacrarim labores, et a fatali quoque hoc biennio, quo idem in eminent! Primatiali Officio depositum jacet, universos meos conatus observationesque ad augendum emendandumque illud collineaverim, omnem ideám, quae mihi inciderat, omne datum ad rem faciens, librumque melioris notae et argument! analog! omnem occurrentem sollicite praenotaverhn meoque operi inaedificandum reposuerim, factum est, ut praesto mihi sit cumulus materiarum, Mspto meo Strigonii existenti subin inferendarum, sicut parte ex una summo interessé praeditus, ita ex altera quam vastissimus, talisque, quem citra errorem negligere et

praetermittere non possum. Imo accidit, quod et systema, ipsum majori cum praecisione integritateque logica reformavérire, quemodmodum id ex adjecto folio, si de caetero Celsitadini Vestrae, officiis nunc sanctissimis occupatae, vacaret placeretque, videre esset. Et *germanicum* quidem hoc folium ideo est, quia originale hungaricum prac manibus non habcns nisi ex operis hujus versiona mea germanica, quoad I. tómům suum jam parata, (cum obtinendo suo tempore Celsitadinis Vestrae speciali indulta, Ratisbonae apud Manzium subin edenda) emendatum exscribere potuerim. Nova rursus eaque iterum multis gradibus exactior elaboratio futura esset *seu latina seu hungarica,* si nempe favente fortuna Msptum meum adprobatam et nefors mihi commissure exstiterit concinnandum.

Ea est nunc mea humillima supplicatio, quatenus Celsitudó Vestra alta sua sápiéntia decidere dignaretur, num in systemate conspectuque hic proposito mutationes nefors et quales praesuscipiendae sint. Nolo enim unquam alium nisi eum facéré facultatam et laborum meorum usum, quam qui Celsitadini Vestrae, turn videbitar tűm probabitur.[44]

Lányi most már türelmetlenkedni kezdett s mert kéziratа rögtön vissza nem küldetett; újra sürgeté azt aug. 25. kelt levelével.

Kérése sept. 3-án teljesítve lőn; a beküldöttnek állított tárgyrendre vonatkozólag az válaszoltatott, „quod conspectus materiarum ad eandem históriám pertinentium cum adusque isthic reperiri non potuerit, si isthuc omnimo submissus est, subin aeque remittendus érit.“ Később azonban visszakapta, mert kéziratai közt megtaláltam.

Lányival ellenkezőleg Cherrier ez évi aug. 18. kelt levelében arra kéri a prímást, hogy a hallomás szerint Esztergomban tartandó püspöki conferentián új pályázás hirdet-

tessék ki, hogy így a pályázni akarók a folyamatban levő átalakulásokat is megemlíthessék. Ez pedig — úgymond — csak post aliquod tempus, ubi regni nostri hegemónia consummate fuerit," történhetik meg. Szegény, nem is gyanitá, mily hosszú határidőt kért e sorai által!...

E mind két pályázótól beérkezett, bár ellenkező irányú leveleknek azon gyakorlati hasznok volt, hogy az Esztergomban aug. 25—31-ig csakugyan megtartott püspöki conferentia figyelmét ez irányban felkelték. A nyomtatásban megjelent protocolumnak ugyanis 32. lapján e tárgy körül ezeket olvassuk:

„Celsissimus Prímás: olim actum esse meminit, de História Ecclesiastica Hunfaruaw idiomate hungarico edenda variaque facta fuisse hoc fine oblata. Quid nunc de hoc opere staduendum? quid de tennino, qui concurrentibus esset praefigendus?"

p Auditis pluribus observationibus, in eo conventum est: ut ad propositionem Hl. Jaurinensis (Karner Antal) et Veszprimiensis (Ranolder János) turbulenta tempóra pro consignandis litteraríis operatis minus idonea declarantium, terminus quo concursus claudetur, in calcem anni 1852. defigatur. Quo autem plura ingenia excitentur et in hac exerceantur palaestra, movente Ill. Veszprimiensi, idióma, quo eruditum hoc opus conficiatur, hungaricum *aut latinum* sit oportet."

Hogy e határozat szerint a pályázás csakugyan kihirdetve lőn, Cherríernek 1852. decz. 21. kelt azon leveléből tudjuk, melylyel a forradalom alatt visszavett kéziratát újra beküldő.

Azonban mint Lányi fönebbi levelében előre látta, semmi új pályázó nem jelentkezett; csak ő és Cherrier küldték be újra kéziratait.

A prímás tehát 1853. jan. 13. felszólítá a kalocsai és egri érsekeket, hogy meghallgatván püspöktársaikat, a bírálás körüli véleményeiket jelentsék ki. Ómaga ily eljárást ajált ·. E viris in dignitate constitutes, qui históriám Ecet actu tradunt, vei aliquando cum laude tradiderunt, aut nefors etiam editis hanc in rém opusculis inclaruere,[u] három bíráló választassák. Ilyenekül ezeket ajánlta: *Hollók* rozsnyói-, *Virág* pécsi-, *Körmöczy* nagyváradi-, *Korizmics* veszprémi-, *Biró* szathmári-, *Vagyon* nyitrai-, *Cherrier* pozsonyi kanonokokat, meg *Spreiczenbart* veszprémi volt történettanárt.

Ha az ezekből választott bírálók észrevételeikkel elkészülendnek, a végítélethozás három, e czélból különösen felkérendő püspökre fog bízatni.

Ez így foganatosítandó eljárást a felszólított érsekek helyeselték; Kunszt 1853. marcz. 7. Bécsben kelt levelével tudatja ezt, melyben egyszersmind jelenti, hogy bírálókul a nagyváradi püspök *Hollókőt, Virdghot* és *Bírót,* a Csanádi, Hollókot, Bírót és *Udvardyt,* az erdélyi püspök pedig Hollókot, *Korizmicsot* és *Zalkát* ajánlották.

Bartakovics 1853. jan. 25. Egerben kelt levelében czélszerünek tartandotta, hogy a bírálatra a pestegyetemi hittan! kar kéretett volna fel; egyébiránt teljesen megnyugszik a prímás rendelkezésében, a bírálókról pedig nem nyilatkozik.

Ezeken kívül helyeselték még ez eljárást a székesfehérvári, váczi, és győri püspökök; az első Hollókot, *Körm'óczyt,* és *Cherriert,* a második Hollókot, Bírót és *Spreiczenbartot* ajálván bírálókul; a harmadik végre a választást a prímásra bízza; megjegyzi azonban: „modo D. Joannes *Spreitzenbart* Can. hon. Vesprim., yir secus eximiae doctrinae et sagacis ingenii ea utatur etiam corporis valetudine, ut operosam Censoris functionem sustinere queat.“

E válaszok egybevetése után a prímás márcz. 30. bírálókul kinevezé *Hollókőt, Bírót* és „cum ipsémét etiam — így ir a prímás — ante promendum per praeindicatum Episcoporum Collegium finale Judicium, super tenoribus dictarum elucubrationum adaequatam noticiam mihi procurare cupiam, hacque ex causa unum e Censoribus ceu referentem ad latus meum habere oporteat; pro tertio Censore“ kinevezte „Professorem Historiae et Juris eccl. in Seminario meo Strigon. *Joannem Zalka “*

A kéziratok először Hollóknak küldettek marcz. 30. 1853., ki bírálatát befejezte marcz. 4. 1854., Zalka, ekkor már pestegyetemi tanár, bírálatát decz. 21. 1854.; Bíró pedig febr. 15. 1855. évben küldte be.

A bibornokprimás híven a fönebb kijelelt eljáráshoz most 1855. marcz. 1. kelt levelében felhívja *Szaniszló Ferencz* nagyváradi püspököt, hogy maga mellé vevén *Fogarasy Mihály* püspököt és *Szilasy János* kanonokot, a munkákat és bírálatokat átvizsgálja és végleges ítéletet hozzon. Azért hívja fel pedig épen “ezeket; „quia in eodem loco omnes trés constituti, et opus citius revidere et opiníones divergentes mutua consultatione facilius exequare possunt.“

Szilasy ez évi marcz. 30., Fogarasy juh 10., Szaniszló pedig jul. 14-én írásba foglalták véleményeiket.

Lássuk már most e bírálatokat.

Hollók bírálata 99 sűrűn írt negyedrétü lapra terjedvén, legbővebb, utána következik Zalkae 16 süni nagynegyedrétü lapon, aztán Bíróé 18 folio féllapon; a többieké egy két folio lap.

A Cherrier munkájára vonatkozó bírálatok bennünket csak mellékesen érdekelnek; azért csak röviden említjük, hogy általánosan elvettetett; így például Zalka ezeket mondja róla: „Sokkal nagyobb lévén jelen kéziratnak árnyoldala, mintsem

fényoldala, az a bíráló véleménye szerint *pályadíjra nem méltód* Bíró pedig: „opus tamen auctoris non est ita elucubratum, ut prelo committi, aut praemio exscripto ornari posBÍt.“ Szaniszló püspök pedig valamennyi bíráló véleményét egybe foglalva mondja: „Manuscriptum anonymum etiam ex opinione cunctorum DD. Rcvisorum manuscripto Rmi D. Canonici Cherrier alias indefessi scriptoris praeferendum.[ü]

Cherrier fö hibája abban állott, hogy nem fogván fel jól a pályakérdést, munkáját inkább iskolai használatra készité, maga bevallván ezt a kéziratához mellékelt és Kopácsyhoz intézett levelében: „A munkát — úgymond — kiterjedtebben kezelendőnek nem véltem azon végből, miszerint ha talán tanodái oktatásra alkalmaztatnék, czéljának minden kitűzött kellékekkel ellátott rövidsége által is megfeleljen.[u] Azért helyesen jegyzé meg bírálatában Szilasy: „In multis deficit, linguae hungaricae exacta notitia destituitur, et quod praecipuum est, *dum pro usu fidelium debuisset scribere, scrip sít pro 8cholÍ8.*[u]

Cherrier azonban e kedvezőtlen bírálatok daczára is kiadta, talán megjavítva, e munkáját Pesten 1856. évben. Bár, mennyire visszaemlékezünk, az akkori Religioban nem a legkedvezőbben volt megbírálva, még pedig, mint tudjuk, olyantól, ki a fönebbi bírálatok tartalmáról mitsem tudhatott. [J])

A második kézirat, mely e jelige alatt: In omnibus charitas, névtelenül küldetett be, mint már említők, *Lányinak jelen munkája volt.*

[1]) Miután már, fájdalom, mindketten elhaltak, megmondhatjuk, hogy a bíráló *Rapavy Ignácz* akkor pozsonyi sz. ferencz rendi guardián volt, kit személyes ismeretségből tisztelni s becsülni tanultam.

Ez tehát már közelebbről érdekel bennünket; azért is a rávonatkozó bírálatokat bővebb kivonatban fogjuk itt megismertetni.

Zalka bírálata elején így nyilatkozik: „Jelen kézirat roppant fáradsággal gyűjtött s a hazai történelemre nézve megbecsülhetlen adatok gazdag tára inkább, mintsem rendszeres s könnyen használható mü. Az ut töretlenségének s az idő rövidségének nem *egy* nyomát találjuk benne a tárgyak kiszemelése úgy, mint azoknak elrendezésére nézve; valóban sokat kellend rajta idomítani, hogy a remekmű eszményét megközelítse s a várakozásnak teljesen megfeleljen. A történetágak ugyan a jelenkorig vezettetnek, de több helyütt csak a fejezet tárgya van megérintve, annak kidolgozása pedig csak igértetik, hiányzanak továbbá a kellő név- és tárgymutatók, melyek nélkülözhetlen kiegészítő részeit teszik a jó müveknek. Nyelvre több helyütt darabos, majdnem érthetlen, s a magyar nyelv szelleméhez nem simuló; továbbá sok új s nem használt, hanem csak sietve rögtönzött szó fordul elő benne, melyeket csak az érthet meg, ki képes azokat latinra fordítani a szónyomozás világánál. Történeti felfogása nem mindig helyes, több helyütt nagyon messziről s épen azért homályosan van véve s könnyen félreérthető. Azonban noha ily hiányos e mü, olyan az még is, minővel a magyar irodalom eddig nem bírt s mely, ha kiigazittatik, képes leend az egyháztörténet magyarországi ágát megismertetni, annak az egyetemes egyháztörténetteli összefüggését kimutatni, nemzetünk küldetését az isteni Gondviselés utain kijelelni s az egyház iránti szeretet, tisztelet s engedelmességre gerjeszteni az olvasót. Nagyon kívánatos, hogy e vas szorgalommal összeállított mü sajtó utján az olvasóközönségnek kezébe jusson. Azért is a bíráló ---------- oda nyilatkozik, miszerint *e kézirat méltó a kiadásra,* fáradhatlan szerzője pedig a pályadíjra, de csak ak-

kor, ha a bírálók helyeseknek talált észrevételei után munkáját kijavítandja.“

Bíró László így nyilatkozik: „Auctor solida pollet in hietoriis eruditione, fontes, quorum ampla gaudet cognitione, proprios sibi reddidit et imbibit, atque rite instructus ad seribendum accessit, quae vero e fontibus didiéit, propria meditatione elucubravit; hinc resultata potius eventuum, quam facta lectori exhibet. Si linguam haberet faciliorem, et plus theologiae, quam philosophiae operi inspersisset, expressiones nonnullas castigasset et circa finem multas rés, quae momentum habent, velut longo laboré fessus, non transiliisset: opus eius omnibus numeris absolotum dici posset.[u]

Bírálata végszavai ezek: „Cum opus praesens in concursu cum altero — —, incoinporabiliter antecellat; si praemium alterutri ex his duobus operibus est decernendum, illud praesenti -------- tribuendum venit; antequam tamen prelo committeretur, manuseriptum de novo accurratius deseribi, ea, quae desunt et supplenda promittuntur, suppleri, dictiones scriptoria alicuius in lingua hungarica solide versati stylo depasci, limari et expoliri debebunt.“

Szilasy ezeket mondja: „Altér concurrens (Lányi) magis accedit ad praefixum finem, methodo utitur in suum scopum singular!. Multiplicia objecta collegit, quorum aliqua pars exmitti poterit. Quae desunt, impensa debita opera suppleri poterunt. Ita estseriptor iste par est huic operi perficiendo dumodo tempus ipsi concedatur.“

Fogarasy bírálata így hangzik: „Quia — primi operis sub tessera latens auctor, qui tamen a seribendi ratione aliunde notus esse supponitur, amplum et pretiosum in 5 volumnibus contulit historicum thesaurum, qui si a permultís heterogeneis et superfluis digressionibus liberates, a naevis perpurgatus, saniori iudicio limatus, mclioro ecclesiastico

spiritu im butus, stylo linguaque arridentioribus perpolitus faerit, non tantum premii et typi beneficio dignus reddi potest, sed apud nos cognitionem rerum ecclesiacticarum egregie promoveret: exístimo huius in conquirendis historicis monumentis ac datis versatissimi concurrents indefesso la* bore conpilatum mamlscriptum non simpliciter rejiciendum (ez bizonyosan Hollók indítványára vonatkozólag mondatik;) verum eidem pateme inculcandum esse, quatenus opus suum ductu secum communicandarum reflexionum curie secundis reformét, corrigat, castiget, atque compleat, quo taliter refictum acceptari, praemio ornari et publica luce donari queat. Quia vero stylus et lingua semel adoptata non facile in melius mutantur, commendandum eidem fórét, ut hoc respectu socium sibi in hungarico stylo bene exercitatum adsciscat, ne propter styli duritiem ac asperitatem, operis ipsius pretium atque utilitas minuatur.[a]

Szaniszló püspök ítéletét így fejezte ki: „Manuscriptum anonymum etiam ex opinione cunctorum D. D. Revisorum manuscripto Rmi. D. Can. Cherrier---------- praeferendum, non tamen etiam praemio nunc adhuc dignum exístimo, quamvis ut tardius illud consequatur et impensi tanti laboris praemium referat, aequum esse arbitrer. Ac ideo ne operis tam utilis usus Publico iusto díutius erípíatur, iuxta Revisorum opinionem censerem: manuscriptum hoc auctorí anonymo, qui tamen iam etiam ab aliis suis praemio donatis operibus notus est, restítuendum et Revisorum reflexiones cum eo communicandas esse, eo addito: ut reflexionibus his in suum usum converses, manuscríptoque suo quoad hungaricum stylum, item materiarum selectum et nonnullas sententias per Revisores attactas adhuc magis castigate, illud Eminentiae Vestrae de novo substernat, tunc iam etiam praemio, sí Eminentiae Vestrae ita videretur, condecorandum. Persvadeor enim ex

hoc opere, post uberiorem eiusdem limationem et castigationem non contenmendum fructum in Catholicum Publicum dimanare, atque ipsi Auctori vel etiam aliis peropportunum praeberi posse occasionem, his ita caeptis etiam perfectiora euccessu temporis superaddendi.u

Legkeményebben nyilatkozott a kéziratról *Hollók,* amennyiben azt csak évek múlva állitá ki nyomathatónak. Jelen esetben pedig a kitűzött czél elérésére mind a két kézirat elvetésével egészen más módot hozott javaslatba.

A Lányiféle kéziratról! bírálata végén ezeket mondja: „Et his complecti volui factas in deutrale manuscriptum reflexiones, quibus insuper adnecto de toto opere privatam opinionem. Eo supposito: quod Praesulum —— Chorus intenderit talem elaborandam históriám, quae esset memorabilium eventuum Ecclesiam Hung, concernentium promptuarium; non autem manuale pro scholis compendium. E quo visas puncto procedendo, quamvis non diffitear: spectata extensione auctori huius manuscript! insignes adesse cognitiones, nec denegare velim sufficientem perbrevi tempori admensuratam industriam patientiae iunctam; attamen considerate materiarum elaboratarum, et non satis ubique digestarum complexu, pari candore adaperire debeo: totam compilationem vote Praesulum hand responsuram. ---------- Quibus pensatis, spero opens auctorem, quisquis sit, in id facile consensurum: Nonum praematur in annum — seu procedente tempore nonnisi emendandis emendatis opus prelo subiiciatur.u

Összes bírálatának végén pedig így nyilatkozik: „Cum itaque combinatione mea neutrum e duobus mihi submissis et taliter limatis Manuscriptis in statu praesenti typo dignum esse deprehendam, ad edendam votis Antistitum responsuram Ecclesiae Hung, históriám, aliam viam ineundam esse video, quam mihi iathic paucis designare liceat“

„Supposito eo, quod Praesules ---- intendant historiam Eccl. Hung. ---------- elaborandam — talem, in qua velut in magnifico tabulario quaeque attactae Ecclesiae fata, prospers ita, sicut adversa, conspicerentur; quisquis facile admittet: opus illud tantae molis futurum, ut sub eius pondere cuiuscumque humeri fatiscant, est necesse. Opus proinde érit societati plurium, etiam si per regnum dispersorum (committendum), qui laborom hunc, uni prorsus insupportabilem, inter se partiantur. -------- Hi obiectum sibi eredi tűm pragmatice pertractare, documenta nóta usibus suis aptare, ignota ad lucem protrahere deberent. Partialibus his operatis postmodum vote Praesulum deligendus, aut etiam plures, systhematicam formám inderent, mutatis mutandis in unum totum cogerent, producerentque opus, quod spectata extensione, atque intensione quorumvis cupiditatem abunde exsatiaret. Idea haec in se non est nova, — simile quid molitam fuisse Congregationem a S. Mauro novimus, — eius tamen apud nos realisationem ad praelibatum finem necessariam ardentissime cuperem.“

Azonban Hollók ez indítványa a többi bírálónál nem talált helyeslésre; sőt Szilasy egyenesen ellene s Lányi mellett nyilatkozott eképen:

„Quod ad propositionem D. Hollók adtinet: ut nempe societas aliqua desideratum opus elaboret et edat; me, ut in oppositam sententiam inclinem, experientia docuit. Tudománytár Academiae hungaricae in manibus societatis emortuum est, ex quo dein Uj Magyar Muzeum natum et est in manibus privati hominis. Lexicon Academiae hung, per unum (helyesben duos) elaboratin': utut aliqua materialia societas etiam suppeditaverit Germanorum et Anglorum optima lexica privatorum sunt opera. Dictionarium Academiae Gallicae iam ducentis annis perficitur; pars tamen etymologica in

illő adhuc desideratur: dum e contrario Lexico nostro D. Czuczor etymologiam quoque addit. Ne plura adferam: Centuriatores Magdeburgici simul sumti vix praestiterunt tantum in História Ecclesiastica, quantum plures privati singillatim. De meritis Cleri Hung, habemus duó utilia opera per privates scripta, quibus sensim sine sensu addentur, quae adhuc desunt. A pari si Históriám Ecclesiae Hung, auctor anonymus, habita ratione reflexionum per Dominos Censores in utrumque manuscriptum factarum, diligenter elaboraverit: sperare licet, quod paulo post copiam rerum utilium sit in publicum prolaturus, quibus tardius ea, quae adhuc deerunt, facile addentur, et quae sine magna difficultate in diversa systemata transformabuntur, variaque metho do per alios edi poterunt.[u]

A bibornokprimás a bírálatok egybevetése után a kéziratokat szerzőikhez visszaküldeté, Cherrierét tagadó válaszszal, Lányiét pedig ily, 1855, jul. 26. kelt végleges utasítással.

[n]Omnes Censores agnoscunt in opere D. Vestrae magnum notitiarum thesaurum latere, múlta improbo laboré esse congesta, quae usui publico subducere piaculum esset; sed illud etiam confitentur, opus hoc, prout nunc est, luce publica donari non posse, pluribus scilicet in locis observatur asperitas et durities styli, quae implorato viri in hungarica lingua perfecti iuvamine emollienda est, occurrunt pariter in hoc opere múlta, quae ad profanám potius quam Ecclesiasticam, Universalem potius, quam particularem Ecclesiae Hung, históriám spectare dignoscuntur; hinc inde deest naturális factorum recensendorum nexus; occurrunt talia quoque, quae superficialiter, non vero gravitati rei convenienter pertractantur. Desiderari etiam ilium spiritum, quo opera recentiora melioris notae historicorum passim imbuta esse laeti observamus. Et múlta alia.[u]

„Et idea opus D. Vestrae reddendum ac ductu opinionum et Reflexionum censoriarum emendandum, limandum et perficiendum esse dicunt. Si Censorum observationes in usum deduxerit, time typís vulgari et praemio donari poterit/

„In sequelam, borúm praelaudatum manuseriptum D. Vestrae -------- remitto, eidemque committo, ut sensu censorum illud omni ex parte emendare velit. Emendatum taliter mihi remittat, et si omnia, quae desiderantur, praestiterit, non morabor condignum proemium elargiri.“

Fogarasy püspök előre sejté, hogy Lányi e bírálatokon megütközni s a javaslóit javításokat megtenni vonakodni fog; azért fónebb érintett bírálatában ez esetre véleményét ily képen nyilvánítja:

„Si vero (auctor) aut DD, censorum inviationibus semet in refingendo opere conformare nollet, aut novae redactionis onus omnino recusaret, provocari forsan posset, ut manuseriptum suum erga condignum pretium illi cédát, cui Sua Eminentia D. Cardinalis Regni Prímás seribendae Historiae eccl. novam provinciám committere dignabitur/

Fogarasy gyanítása szóról szóra teljesült. Lányi e bírálatokat, mint az irónnal futólagosán oda jegyzett ellenészrevételeiből világosan kitetszik, [1]) igen zokqn vette. Büszkeségének vélt megsértésében a bírálók által kikötött feltételeket teljesíteni nem akarván, kéziratát Fogarasy fbnebbi indítványának értelmében, 1855. nov. 30. eladásra felajálta a prímáshoz irt eme levelében:

Eminentissime ac Reverendissime Cardinalis I Prímás

[1]) így például Hollók bírálatának fönébb idézett szavaihoz ezeket írja: „Reflexiones? Séd videtur cum intentione criminalem inquieitionem agendi accessisse! Carpit etiam non carpenda et boni quod adeet, nihil adfert in medium. Ex hac inquisitione rescies lector! quae menda et erimina sint; quae facies sit operis, non rescies/

Regni, AEpiscopo ac Domine benignissime! Admodum miserabili fűit mihi solatio finale recensionum históriae pro Hungária ecclesiasticae resultatum, mecum currente mense Septembri, remisso meo exemplari communicatum; et fűit imprimis ideo, quod sex annorum laborem non ita successerit mihi perficere, ut adprobari ille ct merítő suo condigne tractari potuisset.

Cum in nova situatione nova mihi munia et labores incumbant, situsque hie jam vei ideo talibus literis non faveat, quod necessaria semper ad mamim desit bibliotheca; cum item animus mens hucdum valde parcis (cum dicere deberem nullis). ad haec studia continuanda adminiculis fuerit o parte Ecclesiae excitatus: constitui abdicare me onere elaborandae ut postulatur hujus históriae ecclesiasticae, totumque materialium et deductionis ejusdem corpus, prout apud recensentes jacuerat, in sensu opinionis DEpi Fogarasy erga conveniens pretium vendere, quo sic illud sub aegide Ecclesiae habiliori manu tractari et perfici possit.

Vestra Eminentia, benignissimus Archipraesul noster, hujus quoque negocii supremus Arbiter et Dominus, pro notae suae aequitatis et Benevolentiae mensura determinare dignetur, quantumnam labores hi (cum praemio non sint condecorati) qua literaria merx pretii valeant? Magnum enim esse praemium inter et pretium discrim en, nemo ignorat, prout nec hoc, quod laboris possit esse pretium longe altius quam praemium, cum istud postremum quoad *quantitem* dependent a numero et largitate suorum fontium defectumque nefors materialem sua *qualitate,* donario nempe conjunct! sibi honoris cempensare sueverit; pretium autem determinetur sola sua quantitate seu per operarium seu aequitate heri.

A decz. 6. kelt válasz őt e lépéstől visszatartani igyekszik, felhozza neki, hogy ha eddigi hivatalos teendői között e müvet megtudta írni; miért, ne tudná azt jelen teendői mel-

lett kijavítani. „Quod vero — szól a válasz folytatólag — illud desiderium a D. Vestrae concernit, ut opens manuscript! pretium eidem dependater, huius executio sphaeram activitatis meae excedit; cum in sequelam determinationis Exc. Episcopates non de emendo, sed de praemiando oper^ sermo tantum esse possit ludicio meo optime aget D. Vestra, si laborem, magno fatigio fere perfectem, ad apicem perduxerit, hocque pacto certiorem, quam alias, et honorem et emolumentum sibi procuraverit.“

A bírálatok, melyeket Lányi valószínűleg fonebbi levelével küldött vissza, 1856. febr. 15. újra megküldettek neki, hogy azokat munkája átjavításában felhasználja.

Azonban a kedveszegett Lányi e válasz vétele után nem csak nem változtatta meg szándékát, hanem miután az általa tervezett kézirateladás nem sikerült, egy hó múlva 1856. marcz. 26. az egész kézirathalmazt a bírálatokkal együtt minden feltétel nélkül a bibornokprimáshoz visszaküldte, e levél kíséretében.

Utinam liceat mihi sperare, ut inter momentosissima Excelsae Episcopalis Conferentiae negocia tantum suppetat temporis, quod pro expedienda nefors quaestione Historiae Ecclesiae hungaricae requiri posset, et Eminentiae Vestrae non displiceat, earn Altam adhibere Gratiam, qua Elaborati mei transumptio atque fine perficiendae seu redactionis seu limationis in manus feliciores translatio benigne decematur. Demisse subscriptus summe necessario ad id requisite, bibliotheca nempe, destituor. Séd, ut confitear meam infirmitatem, nec voluntate agitor satis animata, ut limando sperarem consequi, quod non sum assecutus studio quinquennali laborando. Definitive ergo liceat mihi retrahere manum de tabula, cum inposterum nisi officiosis meis dulcibus functionibus, prout id centeni beatiores fratres sapienter factitant, aliis occupari nolim, eo unico casu excepto, ubi erga declaratam Gratiosissimam

Eminentiae Vestrae voluntatem pia obedientia urserit, ad quam tamen categoriam negocium istud literarium, cum ob propositum praemium quasi contractuale sit, non pertinere videtur.

Lehetlen az e levelek különösen az utolsónak szerkezetében nyilvánuló elkeseredést észre nem v ennünk! S csak is annak tulajdoníthatjuk, hogy a követelt átjavítást elvállalni nem akarta; mert hogy a könyvtárhiány, melyet eme két levelében az élném vállalás okául hoz fel, csak meddő álok volt, onnan látszik, mert az esztergomi könyvtár ekkor sem volt elzárva előle s csak jelentkeznie kellett volna, hogy halmaz számra küldessenek el neki a kívánt könyvek, s különben ö maga mutatta meg, hogy falun is lehet könyvet átjavitani s kiadni, midőn a Clerus érdemeiről szóló könyvét Nádason létében harczi zaj között rendezte sajtó alá s nyomatta ki, s midőn ugyanott magát ezen egyháztörténelmét is, mint egyik fönebbi levelében maga mondja, a pályázásra elkészíté, illetőleg befej ezé. Es nagynak kelle ez elkeseredésnek lennie, ha meggondoljuk, hogy Lányi készebb volt a jutalomdíjról is, melynek pedig mostoha anyagi viszonyai közt igen nagy hasznát veendhette, lemondani, hogy sem magát a bírálók véleményének alávetni!..

Azonban a végzet sem akarta, hogy Lányi maga dolgozza át e müvét, mert két hónap múlva fönebbi levelének kelte után meghalt. S ekkor Fogarasy fönebbi indítványa is annyiból teljesítve lőn, hogy Lányi kézirata az örökösöktől, bár nem kötelezettségből, — mert Lányi fönebbi levelének tanúsága szerint, e kéziratot *feltétlenül* a bibornokprímás rendelkezésére bízta s mert különben is Lányi a feltételek nem teljesítése miatt a jutalomra igényt nem tarthatott, 200 fton megváltatott, mely összeg 1856. nov. 24. átküldetett Plechschmidt Ignácz esperes és holicsi lelkésznek ily utasítással:

„Utut elucubratio Historiae Eccl. Hung, quam Carolus Lányi Parochus dum viveret Egbellensis paravit, iuxta indicium censorum praemio ea tantum sub conditíone digna inventa sit, si suis locis cortecturas iuduxerit, quod cum defunctus id praestarc noluerit, hoc pacto implicite praemio renunciasse censendus est. Cum tamen multas insignes res contineat: iustitiae rationem id deposcere video, ut 200 fl. transponam A. R. Dni. Vestrae, quos eadcm cognatis defuncti, imprimis Matri et Fratri consignabit.“

Ez összeg átvételéről Lányi anyja Bakabákányán 1857. sept. 21. nyugtát állított ki, 1859. sept. 22, pedig ismét 20 ft. küldetett neki.

Eképen ez ügy nem csak a jog-, hanem a méltányosság szempontjából is teljesen elintéztetvén, Lányi kézirata a bíbornokprimás 1857. okt. 47-ki rendelete folytán a főegyházi könyvtárba áttétetett, „donec aliquis inventus fiierit, qui correctionem et editionem opens curabit.“

Most az ügy ismét évekre elakadt. *Zalka* ugyan nem sokára Lányi halála után, 1856. sept. 17. felszólíttatott e kézirat átjavítására és kiadására; de mint pestegyetemi tanár és a Religio szerkesztője amúgy is túlságosan el lévén foglalva, e felszólításnak eleget nem tehetett.

1859. évben a bibornokprimás az aranymiséjének ünnepélyére megjelent érsek- s püspökökkel ez ügyben ismét tanácskozmányt tartott, melynek eredményét sajátkezüleg így jegyzé fel:

„Die 7. Nov. 1859. asservavi conferentias cum Archiet Episcopis, qui Secunditiis meis intervenerant die praecedenti, — et quidem in merítő intus notato, quippe: circa edendam Históriám Ecclesiast. pro Ecclesia Hunfaruaw. Resultatum Consultationis fűit:

1. Quaeratur vir ecclesiasticus, qui notata Caroli Lányi

in ordinem redigat, — · provocetur signanter: *Carolus Somogyi Franciscus Hoványi, Joannes Zalka* et *Ferdinand“ Knauz.*

2. Quiqui fecerunt pro scopo hoc oblata et non deposuerunt, provocentur per me ad deponendum.

3. Quidquid praeexistit aeris, aut intraturum est, non elocetur privatis, sed Cassae parsimoniali inferatur et per accessionem interusurii Capitale augeatur. — Notavi Cardinalis AEppus.“

A második pont teljesedésbe ment, amennyiben e hó 12-én az illetőknek íratott, még pedig legtöbbnél kedvező eredménynyel; de váljon az első pontra nézve történt-e intézkedés, a levéltár irataiból ki nem tudhattam; annyi bizonyos, hogy énhozzám semmiféle felszólítás nem intéztetett.

S azóta feltámadásra várt e munka egészen 1865. sept. 22-ig, amidőn ÖEm. kegyelmes főpásztorom e munka átjavitása- és kiadásával engem bízott meg.

Szabadjon most még röviden az átjavitásnál követett eljárásomat megérintenem.

Lányi nem tudott jól magyarul, nyelvünk sajátságait pedig épen nem, vagy roszul ismerte. Ezt kiadott munkái eléggé bizonyítják. Ha most még számba veszszük kifejezéseiben használni szeretett különczségeit, melyek sokszor épen a czélozott czifraság miatt egészen az érthetlenségig nehézkesek: önkényt felismerhető lesz a nehézség, mely a már magában unalmas irályjavitás körül jelen esetben még terhesebbé vált az által, mert *elubSl* iparkodtunk Lányinak eszméit, menynyire csak lehetséges volt, Lányinak szavaival is kifejezni.

Egyéb, a szöveg *értelmén* változtató javításoktól azért tartózkodtunk; mert a szöveg állításaiért Lányi felelős, nem pedig mi, s mert különben e mü megszűnt volna Lányié

lenni 8 az olvasó utoljára is nem tudná, melyik állítás Lányié, melyik pedig a mienk.

Ezt szem előtt tartva, oly *fontosabb* helyeknél, hol a mi nézeteink Lányiéitól eltértek, csak azon egy eljárás maradt lehetséges, hogy ellennézeteinket mindannyiszor *jegyzetekben* közöljük s ez eljárást követtük is, minden jegyzetünket, az olvasó tájékozása miatt, *Kn,* betűkkel jelelvén meg.

Második teendőnk e mü átjavitásában az volt, hogy Lányinak minden idézetét, *mennyire az illető könyvek rendelkezésünkre álltak,* mindannyiszor utánnéztük s a hibásakat kijavítottuk. Bár mennyire terhes és időt rabló volt is ez eljárás, a *megbízhatóság* tekintetéből kiválóan szükségesnek tartottuk; annyival is inkább; mert Lányi kéziratainak II—V. köteteire sajátkezüleg felirta: „Brevitate temporis non fűit copia haec cum manuscripto originali auctoris collata.“ Mindaz, ki meggondolja, mennyi hibát szoktak főleg a tárgyhoz nem értő másolók elkövetni, — eljárásomat csak helyeselni és méltányolni fogja.

Egyik jelentékeny hibája Lányi kéziratának, hogy belőle, mint a bírálóknak fbnebb idézett soraiból láttuk már, egész fejezetek hiányoznak, még pedig — mert Lányi időnyerésből hagyta későbbre kidolgozásukat — többnyire olyanok, melyeknek összeállítása legtöbb időt igényelt volna. Egy részének pedig, mint a kézirat V. kötetében olvasható „szerkezete és másolata *hadi futásban* elveszett.“ Oda van ugyan folytatólag írva: „de anyaga megvan/* s a többi hiányzó részhez is oda van jegyezve, hogy „pótoltatni fog;“ de biz az soha sem pótoltatott Pótolnunk kell tehát nekünk. Ez általunk írt hiányzó részeket felismerésül *csillaggal* fogjuk kijelelni. .

Végre hogy e mü a szigorúbb igényeknek is megfelelhessen s a felvett tárgyban mindenképen *vezérkönyv ül* szolgálhasson; czélszerünek tartottuk a nevezetesb események és

személyek *litevaturáját* is, a rajok vonatkozó s kiválóbb könyvek elsorolása által, mindannyiszor jegyzetekben megemlíteni, azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy valamely kérdés tüzetes tanulmányozásával foglalkozni akaróknak a források ez elszámlálása által kedves szolgálatot teendőnk.

Esztergom márcz. 21. 1866.

Knauz Nándor.

A

BEVEZETÉS.

Tartalom: *Szándékunk az ős hajdan szent emlékeit szemlélni. — Mit szoktunk keresni a történelemben! — A jól irt történelemben legnagyobb érdekeltséggel szoktuk olvasni az emberiségnek, egyéni és társadalmi haladásait, vagyis műveltségét. — Fődolog itt az egyén műveltsége. — Az igazi műveltség typusát meghatározza az ember rendeltetésének eszméje; igazi műveltség csupán a keresztény törvény által lehetséges és története csupán a keresztény erkölcsi, szellemi s anyagi életnek leírása. — Az anyagi élet leírását kivéve, a műveltség története azonos a keresztény egyház történetével, miként az a világtörténet föeseménye: a hellén-római művelődés és a christianismus szemléletéből világos. — Hazánk müveltségtörténete is, főrészben csak egyháztörténet, melyet a közegyháztörténettől elválasztani nem lehet. — A magyar egyháztörténetnek két korszaka. — Tárgyi elrendezésben két osztályt állíthatni fel·, egyiket az egyház egyénmüvei ősének, másikát az egyház társadalomra hatásának tárgyalására. — Mind a két korszak tárgyai és szakaszainak táblás átnézető. — θειον a történetben, vagyis a Gondviselés rejtett működése. — E történet írásának szabályai; kútfők bősége.*

Magasztos, jámborul és dúsan díszített szentház csarnokába akarunk zarándokolni, az Úr azon csarnokába, melynek alkotásán az ös hajdanban hős karú, egyenes lelkű szakálos ősöket látunk fáradni. Látjuk őket a mindennapos élet siva-

tag lapályában dombot emelni, a lapálynak legtávolabb szegélyein tanyázó uralvolgyi vándorok szemébe tünhetot; a felvetett hatymra magas *fát* ültetnek, melynek felső vége alá, harántfa alkalmaztatik. Ezt *Keresztfának* nevezik a dolgosok s mély áhítattal pillantanak feléje, üdvöt remélnek tőle 8 a tiszteletet, mely iránta a félvilágban otthonos, a vándor népnél megalapítják. A szent jel körül nem sokára kél a *csarnok,* ama szentház csarnoka, melynek küszöbéhez közeledni szándékunk nekünk, kik amaz ös dolgos Ősök távol unokái vagyunk! Es szándékunk, vándorbotot fogva, megjárni mindazon hosszú *rég* lefolyt, mohos századokat, melyek az ősök világától bennünket elválasztanak. Szándékunk várról várra, városról városra, faluról falura indulni avégett, hogy az azóta sokszor újra kimeszelt lakokban, a kard néptelenitette tájakban, valami kedves *emlékre* akadjunk, ama dolgos ősök életének, a pusztítás viharaiból fenmaradt emlékére, melynek látása s megértése, a régen elmúlt korszak képét lelkünk elé varázsolja.

Ez a *történelem* tudománya, mely legnagyobb kedveltetésnek örvend napjainkban. Belőle nem csupán kandiságát akarja az olvasó kielégíteni, vagy az érdekes helyek, különös részletek, s új meglepetések által csupán idejét kellemesen eltölteni; olyanok is kevesen vannak, kik az időktől, melyek nincsenek többé, a jelenkor számára szabályokat szednek; legtöbben azért lebbentik el az őskor századairól a fátyolt, hogy az emberiségnek egykori állapotai s cselekvényeiből kieredö s korunkig érő fonalakat felfoghassák s a számos ágra szétterjedt, de magában *egy emberi családnak,* félbe nem szakadt származékrendét, élete naplóját, szellemi háztartását és szerezményeit vagy veszteségeit megtudják. És ez okon történt, hogy korunkban az ország- s népvezetök dicső nevei-, hadak mozgalmai-, csaták részletes fórkészésem kívül, a histo-

riai tárgyaknak *más* oldalaira is irányult már a történelem vizsgálása; az elsőknek is szükségességét s tudomását megismervén, s kellőleg méltányolván, korunk egyszersmind a *közembernek* csendes laka s műhelyéhez, falvának egyháza- s tanodájához is közelit, az ő *anyagi* s *lelki* kincstárát egy iránt fogja szembe; az ősvilág minden szerzeményeinek reánk szállott összegét megszámlálja s az újabb századok szerzeményeivel egybeveti.

Ily irányú történetírás sokat éjelező szorgalmon kívül, a legnagyobb *körültekintést, szabatosságot,* hü s közbizalom birtokával boldogított lelket kíván. Ily történetnek az uralkodó korszellemre, a helyesekül felkarolt eszmék s elfogultságok divatára figyelemmel lennie nem szabadván; szükséges, miszerint adatait hiteles forrásokból merítse s önállósággal felhasználja. Az ős kor mélyébe kell hatolnia, hol az éghajlat- s lakosaihoz hozzászokván, a korszak elméjével gondolkodjék, szivével érezzen, s érzékeivel fogja fel a nap eseményeit: mi csupán azon korszakbeli emlékiratok, jegyzetek, krónikák halmazai közt lehetséges. Mert csak az cgykoruak iratai határozhatják meg a fénysugár szegletét, mely alatt az akkori tárgyakat nézni kell, s azon aztán némileg a régi emberek leikeinek redöibe pillanthatni, mi által a csclckvényck külalakjának belgépezetc tanulható s latra vethetők mindazon eszközök, szerek, melyek a világ közczéljain munkálkodó erőket megszülék, rendezék, sarkalák, vagy gátolák, vezeték, vagy leverék.

így aknáztatnak napfényre a történt *dolgok,* melyek ama sajátszerü merészséggel bírnak, hogy mindenkitől elismerést követelnek. Történt dolog a múltnak tárába tartozik, honnan azt semmi dialectica kidobni nem képes. És mindenek láttára kün állván a constatirozott történetek harezsora, azonnal távoznia kell minden összealkudott történeti tévedés-, alaptalan hivés-,

nemtelen ráfogás- és elfogult hiedelemnek. A kor képének minden vonását, ha ily alapon van fejtegetve, üveg nélkül szemlélhetni. *így* javul történeti nézeteink rendszere, melynek oly nagy befolyását tapasztaljuk, korunkban közügyeink igazgatására. [1])

Mily tényeken szoktunk általán véve mindnyájan gyönyörködni a históriában, következőleg, mily történt dolgok elösorolását kívánjuk tőle leginkább?

Valamely nép történetében leginkább érdekelnek azon *társadalmi vagy egyéni tények,* melyekben nemünknek valamely *haladását,* jobb állapotait veszszük észre; melyekben az emberi *intézményeket,* mint az ipart, kereskedelmet, kormányt, törvényszéket, háztartást, tudományt, erkölcsöket javulni, az embernek jobb létére irányulni; *értelmi* s *kedélyt* kincseit, mint a vallási, erkölcsi, bölcselmi, tudományi, és művészetieket, tisztulni és növekedni szemléljük. Az emberi természetnek közös de nemes önzése teszi, hogy ezen, az emberi egyénnek *magán* s *társadalmi művelődésén* szívből gyönyörködjünk.

Szóval, az emberi egyén- s társadalomnak észrevett haladását, vagyis *művelődését* az igaznak, jónak és szépnek pályáján, legszivesb örömmel üdvözöljük a történelem lapjain. A *műveltség* története érdekel leginkább bennünket az egyes korszakokat, vagy részleteket tartalmazó történetkönyvekben is, mit az ide vágó részletek többszörös elolvasása által szoktunk tanúsítani. Ide vonatkoznak, egyebek közt *Hegelnek* is eme szavai: „Legfontosb és leglényegesb a történelemben a népeknek örökös haladása a *műveltség alsó fokairól a magasbakra,*

[1]) A történelemnek erkölcsökre hatását, leírja Rohte cisenachi szerzetes a középkorból, Menckennél Script. Rer. Germ. II. 1633. 1.

az emberiségnek folytonos felküzdése a nyersebb állapotokból, az emberi méltóság legnemesbjére.“

Ily nyilatkozatok arra mint alapra utalnak, hogy a *műveltség* az egyetemes történelemnek *kuzténye*zöje, legmagasb fokon álló elvontsága, *általános fogalma;* vagyis a műveltség sem több sem kevesebb, mint az emberi nemnek, legalább *földi rendeltetése.*

Van a népek kezei közt olyas valami, mit az ös száza* dóktól örökségül nyerve bírnak, koruk javaival gyarapitanak, ivadékaikra örökül szállítanak; mit családi letétemény gyanánt, szentül őriz minden nemzedék.

Es a nagy történelemnek szemes forgatója nem nehezen akad reá, nemünknek ezen százados örökére, mely a történelem legelső lapján feltűnve, újra meg újra nyilvánul mindannyiszor, valahány levelet fordít könyvében az olvasó.

Ezek után a műveltség *fogalma* könnyen szerezhető. A műveltség két után jelentkezik: *egyéni* és *társadalmi* fejlődésben s mindkettőt főnéven kifejezve, az *emberiség haladásában.* Es mivel íodolog az *egyén,* melynek java s kedvéért alakult meg a társadalom: világos, mikép az egyén haladása a *czél,* melynek a társadalmi fejlődés eszközül szolgál.[1]) A társadalom megalakulása semmi más, mint az egyén eszméi- s érzelmeinek kifolyása; az ember szellemi állapota feltételezi a társadalom alakját. Valaki tehát a műveltséget *gyökerében* akarja szemlélni; annak az *egyén* műveltségének, értelmi s kedélyi állapotának vizsgálásához kell látnia.

A műveltségnek *sokféle árnyalata* lehet: melyik a valódi; az emberi egyén s társadalomnak lehetséges fejlődései közt, melyik az igazi? A feleletet megadja a bölcselkedö tör-

[1]) Remekül fejté meg e fogalmakat Guizot „Histoire générale de la Civilisation en Europe“ könyvében.

ténettan, a bölcselet s a hittudomány. E tudományok nemünk haladásaiban vezércsillagul az *ember rendeltetését* tűzik ki, mely rendeltetést lényünk nemesb alkatrésze szerint, főleg a *sironluli örök-,* mellesleg egyszersmind a *földi üdvben,* meg az oda vezető *keresztény erkölcsi életben,* találunk.

Ezzel az emberi művelődésnek *iránya* meghatár ózva van: a társadalom *egyén miatt* létez; az egyénben főczél az *erkölcsi élet,* ennek pedig alárendelve van a szellemi s anyagi élet. Mind ezen életfolyamok a kijegyzett pályafutás után, Istennek örök háztartása s erkölcsi dologrendje szerint, végre egy közös oczeánba ömlenek ki.

A valódi s igazi műveltség története tehát, az *emberiség keresztény erkölcsi szellemi s anyagi életének leírása,* melyet főképen a keresztény *egyház történeteben* találunk, úgy, hogy a keresztény egyháztörténet és az emberi *műveltség* története, amennyire az élet erkölcsi és szellemi oldalát tárgyalják, *azonos* fogalmak; egyháztörténethez még csak az anyagi érdekek fejtegetése kívántatik, hogy a két történet *egyet* jelentsen.

Ezeket a világtörténetből kell felvilágosítani.

Ha a lefolyt századokra, mennyire azokat ismerjük, szegezzük szemeinket, azt fogjuk látni, hogy az emberiségnek egész életében *két esemény* van, mely a többiek fölé emelkedve, s azokat árnyékba szorítva sugárzik felénk; más események csak amazok világán át láthatók. Ha ezen érintett két esemény nem volna, az elárnyékoltak közöl talán sokan léteznének ugyan; de az események összege egészen különböző fényben, rendben s alakban mutatkoznék. Szóval, hogy az emberiség töiténete olyan, amilyen, annak oka ama *két esemény* minőségében gyökerezik. E két esemény a mi világtörténetünk mozgatója s idomitója.

Es e két esemény nem egy vonalban terjedett, hanem

egymástól függetlenül szállott fel a lét síkjára; nem egy időben, hanem egymás után kerekedett a világ színpadjára s hatásával mindenike, az egész világot foglalta el küzdhomokul; mindenike térben és időben saját birodalmat alkotván, saját világot és saját századokat nevelvén magának, saját hullámokkal ömölt az öröklét oczeánjába: de az ifjabbik elnyelő az idősbiknek világát és leélt századait, úgy, hogy jelenkorban egyedül ez vet fényt az emberiség történetlapjaira.

E két világesemény: a *hellen-rámai világuralkodás* és a zsidó népnek adott kinyilatkoztatás alapján, a *christianismus.*

Az első világesemény, a hellen-római világuralkodás magvát az ioni s hellaszi partokon, meg a Tiberis mellékén pillantjuk meg, mely a természet elemein ápolva, idő folytán világszerü műveltség- s világ uralommá fejlődött. Más, hatásra ehez hasonló eseményt az óvilág századaiban hiában keresünk. Az akkor ismert darab fold jobbára hellen-római mintába öntetett, hellen-római gondolatok, érzelmek, cselckvények modorában gondolkodott, érzett, cselekedett. Van-e az emberben, gondolatain, érzelmein s cselekedetein kívül még egyéb valami, mi által egyéniséget nyilvánítsa s a természetre hathasson? Nincs; ezekből áll az egész ember, mennyire a történet tulajdonául vétethetik. Eleink életéből bennünket más nem érdekel.

Ezen világ- és századainak keblébe ültette Isten, Krisztus születése, tanítása s megváltása által a másikat, a *christianismus* világát.

A keresztény tan *világvallásul* terjeszkedett; természeténél fogva, az emberéletnek *minden viszonyait* átkarolván, önmaga csak *egy,* s mindenütt ugyanaz lévén, valahol meghonosult, ott a népek elszigetelve állt sajátságait átfogá s maga szerint átidomitani iparkodék. Mit a természet ada s kifejte, az ama tan befolyása, mint fönrendü dologrend mű-

ködése alatt, felolvasztva s szerinte átalakítva, a már átidomitott tömeghez csatoltatott. Az emberi művelődésnek, akkoráig külön medrekben csörgedező csermelyei, egy *közfolyamba* vezettetének, melynek forrásait s torkolatját, az öröklét fellegeibe rejté a mindeneket teremtő, fen tartó s igazgató Gondviselés.

Ezért a keresztény világ története, tekintve sajátszerű szerkezetét, mozgatóját, mozgását s eseményeit, nem alapnélkül a világ *egyháztörténetének* nevezhető: annyira folynak ott egybe a keresztény népeknek vallási, erkölcsi, ész- s kézműveleti, politikai, s polgári életirányai.

Ezek után a *műveltség* történetét, ha nemis a szavak szótári jelentése, de a történet igazolta elmélkedés és eszményezés szerint, legnagyobb részben *Egyháztörténetnek* nevezhetni.

Tehát hazánk egyháztörténete is, főrészben *azonos* a műveltség történetével, mint amely oly történetek elősorolását foglalja magában, melyek vallási, erkölcsi, tudományi s társadalmi körben, a magyar s vele rokonult nemzetek földjén feltűntek.

A köz egyháztörténettől különváló, *magyar* egyháztörténetet, irni nem lehet. Erinek oka a keresztény egyház eszméjében fekszik, mely szerint a keresztény katli. egyház csak *egy* a földön, kiterjedve minden egyes nép- és polgárzatra. Es ily egyes nép, vagy status egyháztörténete, nem jelenthet mást, mint ha valamely nagyszerű templomnak egyes oltárait, vagy kápolnáit, históriai szemügyre vennők: a templom léte, alapja, falai, boltjai, tornyai, kapui, czélja, csínjai ismeretesek, s ama egyes kápolnára, mint oldalul épített szept helyre is vonatkoznak, tartoznak. A kápolnáról soha egy szót sem lehet mondani anélkül, hogy a figyelem az egész templomra ne teijedjen. A templom sorsa s nevezetes történetei, anpak minden egyes részeire vonatkoznak; alig hogy az .tekinthető a kápolna sajátjául, a mi parányi kövületében történik.

E miatt a magyar egyháztörténet előadásában, sajátságos, a köz egyháztörténetben nem létező *korszakokat* felállítani nehezen lehet, ha korszak nevezete alatt oly két időpont közé szorított évszámot értünk, hol a történetvizsgáló az előforduló nagy eseménynél megállapodni, az annak hatása által létesült új gondolat s cselek vény rendet szembe fogni s a történetek ebbeli új fejlődését figyelemmel kisérni kénytelen. A magyar egyháznak tehát mint a keresztény kath. egyház fiókegyházának történetében, a korszakok meghatározásában, a közegyház korszakait kell követnünk, s legfőlebb könnyebb átnézet s az események s tárgyak bőségének világosb elrendezése végett, lehet az így támadó időszakokat kisebb mérték szerint felosztani, amint ezt vagy a honi történet folyama, vagy a magyar egyháznak helybeli viszonyai, meg fogják kívánni.

Nemzeti egyháztörténetünk a magyar fold határait úgy is átlépé, és számos közegyházi esemény majd tőlünk vesz eredetet, majd meg kün keletkezve s kiforrva, négy folyamaink medrébe ömlött. Mindezeknél fogva idegen népek elől elzárkóznunk nem lehetvén; hazai egyháztörténetünket *két korszakra* osztjuk. A válaszfal a XVI. századnak harmadik évtizedébe esik, mint a melyben a *vallási, erkölcsi, egyházi, tudományi* s *művészeti, dynastiai, nemzetiségi* és *polgárzati* viszontagságok főbbikein s eredményekben legdusabbjain, ment a magyar nemzet keresztül.

Magyar egyház történetünk *első* korszaka, mely az *árpád* s *vegyesházi* dynastiák korát tárgyalja, 1526-ban végződik s a felséges *ausztriai ház* uralkodásával a *második* korszakba megy át.

Tárgyi elrendezésben, a szerfelett különböző és sokféle anyagnak könnyebb felosztása, s észleges elrendezésére nem látszott helytelennek, az egyháztörténettel legalább azonos

műveltség-történet kétágúságát fogadni el vezérfonalul s a magyar egyháztörténetnek mindegyik korszakát, *két részre* osztani, melynek elsejében az egyház hatása (művelése) az emberi *egyénre,* másikában az egyház hatása az emberi *társadalomra* tárgyaltatik.

Ezek szerint a két korszakot, az az, egész *magyar egyháztörténelmeink* anyagát, amint az a fenemlitett részek, vezéreszmék szerint elrendezve, s több osztályok és szakaszokra felosztva van, a következő táblában mint összes tárgymutatóban ckép lehet szem elé állítani:

ELSŐ KORSZAK.

(Első kötet.)*

A honalapitástál a mohácsi vészig. 889—1626 ig.

Előzmények:

1. Fej. Europa keresztény művelésének kútfeje.
2. Fej. A magyar négyfolyamos honnak előzménycs ismertetése.
   1. §. A négy folyam vidékének őslakosai.
   2. §. A négyfolyam közének első kereszténycii.
   8. §. A négy folyamköziek második keresztelkedése.
   4. §. Római és konstantinápolyi összetalálkozás a négy folyam közt.
   5. §. A mondottak rövid áttekintése s átmenet a magyar egyháztörténet részleteire.

Első rész.

A keresztény egyház egyénmllvelése Magyarföldön.

1. Fej. A magyarok keresztelkedése.
   1. §. A magyar nemzet ősi vallása, erkölcsei.

2. §. A magyar nemzet első keresztelői.
3. §. II. Sylvester pápa ajándéka.
4. §. A keresztény magyarok és bevándorolt lovagok s térítők befejezik a nemzet megtérítését.
5. §. A pogány magyarok utolsó felkelése.
G. §. Az eleinktől betanult keresztény hit- s erkölcstan.

2. Fej. A keresztény tan fentartására szolgált I. a szent *egyház.*
1. §. Magyar érseki, püspöki székek alapítása.
2. §. Káptalanok és prépostjaik.
3. §. Egyháziak javai.
4. §. A kér. kath. különösen a magyar egyház viszonya az államhoz.
5. §. A magyar egyház belszervezete.
6. §. Lelkészet és isteni tisztelet.
7. §. Zárdák és szerzetek.
8. §. Az egyházak és zárdákhoz mellékelt intézetek.

3. Fej. A keresztény tan fentartására szolgált II. a *tanoda.*
1. §. A külföldi keresztény tanodák helyei a magyarok keresztelkedése előtt.
2. §. A magyar egyházi s világi tanodák helyei s oktatói.
3. §. Tudományos egyetemek külföldön s hazánkban.
4. §. Az egyetemek belszervezete.
5. §. Az e korszaki oktatás szelleme, tárgyai.
G. §. Könyvirás, könyvnyomás, könyvtárak.

Második rész.

A keresztény egyház hatása a társadalomra Magyarföldön.

1. Fej. Társadalmi intézmények.
1. §. Keresztény közösség (communio) Emberi társadalom javítása.

2. §. A magyar egyház befolyása az alkotmány s törvények alkotására; egyháziak állami hivatalai.
2. Fej. A társadalmi események figyelembe vétele.
1. §. Hazánk viszonya a görög egyház- s birodalomhoz.
2. §. Keresztes háborúk.
3. §. A magyar polgári szabadság megőrzése a XIII. és XIV. században.
4. §. A magyar nemzetiség veszélyeztetése zsidók és izmaeliták, tatárok és kunok által.
5. §. Patarénok és husziták szemmeltartása.
6. §. A polgári szabadságnak önkény s belzavarok ellenében megőrzése a XV. században.
3. Fej. Visszapillantások egyháztörténetünk I. korszakára.

MÁSODIK KORSZAK.

(Második kötet.)

A mohácsi vésztől korunkig. 1526—1848.

Első rész.

A keresztény egyház egy önművelése.

1. Fej. Egyházi szakadás a hitujitók által.
1. §. Luther fellépése s az egyháztól elszakadása.
2. §. A lutheranismus feltűnése hazánkban II. Lajos alatt.
3. §. A lutheranismus terjedése Európában. I. Ferdinand udvara.
4. §. A lutheranismus meggyökeredése Magyarföldön.
5. §. A hitujitók felekezetei.
6. §. Oláh és Vranchich prímások kora.
7. §. A hitújítás terjesztésmódjai.

8. §. A ne\'elési, tudományi, erkölcsi, vallási s álladalmi állapotok szomorú hanyatlása.
9. §. Draskovics György és Báthory István kora, vagy is a magyarok vallási s erkölcsi helyreállásának kezdete.
10. §. Bocskai. A bécsi békekötés.
11. §. Pázmány Péter kora.
12. §. A két Rákóczi György kora.
13. §. A protestánsok összeesküvése Tökölyi lázadásában tör ki.
14. §. A protestánsoknak folytatott megszorítása II. József alatt.
15. §. Keresztény türelmi rendelvény s következményei korunkig.

2. Fej. A keresztény tan fentartására szolgáló eszközök, különösen I. A szentegyház állapotja.
1. §. Egyházak elfoglalása s részint világiasitása.
2. §. Az egyházi és szerzeti főállomások bővítése, újabb változatai s mai képe.
3. §. Lelkészet és ezt rendező magyar zsinatok.
4. §. Istentisztelet.

3. Fej. A tanoda állapotáról a hitújítás korszakában.
1. §. Az elemi oktatás akadályozó és buzdító körülményei.
2. §. Káptalani, monostori, jezsuita tanhelyek, ezeknek szelleme és tárgyai.
3. §. A katolikusoktól elvett s átváltoztatott protestáns tanodák.
4. §. Mai tanodáink.
5. §. Egyházi irodalomról.

Második rész.
A keresztény egyház hatása a társadalomra.

1. Fej. Társadalmi intézmények.
2. Fej. A társadalmi események figyelembe vétele.
3. Fej. Visszapillantások a magyar egyháztörténet ezredéves folyamára.

Mind eíek emberi, gyarló, véges felfogások, melyek a világegyetem titokteljes igazgatásához közeledni bátorkodnak.

„A világegyetem mérhetlen hosszú láncz, melynek első s utolsó gyűrűjét Isten keze tartja.^[1]) Isten, mint a történet alpha s ómegája, Örök világterve szerint, rendezi el az *emberi szabadság* és *természeti kényszer* kifolyásait; viszonhatásaikat vezeti s a szabad ember cselekményeiből, meg a kényszer alatt működő természet eseményeiből alkotja a történetet.[2])

Halandó észszel nem mindenütt foghatók fel az isteni Gondviselés tervei; utai, noha gyakorta igen ismereteseknek és járhatóknak látszanak, mégis többnyire, mint a Niger vizei a véghetlcn homokpusztában, nyom nélkül s tájékozatlanul hagyják a fürkésző vándort, ki aztán a látszólagos vakesetek és szeszélyes félreugrásoknak ingadozásait, észszerű egyensúlyba hozni nem tudja, hanem csak sejtheti; néha csak remélve hiszi, de bizonyosban csak akkor tudhatja s nézheti egészen, midőn a rejtett működés hegylánezokat s korszakokat átlépve, ismét napvilágra virad s *kész történt dolgid* tü-

[1]) Abbé Clénicnt. Philosophic socialc do la Bible.

Görres ezt így részletezi: „das Alpha und Omega aller Philosophic der Geschichtc ist die Einsicht, dass nicht bios Freiheit und nicht blos Nothwcndigkeit, sondern inenschliche Freiheit und Naturnothwendigkeit in ihrer Wechselwirkung, nach dem ewígen Plane Gottes, als des höchsten Willens und der höchsten Intclligenz, die Geschichte machen.“ Historisch-Polit. Blatter 1845. IX. füzet. 587 1.

nik elő a történelem lapjain. Mert a világegyetem ura nem jár homokszemek- és perczeken, hanem continensek és évszázadokkal veti számait Nem siet ma aratni a tegnap felállított elvnek következményeit; megelégszik ő ezeket századok múltával szedhetni. Mint Homer istenei a *térben,* úgy jár a Gondviselés. az *időben:* tesz egy lépést és — mint Guizot megjegyzi — *évszázadokat* látunk múlni alatta. ')

Ezen, noha sokszor látható, megismerhető s a történet lapjain ujjal megmutatható, de mégis *titokteljes dstov* oka annak, hogy az emberiség életlapjaiban az események hordereje csak kevésbé szemlélhető s hogy a történelem feletti elmélkedéseink, soha elégséges tartózkodással nem folyhatnak. Azonban az Istennek mint az emberek atyja- s az erkölcsi dologrend igazgatójának vezetéseiben horgonyozó *hit,* a történet adataiból táplálkozik, erősből, és a történetnek legalább egy megértett részére nézve, *tudományul* emclkedhetik s ez közönségesen a *történet philosopillájának* szokott neveztetni.

Még egy két szót ezen egy háztörtén éti dolgozatunkról.

Munkánk összeállításában elejétől fogva végéig, ezen szabályok voltak irányadóink: 1-ör, e könyvbe mi semjegyezteték, mi *hit kritika* utján, minden kifogáson felül álló s egymással egybevetett emlékiratokból nem merittetett; ezeket

[1]) Szépen r ezekről János atya a S. Felice, a fogoly váltó barátok évlapjaiban: „Suavissima Divini Numinis l'rovidentia in tempore, modo, et ordinc ita sapienter disponit universa, ut humánus intellectus, nisi superiore luminc illustretur, cam minimé asscqui possit. Altissima DEI Judicia, quae ut recte monct sapiens ille seriptor, nemo comprehendit, ct ucmo iuste reprehendit, adoranda sunt, nec temcrc serutanda. Ing rumit saepe numero miseris mortalibus inala cxitialia, quae licet aliquamdiu grassari permittat, neutiquam tamen ea praevalere sinit, qui potens est DEUS ct misericors Dominus; vei enim illa promptig et opportunis avertit remediis, vei ex ipsis malis boni producit occasionein, aut subita mutationc, veneno velut in antidotum verso» noxia in optima quaeque ct saluberrima sólet eonverterc.“ 6. 1.

utánnézhetés végett, lelkismeretes pontossággal, idézzük is; mindazonáltal sem emlékkiadásul, vagy magyarázatául, sem vitázatos, vagy okmutató irományul e könyv nem készült; sőt inkább 2-or, a *festészet* müveit akarja utánozni, hol emberek és tárgyak voltaképen s koruk, helyzetük *egyéni* arczulata s jelleme szerint álljanak; a beszéd pedig, tárgyaihoz képest majd lelke sb, hatályosb, majd csillapult s nyugodt 5 itt rövidre fűzvén a tömérdek tárgyakat, ott egyenkint, egész a csekélyszerünek látszó részletekig elemezvén'azokat. 3-or *bölcseleti* történet akart lenni e könyv, nem csak azért, hogy tárgyánál fogva *fogalmi történet* (Begriffs-Geschichte), hol az események, állapotok, cselekvények határozottan kijegyzett nézpontok köré soroltatnak, s c miatt különálló csoportokat képeznek; hanem azért is, mivel mind ezen csoportok, csak *egy köz törzsnek elágazásai.* Nagy óvatossággal kellett tartózkodni azon könnyű tévedéstől, mely történetirat! *általánosításnak* nevezhető s mely abban áll, hogy több, egy osztálybeli egyes történetek közjellemük szerint vétetnek s e közjellem, általánosan kifejezve, *általános esemény* gyanánt állittatik fel, mint az okok s kimenetelek lánczolata s mintegy értelmi eredménye. A tévedés az által lesz könnyű ez ügyben, mivel az általánosítás elhamarkodott s nem lehet teljes: ha például egy két történt dolog jelleme egész korszakok jelleméül tűzetik ki. Az értelmi működések ezen legdicsőbbikének, a történetirati bölcselkedés ezen legszebb nemének biztos gyakorlására, a kútfőknek alapos tanulmányozása s kiaknázása, vagy, mivel ez több életkort foglalna el, azok ismertetésének ügyes használata kívánatos. Leginkább kellett pedig óvakodni oly *közjellemzésektol,* melyeket csak egy két silány adat gyámolita s hol nyilvánvaló, mikép a tárgy ismerete bevégezve nincs; hol, mint az kivált honunk történelménél várható, új történeti források fedeztethetnek fel, melyek az eseményre vagy korra eltérő, talán ellenkező ala-

kot ruházhatnak. A történelem igen kevés részeiről mondhatni, hogy a nyomozás teljesen *bevégzeít:* ellenben legtöbbjeiről, ha nem mondatik is, érteni s vezérfonalul kell tartani: „mennyire a történeti kutatásnak *jelen állása* e vagy amaz eredményre vezet. “

Egyébiránt, mi a munkánk forrásaiul szolgált *kútfőket* illeti, véteknek és igaztalan figyelemmulasztásnak tartanék *Péterffynek* a kútfők csekélységéről szóló egykori panaszát, ismételni azok ellen, kik honunk emlékeinek kutatásában, annyi szép érdemet szerzőnek, s azon magas személyek iránt, kik nem csak levéltári kincseiket, hanem hosszú elmélkedés, egybevetés és tapasztalás érlelte bölcs nézeteiket is, a legkészebben közölni, vagy kozoltetni kegyeskedtek, s kikről e könyvnek kivált második korszakára nézve, a hálás elismerést megtagadni nem lehet.

Nehéz ugyan, de fő gondom oda irányult, miszerint a tér s idő szakaira szétterjedő vizsgálat, mindenkor világos és zavartalan átnézetbe Öszpontosuljon. Mit e könyv folytában érdemül követelek, nem abban áll, mintha e müvet *hiba-, tévedés-* és *balnézettál* mentnek bátorkodnám hirdetni. Gyarló kéztől csak gyarló müvet lehet várni. E műnek általam igényelt erénye s érdeme talán az lehetne, hogy indulati hevesség-, pártos részrehajlástól *tiszta szív* és *kéz* szerkeszté. Sleidanus szavait egész kiterjedésben magaméivá teszem, midőn ezt Írja: „quod in história seruandum esse dixi, candor est, ne quid uidelicet tribuatur affectui: quod etsi difficile videtur, quoniam a paucis praestatur, et quamquam me diligenter illud cauisse, non omnibus fortasse persuadebo; tarnen, ne qua suspitione grauer ante tempus, etiam, atque etiam obtestor. Opus hoc meum confectum est totum ex actis, ut dixi, magna diligentia collectis, quorum etiam bona pars typis iam ante procusa fuit, partim latino, partim sermone populari, quaedam hetrusce, quaedam

ctiam gallice?“ Minden koholmány és hamisítást Péterffyvel megvetve, a *Bona Dea* oltárán tűzre vetek és annak, mit fides ingenua et Candida nevezettel fejez ki a latin, szeplőtelen mcgtarthatására, minden adataimat és forrásaimat, a *pontos idézeteknek* magas és nyilvános színvonalára emelni iparkodom, anélkül mégis, hogy idézetek halmazával helytelenül kérkedni, vagy a kegyes olvasónak türelmét fárasztani bátorkodnám.[1]) *)

1) „ Palatum legentibus non corrumpcnt, coruin morc, qui oinncs Authorum familias c Bibliothecis, Glossariis, Spicilegiis imám in paginain cogunt immigrarc. Cocnam Tcrcntiauam in vasto exhibent folio; c qua, cum author quisqne, patellam, quam dedit, suam ad se rcducit, nihil, quod herus coxit, ölet domi --------- “. Pét er fly Concilia R. Hung. I. proleg.

*) Egy későbbi jegyzetében így elmélkedik Lányi az egyháztörténetemről, mit azért jegyzünk ide, mert e munka folytán követett eljárására is fényt vet:

„História est magistra vitae a kereszténre nézve s az egyház története még inkább, mint bár kire a világi történelem. A történet okulásunkra íratott: nem pedig puszta gyönyörködésért, vagy a kíváncsiság kielégítéséért. Ezért nem lenne érdemes az emberi nyomorúságokat feljegyezni; ezért nem volna méltó a múltat nyomozni. A czél az, hogy tanuljunk mások példáin, higyünk az isteni gondviselésben, s reméljünk annak igazságszolgáltatásában. Ezért már érdemes írni is, olvasni is történetet. Az egyház története pedig a legmagasabb kinyomata azon hitnek, melylyel még a világtörténetet is olvasni kell, ha hasznot akarunk belőle vonni. Azért az egyháztörténelem olyan legyen, hogy e hitet erősíthesse, a reményt táplálja s az isteniek szeretetére buzdítson, tanítson és lelkesítsen. Ami az egészben látszik, az tükröződik vissza a részletekben is. Isten nem csak az egész mindenségnek, hanem a földnek, egyes országok- és nemzeteknek, minden család és egyénnek is gondviselő Istene, s atyai vezérlete mindenütt egyformán meglátszik. Mindenek egy nagy egészet képeznek és az öszhangzás, elv egység, következetesség mindenütt egyformán jele és bizonyítványa az isteni Gondviselésnek. Ezt kiismerni életbölcsescg, tanítani, megismertetni, a kalauz kötelessége. E nagy egységben kétségkívül minden egyes nemzetnek saját hivatása van, mint van még az egyénnek is. — Minő volt a magyar nemzet hivatása, s hogyan felele meg ennek? Ha a világtörténelem világitélet: *egy* nemzetnek vallási és erkölcsi szempontból felfogott történelme nem lehet kevesebb, mint egy nemzet fölötti ítélet! S ki merné ezt kimondani? Senki! Azért tehát beszéljenek a tények s ezek ítéljenek/

MAGYAR
EGYHÁZTÖRTÉNELEM.

ELSŐ KORSZAK.

A HONALAPÍTÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

ELŐZMÉNYEK.

1. Fej. Európa keresztény műveltségének kntfeje.

Tartalom: *A hellen római műveltség nemesítése a keresztény tan által, melyet Jézus, Isten fia s Megváltónk hozott a világra. — A népvándorlás által okozott barbárság, azaz az egyes embernek lelki elárvidása s az emberi társadalom szétbomlása. — Világtörténetünk legfontosb korszaka; nagy Gergely. — A római egyháznak hittanitása, egyénmilvelése s társadalomjavitása Európában, egyház, tanoda s polgári befolyás által; Európának ebből származott egycsaládi szerkezete.*

A gondviselésnek rejtett tervei szerint az emberi nemnek *európai* osztályán volt a sor, a *keresztény törvény* által nemesített s az emberiségnek teljes, *sirontuli* boldogítójára is képesített ázsiai műveltséget örökölni. — A szent törvényt

közlé a világgal *Jézus Krisztus,* az Atya és Szentlélekkel együtt *egy Isten,* szűz Máriától született *Istenember;* tanítója, ura és *Megváltója* az emberi nemnek.

Róma *világ uralkodása* az első IV. század alatt, mint végtelen világtenger, a Kaukáz és Ararat vizeit, Horeb, Habesch és Atlas patakait szintúgy magába ömlesztő, mint a pyrcnei s helvét havasi folyamokat, a Rajnát és Dunát egész kiterjedésében. Es valahol ezen óriási birodalom tájain csak látható vala a győztes légiók saslobogója, mindenütt a *keresztnek,* melyen a Megváltó érettünk szenvedett s lelkét kiadá, szent jele is tündökölt. A keresztény tannak ez menyegzője volt a *hellenromai* műveltséggel.

Megérkezett a barbár *népek vándorkora* Európában. Közel fél századig tartó kóbor barangolás után végre megállapodni kezdettek. Mint az ásványok a fold forradalmaiban, úgy hatalmazódtak az újabb népek nemzetekké *rátapadás* által kívülről. A népkevcrckct csak a kül veszély félelme hajtá egy csoportba, mely aztán legerősbjét *vezérül* választá. Nem volt ott király, nem fejedelem, nem státus; mint Nestor jelesen festi c vad csordákat.

Nem képezhetünk magunknak eléggé világos fogalmat azon zavarról, mely ez idő táj ban európai világunkon elhatalmasult. *Kétféle frankok, szászok, burg undok, kétféle góthok, herulok, alanok, svevek, hunok, lombardok, vandalok, római benszülöttek, pogányok* és *keresztények* szerte csatangolnak Europa tartományain. A fegyverzajos népcsavargásnak közepette *imperatori* törvény küzd a *barbár* divatokkal, győztes egyenkedik a legyőzöttel, ur a rabszolgával, rabló az áldozattal; a romladékok halmain kelnek az újon vetett építések nedves falai: bámulatos ellentét nyomakodik össze minden állapotok, minden érdekek körében. És ez csak egy, gyöngén rajzolt oldala a nagyszerű zavarnak. Ezen barbár világ *szelleme* nyers

vasból vágott kardos, pánczélos, durva óriás vala; ezen kor *mozgatója* az erőszak kényszere volt. Az *emberi egyén,* bármely népben és tartományban lakott is, a vadak agyarasától csak idomban és eredetben különbözött. *Fejét* fel nem világosiid az emberi léleknek sajátos gondolat; *keblét* nemünkhez illő érzelem nem hevité: *állati ösztön* és vakon dúló *indulat* pótold helyeiket.

Az egyénnek ily lelki sülyedése a *társadalom* képezcsében is sajátságosán nyilatkozott. Az embercsoportból, mely valamely *közeszmének* létezését, uralkodását nem ismerő, nem is sejdité, igen *tökéletlen* idomú társadalom alakulhatott, *kormányi egység* nélkül feldarabolva. *Erkölcsi* talapra, milyenen emberi polgárzatnak ész, s tapasztalás szerint nyugodnia kell, nem fektethetett ily népeknél a társadalom épülete; tagjai csak *lazán* főzettek egymáshoz; a polgári életmüszerkezet a *lélek hiányával* volt.

Világtörténetünk legfontosb korszaka volt a nagy *Theodoz* és *nagy Károly* közti négy század. Ekkor történt az eldöntő koczkavetés a *román, germán* és *szláv* népségek s . polgárzatok jövendő sorsa felett. Ekkor történt a hires *földosztás,* a nagyszerű *elsorsolás* a gazdátlanul heverő római örökségnek tartományai felett; és mifontosb: ekkor vettetett meg az *újabb világ* alapköve s oda idomittatott, hogy az ember fejlődése ezentúl más szabályokon folyandótt, a *hellenrómai* hagyomány, az eddigi műveltség, ezentúl már csak *gerjesztöleg,* nógatólag, de *vezető* s *elhatározólag* többé nem hatandott. *Uj szellem* merült fel a gondolatok s érzelmek oczeán tükrére; *vj lélek* járt a vizek felületén! Szerfelett fontos, ily lényeges világváltozások perczenete! Es valaki ezen óriási mérvű perczenetben, a köz zavar között *öntudatot* s *eszméletet* tudott megtartani; valaki a köz felbomlásban s az elemeknek új alakra tömegülésében az *egyedültartást* ki tudta szemelni; valaki az

elözönlő elvadulásban az *erkölcsi erőt* szembe foghatta, az *anyag* összevisszakuszálásaiban az *érzékfölötti* élet csillagait szem elöl nem tévesztő: — az nem csak az akkori kort igazgatható, hanem a *jövő kornak* is minden fő szálait kezében tartó. Senki sem vala képes kezéből kiragadni e szálakat, mert senki sem tudta, *mit* tart a szemes férfiú, ki Így *egyedül* uralkodva, a világtörténet autocratora, a fellázadozó hullámok hegyein állva, csendes erélylyel mondá ki a békítő parancsolatot, és mindnyájan engedelmeskedtek.

A barbár csoportoknak szilaj dúlásai között Romában egy ősz *keresztény főpapot* látunk, jobbjában keresztet, baljában szent könyvet tartva! Kevesen tisztelik őt még főnökül a világon: mert legtöbben bálványosok, mások meg haliák már a keresztény tan hírét, de téves nyelv közié azt. Az ősz főpap körül pogányok, vagy nem sokkal különböző arius-követök zajongnak; de ő, kibe a hannibalkoii Senatus lelki nagysága szállott, a zivatar árjaitól meg nem rettenve, csendesen néz a dühödő elemekbe: nagy szent *Gergely* pápáról van szó, ki a *göthok* s *lombardok* ostromai alatt a barbárságot nem ott, hol épen legmérgesben dúl, támadja meg, hanem láthatára szélein fogja azt szembe; amott intézi el a védelem modorát, elosztja a harczi sorokat; nem sokára a védelem rendszerét a megtámadásával váltja fel: végre győztessé leszen. *Ágoston* apátot vagy negyven társsal a *britt szigetekre,* az angol szász nemzetségek megtérítésére küldi s a világ szélén rakja érődéit, honnan kilépve, a csendes harcz mezejét a continensre viszi át. Az utókor diadalívre helyező a győztes egyházi imperatort. *Bédából* tudjuk, mily gondos őrködés- és figyelmes szemmeltartóssal követé *Gergely* a britt haladásokat. Onnan Nőmetföldre lengett át a kereszt tisztelete s innen nőgyfolyamos magyar hazánkba.

A társadalomnak felka varga tott viszonyaiban, a köz

chaosban, hová a *népvándorlás* sodorta az európai állapotokat, mint tetem teli csatahelyen, a *kereszt* szent oszlopa emelkedett a gót romok fölé; egyedül ez ada menhelyet, s nyujta egyesülési támpontot a halandóknak.

És a nemzetek között erkölcsi hatalommal *Róma főpapjai,* mint a keresztény világ kormányosai bírtak. A magas hegynek ormáról, hová őket az Istenember rendeleté emelé s a népek hallgatag elismerése s őszinte tisztelete követé, szabad s zavartalan tekintetet vethetének le a völgy gőzgomolyaira, az állati küzdelemre s mint távolabbról s élesben látók, a *szellem erélyével* oszlathatók el a viharok fellegeit Hátrált azután a durva erőszak; a jog ősi örökébe léphetett.

Róma az egykori világuralkodóknak megözvegyült székvárosa, a keresztény vallás intézetének *központja* volt. Krisztusnak üdvhozó tana, mint *egyéni* hivés tárgya, keresztény vallási *társadalmat* képeze, mely a fen leirt népzavar idejében a társadalmi fejlődésnek egész pályáját megfutó s áttörhetlen, jelesen és eszélyesen tagozott, mozgalmi központtal, ügyvezetőkkel bírt és a *közszellemnek* gyémánt lánczolatába fűzött *testületet* képező, mely önmagában erősen megalkotva, a hívek közt a keresztény közösség varázseszméjét táplálva, köz ügyeit nyilván s köztársaságilag igazgató, szóval tökéletesen rendezett egyházzá lőn.

Ha az egyénnek *eszme,* a társadalomnak *alkotó* kellett, ezt az akkori viszonyok közt csupán a *keresztény egyház-* s annak *római* gyupontjából lehetett nyerni. Más intézet, valamely tiszta igazság, vagy magas eszmének földerítése- s világigazgatóul emelésére, vagyis az egyén s társadalom művelésére a világon nem létezett. A *római egyház* volt azon fontos lánczszem, melynek roppant évezredeket kelle egymással összekapcsolnia, azon foldszoros, mely két világot egybekössön. Reá bízta az isteni Gondviselés, hogy mindazt, mit a

világkornak első felében élő emberek részint Istennek *közvetlen* kijelentéseiből, részint áldottabb bölcsek elmélkedései-, *szellemi* s *anyagi* vívmányaiból bírtak, de az idők viszontagságaiban többnyire elvesztettek, a keresztény egyház pedig felszedett s az emberi nyeremények legmagasbjával az isteni Megváltónak tanaival bővítve nemesített, — az emberiség számára megőrizze, a népekkel közölje s Istennek *világczéljai* elérésében mestereszköz legyen.

Róma közvetlenül csak az *evangéliumot* hirdette a barbároknak; de az evangéliumot mindenütt nyomban követé a *miivel tides*, ellenkezőleg a *Mohamed, Brama, Buddha, Con· futze* vallástanával, melyeknek megjelente a társaság haladását megrekeszté s kisded korában már vénülni készté az emberiséget, mint korunk egyik vallásos bölcse megjegyezi ‘).

így a keresztény egyház Krisztus tanait a *szentház-* és *tanodában* terjesztve, az emberi egyént vallásra erkölcsre tudomány- s művészetre oktatá. Az egyháztól nyert *szellemi s erkölcsi* ajándék által, *eszme* bocsáttatott a tudatlan népek soraiba, mely *önerejénél* fogva, maga köré gyüjté s rendezgeté az anyagot. A keresztény egyház *vezérei* oly emberek valának, kik örökölt 8 szerzett tudományuk mellett akkor már *mindenről* gondolkodtak volt s az *erkölcsi, politikai,* szóval, minden kérdésekben helyes nézetet, tiszta fogalmat, meghatározott véleményt, a cselekvényékben világosan ható indokot, erélyes érzelmet s a közhasznú tan terjesztésében eleven vágyat, tántorithatlan bátorságot bírtak.

A müvet, melyet ama férfiak mindenütt, hová csak hatolhattak, létesitének, maiglan szemlélhetitek. Fáradalmaik- és működésűknek a világ enyészetéig maradandó emlékét hagyták Ők a dicső művön. A népek, melyeknek lelki simításán fá-

[1]) Chateaubriand, Génié du Christ. 2. 231, 1.

rad óztak, bár eredetre, nyelvre, nemzeti szokások- s gondolkozásmódra oly sokféleképen elütök, némelyek több pontokban merően ellenkezők, éghajlati elsodratás miatt is elkülönzöttek valának, bel s kül életük idomjaiban a *műveltségnek egy typusát* viselik. Gondolati, érzelmi, beszédi s cselekvényi világuk, történetileg tekintve *egyazon elvek* szerint megalakult, s majdnem *ugyanazon* eredményeket szülte. Es az így *testveresült* nemzeteknek Róma, mint közanya körül csoportosult lánczolata, Európának egész nyugati felét s a Kárpátoknak mind két oldaláról a síkra terjedő tartományait fogja át: oda e nagy egyházcsaládi lánczolatba tartozik a föld, mely bennünket mint haza, leginkább érdekel, s mely az előttünk nyitva álló könyvnek tárgyául fölvétetett, *„a négy magyar folyam“* partjain virágzó *haza.*

így a kitűzött tárgykörhöz jutván, az általános nézetek mezejéről az okadatolt s oknyomozatos történeti részletek előadásához foghatunk.

2. Fej. A négyfolyamos honnak előzményes ismertetése.

1. §. *A négyfolyam vidékének őslakosai,*

T art alom: *Honunk területe öt tartományból szakasztatott ki. — Illyricum Pannonia jelentése. — A népvándorlás eredménye a négyfolyamos honra nézve; ennek lakosai a VII. században.*

Mit ma *Magyarország* nevezete alatt ismerünk, az *négy,* sőt *öt* önálló polgárzatból fegyverrel szerezve s kiszakasztva egy magyar nemzeti haza- s polgárzatul képeztetett; közötte három egykor *római* tartomány vala, úgymint a szorosb érte-

lemben vett *Illyricum, Pannonia, Dacia;* a többit marchai vagy *morva szlávok,* és a Duna- s Tiszaközi *bolgár* stb. népek keveréke lakta.

lílyricum tartományának kiterjedése gyakran változott. Eredetben csupán az *adriai* tengerpartok, *Istria, Liburnia* s *Dalmatiából* szerkezeti kerülete volt lílyricum. Trebellius Pollio szerint Valérián korában (260 táján) Illyricumba tartozott az egész (most) *szláv-hellen félsziget* fel a Dunáig s a keleti Kárpátig, úgymint Thrácia, Dalmatia, Moesia, Pannonia, és Dácia. Nagy *Konstantin* alatt lílyricum önálló praefecturát képezett, ama négynek egyikét, melyekre a római birodalom *) felosztatott; három dioecesist (nagyobb kerületet) foglalt magában, úgymint Macedóniát, Dáciát és a nyugoti Illyricumot. A macedoni diocccsisben volt Macedonia, Thessalia, Achaja, két Epirosz, Praevalis, Creta; Dacia kerületéhez tartozott a földközi és parti Dacia, Moesia, Dardania; a nyugati Hlyricumhoz a földközi s parti Noricum, két Pannonia, Valeria, Savia és Dalmatia. A praefectus székhelye pedig Syrmium pannoniai város volt.[2])

Pannonia neve alatt az őskor a mostani *Ausztria,* s *Magyarországnak* dunántúli részét, — azaz a nyugatra fekvő *Kalenberg* (Cetius) hegytől le a Száva vizéig, a Száva s Duna közt fekvő tartományt érté, melyet a Duna éjszakról a markomanok- és quádoktól, keletről a sarmaták, jászok és dákoktól választott el, délről pedig a Száva választá el Felső-Moesiától! s a hegyek (montes Bebii) Dalmatiától. [3]) S e földet *felső* (Austria), és *alsó* Pannóniára, felosztó, mely két részből Diocletián alatt a harmadik: *Valeria* (a Dráva és Rába torkolatai

[1]) Úgymint „Praefectura Orientis, Illyrici, Italiae et Galliac.u
[2]) Szalágyi de Statu Eccl. Pan. I. G5. 1.
[3]) Szalágyi de Statu Eccl. Pannon. I. 25. 1.

közti terület); Valentínián alatt pedig a negyedik: *Savia* (a Száva, Dráva, és Duna közti terület) kiszakasztatott. [1])

A népek nagy vándorlása e tájakat külön-külön eredetű emberrajokkal tölté meg, vagy ürité ki aszerint, amint azon esemény körülményei magokkal hozták. Az összevissza űzött népjárásoknak egész Európában csak akkor szakadott vége, midőn *Galliában* szilárd állapodást nyertek a *frankok.* Felső *Itáliában* pedig a *lombardok,* E két nemzeten, mint tántorithatlan sziklaparton meg töredeztek ezután a zajongó népömlés hullámai; a bájairól elhíresztelt s minden barbárok által forró vágygyal óhajtott déli éghajlat vidékei ezáltal megtömülve s elfoglalás által új jövevények elöl biztosítva maradtak: emezek további haladástól elüttetve, sorban állapodának meg azon tájakon, melyek a frank s lombard határokhoz legközelebb terjedtek s hasonlag álliták meg a később érkezőket. Úgy települtek a *vandalok, gótok, alanok* s részben a *svédek* s *heruloknak* délszakra eljutása és a világromboló hunok kirontása után, egymás mellett a *svéd, német, frank, friz, szász, bajor* törzsek a mai Németföldön; mellettük éjszak, kelet s délszakra egymás után állapodtak meg az *elbaparti, cseh, sléz, lengyel, orosz, morva, vend, horvát, szerb, bolgár* stb. szlávok. A VII. század folyamában *Pannonia* németek és szlávok kezében találtatik; *Illyricumban* a horvátok, szerbek s bolgárok, honolnak; utóbbiak *Dáciát* is osztják az oláhokkal; azonközben a többi *Daciában* a Kárpát alján Pannonia felé az avarok mutatkoznak, s tovább terjeszkedve, s a talált népeket alávetve, két százados birodalmat alapítanak a négy folyam honában.[2])

[1]) U. o. 26, 33, 36 és 37. 1.

[2]) Ezeknek bővebb s adatolt fejtegetését meríthetni Lányi Károlynak *„Magyarország háznépe“* czimű 1844-ben a magyar Akadémia által jutalmazott s eddigien kéziratban levő pályamunkájából. — A horvát vándorlásra nézve lásd Constantinus Porphyrogeneta de Administr. Imperii

Kevés ország létez Európában, mely eredet- s nyelvre annyira *különböző* néptörzsekből alakult volna meg, mint a Duna s Tisza közti terület már az avarok korában.

2. §. *A négyfolyam közének első keresztényei.*

Tartalom: Z *keresztény tan hirdetői az apostoli korszakból. — Római városok a négy folyam közben. — Egyházi f elsőség székhelyei. — (bérsekig érseki és püspöki egyházak. — Syrmium érseke s tartom anyósai. — Dácia főpapja. — Laureacum érsekszéke. — Fritigil királyné; — a nyitrai egyháznak állítólagos kezdete. — Hun s Etele rombolásai. — Toursi, braccari szent Márton; — szent Leonian. — Avarok birodalma.*

Az örök életre képesítő igét *három* ízben kényszerült hazánk földjén hirdetni a keresztény egyház, miglen annak örök tartásu s magából sarjazó gyökerét ültetnie sikerült.

Az *első ültetés* az apostoli korszakból veszi eredetét. Caesariai Euseb szerint szent *András* apostol a szkitháknál hirdette az evangéliumot, [1]) mi a fekete tenger éjszaki s nyugati partjain történt.[2]) Régi hagyományok szerint szent *Jakab* apostol, János testvére, spanyol útjában az *illyr* vidéket látogatván, Urunk után 34. évben,[3]) fölszentelte Szerémben *Andro-*

Cap. 30. 31; Pannónia s Marcha szláv lakosait illetőleg pedig Anonymus de Convers. Bojoar. et Carantanor. Szalágyinál de Statu Eccl. Pan. 4. könyv végén 10, és 14. lapon.

[1]) Euseb. Caesar. Hist. Eccl. 1. 3. c. 1.

[2]) „Szkythck (Szittyák) története/ Kézirat a magyar Akadémia - könyvtárában.

[3]) Szent Kelemen életiratában, Hesychius salonai püspök- szent Jeromos és Ágoston egykorújától. Farlati, szent Péterről bizonyítja, hogy Syrmiumban Epenaet püspököt fölavatta. Salagius II. 9. lap.

nicus püspököt, kit mint látszik, a római községhez irt levelében szent Pál üdvözöl;[1]) és 42-ben szent *Péter* állítólagosán *Dalmatádban* fordult meg, honnan az Olasz partokra átkelvén, Anconában kikötött. Ezt így szent hagyományként tartja az *anconai* s *fanumi* egyház. Szent Pálról a rómaiakhoz irt saját levele tanúskodik, mely térítései hatáskörét Jerusalemtol *Illyricumig>* mint bevégzettet, rajzolja[2]) és szent *Jeromos, Damiani Péter* stb. magyarázatai a szent *Pál* említette Illyricumot nem Aatór-képen, hanem az apostoli működés *egyik tájaként* jelelik ki.[3]) Tanítványa szent *Dóim* alapítója lőn a *salonai* keresztény község- és egyháznak s 110. évben Traján rendeletére többed magával vértanúként kivégeztetett; romlatlan tetemét *Eschius* salonai püspök a *Mossor* hegy tájáról Salonába elhozá.[4]) Szent *Lukács* és *Fülőp* apostol- s *Titus* illyr utazásainak is vannak gyönge nyomai[5]); Szent *Apollinár,* az apostolfö tanítványa, Ravennából száműzve Salonába, a Dunapartok, Moesia és Korinth tájára ért. [6]) *Tér· tullian* tanúsága szerint a III. század elején az evangélium a *sarmátok, dákok, germánok* és *szkithákhoz* eljutott.

Ezen kezdetekre, mint *hajnal* hasadtára, a 315-ben Liciniussal osztozkodó és *illyr,* meg *pannon* részek birtokába jutott *Konstantin* a kereszt győzelmét elhatározta.

[1]) Rom. 16. „Salutate Androuicum ct Juniam cognatos ct concaptivos mcos.tt

[2]) Sz. Pál Rom. 19. fej. 15.

[3]) Epla ad Marcellam 148. „Versabatur Spiritus Dei cum Paulo ín *illyrico.u*

[4]) Farlati és Szalágyi vizsgálataiból Eugel Gesch. des Ungr. R. in 4-to II. 439. 1.

[5]) II. Tim. 4. 10. Martyrol. Roman. 1. Maji 30. Nov. Euseb. Hist. 3, c. 1. — Niceph. Callist. Hist. Eccl. 2, 3. — Szalágyi. 2, 28.

[6]) „Ad partes Illyriae captivus ductus est deinde per Salonam Pannoniam quoque, per ripam Danubii Thraciamque obiit et ibidem atque in littore Corinthi múlta per eum mirabilta intulit Dominus. Agnellus Muratorinál SS. rcr. Ital. 2. — Szalágyi 2, 24.

Római városok, mint *Scardona, Jadra, Tragurium, Solona, Narona, Budua, Scodra, Senia* (Zeng), *Siscia* (Sziszek), *Bassiana* (Kraly evező nevű, Zemlin s Mitrovicz közt fekvő falu közelében), *Mursa* (Eszék), *Syrmium* (Mitrovicz), *Singidunum* (Zemlin), *Taurunum* (Belgrád), *Sopianae* (Pécs), *Sabaria, Arrabo* (Győr), *Bregetio* (Szőny), *Curia* (Nyerges-Újfalu), *Solua* vagy *Salua* (Esztergom) *) alatta *Castra ad Herculem, Carpis* (Maróth és Visegrád közt) *Acincum* vagy *Aquincum* (0-Buda), ad *Mm os* vei *Mauros* (Komárom), *Carnuntum* (Altenburg táján), *Vindobona* stb. noha igazi fekvésük, s mai neveik felett csak megközelítőleg igazodhatunk el, mind *dalmat* parti s *pannon* városok; azonfelül Daciában *Czerne, Morisenum* (Csanád vagy Marosváros), *Alba-Julia,* stb.*) római helyek, következőleg, a kárpátok aljában terjedő földszegélyt kivéve, a mostani Magyarföld nagy Konstantin s utódai korában nagyrészt megkeresztelkedett. [2]) Ezen korba tartoznak a *Pécsett* s más helyeken felfedezett keresztény római *ö semi ékek,* úgymint kápolnák, kereszttel ékes pénzek, koporsók stb.

A keresztény egyház *kormányszékeinek* megalapítását a római birodalom polgári elrendezéséhez alkalmazottan találjuk.

[1]) Katanchich véleményé a Pliuius geographiája magyarázatában és Schoenwisner Comment. Geogr. I. 113. és II. 174. 1.

[2]) E római városok s gyarmatokról bővebben olvashatni Schoenwisnemél, In Romanorum iter per Pannóniae ripam Commentar. Geogr. czimii művében és Szerdahelyinél Hung. Urb. et oppid. Chorographia. — *Kn.*

[2]) Ifjabb *Konstantin* rendeleté ad Taurum Praef. praetorii, 342-ben kiadva így hangzott: „Piacúit Omnibus locis atque urbibus universis *claudi* protinus *templa* --------- volumus etiam cunctos *Sacrificiis abstinere.* Quodsi aliqui forte huiusmodi perpetraverint, gladio ultore sternantur; facultates etiam peremti Fisco decernimus vindieari.[u] A három imperatori testvér, úgymint *Constantin, Constantins és Constans* így rendelkezik: „Privilegia quae eontemplatioue Religionis indulta sunt, *catholicae* tantum legis observatoribus prodesse oportet. *iíaereticos* non solum ab his privilegiis alienos esse volumus, sed etiam diversis muneribus constringi et subiici.“ Fejér Cod. dipl. I, 49.1.

A világi hatalom *Rómában,* mint a világuralkodás gyökerében központosait; fiókhatóságait a tartományok *fővárosaiba* helyezte; mert az alattvaló népek ezen főhelyei legtöbb polgárt számláltak, hová a mezei lakos akár fogyatkozás! fedezések, akár kényelmi keresetek miatt nagyobb tömegben szokott gyülekezni, a kormány forgalmának gyorsítására jótékony alkalom, mely az egyházi hatóság életmüszcrveire is velősen befolyt. A keresztény egyház első főnöke szent *Péter,* miután Ázsiára nézve *Antiockiát jelenléte,* s föpásztorkodása által, Egyiptomra nézve pedig *Alexandriai* Sz. Márk általi kormányszék alapításával kitüntető, *Rómában* utolsó s állandó székhelyet választa, mi által Róma sz. Leó pápa megjegyzése szerint, a keresztény egyház *anyavárosává* Ion, ’); az előbbi fővárosok ösfopapok, ősérsekek (patriarchák) székhelyei maradtak. Az *apostoli székelés,* valamely fővárosban gyökere volt a tekin-' télynek, mit ily helyek főpapjai, mint *apostoli utódok,* gyakoroltak a keresztény egyházban, melynek kisvároson s mezőn létező gyarmatai amonnan vettek lakost és hithirdetőt.

Egyházi fő, úgynevezett *tartományi* (metropolitán) helyek vidékünkön voltak *Saloua* a dalmatpartokon, *Sardica* Dáciára, *Scodra* Praevalisra, *Scopia* Dardaniára, *Syrmium* alsó, *Laureacum* (Lorch) felső Pannóniára. *Mursa, Cibalis, Bassiana, Sciscia, Petovia, Sabaria, Scarabantia, Bregecio, Singidunum,* stb. püspöki egyházakkal ékes városokul iratnak.[2]) — Ezen városokban központosait, Konstantin rendjavitása szerint, az igazgató hatóság polgárzatra úgy mint az egyházra nézve. *Legrégibb* pannon érsekszékek *Syrmium* és *Laureacum.* Amaz 508. évig, midőn az avarok féldulák, bírta az érseket, ki Pannónia secunda, Savia, Maesia príma és parti Dáciában gyakorlá

[1]) 440—461. év közt. Balleriniek velenczei kiadása, után Sermo 82. Cap. 3.

[2]) Szalágyi ele Statu Eccl. Pann. 3. könyve.

érseki hatóságát. [1]) Az egyházi élet tevékenysége az alsó dunapartokon igen kiterjedett volt, mit onnan következtethetünk, hogy a 325-ki, világfontosságú nikeai zsinaton *„Domnus* provinciae Pannóniae episcopus“ azaz syrmiumi érsek is már jelen volt s aláírta határzatait. [2]) Λ *sardicai* 347-ki egyházgyűlésen 76 főpap közt látható *„Ursacius* a *Singíduno* Maesiae, *Valens* ex *Mursa* Pannoniaeu, [3]) — ^*Exdarius* a Pannoniig, *Marcus a* Dacia, de *Sciscia.u*,[4]) Az atyák Arius tévedései ellen küzdének; a *singiduni* s *mursai* püspököt, mint Arius követőit a hitben tévedőkül kinyilatkoztatták s a keresztény tannak eredeti tisztaságához visszavezetni iparkodtak.[5]) Ursacius, Valens, aztán *Gornünius* és *Gajus* püspökök az ariuskövetők vezérei voltak a nyugati egyházban; a két pannon főpap azonban józanabb nézetekre tért, 359. táján. [6]) — Más hittévelygő társuk *Photinus* szerémi püspök Samosatai Pál hittévedését fel melegité, s noha 336-ban a konstantinápolyi, 347-ben a sardicai, kevéssel utóbb a milánói zsinaton tana elvetve, a 349. évi szerémi zsinaton újra kárhoztatva lőn; de egyházától a

[1]) Szalágyi IV. 35 s 1G9.

[2]) Fejér Codex dipt I. 42. 1. jegyzetben. x

[3]) Epistola Patrum Sardiceus. ad universas Ecclesias· Fejér Cod. dipt I. 50. 56.1.

[4]) Epla Synodica ad Julium Rom. Pontif. U. o. I. 62. 1.

[5]) „Quid autem de iinpiis et de imperitis adolesceutibus Ursacio et Valente statútum sít, accipe Beatissime Fráter: qua manifestum est hős non cessare adulterinae doctrinae lethalia semina spargere, et quod Valens relicta Ecclesia aliam invadere voluisset eo tempore, quo seditionem commovit, unus ex fratribus nostris, qui ingere non potuit, viator obrutus et conculcatuB in eadem Aquilejensium civitate, die tertia dcfecit. Causa utique mortis Valens/ — Epistola Synod, ad Julium Rom. Pontif. U. o. I, 61.1.

[6]) „Idco Ursacius et Valens in suspicioncm eiusdem haereseos Arianac venorunt aliquando ct suspensi erant a comunione et rogaveruht veniam, sicut eorum continent seripta, quam ineruerunt tunc temporis a Concilio Mediolanensi“ — az arimini zsinat levele Constantiushoz 359. U. O. I, 75. 1.

nép védelme miatt még sem mozdittathatott el. Végre 351-ben a Szerémbe gyűlt zsinaton ancyrai Vazullal vitázva légy fizetett, s püspökségétől elmozdíttatott.[1]) — Meg kell itt még említeni *Niketást,* egykor aquilejai áldozárt és 370. év táján 2?o-*matiana* dák városban püspököt, a Dunántúli éjszak felé lakozó népek, bessok, dákok, szittyák, térítőjét. [2])

Ezek annak bebizonyítására szolgáljanak, hogy az első az apostoli hithirdetés korszakából keletkezett egyház, a Duna- s Tiszapartokon nevezetes gyarmatokkal bírt, azokban tevékeny életet buzdított s tartott fen, miáltal a négyfolyamközi népek vallási s erkölcsi állapota a javulás pályájára vitetett.

Laureacum, mint második pannon érsekszék alá *hét pilepöki* egyház tartozott, mind megannyi keresztény virágágy, honnan a hithirdetés bajnokai szétküldetének. [3]) — A roppant birodalmat boldogító fénynek némely sugarai a római határcastellumok és mansiókon túl, a *March* (Morava), *Cusus* (Vág) és *Granua* (Garam) [4]) viz mellékén tanyázó kvád és markoman nevű, mint látszik, germán fajú törzsekhez is eljutottak. *Syrus* és *Juvencius*, szent *Péter* tanítványai, a kvádok s markomanok első apostolai, *Lorch* főpapi székének alapitói gyanánt emlittetnek[5]) hol *Etele* s a *herulok* uralkodása korában *Con-*

[1]) U. o. I, 67.1. jegyzetben.

[2]) Baronius szerint ad ann. 370. Nr. 116. A gondos Szalágyi verset idéz *Niketat* tiszteletére *Paulin* nólai püspöktől f. h. II. 37. 1.

[3]) Amint II. *Eugen* pápa levele 826-bál tartja: „Urolfus, laureacensis Archiepiscopus „ad Apostotorum limina orationis causa veniens, nonam Ecclesiam nostris benedictionibus informandam subnixe commendauit, quia Domino auxiliante, catholice gubernandam in vestris partibua suscepit. In quibus ctiam quondam Romanorum quoque, Gepidarumque aetate, ut lectione certum est, in *eeptem Episcoporum* Parochiam antecesores sui iure Metropolitano obtinuerunt Dioecesim.“ Fejér Cod. dipl. I. 159. 1.

Tacitus után „Memória Eppatus Nitriensisu 6. s köv. 1.
Bajor s lorchi évirókból, Memória Ep. Nitr. 14.1.

stantius püspök — cpiscopus laureacensis — székelt[f]), 504. év táján *Tivadar* mint lorchi érsek *Symmachus* pápától érseki palástot nyert. Érseki hatóságot felső és alsó *Pannóniában* gyakorolt, azaz Lorchtól a Dráváig terjedő tartományban, hol *Syrmium* érseki hatalom területével volt határos. [3])

Fritigil markoman királyné szent *Ambrus* milánói főpaptól, kinek hírét egy olasz hozta el, kérte a hit szabályait, megnyerő ezeket s maga népe közt terjesztető; aztán uttársakat vevőn maga mellé, a szent férfiú tiszteletére Milanóba indult de őt életben már nem találá: hihető, hogy utóda *Simplician* püspök megadá az újon megtérő nép vezetésére kívánt utasítást. Ezen 396. táján múló korba helyzik sokan *Nyitra* egyházának első alapítását, mint a hol *Fritiyil* s férje *Hősemund* király székeltek?)

A kereszténység ezen *tavaszi* kertjére emésztő fagy viharát hozta a *hunok* Lerontása, mely 375. óta a Volga s Don partjairól kiáradó tengerkint ömölve, a négy folyamközt teljesen elboritá; s a keresztény műveltségnek itt létezett gyengéd növényeit egészen clrontá. Λ hunmozgalmak vezetője *Etelej* mint a világtörténet, test vérgyilkolással kezdő pályáját.[5])

[1]) Egykorú *Eagippus* szent *Szeterin* Noricum apostolának élctirója szerint Pcznél SS. Austr. 1, Nro 6. 7. 23. 30. 31. 38. — Szalágyi f. h. IV. 203. 1.

2) *Symacluis* pápa ezen az akkori egyházi hatóság szerkezetét fölvilágosító levele, melynek hitelességét bebizouyitá *Szalágyi* IV. 170. 1., olvasható u. o. és Fejérnél Cod. dipl. I. 123. 1.

[3]) Szalágyi f. h. IV. 218. 1.

[4]) Paulus S. Ambrosii nótáriusnak szent Ambrus életiratából „Mem. Ep. Nitr.[u] 15, s köv. 1. — Szalágyi f. h. II. 93. 1.

[5]) E kornak s honunknak egyik legjelesb embere, szent *Jeromos* mint szemtanú így írja le a hunok dulakodásait: „Subito discurrentibus nunciis Oriens totus intreinuit ab ultima Maeotide inter glacialem Tanain et Massagetarum iminancs populos, ubi Caucasi rupibus feras gentes Ale-

A hunoknak azonban nem volt a négy folyam közt tartós maradásuk. *Etelének* neve- s leikéhez kötve lévén ama népkeverék összeállása s hatalma, ennek kimultával Önkényt szétmállott s *pannon* s *dák* mezőkön újra egymástííző nemzetek chaosza dulakodott; a régi kereszténység helyreállításáról szó sem lehetett. *Három szentről* emlékeznek a régi iratok, kik a hunok korában Pannóniában születtek: úgynevezett *tour sí szent Márton* Sabariából eredve, 370. táján toursi püspök; *braccari szent Márton* szintén sabariabeli 560. táján braccari érsek, és *szent Leonián,* ez is sabariai, Etele hadával Frankföldre sodortatva, mint *vienni* apát meghalt 500. táján. ')

Ezen század vége felé a hunok rokonai, az *avarok* terjedtek el a pusztított vidéken és 5G8-tól *Dnjeper* vizétől a Kárpátok s Duna közé nyomulván elő, Cseh, Morva, Krajn Karant s Dalinatföldön uralkodtak. 619. év híján a frankok s németeket általok visszaveretve, s Ilcrakliosz konstantiná-

xandri ciaustra cohibent, erupisse llunoruin examina, quac pernicibus cquis hue illueque volitantia caedis pariter ae terroris cuncta complcrcnt. Aberat tune romanus cxercitus et bellis civilibus in Italia tenebatur." S. Hieron. Epla ad Occanum 30. 395-ből. „Horrct animus temporum nostrorum ruinas pcrseqni. Víginti et co ainplius anni sunt, quod inter Constantinopolim ct alpes Julias quotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedóniám, Dardaniam, Dáciám, Thessalonicam, Achaiam, Epiros, Dalmatiam, cunctasquc Pannonius, Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Hunni, Vandali, Marcomanni, vastant, trahunt, rapiunt. Quot niatronae, quot Virgines Dei, et ingenua nobiliaque corpora his bellis fuerc ludibrio? Capti cpiscopi, interfecti presbyteri, ct diversorum Officia Clericoruin. Subversae Ecclcsiae, ad altaria Christi stabulati equi, martyrum effossae reliquiae; ubique luctus, ubique gemitus, et plurima mortis imago.[u] Epla ad Heliodorum. Szent Jeromos *Síridon,* a dalmat s pannon határokban létezett, s a gótok által megrontott város fia volt s joggal nevezhető őt szent *Ágoston* zágrábi püspök 1308-ki zsinatbeszédében *„conterraneus nobis presbyter Hieronymus** Péterffy Concil. Hung. 1. 175. 1. Vesd össze Katona Hist. Crit. XHI. 556. 558.1.

[1]) Schönwisner Antiquit. Sabar. 150. 192. 199. s köv. 1.

polyi császárt adó alá vetve találjuk; s e fővárost, széleit pörzsolve, oly szorongásba hozzák az avarok, hogy kiköltözésről Ázsiába gondolkodott már a görög lakosság, melyből egy negyed millió rablánczra fűzve, az avar tanyákra hurczoltatott.

3. §. *A négyfolyantlcóziek második keresztelőbe.*

Tartalom: *A négy folyam közti népréteg második keresztelője nagy Károly; — a bajor egyház; — a szászok vad szokásai j — közöröm az avarok megtérése miatt; —- Avaroknak aacheni küldöttsége; — nagy elgyengülésük; — Lorch érsekei Passauba vonulnak; — Urolf tevékenysége. — Juvavia vagyis Salzburg f őpapja Amo a karantok s alsó pannoniai avarok térítője; — Theodoricus püspök. — A salzburgi és aguilejai érsekek határpöre nagy Károly előtt. — Altahai monostor. — Nagy Károly halála, temetéshelye, síremléke és szenttéavattalása. — Szláv törzsek megtérése; — Jutund, Mojmjr fejedelmek; — a négy püspöki egyház a felső dunapartokon. — A Salzburg és Lorch-Passau közti határkérdés elintézése; — a két egyház Pannóniában birtokot nyer; — nyitrai szent Émmeran-egyház.*

A négyfolyamközeiknek valamint első, úgy második keresztelése is leglább közvetve, Rómából intéztetett el. A frank hóditó királyok, a római pápákkal régóta egyházhivül s barátul egyetértve, s általok fclbuzdittatva, a római birodalom romjaival le veretett kereszténység felújításával foglalkoztak: e foglalkozás és törekvés köz- s fénypontja *nagy Károly,* kit élte folytában másutt alig látunk működni, mint a keresztény világ csekély darab földre szorított maradékának s szellemi kincseinek majd

délszakon a vakbőszültségü *arab mozlim,* majd kelet- és éjszakon *német* és *szláv* vadak elleni védelmezésében. E népek térítői voltak a frank uralkodás alatt élő *bajorok,* mely nemzet egyházát *Bonifácz* érsek rendezé be 738. s következő években. Akkor keletkezett a bajor egyháznak négy megyéje, úgymint *Juvavia* (Salzburg), *Freysing, Ratisbona* (Regensburg), és *Passau. ')*

A pogány *szászoknak* megtérítése 32 éves (772—804-ig) háborúba keveré *Károlyt.* A szászok e megtérítése az emberiség haladásaira nagymérvű nyeremény volt Ezen hatalmas és a frank határhoz közel lakó német törzs veszélyes vallástanok és szokásokat követtek; bálványaiknak emberáldozatokat hoztak; bűvészetben hitt s a bűvész nőt vagy férfiút félelemből megölé, húsát pedig lakomáiban felemészté. E társadalomrontó szokásokat szigorú rendeletekkel törölhető csak el nagy Károly. [2]) Amely kényszer á *szászokra* vezettető nagy Károly hóditó fegyverét, ugyan az, sorban a *lombardok, karant, cseh* s *elbai szlávok,* különösen pedig 791—796-ig az *avarok* ellen készté hadakozni. [3])

Az avarok legyőztével nagy Károly birodalma, melyben a keresztény művelés magvait elhintő s nagyra ápolá, a spanyol Ebrotól a Tiszáig, az éjszaki tengertől Róma kerületéig terjedett.[4]) — A világnak egyetemes öröme üdvözlé az avarok

[1]) Thomassini vctus ct nova Eccl. Discipl. I. 193.1.

[2]) Christi. Kirchengcschichte von Dr. Anton Michl. II. 114. 1.

[3]) *Thasilo* bajor fejedelem, nagy Károly rokona, fellázadva 787-ben fiával együtt monostorba záratott. Neje *Lu'dperga* Károly ellen az avarok- s görögöket izgatá fel.

[4]) „Regni Karoli tunc erat terminus a bulgaria sive ab illirico usque ad yspanos, a danays usque ad farum sicüiae excęptis adjacentibus regionibus, utpote boemia, polonia, dalmacia, ystria, vcnecia, britannia, et aliis quibusdam provinciis. Quibus omnibus in pace dispositis concessum Karolus sibi culmen adegit, legibus obtinuit, quod quasi préda fuit.“ Anonymi Chronicon vctus e libris pentheon excerptum Mcnckennél SS.

megtérését, dicsöité koronás térítőjüket. Λ jeles *Alcuin* ezt írá Károlyhoz! „Gentes, populosquc Hunnorum antiqua feritate, et fortitudino formídabiles, tuis suo lionori militantíbus subdídit sceptris Christus, pracvcnientequc gratia collá diu supcrbissima sacrac fidci iugo dcvinxit, ct caccís ab antiquo tempore mentibus lumen infudit.“ [1])

Nagy Károly 800. év óta római császárnak székhelye s palotája (ma városházul szolgál) *Aachenben* vala. Melyben még 795-ben mint a nyugat foura, az avarok gazdag ajándékkal jövö követségét, s vele *Todant* (Tudun) az avarok főnökét elfogadá, ki a keresztséget felvette,[2]) s haza térve övéi közt terjesztő. A kiütő háborúskodások gyakoribb sikraszállást szükségeltek Avarföldre, mindazáltal az avar nép nagy Károly gyengébb ellenségei közé számíttatott. A 807-ki capitulárében a hadállásról intézkedvén a császár, így rendelkezik: „Sí partibus Avariciae (Avariae) solatium ferre fuerit necesse praebendi, tunc Saxonibus quisquc Sextum praeparare faciant. Si partibus Beheim fuerit nccessc solatium ferre, duó tcrtium praeparent. Si vero circa Surabis (Sorbos) patriae dcfcndendac ne-

rce. German. 1, 6. lap. — „In tempore illő iuicium tcrrc illíus fuit ab aqua, que Ensc dicitur, usque ad Sylvam Bulgarorum, ab eadem vero aqua usque ad locum, quo nunc est angariata porta, a rege Karolo Teutonic ascribitur et ab omnibus hodie Austria nuncupatur. Pro hoc autem terra Huni, qui nunc Ungari dicuntur, semper Teutonicis bella intentabant. In eadem terra rex Karol us magnum thcsanrum invenit absconditum videlicet auri, et argenti, quern rex Eckclha de multis terris congregavit. De eodem vero thesauro Frankoncs sunt ditati, sed tamen rex maximam partem claustris erogavit.[u] Anonymi Saxonis hist. Imperii Menckenne'l SS. rer. German. III. 64. s köv. I.

0 Alcuin. Epist. 7. — Sirmond gyüjtcme'nye 2. köt. — Szalágyi f. h. II. 45. 1.

2) „Tunc ad Aquis palatio de terra Avarnrum Rogulus quidam, nomine Todanus, ad Dominum Regem vcnicns, cum comitibus suis; quem Dominus Rex honorifice suscepit, ct baptizari iussit, et cos, qui cum eo vcncrunt ct cum magno honorc ct donis cum rcmearc focit ad

cessitas fuerit, tunc omnes generálkor veniant.“ — Utoljára 811-ben ia nagy hadat küldő Pannóniára „ad controveraias *Hunorum* et *Sclavorum* finicndas.“ Es midőn november közepe táján Achcnbc érkezett Károly, az avarok a morvák fejedelmei (Kanizauci, Tudun stb.) a Duna partoknál már várakoztak reá. — A határhelyek fontosbjain *határgrófok* őrködtek, mint *Warnar* comes Lorchnál[2]) kiknek éber figyelme kiséré s vitéz karja védelmezé a keresztény hitküldérekct. *Lorch*, EnS partján rómaiaktól épült castellum, most bajor határváros, mint láttuk, régóta érseki székhely volt, melynek 504. táján *Tivadar* nevű főpapja, *Symmachus* római pápától érseki palástot nyert; *Lorch* egyháza „provinciae Pannoniorum sedes metropolitanau czimmel neveztetett. Midőn 737-ben az avarok elhamvasztották, *Vivilo* érsek *Passauba* vonult, hol öt *Ottilo* bajor herczeg püspökül állította s a szent István vértanú egyházban püspöki monostort (káptalant) alapita. [3]) Azonban itt is utólérte az avarok rontó dulása *Lorchnak* érsekét *Valdrikot,* Nagy Károly ezen az avar pogányok tanításában dicséretesen fáradozó főpapot, mintegy kárpótlásul avarföldi birtokokkal megadomá-

propria. Et in eo anno a parte Avarorum vencrunt thesauri, magna multitudo. Régi kézirat nagy *Károly* korában szerkesztve Kollárnál, Analecta Vindoboncnsia I. 573.1. Továbbá Annal. Fuldenses u. o. I. 565.1.

[1]) Fejér Cod. diplom. VII. IV. 3.1.

[2]) 805-ki Capitularban „de negociatoribus, qui partíbus Sclavorum et Avarorum pergunt, vámhelyek kijegyeztettek. Ha fegyvert hoztak eladás végett, ez tüstént elkoboztatott. Fejér f. h. 2. és 3. 1.

3) *„Vivilo* quondam Sanctae Laureacensis Ecclesiae AEppus post excidium et miserabilem barbarorum devastatiopem eiusdem Laureacensis Ecclesiae nuspiam alibi inventa suae tuitionis securitate primus episcopavit (Ecclesiam Pataviensem) Ottilone strenuo Bavarorum duce concedente, qui etiam canonicos et monachos, quos Dei misericordia» hostium subtraxerat praedae, in Ecclesia S. Stephani P. M. — reverenter collocavit.“ Arnolf császár oklevele 893-ból Fejér Cod. dipt. I. 224. 1.

nyozta. [1]) Valdriknak 805. táján utóda *Urolf* a felső Pannóniában lakozó avarok apostola, *Tödön (Tutund)* avar four oktatója, *Mojmjr* morvái szláv fejedelem keresztelője[2]) áldásos fŐpásztorkodását 837. táján végczé. [3])

A pannon avarok s morva szlávok megtérése korában, még nagy Károly alatt, *Lorch* közelében más anyaegyház emelkedett, érseki jogokat gyakorolva s az ősi helyéről kimozdított lorchi főpapot a maga hatóságába vonva, *Juvavia* vagy *Salzburg* egyháza. Ezen ősváros oldalán magas sziklafal van, melynek egyik nyílása egykoron szent *Rudpert* s társai *Chunald* és *Gizilar* laka, azután temetéshelye volt, hova maiglan ájtatos indulattal járul a katholikus. Lélekemelő vallási emlékezetek csatlakoztak Juvaviához és nagy Károlynak világmüvelő társai egyike, *Arno,* a salzburgi Petrina (az az szent Péter apostolfő tiszteletére emelt) egyházban püspök, a fejedelem s többi bajor főpapok, úgymint *Atto* frcysingi, *Aldwin* regensburgi, *Waltrik* passaui és *Simbert* neuenburgi püspök kérelmére, *IIL Leó* pápa által *salzburgi érsekid* neveztetett 798-ban.[4]) Szent buzgalom hevité e jámbor férfiak keblét, kik nem magok, hanem felebarátjaik javára akartak élni. Károly rendeletére Arno érsek, *Albin,* s más társakkal, valamint egykoron a *karant, vend* szlávokhoz, úgy most, 798-ki pünkösd táján, az *avarok* tartományába indult, oktatott, keresztelt, egyházakat emelt, lelkészeket rendelt

[1]) Tradidit,, — — in provincia Auarorum qucmdam locum, qui voca, túr *Utaha* et in terra hunorum *Zeizzinmurum, Tresmam, vuachouuam, Pelagum, Nardinum, Reode, Aebahe, Vuoluetvuanch, Erlafam*ı et *Ju artagrum* basilicas duas, et in saxina basilicas duas.“ Jámbor Lajos oklevele 823-ból. Fejér f. h. I. 156 1.

[2]) Annales Pythaeani ad An. 795—9. — II. *Eugen* pápa levele Szilágyi IV. 179. 212. 1.

[3]) Pagi szerint Critic, ad An. 824.

[4]) Fejér Cod. dipl. I. 147. 1.

Védelmeikre *fegyveres csapat* szokott melléjeik adatni, mely az apostoli mü végzésében nem annyira kényszeritöleg, mint tekintélyt adólag környezte őket, *Amo* hatásköre jobbára *alsó* Pannonia, *Balaton* vidéke, *Dráva* partjain s az ott vegyest lakozó *avar* és *szláv* nemzetségekre terjedt. Egyházi szolgálatukra egyik társát, *Theodor icust* püspökül felszentelte.[1])

Az volt legtöbb keresztény egyházakban, afrikai szokások s egyházi határzatok szerint a gyakorlat, hogy valamely nép keresztelője, ha a zsenge községben három évet háboritlanul töltött, azonnal annak *első főpapja* legyen, és egyháza megyéjébe vonhassa mindazon helyeket, melyeknek egyházi gondviselését az illető s megintett főpap hat hónapig elmulasztotta.[2]) Amo érsek jogkörének a káránt s pannon térítések következtében történt gyarapodása miatt, kellemetlen tiltakozások s perekbe keveredett előbb az *aquilejai,* azután a passaui egyházzal. *Ursus,* aquilejai ősérsek Karantföld ügyét nagy Károly elé hozván, 812-ben ily határzatot nyert: miután az aquilejai főpap Ősi jogai és zsinati okiratokra, *Amo* pedig Zacharias, István, s Pál pápák rendeletéire hivatkozik, a császár akkint osztja fel Karantfbldet, hogy „a keresztül folyó Dráva két egyházmegyének határát képezze, déli része *Aquilejához,* az éjszaki pedig *Juvavia* főpapjához tartozzék miben Amo és *Maxentius* az azalatt meghalt *Ursusnak* utódja is megnyugodtak.[3])

Azalatt nagy Károly, ki többi közt, a bajor *Altaha* monostort Avariában is megadományozá,[4]) a római imperatorságot kevéssé másított alakban feltámasztá; a nyugat mü-

[f]) „Anonymi de Conversione Bojoariorum et Carantanorum Szalá-minál f. h. IV. végén 11.1.

[2]) Thomassini Nova et Vetus Eccles. Disciplina I. 195. 1.

[3]) Fejér Cod. dipl. I. 153.1.

[4]) Oklevele Fejérnél f. h. 151. 1.

velője s a nagy férfiak tisztes sorában az elsők egyike, a négy folyam földének *második keresztelője* s a magyar viszonyokkalZenyegesen érintkező egyházi állapotok létesítője, ki a *Keresztnek* minden időszakra terjedő uralkodását biztositá s körülsánczolá, 814-ki boldogasszonyhó 28-án életének 72. évében az élők sorából kiszólittatott. Elhidcgült tetemét délutáni három órakor, akkori szokás szerint még azon nap az általa emelt *aacheni* Mária-egyház egyik boltozott kápolnájában fényes trónra ülteték, császári disz öltönybe burkolák, fejére arany koronát, oldalára arany kardot, szive tájára arany keresztet, kezébe evangeliumkönyvet adának; lábainál arany hatalompáleza, paizs s hasonló drágaságok hevertek. A kápolna kellemes illatszerekkel elárasztva, bezáratott s pecsétel tetett. így találták ezeket 1001-ben, midőh *III. Ottó* császár a kápolnát felnyittatá s az *ősz frank imperatornak* elporhadott, hamvairól a császári diszjeleket leszedeté, hogy ezentúl a német császárok ékszereiül szolgáljanak.[1])

Aachenbe érkezvén a külföld vándora, a köz napi élet lakhelyei közöl egy terjedelmes, magas, századok viharainak korma· s mohától ellepett idegenszerü egyházat lát kiemelkedni, régen lefolyt időknek komoly emlékét. Nyolcz vastag s alacsony oszlopa homályos csarnokot képez, melynek közepén a jámbor hívek imádkozva egy széles márvány sirkövön térdelnek. Midőn imát végezve, eltávoznak, a térdelés simította sirlapon olvashatni ezen jelentőségben a világ enyészetéig nem veszendő rövid felírást: *„Carolo Magnód*

Porhulladékának felemeltetését és a nagy uralkodónak *szentté* avattatását Z. *Fridrik* császár 1165-ben *IIL Pascál* ellenpápától kieszközlé. [2])

[1]) Michl Kirchengeschichte II. 115.1.

[2]) Sandini vitae Pout. 676.1. Nagy *Károly* nem csak mint kérész-

Utódai a világnak kereszténytan általi művelését folytatták. A frank határokban lakozó *avarok* és *szlávok* keresztelése annyira haladott, hogy jámbor *Lajos* császárnak Frankfurtban tartott 822-ki udvargyülcsén, Eginhard szerint, minden szlávok, úgymint *abodritok, szorabok, vilczek, beheimek, morvák* s a *pannon avaroknak* ajándékos követségeik hódolatát elfogadható.[1])

Ezen újabb vívmányok apassaní püspökök érdemei voltak. Ezek *Salzburg* anyaegyház alá rendelve lévén, a salzburgi főpap amannak *Lorch érseki* méltóságáról tudomást venni vonakodott; érseki hatóságát a pannon tájakra el nem ismeré s ezt annál készebben önmaga szerété gyakorolni, minél bizonyosbak voltak Arnonak a pannon hitterjesztés körüli érdemei. Ilyetén versenyzést legjobb tettekkel folytatni. És látván a passauiak, mikép Amo buzgalma egész tartományokat nyer meg Krisztusnak, ők is, különösen *Urolf,* s utóda *Rinchar* (Reginar) püspök a Duna mentében térítettek. Jámbor Lajos országosztása szerint Bajor, Cseh, Karant és Avarfőid *Hludovig* — (német Lajos)nak jutott: alatta volt az élénken mozgó *marchai* az az *határlakos* szlávság, a Marchaviz partmellékén.[2]) Kellemes meglepetésünkre itt nagy Károly halálának tizenkettedik évében, 826-ban *Tutund* avar és *Mojmjr* morva szláv fejedelmet megkeresztelve, 'ezek tartományaiban

tény Ack, de mint *erényes ember* is, már az őskorban népdalok tárgya volt. Ily ének olvasható Kollárnál Analect. Vindob. I. 587.1.

[1]) Annal. Eginhardi.

[2]) A partmeUék is *Marchának* (mintegy határvonalnak) neveztetett, amint német Lajos *AUaha* monostorának 830-ban adott megerősitvényében olvasható: „postquam terra Avarorum ex parte ab avo nostro Domno Carolo imperatore capta fuisset, ipsius permisen atque consensu quaedam res ín ipsa *Marcha* ad ius regium pertinentes eidem monasterio collate? Fejér Cod. dipl. 1.163.1. A megnevezés nem nagy pályakört futott *Marcka Marcha Marha Mar aha Marha Morvára.*

négy püspököt, úgymint *Ratfred* favianai, *Method* epeculojuliai (máskint soriguturi), *Alewin* nyitrai, *Anno* vetvari főpapot működni és II. Jenő római pápa által *Urolf* passaui püspök, mint lochi érsek tartományos hatósága alá rendeltetni látjuk. Ezeknél több egyházak emelésére, sőt a római s gépidkor! *hét püspök* számának[1]) betöltésére alapos remény volt, mire nézve a szent Atya különösen azt ajánlá a dunaparti püspököknek, hogy főpapokat leginkább azon helyekre iparkodjanak rendelni, hol az egykoron létezett püspöki székhelyeknek bizonyos nyomai vannak.[2])

Legtöbb tudós, *Faviana* alatt a későbbi Viennát, *Vetváron avar* kifejezéssel a mova *Welehradot[3]) Speculojuliában Olmuczot^)* érti; egyedül *Nyílra* tartó meg őskori nevét.

Ezek után a feltámasztott lorchi és az ujkoru salzburgi anyaegyház közt megyerendezés lőn szükséges, mit részint II. *Jenő* pápa 82G-ban, végképen pedig német Lajos Regensburgban tartott 839-ki udvargyülésén intézett el: *Lorch* fő-

[1]) Tudós *Szalágyi* ama római s gépid korszaki hét püspökséget a következő pannon városokra iparkodik bebizonyítani: *Faviana* (máskint Vindobona), *Carnuntum* (mai Altenburg közelében),*Scarabantia* (Soprony, mások szerint Csepreg, németül Scabring), *Sabaria* (mai Szombathely vidékén), *Fetavia* (mai Pettau stájer város a Dráva partján,) *Sopianae* (Pécs, Quinque Basilicae, vagy Ecclcsiac;) hetedik városul (némelyek *Agridt,* mások *Kalocaát·* mások meg *Báciál* (Bacsót,) *Váczot, Aquincumot* (O-Budát,) *Bregetiumot* stb. állítják. Szalágyi 3. cap. 10. 8. 7. 6. 4. 253. köv. 1. Bámulatos tudományossággal *Sopianae* és *Féca* azonosságát tárgyalja IV. 253. s köv. 1.

[2]) Fejér f. h. I. 161. 1.

[3]) *Welegrad, Welograd* (avarul cetvdr, magyarul *nagyvár*, Stredovsky véleménye szerint (Sacr. Morav. História 17. s köv. 70. s köv. 1.) a morvái birodalom 1 mértföld hosszú fővárosa, s németektől *Modoburgnak** most mi romjaiból fonmaradt, *Hradislnak* nevezve; később cziszterczi monostor helye, melynek fölébe emelkedik *Hradek* halma, az egykori morva szláv fejedelmének várpalotája. Ezekről lásd *Hirsmenczel Keretztily* atyának régi iratokból szerkesztett több kötetü kéziratát a monostorban: Chronicon de veteri et novo Welehrad.“

[4]) Stredovszky, Sacr. Morav. Hist. 65. 70.1.

papja a salzburginak engedett *alsó Pannonia* részének helyébe nyerte a *morvái* szlávságot, hol valamint az avarok földén is, két két új egyház alakult meg s rendeltetett alája. A mi Spiraza és Arrabo (Rába) vízig nyugat és éjszak felé terjed, *Rinchar* passaui püspökhöz, a többi *Adalram* salzburgi főpap megyéjébe tartozik.[1]) A király dunaparti javakkal gazdagitá az érdemes egyházakat; Rincharnak ajándékozott 836-ban „quasdam rés proprictatis nostrae, quae sunt in provincia Avarorum in loco, qui dicitur *Kirchbach* idest Ecclesiam unam coniunctam cum territorio ad mansos 100;“[2]) Adalram nak 840-ben *Sabaria* várost stb.[3]) *Hartvik* passaui püspök közbenjárására pedig *Albrik* passaui segédpüspök Rába és Oudinburch (Soprony) közt Ruzpachnál fekvő tiz telket kapott.[1]) Mennyire terjedett már a Dunántúli kerületben a kereszténység, az iménti 840 ki adománylevél tanúsítja. Ebben ugyanis már következő plébániák cmlittetnek: *Magalich* ad Vuachava, ad *crupinam,* ad *liolenburch,* ad Trigisinam, ad penimane, ad Ecclesiam Anzonis, ad vuutanesberch, (/. Witancsberch), ad Ecclesiam Ellodls, ad Ecclesiam Mingonis presbiteri, ad Lampdpoldestorf ad Raparn (Rábám), ad sictam Sabariam. Item ad Pcnicha, ad Salapingin, et Ecclesiam ad Vuartwahu, ecclesiam ad Keuesi, Ecclesiam Altenberch, Ecclesiam Gundoldi, Ecclesiam ad Subnizam, ad Nezilinpach. Item ad Radam, ad tutleipin, ad Culpam, ad Lubantam, ad Kurtizam, beneficium Engilbaldi; ad carnuntanam Ecclesiam sanctae Mariac, ad trahoue, ad gumiz, ad trevinam, ad astarunizam, ad Friesach, ad Crazulpam (Cazlupam) ad pelisam, ad Chumbenzam, ad Wudrunam, ad licstinicham,

[1]) Hansicznál Germ. Sacr. I. 155. lap.
2) U. o. 156. 1.
3) Fejér Cod. dipl. I. 169. 1.
4) U. o. VII. V. 26. 1.

ad pruttam, ad Monzám, ad Hrazmolto duó loca; ad luminiebam iuxta Rapam.--------- " Csak az sajnálatos, hogy e helyneveknek jelenkori neveit nem ismerjük. Mit teljes bizonyossággal tudunk, az, hogy *Nyitravár* egyháza 828-ban szent *Emmeram* nevére fel lőn *Adalram* érsek által avatva.[1])

4. §. *A római és konstantinápolyi egyház összetalálkozása a negyfolyamkozben.*

Tartalom: *A romai egyház hegemóniája a keresztény világiján; — pápaszéki fcnhatóság. — Ösérseki hatóságterületek kijelölésének alapja az apostoli székalapitás s hirdetés köre volt, nem pedig birodalmi f öldosztás. — Illyricum urai nagy Theodoz után.— A chalcedoni zsinat végzése. — Thessalonich s Justi· niana príma főpapjai. — Morváitok, szerbek, bolgárok honalapitása s első térítőik. — Krém bolgár birodalma; — Manuel püspök; — oláhok átültetése. ·— Szent Method a bolgároknál; — Bogor keresztelkedése. — Ignácz ősérsek letétele; — Photius hódoló irata I. Miklós pápához; — ennek válasza. — A morvái 8 pannon szlávok egyházi állapota; — Rasztiz s a frankok ellenkedései; — Method meghívása, ki az evangélium szláv fordításával megérkezik. — Wellehradon érsek, — Nyitván püspök, — a szláv istentisztelet gyakorlói. — A bolgárföld Rómához simul; — I. Miklós válaszpontjai a bolgárokhoz. — Photius kiigtatja a római pápát; — a VILI, keresztény közzsinat; — bolgár egyházi kérdés. — Róma kiszorítása az aldunai tartományokból. — Method és Czyrill története; — egyházi visszaszerzé-*

[1]) In torra illa, cui quondam Adalramus Arclii-Episcopus ultra Danubium in sua proprictate loco vocato Nitrava consccravit Ecclcsiam.—" Anonymus de Convers. Bojoar. Sza lágy inál IV. végén 15. 1. — Meinor. Eppat. Nitr. 46. 1.

sek; — politikai gyors átmenetek a szláv népeknél. — VIII. János követeinek rászedetése Photius és a bolgárok ügyében. — A 879-ki zsinat hittévelygésbe esik. — Agatkon morva érseksége; — Method bajai. — A szláv istentisztelet sorsa a morva, cseh, pannon, horvát, szerb, bolgár, s orosz szlávoknál.

A szereim, lorclii és salzburgi érsekegyházon kívül, melyek a keresztény világ központja —, Róma egyházától nyerve az első ösztönzést, Rómának tanmodora, nyelve s vallás szokásai szerint ápolták a négyfolyamhoni keresztény egyházakat, még egy *negyedik* érsekszek is készült az Ur szőlőjének ezen osztályában munkálkodni. De a tárgyat régibb időktől kell loszármaztatnunk.

Nagy Konstantin városa *vj Róma* leven s annak nevezteten is, a birodalmi főhatalom székhelyévé kitüzetett. A nagy keresztény Impcratornak alkotó elméje a polgárzat és hadügy rendezését bevégezvén, az egyház dolgainak szabatosb kifejlesztésére nagy befolyást gyakorolt, melynek azonban balul végzett része a *konstantinápolyi patriarch iának* alapítása volt. Eleinte ugyan a keresztény egyház ősfőnökci — a Rómának hegemóniája alatt létező *alexandriai, antiochiai* és *jeruzsálemi* után a *konstantinápolyi* ötödik ranghelyet foglalt el; nemsokára mégis az imperatori székváros tekintélye alatt a székváros főpapja is tekintélyben nagyobbodván, Róma után *első* rangra emelkedett. Az emberi gyarlóság hajlamai szerint legközelebbi teendőjének már most az látszott, miszerint *Rómát* is túlszárnyalván, az egész kereszténység ügyének élére, egyetemes főpap gyanánt felemelkedjék; mely szándéknak valósítását azonban a kereszténycknek szent *Péter* apostolié széke iránti eleven hite, ős tisztelete s ragaszkodása megakadályozta.

Róma egyházi főnöksége az ősérseki — patriarchal —

hatóságok jogkörét, illető kerületeikben nem gátolhatá s egyedül a kereszténység *köz ügyeire* birt hatalommal: egyes egyháztartományok vagy megyék beligazgatásában közvetlen részt nem vön. Minden ősérseknek a maga patriarchiája, több országból álló területe volt, melynek terjedelmét a székalapító apostol hithirdetése által szerzett népek s országok képezték. *Apostoli székelés* a városnak *egyházi jellemet,* apostoli *működés pályája* pedig a széknek egyházi *kerületet* szerze és kijegyze.

A *római* és *konstantinápolyi* patriarchiák tartományai egymással érintkeztek. Szent *Péter* apostolföröl köztudomásban lévő öshagyomány tanusitá, mikép oly időben, mikor Konstantinápoly egyházáról még szó sem vala, ö *Rómában* többnyire lakva, az európai nyugaton s Afrikán kívül *lllyricumot* is beutazta, keresztelt s keresztény községeket alapított És a római pápának c világrészeken gyakorolt ősérseki hatósága ellenmondásra nem talált addig, míg a római világnak *polgári felosztása* azon eszmét fel nem ébresztő, miszerint a politikai viszonyok az egyháziak rendezésére zsinórmértékül vétessenek: mely eszmének gyakorlatban alkalmazása az örök egyház beléletét mindazon változatoknak alája vetendette, melyek alatt a polgárzati viszonyokat minduntalan változni látjuk. Nagy *Theodoznak* 395 ki birodalomosztása szerint *Honor* császár- 8 ó *Rómához* Afrikán, Italián s Európának nyugati országain kívül, Illyricum *nyugati fele,* úgymint *Dalmatia* és *Pannonia* is tartozott; *Árkád* császár s *új Róma* (Konstantinápoly) a

[1]) Fejér Cod. dipl. I. 117. 1. Italiához eredetben Illyricum és Pannónia tartozott, mely értelemben a nevet itt azért kell venni, mert Honor császárnak 405. évi levele ifjabb Theodozhoz, ezt tartja: „Majestas tua recensitis nostrac Pietatis affectibus, Christianitatis mcinor, quam pectoribus nostris misericordia coelestis infundit, universis remotis, quae diversorum Episcoporum subreptionibus per Illyricum impetrari dicuntur, antiquum ordinem praecipiat custodiri: ne sub Principibus xtianis Romana perdat Ecclesia, quod aliis Imperatoribus non amisit.“ U. o. I. 116. 1,

keleti Illyricum — vagyis a *Macedon* és *Dák* dioecesisben uralkodott: a két birodalomfelet Európában elválasztó határvonal *Scardus* hegyétől a *Száva* 8 *Duna összefolyásáig* ért. Honor az egész Dlyricumot követeié; de Valentinian a nyugati félt is oda engedé a keleti császárnak, és Etele *Syrmiumot* mint, *Theodoz* konstantinápolyi császárnak *birtokát* dulá fel.

Konstantinápoly ősérseke, ősérseki hatóságát császárja példájára az *egész* Illyricumban akarta gyakorolni, ezáltal II-lyricum az ősérseki versenyezés tárgyát képezte s miatta I. *Incze* panaszt tőn *Honor* császárnál; — 416-ban pedig erélyesen fejtegető jogait *Decentius* püspökhez irt levelében[2]). Mindazáltal a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt Illyricumnak csak felét birhatá a római ősérsek, úgymint a *nyugati tengerpartokat* és *Pannóniát,* azaz, mindazon tartományokat, melyek a 451. évi *chalcedoni* zsinat határozatában Konstantinápoly alá nem rendeltettek. E zsinat szerint új Róma Ősérseke, Európában a Thraciában s a barbárok (hunok) közt létező főpapok felett gyakorlandá hatóságát. Voltaképen, a hun garázdálkodás korában egyikök sem terjeszthető ki hatóságát sem Pannonia-, sem Daciára: de az ügy *zsinatilag* tárgyalva s úgyszólván eldöntve, azonfelül a kifejezésnek (dioeceseon, quae sunt inter barbaros) mesteri homályába burkolva lévén, a boldogabb időkben emelendő igények támogatására el lőn készítve.

Justinian 535. év körül *új* versenytársat állított fel *Illyricumra* nézve. — Illyricumnak mind *polgári* mind *egyházi* kormányszéke hajdan *Szerémben* volt; Etelének rombolásai az akkori praefectus praetorii Apenniust Szeremből előzék s a kormányszék Thessalonich városba vonult. Ezáltal a *thessalonichi püspök* is mind nagyobb tekintélyre vergődött, — „sub

[1]) Szalágyi f. h. 1. 79. 1.
[2]) Fejér f. h. 116.1.

umbra praefecturac meruit aliquam pracrogativam.“ — Alkalmasint ez idötájban ruházta a római pápa az Illyricum feletti ösérseki helytartóságot a thessalonichi főpapra, mit emez valóban viselt is!) — Azonban a thessalonichi püspök és praefectus gyakorolta hatóság a barbar korszakban csupán névleges vala, *Justinian* koráig, kinek szerencsés hadvezérei Illyricum nagyobb részét a barbároktól visszafoglalták, az alsó dunapartokon a későbbi bánságban létezett *Hecidua, Vimi· natium, Turris Icdcrata* stb. városokat visszavették; mely fényes előzmények útin Justinián, a pracfccturát Thcssalonichból az újonnan szervezett lllyricumnak, addig *Achrid* nevű, ezután *Justiniana prímának* nevezendő fővárosába helyezé át, 535 táján. E császár, Nikcphor Kallist szerint, *achridi* születésű vala, és e körülménynél fogva szülővárosát fényre, nagyságra, s hadi fontosságra Konstantinápoly ve tély társául óhajtotta felemelni. *Achrid* püspökét érseknek, és *illyr prímásnak* nevezte; első volt *Catelián,* kit a császár nagyszerűen kitüntetett [2])

Agapit római pápa, ezekről *lleraclius* pap által értesülvén, Justinian előtt így nyilatkozott: „de Justiniana civitate gloriosi natalis vcstri conscia, nec non de *nostras sedis* vicibus iniungendis, quid servato bcati Petri, quem diligitis, principatu et vcstrac pictatis affectu plenius deliberari contigerit — per legatos celeritcr intimamus.“[3]) Ezen intimatióról nincs adatunk, de tárgya és sikeréről nem kételkedhetünk; kivált ha Justini-

1) Labbc ct Cossartii Concil. 10. 534.1.

[2]) „Prímae Justinianae patriae nostrac pro tempore sacrosanctus Antistes, non soium Mctropolitanus, sed etiam Archicpíecopus fiat: et ceterae Provinciae sub eitis sint auctoritatc; id est: tam ipsa mediterranea Dacia, quam Dacia ripensis, nec non Mysia sccunda, Dardania et Praevalitana provincia, et sccunda Mesopotamia, et pars secundae etiam Pannóniae, quae in Bacensi est civitate. Szalágyi f. h. IV. 337.1. ki azonban az irat hitelességét kétségbevonja.

[3]) Fejér Cod. dipl. I. 135-136. 1.

annak a római egyház e nagy tisztelőjének 541. évi CXXXI. novelláját olvassuk: Cap. 2. „sancimus secundum earum (quatuor Synodorum) definitiones sanctissimum senioris jRo*mae pápám primum* esse omnium sacerdotum, bcatissimum autem AEpiscopum Constantinopoleos, novae Romae secundum habere locum post sanctam apostolicam senioris Romae sedeni. C. 3. — per tempus autem bcatissimum prímae Justinianac, nostrac patriae AEpum habere semper sub sua jurisdictione cppos provinciarum Dáciae mediterraneae et Dáciae ripensis et Privalis et Dardaniae et Mysiae supcríoris atque Pannóniae et ab co hős ordinari, ipsum vero a proprío ordinari concilio et in subjectis sibi provinciis locum obtinere eum sedis Aplicac Romac, *secundum* ea, quae definita sunt a sanctissimo *Papa Vufdio.*[u]

A bekövetkezett viszontagságok alatt a dunavidék mind polgárilag mind egy házilag új alakot nyert 580-tóján, az avarok uralkodása *Szeremet* s alája rendelt egyházait megszűnteié, így a *justinianal* érsek hatóságát is Pannóniában. A frankok aztán mint láttuk *Salzburgból* igazgatók a pannon egyházat. Sok *pannon* és *dák* főpap az avarok által elhajtatva, hontalanul bujdosott; *Jobinus* Illyricum praefectusa Őket a székeiken megmaradóitok közt ápolásul elhelyezte, amint ö maga a szent Atyát erről tudósító. Rómában akkor szent *Gergely* ült a pápai trónon; 501-ben irt levele könyörületes bánásmódra buzdítja az elüzöttek iránt az illyr püspököket, nemcsak Jobinus rendeleténél fogva, hanem magasb tekintetből is: „habeinus mains his pracceptum aeterni principis, quo ad haec peragenda terribilius compellimur.[1])

Ez időtájban történt a Kárpátok oldalairól kimozdított

[1]) Batthyányi Leges Eccl. 1. 1. — Fejér f. h. I. 138. 1.

szláv törzsek ömlése az alsó dunapartokra. Az első csapat Erdélyen keresztül a Dunához érve, s kővetőitől sarkaltatva, a Duna és Száva ellenében nyugatnak tartott, s lllyrícumban a tenger, Kulpa, Száva és Dráva partjait foglalá el s a *Horvárföldet* képezte. A horvát után legközelebb álló rokon a *szerb* volt s a Száva torkolatjától a Duna mentében, Morava viz körül települt; ezek után a később úgynevezett *bolgárok az* alsó Duna mind a két partjain a tengerig telepedtek le. 603. évben nagy Gergely már ezt írja *Maximus* salonai püspöknek: „de Sclavoruin gente, quae vobis valdc imminet, et affligor vehementer ct conturbor; affligor in his, quae jam in vobis patior, conturbor, quia per Ili striae aditurn jam ad Italiam intrarc coeperunt.“ [1]) Mindazáltal a római egyház szilárd erélylyel kezeié Illyricuin fölötti hatóságát, a mint a pápáknak az illyrekhez intézett VI. VII. VIII. századi levelei bizonyítják.

Mily viszonyba lépett légyen az ujdon megérkezett népekkel, azt, minthogy ezek · a négyfolyamos föld lakosságának zömét képezték, most egyenkint kell szemlélnünk.

Az avarok részszerinti elüztévcl alapított hónukat a horvátok 630—G40 évek közt tizenegy zsupanság (kerületre) oszták, melyek közt tájékozásunk végett, volt *Czenczena* Lettina partmellékén, *Porathalassia* (horvátul Primoria) vagyis tengermellék, *Brebera, Nona, Tnena, vagy* Knina (Tinninium), *Pleba* (Plieva Bosnyaföldön), *Kribaza* (Korbava,) *Zágráb* stb. *Rausium* (Raguza), *Travgurium* (Trau,) *Diadora* (Jadera,) *Arbe Obsara* (Ossero), az az Dalmátianak tengerparti széle, mely a horvátoktól eleinte függetlenül, Byzancznak Dalmatia nevű birtokát képezé.[2]) — Az eredeti (római) *dalmát* és a hóditó *horvát* lakosok közt a kölcsönös értesülés s egymás-

[1]) Batthyányi u. o. 321. 1. és Fejér f. h. I. 142. 1.

[2]) Constant. Porphyr. de Adminietr. Imp. Cap. 29. Safaryk 1.665. 1.

hoz simulás megalakult. A ravennai származású *János,* későbbi spalatói érsek (680. évig) a kereszténvhitnek Horvátföldön első felújítója volt. ') Talán ő inditá meg a horvátok követségét *H&rakliosz* konstantinápolyi császárhoz, mint főurukhoz, 640. táján, mely által keresztény hithirdetöket kérének. Herakliosz *Rómából* küldete papokat, kik közöl a horvátok érseket s püspököket nyertek.[2]) A horvátok keresztelkedése, a VII. század folytán történt, mely alkalommal szent Péter székének írott esküvel fogadák, „hogy idegen földet fegyverrel rontani nem fognak s békében élendenek a szomszédokkal. [u] IV. János pápa viszontag oltalmát ígérte nekik azon esetre, ha a békésen élők földjére haddal támadna az ellenség. A később újra megerősített fogadalmat hosszú ideig szentül megtartá a horvát nép.[3]) Polgári helyzetükre meg kell jegyezni, hogy 641—829 évig *byzanczi alattvalók,* azután

1) Archidioec. Spnlat. Hist. Salonit. Cap. 11. — Szalágyi 4. 305.

[2]) Konstantin Porph. tanúsága szerint, Adin. Imp. c. 31. Szalágyi I. 123. 1. Safaryk f. h. Heracliusque Imperator Roma per Legatum Sacerdotibus accersitis, constitutoque ex ipsis Archi-Episcopo, Episcopo, Presbyter is et Diaconis Crobatos baptisavit.

[8]) „Chrobati siquidcm post acceptum baptismuin pepigerunt, et chirographis propriis datis S. Petro Apostolo juraverunt, nunquam se alienam terram armis invasuros, sed pacom habituros cum omnibus volentibus; ct inprecationem vicissim a Romano Pontifice acccpcrunt; ut, siquando aliae gentcs ipsorum Chrobatorum terram invaderent, belloque infestarent, pro iis pugnaret, vindexque esset eorum Deus, victoriam conciliante Petro Christi discipulo. Multis vero annis elapsia in diebus Principis Terpemere, qui pater fuit principis Crasemerae e Francia, quae inter Chrobatiam, et Venetiam media est, veniens vir quidam Martinus nOmine, maximé quidem pius, sed habitu saeculari; quem iidem quoque Chrobati miracula fecisse plurima dicunt; hic porro vir, pius imbecillus admodum, et pedibus mutilatus, ita ut a quatuor bajulis, quocunque vellet, deferretur, illud sacratissimi Pontificis mandatum Chrobatis ad ultimum vitae finem servandum esse itidem sanxit, eadem etiam illis, quae antea Pontifex, imprecatus. Quapropter neque fagenae ipsorum Chrobatorum, neque condurae, unquam ad aliquem hello infestandum abeunt, nisi siquis eos adoriatur.---------“ Constant. Porphyr. Cap. 31. — Ezt bizonyítja VIII. Jdnoa levele is 879-ben. Labbe, Cone. XI. 118.1.

független nemzet, végre *frank jobbágyok* voltak, 829 táján újra felszabadultak s fejedelmük *Por in* a Rómával félbeszakasztott egyházi viszonyt helyreállitá.[1]) *Trpimir* fejedelem 838-ban az ö zsupánjai megegyeztével, *Putalio* nevű helyen szent György *monostort* alapit, maga s szülei lelki üdvére; *Péter* salonai érsek az alapítványt átveszi.[2]) E szerint a horvátok *a romai osérsekségbe* tartoztak; ez érseki szék, egykor *Bolondban,* most *Spalcitoban* volt, honnan hatóságát, — Trpimir oklevele szerint — *„usque ad ripam Danubii“* — a syrmiumi érsek tartománya határáig, *Szerb* és egész *Horvátföldön* gyakorolta.[3])

Ugyanazon (630—640) idötájban a horvát tengerpartok keleti oldalára telepednek, mint tudjuk, a *szerbek,* szintén Herakliosz jobbágyai. Zsupankerületeik voltak a mai Bosnya- és *szerbföldön, Zachulmia* (későbbi Herczegovina vagyis szent Szávai herczegség,) *Trebigne, Narenta, Dioklea* stb. Sorsuk a kovátokéval majdnem azonos. Herakliosz császártól ők is földet, s keresztseget kérnek; utóbbit a *Rómából* hivott s küldött papoktól nyervén. [4])

Többen közülök azonban mint *Macedon Basilius* császár bódultjai, csak 868. táján kercsztelkedtek meg.[5])

[1]) Történeteiket bővebben adja Safaryk I. 666. 1.

[2]) Lucius hist. R. Croat. Dalmat. II. 99. s köv. 1. Az oklevél idejét *Lothar* olasz király kormányához köti *Trpimir: merő római latin* egyházhivet tanúsító adatok.

3) Szalágyi f. h. IV. 296. s köv. 1.

[4]) „Cunique ea, quae nunc Scrvia dicitur, et Pagania, quaeque Zachlumorum terra vocatur, item Terbunia, et Canalitarum regio, quae Imperatoris Romanorum ditionis erant, propter Abarum excussiones desertae essent expulsis hide Romanis, qui nunc Dalmatian!, atque Dyrrachiuin incolunt, regiones illas Serviis habitandas Imperator dedit, cui etiam subject! erant, a quo etiam baptizati fuere per Prcsbyteros *Homa acceraitos*^ et pietatis opera edocti, autiqua fide accepta.“ Const. Porphyr. Cap. 32.

[5]) U. o.

A harmadik ismeretlen nevű s *hét* nemzetségre oszolt, szláv nép históriai nevét a 678-ban reá nyomult volgaparti *bolgár* néptől nyerte, melyet két század alatt nagyobb részt megszlávositott, és a fekete tenger partjaitól fogva, a mai *Erdélyt, Tiszavidéket, 8 Bolgárföldet* lakta. [1]) Nemzetségeik közöl ismerjük a *milczi* vagy *milkovi, szeveri* (mi éjszakot jelent) *bodrogi, branizobai* nemzetséget. — Történetük kezdete igen homályos, csak akkor kezd derülni, midőn a volgaparti bolgárság elözönli őket s azóta egyedül *bolgárokról* van folyvást szó. *Kuvrat* fejedelem a bolgártörténet sarkpontja.

Kuvrat fiainak egyike, népe részével, 680. táján, a *Maros* és *Tisza* vidékén települt; eleinte *avar jobbágyok,* utóbb nagy Károly győzelmei után, e föld s a szökevény avarok urai lettek; *Pest* várostól, melyet építettek,[2]) a Mátra s Tátra hegyétől a Tisza fejeig; *Erdélyen* s az alsó dunapartokon uralkodtak.[3]) A számos egymásról hallani sem akaró bolgárszláv nemzetségeket egy fej alá hajtá, egyesité 812. év táján *Krém* vagy *Krum* (Crumus a frank s byzanczy íróknál.) A tiszai avarok teljes ura lévén, *Nikephor* konstantinápolyi császárt legyőzi, megöli s koponyájából ezüstölt serleget készíttet, melyből győztes nagyjai isznak a lakomákon; Konstantinápoly s Drinápoly tájain szedett görög foglyait a *túlsó parti* Bolgárföldre (mai

1) Lányi „Magyarok háznépe.[u] Kézirat.

2) Pest neve, a bolgárszláv nyelven *Pescs* kiejtve, Kemenczét (Ofen) jelent. — (Hasonlót állít Podhradczky is Buda és Pest régi állapotjokról 57. L Ellenben Horvát István Pest régi Ofen nevéről 45. és 59. L bővebben kifejtvén, hogy Pest *eredeti magyar* és jelentő szó, mely nyelvünkben épen azt tette és teszen ma is, amit a német nyelvben az *Ofen* szó teve és teszen mai napig is; tagadja tót eredetét. *Ka.)*

3) *Marmaros* sóvölgyei 892-ben bolgárok kezében voltak, kikhez fuldai évkönyvek szerint, a német király követséget külde s azon kéré Őket, miszerint ellenségeinek — a morváknak — sót ne áruljanak. Petéznél SS. rer. Germ. Annal. Fuld., ad Ann. 892. — Safaryk id. h. I. 582.1.

Tiszakerületbe[1]) szállítja: köztök találtatik több keresztény főpapon kívül *Manuel* püspök, ki a Tiszavidék keresztelésében, mint látszik, nem kis érdemeket arata, melyekért a kereszténygyűlölő *Mortakhán* Krum utóda alatt, 815. után a keresztények elleni üldözés alkalmával megöletett.[2])

Krém győzelmeinek örök emlékét tartja fon *Oláhföldj Moldva, Erdély* s *TiszavidékUnk* azon néposztálya, melynek őseit a *Balkán* délszakából több ízben öszvefogdosva, a fejedelem oda hurczoltata. A Traján korabeli *római dákok* ivadéka ez, melyet a *hun* s *gót* beütések s a római határnak elhagyatásai kivándorlásra s Thraczián ideiglenes településre késztettek; most ősi honába akaratán kívül is visszavitetett[8]) s ma *oláh* név alatt ismeretes. A *görög, dákrómai* stb. Balkán délszakában lakozó népek átültetéseit több ízben ismétlé mind Krém, mind utóda Mortakhán.

Eképen a bolgárság nagy Károly birodalmának határosa volt: de a császár e tájakra intézendő ellenségeskedéstől tartózkodott [4]); csak 826. után ütött ki nem csekély határvillongás a frankok s bolgárok közt [5]); azalatt úgyszólván, örökös háborúban élt az újon megalakult s egy birodalommá szervezett bolgár nép a konstantinápolyi császárokkal. *Vladimir,* 836. táján, Mortakhán utóda, aztán *Bogor* (Bogoris, Boris) 843.

[1]) *Εις Βουλγαρίαν έκcδεν το ᵛΙστρο ποταμο* imák a byzancziak. Geor. Monach. és Leo Grammat. Stritternél Memor. populor. e SS. Byzant. 2. 553. s köv. 1.

[2]) Lányi Magyarok háznépe. Kézirat. — Safaryk Slowanske 8tarozitnosti I. 5β4.1.

[3]) Engel Gesch. des Ungr. Reichs I. 278.1.

[4]) „A *vulgaribus* ideo mamim retraxit, quia Hunnia extinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur“ ir a szentgáli szerzetes éviró. Monachüs Sangallensis de rebus bell. Caroli M. lib. 2.

[5]) Eginhardi Annal, de Gest. Ludov. pii ad An. 824. 825. 826. 827. 828. — Annal. Fuldens. ad ann. 829.

évtől bolgár fejdelem Krémnek valódi örökösei, a görögök ostorai voltak. Bogor fejedelmet görög foglyainak egyike *Kuphara Tivadar* s a fejedelemnek konstantinápolyi fogságból visszatért s ott kereszténnyül felnevelt *nővére,* a keresztények iránti türelemre, utóbb rokonszenvre hangolták, mit országos balesetek, úgymint a seregeknek frank s görög határokon történt vereségei, éhség, dögvész, nemsokára erős vágygyá érleltek. Szent *Method* szerzetes, egy thessalonichi *Leó* nevű görögnek fia, Bogor udvarán festész, az utolsó Ítélet élénk ábrázolásával urát a kercsztség elfogadására bírta, s 861· ben a görög császártól, ki a keresztatya tisztjét viselte, *Mihály* nevet nyert [1]).

Egyenkint szőttük eddig a négyfolyam közti népek megtérítéseinek szálait; az *avarok* s *morvái szlávokét* mindenek előtt; aztán a *horvát, szerb* s *bolgár* népekét; ezeken kívül uralkodó népség e tartományokban, tudtunkra, nem létezett. Az avarok, a morva meg horvát és részint szerb szlávok *Rimából* — a bolgár nép Konstantinápolyból nyertek keresztény oktatókat. — Most az egyes szálakat köz csomóba fonja a Gondviselés.

Bogor keresztelkedése korában két kérdés tárgyaltatott a keresztény világban; tudniillik: a konstantinápolyi ösérseki szék betöltése és a római pápának a dunapartokra teijedö jogkörének meghatározása.

Ez ideig, úgymint 860. évig mindazon világrázó események viharaiban, melyeket a keresztény tannak hibás felfogása s tévedések teijesztése a római birodalomban támasz-

[1]) Safaryk Starozitn. I. 589.1. — Némely, kevéshbé hiteles adatoknál fogva Bogor keresztelkedése *Konstantinápolyban* történt volna. Stritter mem. popul, e SS. Byzant. 2, 570. s köv. — Engel Gesch. Ungr. R. I. 332. s köv. 1. az éviróknak némileg Összeütköző adatát öszveegyeztetni akarván, Bogort kétszer terítteti meg.

tottuk, a keresztény világ öntudata az egyházi felsőséget mindenkor Rómába helyezte s ebbeli gondolkozását Róma főpapjához számtalan esetekben intézett· folyamodások s egyéb kódolási tettekkel tanúsította. Nem csoda, ha a fonebb érintett két kérdésben is a római *osérseket* mint egyszersmind *egye temes pápát* s egyházfőnököt látjuk fellépni; noha közte s Konstantinápoly főpapja sőt császárja közt is a gyakori hittani véleménykülönbség, a pápai hatóságnak tényleges gyakorlata s leginkább azon körülmény, hogy a római pápa a régi imperatorság örökösei gyanánt, a frank uralkodókat üdvözölte s kegyelte, némi elidegenülést s máris érezhető feszességet idézett elő.

A Bogor keresztatyjakint ismeretes III. Mihály császár nevelője s nagybátyja *Bardas* birodalmi kormányzó, a jámbor *Ignácz* pedig ősérsek vala. Bardas mint vallásgúnyoló, vérfertőző, erkölcsrontó férfiú, a szigorú erkölcsű, ájtatos ősérsekkel tartós barátságban nem élhetett, sőt általa nejének eltaszitása s menyével űzött nyilvános botránya miatt kiigtattatott, azonkívül Ignácz igazságérzete mellett *Theodora* anyacsászárnénak leányával együtt kolostorba szándékolt záratása sem sikerült. E miatt a fondor ármány műhelyén, a császári udvaron, Ignácznak hamis bevádolása s letétele elhatároztatott, s 858-ban foganatosíttatott is. Helyébe egy tudós világi ur, és császári rokon, *Photius* szenteltetett fel konstantinápolyi ösérseknek. Egy, 859-ben egyjegyűit zsinat Photiust letette ugyan, de az udvar oda tudta vinni a dolgot, hogy Ignácz letétele érvényesnek nyilváníttatott; azután I. *Miklós* római pápához fordult, és Photius is tiszteletteljes irattal hódola neki [1]). Mihály császár követség által kéreté Miklós pápát, miszerint Ignácz bűneit meghallván,

1) Lásd Ann. Baromi ad a. 859. Nro 61. — Fejér f. h. I. 172. 1.

apostolszéki biztosokat rendeljen, kik a konstantinápolyi szakadás botrányait megszüntessék.

Mily magasztos és valóban isteni gondolat az erkölcs világában, s mennyire szolgál az emberiség legnagyobb javára, az *egyház* s látható *fejének,* mint az *erkölcs, törvény, jog,* és *erény képviselőjének* felállítása az anyagnak közepette! Van e rósz világon legalább *egy* törvényszék, mely tántorodni nem tudó kőszikla gyanánt elverheti az állati indulatok hullámtorlódásait az erkölcs szentélyétől!

Miklós pápa is magas hivatala szerint intézkedett. Photiusnak megirá, mily örömére szolgált arról értesülnie, hogy a kath. világ egyháznak igaz hive; de másrészt fájdalmasan esik azt hallania, hogy a törvényes rendet meg nem tartva, lépett az ősérseki székbe; megválasztatását addig nem fogja kanon szerintinek elismerhetni, miglen a nyomban küldött pápai követek tudósítása a tényállást fel nem deríti. A császárt pedig, ugyanazon 8G0. évben különös iratban emlékezteié, hogy a római széknek *Illy vicéim, két Dácia,* etb. tartományok fölötti hajdantól fogva mindenkor gyakorlott jogait fentartani, különösen pedig a *thessalonichi* főpapnak, mint az érintett vidéken a pápa helytartójának, tekintélyét védeni kegyeskedjék [2]). — Ez idötájban történt *Bogor* megtérése. Uralma, a Miklós pápa által joghatósága alá követelt Ulyricumnak *Dacia ripensis* és *mediterranea, Mysia* s *Dardania* nevű tartományaira terjedett ki.

A pápa követei, *Zacharias* és *Rodoald* püspökök Konstantinápolyban akár megvesztegettetve, akár a tényállást helyesen fel nem fogva, Photius felszenteltetését helyben hagyták; emiatt a más utakon értesült pápa őket zsinaton kiig-

9 Baronins ad a. 860. Nr. 2. — Fejér f. h. I. 180. 1.

[2]) Labbe Concil. X. 534. Fejér f. b. I. 182. 1.

tattaj) Photiust pedig a világi rendbe visszautasitá 863-ban. — A császár mindamellett Photius pártjára állt. [1])

Ez események hord ereje Konstantinápolyból kihatott a felső dunapartokra is, hol frank uralom alatt az avarok s morva szlávok, mint a bajorok által térített keresztény egyházhívek, lakoztak. Mojmir, a morva szlávok birodalmának alapítója, a keresztény vallás behonosítására 826. táján a *speculojuliumi* (olmuczi vagy sorigosti, ma Ship helységi) és *nyitrai* püspökséget ápolta; Nyitrán székelő *Privinna* nevű vazallját, mint az új intézmények ellenesét, Nyitráról kiutasította 830-ban. *Privinna* s fia *Koczél* (Hazil) Lajos császártól a Dunán túl herczegi birtokot nyert, hol 840-ben a Szálának Balatonba ömlésénél *Mosburg* várát építette; s egyházat is emelt ott, melyet *Liutpramm* salzburgi érsek 850-ben felszentelt. Azonban *Szalavár^* mint szent Adorján temetőhelye, *Businiza, Pettau,* (Bettobia), *Pécs* (ad quinque Basilicas), stb. helyek egyházai Privinna s fia Koczelnek köszönik, ha nem is mindannyian, —alapításukat, helyreállításukat minden esetre.[3]) Mosburg papja *Domokos* Liutprammtól nyeré lelkészi hivatalát, s holta után *Svarnagal* pap, ezután *Altfrid;* mindkettő tudós és jeles férfiú. Altfridot Liutpramm utóda *Adalwin* érsek foáldozárul rendelte Privinna birtokán.[4]) A 860. évig alsó Pannóniában emelt egyházak száma a 32-töt meghaladta.[5])

[1]) L. Miklós pápának Mihály császárhoz irt levele. Labbe f. h. IX. 1349. 1.

[2]) Alzog János „Universalgeschichte der christl. Kirche“ I. 509. 1. — Labbe f. h. X. 707. 1.

[3]) Anonymus de Convers. Bojoar. ct Carant. Szalágyinál f. h. IV. végén 16, 17. 1. — Altahai alapítványát megerösité 860-ban Lajos király. — Fejér Cod. dipl. I. 183. 1.

[4]) Anon. de Conv. Bojoar. f. h. 19. 1.

[5]) „Est summa Ecclesiarum XXXII. et amplius.[tf] így fej ezé be tudósítását a névtelen. Szalágyinál f. h. 21. 1.

A morva szlávok s a Privinna népe közti szüntelen súrlódás aggasztá a kedélyeket; a bajhoz járult még a morváknak Mojmjr alatti fellázadása a frank fouralom ellen, minek következtében *Mojmjr* ƒ mint látszik, meghalt vagy kiüzetett: helyébe *Rasztiz* (Rasticcs) lőn fejedelem, ki a frank uralkodó ház egyenetlenségét szintén a maga s népe hasznára fordítandó, *Szvatopluk* nevű rokonát korm^nytársul fogadá s vele egyetemben függetlenségért viaskodott. 855-től fogva Rasztiz *morva királynak* neveztetik; ') országa s udvara minden elégületlen külföldinek menhelyül szolgált: nála lakik 857. óta *Slawitech* a bajorok által elűzött cseh fejedelem; *Werinhar* és *Gundacker* bajor gróf hivatalnokok, később maga Lajos királynak öregebbik fia *Karimán* karant herczeg, szintúgy ifjabb *Lajos* herczeg — — mind *Rasztiznál* keresnek s találnak menedéket 863-ban Rasztiz morva és Bogor bolgár fejedelmek fegyverszövetséget kötnek, *Lajos* német király pedig mind kettejükre hadakat küld; [2]) 864-ben Rasztiz a németek által *Dewin* várában ostrom alá fogva, hűséget kényszerül igémi. És ezen időben történt az, mit a bajor főpapok a morva szlávság vallási elsatnyulásáról említenek, a midőn tudniillik minden bajor püspök vagy hi thirdető Morvából kiutasittatott. [3])

Ekkoron különösen 863-ban, Nestor orosz éviró bizonysága szerint, Rasztiz, Szvatopluk és Koczel, feldunai szláv fejedelmek köz akarattal *Mihály* görög császárhoz követséget

1) A hildeeheimi, hclverdeni, schaffnaburgi és Skot Marián éviratában. Például utóbbi mondja: „Ludovicus Rex cum exercitu magno perrexit contra Ratzidum Regein Maruhensium u Pistorii SS. rer. German. 3. 639. — Schaffnaburgi Lambert ugyanott 312. lapon, stb.

2) Annal. Fuld., ad Au. 863.

[3]) „Incessente corda eorurn diabolo, christianitatem abhorrere, et omnem justitiam detrectare,,belloque lacessere et obsistere saevissime coeperunt, adeo, ut via Episcopo, et praedicatoribus eo non esset; sed libitu suo egerunt, quae voluerunt? Bajor főpapi levél IX. Jánoshoz. Fejér Cod. dipl. I. 230. 1.

küldenek és oly hittanítókat kérnek tőle, kik *anyanyelven* oktassák keresztény hitre népeiket. [1])

A *Róma* s *Konstantinápoly* közt Photius miatt létező feszült viszonyok, a frank s görög császárok kölcsönös régi féltékenysége, 860. táján tetőpontra hágva, merevenen szét választá Európát s a dunapartokon keletkező országokra, hatás nélkül nem maradhatott. A *bolgár,*[2]*) horvát, szerb, pannon* s *morva* ország szláv népei, a két birodalom s egyház határán lakva, s egyik vagy másik félhez hajolva, eldöntő sulylyal fogtak hatni a politikai viszonyok eredményeire. — Talán nem minden politikai számítás nélkül történt, hogy ΓII. Mihály császár szent Method bolgár apostolt s bátyját Konstantin papot, ki Constantinus philosophus, és Czyrill név alatt ismeretes, minden tudomány—különösen a Thessalonich táján dívott bolgárszláv nyelvben jártas két férfiút a szentirás fordításával megbizá. Konstantin a kazárok honából, hol eddig apostolkodott, hazatérvén, 855. híján a munkához fogott; előbb a hellén, kopt, héber s örmény nyelv szabályai s betüvonásai szerint szerkesztett szláv betűket alkotott, aztán — alkalmasint mind a két testvér — az *Evangéliumok, lectiók, breviárium* és *rituálé* szláv fordítását elkészité.[3]) Munkájukat a bolgárok

[1]) Nestor Schlozer kiadása szerint 2G. 1. E lépésnek indokát a frankokkal! cllenkedésben gyanítja tudós Safaryk is (f. li. I. 820. 1.) de igen sokat tesz föl e népekről, s viszont keveset is, midőn a bajor papoknak *merő latinkodásából* származtatja ama vágyat, mely szerint a morvák bolgár, következőleg *nem épen anyu-nyelvükön* kívánták hallhatni az Evangéliumot.

[2]) A bolgárok *épen nem voltak szlávok;* hanem a VI. században a Volga mellől az ural-altáji népcsalád kebléből szakadtak a Dunához s León császár szerint hadszerkezetökben az európai népektől eltérve, még e császár korában is *a magyarokkal csaknem egészen egyezlek.* Nemzetiségüket az általok meghódított szlávok nagyobb tömegében — mint Lányi is állítja fönebb — csak később vesztették el. — L. Szabó Kár. A magyar vezérek kora. Budapesti Szemle III. 270—271. 1. — *Kn.*

[3]) Ginzel Gcsch. der Slavcnapostcl Cyrill u. Method 43. 1. — *Kn.*

Method kezéből kedvesen fogadák s az új kincs, mint látszik, nemsokára minden szláv népeknél megjárta pályáját. A fordítás a szláv tudósítások összehangzó véleménye szerint a fordítók honában Thessalonichban dívó *bolgár* nyelven eszközöltetett [f])

így felkészülve és Nestor szerint, követség által hitta· nitóul meghiva, szent Cyrill és Method a Duna vidékére mégis érkeztek; elhozák a szent Evangéliumot és szent *Kelemen* ereklyéit magokkal s a nép oktatásához, a hibák kiirtásához fogtak. *Welehradon* Rasztiz fejedelmi székhelyén, melynek romjaiból a mai morva Hradist álla föl, lakott e két szent oktató. 1) Method püspöki hatósággal fölruházta-tott.[3]) Szvatoplug mint rokon herezeg Nyitván székelvén, szintén pártolta a szláv apostolokat. De Koczel— pannon mosburgi fejedelemről bizonyos, mikép nála még 865-ben is — Method apostolkodása második évében — Adalwin salzburgi érsek karácsony ünnepét üli s több egyházat szentel azon év folytában; *Ridipidd* főáldozár pedig 870-ben is Mosburg-

1) Legrégibb bolgár emlékírókból bebizonyítja ezeket Safaryk id. h. 1, 809 s köv. 816 s köv. 1. — *Banduri Anzelm,* dalmat tudós helyesen megczáfolja azoknak hibás vélekedését, kik szent Jeromost, a szent irás első szláv fordítójának tartják; szent Jeromosnak e szavaira „seriptúrám sacram in *nostrum eloquium,* transtulimiis“ támaszkodván, azt hiszik, hogy a *sir idő ni* (dalmat vagy pannon) eredetű szent férfiú „nostrum eloquium alatt“ a szláv nyelvet értette; holott itt egyedül a latin mint akkori birodalmi köznyelvct lehet érteni s fordításának érdemteljes eredménye a kezeink közt létező *vulgala.* A szlávság *két századdal* később érkezett meg Stridon vidékére. Bandurins in Animadv. in Constant. Porphyrogen. Szalágyi de Statu Eccl. Pann. 1, 46. s köv.

2) E helyre nézve alább mondjuk meg majd tagadó véleményünket. — *Kn.*

3) *Weligrad* ubi cepit Christianitas“ olvasható egy 1030-ki plé. Bocsek Cod. dipl. morav. 1, 113. — Dlugose *„Methodius* et *Cyrillus* eedem pontificalcm apud *Wielograd* ponunt.“ 1, 85.

ban lakik:[1]) miből világos, hogy eleinte csak a morva s bolgár szlávok tartottak a görög hirdetőkkel, s Nestornak Koczelre vonatkozó fönebbi állítása vagy valótlan, vagy nem *teljes,* amennyiben talán Koczelnek későbbi áttérését a német királyhoz elhallgatja.

Azalatt Bogor fejedelem a látszatra tartósan megkötött görög-szláv szövetkezéstől visszalépett, mi váratlan fordulatot adott nemcsak a dunavidéki, hanem a konstantinápolyi egyházügy eknek is.

A visszalépés indokai meg nem határozhatók; azonban gyanithatólag Miklós pápának szilárd jelleme s erélyes fellépésében, mint a 860. év táján felmerült világesemények tényezőiben keresendők. Oly pápáról, ki ösérseki jogait, mint láttuk, oly sürgős gondossággal biztositá, egyházfőnöki hatóságát oly elhatározott s császárilag elismert tekintélylyel érvényesité Photius s a görög egyház kányában: feltehető, hogy Bogor fejedelmet s népét egyházi atyáskodása köréből ki nem feledé, hanem akkori divat szerint, római apocrysiariusok (ügyvivők) által serényen látogatá. Továbbá a konstantinápolyi udvar fondorkodását, egyházi zavarait, s a *bolgárság meghódítására* ezélzó törekvéseit nem csak gyaníthatá, hanem valószínűleg tapasztató is. Azonfelül talán tartott a bolgárok, mint a morvák frigyesei ellen, a frank uralomnak hódoló Koczel birtokain át intézendő és 86 4-ben csakugyan megindított frank hadjárattól.[2])

Ezekhez járult, hogy a dunavidék ez időtájban nem csak Rómából és Konstantinápolyból küldött keresztény, hangra örmény, mozlim és zsidó hithirdetőknek is színhelye volt, annyira, hogy e miatt a bolgárok végre azt sem tudták, kinek

[1]) De Conv. Bojoar. Szalágyinál f. h. IV. végén 19. 1. ée Safaryk f. h. I. 821. 1.

[2]) Hincmari Remensis Annal, ad Ann. 864.

higyjenek. Útbaigazítás végett tehát a római pápához fordultak. ')

E czélból 866-ban Bogor Mihálytól fényes követség érkezik Romába Miklós pápához, mely a bolgárok hódolatát a szent atyának megviszi s hitoktatókat, úgymint püspököket s papokat, továbbá szent könyveket, egyházi edényeket s ruhákat kér. Ugyanakkor más bolgár követség Lajos frank császárnál udvarol.

Bogor s népének Romában hódoló követei *száz hat kérdést* térj észtének elő, melyekre felvilágosítást kértek. A kérdésekből megtudjuk, mikép a térítők által minden eszköz, melyet vak düh, szenvedély s szertelenül felébresztett vágy nyújt, felhasználtatott az általok hirdetett tanok megkedveltetésére. Egyik a másikat gyalázta, hazudott, rágalmazott; egymást hibáztatták, mint ama *görög pap,* ki a szerdai s pénteki mosdást, meg fürdést tiltogatá; a római egyház szokásait megróvá; imádkozás alatt a kezek mellre kulcsolását követeié;[2]) ennek elmulasztását valamint az öv nélküli áldozást súlyos véteknek hirdeté,[3]) s a heréit által levágott mar-

[1]) Responsa Nicolai papae ad Consulta Bulgar or. Labbe et Cossartii Cone. 9, 1534. s köv. — Nro 106. „In pátriám veetram multi ex diversis locis Christian! advenerint, qui prout voluntas ipsorum exisíit, múlta ct varia loquuntur, idest, Graeci Armeni et ex ceteris locis: quapropter juberi poscitis, utrum omnibus bis secundum varios sensus eorum obedire, an quid facere debeatis.

[2]) „Dicitis, quod Graeci fateantur, quod in eCclesia qui non constrictis ad pectus manibus steterit, maximum habeat peccatum: hoc ut fierct praeceptum fuissc nusquam, ni fallimur, invenitur. U. o. Nr. 54.

[3]) „Quod asscritis, Graecos vos prohibere communionem suscipere sine cingulis, quibus sacrac scripturae testimoniis hoc prohibere jure probentur, nos penitus ignoramus, nisi forte illo quo dominus praecipit dicens: siut lumbi vestri praecincti. Verum hoc sancti evangelii testimonii testimonium non per litteram, sed per spiritum oportet impleri. U. o. Nr. 55.

ha húsát megenni tiltá [1]) stb. Nem csoda, ha az annyiféle s egymással ellenkező hitfelekezet tagjaitól oktatott népeknél annyi állhatlanságot s szüntelen cserélést veszünk észre. Egy görög hithirdetö, ki magát álnokul papnak állitá, a bolgároknál fiilét orrát veszté, s iszonyú veretés után országul kicsapatott. [2]) Bogor ellen lázadást támasztottak jobbágyai s vádolák, hogy nem jó törvényre taníttatja őket/) S valóban bámulatos keverék is lőn a bolgárok hite, melyben a keresztény tan mellett, mint azt Roma papjai tisztán előadák, *görögj mozlim, zsidó* tévedések babonák és szokások burjánoztak.

A pápa késedelem nélkül *Pál* populoni s *Formosus* portuai püspököt küldi Bolgárföldre, kik a fejedelmi kérdésekre kimerítő választ, egyházi és világi törvény könyveket[4]) hoznak; s *Bogor* egyéb kérelmeit is bőven teljesítik[5]) —

1) U. o. Nr. 57.

[2]) „Practerea indicatis, quod Graccus meritiens fateretur se presbyterum esse, cum non esset, ac per hoc plurimos in vestra patria baptizasset, cum ergo vos inspiratione Dei cognovissctis, quod non esset presbyter, judicaveritis, ut amitteret aures et nares, et acerrimis verberibus caederetur, et ex vestra patria pelleretur.“ Labbe id. h. 1541.1.

[3]) Postquam baptizati fuere, insurexerint unanimitcr cum magna ferocitate contra vos, dicentes non bonam vos eis legem tradidisse, volentcs etiam vos occidere, ct regem alium constituerc, f. h. IX. 1542. 1.

[4]) „Inter quaestiones vero et consulta, leges vos mundanas postulare perhibetis, de qua re nos codices quos necessarios vobis ad praesens csse considerare potuissemus, libenti mitteremus animo si quem penes vos esse comperissemus, qui hős vobis interpraetari potuisset: si quos autem de mundana lege libros missis nostris dedimus, cum revcrsi fuerint, nolumds ibi relinqui, ne forte quislibet eos vobis preverse interpretetur aut falsitate qualibet violet.“ IX. 1541. 1.

5) Egyházi forgolódásuknak érdemismerő leiratát nyújtja *Anaztáz* könyvtárnok, az események egykorú részvevője, az ő konstantinápolyi zsinatról II. *Adorján* számára készített leírásában: „idoneos institutores expetiit, et accepit Paulum scilicet Populiensem et Formosum Portuensem sanctae conversationis antistites. Qui ad principem pervenientes, totamque jam memoratorum Vulgarorum pátriám peragrantes, terrain cordium linguae vomere praescindendo, et Christum extirpatis errorum vepribus in hominum mente plantando, flucntisque sacri baptizmi

A *Lajos* királynál járt követséget, ez maga részéről szintén viszonozza, *Ermenrich* püspököt küldvén számos pap kíséretében Bogorhoz, [j]) ki a görög papságot elbocsátván, a

rigando, atque impositione manuum suarum super capita fidelium et Deo dicata templa, vei altaria incrementum perfectionis per sanctum Spiritum invocando, dum apostolicus ille pontifex, et ut ita dicatur, caelestis homo et terrestris angelus superstes habitus est, minimé cessaverunt ---------- " U. o. L. András pap krónikáját Menckennél I. 97. 1. — A *Bogor* kérdéseire adott *pápai válasz* sokkal fontosb, semhogy legalább fővonásaiban meg ne említsük. Kérdés 106 vala, mire szinte annyi pontba foglalta *Miklót* feleletét. Olvashatni Labbénél Cone. IX. 1534 s köv. 1.: *Responsa Nicolai pápát* Z. *ad consulta Bulgar or um.*[u] A pápa csak a *főbb kérdésekre* akart válaszolni, miután az isteni törvény könyvein kivül követeit is küldé, kik élő szóval adhattak majd utasítást. A keresztény vallás lényegét e rövid szavakba foglalja: „in *fide el bonis operibus lex Christianorum 8ubsistit.*[u] (Response cap. I.) A görögök téves szokásait, úgymint a szerdai s pénteki fordés tilalmát stb. elveti, szent *Gergely* után indulva, ki a *vasárnapi* fördést sem tartá vétkesnek [n]si dominico die corpus lavare peccatum est, lavari ergo die codem nec facies debet. Si autem hoc in corporis parte conceditur, cur hoc exigente necessitate toto corpore negetur?" (Resp. VI.) Szombaton szolgai munkát végezni szabad; csak *vasárnap* tilalmas (Resp. X.) A keresztény tan elleneseit nem szabad kényszeríteni annak elfogadására, mindazáltal velők közösségben lenni nem tanácsos és egyházi fegyelemnél fogva, tilos. „De iis autem qui Christianitatis bonum suscipere renuunt, et idolis immolant, vei genua curvant, nihil aliud seribere possumus vobis, nisi ut cos ad fidem rectam monitis exhortationibus, et ratione illos potius quam vi, quod vane sapiant convincatis/ű ---------- Nulla igitur cum his, qui non credunt, idolaque adorant,
miscenda communio est. Porro illis violentia, ut credant, nulla tenus inferenda est. Nam omne quod ex voto non est, bonum esse non potest; (Resp. 41.) — A huseledelről így nyilatkozik: Quae animalia, seu volatilia liceat manducare quantum existiino, dominus évidén ter ostendit, cum post diluvium animalia cuncta Noé tribuit et filiis eius edenda.---------- Itaque omne animal, cuius cibus minimé corpori nocivus ease probatur---------- comedi non prohibetur. — (Resp. 43.) — A *soknejüséget* határozottan tiltja. „ --------
Itaque apud quern uno tempore duae uxores inveniuntur, interim priori retenta, posteriorcm cogatur amittere; insuper et poenitentiam, quam loq sacerdos pracviderit, compellatur suscipere/ (Resp. 51.) — A többi pontokat részint említők már, részint még említeni fogjuk.

[1]) Hinc. Rém. Annal, ad Ami. 866. — Annal. Fald, ad Ann. 866. „Rex Ludovicus Bulgarorum petitionibus annuens, Ermenricum episcopum

két pápai püspökkövet mellé maga követét Pétert rendeli gazdag ajándékokkal s *Formosust vagy* az általa kegyelt .Marin szerpapot bolgár érsekül ajálja. A pápa *Domokos* és *Grimoald* püspököt küldi a fejedelemhez, kiknek küldetését utóda II. *Adorjdn* is helyeslé; érsekül pedig *Szylvester* papot ajánlá, kit *Leopard* ankonai s *Domokos* trevizi püspök bcvezctendének Bolgárföldre. 1)

Konstantinápoly ezek hallatára, egészen fölháborodott. Photius kit az ösérscki székben csupán a császári kegy tarta meg Róma ítélete ellen, a császár székvárosában egyetemes egyházi főnökségre kezdett törekedni; Romának s vele a nyugatiak hittévedéseit, különösen a *Szentlélek származása* hitezikkelyében feszegetvén. Λ görög egyház e tanra nézve a 381-ben tartott közzsinat határozatát: „a *Szentlélek az Atyától származik*^ vevőn alapul, szent *Ágoston,* nagy *Leó* s az egész latin egyház tanítását: mely szerint a szentlélek az Atyától és *Fiútól* származik; egyenesen hibásnak állitá; Photius pedig e két tétel közti különbözést vallásbuzgó görögjeinek most igen szembeÖtlŐlcg akarván előadni, a latinok hitéről azt hirdeté, hogy *két elvet* védnek az Istenségben. E miatt 867-ben a Konstantinápolyba gyűlt s Photius befolyása alatt állott görög egyház Miklós pápát a keresztény közösségből kizárta.

cum Presbitcris et Diaconibus ad propagandám fídem Catholicam praefatae genti dcstinavit. Scd cum illuc pervenissent, Episcopi, a Romano Pontifice missi, totam illám terrain praedicando et baptizando repleverunt ------- “

1) Labbe X. 390. 400. 1. *Bogor* önálló, minden külföldi befolyástól, *Bornál* kivéve (mely keresztény államban sehol sem külföldi,) *független egyházat* kívánt alakíttatni nemzeténél: de *Miklós* pápa előbb arról akart követei által értesülni, mily szám- és karban van a bolgár kereszténység s addig csupán egy püspököt rendeltetett; megígérvén, hogy több egyházak kcletkeztével főpapjaik közöl egyet majd érsekül, vagy akár ősércekül is fog kinevezni. (Resp. 72.)

E közben Photius pártfogója; Mihály meghálálozik. Utóda *macedoi Barilius* őt, mint annyi zavarok okozóját leteszi, kolostorba záratja s mindezekről Miklós pápát azonnal tudósítja, *Ignácz* törvényes ősérsek kivonatára köz zsinat, az általános egyházgyülések nyolczadika, hirdetteték a kelet fővárosába, melynek vezetését I. Miklós, 867. meghalván, utódja — II. Adorjánra hagyta.

Adorján a Miklós által kinevezett zsinati követek, Donat ostiai püspök s Marin szerpap mellé, harmadik követül *István* nepai püspököt renddé. A császár Thessalonich városig, hol mint a pápai helytartó székvárosán megpihentek, eléjök küldé Eustachius udvari főembert s a fővárosba érkezőket legnagyobb tisztelettel kitünteté: palotájának úgynevezett arany csarnokában fogadta őket, Adorjánnak átnyújtott levelét megcsókolta s mit sem mulasztott el, amivel az egyház egyetemes feje iránti hü ragaszkodását tanúsíthatta. — Lajos frank császárt a tudós Anasztáz könyvtárnok és Suppo főudvamok (archiminister) képviselte a zsinaton [1]) mely tiz ülésben végezé teendőit. Photius mint a szakadás szerzője és zsinati iratok hamisítója elkárhoztatott; Ignácz az ősérseki székbe visszahelyeztetett. Csak ezen ösérsek volt személyesen jelen e zsinaton: a rómait a távolság, az alexandriai, antiochiai s jeruzsáleminak mozlim uraik alig engedték meg képviselők által jelen lenni.[2]) A Photius illető határzatot a jelen főpapok „nem merő tintával, hanem, mint egy tudósító megjegyzi — a Megváltó vérébe mártott tollal írták alá.“ [3]) —A római pápának világtekintélyét s az egyháznak ebbeli hitét ez első ülés befejezésekor a tömérdek sok főpap s nép az által mutatta meg, hogy a pápát sokáig éltetvén, nevét a császári

[J]) Anastáz tudósítása Labbe Cone. X. 630.1.
2) Labbe Cone. X. 394. 1.
3) U. o. X. 736. 1.

család után azonnal megemlíté, még a megboldogultnak emlékét is felelevenítő, s csak azután a többi ősérsekét. [1])

E kedvező kezdetre váratlanul hosszas vita fejlődött ki afelett, hogy a *bolgárok* melyik ősérsekhez tartozzanak. Bogor fejedelem az új érsek megérkezésére várakozni, vagy vele megelégedni nem akarván, s különben is a görög udvar fondorkodásainak hálójába kerülvén[2]), ugyan azt a Pétert, ki római útjáról hosszú idő után megérkezett, hasonló czélból a konstantinápolyi zsinatra küldő. Pétert s társait kiszámított fogással[3]) maga Basilius császár a Sophia egyházba gyűjtött atyák elé vezettető· hol szóvivőjük előterjeszti, „miután a bolgárok csak imént keresztelkedtek meg, tévedni nem akarván, tudni kívánják az egybegyült ösérseki kartól, melyik egyháznak szavát kell fogadniok?“ — A római követek azonnal feleltek, „mivel Bogor fejdelem s népe szent Péter egyházának magát önként alávető, onnan papokat s törvényt kért,

1) U. o. X. 792. 1.

2) A zsinat egyik, általunk már ismert, tagja *Anastdz* könyvtárnok a pápához küldött tudósításban írja: „in tan tűm pietas creverat principle, et abundabat circa beatum Petrám venerationis affectu, ut quadam die manu propria capillos suos apprehenderet, ct contemplantibus cunctis se Romanis missis tradiderit diccns: Omnes primates et cuncti populi Vulgarorum terrae cognoscant, ab hodicrno die me scrvum fore post Deum beati Petri et eius vicarii — Quae Graeci de die in diem audientes iuvident, et tantae gloriae avidi, ut eum possent a romana sede avertere, diversa requirunt ingenia, munera post munera numerosa mittentes, et sophistica ei argumenta proponentes crcberrime. At ille ut columna mansit immobolis, donee eorundem Graecorum fraude deciperetur, scribentium ei, atque dicentium; quod de patria illa utrum Romano, an Constantinopolitano pontifici subdi debeat, inter vicarios Romanos, patriarchamque Ignacium Constantinopoli disceptatio fuisset canonice ventilata. Labbe f. h. X. 480. 1.

3) „Callideu — A követek neveit így olvassuk Labbcncl gloriosissimi judices *Michaelis* sublimissimi principis Bulgariae: *Stazis, Zerco, Borlas, Nesundicus^ Vaganturil9 Veslranna, Tabarcy Praesli, Trisuna, Scampsis Samphsihvmo Eleku* F. h. X. 630. 1. Harduin javításai szerint.

nyert s elfogadott; világos, mikép Róma egyházához tartoznak. Egyébiránt ez ügynek itteni feszegetésére megbízva nincsenek.“ A keleti ösérsekképviselők kérdék a bolgárokat: „kinek hatalmában volt honotok, midőn elfoglalátok azt s mily papokat találtatok benne?“ — „Mi ama földet a görög birodalomtól szakítók el, s görög papságot találtunk benne.[u] — „L[T]gy ezen papok, válaszolák a keletiek, Konstantinápolyból rendeltettek oda.[u] A római követség megjegyzé, a papok görok létéből arra védvet s bizonyítékot képezni nem lehet; mert nyelvkülönbség az egyházi rendbe különbséget nem hoz J[1]) az apostoli szék latin ugyan, de a körülményekhez képest tartott és jelenleg is tart még sok helyen görög papokat, miáltal jogai nem csorbulhatnak. Alaptalanul támaszkodnak a keletiek arra is, hogy a bolgárfold a görög birodalomból szakíttatott ki; mert országosztásokról vagy foglalásokról ott szó sem lehet, hol ősérseki székjogok tárgy altatnak. Szóval: a római széknek bolgárfold feletti joghatósága e három alapon nyugszik: 1-ör Hajdaniéi fogva mind a két Epiros, Thessalia és Dardania (mely most Bolgárfold) Rómától nyerte egyházi intézményeit, miről tömérdek emlékiratok tanúskodnak. A barbárok benyomulása nem törölte el e jogokat, csak gyakorlásukat akasztá meg, mibe visszahelyeztetnie igazságszerü. 2-or A bolgárok önkényt Rómához folyamodtak; minek következtében 3-or Miklós pápa latin főpapok által el is rendezteté a bolgár egyházat. „Működtek ott sokan azok közöl is, kik itt, a követségben, jelen vannak[u]; azonfelül *Pál, Domokos, Leopard, Formoeus, Grimoald* püspökök a bolgár követek bizonyítása szerint, immár három évnél tovább oktatnak s rendelkeznek nálok. — „Különben is a jelen levő egyháznagyokat a római pápa nem ismeri biráinak; követeinek ez

1) „Linguarum diversitas eccleeiasticum ordinem non confundit?

ügyben utasítást nem adott s így róla többé szó se legyen.[u] — A keletiek így válaszoltak: „elég dísztelen dolog, bogy ti a görög hatalmat el nem ismervén, frank szövetségesek vagytok s mindazáltal birodalmunkban egyházrendezési jogokat gyakoroltok·[u] És ezért „a bolgárok honát, mint egykoron görög birodalmi részt, melyet görög papok téritettek meg, Konstantinápolynak szent egyházához, melytől azt a pogányság elvonta volt, a kereszténység által visszaállitandónak határozzuk. [u] — Adorján követei tiltakoztak; az ítéletet illetéktelennek, elhamarkodottnak kijelenték s Ignácz ősérseket a tiltakozás elfogadására s ennek folytán a bolgár egy házügy ektőli távoltartásra szólíták fel. Ignácz feleié: „Távol legyen tőlem, valamit az apostoli szék tekintélye ellen cselekedni, mint a ki sem ifjúként nem hirtelenkedem, sem oly vénül nem eszelősködöm, miszerint magam elkövessem azt, mit másokban megrovandónak találok

1) Leggonoszabb körülmény volt, hogy *tolmács által* kellett értekezniük a latin, *görög* és *bolgároknak. Anastáz,* ki a latin s belien nyelvet tudá, azon ülésben jelen nem vala; s csakis az bocsájtatott be csupán, kit a császár akart. A könyvtárnok tudósítása így tartja: Quamvis Romani loci servatores et Vulgarorum misei cum imperatore, seu patriarcha, nee non et orientis loci servatoribus convenissent, his tamen omnibus in unó conclavi positis, nulli deforis venienti patebat aditus, nisi cui vei imperator vei patriarcha forsitan permisisset. Unde factum est, ut quidquid feomani assererent, nec orientis loci servatores, nec Vulgares missi intelligerent: et rursus quid quid orientales dicerent, nec Romani loci servatores, nec Vulgarorum missí cognoscerent. Dum videlicet nullus adesset, nisi unus imperatoris interpres, qui nec Romanorum, nec orientáltam loci servatorum voces aliter audebat edere, nisi ut jam imperator ad subversionem Vulgarorum imperarat. Labbe X. 4B1.1. — E zsinatnak *valódi* s jogilag érvényes határozatait, *Anastdz* így jellemzi: „Sic Graeci accepta occasione celebratorum universalium conciliorum, frequenter cgisse clarescunt et nunc minuendo, nunc addendo vei mutando, nunc in absentia sociorum, nunc in abscondito angulorum, nunc extra synodum, nunc post synodum astutia sua, immo fraude communibus sanctionibus abutuntur, et ad suos libitus cuncta quae sibi visa fuerunt, etiam violenter inflectunt. Itaque

A kedélyek minden részen fölindultak s maga a császár is csak elfojtá inkább ingerültségét. A római követeket táblájához meghivá ugyan s tisztességesen elbocsájtá; bár ez alkalommal — némi elmulasztásokat lehete észre venni. — Néhány napi hajózás után a dalmatparti kalózok kezébe estek, gáládul tartattak s mindenöket, a zsinatnak eredeti végzeményeit is elveszték.

Bolgárföldön *Grimoald* püspök kapzsisága s nem eléggé tiszta hűsége rontá meg az apostol szék tekintélyét. Mint látszik megvesztegettetve eltávozott Bogor országából s magával vivé a latin papokat'is, azon hirt terjesztvén, mintha elűzték volna a görögök, minek a latin papság ellenmondott ugyan, de a kútfők oly homályosak, hogy az igazi tényállás tisztán ki nem derül. 1) A távozó latinok helyét Basilius és

quidquid in Latino actionum octavae synodi codice reperitur, ah omni est fuco falsitatis extraneum quidquid vero amplius sive de dioecesi Vulgariea, sive aliunde in Graecum eiusdem synodi Codice forsitan invenietur, totum est mendacii venenis infectum. Denique disceptatio, quam coram imperatore, vicariis, et Vulgaribus, tantum super Vulgarum terra supra fuisse significavimus actam, post synodum consummatam, canonesque in viginti prolatos et septem tantum capitulis atque terminum fidei depromptum, et omnia haec in quinque codicibus scripta sive compacts, et omnium subscriptionibus roborata, sed et ipsos codices plumbea bulla munitos, atque sigillatim loci servatoribus traditos, patriarebialibus sedibus deferendos, effects est. Ne ergo Graecorum astutia, quin potius dolositas etiam circa praesentem synodum agat: haec me admonendi causa dixisse sufficiat. Labbe f. h. 482. 1.

[1]) Postmodum per orientales Constantinopolitanosque donis ac promissionibus persvasi, Graecos sacerdotes, juxta quod *Grimoaldus episcopus, qui ab his se repulsum faletur,* suscipientes, nostros eiiciunt, et per eumdem Grimoaldum episcopum, quia sine conscientia sedis apostolicae, commissum sibi praedicationis officium deferens, Romám *ditissimus* remeavit, magnum epistolae volumen frivolis allegationibus tanquam sub praetextu deliberatae sententiae synodo praesidentium implicatum apostolicae sedi super excusatione sua (Bulgarorum rex) remisit. In quo facto, quia episcopus a Bulgaris expulsum epistola tacente se asserit et

Ignácz azonnal elfoglalták; *Theophylakt* bolgár érsekül fölszenteltetett s a bolgár nemzet Romától teljesen elvonatott.

A bolgárok szomszédait, a szerbeket és horvátokat ugyanazon folyamba sodrá az események hatalma. Az egykori, Roma papjaitól végbevitt térítés jótéteményeiben minden horvát és szerb nemzetségek vagy nem részesültek, vagy idő folytán a római járommal együtt a kereszténységet is elvetették.[1]) A IX. század közepén történt, hogy az afrikai partoknak *Mohamed* vallásán levő népei harminczhat kalózhajóval a dalmát városokra jöttek, Raguzát ostromolták s rabló pusztításokat követtek cl a partmelléken. A megrettent horvátok és szerbek pártviszály miatt önmagokon nem segíthetvén, Konstantinápolyból kértek követeik által segítséget, mit a III. Mihály után 867-ik őszben trónra jutott Basiliustól meg is nyertek. Niketas Patrícius, nagy hajóhadat vezete Raguza alá s a mozlimeket elhajtá. Hála s talán némileg kényszerből is a két nép Basiliusnak meghódol, Konstantinápolyból törvényt s görög papokat nyer, s ez utóbbiak megkeresztelik a horvát és szerb nemzetnek pogányságban maradt vagy vissza sülyedt részét. [2]) A *horvátok* száva s dráva melléki része azonban

presbyteri non, se pulsos a Graecis vei Bulgaria^ sed ab episcopo circumvenlos, profecto dubium, quin mutuae subsit proditionis imago. Vita, Epistolae et Decreta Hadriani Papae II. Labbe Concil. X. 400. 1. Az egész zsinati tárgyalásról u. o. 397.1.

[1]) „Ad liaec, qui in Pannonia, et Dalmatia ac qui ultra hős Scythae, Chrobati scilicet, et Serbi et Zachlumi et Terbuniatae item et Canalitae, Diocletianae Rontani, excusso Romani imperii jugo, cui pridem suberant, sui juris atque liberi facti, suis dumtaxat Regulis, ac Magistratibus parebant. Plerique majorié defectionis specimine, etiam baptismum eiuraverant, ut nullum erga Romanos amicitiae ac subjectionis pignus retinerent.“ Constant. 1'orphyr. in vita Basilii Nr. 52.

[2]) Const. Porphyrog. in vita Basilii; et de administr. Imperii Cap. 29. Írja a szerbekről: „Plurimi autem ex his Sclavis non baptizabantur, imo diu expertes baptismi manserunt. Imperante autem piissimo

II. Lajos császárnak 871-ben Basíliushoz irt levele szerint 1) folyvást frank alattvaló maradott. A hódol ás korát Szedeszlav horvát fejedelem idejére, 868- 878. évre teszi Dandolo után Szalágyi[2]) így tehát épen azon időszakba esik, melyben a Methodféle lithurgia a Bolgárföldön a morva s pannon ezlávoknál elterjedett. S így a római egyház a Bolgár-, Szerb- és részben a Horvátföldről is kiszoríttatott.

Lássuk most a két egyháznak öszvetalálkozását az *éjszak-nyugati* részen, hol a morva szlávok közt szent Method tanitá az evangéliumot bolgár nyelven.

Nagy mozgalmat idézett elő ez újítás e népnél, mely immár a latin rítus szerint megalapított s Rómától függő egyházzal, négy püspökkel és számos bajor s szláv pappal birt. Értesült ugyan ezekről a tevékeny Miklós pápa; de mielőtt Cyrill és Methodnak Rómába idézésénél többet tehetett volna, meghalt 867-ki szent András hava 13-án. Miklós utóda II. Adorján a két hithirdetö testvér tanítását s egyházi szellemét megvizsgálván, Methodot morva érsekül felszentelé;[3]) testvérét pedig püspökül rendeli vala, ha ez monostorba nem lép, hol Cyrill nevet vevén fel, negyven nap múlva 869-ben meghalálozott.[4])

Imperatore Basilio, legatos miserunt petitum, ut qui ex ipsis baptizati non diim essent, baptizarentur... Honim precibus auditis, beatus ille praeclarusque Imperator Caesarianum una cum sacerdotibus misit; omnesque illos, qui in praedictis gentibue nondum baptizati erant, baptizavit.“

t) „Tót populis Sclavoniae nostrae in captivitate — subtractis“ — Szalágyinál II. 159. 1. — A levélből gyaníthatni, mikép Niketas kényszerítés által hozá a horvátok részét Konstantinápoly uralmába.

2) Se Statu Eccl. Pann. II. 162. 1. Safaryk f. h. I, 670. 1.

3) „Methodius vester Archiepiscopus ab antecessore nostro Hadriano scilicet papa ordinatus[u] VIII. János levele 879-ből Szalágyi IV. 420. 1.

4) „Cum ante non multos dies supra dictus papa Nicolaus transiisset ad Dominum, secundus Adrianus, qui illi in Romano Pontificatu succesrat, honorifice satis eos recepit consecrav erunt ipsum

Ez években a frankok és Rasztiz közt irtó háborúk folytak, 869-ben a morva szlávok két fejedelme Rasztiz és Szvatoplug, más részről pedig a csehek s a Kárpáton túl maradott Szerbek dúlnak Bajorhon és Thüringiában; Lajos király s három fia roppant seregekkel indul ellenök; mire a megszeppent Szvatoplug, hatalmának tetőpontján állott nagybátyját, Rasztizt elárulá s a frankoknak kiszolgáltatta, kik őt vason Regensburgba vitték s mint lázadót szeme világától megfosztván, egy német klastromba zárták 870-ben. Azóta megszűnik emléke a krónikákban. 1)

Az árulás, melyet Szvatoplug, nagybátyja ellen hálátlanul elkövetett, nem sokára rajta is megboszulva lőn.

871. elején Karlmann, Lajos király első szülötte, eddigelé tisztán ki nem derített okokból maga elé idézte s szintén Regensburgban tömlöczre vetteté, melyből s a nagybátyjaehoz hasonló sorstól csak a szlávok felkelése menté meg. Ezek ugyanis fejedelmeik elfogatásában szabadságuk s nemzetiségöket veszélyeztetve látván, nem Szvatoplug iránti hajlamból, hanem az idegen uralom elleni gyűlöletből fegyvert ragadtak, *Sklagamar* (Szlavomir) papot, fejedelmi családjuk egyik tagját, választván illetőleg kényszerítvén a fővezére ég elfogadására.

E körülmény menté meg, még pedig részéről új árulás által Szvatoplugot. Saját népe ellen harczolni ajánlkozván, rávette Karlmannt, hogy a szlávok ellen indított bajor hadsereg fő-

ét Methodium in Episcopos, nec non et ceteros eorum discipulos in Présbyteros et Diaconos. Cum autem Philosophus qui et Constantinus, diem transitus sui imminere sibi sensisset, ex concessione Summi Pontificis imposuit sibi nomen Cyrillum ---------- et sic post quadraginta dies donnitionem accepit in Domino sexto Kalendas martias.[u] Biographus S. Cyrilli et Method. — (Ginzel szerint (f. h. 49.1.) egy évvel előbb 868. febr. 14. halt meg. E véleményre hajlik Szalágyi is f. h. IV. 421. 1. — *Kn.)*

1) Palacky Gesch. von Böhmen I. 128. 1. — *Kn.*

nőkségét neki adja. Megindult tehát saját hazája ellen. Szlavomir Rasztiznak föerödeig 1) hátrál. Itt Szvatoplug serege táborba száll, őmaga pedig békés alkudozás ürügye alatt a várba megy, népével kiegyezkedik, a kormányt újra átveszi s hütlenül a mitsem gyanító bajorokra csap. Oly váratlan volt ezek részéről az árulás, hegy az egész hadsereg tönkre veretett, csak kevés maradt életben s még kevesebb menekült futás által. E vereség nagyságát a fuldai évkönyvek így tanúsítják: „Omnis Noricorum laetitia de multis retro victoriis conversa est in luctum et lamentationem.“* 1)

így lett Szvatoplug az egész morva szlávság fejedelmévé; s miután Borivoj cseh herczeg is meghódolt neki 1) birodalmának határait *Magdeburg, Krakó, Tarcza* viz (Sárosban,) *Mátra* és a *Duna* képezte. “ 1)

A kard villámaitól messze távozik a vallás, tudomány- és szelíd erkölcsök megszomoritott nemtoje. Method érsek Morva tartományból a Dunán túl békés függésben uralkodó Koczel “ *) frank vazallhoz menekült 870. táján, hol csak ekkor

1) A fuldai évkönyvek a várat így nevezik: *„illám ineffabilem Raslizi munitionem el omnibus anliquissimis dissimilem.“* Safaryk és Palacky (f. h. 131. 1.) e szavak alatt *Welehradot* értik; Ginzel is említi (f. h. 30. 1.) e korból Welehradot; Dudik azonban (Mührens Gesch. I. 145. 1. jegyzetben) ezt okadatoltan kétségbe vonja; sót a 193. 1. határozottan így nyilatkozik: „An das seit dem 14. Jahrhunderte traditionell gewordene Welehrad odor Hradisch an der March zu dcnken, ist füglich unthunlich, weil hiefiir auch nicht eine einzige bewahrte Urkunde spricht.“ Welehrad okmányilag csak 1131. évben emlittetik; tehát a tárgyalt időszakban nem lehetett még az ország főeröde; következőleg Methodnak érsekszéke sem. (Dudik f. h. 147. 1. jegyzet és 194. 1.) — *Kn.*

1) Dudik f. h. I. 203. 1. Palacky f. h. 130. 1. — *Kn.*

2) Palacky f. h. 132. 1. csak annyit mond, hogy Borivoj Szvatoplugot *védőjének* tekinté s ennyiben függött tőle. Dudik ellenben f. h. 206. 1. csak feltételesen állítja, hogy közöttük *belső viszony* létezett.— *Kn.*

3) Safaryk id. h. 801.1. Dudik f. h. 204.1.

“ * 1) Koczel, Privina fia, atyja után az uralkodást átvette 861-ben, Birodalma a Balaton vidékén terült el, de már szükebb korlátok közt.

ismertető meg Koczel szlávjaival a szláv rítust, annyival könyebben, mert a szomszédház égése a nyugalmas rokonokat részvét nélkül nem hagyható, s a szlávságot irgalmatlanul irtó frankok valláshirdctöi iránt is idcgcnülést szült kedélyeikben. Eddig Altfrid mosburgi főáldozár, utána Richbald ápolta Pannóniában a kereszténységet; most, a viszonyok változása s a *nemzeti* öntudat felébredése után Method szláv hitszónok irányában meg nem állhatott. Ha nem is teljesen, nagyobb részben mégis megérté Methodot a pannon szláv s a latin miséről elmaradozott.[1]) A frank papok haza távoztak. 1) — VIII. *János* pápa, kinek Method működése talán nem minden irigykedő nagyítás nélkül tudomására adatott, Pannóniának netalán szándokolt elszakasztását Rómától megakarván gátolni, 874-ben Lajos királyt eziránt őrködésre s

amennyiben a Karinthiával határos rész, *Didleipa* nevű grófsággá alakíttatott. — Koczel Lajos királynak mindvégig hive, meghalt 874-ben. (Ginzel (f. h. 64. 1.) szerint még 877. is életben volt, de ez állítás hibán alapszik) birtoka, mint híibér Németországra szállt, 876-ban pedig Karlmann nyerte el, mi által a német elem e tájakon ismét túlsúlyra vergődött. (Dudik f. h. 142. 212. és 231. 1.) -- *Kn.*

1) „Similiter eo (Altfrido) defuncto Richpaldum constituit Archi-Presbyterum, qui múltúm tcmpus ibi demoratus est, excrcens suum potestative officium, sicut illi licuit Archi-Episeopus suus, usquedum quidam Graecus, Methodius nomine, noviter inventis Sclavicis litteris, linguam Latinam, doctrinamque Romanain, atque litteras auctorales latinas Philosophice superducens, vilisccre focit cuncto populo ex parte Missas, et Evangelia, Ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc Latiné celebraveruut: quod ille ferre non valens, sédem repetivit Juvavensem.“ — Anonym. de Convers. Bojoar et Carautanor. Szalágyinál f. h. IV. végén 19. 1.

1) Azonban nem mind. Method igazságszeretetéről fel nem tehetjük, hogy az itt létező nemet községekre ráerőszakolta volna a szláv rítust, hogy pedig itt ily némely községek léteztek, a Conversio Bojoariorumban olvasható ezen plebánianevek: *Lidolfekirchen, hangrinskirchen, Ottokarekirchen, Balmutekirchen* stb. eléggé tanúsítják. (L. Pertz seriptores XI. 14. Szalágyinál f. h. IV. végén 17.1. Ginzel f. h. 57. 1. 7. jegyzet, 59.1. jegyzet és 109.1. meg Dudik f. h. 215. 1.) — *Kn.*

jogvédelemre szólitá;[1]) Pál ankonai püspököt s Németföldön meg Pannóniában pápai helytartót meginté, hogy Rómának Illyricum s Pannóniára vonatkozó ösérseki jogait bárki ellenében szilárdul fen tartsa.[2]) A pápának e föllépése a bajor egyházak követelései ellen történt leginkább, Method működésére gyanút nem vont, amint Vili. János levele Karlmann pannon kormányzóhoz bizonyítja, melyben kéri, hogy a Róma hatósága alá már visszaszerzett Pannóniában Methodot főpapul hagyja hivatalkodni,[3]) mint kit az apostoli szék rendelt oda. 1)

1) „Inter cetera multis, ac variis, manifestisque prudentia tua poterit indiciis deprehendere, Pannoniam Dioeccsim ab olim Apostolicae sedis fuisse privilcgiis deputatam; sí apud cxcellcnciain team justitia Dci locum, sicut decet invenerit. Hoc enim synodalia gesta indicant, históriae conscriptae demonstrant. Verám quia quibusdam hostilium turbationum simultatibus impedientibus, illic ab Apostolica sede non est diu dircctus Antistes, hoc apud ignaros venit in dubium.—[u] Szalágyi f. h. IV. 439. 1. és Fejér Cod. dipl. I. 187. 1.

2) Fejér f. h. 187. 1.

3) „Joannes Episcopus glorioso viro Caroloinanno dilecti filii nostri Ludovici Regis filio, reddito ac restituto nobis Pannoniensium Episcopate, liceat praedicto fratri uostro Methodio, qui illic a Sede Apostolica ordinatus est, secundum priscam consvetudinem libere quae sunt Episcopi gerere.“ Szalágyi f. h. IV. 440. 1.

1) Dudik e tárgyat egészen máskép adja elő. Szerinte a Method fellépése folytán Pannóniából kiszorított salzburgi metropolita 871. Lajos király jelenlétében a passaui, freisingi s egyéb püspökökkel zsinatot tartott „awia *bizonyos görög** ellen—így nevezték Methodot—életbe léptetendő rendszabályok miatt. Ennek folytán Method, miután Koczel mint frank vazal nem védelmezhető, Szvatoplug pedig védelmezni nem akarta, visszalépni, sőt Némethonba vonulni kényszerült, hol fogságban-e, vagy felvigyázat alatt, harmadfél évig maradt.—VIII. János pápa, előde alatt a kormányzatba befolyván, az ügyállást tisztán felfogta s Method részére állt. Hogy tehát elleneit lefegyverezze, 873. évben Pál ankonai püspököt Némethonba s Pannóniába küldé utasítással s egy levéllel Lajos királyhoz· Egyúttal Methodnak is megtiltá a szláv nyelveni misézést. Pál követsége, vagy Lajos királynak a pápával 874. Veronában történt összejövetele folytán Method szabadon bocsáttatott s 874. évtől újra működött. (Dudik f. h. 214—222.1.) Method számkivetését illetőleg Dümmler is hasonló nézetben van; Ginzel azonban annyiban tagadja, hogy szerinte *ez időközben* nem történhetett (Ginzel Geschichte der Slavenapostel. 55.1.6. jegyzetben.) —Kn.

Nehéz dolog a kormányzás! Az emberi lélek javait az emberi állat indulatai, vágyai s dúlásaí elöl kell biztosítani; az irigység, gyűlölködés, birvágy, fenhéjazás ármányait le kell küzdenie; az alvilág mélyeiből merészen felemelkedő szörnyek fejeit el kell vágnia gyakorta, hogy az emberi egyén- s társadalomnak jobb, valódi kincseit megőrizhesse.

A görög fondorkodást szokatlan erőfeszítéssel látjuk a dunapartokon felmerülni; Róma is különös tevékenységet fejt ki s ezáltal a Száva körül lakozó horvátok elpártolása, meg a pannonok elszakadása meggátoltatik. A négyfolyamközti szlávság egyik fejdelme, *Muntemer* kétfelé tartott, midőn 876-ban ily levelet vön Vili. Jánostól: „Admonemus te---------- ut Progenitorum tuoruin sccutus morein, quantum potcs, ad Pannoniensium rcverti studeas dioecesim. Et quia illic jam Deo gratias a Sede Beati Petri Apostoli Episcopus ordinatus est, ad ipsius Pastoralem recurras sollicitudinem.[u] 1) A Dráva s tenger közt uralkodó horvát fejedelem *Branemir,* a Konstantinápolyhoz elpártolt *Szedeszlávot* megölvén, [2]), a pápának meghódola, mi végett egyháza s népe nevében *János* papot küldé Rómába s VIII. Jánostól 879-ben igen szívélyes levelet vön. „Három dolgot tcrjesztél János pap által élőnkbe, — ir a pápa — — többi közt, hogy apostoli áldásunkat mondjuk ki üdvöd öregbítésére fölötted, mit is szívesen megtevőnk, midőn az Ur menybemenetele napján szent Péter apostol oltáránál a mise ünnepélyét tartva, felemelők kezeinket és áldást adánk személyed- néped-, és egész országodra, miszerint itt és örökre, test és lélek szerint üdvözölve, mind földi uralmadat, melyet bírsz, szerencsésen és biztosan megtartsad, mind síron túl Istennel boldogul örvendhess---------- “ [3]) Más iratot intéze

1) Fejér f. h. I. 196. 1.

2) Safaryk I. 671.1.

[3]) Labbe Cone. XI. 117.1. és Fejér í. h. 209. 1.

a papság és néphez, melyben őket a római egyház kebelébe visszatérőket nyílt karokkal fogadni nyilatkozik 1) · Azonfelül külön levéllel tiszteié meg *Theodoz* szerpapot, választott *nonai* püspököt, kit önmaga felszentelni ígért[2]). A *Vitalis* jadrai, *Domonkos* oseroi püspök, *János* salonai föáldozár s többekhez 879-ben intézett levelében pedig a püspökszentelés s érseki palástnak Konstantinápolyból vételét megtilja. [3])

A gyors politikai változások, melyeket a négyfolyamközi szláv fejedelmeken szemlélünk, csupán az ő kölcsönös, meg a szomszéd hatalmas frank s görög birodalomhoz létező viszonyaikból érthetők. Branimir lépését Bogor mozgalmai indokolják, ki a szerbeken keresztül a horvát határokat csipdeste. Visszatorolás, vagy országa biztosítása végett a fenyegetett fél azonnal szövetséges vagy pártfogó után nézett. Most a megtorolás sora ismét Bogor Mihályra került.

Theophylakt érseket, mint a bolgár egyház rendezőjét, *Agathon* (római emlékek szerint György), Basiliusnak 873-ban Lajos királyhoz követe, váltá fel, ki morva érsekül irá magát [4]) és 878-ban *Sergiust* belgrádi (mint látszik, *nándorfehérvári,* mindenesetre bolgár hatalom alatti) püspökül rendelte [5]). Úgy látszik ekkortájban [6]) történt, hogy a horvát határokon pusztító Bogort, Branimir s a szerb fejedelmek békére kényszeriték, melynek következtében az ingatag bolgár 878-ban ismét Rómával kaczérkodott.[7])

1) Labbe f. h. 118.1. és Fejér f. h. 209. 1.

[2]) Labbe f. h. 116. és Fejér 206. 1.

3) Labbe XL 121. 1.

[4]) A 879-ki Konstantinápolyban tartott zsinaton: Labbe XI. 337. L

[5]) Safaryk I. 591. 1. — VIII. János levele Bogorhoz Labbe et Coss. XI. 59. (másodszor, hibás lapszámozás miatt).

[6]) így véli nem alap nélkül Engel id. h. II. 463. 1.

[7]) „Xenium nobis ex *vobis Iransmiseum*, quondam religiosi habitus *Uerso* deferente suscepimus, de quo benignitati vestrae gratias agentes, Deum laudavimus, qiü te nobis devote munus offere docuit; temet

A görög- szláv félsziget egyházügyeinek rendbe hozatalára VILI. János pápa e 878. évben *Jeuö* ostiai és *Pál* anconai püspököket több rendbeli levelekkel Konstantinápolyba, onnan Bolgárföldre küldé. Szent Joakim napján (apr. 16-án.) kelt iratában Bogort mindenképen visszatérésre inti és a görögök szakadásai s hittévedéseire figyelmezteti; ö, a pápa, egyedül a bolgárok üdvéről gondoskodik, hónukban uralkodást nem keres; de az ősöktől örökölt egyházi joghatóságát elhanyagolni nem akarja, a papságra sem méltó Sergiust püspöki rangtól megfosztja. 1) Ez alkalommal *Péter* bolgár zsupánhoz, régi ipsum cito totum, ut confidimus, et perfcctum daturus ---------- "VIII. János levele 878-ki szent György hava IG-án Labbe XI. 59. 1. PS Feje'r f. lu 198—202.1.

[1]) „Spiritualibus te visccribus edito gaudcbamus, ct pro salvationc tua gratias agebainus; scd nunc astutia malignorum dcccpto, tristamur, et ingemiscimus; verentes et pertimescentes, ne si forte Graecos secuti fueritis, cum illi in diversas haercses ct schismata solito more ceciderint, vos quoque cum ipsis in erroris profunda ruatis;---------- hoc est,-------- quod dolemus; hoc est unde noctc, et die pro vobis solliciti eumus, non glóriám ex vobis, vei honorem aut censum procul dubio expectantes, cum vos potius, ct non Vestra quaeramus: nam non patriae regimen et reip. moderamen adipisci cupimus; sed dioeceseos eiusdem regionis curam et dispositionem more prisco resumere cupimus, ------ Revertimini ergo ad beatum Petrum Apostolomra primum, quam amastis, quem elegistis, quem quaesiistis, cuiusque in necessitatibus patrocinium percepistis, ct fluenta doctrinae, salubriter et convenienter hausistis; cuiusque vos protectioni cum subjectis omnibus commendastis ac tradidistis Noli ergo sequi Graecos, — — quia argumentis fallacibus semper student, semper dolosis intendunt versutiis; ne forte vobis, quod genti contigit Gothorum, contingat: quae cum a Paganorum errore cuperct liberari .---------- in Episcopum incidit formám pietatis habentem, virtutem autem eius abnegantem, qui eos, dum a paganismo liberat, Arii blasphemiis implicat. — ---------- Convertimini ergo ad beatum Petrum Apostolomra principem. — ---------- Miután a ÍÖnebb említett ajánde'kot megköszöni, hozzá teszi „Glória vestra sciat *Sergium eunuchum,* qui cum genere selavus esset, et multis pravitatibus irretitus, sacerdotium per surreptionem obtinuit; et post etiam super aliis detectus, et convictus excessibus, ab episcopo tunc suo depositus fuisse dignoscitur; et post indigne satis a Georgio,

kedves ismerőséhez is irt VIII. János, 1) kifejtvén levelében, hogy már szent Pál apostol hirdette Illyricumban az evangéliumot. Inti tehát Pétert, hogy a fejedelem megtérését előmozdítsa és őt Rómához hajlítsa. 2)

A követek előbb Konstantinápolyba indultak, hova Tgnácz ősérsek számára leveleik voltak, melyekben most harmadizben kereken meginté őt a pápa, miszerint a Bolgárföldre rendelt görög papokat harmincz napi határidő alatt hívja vissza, különben az ősérseket az áldozástól két hóra el fogja tiltani; további vonakodás esetére pedig ősérseki méltóságától fosztandja meg. 3) A bolgárok közt tartózkodó

qui falso sibi cpiscopi nomen usurpat, *ad Episcopalian Belogradensem* provectus est, apostoloruin principum, ct sanctorum Canonum auctoritate, etiam nostri sententia decreti esse depositum; quod tain vobis quam vestrae omnium Gcneralitati canonice patefacimus; ut hi, qui abjiciuntur, ab aliis non recipiantur; ne, quod non optamus, siinili cum eis poena judicii, teneautur astricti----------[u] VIII. János levele Bogor Mihályhoz.
Labbe Cone. XI. 57. 1. és Fejér f h. I. 198.1.

[1]) „Scribimus tibi tanquam familiari et charissimo nobis.

[2]) Pro hac purissima fide, beatus Petrus Romae moratus in hac stabilivit Ecclesiam, et sede apostolica diutíus gubernata, pro hac fide decus mortis assumsit; sicque sanctam Románam Ecclesiam in hac fide fundatam, proprío sanquine cum *Paulo, qui ab Jerusalem usque ad Illyricam regionem, scilicet in qua nunc vos habitatis, evangelio replevit,* domino Deo consecravit et dedicavit. Labbe f. h. 59. 1. és Fejér f. h. 203.1.

[3]) „Ecce tertio canonice per missos ct syllabas commonemus, et hortamur, et protestamur, ut nullám omnino moram perpessa, strenuos viros in regionem Bulgarorum dirigat, qui per totam pátriám peragrantes, quoscunque illic repererint, qui a te vei a subjectis tibi consecrationis munus accepisse dicuntur, sine quavis dilatione reducant: ita ut intra triginta dierum spatium inillus episcopus nullus omniino cleric us, qui tuae ordinationis imo inordinationis sunt, intra omnes Bulgarum fines inveniantur. Porro si intra triginta intervalla dierum omnes, quos vei tu, vei episcopi tűi consecrasse in aliquo gradu putantur ecclesiae, totius religionis Bulgaricae terminis non eduxeris ct temet ipsum ab omni ecclcsiastico illiiis jure dioeccseos non subduxeris; tamdiu sancto corporc, ac prccioso sanquine domini nostri Jesu Christi per duos menses a die numerandos qua huius epistolac tomum acceperis, esto privatus, quamdiu his obstinatus dccrefis nostris, minimé obedientiae colla-

görög papokat pedig hasonló módon megfeddi s eltávozásra szólítja fel. 1)

Az emberi viszonyok váratlan s gyors fordulatait, s halandó sorsunk nyomoru fbldiségét kézzel foghatólag akarta a Gondviselés feltüntetni, midőn 878-ban Ignáczot az élők számából kiszólitván, utódául a császárral azalatt kiengesztelt Photiust hagyá emeltetni, mi nagy villongások szomorú előjele volt. Ezekre s a belőlük az egyházban származott zavarokra vonatkozott VIII. Jánosnak újabb levele Basiliushoz, melyet *Jenő* és *Pál* voltak átnyujtandók. A konstantinápolyi egyház megnyugtatása után Bogorhoz menendő követeit a császár pártfogásába ajánlja, azok mellé tisztes kiséret adásra kéri fel.[2]) Gergely konstantinápolyi primicerius más után vett János pápától levelet, melyben a konstantinápolyi egyházban támadt zavarok lehető elintézését ígéri s Basilius követeit Capuán keresztül javasolja küldetni Rómába.[3])

submiseris. Jam vero si pertinaciter in hac indisciplinatione, atque pervasione permanseris, et episeopos et quotquot illic vei illi vei tu consecrasse videos, foras illinc minus expuleris, ---------- omni patriarchatus esto dignitate, quam favore nostro recepcras, alienus et exos, nullo penitus summi sacerdotii privilegio praeditus vei potitus. — “ Labbe f. h. XI. 62.1.

[1]) U. o. 63. 1.

[2]) Labbe u. o. 64. 1.

[3]) „More praedecessorum nostrorum pontificum Constantinopolitanam ecclesiam multiplicibus scandalis nunc perturbatam, prout justum est atque possibile, sedare volumus, et pacem perpetuam stabilire. Praeterea legati imperiales, quos ad nostra apostolica fastigia dicis esse directos, si venerint, competent! a nobis recipientur honore, et Augustalem per eos nobis delatam legationem clemeuter recipiemus; atque ipsius legationis textum, et ordinem cognoscentes, una cum sedis apostolicae nobis commissae assensu, quantum fas est, pro ecclesiae Dei pace imperial! voluntati favere omnino studebimus. Pro quibus etiam missis, Pandenulfo Capuano Comiti seripsimus; ut eos venientes recipiant, et pro nostro amore proapero nobis itinere, Domino annuente, dirigere studeat. Nunc ergo iidem missi praesentialiter Romám venire procurent: quia

Mind ez 879-ben történt; Bogorhoz is Rómából egymás-után érkeznek a levelek *Péter, Sundica, Cerbtda, Sededav* zsupánok különös iratokkal megtiszteltetnek.[1]) János pap, Branimir s a horvátok követe által is tisztelteié a pápa Bogort 8 kérte Branimirt is, miszerint a fejedelemhez s a pápához hü férfiút engedje haladéktalanul Bolgárföldre elmenni,[2]) hogy Bogort az örömről, melyet Rómához visszatérése által a pápának okozott, tudósítsa s a 879-ki jun. 8-án eziránt kelt levelet neki megvigye.[3])

Ezek után már most röviden egybefüzhetjük a Photius hivatalára s a bolgárokra vonatkozó viszonyokat. A tudományosan müveit Photius mesterileg értett a fogásokhoz, az emberi sziveket kivált azokét, kik felmagasztalására befolyhattak, megnyerni. VHI. János megerösité öt s elleneit enge-

nos aliis causis impediti, istos in partes modo, sicut dispositum habuimus, properare non possumus.[a] Epistola Joannis papae ad Gregor. Primic. Labbe XL 108.1.

1) Dilecto filio *Sedeeclavo* glorioso comiti Sclavorum. Quia fama tuae dilectionis, atque bonitatis, et religionis in Deum ad nos usque pervenit, confidenter glóriae tuae praecipimus, atque mandamus, ut, pro amore sanctorum apostolorum Petri et Pauli protectorum vestrorum, praesentem legatum, quem ad gentem Bulgarorum dirigimus salvum atque incolumem venire faciatis usque ad dilectum filium nostrum Michaelem gloriosum regem eorum, et quaecunque ei sünt necessaria ad victum et vestimentum, illi pro Dei amore administrate. Labbe f. b. 112.1.

2) „Quia bűne ipsum Joannem presby terűm tibi et nobis verum fidelem in omnibus esse cognovimus, dedimus ipsi nostram apostolicam epistolam deferendam regi Bulgarorum. Ideo petimus, ut pro amore sancti Petri, et nostro, cum tua ipse licentia legationem banc nostram sine tarditate perficiat, ut et propter hoc tuae dilectioni multiplices gratias habeamus.“

3) „Quantae pietatis et miserationis suae largitate vos omnipotens Deus dilexerit, narrare quis sufficiat carissime fili?---------- Ipsius etiam gratia vobis revelante, ad sedem Beati Petri apostolorum principle, quae caput et magistra omnium eccleeiarum Dei existit, et a qua omnes reges et principes verbum veritatis acceperunt, legatos vestros, Petrum scili-

delmességre inté; 1) Basilius, Leó, és Alexander császárokhoz 880-ban köszönetét irá meg, mert Bolgárfold egyházát az apostoli szék hatósága alá helyezték; a Konstantinápolyban 879. tartott zsinatnak Photiusra vonatkozó határzatait, helybenhagyni igére, úgy azonban „ha követei megbízatásukon túl nem léptek.[u2])

De épen ez volt a bökkenő. Az akkori idők nehéz, lassú közlekedése későn hozá az illető helyekre a híreket.

Az említett 879-ki zsinat tartását Ignácz ős érsek halála tévé szükségessé, Photius is sürgeté Basiliusnál s VIII. Jánostól is kért s nyert reá engedelmet, ki Jenő és Pál püspökökhöz még *Péter* római bibornokot[3]) küldi szigorú utasítás — commonitorium — mellett a zsinatra s az ügyvitelre felhatalmazza. A zsinat második ülésén 380 főpap előtt felolvasta-

cet cognatum vestruni, et Joannem atque Martinion praedecessoris domni nostri Nicolai beatissimi praesulis tempore direxistis, — ---------- Quapropter monemus glóriám vestram, ut ad sanctam matrem vestram Románam ecclesiam devota mente, libcntique animo redcatis;---------- ct quia vos, ut praedictum est, múltúm diligimus, nostrum ad vos volumus cum sedis apostolicae visitatione dirigerc legatum, visitareque vos, sicut pastor visitat gregem domini sui sibi commissum; si temen cognoverimus voluntatem vestram, quod nostram cupiatis recipére legationem, et apostolicam visitationem. Quod si volueritis, per hunc Joannem venerabilem presbyterum, fidelem nostrum, nobis sub certitudíne literarum vestrarum remandare curate dilectissime atque amantissime fili. ---------- " Labbe XI. 120.1.

[1]) VIII. János levelei Labbenál XI. 142.1.

[2]) „Vobis grates multas referimus, qui Bulgarorum dioecesim pro amore nostro gratanti animo sancto Petro, ut justum erat, permiseritis habere. Et ea quae pro causa restitutionis reverendissimi Photii patriarchae synodali decreto Constantinopoli misericorditer acta sunt, recipimus: Et si fortasse nostri legati in eadem synodo contra apostolicam praeceptionem egerint, nos nec recipimus, nee iudicamus alicuius existere firmitatis. Labbe XI. 176. 1.

[3]) „Petro religioso presbytero Cardinis nostri ---------- " VIII. János, 203. levele. Labbe XI. 145. 1. *^Πέτρ» πρζσβυτίρΗ xat xapdevαλίβ"* Nílus rhodi érsek emlékirata Labbenál XI. 386. 1.

tott VIII. János levele Photiushoz, de nem a valódi, hanem Photius által *oda hamisítva,* hogy János pápa a 869-ki zsinat *minden* határozatainak eltörlésébe beegyez, azokat kárhoztatja s megsemmisíti. *Photius* hasonló módon több levelet hamisita meg, különösen egy, melyet VIII. János neve alatt koholt, mai napig fenvan; ebben a Szentlélek származásáról egészen a görög tan szerint, „a filioque[ü] kihagyásával nyilatkozik. 1)

Tehát a 879-ki zsinat a 869-ki egyházgyülést *teljesen* eltörölte s ezúttal *szakadáson* kívül, a „filioque“ kihagyása végett *hittévedésbe* is esett. A pápa követei *részedetve,* beleegyeztek, s ezáltal küldőjüket helytelenül képviselék. A bolgár egyházra nézve is elüté *Photius* a fondorkodó szócsavarások mestere, e követeket a kívánt sükertöl.Mindezekröl értesülvén Rómában V III. János pápa, az evangélium könyvit kezébe véve, a szószékre lépett s Photiust a keresztény közösségből újra s ünnepélyesen kirekeszté.[2]) — És a szent béke és keresztény egyetértés angyala csak 890. táján szállott vissza a keresztény egyházra, a midőn tudnillik Photius kolostori börtönben meghalt és a bölcsnek nevezett *Leó* császár ősérsekül császári öcscsét Istvánt, ne

[1]) Labbe XI. 329. 384. 1.

[2]) *' Ανείλεμάτισε Φώτιον, δτι άπε πλάνη σε τός περί Ευγένιον διά την Βολγαριαν ελΰοντας, λαβών γαρ τό ευαγγελίαν χα} άνελ&ών έν τω αμβωνι πάντων άχοόντων Ιφη* δ μη εχων τον ΰεοχρίτως άναίλεματιδεντα Φώτιον, ώζ άφηχαν αδτόν Νιχόλαος χαι Άδριανός οι άγιότατοι πάππαΐ δι προχάτογοί μβ, εςω άνά&εμα. — — „* Additiones de Synod. Oecum. 8. Const. Labbe X. 925. 1. — Más kútfő szerint Photius *erőszakkal s rósz bánással* hajlitá részére Jenőt. *»0 Ιωάννης το* s *περί Ευγένιον διά την πρόφασιν της Βολγαρίας άπέσειλεν ετι ζώντος ' Ιγνάτιο, το πατριάρχη. Και χρατήσας αύτος δ Φώτιος χαι βιασάμενος ποιχίλως, επεισε χοινωνησαι, πρδς τδ πλανησαι πάντας. ----------„* Breviárium Synodi 8-ae ad ingressum magnae ecclesiae seu in portién perscriptum. U. o. 928. 1.

veztc ki; kinek és utódainak számára Rómában kerestetett a megerősítés. Azóta a *közösség* Róma s Konstantinápoly közt az egész X. század folytán virágzott s az utóbbinak ősérseke a római pápák neveit a misctáblára (úgynevezett dipticbre) ősi szokás szerint, mindenkor feljegyzé s a misében megemlité. Ez egyházi egyetértés 1043. évig meg nem szakasztatott. 1)

A 879-iki zsinaton jelen voltak Bolgárfoldrol *Theophylakt* sardicai, *Agathon* morva *(Αγάδων μωράβων}) Gábor* achridi, *Simon* debelti (zagorai,) *János* dardani főpap [2]) A bolgárok Konstantinápoly hatósága alatt maradtak: noha 917. *Mihály* konst, ösérsek panaszkodik *Simon* bolgár czárhozirt levelében, hogy már sem neki sem a római pápának nem engedelmeskedik; idegen követekkel rútul bánik stb. Ezért a pápa *Theophylakt* és *Carus* püspököket nem is bátorkodik Bolgárföldre küldeni követül. [3])

Agathon *morva* főpapul irta magát, mi a bolgárföldi Morava viz partmellékére vonatkozhatik, melytől ez országnak Pannóniával határos nyugati része, *Moravianak* is neveztetett.[4]) Nem lehetlen, sőt igen valószínű, hogy a morva érsekségnek azon egy évtized folytán felkapott s Rómában úgy, mint Konstantinápolyban ismert czime, csupán Method székhelyének tulajdona, midőn ez a római pápának a maga tanításáról számot

[1])Alzog f. h. 511. 1.

[2]) Labbe f. h. XI. 337. 1.

[3]) „Cave, úgymond Simonhoz, putes, idem tibi plane licere in *sandittimum Pontificem* Romanum, quod in me olim licuit, quem ludibrio habuieti tarn diu. Si quid in eum commiseris, non impune feres. Apostolomra primores, quorum ille ad aras quotidie litat, iratos in te oculos coniicientes quasi propriam iniuriam contemptum illius ultum ibunt. Romans et Constant. Ecclesia ita in *unam* eandemque coalita *eetfidem* ac *coneeneionem,* ut nihil amplius vetet, quo minus nos optatissima illorum communione et sanctificatione perfruamur.“ Fejér Cod. dipl. VII. V. 35. 1.

[4]) Safar yk I. 591. 1.

adva, a római egyház tanítása szerint ígérkezett oktatni 1) ezen a konstantinápolyiak megütközve, az elpártolt Method helyébe *Agathont* nevezék, mint „az öshithez“ hü morva érseket „in partibus.“ 1)

!) „A *Hadriuno* papa ordinatus, vobis directus, aliter docet, quam *coram sede Apostolira se credere* et verbis et literié est professus---------- „ VIII. János levele Szvatoplughoz.

1) Ez csak Lányinak magán, még pedig nézetünk szerint okadatolatlan véleménye, és mind Method állása, mind az akkori politikai viszonyok egyenesen ellene tanúskodnak. Ugyanis ha Method, mint Ginzel (f. h. 107.1.) bőven bebizonyítja, szláv nyelven ugyan de a *latin rítus* szerint működött: szükségképen Rómával, — mint ezt egész életfolyama is tanúsítja, — nem pedig Konstantinápolylyal volt összeköttetésben. — (Dudik is elismeri (f. h. 191. 1. jegyzetben) Ginzel állításának alaposságát, mindamellett e kérdés szerinte még<iincs egészen eldöntve: „Wir erlauben uns hier — mondja ő — die Bemerkung, dass die Frage, ob die von Method in schlavischcr Sprache gefeierte Liturgie jene der römischen oder der griechischen gewesen war, *Irotz Ginzels ganz consequenter Argumentation fiir die römische Liturgie,* noch lángé nieht zum Abschluss gekommen ist.“) — Tehát Konstantinápoly Methodra, mint alája nem tartozóra, s ki különben is küldetését s érseki méltóságát *Rómától* nyeré, sem hatóságot nem gyakorolhatott, sem tőle engedelmességet nem követelhetett. — Ugyanezt tanúsítják a politikai viszonyok is. Method érseksége Koczel és Szvatoplug birodalmaira terjedett; Koczel, mint láttuk, mind végig hive volt a frank királynak, tehát birodalmának egyháza is a frank intézmények példájára a *latin,* nem pedig a görög rítus szerint volt szervezve. Rasztiz pedig, Szvatoplug előde, leginkább azért hívta volt meg Methodot, hogy országát egyházilag is függetlenné tegye a frank uralkodóktól, anélkül azonban, hogy ez által a konstantinápolyi egyház joghatósága alá adta volna magát, jól tudván, hogy az akkori viszonyok szerint ily egyházi alárendeltség a konstantinápolyaiknál a politikaival azonosíttatott. A függetlenségi vágyat és törekvéseket Szvatoplug is örökölte s minden alkalommal érvényesítő; tehát már csákóé tekintetből is egyházi ügyekben nem Konstantinápolylyal, hanem Rómával, *mint melytől politikailag nem tarthatott,* kellett érintkeznie. S hogy Szvatoplug csakugyan így fogta fel a viszonyokat, tettei a Rómával folytonos összeköttetése eléggé tanúsítják; de tanúsítja leginkább az, hogy még akkor is, midőn országában *akarata ellenére* a szláv rítus törvényesen meg lőn engedve, udvarában az isteni szolgálatot *latinul* végeztető (Ginzel f. h. 83. 93.1.). Mind ez eléggé mutatja, hogy Konstantinápoly Methodra semmiféle jogot, vagy hatóságot nem igényelhetett. — Kh.

Azalatt Method, a morva bel s külzavarok csendesültével, ismét Velehradba érkezett, hol 871-ben *Borivoj* cseh fejedelmet, a dicsőségre kapó Szvatoplug frigyesét s vazallját megkeresztelő. 1) A szláv liturgia ezáltal Csehföldre hozatott, hol ugyan ezelőtt is már sok *latin* egyházi keresztény vala (még 845-ben tizennégy cseh főur Regensburgban megkeresztelkedvén [2]): miáltal a cseh egyházban is *két nyelv* s istentisztelet divatozott s 920. táján szent *Liídmila* királyné, unokáját szent *Venczelt szláv* — aztán Budiczban *latin* könyvekből tanittatá.[3]) Mindazáltal a cseh fejedelmek okiratai a X. században mind *latinul* Írattak. 1)

[1]) „Hostivit autem genuit Borivoj, qui primus dux baptisatus est a venerabili Metudio episcopo in[e]Moravia[u] in Dlugoss. (helyesben: Cosmas Pragensis. — *Kn.)* Safaryk az évszámot kifejté L 778. 812. 1.

[2]) „Hludovicus quatuordecim ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari jussit/ Annal. Fidd. ad Ann. 845. Perczndl I. 364. 1.

[3]) Szent Venczel legendája szerint: Safaryknál I. 779. 1. jegyzetben.

1) Ez állítások körül is igen szétágaznak a szláv irók véleményei. Borivoj keresztelésére legrégibb forrás Cosmas Pragensis imént az 1. jegyzetben felhozott sorokkal és ezen szavaival: Anno Doni. Inc. *894.* Borziwoy baptisatus est (script, rerum. Bohém. I. 23. és 35. 1.). Cosmas azonban az évszámban nyilván hibáz; mert 894-ben sem Borivoj sem Method nem éltek már. Dümmler tehát ez egész eseményt kétségbe vonja (De Bohemiae conditione Carolis imperantibus 17—19.1.) Dümmlert ismét megczáfolták a prágai gymnasium 1855. évi programmjának ez értekezésével: De religionis Christianae in Bohemia principiis (1. Dudik f. h. 271. 1. 3. jegyzet.) Palacky (Gesch. v. Bohmcn I. 136. 1.) 871. évre—, Ginzel pedig (f. h. 68. 1.) 878—79. időközre helyzi. Dudik ellenben ez eseményt nem tartja egészen határozottan biztosnak, így nyilatkozván róla: „Selbst das popular gewordene factum, dass Bőhmens Herzog Borivoj an Svatoplugs Hofe durch Method getauft wurde, *selbst dies factum unterliegt einigen nicht ganz zu l'ósenden Schwierigkeiten[u]* (f. h. 228. 1.). különben az időre nézve Ginzellel tart, ily feltételesen azonban: „Ich entscheide mich,/oW« *iíberhaupt das ganze Factum zugegében werden kann,* mit Ginzel für das Jahr 876—880/ (f. h. 230.1. 1. jegyzetben) — A keresztelés helyéről sincsenek tisztában az irók; *így* Palacky szerint (f. h. 137. 1.) bizonytalan, váljon Csehországban, vagy pedig Morvában Szvatoplug udvarában tör-

Methodnak a hithirdetésben társai voltak *Gorazda, Kelemen, Löríncz, Naum, Angelar* stb., elleneik, a kiszorított német papok, minden mozgalmaikra vigyázva, tanjaik s istentiszteletük különösségein minduntalan fenakadtak; Method tanítása mindig csak *újnak* — „nova doctrina Methodii philoBophi“— 1) hireszteltetett. Ki tudja, váljon csak merő irigykedés, vagy egyszersmind a tantisztaság iránti gondos aggály indokolá-e azok lépését, kik Methodot Rómában, sőt végre Szvatoplug fejedelemnél is hittévelyröl vádolák. Talán konstantinápolyi befolyás is járult közbe, mely a Rómához hü főpapot fejedelme bizalmától megfoszsza. 1) Szvatoplug külön követség tént-e, Dudik hallgatással mellőzi; Ginzel ellenben határozottan Szvatoplug udvarába, melyet *Welehradla* helyez (f. h. 39. 1. 3. jegyzet és 79.1. 11. jegyzet.) teszi. Hogy azonban Wclehradon nem történhetett; a 77. lapon levő jegyzetünkből, bizonyos.

Azon kérdésre, váljon Csehországba is behozta-e sz. Method a szláv rítust, Ginzel (f. h. 130. 1.) hoszasban s okadatolva *tagadólag* felel. Palacky (f. h. 138. 1.) ellenben állítja, hogy sz. Method megfordult ugyan Csehországban s a szláv rítus ott a latin mellett dívott is; de váljon Method érsekségéhez tartozott-e ez ország, vagy pedig a regensburgi püspökhez, *„kann nicht mehr ermittelt werden.“* Dudik végre Ginzel ellen bebizonyítani törekszik (f. h. 271. 1. 4. jegyzet), hogy Csehország Method hatósága alá tartozott; de elismeri még is, hogy Method halála után Regensburghoz tartozott; s *így* még Dudik szerint is a szláv rítus csak igen rövid ideig dívott Csehországban, mit már csak a Lányi által felhozott azon körülmény is, hogy „a cseh fejedelmek okiratai a X. században mind latinul írattak[44] eléggé tanúsít s hogy általában a Method halála utáni viszonyok a szláv rítust Morva és Csehországból egészen kiírták; maga Dudik is kénytelen bevallani, midőn így nyilatkozik; „ *Ja eogar dae Andenken an unseren heiligen Apostel* (Cyrill Method) *war zum 14. Jahrhunderte in Mithren und Böhmen so gut wie verschwunden, icohl alles nur Folgen der furchtbaren Ungar enetiirme, welche noch Swatoplug hereinbrethen 8 ah, und die nicht nur die altén, durch Method geweihten begrundeten Kirchen und ihre Archive, sondern auch die allé Bevölkerung derart vernichteten, dues ein neuee Geschlecht, kaum durch die Tradition mit dem früheren in Zueammenhange, ein neuee Leben, eine neue Geschichte beginnen mueste.“* (f. h. 230. 1.). — *Kn.*

J) De Conv. Bojoar. et Car. Szalágyinál f. h. IV. végén 21.1.

2) Ide is szól a fönebbi 90. lapon levő jegyzetünk. — A német pa-

által, János pappal élén, megüzené VIII. János pápának, miként kétségben forog, nem tudván, az egymást czáfolgató hirdetők közöl melyiknek higyen. A pápa felelete (879-böl) az ősök hitére utalta a fejedelmet;Method érseknek pedig *Pál* anconai püspök által a szláv nyelv használatát a misében megtiltá, s helyébe a latin vagy hellen nyelvet, mint az egész keresztény egyház közös nyelveit rendelő használatul; végre öt, mint hittévelyröl vádoltat, újra Rómába idézte [2])

pok ellenséges indulata, Method ellen leginkább onnan származott; mert fellépése által hatáskörük jelentékeny területet vesztett el. — *Kn.*

1) „Quod sicut, Joanne Presbitero vestro, quern nobis misistis, referente didicimus, in recta fide dubitetis: monemus dilectionem vestram, ut sic teneatis, sic credatis, sicut sancta Romana Ecclesia ab ipso Apostolomra Principe didiéit, tenuit, et usque ad fiuem seculorum tenebit; atque per totum mundum quotidie sanctae fidei verba, rectaeque praedicationis semina mittit; et sicut antecessores nostros, sanctos videlicet Apostolicae Sedis Praesules, Parentes Vestros, ab initio docuisse cognoscitis. Si autem aliquis vobis, vei Episcopus vcster, vei quilibet Sacerdos aliter annunciate, aut pracdicare praesumserit, zelo accensi omnes unó animo, unaque voluntate doctrinam falsam abjicite, stantes et tenentes traditionem sedis Apostolicae. Quia vero audivimus, quia Methodius vcster Archi-Episcopus, ab Antecessore nostro Hadriano scilicet papa ordinatus, vobis directus, 'aliter doceat, quam coram sede Apostolica se credere et verbis et litteris est professus, valde miramur; tamen propter hoc direximus illi, ut absque omni occasione ad nos venire procuret: quatenus ex ore eius audiamus, Utrum sic teneat, ac credat, sicut promisit aut non.[u] Labbe f. h. XI. 123.1. és Fejér f. h. I. 211. 1. *

2) Audivimus, quod non ea, quae Sancta Romana Ecclesia ab ipso Apostolorum Principe didiéit, et quotidie praedicat, in docendo doceas, et ipsum populum in errorem mittas. Undc his Apostolatus nostri litteris tibi jubemus, ut omni occasione postposita, ad nos de praesenti venire procures, ut ex ore tuo audiamus, et cognoscamus doctrinam tuam. *Audimus etiam, quad Missam cantes in barbara hoc est in sclavonica lingva: unde jam Uteris nostris, per Paulum Episcopum Anconitanum tibi directis, prohibuimus, ne in ea lingua sacra Missarum solennia celebrares,* sed vei in latina, vei graeca lingva; sicut Ecclesia toto terrarum őrbe diffusa et in omnibus gentibus dilata cantat. Praedicare vero, aut sermonem in populo facéré tibi, licet: quoniam Psalmista omnes admonet, Dominum gentes laudare, et Apostolus: omnis, inquit, lingva confiteatur, quod Dominus Jesus in gloria est Dei Patris.[a] Labbe f. h. 124. 1. és Fejér f. h. 212.1.

Fájlalta a szent érsek, hogy az ármánynak ennyire mehettek áskálódásai. *Semísísn* (vagy *Zamyslo)* világi föur, Ft*ching* bajor pap 1) és mások kíséretében azonnal Rómába indult, hol a pápa által tartott zsinaton hite tisztaságáról tanúságot tőn s mindenben igazhivőnek találtatott; minek következtében érseki méltóságában megerösíttetett. Uttársa Viching pedig nyitrai püspökül felszenteltetett. Továbbá pápai határzatnál fogva minden, bármily nyelvű vagy nemzetü pap legyen is a morva birodalomban, Method alá rendeltetek; a szjáv nyelvre nézve, Konstantin philosoph szláv Írása megdicsértetvén, annak használata egyházilag megengedtetett „mert nem csak három, hanem minden nyelven kell Istent dicöiteni; a misének szláv nyelven végzése sem ütközik az igaz hitbe; mert ki a három főnyelvet, a hébert, hellént és latint létre hozá, az neve dicsöitéeére a többit is létesité. Mindazáltal azt rendeljük, folytatja a pápa Szvatoplughoz irt levelében, miszerint nagyobb tisztelet miatt az evangélium minden egyházban latinul olvastassák s csak azután a latinul nem értő nép kedvéért szláv nyelven, amint néhány egyházaknál szokásban vagyon. S ha Neked (Szvatoplugnak) s nagyaidnak (Judicibus vagy Senioribus) a latin mise jobban tetszik, parancsoljuk, miszerint a szent mise előtted latinul végeztessék.[2])

1) *Leopoldo* Duci familiáris et Regina Adelheidae in Moraviam comes ------- slavoniae lingvae gnarus ----------[u] Stredovszky Hist. Mor. S. 319.

2) Igitur hunc Methodium venerabilem Archi-Episcopum vestrum interrogavimus, coram positis fratribus nostris Episcopis, si orthodexae fidei symbolum ita crederet, et inter sacra Missarum solennia caneret, sicuti sanctam Románam Ecclesiam tenere, et in sanctis universalibus synodis, a sanctis Patribus secundum evangelicam Christi Dei nostri auctoritatem, promulgatum, atque traditum constat. lile autem professus est, se iuxta Evangelicam et Apostolicam doctrinam, sicuti sancta Romana Ecclesia docet, et a Patribus traditum est, tenere et psallere. Nos autem ilium in omnibus ecclesiasticis doctrinis, et utilitatibus orthodoxum et pro-

Ezekből s az ügy menetéből elég világos, mikép a szláv istentisztelet csak türelem alapján létezett 1) s keresztény közegyesség tekintetéből a latin nyelv használata minden esetre kívánatos és szabályszerű maradott. — Viching nyitrai püspök eredetére bajor, ha nem kapott is egyenes utasítást, észrevette alkalmasint, miszerint örömest látandják Romában, ha a

ficuum esse reperientes, vobis iteruin ad regendam commissam sibl Dei ecclesiam remisimus; quem velutí Pastorem proprium ut digno honore ac reverentia, laetaque mente recipiatis, jubemus: quia nostrae Apostolicae auctoritatispraecepto Archi-Episcopatus ci privilégium confirmavimus; et in perpetuum, Deo juvantc firmum manere statuimus. -------- Ipsum quoque Presbitcrum, nomine *Vkhinum*^ quem nobis dircxisti, electum Episcopum consecravimus sanctae Ecclesiae Nitrensis; quem suo Archi-Episcopo in omnibus obedicntem, sicuti sancti Canones docent, case jubemus; et volumus, ut pariter cum ipsius Archi-Episcopi consensu, et providentia alterum nobis apto tempore utilcm Presbitcrum, aut Diaconum dirigas; quem similiter in alia Ecclesia, in qua Episcopalem Cathedram noveris esse ne. cessariam, ordincmus Episcopum: ut cam his dtiobus a nobis ordinatis Episcopis praefatus Archi-Episcopus vesterjuxta decretmn Apostolicum per alia loca, in qnibus cpiscopi honorifice debent et possunt existere, postmodum valeat ordinare. Presbiteros vero, ac Diaconos seu cuiuscunque ordinis Clericos, sívé Sclavos, sive cuiuslibet gentis, qui intra provinciae tuae fines consistent, praecipimus csse subjectos, et obedientes in omnibus iam dicto confratri nostro Archi-Episcopo vestro, ut nihil omnino praeter ipsius conscicntiam agant. Quod si contumac.es, et inobedientes existentes, scandahim aliquod, vei sehisma facéré praesumserint et post prímám et secundam admonitioncm se minimé correxerint, quasi zizaniorum seminatores ab Ecclesiis, et finibus vestris auctoritate nostra praecipimus procul csse abiieiendos, secundum auctoritatem capitulorum, quae illi dedimus, et vobis direximus. Litteras denique sclavonicas, a Constantino quodam Philosopho rcpertas, quibus Dco laudes debite rcsonent, iure laudamus et in cadem lingva Christi Domini nostri preconia et opera ut cnarrentur, iubemus: neque eniin tribus tantuni, sed omnibus lingvis Dominum laudare auctoritate sacra monemur. ---------- Nec sanae fidei vei doctrinae aliquid obstat, sive Missas in cadem Sclavonica lingva canere, sive sanctum.Evangélium, vei lectiones Divinas növi et veteris testament! bene translatas, ct interpretatas legére, aut alia horarum officia omnia psallere: quoniam qui fecit trés lingvas principals, Ilebraeam scilicet, Graecam ct Latinam, ipse creavit ct alias omnes, ad laudem et glóriám 8uam« Jubemus tamen, ut in omnibus Ecclesiis terrae vestrae, pro-

szláv nyelvem misézés divata lassankint eltöröltetik. Kár, hogy e rendszabály kivitelére *Vichingnél* alkalmasb s talán kevésbé heves férfiú kivántatván meg, ennek egyénisége sokat ártott az ügynek. Az érsek és püspök közt nem volt egyetértés; a szent férfiú kellemetlen helyzetbe jutott, mi miatt Romában panaszkodott. 884-ben a brunai szent Péter templomot felavatá, [2]) 885-ben meghalálozott. [3]) Szvatoplug és Arnulf, Karlmann törvénytelen fia, 880. óta Karinthia ura, 1) szövetségre léptek s talán ez időben történt, hogy a bajor papság Morvában elhatalmasodva, Method társait s a szláv térítőket Szva-

pter majoréin honorificentiam Evangélium latiné legatur, et postmodum Sclavonics lingva translatum in auribiis populi, latina verba non intelligentis, annuncietur; sicut in quibusdam Ecclesiis fieri videtur. *Et si tibi et Judicibus tuie placet, Miaea» latina lingva Magit audire. praecipimue ut latiné Misaaruni solennia tibi cetebe entur** Labbe XI. 170.1. és Fejér f. h. 213.1.

[1]) A német párt, sőt Szvatoplug részéről is igen; de maga a pápa, mint iménti levele tanúsítja, törvényesen helybenhagyta és megerősité.— *Kn.*

[2]) VIII. János levele Methodhoz így tartja: „auditis per tuas litteras variis casibus, vei eventibus tuis, quanta compassione tibi condoluerimus, ex hoc advertere potens, in quo te coram nobis positum, sanctam Komanae Ecclesiae doctrinam juxta sanctorum Patrum probabilem traditionem, sequi debere monuimus, et tarn Symbolum, quam rectam fidem a te docendam et praedicandam subdidimus; nostrisque Apostoliéig litteris glorioso Principi Sfentopulchro, quas ei asseris fuisse delatas, hoc ipsum significavimus, et neque aliae litterae nostrae ad ipsum directae sunt, neque Episcopo illi palam, vei secreto aliud faciendum, injunximus, et aliud a te peragendum decrevimus; quanto minus credendum est, ut sacramentum ab eodem Episcopo exegerimus, quem saltern levi sermone super hoc negotio allocuti non fuimus. Ideoque cesset ista dubietas ----------" Labbe f. h. XI. 188. 1.

[2]) Bocsek Cod. dipl. mor. I. 47.1.

[3]) Safaryk I. 813.1. — A Metho dot illető irományokat 1831-ben leírta *Wolny Gergely* tanár a vaticani levéltárban. Fejér Cod. dipl. VII. IV. 13. 1.

1) Ginzel f. h. 78. 1. 9. jegyzetben. — *Kn,*

toping birodalmából elüzé; 1) a frank ősöktől alapított egyházat visszaszerzés az istentiszteletet a latin rítus szerint elrendező. 2)

1) Kelemen érsek életiratából (121 — 1'24. lapon) Safaryk I. 813. 1.

2) Ez események megérdemlik, hogy bővebben kifejtessenek, annál is inkább, mert Lányi nem a leghelyesben fogta fel azokat. A salzburgi s passaui püspökök s velők a német párt VIII. János pápa előtt, ki határozottan Method pártját fogta, nem boldogulván, részökre vonák Arnulfot Karinthia és Pannonia herczegét, ki bölcsen belátta, hogy a szlávok mindaddig, míg a latin rítus ellen lesznek, a németek ellenei is maradnak; azért nem csak a német párt, hanem saját érdekében is működött, midőn Vichinget Szvatoplugnak a nyitrai püspökségre ajálta és Szvatoplug bár folytonosan a német uralom elleni függetlenségre törekedett, nem birt a német befolyás pórázáról megszabadulni s a pereznyi hasznot, Arnulf barátságát, melyre most szüksége volt, túlbecsülvén, helyzetéről tiszta átnézette! nem bírt, a javára működött pápát, mert nálánál messzebb látott, megnem érté s így a szláv nemzetiség örök kárára a német párt hálóiba került s — Viching nyitrai püspökké Ion! „Hatte doch — kiált fel Dudik (f. h. 246. 1.) — Swatoplug des Papstes wahrhaft grossen Gedanken aufgefasst, der dahin ging, die kirchliche Selbstständigkeit Mührens, und folglich auch die politischc, denn die letztere floss mit Nothwendigkeit aus der erstern, könne durch nichts sicherer gewahrt werden, ^ls wenn man dutch Zulassung der slawischen Sprache eine derbe Scheidewand aufführe zwischen mührischen und deutschen Kirchenthume!u

Vichingről, kit itt a német párt eszköze gyanánt látunk fellépni, csak annyit tudni biztosan, hogy német származású volt s Arnulf kegyencze, 880-tól nyitrai püspök, 893-tól Arnulf korlátnoka, aztán passaui prépost és koadjútor, 899-től pedig ugyanott püspök volt; ugyanez évi deczemberben azonban a salzburgi érsek püspökségétől elmozditá. Végre Arnulf császárnak 889-ben történt halála után nyomtalanul eltűnik. A pápa őt felszentelő ugyan Szvatoplug kívánságára nyitrai püspökké; de előre látván a bekövetkezendő súrlódásokat, szükségesnek látta Szvatoplughoz 880-ban irt levelében különösen kiemelni, mi különben magától is értetetett: „Ipsum quoque Presbiterum nomine Vichinum, *quem nobis direxisti,* electum episcopum consecravimus S. Ecclesiae Nitriens^; Quem tuo *Archi-Episcopo in omnibus obedienteni, sicut sancti Canones docent, east iubemua.“* (Fejér f. h. I. 215.1.)

A súrlódások csakugyan bekövetkeztek. Viching minden alkalommal gátolni törekedett Methodot szent működéseiben; sőt ellene nyíltan fellépett, hivatkozva a pápának állítólagos meghagyására, melynél fogva esküvel köteleztetett volna az ellenállásra. Method erre a pápához for-

Véres háborúk dühöngtek aztán a morva s dunavidéken Szvatoplug, Arnulf, a bolgárok s Etelközből kihívott magyar eleink közt, 890. óta sok évig. Arnulf mint császár Szva-

dult felvilágosításért. A pápa 881-ben felelt a fönebbi 95. lapon az 1. jegyzetben olvasható szavakkal, melyek egyúttal világosan feltüntetik Viching ármányait, ki külön pápai meghagyásra mert hivatkozni; holott a pápa világosan ellenkezőt mond e szavaival: „Neque Episcopo illi (itt csak Viching érthető) palam vei secreto aliud faciendum iniunximus et aliud a te peragendum decreuimus: *quanto minus credendum est, ut sacramentum ab eodem Episropo exegerimus, quem saltern levi sermone super hoc negotio allocuti non fnimus** (Fejér f. h. I. 217. 1.)

Valószínű, hogy a pápa ugyanekkor Vichingct Rómába idézte. De midőn még erre sem javult mpg, Method öt egyházi büntetés —·. Ginzel szerint Anathema alá vető.

így álltak RZ ügyek, midőn 882-iki deczeniberben Vili. János, Method egyetlen védője, meggyilkoltatott; de nyomban rá oly esemény történt, mely Methodnak tarthatlanná vált állását némileg megszilárdító; t. i. a Szvatoplug és Arnulf közti baráts.ág felbomlott s az előbbi 883-ban Arnulfot hadiil megtámadta. Ezáltal a német párt s vele Viching szükségkép befolyását veszté Szvatoplug előtt, mfg ellenben Mcthodhoz épen e háborúskodás miatt politikai okokból közelebb hozatott; bár még ekkor is saját előnyét tévesztve, szem elől, oly keveset kedvezett Metliodnak, hogy Dudik e szavakra fakad ellene: „Was Method noch bis zu seiuem Tode that, *isi iralirhaftig ni··hl Sicatoplugs Verdié net.*[u] (f. h. 262. 1.)

De Vichinget a viszonyok fordulata mégis orakodásra into s így Method vég éveiben legalább nyílt támadások nélkül folytatható szent működését. 885. april 4. virágvasárnap a templomba gy ültökhöz rövid beszédet intéz, megáldja a fejedelmet és trónörököst, s megmondja, hogy három nap múlva meghal. S így is történt; april 6. jobb életre szenderült, hogy elvegye fáradalmaiért az örök élet koronáját...

Method halála után Vichingre, mint egyedüli püspökre szállt át a morva egyház kormánya. Képzelhetjük, mennyire örültek ennek a szláv rítus hívei! S csakugyan Viching azonnal fellépett; annyival is inkább, mert Szvatoplug Amulffal épen Method halála évében, 885-ben, újra kibékülvén, Viching befolyása ismét növekedett.

Az eszközök tisztaságával nem sokat gondoló Viching, Szvatoplugnak egy, *állítólag* V. István pápától kelt brevét mutat, melyben a szláv liturgia kezeken eltiltatik, Viching dicsérőlcg emlittetik s Methodról e feltűnő szavak olvashatók: „Methodium namqu« supcrsticioni, non aedificacioni, contencioni non paci insistentem audientes plurimum mirati sumus, et si ita est, ut audiuimus, supersticionem eius penitus abdieamus. Ana-

toplug barátságát clutasitá s a frank birodalom régi határait visszaállítani iparkodott; 892-ben a bolgároktól követeié, hogy morva elleneinek Marmarosból sót no szolgáltassanak. 1) Szvatoplug 894-ben meghalálozván, fiai *Mojmir* és II. *Szvatoplug* egyenetlenkedve, hónukat az enyészet örvényébe ránták. Megújító ugyan Mojmir kérelmére IX. János pápa a morva érsekséget 899-ben 5 János papot (talán az egykori morva követet Romában,) érsekül, Benedek és Dánielt püspökül nevezve: mivel azonban a latin bajor papság a szláv egyházelemeket Morvában azalatt meglehetősen leolvasztá, a politikailag meggyöngült morva statusban a Methodfélc egyházritust thema vero pro conteinnenda catholica fide, qui indixit, in caput rcdundabit eius (E szavak csak a Method által Viehingrc mért s fönebb említett egyházi büntetésre (anathema) vonatkozhatnak) Divina autem officia et sacra misteria ac missarum' solcmnia, quae idem Methodius Sclavorum linqua celebrare praesumpsit, *quod ne ultcrius facérét, supra sacratiaeimum beati l*elri corpus iuramcnlo firniaucrat,* sui periurii rcatum perhorrescentes, nullo modo deinceps a quolibet presumatur. Dei namque, nostraque apostolica auctoritatc sub anathematis vinculo interdicimus." (Ginzel f. h. Codex 67. 1.) — Kcll-e csak egy szóval is bizonyítanunk, hogy itt díokmánynyal van dolgunk? (1. Ginzel f. h. 9. 1 „ Dudik f. h. 283.1.

Ily fegyverekkel harczolt Viching és a rövidlátó Szvatoplug még is neki kedvezett . . . Ily körülmények közt az eredmény soká el nem maradhatott: Method tanítványai Gorazd, Clemens, Naum, Angelor, Sabbas, Lörincz 0 vagy kétszáz papi renden lévők mint eretnekek fogságra vettettek s hosszas kínzás után 886-ban fegyveres őrizet alatt a Dunán át az országból kifizettek.

így végződött Morvában a szláv rítus. Tehát nem a pápák, hanem maga Szvatoplug irtá ki azt, nem gondolván meg, hogy ezáltal saját birodalmának is megássa sírját. Igen helyesen mondja ide vonatkozólag Dudik: „Ohne es zu ahnen, untergrub Szvatoplug dureh jenes Verfahren mit eigener Hand, das so stolz aufgeführtc Gebüude, und Arnulf musste frohlocken iiber dicsen dureh Viching so klug und erfolgreich geführten Streich.[u] — (Vesd össze Dudik f. h. 244—284. 1. és Ginzel f. h. 77—94. 1.

Bővebben értekeztünk e szláv rítusról a Magyar Sión 2-ik évfolyamában ily czim alatt „A tóUritus Magyarországban* 690 — 719, 785—798 és 480—867. lapokon. — *Kn.*

[1]) Annal. Fuld., ad Aun. 892.

többé felelevéníteni nem lehetett. *Theotmar* salzburgi érsek s öt bajor főpap tiltakozó panaszképen írtak Romába; a morva szlávokat *pogányokkali* (magyar) szövetkezésről vádolták, mint kik a keresztény tartományokon kíméletlenül dúlnak, s a pannonai egyházak feldulásában segédkezet nyújtanak. [1]) —

[1]) Bajor főpapok irata IX. Jánoshoz 899-ből. Cum autem eisdem Schlavis locus familíaritatis apud legatos vestros dabatur, accusabant uos, et diffamabant in multis, et verbis mendacibus instabant, quia nemo eis vera respondebat, dicentes: nos et cum Francis et Alemannis Scandalum et discordiam habuisse; cum hoc falsam esse ex hoc convincitur, quia amicissimi nostri sunt, et charitative cooperatores, ct ctiam cum ipsis impacatos esse accusabant. — Quod uon nostra culpa cxigente, sed sua protervia faciente, ita fatemur esse, quia quando Christianitas illis coepit vilescere, et insuper debitum tributum senioribus nostris regibus et principibus corum solvere rcspuerunt et in servitium reciderunt. Idcirco jure proprio tributarioris, habere debucrunt, et debent, ct si velint, nolint regno subacti erunt. ---------- Quod nos praefatí Schlavi criminabantur, cum Ungaris fidem catholicam violasse, et per canem, scu lupum, aliasque ncfandissimas et ethnicas rés Sacramenta et pacem egissc, atque, ut in Italiam trausirent, pecuniam dcdisse; si vobis coram posito ratio inter nos agitaretur ante Deum, qui cuncta novit, antequam fiant, et coram vobis, qui vicém ejus apostolicam tenetis, eorum falsitas mauifestaretur, et nostra innocentia probarctur. Quia cnim christianis nostris longe a nobis positis semper imminebant, et persecutione nimia ipsos affligebant, donavimus illis nullius pretiosae pecuniam substantiae, sed tantum nostra linea vestimenta, quatenus eorum feritatem aliquatenus molliremus. Talia namque, ut praescripsimus, iuxta malitiam cordis sui argumentantes, et pontifices vestros ad iniuriam nostram incitantes adeo, ut dirccta nobis epistola, quasi ab apostolica sede, haec omnia improperabant, atque inter alia divino gladio feriendos dignos dicebant. Impletur enim in nobis, quid quidarn sapiens ait: Justus túlit crimen iniqui. Ipsi enim crimen, quod a nobis falso semel factum imposueruut, multis annis percgerunt. Ipsi multitudinem Ungaro rum non modicam ad sc sumserunt, et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt; et super nos christianos immiserunt, atque ipsi supervenerunt, et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios ferina carcerum fame et siti perdidcrunt, innumeros vero exilio deputaverunt; et nobiles viros, ac honestas mulieres in servitium redegerunt; ecclesias Dei incenderunt, et omnia aedificia deieverunt, ita, ut in tota Pannonia nostra, maxima provincia, tantum una non appareat Ecclesia, prout episcopi a vobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dies

Következő évben Hatto mainzi érsek, a bajoroktól felszólíttava, szintén közbenjárult és a pápához irt levelében állitá, miképen a császár a morva szlávság alávettetését semmiképen el nem hanyagolandja, mi *vérontás nélkül* történhetnék, ha egyházi elkülönítés által azt a pápa eredménytelen ellenállásra nem bátorítja. [f])

Sem azonban ezen szűkkeblű irigy kedés, sem a szent atyának közegyházi gondoskodása gyümölcsöt nem termett. A morva birodalom hős elődeink kardjai alatt ledőlt s a kereszténység benne egészen elnyomatott[2]) s e birodalom romjaiból a német, cseh és lengyel szomszédokon kívül, a Magyarország is annyiból meggazdagult, hogy belőle a *Dunán inneni kerület* új honába bele foglalá.[3])

A szláv rítus Morvából magyar berontás által kiszorítva s a német papság befolyása alá jutva, mindinkább fogyott;

transierunt, ct totam terrain dcsolatani viderunt. Quando vero Ungaros Italiam intrasse comperimus, pacificari cum cisdem Scblavis, teste Deo, múltam desideravimus, promittentes eis, propter Deum omnipotentem, ad perfectum indulgere omnia mala, contra nos, nostrosque acta, et omnia reddere, quae de suis nostros constarct habere; quatenus ex illis securos nos redderent, ct tain diu spatium darent, quamdiu Longobardiam nobis intrare, et res S. Pctri defendere, populumque Christianum divino adiutorio redimere liccret. Et ncc ipsum ab eis obtincrc potuiinus; Hansicz Germ, sacra I. 176.1. és Fejér f. h. I. 2*29. 1.

[1]) Ilii autem Moravenses, ut nostris auribus illatúm est, in occasionem superbiae suae as sum unt, quia a vestra concessione dicunt se metropolitanum suscíperc, et singulariter degentes, aliorum episcoporum consortia refutant; si hac confidentia diutius inflantur, usque sanguinis effusionem ut multi arbitrantur, prosilient. Quodsi vestra admonitio illos non correxerit, velint, nolint, Francoruin Principibus collá submittent; et crcdimus absque effusione sanguinis et mutua caede, ex utraque parte tunc posse bene contingere.“ — Hansicz Germ. Sacra I. 178.1. és Fejér f. h. 235. 1.

[2]) Az egykorú *Liutprand* bizonysága szerint: „Primo mortis Arnulfi anno (900 évben) Huiígari magno collecto exercitu Moravanorum gentem — sibi vendicant, castra diruunt, *Ecclesiae consumunt* ----------“

[3]) Safaryk I. 807. 1.

Mégis a cseh *βάζαví* kolostorban 1097-ig divatozott, 1) de az jobbára *utolsó* 1) menedéke lehetett. * 1)

1) E zárdába a tót rítust csak Method halála után 212 év múlva 1039. év körül hozta be Prokop apát. Nem sokára azonban elüzettek innen hívei, később újra visszatértek ugyan; de ismét újra és végkép kiutasíttattak s velők együtt a szláv rítus 1096. évben. — Még egy helyén Csehországinak merült fel századok múlva a szláv rítus; t. i. a IV. Károly német király által c czélra alapított prágai Emaus-zárdában. De itt sem volt maradása c rítusnak. Először a husziták szüntették meg; 1593-ban ismét visszaállíttatott; de 1635. évben újra és végkép megszűnt. (Ginzel f. h. 137—152. 1.). — *Kn.*

1) Safaryk I. 822. 1. jegyzetben.

* 1) Mielőtt a Morvában dívott szláv rítustól végkép megválnánk, érdekesnek tartjuk a német történetirodalom egyik legnagyobb írójának *Dambergernek,* ide vonatkozó véleményét feljegyezni.

Szerinte Method a *görög rítust* követte, a szláv papság alatt *görög-* a német alatt ellenben latin ritusu papokat kell érteni. Palacky azon állítására, hogy Borivoj herczeg alatt Csehországban a tót rítus mellett a latin is dívott, ezt jegyzi meg: „Wie verdreht! . . Wann würe da eine schlavische Liturgic eingeführt worden?[u] — VIII. János pápának fönebb a 94.1. jegyzetben bővebben idézett levelét pedig, melyben a szláv rítus megengedtetik, így értelmezi: E szavakra: *„Presbyteros vero---------- sive eclatos eive cuiuslibet gentis[u],* megjegyzi: „nicht von Rítus ist die Rede.“; továbbá *„Literas denigue selavonicae,--------* [y] quibus Deo laudes debite re-8onent“— kifejezést így értelmezi: „Alsó Kirchenlieder für das Volk“; — „Nec sane fidei ---------- obstat sívé, missas in eadem sclavonica lingua ea-
nere, (e szavaknak egészen más értelmet ad azáltal, hogy szerinte a *missas* szó előtt *talán* kimaradt: *inter)* give sacrum evangélium vei lectiones divinas . . . bene translatas legere, aut alia horarum, officia omnia psallere ide megjegyzi: „Offenbar geht dies auf das Volk, nicht die Priesterschaft.[u] Végre azon szavakra, melyekkel a pápa megengedi, hogy Szvatoplug udvarában a mise *latina lingua* végeztessék, megjegyzi: „Nicht in griechischer etwa von einem verheiratheten Popen“! és: „Statt der griechischen Liturgie.“

Magáról e pápai levélről ezeket mondja: „Dass man es (eme brevét) wo nicht in einigen Ausdrücken gefällscht, doch schlecht kopirt — hat, zeigt der Augenschein. ---------- Dieses geht doch wahrlich aus dem
Breve nicht hervor, dass er (a pápa) den Priestern des Methodius *erlaubte,* sich einer *Slavonischen Liturgie* zu bedienen. Methodius hielt sich an die griechische, Wichingus war hingegen Oberhirt des lateinischer Clerus.“

Végre e szláv ritus léteztét merőben tagadja, midőn így nyilatkozik: Dass es in Máhren oder Böhmen oder irgendwo sonst eine slavische Liturgie je gegeben habé; das heisst, dass Priester in slavischer statt in

Pannonia — a Dunántúli kerület — mint jobbára egészen a frank-, illetőleg bajor hatalomnak hii tartománya, a morva rokonoknál dúlt viharaktól többnyire ment maradt. Method érsek itt 870-ben tartózkodott és Vili. János, levél által sürgeté Lajos császárnál, miszerint Methodot érsekül hagyja működni Pannóniában. Privinna fia Koczel, ennek utódai *Braszlav, Montemjr* balatonvidéki, szávaparti herczegek a frankok s a római pápa híveiül találtatnak. *Theotmár* vagy Ditmár érsek az elődök alapításából Pannóniában bírt cgyházjavait 888-ban Amulf által megerősítteté; az oklevélben emlittetnek *Sabaria, Mosepurch,* szent *Adorján* apátság, Ecclesia ad Qwartana, Ecclesia ad Geneí, ad *Quinque-Ecclesia#* ---------- stb. 1)

Pannóniában szláv rítusról többé szó sincs: nem úgy a *Száván* túl, *Horvátföldön,* hol, VIII. János pápa levelei szerint, szintén két nyelv használtatott az egyházi szolgálatban. *Branimirtj* a rómávali egyesülés visszaállítóját követé *Mutimjr,* ki 892-ben a spalatói érsek és nonai püspök közti birtokpert elintézé a mint ezt ez évi *latin* okirata bizonyítja [2]). 920-ban kezdett uralkodni *Tomiszlav,* ki alatt a horvát egyháznak elhatározott vieszakapcsoltatása Rómához a szláv istentisztelet eltiltása által befejeztetett. X. János pápa, a horvát papságtól különösen felszólíttatva [3]), Tomiszlav, horvát királyhoz, *Mihály*

lateinischer oder griechecher Sprache das Messopfer celebrirten, iát durchaus unerweislich, man hat auch nicht die mindeste Spur von solchen liturgischen Büchern; *dass aber ein Papit so geschwind, ohne die strengite Prüfung, dergleichen in einer Volksprache verfasste Bücher, cinen Canon der Messe in der slavisc.hen Volksprache gut geheissen htltte, kann nur glauben, wer vöm römischen Kirchenicesen so viel wie nichts versteht",* (Synchronistische Geschichte der Kirche und der Welt im Mittelalter. III. 425—774. és Kritik III. 356—858.1. — *Kn.*

[1]) Szalágyi IV. 383. 1.

[2]) Lucius Reg. Croat, et Dalm. 104.1.

[3]) Az e tárgyra vonatkozó s még XIV. Benedek pápa előtt is ismeretlen okiratokat, felfedezé Farlati egy Barberiniféle kéziratban s jegy-

chulmi (ezerb) fejedelemhez, meg *János* salonai (Spalatoban székelő) érsekhez, a tartományi püspökök s Sclavonia és Dalmatia összes lakóihoz levelet intézett, melyben őket, mint Rómának minden szláv törzsek közt *első fiait* felszólítás hogy a szláv rítussal felhagyva, az egyház szabályaihoz alkalmazkodjanak 1) . Külön levélben pedig *János* érsek, *Formin* jadrai, *Gergely* nonai stb, püspökök iránt neheztelését fej ezé *ki, mert az apostoli széket annyi évek óta meglátogatni elmulaszták; ajánlá nekik követeit János anconai és Leó prenestei püspö-

zetekkel kiadá. Ezek szerint „tempore Joannis Papae Sanctissimi, Consulatum peragente in provincia Chrobatarnm et Dalmaticarum finibus Tamislao Rege et Michaele in his finibus praesidente Duce. Reverendisaimo igitur Joanne Romanae Ecclesiae praesidente in Cathedra, dictus Chrobatarum Rex et Michael cum suis Proceribus, simulque Episcopis Dalmatiarum: Item Joannes Archi Episcopus p. Spalato, Forminus, Gregorius, ceterique Episcopi consulentes proposuerunt d. Vcnerabilcm Pápám, ut ad eos destinare dignaretur Episcopos hős, et Monitorium Christianae Religionis dogma continens. Quorum postulationibus saepefatus Pontifex assensum praebens, Joannem Venerabilein Episcopum Anconitanae Ecclesiae, Leonem vero Praenestinensem Episcopum cum suis epistolis melliflua ructantibus eloquia destinavit, ut cum praefatis personis, Judicibus, et Episcopis · Synodaliter congrcgati, perpera exstirpare, et Deo placita Canonice sancire deberent.“ Batthányi Leges Eccl. 1. 131. 329. s köv. 1.

[1]) Quis etenim speciális Filius Sanctae Romanae Ecclesiae, sicut Vos estis, in *barbar a, teu Sclavonica* lingva sacrificium offerre delectatur? Non quippe ambigo, ut in eis aliud maneat, qui in Sclavonics lingva sacrificare contendunt, nisi illud quod seriptum est: „Ex nobis exierunt, et non sunt ex nobis. Nam si ex nobis essent, manerent utique nobiscum“ nisi in nostra conversation, et lingva. Unde iterum atque iterum Vos monemus Dilectissimi Filii, ut in Vestra conversation maneatis, et lingvam et praecepta Reverendissimorum Episcoporum Joannis Sanctae Anconitanae Ecclesiae, et Leonis Nostri familiarissimi a Nostro latere vobis transmissis, in omnibus Nobis creduli, atque perspicaci industria suffulti Sanctae Palestrinae Ecclesiae audiatis. Quod Vobis attentius commendamns, ut illorum admonitionibus obediatis, et quidquid Vobis ab illis injunctum fuerit ex Divinis, sive Canonibus argumentis, sub omni celeritate obedienter adimplere satagite, si non vultis sequestrari a Nostro Collegio.[u] Batthányi Leges Eccl. I. 335. 1.

köket s felhívja őket közreműködésre az egyházi állapotok javításában [1]). E végett 925-ben zsinat gyűlt egybe *Spalatóban,* melynek tizedik czikkében ez határoztatok: „ *Ut nullus Episcopate nostrae provinciae audeat in quólibet gradu Sclavinica lingva* (kimaradt: quemlibet) *promovere; tamen in Clericatu el Monachatu Deo deservire. 1) Nec in sua Ecclesia sinat eum Missas facéré; praeter si necessitate™, sacerdotum haberet, per supplicationem a Romano Pontifice licentiam ei Sacordotalis ministerii tribuat.*" [2]) A zsinat Péter spalatói áldozárt küldé a pápához s határzatai megerősítéséért[3]) esedezett 1) — Három év

[1]) Fama revelante cognovimus per confiuia vestrae Parochiae aliam doctrinam pullularc, quac in sacris voluminibus non rcperitur, hoc a Fidelibus, qui Christum colunt, ct aliam vitám per operationem se crcdunt posse habere; ut doctrinam Evangeiii, atque Canonum volumina, Apostolicaquc ctiam praecepta pracmittcntes, *ad Mdhodii doctrinam confugiant, quem* in *nullo volumine inter sacros auctores comperimus.* Unde hortamur Vos Dilectissimi, ut cum Nostris Episcopis, Joanne scilicet Sanctae Anconitanac, ct Leone Sanctae Palestrinae Ecclesiarum Del iuncti cuncta per Sclavinicam terram audactcr corrigcrc satagatis: ea videlicet ratione, ut nullo modo ab illorum supradictorum Episcoporum doctrina in aliquo deviare praesumatis. Ita ut secundum mores Romanae Ecclesiae Sclavinorum terra ministerium Sacrificii peragant, *in Latina scilicet lingva, non a-uteni in extranea,* quia nullus Filiua aliquid loqui debet, vei saperc, nisi ut Páter ei insinuavérit; ct quia Sclavi specialissimi filii Sanctae Romanae Ecclesiae sunt, in doctrina Matris permanere debent, sicut ait Apostolus: Filioli quos per doctrinam Evangelii ego genui; ct iterum: Filius sapiens laetificat Patrem. In hoc utique gaudemus, si Sclavi nostram doctrinam sequi delectentur, ut Deo Sacrificium gratum exhibeant " Batthányi Leges Eccl. I. 334. I,

[1]) Farlati szerint e tétel így olvasandó: „Qui tamen promoti sunt in Clericatu et Monachatu, Deo deservire poterunt. — *Kn.*

[2]) Farlati Illyric. Sacr. III. 97.1. Ginzel f. h. Codex 78.1. — *Kn.*

[3]) Batthyányi I. 334. 1.

[4]) Lányi itt kissé megzavarta a rendet, amennyiben a pápának János spalatói e'rsek s tartományi püspökeihez intézett s a fönebbi 1. jegyzetben olvasható levelét a spalatói zsinat előtti időre teszi. Pedig e levél csak azután, hogy e zsinat határozatai Rómába küldettek, Íratott. Ezt e zsinat végszavai világosan így bizonyítják: „sed quum terminate cuncta legitime antique more praestolaremur .. . fuit fratris nostri Epi-

múlva új zsinat gyűlt össze Dalmátiában azon alkalommal, midőn a római pápa követei *Mladalbert* püspök s *János* római patrícius a horvátok s bolgárok közti béke ügyében Simon bolgár czárhoz utaztak. Szent *Domnins* egyházának (Salona

scopi Nonensis (Gergely), ríói *vendicare cttjdens primatum Dalmar liarum Episcoporum,* hoc quod non expcdiebat, contra dictam synodnm in auribus Apostoliéi» iniustum iniecit ccrtamen. Quamobrem epietola
a — Papa Joanne per Legatum nostrum remisen est, cuius vero epietolae tenor hic est.“ Erre következik az említettük levél. S mintán e levélben, mint láttuk, a pápa újra eltiltja a szláv rítust; nyilván hibázott Ginzel (f. h. 119. 1.) midőn állítja, hogy a pápa c Gergely nónai püspök ellenmondására az említettük spalatói zsinatnak 10. czikkét, mely a szláv rítust eltiltja, *felfüggeszté.* Ginzel ez állítását X. János pápának egy levelére építi, melyet a spalatói érsek s püspökeinek irt s melyben ezek olvashatók: „Quia in vobis orta fuit contentío ante nostrorum legatorum praesentiam, *de Ecclesiasticis nrgoliis,* voliunus ad limina Apostolorum venientes ante nostrum nostrorumquc Episcoporum praesentiam cuncta definire satagatis. Num vcstras litteras suscipientes investigare
non detulimus, ct quia illic maxima erat impressa murmuratio, *suspender e hoc curavimus,* ut ante nostrum praesentiam aut tu cum *Gregorio* (nónai püspök), aut unus vcster suffraganeus Episcopus veniens cuncta per ordinem nobis revelent. De eaeteris autem Capitulis vobis innotescimus, quatenus *hac ratione excepla,* quidquid synodalitcr nostri Legati Episcopi vobiscum una statucrunt, a nobis confirmata existunt.“ (Giuzel Codex 78. 1.)

E szavak oly általánosak, oly határozatlanok, hogy így önállóan, bajos belőlök valamit kihozni. Ginzel azonben a levél ezen *suspendere hoc curavimus* és *hac ratione excepta* szavait a spalotói zsinat 10. czikkére vonatkoztatja s azt hozza ki belőlök, hogy velők a pápa ezen a szláv rítust eltiltó *cükket felfüggeszté.*

Hogy Ginzel ez önkény tes értelmezésével nagyot hibázott; azonnal fogjuk látni:

A spalatói zsinatnak 11-ik czikke *így* szól: *„Gt Episcopus Chroatorum* (azaz Gergely *nónai* püspök) sicut nos omnes, *nostrae Ecclesiae Metropolitanae* (azaz a *spalatóinak) subesse se sciat.“* (Batthyányi f. h. 333. 1.). Ha már most e határozatot ugyané zsinatnak jelen jegyzetünk elején idézett eme végszavaival: „*Episcopi Nonensis, qui sibi vindicare cupiens primatum Dalmatiarum Episcoporum, hoc, quod non expediebat, contra dictam Synodum in auribus Apostolici“ iniustum iniecit certamen“* — összehasonlítjuk: könnyű lesz belátni, hogy Gergely nónai püspök a spalatói zsinat ellen nem a *szláv rítus* — hanem *o, primátus* végett

azaz Spalato) *primási* hatósága megerösíttetett; *Jadra, Arbe, Veglia, Absaro, Nona, Stagno, Raguza* és *Cattaro* egyházai alája rendeltettek, *Scardona, vagy Sciscia, vagy Delm* új püspök székül ajánltatott [1]).

Hátra van még hogy a négyfolyamos hon *keleti* részének — a *Tiszavidék* s *Erdélynek,* egyházi s polgári állapotait szemügyre vegyük. Az itt uralkodó *bolgárság* a IX. század vége felé szintoly politikai felbomlás folyamába sodortatott, amilyenben a morva szlávokat láttuk elmerülni. Azon évek-

panaszkodott a pápánál. Egészen világosan tanúsítja ezt VI. Leó pápa levele, melyet e zsinat után három év múlva, 928-ban ugyané Gergely nónai- és Foruiin zárai püspökökhöz írt: „Cur vos Dalinatiarnm Episcopi contemptores (kimaradt: estis) et quasi per latrocinium alicnas Parochias diripientes, usurpatis vobis profano more nomen, quod ab antiquis patribue vobis ereptum (azaz: intcrdictuin) esse cernitur. Undo inonemus vos, ut omnes Episcopi in propriis limitibus sint content]. Grcgorium (nónai püspököt) vero, qui inprobitatc temporis in Croatorum terra Episcopus effectus est, praccipimus in sola Scardonitana Ecclesia tantummodo ministrarc, 1) alicnas parochias ei praccipimus nullo modo amplius usurpare? (U. o. 343. 1.)

Tehát Gergely püspök az általa követelt primási méltóság ügyében emelt panaszt a spalatói zsinat ellen. S mivel ez a mondottak után kétségtelenül így van; X. János pápának *euspendere hoc curavimus-féle* szavai is, szükségkép csak ide vonatkozhatnak; az lévén értelmük, hogy János pápa Gergely püspök panasza folytán a spalatói zsinatnak 11-ik czikkét, melyben e püspök a spalatói egyháznak alárendeltetik, ideiglenesen felfüggeszti. Nem vonatkozhatnak tehát e szavak — mint Ginzel akarná — a szláv rítus további megengedésére s Ginzel ezt csak az akkori viszonyok nem eléggé szabatos méltánylása után állíthatta. — X».

1) Ezeket jobban megérthetjük, a 928. évi zsinat e szavaiból: Constat legitime, ut ipse Eppus. (a nónai) in qualibet Ecclesia ex his Ecclesiis, quas primis temporibus habuisse Episcopos omnibus patet
proponatur, sine in *Scardonitana* Ecclesia, vei *Sistiana* aut certe in *Delminensi* Ecclesia. Quod si immensum Pontificii (onus) snbire delectat et unam sibi Dioecesium sufficere non vult, harum trium magnitudinem Dioecesei ponderis ad interitum suum et eorum suscipiat? (U. o. 342.1.)— A pápa fÖnebbi szavaival e zsinati határozat ellenére csak a scardonai egyházra utasítja a nónai püspököt. — *Kn·*

[1]) Batthyányi f. h. 341.1.

ben, midőn hős eleink hont jöttek alapítani, az egykori *Krem* alapította nagy bolgár monarchia *három* sőt *négy* fejedelem kezében találtatott: a Dunántúli (mai) Bolgárországban *Simon,* Bogor fia czárként uralkodott: a Tiszavidék félszázad óta Krém utódai közt volt felosztva, kinek egyik unokája Zalán a Duna s Tisza közét birá, 890 táján; 1) a *Maros* és *Szamos* közben *Morout* unokája *Ménmarót* honolt; a *Marostól* le *Orsováig* érő tartomány a Bundyn (talán Vidin, Bodon) várából származott *Glad* nevű fejedelemhez tartozott.[2]) Erdélyben az oláh *Gelou* — quidam Blacus — [3]) Zalán s alkalmasint fejedelemtársai is, görög segélylyel élnek a magyarok ellen, mit *Simon* bolgár régi ellenségük, s a byzanczíak nyújtottak:[4]) mindazáltal a bolgár keresztények szintúgy kényszerülnek meghódolni honalapító őseinknek, mint a morvákról a bajor főpapok panaszlevele tanúsítja. — Egyébiránt a bolgároknak Rómávali egyesültéről tudtunkra sehol sincs említés. A keresztény egyház folyvást csak egy volt; Rómát s Konstantinápolyt ekkoron semmi lényeges villongás vallási s egyházi tekintetben egymástól élném választá s ennek következtében a bolgárság is Rómának egyházi felsőségéhez tartozott; csak a szláv istentisztelet s egyházi szokások meg hatóságban találtatik *Konstantinápoly* hívéül.

[1]) *Halics* fejdelme ezt beszélé *Álmos* apánknak: „Terrain vero quae jacet inter Thisciam et Danubium praeocupavisset sibi *Keanus* mágnás Dux Bulgáriae, *avus Salani* ducis usque ad confinium Rhutenorum et Polonorum et feciseet ibi habitare *Sclavos* et *Bulgaros.*" Anonymus Belae R. Not. Endlicher kiadása szerint 114. lapon. *„Keanus"* az Árpáddal hadokozó *Zalán* nagyapja, senki más, mint ama *Krem* vagy *Krum*> kiről, mint nagy *Károly* kortársáról, telvék a frank és byzanczi emlékiratok, s kinek nevét névtelenünk másolója véleményem szerint *Krémből Keanra* változtatá.

[2]) Anonymus Bel. R. Not. id. h. 115.1.

[3]) Anonym, id. h. 138.1.

[4]) Anonym, több helyeken.

Ezek után a szláv istentisztelet csak *Bolgárföldony* mint a görög patriarchátushoz tartozó egyházban, és *Szerbföidnek* a bolgárokkal határos vidéken volt használatban.[1]) Azon felül az *orosz szlávok* zöménél is meglön e korszakban honosítva. *Oroszföid* 903. táján a görög egyház hatvanadik fiókjául íratott; megtérése mégis lassan haladott *Igor* fejedelem alatt. A viszontagságok ellentétekben válták fel egymást. Midőn Igor özvegye *Olga* Konstantinápolyba utazók s magától az ősérsektöl oktattatva 955-ben megkeresztelkedett bíboros *Konstantin* császár lévén keresztatyja, fia *Szvatoszlav,* minden oroszok ura lévén, a bolgárok besenyők és már e honban lakozó magyar őseink társaságában 970. táján Konstantinápoly vidékét iszonyúan pusztítja. Adalbert Magdeburgi érsek orosz térítése, 961-ben megkísértve, nem sikerült. *Szvatoszlav* fiai iQabbika *Vladimjr,* Nowgorod, utóbb Kiew, végre egész Oroszfold fejedelme lévén, némelyek tudósítása szerint magának s népének vallást választani akart s e végett *keresztény^ mozlim,* és *zsidó* hittanitókat vezettetett maga elébe s hosszabb vizsgálat után a *keresztény tant* választván, a 955. év- sőt talán már előbbi idő óta ismeretes *Methodféle* istentiszteletet s a *konstantinápolyi eyyházformákat* elfogadta 988. táján. [2])

9 Zoltán korában *Péter* szerb 8 *Román* császár barátságban éltek, mindnyájan az élénken mozgó bolgár *Simon* ellen hadakozva, ki *Pétert* elhajtva, *Bran* fiát *Pált* tévé fejedelemmé, utána *Czeezlavat,* miáltal a magyar birtok Szerbföldön megfogyott; a határok többé *Vaczil* kapu s *Racy* földig nem terjedtek. Constantin. Porphyrogen. Adm. Imp. Cap. 31. — A Konstantinápolylyali barátság a szerbeket Rómához közeledni nem engedte.

[2]) Safaryk I. 507. 1.

5. §. *A mondottak rövid foglalatja* s *átmenet a magyar egyháztörténet részleteire.*

A négy folyamos honról eddig elmondottak világosan tanúsítják, mikép a Duna, Tisza, Dráva és Maros partjain lakozó népség lényegesen *avarok-, morva·, vend-, horvái·, szerb·, bolgár szlávok* s *oláhokból* alakult; ezen népek a frank és görög császárság széleibe esvén, ezáltal, miután a keresztény egyház tagjai lőnek, a római és konstantinápolyi ösérsekek egyházterületének határlakosai voltak. Eleinte frank császárok, utóbb német királyok bírták a Dunakerületeket, meg a Száva- s tengerparti foldszegélyt, s az itt lakott avarokat, a morva, vend (pannon) s részben a horvát szlávokat, a többi horvát és szerb nép Byzancznak hódolt; az alsó Duna és Tisza, meg Maros parti bolgár, avar, oláh stb. mind a két császártól *független* állást tartott meg-, majd egy fej alatt, majd több uralkodó alatt különválva. — A szent keresztség, melyet e vidékek lakosai az őskorban Krisztus apostolai, különösen szent Péter s tanítványaitól nyertek, de mely a népvándorlás zivatarjaiban elnyomatott, a két Dunakerület- s a horvát és részben a szerb tartományban *pápai* befolyás alatt *bajor vagy olasz* papok által megujíttatott; a bolgárok azonban Konstantinápoly tói vevék a keresztséget, de hitoktatást Rómától kértek s nyertek. Szent Method és Cyrill mind ezen tartományokban a *bolgár* (szláv) nyelven szerkesztett liturgiát meghonositák, mely a duna- és tengerpartiaknál eleinte a római pápa őrködése alatt virágzott, utóbb az események hatalma s egyházi köz egyesség tekintetéből elhanyagoltatott; de Konstantinápoly befolyásával megmaradt s ápoltatott a szerbek s horvátok egy részénél, meg a bolgárok és oroszok földén. — Ily polgári s egyházi helyzetben találták a négy folyamos hont *magyar őseink* s a különböző szerkezetű országokból fegyver hatalmával egy-egy darab

földet, Morvából a Morva s Garam közét, Bajorföldből a Dunántúli kerületet, Bolgárföldböl a Tiszamellékét s Erdélyt, meg horvát és szerb határszéleket elszakasztván, a négy folyam mentén új hazájokat, *Magyar országot meg* alapiták; a két szomszéd birodalomnak visszafoglalási- s az alávetett népeknek felszabadulási kísérleteit kardos kézzel leverék vagy elrettenték s ez által az ujan alapított polgárzat ősnépeinek minden régi viszonyait megszakasztották. Polgári és egyházi tekintetben mindeneket újra és pedig a magyar nemzet függetlenségéhez mérten kellett megalkotni.

Újra, már harmad Ízben, hozzá kellet fogni a négyfolyamköziek, (most *magyarok)* kereszteléséhez, mely dicső művet a *római pápa* őrködése alatt a keresztény egyház teljesített: Krisztusnak a földön és síron túl boldogító tanát Magyarföldén meghonosítá s mind azon üdvös eredmények megtérülésére ápolá, melyeket ama tan és egyház az emberi egyén és társadalom művelésében Európának nyugati s délszaki népeinél létre hozott. Ezen eredmények világos szemlélete megkívánja, miszerint azoknak most már egyenkinti elsorolásához fogjunk; mit is felosztásunkhoz képest e két főrészben fogunk eszközölni:

Az első rész a keresztény egyháznak Magyarföldén czélba vett egyén *művelését,*

A második rész pedig ugyan annak *társadalomművelését* fogja tárgyalni.

ELSŐ RÉSZ.

A KERESZTÉNY EGYHÁZ EGYÉNMŰVELÉSE MAGYARFÖLDÖN.

Az emberiségnek vagy nemzeteknek haladásai egyes emberek haladásaiból keletkeznek; egyes számokból alakul összekapcsolás által az összeg. — A világigazgató örök Gondviselés titokteljes számai szerint a magyar nemzeten lévén a sor, melyben az emberiség rendeltetése keresztény művelődés által eszközöltetik, e nemzetnek a keresztény népcsalád körébe meghívásához s felvételéhez fogott az egyház. A tér, hol ezen isteni eredetű egyház működni fogott, az idő, melyben működése folyandott, ki van már tűzve: a magyar négyfolyam tájai, vagyis európai *Magyarföld* a X. században. Ha most az egyház működésének, melyet a *magyar nemzet* polgárosítása körül kifejtett, érdemét kellőképen akarjuk előtüntetni, mindenek előtt a magyar nemzet *ősi vallásáról, erkölcseiről* kell értesülnünk; csak ez után fogjuk tisztán láthatni, mily kedvező vagy hátráltató körülmények közt ment légyen végbe a *nemzeti keres ztelkedés,* és a *keresztény tan* meghonosítása, melynek föntartását az egyház a *templom* és *tanoda* alapításával iparkodott biztosítani.

ELSŐ FEJEZET.

A magyarok keresztelkedése.

1. §. *A magyar nemzet ősi vallása, erkölcsei.*

Tartalom: *Az Abrahamidok ősi hagyományai a néperedet vizsgálásában legbiztosb kútfők. — Jáfetiek; — Magóg; — Magyarok őshona az Ural völgyeiben; — a négy folyamközi álladalom; — első családok tanyái.— Az ősök szellemi és kedélyi világáról tanúskodó emlékeink. — Vallás nélkül még nem volt nép. — Öshajdani vallásformák. — Zerdust hit· s erkölcstanai; — magia. — Zend vallást követő népek; — hellén, római, germán, szláv népek vallása zend nyomokat mutat. — Szittyák, turkok, magyarok Ősvallásáról szóló egyenes bizonyságok. · — A magyar nyelvnek zendvallási emlékei; — ősi szokásaink, áldomás; — hetes szám; — sárkány vagy gryph jelkép. — Tűnd; — régi magyarok bűvészei s kuruzslói. — Oroszföldi rokonaink vallása, szokásai; — Töröm szobra a peremieknél. — A zend vallás viszonya, az igazi kinyilatkoztatáshoz. — Voltak-e eleink bálványosak? — Életmódjuk; — erkölcseik vadulasa a szüntelen kalandozás alatt. — Kegyetlen rablásaiktól rettegett a kereszténység; — arabokkal összetalálkoznak; — Augsburgnál s másutt megveretnek, mi magán udvarhelyeikre kényszerűé őket.*

Egypár embertől eredünk; világtörténeteink, vallásunk legrégibb- s hitelesb emlékei és tudományos kutatásaink eredményei kétségtelenül igazolják ezt. — Az abrahámidok szóhagyományai, Mózes könyveibe jegyezve, nekünk, késő ivadéknak,

az os népek származata-, rokonulása s a föld színén történt elterjedése iránt biztos tudomást nyújtanak. Krisztus urunk előtt folyó két ezer év táján élt Ábrahám ősatya Chaldeában, onnan a Tigris és EufratkÖzbe, a Jordán partjaira, aztán Egiptomba vándorolt; szomszédait ismerte, velők közlekedett; ezen, valamint őseitől örökölt ismereteit is fiaira szállította, ösunokái egyike pedig állandó írásba foglalta.

Ezen szent irományok nyomán Arméniában volt első hona az embernek, midőn *teremtve* Isten kezéből, és midőn a vízözön alatt Noah mentő *bárkájából* kilépett. A völgyek, melyek ama tartománynak, mint a nemzetek köz népvárának, magas hegyormai alatt léteztek s a világ minden tája felé irányultak, szintannyi mindenfelé elágazó utak valának, melyeken azon család tagjai tovább terjeszkedve, egymástól távolodának s azon mértékben egymástól mindinkább idegenülének. — *Armenia* tehát legrégibb lakhelye volt a Jáfet házának is, mely éjszak felé költözvén a később *szkyth* név alatt ismeretes népek törzse lett. Oda, Arméniába vezetnek vissza a pelasgok, keltek, germánok, szlávok, torkok, hiongnu, dsin (sinai), aztán igurok (jugrok) avarok s egyéb népek eredetének szálai. 1)

A *Magyarnemzetet* is a Jáfetivadéktól kell leszármaztatni. Erre vezérfonalul szolgálnak honi emlékeink azon adatai, melyek szerint *Jáfetnek* Magog nevű fiától és ennek fiai *Hunor·* és *Magortól,* illetőleg Jáfet unokáitól származunk.[2])

[1]) A nemzetek leszármaztatásának fontos és érdekteljes kérdése igen nehéz, de talán nem oldhatlan. Éles szemmel és tapintattal kisérté meg fejtegetését *Görres József* „die Völkertafel des Pentateuch. I. Japhetiden/

[2]) Anonym. Bel. R. Notar. cap. I. — „Ut *sacra ecriplura* et *aancti doctoree* dicunt, Hungari descenderunt a *Magog* filio Jafet, qui postdiluvium anno 58, prout S. *Sigilbertut* Episcopus Antiochenus in chronica orientalium refert, intravit in *Eoilath* et ex conjuge sua *Enech* genuit *Hunor* et

Nemzetünknek az Ural völgyeiben levőnél régibb öshonát nem ismerjük; anyanyelvünk typusát tekintve — ha nem egészen *Jáfet-törzsi* maradék az, lehet gyanítani, hogy eleink ' a szemiták, úgymint aramok, cháldok, héberek közt vagy ha csak közelében is, de legélénkebb viszony- és forgalomban, hosszú korokat eltek, mely időben a *szemi* népek nyelvtypusát veheték fel.

Ural tatárul övét jelent; mostani *baskír* lakosai *szyrthnek* nevezik; bérczei Orenburg fölött *tayok* nevet viselnek; egyik *ír emel* nevű része nagyon szirtes és barlangos. Folyamai *Túra, Vizera, Káma, Ural.* Mély völgyei tőzeg- s moh-területek, mikbe elefánt s hasonló nagy állatok csontjaival keverültek. Kopár ormain örök fellegek borongnak.

Ezen hosszú sort képező hegyormok völgyeiben s az oldalaikhoz támaszkodó sikmezön pillantja meg legelőször magyar őseinket a világtörténet. A vidék éghajlata s földszerkezete állattenyésztő nyájőröket nevelt belőlük, és azon népek egyikévé idomította, melyeket a minduntalan meg-megujuló elemtusa aczélul edzeni és ilyképen a természet s világtörténet kardjául szokott fejleszteni. — Időjártával a hegyek közé szorult magyar őstanyák elégtelenek lettek cs a hon határainak tovább terjesztése kivántatott. Ekként UralföldrŐl *Lebediába* (a Kaukáz tövében), onnan *Etelközbe* jutottak.

Eleinknek első hódító feltűnését, a *beregi* s *marmarosi* Kárpátok szórásaiból a régiek 889-ik évre jegyezik: a keresztény

Mayor, a quibus *llunui* pt *Magyart* generati et denomínati fuissent“ ír Thuróczy, kinek korában e kérdés nem először tárgyaltatott. Chron. 1. c. 2. — Külföldi tudósok közöl *Slantpelius György* frankfurti tanár a szentirás nyomán ir erről érdekesen „Hypotyposis Theologiae — Disput. 13. Cosmographia sacra“ 175. lap. — Bármely érdekes is azonban e kérdés, teljes felvilágosítását csak a *Regulyféle* s hasonló utazások, fürkészetek közöltctése és egybevetése után lehetne talán várni: egy magyar egyháztörténet czéljaira pedig talán ennyi is elégséges.

egyház pápája akkor II. István volt; a frank és német álladalmakban vastag Károly holta után a trónörökösök egyenetlenkedtek; a keleti birodalom bölcsnek nevezett Leót macedoni Vazul fiát uralta, kinek legelső kormánycselekményei közöl, mint már láttuk, Photius ősérsek letétele nevezetes. A nemzet, melyet ez időtájban a négyfolyam partjain hont alapítani szemlélünk, nyolcz rokon törzsből alakult össze; egy fejedelem — Almos és fia *Árpád* vezetése alatt hadakozva hódított s az új haza, a Magyarföld alapítása müvét 907-ig befejezte. Közellenségük legyőzte után a törzsek fejei országszerte elszéledtek és a hol fegyveresen jártak vala, népeikkel állandóul megtelepedtek. Árpád fejedelem Csepel szigetet és környékét szállotta meg, *Bölcs* (Bulchu) vajda a Balaton mellékének ura, egyszersmind a *Gönczi!* (Guncil) *hídnál* Ens vize mellett terjedő legszélsőbb országhatárokat tartotta szemmel; *Örs* (Eurs) a Sajó mentében *örs-ur* (Ursur) várán, *Lél* (Lehel) Galgócz táján, *Előd* (Eleud) és fia *Zabolch* Zabolcsban, *Chák* a Fertő partjain, *Kund* (Kusid és Kopán apja) a Nyír mellett Szatmárban, *Töhötöm* háza (a Maglóthiak ősei) Erdélyben, *Velek* (Vclucquius, Veluc) *Turda* püspök őse, Zarándban szálltak meg. Más föemberek, mint a kun *Ketel* a Bodrog víz mellett aztán az alsó Vágnál állapodott meg, hol fia *Alap· Tolma* (Oluptulma) Komárom várát építette; *Ede* (Edv), *Edömér* (Edumer), *Turzol* kun vezérek a Tisza felső tájain, meg a Mátra erdejében, *Bors* a kun *Böngérnek* (Bunger) fia Borsodban (a Garam partján *Bars* várat emelé), *Ond* (Oundu), Ete apja Csongrádban, *Huba* (Zemera apja) Nyitrában (a Zsitva mentében), *Tas* (Tosu) Lehel apja és *Kölpön* (Kulpun) Botond apja Bács alsó részén Vajas (Voyos) vizénél, *Vajta* (Bojta) (Bruksa nemzetség őse) *Taras* (Torhus) tiszaparti és a dunántúli *Sárvíz* (Saru) mellékén, *Kond* (Kundu), *Csörsz* (Kurzan) apja Buda és Százhalom közt, *Ödö* (Eudu) (Ete fia)

Székcső építője Baranyában, *Öcsöb* (Usubu) *{Szülök* (Zolouku) apja) Veszprém várában, a Taksony korabeli bevándorolt mozlim bolgárok *Billa* és *Baks* (Boksu) (Ethey család ősei) *Hetény* stb. Pesten, *Thonuzapa* (Thonuzoba), Úrkúnd apja, (Thomayak őse), *Abád* tiszaparti tájain tanyázott. 1) Hasonlag települtek le a honnak különféle megyéiben *Ugod, Chaba, Torda, Berend, Zumbur, Mika, Chanád, Bükén, Keicy*[2]) stb. magyar, kun, jász, palócz, székely, üz, orosz, horvát stb. családok, a magok fegyveres és nyáj őri népeivel. Az első családfők neveit többnyire váraink — vagy falvaink — mint a magyarfaj lakhelyeinek neveiben bírjuk, az lévén eleinknek szokása, hogy a magok székhelyeit őseiktől nevezék el. [3]) Például csak *Pécs* környékét ha vcszszük, csaknem tőszomszédul egymás mellett találkozik ott *Árpád, Bogád, Hetény, Várkony, Budafa, Abaliget, Gyula, Bélardra, Baksa, Ocsárd* ..... Ide tartozik a *Bene* pusztán felfedezett csontváz 915—923. évről, melynek koponyája a kaukazi ember fajra mutat[4]) 1)

Nagyon keveset tudunk ezen régi magyar ősökről. Az időnek, melyben éltek, csermelye halkan, csendesen, alig hallhatólag, csörgedez; ott, az alig felmorajló patak partjain járnak az egyes ősapák! Lépteik meg annyi óriási cselekmény, beszédük fontos esemény előttünk. Ha haragusznak, tar-

[1]) A névtelen és Thuróczy szerint.

[2]) Chronicon Posoniense.

[3]) „Scythae ut majoruin nomina servarent, quas *aedificarunl* Urbes, ab eis *nominare* voluerunt, plurimi vici partim ab his Ungarorum ducibus, qui in Scythia prodeuntes, utrasque Danubii ripas occuparunt, *nomen* as8umpsere.“ Bonfin. dec. 1. 1. 1.

[4]) M. Acad. Évkönyvek II. 284.

[5]) A magyarok őrtelepeit s e hazában! megszállásukat helyesen tárgyalja Kerékgyártó Magyarország művelődésének története I. 112. és 124. 1.. — A magyar neveket Szabó Károly szerint (Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve Pest 1860.) adtuk, — *Kn.*

tományok rettegnek; ha harczra kelnek, országok bomlanak szét. Mintegy igen távolán kéklő hegyormokon tartózkodnak ők, a messze rónai utódok szemeitől utólérhetlenek! Miglen a patak évszázadok múltjával nagygyá növekedik, számos szikla élén kellett lezuhannia, erdőket a völgyekbe temetnie, lazább szerkezetű dombokat magával rántania és vidékeinket gyors sodrásában simára mosnia. Most már nagy folyam, mely a nemzetet és századait terjedelmes hullámok hátán viszi az Öröklét oczeánjába.

Néhány dicső neveken és főbb cselekményeken kívül ama rég eltűnt korokból arra nézve is kevés emléket bírunk, miből eleink *szellemi* s kedélyi világát, yallástanait-, erkölcseit, és életmódját teljesen lehessen ismérnünk. Csak az emlékiratokban fenmaradt s a nyelvünkben és szokásainkban maiglan szemlélhető adatokkal rendelkezünk; de ezekből is meglehet határozni különösen ama *vallást,* melynek hívei sorába magyar őseink is tartoztanak. És ez volt a *Zendust* tanából alakult *zend* vagy *magusi vallás.*

Vallás (religio) azaz Isten- s a világhoz való viszonyainak ismerete *nélkül,* élő nép a földön még nem találtatott; *Isten* eszméje s tudata nélkül egy kor, egy nép sem volt: a különbözés csak ezen eszmének az emberi felfogás és esz-' mélked és foka szerinti szemléletében, következőleg amaz ismeretnek helyes és teljes vagy nemhelyes és nemteljes voltában vagyon. — Árván s életvezető csillagok nélkül az embert soha sem hagyta a teremtő Isten és midőn az első embert föld anyagából megalkotta és halhatatlan lelket lehelt belé, azonnal a föld ezen első fiának magát kinyilatkoztatá, az ő örök létét, hatalmát s a viszonyt kijelenté, mely az alkotó és müve közt bensöleg átfuzodik; és ezen kinyilatkoztatás következtében az ember Istenről, mint a világ s a maga Teremtőjéről, a világról és magáról mint Isten teremtményéről

ismeretet és tudatot nyert. Eredeti helyzete s fogyatkozásaihoz képest teljes vala azon ismeret addig, miglen a maga lelki szabadságával visszaélve, oly állapotba sülyedett, hogy amaz ismeret benne homályosodul, az értelem s kedély tévedezni és az elterjedt emberi társaságnak egyes egyéneinél, vagy osztályainál különbözni kezdett úgy, hogy sokaknál eredeti tisztaságát és teljességét elvesztette, képzeleti hibás toldalékokkal pótoltatott és elkietlenittetett. Az eredeti Istennyilatkoztatást, mely csupán az egy héber népnél tartatott fen, a többiek mellőzték vagy elfeledték, az eleven vallási érzelemnek érzékfölötti tárgyait majd a természet anyagi szerkezeteiben (köbén, növényben, állatban, csillagban, emberi alakban), vagy képzelt lények — koholt túlvilág! s szellemi társadalmak — és rendszerekben (mint a dualisták, emanatisták stb.) keresték, de bensőleg érzett fogyatkozásaik kielégítésére nem találtak.

Az őskornak minden vallásai két állapotot különböztetnek meg: az ártatlanság aranykorát és Istentől elszakadáskor, az ennek megszűnése által támadott sülyedési állapotot, melynek folytán a népek keblében bölcs törvényhozók, jósok támadának, kik az ösvallási hagyományokat öszveszedék, s embertársaik erkölcsi javítására tanrendszereket alkotának. Követőiknek milliói vallották a bölcs vezérek tanait; ezek szerint rendezkedtek el az egyes társadalmak. A mit minden ilyetén vallási tanrendszerekben, mint tényezőt feltalálunk, az 1-ör az eredeti istenkinyilatkoztatásnak, noha elhomályosult, ismerete; 2-or az isteni Gondviselés nyomai, mely amaz ismeret kincseit teljesen elveszni nem hagyta, hanem a vallás fejlődésén igazgatva örködék; azt vesszük észre 3-or hogy az emberi lélek, ámbátor elszakadva Istentől, eredetéhez mégis oda vonzódik és lényegében ösztönszerüleg a megszakasztott viszonyt felépíteni törekszik. Belösztön, Ínség stb. ön-

kénytelenül is a kék mennyboltozat felé vezeti a feledékeny szemet.

így látunk az ősidők homályos hajdanában közép Ázsia sivatagain egy jóst felkelni, ki a szent halmok egyikén tüzet, azóta *olthatlaut,* gyújt, mely köré imádó alakokat szemlélünk járni, a földre borulni előtte, s az őslény verőfényekint tisztelni azt! A nép *estának* nevezi a lángelemet. — — Ez a *Zerdust* hellen íróknál *Ζωροαστρο** más írás szerint *Zerethostro* (mi zend nyelvben *arany csillagot* jelent) Bactra tájáról eredett és Xanthos hellen iró szerint Xerxes korát hat századdal előzte meg, Gustasp kormánya alatt, mint látszik *David* és *Salamon* egykorúja Krisztus szül, előtt 1100 év körül élt, és tanítása szerint a mennybe szállt, hol a *szent tüzet* és az *élet igéjét* — zend nyelvben: *Zend avestát* — nyerte, melyre a népet tanitá, azután Elbürz hegyre vonulva, napjait ájtatos elmélkedésben végezé.

Zend avesta hívei mindazáltal több Zerethostrot ismer* tek; mert akik amaz első bölcs által közölt eleven igét új életre buzditák, a hálás néptől azonnal Zerethostro nevet nyertek, mi a vallásszerzönek eszményi léteit kölcsönzött. [i]) Az *eleven ige* szerint mindennek létgyökere a határtalan idő (zend nyelven: zervane akerene;) ezen eredeti őslényből származott az *'ósfény* (Aniran) és az *Ösviz* (Ardvizur) mind a kettőnek vegyületéből kelt *Ahuro-Mezdao (Ormuzd,* nagy király ur): ez a tiszta fény és jóság egyeteme; határ* szélén született az ő örök ellenese *Aghromainyus (Ahrimán,* gonosz szellem) kútfeje a sötétségnek, s minden rosznak. A világegyetem Ahuro Mezdao müve; de ami benne rosznak

[1]) A következő, a zend vallásra s nyelvre, annak kiterjedésére vonatkozó adatok *Kreuzer* (I. 185. s köv.) és *Görreenek* mythologiai remekműveiből merittettek.

neveztetik, azt a jó lények közé Aghromainyus csempészte Be, valamint a világ eredetében, úgy minden egyes életben Örök küzdelem uralkodik a két őslény— fény és homály, jó és rósz — közt. Ahuro Mezdao birodalma az égen és földön terjed, hol hat társa van, az ő teremtménye s így összvesen hét *amsazpand*; alájok rendelve van 28 *Izd* nevezetű szellem; ezek közt *Meher* vagy *Mithra^* a fény s nap adója; harmadrendű szellemek *Fewer* nevet bírnak, mi annyi mint lélek, az élet kutforrása, Ahuro legtisztább kifolyásai, annak lényegéből alkottak, halhatlanok, szüntelen cselekvők, a halandók nemtöi, a gonosz szellem ellenesei. Aghromainyusnak is hat istentársa s több ezer *dew* nevű alárendelt szelleme van. —

Aghromainyus az első ember bűnének oka, oka a halálnak is. A testét elhagyó lélek *izdek* és *dewok* közé jut, hol Ahuro mezdao bíráskodása után amelyikök birodalmába hajolt vala földi pályáján a lélek, azok nyerik azt el. A tiszta lélek a *gyönyör* honába bocsáttatik, hol feltámadását várandja. Meghatározott idő lefolyfával beáll a feltámadás; az egész teremtmény megujuland; a gonosz országa a földdel együtt tűz folyamban fel fog olvadni, a lelkek tisztulnak s az örök boldoglét kéjhonába lépnek; a fény birodalma meg fog állapodni: akkor Ahuro mezdao és Aghro mainyus közös áldozatot nyujtandanak a végtelen időnek és a lét köre bezárkózik.

Ezek a zend vallás hittanai; a cselekvés mezején főbb törvény vala: Ahuro mezdao — mint világ urának a SZÍV tisztasága általi tisztelete és teremtményeinek, meg Zerdust istenkövet becsülése; a fény birodalmának terjesztése, ellenben Ahriman s a homály hatalmának megrontása; teljes fényülés az egész világ-egyetemben. A zend erkölcsi törvény különösen a föld s növények szorgalmas művelését rendelé

mint oly tényt, mely a jót tenyészti: ellenben a gaz-, kígyó, féreg-, s egyéb tisztátlan vagy ártható növény és állat kiirtásában, mint Mezdaonak legszebb szolgálatában nyilatkozott, az izdek, ferverek őrizék a föld és szorgalom terményeit, erősbiték a művelőt, ültetvényeibe folyamokat eresztgctének, növényeit ápolák. A küzdelem, cselekvés s erőhasználat vallása volt az 5 és az embert mozgatag, munkás hóditó életre szoktatta. Zend avestának Vendidad nevű fejezetében így áll: „Mondd nekem a törvény legtisztább legszentebb pontját: „„a mag szétszórása, mondá Ahuró mezdao, ez az![Utí]

A mely népek zend-avesta hivei lettek, kivált a tömeg, nagyon anyagilag képzelték magoknak vallásbeli lényeiket, és mi a vallásalapitók által csupán jelkép gyanánt taníttatott, azt a nép isteni lényképen vette és imádta. Úgy történt, hogy mit érzékileg felfogható jelkép alatt nem tanított vala Zerdust, az a vallásszolgálatból idővel kihagyatott. Mithras (napadó) csak alárendelt szellem az Avéstában, mint a jó s rósz őslény közvetítő kiengesztelője; mindazáltal a nap képében ábrázoltatván, fölényül tiszteltetett; és a bálványos Rómában Zerdust vallása csak Mithras tiszteletében gyakoroltatott. Nap után földön a tűz mint Mezdao erejének kifolyása és e szerint jelképe Mezdao helyett tiszteltetett. Az őstűz jelképe tiszteletére szent tűz égett minden zend vagy parz háznál, és lángolt minden hegyormon; szent tűz hordatott a fejedelmek előtt; sok tájon tűzhely s tüztemplom rakatott. Aderbeidsan vidékein, zendek és parzok honában, köbalzsam (nafta) forrásoz; ez meggyujtva az örök, szent tűznek képét élesztgető a lakosok képzelmében. Julius Firmicus szerint a parzok „minden elemek fölébe a tüzet tevék.[u] *A* nap s tűz tisztelete a csillagok, hold, többi elemek s természeterők tiszteletét nem zárta ki, sőt, kiegészítésül szükségelte. .

A tűz, víz, ég és föld elemein kívül az őslények szolgája-

tóban lenni vélt állatok is tiszteltettek. Az állatország két osztályra szakadt: voltak hasznos, tiszta és voltak ártalmas és tisztótlan állatok. A tiszták képviselője (Mezdao főszolgája) az *egyszarvú;* Ahrimané volt az *emberfojtó* (Ktesiasnál Martichoras nevű képzelt állat, ember- oroszlán- és skorpiotógokból csodásán szerkesztett szörny.) — Madarak a fényvalókat ábrázolták és mint a lég dalnokai s az istenek szomszédai, ég tolmácsaiul tartattak. Ezek ellenében állott Ahriman *sárkánya;* ennek dewei, a keselyük kányák; hónuk a sivatag, hol busán s magányosan szállongnak; szárazságot, vihart támasztanak stb. — Ló, kivált fehér, Mithra szolgája; ez gyots halhatlan lovakon vágtat a kelet hegyormain, azért a fehér ló, mint különösen a Behram nevű izdnek jelképe, szentül becsültetett, és a napnak áldozatképen nyujtatott fel. — Mezdao állatai közé különösen tartozott a kutya, zend iratokban a hűséget és éberséget jelvényezvén.

Ezen hit-, erkölcs-, és jelképzés tanai a zend vallás foglalatja; a rajtok épült istenszolgálat „mágiának“ neveztetett, Plató szerint. [2]) *Mágia* zend szó, és *mag, mog* papot áldort jelentő névből származik; a *mágok* pedig *med* nemzetnek egyik nemzetsége voltak, mint Izraelnél a *leviek,* assyroknál a *khál-diák,* kikre a zend-avesta lapjait s tanítását bízta Zerdust és néptanítókul, jósok-, álomfejtegetök-, áldorok fejedelmi családvezetök-, nevelők-, népbirákul, s a kényuralkodás gátjaiul rendelt.

A zend vallás bölcsője a *kaspi* tengerpartok, honnan az minden világtájakra kiterjedett; és mivel az emberfaj történetében a kaukáz-európai népáradat lőn uralkodóvá,

[1]) Plato in Alcibiade I. „Perzeknél, mond, a királyfit négy legjelesb férfiú neveli: egyikük a *mágiára* tanítja — *ὰ μεν μαγείαν τε δώάσχει την Ζωροαστρου ΤΗ δώρομαξβ έστι δε τατο &εων θεραπεία* (istenek szolgálata.)“

nem csodá, ha az amott Hirdetett vallástanok a kaukáz-európai népáradat minden ágaiban, úgymint a *médek-, parzok* és *partkoknál,* a *kháldiak-, assyrok* és *babiloniaknál,* utóbb egy oldalról a *kisázsiai phrygek* és *lydoknál,* más felől az éjszaknak eső minden népeknél szemlélhetek. A roppant perzsa birodalom Darius Hystaspis óta vallá Zerdust tanait. Herodot szerint a parzok hajdanta már a nap-, hold-, fold-, tűz-, viz-, és szélnek áldoztak; nemzeti nevök — parz — is a zend vallás tanaiból vétetett: *parzi* világost, *par ez, parz* tiszta, derült földet, fényhont jelent. Strabo tanúskodik, miképen Kappadokiában tűz-szenthelyek *(nupatdzia, πυραιδοι)* nagy számmal találkoznak. Herodot I. és IV. könyve szerint az ázsiai és európai *szittyák* — (szkythek) istentiszteleti s közéleti szokásaik erősen emlékeztetnek a zend tanokra; a tűznek és hasonlag mint a *massagetek, 8 a ur ómat ok,* a napnak is lovakat áldoztak. A *hunok* vallása is zend vala; az Aquileját ostromló *Etele* oldalán számos a jós, ki a közbeesett tüneményekből jó vagy bal szerencsét jövendöl a fejdelemnek. 1)

A kaukáz-európai népáradatnak *pelasg* és *hellen* ága, Ahuro mezdaot Zevs-nek fordità, Aristoteles szerint; és *Zevs* életforrást látszik jelenleni. Mindenüvé tatnak a zend vallásból fénysugarak, melyeket a magára hagyott ember a

[1]) Accidit autem die uno, ut ipsam civitatem circuiret, multis Pithonicis lateri ejus adhaerentibus, in quibus, iuxta fidei suae opinionem, epem maximam ponebat; videns ciconiam de mari evolantem, et in pinnaculo unius palatii, in quo habebat nidum suum, resedisse, acceptoque in rostro euo pullo unó, in maris arundines ilium deportavit. Reversa iterato, et alios pullos suos, simul cum nido, transportavit. Quo vieo rex Attila suos milites ad se vocans, dixit eis: Cernite socii quam ista ciconia futurorum factorum indicia nótát, et urbem istam per nos sentit diruendam: ad fugám, ne pereat cum civibus, se communit: estote ergo in proelio, die crastina, fortiores; nam videbitis civitatem ruituram. Chron. Búd. Podhraczky kiadás 25. lapon.

maga értelmi láthatárához képest módosít; ezáltal a religio külseje, emberi elmére bízva, mint a növény éghajlatok szerint át meg átváltozik. A zend istentisztelet — mágia — honos a helléneknél, kik azt Rómába hozzák: ez a Mithra titkos tisztelete. Még a hithagyó Julián is hymnust költ „a naphoz.[u] Egy tordai iskolamester 1774-ben egy római templom romdarabjaiban márványlapot fedezett fel, melyre „Deo Azizo“ vala írva. *Azizus* edcssai syrok Mars-ja, s egyszersmind Gallien imperator diszneve volt; Julián hymnusa szerint az edessai „örök napnak“ szentelt templomban *Azizus Mars* a nap uttársakint ábrázoltatok, 1) mikből eléggé világos, mikép Rómában a zend vallás fővonalai ismertettek; *„magister“* is aligha a zend *„mag“* szóból nem képeztetett.

A zend vallás alapelveit nemcsak a kellenek- és rómaiaknál találjuk, hanem a *germánok* és *szlácoknál* is. A Mulda viz partjain (Szászföldön) lakozó koldavok magas hegyormon örök tüzet tápláltak, melyhez a nép sokasága imádólag s áldozólag szokott járulni; az égés tüneményeit vallási figyelemmel kiséré, melyekből áldorai által jövendő dolgokat jósoltatott magának.[2]) Az elemeknek a germán népeknél divatozott tiszteletéről tanúskodik Agathias „némely fákat imádnak, úgymond, szintúgy a folyamok vizeit, halmokat és rengetegeket, melyeknek lovakkal, ökrökkel áldoznak[3]) — a

[J]) Windisch Magazin von Ungarn. I. 49. 1.

[2]) „In luco alto et antiquo *ignis* habebatur *perpetuus,* cuius custos fiamén proxime habitabat. Ad bűne ignem confluebant homines varia ligna et cremandi matériám portantes, qua in ignem conjecta *flexis genibus* summa religione ac reverentia adorabant [u] Chron. Coldicense. Meneteiméi II. 665. 1.

[3]) Genti Alemannorum legitima quaedam et patria aunt institute, siquidem Francorum politicam secta[n]tur et leges: in his tamen quae ad *religionem* ac *Deum* spectant, ab his longe dissentiunt, nimirum qui *arbores* quasdam adorent propitientque, nec secus et *fluminum. aquas collesque* et *saltus;* quibus perinde *religiose* id agant, *equos* et

szláv népek hitregéi szerint Szvantovith (fényisten) háromszáz lóval és egy fehér paripával ábrázoltatott; ellenese Cser· nobog (fekete isten). — A villám istenének (Peron, Pierun, Prono, Perkuno, Párom) ökröket áldoztak fel, Perun szobra a starigradi (Altenburg) tölgyek közt emelkedett; 1) a livonok és poroszok a Vevjasza vize melletti hegyen örök tüzet tápláltak tiszteletére [2]) *Bruna* és JFesprím városok Peruntol nyertek nevet.[3]) 1) — A *vendek* egyik bálványa volt *Flinsz 1)* a *bolgárókról,* kiket a Duna alsó részein s a Tisza pártákon oly számosán láttunk honolni, ezt irja egy régi hellen emlék: „A bolgárok eleinte Isten ismerete nélkül *(adsot*:) éltek, s tiszteltek darab fát, csillagokat, növényeket, bálványokat, meg állatokat [5])

Ama darab földön, hol a zcnd vallástanokat virágozni szemléltük, iigy mint az egykori *nagy szUtyaföld'őn*, találjuk

bővet et infinita huiusmodi pccora desectis cervicibus *immolant.* Agath. Lib. I. 393. 1.

1) Helmold Chron. Slav. libr. 1, cap. 83. — Procopius de bello Gothico libr. 3.

[2]) Miechovius de Sarmatia Europ. cap. 2.

[3]) Brünnben Perun tiszteleti játékhegye maiglan *Spielberg; Veszprím* Vés Peruna, mintegy *Perun* ligete, a szláv szószármaztató k szerint, v. ö. Stredovszky Morav. Sacra 35. 1.

1) Bonfin (Rerum Ung. Decades Frankfurt 1581. dec. I. libr. I. 24.1.) Veszprémről ezt mondja: „-4Ó *albo főnie Alamannica linqua nomen accepil*[u]. E véleményt elfogadja és védelmezi Szerdahelyi is (Chorographia Kassa 1770. 118. 123. 1.) Legújabban Szabó Károly is (f. h. 68.1. 5.) a német *Weittbrunn,* vagy Weissbrünnből származtatja. — Róka végre (vitae Vesprim. Praesulum 3. 1.) az általunk fönebb a szláv rítus előadásánál többször idézett De Conversione Bojoariorum czímú iratnak e szavaiból: Anno865. AEppus Juvaviensium Adalwinus ad ortahum consecravitEcclesiamin honorem S. Michaelis Archangeli *in proprielale Chetilonity Wezileburgot* hoz ki, s ez alatt Veszprémet érti. Tehát szintén német nyelvből származtatja. — *Kn.*

[4]) „Flincz (odor Flyns) der Wenden Abgott stant auf einem Flyns Steine.“ Excerpta monachi Pirnensis Menckennél II. 1510. lap. „Hatten och einen Abgott Czernebock genant. U. o. 1525.1.

[5]) Kollár bibi. Caesar. I, 759. 1.

a *magyar nemzet őseit* kikről ha *szittya* eredetök még kérdésben forogna is, nem alap nélkül gyanítható, hogy szintén a zend vallásban éltek. Minthogy azonban a történetben csak tények s hiteles adatok döntenek, gyantásoknak pedig helye nincs: hiteles forrásokhoz kell fordulnunk.

Uralvölgyi eleink zend vallásáról háromféle tanuk adnak bizonyságot, úgymint a velők egykorú irók bizonyításai, aztán a magyar nyelvben és erkölcsökben létező s még ma is észlelhető emlékek. A bizanti Írók könyveiben eleink *turk* népnek neveztetnek; egyikök, Theophylaktos Simocatta ezt írja: „a turkok igen botorul tisztelik a *tüzet,* a *léget* és *vizet,* dalokkal magasztalják *& földet]* de csak *egy fölényt* imádnak és *istennek* nevezik azt, ki e világegyetemet (eget és földet) létre hozta; ennek lovakat, ökröket áldoznak s azokról, kik az áldozattal foglalkodnak, azt hiszik, hogy jósolhatnak.[u] \) Ebből világos, hogy a *négy elem,* különösen a tűz tisztelete és azon hit: az elemek alárendelt lények, fö lény a mindenek alkotója, a turkok azaz eleink vallása volt, mely Turk név épen úgy, mint az egykori szittya, az éj szak ázsiai népek köz nevezete lett; e népekről még Edrisi (arab iró 1154-bŐl) azt iiqa, hogy „jobbára bálványosak és *tilzimddók“* [2]) Abulfeda szerint a magyarok tüzimádók [3]) *Avar* rokonainkról írja Menander, mikép fejedelmök a keleti rómaiakkal békét kötvén, kivont karddal a mennyre s az ott lakozó tüzistenre esküdött légyen. [4])

[1]) Theophylaktos hist. 1. 6. in corpore Hist. Byzant. Venetiis 1729. 2, 259. 1.

[a]) „presque tons ces peuples sont idolatres et *adorateurs du feu** Edrizi traduit par P. Amadé Jambert 351. lapon.

[3]) Tudománytár 1842. II. 82. 1.

„Ut ipse et uni versa gens Avarum gladio consumeretur: *coeluni* ex alto ipsis et *Deus ignis,* qui in coelo est, irrueret. . . [u] Menand. de legation. Velenczei kiadás szerint lib. 2, 86. 1.

Nyelvünkkel örökölt ősvallási emlékek közt legelső azon szó, melylyel a *keresztény* magyar is maíglan nevezi amaz öröklényt, ki „legyen“ szavával teremtő a világegyetemet s hármas személy egy lényegben, tudnillik „*Isten*“. E szónak Sanskrit, zend, kháldi és héber nyelvben található gyöke *as, es, esta, tüzet, égést* jelent 9 (melyből nyugati nyelveinkben van *αξω*, asso, ess, heisz, astron stb.) Parzok- és zendek nyelvében azon gyökből képeztetett *Mesdao,* a jó lény, ennek hét társa *Ized* vagy *jazad*, és ezek közt *Ardibehest* tűzszellem, *orvaz est* növény tüze (élete), *Váz est egy* tűzhányó hegy tüze; *Spen est* konyhatüz stb; a Bundehes könyve szerint *Satanstse* életet, *keherp estse* testet, *fevis istse* öntudatot; *beod estse* észt, *oroanem tse* ítélő tehetséget, mint szintannyi tüztüneményt jelent a zendek és parzoknál. — A *kháldiáknál* minden dolgok eleje s forrása a fény *Jasdan,* a sötétség *Ahramán* nevet viselt, Abulfeda szerint[3]). Phrygeknél *Hestia* hegyi tűzöl tárt jelente, aztán a phryg „magna mater“ jelentése alatt a hellenekhoz, ezektől Rómába mint *Vesta,* eljutott, mely istennőnek, mint ki a fold 5 világ központját képezi és a lég fényét nieggyujtja, a tűz szentelve volt. így *Ist vagy Isten a* zendek- s magyaroknál tüzet, és személyesítve a Tüzszellemet jelentette, melynek képében, mint látszik, Ahuro mezdaot — (mintegy úr istent) és Mithrát is együtt gondolták magoknak; és eleink a nevezettel különösen akkor éltek, midőn a Jólényt akarták kifejezni. Urnák hívták Istent zend nyelvi értelemben; mert Ahuro zendben Burnouf szerint mester, urat, jelent. Jónak is nevezi istenét a magyar, mely szavát eredetétől fogva mint szem nemzetségi örököt, Jehova szóból Joh Jóra rövidítve bírt és a tüzimádók közé jutva,

[1]) V. ö. Exodi 3, 2. 9, 24. — Eichcoff „Vergleichung der Sprachen von Europa und Indien.“ Leipzig 1840. 196. 1. stb.

[2]) Pocock Spec. hist. arab. 146. 1.

vele nem fő- s tulajdonnév, hanem csupán melléknév gyanánt élt 1)

Ahuro mezdao gyakran *szpento mainyus* (szóról szóra szent mányos-, vagyis szellem-, nemtő-)nek neveztetik zend avestában; *mainyus* szellem vagy nemtő. Es *mányos* vagy *mány* nyelvünkből teljesen ki nem pusztult; sőt a második zend főlény nevében megmaradt:′ *Ar mány,* zendül Aghro mainyus, mintegy ártó szellem. Phrygeknél arman annyi mint háború.[1]) Örmény fold a népek eredeti hona, melyből ki kellett költözniök, Ar-menije nevet visel. Egyébiránt *man* vagy *men, meny* gyakori a zendeknél. *Bahman* a fény királya, Ahuro mezdao hét istentársa, kit ez a többi égiekfeje- s védeülrendelt. Zend nyelvben *aszman* Burnouf jeles commentárja szerint, eget, menyországot tesz. A zend avesta tanítja, miképmeedao ingatlan égben lakik, melyből egykoron negyvenöt nap alatt a keringő eget—peíramant — létesítette. A *man* név belien s latin nyelvben *μην* és *m.ensis,* és németben *Mann* és *Montag,* Mond nevekben látható. — *Ahuro mezdao* fényhona e világon volt a Gustasp fejedelem művelte tartomány, mint eszményéeitett paradicsom, zendül *eeriene veedjo,* mi azt látszik mutatni, hogy a héber, magyar s hellen *éden (ήΰονη)* zend eredetű. — *Kordod* (magyarban *kor)* az évek, hónapok, napok s idők királya volt. — Ármány segédei — a daw vagy dewok ellen

1) Lányi itt e szó elemezésében a régibb irók által elfogadott után jár. Újabb vizsgálódások más irányt követnek, mint Ipolyinak e szavai mutatják: „Azért osztom Feszler (Gesch. d. Ung. I. 340. 1.) véleményét, *hogy az Isten név nyelvünk saját és eredeti elnevezése* s annak származtatása a perzsa atesch, vagy kaidéi eshtatól és a héber jeshtől, csak annyi valószínűséggel bir, mintha azt a hindu ishana vagy vishnu istenség! nevekből magyarázzuk; ezt véli Kállay is (Tud. tár 1843. II. 356. 1.) hogy a szót már őslakunkban bírtuk, legalább — úgymond — semmi bizonyost sem következtethetni belőle *a tűz- és naptiszteletre,* mely közös volt egyéb népeknél is.“ (M. Mythologia 2. 1.) — *Kn.*

2) Görres Mithengeschichte 210. 1.

Zerdust a Vendidad (helyesben vidaéva data) czímú zenda-vestafejezetet irta; mely *dew* szó magyar nyelvünkben *déva, dévaj* szóban megmaradott; de a hellen *Ζευς* a latin deus a szláv div stb. nyilván a zendnek köszöni eredetét. Sanskritban (dewa) istent jelent, mi a szónak első értelme volt, melylyel Európába is hozatott; parzok- és zendeknól azonban oly sorsa volt, mint helléneknél a da^ov-nak. Eleink harcz előtt *Ármányhoz* s az ő dévaihoz szoktak könyörögni. 1)

Ide tartoznak még sok oly szavaink, melyeknek *zend* származását bebizonyítani nem lehet, de tárgyaik a zend vallástól eredtek s az európai nézetek körét túlszárnyalván, csupán a zend vallásfogalmakból magyarázhatók. *Lidércz* éjjelen járó, röpködő tüzes lény a boszorkány nyomás okozója; — *Táltos* ösmagyar áldort teszen; *Theophylaktos* és szent *László* törvénye szerint[a]) magyar eleink hegyormokon, kutak mellett, erdőkben szoktak vala áldozni *Hadúrnak,* a régi zengek, parzok és szittyák modorában[3]), kövér, fehér ló az áldozati állatok közt legkedveltebb vala, mily áldozatot, vagyis ősi kifejezés szerint, *áldomást* a négy folyam partjain gyakran tartottak [4]); az utódok csak az eladás s vétel alkalmakon áldo-

[1]) Lányi ezt Muglennek — illetőleg Thuróczinak (Chron. II. 3. fej.) azon helyéből következteti, hol Árpád „cum suis de aqua Danubii cornu implens, ante omnes Hungaros super illő cornu omnipotentis dei clementiam rogavit, ut dominus eis terrain in perpetuum concederet/ E szavakra következik: „finitis his verbis omnes Hungari clamaverunt *deus deus deus* .tribus vicibus, *et ibi inventus est usus isle, et servatur apud Hungaros usque modo.*[u] — Hogy lehessen e szavakból *Ármánynak csata előtti segédül hívását* kihozni, be nem látom, annál kevésbé, mert Ipolyi szerint Ármányt „szoros polithcistikai istenségi alakkint ősvallásunk nem birta“ és e szóban legfőlebb „csak egy főbblényi képzet, szellem inkább, mint istenségi név és alak volna kimutatható/ (M. Myth. 25. 26. 1.) — *Kn.*

[2]) Decret. S. Ladisl. e Synodo. Zabolch. 1092. cap. 22.

[3]) Herodot Melpomene.

[4]) „More paganismo occiso equo pingvissimo magnum *áldumás* fe-

mást ünnepelik, milyenről okleveleink is emlékeznek. így, midőn *Farkas* kővári várkapitány előtt 1424-ben egy szőlő adatott el, az illető felek áldomást („victimam bibitionis[u]) tartottak. [1])

A *hetes szám,* melyet, mint a négy elem eszméjét, a parzok és zendek minden intézetei s hivatalaiban ismételve fellelhetni, eleinknél nagy becsben volt; az új honba vezető fomagyar *hét vezér* Vala; Erdélyben *hét várat* emelnek stb.

A kifejezés: *farkast kiáltani,* a futamodás jelentésében véve[2]) is ősvallástani szint visel s a zend állatkülönböztetéshez tartozik. *Eb, farkas* stb. állatokról bizonyos, hogy a régi magyaroknál vallási szemmel nézettek (mint ez a bajor főpapoknak a római pápához irt panasza tartja 899-böl.) A szlávokkal szövetkező eleink kutyára, farkasra [3]) s hasonló utálatos állatok- és dolgokra esküdtek 1) . E szokásnak maiglan akadhatunk nyomára, köznépünknek ama kedvelt, de aljas szólamában, midőn *eb-* vagy *kutyának* tulajdonítja a teremtést s valaminek adását. — Tiszteletben tárták őseink ama zend meseállatot is, mely szárnyas oroszlánhoz hasonló, négy lábú

cerunt“ Anonym, cap. 16. és cap. 22. „gavísi sunt gaudio magno et more paganismo fccerunt *áldumds.*[u]

[1]) Fejér Cod. dipl. X. VI. 628.1.

[2]) „Hang ári *lupo iuxia antiquam ipsoriun consucludinem proclamato.*“ Thuróczy Cron. IV. 27. fej.

3) „Nos praefati schlavi criminabantur, cum Ungaris .fidem catholicam violasse et per *c cinem.* seu *lupum* aliasque nefandissimas et ethnicas rés sacramenta et pacem egisse. — “ Fejér Cod. dipl. I. 232.1.

- 1) Kállay (A pogány magyarok vallása 111. 1.) a bajor főpapok levelének iménti szavaira ezeket jegyzi inog: „A bajor püspök levele szerint a pogány magyarok kutya vagy farkas vérrel szokták az esküt megpecsételni; de ha meggondoljuk, hogy a levél tartalma szerint is a szlávok panaszkodtak a püspök ellen, emez pedig visszatorolja rájok az elkövetett bűnt — inkább *szláv szokásnak* kell azt venni; mert Kestut is (a Nagy Lajos királyunknak meghódoló lithván fejedelem) barom vérrel crősíté meg esküjét, vagy pedig a kun és bolgár népet illeti a vád“ (kiknél az esküvőfelek kutyát szoktak kettévágni). — *Kn.*

kormos *gryph* alakban ismeretlen levelekkel bővített lábak és farkkal ábrázoltatok. Ily gryphet láthatni amaz igen becses ősmagyar ereklyében, melyet a jászföldi *Benőnek* elnevezett pusztán a homokból szél által feltakarva egy lovas cs ontvázán találtak. A csontváz egykori viselőjét „Bene vitéznek“ nevezték el és a vele talált közel 30 vagy 40 darab, gombokul használt ezüst pénzből vélik, hogy Z. *Bereugár* császár (915—923) korába tartozik.. Egyik csatt alakú ezüst ékszeren tündöklik a fonemlített *gryph 1) · Bene vitéz* maradványaival együtt még lovának zablája, két kengyel vasa, nyilak, 30 darabnál több ezüst boglár vagy pikkely megaranyozva s egyéb, faleveleket ábrázoló ezüst ékszerek találtattak: — mind a nyugati typustól különbözve s minden szakértők véleménye szerint valódi keleti viselet. Az volt t. i. őseink szokása, hogy az elhalt bajtársat vitézi módra, fölhányt homokhalom alá temették; kedves lovát, fegyvereit s köntöse ékeit melléje rakták, mit „ritu paganismo[44] történtnek mond a Névtelen cs Thuróczy. A halmot, rendszerint a halott birtokán levőt, *háznak* nevezék, mint ez még a *hunok* korából bizonyos, kiknek *Keve* nevű vajdája *Keveházán* takarittatott el[2]). Úgy temettetett cl *Árpád, Ketel, Botond, Tulma* stb. Az elhunytnak emlékezetét rokonaik gyászáldomással, *torral* ünnepelték.

Turul (tán *gerle,* mások szerint helyesben eas-faju) madár [4]), mint a magyar fejedelmi család s az egész nemzet czi-

1) Magyar ak. évkönyvei II. 282. 1. Vadassi Jankovics Miklóstól.

[2]) „Ut autem cognoverunt Huni retrocessisse suos adversarios, ad locum certaminis sunt reversi, et cadavera suorum sociorum, et Kevam Capitancum, more Scitico, prope stratum, ubi statua solemnis lapidea crecta est, decentiosissimc subterrarunt, locumque ilium, et partes illas *Keveháza* vocaverunt.“ Cbron. Búd. Podhráczky kiad. 1G. 1.

[4]) E szót Jászay így értelmezi: „Hogy itt (Kézainak a következő jegyzetben levő szavaiban) a„turul“ szó csak irásbiba *Karul* = karvaly helyett, kétséget nem szenved“ (Magyar nemzet napjai az arany bulláig

mere és zászlója 1), aligha nem hitregés állat. Előd nejének, midőn Álmos herczeget szülendé, Turul madár (avis quasi in forma *asturis)* jelenik meg s ivadékának fejdelmi rangjáról biztosítja [2]). — Π. *Endre* pecsétjén (1223-ból) jobb felől a nap, balról a *hold* és szarvai közt *csillag* képe látható; de ennek családczimeri vagy ősvallási jelentése aligha volt.

Eleink ősvallásának a zenddel rokonságára utal némileg az is, hogy jövendő, *sirontuli életet* hittek, mint ezt egy, alkalmasint költött esemény elbeszélésében olvashatni, mely szerint az augsburgi csatán elfogott *Lél* vezér, mielőtt kivégeztették, hatalmas kürtjével Konrád fejedelmet agyonsujtotta ezeket mondván: „Te előttem menendsz más világra, és nekem szolgálni fogsz". „Mert az a szittyák hiedelme, jegyzi meg utána Thuróczi, hogy valahány ellenséget levágnak, mind valamennyien szolgálni tartoznak nekik más világon[u] [3]). — Ezen *Léinek* — Jászberényben őrzött állítólagos kürtje, nevezetes emléke a magyar őskornak. A fél röf hosszú, negyedfél font

72.1.2.) — Ugyanezt Szabó Károly még világosabban így fejti ki: „Krónikáinkban a magyar nemzeti zászlónak czimermadara turuZ-nak van Írva, mely szónak megfelelő madárnév nyelvünkön nem létezik; de ha a t betű helyett C-t teszünk, mely két betű annyira hasonlít a régi kéziratokban, a *curul* leírásban megtaláljuk a nép által sok helyt máig is *Kar oly* -nak ejtett *karvaly* madárnevet." (A magyar vezérek kora. Budapesti Szemle III. 263. 1.) — „Nem kételkedhetünk, hogy e madárnak *ösvallási* jelentősége volt; mert csak így magyarázhatjuk meg, miért divatozott ezen *országezimer* épen csak Gyejcsa koráig, tehát épen azon időig, midőn nálunk a keresztény vallás kezdett lépni az ős pogány hit helyébe." (Kerékgyártó magyaror. mivelődésének tört. I. 208.1.) — *Kn.*

t) „Banerium quoque regis Ethelae, quod in proprio scuto gcstare consveverat, similitudinem avis habebat, quae hungarice *Turul* dicitur in capita cum corona. Istud enim Banerium Huni usque ad tempóra Ducis Geichae, dum se regerent, pro communi in exercitu semper secum gestavere." Kézai Simon Chron. hung. 1. 1. cap. 2. Chr. Bud. Podhr. kiad. 19. lap. Szintúgy Thuróczi Chron. 1. c. 13.

2) Chron. Bud. id. hely. 35. lap.

[3]) Thuróczi Chron. 2, c. 25.

nehéz kürt, Konrád halálának állítólagos oka, hihetőleg *Lél* korába tartozik; rajta a *gryph* vagy sárkány s több hitregés eseményekre utaló alak- és cselek vény rajzolat szemlélhető.

Osvallási divatok közé tartozott a zend *magia,* magyarul *bűvöl és, báj olás, varázsolás, kuruzsolás,* melyet hajdan a magyarok táltosai, jóslói gyakoroltak vala, s melyre a keresztény korban az ősvalláshoz visszaszegődők, mint *Vatha* és fia *Janus* azonnal vetemültek 1) . *Zsolt* fejdelem korában a jóslat, varázs olás nagy kiterjedésben űzetett[2]) mi azonban keresztény népeknél is divatozott. Ezen a keresztény magyarok közt is folyvást űzött életmódot tartá szeme előtt szent *G dlért,* 1030—1046 táján Csanádi püspök, midőn a korabeli dévaj lakmározásokat, hamis jóslatokat csüszegéseket a bálvány osság maradékának bélyegezi[3]); *Manichaeusnak* a zend vallásból vett s így a magyar ösnézetekkel is rokon tanát, mely szerint Is-

[1]) „*Vatha* de castro Bolus, dedicavit se daemoniis radons caput 8uum et cincinnos dimittens sibi per trés partes, ritu paganorum: cuíus filius nomine *Janus,* múltúm postmodum tempore *ritum patria* sequendo congregavit ad se multos *magos* et *pythonissas* et *aruspicee,* per quorum incantationes valde gratiosus crat apud dominos. De multis autem *deabus* suis una nomine *Rasdt* capta fuit " „detestabili et execrabili admonitione illius Vathae omnes populi libaverunt se daemoniis et caeperunt comcdcre *equinas* pulpas —" Thuróczi Chron. 2. c. 29. — Szent Gellért életiratában áll: „equinas carnes."

2) *Gerhard* lorchi érsek VII. *Leó* pápától (936. táján) utasítást kért „.de *auguraloribus* et *incantalricibus* et *maleficis,* variomodo mortificatis * a populo, si aliqua poenitentia debet exigi", mire *Leó* meg is küldé válaszát. Fejér Cod. dipl. I. 247. 1.

[3]) „Infandorum idolorum cultura omnis mali causa est, et initium et finis. Aut cnim dum *laetanlur, insaniunt* aut *vaticinantur* falsa aut vivunt injustc aüt perj uránt cito . Dicant se non insanire, qui quotidie scurrarum debacchationibus insistunt. Dicant non insanire vigilias plenas habere in nocte *more cthnicorum prandia* celebrantes et usque auroram mensas protendentes illecebrosissimas ." Deliberatio Gerardi supra Hymnum trium puerorum. Batthyányi. S. Gerardi scripta et Acta. Alb. Carol. 1790. 152.1.

ten a gonoszát is teremté, különösen megtámadja s helyébe a keresztény egyház tanítását adja elő [1]) .

Oroszföld tartományaiban szétszórt törzsrokonaink, a *baskír, vogul, mordra, cseremis, osztják, komimurt, csuvas, votják, est, sirjen, perem, kond, karjel, mesgyer, udmurt, mat, moksa, csud, lapp* és *fenn* népek, sok emléket tártának meg az ős vallásból. Már a XIII. században nagy (ázsiai) Magyarföldön utazván fráter *Julián,* azt Írja, mikép Etel (Volga) víznél oly pogányokat talált, kik Istenről mit sem tudnak, 1) inindazáltal nem bálványosok, hanem baroméletet élnek; a földet nem művelik, ló- farkas- s más állati húst esznek, tejet, bort, vért isznak 1) . De Cseles Márton 1695. táján őket már bálványosokul találta; kígyót tiszteiének s Istenkint azon állatot imádták, melyet felébredve legelőször megpillantának [3]). — Az Ural bérczei közt van számos üreg és domb, az ösvogulok szenthelyei, miket a szomszéd orosz *sajtárkának* mintegy sátánlaknak nevez; a vogulok csak 1722. óta tértek a keresztény hitre s az ősi természetvallás mágusi alakján, a *samanismuson* csügtek, mely a földsarki népek közvallása vala. A mai *peremiek,* ősi, ugor nyelvüket elvesztve, ösvallási szokásaikból teljesen le nem vetkeztek. Hegyektől távol lakván, barlangot nem bírhatnak, azért *keremet* — azaz sövényzett körbe gyűlnek, hol vallástiszteletök tárgya a nap- vagy holdban honol, neve *Törym* vagy *Töröm,* mely szó a dunaparti rokonoknál Istennek *Teremtő* nevezetében fenmaradott. Halottaikat mindennel ellátva temetik: jele a sirontuli élet hitének. *A Baskír*

1) S. Gerardi scripta et Acta 4. 9. lapon.

1)„Nullám habentes Dei noticiam.“ E szavakra azonban helyesen megjegyzi Ipolyi (Magyar Mythologia 18. 1.) „melyek közönséges krónikási és missionariusi phrásisokkint nem akarnak többet mondani, mint: nullám *veri dei* noticiam.*' — *Kn.*

2) Fejér Cod. dipl. IV. I. 55. 1.

Kéziratból a m. k. egyetem levéltárában.

vagy *Voskiroknál* a bűvészet félelme igen nagy. *Bilvész* ősmagyar nyelven *fenének* hivatott, 1) mely szó svéd nyelvben bűvészt jelent; a *fennek* és *lapok* kivált a legéjszakiabbak hatalmas bűvészeknek tartattak. Egyébiránt a fenneknél is a samanismus sok nyomát láthatni; fenn és lap dombokon sok még az oltár, melyen az ősök áldoztanak. A nap-, hold-, csillagtisztelet, a lóáldozat stb. mindeneknél található 1) .

Az emberi szellem történetében a zend vallás egyik gyűrű csak, mely az ősidőt az utókorral összefoglalja; egyik mérkö a hosszú pályán, mely valamint nem kezdet, úgy nem is vég, és nemkülönben, mint az ind Brachma, a sin Fohi, a thibeti Buddah, az egypti Hermes, meg Thaut, Minos, Thuisco hittana — mindnyáján egy távolban fénylő közös eredet pontjára mutatnak, benne mint egyes sugarak a fényforrásban központosulnak. Valamint azokban, úgy a zendben is elevenen *ég* az elmúlt aranykor emlékezete; sajnosán kesereg a kés söbbi romlás fölötti panasz, melyen az egyes népbölcsek segíteni iparkodnak: azok mellett s velők egy időben s térben vonul a csekély számú héber nemzetnél Mózsesnek tisztán föntartott tana, melyből az idők teljével, a Megváltás és helyreállítás korában fejlendett a kereszténység, mint az eredeti istennyilatkoztatás teljesülése.

Nem kell, nem is lehet gondolni, hogy Zerdust magas nézeteit, mélyen egybevető elmélkedése· eredményét, a zend avestai tanrendszert oly egészen és tisztán bírták volna a si-

1) Fene, Ipolyi szerint (f. h. 30. 1.) rósz tulajdonságot kifejező értelme után, „nyilván egy ily gonosz lény, tagadó elv, rósz szellem fogalmából eredhetett/ — *Kn.*

[2]) Mindezen oroszföldi népekről olvashatni *Schubert* Scheffer Faltat, Müller* stb. orosz meg német-tudósok munkáiban. Müller szerint: „Mordvani Cseremissis similes moribus, — venerantur «οίβτη, *lunam, equoe* aliaque animalia“. Collect. Rer. Russ. 3. 45. L

vatag vándorai, szeretett eleink, mint vallá azokat a nép, melynek keblében támadtak, vagy a népek egyeteme, mely Kyrust uralta. Sót e népekről is olvassuk, miként a zend tanok mellett ősi isteneik *(οεοι πατρώοι)* tiszteletét is megtarták. Mennyivel inkább fel kell ezt tennünk azon népekről, melyek az új műveltség tüzpontjától távolabb s többnyire helyről helyre vándorolván, anyagi gondok miatt emez újabb elvontságokból legfölebb a főbbeket tárták meg; a rendszer részleteit egészben aligha ismerék. Annyi mégis bizonyos, hogy eleinknek hellenféle isteneik, kik egykori emberekből lőnek, nem voltak: kép, templom vagy oltár a parzi vallásban idegen dolog, miben Strabo, Xenophon is megegyez, így jelképeik is kevesek. Alsó néposztálynál többnyire egyszerűbb, úgyszólván tisztább vagy természethivebb volt e vallás, mely királyi s az uralkodó kasztokban eszmekép és szilárdabbul nyilvánult. 9· .

A nagy jáfeti Gógágu törzsöknek, mely a szemiekkel hosszú ideig, egész a nyelv kölcsönzésig határos, sőt vegyültnek is látszik, csak egy parányi része, a hét-nyolcz csapatból álló magyarság a maga nagy testétől vándorlásközben elszakadva, idegen nyelvű s vallásu népek közé elegyedve, ide s tova hányatva j itt nyelvében, amott vallásában századok folyta alatt valamit vesztve, valamit nyerve, mind a kétféle szerzeményét új idegenszerü elemekkel bővítethette és, miglen a Duna völgyébe bocsátkozott, sokféleképen idomíthatta át.

1) I. *Endre* rendeletében van ugyan szó „hamis istenek — s bálványaikról“, miknek lerontatása parancsoltatott: de — föltevén, hogy Bonfin, ki azt hist. dec. 2. 1. 2. közli, pontosb iró, mint voltaképen mutatkozik —, a hamis isteneket s bálványokat őseink Európában fogadhaták. 1)

2) Ipolyi (f· h. 497—503.1.) ellenkező véleményben van, állítván, hogy az ős vallásban megvolt a bálványozás. Ellenben Kerékgyártó (f. h. 440.1.) tagadja. — *Kn,*

Eképen a zend vallásnak eleinknél tiszta, ép, és teljes voltáról szó sem lehet. 1) Egyébiránt is a gyakorlati élet

1) Annal kövesbe, mert minden egyébtől eltekintve, már magában véve sem szabad azt állítanunk, hogy eleink ősvallása a zend volt. Helyesen mondja idevonatkozólag Ipolyi: A magyar ős vallás „már ázsiai ős székeiben s még inkább vándorlásai közt, az ott rajongó különféle vallási rendszereket követő népekkeli érintkezésnek folyvást tevékenyen szereplő élete által kitéve, kétségtelen, hogy nem egy ily idegen eredetű elemet vett fel, minők már különösen a *zend-áriai,* talán *manichei,* sőt *ludhai* egyes tanok, szertartások stb. lehettek; melyeknek azonban bizonyos és szoros kijelöléséről ma már szó sem lehet, annál kevésbé (lehet) az ily feltoluló olykori nyomoknál fogva ős vallásunkat azonnal a parzi vallás vagy a manicheismussal azonosnak tartani, mint az eddig többnyire történt; így természetesen ős vallásunk kérdése a legrövidebben volna megfejhető, róla csak azt kellene elmondani, mi, már amazokról köztudomású; mit én azonban sem saját, sem általában a magyar mythologiai vizsgálat feladatának nem tarthatok.“ (M. myth. XLIX—L 1.) — Az Ármány szó fejtegetésénél pedig ezeket mondja: „Nemzetünknek a skhithákon és parthokon át majd ismét egyenesen, a perzsákróli származtatása vagy legalább a nyugatáriai zend néppeli kétségtelen érintkezésénél fogva, miután még Ősvallásunknak a perzsa mythossali — különösen az isten név, tűztisztelet, magia s többire nézve találkozásai is alapul szolgáltak, a zendparzi és ősmagyar vallás közti azonosság, vagy legalább szoros rokonság a legtávolabb határokig kiterjesztetett. Innét hogy az ismeretes perzsa vallási dualismusnak felvétele az előtérbe lépett s annak az *ormuzd* és *Arimanlani,* mint jó és rósz szellemben! személyesitése állíttatott fel. Az egésznek alapjául a nyelvünkön máig tulajdonság névi értelemben használt *ármány* szó szolgált; a felületesség azonban, melylyel az tárgy altatott, csak kevés bizonyságot volt képes nyújtani.“ (U. o. 24—25. 1.) — A magyar ősvallást tehát önállóan kell fejtegetni; de mert a zenddel kétségtelenül érintkezett, Lányi itteni fejtegetése minden esetre figyelemre méltó. Fejtegetése nem kimerítő ugyan; de átnézetül elég; ennél többet pedig, e munka irányát tekintve, nem is kívánhatunk. — Az ős vallás bővebb tanulmányozására e szakmunkák szolgálhatnak: *Otrokocsi Forte Ferencz.* Origines Hungaricae seu Liber, quo vera nationis Hungaricae origo et antiquitas e veterum momunentis et linguis precipuis panduntur. Franequerae 1693. két köt; *Comides Dániel.* Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Halála után kiadta Engel Becsben 1791. egy köt.; *Horvát János,* később fehérvári püspök, A régi magyarok vallás s erkölcsbeli állapotokról, megjelent a Tudományos Gyűjteményben 1817. II. 27. 1.; *Ipolyi Arnold* magyar mythologia.

mezején a föld művelését, a növények ápolását főszabályul tűzvén ki, az ember belvilágáról pedig közelebb való tudomást nem vevén, a gondolat s érzelem igazgatását, nemesbítését, szóval az erkölcsök s életszokások művelését teljesen elhanyagolta. Ezen körülményhez járult a kénytelenség, mely szerint szüntelen vándorlásban honkeresésben elfoglalva, gyakorta terméktelen sivatagon honolva, az élet fogyatkozásai és fold meg éghajlati körülmények Őket az uralvidéki, vagy Don s Dniepcrparti kietlen, hallgatag pusztákon egyedül nyereségesen gyakorolható baromtenyésztésre kényszeritették; az élelmen s durva öltözéken kívüli szerek beszerzésében a szomszéd földművelő s kereskedő népekkel űzendő árucserére utasították 1) később állandó lakhelyekhez kötött a művelődés anyagi eszközeivel — foldmüvelet s némi iparral biró négyfolyamos népek közé hóditó urak gyanánt jutván s xigyszólván, merő élvezetre felhiva a magyarok, sok század óta megszokott életmódjukat, t. i. a baromtenyésztésen kívül gyors lovaikon gyakorolt hadakozást zavartalanul folytathatták, mely végett a

Pest 1854. egy köt.; Kállay Ferencz, A pogány magyarok vallása Halála után kiadta ifj. Réső Ensel Sándor. Pesten 1862. Legújabban *Kerékgyártó Árpád* Magyarország művelődésének Története. Pest 1859. L 416. lapon: A magyarok ösvallása — A többi ide tartozó egyes czikkek vagy értekezések Ipolyinak iménti klassikus müvében (XV—XXXIV. 1.) és Kerékgyártónál (f. h. x. jegy alatt) soroltatnak el. — a Lányi által annyiszor fehozott zend vallásnak szent könyveit pedig legszabatosabban kiadta szláv, német és franczia fordítással *Pietraazcvszki Ignácz* berlini egyetemi tanár: Zend-Avesta ou plutot Zen-Daschta expliqué d'aprés un principe tout á fait nouveau. E munkának német czime: Das schlavische Eigenthum seit dreitausend Jabren oder nicht Zendavesta, aber Zendaschta, das heisst, das Lebenbringende Buch des Zoroaster. Berlin 1857. három köt.; És ugyanő: Deutsche verbesserte Uebersezung der Bücher des Soroaster. Erster Theil Zen-dawasta (das Leben-Gebende!) Berlin 1865. — *Kn.*

1) Jelesen jegyzi meg Reiffenberg: „c'est á la géologie que nous demanderons nos premiers souvenirs[4*] Guizot hist, de la civilisation en Europe XII. lapon.

hegyi szoros vidéket kerülve a Névtelen szerint 1) a fegyverrel szerzett föld síkjain települtek meg. — Úgy éltek még századok múltával az ős hazában visszamaradt magyar rokonok is Julián atya szerint, a földet nem művelték, ló farkas- s más ily állatimat ettek, kanczatejet s vért ittak. Plancarpino szerint a vaskirok s nagy magyar ősrégi lakosok várost nem bírnak, hanem vándor nyáj örök és csak újabb időkben kergeté Őket az orosz kormány falvakba, mik közönségesen 10—50, fából összevert ault (ólt) számlálnak; jobbára lóháton élnek, sőt temetnek is. 2) Mit az azovi tengerpartokon élő hunokról irt az őket ismerő Ammian Marcellin ®) az, ha hun rokonságunk eltagadtatik is, magyar eleinkről is elmondható oly tetemes befolyása van az ember életmódjára, erkölcseire s némileg testalkatára is a lak föld szerkezetének. 4)

A „fegyverre kemény nép[u] európai új honában, jóllehet oly időben érkezék meg s hódita, midőn a különben hatal más német, szláv 1) és görög szomszéd államok sülyedőben

1) „ Angus ta loconun non suffcrentes/

2) Müller Ugrischer Volksstam 151. 1.

3) „compactis omnes firmisque membris et optimis cervicibus- prodigiosae formae et pandi, *quales in commarginandie pontibus tffigiati tdipitcs dől an fúr inrompfe* neque igni neque saporatis indigent cibis, sed radicibus herbarum agrestium et semicruda cuiusvis pecoris carne vcscuntur — indumcntis operiuntur linteis vei ex pellibus silvestrium murium consarcinatis — in equis quivis in hac natione pernox ct perdius, emit et vendit cibumquc sumit ct potum et inclinatus cervici angustae jumenti in altum soporem ad usque varietatem effunditur somniorum. Et deliberatione super rebus proposta seriis hoc habitu omnes in commune consultant/

4) *Gfrilmi Rhegino* apát s *freysingi Ottó* püspök magyarjai szintúgy irvákle s noha bebizonyítható, miképen e két krónikás a magyarok festéséhez a parthokat rajzoló régibb írókból kölcsönzék színeiket, mégis a sivatagi néptypusra nézve, honi emlékeink s tapasztalataink tanúsága szerint, válótlant nem írtak.

4) Sőt ellenkezőleg; a szláv birodalom csak akkor volt tulajdonképen alakulóban, s épen a magyarok hatalmas karjai alatt bomlott fel.

majdnem a folelemzés és teljes enyészet szakában forogtak; mindazáltal folytonos hadban kényszerült állani. A négyféle határszakadék, melyből az új magyarföldet képezte, mint szintannyi egy köztosttől elvágott tagok, sajogva vérezének s egyboforradásuk után epedve vágyakodtak; e miatt biztos létet a magyarság sem a csonkított szomszédoktól, sem az alávetett népektől nem remélhetett, 1) európai léteiének kezdete, igen hosszú ideig csak fegyver hatalmával lévén fentartható, folytonos fegyverkezés, nem szűnhető hódítás vala, melynek szükségét a belviszályáiból nem sokára fellábadó nyugati és keleti birodalomnak a négyfolyamiakra gyakorolt nyomása még inkább élesztė. Nagyította a veszélyt, mely a pogány magyarságra minden oldalról nehezülni készült, azon körülmény is, hogy mind az elfoglalt honban, mind határain jobbára csak keresztény népek laktak, és ezek, addiglan szerzett anyagi és szellemi kincseiket biztosítani iparkodtak.

Beismeri ezt Palacky is c szavaival. „Die Invasion der Magyarén und ihre Fostsctzung in Ungarn ist das grösstc Unglüek, das die Slawenwelt im Ablauf der Jahrtauscndc betroffen hat. Dadurch, dass die Magyarén gerade in das llerz des sich erst bildenden Organisinus eindrangen und dieses zerstörten, warden solche Aussichten (egy nagy szláv birodalomra) für immer vernichtet.“ (Gesch. v. Böhmen I. 195-196. 1.) — *Kn.*

1) Hogy az alávetett népektől eleink legkevésbé nem tartottak, onnan kétségtelenül kiviláglik, hogy messze földre történt kalandozásaik alkalmával a harezosok színe java hónapokon át távol volt hazájától s még is sehol legkisebb nyomára sem találunk a meghódított népek részéről valamely felkelési kísérletnek, mit csak úgy magyarázhatunk meg, ha felteszszük, hogy őseink helyes bánásmódjuk által e meghódított népeket magukhoz tudták vonzani Maga Dudik is (f. b. II. 7. 1.) e következtetésre jut, állitván, hogy eleink a meghódított népesség fenmaradt részét „durvh eine richtig verstaudenc Schouung der Volksthümliehkeit, die sie bei den Slaven, Deutsehen und Valachen, welehe unter ihrer lloheit lebten antrafen, derart zufrieden erhielten, dass sie es wageu kenuién, ihre besten Kráfte ausser Land zu besehaftigen, ölnie darum einen Yernichtungskrieg von Seite der Besiegten und der aus aller Welt zusammengerart’ten Gefangeneu gewartigen, odor eine gewaltsame Restauration der früheren Zustande befurchteu zu nnissen.“— Ka.

Egy kivívott diadal a hadakozó népnél másikra buzdít fel, a veszekedéshez szokott bajnok, ha akadályon nem mérheti erejét, maga keres akadékot. így ébredett s táplálkozott eleinkben a külföldön rabló kalandozás! vágy; a két keresztény birodalom jobbra és balra ázsiai vándor harczosainknak kincs- s élelemtára lőn, honnan a gyors lovon odarándult barna, zömök, szakálos uralvölgyi levente a félelemnek, mely előtte szárnyalt, és kardjának, melyet nagy biztonsággal forgata, segítségével és a magával ragadott vagy szövetkezett szlávok, és bolgárok stb. társaságában élelmet, öltözéket, érczeket, sőt emberfoglyokat hozott. Mit magokkal el nem vihettek, elrontottak; embereket leöltek, egyházakat, közlakokat feldúltak s a művelődésnek a keresztény tartományokban szerte mutatkozó zsengéjét kiirtván, az előbb mosolygó virányokat szomorú kietlen pusztává elzordonitották 1) .

Csupán Bajorföldön a következő monostorokat (levél- s könyvtáraikkal együtt) hamvasztották el: St. *Pollen,* St. *Florian, Kremsmilnster, Diessen, Monsee, Mattsee, Milnchsmiinster, Osterhofen, Getting, Polling, Sandau, Scheftlarn, Schledorf, Schliersee, Sieverstad, Tegernbach, Tegernsee, Thierhaupten,*

[J]) A bajor főpapok panasza egyiránt vádolja a *sztárokat* mint a *magyarokat* „quia Christiania nostris longe a nobis positis semper imminebant et persecutione ipsos nimio affligebant, donavimus illis nullius pretiosae pccuniam substantiae, sed tantum nostra linea vestimenta quatenus eorum feritatem aliquatenus molliremus. At ipsi multitudinem Ungarorum non modieam ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudo christianorum penitus detonderunt et super nos christianos immiserunt atque ipsi supervenerunt et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios ferina carcerum fame et siti perdiderunt — nobiles viros ac honestas mulieres in servitium redegerunt, ecclesias Dei incenderunt et omnia aedificia deleverunt, ita, ut in tota Pannonia nostra, maxima provincia, tantum * una non apparent Ecclesia, prout Episcopi a vobis dcstinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dics transierunt et totam terram desolatam viderunt. 899-ik évből. Fejér Cod. dipl. I, 232.1.

Wessobrun stb [f]). És a vezérek korszakában ejtett sebek közöl, némelyek csak később, legtöbben soha sem gyógyulhattak. A lorchi szent Flórián egyházat 1071-ben ujithatá meg Altmann passaui püspök.[2])

Mind ezen iszonyú barbárságok elkövetésére, hitök szerint Isten, mint a népek ostorait, küldő őket, kinek ha nem teljesítenék parancsát, a vész, mit a keresztényekre mérnek, reájok fogna liáromolni [3]). Hasonló küldetéséről ábrándozott az arab nemzet is, midőn a pyrenci tartományokból indulva, nyugaton szintúgy dúlta a keresztény országokat, mint ezt keletről tevék a magyarok. Svajczban *összetalálkoztak a magyár ok és arabok,* mint ezt egyik szent bernáthegyi régi felirat tanúsítja [4]). Λ barbár dulások oly rémülettel tölték cl a keresztényeket, hogy sokan a világ végenyészetét vélték közeledni, mert Ezecbielnek a Góg és Magog támadását, mint a világenyészet előjelét kitűző ebbéli jóslata a magyarokban, kik csak imént tűntek fel, s kikről keveset hallott addiglan a világ, teljesedni látszott, és Dado verduni püspök, ez iránt híveit megnyugtatni akarván, 890. év táján Rémig atyának, auxerrei szerzetesnek, meghagyta, miszerint a szent jós ama jövendölését vizsgálja s magyarázza meg. A szerzetes tagadá, hogy Ezechiel szavait a jelen körülményekre lehessen alkalmazni, azon oknál fogva, mert amott Góg népeken kívül még *Mosoch-, Tubal; Gomer; Thogorma* ivadékáról, a *perzek, libíek* s több

[1]) Hormayr „Goldene Chronik von llohensehwangau" 24. lap.

[2]) Fejér Cod. dipl. I. 408.1.

[3]) így olvassuk Thuróczinál (Cron. II. 25. fej.) hogy az augsburgi csatában elfogott Lel és Bölcs vezérek kérdeztetvén, miért zaklatják a kereszlényeket, felclék: „Abs *sumus ultio surnmi Dci, ab ipso vobis in flagellum deslinali. Tánc cnim per rótt caplivamur el occidimur, cum per-. aequi vos cessamus"*

4) „Es feyert eine uralte Innschrift bei s. Peter am Bcrnardsberg das Zusammentreffcn der Ungarn mit den aus dor Provence heraufstreifenden Arabéra." Goldene Chronich. 24. lap.

más népekről is van említés, melyeknek eddig semmi nyoma nem látható 1) . — Ezen korszakban iró szerzetesek emlékeiben a magyarok „legkegyetlenebb, mindenektől irtózva félt vészhozó népnek“ czimezvék, mint szent Geminián — modena városi védszentnek életirója — egyik X. századi szerzetesnél ol-' vasható, ki szent Geminiánhoz intézett könyörgő énekében „a *magyarok nyilaitól** kérte mogmentetni a keresztény híveket [2]). Európában el volt terjedve a hir, mintha a nyers hússal élő magyarok emberhúst ennének s embervért innának [3]),

1) „Primum dicenduin, opinionem quae *innumeros* tam in vestra quam in nostra régióné pervasit, frivolam esse, qua putatur Dco odibilis gens *Ilungarorum* esse *Góg* et *Magog* dicunt eniin nunc esse novissimum saeculi tcmpus, fincmque imminere mundi et idcirco Gog et Magog esse *Hungaros,* qui nunquam ante auditi/ *Rémig* atya levele Dado püspökhöz. Fejér Cod. dipl. V. I. 278. 1.

2) Muratori egy régi, 700 éves kéziratból irta le az éneket, melyben ez foglaltatott: „Confessor Christi pie Dei famule!

O Gcminiane! cxorando, supplica,
Ut hoc flagellum, quod meremur miseri,
Coelorum regie evadamus gratia.
Nam doctus eras Atilae temporibus
Portas pandendo liberare subditos,
Nunc to rogamus licet scrvi pessimi
Ab Ungarorum, nos defendas jaculis.“
Batthyányi Leges. Eccl. I. 135. 1.

3) His diebus gens Ungarorum ex Sicia ingressa in Pannoniam primitus venitet ejectis inde Avaribus perpetualiter usque hodie.permaneit. Ista *gens Ungarorum* illo tempore tam inculta fuisse narratur, ut *camibus crudis* ad cibum, humano veto sangvine uterentur ad potum et camibus equorum, vulpium, luporuin et cattorum crudis uterentur/ Anonymi Chronic. Vetus Menckennél 1, 11. lap. — *„Corda hominum,* ut ajunt, veluti pro remedio devorant“, így Annal. Metenses ad annum 889. és Ehegino pfrümi apát 1. 2. Duchcsnenél 3. 324. A régi szittyákról Írja a Névtelen cap. 1. „postca iam dicta gens fatigata in bello ad tantam crudelitatcm pervenit, ut quidara dicunt historiograph!, quod iracundia ducti humanam manducassent camera et sangvinem bibissent hominum.“ — A rettegő gyűlölet, mely eleink rabló kalandjaira megszállá a nyugat népeit, a rósz és gyászos híreket nagyítva és megtoldva terjesztő tovább, melyek a műveltségnek ezen gyermekszázadaiban a hiszékeny írók kró-

Fel is ujjongott örömében a világ, ha hírét vévé, hogy itt vagy amott, véres fejekkel verettek vissza a magyarok; mi később már nem épen ritkán történt. Merész kalandjaikat olasz, frankföldre, sőt a pyrenei havasok völgyeibe is megkísértvén, egykoron a frank sikmezörŐl Rudolf király és viennei Hugo által a svajczi havasok szorulataiba zárattak s majdnem mind egy lábig levágattak A legtöbbet szenvedő németek több Ízben nyertek a száguldozó csoportokon fényes diadalt, mint Henrik király, Henrik bajor herczeg, I. Ottó császár Augsburg mellett stb. Ezen császár győzelme 955. évben történt és nemzetünkre nézve legfontosb eredményeket szült. Ekkor csak úgy örvendett a kereszténység, mint később a töröknek elveretésén Nándorfehérvár vagy Bécs alól, és alig van a X. századból nagyobb híre valamely más eseménynek. Es méltán, mórt mint a krónika mondja: „kétszáz év óta egy királyuk sem nyert ily nagy gyözedelmet.[u] Lél és Bölcs vezérek elfogattak s az egész magyar sereg tönkre veretett. Augsburgban a székesegyházban szent Ulrik oltáron máig is mutogatják I. Ottó császár sisakját és az akkori takács ezéhnek zászlaját, mely alá ezek seregelve, az ostromolt várost oltalmazák, ott van a takácsok ezéhházában a vár ostromakor agyonsujtott magyarnak paizsa is, különös rajzolatokkal s tarkán színezve.

A megfutamlók a cseh határszélen újra megveretve, a nemzeti hagyományok szerint füleiktől megfosztottan, csak heten érkeztek vissza. Felzúdult erre a diadalhoz szokott magyar nép, s a gyáva, meghalni nem tudott harezosokra átkot mondva, vagyontól, családtól megfosztá: úgy kiközösítve tanyáról tanyára jártak s rokonaik irgalmából tengették csak nikáiban is készségesen felvétettek; mert e krónikások tolláit is a gyűlölet és elkeseredés vezérelte.

1) Frodoard chroniconából Petri Saxii Pontificium Arelatense Menchennél I, 233.1.

éltöket; szent István király az esztergomi szent Lázár monostornak ajándékozá őket, s ettől fogva a csúfosan gyák (gyávák) vagy gyász hétmagyaroknak nevezettek, *szent Lázár szegényeinek czimeztettek 1) 1)* .

A magyarok másik kincstára volt a keleti birodalom; de itt is 958. és 962-ben Thrákiában, 970. táján pedig a Balkán völgyeiben Nikefor császártól tetemes vereséget szenvedtek [2]).

Ily intő b^leségek folytán lelohadt lassan a kalandozás! vágy s a magyarok beütései a keresztény tartományokba gyérültek. A békés házi kandallóhoz simulni, a béke légkörében mozogni kénytelen nép el lőn ütve azon alkalomtól, melyben öserkölcsei annyira vadultak. Az ö eredetileg büszke, de csendes kedélye, a szilaj indulat tengere lőn, melynek hullámain az élet nemesb és valódi élvezete elsatnyult. Sürgetösben szükségeltetett jelenleg, mint valaha, valamely az erkölcsöket alapból javító eszköz, mely amaz uralvolgyi ősöknek eltűnt erkölcsi egyszerűségét, a társadalmi ügyrendezésben tanúsított ép értelmét, a házi körben mutatott kedélyességét, az elvadult és minden szomszédaitól gyűlölt utódokban helyreállítsa. Örökké tündöklő fénybe helyezi ama honalapító árpádkori ősök szép erkölcseit az, mit az első magyar fejedelem választásáról, a hét magyar s a hozzájok csatlakozott törzsnek *egy* osztatlan nemzetté forradásáról[3]), a honalapitás alatt tanúsított szokásaik-gondolkozás^k s életök módjáról feljegyeztek honi s idegen emlékeink[4]) s mit családi körük megis-

1) Chronic. Bud. Podhraczky jegyzeteivel 44. lap.

[2]) Az augsburgi csatát legújabban leírta Szabó Károly Budapesti Szemle új folyam 2. fűz. 230. 1. — *Kh.*

[2]) Byzanti írók, mint Logotheta Simon (velenczei kiadásban) 371. 1. Theophanes folytatója 216. J. Kedrenos 522.1.

[3]) A névtelennél cap. 5. 6.

[4]) Névtelen cap. 40. a szokásos törvény-, jogok-, bírák megállapí-

mertetésére tartalmaznak a nyelvünkben máig divatos kifejezések 1) . Most pedig a szilaj erő érzetében idegenből gazdagodni, leghevesb indulatainak szabad mezőt és kedvtöltést engedni, csak a fegyver zörejében magát boldognak tartani megszokott nemzet honi sátraiba szőrittatott 1) .

2. §. *A magyar nemzet első keresztelői.*

Tartalom: *Az isteni Gondviselés utai rejtvék.— Magyarföld határkövei; — a morva egyház állapota; — polessovi püspökök megyéje;:— Lorch-Passau érseke. — Horvát, szerb, bolgár bélviszonyok; — bolgár és konstantinápolyi egyház viszonya Rómához; — Sisinnios ösérsek szakadálykísérlete; — dijoni Vilmos feddő irata XVIII. Jánoshoz az „egyetemes ösérsek[11] czimének megengedése ügyében; — első magyar főurak keresztelkedése; — Hierotheos hihető miiköre; — Lengyel állapotok. — A magyarság helyzete a keresztény szlávok és németek közt; — harczi veszteségei; — figyelemébresztések a keresztény hitre. —*

tusáról; c. 33. stb. a meghódított népekkel emberi, szelíd bánásmódjokról, mit *Pilgrin* levele 974-ből is bizonyít. Fejér Cod. dipl. I. 261. 1.; a „symphonia, dulces soni cythararum et fistularum cum omnibus cantibus jaculatorum“ kedveléséről, a Névtelen, cap. 46. stb.

A nembeli viszonyokat őseinknél kedvezőtlen fényben állítja elő az *„asszonyállat, eladó leány, völegény“* szó, s a *feleségnek* férjéhez *„Uram“* czimmel élése; azonban a *feleség, hiitvös* stb., aztán *„édes“* atya, anya s hasonló czimzetek, ha keresztény korból nem származnak, kedvező bizonyságok.

1) A szenvedett vereségek hatalmas ujmutatásul szolgáltak s az életre való nemzet megérté korának igényeit. Mert hogy e nemzet a hunok és avarok példájára európai honából ki nem pusztult, csak életképességét tanúsítja s azon helyes tapintatát, melylyel ideje korán a többi európai államok egyik jelentékeny tagjául fel bírta magát küzdeni.

Erre nézve eltalálta az akkoron egyedül lehetséges utat, — a keresztény vallás elfogadását. — *Kn.*

I. Otto tekintélye, hatalma; — két határispánsága a magyarok ellenében; — a Morva határ csonkítása Gejza alatt, ki Bruno császári követet elfogadja s a kvedlinburgi császárudvarláson követe által megjelenik, — Gejza a kereszténvekhez hajlik, —jelleme; — Sarolta befolyása, — Wolfgang, Pilgrim térítése. — Medlik vára német kézre kerül; — babenbergi Leopold fegyveres haladása. — Gejza fejedelmi székét Esztergomba viszi át, — Vajk születése. Prága 8 Polessov egyesült egyházmegyének püspöke szent Adalbert; — első s második római utazása; — Zrakicaz bánata. — Astrik apát. — Gejzának hihető keresztelkedése. — Sanseverini Deodat, Vajk nevelője; — ennek fejedelmei elismertetése. — A bajor herczegház s a császár Rómában; — Adalbert útja Magyarföldre;— Vajk keresztelkedése. — Adalbert és Gaudentius Poroszföldön; — előbbinek megöletése s temetkezése Gnieznoban, hol ereklyéi maiglan tisztelteinek. — Anastáz apát, Sebestyén, Domokos stb. hitoktatásai; — Gejza halála. — István fejedelem ellenesei; — Koppány vajda zendülése 8 legyozetése. — Astrik apát stb. beköltözése; — szent Adalbert czímú templom Esztergom várában; — szent Márton monostora; — tizenegy egyházmegyének előleges terve. .

„Az providentia, úgymint Istennec rólunk való maga gondviselése nem egyéb, hanem az Isten elméjéből származandó chelekedet, melly által Isten mindeneket az végre-, sőt mindnyájuncnac utolsó végünkre úgy rendel, hogy mindenéé azzal szentséges tisztességére nevekedgyenec," így tanított egy magyar főpap a későbbi századokból [1]) . — Ki az, ki

[1]) *Monoszlóy Endre* „Isten mala8ztjáról". Nagyszombat 1600. 181. lap.

az eseményképző Istenségnek folyton teremtő gondolatjába behatni, benne elmélyedni s a jövendő dolgokat tisztán s igazán előrelátni képes volna? Ez akkor is nehéz feladat, ha a jövendő kor fájának magvát már a jelenben szemléljük; mert a rostok, melyekből az egykori terebély törzse s ágai megalakulandanak, csodásán s többnyire megfejthetlenül rejteznek. Az emberi elme csupán akkor vethet a jelenre tájékozó pillantást, midőn való eseménynyé fejledez: értheti pedig csak az, aki létesítette és örök eszméje szerint igazgatva vezeti. — Mily eredményeket szülnek majd a keresztény hatalmaktól eleinkre mért csapások, az csak a Mindentudó szeme előtt lehete világos.

A magyarföld határai Zsolt alatt, így terjedtek: délszakon a tengerpartokon Spalatóig, onnan a ráczok földétől Vázil kapuig a Balkán hegyláncznál a görögök határát képezé; a besenyők (paczinacitae) felé Olt vize és Erdélynek mai határa ment s így a Kárpátok ormai honunkat a besenyők-, oroszok-, és lengyelektől választék el; nyugatról a Morva (March) vize szolgált választó falul, melyet Taksony túl a Morván egész Wellehradig, Brunáig s Olmuczig kiterjesztett, Kaurima város ellenében Belvárat (Vetvár Fehérvár) emeltetvén; aztán Ens vize, a Száva s Dráva menete le a tengerig 1) .

A Duna mentében lakozó morva szlávok és avarok alatt egykoron szépen elrendezett keresztény egyház főhelyei mint a welehradi érsek-, olmuczi, nyitrai (s talán breszlaburgi azaz pozsonyi) püspökszékek a dunaparti új barbárok dúlásai alatt úgy enyésztek, mint hajdanta a szerémi, lorchi stb. egyházak. A magyar uralkodáson kívül eső keresztény tájak új virágzásnak indulva, fejlődéshez szükséges központot kerestek, és mivel a

1) Névtelen, cap. 57. — *„Belvarum* vei Wei varum prope Slanam quarto a Praga lapide, — aliter *„Feyrvar"*. Stredovsky 524. 526.

morva egyházból 910. év körül csak a podiwini püspök széke állott épségben és főpapja János a keresztény csehek gondját is viselte; 915. évben X. János pápa rendeletéből egész Morvának fopásztora lett; Prágából hova Podivin elhamvasztása után futamodott, 916-ban morva hívei közé visszatérve, Polessov városkában települt, és pápai engedelemmel, magát morva vagy polessovi püspöknek czimezte. Meghalt 932. év táján és a Methódtól épített polessovi szent Péter s Pál egyházban temettetett el; utódot részint a magyarok berontásai, részint a német egyháziak ellenkedései miatt tiz évig (942 ig) nem nyert, mely alkalommal a csehek Isingrim regensburgi püspök s utódainak gondviselésében voltak, 971-ig[1])·

A morva egyház feletti régi vita ismét megújult Egilolf salzburgi és Gerhard passaui püspök közt s élénken folytattatott, miglen VII. Leó pápa a tények mezejére nem utalta őket; Gerhárd püspöknek 937-ben a Lorch-érseki palástot megküldvén, a pogány ok megtérítésére s dulásaik alatt hanyatlott egyházak és jogok fentartására serkenté[2]). Az így feltámasztott lorchi és az újabb időtől fogva Pannóniában szintén működő salzburgi érsek közti határvitákat II. Agapit 946-ban úgy dönté el, hogy nyugati Pannóniában az utóbbi, amaz pedig keletiben (az avarok vagyis a magyarok és morva szlávok Pannóniájában) fogott hivatalkodni[3]).

Ezáltal a lorchi érsek hatósága joggal a morva és cseh szlávokra terjeszkedett; oda tartozott az új polessovi püspök, Sylvester is, (942-töI 961-ig.) Es ez idötájban történt, hogy a

1) Stredovsky Sacr. Morav. Hist. 460. 469. 470. 486.

[2]) Két rendbeli levele Fejér Cod. dipl. 1. 244. 1. „üt ecclesiastica jura et Christianitatis religio in Vestris partibus, quae paganorum incursione et malorum christianorum persecutione corrupts et depravata esse videntur ad rectitudinis normám valeant reformari.“ — U. o. 252.1.

Agapit lev. U. o. I. 253.1.

morva nép a csehek segítségével Boleszló cseh fejedelem vezérlete alatt Wellehradot s más városait a magyaroktól visszafoglalta s hálából Boleszlót urának ismerte el, ki győzelmeivel szerzett dicsőségét vallási szempontból nagyobbítani óhajtván, XIII. János pápától a prágai püspökség alapítására engedőimet kért és azon feltétel alatt nyert is, hogy ne a bolgár, orosz, vagy szláv, hanem a *latin* rítus szerint alapíttassék és püspökül oly pap választassák, ki a latin hittudományos irodalomban egy iránt jártas lévén, az Ur szőlőjében üdvös haszonnal munkálhasson [1]. Erre Boleszló Prágának első püspökéül Ditmar szász szerzetest nevezte, 971-ben [2]. A morva szlávok is a polessovi egyház feleleventését sürgetvén, Pilgrim lorch-passaui érsek, abbeli kivánatukat 976-ban teljesíté.

Ez volt honunk nyugati határosainak egyházi állapota. — Délszakon lakott, mint láttuk, a horvátság, melynek nagyobb része Árpád s első utóda alatt magyar alattvaló, nem sokára független lőn; mint ilyen a 925-ki spalatói zsinaton a szláv istentisztélét tilalmát elfogadá: de a bizanti udvar hatalma a macedoni házból származó császárok alatt erősödvén, a dunaparti szlávokra nyomasztólag nehezült; 990. táján Derzsiszlav horvát fejedelem Vazul és Konstantin császárok oltalmába ajánlkozott, *„αρχών χρωβατίας,“* czimmel megtiszteltetett, mely pártfogás a horvátok tengerparti birtokát még sem védheté és ez 995-ig annyira sülyedett, hogy Zárát, Ivagurt, Spalatot, Ar-

[1]) A pápai levélben így áll: „Verumtamen non secundum rítus aut sectam Bulgáriae gentis vei Russiae aut Slavonicae linguae: sed magis sequens instituta ct decreta apostolién, unum potíorem totius Ecclesiae ad placitum eligas in hoc opus Clericum, Latinis apprime literis eruditum, qui verbi vomere novalia cordis gentilium scindere et triticum bonae operationis serere atque manipulos frugum nostrae fidei Christo reportare sufficiat “ Stredovszky S. Morav. Hist. 546. lap. — Fejér f. h. VII. IV. 27.1.

2) Stredovsky id. h. 971-ik évre.

bet, Corzolát stb. Velenczének át kellett engedniük s a dogé dalmat herczeg czimet vön fel. III. Krjezimir 1000. év táján horvát király ugyan, de bizanti védencz: a magyarok ez időtájban már csak a Duna és Száva vidékeit tartották; a többi horvát és szerb vidék keletcsászári eparchák, archonok vagy patríciusok alatt, egyébiránt független vala 1) .

A bolgárok, mivel eleinknek a byzanti tartományokba irányzott kalandozásaikban szabad átmenetet engedének, a keleti császárok és a segédül felhívott oroszok boszujának súlya alatt hanyatlottak, 970. táján; s bár fellázadtak és Achridban új királyi és érseki széket állítottak fel, még sem boldogulhattak, hanem a „bolgárölö“ Vazul császár fegyverei elöl hátrálni kénytetve, 1018-ig egészen meghódíttattak. Saját királyaik mindig voltak, de, néha kevés ideig tartó lázas függetlenség után, jobbára császári vazallok, 1186-ig[2]).

Az egykori bolgár birodalomnak a Balkán hegyig terjedő s *Szoárdj Kadosa* és *Boyta* által elfoglalt része, Glad fejedelem családjánál meghagyva, magyar birtok vala, melyben a X. század végén, vagy a jövőnek elején, unokája Ohtum mint magyar alattvaló uralkodott[3]). Hatalma Körös vizétől Erdélyig, Szörény- és Viddinig terjedek [4]). Erdélyben Töhötöm fia Harka, ennek fiai Gyula és Zsombor mint a magyar ál-

1) Saffáryk id. h. 672. s köv. — Archidiac. Spalateu. Hist. Salonit. cap. 13. — Cod. dipl. 7. 4, 37. s köv. — Például Jádrán 986-ban Május városnagy (prior civitatis) és Vazul meg Konstantin dalmat proconsula volt; Anastáz püspök helybenhagyásával szent Chrysogon monostorát megújította. Fejér f. h. VII. IV. 28.1.

2) Saffáryk id. h. 594. 1.

3) Névtelen cap. 44.

4) „Scrviebat eidcm viro terra a fluvio Keres usque ad partes transilvanas et usque in Budin ct Zeren, que omnia sub sua concluserat potestate “ tanúskodik a kor- s szemtanú, ki szent *Gellért* életét irta. S. Gerardi Scripta et Acta 319. 1.

ladalom vajdái székeltek 1), a havaselői tájakon Kean bolgárai környezték hazánkat.

Bolgárföld egyházi viszonyai a X. század folytán a régi állapotban találtatnak; Konstantinápoly ösérsekétöl független az épen úgy, mint Cyprus; a császár nevezé a bolgár főpapokat, kik honi tiszttársaiktól vevék a szent rendeket; 1043. év táján az achridai érsek hatósága harmincz bolgár püspökre terjedett[2]): de mind Achrida mind Konstantinápoly a közegyház leányaiképen, Róma egyházi főuralmát tisztelték; utóbbiak közt az egyetértés fel nem bontatott, noha a közlekedés sem volt igen eleven; de Róma föuralma elismertetett. II. Antal ösérsek (899-ben) Formosus pápától erösittetett meg, és a többi keleti ösérsekek β X. századi minden utódaik a római pápák neveit a misetáblákra (diptychre) rendesen iraták s misézéskor papjaikkal elmondaták; Nicolaus Mysticus ősérsek, Leó császárnak kiközösítése által kellemetlen helyzetbe jutva, poros ügyét a pápai követek ítélete alá bocsátotta (896—925. év közt); a pápai követek Bolgárföld fejedelmét Simeont és Pétert (927 — 968) megkoronáztatják, mi a „bolgár czár" czimnek felvételére alkalmat nyújtott [3]).

XIII. János pápa is csak rövid ideig zavará meg 968· táján a jó viszonyt azáltal, hogy Luitprand cremonai püspök által küldött levelében Phokast görög, Ottót gedig római császárnak s Augustusnak czimezte [4]). Azonban valamint a 963-ban tartott konstantinápolyi zsinat a római egyház tana s tekintélye ellen mit sem határozott [5]), úgy ezen világi czim miatt támadott vetélkedésnek sem volt maradandó következménye.

1) Névtelen, cap. 27.
2) Pejachevich Serbiae Hist. 72. 105. s 110. 1.
3) Saffaryk id. h. 591. s köv.
4) Alzog Kirchcngesch. 511. 1.
5) Labbei Concil. 11, 885. lap.

Fontosb, de jelentés nélküli dolog volt már az, hogy Nicolaus Chrysoberges utóda Sisinnios (995. évben) és Sergios (998-tól fogva) „egyetemes ösérsek“ czimét tulajdoniták magoknak, és hogy mind á ketten, a Photiusféle szakadást szétküldözött körlevelek által megújítani iparkodtak; viszhangra azonban a keletieknél nem találtak; Vazul és Konstantin császárok Róma iránti közönyös viseleté sem segített sokat, és leginkább az bántá a kelet fuvarosának főpapjait, hogy a nyugati egyház ama fenhéjázó czimhasználatról tudomást sem látszott vonni; végre Eusthathios ösérsek, 1024. év körül császári ajánlattal és ajándékokkal terhelt követ által ostromoltatta XVIII. János pápát, kinek ebbeli megegyezését minden áron kívánta. És már egész Európában elterjedett annak hire, mikép a görög ösérsek becsvágyó kivánata teljesült; mi ellen, mint a római pápaszéknek gyalázatos árulással történt megbélyegeztetése ellen, az olaszok s frankok részéröl benső boszankodásból eredt kárhoztató hangok emeltettek 1) .· Különösen egy frank, dijoni Vilmos apát ugyanazon évben hathatós, de mély kegyelettel irt intést bocsátott János pápához: „A pogány népek apostolától azt tanuljuk, úgymond, hogy öregebbet ne gáncsoljunk; de más helyt azt is mondá: hibás lettem és ti rendre igazitatok. Azért fiúi kegyelettel intjük mindnyájunk által tisztelt atyaságodat (communem paternitatem vestram), miszerint az emberi gondolatok tudóját, Megváltónk- s Urunkat azon egyben utánozza, hogy valamelyik egyenes lelkű hívéhez úgy, mint ő Péterhez mondá, szinten kérdje: mit beszélnek rólam az emberek? Ha hit szerint leend annak válasza, figyelmezzen, milyen volt az? A dolognak, mely nálatok
minap történt, oly híre jár, melyen valaki csak meg nem bot-

[1]) Dollinger Kirchengesch. 1, 398. 1. — Berault-Bercaetel Kirchengesch. 3, 412.1.

ránkozik, az bizonyosan a menyei szeretettől nagyon elvált Péter székét illeti a kötő s oldó hatalom menyben és földön “. Tovább aztán a görögök nagyravágyása — és czimvadászatára figyelmezteti a pápát s végre abbeli óhajtását fejezi ki, vajha a fegyelem fentartása — és fenyítésben a köz anyaegyház főnökéhez illő szigort gyakorolna [1]. — Több frank főpaptól hason tartalmú óvásokat vevén János pápa, a kívánt belegyezés szándokával felhagyott[2]. — Ekép a szakadásnak Photius korától fogva, ha nem is hiányoztak barátja!, mint Sisínnios és Sergios, de 1050. évig egyetemes pártolása nem volt; sikerét főleg a görögök s dunaparti szlávoknak Rómához tanúsított ragaszkodása hiúsította meg.

A kát. egyház tehát Rómában és Konstantinápolyban mind a mellett, hogy mind kettejök a maga ősérseki kerületének szélesbitésén folyton működött, csak egy vala. Az új barbároktól a négy folyam közben elfojtott kereszténység helyreállításán újra mind ketten összefogtak volna találkozni, ha a magyarok dühös harczvágya, külföldiek iránti gyűlölete s keresztények iránti ellenszenve nem gátolja vala. Azönfolül a görögök magyarföldre eljuthatásának az volt nagy akadálya, hogy a X. század folytán a bolgárokkal szüntelenül harczolván, hazánkkal csak közvetve és nagyon távolról voltak szomszédok. Mégis van egy, 1057. év körüli byzanti tudós — Skylitzes János — történetében nyoma annak, mikép 950. év táján két magyar föur *Bölcs* (Bolosudes) és *Gyula* (Gylas) Konstan-

[1]) „Idcirco ista diximus, ut animadvertatis, non aliter graecos, quam cenodoxia, hoc quod audivimus, apud vos requirere, impetravisse. De cetero quoque optamus, ut universalem decet Antistitem, vos acrius in correctione et disciplina sanctae et apostolicae ecclesiae vigere — “ Wilhelmi Abbatis S. Benign! Divionensis Epistola ad Joannem XVIII. Labbei Cone. XI. 1147.

[2]) Glaber és Hugo Flaviniacus Chron. szerint Coss. jezsuita Labbei Cone. XI. 1148. 1.

tinápolyba jöttek és ott megkereszteltettek volna; mondják, hogy Konstantin Porphyr. császár minden kitüntetéssel, gazdag ajándékkal, s Bölcst patrícius czimmel tisztelte meg; Gyula pedig egy Hierotheos nevű görög szerzetest, kit Theophilakt ösérsek magyarföld! püspökké felszentelt, magával hozott, ki sok honfit térített vala a keresztény hitre, melynek elterjesztését Gyula valláshiven segité elő, ellenben Bölcs az ősök hitére visszatérvén, keresztségének üdvös eredményeit magától elvetette és I. Ottó császár elleni harezban foglyul esvén, megöletett. — így áll ez, az, *egy* századdal később iró Skylitzes-, s utána Kedrenos és Zonaras müveiben <)· Jóllehet Skylitzes híreit kétségbe hozni vagy merőben tagadni nem lehet: de a két magyar foúr keresztelkedése — és Hierotheos püspök hirdetésének nagy eredménye aligha volt, miután az eseményt sem bíborban szül. Konstantin császár, sem az utána iró byzanti tudósok nem említik; és különben Hierotheos működéséről, püspöki állomásáról s egyéb ide tartozó körülményekről legkisebb jegyzet sehol sem találtatik. Sőt Konstantin írja, mikép „nagy Morvaföld, melyet a turkok (magyarok) elpusztítottak, *keresztséig nélkül van“* [2]). Mindazáltal bizonyos, bogy a Maros partjain uralkodó Ohtum (Glad ivadéka) Bodonban (Viddin) görög egyházi szertartás szerint megkereszteltetett,

[1]) Skylitzes története Gabius által fordítva 62. levélen. Hasonlót ír majdnem szóról szóra Kedrenos és Zonaras. — Stilting jezsuita. Vita S. Stephani című könyvében Schwarcz Godfrid állításait czáfolja, s ezen görög kcresztelésnek sükere- s eredményeiről méltányos ítéletét olvashatni 43. s köv. lapokon — Újabban Fejér György „Religionis et Ecclesiae Christianac apud Hungaros initia“ művében 72. 1.

[2]) Constantin Porphyrogen. de Adm. Imperii cap. 40. — Érdekes erre nézve *Thoniassinnak* (Vetus et Nova Eccl. Disciplina 1, 201. 1. olvasható) ezen, Baroniusból merített hírre tett megjegyzése: „Utcunque ergo et Patriarchae caeteri operám dabant propagandis Ecclesiis novis et Episcopatibus erigendis. Séd *procul* erant illi semper a *succeseorum Petri flagrantissima charitate et 8ollicitudine.*“

Maros város- (Morisena-)ban székelvén, később főpapi engedetem mellett, szent Iván tiszteletére monostort alapított, melynek apátja és szerzetesei görög szertartáson voltak 1) . így Hieorotheos működre legfolebb Ohtum, Kean tartományában az oláhok s bolgárok közt tehetett; és, ha *Gylas* annyi mint Gyula s Erdély főurának neve: Erdélynek némely részein is 1) .

1) „Achtum potens valde, qui secundum ritum graecorum in civitate Budin fuerat baptisatus " Szent Gellert életirója. Acta et Scripta 318. s köv.

2) Irodalmunk elejétől fogva következetesen és ellenmondás nélkül őseink megtérítését a latin egyháznak tulajdonítá. Azonban a múlt század közepén új próféta támadt köztünk, ki e százados hiedelmet megdönteni, az oly sok ősrégi és egykorú írónak tanutételét elvetni s helyökbe három, sőt szorosan véve, csak egy, nem is egészen egykorú, görög Írónak rövid nehány sorát vevén alapul, a világot egészen ellenkezőről meggyőzni botorul vállalkozott. Ez *Schwarz Godfrid* s munkájának ily czime van: *Initia Religionia Christianae inter hung áros Eccleeiae Orientált adserta eademque a dubiis et fabulosis narrationibus repur· gala, Idalae 1740.*

E munkának rövid kivonata ez: Gyeicsa, sz. István atyja már a latin hittérítők elérkezte előtt keresztény volt; még pedig görög papok által megtéríttetve. Ezt így akarja bizonyítani: Gyula erdélyi vezér 950. körül Konstantinápolyban, bíborban szül. Konstantin uralkodása alatt, megkeresztelkedett, innen Hierotheus szerzetessel, ki magyar püspökül szenteltetett, Erdélybe visszatért, hol Hierotheus sok magyart megtérített. Erdélyből pedig a görög vallást így származtatja át hazánkba: Sarolta, Gyula leánya, atyja házában megkereszteltetett. Ez Gyejcsa vezér nejévé leven, általa és Gyula intései által Gyejcsa is megtéríttetett. Saroltával Hierotheus görög papokat küldött hazánkba, kik aztán a görög vallást szélesen elterjesztek. S csak ezután jöttek be készre a latin papok és ezek szedték a görögök fáradozásainak gyümölcsét. — Ez az alapgondolat.

E munka első megjelenésekor már csak cziménél fogva is, oly nagy kíváncsiságot ébresztett, hogy Kollár szerint „nihil apud nos avidius lectum unquam viderim" (Hist. Juris Patronatus 2.1.) s két év múlva Frankfurt és Lipcsében „auctore Gabriele de juxta Hornad Hung." álnév alatt újra megjelent.

Schwarznak eme munkája, mint Stilting megjegyzi (Vita S. Stephani Kassa 1767. 208.1.) „ex odio, quo prosequitur Románam Ecclesiam," ered, s már innen is gondolhatjuk, hogy véd veinek összehordásában nem

A honunk keleti határán települt besenyőkről és éjszakon oroszokról nincs mit említenünk azon kívül, hogy a po-

igen volt válogatós. Ami nem hajtá malmára a vizet, vagy épen ellene tanúskodott, az előtte mind hitelt nem érdemel, az mind apocryph, mind elvetendő; így például Sigbert krónikás szavai előtte nem hitelesek, mert ez szerinte nem elég közelkoru volt, holott ez legalább is ötven évvel közelebb élt ama korhoz, mint a Schwarz által alapul vett görög irók, kik saját állítása szerint legalább is 150 évvel éltek később! (Stilting f. h. 51. 1.) Azért helyesen mondja róla Stilting: „Ut monstrosa huiusmodi effata vestiat coniecturis quibusdam improbabilibus, monumenta omnia contraria pro fabulosis aut supposititiis habenda decernit: quaeque racionibus evincere nequit, saltern maledictis inculcare conatur.“ (U. o. 208. 1.) — Pedig Schwarz épen nem volt feljogosítva az egykorú irók ily elvetésére, vagy felettök pálczát törni, mert az általa alapul vett három görög író sem állja ki egészen a sarat, így például egyikükről Cedrenusról így nyilatkozik Scaliger József: „Est stabulum quisquiliarum, ac cento ex multis pannis sordidis, purpureis, malis, bonis, integris, laceris consutus/ (Szalágyi de statu Eccl. Pann. VII. 144. 1.) s egy sokkal hitelesebb, s egészen egykorú görög író, bíborban szül. Konstantin, világosan mondja, hogy az ö idejében: magna Moravia (az eleink által elfoglalt s lakott fold) *baptismo care ne,u* volt. Tehát ha Hierotheus annyit megtérítendett, nem tudta volna meg ezt inkább Konstantin, mint a 150 évvel később élt és Schwarz által főforrásul használt Skylitzes?

FŐfö hibáját azonban Fejér mondja meg e kevés szavakkal: *„supponit omnia, quae prob are debuissct“* (Init. Rel. Chr. 77. 1.) Ez oly hiba, mely önmaga megfosztja az írót hitelétől s el nem kerülhető büntető ostora mind azon íróknak, kik a megismert igazság ellen tusakodnak!

Schwarz erödödéseinek egy haszna mégis volt, az, hogy e kérdés a legfllletékesb irók által tüzetes tárgyalás alá vétetett; miáltal Schwarz minden oldalról meglőn czáfolva.

Leghoszaaban *Stilting* jezsuita irt fönebb említett munkájában. Benne a dilectica minden fegyverével támadja meg Schwarzot s bő históriai adatokra fekteti védveit. Azonban Stilting is több helyütt hibázott, s nemes hevétől elragadtatva, Schwarznak többször kelletinél tüzesebben neki ront.

Kollár Ádám Hist. Dipl. Juris Patronatus Bécs 1762., czímú müvét Schwarz czáfolásával kezdi, tárgyához képest, leginkább jogi szempontból élesen és élezésén. ·

Szalágyi István is de statu Eccl. Pann. czímú müvének VII. kötetében, mely de initiis Rel. Chr. inter Hungaros szól, egy egész külön részt (Pars 2-a 132—220. 1.) Schwarz czáfolására szánt, mely leginkább azért fontos, mert „priscos aliquos Hungaricae Ecclesiae rítus, qui quo-

gány besenyők megtérítésének ideje a X. századra még nem esik; az oroszokat pedig a konstantinápolyi ősérsek hatósá-

niam ritibus Ecclesiae Graecae primo intuitu respondere videntur," Schwarz által görög maradványokul mutattatnak fel, külön tárgyalás alá veszi, ezek: de Jure Regis Hung, ordinandi disciplinam Eccl. és synodis Eccl. praesidendi (181. 1.), de prisca apud Hungaros inchoandi jeiunii Paschalis consvetudine (189. 1.) és de coniugatis Sacerdotibus in Hungária (202. 1.). Szalágyi ezen, szokása szerint, nagy olvasottsággal irt czikkeiben párhuzamot von Europa többi államaival, s kérdi Schwarztól: Numquid et hi Graecis disciplinis primitus instituti?" (216. 1.)

Megczáfolták továbbá Schwarzot *Kalona* (Hist. Ducum 402. stb. 1. és Hist. Regum I.), *Pray* (Annales Veteres Hunu. Av. et Hung. 395. 1., és De S. Dextera S. Steph. 12.) s többen. Legújabban *Fejér György* Rel. et Eccl. Chr. apud Hung, initia című müvében, hol a 72—82. lapokon Schwarz ellen így értekezik: Rcligionis initia Ecclesiae Graecae
non debentur."

Ennyi czáfolat daczára is Schwarz véleményének némi gyenge nyoma megmaradt legújabb történészeinknél is, így Péczeli (Magy. tört. I. 34. 1.) és Horváth Mihály (Magy. tört. I. 23. 1.) az *óhit* szóból kiindulva, azt hiszik, hogy Hierotheus „és társai'' térítései folytán, jelentékenyebb számmal voltak (nálunk) azon görög vallásnak, kik később bitókét a köztök *újabb* rómaival felcserélték." Sőt legújabban Kerékgyártó is (Magy. művelőd, tört. I. 458. 1.) Fejérnek imént említett czáfolatára vonatkozólag mondja: „szükségesnek találtuk volna, hogy a nyelvünkön előforduló *óhit* kifejezés értelmeztessék, melyet maiglan is alkalmazunk a görög nem egyesült vallásra s mely gyanítani engedi, hogy Hierotheus buzgóságának még is volt némi sikere, és hogy a nyugati egyházhoz később áttért magyarok korább vallott Intőket nevezhették óhitnek; ily szófejtegetésbe annál inkább kellett volna Fejér Györgynek bocsátkoznia, mert hasonló véleményt már elődei, u. m. Péczeli és Horváth M. is nyilvánítottak.[u]

Látszik, hogy sem Péczeli, sem Horváth, sem Kcréggyártó nem tudták, hogy ez ellenvetésre már a múlt században megfelelt Szalágyi (f. h. III. 313—319. 1.) „infirmisssimum receptaculum"-nak nevezvén ezt, s igen helyesen megjegyezvén: „Quaenam haec disserendi ratio, qua bene constitute, testibusque ac documentis ab omni cavillo, nedűm calumnia seiunctis firmata, eoquod imperitum vulgus Graeeos schismaticos *veteris fidci* homines apud nos comjJellat, in controversiam adducuntur? scxcentas eius generis vulgo usitatas cognominationes ineptas recitare possem, quos si examini subiieias, et absonas, et falsas, et rebus significandis minimé idoneas deprehendes."

Ez eme nagy fontosságú kérdésnek rövid littcraturája, melyből

gában találjuk. — A határkörnek, mely az ősi magyarföld körül terjedt, kiegészítésére még egy határnépről kell említést tennünk, t. i. a lengyelekről, kik ámbár a cseh, sléz és morva szlávokkal határosak valának, a kereszтséghez mégis csak 965. év táján kezdének hajolni. Morva és cseh papok keresztelék meg Mieczіszlav lengyel herczeget 965-ki laetare vasárnapon (böjtmás 5-én) Gniezno városban, jegyesének, Dombrovka cseh fejedelemleánynak jelenlétében, kit a lengyel csak ily feltétel teljesítésével nyerhetett nejéül. A keresztény egyház fejéhez, XIII. Jánoshoz Lengyelföldről még azon évben indult *egy* követ, ki fejedelmének óhajtásait a pápának előadta, 966-ban már Egyed tusculi püspökkel- mint apostolszéki ügyvivővel tért haza; s ekkor a lengyel egyháznak római szabályok szerinti rendezése megkezdetett 1) .

— Ez a mi édes hazánk határnépeinek 970. év táján létező polgári s egyházi helyzete, melyből világos, mikép a szláv és germán keresztény állodalmak közé beszorult magyar ősök, akaratlanul is ki voltak téve e keresztény szomszédok befolyásának. A teljesen kifejlett egyház, vagyis a keresztény népek községe egyenesen azon életkérdéssel lépett eléjökbe, váljon akarnak-e ők is a polgárosodó statusok sorába, a respublica christiana tagjaiul, beállani? Különben, mint idegen betolult,

láthatjuk, hogy Schwarz erőködéseiuek daczára, az egész görög térítésből legfolebb csak annyi való, mennyit itt Lányi a szövegben megenged. Megjegyezzük még, hogy a belföldi szláv irodalomnak egy avatlan coryphaeusa Schwarznak elcsépelt és százszor megczáfolt állításait napjainkban ismét felmelegíti, azon különbséggel mégis, hogy még tovább menve, a görög alatt a szláv rítust érti. Ennek egyébiránt bővebben megfeleltünk „A tót rítus Magyarországban“ czímú válaszunkban (M. Sion. II. 690. s köv. 1.) — *Kn.*

[J]) Stredovsky S. Morav. Hist. 535. s köv. — Baronius ad Ann. 965.

oda nem tartozó, nemzet ellen az egyesült kereszténység síkra szálland. Es félelmes körülmények aggaszthatták Őseinket, ha a határos népekre vetvén szemüket, látták, mikép az oroszok, lengyelek, morvák, csehek, bajor németek s vendek, a horvátok, ráczok és bolgárok nem csak a határokban lakoztak, hanem magában a magyar állodalomban is mind valamennyien törzs-, nyelv- s hitrokonokat, — eleink jobbágyait vagy bajtársait — bírtak, kik a magyarokkal keverve tanyáztak.

Nagy, sőt roppant számra növekedtek, az egy százados rabló kirándulásokban elfogott s magyarföld! rabságra elhurczolt bolgár, horvát, vend, olasz, frank, német, cseh stb. keresztények is. A benszülöttek egyházainak elhamvasztásával az egyház s a keresztény műveltség ültetvényei szétrombolva, a kereszténység — néhány lappangva maradott hívei kivételével — elnyomva lévén, történt, hogy nem csak az alávetett, de a határon túli morva szlávokkal is egyesülve kalandoztak őseink, s Pannóniát egészen kipusztitották annyira, hogy már 899. táján egy templomot sem lehetett találni de a minden hadjárással nagyon megszaporult fogoly keresztények ősi hitöket oly hamar még sem feledhették; s a lakosságnak úgyis nagyobb részét tevén, sokaságok a keresztény emlékezetek feleleveníté sét könnyíté, noha istentiszteletöket nyilvánosan gyakorolnak nem szabadott [2])

[1]) „Ipsi (Slavi) crimen, quod a nobis falso semel factum imposuerunt, multis anuis peregerunt. Ipsi multitudinem Ungarorum non mo· dicam ad se sumpserunt, et more eorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt et super nos Christianos immiserunt atque ipsi supervenerunt et alios captivos duxerunt ecclesias Dei incenderunt et omnia aedificia deleverunt ita, ut in tota Pannonia nostra, maxima provincia tantum una non appareat ecclesia quantos dies transierunt et totam terram desolatam viderunt “ Bajor főpapok panasza 899-ből. Fejér Cod. dipl. I, 233.1.

[2]) „Christian! — quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles uas licuit nisi

A Pozsony vidékén 907-ben, összezörrent népek nagy csatájától fogva, mely eleink győzelmével végződve a magyarság európai sorsát eldöntötte, 971-ig hét véres ütközetben[1]) szenvedett nehéz vereség otthon marasztaló a harczosaiban már igen, megfogy ott nemzetet; egyes bajnokok a harczok tapasztalatainak negédes elbeszéléseibe komolyan beszőheték azon körülményeket is, melyek különösségük s érzékfolötti eredetük által figyelmet gerjesztének. A bűvészek titokteljes hatalmában hivő magyarok még a kereszténveknél is inkább ütközhettek meg oly eseteken, milyen volt például az, midőn Németfoldön a szent *Ida* templom tornyáról a harangokat semmiképen le nem oldhatták; az oltáron tüzet rakniok lehetetlen volt; az augsburgi szent Aífra monostort fel nem gyújthatták; másutt az égő egyháznak repülő tégláitól agyonsujtattak; midőn a mármár nyerendő győzelmet gyakran egy váratlanul lezuhanó záporeső iveiket megtágítva, meghiúsította stb. Mind ezen tüneményeket a keresztények hatalmas Istenétől származtatták [2]). Legszélesben terjedett el, mint látszik, a szent Móricz-féle lándzsának híre, mely a német császár birtokában létezvén, a Lech vizénél szenvedett vereség tényezőjének tartatott, mely t. i. a császárt győzhetlenné teszi[3]).

furtive Domino consecrate“ így Pilgrim püspök tudósítása Rómába 974-ben. U. o. I, 261.1.

[J]) 920-ban Vezlam mellett, Vitichind 1. 1. szerint; Merseburgnál 939-ben Luitprand 1. 2’ cap. 8.; Augsburgnál 955-ben és 958-, 962-ben Thracia síkjain; meg 970. és 971-ben Bolgárföldön.

[2]) Ilyetén csodaszerü eseményeket olvashatni szent *Ida* élctiratában Petéznél Móniim. Hist. Germ. 2, 573. — Hollandnál Vitae SS. „Miracula S. *Uremani** szent György h. 18-káról. — Inchoffcrnél F/o-*doard,* egykorú iró, 937. évről stb.

[3]) E csodás tüneményeket érvül felhozza Fejér is (Init. Rel. 59. 1.) Ellenben Kerékgyártó (f. h. 469—472. 1.) ezek hatását tagadja, mert szerinte az említett vereségek nem voltak olyannyira megsemmisítők, s mert továbbá őseink az augsburgi csatavesztés után is Isten választott népének tárták magokat. — *KN.*

Az anyagi indokhoz, mely népünknek rabló kalandozásait megszüntető, eme vallási is járult s üdvös, noha be nem vallott félelemmel hathatott. Valamint a nagy népvándorlást Chlodovig frank király szerencséje s hatalma állította meg, úgy őseink e kalandozásait, I. Ottó német hőskirály győzelmei s minden barbárok fejedelmeinél megalapított nagy tekintélye szakasztottá félbe. Birodalmi kormányát 936-ban, Zsolt fejedelem 29-ik évében'kezdő, és folytatá Taksony (947—972.) alatt, Olaszföldet s a császári koronát elnyerte; a birodalom határaiban békét s biztonságot alapított s valamint a szlávok-, úgy Taksony harczvágyait tetemesen alább szállította, a magyar birtokból azon darab földet, melyet ezek a 955-ki csata következtében Ens vizétől egész Műikig hátrálva, elhagytak, a birodalomhoz visszacsatolta, belőle két német keleti határmegyét képezett, melyeknek elsejét, az „Ostmark[u] vagy *„O8terichi"* nevűt (Ens és Mölk közt) Burkhard markgrófra, másikát, a Traunvidékct, (Enstöl a Száva és Dráváig) (March ia ad Trunain) Ottochyr ispánra bízta, 972-ben. Vetélkedve tisztelgőnek Ottó császárnál a szomszéd népek; orosz követek püspököt kértek tőle, ki őket a keresztények törvényére oktassa, hogy így a nyugati nemzetek családsorába fogadtassanak 1) .

Hogy a magyar nemzet ne csak békében éljen, hanem hogy ennek biztosítására, meg is keresztelkedjék, a nyugatiaknak, különösen a vallásos I. Ottónak benső kivánata volt, ki többi nyereségén kívül, e rendszabály valósításától a ke-

[l]) „DCCCCLX. Vencrunt legati *Rumiae* gentis ad regem Ottonem et deprecati sunt eum, ut aliquem suorum episeoporum trausmitteret, qui eis ostenderet viam veritatis, et profess! sünt, se velle recedere a paganismo et accipere nomen et religionem Christianitatis. Et illő consensit deprecation! coruin, et transinisit Albertam Episcopum fide catholicum [u] Chronicon Quedlinburg. Mcnckennél III. 182. 1.

leti kereszténység s a német birodalom közti összeköttetés útjainak megnyitását is remélte. Taksony halála után a fejedelmi szék betöltése alkalmával a nemzet egyenetlenkedvén, utóbb a szelíd lelkületű s békeszerető *Gejza* választásában megegyezvén, az e miatt őrizet nélkül hagyott morva részeket, úgymint Welehradot, Olmuczot, Brunát, Podivint stb. elvesztette; s midőn azokat visszaszerzendő síkra szállt, akkor a morva szlávok — és a segedelmekre megjelent Boleszlav cseh fejedelem által a Vág partján megveretett 1) .

Mind ez kedvező alkalmat nyújtott Ottónak arra, hogy Bruno verdi püspököt a magyar szélekre indítsa. Evégett *Pilgrim* passaui püspöknek különösen ajánlá őt, hogy kellő úti készlettel ellássa s a magyar határhoz tisztes és biztos elkíséréséről gondoskodjék. „Azért véltük őt oda küldendőnek, hogy a magyarok fejedelmét érdekeinknek mielőbb megnyerhesse. Ha a követség úgy, mint szándokunk tartja, sikerülend, azzal rajtatok s tieiteken segítve leend* 2).

Bruno püspök követségének áldásdús foganata volt. Poroszhon szász tartományában maiglan fonáll Quedlinburg nevű városka, hol az őszbe borult nagy Ottó császár fiával II. Ottó római királylyal, a birodalmi herczegek, főpapok s ispánok fényes körében a 973-ki (bőjtmás h. 23-kára eső:) husvétot ünnepelte. Ezen alkalommal gazdag ajándokokkal terhelt fényes követségek tisztelegtek a római néptől, a görög birodalomból, Benevento — s más olasz tartományokból, a dánok, szlávok, bolgárok, oroszok és — magyarok részéről is Ottó-

[f]) Stredovszky 544. 1.

2) „Nobis enim illuc érit delegandus (Bruno), quo rex corundem (Ungarorum) nostro quam propere arbitrio sit colligandus. Vobis ergo magnopere sit studium hanc cautissimc fieri legationcm. Nam, si, ut apud nos sedet, prosperabitur, vobis in hoc vestrisque consuletur.“ I. Otto levele Pilgrimhez Fejér f. h. I. 257. 1.

nak 9· A magyar fejedelem Otto kivánatainak, úgy látszik, megfelelt, minden szomszédokkal kötendő s tartandó békéről gondoskodott és a Magyarföldre költözni, vagy ott tartózkodni akaró keresztény idegeneknek vendégszerető s biztos fogadtatást ígért [2]). Aloldus röviden feljegyző az indokokat, melyeknél fogva Gejza ily változást kísértett meg nemzetében. „Isten mulasztja fogú öt el, miszerint okosan fontolná meg, mily roppant roszat tőn más nemzeteknek a magyar s viszont a kegyetlen vereségeket, melyeket annak szenvednie kellett s e miatt több üdvöt várt a békétől. Szándékát, mely Istentől adatott neki, t. i. Pannóniából állodalmat képezni s törvényes nyereségekből, nem pedig igazságtalan zsákmányból gazdagítani azt, most már valósítani akarta, és tudván, mily jó s termékeny légyen tartománya, a fegyver letételét s a föld bőtermékeinek a szomszédokhoz eladatását javasló népének“ [3]). Hartvik szerint Gejza „övéinek irányában szigorú és kegyetlen de a keresztények iránt szolid jóakaró — jóllehet pogány szertartások barátja, mégis az égi malaszt közeledő fényénél melcgülve, egy, minden szomszéd népekkel kötendő békéről serényen kezdett gondoskodni^ 1) . — Gejzának lelkülete apjae — s nagyapjaetól sokban elütött. Taksony harcfcos

1) „Anno CM LXXUI. Otflio imperator senior cum iuniorc venit Quidilinburg, ír Schaffnaburgi Lambent; ibifpie cclcbravit sanctum Pascha X. Kai. Április: illucque veneruiit Légúti pluriinaruin Gentium, videlicet Romauorum, Graecorum, Bcneventanorum, Italorum, Ungarorum, Danorum, Srlilavorum, Bulgarorum at que Russorum cum magnis miincribue.“ Igy Sclinaffnaburgi Lambert de rebus Germ. 973. évre. Pistoriusnál SS. rcr. Germ. 3, 315.

2) „Ritu paganismo licet adhuc quidein obvolutus, tamcn appropinquante spirituális fulgorc diarismatis cum omnibus circumquaque positarum provinciarum vicinis de pace ca<‘pit aftente tractarc.“ — Hartvik Vita S. Steph- cap. 1·

3) Aloldus in notulis ad annum 972. Katonánál Hist. Crit. Ducum 501. I.

b Hartvik Vita S- Steph· cap. 1,

fejedelem, fia ellenben békeszerető, amaz indulatos, kegyetlen, ez szelíd vala; Taksony keleti vándorokat örömest fogadott országába, Gejzát nagyobb rokonszcnv vonzotta a keresztényekhez 1) . Midőn apja holtával a fejedelmi buzogányt kezébe fogta, alig számlált húsz évet[2]); fiatal neje Sarolta erdélyi Gyula vajdának leánya, hihetőleg keresztény vala; szépsége hírét, mely miatt szép fejdelemaszszony (Beleknezina[3]) neve alatt országosan ismertetett 1), Beliud, segítségével jegyezte el őt magának törvényes nejéül[4]). Sarolta lelke élénk és zajosb vala; sokat ivott, katonásan lovagolt s egykor, boszújában egy embert megölt. A kormányt férje helyett Sarolta vitte, több krónikás mindezek miatt élesen megrója[5])* 1) .

[!]) _natúra mitior[4] Aloldus szerint; „misericors et liberális iu Christianos* Hartvik után.

[2]) Katona Hist. Due- 502· s köv.

[3]) *Uxor cius (Gejzae) *Belek ne. gen a* id est pulchra domina dicta[u] ír Ditmar Annal- 1- 8-

1) Szabó Károly szerint „a Belckncgini név hclyesbben fordítható /art*rjna* domina-nak, *nagy asszonynak,* mely czím a régi magyar korban a királynékat illette/ (f. h. 162· 1·) — *Kn,*

4) [n]De cuius pulcritudine provinciales duces diutius loqucbantur, (piám Gejza dux.consilio et auxilio Beliud — duxit in uxorem legitimam.[4] Thuróczi Chron. 2, c. 5.

[5]) [n]Supra módúm bibebat et in equo militis morc iter ágens, quemdam virum iracundiae nimio fervore occidit. Manus haec polluta fusum melius tangerct et mentem vesanam patientia refraenaret/ Ditmar püspök id. h. — [n]Totum regnum viri manu tennit et quae erant viri ipsa regebat.[u] Szent Adalbert élctirata cap· 5· n. t- 22.

* 1) Lányi itt a Gejza nejéről mondottakban Katonát követi (Hist. Due· 685—690. 1·). Ellenben Szabó Károly (f. h. 161- 1·) Szalaynak igazat adva, Gejzának két nejét különbözteti meg, *Saroltát* és a lengyel *Adelhaidot,* g *ez* utóbbira vonatkoztatja Dietmarnak imént az 5. jegyzetben idézett szavait. Kerékgyártó is bár idézett müvének 205. és 481· lapjain e kérdéssel hosszasban foglalkozik, anélkül, hogy határozott eredményre jutna; a 207. lapon mégis Szabó Károly szerint nyilatkozik az által, hogy azt állítja, miszerint Gejzának leánya Gizela, Adelhaidtól született. Hatvani is határozottan említi Adelhaidot Gejza második nejeül. (Hazánk. I. 436. 1.) — *Kn.*

Ezen békekötésnél kedvezőbb alkalmat nem várhatott, nem is remélt az óhajtott érseki jogok gyakorlása- s megérdemlésérc *Pilgrim,* kinek lorch-passaui elődei a morva egyházak gondját úgyis viselték vala s kinek fáradalmait a magyar fogságban nyögő tömérdek sok keresztény tetemesen gyámolitani, a minden tájakról összesereglő papok, szerzetesek szép száma elősegíteni fogta.

Hirdető társai közt kitüntetett helyre méltó szent *Volf: gang,* wcringi ispán (gróf) fia, eleinte világi pap, aztán a regényes fekvésű svajczi Einsiedeln szentbenedeki monostorban szerzetes, kit az augsburgi csatából ismeretes szent Ulrik püspök 969-ben áldozárul szentelt föl. Apátja engedelmévcl Morvába indult s Podivin-, Welehrad- s más városokban járt, oktatott; ernyedetlen apostoli buzgalmának, a békekötés csak létesülő félben lévén, gyümölcse még sok nem vala [f])> érdemei jutalmául Ottó császár regensburgi püspöknek nevezte 973-ban 1) 1) .

[1]) «Per Alamanniam deuenit cxsul in Noricum, ad cuius orientálom partem cum humili comitatu pertendens praedicandi gratia Pannóniae petiit confinia, ubi veterum fruticcs crrorum cxstirparc ct steriles squalentium cordium agros evangelico ligone proscindere sernenque Dei insceminare frustra laborabat-“ Névtelen élctirója cap. 13, és Vohburgi Arnold de Mem· B. Emerami libro 2. Katonánál Hist· Cr. Dúc. 497-!·

[2]) Strcdowsky S- Morav. Hist- <543 1. — Goldene Chronik von Hohenscbwangau 25. 1.

[3]) Wolfgang szorosan véve, nem társa, hanem megelőzője volt Pilgrimnek a térítésben, kit ez épen azért, mert nem volt megyéjebcli papja s mert tudta, hire nélkül fogott a térítéshez, visszahívott- Wohburgi Arnold ugyan ezt eme szelídítő szavakkal adja elő: „A Piligrino Pataviensi pontifice ab incepto revocatus est opere. Dolebat enim idem pontifex tantum colonum in sulcis sterilibus expendere laboremde hogy Piligrint e visszahívásra lorch-érseki jogainak egy kis féltése is indítá; bővebben kifejté Dümmler. (Piligrin von Passau. Leipzig 1854. 36. 1.), íróink közöl pedig Horváth Mihály (Hazánk 437· 1) utána Kerékgyártó (f. h. 462. és 477. 1- meg Szabó Károly 85.1) Ezt tanúsítja Piligrin azon tette is, hogy Wolfgangot a regensburgi püspökség elnyerésére segítette.

Ez évben I. Otto meghalt s fia — II. Ottónak uralkodása kezdetén, Pilgrim a szintén meghalálozott szent Ulrik temetéséről hazatérve, a maga apostoli seregét azonnal Magyarföldnek indította és már a kővetkező 974. évben örvendve tudósíthatta VII. Benedek papát, mikép szivének minden vágyaival személyesen szeretett volna neki hódolni és színről színre önmaga előadni mind azokat, miket szentséges Atyaságának most csak levél s hírnök által képes közölni, ha az *ujan megtért magyar nemzet* [1] miatt távozhatott volna, mely népnél — a szövetség megkötve lévén s béke uralkodván [2]), a hithirdetés munkájához bátorkodott fogni; mely nép elöli félelemből hosszú ideig saját egyházmegyéjébe még jóformán, hogy a térítéstől eltávolítsa; *fiiam* — mondja Fejér (Relig. Initia 40· 1·) — eo a Piligrino commendatus, ab Ottone M. Frankfurtum cxcitus, Eppus Ratisbon. denominatus.“ — Mindezekből egyúttal láthatjuk, hogy Wolfgang nem, mint Lányi mondja, Morvába, hanem egyenesen Magyarországba indult, ennél fogva oka sem volt a Lányi által felhozott városokat előbb megjárni. — Megjegyezzük még, hogy Katona (Hist. Ducum 498· 1·) Wolfgang térítési kísérletét Take korára teszi s meghiúsultát e vezér ellenséges indulatának tulajdonítja- Ez ellen azonban Szabó Károly (f. h. 86—87. 1.) helyesen megjegyzi: „Én hajlandóbb vagyok Wolfgang működését 972-re (ez évre teszi a fönebb idéztük Wohburgi Arnold is) és *így* Gyejcs korába helyezni, annak sikeretlenségét pedig nem tartom szükségesnek Taks pogány erkölcseivel mentegetni, miután arra nézve az az egyetlen körülmény is elég akadálynak tekinthető, hogy az idegen Wolfgang és társai nemzeti nyelvünkkel, hazánk szokásaival s viszonyaival teljesen ismeretlen létökre fogtak az erejöket haladó föladathoz.“ — Elismerjük Szabó e szavainak alaposságát; de azt tartjuk, hogy Wolfgang térítése meghiúsultának legfőbb oka épen a Piligrin általi visszahivatásban keresendő, mint ezt az említettük Arnold is daczára fönebbi szelídítő sorainak tanúsítja ez ártatlan nyíltsággal írt szavakkal: „Wolfgangus apud Piligrinum Pataviensem · . . rogatus *et ius8U8* mansit aliquot diebus: *hoc inter cetera prudenti secum tractans mente, qnarc prohibits sit ab adducenda ad Drum Pannoniorum génit“* (II. cap. L). — *Kn.*

[1]) „A neophyta Ungrorum gentc hue (Romám) ire prohibeor“ .

[2]) „Foederc pacto, sub occasione pacis fiduciam sumsimus operám exercere praedicationis“ ...

közeledni sem mert A mindenható Isten, kegyességénél fogva a szétszórtakat egyesíteni szokván, szíveiknek soká zárt ajtaját megnyitotta, hogy a vad kegyetlenségből kivetkőzve, nyakukat az Ur igájába hajtsák. Midőn ezen most említett magyar nemzet Őt több ízben ismételt könyörgéssel magához meghívná, vagy legalább hithirnökeinek hozzá indíttatását sürgetőleg kérné Pilgrim az istenes kívánatnak engedve, szerzetesek- és kanonokokból s minden egyházi rendüekből[2]) kiszemelt alkalmas férfiakat utasított oda; és ezeknek hirdetését oly dúsan termékenyítő az isteni malaszt, hogy a magyarok nemesbjeiből, kiket a kath. hitben oktattak, mind két nemből, *öt ezerat* kereszteltek meg[θ]). A világ minden tájairól öszvefogdosott keresztény rabok, kikből áll a nép nagyobb része, magzataikat Istennek addiglan csak titkon ajánlhatván fel, jelenleg már félelem nélkül és seregesen hozzák keresztelésro, s azt vélik örömükben, hogy vándorlásból hazájokba vitettek; keresztény egyházakat emelnek s megkötött nyelvüket a Megváltó dicséretére feloldani bátorkodnak. Magok az ősi pogányságban maradt barbárok alattvalóikat a kereszteléshen nem gátolják; sem a papokat hogy bárhová menjenek. Jcsaias jóslata látszott valósulni: a farkas és bárány együtt legelnek. Úgy történt, hogy majdnem az egész magyar nemzet a szent hit elfogadására nagyon hajlandó; sőt más szláv tartományok sem idegenkednek a hittől. „És nagy ott az aratás, csak a munkás kevés,[u] mire nézve szükségesnek látszik, mi-

[1]) „A qua pracfata Ungrorum gente multis precibusipsc invitabar venire aut missos meos in opus evangelii illuc dirigere.“ .. .

[2]) „Ad hős dum transmitterein satis idoncos viros, ex monachis ócanonicisque presbiteros atque de singulis ecclesiasticis gradibus clericos[u] .

[3]) „Ut ex iisdem nobilioribus Ungaris utriusque sexus catholica fide imbutos atque sacro lavacro ablutns circiter quinqu e millia hicrarentur.“

szerint néhány püspököt rendeltessen ott a pápa, miután bizonyos, hogy a római s gépid korszakban hét püspöke volt keleti Pannonia- s Moesiának, Lorch szent egyházának alávetve, melynek ő érdemeden szolgája; négyen közülök akkoron is fonmaradtak Morvában, midőn a magyarok megtámadták Bajorfoldet. Hozzá teszi levelében Pilgrim, mikép püspökségének annyi egyházait az igét hirdetve bejárnia neki egyedül lehetlen és nagy nehezére esik, ha csak némelyektől is kénytelen hivatala miatt megtagadni jelenlétét. Jóllehet személyesen nem jelent meg, de, az akadály üdvös volta őt e tartozás alól, felmenthetvén, azon esedezik, miszerint neki a lorchi egyház ösjogaihoz képest érsekpalástot és süveget küldjön s egyszersmind ruházza őt fel azon kiváltságok- és jogokkal, melyek által hivatalát s a reája bízott nyáj igazgatását szabályszerüleg teljesítvén, az ítélet napjan a római pápának tulaj doni tassék érdemül, hogy a kereszténység ezen széleiben pogányokból az Urnák új egyháza emelkedetté — Minden gyanúsítások ellen magát védendő, levelében egyúttal hitvallomását is megküldé, s utasítást kórt arra, mikép kell a pogányoknak hitet hirdetnie [1])

VH. Benedek pápa a passaui püspök kivánatainak engedvén, örvendve emlékezék vissza azon eseményre, midőn I. Otto a nyers pogányság diilásaiban elpusztított pannon egyház feltámasztására a maga fényes győzelmével első jelt adott, melyre most a magyar és szláv nemzetek megtérnek. A levelet, hol Pilgrim érseki hatósága s jogai foglaltattak, Π. Ottó császárhoz, a mainzi, trieri, kölni, magdeburgi, salzburgi és brémai érsekhez, Henrik bajor herczeghez s minden frank meg

1) A nevezetes levél Ludewig gyűjteményéből merítve olvasható Fejérnél f. h- I, 260—266. 1 — Továbbá Endlicher Rerum Hung. Monumenta Arpad. Sangalli 1849. 131—133.1. Magyarra fordítva közli Szabó Károly Magyarország tört· forrásai L 113—116. 1. — *Kn.*

német püspökök-, apátok-, herczegek- s ispánokhoz czimezte. 975-ben 1) 1).

1) „Jam múltig retroactis seculis et vicinorum frequenti population barbarorum deserta, et in solitudinem redacta, nullum christianae professionis habitatorem meminit; usque dum iuvictissimus Augustus et pater gratiae, genitor quippe pii Imperatoris nostri, quem adhuc superesse, et diu dominari mundus exoptat bellico trophaeo eorum vires retudit. Nunc autóm quamobrem votis exsultantibus in laudem omnipotentis Dei erumpimus, non solum saepc dicta sancta Laureacensis Ecclesia, hostium ccssante terroré, cum accolis suis pace, ac tranquillitate potitur; vcrum etiam ipsi dudum inimici, ilium, quem persecuti sunt, more gentili, iamiam Christum baptizati profitentur, et sacerdotes modo habere dcsidcrant, ac prout rudcs scire poterunt, venerantur; et Ecclesias quasdam in sua torra, quas patres incendio dederunt, posteri restaurare vidcntur. Hac ergo suadcnte ratione, quod praenominati Sanctae Laureaccusis Ecclcsiae Archi-Episcopi postulatio, antiqua Apostolica auctoritate commendatur, praetercaque quod iustum esset, pariter etiam utile visum est, ut ad fructificandas Deo gentcs, ex novitiis cultoribus fidei Ungrorum atque Morauorum, sitié etiam aliis multis provinces Sclavorum, suae Parochiae finitimis, illic ordinatis Episcopis, secundum quod antiquitus dispositi erant, eis huné constitueremus Archi-Episcopum“. Fejér f. h. I, 266. 1.

2) Itt egy különös körülményre kell figyelmet ébresztenünk: Mit a régi kül- és belföldi, sőt legújabb történészeink is még álmukban sem mertek volna állítani, az most több író által kétségtelen történelmi tényül állíttatik fel; tudnillik, hogy a *lorchi* (Laureaccnsis) *érsekség soha sem létezett!* — Első lépett fel, úgy látszik, ez állítással *Diimmler, Piligrin von Passau und das Erzbisthum Lorch* Leipzig 1854., munkájával, továbbá GZücfc, *Die Bisthümer Noricums, besonders das Lorchische zur Zeit der römischen Ilerrschaft* (bécsi Akadémia Sitzungsbericht XVII. 60—150. 1.). Mind ketten ez állításukat avval indokolják, hogy a lorchi érsekségről tanúskodó pápai okmányok mind *költöttek,* névszerint Szabó Károly szerint ezek: 1) Symmachus pápa levele (498—514) Theodor állítólagos lorchi érsekhez, melyben a lorchi egyház Pannonia érsekségévé emeltetik. 2) IL Eugen levele (823—826), melyben Urolf lorchi érsek a Pannonia stb. tartományokban hajdanta létezett hét püspökség érsekéül megerősíttetik. 3) VII. Leó levele (936—955) Gerhard lorchi érsek részére, melyben érseki jogait, mint soha kétségbe nem vontakat emlegeti. 4) Ugyané pápa levele ez ügyben Németország nagyjaihoz. 5) Agapit pápa levele (946 —955), melyben ugyan Gerhardnak mint lorchi érseknek keleti Pannonia alá rendeltetik, végre 6) VII. Benedek pápának az iménti 1. jegyzetben felhozott levele. — „Hogy ezen kelettelen levelek közöl, melyek

Gejza fejedelem a térítőket nem bántotta, és hántásukat sem tűrte büntetlenül. Legrégibb emlékeink a fejedelemnek álomban nyert látványai — s intéseiről beszélnek, melyek következtében kedélye a keresztény hit- és szolgáinak pártolására hangoltatott 1) 1), papok és szerzetesek szabadon járultak

mind csak XII. századi egyszerű másolatokban Passauban maradtak ránk, az öt első világos koholmány, még pedig csak Piligrin püspök által, önző czéljai végett lehetett koholva, döntő érvekkel bebizonyította Dümmler[4]*, mondja Szabó Károly (Budapesti Szemle f. h. 93. 1. jegyzet). Szabót Dümmler érvei annyira meggyőzték, hogy nem csak ismételten állítja ő — tudtunkra egész irodalmunkban egymaga — hogy a lorchi érsekség „soha nem létezett[4]* (f. h. 83, 93 és 102. 1., továbbá Magy. tört, forrásai I. 113. 1. jegyzetben.); hanem az ellenkező miatt Szalayt és Horváth Mihályt meg is rója (Budapesti Szemle f. h. 94. 1. jegyzetben). Dümmler és Glück véleményét Dudik is elfogadta (Gesch. von Máhren II. 16. 1. jegyzetben és I. 330. 1) csak VII. Benedeknek imént 6) alatt említett levelére nézve nincs tisztában, megyjegyzi azonban „Doch mochte sie (ama bulla) echt oder gefalscht sein, Rcchtskraft konnte sie nur durch die kaiserliche Unterschrift erhalten, und diese erlangtc der Passauer Bischof nicht“ (f. h. II 24. 1.)

Ha Dümmler véleménye áll, akkor természetesen mind az, mi a történelemben e pápai levelek alapján állíttatik, önmagában megdől s épen ez által válik e kérdés oly fontossá, hogy nem merjük azt még végkép eldöntöttnek állítani; bár másrészt e kérdést *szorosan vett* magyar egyháztörténelmünk körül annyiból mondhatjuk, minden fontossága mellett is, másod rendűnek; mert, mint Szabó (Tört, források f. h. 113.1.) és Dudik (f. h. II. 24.1.) helyesen megjegyzik, a magyar egyház a sz. István által Sylvester pápától nyert előjogok és az esztergomi érsekség megalapítása által, idegen állambeli érsekségtől független egyházzá alakulván, rá nézve a passaui küzdelmek *ekkoi· már* közönyösekké váltak. — Ezeket szükségesnek láttuk ide jegyezni; mert Lányi, régibb Íróinkkal egyezőleg, Lorch-Passau püspökét szintén érseknek mondja. — *Kn.*

1) Hartvik: Quumque nimium esset sollicitus de rebellibus domandis, et ritibus sacrilegis destruendis, et episcopatibus secundum aestimationem suam ad profectum ecclesiae sanctae statuendis, mirabili visione nocte consolatus est eum dominus. Fecit adstare sibi iuvenem delectabilem adspectu, qui dixit ei: pax tibi, Christi electe! iubeo te de sollicitudine tua fore securum. Non tibi concessum est, quod meditaris; quia manus, pollutas humano sanguine, gestas. De te filius nasciturus egredietur, cui haec omnia disponenda diuinae providentiae consilio commendabit dominus. Hic érit unus ex regibus electis a domino, corona vitae saecularis

elébe s jelenlétében is adák elő az evangélium tanait[2]): de öt magát a keresztség felvételére eleinte nem bírhatták, mint a

commutaturus aetemam. Verum tamen virum spiritual! legatione tibi transmittendum, honorificabiliter suscipito, susceptum venerabiliter habeto; exhortationibus eius non fictum cordis fidelis assensum praebeto. Expergefactus Princeps, visione stupidus, pritis sccum, post cum Christi fidclibus ct suis pertractans, DEO gratins, pauimento manibus expansis adhaerens, humiliter cgit; sc principatumque suum, cum filio nascituro, custodiae illius, qui non dormit, ncque donnitat, lacrimis suis commendauit[u]. Sarolta fejedelemasszony látványáról pedig ezt írja: „Nee hoc silentio praetcrcundum est, quod, ut omnis ambiguitas tollatur de medio, ne forte praedictae visioni solius viri pánim videretur inesse fidei, uxorem eius, iam appropinquantem pa-rtui, tali voluit visione divina gratia consolari. Apparuit namque illi beatus Levita ct protomartyr Stephanus, Levitici habitus ornatus insignibus, qui cam alloqui taliter cocpit: confide in domino mulier, et certa esto, quia filium paries, cui primo in hac gente corona debetur et regnum, nomcnque mcum illi reponas. Cui quum admirans mulier responderet: quis es, domine, vol quo nomine nuncupates? ego sum, inquit, Stephanus protomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrium pertulit. Quo dicto, disparnit. “ így Kézai Simon, a budai *és* pozsonyi krónika, Thuróczi; hasonlag II. Endre 1233-ki, kun László 1274-ki oklevele is röviden említi. V. 0. Katona Hist. Due. 574.1.

1) E csodás látványok több íróink által elvettetnek. Leggorombábban kel ki cllcnök természetesen Schwarz Godfrid hírhedt Initia rel. christ. című müvének 14. lapján, hol e látványokat „futilis cuiusdam fraterculi, in cellula sua superstitiose negociosi, abortum“ nevezi. Engel és Horváth Mihály hallgatnak rólok, bizonyosan nem azért, mintha consentire viderentur! Fessler (Gesch. d. Ungarn I. 306.1. a) jegyzetben) onnan akarja azokat értelmezni; hogy Gejza — úgymond — valószínűleg szorgalmasan olvasta „die Bücher der Könige und der Chroniken, besonders I. Chron. XVII. XXII. (hol t. i. Náthán próféta Isten jelentéséből megintė Dávidot, hogy nem ő fog az urnák házat építeni; mert „sok vért ontottál, hanem fiad fog születni, ki csendes férfi leszen .. stb.) s utána teszi: „die Bibéi konnte auch bei ihm die máchtige Wirkung nicht verfehlen“ . . Horváth István (Tud. Gyűjt. 1836. VI. 113. 1.) felhozván Adeúiár azon helyét, mely szerint Vajk István vértanú napján kereszteltetett meg, utána teszi: „így nincsen szükségünk Saroltának álomlátására.“ Szalay (Magy. tört. I.) így nyilatkozik rólok: „A hagiographusok midőn István ifjúságáról szólanak, nem mulasztják el Gejzának holmi álmait hüvelyezni, melyeknek felemlítését feleslegesnek tartjuk.“ Végre Szabó Károly is (Gyejcs vezér és kora Budapesti Szemle új folyam III. 172. 1. 1) jegyzetben) szót sem tenne rólok; de mivel Frankl

ki öshite s a keresztény vallás közt ingadozott még, és a keresztény istentisztelet ünnepélyeiben részt véve, az ősi val-

Vilmos (A magy. nemzet müv. állása, 394· 1.) azokat, kik e látványokat nem hiszik, praeiudiciummal vádolja, kihíva érzi magát, miután ö is „határozottan azon félen[44] áll, „mely ellen intézi Franki az előítéletesség vádját[44], „e vád ellen a józan okosság nevében tiltakozni[44], s ezeket mondja: „A tant, mely istennek a világi események folyására közvetlen beavatkozását hirdeti, mely természetfölötti események hitét követeli, ám legyen kinek-kinck az ő hite szerint: de a történetírás teréről, hol nem a hit, hanem az ész fegyvereivel kell harezolnunk, ideje volna már valahára ezen az isteni fonséget a föld porába rántó s az emberi észnek szárnyát szegő tant örökre számkivetni/[4] Minden attól függ, mily fogalmunk van a történelemről. Lonovies József ezeket mondja: „A történeteknél csak a rideg tény az embereké, annak az egyház s emberiség javára szolgáló jó eredménye pedig az isteni Gondviselés szent müve — s igen csalatkoznánk, ha hiszszük, hogy a históriát emberek csinálják. Ők ennél csak napszámosok. Ott ülnek Ők ugyan annak szövőszékénél: azonban amint újaik közt a fonálszálak kelmévé alakulnak, abba egy látatlan kéz illeszti be azon képeket, melyek a szövet formáját, becsét és értékét teszik.[44] (A Josephinismus VII. Vili. 1.) Ha e tételt elfogadjuk s van e„józan okosság[44], mely ez ellen „tiltakozni“ fog; lehet-e akkor „a történetírás teréről[44] a „természetfölötti események hitét[44] kizárni s váljon nem inkább fogjuk-e akkor „az isteni fenséget a föld porába rántani,*[4] ha őt „a világi eseményekre közvetlen beavatkozástól·[4] kizárjuk s így mindenhatóságának gátot vetni akarunk, mint sem lia ezt megengedjük? . . Aztán miért szegné e tan „az emberi észnek szárnyút“ ? Vonjunk csak párhuzamot s látni fogjuk, hogy roppant számmal többen vannak azok, kiknek őszök a csudák elhivése mellett sokkal igen sokkal magasabban röpködött, mint azoké, kik eszöket a csudák tlhivése alól emancipálták! . .

Elismeri ugyan Szabó, hogy a „kérdéses csudajelenctekct nem csak a legendák, hanem hihetőleg ezek nyomán középkori krónikáink, királyaink oklevelei s a pápa bullája is megtörténteknek Írjákde — úgymond — ha ezeket csak azért „mert leírva pecsétes oklevelekbe iktatva olvashatjuk[44], igazaknak kellene ismernünk; „ugyan mily joggal fogná valaki tagadhatni a boszorkányperekben leirt visiók valódiságát, melyekről egykorú tanúk hitelesített vallomásai; sőt a törvényszékek pecsétes és így alakilag hiteles itélctlevelei[4] tanúskodnak? Elismerjük, hogy az, mi pecsétes oklevelekben olvasható, egyedül ezért még nem absolute hiteles; de nem tudná Szabó Károly, hogy épen a kritika kötelessége, különbséget tenni pecsétes és pecsétes oklevelek közt, és számba venni a tanúknak, vagy az okmányt kimenesztőnek állását, tekintélyét, értelmiségét? . s épen ez az, mi Szabó következtetését helytelennek tünteti fel.

lás gyakorlatait is üzé, mi miatt megintetve, Pilgrim érseknek azt feleié, hogy mindezek gyakorlására kincsei elégségesek s hatalma elég terjedelmes [3]) 1) .

Austriában Bielach vizének a Dunába omlása táján, hegy- és regényes erdők ölében, a Dunának csapdosó árjai fölé: meredek szikla emelkedik, rajta láthatók ma egy benedeki monostornak régiségtől kormos tornyai; az egykori *Mölk vagy*

Ama csudajelenetekről királyok, pápák levelei tanúskodnak; mutasson fel Szabó egy eféle levelet, mely boszorkányokról tanúskodnék! A képzettségnek nagyon alsó fokán álló tanuk vallomásain kívül, melyeket még hozzá nagyon másodrendű itélőszékek foglaltak írásba, aligha fog egyebet felmutathatni. De ha ez nem állna is s ha Szabó egy sereg királyi vagy pápai boszorkánylevelet bírna is felmutatni, még akkor sem áll főnebbi következtetése; mert az, mi magában lehetetlen, ha százezer pecsétes okmány tanúskodik is mellette, csak lehetetlen marad s ilyen a boszorkány: „De strigis, quae non sünt, nulla quaestio fiat mondta már Kálmán király. .

Mi is elismerjük, hogy a középkori krónikások csudás események előadásánál tulhiszékenységök által többször tévedtek, s azért teljesen magunkévá teszszük Szabó Károly e szavait: „A történeti ró a történelmi emlékek bírálatában csalhat lan tekintélyt el nem ismerhet s az alaki vagy külhitelesség mellett köteles ítélni a lényegi vagy belhitelességről is, melynek egyetlen próbaköve az elfogulatlan józan ész.“ Csakhogy itt is, mint mindenben, óvakodni kell a végletektől s azért a csudás eseményeket sem vakon elhinni, sem vakon elvetni nem szabad; mert mind két esetben a Józan ész“ sem „elfogulatlanságát/[1] sem a „belhitelességröli“ itéletképességét nem tanúsítaná. Helyesen mondja a csodákra vonatkozólag Kerékgyártó (f. h. II. 68. 1.) „A felületesség, a könnyelmű hiszékenység épen úgy, mint a mindenben kétkedő hitetlenség, a józan critica ellenségei, nem fognak czélhoz vezethetni. — *Kn.*

[2]) „Clericis ac monachis potestatem concessit suam praesentiam adeundi —ir Hartvik.

[3]) „Gejza vari is deoruin vanitatibus inserviens, cum ab antistite suo ab hoc redargueretur, reposuit: divitiae mihi abundant et ad haec agenda libera facultas est et ampla potestas. Ditmar Annal, lib. 8. Katonánál Hist. Due. 630. 1.

1) Hogy ezt épen Piligrinnek mondta-e Gejza; be nem bizonyítható; sőt nem is valószínű, főleg ha Kézai Simon után Szabó Károlylyal Gejza és sz. István kereeztelkedését csak 994. évre helyezzük. (F. h. 95. 152. és 159. 1.) -- *Kn.*

Medilik várának sziklája, mely, a tövében elterült mezővárossal erődöt képezett vala: ez volt ősi fejedelmeinknek székhelye 1), és a nyugatra néző magyar tábornak védfoka, melyből Bajor- Szász- és Cseh földre egyiránt lehető kalandozni. Ebbéli fontossága valamint a magyar fejedelem részéről a legsürgősb gondot igényelte, úgy a fenyegetett népek óvatos figyelmét vonta magára: nem csoda, hogy a vár elvétele a tartományi béke s biztonság tekintetéből a magyarok kereszteléséve1 majdnem párhuzamba helyeztetett. Ezen várban székelt eleinte Gejza és keresztény neje Sarolta 1) . Szomszédai közül legjobb viszonyban volt a bajor herczcgekkel, mely tartományhoz már 912-ben fegyverszövetség és fejedelmi rokonulás köté a magyarokat,[J]). A császári család ifjabb ága (I. Ottó testvérének, Henrik bajor s karant herezegnek fia, úgynevezett

1) „Castrum munitissimum in monte nostro isto situm, quod homo potentissimus nomine *(iizo* tenebat“ Hist· fiindat· Coenob· Mellicen-
8Í8, Vitzenbergi Konrád szerint Kollárnál Analect. Vindob. 1, 872. 1. — „Forte oppidum Melicum una cum castro vi cepit (Lcopoldus) et potentissimum dominum Gyzonem ex co expulit.“ Arenpeck Chronicon Austr. Kat. Hist. Due. 598. 1.

2) Lányi itt hibázott, nem jól fogván fel az általa a fönebbi jegyzetben idézett két írónak szavait; ezen szavakból ugyanis csak annyit lehet kihozni, hogy valami Gizó védelmezte e várat, nem pedig azt, hogy Ősi fejedelmeink itt laktak volna, mely állításra sehol semmiféle adat nem találkozik. Sőt még azt sem fogadhatjuk el, hogy Gejza maga személyesen védte e várat; valószínű ugyan, hogy ez írók Gizó alatt Gcjzát értették; „de előadásukat betüszerinti értelemben nem vehetjük: mert hogy e végvárat Gyejcs személyesen védte s Luitpold onnan öt magát verte volna ki, az a hihetőséggel ellenkezik“ (Szabó K. f. h. 104.1. “ * jegyzetben.) — *Kn.*

[2]) Arnulf bajor herczeg neje *Ágnes* magyar fejedelmi ivadék, alkalmasint *Zsolt* testvére vala Fejér Relig. et Eccl. initia in Hung. 63. 1, (E rokonsági kérdést első tárgyalta Horváth István (Tud. Gyűjt-
1836. X. 117. 1) Bővebben fejtegette Podhradczky „Ágnes és Beatrix“ czimÜ czikkében (Tudománytár 1839- V. 304—314. L) és ugyanő (Religio 1855. II. félév 58. 59. sz.) és Franki Vilmos (a magyar nemzet miveit, állása 299 -306. 1·). E két utóbbi szerint Ágnes és Beatrix, Árpád; Horváth szerint ellenben, Zsolt leányai voltak. *Kn.)*

veszekedő (rixosus) Henrik) uralkodott ekkor Bajorföldön, és II. Ottó császár vetély társául felhiva, háborút támasztott ellene, melybeHenrik karant herczeg, Ábrahám freysingi, Henrik augsburgi püspök, Boleszlav cseh, Mieezislav lengyel és Herold dán fejedelem és a bajorok barátja Gejza is keveredett 1) . Pilgrinf érseknek, ki törvényes császári urához hu maradt, mint a lázadó bajorok szövetségeseihez legközelebb álló ellenesnek, legtöbb baja lőn; a 976. és következő években tartó háborúskodás alatt Lorch és az érsek javai, jobbágyai kegyetlenül pusztittattak; a Műikkel határos osztrák tartományban a régi rablások nagy kiterjedésben folytattattak a keresztelkedés ügyében tett haladások megakasztattak; Pilgrim fáradalmai majdnem dugába dőltek -). — Az egykoron dicső Lorch város ez időben már csak satnya falu volt, a császári kincstár birtokaiban, melyből II. Ottó, ellenei legyőzése s a birodalmi békének helyreállítása után híveit jutalmazandó, tiz hobát (udvartelket), az Ens folyam más partján levő Ensburg (Anesipurch) helységgel együtt Pilgrimnek ajándékozott, kit egyébiránt lorchi érsek czimében megerősített s a lorchi, szent István és Lőrincz tiszteletére épült s a város falain kívül állott székegyház felépítését megengedte 977-ben[3])* 1) . A többi

1) A magyarok ugyan, felhasználva a kedvező alkalmat, fegyvert ragadtak, de csak a határszéli csapatok, pusztítván az osztrák földet; „mert Gyejcsnek s az egész nemzetnek Henrik ügye mellett fegyverre keléséről, és így a magyar és német birodalom közt országos háborúról szó sem lehet.“ (Szabó Kár. f. h 103. 1.). — *Kn.*

1) Osterrichiam a majoribus suis ex maxima parte occupatam non dimisit (Gejza) sed constanter retinuit. Neque suos ibi commorantes prohibere valuit ab excursibus et praedis, ad quas in rcliquam adhuc terram Australem saepe quasi ex insidiis excurrerunt·[44] Aloldus ad Annum. 980. — Kat., Hist. Due. 565. 1.

2) Kat. Hist. Due. 558. 1.

[3]) „In vico visci nostri *Lor a co* nuncupate[44] „priscis temporibus s. Laureacensis Ecclesia extra murum in honorem s· Stephani et Laurentii constructa[44] . II. Otto oklevele Cod. dipl. 1, 272. — VII. V. 37 s k·

“; A Lorch érsekségét tagadó írók H. Ottónak imént említett leve-

birodalmi főurak német határaik védelmére kezet fogva, sorban várakat, erődöket emeltek. Ilyen volt a két Erlaff viz összefolyásánál Zuisila (Zuislburg, ma Wieselburg) erőd, melyet szent Wolfgang regensburgi püspök az ő „Steinina Chricha“ nevű Erlaffparti bajor gyarmatának biztosítására emelt 979. táján 1) · Zuisila bátran nézhetett már most Mölk fejedelmi várlakára, melytől rövid órajárás választá csak el. Pöchlarn s más helyek megnépesittettek. A Duna és Inn folyam közben őrködő határispán babenbergi Leopold, a sok csatán hosileg kitűnt hadvezér, Burkhard osztrák (Osterrichi) határ gróf halála után, a megürült osztrák ispánságot nyerte el 983-ban[2]).

Oly nagy dolgoknak ily csekély kezdetei voltak. Ama „terra Austriae“, melyet I. Fridrik császár, 1156-ki oklevelében herczegségre emelvén, „clypeus et cor sacri romani Imperii“ czimmel illet[3]), most még csak csekély, de máris erős véde lőn az európai keresztény műveltségnek eleink berohanásai ellen; aztán léptenként szélesedett. A magyarok új betörése alkalmával babenbergi Leopold egyenesen

leit akép különböztetik meg, hogy azon levél, melyben Ensburg Piligrinnek adományoztatik s melyben az érseki jogok nem említtetnek (lásd Fejérnél Cod. dipl. VII· I 96. 1), Ottó valóságos levele; a másik levél ellenben (Fejérnél u. o. VII. V- 37. 1), melyben Ensburg adományozásán kívül a lorch érseki jogok is megeró'sittetnek, csak Piligrin fogalmazványa, melyet a császár elé terjesztett, de Ottó ezt el nem fogadván, helyette iménti egyszerű adománylevelét adta ki, minden említése nélkül az érseki jogoknak. (Szabó Kár. f. h. 102. 1.) — *Kn.*

[1]) II. Ottónak 979-ik mindszent h. 14-kdn kelt oklevele szerint: „Vir venerabilis Volfkangus Regan espurgensis ecclesiae episcopus in terra quondam Avarorum juxta fluviolum qui Erlaffa dicitur, locum — Steinina Chiricha — dcsertum — et e Bavaria missis colonis incoli fecit· Qui ut tutiores ab infestatione Ungarorum ibidem manere possent — castellum ad construendum, quod vocatur Zuisila “· Kat· Hist·
Due. 600.1.

[2]) Lehrbuch der neueren Staatengesch. von Oesterreich I. 68.1.

3) Fejér Cod. dipl. VII. I. 150.1.

Mölk vár ostromához fogott, azt 983. év táján bevette s határgrófi székhelyéül elrendezvén, 12 szerzetestől lakott monostorral és szentházzal csinosította 1) . — Wolfgang példájára mind Leopold, mind a bajor határban lakó más föurak, mint Meginhart, Wernher, Gerolt, Wolfger, Gumpo, Markwart, Ernist, stb. ispánok, különösen pedig Pilgrim érsek, mint az ezen táji tizedek és falvak egyházi birtokosa, feldúlt majorjaikat megnépesiték, új gyarmatosokat hoztak és számos, maiglan fenálló helyek elnevezésében örökiték alapító neveiket.

III. Ottó császár anyja — Theophania császárné s két unokaöcscse — bajor és karant Henrik herczegek — s más föurak kérelmére 985-iki oklevele által Piligrin érseknek az azelőtt „*Luitpold* ispán márkájához“ tartozott helyekre telepített gyarmatosainak kiváltságokat engedett[2]), a bajor főpapok, szerzetesek és nemesek pedig a magyarok elleni vár- és városépítésre teljes engedőimet kaptak[3]).

1) „Medilikum, praecipuum barbarorum nidum — agressus, graviter eum locum iinpugnavit ac tandem expugnavit feliciter, Ungaris expulsis et longc a provincia repulsis“, ir Aloldus id. h. — Vitzenbergi Konrád. Kat. Dúc. 598. B köv. — Lehrbuch i. h. (A Szabó Kár. által (f. h. 104.1.) idézett írók szerint e bevétel legvalószínűbben 984. történt. — (Lásd a 175.1. levő 1) jegyzetünket. *Kn.)*

2) „Piligrinus, Sanctae Pataviensis Ecclesiae venerabilis Praesul, Episcopatus sui pertinentiam, in oriental! plaga, Barbarorum limiti adiacentem, creberrima eorum devastatione infestari, nostrae conquestus est pietati; a quibus etiam barbaris moderno quoque regni tempore, miserabili lamentatione adiecit, tam irrecuperabili se damno lacsuin in interfectione, ac direptione Ecclesiae suae familiae, praeter innumerabilia praedationum et incendiorum dispendia, ut absque habitatore terra Episcopi solitudinc silvescat; cuius perniciosissimam iacturam munificentia nostrae liberalitatis, huiusmodi solari iuvamine pro nostrae aeterno precatus est animae remedio: quatenus videlicet ingenui, qui ex inopia servorum in locis ecclesiastici Patrimonii constituantur coloni, quidquid nostrae publicae cxactioni iustitiaria potestatc deberent, ad pristinae restaurationem culturae suis largiremur usibus[u] Fejér Cod. dipl. I, 273. J. —
A többi bajor föurak neveit olvashatni a lorchi zsinatok leírásában. U. o. I. 270.1.

3) „In eodem concilio — data Bajorum episcopis, monachis, sacer-

Várfalakon s pánczélon át a szeretet vallását teijeszteni nem lehet. A németek által önfontartási ösztönből emelt várak ellenében a hátrább szorított magyarok csupán határerősítésekkel felelhettek: Kalenberg hegy és Thaja vize volt a két nemzet választó fala; Gejza a Duna mentében hátrálva, fejedelmi székül valamely, az ellenségtől távolabb helyt keresett. A Duna és Garam öszvefolyásának irányában meredő hegyek egyikén emelkedett egykoron a Solua vagy Salua nevű római gyarmat [f]) négytornyos castelluma [2]). Számos római bajnok, császár is, tartózkodott Saluaban; a vár romjaiban talált háromszáznál több római Claudius, Aurelian, Probus, Diocletian, Gordian, Konstantin, Licin, Theodoz, Honor korabeli pénz, a Flavius családi sírkő s egyéb császári emlékkövek, Rómának pogány s keresztény korából, a népek itteni nagyforgalmáról tanúskodnak[3]). — A castellum romjaiból, mint szokás e világon, idöjártával új erőd rakatott, mely az irányában ömlő két folyam nevéről *Istrogranum,* utóbb a tartomány-szláv és azután magyar lakosai szájában megtörve, *Strigonium meg Esztergom* nevet viselt. — Gejza korától fogva két száz esztendőnél tovább székvára a magyar fejedelmeknek. — Állott e várnak a kövesdi hegyfokra néző táján (még az előbbi keresztény korszakból) szent István vértanúnak tán

dotibus, nobilitati ibi castella, oppida arces adversus Ungros constituendi muniendique potestas.“ Aventinus Annal. Boic. 1. V. 398.1.

1) Katanchich a Plinius geogr. magyarázatában. V. ö. Fejér Initia Rel. 108.1.

[2]) A A négytornyu castellamok helyein találkozni szokott római téglák *„Quadribu8¨* betűkkel jegyezvék. Ilyenek Esztergom várában a Barkóczy prímás idejében történt mélyebb ásások alkalmával számosán fedeztettek fel. Máthes Arx Strig. 70.1.

[3]) A pénzek érdekesb köriratai: Providentiae Deorum, Mars Invictas, Concordiae militum, soli invicto, Restitutor Orbis, Romae aeternae, Venus victrix, Jovi Conservator! (Konstantiné), Vota multorum (Theodozé) stb. Máthes Arx Strigon. 71. s köv. 1.

omladékegyliáza, melynek alapgödreiben egy ősi pap megégetett tetemét, öt ujnyi magas ezüst kehely- s aranyozott gyöngyös (mint egy főpapi) bottal, meg szent István vértanú képét találta a késő ivadék 1) .

Esztergom várában ajándékozta meg fejedelmi férjét Sarolta egy fiúval [2]), kit *Vajknak* neveztek [3]) 979-

1) Máthes János Esztergomvári leírásában így beszél: „Infra ipsa fundamenta sanctuarii (Ecclesiae S. Steph. Protomart.) meridiem versus repertum est sepulchrum lapideum. Erat in eo cadaver combustum, circa quod carbonos ossibus mixti, cum Calice argenteo exiguae formae, non ultra quinque pollices alto, prae antiquitate iam tactu manuum in pulveres friabili ex una, duo porro nodi Chrystallini lato hieroglyphic! laboris Annulo Aureo oraati ex altera parte deprehensi: horum maior ad caput, minor autem ad pedes iacens; Operculum sepulchri Tabulam ex lapide calcario durissimo refercbat, supra quod directc Murus angularis dicti sanctuarii ad cornu Epistolae exstructus fuisse videbatur. — Quisquis demum is fuerit, quem fata horsuin locaverunt, eundem saeculo nono aut decimo magnum Ecclesiasten, et infelici fato functum fuisse abundc liquet. Virum magnum Calix argenteus, cum iis saeculis potissimum vitreis, ligneis, vel fictilibus Sacerdotes uterentur, et Pedum Pastorale illo aevo pretiosissimo lapide chrystallo auro circumdato ornatum profitentur, Praesulem indubie denotant: sed forma calicis depressi, et vix ultra 5 pollicis alti, nodosumque et non recurvum Pedum, Graecae Ecclesiae ritum sápit “ stb. — Arx Strigoniensis 24. s köv. 1. VI. táblán D. alatt látható a szent kép rajzolata· — Innen indokolható talán Saroltának mielőtt Vajkot szülné, látványa és fiának, az állítólag megjelenő szent vértanú rendeletéből István nevére történt kereszteltctése.

2) „Strigoniensi oppido nativitatis exordium bábuit“, ir Hartvik püspök. Erre emlékeztet kun László is, 1274-ki oklevelében, hol Szalka helységet az esztergomi káptalannak átengedi: „ipsa sedes Strigoniensis sanctissimi Patris et Domini nostri sancti Regis Stephani ortu per Protomartyrem prenunciato decorata et sacro Baptismate eiusdem sublimata regalisque nostri diadematis impositione exstitit redimita.“ Fejér Cod. dipl. V. II. 151. I-

3) Egy, 1215. táján Westferdban élő Fordon János nevű cziszterczi szerzetes után Horváth István a magyarok első királyának keresztelés előtti nevét *Salamonnak* hiszi (Tud. Gyűjt. VI. köt. 1836.), merseburgi Ditmar egykorú Írónak tanúsága ellen, ki Vajknak nevezi. — Ditmar Annal“ 1. 4. írja: „Gener Henrici Ducis Bavariorum Vaic in regno suo —

2) Kat. Hist. Due. 700.1.

ben 1) 1), mely eseménynek hálás emlékezetére születése helyén kápolnát épített később a magyar nemzet, hová a vett ország-

1) Vajk születésének évéről igen nagy az eltérés régi s újabb emlékeinkben. Thuróczi, Ranzán és Bonfin 969-re, Baronius, Spondanus, Balbinus 989-re, Hell 979-re stb. teszik. A budai krónika (Podhraczky kiadása 61. 1.) szent István legendájára hivatkozva, szintén 969-re teszi. — Hartvik püspök az évet nem jegyezte fel. Katona (Hist- Duciim 577—586· 1·) Hell állításához szegődik, mint a mely a Hartvikfélc állításokkal s minden akkori körülményekkel legjobb öszhangzásban van- A 979. év mellett harczoló okok — a budai krónika s egyéb a 969- évet említő emlékek ellen, ezek: Hartvik írja -Vajkról, mikép apja holtával, 997-ben „adolescens“ vala és „transacts pueritia gradum adolescentiae primum ascendit“. Maga Vajk István, 1001-ki oklevelében mondja, mily nagy segélyt tapasztalt szent Mártontól, kinek tiszteletére a pannonhalmi monostort alapítja, „singulare suffragium quod, — a pueritia fuit expertus“ a Kupa elleni hadakozását értvén, mely 997· táján történt.

1) Sz. István születési évét a mindeddig kiadatlan bécsi képes krónika s a Lányi által iménti 1. jegyzetben említett Thuróczi, Bonfini és Ranzán után legbiztosabban 969. évre tehetjük; mert mindazon későbbi Íróknál, kik krónikáink ez évszámát elvetve, István születését 10—20 évvel későbbre helyezik, „véleményeik és hozzávetéseik alapjául egyetlen oly érvet sem találunk felhozva, melylyel hazai krónikáink hitelét általok megdöntöttnck elismerbetnők“ (Szabó K· f. h· 82. 159. 1·) Ami István keresztelése előtti nevét illeti, már Cornides (Reg. Hung. Genealog. 232.1.) megemlíté, hogy némely angol írók Istvánnak *Salamon* nevet adtak, mit ő azonban el nem fogad. Horvát István később Fordun János skót történetíró után e nevet újra felemlíti s Istvánnak keresztsége előtti nevéül elfogadja (Tud. Gyűjtemény 1833- VII. 122·). Horvát e felfedezését magasztalva említi Rumy (Hasznos mulatságok 1834. 33. sz.) Azonban két évre rá megtámadta Horvátot és Rumyt Fejér György, Szegvári álnév alatt, a Kritikai lapokban VI· f. 131—136· lapokon· E miatt aztán az 1836-iki Tud. Gyűjtemény VI. kötetének 91—116· lapjain elkeseredett tollharcz fejlődött ki Fejér és Horvát közt· Horvát mindvégig megmaradt állítása mellett és sz. Istvánnak az egykorú Thietmár püspök által tulajdonított *Waic* nevet a tót *Woitec* névnek veszi, mely eredeti neve volt sz. Adalbertnek (innen a német Adalbert névnek a cseheknél máig is *Woytech* felel meg) s azt mondja, hogy e Waic=Woitec nevet „sz. István a keresztelőtől (Adalberttól) *mátod névül* nyerhette'* (Tud. Gyűjt. 1833. VII. 124. 1). Horvát soraiból annyi bebizonyul ugyan, hogy több angol és normán iró, sz. Istvánt Salamonnak nevezi; de, hogy sz. István csakugyan e nevet viselte volna, az be nem bizonyítható. A távol angol íróknál, kik talán, mint Szabó K· gyanítja, „nagy és bölcs királyunkat a

gos jótéteményekért hálát adólag járult az utókor, és mely a közelében levő nagyobb szent István templommal összekapcsoltatott 1) .

Az idő, mely 985. évtől folyt, béke ideje vala; és a keresztény hit hirdetői Magyarország határait átlépni újra bátorkodhattak. Most azonban nem annyira Pilgrim érseknek bajor papjai, mint inkább a morva és cseh egyházmegyei áldozárok érkeztek hazánkba; a németektől, kik annyi erŐdítvénynyel zárták körül az eleink által bírt osztrák kerületet, hosszú ideig idegenkedő magyarok szívesben látták őket, mint a bajorokat. Prágában, mint tudjuk, 971. év óta Ditmar; Polessovban 976. évtől fogva Wratiszlav püspök fopásztorkodott. A polessovi egyház a cseh Marchán kívül a Vág vizén túl terjedő magyart is magában foglalta [2]). Mennyire a hadi mozgalmak engodék, Wratiszlav a hit ügyében megyéjét bejárva egyházakat helyreállított s alkalmas állomásokra rendelé a hirdetőket; azonban Ditmar 980., Wratiszlav pedig 981-ben haltak meg [3]).

bibliai Salamon királyijai hasonlítva, jöttek e nevezetére/* minden esetre több hitelt érdemel az egykorú Thietmár püspök, ki Isvánt már király korában is csak *Vajk* néven említi. S ezt tartjuk mi Istvánnak keresztség előtti nevének. Ha ez, mint hinnünk kell, áll; akkor e nevet természetesen nem vehette fel István Adalberttól, következőleg e I'*ajk* név nem lehet ugyanaz *Woitechkel*; hanem, mint Szabó Károly is tartja (F. h. 152.1. * 1) jegyzetben), eredeti magyar név, „melynek a pozsonymegyei eredeti magyar *Vajka* helynév megfelel " — *Kn.*

A XIV. század végén tartott egyházi látogatás (visitatio) az esztergomi szent István vértanú templomban négy oltárt talált; egyik „ama kápolnában volt, melyben szent István király született?* Fejér Cod. dipl. X. II. 520. 1.

[2]) Stredowsky S. Mor· Hist- 563. s köv. b

3) Stredowsky S· Mor. Hist· 567. 569.

A megürült prágai és polessovi püspökszéket, Salzburg és Lorch érsekei követeléseinek s botrányos vitáinak megszüntetésére VII. Benedek pápa, II. Ottó császár és Boleszlav cseh fejedelem összekapcsolták[1]). A már mostan — 981. év táján —, egy (prágai s polessovi) egyház püspökéül igtattatott egy nevezetes férfiú, ki a magyar nemzetnek az lőn, mi szent Bonifácz a németeknek, mi Krisztus apostolai a népeknek voltak. Sarkponton fordulandott az eddigien eredetre, ősvallásra, erkölcsre és viszontagságokra nézve fövonásaiban ábrázolt magyarság létele.

Szent Adalbert püspökről van szó. Szülei: Zlaunik (Szlawnik) ispán és Strzeziszlava (csehfej edelmi leány) —Wojtech nevet adtak neki 956. táján 1) Zlaunik a szász caászárház rokona [2]) s a chudimi és czaszlavi kerületben fekvő terjedelmes birtoknak Lubicz vagy Libuss várban székelő ura[3]); udvarán egész sereg szegény táplálkozott, és az istenes erkölcsű s ritka erényü anya szeme előtt a csinos külsejű, deli termetű ifjú, a nevelés és erkölcsi ncmesbülésnek legszerencsésb s kedvezőbb körülményeiben csodásán haladott[4]). Test-

[J]) IV. Henrik 1086-ki oklevele szerint: „Pragensis Episcopatus, ab initio per totum Boemiae et Moraviae ducatum unus et integer constitutus et tam a Papa Benedicto quam a primo Ottoue Imperatore sic confinnatus est.“ Az oklevelet olvashatni prágai Kozmánál Chron. lib. 2. Menckennél 1, 2059. lapon, csakhogy II. nem pedig I. Ottót kell olvasni; I. Ottó, 973-ban meghalálozván, csak nehány hónapig ismerhette VI. Benedek pápát„ s ez a salzburgi érsek barátja volt. Utóda VII. Benedek a lorchinak jogait helyreüté s 981. év táján II. Ottóval végezte a két egyházmegye egyesítését. V. ö. Stredowskynak Sacra Mor. Hist. 569. lapon.

1) Dudik szerint (f. h. 52. 1.) 950. vagy 953. született — *Kn,*

[2]) „Henrici Imperatoris exstitit proximus ncpos“ ir a Chron. Bohemicum névtelen szerzője Menckennél Hl. 1642. 1.

[3]) Prágai Kozma Menckennél I. 1997.1.

[4]) „Nascitur purpureus flos bohemicis terris púiéra facie sed pulchrior fide Woytiech puerulus bonus pater, sed melior mater,

vérei öten voltak, ezek közt nevezetes egyik öcscse, kit igen szeretett, kivel élete jobb részét együtt tölté, neve Radun vagy Radino, mi örvendöt jelent 1); ez midőn pappá felszenteltetett, Gaudentiusnak nevezé magát 1) . Wojtech későbbi, ismeretesb nevét nyerte Adalbert magdeburgi érsektől, kinek városában elemi oktatást s bérmálást vön; felső tanulmányokban vezetője volt Otrik, kinek hírét távol tartományokba vivék lelkesült tanítványai[2]). Kilencz évig folytatott tanulmányai befejeztével, pártfogója Adalbert érsek meghalván, a mintegy huszonhat éves, vallásban s tudományban kiművelt férfiú Prágába és történetesen Ditmar püspök halálos ágyához érkezett. Püspökválasztással foglalkodék most Boleszlav fejedelem és a papság, nép, mindenek szavazata a fejedelmi rokon s jeles Adalbert-, mint nemes származású, vagyonos, széles tudománya és fedhetlen erkölcsű áldozárban központosuk[3]). A fejedelem Adalbertét mint prágai választott püspököt II, Ottó császár-

optimus qui nascitur ex ipsis.[u] Vita S. Adalberti auctore monacho coaevo. Acta SS. Hunfaruaw 1743. I. 210. 1.

1) Dudik szerint (f. h. 52. 69. 1.) régi tanárát hívták Radlának, testvérét pedig Rudimnak. Egyébiránt váljon ezen Radim=Gaudentius csakugyan testvére volt-e, nem látszik egészen bizonyosnak. — *Kn,*

9 Adalbert életirójánál *Gaudentius* neve Radla; cap. 4. „pappatcm Radlam, qui fráter carnis suo duci crat eligunt“ követnek Romába, Adalbert visszahívására; cap. 5. „Clericus Radla“; Adalbert Lengyelföldre küldeti „pappatem meum mitte ad me.“ stb. Adalberttal* „Gaudentius sancto viro duplex germanhs“ Poroszföldön is látható, cap. 7. — Prágai Kozma Chron. 1. 1. Menckennél I. 2004. 1. Írja:„Gaudentius qui et Radun (eredeti Codexben áll Radim, Menckennél 3, 1778.), Sancti Adalberti fráter.“ így Ditmar és Balbinus is Menckcnnek 55. szám alatti jegyzeténél fogva. Ugyan ott. -

[2]) Szépet ir Ottrikról szent Adalbertnek egykorú életirója: „Scholia praeerat tunc Ottricus quidam facundissimus, aetate illa quasi Cicero unus, quern quantus fórét discipulorum facies inspecta sine lingua sonat et per vicinas urbes circumquaque diffusa Sophia digito monstrat/* Id. h. 211.1.

[3]) [n]Cuius nobilitas, divitiae, alta scientia et placabiles mores cum tanto honore concordarent[u].

nak Veronában mutatá be, hol ez a mohamediek elleni háborúból visszatérve, birodalmi gyűlést tartott; az ajánlottat akkori szokás szerint, főpásztori bot és gyűrű átnyujtásával a prágai püspökség javaiba igtatta és Willigiz mainzi választó érsek által püspöknek avattatta 983-ban 1) . Ez alkalommal II. Otto a mindeneknél nagy hírben s tiszteletben álló prágai püspököt Aachenbe, hol birodalma fejedelmeivel a húsvéti ünnepeket tölteni fogta, magával vitte, s mindenben kitünteté, annyira, hogy az ünnepélyes misét s maga koronáztatását, melyet ilyenkor csak érsek szokott végezni, Adalbert püspökkel tételé meg[2]). — A megürült polessovi (morva) egyházmegye Prágához csatoltatott[3]), hová Adalbert visszatérvén, jövedelmeit négy részre osztá, s a szegények, egyházföntartásra és fogoly váltásra szánt negyedeket a maga canonszerinti rendeltetésére fordítván, a hátralévőt udvara s papjai ellátására rendelte. Az ő s hivatalsegédeinek élete imádságban s böjtölésben, virrasztás s a hívek oktatásában folyt el, nem magának élt, hanem Krisztus népének, mely a bálványosság vadonéból a szelíd keresztény művelődés aklába csak imént téríttetve, unni kezdé az evangélium igáját; a sokne-

[f]) Vita S. Adalb. id. h. — Hildcsheimi évirat 983. évre, Katona Hist. Dúc. 605. 1.

2) Menckennél I. 1998. 1.

[3]) Kásenbrot Ágoston s más morva írók szerint, a két püspökség egyesülése ez időtől — 983. — fogva 1063-ig tartott (Stredovsky S- Mór. Hist. 570. s köv.); kiterjedését s illetőleg Magyarföldre is kiható kerületét szemlélhetni Jaromir (Gebhard) egykori prágai püspök panasza — s III. Henrik császárnak a panaszt orvosló okleveléből, mely 1086-ban kiadva a polessovi megye határait így adja: „Inde (a Krakova) Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Teitri (Tatra), dilata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regioné Moravia, usque ad Úuvium, cui nomen Wag, et ad médiám siluam, cui nomen est, Mure et eiusdem montis, eadem Parochia tendit, qua Bavaria limitatur.[u] Az oklevelet prágai Kozma kanonok tárté fön, Chronicon 1. 2. Menckennél I. 2058. 1.

jüség és szabados élet gyönyöreiről nem örömest monda le, keresztény rabokat a zsidóknak folyvást eladogatott, szentelt napokat, böjtöket kénye szerint megszegett. A híveknek régi életmódjuk mellett makacs maradása a kevéssel jobb közpapság példájára hivatkozhatott, abban támaszt sőt védet talált s végre mindnyája az ellen intézé előbb csipdesö, utóbb üldöző nyilait, ki a hit s erkölcsnek örök törvénye mellett oly szigorú s tántorithatlan bajnokul jelentkezett. Ezeken kívül, a nagy ellenkedésnek, mely Adalbert hivatalkodását kellemetlenül zavarta, tetemes oka az volt, hogy a még sok morva és cseh egyházakban divatozó szláv istentiszteletet latin szerkönyvek szerint iparkodott elrendezni. E miatt sok személyes bántalmat tapasztalt a cseh fő urak — és papoktól 1) 1) Volt II. Boleszlav fejedelemnek egy, Zrakwaz [2]) nevű testvére, kit apja I. Boleszlav a saját Wenczel testvérén ejtett gyilkolás lerovásául a regensburgi, szent Emmeram monostorának felajánlott. És ezen szerzetesre, mint a bolgár istentisztelet védére támaszkodott a párt, mely a püspök intézkedéseit gáncsolgatá. A forrongás főfokát látszott elérni, midőn Zrakwaz (más névvel Keresztély) szerzetes hazája s testvérének látogatására Prágába érkezett. Vágyait a püspök székre eleinte titkon tartá, utóbb nyilván is mutatá, kivált midőn a nép és a herczeg hangulata is reményeinek kedvezett[3]).

[1]) Stredowsky S. Mor. Hist. 571. s köv.

Hogy itt ismét hibásan követte Lányi Stredowszkyt, fönebb a szláv rítus körül tett jegyzeteinkből világos. Lásd Ginzelt is (f. b. 135.1.) — *Kn.*

[2]) Dubrawsky írja: „Strachyguas[u], Aeneas Sylvius „Stratiguas[tt], szent Adalbert egykorú életirója „Zrahkwaz monachus, eloquens vir .“ — Prágai Kozma pedig így jellemezi: „Fűit hic Ztrahquas veste compositus, mente tumidus, actibus dissipatus, oculis vagus, verbis vanus, moribus bypocrita, et totius erroris mandrita, atque in omnibus operibus malis iniquorum archigeronta“. Menckennél 1. 2001. 1.

[3]) Cum quo vir Dei, praesul Adalbertus, secretum petiit, et múlta

Ennek és buzgalmának áldozatjaul esendvén Adalbert püspök, a konok javithatlanság ellenszengülése elöl kitért s egyházmegyéje kormányáról lemondva, Rómába zarándokolt. Útközben Cassino hegyen egy Nilos nevű görög szerzetes apát tanítványa- s kővetőjéül ajánlkozott, de a szent férfiútól latin szerzetesekhez utasittatva, a római benedekiek szerzetébe állott 990. táján [1]. Szent Elek és Bonifácz monostorának apátja Ágoston előtt ekképen nyilatkoztatta ki szerzet! fogadalmát: „ego Adalbertus promitto stabilitatem meam et conversionem morum meorum et obedientiam secundum regulám Sancti Benedict! coram Deo et omnibus sanctis eius“ [2]. — Szerzetes conquestus cat de infidelitate et nequitia populi. — Ad ultimam intentionem aui cordis aperit, quod vellet Romám apostolicum consultum ire, et ad gentem apostatricem numquam rcdire. Inter haec et ad haec addidit: et bene est, inquit, quod tu fráter nosceris esse ducis. Te plebs ista mavult dominari, et tibi magis obedire, quam mihi. Tu conailio et auxilio fratris superbos comprimerc, negligentes arguere, infidelcs increpare, inobedicntcs corripere poteris. Tua dignitaa et scientia, tűi habitus sanctimonia múltúm concordant ad haec regimina. Quod ut fiat, ego tibi cum Dei voluntate et mea potcstatc concedo; et ut liceat, me vivente, ut sis episcopus, apud apostolicum votis omnibus intercedam; et quem manu forte tcncbat, episcopalcm baculum ponit ei in sinum. Quem illő, (Zrakwaz) quasi furibundus, in terram proiecit, et haec insuper verba adiecit: nolo dignitatem in mundo: episcopatu me indignum iudico: pastorali curae non sufficio. Monachus sum, mortuus sum, mortuos sepelire non possum. Ad haec praesul respondit: scias, fráter, scias, quod modo non facis cum bono, facies postea, sed cum malo tuo. Post haec praesul, ut proposuerat, Romám iter arripit, et gentem, suis praeceptis inobedientem, reliquit tunc Ztrakwaz fráter ducis, de quo supra meminimus, videns hunc (Adalbertum) quasi regulariter repudiari, tumido fastu exarsit in Episcopatum.“ Katonánál Hist. Due. 664.1. — Prágai Kozma Chron. Menckennél, I. 1999- (.

[1]) „Amplexus genua senis, in hoc firmus haerebat. Non negat Pater Nílus, at, inquit, homo ego sum graecus, melius conveniunt tibi, cum quibus haec agas, *monachi Latint* Vita S. Adalb. id. h. — és a magdeburgi éviró Katonánál Hist. Due. 617. — „Anno 990. S. Adalbertus Romae ad S. Alcxium inscio Abbate quis esset, factus est monachus“, így Prágai Kozma Menckennél I. 1999. 1.

[2]) Anon. Chron. Bohemic. Menckennél 3, III. 1642. L cap. 24. — Régi irományokból Fejér Cod. dipt VU. IV. 31. lap.

életének ötödik éve múlt, midőn cseh követség érkezék Rómába, élén Gaudentius cseh áldozár és ama Zrakwaz Keresztély szerzetes. A prágai hívektől és a mainzi érsektől levelet hoztak, mely szerint Adalbert püspöki megyéjébe visszakivántatott 1) . Zrakvaz szerzetes, a törvényes főpap eltávozásának nem csekély oka lévén s a püspökszéket bitorolván, midőn a mainzi érseknél püspökszentelés végett tartózkodott s két segéd püspök által épen felavattatandott, nehéz nyavalyába esett, mely, az egész papság és nép szemeláttára történt szerencsétlenséget méltán Isten büntető ujja gyanánt vevén, vágyairól lemondott és Adalbertnek töredelmes barátja lett[2]) Most azonban csak pápai rendelet volt képes Adalbertét arra hajlítani, miszerint a megkedvelt s egyéniségével annyira öszhangzó magányt elhagyván, híveihez visszatérjen: és XV. János akaratának engedve, 995-ben 1) Csehországba indult. Uttársai a két követ, aztán hat szerzetsorsosa a szent Elekfcle monostorból, kik közt egy hitbuzgó, erényes és tudós Austricus, vagy Astricue, másként Anastáz szerzetes valának [3]).

1) „Post populus terrae Episcopum suum revocant: pappatem Radlam (Gaudcntiusnak első neve) qui fráter carnis suo duci erat, et christianum Zrahkwaz monachum — in hoc opus eligunt“. Id. h.

[2]) Magdcburgi Chronicon 995. évre Katonánál Hist. Due. 666· 1. „Inter duos suffraganeos Ztraquaz prosternitur in medio, atroci arripitur daemonio et quod illi vir sanctus clam praedixerat, palam fit coram clero et omni populo.“ Szintazt tanúsítja prágai Kozma Menckennél, I. 2001. s utána teszi: „Plura referre púdét Ztrahquas de Praesule pseudo“.

Helyesben 992-ben. L. Dudik (f. h- 67, I.) és Szabó K. (f. h. 154. 1.) — *Kn.*

[3]) „Hic *(Austricus)* in monasterio S. Alexii, seu S. Bonifacii, Romae vitám monasticam agebat sub Leonis abbatis regimine, eo tempore, quo S. Adalbertus, Pragensium antistes, in idem monasterium denuo ee recepit. Quum vero idem Adalbertus, agente Willegiso, archiepíscopo Moguntino, iterum in Bohemiam ad suam ccclesiam redire coactus fuisset; sex monachi Alexiani, inter quos noster Austricus erat, sese ipsi itineris comites adiunxere; eumque Bohemiam sequuti sunt, quod condendo

Adalbert ismét prágai püspök, egyházi s ősi birtokainak nagyobb részét visszanyerve, ezeket Isten dicsőségére rendelé, midőn Boleszlav fejedelemmel együtt a breunovi monostort alapította; annak első apatjaul a maga egykori szerzetestársát Astrikot rendelvén [f]). — Azonban ernyedni nem tudó buzgalma- és fegyelmi szigorának a nép s nagyainak viselete nem felelt meg, mely körülmény a szent férfiút új elköltözésre bírta. Nemtelen elleneinek üldözéstárgya lenni átalván, testvéréhez fordulva, „itt lelki haszonnal sem mások sem magam üdvére nem működhetem, — úgymond, — más állomást keresek s te vagy szintén ott leszesz, a hol én, avagy többé soha sem látandsz“.[2]) És a két testvér, mint egykoron szent Czyrill és Method, az élet bajait és javait öszvefort lélekkel egymással osztani készek, Prága egyházmegyéjének polessovi kerületét s az annak egy részében uralkodó magyar nemzetet fogta szembe s hitbuzgalmának Magyarfölden új pályát választott [3]).

Pilgrim érsek, őseink első hitoktatóinak legérdemesbike, miután a magyar nemesek s jobbágyaik több ezerét a szent keresztség kapuján Krisztus egyházába vezeté, feddhetlenül s erényesen töltött életét érdemkoszorúzottan fejezte be 991-ben[4]). Pályája s érdemei örököse Adalbert a hithirdetés művét serényen folytatá. Úgy látszik, ekkor történt, hogy Gejzát meg-

celebri Breunoviae asceterio occasionem praebuit“, ir tudós -Mabillon a benedeki századokban I. 72. 1. Csak Adalbert utazására nézve a „denuo“ szó helytelenül áll, mint ezt maga a tudós javítja később.

Dubrawsky Hist. Boh- 1. VI. 46.1.

[2]) „Cogitans Episcopus, quod nec sibi, ncc illis cassus labor- profuisset, animae vero suae talis statio abesset, Pappati suo ait: scias certum, aut ubi ego sum, vcnies, aut amplius me nunquam videbis·“ Acta SS. id. h. [r] .

[3]) „Non tacendum, quod iuxta positis Ungaris nunc nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit: quibus etiam ab errore suo parum mutatis umbram Christianitatis impressit.“ Id- h.

[4]) Katona Hist. Due. 617-1.

keresztelte és a részben „megtért magyarságra a kereszténység némi csekély árnyékát nyomta.“ A szelíd fejedelem hajlama s egyénisége a keresztény hit behonosítását nem ellenzé; de a nemzet java ősi szokásokhoz több évtizedig konokul ragaszkodván, nyilvános lépésekre nézve eszélyes óvatosságot parancsolt, és dynastiai számítások a keresztény hit nyilvános elfogadását alkalmasb időkre halasztatták Gejzával. E miatt Adalbert, buzgalmának ebbeli sikerével elégületlen, a maga megkedvelt római magányába sietett, figyelmét mindazáltal a magyar keresztények üdvéről nem vonta el és Gejzának idegenek iránti kegyességét ismerve, sőt a beköltözők kedvező fogadtatását tapasztalva, aligha nem volt reábeszélője s oka, hogy több tekintélyes német és olasz úr, majd szerencsét keresöleg, majd meg magasb czélokból, Magyarföldre bátorkodott költözni, hol egyenesen a fejedelem udvarába tarthatott. Ez időtájban jött oda Apuliából Deodat sanseverini ispán, kit vallásos kedélye s tudománya miatt Gejza a fel serdülő, mintegy tizenkét éves Vajk mellé nevelő- s oktatóul rendelt A szomszéd “ nemzetiség- s nyelvre nagyon elágazó német, olasz, frank- és szláv államok, a kölcsönös közlekedés és kapcsolatnak a keresztségen kívül még más becses eszközét bírták, t. i. a minden tanodában, egyházban és kormányi irodában honos latin nyelvet. A haladásnak új s fontos előlépése volt az, hogy Gejza fejedelmi utódját a művelődés ezen hatályos eszközével különösen megismertette [1]. A müveit, kedélyes olasz fournak épen nem volt nehéz, fejedelmi növendéke szivét megnyernie, minek teljes sikeréről tanúskodik az, hogy Vajk ezen gyermekkorának szeretett vezetőjét atyakint tisztelte és mindenkor csak a hazánkfiainál divatozó ősi szokás szerint Tatának nevezte [2].

[1]) Vajkról írja Hartvik: „pucr adhuc scientia grammaticae artis ad plenum imbutus est.“

[2]) „Quum beatus rex Stephanas ipsius (Deodati) nomen ob reve-

Mint Árpád és Zsolt fejedelmek egykoron, úgy most Gejza, az emberi élet hosszúságában nem bízván, hogy hazának a fejedelmi hatalom birtokát biztosítsa, tizennégy éves 1) fiát, Vajkot a 993-ban egybehívott magyar vajdák, fourak és nemesek gyűlésében bemutatta, a hajdanta híres véreskü értelmében fejedelmi utódjának rendelte és a magyar rendekkel a szentül megtartandó hüségesküt mondatta 1) . A fia számára nőt kereső kövétek II. Henrik bajor herczeg udvarához indulván, föltételes válaszszal és nő nélkül tértek vissza. II. Henrik, a szász császárcsalád ifjabb ivadéka, (burgundi Gizela férje, Henrik — egykori császárnak, Bruno — ágostai püspöknek, Brigitta — regensburgi apácza fönöknének és még otthon levő másik leánya — Gizelának apja) azt üzente a magyar fejedelemnek, hogy leányát, a keresztény császárok, fejedelmek sarjadékát bálványos férjhez nem adhatja [2]).

Es ezen pillanathoz kötötték XV. János és utóda V. Gergely pápa, ennek anyai részről nagybátyja HL Ottó császár, Henrik herczeg, mindvalamennyien a nyugati kereszténység igazgató képviselői, a magyarok teljes megtérésének reményét; s ezen, hajdantól fogva áhítattal táplált vágynak, valahárai

rentiam non exprimeret, sed eum Tata appellaret, abolitum est nomen Deodati et Tata exstitit vocatus/ Thuróczi Chron. II. cap. 10.

1) Szabó K. szerint (f. h. 160. 1.) István ekkor „a legnagyobb valószínűséggel huszonnégy éves“ volt. — *Kn.*

„Convocatis, pater suus Hunfaruaw primatibus, cum ordine sequent!, per communis consilium colloquii, filium suum Stephanum, post se regnaturum, populo praefecit, et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit —Hartvik.

[2]) Sigebertus Gemblaccnsis, Ottó Frisingensis, Conradus Urspergensis stb. szerint. Utóbbi Henrik és Bruno nővéréről írja: „Horum sororem, bonae memoriae feminam, Giselam, rex Ungarorum, qui Stephanus dicebatur, in coniugium expetivit; sed earn ducere non promeruit, donee se Christianae religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta, cum omni gente sua, suscepturum promisit.“ — Katona Hist. Due. 645.1.

valósultál kedves kényszerrel is kicsikarni akarván, most minden eszközt mozgásba hoztak, mely a polgárísodás ezen új gyarmatának megnyeretését elősegíthetendé. Ottó császár 996-ki pünkösd hó 31-kén Rómában koronázáson mulatott, vele a birodalmi főurak díszes serege. A mainzi választó érsek Adalbert püspöknek egyházmegyéjétől távollétét hozá szóba, és jelenlétének a Dunapartokon leginkább most nagy szükségét említé, mire a kereszténység főnökeinek javaslatára, Adalbertnek népéhez leendő visszatérése elhatároztatott. A püspöki gyülekezet, hogy a csendes magányában magát oly boldognak érező főpapot a nagy műnek végzésére indíthassa, egyházi fegyelem alkalmazásáról kezdett beszélni; mire Adalbert, kinek mint leghiresb és szent gyanánt tisztelt hithirdetönek munkásságában mindvalamennyien megnyugvással bíztak, az új hithirdetés fáradalmait elvállalta. Gyorsan terjedett el ennak hire a világon; és a püspök Rómából, a szent atya áldását a siker biztosítására megnyerve, Magyarföldnek indult 1) .

Jó eleve értesült mind ezekről Gejza és Sarolta, s most már jobb meggyőződése szerint, családi érdekei koczkázása

1) Post haec facta est synodus: zelo iuris tactus Moguntinus Archiepiscopus antiquam cantilcnam cantat, Episcopum sanctum a quiete monasterii ad relictos greges abstrahere parat. Asscntit Gregorius, et soméi susceptum impune non posse dimittere gregem scripturarum voce testatur. Sive vult, sive non vult Vir Dei, eat, sedentes Episcopi inquiant, aliter vinculie anathematicis nectimus. At ille secretum potens ad Pápám ait: Hostis meae quieti invidet, qui vos instigat, qt eo mc redire compellatis, ubi animarum fructum non faciam, detrimenta autem mea in animam sumam; mitiga aerumnam meam, tristi absccssui meo da vei solatium unum. Si audiunt oves, quam clamo voeem, vivo, et morior cum eis; si non, licentia tua Apostolice, vadam ad cos, qui nesciunt nomen Domini, exteras, et incultas gentes. Acquievit libens voluntati hominis Dei Papa Gregorius, ut erat satis bonus. Reliquit Monastcrium non sine magno planctu suo, et Fratrum, moleste ferens roptam quietem, sed habens de martyno epem vivam, quod in suo pectore ardebat desiderium longum — Vita S. A.dalb. Acta SS. I. 220. s köv.

nélkül cselekedhetvén, az annyiszor megkezdett meg félbenezakadt műnek befejezését elhatározták.

Anconából a dalmat partokra Segniába hajó érkezik, melyből két testvér áldozár, több szerzetes kíséretében száll ki; a szent atya rendeletéből hitet mennek hirdetni: Segniából — mely már akkor magyar birtok nem vala — a magyar határhoz közeledvén, magyar fejedelmi küldöttek fényes körébe fogadtatnak s mint kitűnő, ritka s különösen tisztelt vendégek útközben mindenütt kitüntetve üdvözöltetnek. A Száván, Dráván átkelve, a Balaton táján s Fehérvár síkjain keresztül Esztergom határába lépnek, hol őket a magyar fejedelem, főáraival együtt szláv nyelven köszönti, barátságosan fogadja 8 várába felvezeti. Adalbert püspök volt ez és testvére Gaudentius

Az említett 996-ki év az egész magyar fejedelmi ház keresztelésének éve volt. Esztergom várában azon évi szent István vértanú (karácsonyhó 26.) napján országos ünnepek tartatnak; a háziúr, Gejza s tizennyolez éves fia Vajk, mind a kettő magyar fejedelem, III. Ottó császárt, Henrik bajor herczeget s ennek Gizela leányát, és a magyar fejedelem keresztelkedését szivén legbuzgóbban viselő fia HL, mint csá-

1) „Dum miratur ergo, de viro, divinitus praedicto, nunciatur ei, beatmn Adalbertum, Bohemiensis ecclesiae pontificem, ad se venturuin esse, propter conversionem ipsius et fidei non fictae profectum, Domino Deo laudis hostiam oblaturum. Oritur laetitia novis Christi militibus inenarrabilis; dux obviam tyroni Christi cum fidelibus quibusque procedit: honorabiliter cum suscipit; et, ut per visum monitus est, modis omnibus obedicntiac filium se főre monstravit.[u] Hartvik — „Hunc (Gejzát) ubi in humanitatem propensum, atque erga Christianos satis hospitalcm, et praeterea línjuae Sclavonicae haud ignarum accepit Adalbertus; deflexit in aulam eius, habitaque una et altera de fide et baptismo concione, adeo attentum facilemque ad suscipiendum Christianismum expertus est, ut brevi temporis intervallo tingi cum plerisque aulicis suis optaverit.“ Dubrawsky Hist. Boh. 1. 6. — Többi társaiból ismeretes még szent Krisztinus szerzetes, aztán Lengyelföldön vértanú, az olmuczi egyház védszentjeinek egyike. Strcdowsky 8. Mor. Hist. 572. s kov.

szár II., Henrik herczeget [1]) stb. vendégül fogadják [2]). A német fejedelmek kíséretében a német nemesség virága, keresztény lovagok: mint Wencellin bajor ispán, Weisscnburch ura, Hunt és Páznán sváb lovagok stb. [3]) udvarkodnak; a császári menyasszony Gizela, a lovagok szemefénye s tiszteleti kíséretük kedves tárgya. Ottó császár és a sanseverini ispán (Vajk tanítója) oldalán Adalbert mint Esztergom s a többi magyar részeknek megyés püspöke, Vajkot a keresztény szent vértanú Stephanos, magyar kiejtés szerint István név alatt a keresztség szent vizével a keresztény egyház tágjául avatja [4]); Gejza fejedelem öcscse szintén megkeresztelve Mihály, ennek egyik fia László, másika Vazul nevet nyer; sok előkelő magyar úr, az egész udvar, fejedelme példáját követi[5]). Ugyanez alkalommal

[1]) II. *Henrik* császár szentté avattatásának bullája így tartja „de conversione regis Stephani ct totius Hunfaruaw, domino cooperante per eum facta “ III. Eugen oklevele Katona Hist. Due 649. 1.

[2]) Pray, Katona vélekedése Katona Hist- Due· 658· I. — Vesd öázve Ademarnak alább idézett tanúságát-

[3]) Chron. Budense id. kiad- 48- 1

[4]) Némelyek szerint Gejza is csak akkor keresztelkedett meg. Hartvik szerint: „nőmén sibi impositum est Stephanos, quod alienum a consilio Dei fuisse, non credimos. Stephanos quippe Graece, corona sonat Latiné* Ipsum quidem et in hoc scculo coronarc Deus voluit ad regni potentiam, ct in futuro corona beatitudinis semper manentis rcdiinire decrevit ad percipiendam vitae iugis indcficientcm glóriám/

[5]) Hartvik írja: „Quid plura? adest tempos, coclitus dispositum: credidit ipse com familiaribus suis, et baptizatus est, et omnes, ditioni suae subditos, se pollicens Christiano nomine mancipaturum“. — A’ajkról mondja: „Hunc Deo dilectus Adalbertus cpiscopus chrismali baptismatc secundum credulitatis suae veritatem intinxit/ — Esztergomban történt keresztelkedéséró'l tanúskodik a nemzeti hagyomány kán Lászlónak 1274-ki oklevele szerint. Fejérnél Cod. dipl. V. II. 152.1. — Deodat ispánról: „Iste cum sancto Adalberto Pragensi Episcopo sanctum regem Stephanum baptisavit/ Thuróczi Chron. 2, cap· 10. — „Gejza dux et sanctus Stephanus, Alias eius, primus Hunfaruaw rex, plantatores et amatores primitive, gratia Spiritos sancti, novelae fidei Christianae per partes Hunfaruaw, ob gratiam et merita comitis Deodati, qui erat unus ex praecipuis principibus tunc regni Hunfaruaw; qui quidem comes adiutor con-

Vajknak esketése Gizelával 8 menyegzője is ünnepeltetett 1). A keresztény világ legelső s legkitűnőbb fejedelеme, Ottó római császár, azzal tisztelte meg fejedelmi társát, hogy (fejedelmi buzogány helyébe) a szent lándzsának viselhetését, eddig csupán római császárok kiváltságát, engedé meg, melybe a keresztfa szegeiből s szent Móricz lándzsájából vett szent ereklye rakatott[2]).

vertendi gentes incredulas et rebelles, fidci, veritatis ac legis divinae propugnator, una cum Geysa supra dicto et ceteris nobilibus, terrigenis et advcnis, et episcopis exstitit gloriosus; qui etiam sanctum regem Stephanum praenominatum cum sancto Adalberto episcopo de fonté baptismatis sublevavit* így IV. Béla 1263-ki oklevelében. Fejér Cod.dipL IV. III. 103. 1. — Ravenna városban szent Adalbert tiszteletére templom van, s benne a szent Istvánt keresztelő Adalbert püspök képe ily fölirattal: „Lustrat Adalbertus Stephanum baptismatis undis, sic melior capiti facta corona fuit.“ Katona Hist. Due. 638 1· — Szent István egykorúja, Chavanne-i Ademar angouléini frank szerzetes, így ir: „Sanctus autem Brunus convertit ad fidem Ungriam provinciám, et aliam, quae vocatur Russia. Regem Ungriae baptisavit, qui vocabatur Geitz, et mutató nomine, in baptismo Stephanum vocavit, quem Ottó imperator in natali protomartyris Stepbani a baptismate excepit· Rex quoque supra dictus filium suuin baptisare iussit; et S Bruno imposuit ipsi nomen, sicut sibi, Stephanum. Postea vero ipsi filio eius, Stephano, Ottó imperator sororem Henriéi imperatoris in coniugio dedit-“ — Katonánál Hist. Due. 634. 1- A frank szerzetes csak abban tévedett, hogy Adalbert helyett Bruno ágostai püspököt tévé s Prussia, szent Adalbert térítéspályája helyébe Russiát irt. —

[1]) II. Henrik császár nővéréről az 1013-ban született Hermannus Contractus 995. évre írja:„huius soror Gisela Stephano, regi Ungariorum, quum se ad fidem Christi converteret, quasi vere iuxta nomen suum fidei obses (Geissel) in coniugium data, eleemosynis ceterisque bonis operibus inibi intenta, consenuit“. — Sigebertus Gemblacensis 1010. évre megjegyzi: „Gens Hungarorum, hactenus idololatriae dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam, sororem imperatoris, quae, nupta Hungarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Hungarorum gentem baptizari expeteret, qui in baptismo Stephanus est vocatus.“ — „Ad consortium vero, praecipue caussa sobolis propagandae, sororem Romanae dignitatis Augusti, videlicet Henrici, qui ob mansuetudinem morum Pius est appellatus, Gislam nomine, sibi in matrimonio sociavit, quam unctione chrismali perunctam, gestantem coronam, regni sociam esse constituit- “ így Hartvik. —

[2]) „Regnum ei liberrime habere pennisit, dans ei licentiam ferre

Míg a fejedelmi kör egymásnak tisztelkedék, Adalbert a népnek szónokolt, tanított, keresztelt, régi de elromlott egyházakat javita, újakat tüze ki, s apostoli művének teljes befejezését önmaga nem remélhetvén, alkalmas állomásokat jelölt ki, miket kiképzett hirdetőkkel fellátott [1]). Szent életének erényfiizérét a magyar fejedelmek kcrcsztelésének és István ifjú évei vezetése- s oktatásának dicső koszorújával ékesítvén, mint a jótékony nap, miután egyik tartományt életadó fénye- s melegével megálda, terjedelmes egyházmegyéjének más vidékeire távozott. Szeretett uttársa Gaudentius már előbb Prágába ment, hogy a népnek föpásztora iránti hajlamáról tudósítást vehessen; hol Adalbert ellenségei a hivek utána vágyakodását azzal hütötték, hogy a fejedelmet is a magok pártjára csábíták, és midőn Adalbert egyik testvérének a lengyel herczeggel kötött barátságát a saját fejedelme iránti hűtlenség- és megbántásnak iresztelék ki, történt, hogy ezt a Lubicz nevű ősi várukban lakó négy testvére — Spitimir, Bohuszlav, Borzita és Czaszlav ellen egész az üldöztetésig ingerelték; el is estek Gaudentius szemei előtt, a nemtelen boszú áldozatául mind a négyen. Az ajtatos keresztények szent vértanúk gya-

lanceam sanctam ubiquc, sicut ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis Domini et lancea S. Mauricii, ci concessit in propria lánccá“, ir a korának keresztény fcjdelmi ékeivel és szertartásaival ismeretes Ademar. Katona Hist. Due. 634. 1.

[f]) „Jubente prineipe, fit ubiquc congrcgatio indomitae gentis, et per sanctum episcopum fiunt conciones, et per suas exhortationes continue conuertuntur et baptizantur alumni patriae; statuuntur in multis locis ecclesiae; lux quippe, quae illuminat omnem hominem, tenebris expulsis, in Hungária coepit enitere·“ Hartvik.

[2]) „Tu abba nosti, így szólt 1022. táján Anastáz — pécsváradi apáthoz Bonipert (nem Maurus) pécsi püspök, a diebus, quibqs sanctus Adalbertus magister noster intravit regnum Ungariac, qui hunc regem adhuc cum parvulus esset, erudivit “ Acta et Scripts S. Ger· 312.1. sz. Gellert életiratában.

náat tisztelik okét maiglau!). Ilyenekről tudósíttatva Adalbert, miután a keresztény bitnek Gejza udvarán s a magyarok közt leendő ápolójául kedvelt Gaudentiusát több szerzetes társakkal hátrahagyta, maga testvére barátjához, Boleszlav lengyel fejedelemhez utazott, honnan a pogány poroszok honába hithirdetőnek indulni szándékozván, Esztergomban hagyott testvéréhez és a magyar ügyeket férje helyett is igazgató Sarolta fejedelemasszonyhoz leveleket bocsáta, és Gaiídentiust, ha a magyar fejedelem udvarán reá szükség többé nem volna, magához küldetni kívánta[2]). Csak később jöhetett el Adalbert kedves testvére, kivel s többed magával Gniezno (Gnesen) lengyel városból Porosz földre evezett [3]), és rövid ideig tartó térítés után[4]) 997-ki husvét napjaiban szent György hó 23-kán a

[1]) Szent Adalbert élctírója id. h. 222. s kov. Ez Gaudentiust Radla Clericus, meg pappas Radlának nevezi. — Prágai Kozma Chron. Menckennél, 1, 2000. 1.

[2]) Adalbert életirója id. h» Nevezetes a Gaudentius visszahivatását érdeklő elbeszélés: „Miserat his diebus ad Ungarorum Seniorem magnum imo ad uxorem suam, quae totum regnum viri manu tenuit et quae erant viri, ipsa regebat, qua dace erat Christianitas coepta; sed intermiscebatur cum paganismo polluta religio et coepit esse deterior barbarismo, languidus et tepidus Christiauisinus. Ad quam tunc per venientes illinc nuncios in haee verba epistolam miéit: Papatem meum si necessitas et usus postul at teue, si non, propter Peum ad me mitte eum. Ipsi vero clam chartám alia sententia misit: Sí potes, inquit, cum bona licentia, bonc, si non, vei fugiens tenta venire ad eum, qui te desiderio concupiscit Adalbertum tuum. Ipse tamen venire non potuit, vei ut homo noluit.44 Az egykorú életiró tanúságából megtudjuk, mily nagy hatalmat gyakorolt *Gejzán* (ungarorum seniorem magnum) erdélyi származású neje *Sarolta,* kitol amaz a magyar keresztelkedést kezdeményezi.

[3]) „Est in parte regni civitas magna Gnezdem, ubi nunc sacro corpori requiescere piacúit, ubi miile miraculis fulget. Ibi ergo, quia in via sua erat, Missam celebrat, viva hostia mox et ipse Christo futurus. Inde nullás moras nectit, navem ascendit.“ Id. h,

[4]) Lengyel- s Poroszföldön is tanítványaival szüntelen levelezett Adalbert. Egyik — Thietpald nevű hívétől 996-ban vön levelet, hol emez kijelenti, mikép Aristoteles bölcseletéi helyett inkább a szent hit dolgait tanulja stb. Epistola Thietpaldi ad S. Adalb. Prussiensis Ecclesiae Episcopum Peznél I. 131.1.

szent mise áldozatát felajálván, a pogány poroszoktól megragadtatva, egy hegy ormára vitetett, hol hét lándzsával keresztül szúrva, lelkét a jobblét világába bocsátá [f]). Társai elszéledtek; Gaudentius a lengyel fejedelemhez tért és gnieznoi érseknek neveztetett, 999-ben[2]). Fejedelme, lengyel Boleszlav, szent Adalbert tetemeit, t. i. a testet s ettől vágással elválasztott fejét sok aranyért vált meg a poroszoktól, és Gaudentius székegyházában ünnepélyesen eltakaríttatá. A szent vértanú sírjához távol földekről zarándokolt a kereszténység. És a gnieznoi Boldogasszony székegyházában maiglan szemlélhető a négy oszlop környezte csinos müvü ravatal, mely alatt szent Adalbert hamvai nyugszanak. — Egyik utódja, senai Jakab érsek, 1480. év táján[3]), utóbb Lubiensky Mátyás gnieznoi káptalani dékán — 1767-ben —, a ravatalt földiszítették [4]). — Mintegy tizennyolcz év múlva Adalbert eltakarittatása után a székegyház, melyben fekszik, maradó emléket nyert azon érczkapuban, mit Boleszlav Kiov városból hozott s melyen szent Adalbert életére vonatkozó jeleneteket byzanczi művészek által domborműben úbrázoltatott vala [5]).

Szent Adalbert ereklyéinek egy részét elvitte 1039-ben Bretiszlav cseh fejedelem, midőn a Mesko lengyel vezér

[1]) Id. h. 224. s köv. — „Anno ab Incarn. Domini 997-o Adalbertus epiecopus martirizatus est.“ Chron. Missal. Posoniens. Rollernél Hist· Eppat. Quinque-Eccles. 1, 402 lapon.

[2]) Prágai Kozma Chron. I. Mének. I. 2004. 1. '

[3]) Egyik réztáblán ily versezet örökíti az utód kegyeletét:

„Pannonios fidei Prutcnos atque Polonos
Qui dedit et dederat Regua Boema prius
Dissimili tantis meritis vitaeque beatae
Sanctus Adalbertus clausus erat tumulo,
Non tolit id pietas Jacobi cognomine Senno
Jamque sacris struxit ossibus istud opus-“

[4]) Raczynsky Edward lengyel emlékeiből Przyjaciel ludu czímü lengyel folyóirat 1843. 1, 2 s köv. 1.

[5]) Raczynsky Edward után id. h.

által elődein ejtett bántalmakat megboszulta 1) . De vannak írók, kik azt állítják, hogy Bretiszlav szent Adalbert ereklyéi helyett más, oda becsusztatott tetemet vitt csak el[2]). — Egyébiránt a prágai székegyház valódi s hiteles emlékét is bírja szent Adalbertnek, t. i. ama miseruhát, kamukát, (dalmaticát), kápát s arczkendöt, melylyel e mélyen tisztelt barátját és gyóntatóját II. Ottó császár megajándékozta volt[3]).

Szent Adalbert utóda Gnieznoban *Gaudentius,* Prágában pedig Thiadag vagy Theodat, corbeji szász eredetű szerzetes, kit mint hires orvost a köszvényes Boleszlav Prágába hivott s a püspökszék megürülvén, prágai püspöknek nevezett vala 998-ban [4]). Thiadag egyszersmind a polessovi morva egyház főpapja és a magyarföldi keresztények főpásztora is volt. Itt, Adalbert rendelkezése szerint, Anastáz apát, Sebestyén, Domokos s más szerzetesek és áldozárok, mint a nagy cseh egyházmegyének távolabb eső vidékein a nagy apostol s tanító hitültetvényét gondosan ápolták; ők a magyar fejedelem jobb keze s tanácsosai lőnek mindenben, mi az elfogadott kereszténység szilárd alapra tételét s gyarapítását illeté 1) .

J) Prágai Kozma Chron- Menckennél I. 2017· 1·

2) Mencken- I. 2021. 1- jegyzet.

3) „Paramenta Sancti Adalbertig Prágai Kozma Chron- Menckennél I. 1998.1.

1) Corbeji Chronicon, és Annales, meg Ditmár, Prágai Kozma stb. szerint Thiadag neve Thegdag, Thieddeg, Menckennél I. 2001-1.

1) Többször volt már alkalmunk Lányi hibás nézeteit megigazítani. Ezt vagyunk kénytelenek tenni itt is. Hogy Lányi különösen a magyar-szláv-viszonyok körül oly gyakran téved, onnan van: mert kelleténél többet hisz az általa annyiszor idézett Strcdowszkynak. Hogy Stredowszky a szláv irók előtt sem bir tekintéllyel, eléggé tanúsítja Dudik, ki egy helyen (Máhrens Gesch. II. 59. h 2. jegyz) így hivatkozik reá: „Stredowszky sagt in seiner *sonst h'óchst unkrilischen* Sacra Moraviae hist.“ Ennélfogva mind az, mit Lányi egyedül Stredowszky alapján állít, épen forrása miatt gyanús, annyira, hogy czáfolás helyett elégnek tartanók a forrásra utalást.

Mindemellett egy tárgyat, melyet Lányi Stredowszky után állít,

A szent hit tanítóinak a hon fiaiból leendő képeztetése végett, öejza a nyugatiak példáján indulva, püspökszékeket fogott

kénytelenek vagyunk kissé körülményesben megvitatni; nem azért, mert Stredovszky állítja; hanem mert ez állítás az újabb szláv írók által is elfogadtatott.

A 163. lapon láttuk, hogy Lányi Stredowszky után állítja, miszerint Gejza vezér a morva részeket elvesztő s Boleszló cseh fejedelem által a Vág partján megveretett. Ennek alapján a 182. 185. 189. 194. és 199. lapokon hazánk felvidéke a Vágón túl egész Esztergomig s azon túl is a cseh egyház megyének részekint tüntetik elő· Ugyanezt állítják újabban Palacky és Dudik. Mindkettő alapul veszi a prágai püspökség alapító oklevelét, melyből az idevágó sorokat közli Lányi 52. jegyz. E szavakból Palacky (Gesch. v. Böhmen I. 221. és 226 — 7.1.) azt hozza ki, hogy nem csak Morvaország tartozott Csehországhoz; „sondern auch die ganze sogenannte Slowakei in Ungarn zwischen der Donau und den Kárpátén, östlich bis an das Matragcbirge.“ Ily fontos állítást, hogy hitelre találjon, természetesen csak megdönthetien alapra szabadna fektetni; s épen ez a bökkenő. A prágai püspökség eredeti alapító oklevele nem létezik; csak IV. Henrik császár 1086 évi, tehát több mint 110 évnél régibb oklevelében vannak a határok kijelölve, Palacky szerint ugyan az eredetiből *szóaseriid*; de, nem leven meg az eredeti, hogyan lehet ezt bebizonyítani? S mi több még Henrik ez oklevele sincs meg hiteles alakban, hanem csak prágai Kozma krónikájában! Erre ily fontos állításnál nagyon is tekintettel kellett volna lenni, annyival is inkább; mert minden egyéb történeti emlék hallgat róla De még azon esetre is, ha Kozma szavait kifogás alá nem esőknek veszszük is, még akkor is csak annyi következnék belőlök, hogy a prágai egyházmegye a Tátra hegységig s így épen hazánk határáig terjedt s miután a Aʳág folyó is említtetik, legfölebb annyit lehetne megengednünk, hogy 1086. IV. Henrik alatt a prágai egyházmegye határa Morvaország felől a szomszéd Trencsén és Pozson megyének talán a Vágig terjedő egyik részére kiterjedt; de ezt is „csak döntő hitelű bizonyságok után lennénk kénytelenek igaznak elismerni.“ Azért Palackyra vonatkozólag igen helyesen mondja Szabó Károly: „Mind az, mit az idézett szavakból (t. i. usque ad montes, quibus nomen *Tatri,* és usque ad fluvium, cui nomen est B et ad médiám silvam, cui nomen est *Mure)* Palacky igen vakmerőén következtet és hirdet, hogy tudnillik a prágai egyházmegye hazánkban a Dunáig és a Mátra hegyéig terjedt (így magyarázza Palacky a földdel határos Műdre vagy’ Mure hegy nevét), hogy II. Boleszláv eszerint, minthogy a cseh püspökség idegen állam határaira ki nem terjedhetett a Kárpátok és Szudetek mindkét oldalán lakó szlávokon uralkodott (!), hogy Magyarországnak a Duna, a Kárpátok és a Mátra közt terülő részét a vitéz I. Boleszláv az

alapítani, ha e tervnek valósítását oly időre nem kellett volna halasztania, midőn a nemzet java keresztény hitre térendvén.

augsburgi csata után a magyar birodalomtól egy diadalmas hadjárata által elszakasztotta (!!); nem egyéb valóságos hiú ábrándnál. — Egy ily nagyszerű hódítást, mely hogyan s mikor enyészhetett el, maga a nagytudományú Palacky sem tudja, nem elég egyetlen félremagyarázott helynév hangzásába s igen gyenge hitelű átírásban fenmaradt oklevél nehány szavának helytelen értelmezésébe, igazán a szavak egérfarkába kapaszkodva, kétségen felül álló ténynek hirdetni. — — Ennek bebizonyítására nem ily gyenge névhasonlati játék, hanem positiv történelmi adatok kellenének, miket Palacky és társai a világ összes történelmi emlékeiben hasztalan keresnének, minthogy azok I. Boleszlávnak, I- Ottó vazalljának c diadaláról és hódításáról álmukban sem emlékeznek[44] (Budapesti Szemle f. h. 156. 1. * 1) jegyzetben)

Palackyval egy után jár Dudik, csakhogy állításaiban még tovább megy. Ez ugyanis nem csak azt mondja, hogy a prágai egyházmegye magában foglalta: „von Ungarn jenen Theil, welcher von der heutigen máhrischen Grenze bis an das Tatragcbirge in der Liptau und liingst des Wagthales und der Abdachung des Gebirges bei Modern fortlaufend, bis an die Donau, dem Kahlengebirge gegenüber, sich crstreckte.“ (Mahrens Gesch. II. 41.1.); — hanem mivel az egyházmegyei határok egyúttal az ország határai voltak, azt állítja, hogy „was zuerst die Waggrenze anbelangt, so erscheint das Gebirge bei Modern und bei St. Georgcn (nördlieh von Pressburg) noch inncrhalb des Jahrcs 1006. als Grcnzpunkt“ (u. o. 43.1·) s alább még határozottabban: „Weit hinein ina Tiefland Ungarns reichte damals (1017. körül!) wie noch zum Theile bis zur Gcgenwart, der slovakische Volksstam, und erat das Gebirge bei Modern bildete die möhrische Grenze[u]. (u. o. 121. 1.) Sót evvel sem elégedvén be, a Vágót is átlépi s leábrándoz egész a Garanig, állítván a 65—66 lapokon, hogy Adalbert sz. Istvánt jogainál fogva keresztelte; mert, úgymond, ha joga nem leendett, a még akkor életben levo Pilgrim passaui püspök bizonyosan óvást teendett ellene! Ez állítólagos jogot pedig a 67 lapon így adja elő: „Gleichwie wir den h. Adalbert auf der Ostseite seiner Diocese, *ím ehemaligen Neutraer Gelnete,* thütig sehen, *denn Gran,* wo Stephan geboren und höchst wahrscheinlich getauft wurde, *gehorte zu 8 cinem Gebiete.*[u]

Talán Palackynál több forrással rendelkezett Dudik? Koránsem, ugyanazon egy okmányra építi ő is állításait. Azért a Palackynak mondottak által Dudiknak is megfeleltünk. Érdekes azonban mégis Dudik eljárását figyelembe venni. Dudik munkájában nagy gondossággal szokta az okmányok hitelességét fürkészni s ha kissé gyanús, azonnal elszokta vetni azokat. Azonban eme dicséretes eljárásától jelen tárgy körül taná-

az egyházi elrendezés müvéhez segédkézzel járulhasson. Míglen az ügyek ennyire nem haladnak, addig a püspökrendelési

csosnak látta eltérni. Ő maga felhozza a 41. 1. 2. jegyzetben, hogy Lelewel, Dümmler, Gicscbreclit s mások által a kérdéses okmány „in Hinsicht Hirer Echtheit inannigfaltig angregriffen wird[tf]; de azért ő mégis reája építi minden okoskodását ’ Sőt hogy a Vághatárt vindikálhassa, kész még ő általa is hamisnak elismert okmányra hivatkozni, t. i. sz. István által a nyitrai egyháznak adott 1006. évi állítólagos okmányára. Ez okmányról maga Dudik mondja, hogy az „der Form nach zwar unecht, aber — teszi utána — schr alt[u] (13. 1. 2. jegyz.) és a 121. lapon 2} jegyzetben újra hivatkozik reá. Es ezt Dudik teszí, ki ugyané munkájában néhány lappal előbb (17· 1. jegyzetben) roszalását fejezi ki, hogy egy város-név felderítésére némelyek bizonyos hamis okmányra hivatkoznak s utána teszi: „Falsches wird man wohl nie durch Falsches deuten können.[u] Nem ugyanezt mondhatjuk mi is itt Dodiknak?! · A szláv írók hazájoknak rovásunkra Irrdetett c hajdani nagyságát ugylátszik becsületbeli kérdésnek tartják s azért azt még a kritika és következetesség rovására is erőszakolják. Valószínű, hogy odahaza hívőkre találnak; de nekünk a mondottak után „lehetetlen meg nem győződnünk, hogy Magyarország említett része, valamint sz- István idejétől nem tartozhatott, úgy előbb Gyejcs alatt sem, és így soha nem tartozott a prágai püspök hatósága alá.“ (Szabó K. £ h·)· — Ezek után könnyű lesz Lányinak is Stredowszkyra épített ide vonatkozó szavait, melyekkel sz. Adalbertot ismételten a magyar felvidéknek megyés püspökéül tünteti fel, igaz értékökre leszállítani·

Különben is Lányi ezen általa itt tárgyalt nagy fontosságú eseményeket inkább költőileg, mint sem történethiven adja elő; azért hibás nézeteit röviden kiigazítjuk.

Gejza nem külön, hanem egyszerre sz. Istvánnal s egész háznépével kereszteltetett meg sz. Adalbert által, Kézai határozott állítása szerint (Chron. appendix de nobilibus advenis), még pedig „a legvalószínűbb számítással 994. évben.“ (Szabó K. f.h. 159.1.) Katona (Hist. Due. 651. 1.) ez. István keresztelése körül 994 — 995. évek közt ingadozik, Pray Annal* vet- Hunn. 382. 1. Hansiz hibás véleménye után 983. évre, Fessler (Gesch. d. Ung. I. 312- 1.), Fejér (Init· Rel. 67. 1.) és Kerékgyártó (f. h. I. 479- 484. 1.) 995. évre, Dudik pedig f. h. II* 67* 1. hibásan 992.re teszik).

Hogy Adalbert Rómából jövet már a határoktól egész Esztergomíg királyi kiküldöttek által vezettetett s útközben mindenütt kitüntetéssel fogadtatott volna: erről nem csak egy forrás sem tanúskodik, hanem az akkori viszonyok egyenesen ellene szólnak; annál kevésbé bizonyítható be, hogy a magyar fejedelem őt szláv nyelven köszöntötte volna- Istvánnak tót nyelvbem jártasságát csak a sokkal későbbi Dubravszky állítja a Lányi által idézett (193.1. 1. jegyz.) határozatlan szavakkal; de

gondolattal felhagyván, a hithirdetőknek egyszerűbb tanodájáról azáltal gondoskodott, hogy Anastáz apát javaslatára a

ha e szavak hitelesek lennének is, meg akkor sem lehet e Lányi fele állításra következtetni belőlük. Legkevésbé bizonyítható be pedig, sőt semmi valószínűséggel sem bir Lányi azon állítása: hogy Ottó császár, Henrik stb. az esztergomi keresztclkcdesnél jelen lettek volna. Hiúban is hivatkozik itt Lányi Katonára; mert ez a Lányi által idézett helyen (Hist. Due- 685.
1) nem a keresztelésről, hanem István menyegzőjéről értekezik s azt mondja, hogy Pray valószínűnek tartja, miszerint e menyegzőn Ottó és Henrikjeién voltak. Igaz, hogy Lányi az ő álláspontján ezek daczára is hivatkozhatott itt Katonára; mert őszerinte a keresztelte te menyegző egyszerre történt; ha tehát Ottó, Henrik a menyegzőn jelen voltak, sziikségkép a keresztelcsen is jelen voltak. Azonban Lányi ez állításában is tevéd, mit épen Katonából is láthatott volna, ki a menyegzőt különválasztva a kereszteléstol 995- évre teszi .Szabó K. is f. h. 164. 1.) meg pedig nem Esztergomba, hanem a Lányi által idézett lapon mondja, hogy az Hansiz szerint „in castro SchyrensP történt (Inchoffer szerint, Annal. Eccl. 278. 1· „in castro Schurcnsi in Norico-U hol szerinte Athanáz esztergomi érsekhelyettes is jelenvolt. Ez azonban épen nem áll s Inchoffer ezt csak azért állíthatta; mert a mennyegzőt, ele'g hibásan, 1005. évre teszi.) Az eljegyzés pedig Aventin 16. századi iró szerint Regensburgban történt és szerinte Gizela menyasszonyi ajándékul Pozsony, Sopron, Szombathely s a Fiséba vize mellett több várost nyert (Szabó Károlynál f. h. 164.1.)

Leginkább téved azonban Lányi, midőn Ademar után hiszi, (195- 1· 2 jegyz.) hogy Ottó ez alkalommal sz. Istvánt a szent lándzsa viselhetési jogával felruházta, mi más szavakkal annyit tesz, hogy Magyarországot neki hübérül átadta! Csodáljuk, hogy Lányi ezt Adcmarnak e világos szavaiból „Regnum ei libériámé habere permisit“, észre nem vette! . . Hol van arra csak egyetlen adat is, hogy Magyarország ekkor hübérré sülyedt alá! Azonban nem kell ez állítólagos Ademarfélc sorok ellen sokat küzdenünk; mert az újabb vizsgálatok kiderítették, hogy e sorok Ademar munkájába csak jóval később csempésztettek be, s különben is ez egész térítésről szóló becsempészett sorokban annyi zűrzavar, annyi képtelenség foglaltatik, hogy „ha Waitz, Ademar munkájának szövegét bírálattal kiadva, Percznél, seriptores rer- Germ. IV· 111. 1-, ki nem mutatta volna is, hogy e hely Ademar számos példánya közöl egyedül a párisi császári könyvtár 5926· számú codexében olvasható, és így valóságos csempészet: akkor sem lehetne e sületlenségre legkisebb okoskodást is építeni“ (Szabó K. f. h. 152. I· jegyzetben.)

Még egy megjegyzést kell tennünk. Lányi Adalbertnak Rómából másodszori visszatértét úgy adja elő, hogy ő e visszatérésre zsinatilag

Pannonhalmon emelendő benedeki monostor alapkövét leté-

kényszeríttetett, meg pedig leginkább a meg} éjéhez tartozó magyar nép megtérítése miatt! Ez teljességgel nem áll. Hogy nálunk nem mint megyés püspök működött, már fönebb megjegyeztük; hogy pedig Rómából! másodszor visszatértekor fordult volna meg Gejza udvarában, — mint - Fejér is állítja (Init- Rel. 42. 1 [1] kit Lányi úgy látszik követett, — az a történtek menetével össze nem egyeztethető. Ugyanis Adalbert Rómából első visszatérte után 995-ben iSzabó Károlynál f. h. 154. 1. bizonyosan sajtóhibából 985. áll) házának régi ellenségeivel, a Wrsowcczekkel összeütközésbe jött az által, hogy azok egyikének házasságtörő nejét apáczakolostorba rejtette, s mivel e nő erőszakkal kihurezoltatott s megöletett, Adalbert őket kiközösítő; de emiatt többé maradása nem lévén Csehországban, ismét Rómába ment még c 995. évben. Onnan pedig csak 996- évben *öazszel* tért vissza Notker lüttichi püspökkel az alpeken keresztül, tehát nem Magyarországon át. Ekkor megismerkedett III. Ottó császárral, kivel Mainzban hosszabb ideig tartózkodott, innen több Franciaországi buesuhclj re zarándokolt. Onnan visszajövet, elbúcsúzva a császártól, Boleszló lengyel fejedelemhez tért, innen pedig már 997-iki marcziusban Poroszhonba ment, hol ez évi april 27-én vértanuságot szenvedett (Dudik f. h. 78—84. 1. és Szabó K. f. h. 154. 1.)· Már most számba véve a rövid időközt, mel)ben mindezek történtek; méltán kérdhetjük, mikép lett volna lehetséges az oly távol vidékeken járó Adalbertnek ez időben hazánkban is megfordulni? . · Nem marad tehát egyéb hátra, mint Adalbertnek hazánkban! működését Rómából első visszatérése s oda másodszori vonulása közti időszakba (992—995.) helyezni.

Végül bár legkevésbé sem akarunk Adalbert érdemeiből legkisebbet is levonni; még is figyelmeztetnünk kell, hogy Lányi itt is túl jár a történeti igazság határán. Igaz, hogy Adalbert a magyar fejedelmi házat megkeresztelte s ez mindenesetre szép s nagy horderejű érdem: de az idevágó legendák eléggé bizonyítják, hogy c lépésre *nem ö* indította a fejedelmek szivét. Nemzetünk keresztényesítése körüli egyéb érdemét pedig alig tudnék felhozni. Egykorú életirója, az 1009. évben orosz földön vértanú halált szenvedett Brúnó, ki őt személyesen ismerte s ki hazánkban is megfordulva, Adalbert legkedvcsb hívétől, Anastasiustól az életirásra hiteles adatokat szerzett, s ki ilyformán bizonyára nem akarta kicsinyíteni Adalbert érdemeit, mégis ezeket csak ily csekélyeknek festi: [n]Non tacendum, quod iuxta positis Ungaris nune nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit; quibus etiam ab errore suo *pariim* mutatis *um.-bram Christianilalis impressit"* (Acta SS. Ung, I. 219. 1.) és„*ed *immiseebatur cum paganiemo pollula rcligio et coepit deterior esse barbarismo, languidus* et *trepidut chrietianismus* (Szabó Károlynál f. h. 157· 1- * jegyzetben). Ezek után csak történeti igazságot hirdetünk, ha állítjuk, hogy nemzetünknek a szó szoros értelmében vett igazi apostola egyedül nagy és

tété 1) . —· És most minden gondjait s erejét oda irányozta, miszerint minél több magyar, s mentöl elébb az egész nemzet a kereszt árnyába vonuljon. Hol szép, szelíd szó czélra nem vezetett, hanem a keresztelkedés és egyházak emeltetése gátoltatott, oly helyen parancsainak fegyver élével szerzett foganatot. Mivel pedig eleinte igen nagy vala az ellenkedők száma, hogy mindeneken annál gyorsabban és czélszerübben foghasson ki, a külföldről beköltöző főurakat, ispánokat s nemeseket, milyenek már a keresztelkedés, s még inkább István menyegzője alkalmával számos kísérettel megérkeztek, pártolásába vette [2]).

Gejza a 997. évet, melyben szent Adalbert erőszakos halála történt, túl nem élte, és mintegy ötven éves korában meghalt. A magyarok művelődésének dicső pályáját megkezdett s kiegyengetett állapotban tizenkilencz éves, négy év óta

dicső királyunk sz. István. Már a XIII. században ezt hitte nálunk a közvélemény, mint azt az e századi külföldi Alberik krónikás *így* bizonyítja: „Dicunt Hungari, quod S· Adalbertus Pragen. Eppus. regem Stephanum ad fidem convertit ct baptisavit, *et ipse rex sua praedicatione Ifungaros convcriit.*[u] Még határozottabban fejezi ki c véleményt mintegy a nemzet nevében Verbőczi, midőn törvénykönyvünk I. 11. fej. 2. §-ban ekép nyilatkozik: „Hungari non per praedicationein Apostolicam, vei Apostolo-, rum, quorum Princípis vicém ct personam in terris Papa gerit, *9ed per inttitulionem proprii Heg is eoruni, sanclissinii videlicet Stcphani lieqis conversi sunt ad CathoUcam fidem* * — *Kn.*

„Intervcntu, consilio et consensu domini Anastasii abbatis de monasterio sancti Martini in monte supra Pannoniam sito, a genitore nostro incepto “ áll szent István 1001-ki oklevelében.

[2]) Geyclia dux divino praenionitus oraculo, convertcrc cocpit Hungarorum gentem ad fidem Christianam; et dum monitu illos convertere non posset, paganorum ritibus deditos et intentos; oportebat quosdam armis edomare; ad quod faciendum, quia plures fuerc fidei repugnantes, necessarium bábuit, desiderium suum divulgare regibus et principibus Christiania. Qui, audito huiusmodi desiderio, non solum iu vámén transmiserunt, sed etiam personaliter adierunt, quibus fuerat Hungarorum crudelitas nociva ac oxosa“ ir Thuróczi Chron· 2, c. 9. és Fragmentum rythmicum de Gestis Hung. Engel Monum. Ungr. 22. 1.

országosan elismert kormány társ-fiára hagyta 1) . Ifjú 2) korának daczára, miután a magyar nemzet vajdái s nemesei a fejedelmi buzogány átnyújtása —, paizson fölemelése s *így* a népnek bemutatása által fejedelmül igtatták, István mind saját erényeinek, mind jó tanácsosai, kivált az atyaként tisztelt Deodat ispán sugalmai következtében oly kormányzati tapintatot tanusíta, hogy a korabeli írók tanúsága után a kevéssel később elő Hartvik azt jegyezhető fel róla: „jóllehet még csak az ifjúság tavaszé veit tölté be, mégis szivet nem tartó szájában, hanem száját szivébe rejté* 3). Krisztus törvénye hatott át egész valóján; c szerint intézte életének, e szerint kormányának minden lépteit. Ha atyja lelke egész erejéből kívánta s előmozdította a keresztény tan terjesztését, úgy István a kitűzött s megkezdett irányok fonalait meg nem szakasztván, annál is buzgóbban és sükeresben szövé tovább s folytató, minél több önállóság, keresztény neveléséből eredt elvekhez bensőbb s erősb meggyőződés, az imént kötött házasság által pedig a külföldi, kivált legközelebbi szomszéd hatalmakkal szorosb és őszintébb barátság gyámolíthatta a fiatal fejedelemnek nem veszély nélküli vállalatait. Mind ezen, segédeszközök oltalmát használandván, apja példája után, az idegen urak s hirdetők beköltözését szívesen látta, őket magyar nemzetében meghonosítá, kiváltságokkal kitünteté; azonfolül a többi határos fejedelmekkel baráti viszonyokba bocsátkozott, mi által a honosai megtérítésére kívánatos külbékét megszerezte[4]).

[1]) „Post haec pleuus dierum, anno dominicae incarnationis nongentesimo nonagesiino septimo, seculi nequam aerumnas coelesti mutavit gaudio.“ Hartvik.

[2]) „Post obitum Patris Stephanas adhuc adolescens[44] ir Hartvik.

[3]) Quamvis *adolescenliue* annis florcret, non tamen cor in ore, sed os in corde habebat.“

[4]) Scripturarum diviuarum, qnibus apprime flagrabat, non immemor, iudicium et iustitiam in oculia proponebat; et iuxta illád Salomonie

Fő idejo volt, hogy a bel s kül viszonyok rendezésével nemcsak a tőhatalom épségét, hanem dynastiai fenállását is biztosította István; a magyarok már Gejza alatt elégedetlenek lettek, főleg az őshit változtatását neheztelve leginkább. Ez elégületlenség mindinkább növekedett. Most még, tekintélyes vezér s haderő hiányából csak népmozgalomban tört ki, melynek czélja a fejedelmi kedvezésben részesült idegenek megrontása vagy országbóli előzetese vala 1); azonközben a fejedelemnek jobbára Dunán túl terjedő birtokaiba jutván, városait, falvait s majorjait tűzzel vassal pusztitá [2]). A szerencse, mely a mozgalom folyamát kiséré eleinte, néhány főurakban, kik István intézkedéseitől idegenkedénck, vérszemet gyújtott, hogy annak élére állani készültek. Volt Somogy táján egy fiatal vajda, Árpádnak, úgy látszik mellékágból származott ivadéka, s így fejdelmi rokon, Zár Zirind fia, ki Koppánynak neveztetett. Ez lett a zendülés vezére, és István özvegy anyját, a férfiakkal versenyt lovagolni és férje helyett kormányozni szokott szép, deli, még

audiens sapientiam sapieutior érit; ct intelligens, gubcrnacula possidebit In omnibus itaque mandatis Dei fidelis dispensator exeistens, apud se coepit meditari, qualiter subiectum sibi populum unius Dei cultui manciparet. Séd quia perpendebat, id absque vicinarum gentium confoederatione minimé fieri posse; pacom cum ex terarum provinciarum populis liabens, et fideliier institutam roboravit fidem, ut co securius, quod in mente tractabat, et in novella planta tione Christianitatis explore sufficeret-“ Hartvik.

9 Szent István a pannonhalmi oklevélben tesz róla említést: „ingruente bcllorum tempestate, qua inter Theutonicos et Ungaros seditio maxima excrcverat.“ Fejér Cod- dipl. I, 280. 1.

[2]) „Adversarius totius bonitatis, invidiae plenus et malitiae, diabolus, ut sancti Christi tironis propositum disturbaret, intestina bella contra cum commo vit; quoniam eius instinctu plebs gentilis Christianae fidei iugo collá submittere renuens, cum principibus suis a dominio ipsius se subtrahere moliebatur. Coeperunt enim urbes eius desolare, praedia vaetare, possessiones depraedari, servos caedere, et, ut cetera sileam, ipsi insultare“, ir Hartvik.

csak alig negyven éves Saroltát feleségül kívánván, vele az ország főhatalmához remélt juthatni) [1]) .

Somogy várban hemzseg Koppány vajda népes udvara; az országban szerte lakozó magyaroknak, ha az új hitet, ha az idegent gyülölék, vagy a remélt rablásból gazdagodni vágytak, *gy*ülhelyé, az elégületlen zendülőknek gyúpontja. Két roppant táborba szállott már a magyarság egyeteme; a keleti barbárság s nyugati műveltség, a pogányság s kereszténység ugyan egy nemzetben! Ármány és Ormuzd, az éj és nap, a homály és tény harczeleje! — A fejedelmi tábor az Esztergom irányában terjedő Garam mellékén sátorozott; ama sok ezer megkeresztelt magyar nemeshez, és főurakhoz, mint Örs [2]), talán az öreg Kusid és Kupán (Kund vajda fiai[3]) s többekhez, kik fejedelmük s szent hitök védelmére odasereglettek, csatlakoznak fegyveres népeikkel a számos ide-

[1]) Szent István ezt így említi: „Quum cívilis belli mina urgeret, volente comitatu quodam Syjnigicnsi paterna me sede repellere “ 1001-ki oklcv. id. h. — Chronicon Budense pedig így: „Sanctus Stephanas iam pridem in adolescentia sua contra Cnpan Dúcéin fortém et potentem bellum gpssit gloriosum. Erat autem Cupan filing Calvi Zirind, qui etiam vívente Geycha Ducc, patre Saucti Stephani Regis Ducatum tenebat. Mortuo autem Geycha Ducc, Cupan voluit mattom Sancti Stephani Regis sibi per inccstuosum copularc connubium, ct Sanctum Stephanum occidere, Ducatumque eius suae subdere potestati; hie fuerat Dux Symigiensis 3. Kiad. 63. 1. — Zirind vagy Zarándtól, úgy látszik, Zaráand vármegye van. — Thuróczi 2, c. 28. — Azon körülmény, hogy Kupa „Dux“-nak czimcztctik, Árpád-házi származását bizonyítja, mit a Saroltával kötendő házasság „vérfertelmes“-nek neveztetvén, megerősít.

1) Épen ez is mutatja, hogy Gejzának két neje volt s hogy Koppány Adelhaidot akarta nőül venni; mert Saroltától csak nem remélhette, hogy vele saját fia István ellen fog szövetkezni! Ezt csak a mostoha anyától várhatta, kiről amúgy is azt állítja Brúnó, hogy „totum regnum manu tenuit, virum ct quae crant viri, ipsa regebat/[1] (Szabó Károlynál f. h. 155. 1. 1) jegyzetben.) — *KN.*

[2]) „Astantibus Paznano, Contio, Orzio“ (Hunt és Eörs neve) a pannonhalmi oklevél szerint. .

[3]) Chron. Bud. id. h. 43.

gen lovagok. Mily átható, erőtadó és foganatteljes a vallás vigasztalása! Esztergom várában Vencellin, Hunt, Páznán stb. keresztény hadvezérek, — és Domokos, Sebestyén, Anasztáz meg más főrangú papok vagy szerzetesek lelkesült körében áll a fiatal fejedelem, és jól tudván mikép „hiába virasztanak, kik az álladalmat őrzik, ha a győzelem adója nem őrzi azt*', az ellentábor nagysága miatt támadt aggodalmából felocsúdva, fogadalmat mond: ha bel- s külelleneitől Isten segedelmével hántása nem leszen s ő győzend, a felzendült megyének tizedeit az épülőiéiben levő pannonhalmi monostornak ajándékozza, hol Isten és az ő szentjeinek, különösen szent Mártonnak dicsőítésére számos ajakról fog zengeni a hálaimádkozás! [1]). — Erre mindnyájan a garamparti táborba indulnak, hol, miután keresztény lovagok szokása szerint, Hunt és Páznán ispánok a lovaggá avatott fejedelmi ifjú oldalára kardot kötöttek: ezek testőreiül, a jeles Venczellin pedig a tábor hadvezéréül rendeltetik [2]). A tábor két szárnya szent Márton és György képével

[f]) „Quum civilis belli ruina urgeret, volente comitatu quodam Symigiensi paterna me sede repellere, quid fluctuant! animo consilii darem, quaque me verterem: tanta tactus verecundia, astantibus ducibus, videlicet Paznano, Contio, Orzio, domino quoque Dominico archiepiscopo, votum vovi S. Martino, quod, si de hostibus interioribus et exterioribus eius meritis victor exsisterem, supra nominati comitatus decimationem de omnibus negociis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinoque hospitum, quod in praediis eorum cresceret, ne parochiano episcopo pertinere videretur, sed magis abbati eiusdem monasterii, sub testimonio praefatorum duciim multorumque comitum, absque ulla mora subiugarem“. Pannonhalmi oklevél 1001-ben szerkesztve Domokost már érseknek nevezheté.

[2]) „Adierunt etiam istis diebus Hunt et Paznan, qui sanctum Stephanum regem in flumine Garam gladio, Teutonic© more, accinxerunt.“ — „Stephanus autem sanctus, convocatis proceribus suis, per interventum beatissimi Martini confessoris, divinae misericordiae imploravit auxilium. Postmodum vero, congregate exercitu, perrexit obviam bosti suo, et ad amnem Goron primitus accinctus est gladio.“ Thuróczi Chron. II· cap. 13. 28.

ékes lobogó alatt [1]) a Dunán átkelve, Veszprém felé indíttatott. Koppány vajda a várost, mint fejedelmi birtokot s eddigelé a keresztény főutak öszvejövetelének gyakori helyét, egyszersmind oly erősítvényt, melynek megszállása a körülterjedő vidék meghódítását könnyítendő, néhány nap óta szoros ostrom alá fogta[2]). Veszprém alatt a háború koczkája fogott eldőlni. És Isten megsegíté a benne határtalanul bízót: a fejedelem győzött s ellenei mint az erdő barnult lombjai az őszi vihartól széthajtattak. Csata közben Venczellin és Koppány összetalálkozva párviadalra keltek; az utóbbi leteríttetett és teteme, mint a zendülés vezéréé, a nép szívében meggyökerítendő fejedelmi hűség intő jeléül, négy darabra szelve, szintannyi helyen, úgymint Esztergom, Veszprém, Győr s Gyulafehérvár[3]) kapujára kiszegez tetett, 998-ban[4]) [5]) .

[1]) „Dux ipse, confidens de aeterna virtute, ad superandam hostium rabiem, cum multitudine exercitus sui, sub vexillo Deo dilecti pontificis Martini, sanctique Martyria Georgii, processit[u], Hartvik szerint.

[2]) „Illis forte diebus urbem, quae vulgo Vesprem nuncupatur, obsederunt; et haec ad convicia eius commoventea, scilicet, ut ubi ducalis accessus conversatio habebatur, et ibi coneiderent, quo facilior ingressus ad alia praesidia occupanda inveniretur“. Hartvik.

[3]) Damberger Synchron. Gesch. V. 537.1. e városok neveit így fordítja: Gran, Weszprim, *Javerim* und *Erdődül — Kn.*

[4]) Commisso itaque praelio, inter utrumque diu et fortiter est dimicatum; sed divinae miserationis auxilio, beatus Stephanus dux glorio· sam obtinuit victoriam- In eodem autem praelio Vecellinus comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano, tunc duce, remunerates est. Ipsum vero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes facit jpactari; prímám partem misit in portám Strigoniensem, secundam in Veszprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam autem in Erdei.“ így Thuróczi Chron. 2, cap. 28·

[5]) Újabb Íróink közó'l némelyek Koppány felkelésében nem annyira vallásháborút, mint inkább politikai mozgalmat látnak. így például Szalay szerint (Magy. orsz. Tört. I. 66.1.) Koppány annak érzetében kelt fegyverre, „hogy a nehány év óta hirdetett vallás nem fog a törzsökfejek hatalmával megférhetni/ Ez ellen azt tartja Kerékgyártó (f. h. I. 463. 1·) „hogy a somogyi törzsfő (Koppány) még inkább aggódhatott a megdön-

tött ősi alkotmány miatt.“ Török János is azt mondja, hogy a lázadás, mely a vallás ürügye alatt tört ki, kevésbé az új religio gyűlölete, mintsem azon aggodalom és féltékenység következése lehetett, hogy a kereszténység a régi erkölcsök és szokások átalakításával a nemzetiséget is fel fogja olvasztani- (U. o.) Nem vonjuk kétségbe, sőt igenis belátjuk, hogy ily politikai okok is befolyhattak a felkelés támasztására; de valóságos bűn és megrovandó hálátlanságnak tartjuk sz. István ellenében Jászaynak azon, különben egy írótól sem pártolt eljárását, melylyel Koppányi a vértanuság dicsköréve) iparkodik felczifrázni, midőn elestét előadva így kiált fel: „Igy kellett a nemzeti Ügy s ősi vallás és szertartások bajnokának az ellenkező új hit és hatalom áldozatául esnie, mire sajnálat nélkül hazafi nem emlékezhetik.“ (A magy. nemzet napjai 225-1.) — Ha Koppány győz István ellenében, bizonyára nem leendett alkalma Jászaynak *Európában* ily idétlen kifakadásra! .. Egy jóravaló történész sem tagadhatja, hogy István új intézményei által fajunk léteiét biztosítá, s Magyarországot évszázadokra megalapítá; sőt be kell vallania, hogy mindez egyedül és kizárólagosan épen csak Istvánnak ez eljárása által volt eszközölhető. Hogyan lehet ezek után a rövid észszel s csak a pillanat hatása alatt István ellen rugaszkodó s ha győz, saját nemzetének léteiét aláásandott Koppányt vértanúul fölerőszakolni?! . . De ha mindettől eltekintünk is és Koppányt csak mint rokont és alattvalót veszszük; akkor is határozottan kárhoztatnunk kell őt; mert nemcsak ura és fejedelme ellen kelt fel, hanem annak egyenesen életére tört s vezérségére vágyott. Azért helyesen megjegyzi Kerékgyártó (f. h. I. 285.1.) „Ily egyéniség (sz. István) ellenében hiú foglalkozásnak tekintethetnék a pogány ősök és vezérök Koppán jó jogát védelmezni s őket a forradalomkeltési szennytől megtisztítani.“ Azért mi nem akadunk fel azon, hogy sz. István Koppány holt testét felnégyeltette. Némelyek, például Stilting (Vita S. Steph. Kassa 1767. 120—121. 1.) nem tudják ezt István szelídségével összeegyeztetni. Szalay meg (f. h. 67.1. 5. jegyzet) azért nem hiszi, mert „ellentétben áll az egykorú Thietmár chroniconának egy helyével.“ Igaz, hogy ez adat hitelességéért, miután csak a több századdal későbbi Thuróczi (II. 28) és Bonfin (Bér. Ung. Dec. Frankfurt 1581. dec. 2. 1· 1. 173. 1.) állítják, síkra nem szánhatunk; de ha csakugyan megtörtént: Katonával tartunk, ki (Hist- Due. 718. 1.), Stilting ellenében Thuróczi állítását védelmezi s azt vitatja, hogy e tény sz. István szelídsége daczára is megtörténhetett, „qui hoc exemplo severitatis reliquos in officio continere, pacemque Hunfaruaw stabifire voluit.“ S mi még hozzá teszszük, hogy ekkor, nemzetünk életében egész a 10. század végéig hallatlan bűnt, t. i. a fővezér elleni fölkelést kellett megtorolni. Nem kellett-e tehát elrettentésül a legnagyobb szigorral eljárni? . . Rendkívüli viszonyok rendkívüli eljárást követelnek. — Kn.

megkeresztelkedtek; a konokabb ellentállók, mint pártosok szolgaságra taszíttattak, ellenben aki egész lélekkel csatlakozott a keresztény tanhoz, kitüntetésben részesült!). Nyílt leveleket bocsátott most István a keresztény tartományokba, honnan nemzetének átalakításán s újjászületésén fáradozni akaró istenes férfiakat hivott meg országába, hol a szegény hithirdetőt veszély többé nem fenyegeté, sőt a fejedelmi meghívás biztos. létet és áldásdús sikert igére. Számos áldozár, apát és szerzetes vándorolt ekkor újra honunkba; többi közt legnevezetesb volt Astrik másképen Anasztáz, (szent Adalbertnek ismeretes tanítványa s breunaui monostorában első apát), kivel Bonifácz Breunauból, Endre és Benedek Lengyelföldről jöttek. *Astrik,* a pannonhalmi Anasztáz apát példájára, hithirdetök számára neveidét szándékozván alapítani, a pécsváradi monostornak építője, elrendezöje s első apátja lőn 999. táján [2]).

Egyébiránt a hitet, mely miatt a belháborúba rántatott

[1]) „Plures Nobiles Hangán Duci Kupán adhaerentes, baptismum, fidemque respuentes, ad turpia servitia sunt detrusi; ille namque in gerendis iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhaesisset·* Chronicon Búd. 49.1.

[2]) „Nunciis et litteris in omnes partos suum divulgavit dcsiderium. Inde multi presbyteri et clerici, spiritus paracleti coinpuncti visitatione, relictis sedibus propriis, elegerunt pro domino peregrinari. Abbates et monachi, nil proprium habere cupientes, sub tam religiosi principis moderamine regulariter vivere delibcraverunt. Inter quos vitae reguláris pater Astricus cum suis discipulis advenit, quorum unus, nomine Bonifacius, in loco patris abbas deinde constitutes, dum a beato rege caussa praedicationis in inferiores Hunfaruaw partes esset missus, in verticem percussus gladio, licet postea superviveret, non est privatus martyrio- Venerunt et alii duo de terra Poloniensi, eremiticam vitám caussa contemplations eligentes, quorum unus Andreas nomine, per professionis meritum angelicis choris est associates, testibus miraculorum signis per ipsum a domino factis; alter Benedictus, pro Christo sanguine fuso, misericorditer laureates. Astricus abbas, cum suis honorifice susceptus, ad radicem montis ferrei coenobium, sub titulo sancti patris Benedicti, construxit“, írja Hartvik.

István, nem csak hirdetők által, de Önmaga is magasztos lelkesedéssel, élő szóval terjesztő honosai közt azonfelül imádság, alamizsnanyujtás, s egyéb keresztény erények gyakorlásával, mint legdicsőbb eszmét dicső valóságban fej ezé ki. Régi egyházakat javíttatott, újakat emelt. Azon időben az ő s népének dicső keresztelő apostola szent Adalbert, kinek vértanú haláláról már előbb értesült vala, a lengyel, cseh, morva s német népek határtalan tiszteletének tárgya volt. Gniezno városban nyugvó tetemeihez a keresztény hivek ezrei közel s távolról zarándokoltak, és a X. századot befejező évben Adalbert nyughelyének és a sírjánál történő csodás gyógyításoknak már oly nagy hire járt, hogy III. Ottó császár ezen, apjának és magának egykori nagyra becsült barátja sírjához nagy ajtatossággal elindult; birodalmi fejedelmek kíséretében a meiszeni s lengyel határhoz közeledvén, Boleszlav — 992. óta lengyel fejedelem által nagy hódolattal fogadtatott, honnan Gniezno felé elkísérve, bevonulását gyalog és saru nélkül tartá [2]). Magyarországon is sok zarándokot lehete látni, kik Lengyelfoldre indultak s apostoluk nyughelyén Isten kegyelmeiben részesülni óhajtottak [3]). Sok egyház emelkedett azóta szent Adalbert tiszteletére Európában, többek közt az Esztergom vári, melyet István

1) „Cum his (a térítőkkel) Dei servus, prínceps Christianissimus, aliquando comiter cum omnibus, aliquando singillatim cum unoquoque eorum colloquium habens, in tam divinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes militiae suae comites ad veri Dei culturam converteret. Quos vero alienae sectatores viae repedt, minis terroribusque subiugavit, ipsosque, secundum ecclesiasticam doctrinam instituens, iugum et legem disciplinae suppositis cervicibus adhibuit, omnesque immunditias malorum prorsus destruxit.“ így Hartvik; a Névtelen pedig mondja, cap· 57. „Dum beatus rex Stephanas verba vitae praedicaret et Hungaros· baptizaret[u] Ezt bizonyítja II. Sylvester levele is s az „apostoli királysági czime s kereszt-elöviteli kiváltsága.

2) Menckeunél III. 1778. 1.

3) Acta SS. id. h. - Inchoffer Annal. Eccl. I, 244.1.

fejedelem 999. és 1000. év táján befejezett[1]) úgy látszik, cseh vagy lengyel hirdetők, kik ekkortájban vagy később érkeztek Magyarföldre, hozták el szent Adalbert koponyájának ama részét, mely az esztergomi fökáptalanban maiglan tiszteltetek.

Egyházak emelése után azon állomásoknak kitűzése következett, melyekre, mint a keresztény hit őrhelyeire, alkalmas férfiakat kellett alkalmazni, és mikről a fejedelem III. Ottó császár, Astrik stb. tanácsával több év óta tervezgetett. Az ország tizenegy egyházmegyére osztatott, melyeknek anyaegyháza az Esztergomban, mint fejedelmi székvárosban, szent Adalbert tiszteletére épülő templom leendett; a többi egyházak helyei s kerületei részint már most jegyeztettek ki határozottan (mint a fejedelmi birtokban alapítandó *Esztergom, Győr, Veszprém, Vácz, Kalocsa, Bács, Eger)·,* a többinek, mint *Pécs, Várad, Csanád, Erdély* — helyei kijelöltettek ugyan, de alapításuk kedvezőbb alkalomra halasztatott[2]).

Most már nemcsak az Hiedelem, hanem a nemzetek szokásának szabályai s a dolog természete is azt hozá magával, hogy az újon keresztelt nemzet és uralkodója a római pápánál

1) Damalevicz: Series AEpp. Gnesensium 64. lap. — Kun László oklev. 1274-ből ezt tartja ' „Strigoniensem Ecclesiam ---------- quae Sanctissimi Patris et Domini nostri, Sancti Stephani regis ortu, per Prothomartyrem praenunciato, decorata, et sacro Baptismate eiusdem sublimata, regalieque nostri diadematis impositione exstitit redimita“, mely koronáztatást szent Istvánról kell érteni s ez, mint tudva, 1000· évben tartatott. — Ezzel megegyez, mit Alberich szerzetes mond: „azt beszélik a magyarok, hogy szent Adalbert prágai püspök István királyt a hitre térité s megkeresztelé — maga a király pedig hirdetéseivel térité meg a magyarokat s Adalbert tiszteletére a nagyobb templomot emelte Esztergomban/ Álberici monachi Chron. Katona Hist. Reg. 1.165.1. Schmitth AEppi Strig. Tyrn. 1758.1. 3.1.

2) Hartvik szerint „provincias in *decem* partitus episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ceterarum fore constituit.“ — Ditmar írja: „Imperatoris praedicti gratia et hortatu gener Henrici, ducis Bavariorum, Waic, in regno suo episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit/

bemutattassék, avégett, hogy az mint Krisztus földi helytartója a magyar nemzetet a keresztény hívek látható egyházába ünnepélyesen befogadja.

3. §. — *II. Sylvester pápának ajándéka.*

Tartalom: *A magyar nemzet Európában való megmaradhafásának feltétele. — Keresztény népcsalád világi s egyházi feje. — V. Gergely, II. Sylvester életfolyama. — Astrik kalocsai választott püspök követsége Rómába; — a lengyelnek szánt koronát, a pápa levelét s az apostoli keresztet hozza Istvánnak, ki az 1000. év folytán Esztergomban 'megkoronáztatik. — Szent István korából reánk maradt ösemlékek: a szent korona s királyi ékszerek; szent István palástja. A fehérvári s metzi miseruha István- 8 Gizelától, — Szent István római utazása, alapítványa.*

A hun, avar, kún, magyar stb. törzseknek kelet tájáról kirajzott zömeit Európának keresztény műveltsége, mint a kelta hitregék vodanja az óriásokat, ismételt támadással elszéleszté és felkonczolá; csak egy menekült meg a köz vészben haldokló óriások közöl: a magyar, és csupán az által, hogy a vértengeren egyedül biztosan evező sajkára, az Egyház hajójára menekült, melynek kereszt idomban emelt árbocza öt minden további sérelemtől megóvta. E hajóban sok nyelvű társaság egy közös atya és sok koronás véd szárnyai alatt közcsaládot képeze, melybe a magyarság, keresztelkedése által, tagul állott. A nagy család testvértagjai olaszok, spanyolok, frankok, angolok, skótok, Írek, svédek, dánok, a cseh, morva, lengyel, koront, horvát szlávok és mindezeknek élén, mintegy elsöszülötti jogot követelve, a németek és görögök voltak.

Mint fönebb említtetett, Sisinnios és Sergios_ konstantinápolyi ösérsekek nagy kedvet mutattak a hajdani római imperatorság két örököse — a keleti és nyugoti császárok közt feszengő féltékenységet az egyház körébe újra átültetni és a világi két fouraság szerint két önálló központot alkotni az egy keresztény egyházban is: de ezen iparkodásnak a kor szelleme s a körülmények nem kedveztek, azt valósulásra érlelni nem hagyták. Azonfolül a latin egyház híveiben sokkal mozgékonyabb s termékenyebb lévén az életerő mint a görögökben, történt, hogy Róma buzdításaira a németek új meg új hódításokat tőnek nemcsak a kereszteletlen népeknél, hanem magában a görög egyház kebelében is; nemcsak a magyar és lengyel népet keresztelték a római egyház szertartása szerint, hanem a már-már elszakadozó cseh, morva, koront, stb. keresztényeket is a latin szertartásokhoz visszatérítették. A féltékenység ezáltal neveltetvén s a görögök bensőbb közlekedési hajlamot nem mutatván, a nyugatiak magok közt rendezkedtek. A népcsalád, melybe a hit és szertartások, az erkölcsi, társadalmi s egyházi törvénykönyv azonossága, a szellem közössége őket összekapcsolá, mintegy nagy álladalmat képeze, két fő—, a császár és pápa főnöksége alatt. Ez volt a legnagyobb társadalmi s politikai vívmány, melyre képes az emberiség s milyent ennek története csak ez egyszer mutathat fel!

Azonban az isteni eszme az emberi lélek szabad tevékenységétől fogta nyerni valósulását; emberi kezek pedig gyarló műszerek. A IX. század erélyes emberei gyönge utódokat nyertek a X-ben, és ennek eseményei vas sulylyal nyomták az egyházi, vallási, tudomány s erkölcsi állapotokat, az intézetek ruganyos erejét majdnem elölték; innét vas kornak neveztetik az. Európának viszontagságai a X. században oda idomították a keresztény birodalom alakját, hogy a keresztény világ egyházi vezetője mellett világi védkarul az

egykori frank uralkodók trónjába római-német császárok ültek s jelesen a szász herczegek fejére tétetett át Konstantin s nagy Károly imperatori koronája; főboglárai azonban, úgymint a frank, spanyol, olasz tartományok hiányoztak már róla. A szászházi császárok érdeme és szerencséje mégis az volt, hogy az Európa szivébe vonult keresztény birodalmat a normannok, szlávok és magyarok dulásai s pusztításaitól meg bírták óvni; normannok ellen alapíták a slezvigi, szlávok ellen a brandenburgi és meisszeni, magyarok ellen pedig az osterichi és stájer markgrófságokat, miket hü embereikre biztak, az uralkodó ház ifjabb ágát pedig Bajorföldön meghonosították; a csehek, morvák, korontok stb. a birodalom jobbágyai lőnek.

Míg *így* a világi hatalom a szászok győzelmei s ügyes egybevetés következtében erősbült, azalatt sajnosán veszszük észre az egyház foszékének hanyatlását. A X. század erkölcsi romlása Rómába is áthatott, hol a pápaválasztások egyházi kezekből a népébe s néhány római hatalmas zsarnokéba jutván, néhányszor hölgyek befolyása által is eszközöltetvén, szent Péter apostoli székébe nem oly férfiak emeltettek mindenkor, kiknek kezeiben a kulcsok hatalma a hit s egyház javára és a hívek épülésére gyakoroltatott volna. Csak a vas század vége felé könyörült meg a Gondviselés, midőn kincsei osztogatására méltó szolgákat küldött. XV. János, (986 — 996) s utóda V. Gergely noha Crescentius római fourtól üldöztettek, mégis III. *Ottó* császártól védelmezve mind a ketten azon feledhetlen emlékezetű pápák voltak, kiknek sürgető unszolására szent Adalbert prágai egyházmegyéjébe visszatért s ennek déli tájaiban oktatván, első fejedelmeinket megkeresztelte. Gergely pápa, régibb nevére Bruno, III. Ottónak húga részéről unokája, a hatalom oltalmában bizhatván, az egyházi élet feltámasztásában serényen, azonban, sajnos, csak rövid ideig, 996—999,

évig működött; ekkor életének huszonhetedik évében meghalt 1) .

Ez időtájban Frankföldön igen nevezetes, mindenkitől magasztalt, tekintélyes és tudós férfiú élt, ki eleinte Aurillac monostorban szerzetes volt, honnan a szabad művészet s bölcselkedés tanulása végett a spanyolföldi arabs tanárokhoz Sevillába ment, innét pedig honába visszatérve, Rheimsban köztanodát nyitott és a világ bámulására s közhelyessel oktatott; Robert frank király — III. Ottó, Lothár s több más előkelő fejedelmek tanára vala, neve *Gerbert* vagy *Gilbert.* Kiterjedett, kivált természettudományi ismeretei s gyakorlatai miatt csak csillagjós és bűvésznek ismertetett, és azon balvélemény terjedt el felőle, hogy a rósz lélekkel szövetségben áll. Robert király mégis helyesben ismeré a rheimsi tanárt s ugyan ott érseknek nevezte; másik tanítványa Ottó pedig, miután Gerbertnek gonosz fondorkodások miatt Rheimsből távoznia kelle, Ravenna érsekszékébe, később pedig az V. Gergely holtával megürült pápai székbe emeltette, mely méltóság birtokában Gerbert érsek magát II. Sylvestérnék nevezte, 999-től 1003-ig 2).

Ez volt a keresztény ügyek s igazgatóinak helyzete, midőn István magyar fejedelem a pápát az országában eddig történtekről tudósítani, tőle a serdülő vállalatra apostoli áldását, és az országban leendő egyházmegyékre s főpásztoraikra pápai helybenhagyását s megerősítését kérni akarván, II. Sylvester pápához ünnepélyes követséget indított. Keresztény hódolatát s kivánatait Astrik apát, választott kalocsai püspök fogta tolmácsolni, ki egyszersmind urának azon óhajtását adandá elő, miszerint a pápa neki királyi czimet, melylyel Ottó csá-

[1]) V. ö. Alzog Kirchengesch. 448- 1. — Döllinger 429- s köv.

[2]) Funk János: „Commentar. ad Chronol. Mundi.[u] Norimb. 1601. lib. 9· ad Ann. 998. — II. Sylvester s századáról Hock „Gerbert und sein Jahrhundert“ Wien 1837.

szártól meg lőn tisztelve, s annak jeleül királyi koronát engedvényezzen 1) . — Már előbb egy lengyel követ hasonló ügyben járt vala Romában, Mesko fejedelem részéről, kinek 992. óta utóda Boleszlav, mint látszik, ép ezen időben ugyanazt szorgalmazta 2). És a lengyel fejedelem kivánatának teljesítésére elkészült már a csinos müvü arany korona, melynek zárt kúpján arany kereszt vala beillesztve, a Megváltó s alatta szent Péter s Pál, Endre, Bertalan, János, Tamás stb. apostolok képeivel, és gyöngyökkel ékesítve. Az átadást megelőző napokban megérkezik Rómába a magyar fejedelem hódolatával Astrik püspök, elbeszéli, mikép fejedelmének Krisztus tana hirdetésében tanúsított fáradalmai sok hívőt nyertek meg az egyháznak; hozzá teszi, mily kívánatos volna a keresztény hit gyarapítására, ha a sze-

[1]) Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ceterarum főre constituit. Cognoscens vero prudens dux praedicti Astrici religionem, pontificalia ipsum dignitatis mfula decoravit, electione canonica sublimavit, et ei Colocensis episcopatus dignitatem contulit“ Quarto post patris obitum anno, divina commonente dementia, eumdem Astricum praesulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina apostolomra misit, ut a successore sancti Petri, principle apostolomra, postularet, quod novellae Christianitati exortae in partibus Pannóniae largam benedictionem porrigeret; Strigoniensem ecclesiam in metropolim suae subscription's auctoritate sanciret et reliquos episcopatus sua benedictione muniret; régió etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore, coepta per DEI gratiam posset solidius stabilire“, így Hartvik. — „Imperatoris praedicti gratia et hortatu gener Henrici, Ducis Bavariorum, Waic, in regno suo episcopates cathedrae faciens, coronam et benedictionem accepit“ Ditmar. (E szavak nem azt jelentik, hogy Istvánnak Ottó adta a királyi czimet. — *Kn.)*

[2]) „Eodem forte tempore Mischa (Boleslaus) Polonorum Dux, Christianam amplexus religionem, cum suis, missis ad Romanae Sedis Antistitem, nunciis, Apostolica fulciri benedictione, ac régió postulaverat diademate redimiri. Cuius petition! annuens Papa, coronam egregii operis, parari iam fecerat, quam illi cum benedictione et regni gloria mittere decreverat; sed quia novit Dominus, qui sunt ejus, qui e duobus per Apostolos in apostolatus ordinem sorté electum Mathiam praetulit, et apostolicum fecit supplere numerum, illa corona ipsum decoravit; postmodum, eum felicius decoraturus aetema “ Hartvik.

mély esen térítő fejedelem királyi czimmel feldíszítve jelenhetnék meg népei előtt. — A szent atya megörült ezek hallatára, s akár felsőbb intés, akár eszélyes számítás következtében, a lengyelnek szánt koronát tétova nélkül Astriknak adta át és a jeles fejedelemnek nagyobb kitüntetése, különösen pedig té-

1) Hartvik szerint „praefixa die, qua parata iam corona praedicto Polonorum Duci iam mittenda fórét, nocte, quae praecedcbat, Papae per visum Domini nuncius adstitit, cui et dixit: crastina die, príma diei hóra ignotae geutis nuncios ad tc ventures esse, cognoveris; qui suo Duci coronam a te regiam, cum benedictionis Apostolicae munere, flagitabunt. Coronam ergo, quam praeparari fecisti, corum Duci, prout pctierint, cures sine contradictione largiri: sibi enim earn cum regni gloria, pro vitae suae meritis scito deberi. Juxta ergo huius visionis modum prosequitur Astricus; praescripta sequentis diei hóra, Pracsul Astricus ad Pápám pervenit, qui officium iniunctum sibi prudenter exequens, et sancti Ducis gesta referens ordine, ab Apostolién sede promtissimus insignia postulavit: indicans, cum dignum tali honore ac dignitate, qui plures gentes per Dei adiutoriuin sibi subiugasset, et multos infideles, per suam potentiam, ad Dominum convertissct- Quibus auditis gavisus valde Papa Romanus, cuncta prout fuerant postulata, benigne concessit.*[4] — Martinus Gallus, XII. századi iró mcgegyezőlcg mondja: „Miesko, Dux Poloniae, primus Christianus effectus, ad Dominum Pápám Leonem solemnes nuncios miéit, ct ab co regni Polouiac coronam sibi dari humillime postulavit. Quumque summus Fontifex suae petitioni benignum assensum praeberet, et corona miro opere fabricata esset; ecce ex Ungaria eodem tempore veniunt Romám nuncii missi, petentes, dominum suum Stephanum régió diademate insigniri. Quumque in crastino legatis Poloniae dari corona debuisset; ecce cadem nocte Papae per visum Angelus Domini apparuit, et duci Stephano cam dari praeccpit; quam quare duci Poloniae earn dare non praecepit, in chronicis Polonorum insinuautur haec per angelum mala: haec, inquit, gens magis diliget calumniam, quam iustitiam, silvarum densitudinem et ferarum venationem, quam camporum planiciem et frugum ubertatem: magis diliget canes, quam homines; plus pauperum oppressions, quam divinas leges; et cetera, quae ibi leguntur.“ Katona Hist. Reg. I. 6.1. — „Stcphanus, qui primus nostros ad fidem Catholicam convertit. circa millesimum Dominicae Incarnationis annum, cum Imperatoris Henrici Gener, Sororiusque esset, maluit tamen Coronam Regiam a Romano petere Antistite, ac per hoc Regnum illud Sedi Apostolicae devincire.“ így szónokolt II. Pál pápa előtt János pécsi püspök s Rozgonyi János, mint I. Mátyás követei 1465-ben. Koller Hist. Epp. Quinq. IV. 136- 1.

ritöi érdemének méltánylása végett és jeleül *apostoli keresztet* nyujta át a követpüspöknek, oly kijelentés mellett, hogy a magyar király maga előtt vitethesse azt: „Én apostoli vagyok, mond, de az maga apostol, ki által Krisztus oly nagy népet megtéríttető. Ennél fogva a fejedelemnek Isten sugalta egyházi intézkedéseit helybenhagyjuk nemcsak, hanem az egyházrendezés jogának helyettünk s nevünkben leendő gyakorolhatását is reá ruházzuk“ 1) · A korona s apostoli kereszt mellé levelet csatolt a pápa[2]), melyben a „magyarok vezérfejedelmének“ [3]), üdvözletét s apostoli áldást küld s nagy örömét nyilatkoztatja azokon, miket a kalocsai püspöktől hallhatott; hálát mond Istennek, ki magának e korban új Dávidot, Gejza fiát, mint szive szerinti emberét, a magyarok boldogítására kiszemeié; nagyra becsüli a fejedelemnek az apostoli szék iránt tanúsított hódolatát s dicséri azon bőkezűségét, melylyel országát, népét s önmagát mind követe mind levele által szent Péternek folajánlta 1) . Ezen fiúi ragaszkodását csak azzal reméli méltán meg-

1) „Crucem insuper anteferendam Regi, velut in signum Apostolatus misit: ego, inquiens, sum Apostolicus, ille vero Apostolus, per quem sibi tantum populum Christus convertit. Quapropter dispositionem eiusdem, prout divina gratia ipsum instruit, Ecclesias Dei simul cum populis, nostra vice, iure ordinandas relinquimus.“ Hartvik.

[2]) E levél eredetijét látta a *traguri* levéltárban s lemásolta *Verán· chich Antal* 1550. folytán; a másolat *Georgier Alhanaz* sok követségben jeleskedő tudós kezébe, aztán *Levakovich Rafael* horvát szerzetes birtokába került, ki azt az épen akkor — 1644-ben — magyar egyházi annalisai kiadásával Romában foglalkodó *Inchoffer Menyhért* jesuita atyával közié, ez meg kinyomatá u. o. 256. s köv. 1. 255. lapon megemlíti Inchoffer a levélnek eddig közölt hozzájutását.

[3]) „Duci Hungarorum.“

[4]) „Laudamus pietatem sublimitatis tuae in DEUM et reverentiam erga sedem apostolicam, cui, divina patiente misericordia, nullo meritorum nostrorum suffragio pracsidemus; tűm vero largitatem liberalitatis, qua B. Petro, apostolorum principi, regnum ac gentem, cuius dux es, cunctaque tua ac te ipsum per eosdem legatos et litteras in perpetuum obtulisti, digno praeconio commendamus.“ Ezen felajánlás csak oly értelem-

jutalmazhatni, ha óhajtásait egytől egyig teljesíti. Ez alkalommal koronát s királyczimet küld neki 1); *Esztergomban* s más

ben történt, a milyenben később a boldogságos Szűznek, a magyarok Nagyasszonyának, ajánltatott fel hazánk, és a szent atya iránti mély hódolatnál *B* oltalma meg pártfogásának kikérésénél egyéb nem volt, mint ezt tüzetesen magyarázza Kollár: „Eximia haec profecto divi regis nostri erga DEUM pietas et ad versus apostolorum principem reverentia fuit, qua regnum et gentem, cuius rex futurus erat, eiusdem patrocinio commendavit. Eadem reverentia ac pietate divinae quoque matri virgini regnum, gentem, seque suaque, ut omnibus notum est, obtulerat divus rex noster; quamobrem divini servatoris mater ad hanc usque diem Regina, Domina, Patrona regni Hunfaruaw apud pios subditos audit. Utraque haec regni gentisque oblatio, ut res ipsa loquitur, earn solummodo pietatem ac reverentiam continet, qua reliqua etiam Christiani orbis regna cum in sanctum Petrum, tűm divam etiam matrem virginem sunt atque esse debent.“ Hist. dipl. Juris Patronatus Apóst. Reg. 57. 98. 1.

1) E pápai korona a mai magyar szent koronának belső részét teszi; Astrik valóban, a pápától nyerve azt, el is hozta, Hartvik, Ditmar id. h. szerint. Szintazt megerősíti II. Endre oklevele 1233-ból: „Regem sanctissimae et recolendae memoriae intelligimus beatissimum Stephanum gentis Ungaricae primum regem; qui ad regni solium auctoritate propria noluit sublimari, sciens scriptum, quod nemo assumit Bibi honorem, sed qui vocatur a Deo; et ideo non a quolibet, sed a Vicario Jesu Christi, et Petri beatissimi successore, per revelationem divinam, summo pontifici factam, assumsit regni diadema. Séd etiam parentibus eius fuerat divinitus revelatum, quod ei in gente nostra corona dcbebatur ct regnum. Sedens itaque in cathedra cum David sapientissimus Princeps, omne malum infidelitatis secundum illa tempóra, ut praediximus, suo intuitu dissipavit, et obstetricante manu ipsius a gente Hungarica eductus est coluber tortuosus. Séd et auctoritate summi Pontificis, qui ipsum vocavit regem et apostolum gentis nostrae, provincias per episcopatus distinxit, ecclesias mirifice am· pliavit.“ Fejér Cod. dipt III. II. 326.1. és kun László oklevele 1279-ből: „Divinae visitationis exordium, quo nos Dominus, verus oriens, visitavit ex alto, quo sanctae matris ecclesiae visceribus adunamur lumine catholicae fidei illustrati, in progenitore nostro S. Rege Stephano, a sacrosancta Romana Ecclesia recognoscimus, ut debemus. In ipso enim orthodoxae fidei, divina afflante dementia, sacrum redolevit ungventum; in ipso, alluvione coelestis gratiae pullulante, una cum reliquis serenissimis regibus Ungariae, claro germine descendentibus, ab eadem regni gubernaculum suscepimus et coronam. Et ut principatum fidei sacrosancta Romana ecclesia consistere, eamdemque Christi thalamum, et Trinitatis hospitium luculentius demonstraret, non a se, vei ab alio, sed ab eadem Romana

helyeken kitűzött érseki és püspöki székek alapítását Isten nevében és szent Péter s Pál apostolok tekintélyével helyesli, megerősíti s apostoli áldásával gyarapítja; a szent Péternek fölajánlott országot s nemzetet, jelen és jövőben a római *anyaszentegyház pártfogásába* fogadva, a fejedelem s minden törvényes utódainak birtokába visszaadja; kik a magyar népnagyok által törvényesen választva, miután a pápaszék iránti hu s engedelmes tiszteletet tanúsítottak, az egyháznak fiai nem szolgái leendnek, és a kath. hithez hívek maradván, birják s kormányozzák azt Istvánnak abbeli érdemét, hogy Krisztus törvényét apostol és főpap gyanánt önmaga hirdeté és szent Pétert különösen megtisztelé, azzal hálálja, hogy neki s törvényes utódainak, kik, mint mondatott, megválasztva s a koronával együtt átnyújtott szertartás szerint megkoronázva lesznek, az apostoli szent kereszt elövitetését megengedi, valamint azt is, hogy a magyar egyházakat a pápa helyett szabadon s tetszésük szerint rendezhessék, mint ezt ama levelében, melyet Ist-

Ecclesia, matre omnium et magistra, regni diadema revelatione divina meruit obtinere; ut ab ea, quasi quodam capite principal!, dona sua in omne corpus diffunderet lux divina, et exsortem se ministerii intelligeret esse divini, qui a Petri aoliditate recederet deviando“. U. o. V. II. 507. 1.

[1]) „Regnum quoque a munificentia tua S. Petri oblatum, teque una ac gentem et nationem Hungaricam, praesentem et futuram, sub protectionem sanctae Romanae ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, heredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus et conferimus: qui quidem heredes et successores tui quicumque, posteaquam per optimates legitime electi fuerint, teneantur similiter nobis et successoribus nostris per se, vel per legatos, debitam obedientiam ac reverentiam exhibere; seque S. Romanae ecclesiae, quae subiectos non habét, ut servos, scd ut filios suscipit universos, subditos esse ostendere atque in catholica fide Christique Domini ac Salvatoris nostri religione firmiter pcrseverare eamdemque promovere.[u] E helyen csupán egyházi föuralomról van szó e's II. Sylvester országjogát a magyar királyok s a nemzet mindenkor, a pápák többnyire ez értelemben vették; noha nem hiányoztak oly pápák is, kik egyéni felfogásuk s néha pártczélból gyakran tágítottak rajta.

ván- s nagyjai- és népéhez egyetemben intéz, bővebben kijelenti[1]). Végre szívének abbeli kívánatát tárja ki, miszerint a korona, melyet a lengyel herczeg helyett neki küld, országa s dicsősége gyarapítására szolgáljon [1]).

A levél kelte böjtmás hó 27-kére tűzetik [2]), amidőn Astrik püspök az átvett kincseket és a pápai leveleket vivő Vettai

[1]) „Et quia nobilitas tua, apostolicam glóriám aemulando, apostolicum munus, Christum praedicando eiusquc fidem propagando, gerere non est dedignata, nostrasque et saccrdotii vices supplere studuit, atque apostolorum principem prae ceteris singulariter honorare: iccirco et nos singulars insuper privilegio excellentiam tuam, tuorumque mentorom intuitu, heredes ac succcssores tuos legitimos, qui, sicut dictum est, electi atque a sede apostolica approbati fuerint, nunc et perpetuis futuris temporibus condccorare cupientes; ut postquam tu, et illi, corona, quam mittimus, rite iuxta formulám legatis tuis traditam, coronatus, vei coronati, exstiteritis, cruccm ante se, apostolatus insigne, gcstare facéré possis et valeas, atque illi possint valeantque. Et secundum quod divina gratia te et illos docuerit, ecclesias regni tűi, praesentes et futuras, nostra ac successorum nostrorum vice, disponere atque ordinare, apostolica auctoritate similiter concessimus, volumus et rogamus, sicut in aliis litteris, quas in communi ad te optimatesque regni et cunctum populum fidelem per nuncium nostrum, quem ad te dirigimus, deferendis plenius haec omnia continentur.“

[2]) „Oramus omnipotentem Deum, qui te de utero matris tuae vocavit nomine tuo ad regnum et coronam; quique diadema, quod duci Polonorum confectum per nos fuerat, tibi dandum mandavit, augeat incrementa frugum iustitiae suae; novellas plantas regni tűi rore suae benedictionis perfundat largiter; regnum tuum tibi, teque regno servet incolumem; ab hostibus visibilibus et invisibilibus protegat; ac post terreni regni molestias in coeleeti regno corona adómét aeterna.“

[3]) A levél hitelességének sok és tudós ellenségei voltak és vannak is talán. Katona Hist. Reg., I. 33. s köv. *Fejér* Initia Rel. et Eccl. 94. s köv. 1. nem csak a kohol tatástól, de azon ráfogástól is, mintha Levakovich némely kifejezéseket belé csúsztatott volna, vindikálják, ezen Fejérnél Cod. dipl. I. 274. 1. olvasható levelet, melynek egyébiránt tartalmáról mind szent István törvényei, oklevelei és cselekedetei, mind honunk törvényes szokásai, sok későbbi pápák levelei, állításai, Hartvik stb. kiforgathatlanul tanúskodnak. — Levakovichnak Aldobrandini bibornokhoz irt egyik levele, Kollártól „de őrig, potest, circa sacra“ közölve, eleje volt a Sylvesteri levél hiteles volta tagadásának; amazt s védelmét így adja elő az Egyh. Értekezések folyóirata 1821-ki 1, 157

Benedek, mint II. Sylvester követe [1]) kíséretében Rómából elindult, s a reá várakozó fejedelem és nemzet által lelkesülten fogadtatott.

A keresztény világ első évezrede dicsőbben nem végződhetett és fényesebben nem kezdődhetett a második (egyszersmind a magyarság európai léteiének második százada), mint a számos, terjedelmes földek- és népeken uralkodó, minden nagyra, szépre, jóra és nemesre képzékeny magyar nemzetnek az európai kereszténység s műveltség szentélyébe történt óe-*avatásával,* mely az első magyar király koronáztatásának ün-

lapon: „Egészen el vannak hitetve a Magyarok, hogy a Pápának az ő Országokban semmi jussa sincsen, úgy mint a kik az ő kirallyaik által térítettek meg. Hogy Őket józanabb vélekedésre bírjam, Sylvester Pápának bizonyos levelét adtam elő, s rajta leszek, hogy valamikép közre jöjjön. Azt gondoltam, hogy úgy kellene kihirdetni, mintha Rómában találtatott volna, de Nagyságodnak engedelme s tudta nélkül magam nem bátorkodtam; amint Méltóé. Ingoli ur, a kinek a levél párját megküldöm, Nagysádat mindenkép tudósítani fogja.“ (Kollár de origine, et usu potest, legisl. circa sacra. Reg. Ung. 160. 161 old.) Már most valljon az észtudomáuynak regulái szerint kilehet e ebből hozni, hogy a Bullát Levakovicz költötte? Ennyit ugyan józanon nem; hanem legfeljebb azt: hogy Rómában lett feltaláltatását akarta hamisan hirdetni; de mivel ezt sem bátorkodott magától cselekedni, a kérdésben forgó Bulláról sem meresztette volna írni „ó dato certe lettere del Papa Silvestro“ Sylvester Pápának bizonyos levelét adtam elő, ha azt a maga költeményének lenni tudta volna; — vagy pedig azt: hogy ily fortélyos eszü ember — amint Kollár sem mert többet állítani — „Amplissima Ingolii aut alterius potentiori, opera vitiari ad minimum, vei interpolari facillime potuit, quae omnium modestissima simul et aequissima mihi esse vidctur sententia, qui persvaderi nondum possum ut credam esse integre confictam. Nam fraus et mala fides ista ex literis Levakoviczii legitime erűi omnino nequit.“

1) Pray és Katona fürkészésci szerint. Kat. Hist. Crit. I. 49.1. — A mölki codex 1438-ból — kivonatában: „Corona autem regni Hunfaruaw per Apostolicum, nomine Benedictum de Vetta est ad Hungáriám per Astricum, Episcopum devecta Strigoniensem, quem S. Stephanus Rex Hunfaruaw misit ad Apostolicum pro clenodio vei aliqua dotatione, ex quo terra jam, vei habitantes in ea Christiani essent effecti: et prae nimio gaudio, quia torra Poloniae vei habitantes in ea, eodem tempore in Christianos conversi erant, et legatio Regis Poloniae prius fuit Romae, quam

népében központosul! és képviseltetett[1]). *Esztergomba* [2]) gyűlt a nemzet nagyja s kicsinyje az 1000-ik évi august. 15-én, nagy Boldogasszony napján[3]), midőn a magyar országrendek és népek örömriadásai kíséretében Domokos érsek [4]) az esztergomvári szent Adalbert templomban [5]) felajánlott mise áldozat alatt, szent István király fejére tévé a római pápa küldötte koronát. A koronázás s vele öszvekötött szent kenés szertartásai, II. Sylvester szerkönyve szerint végezve, nemzetünknek a régiekhez nagy ragaszkodása útin Ítélve, ugyan azok voltak, miket a későbbi kor kevés változással maiglan gyakorolt. A pápai korona szentnek hivatott s teszteltetett, mert közhiedelem

legatio S. Stephani: isto non obstante Apostolícus coronam Regi Poloniae paratam, misit S. Stephano Regi Hunfaruaw, et ipsi Regi Poloniae fecit aliam fieri, quam Bibi per Legatos suos transmisit.“ Rítus benedicendi et coronandi Reges Hung, e Codice Mellicensi. Feznél 3, 232.

1) „Benedictionis ergo apostolicae litteris cum corona et cruce simul allatis, praesulibus cum clero, comitibus cum populo, laudes congruas acclamantibus, dilectus Deo Stephanus rex unctione chrismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.“ Hartvik. Lásd a XIV. századi „fragmentum rythmicum de gestis Hung.“ Engelnél Monuments Ungr. 30.1.

3) Kun László plé. 1274-ből. Fejér Cod. dipl. V. II. 151.1.

[3]) „Millesimo Stephanus ungarorum rex coronatus est.“ Chronicon Missalis Poson. Rollernél· Hist. Eppatus Quinqueeccl. I, 402.1. — A pannonhalmi oklevélben olvassuk: „Anno D. Incarn. ML anno Stephani primi Regis Ungrorum secundo-“ Fejér Cod. dipl. I. 282. 1. — „Diem eius inauguration's assumtae in coelos virgini sacrum fuisse, vetus Hungarorum traditio et antiquissima breviaria testantur/[4] Katona Hist. Reg. I, 56.1.

[4]) Az *Esztergomi fökáptalan* legrégibb pecsétje előrészén királyt koronázó érsek, hátlapján István király képe s ez irat szemlélhető: „S. coronatur[44]. Fejér Initia stb. 90. 1. — Domokos Esztergomnak (pannonhalmi oklevél szerint:) első érseke, a Koppány elleni harca előtt Istvánnak szent Mártont illető fogadalomtételén jelen volt: „astante Domno Dominico Archiepiscopo votum feci.“

[5]) Kun *László* 1274-ki plé. és Albericus fönidézett tanúsága szerint. «

szerint — *angyali intés* következtében 1) küldetett a keresztény hívek szentséges atyjától és mivel az első, kinek homlokát diszesíté, a keresztény kath. egyház szentjei sorában tündöklik. — Ugyanaz alkalommal *Gizela* királyné is felkenetett s megkoronáztatott [2]).

Ezen nevezetes, vallásos, istenfélő időből korunkra maradt eredeti s egykorú kevés ősemlékek közt legdicsőbbek: a pápai, később görög diademával bővített, szent korona; a fejedelmi buzogány, a kereszttel s pápai czimerrel ékes arany alma [8]), szent István kardja és a királyi palást, mely eredetileg István- s Gizelától a fehérvári boldogasszony-egyháznak ajándékozott *miseruha* volt[4]); azután a fehér keztyü és saru. Múlt századaink viharaiban elvesztek: a kettős apostoli kereszt[5]), szent István zászlója, öve, s más apróbb disznemüje öltözékének < 1) . — Eze-

t) Hartvik s az idézett oklevelek az említett közhiedelem mellett tanúskodnak· Nem különben *Pál* országbírónak oklevele 1343-ból: „corona beatissimo Stephano primo regis Hungarorum *divinilut* data.“ Fejér Cod. dipl. IX. I. 169. 1.

2) „Ad, consortium vero, praecipue caussa sobolis propagandae, sororem Romanae dignitatis augusti, videlicet Henrici, qui ob mansvetudinem morum pius est appellatus, Gislam nomine, sibi in matrímonio sociavit, quam unctione chrysmali perunctam, gestantem coronam, regni eociam esse constituit.“ Hartvik.

[2]) Épen olyant küldött vala VIII. Benedek pápa II. *Henrik* császárnak — Gizela testvérének, néhány év múlva·

[4]) A rajta olvasható hét folirat közt ilyen is van: „Indiotione XIV-a Stephano rege et Geisla regina, casula haec operata et data ecclesiae sanctae Mariae, sitae in civitatc Albensi-“ A palást kora 1001. vagy 1016, sőt 1031. év lehet; az utóbbi valószínű Pray szerint Dissertatia de S-Ladisl- 123. lapon.

[5]) Az 1440-ki koronázáskor kelt oklevél szerint még megvolt:
„contra consvetudinem hucusque in simili retentam, absentibus etiam omnibus apparamentis sacris, nec non Gladio, Sceptro, Pomo, et *Cruce Legationi» Sancliseimi Stephani* primi Regis nostri, multo amplius in perniciem, quam utilitatem nostram cum Corona sublata“ Kovachich Vestigia Comitiorum 238. 1.

[6]) Révay Péter (II. Mátyás alatt) koronaőr elbeszélése szerint Schwandtnernál SS. R. Hung. Folio. II. 439. 472. 1.

ken kívül még két miseruha tartja fen szent István és Gizella, mint készítőinek, emlékét. Az egyik, melyet felséges uralkodó házunk kincstára bir, négy félkörben rakott képekkel s névírásokkal, a középső körben pedig ily jegyzettel van ellátva: „Casula haec operata et data ecclesiae sanctae Mariae sitae in civitate Álba. Anno Incarn. Christi M. XXXI. Indictione XIIIL A Stephano rege et Gisla regina[u] A másik Frankfoldön a metzi szent Amulf egyház kincstárában szemlélhető; vereses selyemből készült, igen számos képpel van ékesítve, ily két sor írással: „S. Ungarorum R. et Gisla dilecta sibi coniunx mittunt haec numera domno aplico Johi.[u] Úgy látszik XIX. János pápa nyeré ez ajándékot, kinek testvérét s elődjét VIII. Benedeket, midőn az 1012. év közepén pápának választatott, szent István ugyan az évben, életének harmincz harmadikában, személyes hódolatával meglátogatta volt[2]), mely alkalommal szent *ereklyéket* hozott és azokat magyar egyházai között felosztá [3]). Római utazásakor tüzheté ki helyét azon társas káptalan- és vendégháznak is szent István, melyet a Rómába zarándokló magyarok elfogadása- s eltartására alapított vala“ [4]) . A vendégház,

[1]) Leírását adta *Fröhlich* jezsuita, aztán Balassa Ferencz jezsuita növendék „Casula S. Stephani.“ — Esztergomi főegyházi könyvtárból Miscel. Hist. Eccl. Hung. Rr. V. 34.1.

[2]) Thuróczi szerint: „in memóriám et honorem *curiae Romance,* quam corporaliter visit&ret.“ Chron. II. c· 31. — Ranzan Ind. 8. „Ágens aetatis annum tertium et tricesimum, urbem Romám petivit, ut beatorum apostolomra Petri et Pauli aliorumque martyrum Christi sacras reliquiae viseret; utque maximo pontifici exhiberet reverentiam et obedientiam.“ — V· ö. Katona Hist. Crit. I, 173. 1.

[3]) Timon Epit. 3. 1.

[4]) „In capite quoque mundi, Romae, sub titulo protomartyris Stephani, duodecim canonlcorum congregationem, cunctis pertinentiís abundantem, statuit; et matériám in circuitu lapide muratam cum domibus et hospitiis Hungarorum, orationis caussa B. principle apostolomra Petri limina quaerentium, condidit.“ Hartvik. Pelbart pedig így szónokolt: Declinans Romám, ubi sub titulo B. Stephani protomartyris hospitals con-

kápolnával, a vaticani szent Péter közelében emeltetve, hosszú ideig ily, később nyert, felirattal örökíté alapítója emlékét: „Ecclesia Hospitalis S. Stephani regis Ungarorum.“ II. Ulászló kijavítására Fülöp bodrogi ispánt küldé Rómába 1497-ben. — Közönségesen „S. Stephani minoris[a] czim alatt ismertetett, mert szent István vértanú tiszteletére nagyobb egyház is volt Rómában. A fönemlitett 12 egyénből álló társas káptalan egyháza „in Piscina“, idő múltával hanyatlásnak indulván, egyszerű plébániává változott; a magyar zarándokok akkor a Coelius hegyi szent István templomba jártak 1) . — Hasonló vendégházak emelkedtek, szent István alapítványából, Ravennában, Konstantinápolyban és Jeruzsálemben 1) .

4. §. *Keresztény magyarok és bevándorlóit lovagok s téritök befejezik a nemzet megtérítését.*

Tartalom: *Szent István indokai s lépései a keresztény magyar álladalom rendezésében. — Alkotmány s a kát. hitet oltalmazó törvények. — Gyula zendülése; Kean. — Keresztény magyar főurak a fejedelmi, vajda és nemesi rendből; — beköt-*

struxit Hungária, limina apostolomul visitantibus; ubi XII. cononicos ins ti tűit cum victualium abundantia?

1) Hogy István személyesen lett volna Rómában, nem valószínű; mert ily messzetávozást, mint Pray (Diss, de Dextra D. Steph. 141. 1. 1. jegyzet) helyesen megjegyzi „curae Stephani de religione recens invecta, ac nondum stabilita, tűm de hostibus externis et domesticis parumque firma valetudo vix admiserint? Hogy pedig szent ereklyéket személyesen hozott Rómából, az Timonból, kire itt hivatkozik Lányi, be nem bizonyítható; mert ez csak ennyit mond: „1023. s. Stephanus et Gisela *accipiunt* ossa Sanctorum variorum a Benedicto Papa, quae dividunt in Basilicas? — *Kn.*

2) Inchoffer Annal. Eccl. ad annum 1007.

3) A Sylvesterféle b ulla felett egész irodalmi vita fejlődött ki. E levelet Veranchich Antal később esztergomi érsek, a traguri levéltárban

tűzött keresztény lovagok, — Szent István hitterjesztő társai: Domokos, — Anastáz, — Sebestény, — Astrik, Zoerard, Benedek, Bonipert, Maurus, Günther, Szent Gellert eljövetele, pécsi 8 fehérvári szónoklása, Bakonybélbe elvonulása, — Ohtum vajda hatalma, éllenkedése s legyőzetése, — Csanád ispán —, Marosvárosi (csanádi) s a többi püspökségek alapítása a térítők számát nagyon neveli; munkálódásuk folyamata szemlélhető szent Gáliért és papjainak működésében, — A magyar nemesek kész meg hajlása a keresztény tan s művelődés szabályai alá, midőn az emberi nemnek ősi történeteiről s Istennek örök üdvbeli intézkedéseiről értesültek.

A kereszténységnek az első keresztény évezred betölte s a világ enyészése miatti félelme nem igen hatott a magyarokra,

„Memorialist című jegyzőkönyvébe sajátkezűleg lemásolta 1550. évben. Halála után Georgier Athanász birtokába került, ki megint Levakovich Ráfael, horvát minorita szerzetessel közölte- Ez Bécsből Rómába visszatérve Inchoffer Menyhértnek adta, ki Annales Eccl- R. Hung, című művének I. 256- lapján kiadta Romában 1644. évben. Utána többen közölték, mint Stilting (Vita S. Steph. 150. 1.), Deserics De Init. ac Majoribus Hung. V. 58. 1., Schwandtnernél Script. Rer- Hung. II. 438.1., Natales AEppatus Coloc. 4.1. Pray Annales I. 7.1., Kollár Hist. dipl. Juris Patronat. 46.1., Katona Hist. Crit. I. 9.1., hol azt pontonkint taglalja és Hist- Pragm. 1.167.1., Szeitz Leo Igaz magyar, azaz az igaz magyaroknak Máriához az ő Nagyasszonyokhoz és nagy Pátronájokhoz való különös ajtatosságáról . . Berlin 1785—90, hol a IV. kötet Appendixében van: Sylvestri II. Papae ad S. Steph. ... Literae. — Fejér Cod. dipl. 1. 274- 1. Magyarul kiadták: Magyarország tüköré, kiben tekéntvén megismerje magát, mitsodás volt hajdan ... (a múlt században hely év ne'lkül); Décsy Sámuel a magy. sz. Koronának Hist- Bécs 1792. 90. 1.) Virág Magy. Századok. Pest 1862. L 51.1., Szalay Magy. tört. I. 71.1., Török János Hazánk 1858. 12. 1. és kivonatban Jászaynál A magy. Nemz, napjai 227. 1.

A tagadók sorát itt is Schwarz Gotfrid kezdi meg említett Init. rel. munkájában, azonkívül ily című önálló munkájában: Die entlarvte Bulié Pabst Sylv- II- die er an den heil. Steph. Kön. in Ung. ^bgeschickt habén soil, Samt ihren wiedergelegten Behelfen aus der Légén de Chartuitii und Gregor VH. Briefen. Lemgo 1777.

kiknek fejedelme az egyetemes aggodalom s végrendelkezés közepett, új évezredekre számítóit állodalmat alkot, koronát keres és ünnepélyes koronázást tart Esztergomban!

Évezredes állodalmakat erélyes és életre képes nemzetekből lehet csak alkotni. Szent István látta, hogy ha ama

Legtöbbet ártott a bulla hitelének Kercselich zágrábi kanonok, amennyiben Levakovichnak, ki a bullát, mint láttuk, Inchoffernek kiadásra átadta, hitelét teljesen megrontani törekedett Kollárhoz irt levelével, melyben állítja, hogy Levakovichnak több sajátkezű leveleit birja, melyekből nyilván kitetszik „percelebrem illám bullám non alio consilio e tenebris in publicam lucem prorepsisse, nisi ut eius testimonio convicti intelligerent Ungari, se cum Regno suo clientelari iure Romanae Curiae esse obnoxios“ Azután így jellemzi Levakovichot: „Fűit ille sub specie Commissarii terrae sanctae, Romanae Curiae speculator redituum proventuumque Episcopatuum ob Annatas atque mira d ex téri taté atque calliditate, sub specie eruditionis fundamentális R. Hunfaruaw Históriae, in Tabularia subintrabat, ut quaestionum de Annatis, collationis item Eppatuum tituli, benedictionis Abbatum sine venia Rom. Curiae occasionem praebuerit, et demum patcfacta hominis astutia, fuga semet salvaverit.“ Kercselich e Levakovichféle leveleket, összesen ötöt, el is küldte Kollárnak, melyek egyikében ezek olvashatók: „Gran persuasione anno gli Ungheri, che nessun diritto abbia il Papa al Regno loro, essendo convertiti dai suoi Re. Per generare a loro opinione mígliore, ó dato certe lettere del Papa Silvestro, e procurer^, che vengano ab publico in qualche maniera. Pensava di promulgarle come trovare a Roma; ma senza la permissione e saputa di V. S. Illma· non mi fidai.[tf] (Erősen megvannak győződve a magyarok, hogy országukhoz a pápának semmi joga sincs, miután őket királyaik tériték meg. Hogy őket jobb nézetre bírjam, Sylvester pápának bizonyos levelét adtam s gondom lesz, hogy valami módon nyilvánosságra jusson. Vélém, hogy úgy kellene azt kihirdetni, mintha Rómában találtatott volna fel; de főmagasságod engedelme és tudta nélkül nem mertem) Mint mindenki láthatja, e levélben csak az megrovandó, hogy Levakovich a bullát úgy akarta kiadni, mintha Rómában fedeztetett volna fel, bizonyára azért, hogy nagyobb hitelt szerezzen neki; de hogy ő e bullát maga készité, azt e sorokból semmiféle logics ki nem okoskodhatja. Maga Kollár is e levél közlése után megjegyzi: „Persvaderi nondum possum, ut credam (bullám) esse integre confictam. Nam fraus et mala fides ista ex Uteris Levakoviczii legitime erűi omnino nequit“ (De őrig, et usu potest, legislatoriae Regum Ung. 159—161.1.) Azonban Décsy (f. h. 135—136. 138· 1.) és Budai Ezsaiás (Magy. orsz. hist. Debreczen 1811. 110.) kapva kaptak Levakovichnak fönebbi

nyers, egy század rabló kalandjaiban elvadult, magyar nemzetből tartós társaldalmat akar képezni: az eszközöket a keresztény egyház kincstárából kell kölcsönöznie, mely léteiének akkoron egy ezredéves folyamán át emberképzö, szellemídomító erejét az egész világon megkísértette és Európára nézve dicső

sorain s nem gondolva Kollárral, ki pedig, mert a Levakovichféle öt levelet Keresetteken kivül egyedül ismerte, ez ügyben az egyedüli illetékes biró, nagy hűhóval Schwarz részére álltak, nagy szavakkal kürtölvén, hogy „ő (Schwartz) húzta le több tudós hazafi társainak szemeikről a hályogot, ő fedette fel a Sylvester álorczás bullájának valóságát.“ Sőt nem pirultak a fönebbi Levakovichféle levelet meg is hamisítani, amennyiben eme szavait: „ó dato certe lettere del Papa Silvestro“, így forditák magyarra: *^egy levelet Írtam Sylvester pápa neve alatt* (Décsy 138. 1.) S mind ezt azért, hogy ráfoghassák, miszerint Levakovich „ezt a Sylvester pápa bulláját koholta;“ s ily eljárás után még ez iménti szavai után azt meri Décsy mondani: „Nem hamisan költött ráfogás ez, hanem valóság“ (f· h. 137- 1·) Egyibiránt csodálkozhatunk-e Décsy ily eljárásán, ki a hierarchia elleni vak dühében oly műveletlen kifakadásokra vetemedett, hogy például a 137. lapon nem szégyenlette ezeket mondani: a magyarok „semmit sem rettegtek a vaticanából (így) hulló *ostoba* menykövektől“! . . Ilyen ember még czáfolásra sem érdemes.

Ezeken kivül tagadják a bulla hitelességét: Engel (Gesch. d. ungr. Reichs I. 112.1.), ki szintén Décsy értelmében fordità Levakovich sorait s ki megfoghatlan vakmerőséggel ezeket Írja: „Noch jetzt verwahrt man zu Agram die Concepte der erdichteten· Bulié in der Levakovichischen Urschrift“; holott csak Levakovichnak fönebb említett levelei vannak ott meg! Továbbá Nagy Pál (Hist. Pragm. R. H. Pest 1823. I. 139. 1.) és Fessler (I. 378.1. jegyzetben). A Kovachich által szerkesztett Merkúr von Ungarn-ban is vita folyt e bulla felett; így az 1786. évi folyam II. fűz. 241—248.1. Versuch einer wahrsch. üchten Bulié· a 9-ik fűz. 894—906. 1. Anmerkungen über Prabners Vertheidigung . . .

A Levakovichféle fönebbi olasz levél e bulla legtüzesebb védőjét Kollárt is megzavarta, úgy hogy fönebb idézett művének 161-ik lapján már megengedi, hogy a bulla *„vitiari* adminimum, vei *interpolari* facillime potuit.“ (E szavakból láthatjuk, mennyire ferdítette el az igazságot Schwartner is, midőn, Introductio in artem Dipl. Pest. 1790. czímú müvének 33. lapján a b) jegyzetben Kollárról azt írja, hogy ez imént említett művében „ab Kerchelichio ... ad partem oppositam traductus sententiam suam retractavit.“!) Pray is, míg Annaleseiben (I. 8—9.1.) az itélethozástól tartózkodott, később (Hist Reg. Hung. I. CXLIX. 1.) „veri simillimum“-nak tartja, hogy e bulla egyes kifejezéseiben meghamisíttatott

eredményekben bebizonyította. Az egyház addig üdvhozó vallásra tanitá a népeket, az erkölcs és jognak örök törvényeit hirdeté s ezekkel biztosított életpályád vezeté a nemzeteket. A durva anyagi kérget az emberi testszerkezetben rejlő isteni szikráról lehámozta s fényt és léget nyújtva, életre buzdítá

Ezt tartják, Batthyányi is (Leges Eccl. I. 139. 1.), Spányik (Hist. Pragm. 54. 1.) stb.

Íróink kiválóbb része azonban határozottan a bulla hitelessége mellett lép fel. így Stilting (f. h. 146—208- 1.), Benczúr Ungaria semper libera 12.1, Deserics Init. Hung. V. 60.1. Timon Imago antiquae Hung. Becs 1762. 193. 1. Katona Hist. Crit. I. 9.1., és Epit. Chron. I. 56-1. meg Hist. Prag. L 169—178.1., Fejér Cod. dipl. I. 277, 424. és II. 16.1., Podhradczky Vita S- Steph. 62. 1., Bartal Comment- I. 175. 1·, Szalay Magy. tört. I. 74—9.1., Horváth Mihály I. 116· 1. és legújabban Kerékgyártó f. 1. II. 73. 1. '

A bulla hitelessége mellett felhozott emez íróknak csak puszta névsora is eléggé mutatja, hogy e kérdés ma eldöntöttnek tekinthető. Legkitűnőbbek Katona véd vei és az utána indult Szalay é, ha a római curia ellen közbeszőtt szükségtelen kifakadásaitól eltekintünk. Mi tehát szükségtelennek tartjuk e védveket itt újra felhozni. Csak kettőt jegy - zünk meg.

Hogy Levakovich nem koholhatta e bullát, arra nézve igen helyesen megjegyzi Palma (Katonánál f. h. 43. 1.) „Imprudentissimus profecto mortalium omnium ac insanus plane dicendus fórét (Levakovich), quod, alienissima consiliis suis tempestate, fervente nimirum de id genus iuribus controversia, eiusmodi sententiis conceptum instrumentum vulgaverit, quo nihil ad ius patronatus, regibus Hunfaruaw asserendum, sive luculentius, sive opportunius excogitari proferrique potuit.“

Leginkább fönakadtak a bulla ellenesei azon szavakon, melyek szerint István, nB. Petro Apostölorum Principi regnuin ac gentem, cuius Dux es.. . perpetuum obtulisti“ és „Regnum quoque a Munificentia tua S. Petro oblatum et nationem Hung· · · sub protectionem S. R. Ecclesiae acceptantes, Prudentiae tuae, heredibus . . tuis habendum .. regendum . . reddimus et conferimus.“ Maga Pray is azt mondja, hogy leginkább e szavak tanúsítják, miszerint e bulla megvan hamisítva. Pedig ezek nagyon ártatlan szavak- Magyarország e szavak által nem lett egyházi hübérré, mint például Nápoly volt- Ha illető íróink a helyett, hogy e szavaktól megijedtek, inkább azokat figyelmesbben vizsgálták volna, könynyen rájöhetendnek igazi értelmökre, melyet a „sub protectionem S. R. Ecclesiae“ kifejezés eléggé elárul. Igen helyesen mondja Fejér (Init. Rel. 97. 1.) „Ex hac oblatione Stephani Sedes Apostolicaproíedionű *duntaxat*

azt: a vallásosság, szelíd erkölcs, erényesség, jogszeretet s tisztelet, tudomány, művészet, szóval a valódi emberi műveltség minden elemei élő mozgásnak eredtek. A keresztény egyház cselekvénye volt ez az akkori Európa nyugati felében. Ez egyházat parlag nemzete s országába átültetni s benne

ius acquisiverat". Hogy sz- István maga sem akart egyebet, onnan csalhatlanul következik, mert a római császár mellőzésével egyedül a pápához fordult; már pedig a középkor fogalma szerint ily esetekben azon eljárás követeltetett, hogy valamely fejedelemnek királylyá emeltetéséhez először a császár beegyezése kéressék ki, aztán a korona a pápától. (Dudik f. h- II- 94. 1.) Miért mellőzte István a császárt? Kétségtelenül azért, hogy országa semmiféle viszony vagy alárendeltségbe a császársághoz ne kerüljön; de miután, mint Horváth Mihály igen jól megjegyzi (f. h· 1.16.1. 1) jegyz·) „az akkori fogalmak szerint valamely felsőséget el kellett ismernie: István a pápaet ismerte el[u], de nem hübér alakjában, mert akkor a császárt oly szorgosan nem mellőzi vala, „hanem egyedül az egyházi hatalmat tekintvepolitikailag pedig „non ad subditelam, sed *tutelam* libertatis regni" mint Fejér igen helyesen megjegyzi (f. h.). Igaz, hogy később egyik másik pápa nem így értelmezd István e lépését; de hogy királyaink magok azt mindig csak az általunk kijelölt szempontból fogták fel, történelmünk eléggé tanúsítja, mint azt, egyebeket mellőzve, a sz. Istvánhoz elég közelkoru Kálmán királynak, követei által II. Pascalis pápához intézett eme szavai mutatják: „Denunciamus vobis, pater venerande, nos légi divinae subditos, *ac secundum earn vobis servire paratos"* (Fejér Cod. dipl. II. 45· 1.)

Még nehány külföldi irón kell szemlét tartanunk. Gfrörer Kirchengesch- III- 3. Abtheil. 1535. 1. e bullát igaznak tartja, Röpell ellenben Gesch. Polens I. 162.1. elveti, Damberger Synchr. Gesch. V. 538· 1. ezeket mondja: „1st das Document (a bulla) freilich bloss in schlechter Copie erhalten, so passet doch der ganze Inhalt zu genau in die Zeitv$_e$ rhültnisse, als dass man ihn mit hinreichendem Grunde verdüchtigen könnte.[u] Dudik végre (f. h. 97—98- 1.) közvetlenül nem nyilatkozik róla, csak felemlíti, hogy hitelessége felett „herrschen noch immer divergirende Ansichten." Egyébiránt, hogy mily véleménynyel van róla, eléggé elárulta, midőn Hartvik azon szavaira, melyek szerint a pápa álmában angyal által figyelmeztetett, hogy a lengyel herczegnek szánt koronát Istvánnak küldje s mely eseményt a bulla is röviden megérinti, ezeket mondja: „Ein Traum, so erzühlt Hartwig, hat sie (a koronát) dem Könige Stephan zugewendet; wír *glauben, die römische Eifersucht war dicsér Traum;* Rom war eiferstichtig, dass Otto III. so eigenmSchtig in Polen mit dem königlichen Diadem verfuhr. Dér Papst wollte zeigen, dass nur er kronen

hasonló újjá alakítást eszközölni, fő gondja, és népére nézve fő jótéteménye volt szent Istvánnak; azt fpntartani foiparkodása koronás utódainak.

A első királyi koronázás ünnepélye kedvező alkalmat szolgáltatott arra, miszerint a királyság koronájával foldiszitett magyar állodalom alaptörvényei vagyis alkotmánya s egyéb, a napi viszonyokat tárgyaló szabályok törvényes iratba foglaltassanak, és kihirdettessenek, mi mégis történt 1) .

Főhelyet foglalhatott ezek közt azon törvény, mely a

könne, und darum schickte er die bereits fúr Polen angefertigte Krone nach Ungam.“ Nem csodálkozhatunk Dudik ez eredeti értelmezésén, ha meggondoljuk, hogy őneki az már úgy szokása, a középkor eseményeit, minden magasabb indokot kizárva, egyedül az akkori politikai viszonyok, nagyon mai felfogással tárgyalt, rideg követelményeinek eredményeiül feltüntetni.

Mindketten, Damberger és Dudik, Magyarországot egyházi hübérül akarják feltüntetni. Az első szelidebben így nyilatkozik: „Durch Jahrhunderte lauft die Reihe von Zeugnissen, dass sich Ungam ein Schutzland des heib Petrus nannte und die Wahl seiner Könige von Papste bestfitigen liess, und dieses wurde nicht für eine Herabwürdigung, sondern für eine Éhre gehalten, und statt die Rechte der Landesfürsten zu schmalern, diente es nur sie zu heiligen und sicher zu stellen“. Dudik már tovább megy. Fönebbi szavai után, hogy t. i. a pápa a koronát Istvánnak küldötte, így beszél: „Aber gewiss eben so wenig ohne Bedingung, wie er sie nach Polen geschickt habén würde, und wie mochte diese Bedingung lauten? siehiess: Vasallen-Verhültniss oder jáhrlicher Zins an den apostolischen Stuhl, ohne jeglicher weiterer Verpflichtung gégén das deutsche Reich. Dass dies wirklich der Fall war, zeigt die ungarische Geschichte.“ Azt ugyan mutatja történelmünk, hogy a német birodalommal semmiféle viszonyban sem voltunk; de hogy egyházi hübér lett volna hazánk, vagy adót fizetett volna, azt ugyan nem tanúsítja. Ezen jó urak annyira bele élték magokat a német hűbéri viszonyokba, hogy belőlük kibontakozni nem bírnak; innen van, hogy egyebütt is csupa hübért meg adót látnak, még oly helyeken is, hol, mint például nálunk, oly határozott történeti igazság az ellenkező, hogy még csak bizonyítani is felesleges. — *Kn.*

[1]) „Pofct acceptum regalis excellentiae signum, qualis vitae vir et diseretionis fuerit, cum episcopis et primatibus Hunfaruaw statútum a se decretum manifestum fecit*“ Hartvik Katonánál Hist. Crit. I. 67.1.

keresztény hit elfogadását s ápolását tárgyalta. Szövegét nem bírjuk, csak történeti emlékek tanúskodnak róla, és a későbbi törvényhozások annak alapján indultak ki. E törvény terjedelmesb, atyailag intő szabályok alakjába Öntött értelmezésének tekinthető szent István első törvénykönyve, melyet fiához, Imre herczeghez intézett vala. A keresztény hit körül tanácsolja és parancsolja „ha tisztességesen akarja viselni a királyi koronát, úgy vallja a kát. s apostoli hitet s úgy őrizze és tartsa fon azt, hogy a keresztény hit valódi s igaz hívének nevezzék az egyházi férfiak; ily vallás nélkül sem keresztény sem egyház fia nem lehetendő 1) . A „katholicus“ nevet a keresztény hitvallások közt Gratian, Valentinian és Theodot impcratoroknak 380. évi rendeleténél fogva csak az viselhette, melyet szent *Péter* apostol Rómában tanított s mely az akkori, Damasus, római pápának stb. hitvallása vala 2). — Azon törvényekben, melyekben a régi s újabb Augustusokat utánozta szent István, s melyeknek korát 1016. évre tűzik író-

1) „Quoniam ad regalis dignitatis ordinem non oportet, nisi fideles et catholics fide imbutos, accedere; idcirco sanctae fidei in nostris mandatis primum damns locum. Imprimis praecipio, consulo, svadeo, fili carissime, si regálém honestare cupis coronam, ut fidem catholicam et apostolicam tali diligentia et custodia eonserves, ut omnibus tibi a Deo subjectis exemplum praebeas, cunctique ecclesiastici viri merito te verum Christianae professionis nominent virum; sine qua, pro ccrto scias, Christianus non diceris vei ecclesiae filius“. S· Steph, decret. L. 1, c. 1. „de observanda catholica fide.u

2) Cunctos populos, quos Clementiae nostrae regit imperium, in tali volumus versari religione, quam divum Petrum Apostolum tradidissc Romanis, religio usque adhuc ab ipso insinuata deciarat, quamque Pontificem Damasum sequi claret et Petrum Alexandrine Episcopum, virum apostolicae sanctitatis; hoc est: ut secundum apostolicam disciplinam, evangclicamque doctrinam Patris, et Filii et Spiritus S. unam Deitatem, sub pari majestate, et sub pia Trinitate credamus. 1. §. Hanc legem sequentes, Christianorum catholicorum nomen jubemus amplecti; reliquos veto dementes, vesanosque judicantes, haeretici dogmatis infamiam sustinere.“ Cod. dipl. 1, 111· lap.

ink [1]), a XII. fejezet „de observanda Christianitate“ rendeli: valaki a keresztény szabályok ellen hanyagságból vagy gőgös rátartásból vét, a püspöknek feljelentve, a canonok szerint hétszer is bűnhődik; ha még ezekután sem javulnak, a király, mint a kereszténység védőjének, törvényszéke elé állittassék[ti], [2]) Valamint ezen czikkely inkább az elfogadott kereszténységnek ép megtartását czélozza, semmint elfogadásáról rendelkeznék: szintúgy az első s második fejezet az egyházak, egyházjavak, s püspöki hatóság sértetlen épségének föntartására vonatkozik. Utóbbiban a világiak engedelmességre szólittatnak fel püspökeik iránt, mint kik amazok kereszténységét fontartják[3]).

Azonban a magyar nemzet minden vajdái még nem vallák a keresztény hitet; Koppány pártja leveretvén, csak azok tértek meg, kik a koronás fejedelem székhelyéhez közelebb laktak; a Duna-kerületekben István keresztény rendeletéinek nyilt ellenség ellenszegülni nem bátorkodott; az ős tanok és szokások konok barátai a távolabb eső Tiszán túli vidékre néztek vagy vonultak, hol a kelet népének nyers elemeit a nyugat szelidebb szelleme még nem hatolta át. Az oláh s bolgár nép, Erdély vármegyéiben s a határos magyarországi részeken, latin szertartásokhoz rokonszenvet úgysem mutatott, és a pogány foldurak tévedéseivel keveset gondolva, sőt a

[1]) Katona Hist· Critic. Reg. I, 203 1.

[2]) „Siquis observationc Chris tianitatis neglecta, stolid itate elatus, quid in cam conmiserit, iuxta qualitatem offensionis ab Episcopo per disciplinam Canonum judicetur. Si vero rebellitate instinctus, renuerit sibi impositam eufferre poenam, iterum eodem judicio restingatur, etiam usque septies. Tandem, si per omnia resistens et abnuens invenietur, regali judicio, scilicet defensori Christianitatis tradatur.“ S. Steph, decret. 2, cap. 12.

[3]) „Ut laici eorum ministerio obediant, ad regendas ccclesias, viduas et orphanos defensandum; et ut obedientes sint eis ad eorum Chrietianitatem servandam, consentientesque sint comites et judices praesulibus suis, ad justitias faciendas“. S. Steph, decret. 1, cap. 2.

századéves szolgaságban a keleti keresztény szellemből is jobbára kivetkőzve, a felkelő nemességnek könnyen nyerhető segítséget hozandott. Erdélyben látszott most az elégületlenség anyaga meggyűlni és a közel tájakból számban s erőben nagyon gyarapodott. A tartomány vajdája, ifjabb Gyula, Töhötöm családjának ifjabb ági ivadéka, Zombor fia, a konstantinápolyi keresztelkedés által idősb Gyula 1) ágában meghonosított kereszténységet apjával együtt már előbb ellenezé; vajdasághoz jutva pedig udvarából teljesen számüzé, s e miatt a Koppánnyal levert pogány magyaroknak új reménye s nemzeti hőse lőn. István koronáztatása óta már Magyarországra is átcsaptak. Gyula, ki Sarolta fejedelemasszony, Gyula unokatestvére, által rokon volt a magyar királylyal, ennek nemcsak a kereszténységre vonatkozó parancsait megveté, hanem falvait s jobbágyait tűzzel vassal pusztította. 2) Fegyvertársa volt a bolgár szlávok vajdája Kean (mint látszik a hős Krumnak eleinkkel szövetkezett s állodalmilag összetársult ivadéka) 3); ez Gyula fölkelésének

1) „Tuhutum terrain Ultrasilvanam obtinuit ab Arpádo duce pacifice et feliciter; sed et posteritas ejus usque ad tempóra S- Regis Stephani obtinuit. Tuhutum vero genuit Horcam, Horca genuit Geulam (Gyulám) et Zumbor. Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu, et altera Saroltu et Sarolt fuit mater S- Stephani Regis. Zumbor vero genuit minorem Geulam, patrem Bue et Bucne.“ Névtelen- cap. 27.

2) „Quum Gyula Hungaris, in Pannónia habitantibus, infestus esset et multipliciter molestus; per Sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus“ Thuróczi Chron. 2, cap. 5.

3) Lásd fölebb, a bolgárföldi viszonyokról „movit exercitum super *Kean* ducem Bulgarorum et Slavorum, quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant, unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus praedictum ducem vix tandem devicit et occidit S- Stephanus“, ir Thuróczy Chron. 2. cap. 30. mi nyilván a Krassó s Temes megyei, meg az oláh hegyvidékre céloz, hol harmincz év múlva Ohtum vajdával találkozunk. *Kean* nevű fejedelmet a dunántúli bolgárok történetében biában keresünk, mint a hol 976. év óta Sisman s fiai Dávid, Moises, Aron és Gamu ez után Gábor, aztán János (Durrazonál agyonütve 1017-ben) uralkodtak. Safaryk i. h. 595.1.

egyik segédszárnyát képezte. Mind a kettő ellen, királyi koronázásának harmadik évében, 1002-ben indult szent István és Gyulát még azon évben nemcsak legyőzte, de családostól, fiaival — Bua meg Buknával együtt megkereszteltette Különb sors Keán vajdára sem várakozott, kit 1003 táján a krassói s temesi hegyekben fölkeresvén a király seregei, csatára késztettek s megöltek ®).

A sok zsákmányt, mely kivált a bolgár táborban találtatott, valamint a sok birtokföldet, mely a tönkre tett pártosok után lefoglaltatott, a király egyházak alapítása, építése s gazdagítására fordította, mint erről alkalmasb helyen fogunk emlékezni. Erdély s a bolgár vidék az újonnan behonositott kereszténység ápolásán gondosan működő hivebb kezekre bízatott; a Gyulafehérvárt alapított szent Mihály egyház védelme s a tartomány kormányzása Zoltán nevű árpádházi rokon her-

[1]) „Porro beatus Stephanas, postquam regiae celsitudinis coronam divinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra avunculum suum, nomine Gyulám, qui tunc temporis totius ultra silvam regni gubernacula possidcbat. Anno itaque Domini 1002-O beatus rex Stephanas coepit Gyulám ducem, cum uxore et duobus filiis et in Hungáriám transmisit. Hoc autem idco fecit, quia sapientissime admonitus a beato rege, nec ad fidem Christi conversus nec ab inferenda Hunfaruaw iniuria conquievit.“ Thuróczi Chr. 2, cap 29. — Tempore cuius (Gyulae) S. Rcx Stephanus subjugavit sibi terram Ultrasilvanam et ipsum Geulam vinctum in Hungáriám duxit, et per omnes dies vitae suae carceratum tenuit, eo quod in fide esset vanus, et noluit esse christianus, et múlta contraria faciebat S. regi Stephano, quamvis fuisset ex cognatione matris suae.“ Névtelen cap. VI. „Stephanus rex Ungariae, super avunculum suum, regem Julum cum exercitu venit; quem quum compreheudisset cum uxore et filiis duobus, regnum ejus vi ad Christianitatem compulit.“ Hildesheim Chron. ad ann 1003. — „Terram Ultrasilvanam postcritas Tuhutum usque ad tempus S. regie Stephani habuerunt et diutius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Biuia et Bukna, Christiani esse voluissent, et semper contrarie sancto regi non fuissent“. — Névt- c· 24.

[2]) Thuróczy Chron. II. 30- fej.

czegre Hibáztatott, kit ezért „erdélyi Zultánnak“ neveztek földieink 1) .

Tekintélyes főurak sorakoztak már most István király keresztény lobogója körül, a magyar nemzetnek édes fiai, úgymint az említett Zoltán királyi rokonon kívül más *Arpádfiak* is, kikről azonban a királyi ág leírásával tüzetesen foglalkodó történet névszerint nem emlékezik, noha hihető, hogy Árpád nemzedéke: *Zulta, Tarkacz, Jélech, Jutoczas* és másod Ízben *Taksony, Tebeles, Ezelech Faliczim,* harmadik Ízben *Termacz, Thase, Fale,* stb. kiket bíborban szül. Konstantin 950. év táján hallomás után könyveibe leirt: [2]) 1), számosb, korunknak ismeretlen, ivadékot hagyott legyen. Az uralkodó ház ifjabb sarjadékai *Taksonytól* ennek fia *Mihály* herczeg által származva s a király udvarán kereszténységben élve, voltak *Zár László* s fia *Bonuzulo,* meg *Vazul* s három fia *Endre, Béla, Levente [3]).*

[1]) Névazonosság miatt Thuróczy szent István ősapjának nevezi az Erdély kormányával megbízott Zoltánt: „inaestimabilem copiam thesaurorum et praecipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus, accepit. .. et locavit ibi unum, proavum suurn, nomine Zoltán, qui postea hereditavit illas partes Transsilvanas; et ideo vulgariter dici sólet *Érdéit Zoltán.* Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempóra sancti regie; et ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas.“ Chron. 2, cap. 30.

[2]) Constantin- Porphyrogen. de Admin. Imp. c. 38-

[3]) Konstantin ide vonatkozó sorait, így fordítja Szabó K. „Tudni kell — mond a császár — hogy Árpádnak, Turkia nagy fejedelmének, négy fia volt: első Tarkas második Jclekh harmadik Jutos negyedik Zsolt. r

„Tudni kell, hogy Árpád első fia Tarkas nemzette Tévéit, második fia Jelekh nemzette Eszeleht, harmadik fia Jutos nemzette Vált, a mostani fejedelmet, negyedik fia Zsolt nemzette Taksot.“

„Tudni kell, hogy Árpád fiai mind meghaltak, hanem Vál és Tas s unokatcstvérok Taks élnek.“ (Budapesti Szemle új folyam L 208-1. Bővebben értekezett erről ugyan Szabó Károly „Bíborban szül. Konstantin munkái.“ Magy. akadémiai Értesítő. Phil, és tört, osztály I· 14o 152. 1.). — *Kn.*

[4]) Statuta Capituli Varad. Batthyányinál Leges. Eccl. III. 345. 1.

A király magzatainak elseje volt a korán elhunyt *Ottó,* utána *Henrik,* honosaink kiejtése szerint *Emerik, vagy Imre,* kit Székes-Fehérvárt tartózkodván szült *Gisela* királyné 1007. évben 1) . Más fiai a gyermekkort túl nem élték 1). Mellékrokonaihoz számláltatnak még Doboka, ennek fia Csanád; Aba Samu, a király nővérének, Saroltának 2) férje; erdélyi Gyula, fiai stb. — Ezen királyi herczegeket s rokonokat a magyar vajdák, ispánok s nemesek fényes sora környezé, de neveiket, csekély kivétellel, az emberi dicsőséget örömest porba taszító sors megirigyelte tőlünk.

A honalapító vajda társak egyikének, Kundnak, a szatmári Nyírség urának fiai, Kusid és Kupán, kik már korosak voltak, megkeresztelkedtek s a király példájára benedeki monostort alapítottak 3); Koppán-telke Szathmárban ősurának maiglan fonálló

1) A horvátok *Mirnak* nevezék. Fehérvárt a ház, hol Imre herczeg született, templomul avattatott s a magyar királyok, midőn Fehérvárra koronázás végett érkeztek, legelső lépést a szent Imre egyházba szoktak volt irányozni, mint I. Ferdinandról Ursinus Velius tanúskodik. De hello Pannon. 1. 2. 36,1· — Születése évét csupán következtetésképen lehet meghatározni. Szent Imre 24 éves korában 1031-ben költözött át jobb életre a hildesheimi Chron- szerint; mi születésének 1007. évét adja Katona Hist. I. 130. 1.

2) Hartvik irja: „Judicio aeterni per secreti consilii quamdam examinationem in filiorum suorum obitu sibi sensit inmittere vcrbera, quos in ipsis infantiae gradibus infantes, qui dedit, abstulit.“ Thuróczi: „Rex Stephanus plures quidem genuit filios; sed inter alios bábuit unum filium nomine *Emericum,* Deo amabilem et hominibus honorabilem, cujus memória in benedictione est. Cap. 27.

3) Hogy sz. István e nővérét Saroltának hitták-e, még bizonytalan. Úgy látszik Jongellin (Catalog. Palatin. Schwartncr script- II. 839.1.) nevezte így először, s utána a Palatium Regni Hung. 9. 1. és Schwarz (Recensio Crit. Epitomes Petri Ranzani 9.1.). Katona (Hist. Crit. 1.163.1.) e név felett már csak azért is kételkedik „quod nullius adhuc veteris scriptoria testimonium ea de re productum inveniam.“ Azért Szabó K. is (Budapesti Szemle Uj folyam III. 169· 1.) István e nővérét névtelennek irja. — *Kn.*

3) Quarti siquidem Capitanei vocabulum fuerat Kund, cujus filii Kusid et Kupa prope Nyr fixere sua castra ibique post baptismum monasterium fundavere.“ Chron. Búd. Podhr. 43. 1.

emléke. — A Szathmár-megyével határos Vaja, Szabolcsban, székhelye volt ama Way a nevű magyar fournak, ki 1021. év táján a keresztény hitre térve Tamásnak neveztetett. Fiai Waya, Mesk, Jolath, Medve, Gergely, Ernyth, Ábrahám s ennek fia Benedek ezen átalakulási korszakban a királyságnak, egészen szent László koráig, gyámolai voltak [1]). A megtörhetlen hatalmú Chák vajda egyik unokája Chák, a Dunántúlban dús birtokos, György nevű fiával hűséges szolgálatainak jutalmául Pest megyében fekvő *Zidov* földet nyert a szent királytól [2]). — Tátony család Somogybán, melynek egyik nösarjadéka Vazul herczeg kedvese vala [3]). — A legelső keresztény magyarok sorában látható az erdélyi Zoltán mellé rendelt *Andorásy vagy Andráey,* ki már a koronázáson jelen volt s valamely idegen lovaggal megvívott. Fiai: Jósa, Vida, László a következő magyar királyok híi vazaljai[4]) nem különben amaz Eürs, kit a pannonhalmi és bakonybéli oklevélben emlit szent István [5]) és Ceba ispán, kit Magyarország legelső nádorául írnak s ki a pannonhalmi monostor fölavatásán jelen vala [6]). Ezek közé tartoztak a kún Ketel és Tulma fiai Komáromban és Ketel-

1) Szirmai Szathmárvármegye II. 363—364. 1. — Fényes Elek Magy. leírása IV. 247.1.

2) Fejér Cod. dipl. VII. V. 47.1.

3) Vazul fiairól írja Thuróczi s a budai krón· (Podhr. kiad. 102. 1.) „Tradunt quidam, istos trés fratres filios fuisee Vazul ducis, ex quadam puclla degenere Tatun non de vero thoro ortos esse et ob bane conjunctionem illos de Tatun nobilitatem accepissc/

4) Jósa Esztergom alatt III. Henrik császár ellen harczolván elesett; úgy Vida is *Béla* ellen a Tisza partján; László az erdélyi vajdaságot viselte. Katona Hist- Reg. V. köt. az előszóban.

5) „Astantibus ducibus Poznano, Cuntio, Orcbio “ 1001-böl
Fejér Cod. dipl. I. 281. 1. Ezen *Or eh* ugyanaz, kiről a bakonybéli oklevél 1037-ből tesz említést: „Urzyo, Chunzio comitibus/

6) Ugyanott „hae sünt nominatae villae in dedicatione Ecclesiae ab Archi-Episcopo *Sebaeliano* et a comite *Ceba.*

patakán Bodrog mentében 1), a kán Böngér fia Bors s ivadéka a Sajó (Miskolcz) táján, Borsodban [2]), a kún Pota, Ede s Edömér unokája, Aba Samunak apja vagy öregapja [3]); a Taksony korában bevándorolt besenyő Thonuzapa fiai köztök Orkönd nemzetségi nevével Tornai Orkönd a Tisza partján hatalmas birtokos, Kemey pusztának (Borsodban) Abádnak (Hevesben) ura, buzgó keresztény levente vala, — nem úgy apja Thonuzapa, a besenyöföldi fejedelmek sarjadéka, ki az ősi istenekről vén korában lemondani nem akart; nejével együtt az abádi révnél lett eltemetve [4]). Az 1037-ben irt bakonybéli oklevélben aláírva van Domokos érsek, Modest püspök, Eürs, Hunt, és Tornai ispán [5]): ez Tornai Örkönd.

A magyar szent korona vazaljai közé tartozott az átengedett horvát megyék fejében Krjezimir horvát király, különben is szent István frigyese. Szerém ispánja Zermon, Nestong testvére [6]), a görögök által agyonütve, 1019-ben; tartománya a görög birodalomhoz lefoglaltatott [7]). — A Maros és Horomvár közt Glad utóda Ohtum vajda görög keresztény vala.

A keresztény magyar ispánok s nemesek körébe sok tekintélyes, vagyonos, vitéz idegen lovagot látunk fogadtatni,

[1]) Névt. cap. 15.

[2]) Névt. cap. 31.

[3]) Névt. cap. 32.

[4]) „Eodem tempore, de terra Byssenorum venit quidam miles, de ducali progenie cujus nomen fuit *Thomizoba,* pater *Urkund,* a quo descendit genus *Thomoi* cui dux *Toctun* dedit terram habitandi, in partibus *Kemey,* usque ad *Thisciam* ubi nunc est portus *Obad.* Séd iste *Thomizoba* vixit usque ad tempóra S- Regis Stephani, nepotis ducis *Tocsun.* Et dum beatus Rex Stephanus verba vitae praedicaret et Hungaros baptizaret, tunc Thomizoba in fide vanus, noluit esse Christianus sed cum uxore V>-*vuros,* ad portum *Obad* est sepultus, ut ne baptizando ipse et uxor sua, viverent cum Christo in aeternum, sed *Urcun* filius suus Christianus factus, vivit cum Christo in perpetuum“. Anon. cap. 57.

5) *„Urzyo, Ohunzio, Tomoyno* comitibus“. Fejér Cod. dipl. I. 330. 1.

[6]) Kedren és Zonoras Stritternél II. 399.1·

1) Safaryk 673.

kik a keresztény hit hirdetőihez csatlakozva, pogány eleink közt egyiránt honosítják meg a hitet, valamint az európai nemes bajnokosztályban ősi divatokból megalapított nemes szokásokat, a családi vagy társi körben s király udvarán vagy harcz mezején követendő illedelem szabályait, az úgynevezett lovagiasságot. A fejedelmek korában beköltöző kún-besenyö vitézek, íz ma éli kalmárok stb. a nép számát szaporították csak: a nemzet műveltségének megindításán és magasbra emeltetésén azonban csak oly idegen bajnokok működtek közre, mint volt Gejza alatt Deodat sanseverini, Wencellin wasserburgi, Hunt, Páznán stb. ispánok. A garammelléki táborban keresztény lovaggá avatott s megkoronázott magyar fejedelem szabadabb kaput nyitott az idegen bevándorlásnak. „Keresztény törvény szerint kiművelt erős és csupán ezáltal szabad, független királyság ország és nép“ volt a dicső eszme, melynek valósítására szentelte volt életét István. Fiához intézett intelmei világosan tüntetik elő a nézeteket, melyek kormányzatának vezércsillagai voltak. „Mi által — mond — szélesedett annyira a római birodalom és a római királyok mi által lettek oly fölmagasztaltak, oly dicsteljesek? hanem azért, mert sok nemes és bölcs jövevény különböző vidékekről költözött Rómába, mely mai napiglan szolga lenne, ha Aeneas fel nem szabadítja. Mert amidőn különbféle tartományok tájairól beérkezik az idegen különbféle nyelveket, szokásokat, új szereket s fegyvereket hoz magával, miknek segítségével a királyi udvar fénye s hatalma gyarapodik, a külföld gögös rátartása pedig elijesztetek. Egy nyelvű és egy szokásu állodalom gyenge és gyarló [1]).

1) Unde imprimis Romanum crevit imperium Romanique reges sublimati fuerunt et gloriosi? nisi quod multi nobiles et sapientes ex diversis illuc confluebant partibus· Roma vero usque hódié esset ancilla, nisi Aeneades ipsam fecisset liberam. Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites; ita diversas lingvas et consvetudines diversaque documenta et arma secum ducunt, quae omnia regiam ornant et ma-

A tolnai országgyűlésen a beköltözők viszonyait különösen elrendezte [f])·

Azon korszakát élte Árpádaink alatt a magyar nemzet, melyben nyers bátorság, merész kar s benne erős kard fényesen táplálta emberét, bármely világrész vagy tartomány felé vetődnék is ez. Általa kenyeret, kincseket, becsülést, hazát, rangot, sőt koronát is lehete szerezni, mint ezt az éviratok minden lapja tanúsítja. A magyar király hatalmában törvény rendeleténél fogva volt a hadi érdemeket királyilag megjutalmazni; a bajnok új honában földekkel, nemesi ranggal ajándékoztatott meg; a lovagias magyar nemzet pedig szívesen fogadta körébe az idegent, ki hadi erényre bátor, nemes öntartásra nézve csak más anya tején táplált testvérének nézethetett. így az idegen vitéz, nemes vitézek sorába fogadva, gyakorta oly nemzetségnek őse lőn, mely legközelebb ágaiban már a trón zsámolyához ért, a magyarság tősgyökeres nemzetségeivel bensöleg rokonult 8 történetei fejlődésére lényeges elemképen befolyt; a honnak sarkalatos oszlopai közé állíttatott és a kettős kereszttel ékes magyar hárombéreznek egyik Atlása gyanánt tiszteltethetik [3]).

Gizela királynénak bajor és svéd lovag kísérőin kívül, (ezek közt Herman Nürnbergbol, kit Erdély szélein telepítettek[3]), és a Szatmárnémeti gyarmat vezérei [4]),) a többi nevezetesb idegnificant aulam et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius lingvae uniusque moris regnum Imbecille et fragile est.“ S. Steph· Deer. I. cap. 6.

[1]) S. Stephani decret. 2. cap· 22·

[2]) Intraverunt Hungáriám, tam tempore regis Geychae, et s. regis Stephani, quam diebus regum aliorum Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani . . Saxones, Turingi.. Cumani et Latini, qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimoniorum diversorum contractus Hungaris immixti, nobilitatem pariter et descensum sunt adepti. Thuróczi Chron. II. 22. fej.

[3]) „Hermanni generatio cum regina *Keyzla* introivit, liberi homines sunt de Nurunberg, hereditatibus pauperes“ így a budai krón. Podhraczkynál 51. lap.

[4]) „Hospites Theutonici de Zathmár-Némethi juxta fluvium Zamos

gen bevándoroltak közt meg kell említenünk Gilet frank ispánt, kinek nemzetsége 1222. táján nádori hivatalban jeleskedett, Fraknó várral s több más javakkal, meg a szerémi herczegséggel megajándékoztatott. — Cornes Vilmos szintén frankföldi, az Aba Samu holtával megözvegyült Sarolt férje, Marchard apja s a Beche Gregor család őse, melyből a két Bethlen s az Apaffy ház származott [1]). — Azon alkalommal, midőn II. Edmund angol király bujdosó fiai, Edmund és Edvard, svédföldről 1019. táján honunkba futamodtak, s a magyar király nagylelkű vendégszeretetét tapasztalták[2]), kíséretükben levő Ospedin lovag Magyarföldön települ; önmaga vagy utódai Dunántúl és a magyar tengerparton megadományoztatva, Butiko, aztán Prodarich, végre nádasdi Prodanich, vagy egyszerűen Nádasdiaknak neveztettek; Tolnában egyik 1235-ki oklevél szerint „Terra Britannorum de Nádasth[u] a pécsi püspökjavak határosaképen említtetik[3]); a Gersei Petők, 1642-ben kihalva, amazok mellékága voltak [4]).

residentes qui se dicebant in fide dominae reginae Keyzlae ad Hungariam convenisse“ mond II. Endre 1230-ki oklevelében. Fejér Cod. dipl. III. II. 211.1.

Cornes Corveenek is olvastatok Thuróczinál Chron. II. 15. fej. — Budai krón. 49. 1. — Kézai Simon szerint: „Beche vero et Gregorii de Francia generatio oritur.“ — Hormayr IV. 458. 1.

1) E tény sem látszik egészen bizonyosnak. Az egykorú brémai Ádám és az angol törvények egy régi toldaléka szerint ugyanis az angol herczegek Oroszországba futottak s ott Eduard, Jaroszlav fejedelem Agata leányát vette nőül. Eszerint ez Ágata nem volt, mint némelyek állítják, sz. István leánya. (Horváth István Tud. Gyűjtemény 1836- VI. 98. és 114. 1.). — *Kn,*

2) „Rex svecorum nobilium puerorum miseratus aerumnam, ad Hungarorum regem eos destinat nutriendos, quos ipse benigne excepit, benignius fovit, benignissime sibi in filios adoptavit[44] ir Aelred a két herczeg életirója. Katona Hist. Crit. I. 261.1.

3) Fejér Cod. dipl. III. II. 438. 1.

4) Hormayr VI. 250. 1. — így költözött hozzánk I. Endre kormánya alatt Aldenburgi Konrád Póth, a Hedervárvak, Pálffyak, Ujlakyak

Ezen meghonosított külföldiek és ama, nemzetünk javából felszedett vitézek hiterös karja védé s ótalmazá a nemzetének újjászületésén fáradozó királyt; ők biztosíték a szerény térítők lépteit s életét a minduntalan felzendülő és fegyverrel támadó pogányság ellen. A magyar nemzet többsége a király részén volt, és a polgárosodás müvében vele együtt dolgozott. Mert állapotának jávitására, anyagi és szellemi fogyatkozásainak fedezésére a barbár is ösztönszerüleg sürgettetik; legyen az bármily önző vagy indulatos, nyers vagy tudatlan, egy szózat lakik benne, mely öt magasb tárgyak felévonza, magasb rendeltetése ismeretére unszolja; csak legyen aztán, ki amaz állapotok hiányos voltára, ama fogyatkozások szemlélésére és eme benső szózat megértésére figyelmeztesse. Eleinte ellenkedni s talán dúlni fúlni is fog boszujában, hogy megszokottságait abbanhagyni s új divatokhoz szegődnie kell: utóbb mégis ömaga is azon lesz, miszerint az új fejlődés ösvényét szemei elől végképen ne téveszsze, és inkább annak áldásaiban részesülhessen.

Szent Istvánnak, ki a római pápa elismerése szerint ömaga volt a magyarok apostola, külföldről meghívott hitterjesztő társai [1]) közt legnagyobb buzgalmat fejtettek ki szent

stb. őse (Thuróczi Chr. II, 14.) úgy Guthkeled Stauff várából (U. o. II, 16). úgy Ratold Olivér, nápolyi Caserta városból Kálmán alatt, a Ráday, Hasznosy, és Pásztó nemzetség őse (Tbur Chr. 2, 17. — Szirmay Szathmár II. 369.1.); Orlemundi Hahold és Arnold ispánok III. István alatt a Hahold és Búzád bán családok alapítói (Budai krón. 51· 1.) és István lengyel lovag, Bedegh ura, a Nyáryak ősapja (Hormayr VIII, 432 V); Hamburgi Volfger és Hedrik II· Gejza korában Kőpcsény urai (Thuróczi Chron· II, 11· ki beköltözésöket hibásan teszi Gejza fejedelem korába); Rajnáid Mortandorffi Simon és Mihály spanyol vitézek, Margit és Constantia királynék kísérői (U. o. II. 15. 21.) stb. stb.

[1]) „Tempore illo, quo sub Christianissimi Stephani regie nutu nomen et religio Deitatis in Pannonia rudis adhuc pullulabat, audita fama boni rectoris, multi ex terris aliis Canonici et Monachi ad ipsum quasi ad patrem confluebant, non quidem alicujus c ausa necessitatis coacti, sed ut

Adalbert tanítványai, kiket magával hozott s itt hagyott vala és azok, kik a breunovi monostorból érkeztek. Amazokhoz tartozott Domokos áldozár, kit István még Koppány fölkelésekor, kanonok- s más áldozártársai közöl esztergomi érsekül választott vala, Anastáz a pannonhalmi szent *Márton* apátja, ki a Koppány elleni hadjáratban István tanácsosa volt, annak fogadalmát a maga s szerzettársai imádságaival elösegité 8 a fejedelem halantékára fűzendő diadalbabér szerzésében tetemes részt vön 1) . Alárendelt társa Sebestény atya mind tudománya mind jámbor 8 erényes viselete miatt mindeneknél ismeretes és Istvánnak igen kedves embere vala, Domokos első esztergomi érsek holta után, mi mint látszik már 1002. év táján történt meg, a király Sebestény atyát nevezé érseknek s midőn ez betegsége következtében szemevilágától ideiglenesen megfősztatott, az érseki hivatal viselésében Anastáz, kalocsai püspök, hclyetteeité. Három évig tartott Sebestény érsek szembaja és helyettese azalatt a Frankford városban tartott zsinaton volt jelen, s ott a bambergi püspökszék alapító oklevelét, mint Anastáz érsek aláírta 1007-ki sz. András hava 1-jén [2]). Nemsokára egyházmegyéjébe visszatért és Sebestény 1036-ki karácsonyhó 30-káig igazgatta érseki egyházát[3]). Anastáz,

novum sanctae conversationis gaudium ex eorum conventu adimpleretur“ ir sz. Endre-Zoerard életirója, Maurus pécsi püspök, Acta SS. 2, 64. 1.

1) „Interventu consilio et consensu Domini Anastasii Abbatis de monasterio sancti Martini, in monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per Dei subsidium, ob animae nostrae remedium, pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatém qualem detinet monasterium sancti Benedict! in monte Cassino, quia per orationes sanctas fratrum ejusdem monasterii *consiliante Domno Anastaeio,* praescripto abbate, et jugiter adjuvante, *confortati* et *laureati* sumu8.“ Pannonhalmi oklevél 1001-ből.

2) *„Anastatius Ungrorum Archiepiscopue inter fűi et 8ubscrip8Íu* így olvasható *Astrik* neve XVII. *János* pápának a bambergi püspökséget megerősítő oklevelén. Labbé Concil. XI. 1056.1.,

[3]) Eodem tempore in monasterio s. Martini erat Monachus quidam

Astrik, vagy Austrik ugyanazon egy személyt jelentő nevek, egyik keresztségi, másik szerzetes. E két név alatt dicsőn ismeretes férfiú, mint tudjuk, szent Adalbert római utitársa, aztán breunovi apát, Magyarföldre érkezve, a Pécsváradon emelkedő benedeki monostor rendezője s az oda gyülekező s hithirdetőkül képződő szerzetesek első apátja, utóbb kalocsai püspök, de mert esztergom-érseki helyettes vala, érseki palásttal és czimmel 1) · — Astrik apáttal kezdődött a hitterjesztőknek mintegy új korszaka; vele jövő tanítványai közt említtetik Bonifácz atya, ki hitbeli buzgalma, eszélye és vértanúsága miatt nevezetes; püspökül elhivatott mestere helyébe Pécsvárad monostorában apátnak választatott, azután alsó Magyarország pogány vidékeit a hitben oktatván, az ellen tálló lakosok által fején megsebesíttetett és bár felgyógyult e bajból, mindazáltal erőszakos halállal múlt ki e földi életből [2]); továbbá Benedek lengyel szerzetes [3]), ki tanítójával, Zoerard, szerzetes névvel

Sebastianus nomine; cujus probabilis vita et devota in Dei servitio religio babebatur; bűne rex venerabilis miro amore coepit diligere; quia quanto quis religiosior, tanto ei erat acceptior. Ilium ergo *ob vitae merita pontificals honore dignum* judicans regendo Strigonienei Arcbiepiecopatui praefecit; et quoniam flagellat Deus omnem filium, quem recipit, praedictum Sebastianum ad probandam ipsius patientiam, corporalium oculorum lumine ad tempus privavit. Séd ne novellus in fide grex absque pastoris régimmé a recti tramitis proposito deviaret, per consensum Romani Pontificis saepe dictum Astricum, Colocensem Episcopum in illius locum substituit. Evolutis autem dein trium annorum circulis, Sebastianus ex Dei misericordia recepto lumine, rursum per Apostoliéi consilium suae sedi restitutus est, et Astricus ad suam Ecclesiam, videlicet Colocensem cum pallio rediit.“ — Hartvik. — Fejér Initia Rel. 110. 1.

1) „Eundem Astricum praesulem qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum Apostolorum misit Stephanus“ ir Hartvik. Ugyan erről van szó az 1015-ki pécsváradi oklevél keltjében: „in ipso die conseerationis dicti monasterii per *ministersum Domini Astrici* Colocensis Archiepiscopi et *prsmi Abbatis* praedicti monasterii“. Fejér Cod. dipl. I, 302. 1.

2) Hartvik fönebb idézett tanúsága szerint: „in verticem percussus gladio, licet postea superviveret, non est privatus martirio.“

[3]) „Pro Christo sangvine fuso misericorditer laureatus“ Ugyanott.

Endre, atyával Honát elhagyva [1]) különösen Nyitra és Trencsén vármegyében oktatott, 998—1010 táján[2]), Zoerard először zoborhegyi szent Ipoly monostorba lépett, hol Fülöp apát szerzetesnek fogadá s Endre atyának nevezé; ott szerzettársa s tanítványa Benedek társaságában életét mint a keresztény népnek jeles erénypéldáját, nagy nélkülözések és testsanyargatások közt folytatta. Benedek és Zoerard életirója, Maurus pannonhalmi apát, amazt szent Mártonban gyakran mint vendéget fogadá s az életirat híreit vévé tőle[3]) s végre azt hallá, mikép a Vág partján agyonverve vízbe hányatott. Mindkettőnek (Benedek és Zoerard) tetemei, jámbor s hiv kezektől fölszedetve, később Nyitravárba hozattak s a szent Emeram vértanú nevére avatott templomban takaríttattak el [4]). Az 1036. év óta püspöki méltósággal díszlő Maurus azon láncz darabját bírta, mely szent Zoerard testébe nőve találtatott, de I. Gejzának, akkor még herczegnek, sürgős kérelmeinek ellen

[1]) „Quidam sancti Spiritus instinctu tactus, ex rusticitate, quasi rosa ex spinig ortus, nomine Zoerardus hanc in pátriám de terra Poloniensium advenit, et a Philippo abbatc, cujus monasterium Zobor nominatum in Nitriensi territorio ad honorem S. Hyppoliti Martyris sitiim erat, habitu accepto, et Andreas nominatus, eremiticam vitám agere statuit“ Acta Ss. II, 64.1.

[2]) U. o. 54.1.

[3]) „Ibi (in Zobor) quanta contritione cordis et corporis macera* tione se ipsum afligcret, ex relatione sui discipuli b. Benedict! secum conversantis, quae audivi, paucis literis commend arc decrevi- Ego quidem *Maurus* nunc Deo miserante Episcopus, tunc autem puer scholasticus virum bonum vidi; sed quae ejus csset conversatio non visu, sed auditu percepi. Ad nostrum ergo monasterium, ad honorem beati Pontificis Martini consecratum, cum jam dictus monachus *Benedict*™ saepe venisset, mihi haec, quae sequuntur, de ejus vita venerabili narravit.“ Acta ss. Hung. II, 64. 1.

[4]) Maurus tanúsága szerint: „Positus autem est ibidem Benedictus in Basilica b. Emerami Martyris, in eadem sepultura, qua pausabant ossa sancti Patria Andreae venerabilis, qui mihi de eodem b. Eremita omnia quae scripsi jam, retulit, sed quae sequuntur Philippus Abbas mihi Abbati constitute enarrare consvevit. Id. h. 67. l.

nem állhatván, oda ajándékozta Ezen, a reánk maradt emlékekben szegény korból, szent Zoerard és Benedek némely csontrészei, melyeket az ereklyetisztelő korszak épen Összedett vala, a szent Emeram székegyházban, melynek védszentjei gyanánt tisztelteinek, ezüst tokba zárva mai napig megvannak [1]. Ha a nyitravári szent Emeram egyházba érkeztek, a fő oltáron régi kéz faragta szobrokat fogtok látni, a két védszent szobrait, jobbra Benedeket, balra Zoerardot; és ha szent Jakab hava 17-én történik látogatástok, a nyitrai lakosokat eme szentek nyolczados ünnepeit ülve fogjátok szemlélni. — A Vág jobb partján, Trencsin várostól egy órányira, éjszak felé egy szírt ormára rakott régi omladék s közelében barlang szemlélhető, ebben laktak *Zoerard* és kevéssel utána Benedek; az omladék sziklájáról taszíttatott utóbbi a Vág vizébe, minek ajtatos emlékezetére Jakab, nyitrai püspök, Szkalka nevű monostort alapított 1224ben, melynek az említett omladék korunkig tanúja.

A magyar térítők közt nevezetesb továbbá Bonipert, szent István udvari papja, a régóta híres „*öt basilica*“ később Pécsnek, első püspöke [3]), a hithirdető királynak ernyedetlen munkatársa; kihez Fulbert chartresi püspök oly

[1]) „Pater (Abbas Philippus) adveniens ubi corpus venerabile jam mortui jacebat, levandum exuit, catenam aeream viscera jam attlngentem invenit. O mira res et inaudita! catena carnes intus putrefaciens cute foris est obducta- Séd nesciri posset hoc genus martyrii, nisi ad umbilicum ligati nodus appareret metalli. Soluta vero catena dum ex corpore trahitur, sonus costarum elisarum graviter auditur. Cujus catenae partem médiám ab Abbate eodem impetratam et usque nunc custoditam petition! ducis Gejzae cum desiderio mihi pro ea instanti, negate nequivi.“ Id. h.

[2]) Pálffy Tamás nyitrai püspök az ékesen, koporsó idomban készült ezüst tartóra ily fölirást vésetett: „Divis Tutelaribus Ecclesiae Nitriensis Andreae et Benedicto MM. Thomas Pálffy ab Erdőd Episcopus Nitriensis Cancell. Ung. FF. Anno Dóm. 1674. in quo sacra ossa deposita sunt.“

[3]) „Sacellanus D. Stephani Regis“ így neveztetik a régi kéziratokban. Fejér Initia Rel. 124. 1. — 1009-ki oklevél Fejér Cod. dipl. I, 292. L

igen lekötelező levelet irt 1008-ban Priscus nyelvtanát küldvén meg neki [1]); meghalt 1042-ben; utóda Maurus már 1036-ban lett pécsi püspök [2]), Bonipert vagy más egyházmegyébe, vagy magányba vonulván. Maurus előbb szent mártoni szerzetes és apát volt Pannonhalmán. Életviseletében a türelmet, alázatot és szűzi fedhetlenséget példásan tükrözte vissza, mely miatt, szent Istvánnak egykori látogatása alkalmával, *Imre* herczegtöl hét csókkal ki tűn tettetett, mely történet emlékét szent énekekben tartá fon a jámbor korszak[3]) — Nem kevésbé érdemesek a magyar utókor hálás emlékezetére István[4]) és Modest áldozárok, amaz bizonyosan, emez csak hihetőleg veszprémi püspök, ki Boniperttal együtt a *zalavári* monostor egyházat felavatta[5]).

A Bakony tájainak hires remetéje volt Günther; előbb mint csehfbldi (mások szerint thüringiai) előkelő nemes a

1) Fejér Cod. dipt I, 287.1.

2) „MXXXVI. *Maurus* episcopus est effectus* és „MXLII. *Bonipertus* episcopus obiit“ mond a 13. századi chronicon a pozsonyi káptalani hires misekönyvben, Rollernél Hist. Epp. Quinq. 1, 403.

3) A szent Imre tiszteletére szerkesztett szent dal a pécsi egyház számára Velenczében készült igen régi misekönyv 261 lapján olvasható:

„Salutantur sancti fratres
Puer hic honorat patres
Pia post oracula;
Uni unum alii duó
Terna terno Epta Quarto
Diversa dans oscula.
Stupet pater haec cum videt
Mestus vultu, corde ridet
Pium placat filium.
Pandit puer veritatem
Fratris monstrat sanctitatem
Virginale lilium.“

4) Fejér Cod. dipl. I, 290.

5) Cod. dipl. 1, 305· 1. — Bonipert pécsi, Modest püspök hihetőleg veszprémi volt, mint a mely egyházmegyébe az általtok felavatott zalavári monostor egyháza tartozott. — Fejér Cod. dipt I, 308.1.

magyar királyhoz rokonság kötelékeivel vonzatva, Esztergomban gyakran megfordult, a királynak jó tanácscsal szolgált és nehezebb ügyek vitelével bízatott meg nem ritkán. Aztán az altahai — a bajor Duna partján Beckendorf közelében lévő — monostorban térítő szerzetes és, mint emlittetett, remete lőn eleinte Nortwald vagy Rinchnach aztán Brzeznik csehfbldi, végre a Bakony rengetegében, hol javaslatára szent István a Beel vagy Bakonybél nevű monostort alapította 1) · Günther tetemeit Brzetiszlav cseh fejedelem a breunovi egyházban takaríttatta el, 1045-ben[2]).

Az egyszerűn kies és a Bakony vad rengetegében csendes biztonságban emelkedő Beel monostor völgye szent István korában még egy más, nemzetünk vallási s tudományos fejlődésére tetemes és jótékony befolyású, remetét ápolt 1025. év táján. — Ezzel három év előtt, mintegy 1022-ki böjtelő havában, egy vész forgatta sajka evezett a zárai partvidék egyik révébe s belőle a partra szállt egy kicsiny, sovány termetű férfiú, ki Jeruzsálem felé volt zarándokló és a szándoknak ily gyors akadályoztatásán megdöbbenve, utitársaival Razinhoz, a zárai szent Márton monostor apátjához, mint régi ismerőshez folyamodik. Razin a jövevényt üdvözlésköz-

1) Egy régi kéziratban Günth erről ez olvasható: „Fűit in partibús Thuringiae quidam vir nobilis dignitate et meritis illustris, nomine Guntherius qui pro delictis iuventutis ingemiscens, et considerata diligentius actuum suorum qualitate, faciem Domini in confessione preveniens sed proprie diffidens imbecillitati corporis et animi ad penitus abdicanda, quaecunque sunt seculi, multipliers suae hereditatiq proprietatem, quam acceperat a progenitoribus, sancto Vighberto confessori cum consensu heredum suorum firma traditione delegavit sub testibus. Abbas Gothardus laico habitu adhuc uaum, ad Altahense monasterium secum perduxit.[tf] Katona Hist. Őrit. 1,184. 1. — Nortwaldi magányáról emlékszik II. *Hen>-rik* oklevele 1009-ből Fejér Cod. dipl. I, 293 1. *Konrádé* 1029-ből. U. o. 314. 1.

2) Fejér Cod. dipl. VII. V, 55.1.

ben Gellért apátnak nevezte[1]) Gellért a velenczei Sagredo házból eredve, szent György monostorban benedeki szerzetes, apátja Willierm által a hírre kapó bolognai tanodába küldetett, hol a nyelvtan, bölcselet, hangászat s többi szabad müvek tárgyaira taníttatva, *«híres oktató»* nevet nyert nemcsak a maga monostorában, hanem egész környékében, miért apátul is választatott[2]). Jeruzsalemi utazása nem igen látszott sikerülni és a folytonos viharok miatt a nagy böjtidejét barátjánál kellvén töltenie, nagyon aggódott és örömest hajolt Razin javaslatára, hogy jeruzsalemi utazása helyett Magyarföldre menjen, mint hol keresztény oktatás és keresztelés által apostoli érdemeket lehetne most szerezni; maga is ajálkozott utitársaul, és mind ketten Zárába evezvén, Krató nevű útmutatót fogadtak és élelemmel ellátva magokat s könyveiket szamarakra rakva, Novigrad és Verőcze felé indulnak; azon évi pünkösd hó elején Pécsre érkeznek, hol Bonipert püspök Őket keresztény vendégszeretettel fogadta. Nem sokára a püspök közbenjártával Anastáz pécsváradi apáttal ismerkedett meg Gellért, ezek társaságában sz. kereszt feltalálásától (pünkösd hó 3-kától) szent Péter és Pál napjáig tartózkodott. E napon, mint a pécsi székegyház védszentjeinek ünnepén, e szent igékről: „hi sunt viri misericordiae“ a pécsi hívekhez Bonipert és Anastáz jelenlétében hatásteljes beszédet mondott;

1) „Beatus *Gtrhardut* — statura brevis — omnes vires euas in servitia Dei funditus consumpsit“ . Életirója Acta et Scripta S· Ger. 349· 1. Zárai kikötéséről ugyanott 307. s köv.: „assumpto itinere n&vem Zadriensium mercatorum ingressus cum suis comitibus,' navigationem inchoaverunt; exorta est autem eis magna difficultas remigandi in mari propter contrarium ventum, et marinam tempestatem; unde applicuerunt cuidam monasterio, in quo contigit dominum Rasinam abbatem Monasterii S. Martini olim amicum suum peculiarem adesse. Factum est autem ut propter tempestatem progredi non valentes, compulsi sint tota quadragesima ibidem demorari, quod dominus Gerardus graviter túlit· “

2) Ugyanott 306. 308. 1.

aztán a pécsváradi apáthoz vonulva, vendégszeretetével egész szent Benedek ünnepéig élt, melynek alkalmával (sz. Jakab hó 11-én kezdődött a translatio s. Benedict! nyolczada) a néphez a szent irás ama szavai fölött: „Justus germinabit sicut lilium“ újra szónokolt Π.

Azon évi nagy boldogasszony (aug. 15.) napján Székes-Fehérvárott István király országos és nemzeti ünnepet tartott, melyre szokás szerint több nappal előbb a magyar főpapok s főurak is összesereglettek. Bonipert és Anastáz ez alkalommal szándokolták Gellértet a királynak bemutatni s ajánlani, ki azonban még mindig jeruzsalemi útjáról gondolkodott 8 a királytól ebbeli szándékának végrehajtására segítséget remélt. *István* mind a két főpap beszédeiből, mind saját tapasztalásából a jövevény apát tehetségei- s haszonvehetőségéről meggyőződvén Gellértet MagyarfŐIdőn marasztalta és a nemsokára alapítandó marosvárosi püspökségre jelölte ki. Szokás szerint a nemzeti ünnep (nagy boldogasszony napja) a király, az országnagyoks tömérdek nép színe előtt tartandó sz. beszéddel fogott befejeztetni, még pedig ez alkalommal Gellért által; ki is püspöki vállköpenynyel (cappával) fölékesítve ezen igékről: „Mulier amicta sole latinul szónokolt; a mellette álló *Konrád* fehérvári prépost pedig Gellért beszédét szakaszonkint a

1) Életiratában ezeket így olvassuk: „Statuit igitur apud ec dominus Gerardus acquiescere consiliis abbatis Rasini. Ascendentcs ergo simul navem, venerunt Jadriam; ubi ordinatis victui neccssariis librisque asinis impositis, assumto secum quodam ductore Crato nomine, qui vias et semitas illarum partium noverat, ab eo usque in Neugrad sine offensione conducti sunt- Deinde a praedicto Cratone alio sibi ductore consignato, tendebant orientem versus in Neagidim, deinde Veroche, tandem vero Quinqueecclesias ad dominóm Maurum episcopum pervenerunt.“ Maurusról azonban a Chron. Missal. Posonieu. Rollernél Hist. Epp. Quinq. L. 403. 1. bizonyos, mikép csak 1036-ban lett pécsi püspök. Ha Maurus helyett Bonipertet olvassuk, számtalan nehézségektől menekvendünk meg s a korok és események tüzetesen fognak egybevágni.

nép számára magyarul tolmácsolta. Nagy hatást gyakorolt szónoklata mind a királyra, mind a népre; annyi szent írási tudományt még soha sem hallottak! annyi az isteni kinyilatkoztatásokból merített vigasztalást még soha sem nyertek! A király ily férfiú megnyerésén annyira megörült, hogy utitársait alattomban elküld vén, Öt királyi udvarába vévé s tizenöt éves fia, Imre herczeg mellé tanítóul fogadta. E tisztségének befejeztével míg egyházi hivatalkodását elkezdheté, mélyebb magábavonulás s elmélkedés végett magányt keresett. Van a Bakonybél mellett egy dús liget, melynek sürü lombjai mai napig egy barlangot és vizforrást rejtenek: ez azon hely, hol azelőtt szent Günther tartózkodott vala és hová most Gellért egy Maurus nevű társsal vonnia, 1024. év táján 1) . — Hét évig tartott a tudomány- s imádságban folyó magányélet, mely alatt az István király és Ohtum marosparti vajda közti (talán még az erdélyi *Gyula* és bolgár *Kedn* legyözetése óta) feszes viszonyok elintéztettek.

Ohtum (Achtum) a bolgár s oláh Glad ivadéka s a magyar föurak sorába fogadott *vajda,* ama nagy tartomány ura volt, mely Körös vize, Erdély, Zewrin, Bodon és Horomvár mint végpontok közt terjedett; roppant tábor, számos lovas felett parancsolt, s sok szarvas és birkanyáj, ménesek, tömérdek puszták képezék vagyonát Ohtum keresztény, de Bódon bolgárvárosban keleti szertartások szerint keresztelve, és a marosvárosi sz. Iván görög monostor alapítója volt; egyszersmind a Somogybán s Erdélyben legyőzött pogány vajdatársak gyűlölete- s boszujának örököse. Roppant táborában s öszvekötteteiben bizakodva, a magyar király rendeletéit megveté, sőt birtokaiban fosztogatásokat is tőn; a Maros és Tisza réveit ha-

1) F. h. 310. 361. l.

tárörök- és vámszedőkkel zárta el s a Maroson szállított kincstári sót lefoglalgatta. Talán vallási tekintetben is ellenkedett a királyijai [1]) .

A Marosvárba, mint az elégületlenség fészkébe, sereglett pogány magyarok közt találkozott egy fiatal ur, István király közeli (mint látszik erdélyi Gyula és Sarolta általi) rokona, Chanád (más Írással Sunád) Doboka fia 1), kit súlyos vádak miatt alattomban életétől akart megfosztani Achtum. Chanád gyors futamodással a magyar királyhoz menekült, megkeresztelkedett s a vajda ellen induló királyi hadak vezére lőn. Az Isten felhívásával kezdett háború, Isten áldásával végződött; Achtum, táborának véres harczban történt szétveretése után, megöletett.

[1]) Árpád seregei harczoltak: „contra Glad ducem, qui dominium habebat a fluvio Morue usque ad castrum Horom, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum quem Sunad interfecit“ Névt. c. 44. — Gelle'rd életirója; „In diebus illis erat quidam princeps in űrbe Morossena nomine Achtum potens valde, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus. Hic gloriabatur nimium in virtute et etiam in provincia sua; habebatque septem uxores, eo quod in religione Christiana perfectus non crat. Regi autem Stephano honorem minimé impendebat, confidens in multitudine militum et nobilium, super quos dominium exercebat. Equorum indomitorum multitudinem habebat innumerabilem, exceptis his quos pastores in domibus sub custodia servabant. Erant ei etiam pecora infinita, quae omnia habebant pastores suos deputatos. Insuper allodia procurans, usurpabat sibi potestatem super salinas regis, descendensque in Morossum constituebat in portibus eiuedem fluminis usque in Tibiscum tributaries et custodes, et concludebat omnia sub tribute. Accepta autem potestate a Grecis, construxit in praefata urbe Morossena monasterium in honore sancti Joannis Baptistae, constitucns in eodem abbatem cum monachis Graecis iuxta ordinem et ritum ipsorum. Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Chrysius, qui a partibus Transilvanis fluit, usque in Budin ac Zeren, quae omnia sub sua conduxerat potestate. Unde procedens cum multitudine armatorum regem minimé reputabat·“

1) Ezen Csanád a Névtelen jegyző szerint (11. fej.) „nepos regis“, vagyis Cornides (Vindiciae Anonymi 251. 1·) és Szerdahelyi (Diploma graecum S Stcph- 91.1.) véleménye szerint sz. István leányának Dobokától fia volt. — *Kn.*

Lefoglalt birtokai nagy részét a király Chanádnak ajándékozta s Marosváros nevét megváltoztatván, új ura nevéről azt, valamint a hozzá tartozó vármegyét Chanádnak nevezteté 1)

1) Erat quidam miles valde honoratus nomine Chanadinus, qui ceteros dignitate precellebat quibus ipsum dominus proposuerat, bic accusatus est apud dominum suum ardua accusatione pro qua ipsum dominus interficere cogitabat, cumque observabat tempus quo eum perderet, loquens secum in dolo, quod ipsum Chanadinum non latuit, unde fugiens occulte venit ad regem, quem rex ad Christum convertendo baptizavit; volens autem fidem illius experiri, explorando secreta domini sui intellexit, quod non dolore ad ipsum confugisset, unde cognita ejus fidelitate et perseverantia ait ad optimates suos: praeparamini contra Achtum adversarium meum in prelium, et praeoccupemus regnum ejus, in quo sermone adhuc examinabat Chanadinum, quatenus eius fidelitas amplius probaretur, cumque hoc audisset Chanadinus, gavisus est valde, addidit quoque rex dicens, eligite e vobis talem virum, qui sit princeps noster in prelio, qui respondentes dixerunt, et quis aptior inveniri potest Chanadino, quem eh in principem constituerunt, respondit Chanadinus, sicut enim domino meo regi placet, sic Christianis novus Christianus sum, noviter baptizatus, novum subire volo prelium, paratus sum móri et vivere vobiscum, egredimini igitur et preliemur contra hostes domini mei regis: bonus visus est sermo in oculis omnium, congregantes autem exercitum egressi sunt omnes in prelium, cumque transissent Ticiam, inierunt certamen contra Achtum et exercitum ejus, factusque est fragor et sonitus ma· gnus, et duravit bellum usque ad meridiem, et ceciderunt vulnerati multi hinc et inde ex utraque parte, unde exercitus Chanadini fugám iniens, latuit in vepribue Kwkyner et in Zewreg et in omni Canysa usque ad Ticiam, Chanadinus autem eadem nocte castra metatus est ad quemdam montem, quem postea Orozlanus nuncupavit, Achtum'autem posuit castra sua in campo nomine Magenz, exploratores autem utriusque partis vigilantes hinc et inde discurrebant. Egressi sunt ergo in prelium sine mora, expectantes per merita beati Gcorgii martiris auxilium de celo, qui eos in forma leonis dignatus est visitare et eadem nocte mox exercitus Achtum, qui jacebat in campo alter ad alterpm irruebant, qui terga vertens iniit fugám. Achtum vero interfectus est in loco prelii ab exercitu Chanadini, cujus caput auferentes miserunt regi, et acceperunt in die illa spolia múlta, repletique sunt gaudio magno, eo quod inimicus regis cecidisset: corpora vero Christianorum, qui ceciderunt in prclio, tollentes duxerunt in *Moroswár* et sepelierunt in cimitirio s. Joannls B. in monasterio Grecorum. A rege sublimatur, quem constituit principem domus regis et domus Achtum, ait enim rex, ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina, pro eo, quod inimicum meum interfecisti de me-

A magyar nagyoktól s néptől közösen becsült béli remetét, ki a Bakonyban alapított monostor elrendezésével foglalkodott 1), szent István most már felkeresvén, a Csanádi egyház kormányával megbízta és Sebestény, esztergomi érsek, püspöknek szentelő fel 1030-ban 2). így már tizenegy egyházmegye lőn megalapítva: a tervszerinti tizenkettediknek alapítását kedvezőtlen körülmények akadályozták ®). Túl a Dunán: Esztergom, Győr, Veszprém, Pécs; a Duna 8 Tisza közben: Kalocsa, Bács, Vácz, Eger; Tiszántúl: Várad és Csanád, Erdélyben Gyulafehérvár (minden kerületben a lakosok sokaságához arányzottan majd több majd kevesb) egyházmegye jegyeztetett ki; a tizenkettediket a Dunán inneni kerületben, a Kárpátok felé, talán Nyitrán vagy Pozsonyban akarta szent István felállítani; de szándékában a Konrád császárral, leginkább pedig a Boieszlav morva fejedelemmel balul viselt háború akadályozta meg.

Az egyházmegyék világi papsága és a Dunán túl virágzó monostorok szerzetesei a magyarok teljes megtérésének müvét befejezni iparkodtak. Mikép fáradoztak légyen a nehéz apostoli pályán honunk más vidékein, nem tudjuk; csak azon táj

dió ejus, comes illius provincie eris, ipsamque sub titulo nominis tűi tytulabis, provincia Chanadiensis vocetur usque in generacionem.“ Scripta et Acta Ger. 320· a köv.

[1]) Monasterium — consumavi — in quo Gerardus monachus de Venetia veniens primus coepit converaari“ mond sz. István az 1036-ban kelt bakonybéli oklevélben. Fejér Cod. dipl. I, 328.1.

[2]) „MXXX· Gerardus episcopus ordinatur[u] mond a pozsonyi misekönyvi krónika Rollernél f. h. I, 403.1.

[3]) „Factum est autem postquam beatus Stephanus rex vidiaset regnum suum a preliis quievisae, aervum Dei Gerhardum revocavit de Heremo, cumque ad regem veniaset ipaumque more aolito salutasset, ait ad eum rex, molestavi te homo Dei propter tempus *importunum; nunc* enim voluntatis mee fuit, ut duodecim episcopatus, quos in regno meo statuere decreveram, epiacopis iinplerem; sed magis, pependit in arbitrio aliorum, quorum arbiter satanas fuit.“ Scripta et Acta Ger. 324.1.

térítőinek munkálatairól vagyunk körülményesben értesülve, mely Gellért püspök hatásköréhez tartozott. De Gellért- s társainak ebbeli tevékenysége mintegy tükörben mutatja azt, mit és mikép cselekedtek hazánkfiainak többi keresztelői is. — A marosparti vajda megfenyítésével szent István térítésének új nagy országrész nyílt, melyben óhitű jobbágyokon kívül még igen sok pogány magyar találkozott. A sokaság oktatására nem volt elégséges hittanító, mely hiány fedezésére a dunántúli egyházak- és monostorokból szedettek térítő társak; kiszemeltettek pedig e czélra: Pécsváradról István és Anzelm, Zalavárról Konrád és Albert, Bakonybélből Krato és Thazló, Pannonhalomról Fülöp, Henrik, Leonhard és Concius atyák, mind áldozárok és tudományos férfiak. A király meghagyásából * Csanád ispán a tiz térítőt kocsin Csanádmegyébe viteté, hol más helyük még nem lévén, őket a maga új birtokán, Oroszlányoson épülő szent György monostornak már kész részében szállásolta el. Abban állapodtak meg, hogy a Csanád-városi szent Iván monostor, Ohtum vajda alapítványa szerint görög szerzetesek birtoka, az Oroszlányosival cseréltessék fel; úgy, h°gy [a] görög apát és szerzetesei Oroszlányosra, Gellért püspök s ama tiz áldozár pedig Csanádra költözzenek 1).

[1]) „Szent Istvánt így beszélteti Gellérthez ennek életirója: „nunc episcopatum, qui ut estimo, te respicit, assumme; sed quia Clericos quibus sólet decorari Praesul ecclesiasticus, ad presens non habemus in obsequium vestri, tollamus Ecclesiarum et monasteriorum clericos, et monachos, qui secundum ordinem Ecclesiastice institutionis sint vobis in divino officio adjutores. Ego autem comitibus meis precipiam, ut a populo tempore suo decimas exigant in bladis, quibus utaris, volo autem, ut nullus remaneat, qui eas non reddat, nullum enim defectum in temporalibus necessariis paciemini, tantummodo exercitate in Christi obsequio officium vestrum predicando, baptizando, ac infideles ad Christum convertendo. Igitur ad imperium regis congregati sunt monachi, de diversis regni monasteriis, de Varadino duo Stephanus et Anbselmus, de Zaladino duó Conradus et Albertus, de Beel duo Crato et Thazlo, de monte Pannonie quatuor, Philippus, Henricus, Leonhardus, et Concius: Hy decem presbyteri

A dús lelki aratás, Gellért fáradalmainak jutalma, életírója által így rajzoltatik: „sok nemes és nenmemes, számos gazdag és pór ember folyamodott hozzá és a Szentháromság nevében keresztelkedni óhajtott; ő pedig fiai gyanánt fogadá mind valamennyit s asztalához híván, táplálta. Sok embert hoztak a királyi megyei ispánok is és a szent Iván monostorban mindnyáján megkeresztelkedtek; a roppant népsokaság, élelmet is hozván magával, az egyházi temetőben állt s kapuján várakozott; és nem volt a keresztelőknek nyugta csak éjjel s igen nagyon fáradoztak; mindazáltal az isteni müvet Krisztus neveért híven s állandóul akarván végezni, jó kedvvel és örömest folytatták. Azalatt a püspök azokat, kik keresztelkedének folytonosan oktatta. És volt ama fönebb említett szerzetesek közt hét tudós férfiú, kik *magyar nyelven* folyékonyan tudtak magyarázni, úgymint: Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krato, Thazló és István, kik *tolmács nélkül* is tudtak szónokolni a magyar néphez s ezek az egész Csanádi tartományt a mennyei ige harmatával felüdíték és föesperesi kerületeiknek városai vagy falvaiban egyházakat építőnek; a nép pedig, jóllehet még csak friss ültetvény, Isten igéjét buzgalmasan hallgatta[u] 1) . Csanádon tanoda nyittatott, melynek első növendékei, mind a vidéki nemesség s íőurak sarjadéka, a Csanádi püs-

erant, et viri literati, quos Chanadinus Comes in currum suum ponens, et in dyoecesin Chanadiensem ducens, et primo quidem in Orozlanos ubi monasterium in honore beati Georgii martiris edificabat. Sanctificato autem eodem loco magnum convivium fecit episcopo cum fratribus, quos eciam plurimis donariis remuneravit. Inde proficiscentes venerunt in urbem Morisenam, ubi erant monachi Greci, qui divina secundum ritum et consvetudinem suam celebrabant, Episcopus autem inito consilio cum comite Chanadino, eundem Grecum abbatem cum monachis suis transtulit in Orozlanos, monasterium vero ipsorum Episcopo cum fratribus suis assignavit, qui in codem habitaverunt, donee monasterium beati Georgii martiris perficeretur.“ Scripta et Acta Ger. 325. s köv.

[1]) Scripta et acta Ger. 327· 1.

pöknek első kanonokai „kiket különösen ápolt és kedvelt a püspök, mert nem külföldiek, hanem *magyar honfiak* voltak, kik által az egyháznak leendő nagyszerű emeltetését remélte[u] 1) · — Legdicsöbb napja virradt fel s lelkét a legérzékenyebb örömmel áraszthatá el a, nem tudjuk mely évi szent Iván ünnepe, midőn az ajtatos néptömeghez alkalmasint már magyarul szónokolván, püspöki áldást mondott reája: akkor az istentisztelet végével mintegy száz előkelő magyar birtokos azon kérelemmel járult hozzá, miszerint a templomokul kitűzött helyeiket felszentelni kegyeskednék. Örvendve fogadta Gellért kívánságaikat s valamennyit, akár gazdag, akár szegény vala, kísérőikkel együtt megvendégelte. Hálás tisztelettel keltek fel asztalától s a kegyes főpapnak viszont kedveskedvén, kinek mije volt azt oda ajándékozta; a férfiak sokféle ajándékokat, lovakat, Ökröket, birkákat, szőnyegeket, a hölgyek aranygyűrűket, drága ékszereket ajánlottak. Ezen megindulva a püspök „váljon azért hívtalak én, úgymond, miszerint javaitoktól foszszalak meg? Távol legyen! Csupán Isten igéjének hallgatására kívántalak ide“. Ök pedig válaszolák: „Szent Atyánk! arról hallottunk téged ma szónokolni: valamint a viz eloltja a tüzet, úgy oltja az alamizsna a bűnt; fogadd tehát miket Krisztus nevében, kiben új életre születtünk, neked ajánlunk[u] 2]).

Megyéjében látogatást (visitatiót) tartott, melynek alkalmával a templomok emelésére kijegyzett helyeket, keresztény szokás szerint, egyszersmind a hívek temető helyeit is felavatta. Ez utazása oly dicső keresztény diadalmenet volt, milyenről csak a csodatevő apostolok cselekedeteiben olvasunk oly

1) „Quos episcopus sub maxima diligcntia nutríebat, eo quod non essent alienigerc sed patriote, quatcnus per eos Ecclesia Dei posset magnificentius exaltari.[tf] Ugyanott.

2) Ugyanott.

lélekemelő jeleneteket 1). Elől ment ama magyar nyelven szónokló hét szerzetes, kik a kitűzött helyre érkezve oktattak, szónokoltak, kereszteltek; a gazdagon nyújtott ajándékok Csanádvárosba küldettek, hol szegény tanulók és szerzetesek, meg idegen vándoroknak ellátására fordíttattak. Sőt nemcsak az önként jövő ifjak részesültek ingyen tanításban, hanem a szülék mindenfelé, még a Dunántúli megyékben is, hírnökök által szólittattak fel, küldenék a Csanádi tanodára fiaikat, hol ha kiképeztetnek, áldozárokul fognak felszenteltetni s az egyházmegye községeiben lelkészekül alkalmaztatni[2]).

A buzgó föpásztor e felbuzdító meghívására számos olasz, német, cseh, lengyel, sőt frank jövevény is sereglett Csanádra, hol elégségesen kiképezve lelkészi alkalmazást nyertek. Hy módon honi és idegenföldi, de mindnyáján az egy örök hazába vágyakodó, itt a földön egy családot képező, egy keresztény egyházba tartozó jámbor férfiak, vetekedve, nélkülözéseket, bajokat megvetve, ernyedni nem tudó buzgalommal fáradoztak a magyarság művelésén. Nagy tudományt magokkal mindnyáján nem hoztak, de igen is azt, mi a térítésnél födolog: hoztak erős hitet, szilárd bátorságot s lelkesülést az üdv törvényének terjesztésére. így felkészülve, vándorbottal, néha sarutlanul jutottak a bálványosok szállásai s tanyáira. Élelmük csekély, italuk víz, önmaguk pénztelenek. Ily alakban jelenkezének a nyers, zordon és marczona hadfiak sátraiban. Ott elbeszélék nekik az emberek első szüleiről szóló legrégibb történeteket, azok pedig kiváncsi figyelemmel hallgatták

[1]) „Factum est autem cum episcopue eggrederetur cum fratribus euis suam visitare dyoecesim, ut consecraret eorum *cymeteria,* qui erant ecclesias constructuri, a quíbus recipiebantur, tamquam sancti Apostoli signa et prodigia — facientes“ — Ugyanott —

[2]) „Concurrebantque ad eum tewtonici, Bohemi, poloni, Gallici, et ceten, quibus ordinatis parochias sue dyoecesis conferebat.“ Ugyanott.

a sötét emlékezetnek elöttök ismeretlen múltjából: miként sülyedett törvényt szegve az első emberpár, mikép pusztíttattak el utódaik a vízözön által, úgy hogy az egész emberiség nem több mint csak nyolcz személyben tartatott fön. S így vezeték őket a szent iratok fonalán le az Istenfiu megváltása koráig, ki egykoron az Ítélet bizonytalan napján ismét eljövend mint bíró a holtak s élők fölött. — A magyarok és szlávok istenei esztelen bálványokká, a rósz lélek lakhelyeiül nyilvánítalak; a tűz, nap, hold, a csillagok mind csak teremtmény, csak müve a nagy szellemnek, kit ők is imádnak, de kinek minden jó tényeit s az ember üdve iránti gondoskodását és rendszabályait eddigien nem ismerték.

így részint a régi egészséges törzsbe oltván a keresztény tanokat, részint a hibás kinövéseket lenyesvén, a hiányokat pedig megkivántatólag pótolván, jártak el isteni müveikben ama jámbor idegenek.

5. §. *Pogány magyarok utolsó fölkelése szent István után.*

Tartalom: *Szent Imre herczeg kora halála. — Vazul s fiai sorsa. — Péter. — Aba. — I. Endre gyenge politikája vészes vihart támaszt a kereszténységre; — szent Gdlért vértanusága. — Vatha 8 a pogány magyarok. — Levente halála elősegíti a kereszténység megmentését. — I. Béla országgyűlése. — Szent László törvénye a pogányok ellen; — a magyar s vele rokonult fajok teljes megtérése; — szent László emlékéneke. — Visszapillantás a magyarok keresztelkedésének történetére.*

A Gejza és István kormánya alatt felserdült és a közügyek élére jutott nemzedék a keresztény törvény szerint

neve kedvén, az őshit konokabb pártolóit naponta tovább szórttá le a köztérről.

A külföldi, most már honi, térítők és lovagok, a fejedelmi és előkelő magyar vajda- s ispáni házak mindnyájan a szent kereszt árnyába vonultak; nem volt az egész Magyarföldön támasz, melyben az ellenzék bizakodhatott volna.

És mindaddig növekedő virágzásnak nézhetett elébe a keresztény egyház, míg a mintegy ötven éves, noha a szerfölött tevékeny élet fáradalmai, súlyos betegségek — s leginkább a magzatai elhunytán kelt bánattól megtört István király, trónja, szelleme s erényei örököséül oly utódra számíthatott, kiben a huszonnégy éves kor fiatal erejét, a keresztény tökély szabályai szerint kiművelt elmét és szivet örömmel szemlélte a világ [1]. Gyermekkorától fogva a kormányzás előnyei s bajaival ismerteié meg fiát az őszbe boruló apa[2]), később a már nős herczeget [1] a hon keleti tájain kihasított tartomány kormányzó-

[1]) „De quorum morte maeetitiam obortam genitor, propter amorem filii superatitra, bonae indolis pueri, Emerici, compescuit; solatium, quem quasi iam unicum caro diligens affectu, precibus Christo quotidianis et eius genitrici virgini perpetuae commendavit. Hunc sibi fore superstitem, hunc regni heredem, votis omnibus desideravit; et ut efficax fieret ad tenenda tanti regiminis gubernacula; virorum documentis orthodoxorum, *usu* lectionis quotidianae, fecit auditum utrumque praebere. Hartvik.

[2]) Intéseit Imre herczeghez magában foglalja szent István 1-ső törvénykönyve, melynek előszavában mondja: Obedi fili mihi! Puer es, deliciarum vernula, pulvinaris accola, fotus, educatusque in deliciis cunctis, expeditionum, laboris, atque diversarum gentium incursionis expers, in quibus Ego iam fere totam me am contrivi aetatem.

[1]) Imre neje Pray véleménye szerint (De S. Sál. et Emerico 49.1.) *Cicha,* István horvát királynak leánya volt. Ellenben (Katona Hist. Crit. I. 331.1.) Tomco részére áll s Imre nejét II. Kresimir horvátkirály leányának mondja. E véleményt fogadják el újabban Szalay (I. 89. 1.) és Szabó K. (Magyarosz. tört, forrásai I· 4. fűz. 44.1.) Imre herczeg e nejével, mint ennek vallomásából tudjuk, örök szüzességben élt; „Intactae suae Coniugis incorruptam servavit virginitatem. Sponsa sua testimonium virginitatis ei praebuit«“ (Pray £· h. 93. 94. 1.). Ezt bizonyítja a

jává nevezte és 1031-ben az ország egybegyűlt rendelnek mint trónutódot fogta bemutatni, azután pedig önmaga magányba vo· nulandván, országai kormányát reá kívánta ruházni 1) —· midőn váratlan hírét veszi, mikép Imre herczeg valamely, előttünk ismeretlen baleset folytán meghalálozott. Külföldön hire járt hogy vadászat alkalmával vadkan szaggatta szét[2]). Leve- rőleg hatott ezen esemény az országgyűlésre induló magyar urakra, — megsemmisítoleg az öt annyira szeretett apára! Gyászoló udvara s országa egyetemes zokogása közepett árván és egyedül — „páter desolatusü — maradt! Lelke ugyan meg- nyugodott a gondviselés titokteljes intézkedéseiben, de testét a

Margitlegenda is: „Es az eu jegesevei Zepleutelen megtartok az tyzta· sagnak zuzesseget, eu eleteknek mynden napiban, mykeppen az eu jegese Zent Imrehnek halala után meg byzonehta. (Pray Vita S· Elis, et Marg. v. 264· 1.) — *Kn.*

[1]) Hildesheimi chronicon szerint „dux Kuizorum“ hihetőleg a Tisza parti megyék vagy Erdély herczege volt, a későbbi kor gya- korlata is az szerint keletkezvén. — „deliberavit sanctus Rex Stephanus et firmiter statuit, ut, omnibus pompis mundanae glóriae calcatis, et temporalis regni diademate deposito, solius Dei servitio semet ipsiim manciparet, et ab exterioribus curis expeditus contemplativam vitám et tranquillam pacem perageret. Coronam vero regiae altitudinis filio suo, duci Emerico,sanctissimis moribus divinitus instructo se daturum disposuit. Erat enim beatus Emericus in primaevo adolescentiae florc supra comunem naturam hominum divino muncre sublimatus; iustitia, prudentia, fortitu- dine, temperantia, sapientia, scientia, mansuetudine, misericordia, beni- gnitate, largitate, humilitate et patientia armatus; ceterisque catholicis atque politicis virtutibus adomatus; similiter ut sanctus Stephanas pater eius. Thuróczy Chr. II. c. 33.

[2]) Hildesheimi chron.: „Henricus Stephani regis filius, dux Ruizo- rum, in venatione ab apró discissus, periit, flebiliter mortuus·“ Katona f. h. 386.1. Praynál Dissert, de S. Emer. 56· 1. — Földieink erről mit sem tudnak. „Talibus et his similibus diseiplinis institutus iuvenis praeclarus, ad nutum dispositionis aeternae, cui cuncta subjacent, obediendo MXXXI. dominicae incarnationis anno, vitám hano exitialem commutavit, sempi- terno superorum civium adiunctus contubernio.“ Hartvik és Thuróczy Chr- 2, c. 33- Beatus Emericus propria morte praeventus est. — (Neve- zetes, hogy Dudik (f. h. II. 187. 1.) ezen vadkanféle mesét újra felmele- gíti· — *Kn.)*

néma fájdalom betegágyba vetette, melyből hét év folytában ritkán kelhetett föl hosszú időre 1) . Azóta, a fiatal korától fogva úgyis mindenkor komoly fejedelemnek ajkai alig derültek mosolyra 2). *Imre* hült tetemeit Székes Fehérvárt takarították el, hol 1344. táján Domokos prépost az egykori magyar herczegnek, kit szentnek avatott és tisztelt az utókor, emléket állított ily fölirattal: >

„Hic divi Stephani condam sanctissima proles
Dux Emericus — noscitur esse satus“ 3).

Imre halála szomorú korszaknak volt kezdete. A bú s kor nyomta öreg király az ország dolgait régi erélylyel többé nem vezetheté, és üdvös intézményeit, kivált a kereszténység 8 polgárisodás friss ültetvényét, bármily kezekre nem bízhatván: az erre alkalmas trónutód kiszemelése és választása lőn az ő és az ország legfőbb gondja. Ezalatt udvarában fondor csel· szövények készültek. Trónt követelhető legközelebbi rokonainak legidősbike Vazul, mivel fiatal korában kevés önuralko-

1) Quia pro sanctitatis suae meritis (Emericus) summo ab omnibus diligebatur affcctu, ortus est ingens luctus omnium, sed maximé principum, inter quos pater desolatus, grave traxit suspirium. Videus enim, se solum sine spe posteritatis derclictum pictatis affcctu doluit. Katona f. b. I, 383. Hartvik és Thuróczi szerint: Flevit autem eum sanctus Rex Stephanas et universa Hungária inco.isolabiliter, planctu magno valde. Tantk vero doloris acerbitate sanctus Rex Stephanus exacerbatus in gravissimam incidit infirmitatem. Et post multos dics vix qualemcunque vitae reparationem recepit, sed pristinae sanitati nunquam plene potuit restitui. Nam et pedum doloribus urgebatur et tristitia ac gemitibus afficiebatur, praesertim propterea, quia nullus videbatur de consangvineis eius idoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret.“ Chron. II. c. 33.

2) „Gravedinem morum quam in iuventute receperat usque ad finem vitae tenuit. Vix unquam ad risum labia movit“ írja Hartvik. Katona f. h. 451.1.

3) Az emlékkő, a török vandalkodásban megrontva s föld alá temetve, 1734-ben fedeztetett fel s ily felirattal bir: „Reveren ·. Patr .. Dominici praepositi · . . Hic divi Stephani c . * . a . · . scissima proles Dux Emericus ..... ur esse *aatue;* situs helyett, vélekedik Pray; noha Imre születésére is vonatkozhatott az emlék. Katona f. h. 390· 1.

dáet és mérsékletet tanúsított, Nyitra várában zárva őriztetett 1); ennek, némelyek szerint pedig Zár László fiai Endre, Béla és Levente [2]), sem mutattak elveikben annyi határozottságot, mely a szent királyt megnyugtathatta volna. Ezeken kívül még más rokon herczeg is tartózkodott a magyar király udvarában, az úgynevezett „velenczei Péter[u], Gizelának — szent István nővérének — fia[3]), kit anyján kivül a beköltözött idegenek is pártfogoltak. És erre látszott hajolni szent István is, miután őt már régebben a hadsereg fővezérévé tette [4]). Talán ez volt oka a gyilkos merényre vetemült összeesküvésnek, mely a király betegeskedését s az est homályát felhasználva, a király életére tört[5]). Gizela, hihetőleg Péter anyja, rendeleté-

1) *Vazul* patruelis sui filium — reclüserat rex propter iuvenilem laeciviam et stultitiam ut corrigeretur — carcere Nitriae. — Thuróczi Chron. II· c. 33-

[2]) Szent Gellért életirója Vazul fiainak mondja, Script, et Act Ger. 346.

[3]) Wippo, Hermannus Contractus, a mölki, még Hartviknál is régibb kézirat „sororis Stcpbani filium, de Venetia natum venetum stb. írják, Stiltingnél 310- s köv. — Thuróczi Írja: Petrus Alemannus vei potius Venetus“, Vilmos (Zsigmond burgundi király testvérének) fia. Chr. II. 34.

4) „Primum tractavit de substituendo rege pro se, Petro videlicet sororis suae filio, quem in Venetia genitum, ad se vocatum, iam dudum exercitui suo praefecerat ducem“ a mölki kézirat szerint, Katona f. h. 399. és Stilting 310. 1.

[5]) „Videntes autem quatuor nobilissimi palatinorum diu graviterque laborantem (nam ipsi in perfidia cordis adhuc errantes, consilium iniquitatis duxerunt, occasumque eius in mortem conati sunt tractare) iam die advesperascente, antequam in domo lucerna accenderetur; unus eorum audacter subobscuro ingressus est, et ad iugulandum regem ensem nudatum chlamyde tegebat. Dum pedem inhiberet ubi rex quiescebat revera coelesti impulsu gladius corruit, percussaqnc terra, tinnitum reddidit- Statim rex audiens, causam requisivit, quum, quid fuerat, praesciebat. lile vero anxius corruit, consilium furoris sui recognovit, doluit, accessit, procubuit, vestigia amplexatus est, se deliquisse confessus, sibi indulged precatus est. Veniam quaerenti, non avertit faciem facile dimisit. Denique iussu regis homicidae illi inventi sunt et adversus eos iudicio loquutus, digna eos multavit sentential' Hartvik. Katona f. h- 400. 1.

bői Vazul, kit a király Nyitráról magához hivatott, ugyanott szeme világától fosztatott meg; a három mellékági herczeg megszökött 1) 1) .

[1]) Thuróczi Chron. II. c. 33.

[2]) Péter származása körül eltérnek az írók véleményei. Kriebel János (Tud. Gyűjt 1819. VI. 46—57. 1.) Pétert „burgundi herczegek maradékának“, s így német eredetűnek tartja. Ennek ellenében Sebestyén Gábor (U. o. 1820. II· 40—47.1·) Pétert velenczei születésnek és így olasz származásúnak állítja- E két állítás közt ingadoznak többi íróink is. így például Thuróczy (Chron- II. 34. fej·), Ranzan (Epitome rer. Hung- ind. 9.), Révay (De 8. Cor. cent- 1.), Katona (Hist. Crit. I. 478. 1·), Bárdosy (Suppl. Analeotorum Scepus- 130.1. jegyz.), Pray (Annal. I. 44. 1.), Bartal (Comm- II. 6.1.) Pétert németnek, — ellenben Kézay (Chron. 100.1.) Pálma (Not. Rer. hung. I. 246.1.), Fessler (Gesch. I- 405- 1-), Engel (Gesch. I.' 134. 1.) stb. velenczeinek tartják. A túlsúly ez utóbbi véleményhez hajlik, annyival inkább; mert maga Thuróczy is inkább e részre bizonyít, midőn Pétert Alemann um, *vei polius Venetum* nevezi s Katona sem mert nézete mellett határozottan fellépni. ·

Legeredetibb Horvát István véleménye. (Tud. Gyűjt. 1836. X. 114—118.1.) Ez, mivel Urseoli sz. Péter életirásában ezeket olvasta: „Fűit de prosapia nobilissimorum *Ursonum,* qui nobiliores et praepotentiores aliis habebantur super *Parthos*,* s mivel a parthus név alatt *may yar okát* kell érteni: tehát ez Urseolik magyarok voltak; mivel pedig Alold krónikás Taks vezért *Urtzus* azaz *Ur tusnak* nevezi: tehát ezen Urseoli Péter, Péter királyunk öregatyjának atyja, Taks vezér fia volt, és így „Imrének halála után vérség tekintetéből is inkább őt (Pétert) illette, mint Taksonfi Mihály maradékait, a magyar korona!“ E merész inductio ellen helyesen megjegyzi Szalay (I. 91. 1. jegy.) hogy az Urseolo család már a 9-ik században, tehát jóval Taks előtt létezett Velencze vidékén. A *parthus* szóból pedig mit sem lehet következtetni; mert azt az életiró, akkori szokás szerint, bizonyára az Urseolák „Particiacco“ melléknevéből faragta. Hosszabban czáfolja Horvátot Fejér, Cod. dipl. VII. IV- 43. 1.

Horvátnak tehát e véleménye el vettetvén, újabb íróink is, mint Szalay (f. h. 90.1- Horváth Mihály (I. 147-1-) és Szabó Károly (Forrás. I. 4. fűz. 21.1- jegyz.) Pétert Urseolo Ottó velenczei dogé fiának tartják.

Ha e különböző véleményekből nem lehet is határozotton Péternek anyai származását kideríteni; annyi mégis Kézay (f. h·), a mölki krónika (Praynál Annal I. 40. 1- f. jegyz), Herman. Contract, és Wippo (Katonánál (I- 471.1) Dandulo (Muratorinál script, rer. Ital· XII. 235. 1.) stb. szerint bizonyos, hogy anyja sz. István nővére volt.

Az a kérdés most: mi neve volt István e nővérének? Hogy mily fontos e kérdés, Szalaynak im e szavaiból láthatjuk: „A hazai hagyó-

Ily aggasztó körülmények közt közeledett az 1038-ki nagyboldogasszony ünnepe, melynek Ó-Budán, az ottani szent Péter s Pál monostor építésén örömest gyönyörködő király s

mány egy szájjal hirdeti, hogy Vazul halála Gizela királynénak müve volt. Későbbi írók, jámbor de történetíróhoz nem illő szándékukban: István hitvesének jellemét tisztára mosni e szenytől, kigondolták, hogy István buga, az urseoli herzeg özvegye is Gizelának hivattathatott, hogy férjének halála után még visszakerülhetett szülőföldjére s hogy ennélfogva Vazul és szár László gyermekei ellen is ő volt a bujtató, miről az egykorú történetírók, hazaiak úgy mint külföldiek, egy szót sem tudnak[1*]· (1/91. 1. 30. jegyz·). Ha tehát be tudnék bizonyítani, hogy István nővérét, azaz Péter anyját, szintén Gizelának hívták: evvel azt émők el, hogy krónikáink s legújabb történészeink, Szalay és Horváth, azon határozott állításai, miszerint Vazul herczeget Gizela, István neje vakíttatta meg, legalább is kétessé válnék. Úgy, de Szalay azt mondja, hogy István nővérének Gizela nevéről a» egykorú történetírók egy szót sem tudnak. Azonban Szalay itt kelleténél többet bízott emlékező tehetségében. Mi ugyanis ismerünk egy egykorú írót, ki István nővérét egyenesen Gizelának nevezi. Aloldus ezeket Írja: „Adalbertus Marchio nuptias fecit cum Alhaide, quae fuit filia Guilielmi Comitis Pictaviensis et *Giselae eororit Stephani —, huius Alhaidis fráter erat Petrus.*" Igaz hogy Alold ez állítását Cornides megczáfolja; de Alold ez Adalbertnek udvari papja leven, lehetetlen, hogy legalább nevét ne tudta volna az általa említett István nővérének (Tud. Gyűjt. 1820- II. 43. 1.)· Továbbá Monacói Lőrincz is, ki pedig Thuróczinál régibb, szintén Gizelának nevezi (Pray Diss, de S. Ladisl. 131. 1·). — Kár volt tehát Szalay és Horváthnak Vazul herczeg megnyomorítását oly határozottan Gizelára, István nejére, fogni. Igaz, hogy hazai krónikáink c tényt egyenesen Gizela *Regina-nak* tulajdonítják. Ugyde nem nevezhették e krónikák Péter király anyját királynénak, ha mindjárt nem volt is az, épen úgy, mint később III. Endre és Hunyadi Mátyás anyjai is, bár nem voltak azok, királynéknak neveztettek? Csodáljuk Szalayt és Horváthot, hogy erre nem figyeltek, holott már Pray is figyelmeztetett reá (Diatribe de S. Ladisl. 139.1.). Aztán összeillik-e e tény Gizela királynénak egész többi életével? Igaz, hogy Albrik ezeket mondja: „sed illa Gisla regina, vt dicunt, multas mali tias in terra illa fecit"; s e szavakat Horváth idézi is; de miért hisznek ez *egy* krónikásnak inkább, mint *két* másiknak, kik egészen ellenkezőt állítnak? Heriman Augiensis ezeket mondja: Gizela ... eleemosinis ceterisque bonis operibus inibi intenta consenuit." Hartvik pedig: Que qualis erga dei cultum ordinandum exstiterit, quam frequens et benefice circa deo eervientium congregationes apparuerit, multarum ecclesiarum cruces et vasa vei paramenta op ere mirifico facta vel contcxta usque hodie te-

királyné ideiglenes lakhelyén 1) leendő megölésére a főpapokat s ispánokat meghívta vala. Országgyűlés tartatott, melyen Péter megválasztása után, élte végét közeledni érezvén a hatvan éves király, miután hü rendéinek a keresztény kath. hit megtartását s megőrzését különösen szivökre köté, egyetértésre és az igazság védelmére inté: országát a boldogságos Szűznek, kit a magyarok nagy Asszonyának nevezett, végrendeletileg felajánlotta s nagyboldogasszony (aug. 15-ik) napján lelkét Teremtőjének visszaadta[2]). Tetemét Székes-Fehérvárra kísérték

stantur“ stb. Mindkettőt idézi Horváth s még is azt hozza ki belőlük: „Gizela nem volt minden tekintetben oly jámbor, minőnek őt némely krónika és legenda ábrázolja/ Aztán Albrik főnebbi szavait idézvén, Gizelát így festi: „A vallás iránti buzgalommal, mint sok másban, benne is fondorkodó cselszövényes lélek lakott, mely néha minden vallásosság daczára is mélyen bukik/ Szeretnők tudni, a kritikának milyen szabályainál fogva ér többet Albrik állítása e két ellenkezőnél, azon Albriké, ki önmagának aláássa hitelét, midőn főnebbi sorai után ezeket mondja: „Et extremum post mortem s. regis, meritis exigentibus, (Gizela) interfecta fuit/ (Katona I. 491.1·) Hol van arra csak legkisebb nyom is, hogy Gizela királyné megöletett? Erezte e szavak alaptalanságát Horváth is; azért azokat bölcsen kihagyta, megelégedve Albrik előbbeni szavaival; de váljon méltányos eljárás-e az, e nyilvános tévedése daczára, sőt annak elhallgatásával Albriknak ama két krónikás felett túlsúlyt tulajdonítani? ..

Mindezekből láthatjuk, hogy legújabban Cscte Antal (Magy. Tudom. Értekező I. 409.1.) ha nem több, legalább is annyi valószínűséggel tulajdonítja Vazul megnyomorítását Péter anyjának, mint Szalay és Horváth Gizela királynénak. — *Kn.*

[2]) Thuróczi Chron. II. c· 31. Dum igitur aedificaretur, magistri lapicidae de Graecia ducti erant; et sanctissimus rex cum regina, ratione devotionis, ibidem degebat.

[2]) 'Tandem per misericordiam dignus centuplicari retributionis bravio, tactus febri, quum sibi diem transitus imminere non ambigeret; accersitis episcopis et primis palatii, de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege. Deinde paterae monuit illos; catholicam fidem observare, vincula supernae caritatís diligere; et caritati operám dare; humilitatis studio invigilare, prac omnibus vero novellae Christianitatis plantation! custodiam adhibere. — His dictis manus et oculos levans ad sidera, sic exclamavit: Regina coeli, raparatrix inclyta mundi, tuo patrocinio sanctam ecclesiam cum episco-

a magyarok s a boldogasszonybasilicának, melyet előbb a főpapok felszentelének, közepébe márvány koporsóba helyezők 1038-ban [1]) .

És azóta 1074. évig, harminczhat esztendő folytán, csak kevés béke napnak örvendhetett Magyarország[2]). Az országosan beállott három éves gyász [3]) kettős jelentésű vala: a jó

pis et clero, regnum cum primatibus et populo suo, tuíe precibus committo; quibus ultimum vale diccns, manibus tuis animam meam, commendo· — Instabat tunc solennitas praecipua Celebris angelis et hominibus dies assumtionis MÁRIÁÉ, in cuius gaudio dissolutio sui corporis fieret, misericordiae epem maioris se sperans habiturum, precibus haec spiritualibus postulavit suspiriis, et lacrimis obtinuit. — Aderat ergo felix illa dies per eius obitum felicior mox futura. Circumstabat com clero paternitas episcoporum, cum manu ministrorum principalis chorus comitum, ubi rex dilectus, in medio iacens, accepta unctione spiritalis sacramenti, sanctam animam, corporis et sanguinis Domini nostri JESU Christi viatico recreatam, anno dominicae incarnationis (MXXXVIII.) in manna perpetuae tuae Virginis et sanctorum angelorum aeternae quietis beatitudini inferendam, tradidit. Hartvik (Katona f. h. 451.1.) ki azonban a halálévet 1034-re jegyezi. — Thur. Chr. 2· c. 34. — „Elevatis in coelum manibus testamentaliter hoc regnum eidem (B. Virgini) commendavit“, temesvári Pelbart, de laude S. Steph, serm. 1. — „Postquam autem beatus rex Stephanus totam Pannoniam ad veram Christi lucem adduxit; eam sub patrocinio sanctissimae matris Dei voluit contineri; atque in ipso die assumptionis eius migrans a corpore, ipse quoque ad aeternam requiem assumtus est.“ Gellért életirója Script. 342. 1.

[1]) „Ad exsequias funeris eius ex omnibus Pannóniae plagis concurritur. Corpus ad sedem regalem, Albarn videlicet Civitatem deducitur. Et quoniam ecclesia beatissimae virginís, ab ipso constructs, nondum erat dedicata; merítő consilio statuere pontifices prius basilicam sanctificare; deinde corpus terrae commendare. Perfecta dedicationis solemnitate, corpus sanctum in medio domus sarcophago candidi marmoris imponitur“; Hartvik (Katona f. h. 455. Γ.) ·

[2]) „Sanctus Stephanus Ungariae Rex in coelum receptus est cum hoc Rege Ungariae pax et felicitas simul sepukae sunt,“ ir 1038. évre Aloldus.

[3]) Confestim quoque totius cithara Hunfaruaw versa est in luctum; et omnis populus regni, tarn nobilis quam ignobilis, simul in unum dives et pauper, planxcrunt super morte sanctissimi regis, possimi patris pupillorum, lacrimis uberrimis et ululatibus plurimis; iuvenes et virginee, prae tristitia et moerore, squalidis induti vestibus, per triennium choream

király és a jó béke s jó ügy veszélyein aggódó kedélyek gyásza. Utódainak egyéni s kormányi balfogásain kívül, a bekövetkezett bajok főoka az volt: hogy a trónörökösödés megállapítva nem lévén, sőt az Árpádok trónjoga Péter megválasztásával mellözöttnek tekintethetvén, két pártra szakadt Magyarország, melyeknek egyike a Péterrel egyetértő magyar urak s jobbára bevándoroltakból állván, a hóditólag terjeszkedő német császárokban pedig támaszt és oltalmat minduntalan keresvén s legtöbb esetben találván is, — magyar-ellenes gyanánt gyülölteték a másik által, mely a nemzeti Árpádok házához és ennek németellenes tagjaihoz hiv, magát nemzetinek nem jog nélkül nevezhette; noha szintén külföldön, de a szintén németellenes szlávoknál, a cseh és lengyel fejedelmeknél találta barátjait. A két párt dühöngései közé ártatlan áldozatul rántatott aztán a keresztény művelődés gyönge nyája, s egyszer majdnem egy lábig föl is konczoltatott.

A trónjogaikat visszakövetelő Árpádok közt első volt Béla herczeg. A Péter kicsapongásain s kegyetlenségein felingerült nemzet úgy is bitorlónak tekintvén öt, az országból elüzé s Aba Samut, királyi palota ispánt vagyis nádort, emelé a királyi székre. Az ellenhaddal megérkezett III. Henrik császár Péter visszahelyeztetését nem remélvén, az előbb Lengyel, — most Csehföldön tartózkodó Bélát szemeié ki; a nemzet azonban a németek védenczét elutasította, ki Chák György s más honfiakkal külföldön újra és még soká bujdosott 1) . —

non duxrunt; et omnia genera musicorum dulcisona siluerunt, planxeruntque eum, planctu cordis fidissimi, eratque planctus magnus et inconsolabilis. Katona 454.1. Thur. Chr. 2, c. 34·

1) Katona f- h. 640. 1. — Trónra jutván I. Béla, a híi barátokat megjutalmazta, többek közt Chák Györgyöt, mint ezt 1245-ki oklevelében IV- Béla említi: „possessiones Gurg, filii Chak, iure haereditario sibi debitas et cedentes, videlicet: Szent-Ivan, Kechketh, Devecher, Nueol, Szeuleus, Búzás, Kisfoly, Szent-Gothard, Galov, Ormán, Bachhida, Schil-

Aba 1041-től csak 1044-ig uralkodott s kegyetlenségeivel szintúgy csökkenté hívei számát, mint előbb kicsapongásaival Péter. Nagy hatása volt Gellert püspök beszédének, melyet ez a királynak a húsvéti ünnepek alkalmával Csanádon mondott; Abát nemcsak hogy megkoronázni vonakodott, de vesztét jósolta 1) .

vas, Rechteg, et Desocana, in partibus transilvanis, Bibi reddi et restitui per nostram postnlavit Maiestatem; quas etiam possessiones per Litteras primi Belae regis, qui dum in partibus Poloniae propter Petrum, qui nomen Regis sibi potenter Hunfaruaw adscripserat, pro tempore mansisset, idemque Gurg ipsum Regem Bélám, tam in dictis Partibus Poloniae, quam aliis ubique fideli secutus est fam ulatu, et post suam in regni sui reversionem, eidem praedictas posscssiones suas et alias restituisset, ceterisque propter sua obsequia dilectione sinccra praetulisset.“ Fejér Cod. dipl. VI. 392.

1) Abba comes palatii dejecto Petro regálém et aulam regiam sibi usurpavit, quo regnantc ut ait Propheta, sanguis sanguinem tetigit et peccatum peccato adiunctum est; nam sanctis quadragesime diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis velut iumenta seu bruta animalia ausus est interficere: qui cum ad sedem Morisenam, ad locum beati Gerhardi pontificis venisset paschalia sacramcnta celebraturus, die vero Dominice resurrectionis mittens principes et episcopos ad beatum pontificem, ut per manus ipsius imponatur Dyadema regni super caput eius, ipsum beatum Gerhardum coepit invitarc, quo renuente et venire nolente, episcopi, qui aderant, ipsum coronantes cum magno ornatu, et comitatu eléri, et pop üli in Ecclesiam introducunt; at vir Dei repletus spiritu sancto stola Candida coopertus ascendens pulpitum cepit regem de sua crudelitate intrepitus redarguere, diccns: sancte quadragesime observantia peccatoribus data est ad veniam, et iUstis ad premium, tu autem o Rex earn in occisione gladii tűi polluisti, mihique nomen patria abstulisti, co quod meis hódié dulcissimis caream natis, nil ergo indulgence in hac die mereris: verumtamen quia pro Christo móri paratus sum, ventura tibi prenuncio, ecce anno futuro tercio excitabitur in te gladius ulcionis, qui a te auferet regnum per te fraude acquisitum. Cum autem amici regie liberalibus studiis eruditi haec audientes mirarentur, volentes episcopum ab indignacione regis defendere, innuebant interpret!, quibus interpres timore tactus eoneensit; at vero Pastor bonus sentiens interpretem timorc trepidare, cepit eum incrcpare magno clamore diccns: Deum time, regem honora, paterna verba prode, tandem interpres coactus pastoris declaravit sententiam. Que omnia postquam impleta fuissent cunctis Pannonien-

Mind Aba, mind a visszaállított Péter törvénytelen tettei végre azt eredményezték, hogy a magyar fourak nagy számmal Csanádra gyűlve, s vezéreiknek — Visk, Bua, Bukna stb. kegyetlen kivégeztetésén dühödésig fölizgatva!), az Oroszföldön bujdosó két Árpádfi, Endre és Levente után küldöttek. A mozgalom vezetése heves keresztény-gyűlölök, belusvári Vatha s fia János, kezére került s a kereszténység rovására aknáztatott ki. Aba-üjvárba, onnan Pestre érkeztek Endre és Levente, hol a mozgalom vezéreitől ostromolva, Levente kész szóval, bátyja hallgatva megengedték, miszerint a keresztény hirdetők kiirtassanak, az egyházak leromboltassanak s az öshit régi gyakorlatba visszaállíttass ék. A szándék végrehajtásához fogva, Péter meggyözetése után 1047-ben a kereszténveket országszerte üldözték. Ez általános zavarban Gellért, Beztrid, Búid és Benetba püspökök Zonug, fehérvári ispánnal Fehérvárról Pest felé indultak a király fogadására; a Duna partokhoz érkezve, a támadás főnökei kezére estek, kiséretök levágatott, lovaik félrerántása által kocsijok feldöntetett, s közápor érte őket, melyben Búid és Zonug azonnal, Beztrid harmadnapra meghaltak; Gellértet kétfogatu szekéren a Kelenföld hegyére fölczipelve, a Duna felé meredezö szirtekről levetették: szíve dobogott még a hegy alján és az ott futosó fegyveresek egyike, *Korogi,* lándzsát döfött mellébe, — másika sziklához hur-

sibus innotuit, virum DEI spiritum prophecie habuisse. — Scripta et Acta Ger. 343. 1.

[1]) Quibusdam autem perfidis Buda scilicet et Deuecher, suggerentibus, audivit Petrus, quod praedicti nobiles Hunfaruaw, scilicet Viska, Bua et Buhna, et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere, et Andreám Belam, atque Leventam contra Petrum regem in regnum reducere. Petrus vero rex vehement! furore sue-. census, fecit eos comprehend!, et in equuleo suspensos interfici; quosdam autem effossis oculis, tormentari, et totam Hungáriám tarn magnis afflixit angustiis, ut magis eligerent mori, quam ita miserabiliter vivere. Thuróczi Chron. II. 39. fej.

czolván a már holtat, fejét széthasította. Benethát csak a közbejövő Endre tekintélye menté meg [1]) .

Most Vatha és Jánus az ősi hit elfeledett isteneit hozták elő; mindenütt az ösvallás lényeinek tisztelete s áldomása ületett; a pogány vallás barátjai megnyiraták hajaikat, csak három fürtöt hagyván meg a fej három oldalán. A régi varázsoltak, bűvészek, vén boszorkányok újra előkerültek s a lóhús ismét eleségi czikké lön[2]): *Endre* herczeg elérvén czélját, hi-

[1]) Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha de Castro Belus, dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per trés partes ritu paganorum; cuius filius nomine Janus múltúm postmodum tempore ritum patria sequendo, congregavit ad se multos magos et pithonissas et aruspíces, per quorum incantationes valde gratiosus erat apud Dominos. Thuróczi Chron. II. 39. fej.

[2]) Cum ergo maxima discordia orta fuisset inter Pet rum regem et Ungaros, Ungari miserunt solempnes nuncios post filios Vazul, Endre, Béla, et Leventhe, qui erant de genere sancti Stephani, petentes eos ut de Polonia ad Ungariam venirent, sicque Bela ibidem remanente Endre et Leventhe ad Ungariam venerunt confluxitque ad eos universa multitude Ungarorum in civitate Pest, qui instinctu dyabolico inflammati supplicaverunt, ut permitterent universum populum ritu paganorum vivere, episcopos et clericos occidere, Ecclesias devastare, fitjem Christianorum abjicere et ydola colere, qui permiser unt eos secundum desideria cordis eorum ut irent, et perirent in adinvencionibus antiquorum patrum suorum; aliter enim contra regem Petrum non pugnabant. Primus enim inter renatos nomine Bacha dedicavit demoniis, rasitque caput suum ritu paganorum, sicque fecerunt omnes, et demoniis libaverunt. et ceperunt comedere equinas carries, et omnia pessima et enormia opera facere, et exercere, clericos et omnes Christianos interficere, ecclesias destruere, et precones proclamare edictum Endre et Leventhe ut episcopi cum clericis et monachis et Christianis interficiantur et memória eorum pereat in aeternum, et ritus patrum nostrorum reassumatur. Quo audito sanctus Gerardus, Beztridus, Budi, Benetha et Zonug comes, qui convenerunt ad Albarn-Regalem cum multitudine Christianorum egressi sunt de Alba versus Budám, ut Endre et Leventhe honorifice susciperent, cumque predict! episcopi festinanter venissent ad locum qui dicitur Dyod in Ecclesia sancte Sabine sanctus Gerardus missam celebravit. Deinde perrexerunt versus portum Danubii, beatus Gerhardus cum esset brevis statura, omnesque vires suas in servicio Dei funditus consumsisset, currus subvectione utebatur; cum autem ad portum Pest venissent, ecce quinque viri

báját megbánta, a mozgalom árját szigorú büntetések alatt lecsöndesíté, mi által nemcsak Benethának, mint láttuk, menté meg életét, hanem Gellért vértanú tetemeit is a budai boldogasszony egyházban eltakarittatá 1) és Székes-Fehérvárra indulván, minthogy a pogány hit és fölkelés legnagyobb pártfogója, Levente herczeg talán agyonüttetve kimúlt 1), az oda gyűlt nemzet akaratából Maurus pécsi, Modest győri és Benetha püspökök által[2]), megkoronáztatott, 1047-ben. Levente nem a keresztény fejedelmi rokonok helyén, hanem Taksony dunaparti helységben, Taksony fejedelem nyughelyén, temettetett

impii Vata et complices eius irruerunt in episcopos et socios eorum et eos lapidibus obruerunt, b. vero Gerhardus eos, quos lapidabant, indesinenter signo crucis insigniebat; — — at illi hoc viso, impetum fecerunt in eum et everterunt currum eius in ripam Danubii, ibique abstracto eo de curru eius, in biga positum de monte Kreenfeld (a mai *BZ.* Gellért hegy) submiserunt ac deinde super unum lapidem ipsum trahentes, contrive runt cerebrum eius ". Batthyányi scripts et Acta
346- 350. 1. Korogiról 1. Istvánffy Hist. R. Hung. 1. 8.

1) Sequenti autem die in Ecclesia beatae Virginis in· Pest cum ma· ximo planctu tumulatus est, in eodem habitu in quo martirizatus est: quicunque autem infirmorum corpus eius tetigissent, vei sanguinem eius de terra collcgissent, protinus a variis infirmitatibus curabantur. Gerardi Ser. et Acta. 352. 1.

1) Ezen Levente némelyek szerint nem volt önálló személy, hanem alatta Bélát kell érteni, ki vitézsége miatt nyerte e melléknevet· Ezt vitatják Cornides, egy Prayhoz intézett levelében (Pray Diss· de S. Ladisl. 101· 1. 3. jegyzetben) és Genealógia Regum Hung. 204—6.1., továbbá Pray (f· h. és Hist. Regum H. I. 31.1. d. jegyzetben). Érvül felhozzák Albrik e két'helyét Béláról: „In Hung, regnavit Béla *pugil*" és:
„In Ung. regnavit s. R. Ladisl. Belae *pugilis* filius". Itt tehát Béla világosan pugil azaz *Leventének* hivatik; felhozzák továbbá, hogy Alold valahányszor Endréről beszél, mindig megemlíti Leventét is, míg Béláról mit sem szól; tehát szerintük ez is Bélát értette Levente alatt. A pozsonyi krónika is csak Endrét és Leventét ismer, ez utóbbi alatt Podhradczky (sz. László Hist. 13. 1. 19. jegyzet.) szerint szintén Bélát értvén; de Podhradczky szerint „abból, hogy Levente pugilt teszen, még korán sem következik, hogy Tar Lászlónak ily nevű fia nem volt." — *Kn.*

2) Alold 1047. évre. — Thuróczi Chron. II. 42. fej.

el [1]). Országszerte kihirdettetett most a szigorú királyi parancs, miszerint a pogány vallást felhagyva, minden magyar a keresztény hitre visszatérjen [2]). — Szent Gellért teteme, hét év múlva 1054. év táján Maurus Csanádi püspök és Fülöp Csanádi boldogasszony monostori apát és számtalan four kérelmére, Endre engedelmével Csanádra vitetett, hol boldogasszony monostorában nagy ünnepélylyel eltakaríttatott [3]).

Azóta még csak egyszer volt veszélyezve Magyarfoldön a kereszténység 1061. év táján, midőn I. Béla a híres fehérvári országgyűlést tartá. Vatha fia Janus a zajongó nép szónoka 8 vezére, a keresztények kiirtását sürgeté s a pogány divatok megújításához fogott. A veszély nagyra nőtt; de a király eszélye segített a bajon, a sötét vihar fellegei szétverettek, a pogányság barátjai büntetésekkel sujtattak. Vatha és Janus nemzetsége minden keresztény közösségből kizáratott, varázsoló! szétüzettek s egyike *Rásdi* nevű dühös boszorkány, börtönbe vettetett, hol éhhalállal veszett el[4]).

[1]) Levente vero in eisdem diebus mortuus est; qui si diutius vixisset, et rcgni potestatem obtinuisset, sine dubio totam Hungáriám paganismo ct idololatria corrupisset. Et quia ipse Levente catbolice non vilit; sepultus ideo circa* villám Toxun ultra Danubium est, ubi iacere dicitur Toxun, avus eius more pagano. U. o. 42. fej.

[2]) Dux autem Endre in Álba coronatus est, precipiens universe genti sue sub pena capitalis sententie, ut deposito paganorum ritu ad fidem Christi converterentur, et secundum statuta Sancti Regis Stepbani viverent, quod et ita factum est. Ger. 352. est. Gell. életir. id. h.— Thuróczi Chron. II. c. 42.

3) Gellért életir. id. b.

Misit etiam rex clementissimus per totam Hungáriám precones, ut de singulis villis vocarentur duo seniores, facundiam habentes ad regie consilium. Quo audito non tantum hi, qui vocati fuerant, sed etiam omnes rustici et servi cum universa plebe Hunfaruaw venerunt ad regem in Albam. Rex autem et episcopi cunctique proceres videntes immensam multitudinem timuerunt ne forte irruerent in eos; et intrantes civitatem observaverunt earn. Plebs autem constituit sibi praepositos quibus praeparaverunt orcistram de lignis, unde ab hominibus possent videri et au-

Béla ez erélyes fellépése után csak gyéren találkoztak még itt ott olyanok, kik az ősök hitéhez rendületlenül ragaszkodván, még szent *László* korában is erdőkben, hegyi források és szikláknál ősi isteneiknek alattomban áldozatokat nyújtottak. A pogányságnak ezen utolsó jelenségét az 1092-ki, Zabolcsban tartott országgyűlés törülte el, mely törvényeinek 22. fejezetében minden ily áldomást egy ökör bírságával büntetett [f]).

így a XI. század a magyar zendismus és a többi négyfolyami lakosok bálványosságának végpusztulásával áldozott le, a magyar s vele rokonult kun és *besenyó* faj a keresztény

diri. Praepositi vero miserunt ad regem et ad proccres nuntios dicentes: „Concede nobis ritu patrum nostrorum in paganismo vivere, episcopos lapidare; presbiteros exterminare; clericos strangulare; decimatores suspendcre, ecclesias dcstruere; campanas confringere.[u] His auditis contristatus est Rex; et petivit indutias dierum trium ad deliberandum super negotio. Interim veto praepositi plebis, in eminenti suggestu residentes praedicabant nefanda carmina contra fidem; plebs autem tota congratulantcr affirmabat: fiat, fiat. Quum autem tertia die responsum expectarent; milites armati ex praecepto regie irruerunt super eos et aliquos ex cis obtruncaverunt, praepositosque eorum ab altis praecipitando, continuerunt, reliquos autem legatos duris verberibus flagellaverunt; et sic occidendo, ligando, flagellando, seditionem eorum, milites vix edomuerunt. Postquam enim Sanctus rex Stephanus convertit Hungáriám ad Christum; bis ad paganismum versa est; semel tempore regie Andreae, secundo tempore regie Belae sicut nunc scriptum est. Thuróczi f. h. 46. fej. Vathae filius nomine Janus multum postmodum tempore ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et pithonissas et aruspices, per quorum incantationes valde gratiosus erat apud Dominos. — De multis autem deabus suis una, nomine Rasdi capta fuit a Christianissimo rege Bela, et tamdiu in carcere fuit reclusa, donee comederet pedes proprios, ibi denique morcretur. Est autem scriptum in antiquis libris de gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat Christiania uxorem ducere de consanguineis Vatha et Janus: quia sicut Dathan et Abiron in veteri lege seditionem moverant contra Dominum; sic et isti tempore isto Hungaricum populum a fide Christi averterunt. U· o· 39. fej.

[1]) Quicunque ritu gentilium iuxta puteos sacrificav érint, vei ad arbores et fontes, et lapides, oblationes obtulerint, reatum suum bove luant· Zyn. de Zabolcs. cap. 22.

tanhoz egészen és teljesen szegődött. Beütöttek ugyan a már keresztény országba gyakran más pogány kúnok, besenyők, tatárok s egyéb ásiai barbárok dúló csoportjai, Salamon, szent László s a többi királyok alatt; de m indenkor, kivált a lovagias szent László király alatt, győztesen verettek vissza, vagy csapatonként össze fogdosva az ország különféle tájaira telepi ttettek. Szent Lászlónak, a keresztény hit és egyház érdekében végbez vitt lovagias gyözedelmei emlékére magasztaló éneket szerkesztett a későbbi nemzedék, melyben így énekelgett az ajtatos magyar:

Te *tkatároknak* wag meg tereye,
magokath zagatád az *havasokat,*
the *pogánoknak* wag rethenetyk,
therekek mondoták féld félelmének,
the ky wagdolád az erethnekeketh,
el zagatád mynd ky gomlálád
nem wolth ydedben gonozol thewe
mert chak hyredre
mydenek rethektek —“ 1) .

Szintaz történt a később bevándorolt keleti pogányokkal, mint ezt, alkalmas helyen tárgyalni fogjuk.

Ez története eleink keresztelkedésének, melyet a nemzet ismételt vereségei, a keresztény lakosok és foglyok közreműködése, a római pápa és császár gondossága s főleg Pilgrim, szent Adalbert és szent Gellért hithírdetése, Gejza és szent István király engedékenysége, sőt utóbbinak erélyes kormányzása, oltalma, buzgalma és oktatása, a megtért magyar s bevándorolt idegen családok védelme, az ellentálló s a királyság ellen tusakodó vajdák megfékezése s a trónutódok, mint I.

[1]) A szent dal szerzője 1400- év táján élhetett. Régi magyar nyelvemlékek II. 6.1.

Endre, I. Béla, I. Gejza, szent László és Kálmán szilárd fellépése meggyökerített volt Magyarföldön. Ezen fejedelmek népeiknél erőszakkal is sürgeték a keresztény törvény behonositását. A tiszta meggyőződés s azon óhajtás alattvalóikat valólag boldogítani, szülte a rendszabályt, miszerint, ha másként nem lehete, erőhatalommal tiportak le mindent, mi gátként nehezité a pályát. Ama nagy eszme vezérlé őket, mely szerint az alant tévedésekben tespedő népcsoportokat magukhoz emelni és nemesíteni iparkodtak. Hogy e czélt elérhessék, a menydörgés hatatalmával is felfegyverkeztek, ha a szükség kívánta, hogy lesújthassák a vakmerő titánokat, kik ellenkezni bátorkodának.

E történet tárgyainak természetes sora most már megkívánja, miszerint azon tanokkal ismerkedjünk meg közelebbről, melyeket édes eleink ősi hitökkel cseréltek fel s melyek által műveltségeket s örök üdvöket munkálta a római keresztény egyház.

6. §. *Eleink által betanult keresztény hit· s erkölcstan.*

Tartalom: *Az emberi nemzedék anyagi és szellemi kapcsai, — A keresztény kinyilatkoztatások becse. — A népvándorlás zivataraiban Irland tartá f őn a keresztény tant; onnan jöttek az angolok, németek, magyarok térítői. — Téritök bánásmódja a magyar zendismus irányában; ennek keresztény átidomítása mellett a régi zeend hitnevek megmaradnak. — Ormuzd és Ármány teremtője; — Isten. — A szent Háromság tana. — A keresztény kath. egyház értelme, alapja; — szent Istvánnak ebbéli hite s Rómához ragaszkodása. — Sirontvli állapotok tana. — Szent*

Gellert beszéde a végítéletről.— Szentek tisztelete; — az imádóénak régi s mai értelme. — Keresztény erkölcstan; engedékeny lelkészek. — Bűvészek s kuruzsolók. — A keresztény tan hiányos ismerete eleinknél.

Az idők századain, mint az emberiség külön-külön pályakörein keresztül nagy, szent kapocs vonult át, mely a hájdánt a mostannal összeköti. Midőn egy részről szülés és egyesek életfolyama a nemzedékeket egybefüzi, más oldalról a lélek és kedély szerzeményei (ismeret és erkölcs), egyik évszázadból a másikba hagyományképen átszármazván, a szellemi nemzedékeket forrasztja egymáshoz és ha a tevékeny élet valamely részen kihalt, akkor Isten küldötte jósok kelnek fel és az oktatás erejével újjá teremtik azt; végkép csak ott szakad meg a kapocs, hol a szellem végső elsatnyulása által a lelki halál állott be.

Hervadhatlan örökzöld gyanánt fonja körül az emberiség haladását azon igazságoknak egymásból folyó gyöngysora, melyeket a keresztény kinyilatkoztatások foglalnak magokban. Az evangélium bőséges fényáradat gyanánt szállott az emberiségre, melynek különféle életviszonyain a sugár különféle irányok s tulajdonokra törve, a viszonyok különféleségéhez egyénileg alkalmazkodva s itt mint értelem tana, ott mint hivés zsinórmértéke, amott mint cselekvés szabálya, vagy társadalmi kötelékek rendezője, mindenütt pedig mint a jelennek vezércsillaga s a jövőnek pharosa világított, és az egyház közössége által a különböző színek s irányokból ismét egy teljes egészszé összefolyt.

Szélesen elterjedett Krisztus törvényének ismerete a roppant római birodalom három világrészéb en: de a IV. és következő barbár századok azt majdnem végképen elfojták.

Krisztus egyházának azonban a világ enyészetéig nem szabad szűnnie! Krisztus egyháza halhatlan! És midőn egész Európában a barbárok vad rohamai a keresztény egyház ültetvényeit elnyomták akkor annak egyik legszélsőbb végtagja, egy csak tizenötszáz négyszög mértföldre kiterjedett sziget, a szegény elnyomott Irland folytonos hü ápolással karoló fel a kereszténységet. Irlandból, hova a római s germán barbárok vándorlásainak pusztító árjai nem hatottak, az egyetemes elgázolás korában új hithirdetöket nyertek a brittek, onnan a németek, innen pedig, mint láttuk, a magyarok földe, hol az isteni tanoknak a zendismus eltorzított s bálványosságba merült nézeteivel s a szláv bálványossággal kellett küzdenie.

Őseink vallástanaival az egyház, mennyire lehetett, kiméivé bánt és csak ott járt el irtólag, hol az idegen, sőt ellenkező téveszmék a kereszténység felnövését akadályozhatók: itt már gyökerestül ki kellett szaggatni a tévedés okait. Egyébre nézve az ősi képzelet s fogalmakra alapító magas tanait, mint igazságokból kifolyó vagy összefüggő igazságokat. Mert ama nyers s bárdolatlan lelkekben is égett az igazság szomja; ama műveletlen elmékbe is jutott az egykor kinyilatkoztatott, de a hosszú hagyomány folyamában idegen anyagba mártott igazságnak akkor már elferdített öröksége. Van nyelvünkben sok szó meg kifejezés, mely keresztény fogalom szerint idomítva bár, az ősi pogányságnak korunkig föntartott emléke. Az *áldozat* eszméje minden vallás alaptana, pogány őseink vallási életében ismertes gondolat volt: ők *áldomásnak* nevezték a szertartásokat, melyek által a foszellemnek áldoztak. Zend vallástanával a magyar, ha azt oly tisztán megtartja vala (mit azonban barbár követőinek egyikénél sem találunk), mint szerzőjük szájából eredtek: a szellemiség oly fokán fogott állani, hogy még csak egy lépést kellett volna tennie s az igazság teljes ismeretéhez vezető ösvény végső mérkövénél ál-

landott. Ama zend közhithez, hogy a *nap, fold, tűz, lég* igen hatalmas géniuszok, még csak azt kellett javítva toldani: amaz óriási hatalmak, saj átlag *erők, csak teremtmények,* csak müvei az *egyetlennek,* a minden *lét* s *erő* forrásának. S mily összhangzást lelt föl régi s új vallásában a gondolkozó magyar? *Emberi áldozatot* hoznia nem kellett, ezt maga az Isten fia nyújtja vala; az új vallás *ünnepei* a természet évszakaival versenyt jártak; a Megváltó *fogantatása* a természet tavaszodtával, az *Úrnap* annak virágzásával, a *halottak* napja az ősz borultával megegyezett

A *magismus* alapelvét mással megtámadni s ledönteni nem kellett, mint az igének ama hatalmával, melylyel tizenöt századdal azelőtt (Krisztus szül, előtt 550. év táján) Istennek jósa, Jesaias, a parz zendismus fejedelmi képviselőjéhez, Cyrushoz élt: „Tudják meg, mindazok, kik a napkeletén, és kik a nap nyugatán laknak, hogy *nélkülem semmi sincs!* Én vagyok az Úr és senki más. En vagyok *&fény idomitója* és a *homály teremtője,* a béke szerzője és a gonosznak meghagyója 9. — Én vagyok az Úr ki mind ezeket müveli [2]). — *Isten,* eleinknél eredetileg, mint láttuk, *tüzet* jelentő szó, nemcsak elvontan s jelképileg a tűz jelentésére fogott ezentúl vétetni, hanem fo-

[1]) A keresztény tanítók óvatosan bántak azon eszmével, mely szerint Isten az *Ármánynak* is teremtője; mindennek mi jó, teremtője Isten; de a teremtett szabad akaratnak némelyei a roszba sülyedtek, mint ezt szent Gellért püspök adja elő: „Manichaei (zend elvű keresztény felekezet) dicunt, quod non omnia creaverit valde bona Dens, conantes ut bonorum, sic malorum omnipotentem asserere Creatorem. Dens vero boni Condi tor superadmittendus, non mali, quia creavit omnia valde bona· Igitur bonorum Conditor est, non malorum; in suis enim operationibus nil mali. Malum enim opus non est, quia non in essentia, neque ex essentia, ideo non factum. Hoc autem propter Manichaeum, qui dicit: quaedam a Deo, quaedam a Diabolo, quaedamque Dei bona, quaedam mala. Hymnus autem Sacer: Benedicite, ait, omnia opera Domini Domino.“ Deliberatio Gerardi supra Hymnum trium puerorum. Scripta et Acta 4. lapon.

[2]) Jesaiae 45, 6—7.

galma még tágasb tért nyerendett, a lehetőleg legtágasbat, az idő s tér korlátáit a végtelenbe meghaladót. A zend „Zeruane akerenéhöz[tf] vagyis a *korlátlan id'ohez* hasonló leendett az, kit *Isten szónak keresztény értelme* illet, de még azon különbséggel, hogy *Zeruane akerenét* nem kellett úgy mint a zendek, személytelenül képzelni, hanem mint *személyes,* a világegyetemtől különböző, ezt bizonyos időben *teremtő örök lényt.* — És bírjuk nemzetünk első hitoktatói egyikének, t. i. Pilgrin érseknek hitvallomását, VII. Benedek pápához 974. évről, melyből láthatjuk, mire tanitattak légyen eleink mind azon hitczikkekben, mik az *Ahura Mazdeo* és *Ármány — Fény* és *homály tér emlőjének,* vagyis, a keresztény tan szerinti *Istennek* természetét, lényegét s tulajdonságait illetik. A világegyetem teremtője, ura, föntartója s kormányzója a *szent Háromság,* vagyis, nem három Isten, hanem három személy — *Atya, Fiú* és *szent Lélek* — mind a három *egy* Ur Isten; Atyától született a Fiú, Atyától és Fiútól származott a szent Lélek [1]. Szent István, fiának teljes hittant előadni épen nem akarván, a szent Háromság tanáról Pilgrim hitvallomása szerint beszél[2]).

1) „Confiteor et credo sanctam atque ineffabilem Trinitatem, Pattern Filium et Spiritum sanctum unum Deum naturaliter essc Filius a Patté generationem accepit et ob hoc Filium de Patte natum sine initio confiteor. Spiritum etiam Sanctum, qui est tertia in Trinitate persona, unum, atque aequalem cum Deo Patre, ac Filio credo esse Deum; unius substantiae, unius quoque naturae, nec tamen genitum vei creatum, sed a Patre Filioque procedentem, amborum esse Spiritum. Nec enim procedit ad sanctificandam creaturam, sed ab utrisque procedere monstratur; quia charitas, sanctitas amborum esse cognoscitur, et nec Pattis tantum, nec Filii tantum, sed similiter Patris et Filii Spiritus Dei. [tf] Piligrin levele. Fejérnél Cod. dipl. I, 263. 1.

2) Fides, de qua loquor haec est: ut patrem, Deum omnipotentem, factorem totius creaturae, et unigenitum eius filium, dominum nostrum Jesum de Maria virgine, angelo nunciante, natum, et pro totius mundi salute in crucis patibulo passum, et spiritum sanctum, qui per prophetas et apostolos et evangelistas loquutus est, unam deitatem perfectam, indissolubilem, incontaminatam esse firmiter credas, et sine omni ambigui-

Krisztus törvénye tanítá, mikép az emberek közti különbség, a fold s ez élet javai, alárendelt, mulékony dolgok; az ember hazája — ezen siralom völgyén túl — az *ég.* Ekkép az embereknek bármikép különböző milliójai egy sorsra jutnak, mert egyenlő alkotásnak s eredetűek, egy családot képeznek. Az eredetileg egy családból származó emberek külön nemzedékké váltak el s, mi legszomorúbb, eredetök egyazon ságának tudatát is elveszték; annál kevésbé táplálhaták a reményt, hogy az eredeti egység még valaha vissza fog helyeztetn i. E visszahelyezés megtörtént már s Krisztus tana egy, az egész világot átkaroló társadalmat alkota, melybe az egység öntudatát kereső s biró emberek számíttattak. E szerint az egykori nemzetiségek jelentése változott s külön nemzetünek csak az új társadalmon kívül álló hivatott: a zsidó, a muhamediek, izmaeliták s. a. t.

A kath. egyház alapja, mely nélkül annak fogalma és szerkezete összedől, Krisztusban, mint eleven, emberektől személyesen ismert, Istentől világra küldetett s emberi testben létezett, az emberi nem váltságaul elhalt s az Atyához visszament Isten fiában helyezett tudomány- s hitből keletkezett. Az Evangéliumból merített s állapított ezen s ily hithez érczkapcsokkal lánczolva áll fon a kath. egyház. Ezen és ilyen hiten kívül nincs kath. egyház. A többi, mit ez egyház a hitágazatokban tanít, mind amannak szükséges kifolyása, úgymint az

taté teneas. Haec est fides catholica, quam (sicut Athanasius dicit) nisi quis fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit* Si aliquando infra tuam inveniantur potentiam, quod absit, qui hanc collationem sanctae Trinitatis dividere, vei minuere, sive augere conabuntur; hős ipsos scias esse haeresiarchae servos et non sanctae ecclesiae filios. Tales vero nee nutrias, nee defendas, ne tu etiam videaris amicus et fautor. Huiusmodi enim viri sanctae fidei filios omnino reddunt morbosos; et istam novellám sanctae ecclesiae plebem miserabiliter destruunt ac etiam dissipabont. Hoc ne fiat principaliter cura.“ S. Steph, monita ad filium. Cap. 1

első emberpár vétke 3 az eredendő bűn öröklése, mely nemünknek a bünsuly s büntetés alóli kiváltását szükségeié. Ama hitben foglaltatik Isten kinyilatkoztatásának összege, mely az édenben megkezdve, Krisztusban kifejtve, a szent Lélek által folyton befejeztetik a világegyetem végnapjáig.

Ezen egyház központja a római anyacgyház, mint a melylyet az apostolok főnöke, szent Péter, alapított s holtáig kormányzott vala; a római anyaegyház főnöki vezetése alatt vannak a többi országok s nemzetek egyházai. Krisztus egyháza, noha mindenkor új ivadékot szerez, — így tanít első szent kilyunk, — mégis bizonyos helyeken régi gyanánt fenáll. Ez szeretett fiam! honunkban még csak fiatal s új: ennél fogva gondosabb és szemesb őröket szükségei, hogy ama jó, melyet végeden irgalmában az isteni kegyesség adott, elmulasztásod s gondatlanságod által romlásnak s veszendőbe ne menjen. Mert valaki a szent egyház méltóságát kevesbíti vagy piszkolja, az Krisztus testét iparkodik csonkítani. Maga az Úr mondá Péternek, kit azon szent egyház őre s mesterül rendelt: „Te *Péter (szikla)* vagy és ezen sziklára építendem az én egyházamat“[1]) E szellemet tanu-

[1]) Post fidem Ecclesia *secundum tenet locum* a capite nostro scilicet Christo prius seminata, deinde per eius membra utique Apostolig sanctosque Patres transplantata et firmiter aedificata, atque per totum orbem diffusa. Et quamvis semper novam pariat prolem, in certis tamen locis quasi antiqua habetur. Haec autem fill charissime! in nostra Monarchia adhuc quasi iuvcnis et novella praedicatur, atque idcirco cautioribus evidentioribusque eget custodibus, ne bonum, quod divina dementia per suam immensam misericordiam nobis concessit immeritis, per tuam desidiam etpigritiam atque negligentiam destruatur et annihiletur. Nam qui minuit aut foedat s. Ecclesiae dignitatem, ille Christi corpus mutilare nititur. Ipse enim Dominus dixit *Petro, quern custodem magislrumque eidem posuit s. Ecclesiae:* Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam. Se ipsum quidem nominabat pctram, verum non ligneam, vel lapideam, super se edificatam Ecclesiam dixit; sed populum acquisitionis, gentem electam divinam, gregem fide doctum, *Baptismale lolum, Chrismate unctum,* sanctam super se aedificatam Ecclesiam dixit et appellat. Si quia

sítják amaz érdemes férfiak, kik nemzetünk első hitoktatói valának. Pilgrim érsek a fenemlített hitvallomást VII. Benedek pápához küldé 1); szent István a római pápaszéknél magát mint új kivet jelenti, hódolatát küldi, s ennek elfogadásáról tanúskodó választ, jogokat, egyházrendezési hatóságot nyer; a „sanctissimus Apostolicusnak“ hírnökeit ismételve tisztesen fogadja s jelenlétekben egyházakat alapít[2]), Ide ezélzott az őskori magyar plébános, midőn holt hívét az örök nyugalomba kisérve imádkozék: „es uimágyuc szent *péter urot,* kinec odút hotolm ovdonia es ketnie, hug ovga mend w bűnét. “ — Szent Istvánnak a kath. és apostoli hit, és egyház követelését tárgyaló törvénye ismeretes. De eleink a *katholikus* nevezetet, úgy látszik sokat nem használták, s elégelték a Christianus vagy Krestan szóból képezett *keresztién* czimet, mely alatt a *római anyaegyház hitét* értették, mint ezt egyik 1512-ki magyar szerzetes gyönyörűen magyarázza: „Mj kyk Cristusnak nevét viseljök és cristusrol mondatonk kereztiénöknec, tahát tartozónk ütet követnünk, mert egéb képen igaz keresztyénöknec nem mondatonc. De ha ütet akaryoc követni, tartozónk a hitöth hynni és megtartani, hog ky hitnec ágazattyában csak eggikben ha valaki megfogyatkozandic, öröcké kárhozic de nem csak hynni, hanem megtartani és megérteni^ [3]).

Sorban következnek most a keresztény hitnek római előadások szerinti ágazatai. Van ez élet után más, örök élet s ennek

infelix huius sanctae Ecclesiae membra vei parvulos scandalizat, dignus est, ut deiieiatur de potestatis dignitate, et maneat extra Ecclesiam iustorum, in illa mundiali miseria, sicut Ethnicus et Publicanus. — S. Steph. Deer. I. 2. fej.

[1]) Ordinis ac nominis carismatis praerogato sanctae Romanae sedis universalis, Benedicto pontifici PÚgrimus, sanctae Laureacensis Ecclesiae humilis servitor fidelitatem precum, devotumque servitium. Notum fieri dignetur vobis, summe sacerdotum Praesul ·“ id. h.

[2]) Pécsegyházi okl. 1009-ből. Fejér Cod. dipL I. 291. 1.

[3]) Szent Anzelm bölcseség könyve, 156. s köv.

helye vagy a *„paradisum niugalma“* másképen *mennyország* (munhi uruzág), vagy a (szláv nyelv szerint megnevezett) *pokol* (pucul), hol *„urdung“* (ördög) országa rémeskedik s honnan, a Megváltó mondása szerint, nincs szabadulás. Ezeken kívül még *harmadik* hely is van a síron túl, a *büntisztulda*, melyre czéloznak mind azon emlékeink, melyekben a *megholtak lelkeiéri* imádság vagy alamizsna nyújtása stb. rendeltetik. Az említett ösmagyar lelkész így temeti halottját: „Wimágguc uromc isten kegilmet ez lelicert. húg iorgossun u neki, es Kegiggen, es bulscassa mend w bűnét És imádságát e végfohászszal zárja be: „zoboducha wt *urdung* ildetuitvl es *pucul* kinzotviatwl és vezesse wt *paradisum* nugulmabeli es oggun neki *munhi* uruzag bele utót es mend iovben rezet[tf] 1) .

Őseink térítői a hit ágazatait nem mindenkor elbeszélve B a kandi sokáságnak valami új fontosságot mondólag adák elő, hanem mint bizonyos, mindenek előtt kétségtelen igazságokra csak figyelmeztették a pogányokat. Mint egykoron szent Method a bolgárság előtt, úgy sz. Gellért a legnagyobb hatást eszközölhette, midőn a magyaroknál a végnapon tartandó egyetemes istenítéletről szónokolt. „Nosza! gyűljetek a nagy Isten vacsorájához — mondá — jertek, hogy a királyok húsát egyétek, és a népvezérekét s a vitézekét és a lovakét, meg azokét, kik rajtok ülnek — Mind valamennyien, kik eleitől fogva létéztek maiglan, a hirdetők szavával e vacsorára hivatvák, meg hivatnak jelenleg és fognak hivatni, miglen tartatni fog.

1) Ide czéloz sz. István is, midőn 1037. évi levelében így nyilatkozik „donamus pro anima nostra et párén turn nostrorum, tam antecedentium, quam subsequentium, ut Deus et b. Petrus Apóst· Domini ab omni vinculo delictorum nos solvat.“ (Fejér Cod. dipl. I- 332. 1.) Továbbá midőn 1025. évben a veszprémvölgyi zárdát „pro spiritual! salute mea, coniugis, ac prolium mearum et Patriae totius“ alapító (U. o. 312. I.) — *Kn.*

Azért valaki a meghívás órájában a vőlegénnyel nem jövend a menyegzőre, azután jöhetni ne reméljen! A vacsora, melyről szólok hozzád, amaz órát jelenti, midőn a jobbján állóknak mondandja Isten: jöjjetek Atyámnak áldottai, vegyétek az országot, mely a világ kezdetétől számotokra kész. A szentek akkor eendik a királyok, a népvezérek, a vitézek, a lovon ügetök és szabadok s a kicsinyek és nagyok húsát.[u] A szentírás ezen erős képét magyarázólag aztán így alkalmazta: „Mert látandják Istennek igaz és rettentő ítéletét mindazok fölött, kik életöket s erkölcseiket a roszban tölték, a szegényeket elnyomták, kik hatalmasok voltak a gonoszságban, kik az oktalan állatok indulatait s kegyetlenkedéseit és a gőgös roszlelkek müveit utánozták, kik Isten szolgálatában maradni, a bűn rabigáját elhagyni és Isten hitében s művében jeleskedni vonakodtak. Ilyenek húsát enni, olyanok ítéletét s vesztét várni, a szentek joga.“ Hivatkozik aztán az Apocalypsis 6. fej. 10. versére, hol a némely emberek ördögi gonoszsága- s kegyetlenségére megindult jámbor üldözöttek így sóhajtoznak töl: „Mikor, ó szent és örök Isten! boszulandod meg vérünket, mely a föld lakosaitól ontatott[l]). A *szentek tisztelete* és *segédül hívása* minden nyomon mutatkozik eleinknél, de *imádásnak* nem mai, hanem ősi értelemben neveztetik. Most már egyedül Istent illető fohódolatot jelent; a magyar kereszténység első századaiban tágasb köre vala s bármily *kérést, folyamodást* — egyházi kifejezéssel *imádkozást* — jelentett. A gyászimádságban olvassuk: „vimagguc szén achscin mariat. es bovdug michael archangelt. es mend angelc. húg *uimaggonoc erette* és vimagguc mend szentucut húg *legenek neki seged uromc seine eleut,* húg isten iv uimadsaguc mia bulsassa w bűnét.“ Legjobban

1) Deliberatio Gerardi super Hymn. 3. pueror. Scripts et Acta Ger. 102.1.

fejezi ki a magyar egyháznak a római s más kath. egyházakkal ebbeli közös hitét s gyakorlatát az 1512-ki magyar kézirat, hol „az zyz máriához való imádság“ így hangzik: „Azzonom ziz ana mária. Kérlek tégödet atte zent coronádnac és zent coronázatodnac érdömére és zent zylésödnec méltóságára, hog *esedozyél* a mendönható istennec előtte és neryed byneymnek bocsánattyát és zent lélöknec malazttyát, hog én életömeth végezhessem ydvösségömre el és hog énneköm méltolyék uram iésus cristusnac ö áldoth zenth teste erők idvösségömre és neryed ayétatosságnac malazttyát és hog háborúságot békeséggel zenvedhessec el és ez élet után láthassam az én terömtő istenömeth és az én megváltó uramath, az áldoth iésus Cristust erők életben, Amen.[tf]

Ezen hittani rendszerhez kiegészítő rész gyanánt csatlakozott a keresztény erkölcsi törvényhozás. Már szent István hirdeté a jó cselekedeteknek mulhatlan szükségét az üdvösségre,). A rósz cselekedet *vétek, bűn,* mely *büntetést* vonz maga után. A. vétkek megbánása s a *gyónás,* a sülyedett halandónak helyreállási eszköze; elégtétel testi sanyargatásba^ (durva öltözet, böjt, virasztás), meg imádkozás s alamizsnában áll.

Az erkölcsjobbulásnak szigorú hirdetőit gyakran érte üldözés, melytől azonban vissza nem riadtak a magyar térítők. Szent Gellértnek, bármint is oltalmazá őt a király kegye, sokat kellett tűrnie azoktól, kiknek, hogy javulhassanak, gálád életfolyamát a keresztény erkölcstan szigora szerint kár-

[1]) Qui false credunt, vei fidem in bonis non implent et ornant operibus (quia fides sine opere moritur) nec hic honeste regnant, nec in aetemo regno, vei corona participant. Si vero scutum retines fidei; babes etiam galeam salutis. His quidem armamentis contra inyisibiles et visibiles legitime dimicare poteris inimicos. Nam ait apostolus: non coronabitur, nisi qui legitime certaverit. Deer. I, c. 1.

hoztatá. „Jaj nekünk hittanítóknak, — mondá ő — ha mi az erkölcsi romlás hatalmának ellent nem állunk. Pannóniánkban ugyan eféle engedékenyek (conniventes) sokaktól kedveltetnek s valaki az erkölcsfajulásnak nem talál kedvezni, az mindenektől üldöztetik: mégis boldog és szerencsés csak az, valaki az igazságot böcsüli, mely a világ semmi gyűlöletétől nem tart“ [1]) Bal hiedelmek, szokások, szertartási gyakorlatok, leghosszabb ideig a köznépnél maradnak fön, mi a magyar ösvallással is történt s ilyeneket századokon keresztül gyakorolt hitoktatás, sőt törvények által sem irthatni ki teljesen. Ezek ellen az egyház mindjárt 1016. évben kikelt, midőn a bűvészet s az ebből származó balgatag szokások eltörlését országos törvényül javaslá s kieszkozlé. Szent István második könyvében áll: „Ha *boszorkány* találtatik valahol, bírói törvény szerint az egyházba vezettessék, hol a papnak adatik át, megböjtöltetés s hittanulás végett; böjtölés után haza bocsáttassák. Ha másodszor ugyan e bűnben rajtéretik, hasonlólag böjtöltessék meg; aztán pedig mellén, homlokán s hasán az egyház kulcsával kereszt idomban égetve bélyegeztessék s úgy térjen haza. Harmad ízben adassék át a bíráknak[u] [2]). A boszorkányokon, azaz önképzelmes büvésznökön kívül voltak, kik a roszlélek, az *ármány* vagy *urdung* — mint őseink irák — befolyásával másoknak árthatni véltek. Ezek ördöngös (malefici) nevezet alatt a törvénykönyvekből ismeretesek, valamint a *bűvülők (venefici),* a kik ármány készítette *ír* vagy *ital,* meg kiátkozó s lélek-

[1]) Vae autem nobis, qui contra istiusmodi imperium incitare non formidamus. Nullos tam caros nostra Pannonia cönsuevit habere ut tales. In illa vero, qui istiusmodi differt favorare, non differtur ab omnibus insectari. Beatus autem, et felix, <Jui in hao parte neminem honorat, nisi veritatem, quae nullám inimicitiam mundi timet. Deliberatio Gerardi id* h. 73. lapon.

[2]) S. Steph, decretor. L. 2. cap. 31.

idéző mondókával emberen, barmon ártalmat okozhatni hittek; a *nyilalók* vagy *sorsvetök* (sortilegi) a jövendő dolgoknak nyilvetés s más botor eszközök általi megtudásával kérkedtek. Ily ámitók nagy becsben állottak az együgyü pogányoknál, mint ezt a Névtelen és Thuróczi több helyen bizonyítják, s *Vatha Rásdija, Jánus* (a 1062-ki gyűlésen) kuruzslói, bűvészei a. a t. kétségen kivűl helyzik.

A magyarság igaz vallása s valódi fölvilágositása körül elvitázhatlan érdemet szerze a clerus, midőn a fonnevezett gyűlésen országul határoztatá: „Isten teremtményének minden gonosz sértések előli biztosítására a tanács végzése szerint gonosz kuruzsolók s bűvölök megfélénkítésére azt határozzuk, miszerint senki se merészeljen gonosz ártalom vagy büvölés által (maleficio aut veneficio) bárkit is elbolondítani vagy megölni. Ha pediglen valamely férfi vagy nö ezentúl ilyenekre vetemednék, adassék ki a kárositottnak vagy szüleinek kezébe, kik kényük szerint bánjanak vele. Valaki pedig *sorsvetésen,* úgymint hamu s hasonló szerek használatán rajta éretnék, ilyent a püspök ostoroztatással javítson“ [i]).

Könnyen képzelhető, hogy a megkeresztelt nemzedék vallástudása igen *hiányos* volt s az ember szeliditése s művelésében jelentkezni szokott hatását legott nem teremhette meg. Eleinte vagy épen nem, vagy csak igen kevés egyház vala, hol az igét hallgatni; ritka és ezért roppant drága volt a könyv, melyből azt meríteni lehetett, s még kevesebb az ember, ki belőle olvasni s tanulni tudott volna. A Hiszekegy, a tíz isteni s öt egyházi parancsolat, az Úr imádsága, mit betanulni kellett, s miből az új hívek vallásismerete állott, elégséges leendett talán, ha legalább az észt és szivet tisztán meggyőzte volna. De már Gejza fejedelemről írják, mikép keresztény korában is

[1]) U. o. 32. fej.

még ősi isteneinek áldozgatott a midőn e miatt mint látszik Pilgrimmtől megintetett, válaszolá: „Kincseim bőségben vannak, van szabadságom s annak gyakorlására teljes hatalmam“ [1]) Szent Adalbert pedig hosszú ideig és foganatlanul ajálkozott, miszerint egyházának magyar vidékében szabadon hirdethesse az evangéliumot, s midőn ezt végre el is érte és oktatott, a megrögzött nézetek- s tévedéseket csak lassan és csekély eredménynyel sikerült javítania, és csak árnya volt az a kereszténységnek, mit a magyar nemzetnél létesíthetett[2]). *Bálványossággal* kevertetett a fertőzött vallás, mond Adalbert életirója [3]), s a barbárságnál is rosszabb volt a lanyha és sem hideg, sem meleg kereszténységé [4]).

[1]) Ditmar szerint.

[2]) Acta SS. I. 219.1.

[3]) „Intermiscebatur cum paganiemo pollute religio, et coepit esse deterior barbarismo, langvidus et toepidus Christiam3mus[u] ir sz. Adalbert másik életirója Stiltingnél 80. lap.

[4]) Hogy őseink az igaz római kath. egyházra tértek, a mondottakon kívül egyebek s bizonyítják. így például világos nyomok vannak a *hét szentségről:* így a *keresztség és bérmálásról* sz. Istvánnak fönebb 287.1. 1. jegyz. idézett szavain kívül tanúskodik ugyan sz. Istvánnak Gellérthez intézett e mondata: „Nullum enim defectum in temporalibus necessariis paciemini, tantummodo exercitate in Christi obsequio officium vestrum predicando, *baptizando* ac infideles ad Christum convertendo“ (S. Ger. Ser. et Acte 325.1.) Továbbá Hartvik: „Huné Deo dilectus Adalbertus Episc. *chrismati baptismate* secundum *credulitatis suae veritatem* intinxit.“ Az *oltárt szentség és utolsó kenetről* ugyan Hartvik: Rex dilectus (sz. István) in medio iacens, *accepta uncti'one spirituals sacramenti,* sanctem a ni mám, *corporis et sanguinis D. N. Jesu Chr, vialico* recreatam tradidit*“ A
ggónásról sz. István: „Tilos (papok) enim Deus humani generis constituit custodes, fecitque speculators animarum ac totius ecclesiasticae dignitatis *ac divini sacramenti dispensatores et datores. — — In manus enim illorum posita est potestas ligandi nos in peccatis et a peccatis solvendi.* (Deer. I. 3. fej.) Az *egyházi rendről* sz. István: Testamentum enim sempiternum stetuit illis Deus *eosque segregavit-ab hominibus* et sui nominis atque sanctitatis fecit participes et ab hominibus interdixit reprehendendos esse per David Deificum Regem: Nolite tengere Christos meos. lile autem tangit Christos Dei, qui contra divinum atque Canonicum institu-

tnm *uteri ordinis* viros falsis criminibus foedat atque in publicum protrabit? (U. o.) A *házat tágról* ismét s?. István: „Ut genus utriusque sexus certa lege et absque iniuriis maneat et vigeat; et in hoc Begali Decreto statútum est: ut si quis protervitate praeditus, propter abomination nem uxoris pátriám effugerit; uxor cuncta, quae in potestate mariti ha-. bebantur, possideat, dum velit exspectare virum et nemo in aliud coniugium earn cogere praesumat. Sed si sponte nubere velit; liceat sumptis congruis vestimentis et dimissis ceteris bonis ad connubium ire. Et si vir, hoc audito, redierit, ne liceat sibi aliam ducere, propter suam culpam, nisi cum licentia Episcop? (Deer. IL 28. fej.) továbbá ugyanerről tanúskodnak eme fejezetek: Deer. II. 14. fej.: De his, qui suas occidunt uxores. 24. fej·: De viduis et orphanis. 25. fej.: de raptu puellarum. 27. fej.; De his, qui petunt ancillas alienas in uxores. 29. fej.: De furto mulierum ma· ritatarum.

Őseink kath. hitéről tanúskodnak továbbá a *böjtrlili* rendeletek: „Si quis *quatuor temporum* ieiunia, cunctis cognita, camem manducans violaverit, per spatium unius hebdomadae inclusus ieiunet? (Sz. István Deer. II. 9. fej.) „Si quis in *text a feria,* ab omni Christiánitate observata, carnem manducaverit, per unam hebdomadam inclusus ieiunet? (U. o. 10. fej.) Továbbá a *zarándoklótok,* mik hogy nagy mérvben történtek, ez. Istvánnak Róma, Ravenna, Konstantinápoly és Jeruzsálemben épített zarándokházai tanúsítják. (Fejér Init Rcl. 153.1.)

Mennyire őrködtek az egyház szokásai és törvényeinek megtartása felett, szintén ez. István törvényei tanúsítják; így például a *vasárnap megiilétéröl:* „Si quis presbyter vei Comes sive aliqua alia persona fidelis *die dominica* invenerit quemlibet laborantem, abigatur; si vero cum bobus; tollatur sibi bős et civibus ad manducandum detur; si autem cum equis; tollatur equus, quem dominus bove redimat, si velit, et idem bos manducetur, ut dictum est; si quis aliis instrumentis, tollantur instruments et vestimenta, quae, si velit, cum cute redimat? (Deer. II. 7. fej.) „A sacerdotibus vero et comitibus commendetur omnibus villicis, ita ut ipsorum iussu *omnet concurrant die Dominica ad Eccletiam,* maiores et minores, viri et mulieres. Exceptis illis, qui ignes custodiunt. Si quis vero obstinatus remanebit; vapulet et depiletur[u]. (U. o. 8. fej.) „Si qui ad Ecclesiam venientes ad audiendum divinum officium ibidem hóra *tolennilatit Mittarum* inter se murmurant et caeteros inquietant, exponentes fabulas otiosas et non intendentes ad divinas lectiones cum ecclesiastico nutrimento: si maiores sunt, increpati cum dedecore expellantur deEcclesia· Si vero minores et vulgares, in atrio Ecclesiae pro tanta temeritate coram omnibus ligentur et corripiantur flagellis. (U· o. 18. fej.) A *gyónót elhanyagolásáról:* „Si quis obstinatus est (quod absit ab omni Christiano) ut nolit confiteri sua facinora, secundum suasum Presbyteri; hie sine omni divino officio et eleemosynis iaceat, quemadmodum infidelis. Si autem parentes et proximi neglexerint vocare Presbyteros et ita subiaceat absque confession e morti; ditetur orationibus et consoletur eleemosynis; sed parentes

Inant negligentiam ieiuniis, secundum arbitrium Presbyterorum. Qui vero subitanea periclitantur morte, cum omni ecclesiastico sepeliantur honore. Nam occulta et divina indicia nobis sunt incognita“ (U. o. 11. fej.). A kér. *hit megtartásáról:* „Si quis *observatione Christianitatis* neglecta et negligentiae stoliditate elatus quid in earn commiserit; iuxta qualitatem offensionis ab Episcopo per *disdplinas Canonum* iudicetur. Si vero rebellitate instinctus, renuerit sibi impositam poenam sufferre; iterum eo iudicio restringatur, etiam usque septies. Tandem si per omnia resistens et abnuens invenietur, Regali iudicio, scilicet *Defensori Christianitatis* tradatúr.“ (U. o. 12· fej.). *A papok tiszteletben tartásáról:* „Testimonium Laid adversus Clericum nemo recipiat. Nemo etiam quemlibet Clericum in publico nisi in Ecclesia examinare praesumat.“ (U. o. 3. fej.) és: „Scitote fratres cuncti, quod supra omnes laborant sacerdotes. Uqusquisque enim veatrum suum fért laborem proprium; illi vero et suum et singulorum. Ideo sicut illi pro omnibus vobis, ita et voe omnes pro eis summopere laborare debetis, in tantum, ut si neccssitas fuerit, animas vestras pro eis ponatis“ (U. o. 4. fej.) E szempontból indulva ki, rendelte el sz. István *a tizedadást* is: „Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo det. Et si quis decimam etiam abscondit, novem solvat. Et si quis decimationem Episcopo separatam furatus fuerit, diiudicetur ut fúr, ac huiusmodi compositio tota pertineat ad Episcopnm (U. o. 52. fej.) De viszont ez intézkedése folytán követelte aztán az egyháziaktól is, hogy kötelmeiket pontosan teljesítsék, mint sz. Gellérthez intézett e szavai tanúsítják: „Nullum enim defectum in temporalibus neeessariis paciemini, tantummodo *escercitate in Christi obsequio officium vestrum, praedicando, baptizando, ac infideles ad Christum convertendo.“* (S. Ger. Ser. et Acta 325. 1.) A szerzetesektől pedig különösen követelte szabályaik megtartását; így mondja 1024. évi levelében: „Ipsum monasterium (S. Adriani de Zala) devotionis affectu sequestratum, *propter réligionis disciplinam devote ser·vandam et ab ipsis fratribus, in eodem conversantibus, devotius tenendam et custodiendam* fundavimus.“ (Fejér Cod. dipl. I. 310. 1.)

A vallásügyre vonatkoznak végre sz. Istvánnak több tilalmai. Ilyenek: A *gyilkolás*; „de his, qui suae occidunt uxores; (Dect. II. 14. fej.) Siquis autem *casu* occiderit aliquem, duodecim pensas auri persolvat, et *sicut Canones mandant ieiunet.* Si vero liber alicuius occiderit servum, reddat alium servum vei pretio componat et *secundum Canones ieiunet.“* (U. o. 13. fej.) „Si quis accensus ira ac fcuperbia elatus spontaneum commiserit homicidium, sciat se secundum senatus nostri decretum 110 daturum auri pensas, *Ipse quidem homicida secundum institutionem Canonum ieiunet.* (U. o. 16. fej.) De servo interfecto ab altero servo; — de redemptione homicidae servi; — „Si quis hominem gladio occiderit, eodem iuguletur gladio— de debilitatione membrorum gladio facta; — de eo qui gladio percussus vulnus accepit; — de gladii evaginatione sine vulnere. (U. o. 36. 37. 46. 47. 48. fej.) — *Hitszegés és hazugság:* „Si quis valentium fide commaculatus, corde pollutus, iuramento confractus, per-

iurio addictus invenietur, *perdita manu* periurium luat aut 50 iuvencis manum redimat. Si vero vulgáris periurus extiterit, manu amputatus punietur aut 12 iuvencis redimetur, *et ieiunet, ut Canones mandant“* (U. o. 15. fej·); — *lopás:* de calumniatoribus Aulae; — de his, qui mendacia inter duos aulae familiares astruunt. (U. o. 53. 54. fej.) „Si quis servorum semel *furtum* commiserit: reddat furtum et *redimat nasum* quinque iuvencis, si potest: sin autem non abscmdatur“; — Si furtum, abscissus naso commiserit, redimat aures 5 iuvenc is. Si tertio ommiserit furtum, careat vita.“ (U· o. 39. 40. fej.), — de furto liberorum semel bis et ter comisso; (U. o. 41. fej.) — *Felségsértés* (U. o. 51. 6. fej·); — *személyét szabadság* (U. 0. 20. 25. fej.); — *tulajdonjog hántása* (U. 0. 30, 33, 23, 42, 44. fej.) stb. Mindezek bőven tanúsítják, mily nevetséges s mennyi tudatlanságot vagy inkább rósz akaratot árul el Hetényi azon állítása, hogy sz. István nem a *katholikus* vallásra térité őseinket. (Fejér Init. Rel. 168. L). — *Kn.*

II. FEJEZET.

A keresztény tan fentartására szolgált

7. *a szent egyház.*

A keresztény tan, melyet a Lorch-passaui érsek, utóbb a prága-polessovi püspökök megyés hatósága s felügyelő vezetése alatt német, morva, olasz papok és benedeki szerzetesek a magyar nemzetben meghonosítottak: a maga fontartására és szabályainak teljesíthetésére mindenek előtt keresztény oktatókat és vallásszolgákat szükségelt, ez oktatóknak pedig oly helyzet és segédszerekre volt szükségük, melyek által annak megszilárdítását, fonmaradását biztosítsák, gyarapodását elősegítsék. Krisztus tanának ilyetén íontartása folytonos istentisztelet és népoktatás által eszközöltethetett csak; de istentiszteletre és népoktatásra istenes gyüldék, népoktatók és tanhelyek kivántattak. Mindezekről a keresztény szent egyház a maga intézeteivel bőségesen gondoskodott. Az örök üdvnek istentisztelet általi munkálására rendelt gyülhely, egyszersmind a nép keresztény tanhelye, a *szentház* volt, melyet a hitoktatók latin nyelvével a magyar ember közönségesen templomnak nevezett. A templomban egybegyült község — hellen-latin szóval — eklézsiának, magyarul gyülekezetnek vagy közönségesen egyháznak hivatott; egyház aztán templomot is, meg a keresztény vallásszolgák és népoktatók testületét is jelentette.

Minden keresztény egyház vagy templom elrendezésében azon anyaegyházak szerkezetére néztek az alapítók, melyből az új vallási s erkölcsi élet forrásozott vala, és melyet a nemzetek a keresztény tan hiteles, tiszta, romlatlan, apostoli forrásnak hittek, milyen gyanánt a világ nagyobb részében a *római*

anyaszentegyház teszteltetett. Ezen anyaegyház hívei sorába vétetett fel, mint láttuk, a magyarság: és a keresztény tan fentartására alapítandó egyházintézetek a római anyaegyház szerint fogtak rendeztetni. A templomi istentisztelet s népoktatás rendszeritése végett a magyarföldet *egyházmegyékre* kellett felosztani, hol apostoli hatalommal felruházott érsekek és püspökök vezető igazgatása és gondviselése alatt egyházi, szerzetes testületek, egyes lelkészi állomások — plébániák — vagyis oly hivatalok alakíttattak, hol az egyes szentházak körül lakozó községek keresztény oktatását és lelkivezetését egy vagy több lelkipásztor azaz népatya vagy *plébános* teljesítette.

Az istentisztelet s keresztény népoktatásnak a magyar nemzetnél foganatosított rendszeresítését a következő szakaszok rövid sora rajzolja.

1. §. *Magyar érseki s püspöki székek alapítása.*

Tartalom: *Szent István tizenegy egyházmegyéje; Esztergom érseki megye; Győr, Veszprém, Pécs, Vácz, Eger, Kalpcytíj Bács, Csanád, Várad, Gyulafehérvár, Zágráb, Nyitra, Szerém, Bosnya, Milkó; — a magyar szent koronához tartozó egyéb püspökségek.*

Krisztus apostolainak tizenkettős száma szerint *tizenkét magyar egyházmegye* alapításán tervezgetett szent István [1]); valójában pedig csak *tizenegyet* alapított[2]), melyek összesen tekint-

[1]) „—dudum enim voluntatis mee fuit, ut duodecim episcopatus, quos in regno meo *etatuere decreveram,* episcopis implerem“, így Gellérthez sz István. Scripta et acta S. Ger. 325· 1·

[2]) „Provinciae in *decem* partitus episcopatus, *Strigoniensem* eccle-

ve, mind Prágától vagy Poleasovtól, mind Lorch-passautól független s különálló, ezekkel nem fiú — hanem testvérképen szövetkezett egyházak leendettek, a keresztény római anyaegyháznak amazokhoz egyjogu gyermekei. Az ezen értelemben alapított magyar egyháznak vezető főnöke a magyar király székvárosában *Esztergomiján* fogott székelni, mely méltósággal felruházott első magyar főpap 998. táján az *érseknek* czimzett *Domokos* vala, 1) kitől szent István a koronát vévé[2]). A magyarok *anyaegyháza* Esztergom várában épült s *Boldogasszony és szent Adalbert* nevére avattatott fel, mint ezt az esztergomi fökáptalan 1397-ki visitatiója vallja[3]). III. Béla korában, 1188—1198. évek közt, a lángok áldozatja lévén, Jób érsek fényesen újra felépítő 1) · a török ostrom 1543-ban, a keresztény viadal

Siam *metropolim* et magistrum caeterarum fore constituit.“ Hartvik. — A *római* és *magyar breviárium* szintazt tartja, t.i. Esztergom érsekségén kívül tiz püspökségnek tett alapítását. V. ö. Katona Hist. Due. 737.1.

[1]) Pannonhalmi oklevél 1000 évből. z

[2]) Sanctissimus rex Stephanas et beatus Ladislaus rex, Vngariae reges, nostri patres et praedecessores, ordinaverunt, vt de omnibus proventibus regalibus, rex Vngariae, quicunque fuerit a Deo *coronatu» per eedem Strigoniensem,* in signum cath. fidei decimam solvere deberet Aeppo Strig·, *a quo fidem baptismatie et coronam receperunt“* Imre király 1198. évi levelében. Fejér Cod. dipl. II. 324. 1.

[3]) „Ipsi Domini Praepositus et Capitulum concorditer et uno ore responderunt, quod sicuti ipsi scire possunt, ipsa Ecclesia Strigoniensis fundata fuit per b. Stephanum Regem Hunfaruaw, qui fungebatur legatione sedis Apostolicae de latere et fundavit sub vocabulo B. Mariae V. et s. Adalbert! et erexit in Metropolitans, Caput, Matrem et Magistram aliarum Ecclesiarum Regni Hunfaruaw, constituens Archiepiscopum in Praelatum et Caput, Capitulum autem in membra·“ Batthyányi Leges Eccl- III. 302.1.

4) *Imre* király 1198-ki oklevele szerint- Fejér Cod. II, 325. 1. — A Jóbféle basilicának az 1543-ki és 1594-ki török és keresztény ostromok pusztításaiból fenmaradt diszkapuja (porta speciosa) Barkóczy érsek korában 1764-ki pünkösd h. 2-án a torony omlása alatt darabokra tördeltetett s lassankint széthordatott és *így* csupán emlékből s az ismét öszverakott romok után lehetett régi alakjának hiányos képét szerezni, mely is Máthes (Arx Strigon. 32. 1) ábráján szemlélhető.

1594-ben romba dönték a magyarok díszes anyaegyházát, a régi ősök ezen szent emlékét; mai nap a helyen, hol hajdanta a Boldogasszony s Adalbert nevű szentház állott, az új basilica emelkedik. ·

Kétféle méltóság s hivatal diszító mindjárt elejétől fogva az esztergomi érseket: *érseki,* mely által a nemzet többi egyházára gyakorolt hatóságot, és *püspöki,* mely az esztergomi egyházmegyében rendes egyházi föhivatal vala.

A magyar vármegyék, melyekre az esztergomi érsek *püspöki* hatósága e korszak folytában kiterjedett, *Esztergom, Komárom, Pozsony, Bars, Hont, Zólyom, Árva, Thurócz, Liptó, Szepes, Torna, Oömör* egészen, nagyobb részben pedig *Nyitra* és *Nógrád. A* IV. Béla korától fogva a Tisza partjaira telepített kunok egyházi gondviselése szintúgy, mint a XV. században felbomlott milkói egyház erdélyi része is Esztergomhoz csatoltatott; püspöki hatóságába vonattak azonfelül mintegy *százhét,* országszerte létező, úgynevezett kivételes plébániák [1]. Esztergom egyházmegyének terjedelmét, melylyel az Árpád és vegyesházi királyok alatt bírt és e korszak végén valójában létezett, hitelesen meríthetni Pázmánynak 1629-ki megyés zsinatát illető irataiból, melyeket ő az esztergomi káptalan 1397-ki visitatiója és más javadalmi jegyzékek nyomán a végett szerkesztett, hogy az egyházmegyének régi állapota az akkorival összehasonlíttatván kitűnjék, mennyit nyelt el belőle az ozmán barbárság és a hitújítók szakadálya [2]). Pázmány szerint tehát Esztergomhoz tartozott, a keblebeli káptalanokon kívül, a *pozsonyi,*

[1]) Oláh Miklós ősi jogokra támaszkodván, az 1562-ki megyei zsinatára annyit hívott öszve, közte a török alatt levő négy budai, *egy* pesti, sárospataki, jászói, levelűi, pápai, marmaros-szőlősi stb. plébánost. Péterfíy Cone. Π, 149.1· Ugyanazokat sorolja a maga püspöki hatósága körébe Pázmány, 1629-ki megyés zsinata leírásában. U. o, 268.1.

[2]) »Vix enim decimam Dioecesis partem Turcae et sectae residuam fecerunt» mondja Pázmány. Péterfíy Cone. Π. 266.1.

szepesi, ó-budai, budafelhévvizi, titeli, hatvani, fehérvári, aradi, dömösi, szebeni prépost, *brassai, szebeni, kisdi* és *sassini* dékán, több prépost és apátság, 107 *kivételes plébánia,* azonfelül 50 *rendes plébánia* a *székegyházi* főesperességben, a *nyitraiban* (Nyitra, Thurócz, 8 Árva megyei) 128, *nógrádiban* 110, *gömSriben* 84, *honthiban* (Liptó vármegyeiekkel) 110, *barsiban* 60, *komáromiban* 42, *sasváriban* 23, *zólyomiban* 16, *thornaiban* 25 1), *pozsonyiban* 116, *szepesiben* 147, a tiszaparti *kunok* közt pedig 34, — öszvesen *több mint 1100.* plébánia [2]). Mint emlittetett, ezen számokat s az ezeknek megfelelő helyneveket régi, hiteles iratokból aknázta ki *Pázmány;* némelyeket önmaga sem ismert már, másokat hibás írással közölhetett csak, de közölt még is, mint olyanokat, melyek hajdanta valóban léteztek, de a harczok viharai által elpusztittatva már csak neveik ismertettek [3]).

[1]) „Archidiaconus de Thorna habét sub se parochos viginti quinque, *quo 8 non invenit nominatim coneignato8.*

[2]) Pázmány id. h.

[3]) Ez érsekségre vonatkozó munkák irodalma: *Szentiványi Márton.* Catalogue AEpporum Strig. Dissertatio paralipomenonica rer. Hung· ex parte I. decadis III. excerpta Tyrn. 1699. 62. — *Szörény Sándor.* Nova se* ries AEppor. Strigon. Tyrn· 1717. 8-o. — Fundamenta et Arguments AEppi Strig. contra praetensam exemtionem Praepositi B. M. V. de Alba-Regali 1718. föl. — *Bel Mátyás.* De sede AEppi Strig. Poeonii collocata· Capitulum Strig- Tyrnaviam delatum, eius auctoritas. Notitia Hung- Novae. Bécs 1735. fol· I. 462- és II· 28.1- — *Bonbardi Mihály.* De Metropol. Basilica et AEppi juribus in arcem Strigon. Sacerdotia Strigon. et singularis de Canonicis Montis S. Thomae Crisis. Quaedam de AEppis et AEppatus Strig. praerogativis, necnon Metr. Canonic. Collegio- Topographia magni R. Hung. Bécs 1750. 160. 162- 166- 1. — *Schmitth Miklós.* AEppi Strigon. Tyrn. 1758. 2-ik kiad, két köt. 8-o- Az első kiadás névteniil. Tyrn· 1752. föl. — *Ambroaovszky Mihály.* Catalog. Primatum R- Hung, seu AEppor. Strig. Appendix ad compend. Chroúol. Hung- Agriae 1758. 8-o 39. 1. — *Széle88 György.* Descriptio Inscriptionum Eccl. Metr. Strigon. cognominatae Szép Templom. Strigonii 1765. föl.?— *Turóczy László.* Ungaria suis cum regibus Tyrn. 1768· 4-o 79—144.1. — *Pray György.* AEppatus Strig. Specimen Hierarchiae Hung. Pozsony. 1776.1. 1.1. — *Bábái Ferencz.* AEppi Strigon. compendio metrico deducti. Tyrn· 1776. 8-o. —

Győr városában a kereszténységgel legjobban megnépesitett Dunántúli kerületnek másik székegyháza volt; római gyarmat és castellum, „Ad Arrabonem[a] név alatt ismeretes. Az egyház, melyet szent István a Boldogasszony tiszteletére felajánlott, az erről tanúskodó emlék (t. i. a vánkosra támaszkodó s templomot felajánló királyt ábrázoló rézkép) maiglan látható, e kép az 1033. évszámot viseli, melyben a kép és egyház

Papánek György. Nomina AEpporum Strigon. De regno regibusque sclavorum. Pécs 1780. 4-o 150—156.1. — *Bárnkopf lynácz.* De Jure coronandarum Reginarum Hung* Disquieitío. Névtelenül Pozsonyban 1792. föl. Itt e jog a prímásnak tulajdoníttatván, ellenében e czáfirat jelent meg: Reflexiones ad disquisitionem de Jure coron. Regin. Hung. Pest é. n. 8-o. Ebben a veszprémi püspök joga védelmeztetik. — *Szvorényi Mihály,* Strigbniense Capitulum s· Georgii. Hist. Eccl. Hung. Amoenitates Győr 1795. 8-0· V. 244. 1. — U. ő. Strigon. Capit. s· Thomae E. M. U. o. 250.1. — U. ő. Strigon. Cap. s. Steph. Protomart. U. o. 247. 1. — *Lehotzky Endre,* AEpisc. Strig. Stemmatographia Hung. Pozsony 1796. 4-o I. 41.1. — *Perényi Ferencs.* Castrum aureum Strigon.—Laurus AEpporum Strigon.— *Kovachich.* Strigonium. Jndices reales in decreta R. Hung. Buda 1806. 8-O· 338. 1. — *Szvorényi Mihály.* Purpura Pannonica compendio. Eger 1811. 8-0. — *Baranyay Ferencz.* Disquisitio Not. ant. Cittis Strigon· et Arcis AEppalis. Pest 1820. 8-o. E munkát bírálat alá vette Fejér György y. jegy, alatt a Tud. Gyűjt. 1821. Vili. 90.1. Baranyay erre újra kiadta munkáját ily toldalékkal: Az esztergomi vár iránt kifej thetendö régiségeknek újra felvett szemre tétele, y. álorczás támadásai ellen. 1823. 8-o· Erre ismét Fejér felelt Tud. Gyűjt. 1824- IV. 92.1- — Fejér mindkét bírálatát névtelenül adta ki, de hogy csakugyan ö irta, később maga is bevallja 1. Index Codicis dipl. stirpis Arpad. Buda 1830. 380. 1. — Die Festung Gr an. L. Hormayr és Mednyánszky Taschenbuch 1821. 138.1. — *Máthes János.* Veteris arcis Strigon. deseriptio. Esztergom 1827. 4-o. — *Láner Ferencz.* Dissert, inaugurate de Juribus Primatis R. Hung. Pest 1830. 8-o. — *Fejér György.* Stephanus Rex fundator Eccl. Metr. Strigon. Religionis et Eccl. apud Hung. Initia. Buda 1846. 4-o. 107. 1. — *Fejér.* AEppi et Capitulum Strigon. Index. Cod. dipl. I. 34. 59. 80. 100. 112. 130. 134. 159. 167. 188. 195. 219. 230. 244. 249. 269. 282. 303. 312- 330. 337. 352. 355. 1. II. köt. 41. 305.1. továbbá Cod. dipl. VII. II. 264.1. *Czinár Mór.* Index Codicis dipl. Fejér 424. 518. 1. — *Bar lay Gusztáv és Ede.* Magyarország prímásai. Buda 1847. 8-o. — *Paluyyay Imre.* Esztergomi érsekek méltósága, birtokai s megy éj ök kiterjedése, az érsekek névsora. Magyarország legújabb leírása. Pest 1853. 8-o II. 49—75.1. — *Jerney János.* Esztergomi

elkészült 1): de az egyházmegye tervben még a koronázás előtt, voltaképen pedig nem sokkal utána, 1009. év előtt jegyeztetett ki. Ezen évben szent István országos főpapjai s nagyjai, meg Azo püspök, pápaszéki követ stb. körében Győrött a pécsi egyház határait tűzte ki. Pécs, Veszprém és Esztergom egyház megyéje ez évben meghatározva lévén, a győri egyházmegye határai *Győr, Mosony, Soprony* és *Vas* megye körül tűzettek ki 1). Legközelebbi szomszédja volt.

főkáptalan. A Káptalanok és Konventek története. Magyar Történelmi Tár. II. Pest 1855. 8-o 48.1. — *(Zalka János)* Memória Basilicae Strigon. Pest 1856. 4-o. — *(Zalka János)* Emlékkönyv az esztergomi főtemplom felszentelésére. Pest 1856. 8-o. — *Török János,* Magyarország prímása. Pest 1859. 4-o. — *Zalka János, Az* eszterg. érsekek s Magyarország prímásainak névsora. Szentek élete I. 1859. VIII. 1. — *Katona István.* Analecta de Strigonio. Magyar Sion I. 561. 641.1. — *Knauz Nándor.* Az esztergomi érsekek 1272—1279. Magyar Sion I. 9· 1. — *Knauz Nándor.* Az esztergomi főegyháznak árpádkori okmányai. M. Sion I—III. folyamaiban és külön két füzetben. — *Botka Tivadar.* Tanulmány az esztergomi érseki megye első határairól és területiumáról. M. Sion II. 241. L — *Franki Vilmos.* Adalékok az esztergomi érsekek primási, született követi s főkorlátnoki joga kifejlődésének történetéhez. M. Sion IV. 641. 721. L Ellene irt *Kováts Józs.* A primási joghatóság és a kalocsai érseki szék. Pest 1866, 8-o. — *Palkovics György.* Annales Eccl. Metr. Strigon. 3. köt. és Adparatus ad Hist. Eccl. Strig. pars I. Biographia· 1. köt. 4-o. Azonkívül igen sok ide vonatkozó, továbbá a püspökségek, apátságok stbről szóló kéziratot hagyott maga után. Mind megvan az esztergomi könyvtárban. — *Bél.* De AEppatu Strigon. Catalog. Mse. Bibi. Szécheny. Sopron 1825. I. 325.1. — *Bél.* Commentariolus de AEppatu Strigon. Cottus Strig. című kéziratában 196.1. Megvan az esztergomi könyvtárban. — Deductio Jurium AEppi Strigon. kézirat a Nemzeti Múzeumban. CataL Mse. Bibi. Széchenyi II. 91.1. — *Bdrnkopf Ignácz.* Elenchus Diplomatám ad seriem AEpporum Strig. deducendorum ab a 1000—1526. — Ugyanő. Chronicon AEpporum Canonicorum Strigon. et alia ecclesiastica. Mindkettő kézirat az esztergomi könyvtárban G. J. I. 10. 11. sz. — *B&rnkopf Ignácz.* De Jure AEporum Strigon. coronandi Reginas Hung, kézirat 1790· Az esztergomi könyvtárban. — *Heliser Józs.* Descriptio Cottus Strigon. 1827. kézirat az esztergomi főegyházi könyvtárban. — *Kn.*

[1]) Pray Specimen Hier. I, 308.1.

[2]) Kovács Ignácz a győri püspökség felállítását 1001. évre helyezi. L. Magyar Sion III. 161—181. 1. — Irodalma imez: *Szentiványy*

Veszprémben a szent Mihály főangyal tiszteletére 1000. év táján épült székegyház [f] melynek alapítványát első királyunk a sóli sz. István vértanú kápolnában, 1009-ben saját kezével alá irta ö gyűrűje képével megerősítette 1). *Veszprém* ősi keresztény város Magyarföld ön, szláv fejedelmek székhelye 1); nevét (mint látszik) a pogány hajdanból, Perun vagy

Catal· Episc. Jaur. Diss. par· 73.1. — *Károlyi Lurincz.* Speculum Jaur. Eccl, Győr 1747. föl. — *Bonbardi.* De principe Jaur. Basilica. De Episc. Jaur. Topogr. 148- 150. 1- — *Turóczi.* Eppatus Jaur. Ung. suis cum Reg. 168. 1. — *Pray.* Eppatus· Jaurin. Hierarchia I. 308. 1. — *Jani Arrabonensis.* Dissert, de Jaurino. Bécs 1782. 8-o.— *Bomanus a B. Venantio.* Syllabus Praesulum Jaur. Győr 1794. 4-o. — *Baicsi Jdn.* Bregettias sive poéma in memor· Praesulum Jaur. Komárom 1794. 8-o. — *Lehotzky.* Episc. Jaurin. Stcmmatogr. I. 55. 1. — *Kovachich.* Jaurin. Eppus Jndices 167.1. — Nagy Győr Jelességei. Tud- Gyűjt· 1820· IV. 3. 1. — Supplementum ad Syllabum Praesul. Jaur. ab Romano a S. Venantio confectum. Győr 1822. 4-o— *Lukdcsy.* A győri püspöki megyének leírása· Tud. Gyűjt. 1824. IV. 60. 1. — *Czech János.* Győr vármegye főispányairól. Győr 1827. 8-o· Megbírálva Tud. Gyűjt. 1827. X. 104. 1. és újra Horvát Istvántól. U. o. 1828. II. 98.1. — W. L. (bizonyosan *Walther László.)* Némely ösmeretek a győri püspökmegyéről, bebizonyításával annak, hogy Takaró Gergely a győri püspökök sorában helyet nem foglalhat. Tud. Gyűjt. 1833. VI. 3. 1. — *Fejér.* Eppatus Jaurin. Rel. Init. 124. 1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Jaurien. Index Cod. dipl. I. 36. 62. 101. 112. 131. 134- 160. 168. 189- 196. 220. 231. 245. 249. 270. 283. 305. 315. 332. 353. 357. 1. II. 166. 321. 1. továbbá Cod. dipl. VII. II- 268.1· — *Czinúr.* Index 204. 520. 1. — *Ráth Károly.* Győr városa története a tatárjárástól az Árpádok kiholtaig· Magy. Múzeum 1852. 616. 1. — *Jerney.* Győri káptalan. M. Tört. Tár. II. 54. b — *Knauz Nándor.* Nehány sor Győrről. M. Sion I. 793. 1. — *Kovács Ignácz.* A győri püspökség megalapítása. M. Sion III. 161. 1. — U. a. A győr egyházmegye első főpásztora. U· o. IV. 28. 1· — *Bél.* Epporum Jaur. Catalog. Hist. Cottus Jaur. kézirat az esztergomi könyvtárban. Hist. I. aa. 59. 148. 1. — *Keofejö György.* Conscriptio Eppatus Jaur. 1783. föl. kézirat a nemzeti Múzeumban. Catal. Mss. Bibi. Szécheny. I. 716.1. — *Kn.*

[1]) Fejér Cod. dipl. I, 289. 1.

[2]) Fabula est — feleli Pray Ganoczynak Epist. Exeg. 29.1. — quidquid de Pannonia a Svatoplugo occupata et *Vesprimiensi illius sede* hactenus narrasti et deinceps narrabis.[u] — Lásd a 77. levő " * 1) jegyzetünket. Horvát István egészen ellenkező nézetben van a többi íróktól. Szerinte mind az, mi az „Anonymus de Conversione Boioariorum et Ca-

Perem (villám istene) tisztelet helyének (Vés Peruna) nevéről kölcsönözte 1); régi emlékeinkben *Bespremnek* iratik. A nagy s híres keresztény erösítvény, hol szent Method is tartózkodott egykoron, egyház nélkül nem vala; a magyar uralkodás alatt gyakran fejedelmi székhely, Koppány vágyainak egyik czélja, azután Gizela királyné különös előszeretete- s gondjában találtatik. Az ősi keresztény kápolna körül épített veszprémi székegyház Gizelának tulajdoníttatík * 1) . Főpapjának püspöki ha-

rantanorum“ után a magyarországi Szalavár, Pécs, Szombathely, Mosburg stb· egyéb pannoniai városokról állíttatik, mind hibás nézeten alapszik s e helyek nem Pannóniában, hanem Salzburg körül léteztek, ezért tartoztak a salzburgi érsekség hatósága alá. A sz. Mihályféle templomot, mely ez Anonymus szerint „in proprietate Chezilonis[L] létezett s mely közönségesen a veszprémi templomnak vétetik, szerinte Karinthiában kell keresni. S így szerinte szláv fejedelmek sem laktak a még nem is létezett Veszprémben. Kézai Simon azon állítását, hogy Szvatoplug vagy Marót „in Castro, quod Bezprem nominatur,“ lakott, úgy értelmezi, hogy itt *Pozsonyt* kell érteni, mely régi nevén Breusburgnak=Brezesburgnak, magyarul Bezprémnek, neveztetett (L. ily czímú értekezését: Veszprém nevéről. Tud. Gyűjt. 1821. III. 44. 45. és 69.1.) — *Kn.*

1) Lásd 1) jegyzetünket a 125. lapon. Figyelmet érdemel Fejér véleménye: „Beeprem nomen esse personale, alias Brecislaus, nullum est dubium. Brecislaum Pannóniae, e comendatione Arnulfi Imperatoris dominatum fuisse, e História conversionis Carentanorum novimus: an non huic potius arx conditori nomen debcat, quam fonti albo, Germania Weisz-Brun, decidant Philologi.“ (Rel. Init. 120. 1.) Horvát István pedig ezt állítja: „Veszprém vára neve is valóságos keresztnév; — Veszprém vára nevét Boleszlaus lengyel királynak *Bcszprém* nevű fiától nyerte, kinek Judith, Gejza vezér leánya és sz. István testvére, volt édes anyja.[α] Különben is Beszprém nevet egynek tartja a Brecislaus=Wratislaus szóval; de Fejértől annyiból eltér, hogy szerinte Veszprém vára sz. István előtt nem létezett, sőt a sz. István által épített sz. Mihály temploma „hamarább állott, mint a veszprémi vár.“ (F. i. h. Tud. Gyűjt. 1821. III. 51. 68.1.) Fejér imént említett véleményét lásd a Tud. Gyűjt. 1838· II. 93. lapon. E két, csak a személyre nézve eltérő véleményt úgy akarja Dinnye'sy Mihály (Tud. Gyűjt. 1839. XI. 92—96. 1.) összeegyeztetni, hogy Veszprém nevét Fejér Brecislausától, a Horvát által felhozott Brecislaustól pedig a 16· szepesi városok közt levő Veszprémet származtatja. —*Kn.*

* 1) A veszprémi templomot kétségkívül Gizela épité. Ezt Írja ugyanis Hartvik: „Prae cunctis tamen domus episcopatus Vcszprimiensis,

tósága *Veszprém, Fehér, Pilis, Somogy* és *Zala* vármegyére ter-

quam ipsa (Gizela) a fundamento coeptam, omnibus sufficientiis ad servitium Dei in auro et argento, vestimentisque multiplicibus nobiliter adornavit.“ (Praynál Epist. Exeg. 18.1.) Gizela Pray legvalószínűbb véleménye szerint, bár miként barczoljon is Ganoczy Passau mellett, e veszprémi templomban temetkezett is, Adelaid, sz. László nejével, ki e templomnak szintén jóltevője volt. (Pray Diatribe 128.1.) S innen van, bogy a magyar királynék különös előszeretettel voltak e templom iránt, sőt különös kegyumöi is, mint Ágnes királyné 1290. évben tanúsítja: „Nos Ecclesiae Vesprim, *cuius speciális sumus Patroni, in qua est sedes reginalis*[u] (Pray Epist. 21.1.). Ugyanezt mondja Zsigmond király 1425. levelében: „Cuius ecclesiae illustres Hunfaruaw Reginae specialiter sunt Patroni“ (U· o. 20. L). — Ez egyháznak egyik fődiszét Ágnes királyné fönebbi szavai „in qua est sedes reginalis[a] mutatja. E szavakat Pray így értelmezi: „Forte Palatium Veszprimii, aut (s ez valószínűbb) sedes peculiaris sive thronus reginis in Ecclesia isthic peculiaris fuerit“ (F. h. 21.1. b. jegyz.). Másik előjogát így adja elő IV. Béla: „Sicut ipsa Vesprim. Ecclesia prae caeteris regni nostri Ecclesiis singularis privilegii praerogativa meruit obtinere *reginalem Celsitudinem sacro diademate insignire, sic et ipsarum aulae Cancellaria annexa siói realiter* et possessa hactenus inconcusse cum 500 marcarum salario, de reginalibus solvendo redditibus annuatim gaud ere debeat et perpetuo gratulari.“ (Pray Diatribe 18.1.) — E püspökség birtoka minden bírói hatóság alól fel volt mentve. Sóiban 1009. évben kelt alapító levele máig is ismeretes (Fejér Cod. dipl. I. 289. 1.). Egyébiránt, hogy e püspökség már előbb létezett, sz. Istvánnak 1001. évi okmányából láthatjuk: „Et ne adhuc Ecclesia S. Michaelis (a veszprémi) vacua esse videretur, vei Episcopus Parochianus iniurias, querimoniasve in collectione decimarum pateretur; ei curtem, quae vocatur Cortou tradidi.“ (Fejér f. h. 281.1.) — Irodalma ez: *Szentiványi.* Catal. Episc. Wesprem. Diss. Par. 74.1. — *Bonbardi.* De Vesprim. oppido eiusque Antistitis praerogativa. De Episcopate Vesprim. De principe Vesprim. Templo. Topogr. 133.134.1. — *Turóczi László.* Eppatus Veszprém. Ungaria suis cum Regibus Tirn. 1768. 26.1. — *Pray.* Episcop. Vesprim. Hier. I. 260.1. — *Róka János.* Vitae Vesprem. Praesul. Pozsony. 1779. 8-o. — *Lehotzky.* Episc. Vesprim. Stemmatogr. I. 64. 1. — *Kovachich.* Vesprim. Eppus. Jndices 420.1. — *Fejér.* Eppatus Vesprim. Bel· Init. 119. 1. — *Fejér* * Eppi et Capit. Wesprim. Index Cod. dipl. I. 36. 65.102.112.132. 135. 161. 168. 189.197. 221. 233. 245. 250. 271. 284.306. 318.333. 354.358- 1. II. köt. 186. 843.1., továbbá Cod. dipl. VII. II. 272.1. — *Czinár.* Index 482. 523.1. — *Beke Kristóf.* Anecdota a Chr. Beke eruta ac Historiae Cath. Eccl. Vespr. ínserta. Fejérnél Cod. dipl. IX. VII. 631. L — Zaláud és Thadenka avagy némely egyházi dolgok felvilágosítása IV. Béla Üdéjében. Egyházi Tár.

jedett; Pécs egyházától *Ólma* 1) (ma *Almás)* vise választó el. Az 1332-ben szedett pápaszéki tized jegyzéke szerint ezen egyházmegye a *veszprémi* foesperességben 33, a *budaiban* 29, a *fehérváriban* 61, a *somogyiban* 130, a *zalaiban* 93, a *segusdiben* 146 stb. plébániát számlált[2]).

Pécs, római gyarmatnévvel *Sopianae*, később Quínjue *Basilicae, végre Quinque Ecclesiae s* ennek a táj lakosok szájában divatos *Piet Kosteli* szláv megnevezéséből *Pécsnek* hivatott 1) székegyháza a római négyfokú — quadriburg — castellumból átalakítva, szent *Péter* apostol tiszteletére alapíttatott, 1009-ben [3]) 1) . Határait szent *István* a Tápé, Sió, Kupa (ma Kopány), Kopus (Kapós), Ólma (Almás) vize és Kőárok[4]) közé teszi, mely határvonal *Tolna, Baranya, Valpó* és *Posega* vármegyét foglalja " 1) .

1821.1. 184.1. II. 170.1. III. 177.1. IV. 176. 1. — *Jerney.* Veszprémi káptalan. M. Tört. Tár. II. 80. 1. — Extractus diplomatám Cod. dipl. Fejér Ecclesiam Veszprém, concern. Kézirat az esztergomi könyvtárban VIII· g. — *Kn.*

1) II. *Endre* oklevele szerint. Pray Spec· Hier. I, 227. 1.

2) Pray Spec. Hier. I, 263.1.

[3]) Fejér Cod. dipl. I, 291.1. .

4) *Probus* imperator szerémi vízvezetéke, Pray szerint. Hier. I, 228.

5) Szerdahelyi (Chorographia 224.1.) „a Peucinis populis" Peucennek véli, „unde vernaculo idiomate etiam hódié vocatur Pécsium." Ez állítást azonban Koller (Prolcgom. 3. 1.) kétségbe vonja: „Peucen a Peucinis populis traxisse non legimus ömaga azonban a névről határozottan nem nyilatkozik, csak annyit mond: „videtur prius Civitas appellata fuisse Hungarico sermone *Pöcse,* subin mutata pronunciandi ratione *Eécs* dici coepisse [u] (U. o. 1. jegyzet). Jankó János (Pécs rövid leírása, Tud. Gyűjtemény 1822. I. 44.1.) a tót *peth* szótól származtatja. — *Kn.*

* 1) Koller a pécsi s többi sz. István által alapított püspökségekre vonatkozólag általában ez elvet tartja: „Indubium est, Episcopatus decern, quos inter erat Quinqueecclesiensis, non serius, quam anno 1000. confirmatos a Papa fuisse.[u] (Prolegomina in Hist. Eppatus Quinqueeccl. 71.1.1. jegyz·). — *Kn.*

* 1) irodalma: *Szentwányi.* Catalog. Episc. Quinqueeccl. Diss. párái. 71.1.—*Bonbardi.* Fundatores Cittis et Basilicae Quinqueeccl. De pallio Quinqueeccl. Eppis per Calanum emerito, ac primo sedis huius Antistite.

Váczon a Duna s Tiszaközi egyházak egyike már szent István korában tündökölt; hatósága *Pest,* külső *Szolnok,* meg *Nógrád* és *Csongrád* vármegye részére terjedett Római gyarmathely volt ez is, mint felfedezett sok kövei s pénzeiből világos; Ó-Buda, Visegrád, Esztergom, Pest közelléte emelé a helyet s népességét. I. Béla fiai Gejza, László, és rokonuk Ottó herczeg, veszélyes napjaikban *Váczon* találkoztak[2]), és I. Gejza 1074-ben a szentbenedeki monostort alapítván, ennek a *„váczi szent Mária püspökségé* tiszaparti határaiban is adott javakat[3]), mely idő tájban ugyan ezen Gejza a váczi boldogasszony egyházat, úgy mint az *óbudait* is emelte. E körülmény adott alkalmat azon véleményre, mintha magát a püspökséget is I. Gejza alapította volna 1) .

De Szakmario, Janó Pann. ac Andrea Duditio Eppis. Topogr. 268. 269.
271.1. — *Turóczi L.* Episc. Quinqueeccl. Ung. suis c. Reg. 176. 1. — *Pray.* Episc. Quinqueeccl. Hierarchia I. 224.1. — *Koller József,* História Eppatus Quinqueeccl. Pozsony. Pest. 1782—1812. hét köt. 4-o. — *Szvorényi. Mihály.* Quinqueeccl. Cap. s. Joann. Bapt. Hist. Eccl. Ung. Amoenitates V. 239.1. — *Lehotzky.* Episc. Quinqueeccl. Stemmatogr. I. 57. 1. — *Koller József.* Prolegomina in Hist. Epp. Quinqueeccl. Pozsony. 1804. 4-o. — *Kovachich.* Quinqueeccl. Indices 281. 1. — *Jankó János.* Pécs sz. kir. városnak rövid leirása. Tud. Gyűjt. 1822. I. 38. 1. — *Egyed Antal.* Pécsi püspökmegyének rövid esmértetése. Tud. Gyűjt. 1824. I. 58.1. — *Aigl Pál.* Hist. brev. Capituli Quinqueeccl. 1838. 4-o, keményen megbírálta *Szalay Antal* a Tud. Gyűjt. 1839-iki folyamában. — *Haas Mihály.* A pécsi püspökök sorozata. Baranya emlékirat. Pécs 1845. 8-o. 280.1. — A pécsi káptalan, u. o. 291.1. — *Fejér.* Eppatus Quinqueeccl. Rel. Init.
121.1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Quinqueeccl. Index Cod. dipl. I. 36. 63. 102.131.160.168. 189.196. 221. 232. 245. 270. 284. 316. 332. 339. 354.1. II. köt. 172.330.1., továbbá Cod. dipl. VII. II. 270.1. — *Czinár.* Index 371. 521. 1. — *Jerney.* Pécsi káptalan. M. Tört. Tár. II. 66.1. — Topographia historica brevissima Dioecesis et seminarii Quinqueeccl. 4-o. Kézirat a Nemzeti Múzeumban. Catal. Mss. Bibi. Széchény. III. 433.1. — *Kn.*

[1]) Pázmány szerint· App. 1. id. h. 266.1.

[2]) Thuróczi Chron. II. 52. fej.

[3]) „Partes dividuntur inter Comitatum Cseringradensium et episcopatum Sanctae Máriae Vaczensis“ Fejér Cod. dipl. I, 434.1.

[4]) Thuróczi Chron. 2, c. 52. „Rex igitur Gejza fundavit Ecclesiam

Az Eger patak pariján emelkedő régi vár szent János apostol nevét viselő székegyházat nyert szent *Istvántól 1)* és *Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Zemplin, Szabolcs, Ung, Beregit,*

Vadtnsem non autem solum Ecclesiam illám, verum etiam Bttdentem". Thuróczinak e szavaiból csak annyit lehet helyesen következtetnünk, hogy Gejza csak úgy alapítá a váczi *templomot,* mint a budait* melyről pedig épen Thuróczi mondja, (Chron. II. 31. fej.) hogy sz. Istvánt *kezdé* építeni, de be nem fejezhette; sőt Gejza sem fejezte be, mert Thuróczi világosan ezt mondja róla: „Fost múltúm temporis sanctissimus Rex Ladislaus, nepos eiusdem b. Stephani, illud opus consummavit." Tehát Thuróczinak fönebbi szavaiban nem a váczi *püspökségről,* mely sz. István müve, hanem csak a *templomról* van szó- (L. Fejér Rel. Init. 130.1. és Pray Hierarchia I. 331.1.) Irodalma: *Szentiványi.* Catalog. Episc. Vác. Diss. paral. 77.1. — *Bel.* De Episc. Vác. Epporum, qui poterant eruderari, nomina et actus Urbis et Episcopes detrimenta a Mohács, clade. Not. III. 113. 114. 133.1. — *Bonbardi.* De Oppido et Eppatu Vác. Topogr. 534. 1. — *Timon.* Vaciensis Eppatus. Imago nov. Hung. 39. 1. — *Turóczi L,* Episc. Vác. Ung. suis c. Reg. 188. 1. — *Pray,* Eppatus Vac. Hierar. I. 330. 1. — *Bóka János.* Alt und Neu Waitzen. Pozsony. 1777. 4-o. — *Lehotzky.* Episc. Vác. Stemmatogr. II. 62. 1. — Defence. Hist. Eppatus et Cittis Vác. Pest, é· n. föl. — Nova recensio Antistitum Vaciensium föl. — Ab*vachich.* Vácién. Eppus Jndices 403.1. —' *Nagy Imre.* Vátznak leírása. Tud. Gyűjt. 1818. IV. 2. 1. — *Fejér.* Eppatus Vác. Rel. Init- 129.1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Vaczien. Index Cod. dipl. I. 36. 64. 102. 132. 160-168. 189. 221. 245. 270. 284. 306. 317- 332. 340. 354. 357.1. IL köt. 181-336. 1., továbbá Cod. dipl. VII. II. 271.1. — *Czinár.* Index 470. 522.1. — *Jemey.* Váczi káptalan. M. Tört- Tár. II. 75.1. — *Kn.*

1) Az egri püspökség alapító oklevele elveszett ugyan, azonban IV. Béla király alapíttatását egyenesen sz. Istvánnak tulajdonítja: „sancta mater ecclesia Agriensis, in honorem s. Joannis Ap. et Evang, dedicate, cuius fundator et dotator sanctus rex Stephanos primícerius regni Hung, et Apostolus praecipuus, miro modo fuit et est." (Fejér Cod. dipt IV. III. 34. 1.). Sz. István és sz. László, ki által „foecundioribus fructibus et possessionibus lautioribus eadem Ecclesia exstitit ampliata", e püspökséget oly fényre emelték, hogy *„super omnes ecclesias cathedrales regni Hung,* per tót donationes et libertates, per sanctos reges donates et concesses, *sedebat, vt domina gentium, in sede maiestatis suae, diademate pulchritudinis decorata."* Birtokai minden adó és szállásolási tehertől fel voltak mentve, jobbágyai egyedül a püspök hatósága alá tartoztak. Végre azon ritka előjogban részesült, hogy „sí aliquo tempore reges Hung. *quateor filioa habuerint, episcopus Agri éne is,* qui pro tempore fuerit, *quartern custodiet, prout hoc a sanctis regibus exstitit ordinatum et statútum".*

Szathmár, és (részint) *Ugocsa* vármegyére, utóbb *Marmarosra* is terjesztő hatóságát [1]) .

Kalocsának szent István emelte nagy *Boldogasszony* székegyháza ma már csak nagyságának kevés romladékban fönlevő nyomait mutatja. Első püspöke, Hartvik világos tanúsága szerint, Astrik apát, a sz. király római követe a szent koronát hozta el. Egyházmegyéje *Zsolt* és *Bodrog* vármegyét *Kis-Kunságot* és *Csongrád* nagy részét (Szegedet) zárta magába [2]) .

Talán ezért volt a püspöknek az egész egri megyéből befolyó adónak tizede odaengedve. Irodalma: *Szentiványi.* Catalog. Eppor. Agr. Dissert. Farai. 68. 1. — *Bonbardi.* De episcopatu Agrien. et Capitulo. Topogr. 521. — *Schmitth Miklós.* Eppi Agrien. 1768. 3. köt. 8-o. — *Turóczy L.* Episc. Agrien. Ung. suis c. Eeg. 198. 1. — *Pray.* Episcopates Agriensis Hierarchia I. 195. 1. — *Leholzky.* Episc. Agrien. Stemmatogr. I- 53. 1. — *Kovachich.* Agria. Jndices 4.1. — *Gorove László.* Eger története leírása. Tud. Gyűjt. 1826. III. 3.1., IV- 3. 1., X. 3.1., XI. 3.1., 1828. VII. 3.1., IX. 3.1. — *Tahy Gáspár.* Heves és Külsö-Szolnok várm. esmertetése; egri várnak történet kivonása s egri érsek főmegye érintése. Tud. Gyűjt. 1837. XII. 3.1. — *Fejér.* Eppatus Agrien. Rel. Init. 116.1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Agrien. Index Cod. dipl. I. 35. 61. 101. 131. 135. 160. 167. 189. 196. 220. 230. 245. 249. 270. 283. 305. 314. 332. 338. 353. 356.1. II. köt. 156. 311.1. továbbá Co<J. dipl. VII. II. 266. 1. — *Czinár.* Index 7. 519.1. — *Jerney.* Egri káptalan. M. Tört. Tár. II. 45. 1. — *Balás sy Yerencz,* Névsora az egri megye 1699-iki egyházai és lelkészeinek. Magyar Sion I. 619.1. — U. o. Adatok az egri püspökség történetéhez Fenessy György korában. U. o. III. 321.1. — Compendium vitae Epporum Agr. ex authent. transumpto 1804. Palkovics György eszterg. kanonok vette 1825. 20· vfton, ki a 145. lapra ezeket irta: Pater Eusebius Horváth Ord. Praed. Conv. Vac. exscripsit hoc opus Agriae ex Manuscriptis V. Capitul. Agr., olim professor in Gymn. Búdén. Author, pag. 11. refert Abbatiam de Pásztó restitutam esse Cistercitis 1802. per Franc. Imper, itaque post eundem annum scripsit hoc opus 8-o. Kézirat az esztergomi könyvtárban. G. J. XIII. 67. sz. — *Kn.*

1) Pázmány után id. h. Eger egyházhoz *Szathmár* helyett, *Zárándot* sorolja; *Marmarost* kihagyja·

2) Egy püspökségnek sem lehet biztosabban visszavinni eredetét sz. Istvánra, mint épen e kalocsainak, bár alapító levele ennek is elveszett. Hartvik ugyanis ezt mondja: „Cognoscens prudens Dux (István) Astrici religionem, pontificalis ipsum dignitatis infula decoravit, electione canonica sublimavit et ei *Colocensis Episcopatus* dignitatem con-

Bácson szent Péter nevére avattatott a püspök székegyháza, melyből *Bács* vármegyét és *Szeremnek* a *Kóároknak* Pécs egyházi határától kezdő többi részét egész Nándorfehérvárig, azonfelül *Bosnya* felső tájait igazgatta. Fábián bácsi püspök szent László korában érsek lőn; mely rendszabályt, t. i. Esztergomon kivül új érsektartomány alkotását, talán a tett s még teendő új tartományi s egyházi hódítmányok vérmes reménye szükségelte. Mert azonkívül hogy az 1010. év táján elvesztett Szerém I. Endre alatt Béla slavon herczeg- és Rádo Nádortól 1056. előtt visszaszereztetett, mi által a horvátok birtoka Zettina partjára korlátoltatok[1]), szent Lászlónak délszaki hódításait oly süker koronázta, hogy egész Szerémség, Szerbföld nagyobb része Nissáig, s Horvátföld fele csatoltatok Magyarországhoz [2]) 1),

túlit.“ A sz. István által alapított székesegyház Katona szerint (Hist· Coloc. Eccl. 1.69.1.) 42. öl hosszú és 25 Öl széles volt· Javadalmait az alapító levél hiánya miatt nem számlálhatjuk elő. Hogy főgazdagsága halakban állt, Oláh szavaiból következik, ki elmondván, mily halgazdag ama vidék, utána teszi: „Hac ego re factum puto, vt fieret locus prouerbio: *Arcki· epitcopum Colocensem Deum esse pi8cium.u* (U. o·) — *Kn.*

[1]) Andreas Rex stabilito sibi Regno, de recuperandis Regni iuribus solicitus, Adalbertum fratrem Ducem fecit Sclavoniae, Radus autem Palatinum Regni. Isti Regem Croatiae coarctarunt et Sclavoniam ad veteres limites ZettinaC fluenti reduxerunt. Dicunt Belae memóriás servari in Belica, Belovar, aliisque locis.“ Joannes Adiac. de Gvercse (Kercselichnél Not· Praelimin. 102. 1.) Rádó Nádor pedig 1057. évi levelében: „Rogavi ego Rado Palatínus, vt monasterium meum s. Demetrii supra Zauam fluuium, *quod multis bellicis laboribue cum tota provincia illa aancte Corone rectificavi et iterum acquisivi.u* (Fejér Cod. dipl. I. 395. 1.)

[2]) Hungarorum gens — mondja Zonaras 1081· évre Fejérnél f. h. 115. 1. — saepe Romanorum fines incursavit et paulo ante, quam imperaret Alexius Comnenus, Sirmium cepit et multis transistranis urbibus expugnatis, Naissum usque pervenit.“

[3]) A bácsi püspökség alapítását Katona (Hist. Coloc. I. 10. 1.) azért véli sz. Istvánnak nem tulajdoníthatni; mert, úgymond, sz. István Hartvik szerint „amplissimam singulis episcopatibus assignavit dioecesimmár pedig a bácsi és kalocsai püspökség elkülönzötten véve „non

Csanád, régi néven *Marosváros* — Morisena — a Tiszántúli kerület egyik székegyháza, 1035. táján alapítva, *Csanád,*

amplissimis, sed arctissimis limitibus utraque cireumscribetur. Vei una haec difficultas tantam vim habere potest, vt, quum Colocensis episcopatus conditorem s. Stephanum agnosccre debeamus; Bacsiensem non ab eodem conditum, sód ex Colocensi serius excisum fuisse suspicari possimus.“ így Katona; azonban Fejér öt helyesen saját szavaival czáfolja meg eképen: „ Ast suspicione hac abstinere vir doctissimus iure potuisset, si ad ea se reflexisset, quae de unitae Bacsiensis et Colocensis Dioeceseos arfiplitudine ipse’professus fuerat: „Si hanc totam plagam (Sárköz) Cumaniam quoquc minorem complexam, cum prouincia Csongrádiénál coniungamus, hisque praeter Bodrogiensem et Bacsiensem etiam Sirmienscm adnectamus, amplissimam olim fuisse dioecesim Colocensem ambigere non possumus. Unde poterat Ugrinus Aeppus ad id facile permoueri, ut ob dioecesim *late diffusam* nouam in eadem episcopen (a szerémit) conderet, cuius Antistes curarum partem in se reciperet“ (f. h. 23. 1.) Si post unionem — következteti helyesen Fejér — plaga haec patentissima duorum, quin et trium (Bosnensis) Antistitum curam requirebat; ea nec a primordio poterat Bacsiensis Episcopi consortio carere: óra praesertim Saui a Colocensi sede múltúm remota“ (Init. Bel. 113—114. 1.) — Míg tehát Katona (f. h. 15.1.) e püspökség alapítását sz. Lászlónak tulajdonítja, addig Pray azt vitatja, hogy sz. László a már sz. István által alapított püspökséget *érsekségre* emelte; mire szerinte az adott alkalmat, „quod cum in co tractu, quo Bacsiensis Eppatus porrigebatur, Cumanorum, qui sub Salamone rege opera Ladislai semel iterumque profligati sunt, maxima pars degeret, istique, hac enim conditione illis post praelium vitae gratia est facta, praebitumque domicilium, studio Bacsiensis Antistitis ad Christiana sacra Ladislai tempore traducti essent, is non modo Episcopi conatum remunerari volens, sed animarum etiam saluti, ac regni decoro, unicum enim hactenus Hungária Archiepiscopum habebat, consulere, Bacsiensem Ecclesiam praerogativa Archiepiscopatus a Pontifice flagitavit exornari.“ (Hierarchia II. 21—22.1.) Fejér Praynak ez okoskodását „non minus rationabilisnek“-nek mondja, ömaga azonban indokul ezt hozza fel: „En causam facti, cur Ladislaus anno 1085. Bacsiensem Eppatum ad dignitatem eleuauerit Archiepiscopatus .· *JDucatu nempe Sirmiensi Parochiae Bacsiensi accrescenle.“* (f. h. 115.1.) így tehát Katona magánosán áll véleményével s neki saját szavaival azt felelhetjük: „S. Stephanum vtriusque (kalocsai és bácsi) conditorem fuisse, *nullus adhuc in dubium vocavit.*“ (f. h. 9. 1.) A kalocsai és bácsi egyesült megyék irodalma: *Szentiványi.* Catalog. AEpisc. Coloc. Diss. paral. 79. 1. — *Bel.* De Űrbe atque AEppatu Colocensi et huius praesulibus Not. III. 536. 1. — *Horváth Mihály.* Natales AEppatus Coloc. et Bacs. Buda

Arad, Torontói, Temet, Krattó vármegyét, a Vidinig érő *bolgár,* az Öltig terjedő *oláh* tájakat tartá; eleinte szent *Iván,* utóbb szent Gellért nevére avatott székegyháza vala [1]) .

1746. 4-o. és Kalocsán é. n. 4-o. — *Bonbardi.* Qua aetate Coloca mctrop. in sedem sit evecta. De Coloc. AEppis, qui peculiare quidpiam in rempublicam contulerunt- Topogr. 542. 545. 1. — *Ambrosovszky.* Catalog. Eppor-Agrien. Appendix ad comp. Clironolog. Hung. 48.1. — *Timon.* Bacsiensis Cöloc- AEp. Imago nov. Hung. Becs. 1762. 4-o. 40.1. — *Turóczi L.* Coloc. AEpisc. Ung. suis c. Regibus 193. 1. — *Pray,* AEppatus Coloc. Hierar. II. 1. 1. — *Szvorényi Mihály.* Capitulum Batsicnse. Hist.. Eccl. Ung. Amoenitates. V. 95.1. — *Lehotzky.* AEpisc. Coloc. Stemmatogr. 1. 43.1. — *Katona István.* Hist. Metr. Coloc. Eccl. Kalocsa 1800. 2 köt. 8-o. — *Kovachich.* Coloc. AEppus. Jndices 84. 1. — *Jordánszky Elek.* Series Coloc. Praesul. adornata e complurium Historicorum combinatione per A- J- Eccl. Strig. Can. ac sennoni suo funebri in Exequiis Lad- Com. a Kollonitz AEppi Coloc. habito Colocae 17. Jun. 1817- praemissa. Poson. 1818. föl. — *Fejér,* Eppatus Coloc. Rel. Init-110. 1. — *Fejér.* Eppatus Bacsiensis Bel. Init. 113.1. — *Fejér* AEppi et Capit. Coloc. et Bachien. Index Cod. dipl. I. 35. 60. 80. 101. 112. 131. 134. 135.159. 167. 188. 196. 220. 230. 245. 249 269. 313. 331. 338. 353. 356. 1. II. köt. 151. 311. 351.1. továbbá Cod. dipl.' VII. IΓ. 265.1. — *Czinár.* Index 24. 97. 519. 1. — Kalocsai templom eredete. Egyházi Tár. új foly. I. 174.1.— *Jerney.* Kalocsai káptalan. M. Tört-Tár. II. 59.1. — *Jerney.* Bácsi káptalan. M. Tört. Tár. IV. 37.1. — *(Kovács József.)* Vindiciae Jurium et Libert. Metr. Eccl. Coloc. M- Theresiopoli 1855. 8-o. — *Kn.*

1) A Csanádi püspökség alapítását megközelítőleg meg lehet határozni- Sz. Gellért ugyanis, életirója szerint (Batthyányi Scripta et Acta 315. 1-) Magyarországon át Jeruzsálembe szándékozván zarándokolni, sz. István által visszatartatott, mely alkalommal István e szavakat intézte hozzá: „Jerosolimam tu ire noli, neque enim te permittam, ecce *dedi tibi hódié Episcopatum urbis Moris ene.* Et deinde vocatus est Gerhardus *Electus.*[u] Ez Pray véleménye szerint (Hier. II. 285. 1- b).) 1028. évben történt· Azonban tényleg a püspökség csak Achtum legyözetéee után alakult meg, mit szintén sz. Gellért életirójától tudunk. Ez ugyanis előadván Achtum Csanád általi legyőzetését, így folytatja: „Factum est autem postquam b. Stephanus rex vidisset regnum suum a preliis quievisse, servum Dei Gerhardum revocavit de Heremo, cumque ad regem venisset, ipsumque more solito salutasset, ait ad eum rex: mo estavi te homo Dei propter tempus importunum; nunc enim voluntatis mee fuit, *ut duodecim episcopates, quos in regno meo statuere decreveram,* episcopis implerem, sed magis pependit in arbitrio aliorum, quorum arbiter Sathanae fuit, et nunc episcopatum, qui, ut estimo, te respicit, assume.“ Csanád

Váradnak püspökszéke *Bihar, Békés, Kraszna,* közép *Szolnok,* és részint *Ugocsa* vármegye számára alapítva, szent Istvántól vette eredetét: Salamon királykodása alatt váradi

a Gellért mellé adott 12 szerzetest „in currum suum ponens *et in dyoece-8in chanadiensem* ducens et primo quidem in Orozlanos, ubi monasterium in honore b. Georgii mart, edificabat. Sanctificato autem eodem loco, magnum convivium fecit episcopo cum fratribus, quos eciam plurimis donariis remuneravit. Inde proficiscentes, venerunt in *urbem Morisenam,* ubi erant monachi Greci, qui divina secundum ritum et consvetudinem suam celebrabant. Episcopus autem, inito consilio cum comite Chanadino, eundem Grecum Abbatem cum monachis suis transtulit in Orozlanos, monasterium vero ipsorum Episcopo cum fratribus assignavit, qui in eodem habitaverunt, donee monasterium b. Georgii mart. perficeretur.“ Batthyányi f. h. 324—326. 1.) Pray szerint (f. h. 278. 1. jegyzetben) 1035· évben. A kisebb pozsonyi krónika szerint (Endlicher Monumenta Arpadiana 55.1.) sz. Gellért 1030. évben szenteltetett püspökké. Hogy Morisena alatt *Caanádot* kell érteni, *így* tanúsítja Gellért életirója: „Ait enim rex: (ad Chanadinum) ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed űrbe *Chanadina* pro eo, quod inimicum meum (Achtum) interfecisti[u] (Batthyányi f. h. 324.1.) és IV. Béla 1233. évi levelében: „Ad consilium s. Martyris Gerardi, *tunc Moroaiensis Episcopi, quod modo nos Cenadinum vocamus.*[a] (Pray f. b. 282.1.). A püspökség jövedelme tizedből állt ez. Istvánnak Gellérthez intézett e szavai szerint: „Ego autem comitibus meis precipiam, ut a populo tempore suo *decimae exigant in bladis, quibus utaria,* volo autem, ut nullus remaneat, qui eas non reddat, nullum enim defectum in temporalibus necessariis paciemini.[u] (Sz. Gellért életirója Batthyányinál f. h. 325.1.) Irodalma: *Szentiványi.* Catal. episc. Csanad. Diss‰ paral. 84. 1. — *Turóczi L.* Episc. Csanad. Ung. s. c. Reg. 204.1. — *Pray.* Eppatus Csanad. Hierar. II- 281.1. — *Batthyányi Ignácz.* Series Epporum Chanad. S. Gerardi Scripts et Acta A. Carol 1790. Végén új lapszámozással.—*Szvorényi Mihály.* Csanád. Cap. s. Salvatoris. Hist. Eccl. Hung. Amoen. V. 185. 1. — *Léhotzky.* Episc. Csanád. Stemmatogr. I. 54. 1. — *Kovachich.* Csanád. Jndices 77.1. — *Fejér.* Eppatus Csanad. Bel. Init. 125.1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Chanad. Index Cod. dipl. 1.35. 61.101. 131. 135. 160. 189. 220. 245. 270. 305. 332. 353. 357. 1. II. köt. 163. L továbbá Cod. dipl. VH. Π. 267. - *Czinár.* Index 79. 520· 1.— *Palugyay Imre.* A Csanádi püspökség, káptalan· A püspökök névsorozata. Magyarország legújabb leírása. IV. 86.358.1. — *Jerney.* Csanádi káptalan. M. Tört. Tár. II. 42. 1. — *Oltványi Pál.* Történ, emlékek a csanádi püspöki megyéből. Magyar Sion. I. 241. 706. Π. 338· 1. és utóirat *Knauz Nándortól* u· o· 254· 1· — *Oltványi Pál.* A Csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid tört· Szeged 1867. 8-o. — *Kn,*

püspök háromszor említtetik de legelső székhelye s Boldogasszony egyháza *Bihor* városban[1]) mint a honalapítás idején *Ménmaróth* fejedelmi városában vala, (miután azt vesszük észre, hogy püspökségeit fejedelmi, vagy *tartományi fővárosokban* — Esztergomban, Gyulafehérvárt, Maros városban, Bácson, Veszprémben, Pécsett, Győrött stb. — alapította a szent király). A *Bihor-v&ri* püspökség *váradi* székegyházát, azonkívül még a *társas-káptalanit,* mind kettőt a Boldogasszony tiszteletére[3]), szent László építette. A XIV. században a *bihari* főesperességben volt 76, a *humrukiban* 39, a *kulezeriben* 35, a *kalathaiban* 14, a *zeghalmiban* 11, a békésiben is nehány plébánia[4]) 1) .

1) A nagyváradi püspökség alapíttatása felett elkeseredett irodalmi vita fejlődött ki. E vita már csak azért is nevezetes, mert egész könyvek keletkeztek oly tárgyról, melynek okadatolására alig létezik egy két sovány, határozatlan adat, positiv pedig egyetlen egy sem! E vita így keletkezett:

Timon (Imago antiquae et novae Hunfaruaw. Kassán 1733—34. Mi az 1762. évi bécsi kiadást használjuk. 40. 1.) és *Pray* (Dissert. Hist. Crit. de S. Ladislao. Pozsony. 1774. 51. és 55—60.1.) e püspökség alapíttatását *ez. Istvánnak* tulajdonítják. —· Ezek ellenében *Ganóczy* (Dissert. Hist. Crit de S. Ladislao fundatore Eppatus Varad. Becs 1775. 15—31. és 52—86. 1.) továbbá ugyanő (Eppi. Varad. Bécs 1776.) *sz. Lászlót* tartja e püspökség alapítójának. Ganóczy első müvében ter-

[1]) Thuróezi Chron. 2, 49. Thuróezi szerint Gejza és László herczegek Sathát és a váradi püspököt küldik *Salamon* királyhoz, húsz évvel előbb, semmint László, kinek különben a váradi püspökség alapítása hibásan tulajdoni ttatik, kormányra jutott.

[2]) „Byhor városa“ népes volt. Thur. Chron. 2, 52.

[3]) Thuróczy Chron. 2, c. 59· A váradi kápt. szabályai: Batthyánynál Eccl. 3, 344.1. Boldogasszony czimére avatott két káptalani székegyház emléke fen van a XIV. században szedett pápai tized jegyzékében Praynál Hier. II, 127.1.

[4]) Pray Hier. II, 139.1.

mészetesen leginkább Pray ellen fordul, de még most elég szerényen; azt mondja ugyanis előszavában, hogy e munkáját nem azért adta ki, hogy Praynak „bellum indicam, non enim sum nescius talem tautumque virum seu a fronté, seu
etiam tantum a latere petere, periculosum opus fore aleae[ti]; ámbár már ekkor is némi keserűséggel viseltoltetett Pray iránt, mert hozzá intézett levelére, melyben jelenti neki, hogy a váradi püspökségről könyvet akar kiadni s tőle adatokat kér, nemcsak nem válaszolt; [n]imo responsi loco Dissertationem Hist. Cr. de s. Ladislao ab eodem typis Posoniensibus
editam non sine admiratione vidi, ad quam celerius edendam fors ipsa Epistola mea stimulos addidit“, mely Prayféle dissertatio „Dissertation! meae e diametro, ut dicimus, opponitur.“ (előszó). Mily nehezére esett neki már ekkor is a kellő határok közt megmaradni, maga tanúsítja, midőn a 84. lapon így nyilatkozik: „Nisi me magna existimatio et amicitia, quam Cl. Pray viro caetera insigni eruditione conspicuo, non illibenter profiteor, admoneret, *vix possem calamum intra placidos modeetiae limites continere.*[u] Pray Ganóczynak előszavából idézett iménti soraira csak két év múlva felelt (Diatribe de s. Ladislao Pozsony. 1777. 12. 1.) eképen: „Dederat ad me epistolam (Ganoczy) anno 1773. die 20. Aug. hoc est plane turn, cum mihi mens et animus aliorsum convertendus erat. Quid velim, quivis facile intelliget (t. i. ekkor töröltetett el a jezsuitarend, melynek ő is tagja volt.) lile abhinc non ursit, ego tacui. Tűm si meminisset, Dissertationem meam de s. Ladislao iam anno 1771, ut in praefatione ad Dissert, de Dextra. s. Steph. Kegis diserte affirmavi, prelo paratam íuisse, nequaquam cogitasset, Epistolam suam mihi incitamento fuisse ad dissertationem celerius edendam, quam, ut aliorum precibus deferrem, tantum non extorqueri e manibus mihi passus sum. Qui me cominus íjorunt, norunt etiam, quam procul a tarn macro, ut ita

dicam gloriae studio absim. Et quid ego Viro Reverendissimo (Ganóczy) voluerim e diametro opponere, qui nihil in genere Historico ad id tempus edidisset, prorsus non intelligo.[44] Különben Pray ezen Diatribe czímú müvében csak ígéri, hogy Ganóczynak e sz. Lászlóróli véleményét „in parte 2-a Hierarchiae Hung., illuc enim ipsa pertinet, diligenter et sine omni partium studio exploraturus sum.“ (11. 1.). Mielőtt Pray szavát beváltaná, belevegyült e vitába *Katona* is; 1778. Pesten kiadott História Crit. Ducum czímú müvében 735—744. 1. csak általánosan Ganóczy ellenében a sz. István által alapított 10 püspökség közé a váradit is számlálja; 1779. kiadott Hist. Crit. Regum müvének II. kötetében pedig, miután Pray még mindig hallgatott, már tüzetesebben értekezett e tárgyról a 231—236. 1. és a 610—623. L, mely utóbbi helyen külön szakaszban: An eppatum. Varad, (s. Ladislaus) erexit, tárgyalja. Azonban itt is Prayra bízza, „qui se sine partium studio hanc matériám exploraturum in Hierarchiae hung, parte II. promittit“, (622. 1.) hogy ez ügyben véglegesen járjon el: „Caetera dum Cl. Prayus uberius exequatur; nos s. Stephanum eppatus Varad, conditoréin habebimus.“ (623.1.) Ganóczy említett Dissert. de S. Ladislao czímú müvében sok egyéb mindenfélét állít a nyitrai, bosnyai, veszprémi püspökségről, Gizela ée sz. László nejéről stb. Ez állításai miatt nemcsak Pray támadta meg öt tüzetesen Diatribe-jeben, hanem Cornides is, ki Regum Hung. Genealógia. Pozsony 1778.4-0 352. lapnyi müvét egészen Pray védelmére Ganóczy ellenében irta, és Szalágyi István, ki azonban De statu Ecclesiae Pannonicae (Pécs 1778.) czímú müvében Ganóczyt csak úgy mellékesen korholja és czáfolja.

Pray és társai müveikben néha keményebben is rajta mentek Ganóczyn, ez pedig, miután, mint müveiből gyanítom, kissé heves és önmagával nagyon megelégedett lehetett, a felelettel adós nem maradt. így a vita oly keserű tollharczczá

fajult, melyből, ha a személyeskedéseket levonjuk, alig marad valami, mi a vitás kérdések tisztázására szolgálna.

Pray végre beváltá szavát s 1779-ben kiadott Specimen Hierarchiae Hung. 2-ik kötetének 87—159. lapjain tüzetesen értekezik a váradi püspökség alapításáról Ganóczy ellen.

Ganóczy csak erre várt, hogy, mint az 505. 1. maga mondja, két év óta kész czáfolatát a világ elé tálalja. E czáfirat 1781. jelent meg Nagyváradon ily czim alatt:

Antonii Ganóczy (következik öt és fél sorban czime) Dispunctio Diatribae a Georgio Pray Dioec. Strig. Presbytero in Dissertationem de 8. Ladislao R. H. Eppatus M.Var. fundatore conscriptam editae.

Eme nagy negyedrétü, 584. lapnyi tömérdek műben a legnagyobb hosszadalmasság és szenvedélycsséggel kel ki Pray ellen; mindjárt a 4. lapon ezt irja róla: „Homo impotens, communis moris et omnis moderationis expers, vano quodam impetu me proterit, atque odio, non despicatu solum impugnat. Scriptor glóriae avidus, occupatae invidus, abolitis nominibus fastidiose rapax et cui nihil utile, nihil bonum, nihil in Historiis darum, quod non ab illő proficisci existimetur.“ Mennyi indulatosság! s még is két sorral alább ezeket mondja magáról: „Ergo respondi quiete, nec magno animi motu. Non enim si ille sui, ego mei oblitus sum, nec aestuare cum illő libuit, aut mergi, ut sic dicam, cum mergente. Aspera, aut acerba a stylo, ut a natura, absint Probis viris indignum hoc stúdium est.“

A Prayról mondott eme fönebbi szavak eléggé mutatják, mennyire nem tartá meg Ganóczy iménti ígéretét. S csakugyan ez egész könyv, mely azért lett oly roppant terjedelművé, mert a Diatribét „minutatim[a] (7. 1.) bonczolgatja, telve van minden lehető váddal Pray ellen, s végczélja úgy látszik az volt, teljesen megdönteni Pray hitelét. Evégből minden ál-

litását felforgatni iparkodik, minden írót, ki Prayval nem tart, ellene védelmez, még Schwarz Godfridot is, szemére vetvén Praynak: „CL God. Schwartzium, virum sane doctissimum, atque apud suos eminentioribus dignitatibus, nominibusque conspicue ornatum, prorsus plane illiberaliter accipit, cavillatur, explodit, turpissimo calamo traducit.[u] (13. 1.). Rágalmazás (9—17.) elferdítésről (depravatio 18—29. 1.) vádolja, felhordja a Pray által önkényt visszavont téves állításokat (30—42. 1.) sőt a méltányosság minden határait átlépve, Praynak Kolinovicshoz intézett magánlevelét is közli (440. 1.)

Hasonló, sőt nagyobb keménységgel ir Katona, Szalágyi és Comidesröl. Mindháromról azt mondja, hogy Pray őket „ad tutandam causam conduxerit Cum istis in arenam descendere non tarn vereor, quam erubesco, quid enim aliud agere possem, quam calumnias calumniis refellere, q>uod me nec decet, nec delectat“ (52. 1.) Katonát „Prayana tibia[u] nevezi (76. 1.) A 118—119. 1. pedig ezeket mondja róla: „Non uno loco indigne usque ad taedium me lacessit — — — sed iam missum hoc loco facio, nec amplius memorabo (Erről elfeledkezve az 533. 537. stb. lapokon újra megtámadja) - - vereor enim, ne non machaeram, quam praegrandem manu versat, laterique meo ferox immersit, cervicibus etiam illidat, caedem siquidem ubivis meditatur et minatur. Certe atrocissimas Pray et Cornidesii in me criminationes tam palpabili voluptate atque incredibili diligentia identidem regerit, ut suas effccisse iure censendus sit. Ad haec etsi vix aliud magis virulentum, ac sit Cl. Pray Diatriba, opus ullus viderit; nihilominus magnam illius moderationem admiratur, mirisque effert laudibus. Unde merítő hunc devito, ne postquam atram ubivis in me stomachi pleno alveo effudit bilem, etiam toxicum . . . misceat: et alioquin Prayanum atque Cornidesianum olus recoquit.“

Szalágyit az 52. lapon így mutatja be: „Bonus Szalagyius in suo opere mordacissimo scribendi genere, nec urbanitati congruente, opportune, importune in me incurrit, quin ullam eatenus causam illi praebuissem. Sicubi forte exerrasse me credit, corrigat, emendet, sarciat, sed extra temperantiae orbitam non divagetur, neque plane servilem in modum me lacessat.“ Hasonló sőt keményebb szavakkal illeti a 71, 89, 91, 103, 177, 178, 186, 187, 190, 213 stb. lapokon.

Legdühösebben azonban Cornidest támadja meg, nem megczáfolni, hanem végkép megtörni, teljesen megsemmisíteni törekszik öt. Egész leltárt kellene elsorolnunk, ha mindazt elakarnók mondani, mit ellene a 226, 230, 234_r 242, 245, 248, 280, 281, 288, 289, 297, 299, 305, 309, 310 stb. stb. lapokon felhoz. Hogy azonban lássák olvasóim, mily szenvedély vezette Ganoczy tollát, felhozunk nehány idézetet ama hosszú lajstromból, melyet Cornides (Epist. 5. 1.) Ganoczy Dispunctiójából mutatványul öszeállitott: „Inficetum, imperitum, temerarium, absurdum, proletarium, furentem, mendacem, ad serendas calumnias aere conductum, sui ac communis pudoris oblitum-“nak mondja, müvét: „Stentoriam audaciam, putidam futilemque crisim, immaturos partus et abortivos, superabundantem erubescendi materiem, ampul osos sermones, rubore destitutam dicacitatem, livorem, maiam fidem, abnornem falsimoniam, loederias et calumnias“ czimezi. Magáról Cornidesröl pedig ily megvetöleg nyilatkozik: spisse garrire; imperitia, dolo fraudeque pictis armis in arenam-descendere, absona quaevis agresti stylo chartis illinire? stb. stb! Legsajátságosb, hogy Cornidest a 242. lapon arról vádolja, miszerint a kath. vallás és szerzetes rendek ellen „ex implacabili odio videaturmihi insignita licentia bachari“; holott őmaga, mint folebb láttuk, Schwarz Gotfridot Pray ellen védelmébe vette; pedig van-e, ki ennél roszabb indulattal viseltetett a kath. vallás és szerzetesek iránt?

Mindezek nemcsak bőven tanúskodnak ama szenvedély esség ről, mely Ganoczyt oly sokszor önmagával ellenkezésbe hozta, hanem untig mutatják ama sértő, megvető modort, mely egész munkáján elöinlik, mely utóbbi nem helyeselhető eljárását legfolebb ama, magában ugyan szintén nem helyeselhető körülménynyel lehet némikép menteni, hogy Ganoczy, ugylátszik, azt hitte, miszerint állításait nemcsak érveinek súlyával, hanem állásának, méltóságának latba vetésével is védelmezheti. Innen van, hogy müve czimlapjának legtetejére minden lehető titulusait felrakta s hogy a 44. lapon így nyilatkozik: „sum ego, favore superum, etsi indignus, iis honorum nominibus sufficienter instructus, ut a Libellis lucem mercari non debeam; id ad satiandam famem esurientibus lubens et libens relinquo, iisve, qui aliis lucis praesidiis destituti, Chartiatico avide inhiant.[tf]

A Dispunctio belértékét illetőleg, nem mondjuk, hogy néhutt állításaiban Pray és társai ellen igaza nincs; de ez állítások s roppant bőbeszéd s személyeskedés közt egészen elvesznek. Főhibája pedig az, hogy Praynak majd minden állításaiban hibát keres, míg saját hibáit, ha még oly világosan felmutatvák is, védelmezi, vagy addig csűri csavarja, míg az olvasónak feje szédül bele. Ennek bebizonyítására egy érdekes, bár kissé hosszasb példát idézünk. A Dissert, de S. Lad. 48.1. Ganoczy Timon ellen, ki Beztertust nyitrai prépost — nem pedig püspöknek állítja, ezeket mondja: „At, at, unde hoc dicit? quis ei veterum praeluxit? nullum sane testem statuere potest, sola sic sentiendi voluptas illi adstipulatur: ego autem, ast meliori inductus ratione, dico: Beztertum Nitriensium Antistitem fuisse, ita enim apud vetustiores eosque graves authores, Thuroczium, Bonfinium, Surium, aliosque constanter legi.[w] Pray e sorok ellen a Diatribe 42.1. kikel; mert úgymond Thuróczi és Bonfin említik ugyan Beztertust püspökül „tamen nuspiam affirmant, Nitriensem fuisse. Nitriae,

cum de Bezterto agunt, nec Thurocius, nec Bonfinius, Bezterti autem ne verbo quidem Surius meminerunt.[ti] Azért is Ganoczyt e szavakkal korholja: „Noster Criticus non veretur (fönebbi állításával) legentibus palpum obtrudere.[a] Ezek szerint tehát minden kétséget kizárólag világos, hogy Ganoczy nagyot hibázott, midőn az általa idézett írókra olyasmit fog, mit azok nem állítanak. De váljon elismeri-e ezen hibáját? Nem! — Sőt megfoghatlan vakmerőséggel, még ő akar fölül fordulni. Ugyanis a Dispunctío 98. lapján először is Prayt támadja meg iménti szavaiért eképen: „Non possum hoc loco non meminisse insignia calumniae, quam innocuo certe mihi Pray inurere haud erubescit.[ti] Aztán felhozván Pray iménti szavait, így folytatja: „Hic in Adversario (Prayban) aut imperitiam, aut non bonam fidem etiam nolens notare debeo: aut enim non intellexit quod ego scripsi, aut si intellexit, mea sane inique detorquet[a] E bevezetés után, világos és semmiképen sem menthető tévedését ily kificzamodott észjárással akarja védelmezni: „Impugno ego Dissertationis meae pag. 48. Sámuelem Timon, qui, ut videtur, primus, nullo veterum praeeunte, nil pensi duxit affirmare, Bestertum Praepositum Nitriensem, non autem Episcopum fuisse. Contra hunc Scriptorem ego memorata verba protuli, quorum profecto non alius sensus est, quam: Tu fateris Bestertum Nitriae Praepositum, et negas Eppum fuisse. Séd ego apud Thuróczium et Bonfinium lego, Bestertum istum fuisse Eppum, non vero Praepositum. Rursum, quamvis Surius non nominet Bestertum, seribit tamen duos Eppos cum S. Gerardo interemptos esse, quos Thuróczius Buldum et Bestertum vocat et quia seribit Timon, hunc Bestertum Nitriensem fuisse; tacita confessione Timonis, Bestertus ad mentem Thuróczii, Bonfinii, Surii, Nitrien^ís Eppus erat: hoc est, Surius duos Eppos cum S. Gerardo martyrio affectos esse affirmat: hős duos Eppos Thuroczius et Bonfinius pariter Episcopos, et Buldum, ac Bestertum vocatos fuisse ait: et quia

Timon Bcstertum Nitriensem fuisse agnoseit; certo arguitur ex testimonio Thuróczii, Bonfinii, Surii, Bestertum Nitriensem Eppum fuisse. Certe si quis meum ibidem contra Timonem argumentum recto animo expenderit, animadvertet, verbis meis nihil aliud inesse.[44] Nem nevetséges és hallatlan neme ez az inductionak? S nem helyesen mondta Ganoczyról Pray, hogy „ad commiserationem se torquet[44]? S mégis még ö meri Praynak szemére vetni, hogy hibáit cl nem ismeri, midőn a 2G8. lapon így oktatja üt: „Magis vero cordati viri partes sustineret, si unciales idmodi errores aperte corrigeret: hoc enim est ingenui scriptoris, qui vera solum seribere proposuit.[44]

Ganoczy Dispunctiójára Pray, Katona és Cornides levelekben feleltek ily czim alatt: Georgij Pray, Steph. Katona et Danielis Cornides Epistolae exegeticae in Dispunctionem Antonii Ganoczy Pest. 1784. 8. Prayé 118, Katonae 69, Cornidesé 164 lapra terjednek.

Mindhárman saját állításaikat védik Ganoczy ellen s élénken kimutatják annak botlásait. A Dispunctiót Pray így jellemzi: „Nec feliciter rém abs te confectam putas, nisi illos, quos vincere rationibus non poteras, parum liberalibus dictis oneres, quin probris etiam incessas. Licet quidem aculeos, qui ex re nati sunt, et cum dccoro coniuncti, nonnunquam figere; at füsté ferire, hoc ipsi etiam Grönlandi homines, crudo et immiti coelo assveti, indecorum sibi esse consent.[44] (15. 1.) Katona levele végén ezeket mondja: „Si nonnisi conviciis, ut in hac Dispunctione tua, pugnaveris; impones mihi necessitatem Dispunctioni Repunctionem opponendi, meumque responsum non quidem scommatibus, iis tamen salibus respergendi, ut undequaque ridiculus e vadas[44] (Epist. II. 66. 1.) Legkeményebben ír róla a leginkább megsértett Cornides: „Certe asperum maledictisque refertum scribendi genus istud tuum, a politissimi

quod vivimus, seculi nostri moribus abhorret Hoc saltern et proximis duobus seculis superioribus nihil, quod sciam, tana ferox tamque immoderatum et indecens typis conscriptum prodiit, quam Dispunctionis ille foetus tuus.[u] (Epist. HL 6. 1.) —

Lássuk már most a forrásokat, melyek alapján a vita keletkezett.

1. Sz. László régi életirata ezeket mondja: „Duos quoque Eppatus *ordinavit* et regia liberalitate locupletavit.[u] Hogy melyek voltak ezek, azt Ganoczy Themesvári Pelbárt e szavaiból mutatja meg: [r]B. Ladislaus *monasteria Eppalia* duó construxit, scilicet Varadinense et Albense.[a] (Dissert, de S. Lad» 15 — 16. 1.). Katona erre azt feleli, hogy az *ordinavit* és *fundavit* közt nagy a különbség. Pelbárt szavait illetőleg pedig igen helyesen mondja Katona, hogy azok nem püspökmegye, hanem csak a püspöklak építésére vonatkozhatnak: „Sicut enim Albense monasterium eppale non ita s. Ladislaus construxit, quasi dioecesim Transylvaniensem ipse primus erexisset, sed quod Eppatum, illic a s. Stephano conditum, ornaverit, vei aedem eppalem, aut ecclcsiam cathedralem splendidius educendo; ita de Varadinenai quoque sentiendum esse, par utriusque descripti ratio postulate (Epist. II. 38. 39. 1. Hist. Grit. II. 615. 1.) Ganoczy maga is belátta, hogy Pelbárt e szavaira, úgy miként írva vannak, nem sokat építhet, azért ráfogja, hogy Pelbárt „dicere volebat Varadinensem et *Zagrabiensem*[u] (Dies, de S. Lad. 16. 1.) Katona erre azt válaszolja: „Quid ille (Pelbárt) dicere voluerit, a nemine scitur; quid dicere debuerit, quaeritur; quid dixerit, hoc unum novimus et inde rationem a pari ducimus“ (Hist. Crit. II. 615. 1.) Azonban Ganoczy nyakasan megmarad: „Imo vero — felesel ő — quid dicere voluerit, aut debuerit, scimus. Debuit nimirum et voluit dicere: Varadinensem et Zagrabiensem; quia Albensem S. Steph. condidit.[a]

(Dispunctio 527.1.) Mit lehet ilyesmire felelni? „Sic ego sane — mondja helyesen Katona — nullum non auctorem meae sententiae testem habebo. Nam si mihi non faveat, aliam illi vocem, mihi faventem, subrogabo, sensumque quo velim, efformabo.[u] (Epist. Π. 33. L)

. 2. Thuróczi Chron. Π. 59. fej. ezeket mondja sz. Lászlóról: „In parochia castri Bihor — invenit locum, ubi proposuit construere *monasterium* — ·—, quem locum Warad nominavit.[u] E szavakból azt következteti Ganoczy, hogy sz. László Váradot „inque ea monasterium, *seu Episcopatum et Capitulum"* alapita. (Diss, de S. Lad. 17. 1.) S ennek nagyobb bizonyságául Bonfint is segítségül hivja, ki (Dec. Π. 1. IV.) ide vonatkozólag ezeket mondja: „Magnificent! ssimam aedem erexit, eique Pontificem praefecit." Thuróczi szavaira azt feleli neki Katona: „Quia hic Thuróczius *monasterium,* non episcopatum, a D. Ladislao fundatum asserit, docendum Ganoczyo fuisset, etiam episcopatum monasterii nomine sumi posse. Hoc non praestito, nihil praestitit.[ti] (Epist. Π. 34. 1.) Pray pedig példákkal mutatja meg, hogy Thuróczinál a Monasterium nem egy értelmű az episcopatus szóval (Epist. 107. 1.) Továbbá Thuróczi már Salamon király korából háromszor említ nagyváradi püspököt (Chron. II. 49. és 52. fej.) s ebből Pray azt következteti: „Si tempore Salamonis regis iam erat Eppus Varadiensis, necesse est, ut Eppatus quoque Varadiensis exstiterit" (Epist. 105. 1.) Erre Ganoczy csak azon szegény ellenvetéssel tudott felelni, hogy „negligentia librariorum, alterius alicuius Eppi loco Varadiensem substituentium, crassus ille error in Históriám Thuróczii irrepsit" (Diss, de S. Lad. 70. 1.) Ily ellenvetésre érdemes-e felelni? (Pray Epist. 106. 1.) Bonfin fönebbi szavaira pedig azt veti ellen Katona, hogy Bonfin tudvalevőleg Thuróczyt több helyütt „plurimis commontis[u] elfordító, így itt is (Hist. Crit. Π. 614. 1. Epist. Π. 28. 1.)

3. Ganoczy állításának védelmére Hunyadi Mátyás 1478-ki levelét is felhozza, melyben a váradi egyházról mondja: „Qui (sz. László) eius *Ecclesiae* Fundator est.[a] (Diss, de S. Lad. 18. 1.). Erre igen helyesen felel Katona; „Clarum est, hoc Diplomate S. Ladislaum *ecclesiae* Varad, fundatorem dici; sed tam parum hinc sequitur, eum etiam *eppatus* Varad, fiindatorem esse, quam parum Petrus rex propterea Quinqueecclesiensis eppatus fundator dici potest, quod Thuroczius affirmet, eum ecclesiam Quinqueecclesiensem fundasse.[ü] (Hist. Crit. II. 618. 1.)

Végül Ganoczy Verbőczit is felidézi, ki (II. tit. 6.) azt állítja, hogy Kálmán, a későbbi magyar király, volt első váradi püspök. S innen Ganoczy azt hozza ki, hogy e püspökséget sz. Lászlónak kellett alapítania, különben Kálmán nem lehetett volna első püspök. Katona azt válaszolja: „Licet magna Verbőczii sit auctoritas in rebus iuridicis: in historicis tamen eum saepius aberasse, certum eruditis ést“, s azt állítja hogy Kálmán soha püspök nem volt (Hist. Crit. II. 620. és 681. 1.)

E nehány sovány és az alapítás korától nagyon távol eső forrás képezte e hosszadalmas vita alapját!

E vitát később újra felmelegíté Podhradczky, ki [n]sz. László kir. Históriája Buda 1836.[α] című művében a 61—64. lapokon Ganoczy részére állt, újabb érvül a nagyváradi káptalannak 1370. évi visitatióját hozza fel, azon nehézséget pedig, hogy Thuróezi már sz. László trónra lépte előtt említ váradi püspököt, úgy oldja meg, hogy László e püspökséget már ve· zérsége korában alapíthatá.

Ez ellen fellépett Fejér György „Dissertationes in rés Hunfaruaw veteris Budae 1837Λ című művében, melyben a 129—178. lapokon külön szakaszban tárgyalja: An S. rex Ladislaus Varadiensis eppatus conditor.“ Itt még ily szép szavakkal beszél Podhradczkyról: „Vir clarissimus, complurium elucubrationum doctarum auctor, mihi e praedilectis, amicus

quoque“ (130. 1.). S elmondván ellenérveit, a végsorokban reményét fejezi ki, hogy Podhradczky hibás állítását alkalmilag vissza fogja vonni. Azonban Podhradczky megmaradt állítása mellett s az általa Budán 1838. kiadott Chronicon Búdén se 174—178. lapokon azt újra védelmezi, de csak ismét előbbi érveivel. Fejér ezt nagyon zokon vette s „Reflexiones in scriptores novos rerum veterum Hung. Budae 1839.“ czímú művének 26—49. lapjain újra bonczkés alá veszi; de itt már nagyon ingerült volt az öreg ur, mert Podhradczkyt, megfeledkezve fonebbi dicsérő szavairól, úgy rántja le: „Nonnullorum immaturorum foetuum parens, systematica Historiarum cognitione, critico tactu, apparatuum ope, subsidiariarum scientiarum praesidio destitutus.“ (26. 1.)

Podhradczky, mint mondók, főérvét a nagyváradi káptalannak 1370. évi visitatiójából meríté, melyben ez mondatik: *„Ecclesia nostrae* Varadiensis íundator est b. Ladislaus olim Hung. rex. — — *Fundavit autem ipsam Ecdesiam* et dedicavit in honorem b. Matris Máriae Virg., instituens in ea Praepositum ct Canonicos numero 24. computato Praeposito, et tandem erexit ipsam in episcopalem.“ (Batthyányi Leges Eccl. HL 219. 344. 1.) Továbbá a 221. lapon: Rex Ladislaus íundator et dotator Ecclesiae nostrae. “ Azonban e visitatio századokkal későbbi sz. László koránál s így, főleg ha tekintetbe veszszük ama sok történeti botlást, mely benne Fejér kimutatása szerint (Diss, in res Hung. vet. 165—174. 1.) létezik, nagy kérdés, ha fonebbi szavaiban hitelt érdemel-e. Aztán e szavak is inkább magáról a székesegyházról, mintsem a püspökség alapításáról szólnak. Hogy pedig sz. László e püspökséget már vezérsége korában alapíthatta, ezt Fejér kereken tagadja, azt mondván, hogy sz. Lászlónak, mint vezérnek (dux) eféle jogát Podhradczky „non docuit, sed somniavit; in sententiam hanc nemo vigil abripi potuit.“ (Reflexiones 43.1.) —

S Itt megszakad a vita. — Kinek van már most igaza? Olvasóink az előadás modorából bizonyára azt vélik, hogy mi határozottan Pray- Katona- Fejér részén állunk Ganóczy- Podhradczky ellenében. Pedig nem úgy van. Mi csak azt akartuk kimutatni, hogy az okoskodás helyessége miatt a nagyobb valószínűség az elsők részén van; de azért határozottan egyik részhez sem merünk szegődni; mert *egykorú positiv* adatot egyik rész sem bir felmutatni! Csak annyi áll, anélkül azonban, hogy azért a kérdés véglegesen eldöntve lenne, hogy e vitában a Pray párt győzött s azért e párt értelmében így resumáljuk e vitás kérdést: sz. István az általa alapított püspökségek közt egyet alapított vagy Bihar várban (Fejér Reflexiones 48. 1.) vagy más előttünk ismeretlen helyen (Katona Epist. II. 31.1.). Bihar mellett azonban szól az, hogy még Kálmán király idejében is 1111. évben előfordul egy Sixtus *Bichariensis* episcopus (Fejér Cod. dipl. VII. IV. 59.1.) Később sz. László e püspökséget talán Biharvárból (Katona Hist. Crit. II. 619. 1.) Nagyváradra átvitte az általa ott alapított székesegyházba, hova Thuróczi szerint (Chronicon II. 59. fej.) temetkezett is. E helyről neveztetett aztán a püspökség is. Vagy Pray szerint (Hierarchia II. 95. 1.) Nagyvárad már sz. István alatt létezett és sz. László Nagyváradon nem a székesegyházat, hanem a „Collegiatam Ecclesiam S. Máriae minoris iuxta portum[a] épité, s ide is temetkezett, honnan hamvai csak a tatárfutás után helyeztettek át a székesegyházba (Hier. II. 127. 1. és Epist.*'108—118. 1.). Az első vélemény, azaz, hogy a váradi székesegyházat sz. László alapítá helyesebb; mert Imre király 1198-ki levelében világosan mondja: „tributum castri bychor de Kewres ad usum eppi et fratrum ecclesie Waradinensis, ex donatione h. Ladislai regie *tempore sue fundationes collatum*[u] (Fejér Cod. dipl. VII. V. 149. 1.) Hogy itt csak a templom alapításáról van szó, ez utána következő szavak tanúsítják: „Item contulimus eidem

ecclesie b. Ladislai regis.“ Tehát itt e templom] világosan sz. Lászlóénak, tehát általa alapítottnak mondatik. Ugyanazt állítja a váradi visitatio is fonebbi szavaival.

így áll eddig a kérdés. De ha sz. László nem alapítá is e püspökséget, azt mégis tetemesen gazdagító; így imént láttuk, hogy a körösi adót neki adományozta. A nagyváradi visitatio mondja továbbá, hogy sz. László „ mult is possessionibus iuribus et praerogativis dotavit“, hogy a bihari foispányságot is neki adta, mely 1301. vetetett el Benedek püspöktől (Batthyányi Leg. Eccl. III. 219. 344. és 225. L), visszanyerte Hunyadi Mátyástól Vitéz János püspök 1464. nemcsak saját, hanem utódjai részére is, úgy hogy e méltóság a püspökséggel összeköttetett, olyformán, hogy a püspökök örökös foispányok voltak. Bonfin szerint (Kerum Ung. Decades Frankfurt 1581. dec. IV. 1. I. 536. 1.) Mátyás király Vitézt e méltósággal koronáztatása alkalmával ruházta fel személyesen élőszóval: „Privilégium Mathias alto solio praesidens, sacra corona sceptro, pomoque, conspicuus, proprio ore protulit“ s idézi is a király szavait. Hogy örökös méltóság volt, Bonfin e szavai tanúsítják: „Joannem Varad, eppum - — amplissimo illő ditissimoque comitatu *perpetuo* donavit, ut *ipse* (Vitéz) *posterique pontifices legitime fruerentur.*[a] Még inkább mutatja ezt H. Ulászló király oklevele, ki e méltóságban Bálint püspököt megerősítvén, így szól: „Quia intelleximus honorcm Comitatus vostri (Bihor) perpetuo annexum et* applicatum esse Ecclesiae Varadiensi et per consequens Episcopo in eadem pro tempore existenti.“ (Pray Hierarchia II. 151. 1.) Továbbá felmenté Vitézt Mátyás a személyes eskütét terhe alól, mely kiváltságot Nagyváradról, hol csak személyére szólt, átvitte az esztergomi érseki székre, melyen utódai a legújabb időkig éltek vele. (U. o. 152. 1.)

Végül megjegyezzük, hogy a nagyváradi püspök a püspöki karban, ha ugyan volt határozott rangfokozat, a negyedik

helyet foglalta el. Ezt bizonyítja Janus Pannonius, ki „de translation Joannis (Vitéz) Epi Varad, in Ecclesiam Strigoniensem[ü] ezeket mondja:

Metropolitanae supremum sedis honorem
Dat princeps Domino dat pia Roma meo.

Cédát Strigonio Varadinum, Chrysius Histro,
Sit patrum primus, *qui modo quartus erat.*[u]

(Jani Pann. Poemata. Traiecti ad Rhemum 1784.1. Epigr. 1. I. 51. 482. 1. és Podhradczky sz. László 63. 1.) — E püspökségről a felhozottakon kívül írtak még: *Szentiványi.* Catal. Epist. Varad. Diss. paral. 82. 1. — *Bonbardi.* De Citte et Castro MVarad. Topogr. 570. 1. — Memorials Capituli Varad, sub Comitiis 1761. Praesentatum. Pest. — *Turóczi L.* Epísc. Varad. Ung. s. c. Reg. 215. 1. — Capituli Varad. Memóriáié ad Exc. Proceres et 00. R. Hung, contra 4. possessionum Capitularium Bagamér, Mike-Pirts, Harsány et Tépe sui ad praetensum statum Hajdon. repositionem petentium iteratas instantias sub Comitiis 1790. 8-o.— *Szvorényi Mihály*. Varadinense Capit. B. M. V. de-Castro. Hist. Eccl. Amoen. V. 263. 1. — *Lehotzky.* Episc. Varad. Stemmatogr. I. 63. 1. — *Kővachich.* Varad. Eppus. Indices 409.1. — *Keresztúri Alajos.* Compend. Descriptio Eppatus et Cap. MVarad. Nvárad. 1806.2. rész. 8-o. — *Majláth Antal.* Descript. Eppatus et Capit. MVarad. Nvárad. 1806. 8-o. (Nem ugyanaz a fönebbivel?) — *Ágoston János.* A nagyváradi 1. sz. püspöki megyének rövid ismertetése. Tud. Gyűjt. 1823. VIH. 87. 1. — *Fejér.* Eppi et Capit. M.Varad. Index Cod. dipl.1.36. 64.102. 113. 132. 135. 161. 190.196.221. 231. 245. 249. 271. 283. 306. 316. 317. 333. 354. 357. 1., JI. köt. 183. 337. L, továbbá Cod. dipl. VII. П. 269. 1. *Czinár.* Index 276. 474. 523. 1. — *Jemey.* Nagyváradi káptalan. M. Tört. Tár. 76. 1. — *Kn.*

A *gyulafehérvári* szent Mihály egyház szent István alapítványa; püspöki hatása kiterjedőit az erdélyi *magyar* és *székely* részekre, *Marmarosra* stb[1]) .

[1]) Hogy az erdélyi püspökségét sz. István alapítá, re'gibb okmányok hiányában, Máté erdélyi vajdának 1277. évi levele, melyben a püspökségnek 45 márka finom ezüstöt adományoz, így bizonyítja: „Sanctam matrem Ecclesiam b. Michaelis de Álba, que sedes est episcopalis per divum sanctumque olim regem nostrum Stephanum beate memorie iam fundatam et aedificatarn, perque subsequos diuos sanctosque Reges ditatam" (Fejér Rel. Init. 241. 1.) Alapittatására alkalmat adott Gyula lázadása s sz. István általi legyözetése, kinek lefoglalt kincseiből épité általános vélemény szerint a székesegyházat (Szereday series Eppor. Trans. 1. 1.). E püspökség eredetileg úgy látszik csak Gyula vezérségére terjedt ki, hogy azonban Magyarországban is, nevezetesen Máramarosban, volt joghatósága, III. Endre királynak 1299. évi levele (Szereday f. h. 53. 1.) tanúsítja, voltak továbbá birtokai IV. Lászlónak 1282. évi levele szerint, Szathmár és Bihar megyében is, melyek valószínűleg egyházi tekintetben is alája tartoztak (Pray Hierar. II. 213. 214. 1.). Eredeti javait nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy 1556. évig a tizeden kívül három uradalommal, a 42. kanonokból álló káptalan pedig egyebeken kívül 72 faluval birt (Szereday f. h. 1. 1·)· Irodalma: *Szcntiványi.* Catal. Episc. Transylvaniae. Diss. paral. 81. 1· — Antiquitas Rel. Cath. in Trans. L. ortos et progressus variarum in Dacia gentium ac religion. Claudiop. 1764. 8-o 15. 1. — *Pray* Eppatus. Transsilv. Hierar. II. 302. 1. — *Benkő József.* Episc. Transylv. Transylvania. Becs 1778. 8-o II. 140-169.1. — *Benkö.* De Eppatu Albensi Transilv. Milkovia. Bécs 1781. 8-o 2-ik köt. 307—438. 1. — *Szeredai Antal.* Series Epporum. Transilv. A.Car. 1790. 4-o. — *Szeredai* A. Notitia veteris et növi Qapituli Eccl. Alben· in Trans. A- Car. 1791· 4-0· — *Szeredül A.* Collectio continens Tabulas vet- et rec. monument, in Templo Carol, in Trans. A.Car· 1791. 4-o. — *Lehatzky.* Episc. Transylv. Stemmatogr. I. 61. 1. — *Kovachich.* Transilv. Jndices 388. 1. — *Seivert.* Entwurf der Siebenb. Bischöffe. Siebenb. Quartalschrift- I- — *Fejér.* Eppatus Ultrasilvanus Rel. Init. 118. 1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Transilv. Index Cod. dipl. I. 63. 102. 112. 132. 135. 160. 189. 221. 233. 245. 270- 284. 305. 317. 332. 340. 354. 356- 1. II. 178. 333. 1- továbbá Cod. dipl. VII. II. 270. 1.'— *Czinár.* Index 9. 458. 522. 1. — *Jerney.* Fehérvári (erdélyi) káptalan M. Tört. Tár. II. 51. 1- — *Zerich Tiv.* A károlyfehérvári székesegyház. M. Sión L 42. 263. 1. — *Cor aides.* Epi Transilv. ex Diplomatibus eruti- Kéziratban. L· Danielis Cornides Bibliotheca Hung. Pest 1792. 273. 1. — Series Epporum Transilv. ab a. 1114—1762. kézirat, a Nemzeti Múzeumban- fol- Catalog. MBS. Bibi. Szécheny. II. 478- 1. — *Grf. Kemény Józ8.* Vicissitudines Religionis et CleriR. Cath. in Transilv. Kézirat 1819 évről, az esztergomi könyvtárban LII. D. — *Kn.*

Ez a szent István alapította tizenegy egyházmegyének sorozata; példáján indulva s hasonlag apostolköveti jogot gyakorolva utódai, a mely tartományokban vagy az új szerzés vagy a lelki szükség megkívánta, új püspökségeket emeltek. Ezek közé tartozik a

Zágrábi, melyet az újon szerzett s a magyar koronához csatolt horvát részek számára, ezeknek hódítója szent *László 1)* alapított és egyházát szent István király nevére avatta 1092-ben. Az alapítás ünnepélyén jelen vala Acha esztergomi, Fábián bácsi érsek, Kozma veszprémi püspök, Jula nádor és Grab somogyi ispán[2]) 1) . Tizenöt foesperessége 1467. táján négyszáz

[1]) A zárai monostor emléklapjai szerint: „Anno 1091. Vladislaus Pannonioru m rex Croatian invadens Regnum, Domnum Almum siium nepotem in illő statuit regem. Lucius de r. Dalra, lib. 3. c. pr. 170. I. Praynál Hier. II. 326.1.

[2]) „Regnante nobilissiino rege Ladislao, Strigon. vero ecclesiae primatum Acha gubernantc et Baaciensi aepo. Fabiano existente, Besprimiensi epo. Cosma, palatino Comite Jula, Semegiensi coraite Grab, praedietus Rex, divina gratia inspirante, horwm *celerorumguc nMlium consilio,* Zagrabiensem constituit eppatum. videlicet ut quos error idololatriae a Dei cultura extraneos fecerat, episcopalis cura ad viam veritatis reduceret/[4] Fejér Cod. dipt I. 484. 1. (E szavakból bajos Lányival azt kihozni, hogy ez itt említett egyének „az alapítás ünnepélyén jelen valának.[44] — *Kn.)*

[4]) Hogy e püspökséget sz. László alapítá, nemcsak a fönebbi jegyzetben idézett s 1133-ban kelt, tehát majdnem egykorú szavak bizonyítják, hanem királyaink is. így II. Endre 1217-ben: „Quum essemus in exequendo itinere assumtae crucis et venissemus ad Zagrabiense episcopatum ac monasterium Zagrabiense, *a S. Ladislao Rege constructum, qui etiam in eodem banatu* (Sclavoniae) *episcopatum instituit et monasterium in honorem S. Steph, regis construxit".* Ekkor még fenvolt sz. László alapító levele, legalább ezt következtetem Endrének e folytatólagos szavaiból: „Episcopus et Capitulum postularunt ut nos omnia privilegia *tarn a S. Ladislao rege primo fundatore,* tam etiam a praedecessoribus nostris, praesertim a fratre nostro Henrico rege, quam etiam pie a nobis collata confirmaremus. Nos igitur — — habito consilio magnatum nostrorum, *omnia privilegia praedictae ecclesiae in medium fecimus deduct, et per Cancellarium nostrum Ugolinum de verbo ad verbum coram multitudine perlegi."* (Fejér Cod. dipl. III. I. 210. 1.). Sz. Lászlót vallják e püspökség alapítójának még: 1209. ugyan II. Endre

negyvennél több plébániával birt, Pécstől Lisníce, vagyis Valkó vize által elkülönítve, Muraközt is magába foglalta [1]) .

Nyitrán azon idő óta, hogy Wiching püspök Arnulf császár irodájába vonult, püspök nem székelt; megyéje a morva, utóbb prága-polessovi egyházhoz vonatott és szent Adalbert mint prágapolessovi püspök, szent István megyés főpapja s keresztelője volt. Meglehet hogy részint a szent keresztelő iránti kegyelet, részint hadi baleset idézte kénytelenség lőn annak

1269-ben IV. Béla 1272-ben V. István s 1352-ben nagy Lajos. (Pray Hier. II. 308. 1. Kcrcsclich Hist. Eccl. Zagr. 2. 1.). Tehát ez eléggé meg van határozva- — Alapítási éve legbiztosabban 1092. évre tehető (Pray u. o. 327. 1.). — Alapítási helyét illetőleg Ritter Pál azt állítja, hogy sz. László Csaszmára helyezé ezen általa alapított s mivel Zágrábra szánta, zágrábinak nevezett püspökséget s így a zágrábi egyházat nem ő, hanem Álmos, Kálmán stb. épiték. E vélemény felé hajlik Kercselich is (f. h. 4. 6- L) Azonban Pray mik (f. h. 329—334. 1.) ezek „valde paradoxa videntur.[u] S csakugyan II· Endre föncbbi szavaiban oly világosan mondja: Zagrabiensem Episcopatum et *monasterium Zagrabiense. a S· Ladislao conslruclum"* hogy minden ellenkező véleményt lehetlenné tesz. — Birtokait nemcsak királyainktól nyerte, hanem II. Endrének 1217. évi levele szerint nagy részben egyesek adományaiból· (Pray f. h. 310—325.1·)· Irodalma: *Szenliványi.* Catal. Episc. Zágráb. Diss. paral. 80.1. — *Timon.* Eppatus Zágráb. Imago novae Hung. 35.100. 1. — *Farlati.* Episc. Zágráb. Illyric. S. IV. Velencze. 1769. föl. art. 16. — Series' Epporum Zágráb- 1770. fol. — *Pray.* Eppatus Zágráb. Hierar. II. 305.1. — *Szörényi Mihály.* Poseganeum S· Petri Capitulum. Hist. Eccl. Hung. Amoen. V. 224.1. — *Lehotzky.* Episc- Zagrab. Stemmatogr. I. 65. 1. — Series Eppor- Zagrab. desumta ex erudito opere Dan. Farlati dicto Illyricum Sacr. Zagrab. 1797. 8-o. — *Kercselich Boldizsár.* Hist. Cath. Eccl. Zagr. part. I. tom. I. (több nem jelent meg) Zágráb év nélkül, fob — *Kovachich.* Zagrab Eppus. .Indices 436. 1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Zagrab. Index Cod. dipl. 1. 37. 65. 80. 102. 113. 132.135. 161. 169. 190. 197. 221. 233- 245. 250. 271. 285- 306. 318. 333. 354. 358. 1. II. köt. 189. 345. 1. továbbá Cod. dipl. VII. II. 272. I. — *Czinár.* Index 496. 524. 1. — *Jerncy.* Zágrábi káptalan. M. Tör. Tár. II. 82. 1. — Opinio Commissionis in Causa inter Zagrab. et Bosnen. Eppos. Accedit causa decimális super iurc Posegano inter Eppos Zagrab et Quinqueeccl. 4-o Kézirat a Nemzeti Múzeumban. Catal. Mas. Bibi. Széchcny. III. 22. 1. — *Kn.*

[1]) Pray Hier. II. 334. 1.

oka, hogy a nyitrai egyházvidék a magyar egyházba nem kebeleztetek. Mindazáltal ennek legnagyobb akadálya az volt, hogy Braszláv morva fejedelem, Uldarik cseh fejedelem fia, a magyarokat nagy ütközetben megverő s fegyveres haladását győztesen folytatván, hazánkat egész Esztergomig pusztitá 9; a lengyel herczeggcl Hízó prágai püspök, Velz, Thauz ispánok kíséretében Olmuczba térve, e város egyházainak a lefoglalt morva-magyar részekből adományokat nyújtott [2])· Megujittatott és ismét félbeszakasztatott a morva-cseh barátság Kálmán király alatt, mely alkalommal Nyitra táján az Atha féle zendülés ütött ki, Pozsony elvesztetett stb. mi a közmagyar történet tárgya; ebből ide csak azon eredmény megemlítése tartozik, hogy Szerafin esztergomi érsek a cseh fejedelem kivánatára 1098. táján két papját — Herman diakont és prágai Kozmát áldozárul szentelte Esztergomban [3]); mialatt a „Tátra és Vág tája“ prágai, aztán az ettől elválasztott *olmuczi* egyházmegyének részéül, legalább papíron folyvást találtatik [4])· Emiatt Nyitrán még 1100-ik évben is püspök nem, csak *káptalani prépost* vala, mely évben hozott magyar törvény 22. czikke „az

[1]) Prágai Kozma szerint: „Hoc Anno (1030). Dux Brecislaue magna caede prostravit Ungaros et terram eorum usque ad urbcm Strigoniam devastavit/' Chron. Boh. 1. 1. Menckennél 1, 2013. ősz.

[2]) Profligationem Ungarorum de^terra nostra Moravia ipsius (Dei) brachio factam essc, — profiteer, lllacrimavi sane et intimo corde sum perculsus, quando videbam loca illa sacra, ubi coepit christianitas, per eosdem Ungaros, tűm paganos, devastata et diruta, atque in ruderibus dissipata iacere et ecclesias in illis partibus terrae nostrae omnes ad unam spoliatas et profanatas existere; et devovi pro meo tűm proposito magnam spoliorum copiam ab cisdem vastatoribus et depraedatoribus receptam, in reaedificium et restaurum praedictarum Ecclesiarum impendere-“ Így szól ő 1030. évi okmányában. Fejér Rel. Init. 239. 1.

[3]) Prágai Kozma Menckennnél 1, 2080- őszi.

[4]) III. *Henrik* császár 1086. oklevele szerint, melyből az idevonatkozó szavakat közöltük 185. 1. 3. jegyzetben. Egészen olvasható Fejérnél Init. Rel. 240. 1.

Isten ítéletek tartását csupán püspöki egyházakra és a pozsonyi s *nyitrai nagyprépost súgókra* szorítja. Szvatopluk fejedelem és Atha morva vezér pusztítása, mit 1109-ki februárban Nyitra körül elkövettek 1), alkalmasint azt vonta maga után, hogy a nyitrai káptalan s az olmuczi egyház közti kötelék megszakíttatott; mert a két évvel később tartott Zobor apátsági határjárás „GanróP mint a *pUspÖk* jószágáról emlékezik [2]). A nyitrai káptalan, úgylátszik, tényhez nyúlva, püspöknek a maga prépostját választotta.

Első nyitrai püspökül azonban csak 1133-ból ismerjük Miklóst, a zágrábi egyház ügyében bíráskodó törvényszék egyik tagját[3]). Ezek szerint a nyitrai szent Emmeram székegyháznak Trencsin, és részben Nyitra vármegyére terjedő megyéjét, az *esztergomi* főmegyéből, hová voltaképen legalább eleinte nem tartozott, kihasítani nem kellett; s csak mint idegen állami egyházmegyének honunkban levő része, tán püspökhelytartósága, a magyar egyház tagjául fogadtatott. Nagyprépostja nem lévén, annak új megalapítására II. Gejza Koroson lévő földjét ajándékozta [4]); de a megújítás Mária Terézia koráig abban maradt 1) .

1) A nyitrai püspökség keletkezése is egyik tárgyát képezé a fönebbi Pray-Ganoczyféle vitának. Ganoczy (Diss. de S. Lad. 46. 1. és Dispunctio 69. 1.) Péterffy után (Cone. I. 44. 1.) állítja, hogy e püspökség az. István által vagy alapíttatott vagy restauráltatok; de a háborúságok által a püspökség javai

[1]) Kozma Menckennél 1, 2098 őszi. — „Seditione *Atha* ducis Moravensium sedata“ 1113-iki oklevél. Fejér Cod. dipl. II. 42. 1.

[2]) „De villa Gau, in *villa Episcopi* ibi est terminus vilié ‘‘ Eredetije a nyitrai egyház levélt. Memória Épp. Nitr. 111· s köv. 1.

[3]) Pray Hier. I, 363. 1.

[4]) „Quia ecclcsia Nitriensis caret adhuc praeposito, ad ordinandam praeporituram in eadem, terram ín Corus — —“ Fejér Cod. dipl. II, 153.1.

feldulatván, miután emiatt a püspök méltóságához illően meg nem élhetett volna, a püspökség helynökök által kormányoztatott. E mivel sem igazolható állítás ellen kikelt Pray (Diss, de S. Lad. 52. 1. és Diatribe 28. 1.) Továbbá Katona (Hist. Ducum 743.1. és Hist. Cr. Reg. III. 78. 483. és 672. 1.) — E vita azonban sokkal élőbbről kezdődik s mások is keveredtek beléje. Menjünk tehát sorban.

Ganoczy, Márton velehradi szerzetes után állítja, hogy e püspökséget Fritígil, Rosemund markomanni király neje, kit sz. Ambrus téritett meg, alapitá 395. évben. (Diss, de S. Lad. 31. 1.) E véleményt elfogadják Deserics, Szentiványi és Wurum József nyitrai püspök az Eppatus Nitr. Memória Pozsony 1835. czímú műnek Botka szerint (M. Sion II. 241. 1.) szerzője a 17. lapon és utána legújabban Csippék (M. Sion II. 420. L). Kikeltek ellene Pray (Hier. I. 359. 1.) Timon (Imago aut Hung. Bécs 1762. 132. I.) Szalágyi, ki röviden csak Pray Diatribéjéhez utasítja olvasóit, mint ki által Ganoczynak „inanibus ratiunculis plenissime obviam itum sit“ (De statu Eccl. Pann. III. 255.1.), Katona (Hist. Dúc..535. 1. és Epist. Exeg. 11. 1.) és újabban Fejér (Diss, in res Hung. vet. 76. 1.) Katona e vélemény lehetlenségét röviden így mutatja meg: „Cum earn (Fritigildet) Paulinus, Ambrosii biographus, *Marcomannorum* reginam appellet, neque ditio Marcomannorum usque Nitriam pertigerit; ea quidem episcopates Nitriensis autor haberi non potest.“ (Hist. Due. 538.1.)

Ki és mikor alapitá tehát e püspökséget? Szalágyi (f. h.) II. Jenő pápa 824. évi leveléből következteti, hogy ez idötájt alapitá Urolf lorchi érsek. Vele tart Katona (Hist. Due. 537. I. és Epist. Exeg. 11. 1.) és Fejér (f. h. 88. 1. és Init. Rel. 135. 1.) meg az időt illetőleg Pray (Hier. I. 361. 1.)

Szenvedélyesben folyt e vitának második része; tudnillik, váljon e püspökséget sz. István alapitá-e újra. Pray és Katona,

kik, mint e jegyzetünk első soraiban mondjuk, e véleményt Ganoczy ellenében tagadják, a fősulyt Kálmán király 22. törvényczikkére fektetik, mely így szól: Judicium ferri et aquae in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopi et *maioribue praepositziris, ut Posonii et Nitriae.*[u] S csakugyan e sorokban a nyitrai egyház oly világosan különböztetik meg a püspökségektől s mondatik prépostságnak, hogy semmiféle alapos ellenérvet nem lehet felhozni. Azért Ganoczy e sorok ellenében úgy vélt boldogulhatni, hogy ráfogja, miszerint e püspökség sz. István után a háborúságok folytán úgy elpusztult, hogy Kálmán alatt már csak préposthelynöke volt. De Pray (Diatribe 28. 1). és Katona (Hist. Crit. HL 78. 1.) hosszasan bizonyítják, hogy Nyitra körül nem voltak olyas harczi veszedelmek, melyek miatt a püspökségnek elkellett volna pusztulnia. — A sz. István mellett harczolók positiv adatokul felhozzák sz. Istvánnak 1006. évi levelét, melyben mondja, hogy Nyitrára jővén, ott 1) papot talált, „qui se Capitulares Canonicos Ecclesiae b. Emerammi M. in Castro Nitria, nominabant“ s azokat megadományozta. (E levelet közlik Deserics (De Init ac Maior. Hung. V. 181. 1., Katona Hist. Crit. I. 124. 1. Wurum f. h. 92. 1.) és Fejér (Cod. dipl. I. 285. 1. Hivatkozik rá Ganoczy Dispunctio 95. 1. a.) E levélből azt következtetik, hogy István, ki eme levele szerint e kanonokkal [n]diebus plurimis conpsallere non destitimus“, e kanonokoktól bizonyosan „de episCopatus antiquitate, deque Vicaria administratione edoctus ad eum instaurandum animum adiecit“. Itt csak az a -bökkenő, hogy e levél egy szóval sem említi a püspökséget, annál kevésbé pedig azt, hogy István mit beszélt e kanonokokkal vagy mit hallott tőlük; de ha mind ez benne lenne is, még akkor sem bizonyítana semmit is; mert ma már kétségtelen, hogy e levél *álmiL;* már Deserics, ki első közölte, megjegyzi róla: utinam firmiore authentia polleret (f. b. 183. l.)

Katona,három kifogást tesz ellene, hogy sz. István apostolicae sedis gratia királynak neveztetik, hogy a markomannokat, quorum appellatio dudum antea exoleverat, emlegeti, s hogy végsoraiban ezeket mondja: canonici (Nitrien.) in omnibus taxa synodalibus, quam regis et regnicolarum conventibus ab ecclesia et capitulo Strigoniensi *statim secundum locum teneant et vocem habeant.* Eme jog — úgymond Katona — vix unquam in usu fuerat (Hist. Crit. I. 127. 1.) s csakugyan e végsorok magok is elegendöleg bizonyítják e levél hamisságát. Keményebben nyilatkozik róla Fejér: sunt enim (eme levél) manifesto apocryphae, a quo demumcunque auctore, credulitate suorum turpiter abuso, contra omnem diplomatices formám, sine teste, ac consule, S. Regi affictae“ (Fejér Diss, in rés vet. 123. I. és Init. Bel. 137.1.) Jászay (Magy. Nemzet napjai az arany bulláig 240.1.) kétesnek, Szalay (Magy. tört. I. 99. 1.) „kétségkívül fonák álmü“-nek mondják e levelet, hamisnak tartja Dudik is (Gesch. Máhrens I. 43. 1. 2. jegyz.) Végre Kerékgyártó is (Magy. müvei, tört. II. 84. 1.) a gyanúsított oklevelek közé sorolja. — E levéllel tehát mit sem lehet bizonyítani.

Sz. István mellett még érvekül felhozatnak Kálmán király 1113-ki, II. Gejzának 1158. évi és V. Istvánnak 1271. évi levelei (Wurum f. h. 130. 135. és 136. 1.) E levelek közöl legfelebb II. Gejzaenak e kifejezése érdemel itt figyelmet: „quia etiam sic ordinaverunt *sancti Reges.“* (Fejér Cod. dipl.
II. 152.1.) Első pillanatra úgy látszathatnék, hogy e két végszó alatt csak sz. István és László érthető. Azonban ha meggondoljuk, hogy a *sanctus* szó ekkor tájban tágabb értelemben s élökre is alkalmaztatott; — így épen a Wurum által felhozott 1113. évi levélben Kálmán *sanctitatis* gratia perfususnak (i. h. III. 1.), egy 1105-iki levélben pedig Colomannus *sanctissimus* íter-nek mondatik (Kercselich Not. prael. 135. 1.) III. Bélának pedig István toursi püspök így ír: valeat *sanctitas vestra* (Pray

Diatribe 134. 1.) — e szavak súlya nagyon csökken. De ha megengednök is, hogy csakugyan sz. István és Lászlóra vonatkoznak; akkor is legfelebb csak Szalaynak (f. i. h.) e tételét fogadhatnék el: *„Lehet,* hogy a nyitrai *káptalan* is sz. István kir. által rendeztetett“ de semmiesetre sem a püspökség; mert a Wurum által bizonyítékul felhozott V. Istvánféle levél „a nyitrai egyház adományozói sorában *csak* sz. Lászlót, II. Gejzát, II. Endrét, IV. Bélát, és V. István királyokat nevezi: miképen hallgathatták volna tehát el az adományos megerősítést kérelmezők a püspökség első alkotóját, ha a szent király (István) általok olyannak tartatott volna[44]? (Botka M. Sión II. 244. 1.)

Ha tehát a mondottak szerint sz. István nem; ki alapítá akkor e püspökséget? Erre már nehezebb a felelet; sőt megvalljuk, határozottan nem is tudunk rá felelni. Mossóczy nyitrai püspök II. Gejzának tulajdonítja. E véleményt Szentiványi is elfogadja (Miscell. dec. III. I. 60. 1.) meg Timon is (Imago Nov. Hung. 39. 1. és epitome Chron. Claudiopoli 1764. 37. 1.) azon különbséggel mégis, hogy öt inkább restaurátornak mintsem alapítónak tartja. Pray II. Béla királynak tulajdonítja, mert úgymond ekkor fordul elő 1133. évben az első nyitrai püspök (Diatribe 44. 1. és Hierarchia I. 363,. 1.) Katona ellenben, „quia certum indicium non est, tunc eppatum aliquem conditum esse, quando primum eius sedis episcopus occurrit[44]; azt tartja, hogy „post earn legem (Kálmán fönebbi 22. czikke)a. 1100. perlatam, episcopatus ille vei ab ipso (Kálmán) vei ab eius filio (II. István) bondi debuit[u]. (Hist. Crit. III. 483. 673. 1.)

így állt e vitás kérdés, midőn Wurum említett művének megjelenéséből alkalmat vett magának Fejér e kérdést újra felszínre hozni a Dissert, in res Hung. vet. című művének emez értekezésével: De ortu et instauratione Nitriensis Eppa-

tus (74—128. 1.) és Init. Rel. 135.1. Wurum azt állítja, hogy „seu conditi seu veteris eppatus Nitriensis instaurati et resuscitati gloria nec Geyzae Π., nec Belae coeco, nec alteri cuipiam Regum nostrorum attribuí potestü (f. h. 130. 1.) s azon tételt állítja fel, hogy a sz. István után megszűnt püspökséget a Kálmán alatti investituralis zavarokat felhasználva a nyitrai káptalan, „Rege, ut credere par est, non impcdiente, nec dissentiente, elegisse Episcopum ct eum quidem, qui Praepositus fuit“ (144. 1.) Wurum mindenesetre sajátságos és történelmünkben hallatlan expedienst gondolt ki e tételében!

E tétel második részét Wurum ellenese, Fejér is elfogadta, de egészen más szempontból. Szerinte hazánk ama része, mely most a nyitrai püspökséget képezi, sz. István előtt, alatt, és után, Kálmán koráig, a morvaországi olmüczi püspökség alá tartozott. Tehát sz. István e nyitrai püspökséget nem alapíthatta. Kálmán alatt Szvatoplug cseh-morva király Nyitra s vidékét elpusztitá 1109. évben, min megboszankodva Kálmán, e püspökséget elszakasztá az olmüczitöl s Önállónak felujitá (f. h. 127. 1.) Később ez állítását annyiban modosítá, hogy e püspökség felújíttatott; „ast non a piissimo rege Colomanno, sed ab ipsomet Capitulo eligendi iure — cui se primus Colomannus subiugaverat — uso: Praepositum suum eligendo eppum“ (Reflexiones in Scriptores nov. 38. 1. és Rel. Init. 137. 1.) Még messzebb megy Podhradczky, ki e vitába szintén belekeveredett. E szerint a sz. István által felújított nyitrai püspökség 1026. körül elenyészett, midőn sz. István „maximam hodiernae Moraviae partem, quae ad Hungáriám pertinebat, amisisset Nitriensis ergo eppatus reapse intercidit, qui tamen postea, quum S. Ladislaus rex partem cis Moravam amnem sitam recuperasset, mox instauratus, fiiit.a (Chron. Bud. 175. 1.) Podhradczkyt ez állításra Boleszló morva vezérnek 1030. évi okmányának Lányi által is idézett

(335.1. 2. jegyz.) szavai vezették. Kár, hogy sem Podhradczky, sem Lányi nem tudták, hogy ez okmányt magok a cseh-morva írók (ilyenek Semhera, Palacky és Dudik, lásd ez utóbbinak Mahrens Gesch. II. 166. 1. 2. jegyz.) határozottan *álmUnek* tartják. Azért nincs is mit felelnünk Podhradczkynak, csak megjegyezzük, hogy nagyon helytelenül következtette I. Lajos király 1347. évi levelének (Praynál Diatribe 34. 1.) e szavaiból: Stephanus (vayvoda) in confiniis Bohemie per patrem nostrum constitutus partes regni nostri in ipsis confiniis Bohemie (Móraviae) habitas et per Bohemos occupatas, ab eisdem Bohemia per suas veras metas, per s. regem Ladislaum positas et erectae recuperando, hogy e morva részeket sz. László visszafoglalta; mert ez okmányban, mint mindenki láthatja, nem sz. Lászlóról, hanem István erdélyi vajdáról mondatik, hogy az említett részeket Róbert Károly alatt visszafoglalta.

Fejér pedig állítását a prágai püspökség alapító oklevelére, mely prágai Kozma krónikájában olvasható s a már többször említett Stredovszkynak S. Moraviae Hist, című müvére fekteti. (Diss, in res Hung. vet. 116. 1. és Reflexiones 39. 1.) Az első ha nem egészen álmü, legalább is annyira kétséges, hogy mit sem lehet reá építeni. Stredovszky pedig saját felei előtt sem bir tekintélylyel; így Palacky ezeket mondja róla: Stredovszky hat in seiner S. Mor. hist, mit eben so viel hietorischen Fleisse, als unkritischer Dichtungslust eine Menge Facta und Ficta aus jener Epoche zusammengehäuft: *glücklicher Weise hat sein Werk keine Auctorität mehr in Mtihren*[u] (Gesch. v. Böhmen I. 117. 1. 77. jegyz.) és Ziegelbauer: „Quis non videt, authorem hunc mentis ideas et a se adumbratas imagines pro rei gestae veritate nobis venditare et propinare.“ (Dudáknál f. h. 308. 1. 1. jegyz.). Tehát erre sem lehet építeni; pedig Fejér oly annyira hitt neki, hogy rárecitálván belőle Podhradczkyra egy hosszú idézetet, öntetszőleg utána teszi: Haec omnia Glos-

satori (így nevezi Podhradczkyt) terra incognita! (Reflexiones 40. 1.) Pedig bár csak neki is terra incognita maradt volna Stredovszky; akkor talán nem irandotta fönebbi értekezéseit, melyekkel, mint Botka igen helyesen megjegyzi, „tán nem is sejté —, hogy — az ellenség malmára hajtja a vizet, és hogy a szomszéd szláv irók mosolyogva fogják öt társul szemlélni oly kérdésekben, melyek a népfajérdekek zavaros kutfórrásából meritvék[u] (M. Sión Π. 244. 1.) s csakugyan Palacky és Dudik is a Fejér-Podhradczkyféle álutakon bolyongnak. E tévútra került Lányi is. Valóban szomorú, hogy épen magyar Íróknak kellett saját történelmünk rovására oly alapokra építeniük, melyek hitelét még az érdekeltek sem ismerik el s oly útmutatót követniök, kinek odahaza sincs tekintélye. Egyébiránt tartózkodunk itt e hibás tételek czáfolásától; mert alaptalanságukat már 199. lapon levő 1) jegyzetünkben kimutattuk s mert ugyanezt tévé már előttünk Botka Tivadar: „Tanulmány az esztergomi érseki egyházi megye első régi határairól és territoriumáról[u] czímú igen jeles értekezésében (M. Sión Π. 241—261.1.) Ebből láthatják t. olvasóink, hogy a nyitrai püspökség területe már a sz. István alatt hazánkhoz tartozott (256. 1.) és az esztergomi érsek joghatósága alatt állott (257. 1.), mi által a Ganoczy-Wurum-Fejér-Podhradczkyféle hibás állítások önmagokban megdőlnek. E püspökségről írtak még: *Szentiványi.* Catal. Episc. Nitr. Diss. par. 75. 1. — *Bel,* Nitriae antiquitas, eius Eppatus.Not. IV. 314. 1. — *Deserics.* Pro cultu litterarum in Hung, ac speciatim Civitate Dioecesique Nitrien. Vindicatio. Romae 1743. 4-o. 151—202. 1. — *Bonbardi,* De Eppatu. Capitulo. Dioecesi et Cath. Templo Nitr. Topogr. 356. 1. — *Turóczi L.* Episc. Nitr. Ung. suis c. Reg. 283. 1. — *Papánek György,* De Eppatu Nitrien. De regno regibusque Sclavorum 258—262.1.— Nitriensis Eppatus cum honore comitatus perpetui 1790. 8-o 4 levél. — *Lehotzky.* Episc. Nitrien. Stemmatogr. I. §7. 1. —

Kovachich. Nitrien. Eppus. Jndices 240. 1. — *Fejér.* Eppatus Nitrien. Rel. Init. 135. 1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Nitrien. Index Cod. dipl. I. 36. 62. 80. 101. 113. 131. 135. 160. 168. 189. 196. 221. 232. 249. 270. 284. 305. 316. 332. 339. 354. 357. 1. П. köt. 169. 326. 1. továbbá Cod. Dipl. VII. П. 269. 1. — *Czinár.* Index 312. 521. 1. — *Jerney.* Nyitrai káptalan M. Tört. Tár. II. 65. 1. — *Csippék Sándor.* A nyitrai székesegyház. M. Sión П. 420. 1. — *Keofejö György.* Conscriptio Cameratica vniversorum Bonorum ac Jurium posses, ad Eppatum Nitrien. pert 1777. föl. kézirat a Nemzeti Múzeumban. Catal. Mss. Bibi. Szécheny I. 716. 1. - *Kn.*

Szerém püspökszéke a Bosnyából magyar határokhoz közeledő *patarénok* tévedései ellen gát gyanánt emeltetett 1229-ben; alapitója *Ugrin* kalocsai érsek a maga egyházából szakasztá ki e megyét, melynek eleinte *Kö* monostorában, aztán *nitroviczi* szent *Irénében,* végre *Bánmonostrában* vala székegyháza; hatósága a *Szerémség* határait aligha lépte túl 1) .

A *bosnyai* püspökség 1234. táján, a bosnya *patarénok* és *szakadárok* elnyomása után keletkezett; első püspöke német *János* és önkénytes lemondása után *Pósa* domokosi szerzetes. Szent Péterről nevezett székegyháza *Kálmán* halicsi király és slavon herczegtöl javakkal láttatott el 1) . Székhelye — úgylátszik — *Seraliában,* a török elfoglalás — 1460. után pedig *Dia* kovárott* vala“ 1) .

[1]) E püspökség alapítása is egyik tárgyát képezé a Ganoczy-Prayféle vitának. Ganoczy (Diss, de 8. Lad. 92.1. és Diatribe 211 1.) ez. Istvánnak tulajdonítja. Ellenben Pray (Diss, de S- Lad. 65. 1. Diatribe 71.1. és Hier. II. 362.1.) és Katona (Hist. Crit. V. 534—548 1.) a Lányi által elfogadott véleményt állítják fel s bizonyítják be. A régi szerémi püspökségről pedig tüzetesen értekezik Szalágyi (De statu Eccl· Pannill.. 34.1.). — *Kn.*

[2]) IX. Gergely lev. a bosnya sz. Péter püspöke s káptalanéhoz. Pray Hier. II. 419.1.

[3]) E püspökség már valamivel előbb létezett, mert Gergely pápá-

Milkó városa, ugyanazon nevű patak partján, Oláh és Moldva föld határvonalán fekszik. Az egykori oláh *Arga* városi püspökszék átviteléből keletkezett, 1375. táján; ez évből Miklós egri püspökhelynök mint *első milkói* püspök ismeretes. De azután is van majd *milkovi* majd *argói* püspök. 1444. év táján *Milkó* az oláh szakadárok kezébe esett; egyházmegyéje csupán az erdélyi szászok három dékánságát (Capitulum, decanatus) úgymint brassóit 14, a szebenit 46 plébániával és az egy város még 48 faluból álló kisdit foglalta magában; püspökei az esztergomi érsek helytartóiképen Esztergomból kormányozták; e korszak vége felé pedig a megye Esztergomhoz vonatott 1) .

1) Lányi itt egyszerűen Pray véleményét fogadta el, átcsúszván így legkönyebben ezen igen bonyolódott kérdésen. Azonban Pray és így Lányi is e tárgy körül hibás nézetben voltak. Pray a kunok püspökét (Eppus Cumanorum) elválasztja a milkóitól, (Hier. 1.417.1.) az argyasit (Argensis) pedig ez

nak 1234. évi leveléből láthatni, hogy a II. Endre király által 1233. évben kiközösítés terhe alatt felvállalt kötelezettségek teljesítésére egy névtelen bosnyai püspök volt felügyelendő (Katona Hist. Crit. V. 697 és 656. 1.) A székesegyház felépítésére, Nicosclav bosnya vezér a pécsi döméspriornál bizonyos pénzösszeget tett le, melyet a mondott czélra fordíttatni rendel 1238. évben a pápa (U. o. 843. I.). — E püspökség is belevonatott a Ganoczy — Prayféle föncbbi vitába. (Ganoczy Dispunctio 161. 1., Katona f. h. 843. Pray Diatribe 65. 1. és Epist. Exeg· 49—53. 1.) A szerémi és bosnyai püspökség irodalma: *Szentiványi.* Catal. Episc- Syrmiensim Dies· paral. 85.1. — *Szentiványi.* Catal. Episc. Bosnensium. Diss. paral- 86. 1.— *Szörényi László.* Series Epporum Sirmien. Vindiciae Sirmien- Buda 1746. 8-0 73. 1. — *Pray.* Eppatus Sirmien. Hierar. II- 362. *Pray.* Eppatus Bosnensis Hierar II. 396.1.—*Lehotzky.* Episc. Sirmen. Stemmatogr. I. 59- 1· — *Karachi eh,* Bosnen. Épp. Jndices 50. 1. — *Fejér.* Eppi et Capit. Bosnen- és Sirmien. Jndex Cod. dipl. I. 131. 160- 189.197, 220. 221. 245. 332. 353. 357.1-, II. köt. 160. 175. 332. 1. — *Czinár.* Index 57. 1. — *Jerney.* Bózniai vagy diakóvári káptalan. M· Törtt· Tár· II. 39. 45. 1. — *Cornidet.* Series Epporum Bosnensium ex diplomatibus collecta. Kéziratban L. Danielis Cornides Bibliotheca hung. 273. — *Kn.*

[1]) Pray Hier. 1, 420. s köv. 1.

utóbbival egynek mondja (u. o, 422. L). Pedig épen megfordítva áll e kérdés.

A milkói püspökség első emléke 1096. évről maradt fen, melyben Lörincz milkói püspök „presbiteris Siculorum de Kecsd, Orbou et Seepus“ ir, felhiván őket, hogy a szentföld felszabadítására szólítsák fegyverre a férfiakat. (BenkŐ Milkovia I. 55. 1. Katona Hist. Crit. V. 530. 1. és Fejér Cod. dipl. II. 16. 1.) E levélben e püspökség és székelyekről világosan mondatik: „hanc ecclesiam prisco tempore, cuius memóriám rerum alterationes prope deleverunt, pro se, cum pro suis antiquis parentibus fundatam et duris temporibus conservatam.[u] E szavakból azt következteti Benkö, hogy e püspökség „ante vei paulopost Attilae fata sive pro Hunnia ipsis, sive pro siculis, Hunnorum reliquiis“ alapíttatott (Katona f. h. 531. 1.) Fejér ellenben (f. h. 18. 1. jegyz.) ezt jegyzi meg: „num origines eius ad S. Stephanum vei ultro sint referendae; de· cernere non audemus.“ Engel végre (Gesch. d. Ungr. Reichs. 4o. IV. II. 99.1.) Schlözerrel egyetértve egészen eltérŐleg mind azt, mit Benkö e püspökségnek a 14. század előtti létéről mond, mesének tartja, a fönebbi Lörincz püspököt pedig, ki az idéztük levelet irta, 1518. év utánra helyezi. Nem merünk mi e levél és keltének absolut hitelessége mellett lándsát törni: de hogy Engel minden esetre hibázott, midőn azt oly későn kelteztetti, onnan tagadhatlan következik, mert az Engel által kijelelt időszakban keresztes háborúkról szó sem volt, s mert Benkö (f. h. 57. 1.) világosan mondja, hogy ama levélre fel van jegyezve, miszerint egy 1408. évi könyvből másoltatott.

1226. év körül Róbert prímás a kunokat megtérítvén (Fejér. Cod. dipt III. II. 109. 1.) püspökükké a dömés rendű Theodorikot „eruditumin lege Domini et vita praeclarum“, (U. o. 153. 1.) rendelé. Ez alkalommal a püspökség körül is akép intézkedett „quod nulli laico, patronis exceptis, présén-

tare liceat capellanos, et sacerdotes quartam habeant decima rum ac quedam alia," s ez intézkedést a pápa 1234-ben megerősité. (Theiner Mon. I. 128. 1.) Róbert azonban nem új püspökséget alapított, hanem a *inilkói* püspök hatóságát teijeszté ki e kunokra, s innen lőn, hogy a milkói, *kunok püspökének* neveztetett. Világosan következik ez az említettük Theodorik püspöknek a székely dékánokhoz, kik e névcserét zokon vették, intézett eme szavaiból: Quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga vestram nationem rati one et virtute? Nonnejn Ecclesia Christi D. lapum et agnum una pasci convenit. Quidni etiam Siculum cura Comano Olachoque." (Fejér u. o. löl. 1.) E szavakból velünk egyezőleg Fejér is azt következteti: „Cumani igitur conversi Eppatui Milko* viensi Siculoruin sunt subiecti, qui subin Cumanorum Eppatus nomen túlit." (U. o.) A pápa e püspököt egyenesen a szentszéktől tévé függővé, (U. o. 152. 1.) hatóságát szélesbíti, (U. o. 203. 1. Theiner Mon. I. 90. 1.) segítségére több dömés szerzetest rendel küldetni (U. o. 154. 1.) s a kunok szabadalmait ab . . Andrea Rege (Hung.) . . iam pridem factam Cumanis, sieut . . in eiusdem regis litteris, aurea bulla munitis, plenius continetur (u. o. 217. 1.) megerősíti, Béla ifjabb királyt, ki Róberttel a térítésnél jelen volt, ezért megdicséri s ez ügyet továbbá is pártfogásába ajánlá. (U. o. 151. 1.) Mindez 1228—1230. időközben történt, s hogy előbb csakugyan nem létezett kun püspök, onnan tagadhatlanul következik, mert ezen Theodorik 1232. évben *„primus* Cumanensis episcopus"-nak neveztetik. (U. o. 321. Theiner f. h. 107. 1.) Béla király megígérte volt Jakab prenestei püspök pápai követ előtt, hogy e püspöknek székes egyházat fog építeni; de mivel ígéretének beváltásával késett, 1234. a pápa sürgette őt, hogy szavát állja meg. (U. o. 398. 1. Theiner f. h. 130. 1.)

Váljon felépíté-e a templomot, meghatározni nem tudjuk;

ez csak valószínű, miután, mint alább látni fogjuk, csakugyan volt ott székesegyház.

1235. nov. 8-án a pápa felszólítja a kun püspököt, hogy az erdélyi püspök s bárczaföldi papok közti pert küldje meg, nov. 13-án pedig e per elintézésére hatalmazza fel s csak a felek kívánságára rendeli Romába felebbeztetni. Ugyanez évi decz. 18. pedig az erdélyi püspök és kolosmonostori apát közti viszály elintézését bízza rá. (Theiner f. h. 138. 139. 141. 1.)

1238. apr. 26-án Kálmán herczeg kívánságára a pápa felhatalmazza a kun püspököt, hogy Bosnya földön új püspökséget és székes káptalant rendezzen be (U. o. 162. 1.)

Azonban a nemsokára bekövetkezett tatárjáráskor a templom és Milkó elpusztításával a püspökség is megszűnt egy időre. Ezt így tanúsítja III. Miklós pápa 1278. évi levele: „Cum autem nulhis sit ibi (inter Tartaros) Catholicus Eppus — et Civitas de multo posita in confinibus Tartarorum iam dudum per praedictos Tartaros dcstructa fuerit, nec inibi Eppus et alii catholici habitatores exstitcrint *quadraginta anniset ampliusiam dapsis'"* (Fejér VI. II. 403.1.) Ez időszámítás épen a tatárjáráshoz vezet vissza. E pápai levél keltekor azonban már ferenczesek kezdtek ott téríteni, még pedig sikeresen. Azért e pápa felszólítá Firman nevű követét, hogy jelentést tegyen, si Eppus inibi ut praedicitur, esse consueverit.[ü] A ferenczesek főnökének pedig meghagyta, hogy több szerzetest küldjön „ad Cumanos, qui ad suscipiendam fidem Cath. dispositi esse videntur“ (U. o. 404. 1.). De ekkor még nehezen nyert lendületet e püspökség ügye, vagy ha is; a kun-tatároknak 1282. évi új berohanása által (Katona Hist. Crit. VI. 866. 1.) ismét elpusztult S e két tatárjárás általi romlásából még 1332. évben sem bírt felépülni. Ekkori szomorú állapotát így rajzolja XXII. János pápa: „Eppatus Mylchovensis in Regno Hung., in finibus videlicet Tartarorum, ex institutione ordinatus antiqua, a tempore, quo died Tartan

potenter dictum regnum, seu partes Hungaras, proh dolor, intraverunt, fuit per eos ferales et sacvos omnino destructus et ecclesia ipsius eppatus funditus exstirpata, exstinctis et defunctis, successive deinde temporibus, canonicis ecclesiae antedictae, ac in exstirpatione et destructione huiusmodi Vsque ad haec tempóra eppatus ipse prostratus exstitit et existit, possessionibus, bonis et iuribus eppatus et ecclesiae praefatorum a potentibus illarum partium occupatis[u] (Katona Hist. Crit. IX. 18. 1. Fejér Cod. dipl. VIII. HI. G36. 1.) Ugyanezen szavakat is- · métli 1347. évben VI. Kelemen pápa (Theincr monum. Hung. L 737. 1.) Azonban egészen még sem enyészett el, s már a második tatárjárás utáni évben találunk egy Tamás nevű kun püspököt, ki 1283. az esztergomi káptalan és polgárok közt egyességet hozott létre. (Fejér Cod. dipl. V. Hl. 192. 1. az V. Π. 144. 1. 1273. évre tétetik.) Az erről tanúskodó okmányra ugyan nem sokat építhetnénk, miután kelte nincs, s csak a lapszélre van a mondott év feljegyezve (Katona Hist. Crit. VI. 881.1.) a püspök neve pedig csak Th. betűkkel van jelelve s így épenséggel, ha amaz évszámnak hitelt nem adnánk, e levelet a fonebbi Theodorik püspökre is vonatkoztathatnék; azonban máshonnan bizonyos, hogy ez időszakban csakugyan létezett e püspökség. így XXH. János pápa 1327. évben kinevezvén Castellói Lukács ferenczest e püspökség helytartójává (administrator), levelében ezeket mondja: „Cum eadem Ecclesia (Cumana) per obitum b. m. Leonis Eppi Cumaniae vacet ad praesens, et diu vacaverit.“ (Fejér Cod. dipl. VHL ΠΙ. 241. 1.). De hogy e püspökség ekkor még legfolebb csak névleg létezett, épen e levelek mutatják, melyek szerint Tamás püspök távol székhelyétől, Esztergomban, forgott, Lukács pedig csak helytartójává neveztetett. XXH. János pápa 1332-ben felakarta támasztani c püspökséget, meghagyván fönebb idézett levelében az esztergomi érseknek, hogy *Vasvári* (de

monte ferreo) *Vitus* ferenczest milkói püspökül tegye és szentelje fel: mert, úgymond, ezáltal „devota spes suggerit," hogy „sub favoris praesidio Caroli Regis Hung., cuius idem
Vitus Capellanus exi stere perhibetur, praedictus eppatus ad statum pristinum reducetur et recuperabuntur possessiones, bona et iura[u] (f. h. 637. 660. 1.) De e püspökség ekkor még helyre nem állt, mit így ad elő Szirinay (Szathmár vmegye II. 298. 1.) „Vasváry Vitus I. Károly király káplánya volt. 1332. Milkovai püspöknek nevezte ötét XXII. János pápa, de a püspökség helyre nem állván, 1335. nyitrai püspök lett.[u] (Fejér f. h. VIII. III. 738. 768. 1.) Innen van, hogy VI. Kelemen pápa már 1347-ben János pápának imént idézett szavaival meghagyta a kalocsai érseknek, hogy *Némethi Tamást* (Thomam de Nympti lectorem ordinis heremitarum S. Aug.) milkói püspökké szentelje, hogy e püspökség Lajos király és Erzsébet királyné pártfogása alatt, kiknek e Némethi „dilectus Capellanus"-a, újra felépülhessen (Theiner Monurn. I. 737. 1.) De ez is aligha elfoglalta püspöki székét, mert már a jövő 1348. évben egy *Tamás* „electus Eppus Milkov.-sal találkozunk, kit Nagy Lajos király a velenczésekhez követül küldött. (Fejér Cod. dipl. IX. VL 36. 1.) Hogy e püspökség már 1345. előtt újra nem létezett, azt Benkő I. Lajos királynak 1344. évi azon leveléből véli, melyben az erdélyi püspök és „universos Nobiles, Siculos et Saxones partis Transilvaniensis[u] közti poros ügyeket elintézi. Innen ő azt következteti, hogy már 1344. évben az erdélyi püspök gyakorolt hatóságot a milkói püspökséghez tartozott székelyek és szászok felett, „quod — úgymond — vigente Eppatu Milkov. non facile fieri potuisset". Meg, hogy a brassói és szebeni dékányok 1395-ben püspöki joghatóságot nyertek, „quod itidem contingere nequivisset, Milkovia Eppum cathedratum habente.[u] (f. i. h. 121—122. 1.) Erre helyesen megjegyzi Kemp Mihály (kéziratban) hogy székelyek és szászok „etiam

in Transilvaniensi dioecesi et non tantum Milkoviensi degel>ant[a]; amaLajosféle levél pedig *egy* szóval sem mondja „omnes saxones et siculos ad Eppi Trans, dioecesim pertinere.[u] A dékányok püspöki joghatóságát pedig épen ki nem mutatta Benkö; sőt épen az általa idézett levelek (f. h. 126—130. 1.) világosan tanúsítják, hogy e dékányságok az esztergomi érsek hatósága alá tartoztak, mint ez egészen világosan megemlittetik V. Miklós pápának Széchi Dénes prímáshoz 1453. intézett eme szavaiban: „Tu aliqua loea, non pauca etiam remota, sub iurisdictione tua habere noscaris, inter que ipse *locus Brassóviensis cum aliis in Transiloanis partibus* consistentibus, in quibus tuos officiates hactenus deputasti, eosque illis etiam prefecisti, ac ea tenuisti, *prout etiam tűi predecessores antea tenuerunt*[u] (Theiner f. h. II. 268. 1.), 1446-ban pedig az érsek nevében e dékány Ságokat Örmény Tamás, esztergomi sz. györgyi prépost visitálta. (Memória Basil. Strig. 130. 1.) Benkö okoskodása tehát meg nem áll; de abban mégis igaza tehet, hogy ezidétt e püspökség inkább czimzetes volt; mert ama püspökök, kiket e korszakból ismerünk, más hivatalt is viseltek, ezek: JoóeZínusEppus etPlebanus InsulaeChristianae 1372-ben, quem — mondja Benkö (f. h. 122. 1.) — Eppum Milkov. in quodam manuscripto lego; a másik pedig 1375. évről *Miklós,* ki így czimezte magát: Nicolaus divina permissione sacrae Sedis et Dei gratia Eppus Milkoviensis, suffraganeusque Ven. in Christo Patris D. Michaelis eadem Dei gratia Eppi Agriensis in Pontificalibus Generális (Fejér Cod. dipl. IX. V. 63. 1.)

E püspökség jogait és javait, a püspököknek részint hiánya, részint folytonos távolléte miatt, már ez időszakban kezdték az esztergomi érsekek elfoglalni, bizonyosan azon jogczimnél fogva, mert a brassói és szebeni dékányságok, melyek e püspökség területén voltak, mint fönebb láttuk, ez érsekek hatósága alá tartoztak. így tanúsítja ezt XI. Gergely pápa, az ed-

digi írók által nem ismert eme 1371. évi levelében: „Milcoviensis ecclesia, que in confinibus Regni Ung. et prope infideles consistit, tam propter guerras quam alias pluribus annis pastore caruit, quodque nonnulli eius prelati multis annis ab eadem ecclesia absentee fuerunt, propter que quamplura iura atque bona ad Eppum Milcov. pro tempore existentem et suam ecclesiam Milcov. iusto titulo pertinentia per nonnullos predecessors tuos AEppos Strigonienses occupata fuerunt, que adhuc sicut accepimus, detines de prcsenti.[u] Felszólítja tehát Miklós esztergomi érseket, hogy a javakat és jogokat *Miklós* milkói püspöknek „absque more dispendio restituas et in pace dimittas.“ (Theiner Monum. II. 110. I.) E Miklós püspökről ugyané nap kelt levelében így ir a pápa Nagy Lajos királynak „Milkoviensi Ecclesie tunc vacanti de persona ven. fr. nostri Nicolai Epp. Milkov. qui de partibus íllis oriundus existit duximus providendum, ac ad dictam Ecclesiam cum gratia nostre benedictionis accedere proponit in brevi.[tf] (U. o.) Theiner, mint tudjuk, az okmányokat az eredeti regesták után közölte, s így e levél hitelessége felett sem lehet kételkednünk, bár feltünöleg *Miklós* prímáshoz van czimezve, holott honi adataink szerint 1367—1375-ig *Tamás* volt esztergomi érsek. (Czinár Index 518. 1.) E levélből egy eddig ismeretlen milkói püspököt is megismerünk, ha csak, mi nem épen lehetlen, Benkönek a fonebbi Jobelinus nevű püspökről állítása nem alapszik tévedésen, s akkor e jelen Miklós püspök egy személynek lenne vehető az 1375. évben előforduló Miklóssal.

Benkö (f. h. 136 138 1.) Haner kéziratai után állítja, hogy Zsigmond király élte vége felé, 1427. körül, a Bárczaságban megfordulván, a székelyek és brassói szászoktól e püspökség felújítására megkéretett. De ez állítása Benkönek aligha hiteles, mert IV. Jenő pápának 1436. évi levele e püspökséget így említi: „Dioecesi Milkoviensi, *cuius episcopdlis*

ad presens per infideles occupata esse consvevit“ (Fejér Cod. dipl. X. VII. 796. 1.) Ha tehát Zsigmond alatt netalán feltámadt is e püspökség, hosszú élete ismét nem volt Végre 1441-ben Moldva és Oláhországnak a törökök általi elpusztításakor végkép leromboltatott. Ezt világosan tanúsítja II. Gyula pápa 1512-ben: „Ecclesia Milkoviensis et illius civitas ab infidelibus schismaticis (ezek alatt X. Leó levele szerint oláhokat, örményeket, bolgárokat és görögöket kell érteni. Benkö f. h. 179. 1.) et Christi nominis inimicis (az az törökök) *per septvaginia annos et ultra* occupata;[u] továbbá ugyanezen szavakkal X. Leó pápa 1513-ban. (Benkö f. h. 175, 178.) Az e sorokban kijelelt hetven évet visszaszámítva, épen 1441. évre jövünk (ü. o. 142. 1.) Mindamellett e korszakból ezen püspökök fordulnak elő: 1438. Gergely; 1444. 1453. 1462 ismét *Gergely* mások szerint *György,* 1452-ben a pozsonyi főtemplomot felszentelte Milkovien. suflraganeus et Vicarius AEppi Strig. (Wagner Analecta Scepus. L 59. 1.) — 1469. *Ondolai László* egyúttal mislei prépost;— 1471. 1473. 1475. 1481. 1484. *Toronyi* (de Thwron Thwrony) *Mihály* vicarius Strigon. et suflraganeus in Thuren (így írja Pray, mely utóbbi érthetlen nevet bizonyosan tulajdon nevéből faragta. Kovachich Formulae Solemnes styli 417. 431.1.) Az esztergomi káptalannak egy budai házat hagyományozott (Esztergom káptalani levéltár Lad. 53. fasc. 3. Nro 30. és Theiner Monum. II. 444. 499. 1.) — 1504. *Ilosvai Pál;* suffraganeus AEppi iunior (Memória Basil. Strig. 136. l.) — 1510. II. László. — 1511. *Nyási Demeter* esztergomi helynök. (Pray Hier. I. 433. 1.) Ezekhez Benkö (f. h. 137. 144. 1.) hozzáadja még e kettőt: *Joannes* eppus Moldaviensis, sufiragane usque Nicolai Eppi Albensis Transilv. és *Petrus* eppus Moldáviae Rector Ecclesiae Insulae Christianae ac Eppl Albensis Vicarius in pontificalibus. Itt azonban hi-

bázott Benkő, mert a moldvai püspökség alatt, melyet e kettő viselt, nem a milkóit, hanem a *szereíhit* kell érteni. (Kemp.) László és Demeter püspökökről így emlékszik II. Gyula pápa 1512. aug. 13-ki levelében: „Nuper siquídem Ecclesiam Milkoviensem, ex hoc, quod nos etiam Demetrium electum Sanctuariensem, tunc Milkoviensem, a vincuk), quo eidem Ecclesiae Milkoviensi, alias tunc per obitum Ladislai, olim Ecclesiae Milkov. Eppi. extra Románam Curiam defuncti vacanti, de persona praeíati Demetrii electi — — providerimus, ipsumque illi praefecerimus in Eppum, absolventes[w]. (Benkö f. h. 174. 1.) E sorokból Benkö (u. o. 145.1.) azt véli következtethetni, hogy legalább e két püspök némi tényleges viszonyban lehetett e püspökséggel; bár másrészt bevallani kénytelen, hogy semmi nyomára sem akadt annak, miszerint e püspökök állandó lakhelylyel bírtak volna Erdélyben, mert az, mit Timon mond, hogy t. i. „eversa a Tartaris Milkovia, habuerit Eppus Milkov. domicilium Birthalbini in Transilvania," Benkö szerint is semmi alappal nem bir. Benkö hiában is kereste lakhelyűket, mert bizony az ezen· kori püspökök csak czimök szerint voltak azok, mit épen az általa közölt II. Ulászló királynak 1513. évi leveléből észrevehetett volna, melyben világosan mondatik: „Eppatus Milkoviensis *iam pridem* partim per hostilem vastationem partim per schismata in tan turn abolitus, *ut nunc nonnisi titulus Eppatus illius supersit."* (U. o. 194. 1.)

A fönebb említett püspökök közül Gergely esztergomi érseki helynök ugyan fel akarta éleszteni e püspökséget, még pedig úgy, hogy székhelyét Brassóba áttenni s e püspökségét ezentúl *brassóinak* kívánta czimeztetni. E kérésével többször fordult *Széchi Dénes* prímáshoz, de miután mindannyiszor elutasítva lőn, V. Miklós pápához járult. Ez tervét helyeslé s végrehajtását a kalocsai érsekre bízta. Utóbb azonban Széchi

prímás ellenmondása folytán beleegyezését visszavonta. így adja ezt elő maga V. Miklós Széchihez 1453. sept. 22. intézett levelében: „Dudum — pro parte — Gregorii Eppi Milchov. nobis exposito, quod licet olim ecclesia Milchov., que in partibús Transilvanis sita est et inter alias Regni Ung. cathedr. ecclesias sufficienter dotata et civitas Milcho. et cath. hominibus inhabitata fuisset, tamen propter insultus et pericula perfidissimorum Turchorum ibidem circumstantium ipsa ecclesia penitus desolata eiusque bona occupata extiterant et civitas predicta ab infidelibus, qui Christi fideles ibidem cum eis cohabitare non patiuntur, •tantum inhabitabatur. Itaque Eppi Milchov., qui dudum antea fuerant, propter desolationem huiusmodi et pericula Turchorum apud dictam ecclesiam a tanto tempore citra, cuius contrarii hominum memória non habebatur, personalem residentiam non fecerant, nec ullo modo facéré potuerant, praefatusque Gregorius Eppus per varia et diveroa loca sibi necessaria vite querere cogebatur, et si sedes Cath. Milchov. ad locum Brassoviensem in diocesi Milchov. sitiim, ut idem Eppus asserebat, qui insignia muratus et contra infideles munitus — — existit, transferretur, tam predictus Gregorius, quam pro tempore existens Milcho. Eppus honestius ac commodius se sustentare et ad regimen gregis melius intendere posset; nos eiusdem supplicationibus inclinati — — Eppo Colocensi — — dedimus in mandates ut — si — quod locus Brassov. ad id aptus et ydoneus esset, ligitime constaret, — sedem Cath. Milchov transferret, — decemendo prefatum Gregorium et pro tempore existentem Milchov. Eppum., non Milchoviensem, sed Brassoviensem Eppum inantea nominare debere. — Cum autem tu, *qui etiam Legátus natus et prímás in Regno Ung. existis,* pro — erectione dicte nőve sedis in illő (Brassó) ab eodem Eppo fuisti sepius requisitus, tuque ex certis ratíonabili-

bus causis tuum ad id nolueris prestare assensum: Nos — — litteras predictas et omnia et singula in illis contenta et inde secuta auctoritate apostolica tenore presentium revocamus, cassamus, — et de regestis nostris, in quibus registrata sunt, cassari et cancellari volumus et mandamus.[u] (Theiner Monum. II. 267.1.)

Végre e sokat szenvedett s tettleg, ugyszólva, soha sem létezett püspökség II. Gyula pápa által *Bakacs Tamás* prímás kérésére az esztergomi érsekségbe kebelezhetett, 1512. május 12-én. „Attendentes — mondja a pápa — quod dicta eccle&ia Milkov. et illius civitas ab infidelibus scismaticis et Christi nominis inimicis per 70 annos et ultra occupata, ac illius fructus, redditus et proventus tenues et exiles, quod in diocesi Milkov.. Cybiniensis et Brassoviensis ecclesiarum decanatus, et nonnulle parochiales ecclesie — — existunt, et a tempore occupations huiusmodi citra decani Cybinien. et Brassovien. ecclesiarum Thomam Cardinalem ac pro tempore existentem AEppum Strigon., sub cuius cura et gubernatione fuerunt et existunt de presenti, in superiorem — recognoscunt, cupientesque predictis Milkowien. et Strigon. — ac — Cybinien· et Brassovien. ac parochialium ecclesiarum huiusmodi consulere — — — dictam ecclesiam Milkowiensem eidem ecclesie Strigoniensi, donee dicta ecclesia Milkowiensis ac illius civitas huiusmodi ab eisdem infidelibus et scismaticis recuperata ac in pristinum et eum, in quo ante occupationem huiusmodi existebant, statum reducantur, — — tenore presentium unimus, annectimus, et incorporamus, ita ut liceat eidem Thome Cardinali ac pro tempore existenti AEppo Strigon. per se vel alium corporalem dicte ecclesie Milkow. ac illius civitatis et diocesis in spiritualibus et temporalibus possessionem — — apprehendere, ac illius fructus, redditus et proventus percipere. Volumus autem, — - quod ecclesia ipsa Milkow. in pristinum

statum redacta, unió, annexio et incorporatío predicte cessent et exstmcte sint ipsaque ecclesia Milkow in suum pristínum statum, in quo ante illius ab infidelibus occupacionem erat, eo ipso revertatur.“ (Theiner Monumenta Hung. II. 586. 1.) Ez évi aug. 13-iki levelében határozottan kimondja, hogy ama dékányságok is csakugyan bekebeleztettek. (Benkő f. h. 174.1.)

A pápai levél okt. 18. olvastatott fel az esztergomi templomban Péter szebeni és Beer Péter stolzenbergi plébános mint a szebeni káptalan és dékányság-, továbbá Máté brassói dékány és Lörincz widembachi plébános, mint a brassói káptalan és dékányság követei előtt, kik azonnal e bekebelezés ellen a pápához fellebeztek; nov. 20-án ugyanezt tevék Brassóban (Benkő f. h. 188. 195. 1.) A pápától azonban elutasító választ nyerhettek; mert decz. 27. kelt levelében végre a bekebelezett papságot az esztergomi egyház szabadalmával felruházza s meghagyja neki, hogy Bakacs bibornoknak, kinek „perinde ac si ipse Thomas Cardinalis eidem Ecclesie Milkow. preesset et illius verus présül existeret,“ a tized s egyéb asztaljövedelmet átengedi, mindenben engedelmeskedjenek (Theiner f. h. 588. 1. Benkő f. h. 169. 1.)

ügy látszik ez elutasítás után a királyhoz fordultak, minek folytán irt is II. Ulászló 1513. febr. 9-én Bakácsnak, figyelmeztetvén öt, hogy „unió huiusmodi sine nostro, utpote omnium Ecclesiarum huius regni nostri Hung, et perinde eis subiectarum generális Patton?' történt; felszólítja tehát „velit de huiusmodi unione patientiam habere, nihilque contra líbertates et antiquas consvetudines ipsorum Plebanorum et Saxonum nostrorum innovare velit: quia id nullo modo permittere possemus.“ (Benkő f. h. 194. 1.)

Mindez azonban nem használt, mert X. Leó pápa 1513. szept. 11. levelével e bekebelezést helybenhagyta. (U. o. 178 1.) E levél sept. 19. a szebeni káptalan előtt kihirdettetett (U. o.

182. 1.). Bakacs azonnal élt is jogával, mert ama dékánjuknak az eddig szokásos joghatóságot csak ily megszorítással engedte át: „dum aliter de his ordinandum duxerimus“ és „nostro duntaxat beneplacito durante/' (U. o. 202. 204. 1.) Azért a dékányok küldötte, Antal, szentpéteri lelkész, e leveleket csak óvástétel mellett fogadta el; (U. o. 208. 1.) hazaérvén pedig, küldői újra a pápához fordulnak. (U. o. 216. 1.) De innen el lőnek utasítva; sőt Bakacs visszajővén Rómából, az esztergomi zsinaton új megszorításokat rendelt el, követelvén, hogy ama dékányságokból „omnes Plebani in omnibus synodis per tam longinquam distantiam et viarum pericula comparere debeant.“ Azért panaszaikat nemcsak írásban vitték a király elé (U. o. 217. L), hanem 1516. jun. 16-án tizenkét tagból álló küldöttséggel jelentek meg Budán a királyi tanács előtt s ott a király oldala mellett ülő Bakacs bibomokot élő szóval megkérték, „velit concedere decanis Ecclesiasticis ipsorum facultatem exercendi Jurisdictionem in spiritualibus in forma alias solita et ab eo tempore observata, quo Ecclesia Milkow. cuius dioeceseos Saxones ipsi sunt ac fuerunt, a schismaticis occupata et sedes eius annihilata per infideles est/' Bakacs feleié: „se nolle ullo pacto concedere Jurisdictionem, nisi in illa forma, quam ante triennium dede' rat.“ Erre ők viszonzák, hogy hiszen püspökségök bekebelezése a király tudta nélkül s így érvénytelenül történt, hogy ama megszorított felhatalmazását már harmad év előtt is csak óvás mellett fogadták el. Azért újra kérték őt, hogy e megszorításokról álljon el. „Cum vero videretur ipse D. Cardinalis (Bakacs) permanere in sententia sua et Saxones etiam libertatém suam antiquam de consensu Maiestatis Regiae firmiter tuerentur, recusarentque omnino condicionatam facultatem jurisdictionis accipere;“ a királyi tanács kezdte őket capacitálni, „ut facultatem qualitercumque datam ab ipso Rmo D. Cardinali

acciperent, ne infidelium more sine Superioris auctoritate coecutirent.“ Végre beegyeztek, de csak ismételt ünnepélyes óvás mellett, s erről Perényi Imre nádortól hiteles oklevelet vettek ki. (U. o. 220-226. 1.)

így bekebelezve lévén e püspökség, íme alig nehány év múlva 1519. jul. 11-én Leó pápának egy okmányával találkozunk, melyben olvassuk, hogy „dudum Julius Papa II. per obitum — Eppi Milkow. extra Románam Curiam Demetrii defiincti, de persona Michaelis Eppi Milkow. providit. Cum autem propter metum Tartarorum Turcorum Eppi Milkov. residentiam inibi facéré hactenus non potuerunt, vos — atque plures vestrum Districtorum Decanatus — Brassov. Cibin. stb. AEppo Strigon. et partim Eppo Transilv. vos subieceritis et unus (unice) propter metum censurarum et incarcerationis prefato Michaeli Eppo vestro debitam obedientiam exhibere formidetis.“ Meghagyja tehát nekik, hogy egyedül e Mihály püspöknek engedelmeskedjenek. „Districtius inhibemus — folytatja — AEppo Strigon. et Eppo Transilv. sub interdicto ingressus Ecclesie et suspensionis a divinis, ne vos super premissis impedire, molestare presumant, non obstante iuramento per vos de adherendo AEppo et Eppo Transilv. forsan prestito, quod harum serie relaxamus.“ E levelet első közölte Pray (Hier. I. 429.) mint Ö mondja, „ex autographo[u], csak hogy elfeledte megmondani, honnan vette azt. Utána közlik Benkö (f. h. 234. 1.) és Katona. (Hist. Crit. IX. 176.1.) Ezen Mihály már egy évvel előbb, febr. 18. egy sereg dékányságot, köztük a szebenit is, az „in ecclesia b. M. V. parochiali Oppidi Tatros proximiori Ecclesie noetre predicte Milkoviensi[u] tartandó zsinatra hitt össze. (Benkö f. h. 228.1.)

Mind az, mi e két levélben e Mihály püspökről mondatik, annyira ellenkezik a fönebb elmondott eseményekkel s

maga e két levél annyi történeti lehetlenséget foglal magában, hogy kénytelenek vagyunk legalább is a pápai levelet koholmánynak tartani. Vegyük csak közelebb szemügyre. Leó pápa 1513. szept. 11-én Bakacs kedvéért „suis exigentibus meritis“ megerősíti a Milkói püspökségnek az esztergomi érsekségbe történt bekebelezését, világosan felemlítve, hogy e bekeblezést II. Gyula pápa eszközölte; iménti állítólagos levelében pedig szintén II. Gyula pápára hivatkozva, ugyané Bakacst „sub interdicto ingressus ecclesie et suspensions a divinis“ eltiltja e püspökségtől anélkül, hogy, mi ily esetekben mulhatlanul szükséges, világos szavakkal visszavonná az unióróli fönebbi levelét További mondatik eme levélben, hogy Gyula pápa „per *obitum* Eppi Milkov. extra Románam curiam Demetrii defiinctia adta e püspökséget Mihálynak, pedig Gyula pápának 1512. aug. 13-iki levelében, melyben ez uniót helybenhagyja, e Demetrius nem defunctus, hanem nuper a vinculo Ecclesie Milkov. *absolutus* nak mondatik, és csakugyan e Demeter még 1523-ban is élt; (Memória Basil. Strig. 136. 1.) következőleg nem kaphatott mint halott 1512-ben utódot. Továbbá ugyan e Gyula pápa ez uniót véglegesen megerösité, mint fönebb láttuk, 1512. decz. 27-én; 1513. febr. 20-án pedig már meghalt s így miután amaz állítólagos levél szerint Mihályt Gyula pápa tette püspökké, következnék, hogy az uniót azon 54 nap alatt, mely az unió megerősítése és halála közt fönmaradt, visszavonta, következnék továbbá, hogy Leó pápa, nem gondolva Mihálynak Gyula pápa által történt kineveztetésével, az uniót helybenhagyta, később megint nem gondolva az uniónak saját maga általi helybenhagyásával, Mihály kineveztetését érvényesité. Ez mind oly képtelenség, mely e pápai levélnek méltán hitelét veszi.

E kérdésnek talán így jöhetünk nyitjára: Várdai Ferencz erdélyi püspök, 1520. decz. 27-én levelet intézett Bakácshoz

küldöttei által, „quorum medio ex parte *Episcopi Moldcnienris* nonnulla Dóm. V. Rsmae nunciavi, quae propter longam et difusam rei expositionem verbis potius, quam literig eidem significare volui, praesentibusque exemplum cuiusdam Brevis inclusum - — misi.“ (Pray Hier. I. 434. 1. a.). E levél máig fenvan a prímási levéltárban (Arch. Vet. 76. sz.) a küldött bullával együtt, melyben Leó pápának imént taglalt levelére ismerünk. Pray eszerint ama levelet hibákkal közölte; így Mihály püspök e levél szerint nem Demetriusnak, hanem valami *Dobroninak* lett a milkói püspökségben utódja, főleg pedig kihagyta Pray eme szavakat: nisi quid aliud super his a sede Apóst, ipsis (AEppo Strig. et Eppo Transilv.) fuerit commissum.“ E szavak ama levélnek, ha különben is nem hamis, jogilag minden érvényét elveszik. Mindent összevéve tehát ez ügyállás így fejthető meg: E Mihály tulajdonkép nem milkói, hanem *moldvai* (Moldvanensis) püspök lehetett; őmaga is így czimezi magát: Michael Dei et Apóst, sedis gratia Eppus Ecclesiae Milkov. Cathedralis *Regni Moldaviwie*[u] (Benkő f. h. 228. 1.), mint ilyen valahol Lengyelországban lakhatott Ez meghallván a milkói püspökség bekebeleztetését s azt hívén, hogy az az ö megyéje, vagy legalább annak része, a fonebbi brevét (ha az különben is nem álmü) magának kieszközölte s az erdélyi püspök által Bakácsnak megküldötte. Hogy ő semmi esetre sem volt magyar püspök, már csak az is mutatja, mit magáról fonebbi zsinati levelében ekép ir: „per canonicam *et populi iníbi Christiani electionem* et Principle Regni illius Jure patronatus illius Ecclesie Milcov. fundamenta et ss. Sedis (gratia) firmata sunt hactenus adeo nobis subiecta, ut nulli ambiguum esse potest“ (Benkő f. h. 230. L). Hogyan Írhatott volna ily eneket egy magyar főpap?

Egyébiránt akár valódi, akár ál ama pápai breve, annyi bizonyos, hogy eredménye nem volt, mit már csak a folytonos

viszony, melyben a brassói, szebení dékányok Bakacs utódjaival Szakmáry György és Szálkái László prímásokkal voltak, eléggé tanúsít.

Pray (Hier. I. 432. 1.) Várdai Ferencz erdélyi püspöknek Bakácshoz intézett fónebbi leveléből azt következteti, hogy e két főpap közt a milkói püspökség miatt súrlódások merültek fel, melyek a terjedező reformatiónak „viam haud mediocriter complanasse videri possunt". Hogy ez nem áll, a fbnebb mondottak eléggé tanúsítják.

Folytonos habozás közt végre eljöttünk e püspökség végéhez. Szüntelen küzködésben az eretnekség és pogánysággal, végre elbukott. Az évet meghatározni nem tudjuk, de hogy mint sok egyéb intézménynek, a mohácsi csata, sőt már előbb a szászok közt elteljedt reformatio ásta meg sírját; nem ugyan írott adatok, de e korszak ótai tettleges megszűnte mutatja. — *Kn.*

Argyasi püspökség (Argensis) Fönebb láttuk már, hogy Pray e püspökséget egynek tartja a milkóival; de hogy ez nem áll, világosan következik II. Gyula pápának ezen 1512. évi szavaiból: „Cum autem asseratur Decanatus et parochiales Ecclesias non Milkoviensis, *sed Argensis* vei alterius Dioeceseos existere" (Benkő Milkovial. 177.1.) E szavakból Katona (Hist. Crit. IX. 21. 1.) és Fejér (Cod. dipl. VIIL III. 637.1.) is két különböző megyére következtetnek. Fekvését így határozza meg Benkő (f. h. 39. 1.) „Quia Argas, aliis Argos, Argis et Arga, hungarice Argyas, (ma Ardschisch. Engel Gesch. 4-o IV. I. 155t 1.) sit atque fuerit in Valachia Transalpina, non procul ab Aluta fluvio." Alapítási korát meghatározni nem tudjuk. Pray (Hier. I. 420. 1.) s utána Benkő (f. h. 130. 1.) állítják, hogy azon alkalommal alapíttatott, midőn Róbert Károly 1330. évben az oláhok elleni hadjárata alkalmával Argyast elfoglalta. £ püspökség történetéből nehány püspök nevén kívül egyéb mi sem maradt fen. Ezeket számlál-

juk el tehát: Pray (f. h. 433. 1.) Benkö (f. h. 122. I.) 1332. évre Vitust említik; de ez, mint fonebb láttuk, milkói püs pök volt. Az első tudtomra, 1390. évről efnlíttetík így: „Fr· *Franciscus* de S. Leonardo Ordinis Carmelitarum a Bonifacio papa IX. conetitutus Eppus Argiensis in Valachia, sub Metro poli Colocensi. 16. Mai 1390.[u] (Fejér Cod. dipl. X. I. 619. 1. és X. III. 107. 1.); 1418. *Joannes* do antiqua villa; 1421. *Paulus de Hunyod* presbyter Dioec. Jaurinensia (Szentiványi Paralip. 98. 1.). Ezen Pál 1438-ban is előfordul egy időben Gergely milkói püspökkel; tehát ez is nyilván mutatja, hogy e két püspökség nem ugyanaz; 1451. ismét Pál, talán még mindig a fönebbi; 1469. *Raymundus Baerenfuss,* gubernátor Abbatiae de Kertz (Engel f. h. IV. I. 199. J.) 1480. *Paulus de Wacia* suffraganeus Trapsilv. (Pray f. h. 433. 1. Benkö f. h. 122. 1.) — Ennyi mindaz, mi e püspökségről fenmaradt. — *Kn.*

A *dalmát tengerpartokon* az első hithirdetés korában rendezett keresztény egyházat, a *salónai,* utóbb, Salona megrontása után, *spálatói* érsek és alatta a következő városok püspökei igazgatták: Oseroi (Ansar) Arbei, scardonai, (előbb belográdi), zárai, nonai, raguzai, knini, traguri, vegliai, dulmi (Dalminium városi), makarszkai, naronai, phari, sebeniki, stagnoi, zengi, corbovai, almissai, buduani, rozoni, Albániában olchini (dulcini), drivesti és skodari, Szerbföldön pristinai, scopiai és tribuniczi, Corfu szigetén corzolai püspök. Uj metropolitai megyeosztás történt akkor, midőn a ragúzai püspökség érsekségre emeltetett; hasonlag a zárai püspök, a XII. század közepe táján érsek lőn s az egyházmegyék új felosztás alá, kerültek; Velenczének Dalmátföld nagyobb részében a XIV. századtól fogva megerősített uralma sem volt befolyás nélkül arra, mely egyházak mily érsek tartományába tartoznak.

2. §. *Káptalanok s prépostjaik.*

Tartalom: *Püspöknek tanácsa a káptalan: canon, kanonok. — Chrodogang szabálya. — Szent Gellért Csanádi káptalana. — A kanonokok közös életmódja. — Káptalani javak kiszakasztása; — a közös élet elhagyása. — Martyrius érsek ajándéka; — a spalatói s más dóimat káptalanok szokásai. — Az esztergomi, kalocsai, egri, veszprémi káptalan birtokválásának kezdete, — Zágrábi, váradi, gyulafehérvári káptalan. — Társas káptalanok Székesfehérvárott, Budán, Nyitrán, Pozsony, Szeben, Szepesiben stb. Káptalanok és káptalaniak számáról.*

Ezen anyaegyházak szintannyi székhelyei lőnek az apostoli utódoknak, t. i. az érsekek- és püspököknek; azokban, mint tartományi vagy kerületi köztárban tétettek le és őröztettek a Krisztus ajándékozta szerek és törvények, melyeknek alkalmazása az emberi egyén keresztény művelését, ezáltal földi jólétét és — mi rendeltetések lényege! — örök üdvét fogták munkálni. A vidéki, leányegyházak és a köréjök sereglett községek ama központiakból nyerők a közös oktatást, mely elméjüket felvilágositá, kedélyüket melegítő. Ily vidéki egyház köré sereglett községek *plébániáknak* neveztettek.

A *Püspök,* mint apostoli utód körül az oltár szolgálatára s a nép oktatására rendelt áldozárok, szerpapok s alsóbb rendű egyházi személyek csoportja gyűlt; eleinte némely helyen szerzetesek is vétettek a székegyházi papság körébe; sőt honunk egyházmegyéiben az első püspököket ők környezők. Feladatuk volt, miután tisztöket a székegyházi, mindenkor nagyobb városban létezett községnél teljesítették, a püspököt kormányzásában tanácsaikkal s közreműködéseikkel segíteni, rendeletéit érvényesíteni, az egyház javainak gondját viselni, akadály vagy

saéküresség esetén hivatalát helyettesíteni s utóbbi alkalomkor a püapokszéket választás által betölteni. Ez a szent Jeromos ejplitette ^Senatus, coetus presbyterorum[0], vagy szent Vazul szerint *„ Tó ςυ υνέδριον το πρεσβυτέριο το χατά την πύλιν“,* az az (püspök-) városi papság tanácsa 1) .

Ezen püspöki tanács tagjai, eleinte a város különféle lelkészállomásain voltak elhelyezve, utóbb, az afrikai egyház példáján, közlakba vonultak, s bizonyos szabály szerint közös életet viseltek, minek első nyomát látjuk Rigobert rhenusi érsek papságánál a Vili, században. A székegyházi névjegyzék vagy anyakönyv, hová a püspöki tanács papjai beírattak, canoa[3]), ök magok pedig canoni pap vagy *kanonok* nevet viseltek [3]). A ház, melyben a püspök s papnövendékekkel együtt laktak *monostornak* hivatott; mert ezen egyházi testület a már kiképezett és szabályozott szerzetes életmód szerint volt elrendezve és megkülönböztetésül, a püspöki monostor életmódja *canonszerintinek,* a barátoké pedig *szerzetesnek* neveztetett, miről egy 755. évi frank, meg 789-ki aacheni zsinat világosan tanúskodik[4]). *Chroiogang* metzi püspök ebbeli módosított szabálya a székesegyház papságnál általánosan meghonosult, mely ama szabályzat fejezeteinek (Capitula) rendesen gyakorolt fölolvasása miatt már nagy Károly korában „Capitulumnak“ neveztetett [5]). A székegyházi capitulumon kivül a frank császárok udvarán s a nagyobb püspöktelen városokban lakozó papság hasonló

[1]) Thomassin. I, 636.1.

[2]) „Canon“, a hellenek- s imperatori rómaiaknál fegyvereseket illető élelemszert s e szerint magát a fegyveresek névjegyzékét jelenté, mily értelemben a História augusta Íróinál gyakran olvasható. A papságnál az egyház és istentisztelet könyvének, liber divinorum officiorum, megnevezésére használtatott.

[3]) Thomassin. 1, 639.1.

[4]) Thom. I, 643. L

[5]) Thomass I, 646.1.

közszabályzatu életbe lépett, és megkülönböztetésül collegiát — *társas* capitulum nevet viselt.[1]) Mind két rendű capitulumban, a szerzetes élet utánzása még a házi tisztek cimeiben is észrevehető. A monostornak — püspök után első — főnöke, apát, gyakrabban prépost czimmel élt; és valamint a szerzetes monostorban, úgy a kanonokában is volt *olvasó, énekes, ór, dékán, iskolás, szergondnok* stb. *Chrodogang* szabályzata *prépostot,* archi-presbytert; primiceriust említ[2]).

így volt az alsó papság a nyugati egyházban elrendezve akkor, midőn szent István a maga országába átültette annak gyarmatait. Pilgrim levele szerint, ilyetén kanonok-áldozárok is hirdették hazánkban az Evangéliumot; a szent Gellért gondjai — s tanodájába ajánlott magyar nemes és főúri fiúk a Csanádi „szent György monostor első kanonokainak“ avattattak [3]). Mind valamennnyien egy házban laktak, és csak azok voltak e szabály alól felmentve, kik útra keltek, amely kanonok a reggeli imára meg nem jelent, az azon napi kánoni részétől megfosztatott; gyanús helyekre egyedül menniük nem szabadott. „Miáltal különböztök, a tonsurát kivéve, a világiaktól, ha ilyeneket cselekedtek?“ így szokta volt a monostori fegyelem szigorát indokolni szent Gellért. A karban (chorus) fejér felöltönyt, különben gömbölyű kápát viseltek [4]). Életirója a pogány támadásról! jóslatait beszélvén, mondja, miképen „a maga székegyházi helyén tartózkodva, oldalán több káplán és két szerzetes vala; ezeknek gyülhelyére — a capitulumba — jövén, az említett jóslatokat mondá [5]). Holt teste

[1]) Számtalan példáit adja Thomassin id. h.

[2]) Thomass. id. h.

[3]) Scripts et Act. Ger. 328.1.

[4]) »In choro superpellicia habebant, extra chorum vero cappas rotundas ferebant“. U. o. 341.1.

[5]) Id. h. 342.1.

miatt a Csanádi boldogasszony monostor és a székegyházi kanonokok közt vita keletkezett [1]) .

Valamint a Csanádi, úgy hasonlóan a többi püspök mellett is volt paptanács, melyet hazánkfiai szent István korában capitulum, magyarul *káptolom* (káptalanszer, káptalannak) neveztek, mely a püspökkel egy monostorban lakott, közösen élt s egészen a külföldiek mintájára volt elrendezve. A veszprémi sz. Mihály-székegyház javai, szent István s I. Béla királytól, Gizelától stb. ajándékozva, 1082-ig szabatosan kijegyzett határköveket nélkülöztek, mi miatt János püspök s a káptalan két papja — István föesperes és Ondurnik dékán szent László király elébe lépve, közjavaik kimegyéltetéseért esedeztek, mely czélra Súg bakoni ispán és Barnabás királyi jegyző kiküldettek[2]). — Lörincz érsek esztergomi zsinata 1112-ben azt határozza, hogy a kanonokok mind a monostorban mind má» közhelyen latinul beszéljenek, a magok szabályát pedig ismerjék; a püspöki monostorokról pedig rendeli, miszerint a püspöki méltóságban utódaikra szálljon [2]).

. A káptalaniak közös életmódja a XII. század folytában tetemesen változott az által, hogy némely helyeken a székegyház javaiból a káptalan része kiszakasztatott, más helyeken pedig az által is, hogy a közös élet abbanhagytával a káptalan egyes tagjai a magok illetékét külön kivevék. A püspök átengedé egyháza, falvai, tizedei, s egyéb jövedelmeinek egy részét a káptalannak, azonban a régi kötelék megtartása végett lekötelezé magát, hogy az év néhány ünnepein az egész káptalant fogja megvendégelni; utóbb azonban ennek fejében is javakat adott. Martyrius esztergomi érsek, mivel

[1]) Id. h. 354.1.
[2]) Cod. dipl. I, 448.1.
[3]) 5. és X3. fej.

„testvérfelei, az esztergomi egyház kanonokai, addiglan vacsorát nélkülöztek“, egy, a Boldogasszony tiszteletére emelt oltár alapítványának alkalmával, *hetven falvainak* tizedeit ajándékozta nekik, miről II. Gejza király Bélus bán nádor, Henrik országbíró s egyéb püspökök s országnagyok tanúsága mellett nyilványos okirat szerkesztetett 1156-ban[1]). Nagy fényt áraszt az egyház ebbeli fegyelmére az 1187-ben egybegyűlt dalmat püspökök zsinata. *Péter* Chilén fia spalatói érsek, a knini, nónai, zengi, scardonai, és traui püspökök s a tartományi papság gyűlésének utolsó napján a spalatói szent Domnins egyház kanonokai kivánataik kijelentésére fölszólittatva, Duimus káptalani primicerius által előadák, mikép a spalatói érsekek régi időtől fogva öt káptalanit, úgymint egy áldozárt, szerpapot, alszerpapot, gyertyászt és sekrestyést egész héten át tartoztak táplálni, mi azonban nagy terhökre lévén, inkább a városi tized egyrészét engedék át a káptalannak; de mégis három káptalani hetest vasárnapi napokon megvendégelni ígértek. Jelenleg a káptalan mind ezen mind más addiglan élvezett jogokban megtartatni kívánt, abban t. i. hogy az átengedett tízedrészén stb. kívül minden kanonoknak az érseknél évenkint tizenkét ebédje, és szombatonkint pohár bora fsabbathorum potationes) legyen. Az érsek mindenben megegyezett[2]). Ez a spalatói érsektartomány minden egyházmegyéjében szabályul vétetett és midőn Mihály traui püspök e gyakorlatban változást tenni szándékolt, szent Lőrinczről czimzett káptalana Gaudius föesperes által Péter érsekhez folyamodott 1192. s azt nyerte, miszerint a szombatesteli pohár bor, a három hetes vasárnapi megvendégelése stb. ép divatban tartassék meg[3]). — Azóta a frankok s németek

[1]) Fejér Cod. dipl. II. 140.1.
[2]) Fejér Cod. dipl. II. 240.1. ·
[3]) „In qualibet die Sabbathi post Vesperas ita communi Capitulo

példájára a magyar főpapok, tizedek s javak átengedésével, sorban elváltak a káptalanoktól; például 1198-ban Hédervári Saul kalocsai érsek [1]); 1208-ban János esztergomi érsek a káptalan felsególésóre a nagyszombati egyház jövedelmét s tizedeit ajándékozta, melyből minden kanonoknak „simila[44]-ja 1) legyen, s ha mi ebből még fön maradna, húsra legyen nekik „in usu carnium[44] [2]); 1210-ben Mihály őrkanonok kérésére Szemere egyházát meg fiókjait Nyék és Solad falukat engedő át, hogy mindszent napján közös ebédjök legyen és jövedelmeinek fél márkájából a szent Béla egyházába szükséges viasz megszereztessék [3]); a főkáptalan 1183-ban a maga Kéméndi jószágából egy ekényi földet ad el Farkas ispánnak [4]) . — Katapán egri püspök az ö káptalanénak a szerencsi tizedet ajánlja 1217-ben „ad supplendum mensae defectum“, mit III. Honor helybenhagyott[5]). Köbért veszprémi püspök egyháza kanonokjainak ínségén segitni akarván (qui erant paupertate gravati) számukra száz márkát rendelt ki évenkint a püspöki jövedelmekből, mire HL Honor teljes helybenhagyását nyerte 1221-ben 6). Mégis néhány káptalanban esküvel is szoríttattak a kanonokok hogy a közös élettől elválni nem fognak. Ily eskü kötelező a

potum debitum et consvetudinarium admiaistret, quod non semel ei scifum porrigi sit co n ten tus, sed post trinam potationem ei nulla imponatur necessitas propinandi.“ Fejér f. h. 280.1.

[1]) U. o. 327. 1.

[2]) „Cuilibet Canonico simito tribuatur“· E szó értelmét így határozza meg Bernard Monach. „Omni dominion Fratribus debet per consvetudinem Foíiaíaj, *quae alio nomine eimilae vocantur“.* Es „Panes apponunt, qui sí sunt abussi, (így) vei si *sunt foliatae.“* Du Cange Gloss. II. 530. 1. Tehát *kaláct, — Kn,*

[2]) „Eorum inediam considerantes.“ Fejér f. h. III. I, 68. 1.

[3]) U. o. III. 1.101. 1.

[4]) U. o. II. 203.1.

[5]) U. o. III. L 191.1.

[6]) U. o. III. I. 347.1.

kún káptalan (capitulum cumanorum) tagjait, melytől azon oknál fogva, mivel böjti napokon némelyikek egészségi szempontból hússal élni s így többi társait megbotránkoztatni szokta, HL Honortól 1218-ban felmentetni kértek; mely ügyet a pápa Berthold kalocsai érsek vál. aquilejai patriarchs elhatározására bízott [J]).

A zágrábi káptalaniak István püspöktől bizonyos üzemrészeket (pro cappis suis singulis renovandis), meg a gerchai tized részét, 200 sörtést, 200 hordó bort asztaluk Ínségének megszüntetésére nyertek. Azonfelül, hogy együtt lakhassanak, átengedé nékik püspöki udvarhelyét minden rajta lévő házakkal [2]). Várad egyházában a püspök és káptalan IV. Béla koráig közbirtokosok voltak; ezt vallották legidösb jobbágyaik 1273-ban, midőn Lodomér püspök a birtokváltás miatti kérdéseket kiegyenlité [3]). A gyulafehérvári püspök s káptalan 1276-ban javakat cserélnek; *Péter* püspök Püspöki s Almár javakért Körösfőt (Crisfő) nyeré Biharban[4]).

A XIII. század végén, ép úgy, mint Frank- és Németföldön, hazánkban is már jobbára különvált s akép rendezett káptalanokat szemlélünk, hogy a független birtokon alapuló országrendiség jogait is gyakorolják, mint ezt III. Endrének országgyűlései mutatják. '

A székegyházi káptalanokon kívül Magyarföldén más nevezetesb egyházak körül is keletkeztek káptalanok, melyek megkülönböztetés végett *társas* káptalanoknak, magok az egyházak pedig a káptalanok főnökeitől *prépostiaknak* neveztettettek. Tudtunkra legelső ily *társae* káptalani vagyis *préposti*

1) U. o. III. I, 265.1.
2) U. o. III. II, 108.1.
3) U. o. V. II, 141.1.
[4]) U. o. V. II, 371.1.

egyház volt *Székesfehérvárott* — Szent István azt a legyőzött *Gyula* és *Kean* vajdák kincseiből a Boldogasszony tiszteletére alapította [f]). Ezen egyházban őriztetett a magyar trón, a szent korona, s többi királyi ékszerek; ez volt helye a királyi koronázásnak 1) . A szent István alapította második prépostság volt [a] szent Péter s Pál egyházae *Ö Budán,* melyre a Keanféle zsákmány része fordíttatott; de építését a szent király csak megkezdé; a görög művészek által épített prépostságot szent László fejezte be [3]).

Mind a kettőnél alkalmasint régibb a *nyitrai és pozsonyi prépostság,* a morva szlávok egyházának két maradványa. Nyitráról e történet folyamában gyakorta emlékeztünk; Pozsonyról csak annyit tudunk, hogy római korszakból fbnlevő különben ismeretlen eredetű vára Árpád honalapitásakor *Brezlaburg* nevet viselt, Braszlav morva fejedelem nevéről így czimezve, hol a fuldai évkönyvek szerint Árpád s bajor Luitpold közt a háromnapi népcsata folyt 907-ben [4]); őseink nem tudjuk, mi okból, Pozsonynak nevezték, mely név a Kálmánkor! Serafin esztergomi érsek által felszentelt prágai Kozmánál olvasható először [5]). A prépostságnak, Bárnkopf vélekedése szerint, eleinte honunkon kívül voltak birtokai, Magyarországon csak IV. Bélától nyerte Samud és Vásárut falvakat, és kun Lászlótól, Flenczendorf és Szilincs falvakat [6]). Székhelye s egyháza a várban volt, és Imre király alatt, ki e határvár birtokát nagyon

[1]) Hartvik Thuróczi Chron. Π, 30. fej.

[2]) „Ubi solium regni et corona conservator et ubi reges Hunfaruaw sacro conseerationis munere perunguntur? IV. Béla plé. 1254-ből. Fejér Cod. dip]. IV. II. 231.1.

[3]) Coepit in medio civitatis aedificare grande coenobium,

ditando illud multis prediis eí *simili libertate Romanae Ecc'leeiae fuldendo[il].* Thuróczi Chron. II, 31· fej.

[4]) Annal. Fuld., ad Ann. 907.

[5]) Menckennél id. k .

[6]) Bárnkopf kéziratairól.

féltette, az ájtatoskodó nép bebocsátása veszélyes lehetvén, királyi kérelem s III. Incze meghagyása következtében az esztergomi érsek által a városba átvitetett 1204. táján[1]), mi iránt 1221-ben új pápai rendelet kívántatott [2]). Talán ekkor történt, hogy a templomba a vár felől szolgáló bemenet elzáratott s befalaztatott és új kapuk nyitásával eszközöltetett a város felöli bejárás, mi maíglan (különben megfejthetlen építészeti talányul) látható [3]) . .

[1]) Fejér Cod. dipt II. 430.1.

[2]) Az egyház a várban lévén, gyakorta történt, hogy a városban (in burgo eiusdem castri) lakozó kanonokok a várba és így az egyházba nem léphettek az istentisztelet gyakori elmulasztásával. Honor pápa a pozsonyi prépost előadására az esztergomi érseket és prépostot felhatalmazta, hogy ez ügyben belátásuk szerint cselekedjenek. U. o. III. 1.312.1.

[3]) E prépostság alapítását mindeddig sürü homály födi. Mind az, mi őseink beköltözése előtti léteztéről állíttatik, csak hozzávetésen alapszik. A prépostság illetőleg káptalannak általam is éveken keresztül átkutatott levéltára bár igen gazdag nevezetes okmányokbon, de IVl· László alatt Ottokár cseh király által régibb okmányai: „in captione Castri Poson. — mint IV. László mondja 1277- — de camera Ecclesiae Foson, una cum aliis bonis eiusdem Ecclesiae per Boemos et Theutonicos sunt ablata“; (Árpádkori új okmánytár IV· 82.1.) s így e levéltár sem képese prépostságnak e kor előtti történetére felvilágosítást adni- íróink is haboznak; így Pray sz. Lászlónak (Hierarchia I. 6.1.) Bél sz. István vagy Nagy Károlynak (Not.I. 547-1.) a templomot pedig sz. Lászlónak (u.o. 582. 1.) tulajdonítják, ez utóbbi állítást Fessler is elfogadja, de a prépostságot nem Nagy Károly, nem sz. István, hanem szintén sz. Lászlónak tulajdonítja (Gesch. 1. 657- 686. 1.) Bél és Fessler nem tudták, hogy e prépostság eleinte a várban volt, különben a templomot fel sem hozták volna ámbár ettől eltekintve is nem keltett volna e templomot sz. István-Lászlón&k tulajdonítani, mert építészeti szempontból legfölebb a XIII. században keletkezhetett. Egyébiránt nálunk az már úgy szokássá vált, minden régi templomot sz. Isvánnak tulajdonítani, helyesen Írja Eitelberger: „Vorerst bringt man jedes ültere Denkmal *mit Stephan dem Heiligen* in Verbindung. Wo immer eine alté Kirche existirt, und würe diese auch in ént· echiedenen spüt-romanischen oder gothischen Formen, immer heisst es, das Denkmal sei vöm h. Stephan. Dieser Zug der Ungarn hat etwas rührendes und poetisches“ (Jahrbuch der k. Comission zur Erforsch. u. Erhaltung der Baudenkmale 1856. VI. 93.1.). — Míg csak újabb adatok fel nem fedeztetnek, e prépostság eredete ki nem puhatolható; miután azon-

A magyarelőtti korszakból fenmaradt prépostság lehetett még a *simeghi,* melyet (ha Liszthius János jegyzetei hitelesek) szent István veszprémi püspökségre emelt [J]).

Szebenben (erdélyi szászfáidon) II. Gejzának flandszász gyarmatosai közt III. Béla alapított prépostságot, mely az erdélyi püspök hatóságától ment vala. A püspök s prépost közt fönforgó s határokat illető pörökről bővebben emlékszik az 1189-ki oklevél[2]).

Szépedben 1) hol II. *Gejza* alatt szintén látunk németföldi gyarmatokat települni, majdnem ugyanazon idő tájt oly prépostság emelkedett, mely a szebeninek példájára, noha az esztergomi egyházmegyébe tartozott, az érsektől majdnem független vala. Ez okból III. Bélának tulajdonítják eredetét és első

ban Kálmán király törvényében már nagyobb prépostságnak mondatik, valószínű hogy ez. István, vagy László király alapította, vagy, a nyitrai szerint, újra rendezé s inkább sz. István, ha alaposak Kaprinay e szavai: „Cuius (e prépostság) memóriám in documento ex autographo manu mea exscripto anno 1022. ipsis D. Stephani temporibus iam fieri lego.“ (Hung. Dipl. II. 242.1. 2· jegyz.). Csakhogy ez állitás annyiból gyanús, mert eddig nem ismerünk sz. Istvánféle okmányt, mely 1022-ben kelt volna. — E prépostságról újabban eme munka jelent meg: Praepositura et Praepositi S. Mart, alias S. Salvatoris de Posonio. Az első kiadás név nélkül jelent meg Pogány Béla pozsonyi prépost költségén, a második kiadást Palugyay Imre adta ki Pozsonyban 1855., hol szerzője így jelöltetik: Authore A. P. Pr. Pos·, azaz: Adalberto Pogány Praeposito Poson. Pogány ezt — mint saját magától tudom — Palugyaynak rósz néven vette; miután — mit azonban Palugyay nem tudott — e munkát nem Ő, hanem már régebben BSrnkopf irta, ö csak kiadta, ámbár Bürnkopfot nem nevezte meg. E munka ugyan nem kimeritő s különösen a prépostság alapítása körüli véleménye csak cum grano salis veendő, azonban igen érdekes s több eddig ismeretlen adatot hoz fel. — *Kn.*

[1]) „Bonfinius Dec. II. Lib. 6. De Praeposito Simeghiensi scribens. Manus Listii: Simeghiensis Praepositus, ex hae Praepositura factus est postea Episcopatus Veszprimiensis. NB. Listius fait Episcopus Vesprimiensis, quem haec temere adnotasse non est credibile.“ Kovachich scriptöres minores I· 334. 1. „Adnotationes Joannis Liathii ad Bonfinium.“

[2]) Fejér Cod. dipl. II. 250. 1.

ismeretes prépostja *merani Adolf* 1209. táján, egykoron Gertrud királyné nevelője, aztán II. Endrének érdemes ügyvivője, tanácsosa és követe [1]). Egyik prépostja Jakab 1293. táján *szepesi püspöknek* iratik [2]), jeleül hogy már ekkor szóba hozatott e hajdan vadon, most meg gyorsan népesülő vidéken külön püspökséget alapítani, mely tervet nagy Lajos is hévvel karolt fel s VI. Kelemennek felterjesztett, ez pedig az ügy bővebb megvizsgálásával a pécsi püspököt, a sz. benedeki és visegrádi apátokat bízta meg 1348-ben [3]): de tényleg csak a XVIII. században létesült.

Társas káptalan s prépostság volt *Aradon* [4]), *Dömösön, Vasvárott, Chazmában, Posegában, Budavárban* Zsigmond királytól [5]), *Esztergomban* a szent István vértanú tiszteletére, továbbá ugyanott a szent Györgymezei, szent Tamáshegyi stb.

A szék- és társas egyházi káptalanok számát, miután többen, mint a *kán, vithubui,* stb. régen elenyészett, szabatosan meghatározni nem lehet, valamint az egyes káptalanok tagjaiét sem. Változott ez az alapítvány terjedelméhez képest 6, 8, 12, 24, 30 és 40 számok közt. Például *Esztergomban, az 1397-ki* visitatio szerint, volt 39 székesegyházi javadalmas kanonok[4]), kik mellett 12 karkáplán (praebendarius), azonfolül 13 oltámok volt; a szent Györgymezei prépostnak vala 8, a szenttamásinak 6 kanonokja. „Azt beszélik az öregek, mikép királyok és királynék is esztergomi *kanonokoknak* nevezék

[1]) II. Endre plé. 1209-ből. U. o- III. I. 76.1.

2) III. Endre plé. U. o. VI. I. 251. 1.

[3]) U. o. IX. I. 570. 1.

[4]) Bővebben leírtam Magy. Encyclop. III. 663.1. — X»,
Leírtam a Pesti Hírnökben 1861. I. félév 29. 30. sz. — *Kn.*

[5]) „Canoniciis praebendarius.“ Visít. Gap. Strigon. 1397. Batthyaninál Leg. Eccl. HL 315.1. A többi káptalanokkal együtt Esztergomban legkisebb számítással összesen 61 kanonok volt. (Katona Analecta de Strig. M. Sion I. 574.1.) — X«. '

magokat ájtatosságból, de javadalom nélkül [1]). Egerben a székesegyházi káptalan két (nagy és kis) prépostot, olvasó-, énekes-, őrkanonokokat, tíz főesperest és több ifjabb kanonokokat számlált[2]). A *nyitrai* szent Einmeram káptalanban szent István, szivének (mint maga oklevelében megvallja) kimondhatlan örömére váratlanul kilencz papot talált, kik magokat a szent Emmeram vértanúról nevezett vári egyház kanonokjainak nevezték, mint a Nyitravidéki s egészen a markomman határok felöl odagyülekvő nép lelkészei s szolgái, kilencz angyalkarokul Isten dicsimáit mondák el. Vallási buzgalmában szent István közéjük ült s több napig velők egyetemben éneklé a zsoltárt[3]).

Székesfehérvárott IX. Gergelynek 1234-ki oklevele szerint, prenestei Jakab pápai követ a kanonokok számát *négyvenre* szorította, kik közül 17 áldozár legyen s az egyházban székeljenek: a karban fekete cappát viseljenek; a káptalanban házas egyházit nem tűrtek[4]).

3. §. *Egyháziak javai.*

Tartalom: *Az egyház szükségei a hívek adakozására szorulnak; — alapítványok indokai; — egyházi javak terhei. — Tizedek története. — Egyházi földbirtok eredete, rendeltetése — szent István, László e más királyok adományai az egyházak főntartására, egyházi férfiak érdemeinek jutalmazására. — Egyháziak alapítványai; — készpénzeni vásárlások, — kármente-*

1),.Sine praebendis tamen.“ Batthyányi f. h. 316.1.

2) Fejér Cod. dipl. X. VII. 136.1.

3) U. o. I, 285.1. Ez okmány, mint már fonebb kimutattuk, hamis. — *Kn.*

4) U. o. III. II. 387.1.

siiések; — magyar fórak s nemes családok alapítványai. — Királyi ezer zésengedélyek, — országos szerzéstilalmak, — Egyházi javak élvezői nemcsak egyháziak voltak: királyi, nádori, föispáni megszállók, stb. — Egyházi javak rablói, csonkitói, — Egyházi vagyon biztosítására czélzó törvények, — Papi végrendeletek Ugye,

A keresztény tan vallása hirdetőt, lelkészt mint szüntelen hitoktatót s az istentisztelet szolgáját egyúttal igazgatókat» fölügyelőket, azonfolül egyházakat és sok más, az isten tisztelet és hittanitás végzésére alkalmas szereket szükségei, mely szükségek fedezésére a belső vallásosság s belőlök nyert lelki haszon eredettől fogva serkenté a keresztény híveket. Ingatlan vagyona minden nagyobb városi egyháznak még a Konstantinnak ezt megengedő törvényei előtti korban megvala [1])

A keresztény hívek ebbeli adakozásának, illetőleg *egyházi alapítványoknak indoka* és rendeltetése ugyanaz mi az imádságé. Az egyházi javak a hivek fölajánlatai-, bűnök ára, és szegények örökségének hivatnak, mint ezt a szent atyák nyomán nagy Károly igen szépen kifej ezé egyik 803-ki törvényében [2]). A 925-ki spalatói zsinat „az alapítók bűneiért szentek tiszteletére szánt ajánlatoknak“ nevezi az egyház jószágait [3]). Szent István király az ő pannonhalmi levelében: „Isten segítsége-, lelki java- és országa állandósítása vé-

1) Eusebius Vita Constant- II. 39.1·

2) „Quia novimus iuzta sanctorum Patrum traditionem res Ecclesiae esse cota *fidelium, pretia peccatorum et patrimonia pauperum*[u]. Capital. Aquisgran. 803. Cap. 1. Batthyányinál Leg. Eccl. I, *44.*1.

3) »Ut possessiones Ecclesiarum, *guae pro peccatis* Conditorum *oblatae sunt ad honorem* sanctorum, secularibus minimé mancipentur, quia rés semel Deo dedicata humano dominio subdi non debet.“ Batthyányinál id. h. I, 330. l.

gett adakozik[1]); meg azért, miszerint a műveltségnek honunkban létesített, de még gyönge kezdete védhelylyel és ápolóval bírjon. A fejedelmek különös gonddal s áhítattal gazdagították az egyházakat, melyeknek fénye trónjaiéra visszasugárolván, az adakozók pompáját fogta hirdetni. „A királyok Augustusoknak neveztettek, ir szent István, mert „augebant Ecclesiamu [2]). Ezeken kívül; az egyházak javai az egyházfönökök személyéhez kötve lévén, s így a világi főurakétól miben sem különbözvén, szintúgy, mint emezek, minden állodalmi s honvédelmi tartozások alá vonattak, birtokosaikat az álladaloromal szorosan egybefuzék és az országrendek sorába állították.

Ehhez járul, hogy az egyházak nemcsak a hitoktatás- s oltár szolgáinak lakhelyei, hanem egyszersmind a tudomány 8 művészet intézetei, a szegény ügyefogyottak menhelyei, vendégházai, s a királyi tábor egyik lényeges szárnya voltak. Ezeknek fedezése roppant költségbe került, mely az akkori idők érczhiánya miatt, miként az államok és fejedelmeknél is, főleg nyers terményekből eszközöltetett. Keleti modorban gabnából, csöbrökből (cybriones), marhából hajtatott be az állam jövedelme s így az egyház jövedelme is csak földművelés s állattenyésztésből kerülhetett ki. Föjövedelmét képezé a *tized* ƒ a termékek *tized része,* melyet valamely kijegyzett tartomány a központi egyháznak beszolgáltatott. Ezen adomány alapjául szent István oklevelei szerint, a szentirás ószövetségi rendelete vétetett; például a bakonybéliben „decima *Deo dánda*u czimmel jellemeztetik; Hl. Béla Móses és az Evangélium törvényéből származtatja a tízedadás kötelmét, 1190-ben[3]);

[1]) „Per Dei subsidium, ob animae nostrae remedium, pro stabilitate regni nostro“. Fejér Cod. dip). I. 280- 1. „

2) 8. Steph. Deer. I. 2. fej. 4. §.

[3]) „Cam decime tam iure Mosaico quam sacrosancta evangelica sanccione solvi distinccius iubeantur.“ Rollernél Hist· Quinqu. I, 298. l.

Kalán pécsi püspök 1193-ban kelt okiratában Ábelre hivatkozik, mint első vértanúra; ki Istennek adott tized miatt testvére kajánságának Áldozata lőn [1]). Hazánkban IV. Béla szerint „more teutonicoü hozatott be és szedetett a tized [2]) .

A tized adásáról szigorúan rendelkezik az 1035. Esztergomban hirdetett törvénykönyv 52 fejezete; valaki a tizedet elrejté, kilencz részt fogott fizetni stb. [3]). Az egész egyházmegyének terméktizede a püspököt illeté, alapitó levelek[4]) és világos törvények [5]) tanúsága szerint: csak kivételkép történt némely megyékben, hogy valamely monostornak engedtetett át a tized egy répze; így a veszprémi egyház somogyi tizede a pannonhalmi apátsághoz tartozott: állt pedig a tized gabnából, szőlőből, adóból, marhából[6]). Az 1481-ki országgyűlés a tized alá eső termékeket így számlálja elő: ezentúl csak a bor, gabna, bárányok, méhek, köles, rozs, árpa és zabból szabad tizedet szedni és ezt az ország régi szokása szerint[7]). III. Béla korában azonban a tized egyéb tárgyakra is kiterjedt [8]).

1) Fejér. Cod. dipl. II, 294. 1. .

2) Fejér Cod. dipl. IV. III. 126. 1.

3) S. Steph. Deer. II. 52. fej,

[4]) Például az esztergomi egyház királyi jövedelmekből szedett tizedére nézve Imre király oklevele 1198-ból „S. rex Steph, et b. Ladisl. Vng. reges ordinaverunt, vt *de omnibus proventibus rtgalibus*
Rex Ungariae in signum Cath. fidei decimam solvere deberet
AEppo Strig-“ Fejér Cod. dipl. II. 324. 1.

[5]) Colomann. Deer. I, 25·

6) Fejér u. o. I. 281. 329. b

[7]) Imprimis; quod Domini Praelati et caeteri Ecclesiastici decimas habentes, de nullis aliis rebus, praeterquam vinis, frugibus, agnellis, apibus, miliő, siligine, hordeo et avena iuxta antiquam regni consvetudinem, decimas exigant 1. ez.

[8]) A pécsi püspököknek III. Béla 1190-ki levele szerint minden bármily rangú és rendű megyei lakos „de omnibus bonis eorum iustas decimas solvant; videlicet de omni frugum genere, scilicet tritico, siligine, ordeo, avena, miliő, sicut orrea continent, eorumdem leguminum prorsus genere nullo excepto· Item de vineis, seu de vino, de molendmis,

Ezen tizedekből azonban legalább a pécsi megyében, *huszadot* a nádor, századot pedig a főispán követelt 1) . Azonfölül a tizednek többnyire *negyed,* vagy *nyolczad* vagy *tizenhatod* része a tizedadó község lelkészeit illette, még pedig, ugylátszik, a magyar egyház eredetétől fogva, legalább szent László törvényeiben[2]) és az 1112. évi zsinat rendeletéiben világosan megemlittetik [3]); 1255-ben a veszprémi papságra nézve végeztetett, miszerint a mezei lelkészek a negyed egyik felét, másikát pedig a káptalaniak vegyék [4]) A *constanzi zsinat* 1415. évi levele is említi a tized-negyed körüli különböző szokásokat[5]).

Eleinte a tizedadás terhe minden egyházmegyei lakosra kiterjedett; így III. Bélának 1190 ki oklevele szerint a pécsi püspöknek országzászlós, nemes szintúgy, mint vári s városi lakos még jobbágy is tartozott tizedet adni, valamint izmaeli, görög és zsidó [6]); csak az egyházi s monostori birtokosok vétettek ki; ezek csak a lelkész! negyedet fizették Lőrincz érsek zsi-

dó armentis equorum seu equacia, de agilis et edis, de porcis, de apibus, de anseribus et gallinis cum sub cutellaribus denariis plenius persolvendis“ Fejér Cod. dipl. II. 255. 1.

[1]) U. o. 256. 1.

[2]) Episcopi, qui decimationem pecorum, in alio episcopatu nascentium, accipiunt; quartam presbyterís, in Suo episcopatu manentibus, tribuant.“ S. Ladisl. 33. fej. 1092-ből.

[3]) „Caput LXII. De decimig, clericorum.

[4]) Bőven tárgyaltatik ez ügy az egyházi Értekezések 1823-ki III. 192.1. és 1824-ki I. II. 148- 1. .

[5]) „Secundum diversitatem dioecesium, regni Hung- rectores parochialium ecclesiarum, qui fuerint et sunt pro tempore, pro parte sua in aliquibus locis percipiebant et percipiunt illi, qui adhuc sunt, *text am dccimam* et in aliis interdum *quartam* partem et in aliis aliquando nihil et ita usque in haec tempóra semper et inviolabiliter fuit observatum, et super residuo ipsius quartae partis fuerit et sint plurima videlicet dignitates cathedralium et eollegiatarum Ecclesiasticarum collegia et ecclesiast. beneficia nec non officia in iisdem regnis fundata“ Fejér Cod. dipl. X. V. 597.1.

[6]) U. o. II. 255.1.

nata szerint, ha azonban az egyház telkeit művelték s élvezték, ezektől Kálmán 1103-ki törvényénél fogva tartoztak tízedet adni 1) Albert és I. Uászló törvényei a nemeseket a tizedadás terhe alól kivivék [2]), Hunyadi Mátyás és II. Uászló országgyűlési rendeletéi a görög nem egyesülteket, ráczokat stb. is, eleinte csak néhány évre[3]), utóbb örökre a tizedadás alól felmentették 1) . E felmentések, honvédelmi szempontból történtek s czéljok volt a szerb, rácz, bolgár, oláh stb. szakadárok, mint török alattvalók kivándorlását / s így a török hatalom gyöngitését s a haza megnépesitését előmozdítani· Egyes jobbágyi felmentések tizedbirtokosok részéről gyakran történtek; így cselekedett Lodomér esztergomi érsek és 1313. táján Tamás szintén esztergomi érsek stb.[5]). Néhutt a tizedeket erőszakosan is megtagadták, mint például 1456 táján a székely ispánok, kik az oláhok falvainak tizedeit Széchi

1) „Presbyteri et Abbates seu cuiuslibet persona dignitatis, Ecclesiae decimationem persolvant, in cuius teritorio agri culturam exercent aut vindemiant.“ Colom. 1103· 66. ez.

[2]) „Ut nullus Virorum Nobilium Regni huius possessiones habén, vei non habén. Decimas dare teneatur, prout etiam itidem in Decreto supranotati Alberti regis perhibetur continere. Séd quilibet talium Nobilium, dum eis per Majestatem Regiam praecipitur contra aemulos huius Regni dimicando, huiusmodi Decimarum debitum Sanquinis sui effusione, et Juri deffensionem recompensare teneatur/ 1440. 1. t.cz. Kovachichnál Supplem. ad Vest. Comitior I, 212. 1.

[3]) 1481- 3. 4. t. ez.

[4]) „Sunt piarima loca in confiniis Regni sita, in quibus Rasciani, Rutheni, Valachi, et alii Schismatici in terris Christianorum — habitant, et de eisdem terris hactenus, juxta eorum ritum viventes, nullás penitus decimas solvere cousveverunt, quos tamen ipsi Domini Praelati ad decimas solvendas cogere niterentur. Ordinatum est, et conclusum: §. 2. Quod a modo de caetero ab ipsis Rascianis, Ruthenis, Valachis, et aliis schismaticis, in quibuscunque terris Christianorum residentibus, nullae penitus decimae exigantur/ 1495: 45. t. ez.

[5]) Fejér Cod. dipl. VIII. VII. 104.1.

Dénes esztergomi érsektől megtagadták és inkább önmagoknak szedették [1]).

A tizedszedés modorában kíméletet és kemény zsarolástól ment eljárást ajánlott mindenkor papjainak az egyház [2]); honi törvényeink pedig sokfélekép szabályozták azt; szent László zsinórmértéket szabott, mely szerint azt be kellett haj - tani[3]). II. Endre arany bullája szerint, midőn egy részről a püspöki tized a királynak járt terhektől inegszabadittatott, más oldalról az határoztatok, hogy azt ezüstben megváltani nem szabad, hanem termékben kell szedni [4]). A Zsigmond korában hozott 1411: 5—6. t. ez. értelmében a püspöki tizedszedök a jobbágy termékeinek megbecsülésétől eltiltattak; ezt ez maga, megesküdtetve, tartozott tenni s evvel amazok megelégedni. A tizedet hatóságilag kicsikarni tilos volt; egyházi intés után egyházi büntések alkalmaztathattak akkor, ha jövedelméhez a főpap másképen nem juthatott.

Kedvezőtlen ajándék volt ezen egyházi tized s a hivatásuknál 8 nevelésüknél fogva is már szelíd s békeszerető birtokosaikat szüntelen baj- s perlekedésbe keverte nemcsak a jobbágyokkal, hanem s fokép a honnagyok és nemes urak-

1) V. László levele 1456-ból a székely ispánokhoz Benkönél Milkovia II. 268.1.

2) Nevezetes erre nézve Alkuin levele, Arno érsekhez 798-ból. U. o. I. 149. 1.

3) E szerint a püspöki biztos a tizedadók egyszerű állításai, vagy ha ezekben nem bízott esküvét után szedte a tizedet. A csalók akkép bűnhődtek, hogy magok csak tizedrészt kaptak, a többi kilencz részt a püspök. Katona Hist. Crit- H. 608. 1.

4) „Decimae argento non redimantur, sedsicut terra protuleritvinum vei segetes, persolvantur· §. 1. Et sí Episcopi contradixerint; non iuvabimus ipsos. Quod Episcopi non dent deciinas equis Regalibus: Nec populi eorundem, decimas importent ad praedia Regalia* Episcopi super praedia eervientium, equis nostris decimas non dent: Nec ad praedia Regalia populi eorumdem decimas suas aportarc teneantur? 1222: 20. 21. t. xz.

kai is; számtalan esetet lehetne erre felhozni [1]. Nem csoda, ha ily gyűlölet gerjesztő jövedelemforrástól később már, midőn az érczpénz nagyobb forgalomba jött, mindenképen menekülni vágytak, minél fogva az Árpádok idejében gyakorolt tizedbéreltetés a vegyesházi királyok alatt nagyon elhatalma* zott, noha az 1222: 20. t. czikkhez hasonló törvények, mint az 1481: 8. s többek annak gátjául szabattak [2]). Mindazáltal ezen és a következő korszak elején a legtöbb egyházi s monostori tized a földes uraknál bérben találtatik. Áz akkori csekély érczmennyiség szerint csekély öszvegekben kötött szerződvények az egyháziak kárával azon századokra is megtarták érvényüket, midőn a pénz nagyobb forgalma a termékek árát tetemesen felemelte. —

Az egyház javainak más neme a *földbirtok* volt, melylyel azt mind szent István, mind utódjai s más egyházi és világi urak megadományozták. A magyar egyház javai *királyi) főpapi, főúri* alapítványok, — egyházi készpénzen *vásár· lások* — vagy *kárpótlásokból* és *kártérítésb'ól* eredtek. A magyar egyházi alapítványok szint azon forrásból eredtek, mint a keresztény egyház többi népeinél, azon megjegyzéssel mindazáltal, hogy, ha némely írók észrevétele szerint a nyugati egyházak alapítványait egyrészint az 1000. évben bekövetkezendő világenyészettőli félelemnek, meg a keresztháborúkba költözők jószágpazarlásainak lehetne is tulajdonítani, hazánkat illetőleg ezen indokoknak sem alkalma sem jelentősége nem volt

[1]) Példakép csak az 1222-ki események- s III. Honor leveleire kell emlékeznünk. Fejér Cod. dipl. III. I, 407. 1.; Széchi Dénes levelére *Stock János* szepesi préposthoz 1441-bÖl (Wagner Antal. Scepus. III, 60.1.) Pesti országgyűlés 1458-ban Katona Hist. Crit. XIV. 83-1.Hunyadi Mátyás 1486-ki Sz. György h. 23-kán kelt levelére- U- o. XVI. 755. — 1495: 37, 1521: 20 és az 1525-ki hatvani törv. czikkre. — Várday Péter kalocsai érsek panaszaira Katona u. o. XVII. 311. etb. stb.

[2]) „Nullás Praelatorum deinceps possit decimas suas arendare 1481. 8. 9. t. czikk.

Az ítéletnapnak 1000. évben leendő bekövetkezése iránti félelmet magok az egyház emberei iparkodtak megszüntetni és az őseink keresztelésével foglalkodó magas, tiszta jellemű, tudós egyháziak irataiban annak nyomát is hiába keressük; Magyarföld egyháza épen 1000. évben vette kezdetét s eleink a világenyészet félelmétől, de még gondolatától is ekkor talán legtávolabb állának 5 a kereszthábórúk korában pedig a magyar egyház nemcsak nem gazdagítatott, hanem ellenkezőleg a legnagyobb fosztogatásoknak volt kitéve.

Az alap, melyből az egyházi javak folytak, a magyar fejedelmi család *honosztályi örökségében* foglaltatott [2]), mely főleg a Dunapartokhoz közel eső várak s megyékre esvén, alapot nyújt azon körülmény megfejtésére, mi okból alapittatott légyen épen a Dunapartokon legtöbb egyház? Ott volt Esztergom, Vácz, Eger, Fehérvár, Győr, Kalocsa, Bács, Veszprém, Pécs! A sok nagy monostort, mint Pannonhalma, Pécsvárad, Bakonybél, Ó-Buda stb. nem is említve.

Az egyházalapi tás segéd forrásául használtatott aztán azon zsákmány és elkobzott jószág, melyet a lázadó vajdák s birtokosoktól fejedelmi s hadi jogánál fogva elvett vala szent István. Ezekből keletkezett Csanád, Várad, Gyulafehérvár stb. több más pedig gazdagíttatott.

így nyerte minden egyház és monostor a maga javait — dós Ecclesiae — szent Istvántól[3]). Az egyház birtoka az egyház öröksége lőn; az egyházfönök papjaival együtt csak

1) Mint például Abbo fleurgi apát. Labbé Concil. XI, 1034. 1.

2) Ez volt főforrása a frank, német egyházak javainak is; fejedelmeik „res proprietatis nostrae, juris nostri“ „adtak,“ „ajándékoztak[44] stb. Ebbéli adatok bőven láthatók Desingnél Rcichsgcsch. I, 312· 1.

3). Kálmán törvénye így szól: „Piacúit regi, ct communi concilio ut dotes cuiuslibet possessions, monasteriis, seu Ecclesiis a Beato Stephano dispositae, inconvulsae remaneant[44]. 1103. 1. t czikk.

élvezé és hivatalutódjára szállítá[1]). Szent Gergely a az ősök szokása szerint az egész jövedelem négy részre osztatott; az első illeté a *püspököt,* második a *papságot,* harmadik a *szegényeket,* negyedik *az egyházat[2]).* Ez eredete a lelkész! tizednegyed- vagy nyolczad- vagy tizenhatodnak is.

Csak kevés egyház vagy monostor bir ma már alapító oklevelével; de vannak mindegyiknek későbbi időkben kelt királyi s egyéb megerősítő, jószágbővitő stb. okiratai. Ily országos hitelű iratokból például a veszprémi egyházról bizonyos, mikép birtoka szent István, László királyok s nejeik, I. Béla s néhány ispánok javai s adományaiból keletkezett Királyi alapitókon kívül Veszprém jótevői voltak *Chudid, Fontol, Balázs* ispánok, *Bala, Elus* birtokosok, *Máté* püspök, *Protáz* ispán, *Lictor* ispán, sz. *László* király neje *Merena* falut ajándékozta; *Gizda* királyné is sokat ajándékozott[3]). Lelkének üdve s más, fonebb érintett indokok serkenték az első szent királyt, midőn Isten egyházait emelte, mint ezt minden oklevele, noha eredetit csak egyet bírunk tőle, a pannonhalmit, bizonyítja. Rendeletéből a Boldogasszony tiszteletére minden püspöki egyházban naponta egy mise mondatott, mit egy káptalani tag végezett [4]).

Lássuk a szent király utódainak is néhány alapítványait. Az ősi jámbor királyok keresve keresték az alkalmat, Istennek s egyházának valamit ajándékozhatni. II. Béla meghallván

1) 1035. 35. t. ez. — Lőrincz zsinat^ 1114-ből 13. fej.

[2]) Gergely *Gratiannál;* — Lőrincz zsinata pedig így: „Episcopus, si trés Partos de aquisitis ad utilitatem ecclesiae fideliter intulisse videatur; licet ei agere de quarta, quod voluerit". 12. fej.

[3]) Szent László plé. 1082-ből Fejér Cod. dipl. I, 448. s köv. 1.

[4]) V. *István* oklovele szerint; Zágrábon *Busan* cnekkanonok Ott,k nevű telkét oly szándokkal ajándékozta 1272-ben a zágrábi egyháznak, miszerint ezen szent István alapította egyházmegyei mise két pap által hajnalban énekeltessék. Kercselich Hist. Eccl. Zagr. 88. 1. és Fejér Cod. dipl. V. I, 259.1.

hogy a pannonhalmi monostor leégett, legott Dávid apátot fölépítésére unszolta s újra felszenteltetésén jelen lévén, birtokát gazdagon gyarapította 1137-ben, Felician érsek, Péter veszprémi, Pál győri püspök, Fancsal nádor, György, Vemold ispánok jelenlétében 1) . A budai káptalan, szent László rendeletére, 360 pénzt húzott évenkint a királyi kamarából. Azonban a királyi kamarának rósz igazgatói ez adományt a káptalantól oklevelek tanúsága szerint gyakran elvonták, mely visszaélést Mikó prépost kérelmére Π. Gejza megszüntetett s a káptalan jövedelmeit új oklevélben elszámlálván, megerősítette 1148-ban [2]). Nagyvárad egyháza szent Istvánon kivül szent Lászlónak Imre királynak stb. köszönte fönállását[3]). Az esztergomi egyháznak, mivel érseke mint az ország főpapja a királyt koronázza vala, a magyar királyok soha sem mulaszták el, koronázásuk után némi adomány nyal kedveskedni: „quam matrem regni esse et metropolim, quamque patribus et praedecessoribus nostris cum insignibus regalibus fidei sacramentum administrasse constat [α], mond Π. Endre 1206. s rendeli, miszerint minden év szent Béla napján az esztergomi kanonokok száz márka ezüstöt kapjanak a királyi kincstárból[4]). V. István koronázása emlékére a káptalannak Epei földét adja [5]). Királyi adományból sok egyház bizonyos számú só-követ nyert évenkint, mint például az aradi prépost s káptalan 2000 követ; szent Gothárd mo-

1) Fejér Cod. dipl. Π. 87. 1.

2) U. o. Π. 129.1.

3) „pius praedecessorum nostrorum veetigiis insistentes tributűm eastri Bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum Ecclesiae varadinenais ex donatione B. Ladislai regia tempore suae fundationis collatum — confirmamus. Item contulimus eidem ecclesiae beati Ladialai regis “ 1198-ból. U. o. VII. V, 149.1.

[4]) U. o. III. I, 32.1.

[5]) „Cum vinitoribus seu conditionariis nostris, qui progenitoribus nostris et nobis annuatim — ex onere servitutis — fuerunt deputati.“ ü. o. V. I. 33.1. “

nos tora két ezer ötszázat; a váradi, gyulafehérvári egyház két ezeret, a Csanádi öt ezeret stb. Általában az egyháznak használatára szükséges só megadatott, n Aliae vero ecclesiae, quarum nomina non exprimuntur, recipient ad usum suum secundum quod praelati earum in animas suas dixerint.6' Az 1233-ki határozat úgy látszik, régi szokás szerint rendeli, hogy az egyházak sóházaiban a só szent István napjáig tartassék s ha kisasszony napjáig királyi sótisztek át nem vennék, használtassék vagy adassék el szabadon; a belőle származó nyereség az egyházé. A királyi sótisztek jó ezüst pénzzel kötelezttettek a só árát fizetni 1) .

Egyházi férfiaknak a haza s király szolgálatában szerzett érdemeit a királyok úgy szokták vala jutalmazni, hogy majd az érdemeket szerzett személyt és rokonait, majd pedig, és többnyire, azoknak egyházait ingatlan javak birtokába helyezték. így például 1264. IV. Béla király Sixtus mester esztergomi kanonoknak, mivel sok éveken át Rómában követül működött, HeténYt, Mária királyné, IV. Béla neje pedig ugyanott levő földjét adományozták, melyet Sixtus 1272. az Esztergomban az érsek és káptalan által fölállítani szándékolt társas káptalannak hagyott[2]). A pozsonyi káptalan két jeles prépostja, úgymint *Antal* mester, egyházi jogtudor és *Paskáz* mester érdemeinek, miket Kun *László* személye, országos ügyek s a béke körül tőnek, köszöni a maga javait, Szilincset, Flencsendorfot stb. Puszta lakatlan telkek voltak azok, és meg kellett népesíteni [3]) *Lodomér* esztergomi érsek, kun László, III. Endre s neje Fenenna iránti érdemei fejében Lászlótól nyerte

1) U. o. III. II. 320.1.

2) U. o. IV. III. 200. 254. 1., V. II. 43.1. Knauz az észt, főegyh. okmánytára I. 50. 51. 65.1. — *Kn.*

[3]) Kun *Látzló* oklevelei. Pozsony-káptalani levéltár. — Árpádkori új okmánytár IV. 81. 214. 1. — *Kn.*

Ony földet a Vág partján, a hűtlen Konrád birtokát 1283-ban[1]), Erzsébet királynétól *Belid* laktalan pusztát Komárom megyében, 1284-ben 1), Fenennától Mochát, szintén Komáromban, IIL Endrétől pedig *Rozsnyóbányát,* 1291-ben nem sokárakét Nándor falut Komáromban [3]) stb. Így nyeré Tamás érsek Róbert Károlyiéi 1317. Komárom várost a főispánysággal (Comitatus), utóbb helyébe Bars várost szintén a főispánysággal és Báth honti várost 1320. [4]), így István veszprémi püspök a veszprémi föispánységot ugyanattól, 1313. táján[5]); így László zágrábi püspök 1335. *Iwang* sziget hid és vámjövedelmét, a hidak meg a sziget erődéinek föntartási terhe alatt[6]); így Miklós esztergomi érsek nagy Lajostól Atagyarmatha, Tárnok, és Lőrinczházát Tárnoki Lörincz és Miklós egykori javait[7]). Az 1351-ben országgyüléoileg a jobbágyokra rótt *kilenczed* által mind a világi, mind az egyházi birtokosok jövedelme jelentékenyen nagyobbodott [8]).

Az érsekek, püspökök, prépostok, apátok, kanonokok, plébánosok s oltárfőnökök által tett alapítványok hosszú sorából itt szintén csak egy két példát fogunk felhozni. Általánosan történeti kútfejeink szerint azt veszszük észre, hogy a székes káptalanok javai az illető egyház javaiból szaka sztattak ki és a kegyes főpapok által sokszor és sokban bővíttettek. Martyrius esztergomi érsekről már felebb emlékeztünk. Hédervári Saul kalocsai érsek, prépostjának a jothi, bothi s

[1]) Fejér Cod. dipl. V. III. 167. 207.1.

2) U. o. 219.1.

[3]) U. o. VI. I. 90. 98.113. 1. .

[4]) U. o. VIII. II. 63. 251.1.

5) U. o. VIII. I. 512. 1.

6) „ pro custodia et refectione pontiam, pro reparatione, gubernatione, et conservatione fortaliciorum inibi existentium, ex nostro iussu et beneplacito factorum et faciendorum[u]. U. o. Vili. IV. 86.1.

[7]) U. o. IX. III. 228.1.

[8]) U. o. IX. II. 4.1.

untai egyházjavakat átengedte 1198-ban[1]); Ugrin kalocsai érsek a szerémi, valamint Robert esztergomi a kún püspökség alapitói, s káptalanaiknak is *nagy* jótevői voltak. Urkutát Vancsai István esztergomi érsek, Benedek kalocsai érsektől birság fejében nyerte és székegyháza szent Luczaoltárának ajándékozta, 1250—1252-ben [2]). A Waska melletti sz. Márton földet, *Bertalan* pécsi püspök egyházának visszaszerezte, később fr. Rembald lovagfönök bírta, ki meg Fülöp zágrábi püspöknek adta el, ez pedig egyházának adományozta 1254-ben[1]). A már említett *Sixtus* mester és Bálint esztergomi ének-kanonok Komáromban birt adomány javaikat Hetény t és Kiskeszit a tervben lévő szent István vértanú tiszteletére emelendő társas káptalan alapjául ajánlották 1272-ben[4]). Muthmérés Lukács szepesi prépostok a szepesi káptalan legnagyobb jóltevői; Muthmér palotája s majdnem egész vagyonával ajandékozá meg, Lukács pedig új hat kanonok helyet alapított, 1273, 1281, 1282-ben [5]); 1299-ben Jakab prépost a podoli s lublói tized felét engedé át a káptalannak [6]) Mlakai Dénes zágrábi kanonok pedig Medve vár alatt fekvő Petrócz birtokát a zágrábinak 1320-ban [7]). Az esztergomi káptalan javait Csanádi, Demeter, Kanizsay János érsekek, Miklós aradi prépost esztergomi kanonok stb. tetemesen szaporították [8]).

A kész pénzen vagy a szenvedett bántalmak kármentesítése fejében szerzett egyházjavak sokasága, úgy látszik fölül-

[1]) III. Incze lev- U. o. I. 335.1.
2) u. o. IV. II. 82. 148. 1.
3) U. o. 224.1.
4) U. o. V. I. 43.1.
5) U. o. 143. 1. és V. III. 105. 134.1.
6) U. o. VI. I. 209.1.
[7]) U. o. VIII. VI. 50.1.
[8]) U. o. VIII. IV. 103.1.» - IX. V. 412.1. - X. 1.159.1. — X. H. 860. 792. stb. 1.

múlja az eredeti alapítványokat. A készpénzen történt jószág-vételek ideje a XIII. századdal, a kereszthábórúk végével kezdődik; így például Benedek érsek Muzslai Sándor és Ambrus 18 ekényi birtokrészét, melylyel Bechem bánt megkínálták volt, 36 márka ezüstön megvevé 1257-ben 1) ? két évvel előbb szerzé hét és fél márkán Tóthriska földet Vadkert mellett *Tóthtriskai Jorus* fiától Sdelintől 1), Szodó hat ekényi földet *Ipoly-Péter* fiától húsz márkán 3). Előde Vancsay István Wochard földet, Mihedey Tamás javát, meg Lucen Kristófnak nógrádi telkét vásárlá meg s tisztartója *Dömjén* mester mindegyiköknek két s fél márka ezüstöt fizetett érette. Chath földet Fizeg vize mellett Qompol birtokát pedig 15 márkán vette[4]). Zaláud veszprémi püspök Tátika várát és Szántó falut a Thadenka mester által okozott kár fejében bírói ítélet utján szerezte, 1257-ben[5]) Medleki Seyfried lovag Udvard adójának ura, ezt Fülöp esztergomi érseknek 70 márkán adta el 1264-ben, következő évben még Örs komárommegyei és Vért nevű telkét is 30 markán, valamint *Nothud* és *Jodomezth* fiai Súg nevű földüket 10 markán a Miklós észt, örkanonok által hagyományozott Zalathna, Verebuna és Zelu javakat, Fülöp érsek, miután a kanonok követelő örököseit 35 márkával kielégítette, megszerzé 1265-ben[7]), 1269-ben pedig Domokos baranyai főispántól Naszwod közelében fekvő Baroch birtokot 40 márkán 8) *Aghai Péter* Cozolin ősi földet nagy drágaság s éhség miatt kénytelen lévén eladni, azt Manfred zágrábi dékán a

1) U. o. IV. II. 434.1.
2) U. o. 332.1.
3) U. o. 285.1.
4) U. o. 25. 117. 118.1.
5) U. o. 429.1.
6) U. o. IV. III. 251. 310.1.
7) U. o. IV. III. 269.1.
8) U. o. VB. V. 358.1.

csaszmai káptalan részére megvette 1279-ben [1]). Térjünk át Esztergomra, melynek viszontagságait bővebb emlékek hirdetik s melyről a többi egyházakra könnyen lehet következtetni. Idősb Erzsébet királyné, kun László anyja, emberei a gyermek király koronázása alkalmával az érsek javain 400 márkányi kárt tettek; ezt László Szakálos komárommegyei földdel pótolta 1284-ben[2]). III. Endre alatt Lodomér érsek a király iránti hűség miatt igen sokat szenvedő; javait dúlták Cholki Endre, Miklós, Cholk nyitrai, és Huntpaznáni Lambert, Dömötör, *Ugrin* Kazimir fiai honti és barsi birtokosok: kárpótlásul a király s törvényszékei Izbegh falut, 50 márka ezüsttel[3]) és Olvár meg Kéméndet ítélték az érseknek 1292-ben[4]). Grubessa György a lázadó Henrik bán hive Endre király ellen, a csaszmai káptalannak okozott károkat Mergereuche falva átengedésével pótolta 1299-ben [5]). Az esztergomi káptalan *Kunch Jakab* vágaközi nemes birtokostól az agrakusi és kalmagaga nevű, Nyitra folyó melletti halastavakat 10 márka tartozás fejében s öt márka ráfizetéssel szerezte meg 1307-ben[6]). Vaasi Móricz gróf leánya Kata, Zamárd esztergommegyei falut Tamás érseknek 50 márkán adta el 1309-ben[7]) Chanádi érsek vételei igen számosak: Bedi ispán horsovi várkapitánytól barsi Bogdán helységért cserében Beüt, Sarlót stb. vette át 1330-ban [8]), Kuth esztergomi polgárnak szentpáli birtokrészét 4 márkán 1334 ben [9]), Miklós és Györgyzilui nemeseitől Zilut Nógrádban 10 márkán zálogba vet-

1) U. o. V. II. 603.1.
2) U. o. V. Hl. 290.1.
3) U. o. VI. I. 202.1.
4) U. o. 217.1.
5) U. o. VI. II. 244.1.
6) U. o. Vm. I. 233.1.
7) U. o. 362. L
8) U. o. vm. m. 495. 1.
9) U. o. 755.1.

te 1), Enikei Dezső mestertől Kendi falut hat márkán 1336-ban [2]), Muzslai Bricciustól Muzslának hátralevő részét cserében Zodóért szerezte meg 1337-ben [3]). Nagyszombat város a királyhegyi bor tized fejében évenkinti húsz márka fizetésére kötelezte magát Chanádi érseknek [4]). Nánát az esztergomi káptalan I. Lajos királytól a tolnamegyei Isép és Drasy birtok helyébe, mit Károly király tőle el vett, nyeré 1343-ban [5]).

A magyar fő urak s nemes családok is számos alapítványokat tőnek, mi itt csak néhányat említünk fel mutatvány képen. Monostorok, egyházak, plébániák, kápolnák, oltárok a királyok s főpapok után legnagyobb részt a magyar nemes családoknak köszönik eredetüket. Hol a nemes ur közönségesen székelt és birt, ott egyház és benne családi sírbolt ritkán hiányzott A tatai monostor a Sanseverinói gróf Deodat alapítványa, a drávaparti szent Dömötöri pedig Radó nádoré, 1057-ből, ki I. Endre király s Béla herczeg engedelmével birtokának egy részét a pécsi szent Péter egyháznak adá, mint a mely egyház püspökét Maurust lelki atyjának választotta volt; neje Lucza az alapítványban beegyezett, mely az 1057-ki fehérvári országgyűlésen tárgyaltatván, a király részéről szintoly sértetlenség! biztosítékokban részesittetett, mint más királyi adományok θ). A zágrábi egyház jóltevői voltak szent Lászlón kívül, Márton bán, Totár nemes, Elek bán, Péter nemes, János, Czirjék zágrábi prépostnak nagy bátyja, Balázs apát, Woka, Zomán, László nemes, Endus, Bárány dekán, Nues bácsi prépost, Bochon és Qtüncian stb [7]). Herde somogyi gróf egyik Csanád egyházme-

1) U. o. 727.1.
2) U. o. VIII. IV. 161.1.
[3]) U. o. 282.1.
4) U. o. IX. I. 640.1.
5) U. o. 96. 1.
6) U. o. I. 394.1.
[7]) Π. Endre okl. 1217-ből. U. o. IΠ. I. 215.1.

gyei jószágán szent Péter tiszteletére templomot épite, s föntartására birtokot jelelve ki, az ott szedetni szokott tizedekkel HL Incze pápának ajándékozta; ki János esztergomi érseket bízta meg átvételével 1210-ben[1]). borsai Herczeg Benedict» özvegy egyik rokonától *Agna* szolgálót két kis fiúval Heta és Fortun nevűvel megvevé s végrendeletileg az ugrai egyháznak hagyta, oly feltét alatt, hogy Agna élte fogytáig a bold, szűz oltárára egy rőf hosszú gyertyát áldozzon havonkint; Heta az alapitó özvegynek leikéért (dusinicus exequíalis) szent Mihály napján egy két éves tinót, kenyeret s öt csöbör sört áldozzon évenkint, Fortun pedig azon egyház harangozója legyen, B e kötelezettség utódaikra is átszálljon 1235-ben[2]), Tóthdoroghi Farkas 1238-ban testvére *Ekul* beegyeztével Scyruda nevű szolgáját lelki üdvéért a tótdoroghi egyháznak hagyományozta, hogy évenkint szent Mihály napján 60 kenyér-, egy éves tinó- s tiz csöbör borral áldozzon érette (celebret exequias pro anima sua), azonfelül minden vasárnap a körmeneten vigye a keresztet, minek pontosb teljesítésére Scyrudának 31 hold földet ajándékozott. Ha Scyruda hanyagul teljesítené kötelességét, mindenétől megfosztva az egyház szolgája legyen 3). Nesta szolgálót Hova s Hovacha nevű leányaival

1) U. o. 99. L

2) U. o. VH. I. 249.1.

3) Ezen szolgák „pulsatores, seu exequiatores“ rendesen „dusinici“, magyarul pedig *Torlók* („qui *Turlouk* vulgariter vocantur“ Fejér Cod. dipl. IX. VII. 704.1.) vagyis Torozók, tort rendezőknek, neveztettek. Kötelességük volt urok halála évfordulóján a meghatározott misék után a tort előállítani. A váradi regestumban több példa fordul elő; például: „Tecus, filius Dionisii artificis, qui aperuit in elevatione sepulchrum S. Ladislai Regis, quemdam servum suum, nomine Vrug, constituit *Dutinicum exequialem,* vt singulis annis apud ecclesiam de Beseneu celebrarent exequias cum duabus missis, vna öve, triginta panibus, unó ansere, et una gallina et duabus chybrionibus cerevisiae et decimas, iuxta condjtionem eervilem, det sacerdoti, scilicet duos cubulos frugum suarum

teljes szabadságba helyezé, az almádi monostornak pedig egy veymuki szőlejét hagyta [1]). Anna Bors gróf neje, 1231. végrendeletig a fehérvári domonkosiaknak 80 márkát egy budai kereskedőnél levő kamattal; meg egy öt éves lovat; az esztergomi domonkosiaknak egy *Béla* királytól kapott fodeles serleget, s egy lovat; a pozsonyi domonkosiaknak az anyjától reá maradott görög hímzésű szőnyeget hagyományozta [2]). Gyöngy asszony barochi Barleus gróf Farkas fiának neje, édes anyjától örökölt Vámos falu fele birtokát lelke üdvéért a veszprémi káptalannak ajándékozta[3]). Chermeli Dénes magtalan s ínségben lévén, 1264-ben királyi engedélylyel birtokát a nyitrai káptalannak adta örökül, oly feltét alatt, hogy ez élte fogytáig gondját viselje s ápolja[4]); Máté nádor végrendeletig s királyi adománynyal Bilié birtokát az esztergomi érseknek hagyta, János bán testvérei nevében elismeri 1284-ben[5]); 1305-ben Mikó mester, Mikó gróf fia, hetényi s örsi birtok részét Komáromban Tamás érseknek adta át örökül, oly feltétellel, hogy árából egy részt az esztergomi sz. Anna perjelének, három márkát a káptalannak, a jánoslovagoknak kettőt, a ferenczeseknek egyet, az esztergomi apáczáknak fél márkát adjon; a hetényi egyház misekönyvét, melyet Mikó a gömöri föesperesnek nyolcz pensán elzálogosított, váltsa ki; Bodin gróf fiainak fizessen hat márkát, melylyel Miko tartozott[G]). Ágnes III. Endre özvegye Neusidel (má-

ét unam gallinam[a]. (Jerney Magyar Nyelv kincsek I. 143. 1). Jerney azt mondja, hogy e Dusinicus szó szláv eredetű. Egy 1290. évi levélben ezek olvashatók: „Super ipsos pulsatores de Toplicha et eorum socios super terra, *Dusnuk vocata* existentes[a] (Fejér Cod· dipl. f. h. 705. 1.). Hátha ezen lakhelyökről neveztettek: dusnicus=du8inicus-oknak? — *Kn.*

1) U. o. 262. 1.
2) U. o. III. I. 269.1.
3) U. o. V. I. 364.1.
4) U- o. IV. III. 241.1.
5) U. o. V. HL 265.1. és Knauz Észt. Okmtár I. 86. 1.
6) U. o. VIII. I. 194. 1.

gyárul Szombathely) fokiét Mosonyban, férje és saját lelke üdvéért az esztergomi egyháznak, melytől mind férje, mind ő sok jótéteményt nyerlek, adta 1313. XXII. János pápa pedig megerősité!), Károly király azonban már 1324-ben lefoglalta [2]). Czirje, Bérén esi Mózes leánya, Lambert özvegye családi, peechensynczei, béleghi (bachó földi) Barsban fekvő birtokrészeit a maga, férje s magzatai lelki üdvéért az esztergomi egyháznak ajánlotta 1331-ben[3]), valamint *Szécheni Tamás* egykor erdélyi vajda s fia Kónya Miklós Börzsön falvát 1346-ban[4]). Kürthi Miklós mester királyi ügyvéd az esztergomi káptalannak Kürth birtokát Sempthe mellett ajándékozta 1392-ben szülei, testvérei, neje Margit és saját lelki üdvéért, oly feltét alatt, hogy Mindszent napján s a következőkön egy mise a bold, szűz tiszteletére énekelve, egy mindszentek tiszteletére, egy a holtakért szolgáltassák [5]). 1420-ban Kövesdi máskép Szálkái Balázs az esztergomi szent Györgymezei káptalannak ajándékozta kövesdi udvarhelyét, négy ökrét, két tehenét stb. maga s boldogult neje Klára lelki üdvéért oly formán, hogy mindennap a misében rólok megemlékezzenek s havonkint a zsolozsmát (unum Psalterium) elmondják[β]). Garai László nádor, mivel apja Miklós nádor a győri egyházat sok éveken át holtáig bírván s jövedelmeit élvezvén, Ígéretét, miszerint épületeit helyreállítja s újakat emel, nem teljesitheté, kárpótlásul 1457-ben Somlyó várát Veszprémben ajándékozta ez egyháznak, úgy azonban, hogy ő és fia Jób holtuk napjáig bírhassák[7]). stb. stb.

Mindazáltal az egyházaknak tetszés szerint adakozn

[1]) U. .- VI. II. 333.1.
[2]) U. o. VIII. II. 567. 1.
3) U. o. VIII. III. 551.1.
[4]) U. o. IX. I. 359.1.
[5]) U. o. X. II. 45.1.
[6]) U. o. X. VI. 281.1.
[7]) U. o. X. V. 814. 1.

jjem szabadott; hanem királyok esetenkint adták erre a szükséges engedélyt; később országos intézkedések korlátozák az alapítók pazarlásait, így olvassuk IV. Béláról, hogy Tiborcz mesternek 1261., és Nána grófnak 1266-ban jogot ad, hogy javaikat a jánoslovagok kivételével bárkinek hagyományozhassák 1) . Kun László 1283-ki engedélye szerint *az esztergomi egyháznak, a magtalan fourak és nemesek minden elöleges királyi engedély nélkül hagyományozhaták birtok- és jogaikat. Ez engedély a nagyváradi egyháznak már V. István által volt megadva[2]). Ellenben Kálmán és II. István csak sz. István alapítványait ismerték el érvényeseknek [3]). A többit visszavették. Ez alkalommal azonban néhutt még a sz. Istvánféle alapítványok is visszavetettek; így történt legalább a pannonhalmi monostorral, mint Π. Gejza 1142-ben így tanúsítja: „Ego Geica R. V. notum facio, quia ego instituta S. regis Stephani, *a rege Colomanno et filio suo rege Stephana subtracta,* restitui, indicans, melius esse factis eius obtemperare, quam aliquid ecclesiae Dei subtrahere. lile tertiam partem de Vsonibus, qui caperentur in Geurin, s. Martino concesserat; *isti, quasi hoc nefas esset, subtraxe - rant*; ego autem tertiam partem illám nolo vlterius subtrahi, sed plenam deinceps constituo dari“ 1) . Kálmán és István intézkedései másutt is utánzókra találtak, így a spalatói polgárok minden az egyházaknak teendő jószág eladást vagy adományozást megtiltának s a tilalom tartására esküvel szőriták meg egymást; miért III. Sándor pápa 1160-ban Lamprid zárai érseket felszólítás hogy e határozat visszavonására kiközösítés — meg egyházi tilalom terhe alatt kötelezze a városhatóságot;

1) U. o. IV. III. 44.1.

2) U. o. V. III. 158-1.

[3]) 1100. 15. t. ez. „Revocatio omnium donationum praeter donationem 8. Stephani.

4) Fejér u. o. II. 117.1.

mert — úgymond — ez által a lelkek veszélybe döntetnek s az egyház szabadsága csökken.“ [1]). Hasonló megszorítást rendel el az 1351-ki és az 1498. 55. t. czikk [2]).

Az egyház javainak értékéről csak egy 1184-iki irat tanúskodik eképen: „Magyarföldön e két érsekszék van Esztergom és Kalocsa. Esztergom Magyarföld fővárosa; a királyi kamrából húz 6,000 márkát s a pénz tizedét (decimam monetarum), a kalocsainak székhelye Bács, 2500 márkával. Esztergom tartományi püspökségei: egri 3000, váczi 700, pécsi 1500, győri 1000, veszprémi 1700, nyitrai 1100 márkával. Kalocsai tartományban: Csanádi vagy a mellékfolyamtól marosi 2000, váradi ezt olaszinak is nevezik 1000, erdélyi 2000, zágrábi

[1]) U. o- II. 159.1.

[2]) Sz. István II. 5· tczikke így szól: Unuequisque habeat facol* tatem sua dividendí, tribuendi uxori, filiis, filiabusque, atque parentibus, *sive Ecclesiae.* Nec post eius obitum quis hoc destruere audeat.“ Az arany bulla 4- czikke pedig így: „Si quis serviens sine filio decesserit, quartern partem possessionis hlia obtineat; *de residue, sicul ipse roluerit, disponat.*[u] Ez utóbbi rendelet Nagy Lajos király 1351. törvényének 11- szakasza szerint így értelmeztetek: „Quod Nobiles homines, sine haercde decedentes, possint et queant *Ecclesiis,* vei aliis, quibus volunt, in vita, vei in morte, dare et legate, possessiones eorum vendere, vei alienate.“ Tehát a magyar alkotmány alaptörvénye szerint, a nemes minden előleges királyi engedély nélkül rendelkezett javairól; azért mondja VerbÖczy is I. 64. szakasz 2. §. „Ante eius (N. Lajos) Principle tempóra quilibet Baro, mágnás, Nobilisque et possessionatus homo, super iuribus suis possessionariis, si etiam haeredibus defecisset, proutvoluit, *sine omni consensu Régió,* liberam disponendi habuit facultatem.“ 8 azért az ily után egyházi kézre került birtok, ha nem volna is királyi helybenhagyással erősítve, tökéletesen jogos és biróilag megtámadhatlan. E törvény, legalább országgyülésileg vissza nem vonatván, érvényben volt 1351. évig. Amidőn is Nagy Lajos király eltörölte, fönebb idézett sorai után következő eme szavakkal: „Imo ad ista facienda nullám penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos et in generationes eorumdem ipsorum possessiones de Jure et legitime, pure et simpliciter, absque contradictione aliquali devo-Ivantur.“ Tehát a királyi megerősítés csak ezóta lett szükséges. — Bővebben fejtegettük e fontos tárgyat „Az egyházi javak. Magyar jogtörténeti szempontból“ czímú értekezésünkben. M. Sion VI. 5. s köv. L — *Kn.*

1500. Dalmátiában két érsek zárai 500, spalatói 400. A spalatóinak van 10 suffraganja [1]) .

Mindent, mi kegyes szívű királyok, főpapok, nemesek ajándékaiból vagy vétel meg csere útján jutott az egyházaknak, a papság önmaga nem használhatott fel. Mert azonfelül, hogy ezen jövedelmekből az istentiszteletre szükséges készleteket beszerezni, egyházakat fentartani, és a kegyúri jogokkal járó egyéb terheket viselni, a hon védelme és közszükségeihez szabály szerint járulni és a szegény ügyefogyottak, tanonczok, betegek s vendégek eltartására adakozni kellett; gyakori esemény volt, hogy élvezetét az egyház ezeken felül igen sokakkal kényszerült megosztani. Arpádkorszakban vándor kormány divatozván, megtörtént, hogy utazó királyok, nádorok, főispánok stb. számos kísérettel szállták meg az egyházakat, vagy ezeknek népeit, s általok magokat bőven és ingyen megvendégelteték. Felszólalt ez ellen gyakran az egyház, sőt az ország is; és egyes főpapok különös gonddal voltak azon, hogy egyházjavaik szerzése vagy királyi megerősítése alkalmával ilyen megszállásoktól (descensus gratuitus) mentességet eszközöljenek ki magok számára. A pécsi egyháznak III. Béla annyira kedvezett 1190-ben, hogy javain a főpap tudta s megegyezte nélkül országos vagy megye gyűlést, nádori törvényszéket vagy főispáni szállást tartani szigorúan megtiltott; az egyház birtokára királyon s királynén kívül senki sem szállhatott[2]). Az arany bulla is kikelt e sérelmes visszaélés ellen, mely azonban ennek daczára is a XIII. század folytán szüntelen divatban vala, mint IV. Incze pápának az esztergomi érsekhez 1250-ben küldött levele bizonyítja [3]).

[1]) E codice régió Parisiensi Nro 6238. folio 20. Fejérnél Cod. dipl. II. 217.1.

2) Fejér Cod. dipl. II. 258. 1.

3) U. o. IV. II. 76. 1.

III. Béla fönebbi oklevelében magyarán kimondja, mi főbb baja az egyházi birtoknak: „regnicolae et magnates nostri — eorum avíditate nimia vicina sibi ecclesiarum bona velle occupare noscuntur 1) “. A világi urak szeme só várul tekintett a közel fekvő egyházi birtokra minden időben. Ezen és különösen ama körölmény miatt, mivel a hivatásánál fogva szelíd, s jobbára fegyvertelen egyház rendesen a gyöngébb fél vala és a ragadó szomszédnak ellen nem igen állhatott, a király rendelé, mikép Pécs egyház javai *száz év* előtt nem évülhetnek el[2]), mi az egyházi közjog szabályaiból vétetett s honunkban is általános érvényre jutott. Szent László eltiltotta az egyszer tett alapítvány visszavételét[3]). Javaik rablói ellen a főpapok többnyire egyházi büntetés nemeit alkalmazák; III. Incze a kedhelyi cziszterciek fosztogatóit, kik a szerzeteseket megverték, kiközösítette 1206-ban [4]). Ily büntetésen kívül csak a király védhette meg az egyházat. így II. *Endre* kihirdetteté 1234-ben, hogy valaki az esztergomi érsek Helemba meg a „szent Mária szigetéből“ szénát elhord, tolvaj s rabló gyanánt fog kivégeztetni [5]). *Az* 1280 ki budai zsinat egész törvénykönyvet szerkesztett az egyházjavak kevesbitése, elfoglalása, s bármily az egyháziak általi elrontása vagy elprédálása ellen [6]). E rendeletek daczára azonban ez idötájt szenvedtek legtöbbet az egyházi javak;

1) U. o. II. 257.1.
2) U. o. 258.1.
3) 1092. 23. tcz.
[4]) Fejér u. o. III. I. 3G. 1.
5) u. o. III. II. 407.1.
[6]) Ut bona decidentium Clericorum a Laicis non occupentor. Ut rés Ecclesiae pigno’ri non obligentur. XXX. Ut rés ecclesiae a Rectoribui non donentur. Ut ratíoncs reddantur ab íis, qui bona Ecclesiastica administrant. XXXV. Ut üdém mutuo non dent vei accipiant. XXXVI. Ut bona Ecelcsiastica alienare non liccat. XXXVII. Ut Ecclesiae non graventur indebitis exactionibus. Ut alienare bona Ecclesiastica non liceat. Péterffy Cone. I. 118. 1·

kun László, III. Endre, és az anjoui királyház trónrajutásának ideje honunkban az ököljog vaskora volt. Lodomér esztergomi érsek és örökös ellenségei, mert szomszédai, Huntpáznáni János és Lampert István fiai közt hosszú határper folyt, még 1273 ban 1) . Más Huntpáznániak, Ábrahámnak testvére Obychk és ugyanannak fia Tamás 1287-ben iszonyúan pusztították Lodomén jobbágyait, mi miatt kiközösittettek. Máté nádor s Ábrahám közbenjártára egyezségre léptek s Tamás a reá háruló három ezer, de Lodomér nagylelkűségéből csak 300 márkára leszállított kárpótlás fejében Gyorok falvat engedé át Nyitrában az érseknek, a pozsonyi és győri káptalan előtt. De Lodomér Győr kot leéki Páznán Venczel, István ispánok s Domokosnak adta cserében Bogdánért s 220 márkaert 1) . Hasonlag Huntpáznáni Benedek, miután Vadkerten sok kárt okozott az érseknek, halálos ágyán magába térve, kárpótlásul Bikol birtokát ajánlotta, miben rokonai Huntpáznáni István és Lambert ispán megegyeztek 1291-ben[3]). Nem kevésbé szelíd szomszédjai voltak az esztergomi érseknek 1293.'táján, Páztóczi István ispán fiai: László ispán János és Miklós. Berzsenyben László 100 márka kárt tett, Miklós pedig embereit leölte j Korló faluban László 600 markát, Szordóban 60 ökrét s tiz lovát vitte el, Miklós Thoytból 30 ökrét, 6 lovát, János Berzsenyből 20 tehenet, 300 darab juhot, kecskét, eörtést hajtott el; Olvedet László három évig bitorolta, aztán leégeté s lakosait elüzé stb. Sok törvénykedés után a meg nem jelenők Marczell alországbiró által Kemencze birtokuk elvesztésére ítéltettek, mit Lodomér gyönge kárpótlásul nyert[4]). Chák Máté nádor és társai, a Dunán inneni kerületnek hosszú éveken

1) Fejér Cod. dipt V. II. 139. 1.
2) U. o. V. III. 377. 389. 1.
3) U. o. VI. I. 169- 1.
4) U. o. VI. I. 270. 1.

át zsarnok urai, a nekik ellenkedő Esztergom, és Nyitra egyházakat majd nem tönkre tették. A magyar egyház főpapjai, Imre váradi, János nyitrai, Ágoston zágrábi, István veszprémi, Miklós győri és György szerémi püspök, közös panasziratot intéztek V. Kelemen pápához, 1313-ban, melyben az Esztergom egyházmegyén ejtett károkat pótolhatlanoknak jelenték ki s azon könyörgének, miszerint a pápa Károly királyt a kárpótlásoknak Chák Máté javaiból leendő megtérítésére indítsa [1]). A pozsonyi 1309-ki zsinat ismét csak egyházi büntetéseket alkalmazhatott javainak ellenségeire [tt]). Maga Károly király sok egyházi birtokot tarta hatalmában s vitézeinek adogatta el. Mit a tihanyi egyháztól elvett, azt első szülött fia Károly halála alkalmával, magába térve 1327-ben visszaadta[3]), Kalocsára, midőn megürült, 1339 ben a király tisztei szállottak s Benedek pápa előtt aval mentegeté magát *Károly,* hogy a ráczok berontásai elől biztosítja[4]).

Ezek után már nem az egyes rablásokat, noha számosak voltak, hanem inkább azoknak megszüntetését sürgető országos határozatokat kell elősorolnunk. Albert király halála után honunkban hosszas viszályok keletkeztek, melyek közt az egyház legtöbbet szenvedett. Felpanaszolta ez a maga sérelmeit különösen a 1445-ki országgyűlésen, mely aztán határozta, miszerint a megürült javadalmak alkalmas egyénekkel azonnal betöltessenek[5]). Szomorú esemény indokolta e rendelkezést. A várnai csatán elesett többek közt de Dominis János váradi püs· és legott jelentkeztek a hűtlen szomszédok, s az elárvult egyház javait szétragadák; mások rokonaikkal álltak elő, kiket a

1) U. o. VIII. I. 504. 1.
2) Péterffy Cone. 1.145.1.
3) Fejér Cod. dipt Vili. III. 213-1.
4) U. o. VIII. IV. 391.1.
5) 1445 14. t. ez. Kovachich Supplem. ad Vest. Com. II. 31.1.

püspöki székre emelni iparkodtak; csak Hunyadi János kormányzó erélyes fellépése menté meg Váradot, ki azt s a házát Vitéz Jánossal ajándékozá meg [1]). A hírvágy mohó mételye magokat az egyháziakat is megragadá, hogy sorsfeleikre támadván s világi urakkal szövetkezvén, önmagok gyűjtenék az egyház fejére a bajokat [2]). A főpapok tisztjei faggaták az alsó papságot, és például Huendler Vid pécsegyházi helynök ebbeli panaszainak alig van vége hossza; napi fogyatkozásai fedezésére saját püspök fővegét (mert bodoni püspök vala) és pásztorbotját volt kénytelen elzálogitani[3]). A Czillei grófok

1) *Hunyady* levele IV. *Jenihez.* Katona Hist. Crit. XIII. 427-1.

2) *Stock Jdnot* szepesi prépost panasza IV. *Jenöhez,* ennek a lechniczi monostorhoz indított levele szerint: „Conquesti sunt nobis Johannes Stock praepositus et capitulum ecclesiae B. Martini Scepus. Strigon· dioec. quod Ladislaus abbas, et conuentus monasterii B. M de Schevnik, ord. Cister·, nobilis vir Benedictus de Gargo miles, Nicolaus castellanus castri Lublau et quidam alii nobiles et laici dictae Strigonien. dioecesis, super quibusdam decimis, fructibus, reditibus, prouentibus, iuribus, anti argenti monetati et non monetati, quantitatibus pecuniarum, et rebus aliis, ad dictam ecclesiam spectantibus, *iniuriantur* iisdem; ideoque discretion! vestrae per apostolica scripts mandamus, quatenus, vocatis, qui fuerint evocandi, et auditis hinc inde propositis, quod iustum fuerit, appelatione remota decematis .. “ Wagner Anal. Scepus· I, 334.1.

3) Endre pécsi püspöknél így teszi le panaszát: „Vestram sollicite supplicando flagitamus condignam Paternalemque gratiam, quatenus dignetur vestra gratia officialibus seu factoribus, vestrisque dispensatoribus precipere ac Mandatorie prescriptum vestre Dominationis insinuate, ut nobis dent, porrigant, et administrent videlicet, tam vasa vini et 50 cubulos pabuli, et 50 cubulos tritici, eciam ut et ista possimus converter© in tales usus, ut vivere poterimus, habere stabilimentum et sublevamen “ — „Vestre generose damns scire paternitati, Quod Dominus Johannes de Küky pro mine vestre condigne Paternitatis Vicarius exsolvit nobis de duobus quatuor temporibus, videlicet Nativitatis Christi et quadragesime XV. florenos auri, insuper vestre notificamus Reverende Paternitati, quod habemus iam carentiam in victualibus, et immo specialiter in vino circa curiam et mensam nostrum: Scit enim vestra condigna Paternítas, quod non plura nobis sunt vina data, nisi duo vasa vini. Quare vestram impulsamus condignam Pateraitatem supplicando, quatenus dignemini vestris factoribus manu propria per seriptum mandate, ut

elszedék Zágráb és Vrána javait, utóbbinak urát Sotány János perjelt Mathkó bán testvérét, megölték [1]). Hunyadi Mátyás a zágrábi egyháznak mintegy új alkotója lőn; szigora elrettente a rablókat, kik kézről kézre adogaták a 30 évig bitorolt jószágokat 1) ·, noha hadi szükségeit Mátyás király is úgy mint több más fejedelmek, az egyházi kincseiből legszivesben fedezgette; midőn például Széchi Dénes érseknek az esztergomi székegyház építésére hagyott nyolcz ezer aranyát hadai fizetésére lefoglalta 1465. táján[3]); de mások által az egyházat zsaroltatni nem engedte, mint ezt az 1486-ki 61. tczikke bizonyítja.

Nemcsak az egyházak örökös javai, de, mi még sajnossabb, az egyháziaknak szerzett házi vagyona sem maradt épségben s birtokosa által kijelelt rendeltetéséhez ritkán juthatott. Ily vagyonra már nemcsak magán rablók terjesztgeték kezeiket, hanem államhivatalnokok mintegy jogszerint szabadnak gondolták azt. Kun László elébe léptek 1274-ben Henrik lőcsei és Konrád leibiczi plébános dékán s a szepesi főispán ellen panaszt tőnek, hogy ez „in perniciem ecelesiasticae libertatis[u] végrendeletileg egyházak vagy rokonok s cselédeknek a szerzett papi vagyonból tett hagyományaikat a megholt pap házából el szokta vitetni. László „ut ultimé voluntatis liber sit stylus et iuxta testantis voluntatem procedere debeant universal kérelmüket kihallgatta [4]). Ez a papoknak végrendeletkezési jogát illette, melynek biztosítására rendelkezett a budai

per vestrum mandátum de vino, blado, et stabulo fiat Cura in nostra provisione — —“ stb. Leveleit olvashatni Rollernél Hist. Quinq. IV. 831. 841.1. .

1) Katona Hist- Crit. XIII. 465.1.

[2]) Epistola Baronum Regni ad Panyan quemdam dynastam 1460-ból. U. o. XIV. 391. 1.

[3]) Bonfin Hist. dec. 4.1. i.

[4]) Fejér Cod. dipl. V. II. 177.1.

zsinat is fr. öentilis alatt, midőn a megholt főpapok után maradt egyházjavakra szállani, azokat rabolni, vagy elidegeníteni, kiközösítés alatt eltiltó., mely alól csak a kétszeres kárpótlás szabadithata meg; az így kiközösítettek egyházi temetésben sem részesültek 1) . *Károly* alatt az egyháziaknak egyetemes panasza Romába kiáltozott segítségért; a megholtak egyházi s ősi javaiba királyi birtokosok ültek; a tetem több napig hevert s végre idegen költségen takarittatott csak el, rokonai s barátai kínzástól félvén szétfutottak, nehogy nemcsak bérök, hanem másunnan nyert vagyonukat is vissza kelljen adniok. Papi jószágra világiak szállanak; az új választott csak nagy pénzen juthat javaihoz, mi által az egyházi jószág néha zálogul hagyatik; a király egyházakat még a főpap éltében elszokott adogatni s 23 év óta nem választás, hanem parancsa következtében lettek főpapok; ezáltal pedig alkalmatlanok jutottak a püspöki méltóságra. Az egyháziak, csak hitetlenek s szakadárok ellen, ha országul berontanak, tartozván harczolni, most minden hadra szólittatnak; a két érsek évenkint kétszáz, a püspökök ötven márka ajándékadásra köteleztetnek; jobbágyaikra adó rovatik; az egyháziak világi törvényszék elé állíttatnak. Pörlekedésben egyháziak párbajra utasíttatnak, hogy veszítsenek, nem mervén törvény ellen bajra szállani. Országgyűlés nem tartatik; a nemesi szabadalmak elvesznek. Ezek miatt XII. Benedekhez folyamodnak, mert Istenen kívül, máshoz nem járulhatnak; közbenjárást s orvoslást kérnek tőle, hogy a magyarok fel ne lázadjanak. És ez évi sept. 20. a pápa levele elérkezett Károlyhoz, hol frank, nápolyi s magyar elődeinek példáját s Istenfélelmét ajálja neki s annak megszivlelését, kik által jutott a magyar trónra, s gondja legyen,

[1]) U. o. VI1L VII. 99.1.

miszerint a hálátlanság vádja ne érje[1]). Ment vala e vádtól a lovagiasság dísze nagy *Lajos,* mert midőn Miklós honti főesperes panaszlá, miként az elhaló liptómegyei papok vagyonára tüstént a főispán s várkapitányok rajta esnek, ezt Lajos azonnal megtiltá[2]). Hasonlókép cselekedett Zsigmond király, midőn 1434-ben a trencséni főispánok- s várkapitányoknak a elhaló plébánosok vagyonát tiszteletben tartani parancsolta [3]). A végrendelet biztosítására az alrendü papok az ő főpapjaik- pápák- s királyokhoz is szoktak folyamodni; így cselekedett Huendler helynök[4]), így a pécsi káptalan tagjai 1470-ben[5]). Ez volt a papi végrendelkezési jog gyakorla-

[1]) U. o. VIII. IV. 321. 324. 1.

2) U. o. IX. III. 236.1.

3) „Nullus comitum seu castellanorum nostrorum Trenchsin in res et *bona eiuedem plebani* decedcntis audeat se intromittere aut easdem auferendo pro se usupare et dissipare ullo unquam tempore, quin imo praedictae rés et bona eiusdem plebani sic decedentis in futurum plebanum ipsorum nostrorum per ipsos electum ct constitutum omnino sine aliquali diminutione devolvantur aut si forsitan eundem plebanum ipsorum intestatum decedere contigerit et tune memorati nostri cives et hospitee praeditae Nrae Cittis memoratas rés et bona memorati plebani plenam habeant potestatem disponendi, salubriter ad opera pietatis “ A primási levéltárban levő eredetiről.

4) *Huendler* helytartót így vígasztala meg *Endre* püspök: „ad vestre instantis peticionis instanciám deliberato animo et ex certa nostra scientia ipái vestre fr a térni táti annuimus et concessimus nostra auctoritate ordinario, ut vos de univcrsis vestris bonis mobilibus ut puta et immobilibus ut puta ubilibet sub nostra dioecesi habitis et repositis vestram personam intuitu personae vestrae vei aliter quomodocunque cernentibua servitoribus, piis locis, religiosis personis, pauperibus Christi, atque fratribus, cognatis et amicis vestris, seu quibuscunque aliis etiam alienis semper in vita pariter et morte dandi, distribuendi, legandi testandi — habeatis facultatem.“ Rollernél id. h. IV. 304.1.

[5]) „Grimes et singuli Canonici ac presbyteri, Clerici, et Mhristri dicte Ecclesie tunc presentee, et futuri de quibuscunque eorum bonis tam de peculio castren. aquisitis quam etiam alias ad eorum personas Spectan-

ta, mely a fő s alpapságra egyiránt kitérj edett és a magyar törvénykönyv I. 10. szakasza által sem csonkittatott meg [f]).

4. §. *A keresztény kath., különösen a magyar egyház viszonya az államhoz.*

Tartalom: *Az ember szellemi és anyagi oldala; — ebbéli hatóságok kóréi, viszonyai. — A szellemi világ felszabadításának ünnepe nagy Károly koronázásakor. — Egyház főnökeinek vezéreszméi. — Egyház kötelékei az álladalomhoz. — Egyházi választások rövid története szent Mátyás Apostoltól VIL Gergely koráig, — Wbrsi egyesség. — Magyar főpapok beruházása Kálmánig; — Magyar követek a quastallai zsinaton. — Dalmat egyházak szabadsága. — Az 116 9-ki országgyűlés felszabadítja a magyar eyyházat. — Főpapi választások gyakorlati oldala; — Róbert Károly. — Pápai fentartások; — Zsigmond tilalma a*

tibus etiam intuitu Ecclesie, vei altaris, ac alias ubicunque et quomodocunque licité habitis, et habendis in eorum ultima *voluntate Secundum Juris* communis dispositionem testari, et ordinate, illaque legate, et donate libere, et licité valerent. Non obstante etiam antiquissima consvetudine, quod olim Episcopi Quinqueecclesien. et alii inferiores praelati, qui pro tempore fuerant, et tunc existebant, bona ipsa accipere consvevissent, " Rollernél id. h. IV. 177.1.

[1]) „Praeterea quoque cunctorum Dominorum, Praelatorum, et virorum Ecclesiasticorum; Princeps ipse noster, verus pariter, et legitimus successor est: Non quantum ad bonorum, et iurium possessionariorum ab Eoclesia ablationem, et sequestrationem, sed quantum alteri (vacantibus Praela túr arum sedibus et ecclesiarum rectoratibus) ad gubernandum cum Eccleeia collationem. Salvo iure confirmationis Archi-Episcopatuum, et Episcopatuum, quae jurisdiction! sacro-sanctae Roman ae duntaxat Ecclesiae, subesse dignoscitur?

konstanczi zsinatból hozott oklevele. — Kegyúri praesenták. — Főpapi kanonoknevezések. — Egyháziak személy- s vagyon szabadalmai. — Királyi tetszvény. — A magyar törvénykönyv tartalma az egyháziak jogaira nézve.

A magyar szent királyok s utódaik, főurak és nemesek által alapittatván s földi javakkal bővítetvén a magyar egyháznak főpapsága, és a hon fiaiból szenteltetvén ki annak személyzete, világos, mikép alladalmi helyzetét tekintve jobbágyi kapcsok köték azt össze a magyar szent koronával, melynek karai és rendei közt helyet és kitüntetett rangot foglalt eh Mindazáltal más, a polgári álladalomnál nagyobb kiterjedésű társadalom- a keresztény közegyháznak tagja lévén egyszersmind, más nemű kötelmek körébe is tartozott, épen úgy, mint általjában az ember teste és lelke szerint tekintve két, egymástól különböző, egymással nem ellenkező, hanem egymással összekapcsolt, mindazáltal független s egymást gyámolitó társadalom polgára. A szellemi és anyagi világ egymás számára és nem azért van, miszerint egymást leigázza, üldözze, vagy talán kiölje. Az emberiség történetében igen nagyszerű és áldásdús esemény volt az, midőn az emberi egyénnek két rendű természetéhez, lelke és testéhez képest, különözve álló társadalmak megalakultak: az anyagi világ közepeit kelt az erkölcs birodalma. A hellen és római világ ily társadalmi elkülönzésről oly keveset tudott, valamint az egyiptomi s héber papálladalmak. Ezekben pap volt az áUadalom főnöke, amazokban világi fejedelem az ember belvilágának is ura, azoknál a polgári s egyházi hatalom egy személyben öszpontosult; azonban az „egyház“ szónak csak a keresztény korszakban lett értelme s az emberek keblében honoló tudata. A világi és egyházi hatalom közti különbség, noha a Megváltó szavaiban, „adjátok a

császárnak a mi a császáré stb.[u] kimondva, és alkalmilag gyakorlatban megmutatva, mégis statustani jelentőséget csak időjártával nyert, és épen eldöntő pillanatban kezdett foganatba vétetni. Midőn tudnillik *Theodorich* stb. germán hódítók s álladalmi alapítók Europa kormányára felvergödtek, igen gondosan azon voltak, miszerint a római tartományok s a régi imperatori hatalom birtokába törvényesen igtattassanak,. mit a bizanczi császárok elismerése vagy tartományi átengedése által gondoltak elérhetni. A tartományokkal az egész imperatori hatalmat — *világit 8 egyházit* megragadva, meg is tartandják, ha a római pápák s a frank főpapok, résen nem állanak, kik ama hatalom kétáguságára szüntelen utalnak s azt a keresztelt nemzetek vallási oktatásába szövik. így a világi hatalom árnya alatt serdült fel az egyházinak tudatit s mintegy mértékadóul, mérséklőül alkalmazva, a status gépében fenmaradt. E nélkül a római katonakormány hatalmazandott el az európai emberiségen. Most azonban a világi s egyházi hatalom különvált egymástól; a különválás jogon alapult, jogra s közelismerésre jutott, az ember értelmi, kedélyi világa felszabadittatott.

Nyilvánosan lőn megülve ezen felszabadítás ünnepe, akkor, midőn III. Leó pápa, a keresztény népek örömriadásai közt a császári koronát nagy Károly fejére tévé; a dicső frank imperátör a keresztény egyház véde, karja, világi főura s bírája lőn. Az által, hogy maga mellett az egyház hatóságát, mint körében függetlent, elismeré s oltalmazá, az emberiséget oly zsarnok kényuralomtól menté meg, mely egyedül társ nélkül vél s akar uralkodni az emberek viszonyain. A két hatalom közt fonálló viszonyzat mindegyiknek roppant hasznára vált: egyik a másiknak befolyásával betörőben szilárdult, fejlett s a népek javára működött. Az egyház főleg abban számított jól, hogy a sokféle álladalmakban erősbülhetett és szabadon terjeszthette a maga áldásait; az egyes fogalmak, táj szokások, népirányok

lassankint szünedeztek és az keresztény családdal közös fogalmaik, érzelmeik, vágyaik és irányaikban összeolvadtak; félszeg egyoldalúság, érdekkülönzés, felekezetesség eltávolíttatott, oly pályára hozatott, melyen az emberek és áladalmak egyesülése már csak hegyek, folyamok s nyelvek választófalán fogott elakadhatni: lelkek, gondolatok, érzelmek és szándékok testvérileg *egy házban* fogtak lakni.

Dyen egyesülés, illetőleg egyesítés volt az egyház erélyesb vezetőinek uralkodó eszméje, mint óriási fénykörös kép, mely végtelen távolból hajnallott Európára; most azonban még sok áldozatot és hódolatot kivánt. Az elvek, melyekre a nagyszerű társadalom fektettetett, gyakorlati életre teljesen soha sem jutottak. Emberi gyarlóság, bűnös tévedés ezen nagy eszme valósítására is úgy, mint több másokéra, gátlólag hatott; minél magasztosb valamely eszme, annál nyomorúbb annak az életben feltűnése. — Mindazáltal a rendszer, melyről itt szó vagyon, azáltal mutatta meg a maga elégtelenségét, hogy a két fő közti küzdelmeket el nem ncellőztetheté, azonban a keresztény egyház lényegéhez amúgyis nem tartozott, hanem csupán az időkivánata és szüleménye volt, más idők kivánatai elől hátrálni s más rendszereknek helyt engedni kénytelen. De az egyház ama politikai viszonyokhoz lényegesen kötve nem vala; ezek múltával nem csak fenmaradt, hanem hitünk szerint fen kell is maradnia a világ enyészetéig.

Mi a keresztények nagy családjában az egyházat az állammal bensőleg és az eredeti hatóság különzés veszélyével összeforrasztotta, volt az egyháziak foldijavakkali gazdagítása és a világi állam rendei közé fogadása. Egyházi főnöknek a maga körében egyházi kötelmei voltak, most mint állami főurnak új, világi tartozékok hárultak vállaira. Kilépett ezáltal az egyház a maga eredetileg kitűzött s állam által is elismert elkü-

lönzött hatósági köréből. Gyökereivel az egyházban állapodott a jószágos főpap, de törzsével s ágaival a világi hatóságba nőtt.

Az egyház eredetétől fogva *szabad választással* jelölé ki azon egyéneket, kiket igazgatásával megbizandott. Szent Mátyás apostol választása óta, midőn apostoli az 'az püspöki szék megürült, a többi apostol azaz püspöktársak, gyakran a papság, sőt a község is a fejedelem beegyeztével választották meg a főpapot. Legközönségesb gyakorlat gyanánt azt találjuk, mikép a fennevezett választó tagok által választott főpapot a tartomány érseke és végre a római pápa megerősítette 1) . Hogy ki volt e választásoknál föténye zö, könnyű eltalálni, ha meggondoljuk hogy az egyházak föpásztorai világi birtokaiknál fogva, állami főurak is voltak s így az államok fejei előtt a főpapválasztás közönyös ügy nem lehetett. Az *állami kötelék* igényelte és biztosította a fejedelmeknek ama részvétet és jogot, melyet a főpapi választásokban gyakoroltak. Ezt a történet Konstantintól fogva bizonyítja. Gyakran megtörtént, hogy hatalmasb fejedelmek minden választást mellőzve önhatalmúlag neveztek ki főpapokat; önkényüknek azzal szerezhettek valósulást és érvényt, hogy a megürült egyházak javait mint államiakat időközben megszállották, és csak a nekik tetsző személy birtokába ereszték. — Ezen gyakorlat szerint ment végbe a pápai, az érseki, püspöki, apáti és préposti székek betöltése egyiránt.

Valamint az egységnek úgy a szabadságnak is kútforrása mindenkor a római egyháztól eredett[2]). A római pápát a papság és nép választá kezdettől fogva, nagy Károly alatt a X. században uralkodó *Ottók* koráig. A nagy Károly után uralkodó fejedelmek a római papság s nép szabadságát a választásokban nem korlátolták, csak beegyezésüktől tették függővé,

[1]) Thomassin id. h- Π. 313—446.1.

[2]) „Ut unitatis ita et libertatis ab Eccleeia Romana fons semper manavit“, mond Thomassin Π. 376. 1.

noha többen közülök ezzel sem gondoltak; a beegyezést, s mintegy megerősítést ajándék s bér nélkül nyerte a római egyház 1) .

Az egyházi székek e betöltési módja fontos változás alá jutott azon időben, midőn nemzetünk keresztény léteiének első évtizedei folytak. A három Ottó nevű császárok érseki, püspöki, apáti javadalmakra, mint amelyeket önmaguk vagy eldődeik alapítva gazdagítottak s egyszersmind birodalmi főméltóságra emeltek, a választás mellőzésével gyakran önmaguk nevezték s úgyszólván oda rendelték kegyelt egyéneiket. Mindenik esetben pedig az egyházi javadalmakat úgy mint más világiakat, valamely jelképben nyújtották át, mely szertartás, *beruházás* — investitura — nevet viselt[2]). Egyháziaknál régi szokásban volt a megürült egyházi széket és hatóságot *pásztorbot* és egyházi *jegygyűrű* képében átadni, mit a pápa vagy föérsek stb. végezett Ugyanezen jelképeket használták a világi fejedelmek is, midőn & javak birtokába igtatták az egyház választott főnökét. Ez szabálytalanság volt; de a fejedelmek ezáltal csupán világi birtokot s nem egyházi hatóságot is véltek, 8 akartak átruházni; az egyház pedig látván, mikép a legtisztább szándoku fejedelmek csak választás utján vagy nevezésképen is melléktekintetek s haszonvágy nélkül csak a legjobbikát avatják a székek birtokába, tűrte e szabályellenes szokást.

Ezáltal azonban az egyház szabadsága és a maga körében, önállása egyéniségektől, nem pedig elvek- és szabályoktól lett függővé; mert megeshetett, hogy a jámbor Ottók és szent *Henrikek* trónjába oly utódok ülhetnek, kik egyházi jelképekkel egyszersmind az *egyházi* hatalmat is vélik adhatni,

[1]) Thomassin II. 378. s köv. 1.

[2]) Fiebant investlturae per cespitem, per herbam, et terrain, per baculum, per fustem cum ligno, per cultellum plicatum, per Bibliothecam seu biblia, per Candelabrum, canum venaticorum apprehensionem stb.stb. Du Cange Gloss. Π. 119. 1.

még pedig a választás mellőzésével olyanoknak, kiket az egyház csak kárával ismerhetett volna el. És ez a pápaválasztásnál s egyebütt is gyakran megtörtént.

A pápaszék a tusculumi grófok örökség gyanánt tekintetvén, ezen családból már hat tagot kényszerült elfogadni; hetediket Alberich gróf a maga 18 éves igen kicsapongó fiában, IX. *Benedekben* tolta az egyház nyakára[1]). A pápai méltóság iszonyú botrányok gyalázatával szennyeztetek meg; Benedeket elűzte a nép és 1046. táján egyszerre *három* pápa kormányozta a keresztény világot, mely körülmény III. Henrik császárnak alkalmid szolgált, egy részről az egyház békéjét s rendjét visszaállítani, más részről pedig a pápa választásokba kelletén túl elegyedni, sőt e választást császári pápane vezéssel felcserélni, így neveztetett ki II. Kelemen (1046—1047.), IV. Damasus, utóda sz. IX. Leó szintén kinevezve, Hildebrand clugnyi szerzetest óhajtotta maga mellé, ki csak oly feltét alatt akart menni, ha Leót Róma papjai s népe választandja pápának. Ez meglőn 1048-ban és *Leó* 1054-ig hivatalkod ott; 1055-ben *Hildebrand* kérelmére a császár kinevezte II. Victort, és az alatt meghalt; birodalmát fiára IV. *Henrikre* hagyta, ki öt éves korában anyja Ágnes gyámsága alatt neveltetett. Ekkor 1057-ben választatott X. István pápa; utódját X. Benedeket a tusculumiak betolták, 1058-ban II. Miklós szabadon *választatott,* és 1061-ig igazgatta az egyház ügyeit. Mindenki érezte, mily nagy szüksége van az egyháznak jó választástörvényre, milyent Hildebrand vezetése mellett az 1059-ben tanakodó római zsinat szerkesztett is: a bibornoki testület, a papság s népnek óhajtásáról értesülve, választ pápát, kit a császár és e kiváltsággal főiruházott némely fejedelmek megerősítenek. — A törvény első alkalmazása 1061-ben II. Sándort adá pápául az egy-

[1]) Sandini szerint (VII. Pont. 569. 1.) csak 6 éves volt. — *Kn.*

háznak, de kinek a tiz éves Henrik és Ágnes pártja II. *Honorban* ellenpápát tolt elébe, de 1069-től Sándor egyedül tisztel tetett mint a közegyház főnöke 1073-ig, mely évben meghalt [J]). Akkor a római papság és nép törvényszerint pápául választotta *Hildebrandot* mint VII. Gergelyt, IV. *Henrik* császár pedig megerősítette [2]). ·

Ez alatt az érseki, püspöki, apáti javadalmak sok helyen *pénzen vásároltattak* és fejedelmek, kegyurak által a többet ígérőnek adattak. Eleinte a papság, a nép választottal, ajándékkal csak a fejedelem megegyezését vásárolgaták, utóbb azonban a választással nem gondolva, kinevezést kerestek. A szentségáruláshoz (Simonia) járult a gyenge felügyelet következtében nagyon táguló egyházi fegyelem hanyatlása, papok nösülése s az erkölcsöknek majdnem egyetemes feslettsége. II. Kelemen a simonia ellen 10-17-ben hozott zsinati törvényének végrehajtására nagyon rövid ideigélt, IX. Leónak sem volt arra elég hosszú kora, de annál nagyobb erélye és szorgalma. Damiani Péter „liber gomorhianus[u] czímú iratában kiáltó színekkel festi a papságnak erkölcsfajulás, és Simoniaban fetrengését [3]) melynek kiirtásához zsinatok tartásával és utazásokkal fogott *Leó* pápa; megjárta e végett Frank, Német és Magyarországot, téritőket is indított a tartományokba, az egyházi fegyelem helyrehozására a legnagyobb áldozatokat nem kímélvén. IV. Henrik kormánya alatt tömegesen harapózott el Németföldön az egyházi javadalmak vásárlása, melyet a roszul

[1]) Alzog id. h. 449. s köv. lapokon.

[2]) Noha *Gergely* sürgősen kéri a császárt ne erősítse meg. Baronins 1073. évre.

[3]) Ostiai *Leó* irja: perrarus inveniretur, qui non esset uroratus vei concubinatus. De Simonia quid dicam? omnes paene ecclesiasticos ordines haec mortifera bellua devoraverat, ut qui eius morsum evaserit, rarus inveniretur. *Desiderius* szent *Benedek* csodáiról irt könyve'ben is Alzognál f. h. 451.1.

nevelt 8 nagykorúságra jutott császár tekintet nélkül s a választások teljes elnyomatásával·űzött.

VII. Gergely pápa az egyházat s ezzel együtt a hanyatló társadalmat a maga szabadsága, erkölcsi és jogi érzetében felemelni, azáltal a megrongált köz állapotokon segíteni iparkodott. Leveleiből kitanulhatok czéljai, melyeket egész élte folytán különösen pápasága alatt szem elől nem tévesztő soha: az egyházat mostani szolgasága s elfajultsága állapotából ki kell emelni, felszabadítani a világi hatalom igájából, mely egyházi személyek és dolgokkal a maga, gyakran rósz s alávaló x czéljaira eszköz gyanánt él. Az egyház legnagyobb nyomora, hogy a püspökök s papok, a hit szolgálatába világiak által, gyakran pénzért s haszonvadászó szándékból rendeltetnek, e mellett a királyok s nagyjaiknak mindenben vétkesen engedékeny szolgái s eszközei, hivatalukat azon jog, birvágy s érzékiség szellemében teljesitik, a melyben nyerték. A pápára mint a lelki hatalom főnökére háramlik mind a legnehezebb felelőség terhe, mind a legtágasb hatalom gyakorlata. Az egyház törvényszéke elé isteni parancsok áthágása miatt királyok s fejedelmek is épenugy tartoznak, mint a többi keresztény hívek stb. [1].

Nagyszerű jellem s erélyes férfiú volt e Gergely. Kora romlásának szilárd akarattal állt ellen. Bármint viharzott is körötte a sokféle veszély, bármily nyomasztók voltak is viszonyai, soha nem hagyá öt el világos öntudata annak, mit magas hivatala s ebből háramló kötelessége tőle megkíván. Ez öntudat azon meggyőződésből eredt, hogy hivatala Istentől van, és hogy csak ennek akaratát köteles teljesíteni. Bátor s erélyes eltökéléssel lépett fel Gergo'y a szent erkölcsiség ügyében. A németekhez intézett egyik 1074-ki iratában azon püspökök, ál-

[1]) Döllingernél id. h. II. 120.1.

dozárok s egyéb egyháziakat, kik hír szerint megnősültek, vagy a nösülést elnézték, hivatalaiktól felfüggesztette. Hasonló tilalom alá helyzé azokat is, kik a sz. rendek vagy javadalmak birtokába pénz árán jutottak. Az ily után felszentelt püspököknek engedelmeskedni nem kelle

Nem kívánható tölünk, hogy mindazon szomorú viszontagságokat részletesen előadjuk, melyek VII. Gergely javítási iparkodásai és IV. Henrik császár ellenkedései közt történtek. Gyakran megesett, hogy majd az egyik, majd a másik, a körülmények által kényszerittetve, túlhágott azon korlátokon, melyeket a világi s egyházi hatalom közé Isten, ész s a korok szelleme szabott; az eredmény, melyet 1073 — 1122 évig folyó nehéz csatákból az egyház létrehozott, az 1122-ben H. Calixt pápa és V. Henrik császár közt kötött és a 1123-ki laterani közzsinat által helyben hagyott *wormsi egy esség* vala, mely szerint a császár visszaadja az Istennek, sz. Péter s Pálnak s a kath. egyháznak gyűrű s pásztorbot által leendő beruházási jogát és megengedi, miszerint a birodalom minden egyházaiban a föpapválasztás és avatás egyházi kánonok szerint szabadon gyakoroltassék; a pápa viszont megegyez abban, miszerint a német főpapok választása a császár jelenlétében erőszak, és szentségárulás nélkül végeztessék; a választottak Németföldön felavatásuk előtt, Olaszföldön és Burgundban ez után ruháztassanak be egyházi javadalmaikba, de nem pásztorbot, s gyűrű-, hanem császári hatalom pálcza által [a]). Ezen egyesség mértékadó lőn a nyugoti keresztények államaiban, és zsinórmértékül szolgált VII. Gergelynek az 1080-ki római zsinatőn szabott határozataihoz [3]).

Nemzetünk egyháza, mint új ültetvény a németek s ola-

1) Cod. dipl. Döllingernél id. h. II. 120.1. ·
2) Alzognál id. h. 542. 1.
3) Thomassinnál id. h. II. 396.1.

szók erényei vagy bűneiben részesült, honi zsinataink ágyas vagy nős papokról szintén rendelkeznek; a magyar egyházi választások sorsáról, azonban csak annyit tudunk, hogy az egyházalapitó sz. király szentszéki követ czime és hatalmával felruházva maga nevezé a megalapított egyházak igazgatóit. Astrikról Írja ugyan Hartvik, hogy István fejedelem kánonszerinti választással emelte a kalocsai püspökségre, de mint királyról Írván, megjegyezi az egyházmegyékben „unicuique semper *praeficiens* idoneum Praesulem"; így Sebesténynt — ob vitae menta, Pontifical! honore dignum iudicans, regendo Strigoniensi Archiepiscopatui praefecit." Maurust in episcocopatum Quinqueecclesiensem sublimavit, *Gellertől·* Csanádra egyenesen kinevezte, ki *electus* czimet viselt, miglen egyházába nem lépett[2]).

Ezen gyakorlatot szent István utódai, ugylátszik, megtartották, és mint alább látni fogjuk a főpapokat *gyűrű s pásztorból·* átnyujtásával beruházták javadalmaikba. Meglehet hogy

[1]) Ecclesia Strigoniensis fundata per B. Stephanum regum Hung. *qui fungebalur legatione sedis apostolieae de laterc.u* Észt. Főkápt. visitatio 1391-ből. Batthyányi Leg. Eccl. III. 302. 1. — Maga szent István is elismeri s gyakorolja e jogát (1. Fejér Cod. dipl. I. 281, 292. 1.) A szalavári apátnak még a főpapi jelvényeket is őengedi meg: „Contulimus etiam eidem — Írja 1019. — *auctoritate apostolion nobis annuente,* ut inpraescriptis solemnitatibus*ornamentis PoHtificalibus uterelur.u* (U. o· 305. 1.)— Pázmány erről így értekezik: „Reges Hunfaruaw qui soli fuerant fundatores omnium ecclcsiarum et Episcopatuum, eo pacto fundationes instituerunt, ut omnem facultatem nominationis, et collationis beneficiorum sibi reservarent· Secundo quia S. Stephanus qui primus Episcopatus, Abbatias, Praeposituras fundavit, non per Apostolicae sedis praedicationem tantum sed per institutionem etiam propriam ad Christianitatem add uxit Ungaros. Ut ab ipso Praelaturarum fundationis initio ex nutu summi Pontificis idoneis, quibus voluit, ipse solus contulit Praelaturas. Quod constat partim ex prosa in festő S. Stephani Regis Hunfaruaw cantari solita, partim ex privilegiis eiusdem S. Regis super Ecclesiarum fundationibus emanatis." Péterffy Cone. I. 76.1.

[2]) Szvorényi Amoen. VI. 7. 1.

ez volt ama titokban tárgyalt ügy, melyet követek és nem levelek által kívánt befejezni VII. *Gergely* [1]), és szent Lászlóhoz 1079. intézett levelében nyíltan csak az egyház sértéseitől leendő tartózkodást s megtámadások elleni védést ajálja, aztán hozzá teszi miszerint a király új követek által világosan nyilatkozzék azokról, miket tőle kívánt vala [2]) . Egyébiránt szent Lászlónak több rendbeli követei, valamint a pápa részéről Magyarföldre küldöttek is tudositák a pápát, hogy sz. László mint engedelmes fia Krisztusban, szent Péter tiszteletében és kódolásában folyvást megmaradni kész [3]). Mindazáltal midőn a zágrábi püspökséget alapította 1093. táján *Düh* nevű cseh papot *nevezte* püspöknek és udvari káplánja *Francica* által be is ruháztatta[4]). Hogy a *gyllrü s pásztorbot* általi főpapi beruházást első királyaink legalább Kálmán koráig gyakorolták, az Lengyel Márton tanúságából világos[5]). Ez azonban csak 1106. évig tartott. Ezen évi szent András h. 22-kén zsinatot tarta II. *Pascal* pápa Gvastallában, melyre a magyar király követei is megjelentek. Előlegesen határozta - tott: „mivel a kath. egyház rósz egyháziak s világiak által sok időtől fogva lábbal tapostatik, most pedig Isten kegyelméből kimúltak mind azok, kik e gonoszságnak szerzői voltak, az egyház visszalép nemes szabadságába, de gondoskodnia kell, miszerint a szakadások alkalmai teljesen elvágassanak. Ennél fogva Atyáink határozatai után indulva, a világiak által gyakorlandó egyházi beruházásokat mindenképen tilalmaz-

1) Nehemias esztergomi e'rsekhez irt levelében 1077-ben. Feje'r Cod. dipl. I. 444.1.

[2]) U. o. 446. 1.

[3]) U. o. 445.1.

[4]) U. o. 484.1.

[5]) II. Pascal életiratában ezt írja Márton: „Renunciavit (Kálmán) investituris episcoporum et aliorum praelatorum, quas usque ad illa tempóra Reges Ungariae facéré consveverant-[u] Katona f. h. III. 219.1.

zuk; valaki ez ellen vétend, mint anyasértö, ha' pap, hivatalát vesztendi, ha világi, az egyház közösségéből kizáratandik 1) . Ennek hallatára felkeltek a magyar király követei s így nyilatkoztatták a pápa előtt uroknak üzenetét: „Kijelentjük nektek tisztelendő Atya! hogy Isten törvényének alá vetvén magunkat, e szerint Nektek szolgálni készek vagyunk; ennél fogva az *őseinktől reánk* hagyott s eddigien gyakorolt püspöki beruházásról a Ti intéstek után lemondunk, s ha eddig a főpapi választásokban valami kánonellenes dolog történt volna is, ilyentől Isten segedelmével jövendőre óvakodni fogunk

Röviden: eleinte a magyar királyok, apostoli követhatalomnál fogva a főpapokat kinevezők, vagy választásra kijelölők, és mint a törvényes szokás megkívánta, pápaszéki megerősítés végett felterjeszték: de 1106. azaz Kálmántól fogva a gyűrű s pásztorbottali beruházásokkal felhagytak. Legszabadabban mozogtak erre nézve a *dóimat* egyházak; így 1108. évben megígérte Kálmán király a traguriaknak, hogy a püspök választásait zavarni nem fogja[3]). 1111-ben pedig arról biztosította *Arbe* egyházat, hogy püspökök és apátok beruházásait királyi befolyás nélkül hagyja, mint eddig, megtörténni [4]). Ezen Tragur és Spalato városoknak Kálmántól adott szabadalmat II. István megerösité 1124-ben[5]); ismételte Spalatónak II. Gejza 1142-ben[6]), és 1160. táján III. Sándor felhívására megígérte, mikép csak a pápa tudta s megegyeztével fog püspököket elmozdítani, vagy egyik megyéből a másikba áthelyezni[7]). *Magyarföldön* azonban szabadabb kézzel intéz-

1) Labbe Coucil. XII. 1127.1.
2) U. o. 1129.1.
3) Fejér Cod. dipl. II. 46.1.
4) U. o. 57.1.
[5]) U. o. 80.1.
6) U. o. 118.1.
7) III. *István* hivatkozott reá 1169-ben. U. o. 181.1.

gette Gejza a főpapi választások ügyét, minek támogatására a magyar király apostolköveti tekintélyére nem alaptalanul hivatkozott [1]). Teljes szabadságot vívott ki főpapi választásainak a magyar egyház 1169-ben, midőn HL István a pápai követ intésére, apja II. Gejza fönebbi ígéretét magaevá tévé, és azon ősei által gyakorolt szokásról is lemondott, hogy „az elhalt főpapok javaira világi urakat nem küld, hanem jó hirü egyháziakat, kik nem gyönyörök, hanem a fogyatkozások fedezésére fognak az egyház jövedelmével élni, a fölösleget pedig csalás nélkül az egyházak s lakhelyek javítására, szegények, özvegyek s árvák felsegélésére fordítják; maga a király s utódai egy fillért sem követelnek belőle, kivéve ha ellenség támadna a hazára vagy más sürgős Ínség kívánná, s akkor is a főpapok tanácsát kéri ki. Prépostokat, apátokat nem mozdítand el 1), csak ha törvény szerint el nem marasztaltalak, vagy bűneiket önkényt be nem vallják. De Kozma kalocsai érsek s a többi püspökök is viszont megígérték, hogy ezentúl semmi prépostot vagy egyéb javadalmast méltósága, hivatala s javadalmából elmozdítani nem fognak [3]).

Azóta jogszerűen s annyiból szabadon választattak a magyar főpapok, mennyire az a királyok kijelölése, óhajtásai s úgyszólván akarata mellett lehetséges volt[4]). És választotta

1) 1158-ban mondja: „Concessa etiam mihi B· Petri sedis sanctae auctoritate volo utubicuuque memorata (Nitrien) haberet possessiones — — in provincia cuiuscunque Eppi vei Ecclesiae, cum dominio temporal! habeat spirituálé; quia etiam sic ordinaverunt sancti Reges.“ U. o. 152.1.

[2]) „In hac parte consvetudini nostrae *anliquae* per nos et posteros nostros renunciantes“. U. o. 182.1.

[3]) „Pravam suam consvetudinem et omnibus canonibus obviantem, quam in instruendis et destruendis praepositis aliisque dignitatibus et ecclesiasticis beneficiis subtrahendis exercebant, in manus praedicti Cardinalis penitus reliquerunt.“ U. o.

1) Így 1204. az esztergomi kanonokok, midőn a tartományi püspököktől a megválasztandó érsek felől megkérdeztettek, „taliter respon-

a székeskáptalan a maga püspökét, a monostor vagy szerzet a maga apátját, társas káptalan vagy szerzet a maga prépostját; érseket pedig a székes káptalanon kívül az illető érsektartományi társpüspökök is, mint erről a pécsi, váczi, veszprémi s nyitrai püspököknek Rómába küldött tiltakozásában döntő bizonyságot bírunk. Ugrin esztergomi érsek ugyanis 1204-ben meghalálozván, a főkáptalan II. Endre királytól János kalocsai érseket kérelmezte; de mivel a tartomány püspökeinek elvárása s együttválasztása nélkül cselekedtek, ezek, ebbeli, szent *István* korától fogva divatos gyakorlatra támaszkodván 1) tiltakoztak. III. Inczének a főkáptalanhoz ez ügyben irt levele a választások modorára nézve igen érdekes[1])· IV. *Incze* megfeddé a veszprémi káptalant 1245-ben, hogy királyi megegyezés s engedély nélkül[3]), püspökválasztáshoz fogván, Zeland mestert kanonoktársukat választék meg, István esztergomi érsek pedig megerősité akkor, midőn a király fellebbezése a pápához ez ügyben tudva volt S más alkalommal is történik, hogy mind István mind más főpapok önkényesen sértik a királyi jogokat, mit a pápa nem türend. E miatt Béla

distis — írja e kanonokoknak Incze pápa — quod nullum auderetis éli· gere, *nisi qui plenam Regie gratiam obtineret,* et protinus — Colocensem AEppum *in quem iam pridem cum Rege conveneratit praedicloi* nominate curastis? U. o. 451. 1. — *Kn.*

[1]) „A príma Chris tianitatis institutione in Regno Ung. usque ad ista tempóra, nullás ad sedem Strigoniensem fuerat electus, nisi suffraganeís una cum Canonicis eligentibus, iuxta constitutionem canonicam et consvetudinem approbatam.“ U. o.

[2]) U. o. 451.1. A főpapi választások egyes eseteiről bőven értekezik Szvorényi Amoenitates Hist. EccL VI. 16.1. (Irt erről újabban Oltvá· nyi „Történelmi emlékek a Csanádi püspöki megyéből/' melyhez mi egy Utóiratot adtunk. M. Sion I. 241. 254.1. — *Kn.*

[3]) „De antiqua et approbata regni sui cons veto dine — mondatík Béla részéről a pápához — hactenus pacifice observata, in electionibus Pontificum assensus regina debeat portalan.“ U. o. IV. I. 364.1.

sok jogot, különösen a budai tizedet s az ezen egyház fölötti hatóságot elvonta a veszprémi püspöktől [1]) .

A püspökválasztás körüli eljárás Theophil esztergomi prépost 1323. okleveléből, melyben Chanádinak egri püspökké választását elbeszéli [2]), és *Gentilis* bibornok 1308-iki rendeletéből kiderül[3]).

Királyi prépostságokra rendesen a király kijeleié az egyént, a pápa pedig neki adományozá [4]); de itt is a hatalmas cselekedett a gyenge közönségesen engedett. Es ezen adományozási elveket fejezé ki III. Honor 1225-ben, midőn a megürült aradi prépostságra János szerpapot kinevezé, mint II. Endréhez intézett levele mutatja[5]). De midőn 1302-ben a szepesi prépostság megürült, *Miklós* ostiai püspök s pápai követ kérdésére Pál pécsi, fr. Antal Csanádi, János nyitrai püspökök és Szerafin pozsonyi prépost kijelenték, hogy eddig gyakorolt szokás szerint a szepesi prépost kijelelése és választása nem a királyt, hanem a szepesi káptalant, megerősítése pedig az esztergomi érseket illeti®).

A főpapi választások körüli szabálytalanságok V. *Kelemen* (1305.) óta, mind sűrűbben elszaporodtak. Ekkor kezdődtek a római pápák fentartásai, az úgynevezett resevátiók 1) . ügy látszott, mintha a főpapi javadalmak adásjoga a római pápára

1) U. o.

2) u. o. VIII. II, 477.1.

3) „De ordinatione vacantia Eccleeiae, per provisionem, electionem, aut postulationem facienda.“ Péterffy Cone. 1.160.1.

4) „Jam pridem Orodienei praepositura vacante, quum regalis existat, ac per hoc ad nos eius collatio, ad te vero praesentatio Praepositi noscatur,“ írja 1225. Honor pápa H. Endrének. Fejér Cod. dipL HL II. 51.1. .

5) U. o. III. II. 50-52.1.

6) U. o. Vni. L 98.1.

7) Ezek körül 1. fönebb említett Utóiratunkat M. Sion L 257. b — *Kn.*

költözött volna át, legtöbb esetben sem szabad választás, sem királyi kinevezés, hanem pápai akarat rendelt az egyházmegyének főpapot. Baj ez még nem leendett, ha az 1378—1410. évi szerencsétlen szakadás az egyházban be nem következik. Ekkor «azonban a rendetlenségek egész zápora ömlött az egyes megyékre, midőn egyik pápa ezt, másik, sőt a harmadik amazt nevezé ki püspökül. így VII. Ineze és XIII. Benedek társpápák — 1402—1408. — azaz hat év alatt egymásután és mellett Crysogon, Antal, István traguri zárdafőnök, Jeromos, Branda placentiai püspököt mint kormányzót, Miklós, Brunse Endre tebani érseket, ősz vés en hetet neveztek ki a kalocsai érsekségre. A király ezek közül csak Miklóst ismeré el 1408-tól 1410-ig, meg *Endrét* de csak 1418. év táján 1) . Veszprémben is hasonló zavart látunk 1402. évtől 1417-ig törvényes főpásztora nem, csak bérenczei voltakilyen lehetett ama János is, kit Zsigmond egyik oklevelében választott püspöknek olvasunk. Megsokalta ezt a veszprémi káptalan, és említett 1417-ki év szent Katalin utáni napon — pénteken — kétharmadnál többen harangszóra a szent *György* basilikába gyűlve s egyházuknak több törvénytelen birtokos kezei alatt történt kifosztásait szemügyre véve, noha a „főpapi választás joga régen kiragadtatott kezeikből^, mégis püspökül megválasztották Rozgonyi Péter dömösi prépostot és veszprémi kanonokot[2]). A király azonban a constanczi zsinaton ezekről tudósittatva megtagadta beegyezését.

A pápai joggyakorlat eltörlésével Zsigmond a maga apostoli királyjogait elevenítette fel, mit már 1404-ben *megkísérte,* midőn IX. Bonifácz, a nápolyi Lászlót a magyar koronával megkínálván, Zsigmond a *„bulkás“* papok ellen szi-

[1]) Pray Spécim. Bier. II. 75.1. b. jegyzet.
[2]) Schmitth Eppi Agr. II. 2. 1.

gorú tilalmat menesztett ki[1]). A *constanczi* zsinattól pedig az érseki, püspöki, apáti s préposti egyházak őskirályi kinevezés s adomány zásjogának megújítását és erősítését nyerte 1818. tájin. Az erről szerkesztett pápai oklevélre hivatkozik törvénykönyvünk, midőn a magyar király s a pápa ebbeli jogait említi[3]). A magyar király által kinevezett főpap hűséget tartartozik esküdni, s ezen tekintetben világi törvényszéknek van alávetve [3]); — választásról többé szó nem volt, a pápai *megértigités* elérkezteig azonban a király által kinevezett főpap csak választottnak czimeztetett Azóta a törvény hozás e kinevezési ügynek csupán mellékes oldalairól intézkedett, így 1433-ki[4]), az 1447. 56. 57, tcz. az országkormányzó ebbeli jogáról, az 1458. 7. az idegen főpapok nem alkalmazásáról, és két javadalom nem bírásáról[5]) stb. rendelkeznek.

Plébániákra s más kisebb, kápolnák, oltárok stb. javadalmakra ezeknek alapítói követeltek és gyakoroltak némi befolyást[6]). Az egyház legrégibb törvényei csak azon voltak, hogy ezek kijelölési joga által oly pap ne jusson javadalom birtokába, ki főpapjának tudta s megegyezte nélkül mereszkednék hivatalkodni; a világi kegyuraságnak tehát azon értelmet adták, hogy akegyur által ajánlottat a püspök apostoli hatalmát és egyház javát tartván szem előtt elfogadni s megerősíteni fogja.

A nyugati egyház példája után[7]) hazánkban erről az 1101. 11; 1103. 65, és 1180-ki zsinat 15. és 51. kánonai szabatosan rendelkeznek[8]). Világiak által a püspök tudta vagy

[1]) Szvorényi f. h. VI. 89. 1. Pray Specimen. Hier. I. 92.1. (L. ₆A hallások“ czímú értekezésünket M. Sion I. 411.1. — *Kn.)*

2) I. üt. 11.

3) Magyar törvénykönyv I. tit. 12.

[4]) Kovachichnál Supplem. ad Vest. Comit· Π. 100.

5) Katona Hist. Crit. XIV. 72.1.

6) ThomasBÍn I. 532. Nr. VII.

[7]) Thomassin Π. 164.1. .

8) Péterffy Cone. I. 109- 118. 1·

megegyezése nélkül betolt javadalmas az 1280-ki és 1309. évi pozsonyi zsinat határzata szerint kiközösítésbe esett 1) . Kiáltó visszaélések idézték elő s a közvéleményben támogatták az egyháznak ilyen rendelkezéseit[2]).

Káptalanokba a püspökök vagy prépostok, miglen szabadon választattak, önmagok neveztek alkalmas egyéneket, vagy pápai s királyi ajánlottakat elfogadtak; III. *Incze* is megerősített *egy* Henrik nevű erdélyi kanonokot 1199-ben[3]). Míg a váradi káptalan 1374-ki szabályaiból látjuk, hogy a megyének 24 kanonokok helyét a *pllsptik* tölté be[4]), addig 1331-ben a pozsegai prépost levelében panaszra akadunk a miatt, hogy kanonoknevezési ös jogától Jób pécsi püspök megfosztja, mely panasz megvizsgálásával XXII. János a győri, szepesi, esztergomi, s váradi prépostok — s a pannonhalmi apátot bízta meg[5]) Zsigmond óta a főpapok magok királyilag neveztetvén ki, a királytól, mint a javadalmak főkegyurától nyert hatalomnál fogva gyakorolták e kinevezési jogot[6]). Az 1498. 66. 67. tczikkek szerint egyes esetekben az általánosan birt kinevezési jog nem volt elegendő, hanem mindannyiszor különös királyi megegyezés szükségeltetett; a világi kegyurak akarata ellen sem történhetett a kinevezés [7]).

[1]) U. o. 11. 144.1.

[2]) Fejér Cod. dipl. VIII. I. 460.1.

[3]) Fejér Cod. dipt II. 349- 1.

[4]) Batthyányi Leg. Eccl. III. 226.1.

[5]) Fejér f. h. Vili. III. 540. 1.

[6]) Például János zágrábi püspök 1428. zágrábi prépostul Böncsöni Vitus veszprémi áldozárt „auctoritatc nostra ordinaria et iuris patronatus per serenis. principem Sigismundum Romanorum et Hunfaruaw regem *nobis concessa* ct ad pracsentatum eiusdem Domini nostri regis nobis factam“ nevezte U. o. X. VI. 936.1.

1) „Quare statútum est: Quod amodo de caetero ipsi Domini Praelati et Viri Ecclesiastici, in eorum Ecclesiis, quibus ex provisione Regiae Maiestati praesunt: absque annuentia et censensu Regiae Majestatis, nulla beneficia Ecclesiastica, pro tempore vacantia conferre possint“ 1498. 67. §. 2. tezikk.

Ezen kötelékek úgymint az állam kezéből fogadott javak, s az ezek fejében leteendő különös hüségeskü meg a jobbágyi hűség fűzte az egyházat az államhoz. De másrészt hatóságának független gyakorlása, vagyis önállása új támaszokat nyert akkor, midőn szeifaély, vagyon s törvényszéki kiváltsággal feldiszíttetett 1) . Személyre sé vagyonra nézve a magyar pap a nemes rend szabadalmaival bírt, mint ezt törvényes ősgyakorlás[2]) nyomán Verböczy kifejtette[3]). Vám- rév- és harminczad helyeken a pap, miként a világi nemes, személye s vagyonát az 1492: 85. és 1498: 35. tezikkek a fizetés alól felmenték.

Bírósági ügyekben, hol az emberi gyarlóságok vagy vétségek felfedezése 8 nyilvános tárgyalása magára a hivatalra, és szent dolgaira is könnyen árnyt vethet, ebbeli kíméletből egyházi férfiakra a régibb törvények kivételt szabtak s azokat világi bíró elé idézni vagy épen nem, vagy csak bizonyos esetekben s különös feltételek alatt engedték meg.

[1]) Privilégium Canonis est, ut siquis in Ecclesiasticam personam in sacris vei minoribus ordinibus constitutam manus iniecerit violentas; excommunicationis sententiam in tales a canone generaliter promulgatam ipso facto incurrit. Privilégium fori est quod Ecclesiastica persona, in sacris vei minoribus ordinibus constituta per Clericum vei laicum in causis ad ecclesiasticam iurisdictionem pertinentibus, ad secularem iudicem in iudicium trahi vei conveniri non possit neque debeat. —[11] *Örmény Tamás* esztergomi prépost oklevele 1447-böl Benkönél Milkovia I, 248.1.

[2]) Az 1279. budai zsinat 59· szakasza: „de immunitate Ecclesiaflticorum“. Péterffy Cone. I. 122.1-

[3]) „Quamvis personae spirituales (quarum medio salutem humanam Dominus, et Salvator noster administrare voluit) personis secularibus digniores habeantur; tamen omnes Domini Praelati, et Ecclesiarum Rectores, ac Barones et caeteri Magnates atque Nobiles et Proceres Regni huius Hunfaruaw, et ratione nobilitatis, et bonorum temporalium, una eademque libertatis, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent: nec habét Dominorum aliquis plus, nec nobilis quispiam minus de libertate: Hinc etiam una, eademque lege et consvetudine, ac unó et eodem iaridicorprocessu, in iudiciis utuntur,“ I. tit. 1.

Egyházi személyt főpapjánál kellett megidézni az 1100: 56. t.czikk szerint; mely szabadalom a dalmát egyháziakra is 1108—1111. s egyéb években — nem annyira kiterjesztetett, mint inkább a magyar törvényekhez alkalmaztatott 1) . A budai 1279. zsinat 24. 25. szakasza szerint pap sem idézhette paptár· sát világi bíró elé[2]). Fölebbezés utján a perek Rómába, a pápa mint az egyház főbírája elé vitettek, mely szokást azonban Zsigmond király a pápa beegyeztével eltiltott 1418-ban, s tilalmát országos törvénynyé emelte [3]). Bármily pápai törvénykezési irat csak királyi tetszvény után volt érvényes [4]).

A főpapok esküvési módját kiváltságképen szabályozza a magyar törvénykönyv [5]), hol egyszersmind a káptalan vagy konventek elleni ügyek vitele, bírói Ítéletek végrehajtása[6]), az egyháziak által tett adósság vagy ejtett kár megtérítése [7]) kü-

[1]) Így mondja Kálmán király 1111. „Qua libertate fruuntur clerici Hunfaruaw, fruantur et clerici Dalmatiae; scilicet ut qualicunque potentiae sigillo (idézés) non stringantur, sed solo Epporum et ADiaconorum suorum sigillo et iudicio lege canonum cogantur et iudicentur.“ Fejér f. h. II. 57.1.

[2]) Péterffy Cone. I. 112. 1-

[3]) Pozsonyhoz irt levelében mondja Zsigmond 1419.: „Nostra Serenitas a summo Pontifice id obtinuit, ut nnllus omnino hominum forensium et regnicolarium spiritualium et sccularium ratione quodcunque facti per conquestus seu bullas et alios processus ecclesiasticos *extra regnum* nostrum ad cuiusvis instantiam quemquam eitari seu appelari valeat, quibus libertatibus ab eodem *evmmo Pontifire noli 8* et regno nostro benigniter concessis nos una cum regnicolis nostris illibate frui volumus etgaudere*'. — Fejér Cod. dipl. X. VI. 203.).

[4]) Zsigmond király 1404. évi levele szerint. Pray Hier. I. 92. 1. Kollár de őrig, et usu perp, potest· Legist 19. t

[5]) Praelatus autem et Abbas ac Praepositus in Ecclesia sua Chathedrali ad conscientiae suae puritatem coram testimonio alicuius Capita]] vei Conventus per Judicem ad id deputandi: Caeteri autem sui coniuratores; et item omnes Barones; atque Nobiles; ad fidem eorum Deo debitam in loco ad id per Judicem deputato sacramenta praestare tenentur. II. t. 40. §. 1.

[6]) II. tit. 46. 47. 48. 49.

[7]) II. tit. 45.

Ionosén leiratik. Az újonnan választott főpap *árvajog* oltalmába helyeztetett 1), elődei bűneiért pedig nem lakolhatott[2]).

5. §. *A magyar egyház belszervezete.*

Tartalom: *Az egyház függetlensége a hit-erkölcstanok fejtegetése s a fegyelem körüli intézkedésben, — Az egyháziak rangfokozata (hierarchia) kasztot nem, csupán magába zárt testületet képeze. — Egyháziak felvételének feltételei, módja; — „a papságra alkalmas és elégséges egyén“ felszenteltetett. — Nőtlenség törvénye a köz és magyar egyházban. — Egyházi külvisélet, öltözék; — egyháziak testvériessége s közös szelleme. — Püspöki hatóság; — a püspök felavatása és hatalomjelvényei; lelkészt alárendeltség. — Püspöki hely nők. — A káptalanok befolyása az egyházmegye igazgatására. — Nemzeti egyházak; — magyar egy' ház; — az esztergomi érsek mint magyar áldornagy (prímás); — Kalocsa érseke és a fehérvári prépostok ellenkedése. — A prímásnak apostolszéki követsége. — Zsinatok. — Közös zsinatok; — a magyar nemzeti érsektartományi és megyei zsinatok sora; — a magyar zsinatok tárgyai; főleg a papi fegyelem.*

Önállását leginkább abban mutatta meg a kath. egyház, hogy belül a legszabadabban s függetlenül rendelkezhetett. — A papság belszervezete nemcsak az államtól általában, hanem, bizonyos tekintetben a hívektől is független volt; a főpap, vagy lelkész választásán kivül minden ügyeit, a hitmagyará-

[1]) II. tit. 50. „Praelati Eccleeiarum, a suis Fratribus, Capitulo videlicet vei Conventu divisi, a die electioais eorum, privilegio pupillán gaudent.“

[2]) II. tit. 51.

zat 8 a fegyelmi intézkedést, önmaga végezte, noha a híveknek a korszelleme szerint önkénytelenül gyakorolt közvetett befolyásától nem menekült, nem is menekülhetett meg mindenkor [1]) .

A kath. egyház tagjai a *római pápán* mint egyetemes fon s igazgatón kezdve ily rangfokozatban következtek egymásután: ösérsekek (patriarchák), áldornagyok, érsekek, püspökök, apátok, prépostok, perjelek, dékánok, ^esperesek, olvasó- énekes- őr- iskoláskanonokok, székegyházi és társas káptalani kanonokok, plébánosok, helyettes lelkészek, káplánok, oltárfönökök, nem lelkészkedö áldozárok, jegyzők, szerzetesek, papnő vendékek, szerzetes ujonczok. Monostorokra, akár latin akár görögök voltak, egyiránt terjedett az egyház hatósága, vagyis azok is az *egy* kath. egyházba tartoztak [2]). — Ezen rangfokozatos szerkezetével a papság Kasztot nem képezett, mert ebben a nemzettségi örökösödés a mértékadó eszme, a papság pedig *nőtlen* vala; s *így* valami kizáró kiváltság nem nyomta a kath. papság részéröl a népet; miután ily kiváltság csak a *kasztot* illeti, hol apáról fiúra kiváltság által száll a hatalom: az egyház pedig felvétel alkalmával és hivatalai s méltóságai körül szilárdul és állandón tartá fen minden néposztályra nézve az *egyenlőség* elvét. Sőt azon időben, midőn mindenütt kiváltság s néposztályi kasztszellem uralkodott, csak egyedül épen az egyház örzé meg az egyenlőség és szabad pályázás elvét. Azonban a felvétel mégis néhány 8 nem igen könnyű feltételhez volt kötve. Ezeket az egész keresztény egyházban divó szokás szerint az 1493. évi esztergomi tartományi zsinat így adja elő: a szent rendekre felveendő egyén

1) Guizot f. i. h. 150.1.

2) „Monasteria quoque tam Latinorum quam Graecorum sive Slavorum cures, ut scias, et haec omnia unam Ecclesiam esse teque omnibus praedictis locis Eppali Regimine praeesse.tf П. *Sándor* levele *Péter* diókleai és antibari érsekhez 1061-ből Batthyányinál Leg. Eccl. I. 405. 1.

az egyházi felsöbbségnek mulattassák be s vizsgáltassák meg, váljon törványeskoru ás származású, becsületes életű, elégséges tudományu [x]), ép testü-e, váljon nem szolga-, szabálytalan-e, nem házas, vagy nem (volt-e) kétnejü, nem nehéznyavalyás, őrült, szentségáruló, gyilkos, házasság- vagy esküszegö, vagy nyilvános bünös-e? [2]). — Ezen feltételek a felavatandóban szabad és törvényes eredetet, épséget, tudományt, és erkölcsöt, meg nőtlenséget kívántak meg. Felötlő lehetne itt a feltétel, mely szolgaercdctüt a papságból kizárt, ha nem tudnók, hogy az egyház csak akkor zárta ki a szolga egyént, ha ezt ura szabadon bocsátani nem akarta, mert különben utóbbival baj s perbe bonyolódott volna[3]). Egyébiránt csak aristokrata korszellem zárta ki egyházi javadalmakból a szolgát. Ilyen szellem sarkalhatta Gerváz traguri föesperes és kanonoktársait, midőn 1286. fr. Gergely püspököt megkérték, miszerint törvénytelen származásút vagy *szolgát* papságra meg kanonokságra ne mozdítson elő [4]). Azonban mind ebben mind más szabálytalanságokban az egyházi felsőség felmentést adhatott; így például Péter váradi prém, apátot mert paptól eredeti s e miatt törvénytelen származású vala, IV. Incze pápa 1252. felmenté [5]); szintúgy *Rajnáid* váradi prépost választott

[1]) „Et qui benc sciant logere ct cantare et in primitivis sínt aliqualiter instructi“ Péterfiy Cone. I. 227- 1.

[2]) Ugyanazt határozta 1494-ben a nyitrai zsinat is Péterffy Conc. I. 227· 287. és Berizló Péternek veszprémi zsinata· U· o. 242.

[3]) „Nullás servus clericus ordinetur nisi antea dominus eius plenum sibi dederit libertatem.“ mondja az 1114. zsinat 30. czikke-

[4]) Fejér Cod. dipl. VII. IV. 195.1. E rendelet azonban tekintettel a kor szellemére az egyházi tekintély fentartása miatt hozatott; mert mint az imént említett Gergely püspök mondja „emergunt inde despectiones rerum nobilium et sanctarum et ad vilitatem vergunt,quae pretioextiterant valde cara.“ (U. o.) S egyébiránt e rendelet, mint alább látni fogjuk, nem tartatott fen szigorúan. — *Kn.*

[5]) Fejér Cod. dipl. IV. II. 128. 1.

erdélyi püspök, kit *Ugulin* kalocsai érsek az egyik szemén látható folt miatt Rómába küldött, II. Endre, a királyné és főpapok közbenjárására III. *Honor* megerősített 1222-ben [1]. Azonban a tudományos készültséget az egyház, míg csak lehetett, kérlelhetlenül sürgette felveendő vagy alkalmazandó egyéneiben. Merani Berthold herczeg választott kalocsai érseket tanulásra utasította III. Incze; és Berthold választott érsek czimmel a vicenzai egyetemre ment[2]). István pozsonyi prépost Bolognában tanult vala 1266. táján, kit még ottmulatása alatt fenemlitett évben a kalocsai és bácsi káptalan érseknek megválasztatott[3]). .

A lelkészektől követelt tudomány, a frankfurti zsinat szerint, a szent kánonok, a szentirás fejtegetése, az egész zsoltár, a szentségkiszolgáltatás, ének, anyanyelven kívül a latin nyelv és a számtan ismeretéből állott[4]); Hinkmár szerint különösen kellett tudniok az apostoli hitvallást, az Ur imáját, a mise imádságait, és evangéliumot, az Athanazféle hitvallomást [5]): de alább majd látni fogjuk, mily szép tudományt fejtett ki e korszak papsága ezeken felül a jog és gyógytudományban is.

Legszivesben látta az egyház, ha jövedelmei erejéhez képest gyermeknöveldéket tarthatott, hol saját szeme alatt képződhetett a papi pályára lépett ifjú. így a fogékony lelket az erény ösvényére biztosan és a kül élet veszélyeitől menten vezethette. Egy intézetben tanult mindvalamennyi; egy födél

[1]) U. o. III. I. 385.1.

[2]) „Vicentiam ee transtulcrit — irja a pápa 1209. — ibiquc circa príma rudimenta versetur; non praecavens imperitiam suam, quam caute, domi studendo, potuisset utcunjue redimere f foris indecenter vagando, turpiter publicare“. U. o. III. I. 75. 30. 50. 1.

3) U. o. IV. III. 360.1.

[4]) Thomassinnál II. 271.1.

5) U. o. 272.1.

alatt lakott a püspök, kanonokjai, a tanárok és kispapok. Tizennyolcz éves korában, ha papi hivatást érze az ifjú, a kisebb rendeket elnyerte[1]). Spanyol, Angol, Frank, Német, Olaszfoldön legrégibb s egyetemes virágzásban voltak a püspöki papnöveldék; és a tanodákról szóló fejezetben látni fogjuk, mikép honunk minden székesegyháza, társas káptalana s monostora is birt oly intézettel, hol tudomány- és erkölcsben gyakoroltatott az ifjúság, s főleg azon irányban vezettetett, miszerint egykoron, ha kedve nem ellenzi, az egyház nehéz szolgálatába állhasson.

Végre ha a papságra *„alkalmas és elégségesnek“* találtatott[2]), áldozárul felszenteltetett s erről különös okiratot nyert[3]).

A papi pályára készülő vagy már fölszentelt egyházi *férfiú* a hívektől főleg a nőtlenség törvénye és *papi öltöny* által különbözött.

A nőtlenség törvénye a keresztény egyház legrégibb szokásán alapul. Epiphanius (400. év táján) írja, mikép alszerpap nem lehet az, ki nem nőtlen, vagy öntartóztató, így annál kevésbé szerpap, áldozár vagy püspök; noha korában is sok nős szerpap és áldozár. találkozott, de ezt *Epiphanius az* emberi gyarlóságnak tulajdonítja[4]). Az apostoli kánonok 26-ka, az ankyrai, neócesariai [5]), chalkedoni és nikeai zsinat törvényképen mit sem határoznak a nőtlenségről, de szent Jeromos után bizonyos, hogy keleten sok nős papon kívül igen

[1]) Thomassin I. 629.1.

[2]) Például Miklós dionysiai püspök és egri helynök Kászoni Vinczét áldozárul felszentelte 1424-ben, mint—„virum *idoneum* atque *tvfficienleiK·“* Fejér Cod. dipl. X. VI. 621.1.

3) Ily eket olvashatni Rollernél Hist. Episc. Quinqueeccl· IV. 249· 288.290.1.

4) Expositio Fidei Cath. Nr. 21. Thomassin I. 419.1-

5) E két 314. évben tartott zsinat szerint a szerpap megnősülhetett, ha ezt kiköté magának, de hivatalát veszté, ha enélkül vagy áldozár korában megnősült· L· Philips értekezését. Wetzer Welte Kirchenlexicon. II. 660.1. — *Kn.*

sok nőtlen is vala [1]); csak a püspöki rendben, mint a papság teljében kivántatott mindenkor és mindenütt a «nőtlenség, mely körülményt onnan fejt meg Thomassin, mivel akkor időben majdnem minden áldozári hivatalt úgyszólván egyedül maga a püspök teljesített[2]). Nyugaton, hol az isten tisztelet a püspök kezein egyedül nem forgott, e tekintetben szigorúbb fegyelem uralkodott és midőn a trullai zsinat (692-ben) határozá, mikép alszerpap, szerpap és áldozárnak a rendvétel előtt törvényesen birt nővel élnie szabad, s a latin egyháznak ezzel ellenkező eljárását roszalá, a nyugati egyház, a rendvétel utáni nősülést ekkor is egyáltalában tilalmazta[3]).

Világos törvényekben parancsolják a nőtlenséget a XI. század 1) zsinatai, a paviai 1012-ben, a toulousi 10o6-ban, a római 1063. és 1074-ben stb. melyek szerint az egyház nős alszerpapot, szerpapot és áldozárt a maga hivatalaiból elmozdított, nős férfiút pedig ezen rendek vételéhez nem bocsátott 1) . Egy eldöntő lépéssel továbbment az 1148-ban tartott rheimsi zsinat, hol ILI. Jenő pápa elnöklete alatt a rend szentsége házasságbontó akadálynak nyilváníttatott[5]).

A magyar egyház az 1092-ki szabolcsi zsinat 1. szakaszában szent László és a főurak jelenlétében határozá, miszerint oly szerpapok és áldozárok, kik másodszori házasságot kötöttek, avagy özvegy meg elhagyott nőt vettek el, nejeiket rendvesztése büntetése alatt bocsássák el és nejeik „quia non erant légi timae[u] szabadon újra egybekelhetnek; a 3-ik szakasz szerint azonban oly áldozárok, kik első törvényes házasságra léptek,

[1]) Thomassin U. o. 420.1.

2) U. o. 431.1.

3) U. o. 431.1.

Nyugaton már sokkal előbb, 305. évben, rendelő el az elvirai zsinat minden papot kötelezőleg a nőtlenséget. Philips f. h. — *Kn.*

4) Thomassin f. h- 435. 1.

[5]) Can. 7·: Thomassinnál 1. 436- 1.

addig, míg a pápa tanácsa megérkezik, a béke és szent Lélekben tartandó egyesség kedvéért, házasságukban meghagyatnak. Azon érsek, püspök pedig, ki az első szakasz ellen vétő papot pártolná, a király s püspökök által fog elitéltetni 1) . Úgy látszik a szabolcsi zsinat határozatában *minden* magyar főpap nem egyezett meg.

A másodszori házasokat s özvegyek férjeit Kálmán törvénye is sújtja 1100-ban és újra 1101-ben a 4 szakasz által; eleinte rendvesztés, később csupán hivatal- s javadalmától leendő elmozdítás büntetése alatt; a 9. szakaszban pedig hozzá adatik, hogy a püspök csak öntartóztatást (continentia) ígérőnek adjon ezentúl rendeket és javadalmukat; ha nősek, nejeiknek beegyezése kívántatik, kiket élelem és elkülönzött lakással kell ellátniok. Agyas pap csupán a nőnek eltávolítása és bünbánás után szolgálhat, de községétől távoznia nem szabad 1) . — *Lörincz* érsek 1114. évi zsinata különösen azt határozta, mikép törvényes házasságban levő egyházit püspökségre csak neje megegyeztével lehet megválasztani, ha meghalt s egyháza helyett magzatait gazdagítá, vagyonának fele az egyház számára lezároltassék 1) . A törvényes házasságra lépett papoknak ellenben e zsinat is meghagyja nejeiket[4]). S ez engedély értelmében a 29. szakasz akép rendelkezik, hogy az egyház szolgáiból felvett papok fiai nem szolgák, hanem az egyház szabadjai lesznek 5); a már felszentelt szerpap- és áldozároknak azonban megtiltja a házasságot[6]). — Végre a püspökök (elbocsátott) nejeinek a püspöki jószágon tartózkodniok nem volt szabad [7]).

[1]) Péterffy Cone. 1.16.1.

2) Katona Hist. Crib III. 125- 128. 129.1.

[3]) 11. 13- szakasz. Péterffy Cone. I, 56. 57.1·

[4]) Presbyteris uxores, quas legitimis ordinibus acc eperint, moderatius habendas, praevisa fragilitate, indulsimus. 31. sz. U. o. 58* L

5) Can. 29. U. o. 58.1.

6) Can. 32. U. o.

7) Can. 33. „Uxores Epporum episcopalia praedia non inhabitent“. U. o.

Ezen köz- és különösen magyar egyházi szabályok értelmében történt, hogy 1198-ban Πί. Incze meghallván, mikép a Csanádi egyházmegyében az al- és szerpapok közül néhányan megházasodtak, szigorúan meghagyta a püspöknek, miszerint ily botrányt az egyház gyalázatára tovább no tűrjön, és az illetőket vagy nejeik elbocsátására s elégtételre szorítsa, vagy javadalmaiktól foszsza meg 1) . 1222-ben két váczi kanonok bevádolá ΠΙ. Honornál M. váczi föesperest, mert fiát „quem de quadam muliere suscepit, quam sibi de facto matrimonialiter vei incestuose potius copulavit", váczi kanonokká tette[3]). 1267-ben János spalatói érsek is szigorú eljárást tartott: a traguri föáldozárt, mivel ágyast tarta, a kiközösített egyénekkel közlekedett, papjainak nösülést engede, három éven át minden pénteken viz- s kenyéreni böjtölésre ítélte, azonfelül egy évre javadalmától, hivatalától pedig jövő husvétig felfiiggeszté; Tolko, János és Mihály papokat mivel már felszentelve (in sacerdotio) megházasodtak, és gyermekeket nemzettek, éltük fogytáig minden pénteken viz- s kenyéreni böjtre Ítélte, három évig javadalmaik, hivatalaiktól felfüggeszté s nejeik elbocsátására örök hivatal s javadalomvesztés terhe alatt felszólitá. Hasonlóan járt el Mihály szerpap, Bogdán és Dobras alszerpapok ellen hasonló bűneik miatt. Ellenben Primus és Streko szerpapoknak felszenteltetésök előtt vett nejeiket, mivel a házasság érvényes volt, meghagyja, de hivatalaik- s javadalmaiktól örökre megfosztja ®). — Guido bibornok apostoli követnek ugyan ez 1267. évi rendeletéiben is a nőtlenség törvénye az eddig felhozottak szerint van szabályozva, azon hozzáadással

1) Fejár Cod. dipt II. 340. 1.

[2]) U. o. III. I. 389. 1.

[3]) „Quia ante s. ordines duxerunt uxores, ipeoa cum suis uxoribus stare permittimus, quia legitimum matrimonium iudicamus, sed eosdem officiis et beneficiis perpetuo spoliamu8." U. o. IV. ΠΙ. 426—427· 1.

azonban, hogy e rendeletéit csak a pápai válasz megérkezte után kívánja életbe léptetni 1) .

Az 1279-ki *budai* zsinat megtiltja a papoknak házaikban nőket tartani, a nős papokat (clerici uxorati) pedig a javadalmaktól eltiltja[2]) 1): Az ezentuli zsinatok, például az 1460. évi szepesi, az 1493. évi esztergomi[3]), az 1494-ki nyitrai [4]) és az 1515. évi veszprémi, már csak *ágyas* papok ellen intézkednek [5]); papi házasságról többé szó nem volt.

Nőtlen életen kívül az egyháziak *öltözékben* is eltértek a világiaktól, de csak azon időtől, midőn a római hosszú köntöstóga- rövidebb szabású ruházattal felcseréltetett. Kálmán király alatt világi, elöl nyílt, rövid, színes köntöst egyházi em-

[1]) Péterffy I. 89.1.

[2]) 10. és 12 szakasz Péterffy nél f. h. 108. 1.

[4]) Mint e zsinati rendelet is mutatja, még a 13. században is voltak nálunk házas papok. így például 1210. évben Opos győri kanonok, a káptalan előtt tett végrendeletében ilbői szabadosait a pannonhegyi zárdának hagyományozza, ily feltétel alatt azonban: „Verum tamen sciendum est, quod taliter adhuc eos Ecclesie disposuit, ut quousque ipse viveret, ei servirent; *ai vero ei Deua filium darel, omnia substantia ipaiua filio in perpetuum remaneret.“* Neje s leányáról pedig így emlékezik meg: „In terra, que eum contingebat, disposuit uxori sue et filie taliter, ut si uxor eius vei filia aliquando terram hanc vendere vellent et cognati sui ad se redimere nolleut, tune nounisi Ecclesie B. Martini vendere possent“ (Árpádkori új okmánytár I. 105. 1.)· 1284-ben pedig valami Szóló megidézd Miklós prépost elé Tonkus jókai papot (Clericus Ecclesie B. Joh. Bapt. de Ilka) „ipsum clericum *cum auia liberie* serui sui nomine imprimendo.“ Később azonban elismerte, hogy „idem clericus, *vei ab eo de· scendentes* ad eundem Zolou nullius obnoxietatis necessitudine pertinerent[u] (U. o. IV, 271. 1.) Sőt még 1333. évben is előfordul János esztergomszentgyörgyi prépost s egri helynök levelében: „contra Dominicam *uxorem Qeorgii Clerici de Haraan[u],* (Perger bevezetés a Diplomatikába III. 235.1.) Ezek azonban csak egyes kivételes esetek voltak. — *Kn.*

[3]) Péterffy U. o. 207.1. (és az 1450. évi esztergomi. 1. Dankó Const. Synod. 17.1. — Kn.)

[4]) Péterffy f. h. 285.1.

[5]) U. o. 248.1.

bernek viselnie nem szabadott [1]); az 1279. 3. kánon szerint papnak világias, színes, arany vagy ezüst gombos Öltözetét a püspök elkobozhatta [2]). Az öltözék szerény és komoly szabása s viselete mellett minden egyházi tonsurát viselt, mely szerzeteseknél nagyobb hajkoronát képezett, milyent főpapnak is ajál a budai zsinat [3]).

E külső jelek azonban csak segédeszközök voltak arra, miszerint a pap bensőleg, erkölcsben, istenségben és tudományban iparkodjék különbözni a világiaktól. Az elkülönözés önálló testület tagjává avatta öt, melynek szelleméhez simulnia s abba beolvadnia kellett. Ha a keresztény sorsfelek rokonok voltak, az egyháziak méltán testvéreknek — fratres in Christo — nevezheték magokat, mely nevezet társalgási s hivatalos czimül használtatott. — Ez volt a testületi szellem az egyháziak közt, az összetartás alapja által szentesítve, melynél fogva az egyes tagok az egészért s az egész egyesekért élt és cselekedett. Ezen testületi szellem méltán boszúságra ingerlé a jobbakat, midőn testvér-feledő társaikat világiakkal egyesülni s velők társaik romlására törekedni látták, milyenekről az 1494-ki nyitrai zsinat fájdalmasan emlékezik[4]). E testületi

1) 1103: 70. „nullus qui Clericus aestimatur, vestibus utatur Laicalibus, utpote fisso pelliceo, vei tunica spares, manica rubra, stragula, vei viridi clamide, caliga, seu joppa, calceo picto, vei sericata camisia quoque et tunica, et Serico in pectore non consuantur, sed nodis, vei fibulis coliam amplectentur inserendum.“ Péterffy f. h. 48.1.

2) „Prohibemus, ne manicas deferant consutitias, nec togas sive quarnacias (Toga vestis talaris sine manicis) seu supertunicalia, aut quaecunque alia vestimenta desuper portent aperta; sed ipsa superiora indumentum circum circa usque ad fimbriae habeantur clausa, nulla collaria, nisi forte in tabardis vei mantellis ad equitandum, circum circa omnino rotunda, vei botones sive fibulas aureas, vei argenteas, aut aliquid auri vei argenti habeas ornatum in aliquibus suis vestibus deferentes.“ U. o.

3) Can. 1. Hasonlót rendel az 1493. esztergomi és 1494. nyitrai zsinat. U. o. 107, 285.1. .

4) „Quia iam, proh dolor, temporibus nostris, plures sacerdotes, et

szellem ösztönözte volt a régi főpapokat, hogy szabad papokat — clericos akeplialoa — megyéjükben nem tűrtek és zsinati határzatok s egyéb eszközökkel szüntetésökre törekedtek. Hazánkban is számosán voltak ilyenek, de ha csak püspöki bizonyítványt *(formátát)* nem hozott, be nem fogadtatott 1) ? ez eljárás eredménye lőn, hogy ilyen bizonyítvány nélkül hosszabb útra a pap nem is indulhatott [2]).

Az egész keresztény papságot illették ezek. Mindenik szemei előtt lebegett, mit szent *Leó* pápa tanított egykoron: „Az egész test egyessége egy egészet és egy díszt alkot, mely főleg a papok közt egyetértést feltételez. Ezeknél közös a méltóság, de nem a rend, mert a szent apostolok közt is a tisztelet egyenlősége mellett megvolt a hatalmi különbség; mindvalamennyien egyenlőn választattak, de csak egy mégis kitűnt a többi felett, honnan a püspökök közt is támadt némi különbBég [3]).

Egyházmegyének igazgató, rendező feje volt a *püspök,* mint apostoli utód és az apostoli hatalom örököse. A püspökö - két szent István vallomása szerint: „Isten az emberi nem őreinek, az egyházi méltóság és isteni szentségek osztogatóinak, a bünoldási hatalom birtokosainak rendelte[4]* ők igazgatják, in sacris ordinibus constitute, ad tantam malitiam ac lenitatis dementiam devenerunt, ut adulentur secularibus, et eléri inimicis, per vicos et piateas, aedes, et tabernas de casu levium personarum, et periculo clericorum glóriántibus: Mandamus igitur omnibus Vicearcbidiaconis
sub poena excommunicationis, quodsi talem cum notabilí próba deprehenderint, mox ilium suo Arcbidiacono revelare procurent, ut ipse Archidia* conus eundem Episcopalibus carceribus tradat, absque omni misericordia mancipandum/ Cap. 8. de Interdictis· U. o. 279. I.

[1]) 1112: 19. can.: „Nullus clericus de alio episcopatu, aut provincia sine commendaticiis litteris suscipiatur.u Igy az 1092. 17., 1100. 3. és 1279. 32. canonok. Péterffy u. o- 26. 43. 57. 113.1.

[2]) 1279- budai zsinat 31. canona szerint U· o. 113. 1.

[3]) Salagi de Statu Eccl. Pann. I. 2.1.

[4]) Decr. I. 3. fej.

vezetik az egyházak szolgáit, és a híveket; nekik engedelemmel tartozik minden keresztény [1])· Egyházi személyek monostorban úgy mint apáczazárdában az 1292: 21. tczikk szerint egyiránt a püspök hatósága alá tartoznak.

A püspöknek ezen viszonya egyházi megyéjéhez *házasságnak* tekintetett és hivatott; az egyház volt a püspök elválaszthatlan jegyese, melynek birtokába püspöki kézfeltevés, vagyis a főpásztori — apostoli — hatalom közlése, aztán imádság, meg az evangeliumkönyvnek fejére tétele, fejének s kezeinek szent olajjal kenése, mint az értelem és cselekvény isteni vezérlésének jelképe, végre a pásztorbot, minta főpásztori s fegyelemtartás jelvénye, meg gyűrű átnyujtása által vezettetett be. A pásztorbot, már nagy Károly előtt volt divatban; gyűrűt csupán a *nyugati* egyház püspökei használtak, valamint a kulcsokat csupán szent Péter utódjai, a római pápák[2]); a *keleti* püspökök kitüntető diszjele volt a kereszt — *ἐϊχόλπωυ* — melyet azon időtől fogva viseltek, midőn a császár a Vili. (Konstantinápolyi) köz zsinatra érkező keleti ösérsekkövetek nyakába keresztet akasztott azt jelentvén azaltal, hogy a vallás és egyház javán kívül mást ne keressenek. Ily enkolpion Krisztus keresztfája s szentek ereklyéit foglalta magában[3]). Nagy Gergely szintén viselt enkolpiont, mit ő phylacterionnak nevez[4]). Ezen rendes pápai disz III. Incze korában a nyugati püspököknél egyetemes divatba jött. — Az evangéliumnak fejretétele a főpapi süveg viselésére adott alkalmat, mi már caesariai Euseb korában divatozott és a püspöknek, az evangélium alá rendeltségét ábrázolta [5]).

1) Deer. S. Steph. II. 2. fej.
2) Thomassin I. 410· 1.
3) Anastasias Bibliothecarius szerint Thomassinnál I. 411.1.
4) U. o. I. 411. 1.
5) U. o. 414.1.

A püspöki hatóság főleg egyházak látogatásában (visitatio) gyakoroltatott, melynek tartására a püspökök, szent atyák és zsinatok határozatai s hivataluk természeténél fogva kötelezteltek [1]. E látogatásoknak három czélja volt: erkölcsök javítása, a papi fegyelem szemmeltartása és a hívek bérmálása.

Valamint VII. Gergely óta a római pápának a püspök, azonképen püspöknek az alatta levő papság különösen a *plébánosok* hűség s engedelmesség esküvel tartoztak, minek nyomát az 1460-ki szepesi zsinat határozataiban szemléljük[2]). — A lelkészi alárendeltség s a mintegy átengedett püspöki jog 8 javadalomrész elismerésének jeleül fizettetett a székdij — cathedraticum, honor cathedrae —, mint a braccari zsinat nevezte 572-ben. Nálunk obedientia nevet is viselt és holmi csekély évi ajándékból állott. Muthmer szepesi prépost s püspökhelyettes, midőn a Zsigray János alapította zsigrai plébániát 1275-ben megerősítve, a helység tizedének felével megajándékozá, rendelő, hogy a plébános féltized fejében öt fertő [1] ezüstöt, az *alárendeltség* jeleül pedig egyet fizessen a szepesi prépostnak [3]).

Terjedelmes egyházmegyék nagyon nehezíték a püspök hivatalkodását, emiatt feltagoltatásuk gyakran szükségessé vált. Az esztergomi roppant megyének, egyik kiegészítő részének — Szepesnek — külön püspökségre emeltetéséről már

[1]) Hosszasan és alaposan tárgyalja ezt Thomassin id. h. II. 796. 1.

[2]) Péterfíy Cone. I. 210.1.

[3]) E fertő, mely fertum, ferdonum és fierto név alatt is előfordul, negyed része volt egy márkának. Nagy Lajos alatt 14 garas, (egy forint 15 garas volt) Zsigmond alatt pedig egy arany forint értékével birt (L. Wagner Antal Scepus. I. 80.1. és Schoenwisner Not. Hung, rei Num. 277. 316·—18.1.) *Kn.*

[4]) Hasonlót határoz a léki plébániára nézve Lodomér érsek 1280-ban, *Pál* szepesi prépost 1315-ben, *János* stb. Wagner Antal. Seep- I. 108. 111. 1.

nagy Lajos kezdett komolyan gondolkodni, 1348. táján[1]). Nagyobb megyékben püspöki helynökök neveztettek ki a távolabb vidékre; milyenek az esztergomiban a szepesi prépostok voltak. Akkor is nevezett ki a főpap ily helynököt, midőn elgyengülés, betegség vagy más fontos ok miatt hivatalát önmaga nem teljesíthette 1) .

Az egyházi javakat a püspök csak káptalanénak ellenőrködése alatt kezelte, mi biztosítékot nyujta, hogy a javak nem pazarol tatnak, se nem idegenittetnek el. Ennek számos példái vannak. Jakab váczi püspök ellen 1218. táján a káptalan nevében kiküldött két főesperes vádat emelt III. Honornál, mert — úgy mondák — sukat lakomáz, az egyházjavakat pazarolja, papjaival roezul bánik, őket vagyonuktól megfosztja stb. mely ügy megvizsgálásával Honor a veszprémi püspököt, meg a bakonyi, s pilisi apátokat megbízta [2]). De viszont nem tűrte a pápa, hogy a püspök tekintélye lealacsonyittassék, mint ezt a szerémi főesperes ellenében, ki püspöke felett joghatóságot akart bitorolni, szigorúan megmutatta IX. *Gergdy* pápa 1231-ben [3]).

Az egyház igazgatásában fontos változás történt, midőn a népvándorlások folytán az újabb román, germán és szláv államok keletkeztek. Az egyház t. i. eddig a római birodalom határain kívül is csak a patriarchiák és a kelet s nyugat nyelve szerint volt felosztva; a többi nyelvek, nemzetek vagy külön államok határai az egyház igazgatására elkülönítő

[1]) Fejér Cod. dipl. IX. I. 570.1.

[2]) így 1373. nov· 30. megengedi XI. Gergely pápa Vilmos pécsi püspöknek, hogy öregsége és betegsége miatt „aliquam personam ad regimen et gubernatíonem ecclesie ac bonorum predictorum utilem et ydoneam, super quo tuam conscientiam oneramus, in tuum coadiutorem eligere et assumere licité valeas.“ (Theiner Mon. II· 142.1.) — *Kn.*

[3]) Fejér Cod. dipl. III. I. 261. 1.

[4]) U. o. III. II. 244. 1.

sorompót nem vontak. De a népvándorlás megszűntével, főleg a nagy *Károly* halála után keletkezett egyes nemzeti államok új felosztási eszmét honosítottak meg, melynek következtében? s mert a honi papság az országrendei közé felvétetett, az egyes államokban külön nemzeti egyházak képződtek, miáltal a közegyház egyetemes egyessége meg nem szakadt ugyan, de a közös összefüggés a különböző helyi viszonyok folytán megtágult.

Ilyen nemzeti egyház alakult meg Magyarországban is; alapítása és megalkotására első szent királyunk a római pápától nyert apostolköveti hatalmat. És ezen hatalom szerint ama sok egyházi és szerzetes férfiak közöl, kik a szomszéd tartományokból hozzá seregeitek 1), kiszemelt a nemzeti egyház mesteréül[3]) egy érseket, aztán tiz püspököt, apátokat, és prépostokat mint az egyes egyházakban szolgáló papok és szerzetesek főnökeit.

Esztergomban tehát a magyarok mester- és központi egyháza — sedes metropolitana — alakult, főpapja érsek vala, kinek a nemzeti egyház vezetésében gyakorlandó jogai mind az egyházjog, mind okleveleink — s a történelemből menthetők. —

Az esztergomi érsek az ország püspökeit zsinatra Összegyűjtő, ügyeikben bíráskodott, vénség, fogság vagy egyéb okból keletkezett tehetlenségök esetén püspökhelynökröl gondoskodott, a maga egyházának szertartását és szokásait az egész országban behozhatá, tudta s helyeslése nélkül püspök nem rendeltetheték és a püspök elleni panaszok eléje vitettek stb [3]). Az érseki hatalom jeleül érsekpalástot kellett a pápától kérnie, mely alkalommal a szent atyával szorosb viszonyba lépett. Kitüntetésül az esztergomi érsek legrégibb hivatalos czi-

1) A bakonybéli oklevél szerint Fejér Cod. dipl. I. 327. 1.
2) „Ecclesiam Strigoniensem *magiisram caeterarum* fore constituit.“
3) Pázmány fejtegetéee szerint A] p. 3.

me *„Venerabilis“)* holott a *kalocsai érseké* csak „reverendus“ [J]).

Első királyaink alatt Esztergom az egész magyaregyháznak főszéke volt, mely alá az újon szerzett tartományok főpapjai is soroltattak. Szerettek ily egyházhatalmi központosulást a királyok s örömest látták, ha ebbeli akaratuknak, más tartományi érsekek is engedelmeskedének. 1138-ban II. *Béla* alatt *Gaudius* spalatói érsek az esztergomihoz járult s felavatását Esztergomban kereste, mit azonban II. Incze pápa nagyon rósz néven vett neki, mivel „spreta dignitatc sedis apostolicae“, melyhez a spalatói érsek felszentelése különösen tartozott, „contra veterum consvetudinem a Strigoniensi Archiepiscopo consecrationem suscipere attentasti“ s csupán Béla király többszörös közbenjárására küldé meg neki az érseki köpenyt “).

Az 1142. táján alakított új érsekszék Kalocsán az esztergomi egyház hatóságának korlátozásával járt A kalocsai érsek az esztergominak nem csak alatta lenni nem akart, hanem melléje sőt némelykor fölébe emelkedett. III. Béla alatt, Bánfíy Lukács esztergomi érseknek vonakodása a királyt megkoronázni, mely szolgálatot azonban a kalocsai örömest megtőn, alkalmul szolgált a legelső vetélkedésre, mely később néha botrányos jelenetekre is fajult. így egykoron Jób esztergomi érsek egy jóformán kalocsai érsekmegyebeli, de hatósága alá tartozott egyházban a kalocsai érsek jelenlétében misét monda s midőn a népre áldást akart adni, János kalocsai érsek hangos tiltakozással öt félbenszakitá s ö adta az áldást[3]); továbbá

[1]) Például Imre 1200-ki oklevelében Fejér Cod. dipl. II. 377. 1. — A régi frankoknál minden püspök *venerabilie,* volt. Desing Reichsgesch. I. 378. 1.

[2]) Fejér Cod. dipl. II. 113.1.

[3]) „Tu — így ir erről a pápa a kalocsai érseknek 1203. — in non modicum clamorem prorumpens, in ipsius iniuriam et gravamen, popul o benedictionem dedieti? U. o. 419.1.

e kalocsai érsek az esztergominak hatósága alá tartozó egyházban két püspököt szentelt, és egyéb ily egyházakban érseki pallium s kereszt használatával misézett[1]). Midőn Imre király a szent földre készült, különösen megkérte III. Incze pápát 1203-ban, hogy távolléte tartamára az esztergomi és kalocsai érsekeknek joghatóságaikat illető minden vetekedést eltiltson; mert ezekből „in regno dissensiones et scandala orirentur[u] [2]). Legnagyobb hévvel vetekedett János 1), kit, midőn Kalocsáról Esztergomba átmenő, utóda Berthold a király kegyében bízva hasonlag faggatott és ellene érsekszékének teljes egyenlőségét az esztergomival vitatta olyannyira, hogy a két főpap kibékítésére a pápa 1211-ben II. Endrét szólitá fel[3]). E kibékülés megtörtént 1212-ben oly feltétel alatt, hogy ezentúl az első koronázást az esztergomi érsek végezze és csak, ha az esztergomi nem akarná vagy nem bírna, koronázzon a kalocsai. A második koronázás őket egyiránt illesse. Az országszerte még a kalocsai érsekmegyében is vert pénznek tizede az esztergomi érseké, de hatóságot a kalocsai érsekmegyében nem gyakorol. A királyi udvarszemélyzet feletti joghatóságot mindenkor az illető püspök gyakorolja. A királyi család részére a szentségeket a király tetszése szerint azon főpap szolgáltatja ki, kinek megyéjében a király tartózkodik. Többiben a két szék joga és szokásai fen maradjanak. — Ez egyességnek azon-

1) U. o.

2) U. o. 403.1.

1) Midőn e János 1204. évben az esztergomi káptalan által érsekül megválasztatott, az ellenmondó tartományi püspökök ezt Írták róla a pápához: „Quum praedictus Colocensis AEppus (János) usque ad haec tempóra, Colocensem Ecclesiam Strigoniensi Metropoli asseruerit ease parem, eique tam verbo, quam opere varias et intolerabiles iniurias irrogaverit, non modicum formidabant, ne si ad memoratam metropolim transferretur, propriae confessionis et assertionis immemor, quasi rubore perfusus, ne ipse sibi contrarius esse videretur, negotia Strigon. Ecclesiae minus efficaciter assumeret promovenda·® — Fejér U. o. 452.1.—*Kn.*

3) Fejér Cod. dipl. HL I. 112.1.

ban az esztergomi káptalan követei a pápa előtt ellen mondottak, és a pápa meg is tagadta a megerősítést, miután az esztergomi káptalan megegyezése nélkül, ezen egyház jogröviditésére s az országos békének veszélyeztetésével történt; s mivel ezelőtt már II. *Endre* kérésére a koronázási jogot külön bullában az esztergomi érsek számára s mert „si potestas coronandi reges Üng. penes diversas ecclesias residcrct, toti regno grave periculum et haeredibus suis (Endréhez Írja ezt) grande posset dispendium generare", biztosítá nquum sicut plenius ipse nosti, frequenter inter regum Ung. cohaeredes super obtinenda regni corona scandalum sit exortum, quod utique posset facilius suboriri, si eos diversos coronatores contingeret invenire"[1]) . — Berthold utódja Ugolin 1219-ben szintén bevádlá János esztergomi érseket, hogy a Kalocsa megyei királyi apátságok és prépostságokban érseki köpenynyel miséz, mitől aztán a pápa János érseket „quum hoc potius praesumi credatur ex arrogantia, quam ex privilegio vei indulgentia speciali", eltiltja[2]) [3]) .

Az esztergomi egyház *érseki* hatósága egyházunk alapításakor tiz, a Kalocsa érsekség alapításától fogva azonban csak

1) U. o. III. I. 129. 1.

2) U. o. III. I. 282. 1.

3) Ugolinnak pedig külön levélben megengedi, hogy ily megyéjebeli királyi egyházakban érseki köpenynyel misézhessen. (U. o. 281.1.). Hogy e pápai intézkedés által az esztergomi érsek jogsérelmet szenvedett; onnan tagadhatlanul következik, mert e királyi egyházak bármily egyházmegyében voltak is III. Incze 1203. évi levele szerint csakugyan az esztergomi érsek hatósága alá tartoztak: „Jurisdictionem etiam —mondja e pápa — quam obtines in Abbatiis et Praepositis Rcgalibus, *Ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubicunquc subiectis* confirmamus" (U. O· II. 417.1.) — Egyébiránt Honor pápa e jogot csak az előtte személyesen megjelent kalocsai érsek kérése folytán ítélte neki, még pedig úgy látszik csak *személyének* adta, mert levelében így szól: neí *personaliter* de gratia concessimus speciali" U. o. III. 1.281-1.), mely szavak magok is matatják eléggé, hogy e joggal a kalocsai érsekek nem bírtak, különben nem lett volna szükséges ama pápai „gratia speciális. " — *Kn.*

hat, az egri, váczi, nyitrai, győri, veszprémi, és pécsi egyházmegyére, a *kalocsai, érseké* pedig a zágrábi, szerémi, bosnya, Csanádi, váradi és gyulafehérvárira terjedett ki. Mindamellett azonban Esztergomnak, mint foegyháznak elsősége csak pillanatra vonatott kétségbe; nem sokára ünnepélyesen elismerve okiratokkal szilárdittatott. így mondja 1239-ben IV. Béla király: „Cum s. Strigoniensis Ecclesia *locum primatis* in regno nostro tenere dinoscatur“ és 1239-ben ismét ő: „Ecclesia Strigon. a príma sui fundatione multis libertatibus, beneficiis diversis pluribusque privilegiis exemptionis *super omnes Ecclesias katedrales totins regni Hung, velut omnium Ecclesiarum prímás,* sit deco rata, a sede etiam apostolica et a sanctis regibus, nostris progenitoribus gloriosis, donis mirabiliter fulcita[u] [2]) 1) . Esztergom egyházfönöke akkor isr, midőn Kalocsa érsekségre emeltetett s érsekhatóságára nézve Esztergommal egyenlősíttetett, főérseki hatóságát más egyházmegyékben keblezett prépostságok és minden magyar apátságok és monostorok felett gyakorolta. Ilyen, a főérsek alá tartozó, noha a kalocsai érsektartományban fekvő prépostságok voltak a titeli, aradi és szebeni, mint ezt az esztergomi főkáptalan 1397-ki visitatiója bizonyítja; ilyen volt a székesfehérvári prépostság is a veszprémi egyházmegyében, mely épen azáltal, hogy annyiszor iparkodott e hatóság alól felszabadulni, tanúsította alárendeltségét. Már 1191-ben szorítá őt s a pannonhalmi apátot III. Kelemen pápa *Job* érsek iránti tisztelet s engedelmességre [3]). Miben állott lé-

[1]) U. o. IV. I. 153.1.

[2]) U. o. IV. II. 385.1.

[3]) Már 1206. II. Endre „ma (rém *regni et metropolis* nevezi: (U. o. III. I. 32.1.) 1227-ben pedig Béla ifjú király ezt írja: „Strigon- ecclesia, quia ab ipsa *tamquam. a matre ceterarum et magistra* ecclesiast. recepimus sacramenta, praerogativa gaudere debcat speciali·[1]* (M. Sion II. 215. 1.) — *Kn.*

[4]) U. o. II. 273.1.

gyen eme tisztelet s engedelmesség, megfejti IV. Incze, midőn 1247-ben megfeddé a pannonhalmi monostort, hogy „lázadás szellemétől elkapatva[44] Vancsai István metropolitájukat sem menetileg — processionaliter, prout consvevistis hactenus — nem fogadják, sem érsekpalástban misézni nem engedik; s meghagyá a pilisi apát és egri prépostnak, hogy erre egyházi büntetések alkalmazásával is szorítsák [1]). Ezt követelte tehát a fehérvári prépositól is III. *Kelemen* 1191-ben, mint ez III. Incze eljárásaiból is következik, ki az esztergomi érsek panaszára, hogy a fehérvári prépost és káptalan a zsinatra megjelenni vonakodik, és a látogató érseket menetben nem fogadja sem érsekpalástban misézni nem hagyja, a prépostot 1206-ban Rómába idézte[2]) 1) E pápa inár 1203-ban megerösíté az érseknek III. Sándor, III. Kelemen és III. Coelestin pápa által helybenhagyott jogait, elismervén többi közt, minden, bárhol fekvő királyi apátság s prépostságok feletti hatóságát [3]). — A fehérvári káptalan IX. Gergely pápának 1241-ki levele szerint csak az esztergomi érsek engedőimével választhatta prépostját[4]).

Szent István, — az apostolszéki követhatalommal felruházott alapitó királynak rendeletéire hivatkoztak a pápák és a magyar királyok, midőn az esztergomi érsek hatóságát új okiratokkal szilárdították. Es csakugyan sz. István a pécsváradi és bakonybéli apátokat a megyés püspök hatósága alól kivéve, amannak érseki felügyelete alá helyezte [5]), kit is e miatt II. Gejza 1158-ban a pécsváradi és pécsi egyház „rendes bi-

[1]) U. o. IV. I. 463.1.

[2]) U. o. V. I. 294. 1.

Ugyanez okból, meg hogy az esztergomi zsinaton megjelenni vonakodnak VI. Incze pápa is 1360. maga elé idézte e prépostot és káptalant (Fejér Cod. dipl. IX. III. 169.1·). — *Kn.*

3) U. o. II. 416-1.

4) U. o. IV. I. 215.1.

5) U. o. I. 300. 329.1.

rájának“ nevez[1]). IX. *Bonifácz* 1399-ben elszámlálja az esztergomi érsek alá tartozó más megyebeli apát és prépostságokat meg az úgynevezett kivételes plébániákat[2]).

Ugyané Bonifácz pápa, Zsigmond király kérésére az akkori esztergomi érseknek — Kanizsai Jánosnak — prímás és szentszéki született *követ* czimét és jogkörét, melyekkel az esztergomi egyház- és érsektartományban, azon felül az előbb említett monostorok és egyházak felett bir, okmányilag kiadta 1394-ben[3]); V. *Miklós* pápa 1452-ben pedig V. *László* király kérésére újra megerősíté, Széchi Dénes bibornok prímás és utódjai részére [4]). Ennek következtében, Zsigmond királynak a királyi tetszvényt behozó 1404. évi rendelete és a constanczi zsinatnak ebbeli határzata nyomán bármily egyházi ügy, a rendes püspöki s aztán *esztergomprimási* szék mellőzésével Rómába felebbezni tilalmaztatik az 1471: 19, 1481: 17, 1492: 45. és 1498: 63. tczikkekben, miután az ily ügyeknek az esztergomi prímás rendes vagy másodfokú bírája. Emiatt csak az esztergomi érsekprímásnak van azon joga, hogy ünnepélyes menetben maga előtt keresztet vitethet 1) .

Ös szokás az a keresztény egyházban, hogy közös ügyeit gyülekezetekben — *zsinatokban* — végezé; *megyei* zsinat vala ha a püspök gyüjté egybe papjait, *tartományi,* ha érsek a maga tartományabeli püspökeit, apátjait, prépostjait stb., *nemzeti,* ha a nemzet *főérseke* a többi érsekeket 8 főpapokat hívta össze; ha a *római pápa* a világ minden vagy legalább nagyobb számú főpapjaival együtt tanácskozott, a gyűlés *közzsinatnak* nevez-

1) Cum Archieppo Strigon., qui index est utrinsque Ecclesiae ordinarius.“ U. o. II. 148.1.

[2]) Praynál Spécim. Hier. I. 13.1.

3) U. o. 83. 1. és Fejér Cod. dipl. X. II. 200.1.

[4]) Pray U. o. 87.1.

[5]) E joggal, III. Orbán pápa 1185. levele szerint, a spalatói érsek is birt „per totum regnum Hung.“ (Fejér Cod. dipl. II. 224.1.) — *Kn.*

tetett. Ilyetén köz zsinat határozatai mint az egyház egyetemesen kötelező törvényei az egyes egyházmegyékben kőtelező szabályok voltak; hasonlókép a nemzeti vagy tartományi zsinat a megyeiben kihirdetve kötelező erővel bírt.

Kevés zsinatunk van, melyről név- s évszámnál többet tudnánk. A püspök vagy érsek maga köré gyüjtvén papjait, bizalmasan értekezett velők, a köz zsinati vagy másképen közegyházi törvényt kihirdeté, a peres tárgyakat biróilag elintézé, a hozzá intézett kérdésekre felvilágosítást adott s aztán áldásával hazabocsátotta őket; gyakorta a megyei vagy tartományi zsinat csak közegyházi törvényt hirdetett ki, azon tárgyakról pedig, melyek élő szóval intéztettek el, írás nem készült. A legtöbb zsinat végzései pedig az idők viharaiban elvesztek.

A XI. és XII. századi *zsinatok* a nyugati nemzetek példájára Magyarföldön is valódi országos gyűlések voltak, melyeket az apostoli király elnöklete alatt az egyházi és világi rend külön tanakodva, aztán egyesülve tartottak. Ily gyűlések, mivel egyházi modorban folytak, Synodus, vagy *concilium* nevet nyertek. Az egyháziak a magok osztályában a magok ügyeit egyedül tárgyalták, aztán a világiakkal egyesülten az államiakat, s itt aztán a király jelenlétében a magok egyházi törvény javaslatait előadták s mint végzeményeket királyi és országos tekintély s oltalom alá helyezték. Szent István törvényese legtöbb egyházi alapításai ilyen nemzeti gyűlésen vagy zsinaton keletkeztek; például Pécs egyháza az 1009-iki *gyűri* zsinaton alapittatott, hol a szent királyt Azo pápai hírnök, a magyar püspökök, főispánok s határtisztek környezék [1]. Szent László 1092-ki országgyűlésének végzeményei majdnem egytől egyig egyházi tárgynak [2]. Kálmán zsinata 1103-ban szin-

1) Fejér Cod. dipl. I. 291.1.
2) Katona Hist. Crit. II. 570. 1-

tén mint az előbbi Szerafin esztergomi érsek alatt tartatott. A zárai zsinatra, melyet Crescentius spalatói főérsek 1108-ban tartott, a dalmát főpapokon kívül Lőrincz esztergomi érsek nevében jelen volt Theobald prépost 1) · Kálmán alatt is 1114. táján egyesült a magyar rendek egyeteme, mely országgyűlésnek egyházi végzését Lőrincz esztergomi érsek a maga tiz püspöktársával dolgozá ki. Első czikkben ezt olvassuk: *^inprimis interpeUandus est rex*, ut causae clericorum vei Ecclesiasticorum canonice finiantur[u] [2]). A zsinati határzatokból többeket Kálmán törvényeiben is olvasunk. Egyháziakra nézve e gyűlés azt rendelé, hogy oly pap, ki püspökének zsinatára nem jelenik meg, letétessék „usque ad laicum deponatur.[ti] Ama nemzeti zsinaton, mely 1169-ben III. István alatt a magyar egyház szabadságát biztosítá, a pápai követ, Bánffy Lukács esztergomi, Kozma kalocsai érsek, s a többi főpapok és országrendek vettek részt[3]). — *Péter* spalatói érsek tartományi zsinatáról értesülünk 1185-kí leveléből[4]). „

Az ezenkori megyei zsinatok tartására nagy fényt vet III. Cqelestin pápa felelete 1193-ban Boleszló váczi püspök kérelmeire. Ebből megtudjuk, mikép Vácz megyében zsinattartás nem divatozván, a püspöke szaván nem épülhető lelkészek közt nagyon elhatalmazott az erkölcsi romlás és tudatlanság. A buzgó Boleszló érseke, *Jób*, s a váczi káptalan helyeselésével azt végezte, miszerint a váczmegyei papság minden évi kisasszony napján püspöki zsinatra gyűljön, mely végre, útköltségeik könnyítésére némely tizedeit ajánlotta fel[5]). — Me-

[1]) Fejér Cod. dipl. VII. I. 139. 1.

2) A pozsonyi káptalan régi misekönyvéből. Koller Hist· Epp at os Quinqueeccl. I. 382.1.

3) Fejér U. o. II. 182.1.

4) U. o. 221.1. ·

5) U. o. 290. 1.

gyei zsinatot tarta Vancsai István esztergomi érsek 1252-ki szent Lukács napján; melynek harmadik napján az egyházmegye minden apátja, prépostja s egész papsága jelenlétében a Balázs zalavári apát és Zaland veszprémi püspök közti tizedper befejeztetett 1) . 12o6-ban nemzeti zsinat tartatott, melyen Benedek esztergomi érsek, előde Vancsai István bibornok prenestei püspök s a többi magyar püspökök jelen voltak[2]). Nevezetes magyar nemzeti zsinat ült össze 1279-ben *Budán Fiítöp* püspök, pápai követ s Lodomér esztergomi érsek elnöklete alatt, melynek végzeményei megvannak[3]). — 1286-ki szent Adalbert napján megyei *zsinatra* gyűltek az esztergommegyei apátok, prépostok, föesperesek, plébánosok s más papok, Lodomér alatt[4]), ki 1292-ben tartományi zsinatot tartott, Endre egri, Endre győri, László váczi és Endre veszprémi püspök jelenlétében [5]), és 1294-ben ismét ilyet tartott[6]).

Az Árpádház kihaltával eredt zavarok orvoslására Gentilis bibornok pápai követ, Tamás esztergomi érsek- s a többi magyar főpapokkal nemzeti zsinatot tartott Pozsonyban 1309-ben, melynek üdvös határozatai a béke helyreállítására legnagyobb befolyással voltak [7]). Ugyanez évben Tamás érsek tartományi zsinatot tartott Udvardon János nyitrai, Péter pécsi, Márton egri stb. püspökökkel [8]). — Gazotto Ágoston zágrábi püspök 1308-ban — megyei zsinatot tartott, melyen mondott beszéde az akkori megyei zsinatok hü képét adja [9]). — Kalocsán 1318-

1) U. o. IV. II. 153.1.
) Péterffy Coneil. I. 87.1.
3) Péterffy Cone. 1.106. b
4) Fejér Cod. dipl. V. III. 325.1.
5) U. o. VI. 1.223. 1.
6) Eggerer Fragmen Panis Corvi Proto-Erem. 89.1.
7) Péterffy Cone. I. 142.1.
8) Fejér Cod. dipl. VIII. I. 326.1.
9) Péterffynél f h. I. 170.1.

ban nevezetes nemzeti zsinatra gyűltek össze Tamás esztergomi érsek, János nyitrai, Márton egri, István veszprémi, Miklós győri, László pécsi püspökökkel és László kalocsai érsek s korlátnok szintén a maga püspökeivel, úgymint Ágoston zágrábi, Benedek Csanádi, Benedek erdélyi, György szerémi, Péter bosnyai, és Iwánka váradi püspökkel és a szent evangéliumra esküdve oly szövetségre léptek, hogy *egymást közösen védeni 8 egymásért helyt* fognak állani, — nquod unus alteram juvare debeat vicissitudine rclativa, et omnes. unanimiter injuriam unius nostrum nostram debeamus reputare“. — Javaik s jogaik védelmére mind két karddal fognak harczolni s mivel mindenkor egybe nem gyűlhetnek, hírnökök által tartják fen a közlekedést Valaki közülök az egyház elleneihez állana, mint hitszegő- s becstelennek letételét fogják sürgetni a pápánál; ha az ily áruló alsóbb rendű, az kiközösítve javadalmát sőt papi szabadalmát veszítse [1]) . . . E határzatok folytán adta ki jóformán *Károly* még ez évben az egyházi javak és jogok visszaadását elrendelő levelét[2]). — Azóta serényen tartottak megyéikben zsinatokat a püspökök, így Monoszlai Miklós esztergomi érsek 1353, 1359. években [3]); Mihály egri püspök pedig 1371-ben megyei zsinatra *János* leleszi prépostot meghiván, menti magát, hogy ámbár tartoznék óvenkint zsinatot egybehívni, de múlt évben ezt országos ügyek miatt nem tehette[4]). — Sorban tartatnak *esztergomi* zsinatok 1382 ben Demeter érsek[5]), és 1390-ben Kanizsai János érsek alatt[6]); 1399-ben István egri püspök alatt megyei zsinat folyt Eger-

[1]) Fejér Cod. dipl. VIII. II. 144.1.
[2]) U. o. 165.1.
[3]) Péterffy I. 176. 178. L
[4]) Fejér Cod. dipl. IX. IV. 346. 1.
[5]) U. o. IX. V. 600.1.
[6]) Péterffy Cone. 1.180.182.1.

ben[1]); Széchi Dénes korában egy megyei s egy tartományi zsinat volt Esztergomban, 1449. [2]), és 1450. táján [3]), melyre következett Stock János szepesi prépost zsinata 1460-ban, és csak ezen utóbbinak korunkra megmentett végzéseiből tudjuk meg az esztergominak határozatait[4]) . — Még egy tartományi zsinatot tudunk Esztergomban 1493-ból, melyet estei Ipoly bibomok érsek helynöke *Ibafalvai Tamás* prépost tartott[5]). De ennek végzeményeit csak hiányosan ismernök, ha az 1494-diki *nyitrai* zsinat szerencsére át nem veszi s Írja vala azokat[6]). Egerben 1512. évben tartatott megyei zsinat, Keresztúri Péter egri helynök levele szerint[7]); 1515-ben *Veszprémben* volt zsinat, melynek vezetését a törökök elleni hadjáratban elfoglalt Beriszló Péter püspök a maga jeles rokonára Stafileo János örsi prépostra bízta ®). — Az itt felhozottakon kívül még számtalan megyei zsinat tartatott e korszak folytán, de ezekről semmi emlék sem maradt fen; így például az 1518-ki esztergomi megyei zsinatról is csupán egy régi, félig szaggatott misekönyv borlteklapjára írt nehány sornyi jegyzet tanúskodik °) 1) .

1) Fejér Cod. dipl. X. II. 698.1.

[2]) Kaprinay Hist, diplom. II. 473.1. 3· jegyzet·

3) Katona Hist. Crit- XIII. 714. 1.

4) Péterffy f. h. I. 202. I.

5) Az 1450-iki esztergomi zsinatot újabban kiadta Dankó József: Constít. Syn· almae Eccl. Strigon. A. D. 1450. Esztergom (bécsi nyomat) 1865. föl. — *Kn.*

6) Péterffy U- o. 212.1.

[e]) U. o. 258.1.

[7]) Katona Hist. Crit. XVIII. 653.1.

8) U. o. 858. 1. .

9) „Anno domini 1518. Christianas Plebanus emi huné librum floreno 1. denariis 80. Strigonii in sacra Synodo. Item 1518. in sacra synodo compulsi sunt omnes plebani exempti et praecipue de civitatibus montanorum dare candelas 12 pro Sacris li<fuoribu8.[tt] U. o. XIX. 80.1.

1) A Lányi által itt említett zsinatokon kívül még e következőket ismerjük:

1263. budai. Angyal pápai követ összehívására megjelentek Fülöp

A zsinatok tárgyai voltak: püspöki intések a papsághoz, hogy hivatalukat buzgón teljesítsék, egyházi köz vagy magán ügyek elintéztettek, különösen tárgyaltatott pedig a vallásosság s erkölcsiség előmozdítása s megóvása a népben, s kivált

esztergomi érsek, Lambert egri, Fülöp váczi, Pál veszprémi, Vincze nyitrai püspökök s több apát plébános stb. Koller Hist. Eppatus Quinqu. LI-172. 1.

1296. esztergomi tartományi, Lodomér alatt. E zsinat ötödik napján (in vigília Pentecostes die Concilii quinta) a veszprémvölgyi apáczák Kálmán királytól nyert oklevele olvastatott fel. (Szerdahelyi Diploma Graecum S. Steph. 72. 1.)

1307. zágrábi, melynek egyébként ismeretlen végzeményeit megerősíté 1308. Gentilis bibornok

1314. és 1318. ismét zágrábi (Kercselich Hist- Eccl. Zagr. 104.1·)

1393- esztergomi, melyben a pozsonykeriileti papság arra szoríttatik, hogy a sz. olajat a pozsonyi egyháztól vegye át (Péterffy f. h. 1.186.1-

1422. esztergomi, Ferdinand püspök pápai követ jelenlétében. Ez ugyanis ez évi apr. 20. kelt levelében elrendeli, hogy a sághi prépost két plébániát illető minden irományaival „in Synodo proxima hic in Strigonio celebranda[tf] megjelenjen; a megidézésével megbízottak peáig „executionis vestrae seriem ad praedictam Synodum rescribere et praesentes in specie apportare“ köteleztettek (Fejér Cod. dipl. X. VI. 483. 1.)

1428. győri, melyről mindössze ennyi ismeretes: „P. Joan. Wanker de Bruga lector, qui interfuit synodo Jaurinensi ex Austria evocatus et in ea Sermonem habuit“. (Schier Mem. Prov. Hung. August· 15.1.)

1508. aug. 23- II. Gyula pápa azon hírre, hogy „omnes istius regni (Hung.) Proceres, Barones, ac Nobilitas uni versa, ad versus clerum
et statum ecclesiasticum res quasdam novas aspere moliuntur, iura ac redditus ecclesiarum se ituros oppugnandum graviter minitantes[a], meghagyja Bakacs prímásnak „qui in universo istius Hung, regno Clero prímás partes geris,“ hogy „quatenus opus fuerit, pro eccl. status tuitione omnes Regni prelatos clerumque universum congreges, coadunes.“ Ugyané nap meghagyja az egész papságnak, hogy e kihirdetendő zsinatra megjelenjenek, aug. 29-én pedig különösen felszólítja erre György váradi püspököt. (Theiner Mon. II. 567—568.1.) Nincs tudomásunkra, váljon megtartatott-e ezen zsinat

1510. esztergomi. Erről Pray e néhány szóval emlékszik: 1510. die
2. Maii synodus Strigonii celebrata est, Demetrio de Nyáe in spiritualibus Vicario Gen.“ (Hier. I. 178· 1. a. jegyz.). Ezen zsinatra vonatkozik két-

papokban. Papokra nézve a zsinat valódi areopag vala. Fedhetlen életet a vallásosság legszilárdabb gyámolakint sürgetett papjainál minden főpásztor. Nyilvánosan csak hosszú öltöny és tonsurában szabad volt megjelenni; hosszú haj és szakál tiltva volt csapszékben vagy máskint részegeskedő pap bün-

ségkívül e Nyási Demeternek egy keletnélküli okmánya, melyben a plébánosoknak kiközösítés terhe alatt meghagyja „Quatenus ipsi et quilibet eorum ab hac S. sinodo sine licencia eiusdem Rmi Domini (Bakacs) siue eius officialis, non recedant, sed de omnibus et singulis censibus, quibus prefato Rmo Dorn, nostro Card, et eius Camcre öbligantur, official! suo prefato plenam et omnimodam Impenderint satisfaccionem.[14] (Régi kézirat. 313. lev. Ezen zsinatokat, az 1422-kinek kivételével, Szvorényi is említi Synopsis Deer. Synod, czimii müvében.)

Ez időtájt egy szepesi zsinat is tartatott. Legalább az imént említett Nyási Demeter egy kelettelen okmányában szemére veti a szepesi prépostnak, hogy „propria temeritatis audacia quandam pretensam Sinodum Jndixistis et cisdem (plebanis) Caritatiuum subsidium imposuistis, huiusmodique pretensam sinodum Celebrare Niteremini et forte iam Celebraetis.“ (Fönebbi kézirat 243. lev.) Végre

1520. is tartatott Esztergomban megyei zsinat, melyet *így* hirdet ki az említettük Nyási Demeter: „Rmus dóm. noster Cardinalis et archieppus In fclici reditu (Rómából) ad dictam ecclesiam suam Strigon., ob certas, legittimas et racionabiles Causas, animum suum mouentes, hoiusmodi synodalom congrcgacionem eiusque Celebracionem supradictas (sz. Adalbert napjáról) ad alium diem sew terminum videlicet tercium diem Mensis Maij, festuin vtputa Inuencionis s. Crucis proximo affuturam prorogandum duxit.“ Ezen eddig teljesen ismeretlen zsinatnak emlékét 8 egyes irományait a fonebb említett kézirat tartá fen (353—357, 359—366. lev.)

Ez iménti kézirat meg egy zsinatról tesz említést, mely Esztergomban Bakacs alatt „in festő s. Alberti (Adalberti) pont, et mart, et alijs duobus diebus“ megtartatott. S *így* a fönebbi 1520. évi zsinattal egy nem lehet. Idejét azonban közelebb meg nem határozhatjuk; mert Nyási helynöknek ama három levele, melyekben három e zsinaton meg nem jelent plébánost feloldoz s mely levelek egyedül tárták fen e zsinat emlékét, keletnélküliek. (Fönebbi kézirat 40—42. lev) — -Kh.

1) Az 1382. esztergomi zsinat: „nullus enim arma vei gladios ad feriendum referat, nisi ex iusta et probabili causa timoris. Nullus comam nutriat, atque barbam, sed unusquisque coronam, atque tonsuram habeat convenientem. Tam canonici, quam sacerdotes nostrae Dioecesis

tetésbe esett, ha ismételten tévé, lo is tétetett koczkát s bármily más szerencsejátékot űzni, csapszéket kálmárboltot tartani, bohózatokat nézni, fegyvert viselni tilos volt az engedetlen fogságra is vettetett, mely néha örökös vala“) [1]) . Só-

ét Jurisdictionis, et Clerici absque Thabardis et Clamidibus aut detecta corona publice non incedant; aliter autem curialiter incedere poterunt, et dum eos contingent equitarc extra loca sua, rcligiosi autem deferant vefltee suas aptas ordini suo.“ Fejér Cod. dipl. IX. V. 600-1. — Hasonlókép az 1493-ki esztergomi zsinat. Péterffynél I. 217.1.

[1]) „Si presbyter coegerit, vei coactus fuerit inebriatus, deponatur; si quis presbyterum inebriatum invenerit; ante episcopum vei diaconum trés pensas ab eo accipiat: et si jam presbyter secundo inebriatus fuerit; deponatur. Clerici tabernarii vei feneratores non sint: quicunque vero in tabernaria domo biberit, si clcricus est, deponatur. 1112. zsinat 48· 59. fej. Péterffy I. 60. 61. 1.

[2]) 1279. budai 5. 8. 11. fej. és 1460. szepesi zsinat 31. 32. fej.

[3]) Hiteles helyi visszaélésekért az 1458-ki pesti országgyűlés határozata szerint az egyes papok „ad manus sui Archiepiscopi ad carceres perpetuos recipiantur“. Katona Hist. Crit· XIV- 82. 1·

1) Nehány ily elzáratás emléke fenmaradt. így midőn a Róbert Károly megválasztatása ügyében Budán járt Miklós pápai követ e várost interdictum alá veté, nehány Venczcl pártján levő pap evvel nem gondolva, nyilván miséztek; sőt hallatlan vakmerőséggel „convocato populo, accensis lucernis, summum Pontificem AEppos universos regni
Hung, ac viros religiosos, communiter excommunicatos altis vocibus promulgabant.“ E papokat később Petennann bíró „manibus catenatis etpedibus Thomae Strigon. AEppo destinavit, *quoe idem AEppue carceri mancipavit, et in eodem trietem spiritum emiserunt** (Thuróczi Chron· II. 86· 88. fej.) 1349-ben János fehérvári őrkanonok záratott el. (Fejér Cod. dipl. IX. I. 645. 1.) — Bakacs Tamás egy kelettelen levelében felhatalmazza Mátyás budavári plébánost, hogy két, Jakab és János nevű, káplányát, kik „quoddam perpetrassent homicidium“, világi hatóság segélyével is „captiuetis et detineatis, captosque et detentos Carceribus nostris
presenters.“ — Nyási Demeter helynök is egy plébánosnak abbeli panaszára, hogy „Nonnulli domini Beneficiati, Graciani wlgariter nuncupati, et alii presbyteri abiecta honesta(te) Clericali, alij Crapula et ebrietatibus dediti, alij vero confabulacionibus suspectarum M üli erűm Insistentes Incorrigibiles viverent“ —, megengedi, hogy ezek ellen háromszori intés után más melléje vett plébánossal vizsgálatot tartson „et tandem si merebuntur, absque graui tamen lesione persone Capere possess, Volumus tamen, quod Illos statim, postquam Cap ti fuerint,

lyosb bűnökért javadalma, rendje stb. elvesztésével is lakolt·). Ellenben az apostoli élet képe állíttatott mindenkor a lelkész elébe, kit népének atyja-, oktatója-, vigasztalóján s a lelkek hű pásztorául akartak kiképezni az egyház apostoli főnökei.

6. §. *Lelkészet és isteni tisztelet.*

Tartalom: *Községek, plébániák eredeti berendezése. — Magyar lelkészet. — Lelkészek rangkülönbsége; — esperesek. — Kápolna; — oltár főnök. - E korszakbeli egyházak. — Isteni*

vnacum Inquisicione Vestra in corum expensis quantocius Strigoniensi Carceri Mancipandos transmittáti.“ Zsinatok is rendeltek el befogatásokat, *így egy* Bakacs idejebeli keltelen levél szerint egy Endre nevű plébános„In sinodo sancta, pridem in hac Ecclesia Strigon. Celebrata, accusatus fuit de Vicio concubinatus, Cuius pretextu In Carceres positus, longe Istic Tempore stetit.“ Végül kibocsájtatva, miután a pénzbírságot „In tales ex constitucione sinodali inflictam infra terminum tunc sibi prefixum ad Cameram Archieppalem“ meg nem fizette, újra elfogatni rendeltetik. (A már említettük kézirat 54— 55. lev.) E példákból láthatjuk, mily vétségek fény ittettek meg börtönnel.

Sőt arra is van példa, hogy az érsek hatósága alá tartozó püspököt is elfogatott, így írja 1353. VI. Inczc pápa: „Intelleximus, quod nuper Colomannus Eppus Jaur. (Róbert Károly király természetes fia) occasione seu pretextu quorumdam grauium excessuum, quos in Civitate seu diocesi Strigoniensi dicitur commisisse, in dicta Civitate de mandato tuo, fráter Strigoniensie Archiepiscope, captus extitit et ibidem sub carcerali custodia detinetur·[11] (Theiner Vet. Mon· II. 3. 8. 1.) — *Kn.*

1) A levélhamisító papokat az 1486. 10- 8- §· tczikk örökös javadalomvesztésre kárhoztatja. Még szigorúbban járt el ellenök az 1498. 14. tczikk, mely ezeket rendeli: „De falsariis, qui in Capitulis vei Conventibus literas falsas obsignant, ut stigma sigilli igniti in frontibus et utraque facie omnium Capitulajium seu Conventualium, qui tempore falsificationis talia agentes in tér erűn t, inuratur. Et insuper beneficia talia amittantur eo facto.“ E büntetés azonban, legalább tudtunkra, soha sem alkalmaztatott; ha ily vétők netalán találkoztak, rendesen javaik és pecsétjogaikat veszték el, melyet csak királyi kegyelem adhatott visz-»za. *Kn.*

tisztelet; — ideje vasárnap és ünnep; — e korszak kér. Ünnepei; — védszentek napjai. Boldogasszony ünnepei. — Magyarok nemzeti ünnepe. — Egyházak kellékei ékszerei: harang torony; — kereszt szent jele; — képek, szobrok. - Oltár; - egyházi öltözet, edények stb. - Szent mise áldozat; — a mise hallgatása; — alapítványok; — miseszolgálat. — Predikáczio; — magyar lelkészek ebbeli érdemei; — délutáni isteni tisztelet s kér. hitdemzés. — Régi magyar imádságok; — szent olvasó; — angyali üdvözlet. — Ének; — Arezzoi Guido. - Orgona. — Néhány régi magyar ének. — Ismeretesb latin énekeink szerzői. — Szentségszolgáltatás megyei szerkönyvek szerint. — Keresztség, — bünoldozás; - egyházi tilalom 8 kiközösítés. — Oltári szentség. — Házasság akadályai. — Körmenet, — búcsújárat. — Temetés helye egyházak körül és családi sírból tokban- — Magyar halotti beszéd.

A római időben honunkban úgy mint nyugati Európában a városin kívül más község alig létezett. Falusi községeket a nyugatrómai világ nem ismert; meghódított tartományaiban más mint városi községeket — municipia — nem alkotott. A keresztény korszakban a hívek a város és majorból *egy* helyre gyűltek, hol a vallás áldásai- s jótéteményeiben együtt részesültek.

De a germán és szláv népek teleped esc s különösen az előbbiek honalapitásai s a földnek a vitézek közötti felosztása a régi viszonyokat nagyon megváltoztatá. Az egyes *allodiumok* földjutalékok független urai és ezeknek hűbéresei (feudarii) egyenkint elszéledtek a magok birtokaira, hol fallal, árokkal erősített házakat — hegyi várakat, kastélyokat, palotákat, nálunk szabad udvarhelyeket — építőnek, körötte vagy a várhegy alján a földmivelö rabszolgák, későbbi jobbágyok, parasztok

tanyái, sárból s vesszőből roszul összevert kalibák, emeltettek · ezeket az'án falvaknak nevezte a magyar.

Midőn a vár ura megkeresfctelkedett, keresztény papot tarta, ki a várban felszerelt kis kápolnában, mint várkáplán (capéllanus), mind a vári mind a falusi népnek a lelkészi szolgálatot megtevé; utóbb más papot fogada a várur, vagy az elsőt maga asztalétól elválasztó, ki alant, a falusi nép — *plebs* — közt ellátást és lakot nyerve, a föld urának plebánusa azaz néppapja lőn. A község egyházi nyelven plebes, plébánia, keresztelő egyház (eeclesia baptismalis) névvel jelöltetett, mint Theodulph orleansi püspök zsinatában már olvasható 1) · Városokban székelt a püspök, kinek számos papjai, egyes egyházakra felosztva, végezék a lelkész hivatalát. Már a VIII. században rendelék az *aleman* zsinatok, miszerint püspökségek kis városok- és váracsokban ne állíttassanak, ily helyekre csak *áldozárokat* küldjön a főpap 2).

A kereszt hirdetői magyar hazánkba érkezve, számos városi és még számosb vári vagyis váraljai és falusi községet találtak, hol a szükség, és a papság számához képest plébániákat alkottak. Sz. István II. 34. 'tezikke rendeli „tiz falu építsen egy templomot, melyet két jobbágy- s telekkel, egy lóval hat ökörrel, két tehénnel s 34 birkával kell ellátnia; a ruhákat a király adja könyveket pedig és papot a püspök.[u] A templomot emelni akaró four előbb a püspöknek jelenté be szándékát, ki ünnepélyesen a hely színére menvén, ha az egyház fentartására szükséges alapról biztosíttatott, a nép láttára a felépülendő templom helyére keresztet tűzött[3]). Nálunk is ez. Gellértet megyéjebeli mintegy száz birtokos úr kérve

[1]) Thomasein I. 534. 1.

[2]) Alemannicae Eccl. veterifl Canones collecti jnssu Karoli regis Franc. Goldastnál II, 136.1.

[3]) Nagy *Károly* Capitulareja szeúnt: Thomassin I. 534.1.

kóré, jelölne ki templomok számára helyeket, ő maga pedig megyéje látogatására indult „ut consecraret eorum cymiteria qui erant ecclesias constructuri 1) . Szent László I. 5. 6. 7. 8. tczikkeiben a templomoknak a szükséges alappali ellátása s a megrongáltak helyreállítása elrendeltetik, az 1112. évi zsinat pedig azt rendeli, hogy minden egyháznak közelben legyen községe; s a templom fel sem szenteltessék, míg nincs kellően ellátva [2]). — E rendeletet tartá szem előtt Martyrius esztergomi érsek, midőn 1156. évben Eusidin őt az általa épített barsmegyei bratkai templom felszentelésére meghívta. Az érsek mindenek előtt azt kérdezte, „quod quid Ecclesiae praedictae disponeretur.[u] S csak miután e részben kellően meg lőn nyugtatva, szentelte azt fel János nyitrai s egy Ulkő nevű püspök, Bél nádor s több kanonok s föur jelenlétében[3]). — 1218-ban *Jakab* nyitrai főesperes és esztergomi kanonok Apponyban tartott gyűlésen az *elefánti plébánia alapításáról* tanúskodik[4]). 1231-ben Gugh ispán fiai, *Péter* mester fehérvári prépost 8 kir. alkorlátnok, Kozma és János beegyeztével Dymben szent Miklós tiszteletére kápolnát alapított, alapítványul egy ekényi földet nyolcz ökörrel, két szolgával s gyermekeikkel; öt tehént, 39 juhot, két kecskét, sörtést, egy kanczát s két csikót adott A termés a vetőmag kiszámítása után, a pap és kápolna közt felosztatik. A szolgák fát hordanak, aratnak, a pap számára sört főznek. Széna meg szalmából két rész az egyházé, harmadik a papé. Az écsi szőlő a papot illeti egészen. Méhekből gyertya kerüljön ki; a szolgák méhsört készítnek búcsúra szegények számára [5]). 1445-ben Zsigrai János Zsigrán

1) Batthyányi Ger. Scripta et Acta 328· 1·
2) 16. 17. fej. Péterffy Cone. I. 57. 1.
3) Fejér Cod. dipl. II. 138- 1.
4) U. o. III. I. 267. 1.
5) U. o. VII. I. 226.1.

Mátyás szepesi prépost engedelmével templomot építvén, azt egy zsigrai malom, kilencz hold föld, s egy réttel ellátta [1]. — 1277-ben *László* prépost végrendeletileg a gyerki lelkésznek egy malmot hagya oly kikötéssel, hogy a káptalan mint ezentúl egész Gyerknek birtokosa, gyakorolja a kegyúri jogot[2]). Szent Márton plébánosa Thuróczban Danch mestertől nyert telkeket 1315-ben[3]). Kanizsai János érsek alatt— 1390. év táján — csupán a pozsonyi kerületben -már következő plébániák léteztek: „Tewna, szent Márton, szent Lőrincz, szent Mihály (Pozsony városban), szent György Somorjában, Pudmuricz, Hosszufalu, Zewh, Nagyszombat, Újváros, Mogordorf, Rustna, Spácza, Grema, Dombó, Badench, Wodorad, Nádasd, Pajka, Cziffer, Zemch, Beel (Magyarbél), Losinch, Hajhajch, Prachan, Rechesdorf, Bozin, Limpach, Sunberg, Modor, Sanbawich, Wischach, Ottontal, Wozna, Franchosdorf, Lewstorf, Fejéregyház, Liechendorf, Stomfa, Grenaw, Nuszdorf, német- s tót, Krompa felső, középső, Watisdorf, Saczan, Kápolna, Selendorf, Ronzonthal, Zele, szent Mihály, Giwil, Páldi, Sárfew, Zawar, Szentkereszt, Máj tény, Surde, Machid, Galántha, Takson, Kürth, Gelye, Pathon, Szerdahely, Magyar, Paka, Beke, Chakan, Karcba, Várkony, Somoija, Guthor, Pruk, Lipoldfalva, Vajka, Eberhard, Szentendre, Jóka, Wzur, Zechanderyaswr, szent György, Gomba, Misér, Lég stb. Ezen helységek papjai és Lőrincz pozsonyi prépost ellen Márton esztergomi alőrkanonok a szent olajok miatt vádat emelvén, Pensauro esztergomi helynök előtt, ez akép intézkedett, hogy a nevezett plébánosok, eddigi szokás szerint, a pozsonyi szent Márton plébánosától vegyék a szent olajokat, ez pedig Esztergomból. A plébánosok az esztergomi egyház szokása szerint, ezek fejében

[1]) U. o. XI. 409.1.
[2]) U. o. V. II. 410-1.
[3]) Regestrum de Thurócz. Engelnél Monum. 90. 1.

40 araszt hosszú gyertyát s négy fillért adnak neki, melynek felét Esztergomba tartozik küldeni, az egyház kivilágítására, másik fele Pozsonyban marad [f]). — Bajmóczi Noffry Lénárd, *János, Bardo, Jakab* kamaragrófok és szakolczai kapitányok, berzeni s nádaséri jobbágyaik számára 1437-ben plébániát alapitnak, a bajmóczi plébánosnak pedig emiatt kárpótlást adnak 1) .

A plébánosokról is intéztézkednek zsinataink. Szerzetesek a megyés főpap engedelmc nélkül lelkészállomást el nem fogadhattak [3]). A plébános magát áldozárul felszenteltetni, fedhetlen magaviseleté által a híveknek jó példát adni tartozott, emiatt s hivatala iránti tiszteletből népe öt *tisztdetes* vagy *tisztelendő atyának^)* ezimezte. Valamint az ő templomában tudta s engedelme nélkül idegen pap vagy szerzetes nem misézhetett [5]), úgy hívei sem járhattak más plébániára[6]). A plébániák szabatosan kimérettek és halálozás általi megürülés esetére a szomszéd lelkész el nem foglalhatta s egyébkint is javait csonkítani tiltva volt [7]). Kik az elhalt papok vagyonára szállnak, az egyház közösségéből ki záratnak. Plébánost csak ideiglen alkalmazni, vagy megerősítés végett fel nem terjeszteni, vagy ily módon javadalmat elfogadni, vagy pénzen vásárolni, elbocsátás nélkül megyéről megyére, plébániáról plébániára vándorolni vagy elfogadni tiltatott. Valamely pap tilalom alatti helyen vagy kiközösített előtt misét mond, vagy ilyeneket felavatott czimterembe eltemet, a szabályellenességen kívül kiközösíttetik, főesperese által fogva a főpaphoz

[1]) Fejér Cod- dipl. X. Vili. 313. 1.
2) U- o. X. VII. 910.1.
[3]) 1279. budai zsinat 65 fej· Péterffy Cone. I. 125. 1.
[4]) „Reverendus, okiratokban *Honorabilis"*
[5]) Már nagy *Károly* capitulárjai szerint Thomassin I. 301.1-
[6]) 1092: 19· tczikk Péterffy f. h. 27· 1.
[7]) 1493-ki esztergomi zsinat- U· o· 23. 1-

vitetik s örök börtönre vettetik. Nagyobb bűn esetben papi jellemétől megfosztva világi törvénynek szolgáltatik át [1]).

A plébánosok közt rangkülönbség is vala: oly templomok lelkészei, melyekben keresztkiit nem tartatott, *plébánosok,* keresztkutas egyházaké pedig *plebani parochiales* nevet viseltek s ezek némely helyeken föáldozároknak — archipresbyteri — *dékánok, meg espereseknek* — mai értelemben — hivattak [2]). Ilyen parochialis plébános volt például a sárosi lelkész 1293. táján[3]). A keresztkutak szaporodásával ezen különbség a plébánosok közt megszűnt, azonban a dékán vagy esperes, föáldozár rangja annyiból megmaradt, hogy a püspök rendeletéből egyes kerületek plébánosai ilyent magok közül választottak s így elrendezett kerületet — capitulumot — képeztek[4]). A dékán tiszte vala, a lelkészek felett a püspök helyett őrködni, ezt mindenről tudósítani; tartozott tudni minden egyházi s megyei kánonokat, hogy a maga tiszttársainak tanácsot vagy oktatást adhasson[5]). — Néhány ily esperesi vagy dékáni kerület *fbesperességet* alkotott, melynek főnöke a plébánosokat hivatalaikba be vagy kiígtatá, látogatásokat tartott, s ezen alkalommal a plébánosoktól főesperesi székdijat von[6]); az egyházi rendbe lépni akarókat látogatása közben félj egy ezé s a püspöknek feljelenté [7]). Püspöknek, főesperesnek,

1) 1309-ki udvardi zsinat- Fejér Cod. dipl. VIII. I. 326. 1.

2) V. ö. Batthyányi Leg- Ecet I. 485- 1- e- jegyz.

3) Fejér Cod. dipl. XL 417.1. .

4) Thomassini I. 848- 1·

5) Thomassin id. h. — 1515· veszprémi zsinat Péterffy L 250. 1. (Már az 1114-ki zsinat rendeli: „omnes Archidiaconi Breviárium Canonum habeant“, az 1279- budai zsinat 38* czikke pedig megkívánja, hogy az esperesek három évig jogot tanuljanak. Péterffy u. o. 62. 115. 1- — Xn.)

6) IX. *Gergely* levele Jakab prenestei püspök- s pápai követhez 1233-ból. Fejér Cod. dipl. III. II. 337.1* - E székdijat az 1498: 53. tczikk a főesperesek visszaélése folytán szabályozza, azt egy vagy fél forintra szabván.

7) 1494-ki nyitrai zsinat 31· czikke. Péterffy f. h- 293.1. t

káptalannak a plébánia javait elrontani s a lelkész jövedelmét kevesbíteni tilos volt, noha ez hosszas gyakorlatban vala. IX. Gergely pápának Jakab követéhez 1233-ban irt levele a magyar plébániákról megjegyezi, hogy foesperesi szék díjon kívül a püspök vévé a tized három negyedét, a negyedikből csak egy részt kapott a plébános; legtöbb járt belőle azon papnak, kit a püspök a plébános házába önkényesen küldött 1) · Az egri megyei lelkészek — rectores et vicarii perpetui ecclesiarum —hasonló panaszt emeltek IV Incze előtt 1245, miképp a püspök, káptalan s a föesperesek minden egyházi jövedelmeket lefoglalva nekik csak igen csekély részt engednek; őket azonfelül sokféle követelésekkel zaklatják. A pápa barátságos kiegyezkedést ajánlott, különben három hónap lefolytával, a közjog szabályai szerint a tized egy negyedét fogja a lelkészeknek, másik negyedét pedig a templom javítására, gyertya s egyéb szükségek beszerzésére odaítélni 2). Az 1498: 50. tczikk meghagyja a főpapoknak, hogy a lelkészeknek a köteles tizednegyedet adják meg. Az 1279-iki budai zsinat 14. czikke meghagyja a főpapoknak, hogy visitatiók alkalmával a lelkészeket költséges szállásolással ne terheljék [3]), az 1504: 12. tczikk pedig az úgynevezett charitatiuum subsidiumot, melylyel a lelkészek eddig annyira sanyargattattak, hogy ezek néha a kelyheket is kénytelenek lettek volna elvesztegetni, egy-egy főpap javára csak egyszer engedi meg, az 1500: 36. tczikk pedig megtiltja a plébánosok elfoglaltatását a püspöki tized beszedésével.

A kivételes — exempta — plébániák leginkább IV. Béla korában keletkeztek, midőn eféle zaklatások legsűrűbben űzettek, ekkor némelyek csak a főesperestöl akartak menekülni,

[1]) Fejér Cod. dipt III. II. 837.1.
2) U. o. IV. I. 372.1.
[3]) Péterffy f. h. 109-1.

a egyenesen a püspök alá tartoztak[1]), mások, különösen az új gyarmatok — Selmecz, Lipcse, Liptó, Korpona stb. — lelkészei közvetlenül az esztergomi érsek hatósága alá helyeztettek.

A plébániai templomban vasár- s ünnepeken azoknak is megkellett jelenniök, kik váraik- s egyéb lakhelyeiken kápolna vagy *imaházzal* — capella, oratórium — bírtak. Ezekben imádkozni, amazokban a vásárnap kivételével misézni is lehetett[2]). Ily kápolnák az udvari vagy kápolnai — capellanus — pap eltartására javakkal voltak ellátva s idő folytán a nép szaporodásával, mint láttuk, plébániákká lettek. Arnolf érsek ilyen kápolnát ajándékozott valahol a dunapartokon Valdó freysingi püspöknek 891-ben[3]), hol a kápolnával egyszersmind a községet vagy faluhelyet értette szintúgy, mint szent István 1019-ki oklevelében a zalavári szent Adorján, meg sz. György és LÖrincz kápolnákat adá át azon joggal, hogy a nevezett kápolnák kerületében idővel más kápolnákat is, de a fonebbiek-, tői függésben, alapíthasson [4]). Később is a hivek sokasága s az anyaogyháztóli távolsága határozta meg nemcsak kápolnák hanem *plébániák* sőt *monostorok* alapítását is [5]). *Állandó káplánság* (vicarius perpetuus) csak a püspök engedelmével létesülhetett, így 1345-ben Miklós, Pál és Gergely puksai nemesek Miklós egri püspöktől engedelmet nyertek hogy az általok építendő kápolnában misézni, imádkozni és a szentségeket szolgáltatni lehessen, de papja a salamoni plébános alá tar-

[1]) Úgy 1262-ben a sárosi sz. Jakab egyháza a főesperes hatósága alól kivétetett, székdjat nem adott s mindenben a püspök alá helyeztetett. Fejér Cod. dipl. IV. III. 95.1.

[2]) Thomassin I. 535.1.

3) Fejér Cod. dipl. VII. V. 30. 1.

4) U. o. I. 305.1.

[5]) Például 1340-ben Porényi Miklós, mivel Szentkereszt egy napi járásra (ad unam diétám) távol van minden egyháztól s azért ötszász telkének lakosai s a köröskörül lakó ezer hűbéres, az Isten igéjét ritkán

tozzék[1]). Ily káplánság alapítását azonban a plébánosok miután többnyire jogaik s jövedelmeik csonkításával járt, többnyire ellenezték; *így* például 1401-ben, Péter bajmóczi plébános, Ilosvai György s neje Ilona, Bajmócz kegyurainál egyik fiókegyháza Német-Prónára küldött örökös káplán ellen tiltakozott[2]). 1401-ben a káliéi nemesek, mivel a semjéni roskadozó templomot s papját mellőzve, birtokukban, mely amannak fiókja, volt megintés daczára káplánt tartottak, kiközösíttettek 1) . 1049-ben ilméri Fodor László nyitrai várkapitány a káptalan előtt János ilméri plébánosnak hét kanczát s Kis-Ilméren egy szőlőt hagyományozott oly feltét alatt, hogy a bold. Szűz tiszteletére mondandó misére káplánt vagyis áldozárt tartson[4]). Ez azonban a plébános házi káplánja vagyis segédpapja volt, milyeneket minden népesb községben találunk. Segédpapot maga a plébános nevelt és szenteltetett fel magának, vagy püspöktől vön, vagy fogadott. Némely helyeken a község választá[5]). A Kanizsai János érsek által 139G-ban alapított Esztergom vári Boldogasszony-kápolnában, a plébánoson (rector vei magister capellae) kívül négy káplán volt; minden vasárnap, kedd és pénteken együtt kellett énekelniök s az egyház rende szerint misézniök [c]). Nagyobb egyházakban az egyes családok által alapított oltárok külön papokra voltak bízva, kik oltár-

hallhatják, s mivel ezenfelül köztük sok orosz-, ruthen-, szakadár lakik, szent ferenczi kolostort emelt benne 12 szerzetes számára. U. o· VIII. IV. 445.1.

1) U. o. IX. I. 308.1.

2) U. o. X. IV. 81.1.

3) U. o. X. V. 555. 1.

4) U. o. X. IV. 795. 1.

5) Például Kassa város, nagy Lajos oklevele szerint, 1347-ből: „Item habeant liberam electionem Plebani cum eorum ecclesia vacaverit, nec Plébános vicarios constituat eis invitis.“ U. o. IX. I. 466.1.

6) U. o. X. II. 363. 1.

főnök — altarista, rector altaris — név alatt ismeretesek. Chupor Pál körösi főispán 1409-ben a garichi [1]) Forgách Péter nyitrai főispán az elefánti[2]) pálosoknál alapítottak oltárokat, de ezeket a pálosok szolgálták: de a Váczi Anna által a nagyszombati szent Miklós egyházban alapított oltár 1439-ben[3]) külön papra volt bízva. Eféle oltárokról több emlék maradt fen. 1419-ben a pozsonyi szent Lőrincz templomban Frank Margit és barátnéja Katalin egy négy énekes kíséretében mondandó kora reggeli misét alapítottak, mire két aranyos mise ruhát, öt ezüst márkás szentségtartót, egy misekönyvet, megaranyozott ezüst kelyhet, 24 aranyforintot stb. adományoztak[4]). Szent György városban a Szentgyörgyi grófok négy káplánt tartottak, kiknek elseje plébános volt, mindeniknek saját háza, kertje, szőleje s egyéb jövedelme vala; azonfelül hét káplánt más világi urak alapítottak. Ezek egyike, Pachsvell Kristóf, a szent Hedvig oltárfőnöke, kinek 1514—1518. évekre tett jegyzetei után mondjuk ezeket, azt irta: „Eramus tunc tempons undecim et omnes satis habebant“ [5]).

Plébánia alkotása templomot feltételezett, melynek közelében papiak építtetett. A sz. István által emelt templomok, mint a pannonhalmi, veszprémi, győri, németóvári stb. részben máig fenvannak. Fejedelmi ősének, Árpádnak tisztes emlékére sírja felett az Ó-Budai határban, a boldogságos szűz tiszteletére Fehérnek nevezett templomot épített) [7]) . Ezen őskorban

1) U. o. X. IV. 790.1.

2) U. o. X. V. 647. L

3) U. o. XI. 358.1.

4) U. o. X. VI. 246.1.

5) Protocoll. Paroch. 8. Georgii ex Archivo Cameratico depromptum. Kézirat.

[6]) Névtelen 52 fej.

7) E templomra vonatkoznak, ifj. gr. Nádasdy és Thaly: Az óbudai Fehéregyház, mint Árpád temetkezési helye Pesti Napló I860. 164—166. sz. — If. Réső Ensel: Árpád sírja, az általa kiadott Helynevek ma-

épült egyházak többnyire jámbor királyok, püspökök s főurak emlékei. Π. Endrétől egy régi versezet mondja:

„Er bawet kirchen und gottes hewser
Vnd sandte noch gueten werckleuten auss
Auf aller behendigkeit zu der Standén
Die bawen vnd andere kunst konden [1])

Leánya — szent Erzsébet holta után, hiv kísérői Farkas és Dávid hazatérve 1244-ben IV. Béla engedőimével egyházat emelének Erzsébet tiszteletére [2]).

A lefolyt őskor ezen mohos tanúi sorában tündöklik a pozsonyi szent Márton s a ferencziek templom kápolnája, kun László müve 1272-ből; a *klárai apáczák* monostora s egyháza; a csasztai Vöröskő alatt, *Nagyszombatban* szent Miklósé, hihetőleg nagy Lajostól, a klárissáké és a gyámházi; *Nyürában* a Nyitra *vári* szent Emmeramé; a *darázsi,* a *szakolczai* 1104-bői, *Barsban* a garamparti szent Benedeki I. Gejzától, az újbányái; *Körmöczön* a vári szent Kataliné, Hontban a *selmeczi, bakabányai* Róbert Károly korából, Zólyomban a *beszterczei, breznobányai;* Trencsénben a vágbeszterczei, Árvában a vári kápolna, Gömörben a *csetneki* most evang. imaház, a *losonczi,* Pestmegyében a *budavári* egyházak, *sillyi; ruszti*, Mária királynétól, *fraknói* Gilet Miklóstól, *lébenyi* Mosonyban, *fehérvári,* solyi Veszprémben (reform), *török-koppáni; pécsi;* zágrábi. Abaujban *kassai* nagy *Lajos* korából, anyja Erzsébet müve, *rudobányai* Borsodban, *török-becsei* Torontálban stb. Nagy Lajostól van az *ácheni* Mária kápolna 1370-ből [3]) és a *mária-*

gyarázója I. 92.1. — Knauz N. a ez. Máriáról nevezett Fehéregyház. M. Sion I. 739. 1. — *Kn, ′*

[1]) Vita S. Elisabeth. Menckennél II. 2035.1.

[2]) Fejér Cod. dipl. IV. L 339- 1.

[3]) Hormayr IV. 302.1. (Boltizár Ágoston: Aacheni magyar kápolna. Magy. Encyclopaedia Pest 1859. I· 12.1. — *Kn.)*

czeUi szép egyház, melyet a törökök elleni győzelmének hálás emlékéül emelt vala, nemkülönben mint a *rnáriavölgyit* Pozsonyban és *nostrait* Hont vármegyében. — Az *écsait* Pestben, a Zsigmond alatt bevándorolt Brankovich szerbjei müvének mondják!). — Római mü a *pécsi* székegyház, melyet római castellumból átalakítottak 1) .

És mennyi hever szomorú romokban azon dicső épületekből, melyeket Isten szentjeinek tiszteletére raktak őseink és melyeknek már alig találjuk nyomait! Például Jób érsek esztergomvári basilikája III. Béla alatt, telegdi Csanád érsek új épülete ugyanott. Ezen érsek 1320. táján a székegyházi szentélyt, mely Csák Máté zendülése alatt alapjáig elromlott, faragott s művészileg vésett kövekből újra felemelé s ki ékesitteté, képes üvegtáblákkal csinositá, s drága ékszerekkel ellátta [3]). E korszak vége felé Esztergomban Bakacs Tamás érsek 1507-ben emelt kápolnát, mely a török korszakban is folyvást használtatott s most az új basilica egyik oldalkápolnáját képezi 1) .

A plébános hivatala: a lelkészet, magában foglalta az *istentisztelet* végezését, melynek egyik lényeges része a keresztény népoktatás, és a szentségek kiszolgáltatása.

Jóllehet imádkozni s Istent szolgálni mindenkor s mindenütt lehet és kell is; a keresztény istentisztelet mindazáltal

[1]) Ma az egykoron óhitüek, aztán katholikusok, meg evangélikusok, sőt egy ideig mozlimek által használt egyházat a reformátusok bírják. Gaertner, Klenze, Wiebeking bajor építészek, kikkel Tessedik Ferencz ur e templom rajzát közié, legfölebb XI. századi ó német műnek állítják.

[2]) Erdélyben is több római mti van. V. ö. Magy. tudós Társ· Évkönyvei Π. 118. 1.

[3]) Caspar Velius hélium. Pannon, edit. Kollár 10· 1. jegyzetben.

[4]) Legujabben leírta Szántófy Antal: A Bakacskápolna Sión hegyén Esztergomban M. Sion V. 426.1. — Ka.

bizonyos helyek és napokhoz különösen kötve s rendelve van. Helye az egyház, ideje a vasárnap és más nevezetes történetek vagy szent ok emlékezetére egyházilag kitűzött üdvnapok, vagy is mint őseink e szavat Összevonták ünnepek. — *Vasárnap,* a keresztény szabbath és Krisztus feltámadásának örökös, évente ötvenkétezer megülendő emléknapja, Űrnapjának is neveztetve, a kereszténységgel kezdődött Az ősi vegyes egyházi s világi magyar tör vény hozás vasárnapon minden munkát eltilt; valaki azon nap marhával dolgoznék, szent István végzése szerint, elveszte szereit, marháját, melyből a község megvendégeltetett, e czélra lovát, ha avval dolgozott, ökörrel kellett megváltania; e napon mindnyáján, kicsinyek és nagyok, férfiak és nők egyházba tartoztak menni, a tüzőrzöket kivéve. E rendelet áthágói verés és haj nyírással bűnhődtek Szent László I. 11. tczikke is testi büntetés terhe alatt parancsolja ezt, kivéve ha távolság miatt valamennyien meg nem jelenhetnek, ekkor közösen egyet tartoztak elküldeni oda, ki három kenyeret s gyertyát tartozott áldozni, a 12. tczikk pedig vasár- és nagyobb ünnepeken a vadászatot egy ló vesztességgel bünteti. Es mivel a *vásárok* ideje (a római korszakban a mezei lakosok adásvevése miatt minden kilenczedik napra kitűzve innen: nundinae) az újon keresztelt népeknél többnyire az istentisztelet helyén s napján, t. i. rendesen vasárnapon szokott tartatni, szent László ezt I. lő. és 16. tczikke által megszüntetni iparkodik. Kálmán király is Π. 13. tczikkében űzőbe vévé az ünnepi vásárkodást, úgyszintén az 1464: 25. tczikk; 14. czikkében pedig Kálmán király az ünnepek megsértőire, ha szabad emberek háromnapi bűnbánatot, ha szolga hétszeres verést rendelt. Ha a *zsidó* ünnepeken dolgo-

[1]) Labbe IX. 1540. 1.
[2]) Sz. István Π. 6. 7. tczikke.

zott, nehogy a keresztények megbotránkozzanak sz. László I. 26. tczikke szerint, műszereit vesztendi el.

A hazánkban ezen korszak folytán dívott ünnepek sorát hét, különböző időszakban szerkesztett emlékből lehet összeállítani, t i. az 1092-ki szabolcsi zsinat 38-ik czikkéből, a XII. századi pozsonyi misekönyv naptárából, az 1466. táján irt *tatrosi* másolat naptárából, azután az 1493. *esztergomi,* 1494. *nyitrai* és az 1515. *veszprémi* zsinat kánonai végre egy 1511-ben nyomatott *zágrábi* misekönyv naptárából. Ezek szerint az ünnepek sora következő: *Január hóban* ünnepeltetett Urunk körülmetéltetése, vizkereszt, Antal szerzetes (csak a zágrábi misekönyvben), Fábián és Sebestyén (Pozsonyi, tatrosi, nyitraiban), Agnes szűz (Pozsonyi és *tatrosi),* Vincze (Zágrábi), Pál megfordulása; *februárban;* Szűz Mária tisztulása, (Gyertyaszentelő) Balás (Tatrosi, zágrábi), Ágatha (Pozsonyi, tatrosi, zágrábi), Scholastics, Bálint (Mindkettő csak a tatrosiban), Péter széke (cathedra) (Pozsonyi, tatrosi, zágrábi), Mátyás apostol; *márcziusban:* Gergely pápa, József (Esztergomi), Benedek (Tatrosi és zágrábi), Mária hirdetése (Gyümölcsoltó b. a.) (Pozsonyiban is vagyon de nem ünnep. *Margit* életiratában: „dymelcoltó bódog azzon"); *April havában:* Ambrus (Tatrosi, veszprémi, zágrábi), Adalbert (Pozsonyi, tatrosi, esztergomi, zágrábi), György, Márk (Szabolcsi, pozsonyiban nincs); *Május hóban:* Fülöp s Jakab (Pozsonyiban nincs), Szent kereszt feltalált.; olajban főtt János (Tatrosi, nyitrai, zágrábi), Mihály jelenése (Tatrosi, nyitrai, zágrábi), Hilona azzon (Tatrosi), Orbán pápa, Ágoston püspök (Tatrosiban csak, mindkettő); *Junius hóban*: Primus és Felicián (Zágrábi naptárban), Barnabás (Zágrábi, és tatrosi), Antal tiz ezer vitéz (Tatrosi, zágrábi), Vid, Modest és Crescentia meg Gerváz és Protáz (Zágrábi), kér. sz. János, János és Pál (Tatrosi, zágrábi), László király, Péter s Pál, Pál megemlékezése (Pozsonyi, tatrosi, zágrábi); *Július hó-*

ban: Mária látogatása (Sarlós b. a.) (Szabolcsiban s pozsonyiban nincs), Benedek (Zágrábi), Margit (Szabolcsiban nincs), az apostolok eloszlása (Tatrosi, zágrábi), Zoerard s Benedek (Nyitrai, zágrábi), Elek (Zágrábi), Mária Magdolna asszony (Szabolcsiban nincs), Jakab apostol (Pozsonyiban nincs), Apollinar (Zágrábi), László halála (Tatrosi, zágrábi), Anna (Szabolcsi, pozsonyi, tatrosiban nincs); *Augusztusban·* vas. sz. Péter, havi boldog asszony (Mind csak tatrosi, zágrábi), Domonkos, Ozwald király (Tatrosi), Ur színváltozása (Szabolcsi, pozsonyi, tatrosiban nincs), Lörincz (Pozsonyiban nincs), Nagy b. aszszony, István király halála, Bertalan apostol, Ágoston püspök (Tatrosi, veszprémi, zágrábi), János fej vétele (Tatrosi, zágrábi); *Szeptember hóban:* Egyed (Pozsonyi, tatrosi), Imre halála (Tatrosi, zágrábi), Mária születése (Kisasszony napja) szentkereszt felmagasztaltatása (Pozsonyiban nincs), Máté (Pozsonyiban nincs), Kczma s Demjén (Tatrosi, zágrábi), Emmeram (Nyitrai), Gellért (Szabolcsi és zágrábi), Mihály foangyal, Jeromos (Veszprémi, zágrábi); *Október hóban:* Ferencz (Zágrábi), Lukács (Szabolcsiban nincs), tizenegyezer szűz (Tatrosi), Dénes, Rusticus, Eleuther (Zágrábi), Simon s Juda, Demeter (Zágrábi); *November hóban:* Mindszent (Pozsonyiban nincs), halottak emlékezete {ssak a pozsonyiban), Imre herczeg (Pozsonyi, veszprémiben nincs), Márton püspök, Briccius (csak tatrosiban), Erzsébet (Szabolcsi, pozsonyiban nincs), Cziczelle (Tatrosi, zágrábi), Boldogasszony avatása (csak a pozsonyiban), Kelemen (Tatrosi, zágrábi), Katalin szűz (Pozsonyiban nincs), András (Tatrosi); *Deczember hóban:* Borbála szűz (Tatrosi), Miklós, Boldogasszony fogantatása (Szabolcsi, pozsonyi, tatrosiban nincs), Lucza szűz (Tatrosi, zágrábi), Tamás (Pozsonyiban nincs), Urnák születése, István (Tatrosi, nyitrai, veszprémi, zágrábi), János apostol (Szabolcsi, pozsonyiban nincs), Aprószentek (Szabolcsi, pozsonyiban nincs), Silvester (Tatrosi, zágrábi).

Figyelemre méltó a zágrábi naptár azon rovata, mely ezerint vannak ünnepek *„per totum solemnes"* és csupán *„solemnes"*. Utóbbiakat csak az egyház tartja, a nép pedig, miután istentiszteletben jelen volt, dolgára mehet. Per totum solemnes: Uj év, Vizkereszt, Pál fordulása, M. tisztulása, Péter széke, Mátyás, Gergely, Mária, Ambrus, György, Márk, Iván, László, Péter Pál, Mária látogatása, Magdolna, Jakab, Havi b. a., Színváltozás, Lörincz, Menybevétel, István, Bertalan, Ágoston, Kisasszony, keresztfelmagasztalás, Máté, Mihály, Jeromos, Lukács, Simon, Mindszent, Imre, Márton, Erzsébet, Katalin, Endre, Miklós, Mária fogantatása, Tamás, Karácsony, István, János és apró szentek napja.

Ezekhez járulnak a mozgó ünnepek —* mobilia festa — úgymint *busóét, keresztjárók, áldozó csütörtök, pünkösd,* szent *Háromság* és *Úrnapja 1)* .

Ezen napokon kívül a szabolcsi, esztergomi és nyitrai kánonok szerint minden egyháznak volt a maga *véds zenije* és *fölszenteltetésének* emléknapja, mely utóbbi az egyház *búcsúja, megújítása* (dedicatio) nevet viselt és a népnek talán *legörvendetesb ünnepe* vala. A keresztény egyház szokása nemcsak egyes szentházak, községek 8 városoknak vagy egyházmegyéknek adott védszenteket, kiknek napjai az illető községek örömünnepei lőnek, hanem országok- s államoknak is. Valamint a magyar egyház főbbje Esztergom szent Adalbert püspök napját ülé, úgy Magyarország védszen tjéül az első király a Boldogasszonyt választotta, *„dicsőséges nagy Asszonyának, Magya-*

[1]) *Farsang* — festa sarcophaga, húsevő, húshagyó, camisprivium, carneval névvel ismeretes — napjai egyházi ünnepek nem voltak, valamint a frank és spanyol népeknél divatos *bolondok* és *szamarak* ünnepei sem honosolhattak meg a komoly s vallásos magyarnál. Michl az ő egyháztörténetében közli a frivol éneket, mely karácsony vagy vizkereszt táján a szamáron ülő leány körül eldanoltatott a bohócz tömeg által.. Michl Π. 230.1.

rok Védanyjának" nevezé [1]), hasonlón IV. Béla 1259. [2]), Robert Károly 1322. [3]), Nagy Lajos 1368.[4]), meg az 1486. 6. §. 13. tczikk is. Hazánk a Boldogasszony örökének tartatott, mert szent István azt neki halála óráján fölajánld [5]); III. *Endre* megesküdött, hogy „a magyar hazát, mint Boldogasszony birtokát", minden ellenségtől megóvja Az év első és nyolczadik hónapját (januárt és augusztust) a jámbor magyar ivadék ezen védanyától *boldogasszony* és *kisasszony* havának nevezé] utóbbi hónap 15-kén tartatott Máriának menybe vétele vagyis *Nagy Boldogasszony* napja és ez volt eleinte a magyarok *nemzeti ünnepe*. Első királyunk Székesfehérvárott szokta megülni, hová évente királyukkal a magyar főpapok s főurak is összegyűltek. Dy alkalommal történt *Géllért* apátnak bemutatása is, ki Konrád fehérvári prépostot tolmácsul használva ezen igékről: „Mulier amicta sole" szónokolt a magyar rendekhez [7]). Szent István és Gellért ájtatossága, melylyel a Boldogasszony iránt viseltettek, volt eredete azon szokásnak, mely szerint a *szombat* nap sz. Mária különös tiszteletére szentelteték; a marosvárosi szent György egyházban egy Mária oltárt emeltetett a király s két öreg embert örökös virrasztásul rendelt melléje [8]). — Már I. és II. Béla

1) „Gloriosa Domina nostra Dei para et semper virgo Maria* a veszprémvölgyi oklevélben 1025-ből. Fejér Cod. dipt I. 313. L — L. szent *Gellért* életét. Scripts et Acta s. Gerardi 365. 1.

2) „Sanctissimam eius genitricem quae regni nostri speciális exisüt domina et *patrona.*" Fejér U. o. IV. II. 487.1.

3) U. o. VIII. II. 329.1.

4) „— ad intemeratam Virg. Mariam Matrem dominam gloriosam regni nostri Coronam Advocatam et Patronam speeialem. U. o. IX. IV. 131.1.

5) Hartvik és Thuróczi Chron. 52. fej.

6) Fejér Cod. dipl. VII. II. 136.1.

7) S. Ger. Scripts et Acta 314.1.

8) U. o. 331.1.,

pénzei a „magyar védanya“ képével ékesek, mi azóta a magyar arany pénzeken rendesen előfordul [1]) .

E nemzeti ünnep nyolczadába Aug. 20-kára esett az 1082. táján szentté avatott 1) első magyar király szent István ünnepe, melyet II. *Endre* aranybullájának első czikke szerint országgyülésileg kellett megülni: „hogh ha mynketh megh nem tylth valamy nagy jeles Zevgssegeunk, vagh Betegsegeunk, mynden ezthendenkenth zentb István kyral napyan Zekesfeyer varatth tartozunk az Innepeth megh illeny. Es ha my otth nem Leheteunk, Nadrispan kethseghnekeul otth lezen eretheunk, ez my kepeunkben, minden ember dolgath megh hallgassa. A Nemessek es az Mellyknek akaratthya lezen, Zabádon oda gyeulhessen“ [2]), mely ígéretet IV. Béla megújított 1267-ben[3]).

Isten tiszteletre a híveket *harangszó* hívta. *Tancho* szentgáli szerzetes önté nyugaton az *első harangot* 1), melynek kellemes hangján nagy *Károly* annyira gyönyörködök, hogy egy mázsa ezüstöt ajándékoza a művésznek [4])· Haranglábul akkoron még csak alacsony állvány szolgált az egyház mögött, mely, idő folytával, toronynyá emelkedett.

Szent István korában a harangok használata nem újság; 1062-ben a fehérvári országgyűlésen a zendülök I. Bélától az egyházak leromboltatása mellett a harangok összezuzhatására

1) Róbert Károly alatt kér. sz. János, Nagy Lajostól pedig II. Rudolfig sz. László képe láthatók pénzeinken. Schoenvisner Not. rei. Num. 203.1. — Kn.

2) Batthyányi Leg. Eccl. 411.1.

[2]) Egy 16. századi kézirat után. Kovaehichnál Supplem. ad Vestig. Comit I. 77.1.

3) Fejér Cod. dipl. IV. III. 392.1.

4) A harangok használatára sokkal régibb adatokat hoz fel Du Cange Glossar. I. 788.1. — -Κλ.

[5]) Bumteller Allgemeine Gesch. 212. L

is követeltek engedelmet). Jámbor szokás volt, a harangot valamely szentnek nevére keresztelni, azaz vallási használatra szentöléssel fölavatni [1]) . — Ezen korszakból eredő s maiglan fenlevő harangjaink közül nevezetes a szent *Györgyvárosi* Pozsony megyében, János mester bécsi polgár müve 1400-ból[3]); aztán a *debreczeni, Péter* mester müve, melyet Vethésy Albert veszprémi püspök készíttetett, 1485-ben [4]), 1495-ből való a po*lomai* Gömörben[5]) és végre 1506-ból a nagyreöczei, szintén Gömörben[6]) stb.

Föékszere volt az egyháznak, a *Kereszt.* — Honalapító őseink gyakran találkoztak az Európai vallás e főj elével. Első szent királyunk a pápától a korona mellett keresztet is nyert, ő viszont a pécsváradi monostornak kilencz keresztet ajándékozott 1015. táján[7]). A kereszt néhutt rövid felirattal is el van látva, például a bakabányai gót egyház előcsarnokában álló kereszt körül olvashatni: „Christum non istum, sed Christum credo per istum“. — Királyi czimerkint *kéttűs keresztet* látunk IV. Bélának 1254-ki oklevelén[8]), keresztet rendel

1) Chron. Búd. 119.1.

[2]) Kellő felügyelet hiányában Németországban a harangokon gyakran nevetséges feliratok alkalmaztattak; például egy erfurtin: „Die grosse Susanna Treibt die Teufel von danna.“ stb. Michl Kirchengesch. II. 139-1.

3) Körirata: „Audi nos nam te Filius noster Michael honorans honoratin honorem S. Georgii Lucas cum Magistro Joanne Cívis Wienae comparavit me Anno 1400.“

[4]) Körirata: „Campana S. Trinitati. Beate. Virgini Marie. S. Nicolao Epo et Sanctis omnibus presens dedicata Anno Domini 1485. Per R. Albertum Vethesium Epm Veszprimiens. extitit: Magister Petrus·[8] Windisch Ungr. Magazin IV. 232.1.

[5]) Irata: „Est factum in honorem Dei omnipontentis et S. Nicolai Anno Domini 1495.“

[6]) „ Facta est campana ista in honore Dei omnipotentis et honore sancti Quirini sub anno Domini 1506.“ Windisoh Ungr* Magaz. III. 270. L

7) Fejér Cod. dipl. I. 301.1.

[8]) Egyházi Értekezések, 1823-ki foly. 1.168-1.

országczimer- illetőleg pecsétül az 1445-ki országgyűlés [1]) . Hogy egyházi testületek czimeroin, például a leleszi konvent 1448-ki pecsétjén 1), kettős kereszt van, nem oly különös, mint ha azt világi uraknál találjuk. István nádor, Erney bán fia pecsétjén sisakos fej és szárnyas vért alatt kettős kereszt függ[3]). Ajtatos emberek keresztet viseltek is, mint sz. Margitról olvassuk, „az *eleven zent kereztfát** my nd énkor on eu nála, vagy eu mellette targya vala, vgy bog nemcbak vigyázván, de meeg alván es tyztelnéye az zent *kereztfát“* [4])), 1520-ban Drágffy János tárnok Várday Ferencz püspöknek kilencz forintnyi kölcsön fejében „egy arankeresteth ky kewekwel gengekwel igen kazdagh[u] vala, zálogba adott[5]). Paksy Pál, János, Imre és Lajos, 1505. táján irt jegyzőkönyvében olvasható fohász a szent kereszthez, mit az ajtatos magyarok gyakran mondhattak el: „o dycheo kegelmes melthóságos keresth, ki menden fánál vagh nemesb: the engem megsegéz, hog ne haliach gonoz halállal“ [6]). A szent kereszt fokozott tisztelete, ősi feje-

[1]) „Item quod disponatur vnum sigillum, in quo sit *signum crucis, sicut signum regni Hunfaruaw*: et illud signum servetur in ciuitate Bűdénél. Ut querulantes habeant sub eo sigillo lit ter as quaerimoniales: et procedatur iustitia, secundum quod decet, veque coronationem regie.“ Kovacbich Sy Hoge Deer 1.103· 1·

[2]) Péterffynél látható, Cone· I. 167.1.

[3]) Batthyányi Leg. Eccl. I. 463.

[4]) Pray Vita S. Elis, ac B. Marg. 256· 1.

1) IV· Béláról is mondja 1270-ben V. István, hogy a Cháki Döme és Mihály által harezban elfogott két szerb főurtól elvett „crucem pretiosam de ligno Domini idem Dominus Bela una cum matre nostra karissima, consorte eiusdem, inspicere requisissent, ipsam crucem vidissent contineri de ligno Domini, longitudine unius pálmae et dimidiae, latitudinem valere pálmám, formaiam in auro decern marcarum, preciosis gemmis et lapidibus mirabilibus ordinátám, estimantes in valore 500 marcas, quam Bibi pro pecunia dare recusassent“, adott tehát érte IV. Béla egy birtokot. (Fejér Cod. dipl. V· I. 25.1.) — *Kn.*

[5]) Nyelvemlékek II. v. t. 30 1.

[6]) Nyelvemlékek II. v. t. 7.

delmeinktől származott és az ő buzdításaik folytán emelkedtek utczákon, utak s ösvényeken keresztek [1]) . Nem csoda tehát, ha nemcsak egyházaink, hanem a mezők-, erdők-, hegyek- s völgyek kitünőbb helyei is a keresztfa jelével ékesittettek, ml· nek nyomára már első szent királyaink korában akadunk; okleveleik, földek megjárásánál, kereszttel jelzett határfákat gyakran említenek 1) . - Az 1279-iki budai zsinat az oltárt sz. Mária képét és a keresztet, fejhajtással rendeli tisztelni[a]).

Kereszteken kivül *képek* és *szobrok,* keresztény események vagy szentek emlékei, ékesítették a templomokat *Oltárt* csupán kellő alapítvány mellett volt szabad alapítani, a 800-ki salonai zsinat s az egész egyház gyakorlata szerint[3]). *Hordható* (portatile) *oltárok* is voltak, milyeneknél egyes családok imádkozának, sőt miséztetének. Kanizsai János érsek 1398-ban megengedte Túri Miklós mester s neje Ágotának, hogy bárhol tartózkodjanak, hordható oltárukon saját vagy idegen pap által misét mondathatnak [4]). Az oltárokba szentek ereklyéi illesztettek.

Istentiszteletre egyéb egyházi ruhák és ékszerek kivántattak, ezekben leginkább a szent István alapította templomok

[1]) Galeoti tanúsága szerint: „Hungária quia in fide Christiana aHquando claudicauit, a eummis pontificibus et a regibus, in numero diuorum enumeratis, remedia quaedam habuit· Hungarorum enim principes, vt fertur, instituerunt, vt *tanctam crucem* non honorifice susciperent, poena punirentur acerrima. Veneratio enim crucis non paruum est Christianitatis documentum. Hinc est quod ad nostram quoque aetatem peruenit, vt in *plateis vicorum* Hunfaruaw, plurima conspiciatur in erectis perticis crux posita, tamquam signum receptionis ip8Íus.“ De Dietis et factis Mathiae 29. fej.

2) Például 1214-ben a leleszi konvent határjárásában. (Fejér Cod. dipl. VH. V. 206. 1.) — *Kn.*

3) 13. fej. Péterffy Cone. 1.109.1·

[4]) Batthyányi Leg. Eccl. I. 287.1.

[5]) Fejér Cod. dipt X. II. 577.1.

bővelkedtek. A pécsváradi monostornak huszonkilencz mise ruhát, 14 diakoni öltözetet (dalmatica), 18 tunicát, 60 cappát, 27 oltárteritőt, 29 kendöt, 4 széktakarót, 50 hosszú, 22 rövidebb fejér ruhát, 10 oltárszőnyeget, 1) keresztet, 7 könywánkost, 4 tömj én z öt, 6 gyertyatartót, 11 kehelyt, 4 korsót, 3 ezüsttokot, 30 stólát, meg 35 egyházi könyveket adott 1) . Minden templom fölszerelését magának tartá fon szent István. Neje Gizela és Imre fiával évenkint legalább háromszor meglátogatók az általok épített templomokat. István a falak, tornyok s oltárokat vévé szemügyre, bőkezűen kijavitá; Gizela a ruhákat vizsgálá s vászon, szőnyeg s ékszerekről gondoskodott, Imre pedig saját bársony köntöseit áldozá az oltárok szépítésére [2]). Az oltári szentség tartására a főoltár melletti szentélyfalhoz szekrény vagy csúcsos tomyocska rakatott; körülvitele végett arany és selyemből szőtt menyezet egy templomban sem hiányzott.

Régi egyházaink ékszerei s kincseiről fogalmat nyerhetünk ama kárból, melyet a veszprémi egyház, 1276. körül némely zendülök által vallott; összes kára 50,000 márkára rúgott; 60 arany márka súlyú 15 arany gyöngyös kehely, 20 ezüst kehely, 20 aranyos kereszt, három aranyos füstölő, 4 ezüst, négy aranyos és gyöngyös és 11 ezüstös miseruha, 60 csinosan hímzett dalmatica; 80 bársony függöny, 120 bíbor függöny; 70 bársony kappa, 90 bíbor aranyos szegélyű kappa; 24 görög szőnyeg; egyházi könyvei három ezer márka értékre, becsültettek. Hasonló adatok tanúskodnak 1437-ből a nagyszombati[3]), 1446-ból a sághi pre-

1) U. o. I. 301.1.

2) Chron. Budense Buda 1838. 68.1.

[3]) Nagyszombat város számkönyvében olvassuk, 1437. évre:
„Item habén wir gelöst von dem *Blatko* 2 Kelch, 2 mesgewand, 2 pücher umb 2 Gulden in Gold Wir habén gelöst dy gulden Bul vor 14 gulden. — Item wir habén gelöst czwo Bibein der Kirchen umb 3 Kuffen

montrei 1), 1490-ből a báthai egyház[2]) gazdagságáról. Szent István bőkezűségét a templomok körül utódai, s a főpapok, főurak s más ájtatos hívek is bőven utánozták [3]).

Az istentiszteletnek két fontos osztálya volt: a szent mise áldozat és a keresztény népoktatás. E czélra a hívek a plébániatemplomba gyűltek. A papság illedelmes, hosszá öltöny és karüngben tartozott jelen lenni, vagy segédkedni, vezeték a karimádkozást, a népéneket s mindezeket a legtiszteletesb komolysággal végezték[4]). A hívek közelről távolról egybeseregelve kenyeret és gyertyát tartva kezűkben, padok vagy székek nemlétében botra támaszkodtak[5]), vagy térdeltek, vagy a padolaton ültek. A plébános mint a község lelki atyja, palásttal vállain a két oldalon álló hívek sorai közt lassan ellépdelve, a templomot, magát s híveit szentelt vízzel behinté[6]). Következett a szent mise szolgáltatása, hol az imádságokat, praefatiot és cánont világos, érthető hangon kellett elmondani[7]). A szent

Wein mit der czerung LXXX. Gulden in Gold.— Item mer hab wir kauft der Kirchen 2 mostranzen 14 Gulden. Dy kirchen bleibt der Stat Das noch schuldig.“ Eredetiből. .

[!]) Lévay László és Fis! László rablásai ellen tiltakozva, panaszolja, mikép „omnia ornamenta sacerdotalia, videlicet casulas, albas, cappas purpureas et coccinias cum attinentiis eorumdem — pallasque et mappas altarium ac v ex illa XI. calceos argenteos et auratos et alia sacra clenodia praefati monasterii, ampullae et thuribulla argentea et aurata, missalia quoque et alios libos“, elraboltak. Katona Hist. Crit. XIII. 478.1.

[2]) Katona f. h. XX. 25.1. (Ily ékszerekről tanúskodó leltárakat mi is közöltünk M. Sion. I. 312. 555. 771. és II. 216.1. — Kn.)

[3]) L. például II. Lajos számkönyvét. Engelnél Monum. Ungariao 192.1.

1) A templomi ékszerekről bővebben ir Szvorényi: De vetere Ecclesiarum Hung, ornatu. Amoenitates Π. 5. 1. — *Kn.*

[4]) 1460. szepesi zsinat 37 kánona szerint: Péterffy Cone. I. 208.1.

[5]) 1092. zsinat 11. kánon. U. o. 21.1.

[6]) 1494. nyitrai zsinat 12 fej- U. o. 281.1.

[7]) A nyitrai zsinat id. h.

evangélium olvasására felált az egész gyülekezet, de alázat jeléül a botot lekellett tennie[1]). Lengyelföldön, midőn a pap „Sequentia sancti Evangelii“ szavakat mondá, a lengyel főárak s nemesek *Miecziszlao* fejdelelem 979-ki parancsára[2]) egy etemben *kardot rántának* és, a karnak n Gloria tibi Domine “ feleletére, hüvelybe visszatevék. Áldozás előtt hajdan oltárhoz vivé a nép kenyereit s gyertyáit, később ezen, a pap s egyház eltartására szánt ajándék másként pótoltatván, az egyháztól kapott gyertyákat ajánlották fel[3]). Π. *Vláezlő* 1495-ki böjtelö 1-én *négy* forintot ajánla fel[4]). Jámbor hívek az egyházak rendes terheit gyakran magok közt oszták fel vagy legalább egyik részét fedezék; szent Gellert szülei gyertyával és lámpával látták el a magok egyházát s papjait táplálék[5]). Az áldozár, midőn hívének kívánatéra misét monda, vagy imádkozék, hálából megajándékoztatott, ez a misedijak eredete [6]). Egyházi alapítók egyenesen kiköték magoknak, miszerint bizonyos meghatározott napokon az ő földi s örök üdvökről emlékezzék meg a pap, ki adományuk gyümölcseiben részesül. Ha ezt oklevelében az alapító világosan ki nem t$vé, maga az egyház rendelé meg [7]). Szent István a maga családja 8 országa üdvét ajánlja a veszprémvölgyi apáczák emlékezetébe [8]); 1135-

1) Római s más egyházak rendeletéi szerint. Batthyányi Leg. Eccl. I. 435.1.

2) Stredovszky morav. Sacra 566. 1·

3) Sz. Anzelm — a bölcseségkönyvről szerkesztett és 1513-ban több más toldalékkal bővített kézirata szerint: „micoron az offertorium ideyére iutoth volna, mindönöknec gorttat oztánac bog az oltárhoz iárnánac vele mert a misemondó pap iámbor nem akarya vala a miséth addig lan elmondani“. 224.1. Az észt, főkápt. könyvtárában.

4) Regestrum expensarum Engelnél Gesch. Ungarn-4-o L 71. 79.1.

5) Scripta et Acta S. Ger. 300.1.

6) Thomassini I. 302. III. 264.1.

7) Batthyányi Leg. Eecl. I. 706.1.

8) Fejér Cod. dipl. I. 312.1.

ben sz. István udvarbirája — comes curialis — Kujár és testvére Obonkus ispán lelkeiért gyászmisét alapittatott[x]). Marty - rias érsek 1156-ki rendelete szerint az esztergomi káptalan az általa alapított Mária oltárnál minden szombaton nagy misét tartozott mondatni, tömjénfustölő, *nagy* gyertyatartók, viaszgyertyákkal s egyéb nagyobb ünnepeknél szokásos díszszel 1) . Eberhard zágrábi püspök, midőn 1402-ben a csaszmai káptalannak házak s kertek alkotására alkalmas telkeket ajándékozz, rendelő, hogy a csaszmai karkáplánok minden szerdán szent Miklós oltárnál a szent *Miklósról* szóló misét s a következő imádságokat mondják: 1. Szent Miklósról, 2. Margit, 3· Dorottya, 4. „Deus qui inter Apostolicos sacerdotes“ püspöki elődeiért, 5. *Eberhardért* és utódaiért „Deus fidelium pastor et rector[u] - —; más napokon felváltva a püspök szülei s rokonaiért, a megye és Magyarország békéjéért misézzenek, mit szent *Miklós, Margit* s *Dorottya* közbenjárására Istentől eszközölend; a misének élőkérti emlékezetében minden hozzátartozói és jóltevőiről, a holtakéban pedig szülei s rokonai telkeiről emlékezzenek meg 3). Rozgonyi Péter püspök is a boldogasszony egyházban visszaállíttatott prépostságban, melyet ősi örökéből gazdagított, 1429-ben két misét alapított[4]). Következő, 1430. évben, pedig minden napra rendelt miséket[4]). — Hasonlón rendelkezett Kanizsai János esztergomi érsek az általa alapított kápolnában[6]), és 1503-ban Ernnszt Zsigmond pécsi püspök és Gyulai János a pécsi aranyos boldogasszony

1) U. o. II. 86.1.
2) U. o. 141.1.
3) U. o. X. IV. 174.1.
[4]) U. o. X VH. 136.1.
[5]) U. o. X VII. 274.1.
6) U. o. X II. 863. L

kápolnájára nézve [1]). Az 1515-ki veszprémi zsinat végzése szerint minden megyei prépost, apát, kanonok, főesperes, plébános, oltárfönök és káplán hetenkint vagy legalább havonként két misét a közjóért s különösen egyet a királyi Föl ség s jobbágyai javaert, másikat a közbéke s a keresztény fejedelmek egyességeért tartozott mondani[2]).

Misét csupán templomban vagy erre püspökileg rendelt szentelt helyen volt szabad mondani[3]); ha főispán vagy más föur más helyen mondandó misére kényszerité a papot, sz László I. 29. tczikke szerint ötvenöt pénzben marasztaltatott el: utazás köz? ben azonban sátor alatt lehetett misézni; de ily istentiszteletre felkészült sátort az 1114. zsinat 35. fej. szerint csak király, püspök, főispán és apát bírhatott E végre készültek az úgynevezett *capellák,* (mintegy börszekrények), melyekben az istentisztelet ékszerei őriztettek, milyent a pannonhalmi apátnak engedett tartani szent István[4]). — Az 1494. nyitrai zsinat 12. fej. szerint a pap egyedül nem misézhetett, hanem csak kispap vagy tanoncz vagy más egyébnek segédkedése mellett, a 11. fej. pedig *nüt* e szolgálattól eltilt és a szent szerek őrzésében éberséget s tisztántartásukat rendeli el 5). A népet végre, istentisztelet alatt komoly, és ajtatos magaviseletre szólítják már szent István törvényei, és a zsinatok “

1) Rector Capelle teneatur singulis diebus in altari majori hóra ad id compotente vnam *Miteam in cantu* de glorlosisima Virgine Géni trice Maria perficere concentu sex Sacerdotum; septimus autem 8acerdos, qui in Ara Missam perficiet. Hist. Episc. Quinqueeccl. IV. 612.1.

2) Péterffy I. 236. L

3) Thomassin. I. 301.1.

4) „ Ante neminem vero abbatem Capella incedat nisi ante patrem eiusdem monasterii. Fejér Cod. dipl. I. 282. 1. — (.E szavaknak azonban Batthyányi szerint (Leg. Eccl. I. 368.1· d. jegyz·) egészen más értelmük van, az t. i. hogy sz. István e szavak által az apátot „Archi-Capellanusává“ tette, kire utazás közben a szentek ereklyéi bízattak. — *Kn.)*

5) Péterfíy Cone. I. 281.1.

6) »Si qui ad Eccleaiam venientes ad audiendum Dióin um officium,

A *szentbeszéd* rendesen *nagy* miseközben, az evangélium és Credo közt, gyakran mise után vagy előtte tartatott Honunk püspökei, élükön szent Gellért, az ige hirdetésében kifáradni nem tudtak, noha a honi nyelvet valamennyien nem bírván, tolmács által kényszerültek szónokolni, mint sz. Géllértröl már fonebb láttuk. Az 1114-ki zsinat rendeli: „nagyobb egyházakban magyaráztassék az evangélium és szent levél, kisebbekben a hitvallomás és az Ur imádsága[u] (). Szent beszédek vagy homiliák gyűjteménye ritkán hiányzott a magyar plébániákon, még szerzeti egyházakban sem, miről szent Margit legendája világos bizonyságot nyújt. „Zent Margyt azzon, halgatya vala nagy kévánsággal zeretettel alkalmas ideun Istennek igijét *predicaciojt,* zent Atyáknak életeket, és egyéb zenieknek legendáyokat életeuket, és példákat, jelesseul azzonyonk *Mária* példáyt choda tételeit, kyhez ez zent zúz kyváltképpen ragazkodyk vala, azért ez zent zúz ez
felyul meg mondot *praedicácyot* halgatya vala az vas ablacon valamelly sororral, nemykoron kedeg az cabitulum házban, fráter Desideriustul, avagy egyéb fráterteul, annak utánna elmegyen vala ez zent zúz az sororokhoz az my veleu házban, és meg mongya vala nekyk az zenieknek életeuket avagy az napi evangelyomot, és inty vala euket, hog euk is azonképpen élnének “ 1) . A dömés, ferenczes, főleg benedeki és pálos szerzetesek úgyszólván született hitszónokok voltak az ő, az apáczák s mások egyházaiban. Az 1279-iki budai zsinat

et ibidem hóra solemnitatis Misearum, inter se murmurant BÍ maiores sunt, increpati cum dedecore expellantur de Eccleeia; BÍ vero minoree, et vulgaree, in atrio Ecclesiae pro tanta temeritate coram omnibus ligentur, et corripiantur flagellis.“ Sz. István II. 18. tczikke: Ide szól as 1460* szepesi zsinat 28. 29. fej. Péterffy f. h* 206—207. L

1) 2 kánonban. Péterffy f. h. 55.1.

2) Praynál f. h. 272. L

különösen meghagyja, hogy csupán hiteles, ismeretes, pápától vagy püspök által rendelt férfiú bocsáttassák a szószékre; egyházi kóldulókat (quaestores ecclesiarum) éber szemmel tartson a plébános, hogy a néphez másról ne beszéljenek, mint mire kiküldettek [1]. Az 1460-ki szepesi zsinat a sz. beszédtartást mint önkényt folyó kötelességet feltevén, IV. fej. csak azt határozza, hogy a plébános vagy helyettese predikálás közben a püspöknek fentartott bűneseteket hirdesse ki[2]. 1494 ki nyitrai zsinat pedig így rendelkezik: „Gondjaitokra bízott híveknek a vasárnapi vagy ünnepi szent levél s evangéliumból valami okosat iparkodjatok mondani[3]); tüzetesben köti a lelkészek szivére ezen kötelesség fontosságát az 1515-ki veszprémi zsinat[4]). — Később fogjuk elszámlálni azon egyházi és szerzetes Írókat, kik hitszónokok számára latin szentbeszédeket szerkesztének.

Délutáni órákban gyermekek s felserdültek számára tartatott a hitelemzés — catechisatio —, litánia, imádkozás és ének. A hit ágazatainak elemzése s fejtegetése ezen századokban épen úgy folyt, mint jelenleg, mit a „miatyánk és hiszekegyé fölött lől3-ban irt hitelemzés tanúsít[5]).

[1]) 28. fej. Péterffy f. h. 113.1.

2) U. o. 203.1.

3) 12. fej. U. o. 281.1. .

4) U. o. 245.1.

[5]) A már említett sz. Anzelmféle kézirathoz ragasztva. Az esztergomi könyvtárban. így kezdődik: A patemosternec első rézé. Mi attyanc. Jóllehet nag érdemösek nag ayetatosság és sok imádságok legenek kyvel emberec nag malaztoth nernek és ki miath istennel bezélnec, de maga imadsagoc közöt nagob és iob nincsen mint a paternoster. Mert egéb imadsagokath sok okaert felül múl. £10zer felül múl a lelesnec okaert, mert ütet leié avag zerzé cristus ünömmaga, ki vala isten és embör. Masodzor felül múl egéb ymadsagokat, mert ő kételen meg hallandó mindönöctöl, mert ütet cristus zerzötte. Harmadzor felül múl egéb ymadsagokat zttkségnec okaert, mert mind ez vélagi zükségönket mind ammaz vélagiath ö benne és ö miatta kéryök. stb.

Istentisztelet alatt a nép imádkozott. Kevésnek volt imakönyve, kivált a sajtó feltalálása előtti korban; reánk pedig Hunyadi Mátyás és Magyar Benigna imakönyvén kívül más nem maradt. Bírunk mindazáltal több régi imákat, részint már kinyomott régi nyelvemlékeinkben, részint elrejtve még régi könyvek bőr vagy fatábláin. Ilyenek például a „Chompor Gergely[ü] birtokában volt régi graduále tábláján, Chompor kezével írva:

„téged isten mi dicérionch
téged wrnak mies wallonk
téged eorek isten mindenföldi állath
dícér, neked kerubin és serafin mindenkoron énekelnek szent szent Wr Isten, diczö,
kit az telles menország és föld fölséggel
diczőséggel " itt vége; továbbá:

„Ő Istennek kazdagságának, és bölcseségének és értelmének mii wolta, mell ighen megh tudhatatlanok az eu Ítéleti és wégére mehetetlenek az eu vtay, stb." — „Expositio missé" — című 1505-ben nyomott könyvben ezeket olvassuk boríték lapján: „Jer my dychéryik, áldgyok és fel magaztayok myndeniknek teremteyét az athia wr ystenth ky nem my érdemykbel de az e yo woltából kenyerele raytunk az ü zerénte zenth fiáth az wilágra kyldé — — —" „finis anno 1514." — Platina históriája, 1484-ben nyomva, utolsó fatábláján ilyen kemény régi vonásu írást tartalmaz: „mynketh megh álgyon zwz ma ew keges zenth fiyáwal, my wronk Xt. ihnak áldoth légén ew édes newe dicheseges zwz Máriának." — A „Postilla fris Nicolai, de lyra ord. fr. min." 1480. megjelent könyvben, (1629-ben Zörög Mihály berenchi plébános, aztán az újvári zárda tulajdona) régibb, alkalmasint ezen első korszakba tartozó kéz-

zel magyarra fordítva van *„Magnificat“* és „Benedictus“; magyaritója „Bartholomeus presbiter de balazenth miclós“ [1]) .

Boldogasszony tisztelete, mint láttuk, hazánkban igen el volt terjedve. Nem csoda ha szentbeszédeket, vitázatokat s egész könyveket, melyek kirekesztőleg a Boldogasszony dicséretével foglalkoznak, szállít reánk c korszak. A már többször említett esztergomi szent Anzelmféle kézirat kedves kis dicsiratot tartalmaz sz. Máriáról, ily kezdő sorokkal:

Alvala iesusnak kereztfaya alath az ü zent anna ziz maria az tavaz időben. Mikoron a nap feel kezd vala halnalnya a hegnek magassagara, és az ü vélagossaganac fenesseget böséggel kezde (itteni a földnec zynére. íme ez időben minden lelkes és minden terömtöth allatoc meg elevenödnec és meg· kezdnec vyulnia és megindulnia, kik atteli hideg elöth el réytöztenek vala. stb.

Szent olvasó — rosarium — már e korszak jámborainál virágzott. A fönebbi Anzelmféle kézirat egyik, 1512-ben irt része e felszólítást intézi az ájtatos keresztény hölgyekhez: „O ziz ana Máriának ayétatos zolgáló leánj! ezök a dicsöségnec örömei és a nömös feyérségös gönge liliom convalium, kiből kössetök igön zépségös *coronát* az isten zülő ziz máriánac a vékonságos selyemmel a nagy ayétatossággal közösleg, küs nömös piros pincosti rósaiat, mondván minden tyz Ave máriánac utánna eg eg Pater nostert, oristosnak ö édes zilöttének hétezer szent veere hullásaert, - - - Ezöket gondolván minden pater nostert megfezülve és Az Ave Máriát térdepölve. Ez a coronaya az ziz Máriánac. Valaki ayétatossággal meg olvasanga, midőn kétsé (nélkül) vele lezön ő halálának ydeyén és menti oltalmazván ellenségtől és vígan vizi be az örök boldog-

[1]) Mind ezen könyvek, az esztergomi könyvtárban vannak.

ságba [α]. Szép imádságokat is tartalmaz e kézirat így:

„Máriához való Imádság. Azonom ziz maria ana. Kérlek tégedet atte zent Coronadnac, és Zen th Coronazatodnak érdömére. és zent zylesödnek méltóságára, hog esedezyel a mindenható istennek előtte, és nézyed byneymnek bocsanattyat, és zentlélöknec malaszttyat, hog én életömeth végezhessem ydvösségömre el. És hog énnekem meltolyec uram iesus cristusnak ő aldoth zenth teste erők idvösségömre. Es neryed ayetatossagnac malazttyat és hog háborúságot békeséggel zenvedhessec el. És ez életh után lathassam az én terömtö istenömeth és az én megváltó uramath. Az aldoth iesus cristust erők életben. Amen.“

Az *angyali üdvözlet* csak a XI. XII. század körül jött használatba; Avesnes Detre frank Ada nevű főispán neje, az elsők közé számlálható, kik az üdvözletét imaképen elmondták én 1197-ben Odo párisi püspök a rendes (Úr imádsága, hiszekegy) imák közé sorozza azt 1) . A magyar Egyház, 1309-ki udvardi zsinatában, a Boldogasszony tiszteletének emelésére rendelé, miszerint minden község és egyház harangja mindennap délben és este konduljon meg, minek hallatára a hívek háromszor mondják el az angyali üdvözletét[2]). De ezen ima csupán a szentirásból vett szavakat tartalmazta, a fbnebbi szent *Anzelm* féle kézirat szerint így: „Idvez légy mária maiasztal telyes, ur vagyon te veled, te vagy áldoth azzoni állatoc közeth, és áldoth te méhednec gyümölcse (Jesus Christus Amen[tf],) mely utóbbi három szó IV. Orbán toldaléka 1261-ből; ezen szavakat: „szent Mária, Isten anyja, imádj Istent érettünk bűnösökért Amen[tf], olvassuk először (latinul) egy 1521-ki karthauzi Breviáriumban és ezeket pedig: „most és halálunk óráján“ egy

1) Michl f. h. II. 223.1.

2) Fejér Cod. dipl. VHL I. 329.1.

1525-ki ferenczes imakönyvben [1]). így teljesen csak a XVI. század végével fogadtatott el. Az angyali üdvözlet szintén képezte a hitelemzés tárgyát, mint ismét a sz. *Anzelm* féle kézirat bizonyítja: I th kezdetic az Angali ydvezleth, A ve mária. Mykén zent Ágoston valya, és zent Jerommos bizonitta Marianac anni tij. tiztössége vagon ö fyaban iesusban, hog semminemű aallath üteth meeltan nem décsérheti, hanem ha az teyendi kith ö méhében viselt iesus. De miért az is hog maria il dicsőséges azzon. Mi ö neki kellemetösb zolgalat, avag dicséreth, avag név, felelönc neked azon doctoroc mondasoc zerént, hog semmi neki kellemetösb zolgalat avag dicséret, avag név, mint ha ütet valaki zolgalya, avag dycséri, avag nevezi ő fyarol, mondván neki cristusnac anna. stb.

Az ajtatoskodás másik neme volt az *ének.* Ez építi a községet, dicsőíti Istent. Szent Ambrus és nagy Gergely pápa énekszabályai után új korszakot alapita szent Istvánunk kortársa *Arezzoi Guido* benedeki szerzetes a pomposai monostorból 1020—1040. év táján. .

Közvetlenül az egyházi *karének* javítását czélozták e jeles férfiak iparkodásai: de ebben tökélyesedvén a papság, ebbeli haladásait a nép énekére is átvivé s alkalmazá, melyet az egyházaknál divatos *orgona* kíséretével czélszerüen lehetett képezni. Sz. Ágoston a zsoltárokat magyarázván, igen jól ismeré már az orgonát[a]), melynek használata 660. hozatott az egyházba. Ethelfeg winchesteri püspök 950. körül roppant orgonát építtetett; mely fen tizenkét, alant tizennégy fúvóval hetven orgona nyomó által fuvatott; két művész verte és négyszáz síp sivított

[1]) Michl f. h. II. 222.1.

[2]) „Orgánum dicitur quod grande est et inflatur follibus“. In Psalm. 56.

meg ordított egy iránt [1]) . Ez szabályszerűt!en tünemény vak s az egyház szende szándékát alig érte el. Hazánk orgonáinak a kedélyre megviditó s vallásra gerjesztő hatásáról a szent Anzelm féle kéziratban mondatik: „im ezt láttyok, hog a keges zyvek az orgona zónák hangos zengésére megvidulnac és az zomorusággal megnomorodoth mindön zyvek a vigaságos hangosságára megervendöznec.[tt]

Az istentisztelet alatt latin és magyar énekek hangzottak az egyházban, ezek nehányai maiglan ismeretesek· Két régi Urfelmutatáskor használt éneket, egy 1524-ki esztergomi breviárium 1) hátlapja tartott fen:

„Ith jelen vagion az Istennec fia. Ith jelen vagion Istennec ereye. Ith jelen vagion erős igaz Isten Chtus Jesus.

Ith jelen vagion mi édes teremptönk
Ith jelen vagion mi édes megváltónk
Ith jelen vagion lelki vigaságunk Chtus
Ith jelen vagion az igasság és élett
Ith jelen vagion az mennei fölségh Chtus J.
Ith jelen vagion vigaságnak napja
Ith jelen vagion bwnwnk megrontóia
Ith jelen vagion szeretetnec ania Chtus J.
Ith jelen vagion az mi vigasságunc
Ith jelen vagion őrizőnk oltalmuno
Ith jelen vagion lölki bátoritónk Chtus J.
Adgya minekünk az ö zent országát
hogy megh láthassuk zentséges lakását
Angiali karból tiszta szép orczáyátt
És akarattiál Amen.[u]

1) Meg is lőn énekelve az orgona. Mabillon Act. SS. Ord. Bened. Velenczei kiadás szerint 1738-ból II. 67. l.

2) Az esztergomi könyvtárban.

A másik pedig így kezdődik:

„Idvöz légy Istennek szent teste, zent oltáron áldoztattál, Atia Istentől adatál és zwletél zepleőtelen zwz Máriától.

Idvöz légy Christusnak zent vére, mi lelkűnknek édes itala, ki ontotál ur Jesusnak testiből, Bwneincnec bochiánattiára.

Gabriel Arcban gyal miatt Máriának meg üzent étik Ezaias propheta inegh monda szent léleknec maiasztia miat.

Ez az angyaly zzent kenier kitt Mária szüzén szült vala, valaki ezt nem hiszi, kárhozik, meniorzágbwl kirekesztetik, stb.

Mai napig használt hiresb latin énekeink, jobbadán e korszakból veszik eredőtöket; például a „Stabat mater“ fr. *Jacoponus* ferenczi szerzetestől, a „Dies irae“ *Celano Tamás* szintén ferenczestől), „Omni die die Máriae “ *Kazimir* lengyel herczegtől van 1471-bŐl[2]); a „Nocte surgentes[ü], „Lucis creator optime[u] stb. nagy Gergely pápa; a „Jam lucis orto sydere“, „Veni redemptor gentium[a], sz. Ambrus; „Vexilla regis prodeunt“, és „Gloria laus et honor tibt sit* Orleansi Theodulf; a „Pange lingua gloriosi praelium certaminis[ti], és „Quem terra, pontus, aethera“ Fortunatus püspök 1); „Pange lingua gloriosi Corporis mysterium[u], „Sacris Solemniis“, „Lauda Sión Salvacorem“ pedig aquinói sz. Tamás szerzé. Ismeretlen szerzőtől van a „Veni creator spiritus“, „Ave maris stella[a], „Veni sancte spiritus“, „Corde, voce, mente púra“ stb 3).

1) Raumer Gesch. d. Hohenstaufen VI. 504.1-

2) Katona Hist. Crit. XV. 505.1.

3) Mások által a „Vexilla Regis[a] is ennek tulajdonittatik. — *Kn.*

4) „Elucidatorium ecclesiasticum Judoco Clichtovaeo explanatore.“ Basil. 1517. ajánlva van ezen igen érdekes könyv: Zelesthei Gozthonyi János győri püspöknek. Egy példánya meg van az esztergomi könyvtárban.

Egyébiránt egyházi éneket és imát a plébános határozott meg, valamint ú maga csupán azon ének, ima vagy olvasmány tartására volt az 1114-ki zsinat 46 kánona által utasítva, mely a zsinatilag kitűzött szerkönyvben vagy egyéb püspöki rendeletben foglaltatott 1) . Szentbeszéd után kihirdeté a bekövetkező ünnepet, valamint az ünnepek előestéjén s egyébkor tartandó böjtnapokat is; így olvassuk a Margit legendában, „es meeg karáchon estyn mykoron hirdettetyk Cristusnak zuletése az veternye után, az capitulomba ínyképpen zokás ez zent zerzetben. Mykoron kedeg halya vala Zent Margyt Azzon, az bódog azzon napyát fel hirdetny az veternyén, 2) Sz. László I. 37. tczikke szent István király, és Gellért püspök előestéin, meg sz. Márton ünnepe előtt, és I. Endre király fogadásából sz. Péter apostol napja előtt három-három napig böjtöt rendel.

A *Nagy böjtöt* s különösen a nagyhetet szigorúan megtarták őseink. így olvassuk sz. *Margitról,* „nagy Pénteken kedeg mindenesteul fogva semmit nem ezyk vala, sem jzyk vala, sem aluzyk vala, sem zól vala valamely embernek, vyselvén mynd az telles napot nagy aytatos syralmas imádságban, syratván Jesusnak ártatlan zent halálát[3]). A *kántor böjtökön* egy heti böjtölés terhe alatt megtiltja a húsevést sz. István II. 9. tczikke, Kálmán király I. 71. tczikke pedig régi módon rendeli megtartatni[4]). Szent Gellért minden szerdán és pénteken böjtölve csak vízzel élt[5]). Görögös bőjtszigort rendel el sz. László

1) Péterfly f. h. I. 60. L

2) Pray f. h. 270. L

3) Praynál f. h. 270.1.

4) Quatuor tempóra in suis, ut hactenus mos fuit locis celebrentur.

5) Scripts et Acta 365. b

I. 31. tczikke [1]). — Nem csak hústól, de sajt-, tej- és tojástól is tartózkodtak [2]).

A lelkészet második osztályát, a szentségek kiszolgáltatását, zsinati határozatok és őskeresztény szokások nyomán készített *szerkönyv* (agenda, rituálé) szerint végzették a lelkészek. Ily szerkönyvet a magyar egyház már Kálmán király korában szerkesztett[3]) 1) .

Keresztig a keresztény egyház kapuja lévén, helyének — a keresztelő kútnak — tisztán és zár alatti tartása rendeltetik az 1460: szepesi zsinat 1 kánonjában. A keresztelés leöntés[4]), gyakran pedig és némely helyeken rendesen *vizbemeritfad* végeztetett °). Keresztatya három egyénnél több, továbbá, szerzetes, kitiltott (interdictus), kiközösített vagy keresztelőben nem lehetett. A keresztszülők fiaikat a hiszek úr imájára, s jó erkölcsökre tanítsák[6]). A keresztség, bérmálás s betegek ellátásához szükséges szent olajokat, éven-

1) „Latini (az az olasz gyarmatosok vagy kereskedők) qui üngararorum consuetudini legitime consentire noluerint; scilicet, postquam Ungari carnes dimiserint, ipsi iterum in secunda et tertia feria comederint; sí se nostrae consuetudini meliori non consentire dixerint, quocumque volunt, eo vadant: pecuniam vero, quam hic acquisierunt, hic relinquant; nisi forte resipuerint et carnes nobiscum dimiserint*.

1) Hogy Őseink, bár szigorúbb böjtöt tartottak, nem a keleti egyház szokása szerint bőjtöltek, kifejté Batthyányi Leg. Eccl. I. 400· 1. a. jegyz. és bővebben Szalágyi de statu Eccl. Pann· VII. 189. 201. 1. De prisca apud^Hung. inchoandi ieiunii Paschalis consvetudine“. — Kn.

2) „Servatur autem eo die (Veneris) ieiunium ut in quadragesima, nam non modo egrne, sed caseo, lacte, ovisque abstinent“ *Galeoti* De dictis et factis Mathiae R. 6· fej. — (L. Knauz. A böjt. M. Sion VI· 177.1·

3) (Ratio) Divinorum officiorum vei jejuniorum *secundum Libellum quem collaudavimus* (azaz melyben megállapodtunk) ab omnibus teneatur“. 1114-ik zsinat 26. fej.

4) Körülményesben értekeztünk ezekről „Régi szerkönyveink“ czímú czikkünkben. M. Sion V. 1.1. — *Kn.*

Szepesi 1460.· 2 kánon. Péterffy f. h. P 202.1.

5) 1494-iki nyitrai zsinat 1. fej. U. o. 270.1.

6) U. o.

kint kellett megújítani, szétosztogatásukkal a káptalani őrkanonok bízatott meg. [1]) .

Avatásnál (introductio puerperae) szokásban volt intések egy töredékét egy 1524-ki esztergomi breviárium előlapja tartá fen: „ Ági hálát az Vristenek, hogi nemchak szép magzattal szeretet uolt meg tégedet, hanem annak felette az szülésnek fájdalmában is kétségbeneséstől is megoltalmaz otb, az ördögnek álnok mielkedésetöl testi és leolki ueszedelemtől meg eörizet, uégzetre hogi az te beteg ágiadból foltámaztot és egéségedet meg atta. És köniörügj eö szent föle, hogi ennek vtánna is életednek tellies ideyében légén keges oltalmod, őrződ, vezérlőd, gonduiselöd, tarcsa megh és neuelje föl az te édes magzatodot a kit teie igyekezzél szépen és io módon tartani és Isteni félelemben neuelni hogi midőn iól neuelkedik légién az — - — - u [2]). Hasonló intéseket egyéb lelkész tisztkedéseiknél is tartottak a magyar lelkészek; de ezek közöl csak igen kevés maradt ránk.

A bérmálás szentsége szintúgy [3]), mint a bünoldozás körüli teendők, a gyóntató szék helye, a gyóntatás körüli eljárások, mind szabályozva voltak[4]) s körülbelül a mai szokásokkal megegyez. A *böjtgyónásról* szent *Gelért* életirata tanúskodik, 1047-ben[5]). — A gyónás végeztéről bizonyítványok adat-

1) U. o. 5. fej. 277. L .
L. erről bővebben eme czikkünket „A keresztség“. M. Sión V. 241.1. — *Kn.*

2) Folytatását s végezetét serény plebánusunk a szűk lapra nem irhatá ki s mi azt nélkülözni kényszerülünk. A „breviárium“ *Pritchwicz Mihály* budai könyvárus költségén nyomatott Velenczében, 1524. Az észt, főkápt.-könyvt·

3) „Nullus tamen *bia debet confirmari* sicut nee *bia baplizari* 1493-ki esztergomi zsinat. U. o. 203. 217-1.

4) U. o. és 1460. szepesi zsinat 203. 218. 1.

5) „Posthec b. Gerh. ammonuit eos (vele Budára induló püspöktársait) ut confiterentur alterutrum pcccata sua.“ S. Ger. Scripts et Acta 349. L

tak A *nyilvános vezeklés* is szokásban volt; az 1114. zsinat 50. fej. szerint a püspök minden városban két vezeklő Javító) házat tartozott emelni[2]). Voltak önkénytes „vezeklők“ is, mint a Margit legenda tanúsítja: „Vala némely *penitencia tartó* azzonyállat Esztergamot, és ez vala tyztelendeu azzon; az eu tyztelendeu voltaert az várasban sokaktul esmertetyk vala, és eu vala arany fonó, kynek vala neve Meza. Ez penitencia tartó zenvede három egéz eztendeyg zeunetlen veér hasnak kénnyát, eu feyének mondhatatlan nagy faydalmával“ [3]).

A bünoldozással szoros kapcsolatban levő *búcsú* adását az emberek önzése már a XII. században kisérté meg maga hasznára kiaknázni, mely ügyben III. *Incze* pápa hatályos intéseket bocsátott az egyházak főnökeihez, „quatenus gratiam indulgentiae in quaestum avaritiae nullatenus convertatis.“ Még sajgóbb panasz keletkezett a XV. század végén a kolduló szerzetesek cselekvésmódja s visszaéléseik ellen; az 1494. nyitrai zsinat 30. fej. e tárgyban a lelkészeket éber gond viseletre szólítja [4]).

1) Ilyen volt *Huendler* pécsi püspökhelynöké 1464. táján: „Audita confessions providi viri N. et pro modo sue culpe penitentia salutari sibi injuncta ipsum in forma Ecclesie consweta auctoritate nostra nobis in hac parte concessa absolvimus et absolutum fore pronunciamus harum vigore litterarum.“ Rollernél f. h. IV. 271.1.

2) Péterffy f. h. 60. 1.

[3]) Praynál f. h. 343. és 331.1.

[4]) „Indulgentiae populo motu proprio de facto concedunt: super votis dispensant, a periuriis, homicidiis, et peccatis aliis sibi confitentibus abso.vunt, male ablata incerta, data sibi aliqua pecuniae quantitate remittunt, tertiam et quartam partem de poenitentiis iniunctis relaxant, animas trés vei plures parentum, vei amicorum illorum, qui eleemosynas eis conferunt, de purgatorio (ut asserunt mendaciter) extrahunt, et ad gaudia paradisi perducunt. Confratribus et benefactoribus ipsorum remissionem plenariam peccatorum indulgent: et aliqui ex ipsis eos a poena, et culpa, ut eorum verbis utamur, absolvunt.“ Péterffy f. h. 292.1.

Beteglátogatás s a haldoklók ellátása már az 1114-iki zsinatban szigorúan meghagyatik [1]). Az 1279-iki bullái zsinat rendeli, hogy mielőtt zsinatra indul a plébános, ha két három napig fogna is csak elmaradni, előbb betegeit sorban látogassa meg [2]) és Gergely mester zwynnai lelkésznek azon tettét, hogy két hívét, magán gyülölségből szentségek nélkül hagyta meghalni, szigorú bírói vizsgálat alá véteté Huendler pécsi helynök 1464-ben[3]). A gyónástitkot megsértők az 1494-iki nyitrai zsinat. 3. fej. rendvesztés és örök börtönnel sujtatnak [4]).

Az egyház közfenyitéke szerint bünoldozat szentségéhez tartozott az *egyházi tilalom,* valamely helyre, és egyházi *kiközösítés* személyre nézve, melynek következtében bizonyos hely vagy személy az isteni tisztelet és szentségvételtől kizáratott A tilalom vagy kiközösítés, ha ünnepélyesen történt, az egybegyűlt nép előtt, harangozás közt égő gyertyák s csilárok kioltása és földön taposásával, meg nyilvános ítélethirdetéssel ment végbe. Egyesek kiközösítése minden vasárnapi s ünnepi isteni szolgálatnál megujittatott[5]). Az 1279. budai zsinat 55. fej. törvénykezési ténytől eltiltja a kiközösítettet[6]). Az 1494-ki nyitrai zsinat régi kánonok nyomán számlálja el a kikö-

1) 10. fej. U- o. 56.1.

2) 18. fej. U. o. 110.1.

3) Koller f. h. 251.1.

4) Péterffy U. o. 272. L

5) Úgy történt példáula *chernomeli* német lovagok kiközösítése nagy *Lajos* alatt 1349-ből. „Singulis diebus Dnicis, et festis in vestris Ecclesiis, hóra, qua Missarum solennia celebrantur, cum Major aderit populi multitudo, campanis pulsatis, can delis accensis, et postea exstinctis, et in terrain projectis, et pediEus conculcatis excommunieatos denuntietis.“ Fejér Cod. dipl. IX. I. 685.1.

6) Péterffy f. h. 120.1.

zösités eseteit 1), és kik tiltottak el a szentségvételtő. Az

1) Kiközösítés esetei; l-us cum quis incidit in haeresim damnatam. 2-us, cum quis receptat, vei defendit scienter haereticos, aut ex malitía novas fingit haereses. 3-us, cum quis Románam Ecclesiam non dixerit esse caput, et ei, ut capiti noluerit obedire. 4-us, cum quis in clerum, monachum aut monialem, vei conversum manus iniecit tcmcre violcntas. 5-us, cum quis potest defendere clericum a violenta manuum iniectione, et non facit. 6-us, cum Potestas, Consules, et Rectores civitatum, vei locorum angarias, vei exactiones indebitas, et maledictas leges clericis imponunt contra Ecclesiastica statuta- 7-us, incendiarii, et violatores Ecclelesiarum. 8-us, cum quis a paucioribus quam a duabus partibus Cardinalium in Pápám eligitur, et consentit. 9-us, cum quis falsificat literas Papae, vei eis scienter utitur. 10-us, cum quis defert arma Sarracenis, aut ferrum, vei auxilium. 11-us, cum Magister, vei Scholaris Bononiae tractat cum aliquo Bononiensi cive, de ipsius hospitio conducendo irrequisitis Scholaribus in domo existcntibus. 12-us, si monachus, vei Canonicus reguláris, aut personatum, vei dignitatem tenens, leges, vei physicam audiverit. 13-us est, sagittans balistarum contra Christianos in bcllo iniusto, aut qui contra statuta, et ecclesiasticas constitutiones, vel consvetudines, nec non earundem libertatéé abusivas cosvetudines conservari faciunt. 14-us contrahitur in statutariis. 15-us, contrahitur in statutorum illorum scriptoribus. 16-us contrahitur in potestatibus, Consulibus, Rectoribus, Consiliariis locorum, in qúibus huiusmodi statuta aedita fuerint vel servata. 17-us, in his, qui secundum ea iudicare praesumpserint. 18-us, in his, qui iudicata maledicta statuta in publicam formám redegerint

Item minori excommunicatione ligati hi sunt.

Usurarius publicus, leno, raptor, meretrix, pauperis oppressor, participans cum excommunicato, sacrilegus, simoniacus, qui tenet dominatum Ecclcsiae a laico, qui noto crimine moritur, vel in torneamento, hi etiam debent privari Ecclesiaca sepulture/ U. o. 296-1.

[2]) Debent autem Ecclesiastica Sacramento denegari haereticis, paganis, Judacis, et omnibus extra fidem Catholicam constitutes, nec non excommunicatis maiori excommunicatione, et interdictis, atque his, qui in tormentis moriuntur, et insuper usurariis, praedonibus, raptonbus manifestis: nisi poenituerit, vel usuras, vel rapines restituerit, vel de restituendis securitatem praestiterint secundum formám iuris. Si vero praedicti non haberent in facultatibus tempore mortis suae unde restituere possent, non debet quilibet usurarius pracdicta poena puniri. Raptori vero, qui in sanitate non penituit, vel emaudauit, et in morte securitatem praestare nequiverit coemiterium ei negetur. Clerici autem qui interfuerunt sepulturae debent deponi ab officio, vei beneficio, nullus tamen clericorum illius sepulturae intersit» Item illis, qui se suspendunt, vel praecipitant, vel

1515-ki veszprémi zsinat leírja, mint fogadtatott vissza a kiközösített [1]).

Az oltári szentség a ciborium, és a szent olajok zár alatt tartattak 1) . Az II 14-iki zsinat 4. fej. szerint a papság minden nagyobb ünnepen, a nép pedig karácsony, husvét és pünkösd napjaiban gyónni és megáldozni tartozott [3]). Mindazoknak kik a szentséget a beteghez kisérték az esztergomi érsek tizenkét napi búcsút engedett[4]). A megáldoztatás szertartását körülményesen leírja az 1515-iki veszprémi zsinat[5]). A kehely használatát világiaknál csak a huszita mozgalmak hozták némileg szokásba a gömöri, kalocsai, szerémi, erdélyi s moldva tájakon, de erről alább. ·

A házasságot gátló vagy folbontó akadályok a törvények szerint mindig szigorúan megtartattak. *Mogh* nádor másod fokú

gladio voluntariö se perimerunt, nisi in morte signa poenitentiae in eis apparuerint, manifesto denegetur s épült ura. Et generaliter omnibus, quos constat in mortali peccato decessisse. U. o. 283.1.

[1]) „Sententia autem excommunicationis, vei suspensioni, ac interdicti, tolli potest per eum, qui eam túlit, vei per eius superiorem, non autem per simplicem sacerdotem. Porro cum aliquis *fuerit exc&mmunica· tuí* maiori excommunicatione, et debet solvi, hanc formám absolvendi ab omnibus inviolabiliter observari convenit, videlicet: quod absolvens iuramento ab excommunicato accepto, de parendo mandatis Ecclesiae, et haec pro poenitentia iniungit, et virgam, vei baculum in manu tenens, super eum genuflexo, cum aliquibus virgae, vei baculi percussionibus, dieat Psalmum: Miserere mei Deus, stb. U. 0.247.1. (L. nA kiközösítés0 cximü czikkünket M. Sion I. 388.1 *Kn.)*

[2]) 1279. budai zsinat 21. fej. U. o. 111. b

3) U. o. 56.1.

[4]) 1460. szepesi 9. fej. és 1493. esztergomi zsinat. U. o· 203. 219. L

[δ]) „Cum autem Sacerdos úispensaturus est sacratissimum corpus populo, habeat illud in altari cum decenti veneratione, candelis accensis, capite discorperto, cum superpelliceo, ac stola, et in unó vasculo habeat aquam benedictam cum aspergillo, et unum calicem cum vino. Postea vertat se ad populum, et eum hoc ordine communicet; quod in una eerie singuli sint genuüexi, quos locus capere possit, et ante ipsos sít scamnum cum lintoo

ságorságban lévén nejével, öreg korában erősytteti meg házas-

coopertum, vei sínt duo Scholastic!, vei Clerici, qui supelliceo induti teneant linteum a principio usque ad finem ad hoc, at postquam acceperint vinum, tergant sibi os cum illő linteo, et si fieri posset, quod propter venerationem quilibet teneret unum frustum candelae accensae, convenient tissimum foret propter venerationem; alii, qui essent communicandi, expectent, quousque perficiatur ilia series genuflexorum, deinde Sacerdos interroget, si sunt omnes confess! et contriti, et quod dimiserunt omnem rancorem animi, et postquam responderint, se ita confessos, et contritos, moneat, quod bene advertant, ne ad damnationem potius quam ad salutem accipiant Sacramentum. His dictis Sacerdos faciat ipsos dicere, per seriem *in lingua vernacula,* Confiteor Deo Patri etc. et quae sequuntur dicat cum ip sis voce intelligibili, usque ad finem, qua confessione generáli finita iniungat eis Sacerdos, ut pro ipsorum remissione peccatorum dicant Pater noster, et Ave Maria submissa voce· Interea Sacerdos erecta dextera in modum absolventis dicat: Misereatur nostri omnipotent Deus, Indulgentiam,et absolutionem etc-quibus dictis aspergat ipsos aqua benedicta facto prius signo Crucis cum benedictione. Ver tat se postea Sacerdos ad altare, et facta inclinatione pro reverentia accipiat super patenam, quot videbit sufficere, ex illis parvis hostiis consecratis, et unam teneat elevatam cum duobus digitis manus dexterae, et se ad populum vertat, et moneat homines, quot sunt in Ecclesia, ut genuflectant capite discooperto, illos vero, qui sunt communicandi, moneat, ut sint intend, et erigant oculos ad sacratissimum Corpus, et dicat sacerdos infra scripta verba per modum interrogandi *in lingua vernacula,* doceatque ipsos, vel per se, vel per alium, ut respondeant ad quamlibet interrogationem lingua vernacula, Credo: credis num in hac sacratissima hostia illud verum et indubitatuqi Corpus Domini nostri Jesu Christi veri Dei, et hominis? Credo· Qui pro tua, et humani generis salute descendit de coelis in Uterum Virginis Mariae, et in ligno Crucis passus est mortem? Credo. Qui tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad coelos, et qui iterum venturus est ad hunc mundum ad iudicandum omnes, et te poterit salvare? Credo· Igitur dicas; Domine non sum dignus, ut intres in corpus, sed solum tuum S. verbum potest, et sanare animam: quae verba ter dicat *lingua vernacula* quilibet communicandus una cum Sacerdote, ac in qualibet vice clauso pugno dextro percutiat pectus; quibus monitis Sacerdos incipiat a parte cornu Epistolae, et priusquam porrigat S. corpus, faciat sibi deosculari manum dextram, cum tenet corpus, postea faciat signum Crucis cum Sacramento, et dicat cuilibet .* Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitám aeternam, amen. Et deinde communicet. Post Sacerdotem *Clericue diapenaet vinum communicatia,* qui non debeant surgere, sed ex - pectare Sacerdotem, ut redeat ad altare, qui deposita patena, accipiat

ságát 1206. táján [1]); Mihály, Búzád gróf testvére eltaszitá nejét, mely botrány miatt fiai által kérdőre vonatva, azt adá okul, hogy neje, (illetőleg anyjuk) atyjának keresztleánya volt, mely körülményt rokonai esküvel megerősítvén Bertalan veszprémi püspök törvényesen szétválasztá őket 1233-ban [2]). Ily régi törvényes gyakorlatokra támaszkodva, a későbbi esztergomi, szepesi, nyitrai zsinatok főleg a rokonok közti és alattomos házasságokat és az ágyasságot tiltják, meg a tiltott idő (sacratum, vetitum tempus) megtartását erélyesen sürgetik [3]).

Egyházi *körmenetek, búcsújáratok* ezen korszakban általános gyakorlatban voltak. Emlékezetes volt az 1424-ki *úrnapi körmenet* Budavárban, melyen Zsigmond római-német és Palaelogos római-görög császárok, a *piaczenzai* bibornok, és *Borbála* királyné vettek részt[4]). Ezen körmenet alatt az 1515. veszprémi zsinat szerint a menyezetet a kanonokok tartoztak felváltva vinni[5]). A *Keresztjáró napok* körmeneteiről is intézkedik az 1460-iki szepesi zsinat 41. fej. meghagyván, hogy a plébánosok egy mértföldnyi kerületből „cum processione, vexillis, reliquiis, superpelliceis cum populo decenter[44] a főtemplomban megjelenjenek, s e napokon minden tánczmulatságot eltilt [e]).

A *temetkezést* a templomban vagy körülötte tizenkét napi böjtöltetés terhe alatt rendeli sz. László I. 25. tczikke, miáltal

aspersorium ex aqua benedicta, et benedicat, et aspergat omnes dicens in *lingua vernacula:* Divina gratia sit semper vobiscum, ite cum pace; et ita cum aliis successive omnibus communicandis.*[4] U. o. 254. 1.

1) Fejér Cod. dipl. III. I. 35.1.

2) U. o. III. II. 330. 1.

[3]) L. az 1460. szepesi 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21 és 36. fej.; az 1494-iki nyitrai zsinat 7 8. 10. fej. Péterffy f. h. 204. 208. és 278.1. Menckennél I. 1184. 1.

[4]) Péterffy f. h. 236. 1. ide vonatkozik az 1460- szepesi zsinat 11. fej. is. U. o. 204.1.

[5]) U. o. 209.1.

pogány temetkezéseket megszüntetni s a keresztény temetési modort behonositani akarta az egyház. A temető vagy egyházakban világi törvénykezés, vagy mulatságokat tartani tiltja az 1279. budai zsinat). Egyházi sírboltokba temetkeztek a kegyurak, sőt más tehetősb családok is üdvösségbe járó ügynek nézték, az ő egyházaik- vagy egyes alapitványoltáraik alatt örök nyugalmi helyet bírni, mire az engedélyt a kegyúr vagy király megegyeztével az egyház adá; ily kiváltságot nyert családja számára Buzlay László a székesfehérvári Boldogasszony-monostorban Hunyadi Mátyástól 1476-ban [2]). Ily kiváltságos eseteken kívül az egyházban rendesen csak a kegyúri család vagy az egyház jótevője temetkezett, vagy ennek neje; mert a nőt férje koporsójába szokták temetni[3]),

A temető előbb kijelöltetett mint maga a templom; így mondatik sz. Gellért legendájában: „felszentelé azoknak sirkertjeit, kik egyházakat készültek építeni[u4]). Temetőt csak püspök, utóbb ennek tudtával az esperes is szentelhetett. így 1318-ban *Tamás* esztergomi érsek megengedé *Lukács* — honti nemesnek, hogy birtokán Nádasdon kápolnát s temető helyet bírjon; de a temetőt az érseknek vagy más általa felhatalmazott püspöknek kell beszentelnie „quia aliter non posset ibi esse sepultura[u a]). Hasonlóan megengedé 1322-ben Márton egri püspök János mesternek, hogy felnémeti birtokán, miglen ott a püspök temetőt nem *szentelj* a kápolna alá temetkezzenek a hivek[6]).

A temetkezés ezen kori szokásait, a *Margit* legenda ily érdekesen adja elő: „Mykoron ez zent zúz (Margit) ky muleék

[1]) 43. fej. Péterffy f. h. 117· 1.
[2]) Katona Hist. Crit. XVI. 34. 1.
[3]) 1494. nyitrai zsinat 14. fej. Péterffy 282. 1.
[4]) S. Ger. Scripta et Acta 329. 1.
[5]) Fejér Cod. dipt V. I. 296.1.
[4]) 1) U- o. VIII. V. 122. l.

ez velágból, legottan meg izenéek mynden clastromokban, bog az fráterek junének tyztes társ ósággal ez zent zúznék temetésére, — Ennek feuleutte meg izeneek Eztergamy Fylep Érseknek, és egyéb egyházy feyedelmeknek, azért ínykoron immár kedden el juttek volna az tyztelendeu atyák és urak, Eztergamy Érsek, Vácy Pispek, ó Buday Prépost, bémenének az clastromba, hol zent Margyt azzonnak eu teste vala egy nemeunemeu nozolyán. Az Provinciális chináltata fából egy
igen ereus zekrént, és igen ereusen megvasaztata, ereuséhtete vasakkal, és vas karikákkal, ennekutánna belleé tevék Zent Margyt azzonnak eu zent testét, ezenképpen veué Eztergamy Érsek, Vácy Pispek, ó Buday Prépost fráterеuknek sororoknak sokasságával az zekrént, kyben vala Zent Margyt azzonnak teste, az eu zent testével euzve, és vyvék az zent egyházba az bodog azonnak oltára eleybcn, az nagy oltár eleyben nagy tyztességel, az Érsek feul eulteuzéek Érseky tyztességel az misére, és meg mondá nagy tyztességel, és inneplessel, annak utána az Érsek eunen maga meg zolgálá ez zentségeus zúznék eu testének el temetésének mynden zolosmáyát, ezenképpen vevéek, az zekrént Zent Margyt azzonnak testével euzve, és be bocháták az feuldben egy vereumbe avagy seerben, kyt ástanak vala az nagy oltárnak eleutte az eu zent testének, és be nem feudék feuldel Zent Margyt azzonnak testit, sem valamyvel egyébéi, hanem chak az eu zem fedelechével, ezenképpen álla befeudetlen Zent Margyt azzonnak teste tyzenkét napiglan. Mykoron bebocháták volna ez zent zúznék testét, az séerben kezde ez zent zúznék testébeul nagy édességes illat kyjuny, tahát kezdének az fratereuk keteulkeudny, hog ne talán az sororok teuttenek valamynemeu jó illatot, avagy keneteut Zent Margyt azzonnak testéhez, és azért volna az nagy jo illat az eu zent testénél [1]).

[1]) Pray f. h. 303.1.

Ily alkalmakkor a temetést végző pap. gyászbeszédet tartott. *így a* Margitlegenda szerint Fülöp érsek ezeket mondá a siránkozókhoz: „Nem kel tynekteuk syrnotok az eurek kyralnak Leányán, de inkab eureulnetek kel, mert immár az menyey eurekseghnek jutalmat eutet vénnyé nylvan lagyuk[a] 1) . A szerkönyvek valamint egyéb szertartásoknál, úgy e czélra is előirt intéseket tartalmaztak. Ilyen ama hires XII. századi halotti beszéd, melynek általán ismert szövege 'így kezdődik: „Latiatuc feleym zumtuchel, myc vogmuc" stb. [2]).

7. §. *Zárdák és szerzetek.*

Tartalom: *Magány kedvelői; — szerzetesek foglalkozása 8 az európai polgárosodás körüli érdemeik. — Monostori védur; — apát, prépost. — Szerzetek viszonya az egyházhoz; — monostori szabadalmak (exemptiók). — Szerzetesek általános szar bátyai. — Szent Benedek - első magyar apátságok*, benedeki, cziszterc.zi, premontrei, karthauzi monostorok; — ágostoni kanonokok, — ágostoni remeték, — guilélmiek. — Pálosok hdynökségei s monostorai. — Kolduló szerzetek; - Ferenczi, dömés zárdák. — Szerzetes lovagrendek: jánoz-, templomos- és német lovagok. Apáczák.*

Mindenkor találkoztak emberek, kik a világról lemondva, magokba szállani s csendes elmélet magányába vonulni szerettek. Egiptom pusztái egykoron telve valának ilyenekkel s az érzékiséggel annyira ellentétben levő ezen életmód a nyugo-

1) U. o. 304.1.
2) Koller f. h. I. 414. 1. és Toldy M. irod. tört. Pest 1851. L 80. l.

fiáknál is számos követőre talált, kiknek a Gondviselés legszebb mükört jegyzett ki Europa népeinél. A szabad Germania, a vad Hunnia a nyers Scandinavia hősei, bajnokai, ama csendes férfiak szózatait figyelemmel hallgaták, intéseikre kajlának, eldobták az öldöklő fegyvert, egymáshoz testvérileg simultak, erdőket irtának, fölszánták a földet, mocsárokat szántának, állandó lakokat emeltek, egy szóval gondolat s érzelemben, szokás és. erkölcsben megváltozva, szelídülve, valójában megnemesbültek. Ez a keresztény szerzetek érdeme Európában.

A szerzetes élet Borsosai egyforma életmodort követtek, egyforma öltözetet viseltek, s együttesen jelentek meg nappali s éjjeli isteni tiszteleten. Ezen kívül foglalkozásaik különneínüek; egyikök fold, kertmüvelö, vagy kézműves, másikuk a tudomány s művészet kezelője. Allatbörökböl iróhártyát készitének, fehéret finomat, mire a hellen és latin müveket, a szent atyákat csinosan le másolák vagy forditák, vagy eredeti munkákat szerzének.

Világi ügyeiket az egyház véd és kegyur (patronus defensor ecclesiae), többnyire az alapító királyok, főurak, általjában nemesi családok, városi hatóságok kezelték.

A monostor főnöke *apátnak* neveztetett és mint a monostor jószágainak birtokosa, állami rangot viselt, emiatt főpap, praelatusnak czimeztetett, hozzá legközelebbi házi tisztség volt a *prépost,* ki a jószág igazgatása s a szerzetestársak eltartására ügyelt; némely szerzeteknek mint a *premontreiek,* ágostoniaknak stb. főnökei a prépost czimet mint főpapi nevet viselték [1]). Következett a perjel, dékán, olvasó, énekes, őr, jegyző, kertész, betegápoló, pinczér, vendéggondnok stb. — A monostor neve apátság, prépostság, kis apátság — abbatiola — *Laura*

[1]) Mindazáltal az apát és prépost czimek gyakran összezavartatnak IV. *Incze* is 1212. „Petro Abbati praemonstratensis ordinis“ ír.

oly monostor volt, hol egyenkint s egyes czellákban lakoztak a szerzetesek; *monostor* mint közlak ifjabb szerzeteknél [1]). Az 1114 ki zsinat szerint az apát, minden *két ekényi földre egy* szerzetest fogadhatott be [2]).

Őseink első keresztelői jobbadán szent Benedek rendi szerzetesek voltak és első szent királyunk a pannonhalmi zalavari, pécsváradi, bakonybéli stb. monostor ünnepélyes alapítása által, meg hogy egyháziak hiánya miatt szerzetesekből szemelte ki a legelső püspököket, legnagyobb tekintélyre emelte a szerzeteseket, melyet azok jámbor életmódúk által folytonosan gyarapítottak.

A püspöki hatóság az egyházi élet gyupontja, az *egyesség* köteléke lévén, a szerzetekre is kitérj edett, noha időjártával igen sok apátság a püspök hatósága alól felmentetett, de ez esetben a foérsek (prímás), minden esetre pedig a pápa alá tartozott.

Ily felmentett legelső benedeki monostor volt a *Cassino* hegyi [3]). Szent István is hazánk monostorait a Cassino hegyinek mintájára rendezvén[4]), a pannonhalmi, pécsváradi, bakonybéli stb. apátokat különös kiváltságokkal felékesitette. Minden monostor szabadon választá apátját, ez pedig bármily püspök által szentelteté fel magát, püspök süveget s egyéb főpapi jelvényeket viselt és csupán az esztergomi érsek zsinatára tartozott megjelenni[5]). Ezen időtől fogva szokásba jött, hogy a monostorok részint biztonsági szempontból, részint, hogy a püspöki hatóság alól felmentessenek, a pápa közvetlen oltalmába helyzék magokat, mint például a garammelletti sz. Be-

1) Thomassin· I. 533. 701.1-
2) 36. fej. Péterffy f. h. 58.1.
3) Zacharias pápától 742-ben· Fejér Cod. dipl. I. 143.1.
4) U. o. 280.1.
5) U. o. 281. 300.1.

nedek apát 1209-ben[1]). Némelyek ezen oltalom fejében évi járulékot ajáltak fel, mint például írja IV. Incze pápa 1210-ben a somogyi szent Egyed monostornak „ad indicium autem huius nostrae protectíonis et confirmationis perceptae fertőnem auri gratis oblatum nobis singulis annis persolvetis“ [2]). A pápák ugyan többnyire hozzá adták: „Salva dioecesani Episcopi canonica justitia“ stb[3]). Csakhogy fájdalom e függetlenségi vágy idöfolytával igen káros befolyást gyakorolt.

Zsinataink a szerzetesekről is intézkednek. Sz. László L 25. 36. tczikke szerint, ha a király vagy püspök monostorba érkezett, az apát és szerzetesei sorban állva fogadni s csókjaikat elvárni tartoztak, ha szerzetesek a királyi udvarhoz jöttek a királyt nem a templomban, hanem vagy palotájában vagy sátrában üdvözölték. Az apátoknak zárdájokból gyakran eltávozni, királyhoz vagy távol vidékre a püspök tudtán kívül utazni, püspöki diszjeleket viselni[4]), keresztelni s gyóntatni, sz. beszédet tartani és a monostor javait elpazarolniok tiltva volt 5). — Valaki szerzetes ruhát visel, vagy monostorba lépjen vagy a ruhát letegye Az 1279-ki budai zsinat szerint a püspöki rangra választott szerzetes ruháját folyvást hordozza; egyféle szerzetesek egyenlő ruhát viseljenek, nov. 8-tól karácsonyig, szintúgy septuagesima vasárnapjától husvétig szigorún böjtöljenek; melytől csak egészségi szempontból menthet fel az apát A zárdában ét- és háló

[1]) U. o. m. L 93.1.

2) U. o. 97. L

3) így II. *Pascal* a cziszterczi apáthoz 1100. Baronins ad An· 1100. Nr. 41.

[4]) 1112. 38. kán. Alkalmasint csak monostoron kívül; különben ez a szent *István* adta szabadalmak ellen lett volna.

5) 1114. zsinat 37. 38. fej. Péterffy f. h. 59. L

[6]) U. o. 40. fej.

teremben mély csend uralkodjék, s beszélgetni is csak úgy szabad hogy a harmadik ne hallhassa; kimenni pedig csak társsal s akkor is csak az apát, prépost vagy perjel engedek mével volt szabad!).

E *szigorú fegyelem,* időfolytával meglazulván, gyökeres átalakítása lett szükségessé leginkább a 15. század közepe táján, mi sok helyütt meg is történt[2]). Hazánkban is nemcsak egyházi hanem világi törvények is gondoskodtak a szükséges javításokról, például, az 1500: 32, 1504: 37. stb. tczikkek.

A latin egyház szerzetei szent Ágoston püspök és szent Benedek szabálya szerint voltak elrendezve és az ágostoni, meg benedeki szerzet legnagyobb kiterjedésében virágzott. Szent Benedek szabályának későbbi módosításai után keletkeztek a többi nyugoti szerzetek.

A hazánkba átültetett szerzetek közt első s fő helyen áll a benedeki. Ennek tagjait szemléljük szent Adalbert kíséretében azokat szent István s legelső püspökeink sorában és oldalán.

Még ez. István koronáztatása előtt épült a pannonhalmi szent Márton monostor; alapját Gejza herczeg veté meg, s szent *István* befejezte 1000. táján, alapitó levelét Domonkos esztergomi érsek, mint királyi korlátnok irta 1001-ben. Ezen szent István névírásával ellátott oklevél egyedüli írott honi emlékünk a XI. század elejéből 1) . Ezután következett 1015-ben a *pécs-*

[1]) 6. 61. 62. 63. 64. fej. U- o. 108. 123.1.

[2]) 1460. év tájára a „Fasciculus temporum karthauzi szerzője ezt írja: „Reformatio magna plurimorum monas téri orom in diversis mundi partibus fit· Et nóta, quod huiusmodi reformationes crebro leguntur fuisse sed pene nulla remansit, quin solito more per successus temporis ad pristinum relaberetur languorem post venerabilium patrum mortem.“

[3]) Ez oklevél diplomatikánkban a legnagyobb nevezetesség. Midőn a múlt század folytán a kir. curia előtt eredetiben felmutattatott, az országos törvényszék sz. István király iránti tiszteletből az oklevélnek a

váradi Baranyában; 1019-ben a *zalavári,* 1037-ben a *takonybéli,* mind szent István alapítványai. A többit elszámlálja Pázmány 1) és Fuxhoffer [2]).

lépcsőkig elébe ment, azt tisztelettel palotájába kísérte és hitelesnek elismerte. Azonban nem sokára azután erős megtámadtatásoknak volt kitéve s a hitelessége felöl ekép keletkezett vita egész irodalommá fejlődött ki, mely a benne kifejtett diplomatikai jártasság miatt a külföld figyelmét is felébreszté. E vita történetét s az ügyében megjelent könyveket körülményesen előadják Horvát István (Tud. Gyűjt· 1836. I. 94.1.) és újabban Kerékgyártó (Magy. művelőd, tort. II. 76-1.) E vita azonban tulajdonképen máig sincs befejezve, mert II. József által a rend eltöröltetvén, ez oklevél leghevesb megtámadójának Benczúrnak Nova dubiaczim alatt előadott újabb kifogásai mindeddig czáfolatlanul maradtak. Horvát István ugyan már 1819-ben felkiáltott: „Derék tudomány volna a Magyar diplomatika, ha még ezen oklevél hitelét sem tudná meghatározni!“ (Tud. Gyűjt· 1819. VIII. 101- 1.), azonban tüzetesen még sem ereszkedett taglalásába. Hogy pedig ez nem ártana, már csak abból is következik, hogy ámbár Katona, Fejér György és Horvát István személyesen látták ez oklevelet, s ámbár ez oklevél többször hasonmásban is megjelent, még sem tudjuk még ekkoráig azt sem, váljon a pecsét rá van e nyomva, vagy függ róla, miután Katona (Hist. Crit-1· 98-1.) az utóbbit, Fejér pedig (Cod. dipl. I. 283.1.) az előbbit állítja. E két különböző állítást talán Horvát István e szavaival lehet összeegyeztetnünk: „Még ma is fenlevő, de már nagyon elkopott és igen száraz s barna viasz pecsété az oklevél hátára oly módon *nyomatott,* hogy azt alul, a királyi aláíráson túl, két vágányon keresztül vonatott hártya kötélke tartja. Ez a sok század alatt a nehéz pecsét súlya miatt megnyúlt ugyan, de még sem lehet, amennyire én vizsgáltam a dolgot, függő pecsétnek tartani[u]“ (Tud. Gyűjt. 1836.1. 100. 1.) A tárgy fontossága megérdemelné, hogy e vita kimerítőleg befejeztessék. — *Kn.*

[1]) Appendix II. De religíosis Péterffynél Conc. Π. 273.1.

[2]) Monasteriologia I. köt. és e munkának Czínár Mór általi útjavítása· Pest 1858. 1. köt. Lásd továbbá. *Piter* Thesaurus absconditus seu s· Guntherus. Brün 1762, hol a 156—168. 1. a pannonhalmi, szalai és bakonybéli apátságokról értekezik. *Pray* de 8- Dextera D. Steph, (a sz. jogi apátságról) Bécs 1771. 4-o, *Simon* Supplem. ad diss. G. Pray de Dextra S· Steph, cum história monasterii sz. Jog. Vácz 1797. *Simonchich* Memória dipl.-sphragist- abbtiae de Zenth Job (Oratio de reliquiis sanctorum die s-Steph.) Vácz 1796·, *Horváth* A hahóti apátság. (Tudom- Gyűjt· 1818. VII-3. 1·), *Wurum* de Abbatia Zobor. (Eppatus Nitr. mem. 110· 1·), Zoborhegyi apátság (Religió 1841. II. 251.1.) Szalavár omladékáiról (U. o. 1842. L 109.121.1), Szkalkai apátság tört. (U- o. 1853. II. 17. sz.), Uros pan-

II. A *cisztercziek* szerzete a benedekiből 1098-ban vette eredetét, midőn Róbert tonnerrei apát a Díjon melletti erdőben, hol sok régi csatornára akadtak, társaival letelepült. Eleinte fekete ruhát viseltek, később fehérrel cserélték fel s csak fekete vállkötőt (scapulare) csuklyát és övét tártának meg.

Első magyar monostoruk volt a Czikádori, II. Gejza alatt 1142-ben[1]).

III. *A premontreiek* első magyar monostort nyertek Il ik István alatt 1130-ben, négy évvel alapitójok szent Norbert halála előtt, a Várad melletti hegyfokon szent István vértanú tiszteletére [2]).

IV. A *karthauziak* monostorai közé tartozott az *erchi,* még a tatárjárás előtt; lakói elszéledvén Vancsai esztergomi érsek a cisztercziekneк adta, mit IV. Incze megerősített 1253-ban [s]); *Lethon* (Látó) *kövi* alapítá Jordán szepesi szász gróf

nonhegyi apát (U. o. 1853- I. 12, 13- sz·), A zoborhegyi kolostor és templomról adatok (U. o. 69. sz), *Nemes József* Tapolczai apátság és Utóirat *Knauztól* (M. Sion I. 593. 603. 1.) *Balássy* a tornaji apátság nyomozása (U. o. II. 745.1.) *Balogh* Pogrányi apátság (III. 514,518,634.), *Ráth* asz. Margitról név. bélai apátság (U. o. IV. 913· 1.) Catal. Abbatum de Clusmonostra (kézirat Catal- Mss. Széchenyi II. 483. 1·) stb. — *Kn.*

[1]) Fuxhoffer II. 113· Többi zárdáik elszámlálvák u. o 91. 1. — Pázmány f. h. 274. 1. Lásd továbbá: *Heimb* Notitia de Abb. s. Gothard cum Chron. Abbatiarum Bécs 1764. fol., *Rosenthal* Actio ad recup. Mon. in Hung. Bécs 1649. 4-o, Series Abbatum de Schawnik (A'agner Anal· Seep. III. 151. 1.) *Paintner* Jubelrede zu Zircz. mit Erlauterungen Veszprém 1798. 4-o, *Koll.* Stift. u. Herrschaft s. Gothard (Das stift Heiligen Kreuz Bécs 1834. 266. 1.) Ciszterczi rend zárdái Szepesben (Religió 1853. I. 58. sz.), A zircz Pilis és Pásztó apáts. vázlata (U. o. 1856. I. 19—22. sz) stb. — *Kn.*

[2]) Többi zárdákat elszámlálja Fuxhoffer f. h. II. 1· 1. Pázmány f. h. 276- 1., *Jerney* A bői konvent (Tudománytár 1840- VIII. 246. 1.), *Hóiéczy* A majki klastrom időnkben (Tud. Gyűjt. 1826. VII· 31. 1·) *Rakovszky* A sághi prépostság emlékezete (M. Sion I. 827. 1.) Series Praepos. de Lelesz (kéziratban· L. Catal· Mss- Széchenyi II. 231.1) stb. — *Kn.*

[3]) Fejér Cod. dipl. IV- II. 178. 1-

1299-ben[j]); *Lechniczi* épité Kókos mecset Rikolf fia 1311-ben [2]); *Dunajeczi* szent *Antal völgye*; perjele fr. János Ófalut nyerte Vilmos nádortól 1335-ben [3]); *Lövöldi* szent Mihály völgye, I-sö Lajostól; *tárkányi segitségvölgye* — vallis auxilii — Borsodban, Eger táján[4]).

V. *A karmeliták* 1200. táján a Karmel tövében eredtek, Brocard Calabriai szerzetestől. Honunkban I-sö Lajos alatt Vilmos püspöktől Pécsett első kolostort nyertek [5]); aztán 1373-ban Budán[6]); 1460. táján Huendler Vid, pécsi helynok, tartományi igazgatójok volt[7]).

Szent *Ágoston* szabálya szerint éltek a *szabályos kanonokok* — Canonici regulares —, és két szerzetet képeztek.

I. *Szent síri* szabályos kanonokok, 1110. év táján Jeruzsálemben alapítva. Fehér öltönyön öt csillagszerűen kivarrott vörös keresztet viseltek, 8 erről keresztes nevet kaptak. Első *prépostságukat* Ilik Endrétől nyerték *Glogonczán* Horvátország, 1207-ben[8]).

II. *Karilngös* — Superpelliciati — szabályos kanonokok, mert fekete öltözéken *karüngöt* viseltek. Zárdáik: *Thombi* vagy *tói* prépostság, az esztergomi egyház hatósága alatt 5

1) U. o. VI. II. 210.1.

2) u. o. vm. II. 227.1.

3) U. o. VIII. IV 88.1.

4) Pázmány fi h. 277.1. továbbá fundatio Monasterii Lapidis Refugii (Wagner AnaL Seep. II. 69. b) *Hadbavay Romuald* Series Priorum de- Lechnitz (U· o. HL 173. 1.) Cartbausi zárda Szepes megyében (Religió 1853.1. 24. sz.) — *Kn.*

5) Fejér U. o. VI. II. 378.1.

6) U. o. V. II. 134.1.

7) Rollernél olvashatók levelei, Hist. Eppi Quinque. IV. 270.1. Lásd Zodiacus Elianus compend. Carm. őrig. hist. Buda 1748. 4-o. — *Kn.*

8) Pázmány fi h. és Fuxhoffer £ h. 255.1. Lásd továbbá Series prepos. de Landek (Wagner Anal. Scepus. III. 144.1.) Landeki zárda (Religió 1853.1. 57. sz.) stb. — *Kn.*

Vágújhelyi Stibortól a XV. században; *Develichi* Somogybán'; *Szent László* prépostság Somogybán; stb,).

III. *Az ágostoni remete* szerzet, fekete ruhát viseltek, következő perjelségeikben voltak: *egri, fehérvári, bártfai, budai, ercséni,* mely a cziszterciektől 1499-ben rájok szállott; *gissingi, hrapkói* Eperjes mellett, *kazai, komári,* eleinte a *guilielmi,* aztán ágostoni remetéké; *körmendi* Vasban, guilielmi éktől ágostoniakra jutott; *lövői* Zalában a Zala partján; *pápóczi, pécsi; sárosi* Sáros városban; *sárospataki; szepesi* Szepes várban; *szepesváraljai; esztergomi; sári* Beregben; *'thordai; dorochi* Valpóban; *körösi* Zágráb egyházmegyében; és *verőczei[2])·,*

IV. *tíuilelmiek* monostorai *komári* Zalában, és *körmendi,* Oklich nádortól, mindkettő IV-ik Béla alatt[3]);

V. *Pálosok* a thebai remete szent Pál fiai, kiket 1242. körül boldog emlékű Euzéb esztergomi kanonok szétszórt magányaikból egy begyűjtött, s monostori életre szoktatott. Volt e szerzetnek 21 helynöksége (Vicaria—) és több mint 43 perjelsége [4]).

[1]) Pázmány fi h. 276. 1. és Fuxhoffer fi h. 269.1. — *Jedlicska* a vágujhelyi prépostság tört. (M- Sion V. 168.1.) stb. — *Kn.*

2) Pázmány fi h. 284. 1. Fuxhoffer fi h- 279.1., Die östr.-ungar. Provinz der geschuhter Augustiuermönche, beschrieben und dem Staatsmanne zur Einsicht vorgelegt von einem Ordenspriester. Philadelphia 1784-, *Kosnak* De monasteriis Prov· Aust. Hung. Ord. ff. Erem. S. Aug. Bécs 1776 4-o, *Schier* Memória Provinciae Hung. August· (kiadta Rosnák) Graz 1778. 4-o, *Gregorii Pannonit* (Bánfi) Explan. Regulae s. Aug. Bécs év nélkül 4-0 stb. — *Kn.*

3) Pázmány U- o. 278.1.

[4]) Pázmány fi h. 282.1. Ezen derék magyar szerzetről több munka jelent meg: *Eggerer* Fragmen panis Corvi seu Reliquiae Annalium Ord. Erem. s. Pauli Bécs 1663. föl. igen érdekes, de már már, fájdalom, igen ritka könyv, a második kötetet *Benger* adta ki Annalium Ord. 8. P. volum. 2-dum. Pozsony 1743. foL, de ez már nem oly érdekes, Auszug aus dem chron· Buche der Pauliner von dem berühmten Kloster des h. Laur.

A *kolduló szerzetek* szent Ferencz és Domonkos szabályai szerint birtok s vagyon nélkül alamizsnából éltek; sarutlanul s nyírt fejjel jártak, mint a középkori szolgák, prédikáltak s a reájok bízott lelkészeitől foglalkoztak.

I. *A ferenczesek* zárdái két (sz. Mária és Megváltó) tartományra voltak felosztva. Első zárdájuk, az egri, még ala« pítójok, sz. Ferencz korában keletkezett. A magyar korona területén összesen 142 zárdát bírtak 1) .

(Buda mellett) Buda 1794·, Constitutiones Relig. s· Pauli 3-ik kiadás Róma 1725. 4-o, *Grieskircher* Magnae Ung. Dominac Mirabilia in Thai· Bécs 1661. 4-o végén Tabula Monast. Ord. 8· P., *Orosz* Synopsis Annalium Ord. 8. P. Sopron 1747·, *Ugyanő*'Egyedülvalóságnak ékessége azaz sz· Pál élete s halála Nagyszombat 1754·, *Pongrácz* Triumphus Pauli e duplici volumine Annalium Ord. s· Ben. Pozsony 1752· fol·, Hist· de transl. s- Pauli Pest 1799-, *Knauz N.* A sz. Lörinczröl nevezett Buda melletti pálos zárda és A ez. Pálról czimzett budai pálos zárda- (M. Sion III* 583. 920. 1·), A paulinusokról (Religió 1856- II. 3. sz.) A pesti egyetemi templom tört. (U. o. 1858. II. 51. sz), A nostrai templom és kolostor (U. o· 1859. II· 93- 1.), *Ipolyi* Adalékul a pálosok magyar történetíróihoz (M. Sion I. 38· 93.1.) stb· — *Kn.*

1) Saecula Seraphica a Josepho a Posega (igazi neve *Paoissevich)* Eszék 1747-, *Cizemszki* Lauras Triumph. Sanguine Franciscanorum Prov. Pol- a Svecis Cosacis et Hung· recenter profuso, Krakó- 1660· 4-o, *Friedrich* Hist· seu comp, descriptio Prov. Hung. Ord. Min. s. Fr. strict, obs. Kassa 1759- 2 köt· fol·, *Gyiirffy* Ortus progr· Prov. Trans- Ord· Min. str- obs. Csík. 1737. 4-o, *Kreslinger* Ortus et progr. Ord. Fr. Min. Kolozsvár 1790. 4-o, *Occhicva* Epit· Vetust- Bosn- Prov- Ankona 1776· 4-o, *Pavicz* Ramus virid. Olivae, descr. prov. Joan- a Capistr. Budae 1776· fol·,
Knaisz Chron· Prov- Ord· Fr. Min. s. Elis. Reg Pozsony 1803· 4-o, C'»e-*vapovich* Catal. Prov- S. Franc·, *Pázmány* f. h. 279· 1·, Adatok a sz. fer. rendi szerzetesek tört- honunkban (Religió 1850. I· 16, 17, 19, 20, 47, 48, 49, 67 ez. és II. 1, 2, 3, 13, 14, stb. sz.), Comisi Annales Prov. Hung, s-Máriae Ord. Min· Schematismus 1851· 5· l, A conv· min- szerzet sz. Erzs. prov. rövid leírása (Tud. Gyűjt- 1818- VI. 96.1.), XV. századi sz. Fer. rendre vonatkozó codex (Religió 1847· II. 112. 1.), Szeged alsó városi templom és zárda tört· (U· o· 1854. I· 58. sz) *Gf, Eszter házy* A kolozsvári ferenczíek egyháza (M- Sion IV- 561-1.) stb. - *Kn.*

A *dömések* első zárdája Győrött alapíttatott 1221. körül Pál magyar rendtag által. Volt vagy 38 zárdájok [1]).

A *szerzetes lovagrendek* a Szentföldön folyt háborúk korában keletkeztek. Kik közülök a keresztény vándorok s betegek gyámházát szolgálták, *hospitalarii* és szent Jánostól *jánoslovagok* nevet viseltek; a szent siri templom őrei, *templomos vitézeknek* neveztettek. így a többiek. A három szerzetes fogadalmon kívül még negyediket is vallották: a Szentföld s a keresztesek érdekeiben fegyvert viselni.

A *János lovagok* első magyar társháza (convent) a székesfehérvári volt szent István király egyháza mellett *Martyrius* esztergomi érsek alapítványa, melyet az érsek halála után 1161-ben Frozina királyné, II. Gejza özvegye bevégzett, mint erről IV. Incze oklevele tanúskodik [2]). — Ezen kívül leghíresebb zárdáik voltak az *esztergomi* és *budafelhévvizi.*

1170-ben III. Béla a jánoslovagoknak 10,000 bizanczi aranyat ajándékozott, hogy Jeruzsálem határában földek vétessenek s lak- meg vendégházak emeltessenek; oly feltét alatt azonban, hogy ő vagy neje Margit Jeruzsálembe jövén, ama jószágot sajátja gyanánt használhassa. Azonban *Gisbert* nagymester Jeruzsálem közelében mit sem vehetvén, Emaus kastélyt ajánlá fel Bélának, vagy, ha neki jobban tetszenék, Ptolemaisban egy palotát. Innen érthetjük, miért ment Margit, III. Béla özvegye, Ptolemaisba lakni, hol nem sokára, 1197-ben meg is halt[3]). E lovagok oltalmában állott a kereskedő-

1) Pázmány f. h. 278.1-, Perrarius De rebus Ung. Prov. Ord. Praed. Becs 1637. 4-o (igen érdekes könyv), *Ipolyi* Adalékok a magyar domonkosok tört. (M. Sion V. 481, 590, 662, 769.1.) stb. — *Kn.*

2) Fejér Cod. dipl. IV. II. 125.1.

3) Fejér Cod. dipl. V. L 285. L Schier Reginae 159. l. — *Kn.*

lem s az új lendületet nyert hajózás napkeleten, s hogy a török Olaszfoldet és utóbb Magyarországot el nem nyelte, egy egész századig csak e lovagok gátolák!).

A *templomos vitézek* első conventje hazánkban II. Gejza alatt alapíttatott Székesfehérvárott. Nagymesterek valószínűleg az esztergomi konventben lakott [1]). Eltöröltetésök után javaikat a jánoslovágok nyerték el.

A *német lovagok* (equites theutonici) II. *Endrétől* 1211-ben Borza földet nyerték Erdély határain oly feltét alatt, hogy a lovagok a kúnok ellen várakat emelni s a keleti határokat védeni tartozzanak. Első váruk *Kreutzburg-n&k* neveztetett 1) .

Azonban roszul hálálták meg II. Endre jóságát, mert jogtalanul földeket foglaltak el s a királynak ellenszegültek, készebbek lévén inkább meghalni, mint az elfoglaltakat vissza adni; a király embereivel roszul bántak, az adomány feltételeit meg nem tárták, pénzt verettek stb. Azért a boszankodás ellenök általános lett, s az mondatott rólok, hogy „tamquam ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio, qui hospites suos male remunerant, sint eidem regi Höspitalarii supradicti[tf 4]). Endre még 1222. év előtt elvette tőlök Borzafoldet, azonban mondott évben ujra visszaadta[5]). Később azonban végkép elűzte őket. De már 1244-ben ismét az országban ta-

[1]) Fuxhoffer f. h. 191. 1. Pázmány f. h. 278· 1. *P»‘ay* de PrioratU Auranae Bécs 1773. 4-o, a vránai perjelség (Religió 1854. I. 50. 51. sz.) *Bolliztár* A keresztes lovagok regestái (M· Sion I. 58. 209. stb. 1.), *Knauz* A jánoslovagok Esztergom (U· o. III. 641. 721. 1.) stb. — *Kn.*

[2]) *Pesty Frigyes:* A templariusok Magyarországon (M. Akad. Értesítő Phil. tört, osztály II. 35. 104. 1.), *Kolinooict* Chron. Templariorum Pest 1789., Etwas von d. Tempelherrn in Ungarn. (Ungr. Magazin IV. 487.1.), Vörös kolostor (Religió 1853.1. 56. sz.) stb. — *Kn.*

3) Fejér Cod. dipl. III. I. 11. 1.

[4]) Honor pápa 1225. évi levelében Fejér Cod. dipl. III. II. 53.1.

5) U. o. III. I. 370.1.

láljuk őket [1]) 1429-ben pedig Zsigmond király hozta be őket újra[2]).

Apáczák majd szent Ágoston majd szent Benedek szabályát követték, de többnyire a dömések felügyelése alatt lévén, jobbára dömés apáczák nevet viseltek; vagy a dömés szabályra tértek [3]). A dömés apáczák: Székesfehérvárott, Pécsett, Beregszászon, Németiben, Veszprémben, Budamargitszigeten, Hahóton, Peleskén és Lábatlanon stb. bírtak zárdákkal.

Premontrei apáczák zárdája *CsöpÖfo* Csepelben [4]).

Cziszterczi apáczák Pozsonyban [5]);

Ferenczes apáczák Nagyszombatban [6]);

Klárissák: Pozsonyban, Óbudán, Váradon, Nagyszombatban stb. bírtak zárdákkal 1) 1) .

1) Újabb vizsgálódások és okmányok kiadása által, több eddig ismeretlen monostorok kerülnek napfényre; például . Ráth Károly felfedezte a rohonczai konventet (M. Sion III. 266. 1. Egyébiránt nem a Pázmány által említett prem. rendi *rochenisi* prépostság rejlik alatta? Péterffy f. h. 277. 1. Fuxhoffer f. h. 65. 1.). Egyéb eddig ismeretlen monostorok következők:

[1]) U. o. IV. I. 313.1. X. VII. 102.1.

2) U. o. - L. e rendről Pázmány f. h. 278.1., Fuxhoffer f. h. 247. 1., *Gór övé László* A német vitézi rendnek leábrázolása. (Tud. Gyűjt. 1824. V. 8., VI· 8, VII. 3. 1.), *Veszély* II. Endre és a németlovagok a Bárcz as ágban (M-Sion II. 161.1.) stb. — *Kn.*

3) Például a veszprémi sz. Kataliniak: „Ordinis S. Benedict! secundum instituta PP. praedicatorum viventes. Fejér Cod. dipl. IV. I. 194. 1.

4) Fuxhoffer II. 16.1.

5) Fejér Cod. dipl. VI. I. 70.1.

6) U. o. IV. I. 469.1. .

[7]) Pázmány f. h. 279.1., *Szerdahelyi* Diploma Graecum s. Steph. Regis Buda 1804., *Szvorényi* De duplici incolatu B. Marg. Veszprém 1808., Adatok a honi Clarissák történetéhez (Religió 1853. II. 56, 57, 59. sz.) A nagyszombati és pozsonyi Clarissák tört. (U. o. 1856.1. 49, 50. sz.) *Csele* Sz. Margit a Veszprémi zárdában (M. Sion III. 17.1.) stb. — *Kn.*

Bundi apátság Dénes nádor 1239. levelében így említtetik: *„Abbatís de Bund“* (Fejér Cod. dipl. IV. 171. 1.)

Kanai apátság, melyről egy 1269. levél eme kivonata tanúskodik: „Litterae Eppi Vespr. super locatione terrarum arabilium, ad *Abbatein de Kana* pertinentium, facta Theotonicis de Maiori Pest, in quibus terris arab, vineas plantabant et io marcas pro annua pensione eidem Abbati praestabant“ (U. o. IV. III. 544. 1.)

Rudinai sz. Mihályról czimzett *apátság;* Pál országbírónak 1349. leveléből három apátját ismerjük Miklóst, Pétert és Hermánt, ez utóbbi ügynöke mondja: „Andreám Praepositum de Posega cum fratribus suis et eorum praedecessores veros patronos seu fundatores Ecclesiae seu monasterii de Rudyna esse[a]. Pozsega megyében Kaprina és Zelena falvakat bírta (IL o. IX. I. 725. 1)

Withubui apátság Csanádegyházmegyében, melynek szerzeteseit így említi a Csanádi püspök III. Honór pápához intézett levelében: „Idem (Eppus) reperisset in Cenadiensi diocesi ecclesiam de Withubu nigrorum ordinis monachorum[tf]. — — Elhagyván zárdájokat a püspök kanonokokat helyzett oda. (Theiner Mon. I. 23. 1.)

Cubisi apátság (de Cubis) nagyváradi egyházmegyében. 1238. febr. 11. IX. Gergely pápa az idevaló apátot az almási apátság ügyében megbízza (U. o. 161. 1.)

Zderazi prépostság. Egy Glongonczán Tótországban 1425. kelt levélben tanúként említtetik: *Bernardus Praepositus ZderaziensÍ8[u]* Kercselich, ki e levelet köziig e prépostságot illetőleg megjegyzi: „Ubi haec Praepositura? me latet.[a] (Not. Praelim. 417.1.)

Egyébiránt ha valahol, úgy e tárgy körül igen könnyen meg lehet csalódni, amennyiben sokszor, midőn azt hiszszük,

hogy egy eddig ismeretlen monostort fedeztünk fel, csak egy régen ismertnek elrontott vagy roszal kiirt nevére találtunk, így olvassuk például 1351. Conuentus de *demeng,* 1353-ban Bartholomeus abbas de *demenk,* 1335-ben pedig: Conventus de *Demeulch* (Hazai okmánytár 209, 210. 1. és Fejér VIII. IV. 144.) holott mindhárom név alatt a *d'őm'őlki apátságot* kell érteni. 1278-ból olvassuk: Detricus Praepositus de *Turul* (Árpádkori új okmánytár IV. 175.1.), ez alatt a Pázmány által említett Türö= *türnei* prépostságot kell érteni, melyet már Layruels is *így* említ: *Tural* sive Turna[a] (Fuxhoffer f. h. 81.1.) — 1459-ben előfordul: Praepositus de Tyche, ez alatt Kaprinay szerint a *kői* a Tisza mellett, innen Tiche, értendő (Hung. Diplomatica II. 366.1.) 1223-ról olvassuk: Prepositus de *Ceresmeu* (Theiner Mon. II. 41.1.) ez alatt kétségkívül a *csaszmai* prépostságot kell érteni.

Még egy más ámbár ritkábban előforduló nehézségre is kell ügyelni; t. i. néha az apát vagy prépost származási helyéről irta nevét, s ez által azon téves hiedelemre vezethet, hogy azon helyen apát- vagy prépostság volt; így például egy váczi prépost így irta alá magát: Praepositus de *Kalonda.* Nem lehetne ebből következtetni hogy Kalondán prépostság volt? pedig dehogy volt; e prépost egyszerűn a kalondai nemzetiségből származott, azért irta így magát (Mocsáry Nógrád vm. esmertetése I. 166. 1.)

Végre oly esetek is fordulnak elő, hogy valamely zárdáról idők múlva az állíttatott, miszerint apátság volt; így történt Kercselich szerint a *Csáktornyái* pálos zárdával. (F. h. 425.1.) Mindez eléggé mutatja, mily vigyázva kell e tárgyban eljárni [1]) . — *Kn.*

[1]) Egyes apát- és prépostságokról írtak: *Sxvorényi* Memória vet. Eccl. et Coll. Capit B. M. V. de Alba-Regali., Memória ceterorum Eccl. Hung. Capitulorum, quae sunt dudum exstincta és De Praeposituris et Abbatiis Regalibus (Amoenitates V. VI·), *Wagner* Diplomata Rel. Or-

8. §. *Az egyházak és zárdákhoz mellékelt intézetek.*

Tartalom: *Egyházak, monostorok mellett volt tanoda, s oltalom helye. — Menhelyi kiváltság — jus asyli — története. — Idegenek, vendégek, gyámházai. — János lovagok koródái} — az apostoli szék rendelete a kór ódák és gyámházak iránt.*

Nem volt székes vagy társas káptalani egyház, nem volt monostor, melyben a nevendékek és világi ifjak oktatására tanoda nem díszlett volna, mint ezt a következő szakasz bővebben tárgyalja; de oly egyház s monostor sem létezett, melynél az üldözött, vagy ugyefogyott ember oltalom és *segítségre* nem talált volna. Nem a háború, belmozgalom vagy csoportos rablás idején nyújtott oltalomról szólunk, midőn a szegény földművelő és egyes mezei lakos rendesen csak az egyházak s monostorok körfalai, tornyai mögé futamodott, hol csekély vagyonát megmentheté; (ily tornyokat s védbástyákat, mivel latrok kezébe jutva utolsó menedékétől foszták meg a szegénységet, az 1291-ki 24. tezikk lerontatni rendeli[1]) sem azon

dinum, qui olim in Sccpusio floruerunt (Anal. Scepue I. 389. 1.), *Wagner* Diplomata Rel. Ordinum, qui olim apud Sarosicnses floruerunt. (Diplomat. Sáros 510. 1·), *Schicr* Buda Sacra (a budai zárdákról), *Wagner* Series Praep. Ord. Crucif. S. Antonii de Darócz (Anal. Scepus. III· 163. 1.), *Jerney* A magyarországi káptalanok és konventek, mint hiteles helyek tört. (Magy. Történelmi tár H.) *Radványi* Margit sziget tört· Pest 1858. (megbírálva *Knauz* által Religio 1858. II. 37. 38. sz·), *Knauz* Az esztergomi szerzetesek tört. (Pauli sz. Vincze leányai Esztergom 1865. 1· 1.) *Knauz* A sz. Zsigmondról nevezett budai prépostság (Pesti Hírnök 1861. I. félév 29. 30. sz.) Margit szigete (Religió 1844. II. 92.1.), Vasmegyei kolostorok (U. o. 1853. I. 8, 9, 11, 29- sz.), Budapest és környéke hajdani sz. épületei (U. o. 1854.1. 6, 7. sz·), Szerzetes rendek Esztergomban a hitújítás előtt (U. o. 1854. II. 20. sz.) stb. — *Kn.*

[1]) Kovachich Syll. deer. I. 22. 1. Fejér Cod. dipl. VII. II. 144. 1.

oltalmat nem értjük itt, midőn az egyházjavak birtokosai többnyire laktalan, parlag sivatagokat vagy őserdőket nyerve ezeket benépesíték s így a szegényeknek munkát, hajlékot s földet nyújtottak s ezáltal egyszersmind a honi földművelés és ipar előmozdítói lettek: hanem az oltalomnak azon neméről van itt szó, mely a keresztény tan kifolyása, úgymint a *menhelyek-, gyámházak'* és *koródákról.*

E korszakban a majdnem merő fegyveres lakosok közt az igazság kiszolgáltatása nehéz feladat volt, s gyakran megtörtént, hogy a fölizgatott nép elöleges nyomozás nélkül maga állt boszut a bűnösön. Régi kiváltsága volt az az egyházaknak, hogy valaki falai közé menekült, megtámadás s erőszakos kihurczoltatás elöl biztos vala, mely kiváltság majdan minden, az egyházhoz tartozó épületekre kitérj esz tetett. Első okleveles nyomát szent László somogyapátsági 1091. levelében látjuk, mely szerint valaki a sümegi egyház előcsarnokába (átrium ecclesiae) mint *menhelyre* vonul, még vagyonában is sértetlenül tartassék; bán tója ötven font aranyban marasztaltatok el [1]). Imre király alatt e kiváltság már nagyon megsértetett III. Incze pápa 1198. évi levele szerint ugyanis az egyházakba menekülők akár ártatlanok akár bűnösök voltak is erőszakosan kihurczoltattak, sőt egyházi ékszerek s más, oda őrzésre letett idegen javak is elraboltattak. Incze pápa a magyar főpapoknak sürgetőleg meghagyta, miszerint az egyház szabadalmait minden tölök kitelhető módon szigorún tartsák fen; Imre királyt pedig kérte, hogy a püspököket ez ügyben támogassa[2]). De midőn vagy a kihágások megsokasodtak, vagy e szabadalomra támaszkodó bűnösök merészsége növekedett, akkor a főhatalom e szabadalmat korlátozá. Például nagy

[1]) Fejér Cod. dipl. I. 469- 1.
[2]) U. o. II. 331.1.

Lajos 1359-ben meghagyta a pozsonyi tanácsnak, miszerint az egyházak-, kolostorok- és sirkertekbe menekvő gyilkosokat és segédeiket, papi tiltakozás daczára elfogassa[1])? 1367-ben pedig a szentkereszti cziszterczieknek atyja Róbert Károlytól nyert szabadalmait megerősítvén, egyedül a nyert menhelyjogot függeszti fel[2]). így Zsigmond király 1405 ben Ulrik pozsonyi bíró panaszára megengedi, hogy a prépost s káptalan házaiba menekülő gonosztevőket a városi hatóság elfogathassa s megbüntethesse[3]). Ellenben II. *Lajos* 1524-ben a beszterczeieknek többi szabadalmaikkal együtt a menhelyjogot is megerősíti, de régi szokás alapján csak a plébániatemplom kórház és királyi házra terjeszti ki[4]) 1) .

1) U. o. IX. III. 49.1. és IX. VI. 92.1.
2) U. o. IX. IV. 37.1.
3) U. σ. X. IV. 400.1.
4) Katona Hist. Crit. XIX. 462.1.

5) A menhelyjog mind e felhozott megszorítások daczára is divatozott nálunk, úgymint egyéb országokban is. így Thuróczból tudjuk, hogy a megvakított Álmos herczeget Kálmán király dühe elöl csak a menhely védé meg: „Misit (Kálmán) quemdam nomine Benedictum, filium Both, apprehendere Ducem, ne forte mortuo rege ipse ei succederet. — — Cumque Benedictus recessisset, Dux (Álmos) ante Monasteriam (Dömös) sedebat plangens dolorem proprium. Qui cum audisset, quod equites festinanter venissent, praesensit animo sibi periculum imminere, et fecit se introduci in monasterium et *tenebat manibus altare* s. Mariae V., ut saltern pro reverentia Dei et sanctorum eius eum inde abstrahere non praesumerent. Benedictus autem sacrilegas manus iniecit in eum et tenentem altaria violonter extrahebat. Dum quoque sic conaretur extrahere (tehát bent a templomban a menhelyjog megsértésével nem merte őt bántani) divulsa est cutis manus Ducis et infectum est altare sanguine, öacerdotes autem observabant ostia Eccleeiae et volebant ilium Benedictum capere. lile autem hoc percipiens, corde furibundo, quomodo potuit exivit, et dum festinanter equitaret per silvam Pelys, cecidit de equo et cervice fracta, mortuus est et canes eius, qui sequebantur ipsum, devoraverunt carnes eius et ossa“ (Chron. II. 62. fej.) — 1239-ben Pósa és Lörincz párbajvesztés által tolvajságban elmarasztaltatván, „Pousa suspendio condemnatus, Laurentius vero *fugiens Ecclesiam intravit et sic sanguinis effusionem evasit** (Fejér Cod. dipl. IV. I. 171.1.) — 1279-ben Tamás

A keresztény egyház kezdetén a betegek és szegények fentartására minden hvő alamizsnát hozott, melyből az agapek teltek ki. Később a bizonytalan adományok helyébe a gazdagok, fejedelmek, községek földeket ajándékozának az egyháznak, mik a javadalmak zsengéi lőnek. Ezek szaporodásával a monostorok, papházak, kedvesen fogadó vendégházakul tekintetének, s valósággal voltak is oly korszakban, hol a közlekedés sem oly élénk, sem oly sokféle nem vala; hol utazni csak terjedelmes erdők szélein vagy a vizek partjain lehetett s minden zug rablókkal utonállókkal volt tele.

Számos újonnan alapított monostor oklevelében többi indokon és czélon kívül olvassuk azt is, mikép „in loco deserto, horrendo, inculto, in capite omnium platearum, ut undecunque venientes habeant, ubi caput reclinent“, alapíttatott légyen. Egyetemes szokásul kell a középkori közéletben tekinteni azt, mit a fónebb említett sz. Anzelmféle kéziratban két utazóról olvasunk. „Vala két doctor és micoron a tanoságnac heléről ö házokba thértenek volna és hog mennénec az után, jutánac eg nag erdőben és micoron el estveledött volna, félnec vala, hog ükét vadac meg ne zaggatnák és ymádságra adác önmagocat, hog az yó isten ükét megmentené zömü hálältuk És íme látánac távol földön hozzáiok eg clastromoth. Es e két doctor a clastromhoz tartánac és micoron a clastrom kapuyén

és Ábrahám grófok az ágostoni szerzetesnek zárdahelyül két telket adván, megengedik „quod si qui contingent! (h)omicidio, latrocinio, vei furto deprehensi, occulte füge presidio in ipsum claustrum intrare poterunt, í-*cut mos csí ab anlico inelitutus,* per marnia violentas auferri non possint ab eodem (U. o. VII. V. 446.1.) — Nagy Lajos királytól is egy a városi hatóságtól elnyomott s zárdái menhelyre vonult lakos oltalomért esd (U. o. IX. V. 639· 1.) Az 1460-iki szepesi zsinat is fentartatni rendeli a menhelyjogot az egyház és temetőre nézve kiközösítés és 10 ezüst márka birság terhe alatt, nisi talis malefactor sit noctumus latro, vei nocturnus depredator agrorum (30. fej. Péterffy f. h. I. 207. 1.) — Kn.

csergettek ve Ina, a clastromnac fey ed elme hozzáyok jőve és örömest befogadá ükét és ételt ital th ada nekic és niugodalmat. Es micoron a clastromnak barátj felköltec volna a veternére, az égik doctornak es zokása vala, hog éffélicoron nag ayétatossággal az ö zolosmáját megmonga vala. És micoron bement volna az zent egházba, látha tahát kétfelé álottak a karba, miképpen zerzetosoknec zokásoc és nag siralmas zóval csak iként mongák vala: 0 ur isten mire hagal el engomet,[tt]

Kór és *gyámház* a *jános* lovagok minden monostorainál volt; s azért „hospitalarii[u] nevet viseltek. Ily kórház lehetett a szent Erzsébetről nevezett is sz. Gellert hegy alatt, melyről a Margit legenda emlékszik, „Es méeg vala egy iffyu, ky lakozyk zent Ersebet azzonnak Ispitalyaban, zent Gelijert hegije alat . Azért mykoron ez iffyu sok ideyg fekeut volna

Ispitalyban, halla, hog Zent Margyt azzonnak erdeme mya az eu koporsoyanal betegeknek nagy jotetelek adatnak Istenteul egessegre“ [1]). *Kórházak* voltak Váradon[2]), Galgóczon[3]), Szakolczán[4]), Kassán[5]), Újbányán[6]) 1) stb. Kór- és szegényházak (leprosaria, Xenodochia, eleemosynaria et hospitalia) az apostoli szék különös oltalma alatt állottak.

Zsinatok határozata után indulva már V. Kelemen fel szólalt elrendezések ügyében. 1364. V. Orbán az esztergomi

1) Pray f. h. 329. 1.

2) Fejér Cod. dipl. VIII. IV. 428. 1.

3) U. o. X. II. 815.1. és X. VII. 400-1.

4) U. o. X. VII. 405. 1.

5) U- o. IX. IV. 73.1.

6) Sternbach Jósef kamragróf lev. 1727-ből. Eredetije a bakabányai levéltárban.

7) Pászthón „Valentinus presbiter Rector hospitalis de Paztho“ ás Kakhán (talán Kakath vagy is az Esztergom melletti Párkány) egy végrendelet szerint: „pro vsu pauperum xpi in Hospitali 8. Spiritus de Kdkfca®. (A már említettük 16. századi kézirat 308· 369.1) — *Kn.*

érsekhez irt levelében „leprosorum et aliorum pauperum debitis eis alimentis fraudatorum indempnitati pietatis studio providere, intendentes[44] — rendeli, hogy ilyen lovagrendek alatt nem álló, hanem más egyházi, szerzetes és világi férfiú.k gondjára bízott intézetek alapítványaik teljes birtokába helyeztessenek; s két hónap lefolyása alatt ügyes és lelkismeretes gondnokokra bízassanak. E rendeletét a főpapok egyházi fenyíték alkalmazásával is végrehajtsák [1]).

[1]) Fejér Cod. dipt IX. III. 436. 1.

III. FEJEZET.

A keresztény tan fentartására szolgáit

II. a tanoda.

Egyháztól a tanodát elválasztani nem lehet. Midőn az emberi nem Megváltó tanítója azt mondá: „Menjetek az egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek“, az emberi nemmel a keresztény vallástanok teljesen öszvehangzó rendszere közöltetett vala, mely nemcsak az alakítandó egyházi társadalom alapjául fogott szolgálni, hanem az emberi művelődés újabb, tartósb és egyetemes fejlesztésének is lelke s igazgatója leendett. Mivel pedig templomban az oktatás csak tömegesen történhetett, még was, az egyházhoz kapcsolt intézetre volt szükség, melyben egyesek oktatására külön figyelem fordittathatott, és, mert az egyház az egyént nemcsak egyoldalulag akarta képezni, az eredetileg a vallás oktatására szánt tanoda világi tudományokra is kitérjeszkedett, hogy így hivei javáról ez után is gondoskodjék az egyház.

1. § *A külföldi keresztény tanodák helyei a magyarok keresztelkedése előtt.*

Tartalom: *Papok gondos neveltetése s oktatása püspöki városokban s egyebütt. — Olasz, frank egyházi intézetek, — oktatástárgyaik, nemcsak papi, hanem világi növendékek számára is. — A centulai apátság tanodája, — Szent Volfgang, Adalbert tanhelye. — A keleti egyház tanodái.*

A keresztény nemzetek leendő tanárait a papokat különös gonddal nevelte mindenkor az egyház. A római pápák s egyes egyházmegyéknek számtalan rendeletei szerint „tudatlan ember“ a papi rendek felvételéhez nem bocsáttatott 1); mindnyájan a szent írás és atyák fejtegetését és az egyházi szabályok ismeretét sürgették felavatandó papjaikban; szent *Jeromos* különösen szorgalmazza a szent iratok tanulását; *„discs quod doceas“* volt jelszava. E végre a székesegyházak mellett tanoda állíttatott fel, milyenben Alexandriában már 310. év táján Sándor ösérsek felügyeletete alatt tanultak Athanáz és kortársai 2)· Sőt nem csak főpapi de más városokban és faluhelyeken is léteztek egyházi rendeletnél fogva oly tanodák, melyekben az illető plébánosok egykori utódjaikat vagy magok vagy arra különösen rendelt tanítók által tartoztak kiképezni. — Olaszföldön régóta virágzott ez üdvös szokás, melyet Franciaországban is szorgalmaz a Vaisoni zsinat 592. év táján[3]).

Legnagyobb virágzásnak örvendett a tanügy Rómában, kivált nagy Gergely pápa (590—604) korában. A tudományok különféle ágaira, a latin nyelvre és külviseletre, legnagyobb gond volt fordítva[4]). A keresztény államok Rómából hoztak magoknak tanárokat, mint ezt hazánkra nézve szent Adalbert, Astrik, Deodot stb. példái mutatják.

Szent Benedek és szerzete, mely Monte Cassino monostorának anyaiskolájából rövid idő alatt egész Európában elterjedett, az európai keresztények tudományos műveltségének legnagyobb tényezője volt, szabályaiban azt rendelő sz. Benedek, hogy szerzetesei kézimunkán kívül serény olvasás és ok-

1) Thomassin II. 265· 1-
2) Thomaesin IL 267.1.
3) U. o. 282.1.
4) U. o. I. 286-1.

tatással foglalkozzanak. Monostorába nagy számú nemes és szerzetes férfiak tódultak [1]). Hazánk első monostorai és tanodái is a cassinói és római meg más plasz benedeki monostorokból népesítettek be.

Frankhonban az iskolaügy nagy Károly korában nyert új lendületet; maga a páratlan fejedelem a tudománymüvelÖk első sorában szemléltetik. Rómából 787. évben nyelv és számtanban jártas mestereket hozván Frankfoldre [2]), egyik zsinatban azt renddé, hogy minden püspöki székhelyen és monostorban tanoda alakíttassék, melyben a szerzet szabályain kivül más, különösen a nyelvtani ismeretek is tárgyaltassanak [3]). A 789-ki aacheni zsinat határozza, hogy olvasáson kivül zsoltárt, éneket, számvetést és nyelvtant tanuljanak a tanodák növendékei; a tanítás jól javított iratok után történjék, mi végett az oktatás könyveit csak tapasztalt korú férfiak írják. És tanulni csak igazán kath. könyvekből szabadott. Az osnabrücki püspöktanodában a latin és hellen nyelv egyirápt gyakoroltatott, miért is a konstantinápolyi császárokhoz! követségekre az osnabrücki püspök használtatott[4]). Négyféle tanodát szemlélünk ez időben Frankföldön, püspökit, monostorit, plébániait és császári udvarit, melyek világi nemes sőt pór ifjakat is befogadtak. Toursi Gergely bizonysága szerint, Etherius lexovi frank püspök — jóval nagy *Károly* előtt — városa minden gyermekeinek tanítását egy fogságból kiváltott papra bízta [5]). Ugyanő egy senatori rendű nemes ifjúról mondja, mikép melléje őr- s tanulótársul egy szolga adatott s mind ketten Virgil műveiben, Theodoz törvénykönyveiben, s a számvetésben jeles elömene-

[1]) U. o. II. 286.1.
[2]) Baroniue 787. évre.
[3]) Thomassinnál II. 289. 1.
[4]) U. o. 289.1.
[5]) Thomassinnál II. 283. 1·

telt tettek [1]). A jeles Alkuin Tours városban szentirás, régi remek müvek, nyelvtan s a csillagászatban oktatá az ifjakat[2]).

Theodulf orleansi püspök 797. évben így rendelkezik: „Falukon és szállásokon iskolát tartsanak az áldozárok s ha híveik bármely magzataikat tanulás végett oda küldik, fogadják őket legnagyobb szeretettel s oktassák ingyen, mitsem kívántán a tanításért, ha csak a szülék hálából nem kedveskednének valamivel[3]). — Ha pedig valamely plébános a maga unokaöcscsét vagy egyéb rokonát a szent kereszt vagy szent Anian, vagy Benedek, vagy Gifard, vagy más, Theodulf igazgatása alatt levő monostor iskolájába akarja küldeni, ezt bízvást teheti[4]). — A 813-ki mainzi zsinat rendelé, hogy a keresztény hívek a hiszekegyet és miatyánkot tudni tartozván, püspöki vagy monostori vagy plébániai tanodába küldjék fiaikat s ezektől aztán tanulhatnak a többiek[5]). A jámbor *Lajos* fiai alatt s tovább is dúlt belzavarok, aztán a normannok s más barbárok gyakori berontásai a tudomány terjesztésére akadályozólag hatván, a Gothár császár alatt 855-ben tartott valencei zsinaton országos határozattá emeltetett, hogy az egyházi s világi tanulmányok, nemkülönben az egyházi ének tanítása iránt gondos szabály szerkeztessék, mely által a régi tudomány s vallásosság helyre állhasson [6]). — A centulaí krónika e monostor iskolájáról ezeket mondja: „ezen monostorban neveltettek herczegek, grófok, és ezek sőt királyok magzatai is“ [7]). Figyelemre méltó, mi ezen centulai apátságnak nagy

[1]) U. 0.
[5]) U. o· 292.1.
3) Labbénál Cencil. IX. 1:7. 1.
[4]) Thomassin II. 289. 1. Labbénál IX. 187. 1.
5) Labbénál Concil. IX- 338. 1.
6) U. o. 1158.1.
[7]) Thomassin II. 296. 1.

Károly korában történt alapításáról írva van. Háromszáz szerzetes lakott Centulában; volt benne *legalább száz iskolás ifjú,* mindnyájan egy asztalnál táplálkozva, egy mód szerint öltözve, egy hivatal teljesítésére lekötve, kik a három karra osztott szerzeteseket a zsolozsmák éneklésében segíték 1) .

A bajor s pannoniai székesegyházak és monostorok mind* megannyi tanodák és az elemi s felsőbb oktatás helyei, egyházi s világi ifjaknak egy iránt nyitva állottak. Sz. Volfgang, később regensburgi püspökről írják, mikép „a közönséges (talán plébániai) és magános iskolákkal be nem elégedvén, atyjától oly tanodába akart vezettetni, melyben a legvirágzóbban müveltetnék a tudomány, mire atyja Öt a bajor reichenaui apátság iskolájába ereszté [2]). Szent Adalbert, mint tudjuk, előbb Prágában, aztán a magdeburgi érsek intézetében tanult.

A keleti birodalomban levő főpapi tanodákról e korszak emlékeiben igen silány az emlékezés; noha bizonyos, hogy vamint Rómából s Olaszföldröl terjedt el a többi nyugati államokba a műveltség, úgy Rómába s Olaszföldre keletről, a hellénektől és görög utódaiktól származott át. Mindazáltal Thomassin helyes észrevétele szerint, nem mindig ott legbővebb a folyam, hol forrása van. A görög birodalomban csupán a császári nyilvános iskola, Bardas, Vazul, Leó s még néhány tudománykedvelő császár által fentartva s virágozva, majd meg magas pártfogóitól elhagyatva és satnyulva említtetik a).

2. §. *A magyar egyházi s világi tanodák helyei* s *oktatói.*

Tartalom: *Szent Gellért csanádi tanodája·, Walther, Henrik tanárok. — Székesfehérvári iskola; *— Esztergomkápta-*

1) U. o-1. 633.1.
[2]) Surius ad 31. octobris.
3) Thomassin II. 299. 1.

lani olvasó s iskola kanonokok; — budai, pozsonyi, szepesi, kalocsai, nagyváradi tanodák. — VII. Gergely szigora a papok tanulsága iránt; — III. Sándor, III. Incze zsinati rendeletei káptalani hittanárokról: — III. Honor kedvezései. — Fr. Gentilis budai zsinatának határozata. — Esztergomi olvasó és alplvasó hivatala; — a nagyváradi káptalannak iskolára vonatkozó szabályai. — A benedekiek pannonhalmi, visegrádi, tapolczai; ágostoniaknak sárospataki, dömések és apáczák tanodája. — Plébániai iskola Pápóczon, Pozsonyban, Kolozsvárott, Tartlauban, Szegeden, Lippán, Gyulán, Tolnában, Kálmáncsán.

A magyar monarchia, külföldről fogadván minden intézeteivel együtt az egyházat, egyházmegyékre felosztva, monostorokkal felékesitve, a főpapokban hit, tudomány s műveltség őreit; ezek és a fejedelmek által pedig a keresztény tan oktatására egyházakat, tudós, müveit áldozárokat, szerzeteseket és tanodákat nyert: szóval, hazánkban is épen úgy voltak székes egyházi, plébániai, monostori, sőt királyi iskolák, mint a kölföldön.

Mikép voltak berendezve a székesegyházi tanodák, a *Csanádiból* szemlélhetjük. Eme sz. Gellért által alapított tanodában Walther mester fiatal tanító oktatá a számos tanonczokat. Az ifjak harmincz, imént keresztelkedett magyar család gyermekei voltak, kiket szüleik oktatás és papszentelés végett ajánlának a püspöknek. Walther tanár a nyelvtan és énekben gyakorolta őket s oly szép előmenetelt tett velők rövid idő alatt, hogy a főúri s nemes apák a magok gyermekeit szintén ily javakban részesíteni óhajtván, ezeket Walther tanodájába küldék. Ezekből képezé Gellért püspök a szent György monostor első kanonokait[1]). Ennek hire nem sokára az egész

[1]) Batthyányi Scripta et Act. Ger. 328. 1.

vidéken elterjedvén; új meg új tanonczok hozatának Csanád ra, hol tekintet nélkül születés és rangra Walther tanodájába vétettek. Ama dús ajándékokat, melyeket az újonnan keresztelt magyar urak s hölgyek adakoztak, Gellert a szerzetesek s idegen vándorokon kívül szegény iskolások eltartására fordította. Az Önkényt jelentkezőkön kívül hírnökei által tanodájának mentöl több tanonczot szerezni iparkodott, mely óhajtása bőven és annyira teljesült, hogy Walther az egybesereglök sokaságának egyedül már nem felelhetvén meg, társat kért. Gellért ép akkor bizonyos ügyben Maarus atyát küldé a királyhoz Székesfehérvárra, meghagyta tehát egyúttal neki, miszerint ama székváros híres tanodáját meglátogatván, Csanád számára még egy oktatót keressen. És amaz iskola almestere Henrik nevű német csakugyan el is ment volt Waltherrel Csanádra, úgy cszták fel magok közt az oktatás tárgyait, hogy az éneket Walther, az olvasást pedig Henrik vállalta el, 1035. év táján 1) .

A tanonczoknak ezen s egyéb tanodákban szemlélhető nagy számából az következik, hogy mind valamennyien papságra *nem* neveltettek.

A fehérvári tanodának hosszú századokon át tartó virágzásáról, 1490. táján tanúskodik Tubero, egykorú iró, midőn Fehérvárnak Miksa föherczeg általi támadását elbeszélvén mondja, mikép a tanonczok a tanodából indulva a német katonákra rohantuk s felkunczoltattak [2]). E tanodát a káptalan tartá fen, mint ez Esztergomban s a püspöki egyházaknál gyakorlatban volt. E Csanádi és fehérvári iskolákból következtethetjük, hogy á többi püspöki városokban is voltak már sz. István idejében tanodák.

Püspök, káptalan s papnövendékek egy monostorban

[1]) U. o.

[2]) Ludov. Tuberonis Comment· Schwandtnemél Script. Π. 160.1.

lakván^ a káptalan olvasója (lectora) vagy scholastícusa tanodafőnök s főtanár vala. Esztergom érsekegyháza történetében legelső ilyetén *lector* vagy *scholasticus,* kinek emléke fenmaradt 1205. évben „A. magister scholarum,[ti] kifejezéssel említtetík 1), 1212-ben előfordul *„Jakab scholasticus Strigonien-8Ű[U]* [2]), és 1240. év táján a hires jogtanár *Albert* mester esztergomi főesperes, ki a sajói csatában elesett 3). Sixtus mester esztergomi tanár és cancellár[4]), 1287. táján pedig Pál mester esztergomi prépost jogtudor s pécsegyházi kormányzó alatt Cyprian mester olvasó kanonok — *Az* esztergomi érsekmegyében más káptalani tanodák is voltak, *Budán* és *Pozsonyban,* hol a káptalanoknak szintúgy megvoltak a maga olvasó és iskolás kanonokjai. *így* 1253-ban említtetik Ambrus, a budai káptalan scholastícusa[6]). Pozsonyban az olvasó kanonok mellett más, *világi* oktatók is találtatnak s 1302-ben a káptalan s város közti egyezmény szerint a káptalaniak kozol választandó városi lelkész az iskolamestert táplálni tartozott; s őt ha egyszersmind pap is vala, tanodáján kivül semmi más egyházi hivatalra szorítani nem lehetett, csakhogy tanonczaival a zsolozsmákat elvégezze [7]). Szintily káptalani tanoda volt *Szepesben,* így 1439-ben említtetik bregai Miklós, a szepesi prépostság tanodáinak igazgatója; előde Podolai Jánosnak neveztetett[8]).

[1]) Fejér Cod. dipl. III. I. 2β. 1.

[2]) U. o. 130.1.

[3]) Roger Carmen, miserabile cap. 30.

[4]) 0Magister *Sixtus Schotasticus* et Cancellarius Ecclesíae Strigoniensis“. Fejér U. o. V. I. 275.1.

5) *Paulus* legum doctor — — *Cyprianus* lector “· ü. 0. V. III. 872. 405. 438. b

6) U. o. IV. II. 205.1.

7) U. o. VIII. I. 617.1.

8) U. o. XI. 848.1.

A kalocsai tanodának mindjárt kezdetben, még Anastáz (Astrik) korában, van nyoma. 1034. év táján ugyanis a nála megszállt Vohburgi Arnolf, a bajor szent Emmeram monostorának lakosa, néhány karéneket szerkesztvén, azokat az érsek szerzetesei- s növendékeivel betanultatván, az egyházban elénekeltette 1) . A nagyváradi iskoláról egy 1347. levél tanúskodik, mely szerint Bőthy Sándor ez iskola tanoncza volt[2]).

1451. táján pedig Franczia Péter szerzetes, a váradi kar igazgatója s gyermekoktató volt[3]). A mondottakból a többi püspökségekben létezett tanodákra is következtethetünk.

Mennyire sürgették a római pápák, mint az európai keresztény művelődés irányadói s vezetői a papságban a tudományt, mutatja VII. Gergely válasza Alfonz castiliai királyhoz, ki egy, különben jeles, de tudatlan férfiút nevezett érseknek s a pápa által megerösíttelni kívánta: „A fegyelem alapjában, azaz a tudományos képzettségben fogyatkozik (az említett királyi védencz). Szemcltessék ki helyben vagy ha ott nincs máshonnan hivassék oly egyén, kinek vallásossága és tudománya a ti egyházatok és országtoknak díszére és üdvére váljék. Ne is átalj habár külföldit vagy alacsony származásút is egyházad kormányára meghívni, csak alkalmas legyen. A római köztársaság valamint pogány úgy keresztény korában, Isten kedvezésével oly nagygyá azért növekedett fel, mert nem annyira a nemzetiségi és polgári jelességre, mint inkább a lélek és test tehetségeire volt tekintettel“ [4]). — Az egyháznak régi rendeletéit megújította Hl. Sándor az 1179-kiIII. laterani zsina-

1) Katona Hist. Crit. I. 425.1.

2) Fejér Cod. dipl. IX. I. 555. 1.

3) Katona Hist Crit XIH. 778. 1.

4) Thomassini f. h. II. 273.1.

[5]) Berthold kalocsai érsek hasonló esetét már fönebb megemlitők. — *Kn.*

ton, határozván, miszerint a székegyházak- s monostoroknál a talán hanyatló tanodák helyreállíttassanak; a növendék papok s más kivált szegény tanon ez ok oktatására tanárok neveztessenek, kiket, hogy ingyen taníthassanak javadalommal kell ellátni. A IV. laterani zsinatban 1215. a nagy ΠΓ. Incze pápa rendelé, hogy minden főpap s káptalanja nyelvtanárt tartson székhelyén s más egyházaknál is, ha jövedelmeik megbirják, az érseki egyházban azonfelül egy hittudor tartassák, ki a szent írás fejtegetését s a lelkészet tárgyait adja elő 1); e kot tanár tartására egy vagy két kanonokhely jövedelmei fordittassanak. Ezen határozatokat külön bullában is kihirdeté III. *Incze* pápa. Ezáltal minden káptalanhoz hittanár — Theologus — volt adva, mely új, szép hivatalnak a káptalanokban minden túlterhelés nélküli meghonosítását azzal eszközölé ki s könnyítő III. Honor[4] 1220. táján, hogy a káptalanok ifjabb kanonokjait egyetemekre küldetni javasolá s rendelé, hogy a *Idttudomány oktatása* vagy *tanulásával* foglalkodó kanonok a honszékelés (residentia) kötelmére ne szorittassék s távoliét miatt jövedelmeiben rövidséget ne szenvedjen [2]).

Ezen újabb rendeletek hazánkban új káptalani tanodákat nem létesítettek, mert hazánk, mint láttuk, szent István korától fogva ezekben sohasem szűkölködött. És, a hittanár rendezett állásán kívül, csak a régi, időközben lankadó gyakorlat feleleventése vagy javítása céloztatott mind az 1309-ki budai zsinaton, mely fr. Gentilis pápai követ elnöklete alatt az érseki tanodában az egyházjogi tanárt, püspökiekben pedig a *„grammatica* seu *logica facultas"* oktatóját ingyen tanithatás miatt biztos javadalmakkal ellátni határozta [3]), — mind a XIV. szá-

[1]) U. o. I. 240.1.
2) U. o.
3) Batthyányi Leg. Eccl. III. 31.1.

zad második felében tartott esztergomi és váradi káptalanok visitatióiban.

Ezen 1397-iki esztergomi visitatio a székegyházi tanodára nézve ezeket foglalja magában: a tanoda az olvasó kanonok felügyelete alá tartozik, ki ha önmaga nem elég képes vagy e hivatalt teljesitni nem akarja, alolvasót tartozik az érseknek és káptalan beegyeztével fogadni olyképen, hogy rendes fizetéssel ő, élelemmel pedig a főpap tartsa el, kinél rendesen a várban ebédel, ha pedig télen 1) a várba fel nem mehetne, húst, bort és kenyeret küldjön neki az iskolába; a kanonokok az esztergomi tizedből bizonyos mennyiségű bort, a szölgyéni, barsi, honti s nyitraiból pedig gabonát tartoztak neki adni. Mindezeknek fejében az alolvasó, vasárnapot, ünnepet s az énektanulás napjait kivéve, minden nap három előadást köteles tartani; a kivételes napokon is, ha tetszik, tarthat rendkívüli előadásokat. Előadásaiból senkit sem zárhat ki s *ingyen* tartozik oktatni a szegény tanonczokat és a kanonokok unokáit, rokonait, vagy az általok felfogadottakat (sívé quos tenent propter Deum); Áldozó csütörtökön és a zsinat első napján az egybegyült papsághoz beszédet tart; az *Mnekezsd* együtt vezeti és igazgatja a körmeneteket s tanonczaival nagy misére és délesti zsolosmára mindennap megjelenik. — Az olvasókanonok után ö az iskolai fegyelem kezelője; sem ő, sem társai lakszobáikban felolvasást nem tarthatnak s az alolvasó engedelme nélkül sem oktatótárs sem tanoncz az iskolaépületét nem hagyhatja el; sem tanitótársak tanonczokat fel nem fogadhatnak. Tanoncz hosszú kést vagy más fegyvert nem viselhet.

A nagyváradi káptalannak 1374. táján írásba foglalt szabályai az olvasó és alolvasó tisztére nézve hasonlót tartalmaz-

1) Batthyányi az eredetiben levő: tempore *kyenxis* helyett hibásan Jeiunii-t ír. U. o. 310.1. — *Kn.*

nak. Az olvasókanonok a tanodá főnöke, s arra ügyel, hogy a tanonczok minden tudományban, melyek ily nagy intézetekben ősi jó szokás szerint előadatnak, serényen és rendesen taníttassanak. Hogy pedig az oktatási díj senkit a tanulástól el ne ijeszszen, a laterani zsinat határzata szerint a szegény tanonczok ingyen tanítása fejében alkalmas jövedelem rendeltetik az oktatónak. E czélból már régóta egy kanonokhely jövedelme a tanoda mesterének jár, ki is emiatt a kéregető, vagy ingyenbefogadott s még kevésbé a munka- és szolgálatból élő tanonczoktól mit sem követelhet; oly ifjútól mindazáltal, kit szülei vagy rokonai tartanak, karácsonykor egy kappant s két kenyeret, husvétkor két kenyeret, egy sajtot s nyolcz tojást, özent Gálkor egy kakast vagy tyúkot, az iskolagondnok számára pedig havonkint egy fillért s Öltésre fát követelhet 1) .

Ezen később úgynevezett káptalani tanodák mellett s gyakran fölöttök állottak a *monostoriak,* milyeneket a külföld példájára a magyar szerzetesek is alkottak s ápoltak. Minden szerzet *maga* neveié s oktatá tagjait; minden monostornak meg volt a maga *olvasója* és *énekese.* Legelső székegyházaink *főpapokat, áldozárokat* nemcsak kezdetben, hanem később is, a *szerzetesektől* nyertek; szent Gellért négy benedeki monostorból hívta meg legelső hirdetőit; Maurus atya a pannonhalmi tanodában végezte tanulmányait. Minden apátság egymagában elzárt testületet képezvén, maga tanodájából egészité ki létszámát, de azért elfogadott tanításra idegeneket is. így a visegrádi szerzetes iskolában tanult *Domonkos deák* 1363-ban s nővére Klára Semjéni Mihály nejétől könyvszerzésre pénzt kért[2]).

[1]) U. o. III. 378.1.

[2]) „Expositio super librum boneti de disciplina scolarium“ czímú iratot akart vásárolni s indokul azt hozza föl: Haunt aquam cribro qui discere volt sine libro. Fejér Cod. dipL IX. III. 378.1.

Hires tanoda volt a tapolczai benedekieknél a XIII-ik [1]), valamint a sárospataki ágostoniaké a XV. században, hol Kisvárdai János igazgatása alatt 1488. táján tanult Szálkái László, később esztergomi érsek[2]). Az ágostoni szerzetesek tanodái közt hires volt az *esztergomi hittudományi,* melynek hogy ott a theologia taníttathassák, kun László Örmény földet adta 1281-ben [3]). E szerzet külföldi tagjai is a magyarországi tanodába küldettek s az 1318 ban tartott rimini gyülekezet lucai Gábor atyát azoknak vizsgálójává rendelte, kiket tanulmányaik bevégzésére Magyarországba akart küldeni[4]). — A dömési szerzet gondosan ügyelt arra, hogy ha csak tiz tagja volt is egy zárdában, azoknak egyike oktató legyen [ft]). Emiatt e szerzet az *egész világon szétszórt egyetemnek* hivatott. Győrött volt első 1221. táján magyar Pál tanár által alapított zárdájok és tanodájok; főiskolát Budán tartottak, melynek 1481. táján igazgatója volt *Petrus Niger* atya, a „Clypeus Thomistarum[a] szerzője[6]). E szerzet 1273 ban a *pesti* gyűlésen határozta, hogy növendékei csak hittudományi könyvekre költhetnek pénzt; *alchymiát* (aranycsinálás mesterséget) pedig se ne űzzenek se ne oktasssanak sehol[7]).

Apáczák kolostorai, mint a *veszprémi, tormovai, margitszigeti, váradi* stb. mind növendékeik mind világi leányok nevelése s oktatása végett jeles tanodákkal bírtak. A veszprémi és margitszigeti zárdákban könyvekből tanultak a leányok; így Bodormérey Erzsébet soror, és zent *Margit „egy keunben tanolnak vala“ 8)* .

1) Schmitth Epp. Agr. I. 131. 1.
[2]) Saját iskolai kézirata az esztergomi főkápt. könyvtárában-
[3]) Fejér Cod. dipl. V- III. 77.1.
[4]) Schier Prov- August. 12.1.
[5]) Ferrari de rebus Hung. Prov. Praed 539.1.
[6]) Ferraius U· o. 504. 512. 539. 1.
[7]) U. o. 557-8.1.
[8]) Szent Margit életirata Praynál 287.1·

Plébániai vagy *községi tanodák* létéről csak gyér nyomok maradtak fen. Ilyen volt például *Pápáczon,* hol Magyar Pál neje Margit asszony ágostoni monostort alapított, 1371 ben erről készült levele rendeli, hogy Pápócz jövedelmeiből a *„pápóczi iskolamestereknek“* negyven dénár fizettessék minden szombaton [1]). — Hasonló tanoda létezett *Pozsonyban,* melyet a város tar ta fen s melyről 1439-ki számadásaiban van említés [2]). Ez valódi községi, talán a városi gyámházhoz csatolt tanoda volt, s a káptalanitól különbözött, mint a melyet egyedül a káptalan tartott. Bizonyos ez a káptalan s város közt 1452. év táján folyt perből. A káptalannak tanár választási jogát, hasonló czivódás alkalmával Zsigmond király megerösíté s azt rendelé, hogy a káptalan által eltartott tanár deákjaival a káptalannak reggeli imaóráin s miséjén jelen legyen. Ezt, Péter városbiró s a tanács ellenezvén, 1452-ki szent Iván h. 23-án, az ünnepesti zsolosma alkalmával a szent Márton templomba rohadtak, a deákságot mesterestöl hazakergették, s többé templomba nem bocsáták s lakosságnak megtilták a deákoknak alamizsnát adni, sőt a tanonczokat poroszlók által akarták a városból kiutasítani. Széchy Dénes érsek azonban tiltakozott s Hunyadi János kormányzótól ellenrendeleteket eszközölt ki[3]).

Uy tanoda virágzott 1440. táján Kolozsvárott is, hol Szilágyi Erzsébet egy szász embernél szállásolva, fiát Mátyást szülte s „legelőször is az Oskolába vitte“ [4]). — A barczasági szászok egyik *Tartlau* vagy *Presimara* nevű községe 1460. év táján megürült tanodájába iskolamestert keresett, s ez ügyet

[1]) Fejér Cod. dipl- IX. IV. 358. 1.
[2]) Wallaszky Conspectus Rei Litt. Buda 1808. 116· 1.
3) A pozsonyi kápt. levéltárából.
[4]) Heltai Chron. 14.1.

plébánosára Lukács papra bízta, mely állomásra aztán Huendler Vid pécsegyházi helynök ajánlott egy baccalaureust [1]) .

Szegeden, Lippán, Gyulán is voltak ily tanodák, melyekben Szegedi Kis István, mielőtt Krakóba utazott, mintegy harminczéves koráig 1510—1530-ig nem közönséges előmenetelt tőn[2]). — Volt *Tolna* mezővárosban is, mely csupán kath. szelleme miatt nem tetszett Ziger Imrének, ki ott 1540. táján újat alkota[3]). Sőt a somogymegyei *Kálmáncsán* is találunk ily tanodát (Kalmanchel) melynek tanára *„ludi schólastici moderator[11],* Enderik Máté az iménti Ziger által hitétől elcsábittatott 1) .

3. §. *Tudományos egyetemek külföldön s hazánkban.*

Tartalom: *A párisi székegyház tanodájában első egyetem volt. — Eszerint rendeztettek a többi országok egyetemei, mindegyik külön tudományszakkal. — Hittudomány egyeteme Pártéban, hová magyarok is utaztak. - Bologna jogtudorai; — többi egyetemek, hová hazánkfiai jártak. — Első magyar egyetem Veszprémben. - A pécsi egyetem alkotója nagy Lajos. — A lerakói Jagéllonica mellett keletkezik a budai Zsigmond egyetem. — Vitéz János egyeteme előbb Esztergomban, aztán Pozsonyban; — félavatási csillagállása; — Schomberg egyetemi alcancellár. — Hunyadi Mátyás budai egyeteme.*

[1]) Koller Epp. Quinq. IV. 299.1.

[2]) Skaricza Máté in Vita Segedini· Theologiae Sincerae Loci Communes czimti könyv elején.

[3]) *Zigerius* levele *Blyricus Mátyáshoz* Ribininél Mem. Aug. Conf. I. 93. 1-

[4]) U. o. 91.1.

Az eddig említett iskolákon felül szükséges volt, hogy főbb városokban oly tanodák alakíttassanak, melyekben az összes tudományok rendszeresen tárgyaltassanak. Ezen intézetek a *„tudományok és miivészetek Egyetemének^* hivattak, nagy hir és tekintélyben álltak s hallgatóik száma ezerekre ment.

Európában legelső ily egyetem alakult a *párisi école du cloitre* székegyházi intézetben, mely a párisi káptalan monostora vala 1) . Tanárai s tanonczai a városi hatóságtól különálló testületet képeztek, mely 1200. év táján a polgárokkal támadt czivódáskor gyakorlatilag, majd III. Incze pápa s utóbb Fülöp Ágost frank király által nyilvánosan s okiratilag elismertetett [e]).

E párisi egyetem szerint keletkezed aztán a XII. és XIII. században a *toulousi, bolognai) nápolyi, cambridgei, oxfordi, valenciai, salamancai* stb. mind valamennyi *székegyházi tanodákból* kisarjazott *egyetemek»*

Valamint eredetre, úgy a tudományok ápolására nézve is első volt a párisi egyetem, az „egész világ oktatója“ [3]). Anyakönyvében pápák, bibornokok, érsekek, püspökök, apátok s alsóbbrendű papok neveit szemlélhetni; különösen a szabad művészetek és hittudományok müveltettek benne; mint *Bolognában az* egyházi *jogtan, Salernoban* az *orvostudomány*: mindazáltal ezen tudományok sem hiányoztak Párisban, s például *Bologna* példájára az egyházijog legott Párisban is taníttatott. Azonban leginkább a hittudomány ápolása miatt becsültetett.

Azért a hittudományban előre haladni akaró papnövendék vagy javadalmas egyházi férfiú, kivált a XII. században csak Párisba kívánkozott E czélból III. Hqnor pápa a párisi taná-

[1]) Thomassin f. h. 301.1.

[2]) Hurter Innocenz HI. IV. 585. 587.1. s köv.

[3]) „— Doctrix exiatit totius orbis“ énekel egy középkori költő. Hurter U. o. 1.18.I.

rókát tanítási idejök tartamára, a javadalommal bíró tanulókat pedig öt évre felmenté a honszékelés törvénye alól s megengedte nekik javadalmaik élvezhetését [4]). A legtávolabb vidékek is oda küldék tanulóikat, például Udalrik aquilejai ősérseknek, III. Sándor korában, szintén volt ott egy növendéke, ki pártfogójának megirá, mikép Párisban minden méregdrága? [u]gy h°gy [a] tanulók roppant száma miatt szállást csak a legnagyobb nehézséggel lehet találni[2]).

Magyar hazánkfiai, noha plébániai, monostori és székegyházi tanodák szűkében, mint láttuk, épen nem voltak, alaposabb kimüveltetésök miatt szintén a külföld hires tanodáiba vándoroltak. A Bethleem nevű magyar nemzetség egyik fiatal ivadéka, továbbá Jakab, Mihály és Adorján magyar ifjak 1175. táján a párisi tanulók sorában találtatnak. Gondjukat maga DL Béla király viselé; Párisban pedig István tournayi püspök, ki a királyt Bethleem halála- s a székegyházban történt eltemetéséről tudósította [3]). — Ugrin csaszmai prépost, jeles szónok, II. Endre alatt, nagybátyja, Ugrin kalocsai érsek költségén a párisi egyetemben tizenkét évet töltött[4]). — Később is bár honunkban is több egyetem virágzott, folyvást látunk tanulás végett Párisba utazni magyar papokat és szerzeteseket; például 1440. táján a jeles magyar Mihály pálos atyát, ki Ládi Jakab s a szerzet költségén tanult és sorbonnai tudornak mozdittatott elő [5]).

Bolognában tanult szent *Gálért,* mielőtt Magyarországba jött volna. Életírója tanúsága szerint a bolognai szent Proculus és Felix kolostorban 1) a szabad művészetek,

[1]) Hurter f. h. I. 13.1.
[2]) Feznél Script. L 427.1.
[3]) Katona Hist. Crit. IV. 241.1·
[4]) Thomas Archidiac- Hist. Sal. cap. 47.
[5]) Horányi Memória Hung. II. 178.1.
[6]) Hurter véleménye Innoc. I. 27 L

nyelvtan, ének, bölcsészet stb. tudománya adatott elő; a közel *Ravennából,* hol Savigny bizonysága szerint még a XI. században igen jeles jogtanoda volt, Bolognába is jutott néhány jogtudós, mint Pepo és a XII. század elején Irnerius a római jogot, *Gratian* benedeki szerzetes pedig nemsokára a római pápák rendeletéit fejtegette. E férfiak, oly hírbe helyezék Bolognát, hogy egy költő 1130. táján ezt énekeié róla: „docta suas secum duxit Bononia leges“ 1) . Húsz évvel később, 1151-ben, midőn *Gratian* egyházi joggyüjteménye helybenhagy atott, III. Jenő pápa azt Írhatta már, mik ép sokféle nemzetekből igen sokan gyűlnek Bolognába[Q]). Közelsége számtalan magyart csalt a bolognai tanodába, mint 1210—1220. táján Tamást, később spalatói föesperest[3]); magyar Pál bolognai jogtanárt, ki dömés lett[4]); 1266. körül ott tanult István pozsonyi prépost, aztán zágrábi választott püspök, később kalocsai érsek[5]). Bolognának nevezetesb tanulói voltak 1180. táján Hl. *Orbán,* III. *Incze,* Péter szent Chrysogoni bibornok, Heraclius jerusalemi ösérsek, canterbury Tamás, brémai Berthold érsek, István tournayi püspök, Bloisi Péter, Winesauf Gaufred britt költő stb.[6]).

Vicenzában tanult 1209. táján merani Berthold herczeg, vál. kalocsai érsek[7]), *Toledóban* Spanyolfoldön *Jakab* mester[8]); Rómában legtöbben, hová *Calojános* bolgár czár 1204

1) Leó Mittelalter 567. lap. — Hurter I. 27. 1.

2) Hurternél f. h. I. 30.1.

[3]) Schwandtner Script· III. 578· 1.

[4]) Ferrarius id. h. 25.1.

[5]) Fejér Cod. dipl. IV. III. 361.1.

[6]) Hurter id. h. I. 34.1.

[7]) Fejér Cod. dipl. HI. I. 75.1.

[8]) Matth. Paris. Hist, major 795.1. (Jacobus magister, Capitan eus sectae Pastorum, apostata Cisterciensis. Ez nagyszámú híveivel sokáig nyugtalanította Frrancziaországot. (M. Akad. Ért. II. 222. 1. 1. jegyzet· — *Kn.)*

táján Vazul és Bethelem nemes ifjakat a latin nyelv tanulása végett küldé [1]) .

A legelső magyar egyetem a *veszprémi* volt, melyben Kun Lászlónak 1276 ki oklevele szerint a kereszténység kezdete óta a *liberalium artium studied* a párisi egyetem szerint taníttattak, s mely az igen jeles tanárok és tanonczok sokasága miatt a veszprémi egyházat a többiek fölé emelte, ügy látszik leginkább jogtudomány tárgy altatott benne „cultus iustitiae ad regni iura conservanda inibi obtinuit principatum.“

Azonban IV. László alatt némely roszlelküek által felgyujtatva, majdnem végkép elpusztittatott. A király, „ut ibidem stúdium, quod hactenus floruerat, reformetur“, a siófoki adó részét, mely eddig a somogyi főispáné volt, adományozta a veszprémi egyháznak [1]) .

Nagy Lajos alatt a szomszéd államok rendre alakitának tudományos egyetemeket, mint IV. Károly császár 1348-ban a prágait, Kázmir lengyel király 1364-ben a krakóit, Rudolf austriai herczeg 1365 ben a bécsit. A szomszédok eme példái után indulva Nagy Lajos király a *pécsi* egyetemet alapitá. E végett az általa fentartandó egyetemet, melynek jövő tanárait s tanonczait *oklevélével* kiváltságokban részesité, a pápa által megerösittetni kérte. V. Orbán pápa a király kívánságát teljesité; a világi s egyházi jog, a szabad művészetek és minden más egyetemeknél dívó tudományok tárgyaltatását a hittudomány kivételével megengedé; a főiskola polgárait szokott kiváltságaik-, s szabadalmaikkal fölruházta; az egyetem főigazgatójául a pécsi püspököt, széküresség esetén a káptalani helynököt nevezte ki, mindezeket azon feltétel alatt, hogy a tanárok s tanulók számára megígért díjazás- és ki-

[1]) Fejér Cod. dipl. VII. V. 164. 1.
[2]) Fejér Cod. dipl. V. II. 347.1.

váltságok életbe lépjenek 9. — A *hittudomány* előadását a pécsi valamint a krakói s eleinte a *bécsi* főiskolánál is Thorn assin véleménye szerint azért tilták meg a pápák, hogy ezáltal a tanulók az azt legjobban, s igazhitűén előadó *párisi* fűtanodába kényszerittessenek, miáltal sok tévelygéseknek eleje fog ott vétetni[2]). — Egyébiránt Pécsett a székegyházi tanodában, tárgyaltatott a hittudomány[3]). — A királyi dijakon felül Pécs tanárait a püspök szállás, élelem, sőt pénzbeli kedvezésekkel is ellátta; az egyházi jog tanára *Galvano Bethini* bolognai polgár s jogtudor Vilmos püspök pénztárából három száz márka ezüstöt kapott, Iruch falu jövedelmeivel együtt; azonfelül a püspök azon háza, melyben Bethini tanár szállásolt, neki és gyermekeinek adományoztatott, XL Gergely pápa, 1372-ben mindezt azon módosítással megerősité, hogy a főpapi javak ezen terheltetését Bethini életnapjaira korlátozá[4]). — Az egyetem tanárait Alsáni Bálint püspök kánoniakkal s egyéb javakkal tünteté ki, s XI. Gergely 1376-kan kiadott levele állal a pécsi tanító és tanuló javadalmasokat a hon székeléstől öt évre felmenté [5]). Miklósi Imre reguni főesperes a szabad művészetek mestere egyházi jogban tanúsított tudománya miatt, Bálint püspök kérésére XI. Gergelytől a pécsi káptalanban leendő legelső ürültségre kijelöltetett θ). IX. Bonifácz is megengedő a püspöknek, hogy a különben pápai kinevezésnek fentartott javadalmak közöl a pécsi és pozsegai prépostságot az egyházi s állam-jogtaná-

1) Koller Hist. Epp. Quinqu. III. 39. 1·

[2]) Thomaeein id. h. II. 301.1·

[3]) Szvorényi De causa non permissae Facultatis Theol. in Univ. Quinq. Amoenit I. 7.1.

[4]) Koller f. h. III. 129. 1.

[5]) U. o. III. 178.1. „Dilectia filiis univerais Doctoribus, magiatris et acholaribus studii Quinque-Ecclesiensia

[6]) Fejér Cod. dipl. IX. V. 114.1.

raira ruházhassa[1]). Így ment az folyvást; míg adakozó királyok vagy pápák vagy püspökök a tudományművelőket pártolák, a tudomány ápolása virágzott. Aranykora lehetett Pécs főiskolájának Cesinge János, és Ernnst Zsigmond püspök s királyi kincstárnok korában; ekkor *„schola major Quinqueeccle8Íensis"* nevet viselt; deákjainak II. Ulászló, midőn szünidőben udvarába tértek, három ftot küldött [2]). *Istvánffy Miklós* pécsi növendék vala, kinek tanúsága szerint a mohácsi ütközet előtt Pécsett 2000. tanuló volt[3]), kik közül három száz a gyászos csatában elesett[4]).

A Kazimirféle krakói egyetem egy magyar fejedelemasszony Hedvig s férje Jagelló király alatt nyert új lendületet, kitol, mivel szilárdabb alapra rakatott, *Jagellonica universitas* nevet nyert és azóta folyton növekedő virágzásnak indult. Nem úgy azon egyetem, melyet Hedvig nénjének Mária királynénak férje Zsigmond Budán alapított vala 1388. táján s mely szintén királyi alapitójától Sigismundea, vagy röviden Sandának neveztetett[5]). IX. Bonifácz, ki az egyetemet szokás szerint megerősité s elrendezé, annak cancellarjaul a *budai prépostot* nevezte, s megengedte 1315-ben *Lukács* mester prépostnak, hogy noha azon évben *Csanádi* püspöknek megválasztatott, a prépostságot s cancellárságot továbbra is megtarthassa[6]). 1394-ben hivatott meg Budára *Horaioi János* tanár a bécsi egyetemből [7]). — 1410. táján már teljesen fenállhatott

[1]) Rollernél U. o- 380 b

[2]) Regestrum Anni 1494. Engelnél Gcsch. des Ungr. R. I· 70.1.

[3]) Istvánffy Hist. 261. 1.

[4]) Timon Epit. ad Ann. 1526.

5) Palma Heraldicájában látható a *budai Súnda egyelem* pecsétje a konstanczi zsinat korából. Vesd ősz ve Wallaszky Tent· liter sub Math. Corv. 52. 1.

[6]) Fejér Cod. dipb X. II. 315.1.

[7]) Wallaszky Consp. R. L. 82. 111. 1.

ez egyetem: mert említett évben XXIII. János követe annak helyzete, jövedelme s szabadalmairól mentességéről vizsgálatot tartott 1) . A konstanczi zsinaton e magyar főtanoda részéről jelen volt *Lambert* óbudai prépost, *Henrik* szintén budai prépost hittudorok, *Wiessenburgi Tamás] Bihnaroi Miklós* és *Tádé de vito mercato* egyházi jogtudorok, *Diernach Máié*, CZömein *Simon* orvostudorok[2]). Ez egyetem azonban Zsigmond király halálát túl nem érte.

Végre Hunyadi Mátyás egy, állandó és teljes tudományos egyetem fölállítására törekedett *Vitéz János* esztergomi érsek buzdítása és közreműködésével. Π. *Pál* pápa 1465. Vitéz érsek és János pécsi püspökhöz intézett levelében Mátyás királynak eme kívánságát helyeseli, s megengedi, hogy ez újonnan alapítandó egyetem a bolognai szerint rendeztessék be s minden tudományszakok tárgyalására feljogositá [3]). — Hogy e felállítandó egyetem — stúdium generale — eszméje, s létesítése leginkább Vitéz érsek érdeme, világosan tanúsítja a híres Müller János, az új egyetem quadriviumi tanára, midőn mértani müvét Vitéznek 1467-ben felajánlá: „Quantam et quam perennem curam habeas condendi studii generális, conclamatum esse jam pridem arbitror[4]). Schier írja, mikép az *istropoli* egyetem *Vitéz egyeteminek* is neveztetett légyen [5]).

[1]) Raynald Ann. Eccl- 1410. évre.

[2]) Reichenthal Ultik Hist. Concil. Constant. „Von derhohen Schul zu Sündens in Vnger gelegen, kommen mit dem Erzbischof von Gran: Lambertus Brobsz czu Ofen, Lerer geistlicbes recbtens, Simon Clostein Meister in der erznei, Dominos Heinricus Praepositus Budensis Doctor in Theologia· Mathaeus de Diernach. Thomas Wiesenburg. Dadeus de vito mercato, Nicolaus Bihnáro beyd Doctor Decretorum.“ Wallaszkynál Consp. R· liter- 111.1.

[3]) Katona Hist· Crit XV. 64.1.

[4]) Schier Acad. Istrop. 42.1.

[5]) Schier id. h. 26.1. jegyz.

A pápa által engedélyezett egyetem helyetti, Mátyás király alkalmasint a királyi székvárost Budát, az érseki főalapító pedig *Esztergomot* tűzte ki; s Mátyás király atyjának barátja, maga nevelője s hív tanácsosának ebbeli akaratját teljesítvén, Esztergom, akkori latin nevével *Dunaváros*[1]) az egyetem helyetti kijelöltetett. Vitéz prímás jeles csillagász volt, de nem lévén egészen ment korának abbeli balítéletétől, hogy a csillagzatok állása földünk viszontagságaira befolyással van, egyetemét nem nyitá meg előbb, mielőtt a csillagzatok kedvező helyzete szerencsés kezdetet és foganatot nem jósol a nagy vállalatnak. A bölcs Meschala, hires arab csillagjós azt tanítá: „Cuicunque mercurius fuerit in duodecima, érit magnus sapiens, magnusque Philosophus“ [2]). *Esztergom* vár fokán, mely a Dunára és a távol barsi és honti megyékre nyújt kilátást, virágzó kertek közt gömbölyű tornyot emeltetett Vitéz; a toronyban több szobát égvizsgálati műszerek, s tükrekkel ellátott. Ez vala Vitéznek rendes lakhelye. 1467-ki Jun. hó 20. szombaton délutáni 5 óra táján e toronyban eszközölt számítás szerint a nap az ikrek jegyében, s Jupiterhez közel leáldozóban, Mercurius, pedig a tudósok sorsdöntő csillaga, délben vala.

Ez kedvező csillagállás! *Vitéz* érsek felavatja a maga dunavárosi egyetemét[3]).

A már előbb meghitt tanárok mint *Müller János, János* hittudomány mestere s egyházi jogtudor, *Márton* mester szabad művészetek és *Péter* mester szabad művészetek s gyógytan

[1]) *htropolit,* Ranzan szerint, 1490. táján, ezt jegyezé fel (Épít. Her. Hung. Ind. 2.) *Esztergomról:* „Strigonium *Itlropolie* antiquitus dicta, totius Hunfaruaw pfaeclafa metropolis.

[2]) Schier Mem. Academiae Istropol· rajzmellékletben.

[3]) Figura coeli hóra institutionis Vniversitatis histropolitane. A. D. 1467. In Junio tempore equato die 5. hóra 20 (megfordítva: die 20. hóra 5.) post meridiem precise in Ecclesia Catedrali Strigon. et erat dies Satúrni et finis hore martis.“ Schiernél f. h. 11.1. és rajzmelléklet.

tudora — *Esztergomban* fogadtattak, iskolakönyveik rendbeszedésével foglalkodtak. A főiskola azonban ismeretlen okokból Pozsonyba tétetett át, mely városra az *htropolie* nevezet szintén illett. Julius hó elején a felolvasások megkezdhetése végett, Vitéz az udvarába gyűlt tanárokat Pozsonyba indította, e hó 17-kére a pozsonyi várostanácshoz intézett levelében az előbb nevezett s a még Olasz és Frank földről várt tanárokat e a begyülendő deákságot a város kegyeibe ajánlja s felhívja a várost, hogy az érkezőket tisztességesen fogadják és jogaik- s kiváltságaikban megtartsák és védelmezzék Továbbá 1469-ki apr. 26-kán Pozsonyban kelt levele által mint az országos egyetem főcancelláija, az egyetem alcancelláiját *Schomberg György* pozsonyi prépostot pozsonyi főesperesnek nevezi és az egyetem tanárait s deákjait hatósága alá helyezte [7]). Π. Pál pápa pedig Mátyás király kérelmére a főpapi jelvények használatát engedé meg neki[8])· — Azonban Schomberg első és utolsó alcancellár volt a pozsonyi egyetemnél; mert ez intézet *Vitéz* érsek halálát túl nem élte. Jeles tanárai, mint Müller János Nürnbergbe, a többiek Bécsbe vagy haza távoztak[9]). — Ez egyetem megszűnvén, Mátyás Budán nagyszerű, *negyven ezer* deák számára elégséges egyetemet akart felállítani. Az alapfalak elkészültek s még a 16. század második felében láthatók voltak. Azonban a folytonos háborúk kiépítését meg-

1) Fejér Hist. Acad. Scient. Documenta 7.1.

2) U. o. 7.1.

3) U. o. 10. L

4) Az Academia Istropolitana elejétől fogva Pozsonyban alapi itatott, Lányi itt csak Schier nézetét fogadta el. Alapította pedig maga Mátyás király s csak berendezését bízta Vitéz érsekre s ezért nevezi a bécsi hittam facultas: Sua (azaz Vitéz) Universitas-nak (Schier f. h. 26.1. jegyz·) Mindez nemcsak Müller János ezen szavaiból Vitézhez: viros (tanárokat) excessere soleas, *officio frelut Regii Cancellarii supreme"* (U. o. 43. 1.) világosan következik, hanem kétségtelenül bizonyos Pozsonyban összegyűjtött ez Academiára vonatkozó jegyzeteimből. — *Kn.*

akasztók s így csak a bölcsészet és hittudományi kar lépett életbe a budavári dömés zárdában. Tanárai közöl Mátyás idejéből *Győri Patáin* dömést, *Brandolini Aurélt, Ilkusi Márton* orvostudor és budai plébánost, meg *Eidenreich Jánost* és *Rorbeck Pongráczot* ismerjük [1]) .

4. §. *Az egyetemek belszervezete.*

Tartalom: *Magyar egyetemek mintái Páris, Bologna; — bdszervezetök forrásai közt fő a bolognai egyetem szabályzata a pozsonyi káptalan könyvtárában; — ezen kézirat valószínű sorsa, - Két osztályú egyetemek; — a két bolognai egyetem, — Az egyetemet képezték I. az igazgató; választási módja, hivatala; — Bologna igazgatói; — magyar főtanodák igazgatói, — II, Egyetemitanácsosok, — III. Tudorok, babérosok; — a tudorságra jeleltek vitázatai. — Tanárválasztás Bolognában. — Oskolai előadás, rendje, ideje; — felügyelők, — Szünnapok. — IV. A deákok száma, öltözete. — Egyetemi társodák — bursae —; Krisztus társulat. — Deákok vándorlásai. — Egyetemi fegyelem.*

Sok idő folyt el, míg minden egyetem külön belszervezettel bírt, eleinte legalább főbb vonalokban valamennyi mintaintézetül a párisit vette, így többi közt a veszprémi és bécsi. Azonban mindenfelől meghívott tanárok a magok egyetemeiből, hol nevelkedtek vagy oktattak, magokkal hozták annak szabályait; a római pápák pedig rendesen kijelelték azon egyetemet, mely szerint az újonnan alakulandó szerveztessék.

[1]) Toldy Irod. tört. Pest. 1851. II. 22.1. és Knauz Mátyás kir. budai egyeteme. M. Sion III. 68.1. — Kn.

így a pécsi egyetem hihetőleg a bolognai szerint volt elrendezve; és Bethini Galvano jogtudor aligha nem több bolognai polgártárssal oktatott a pécsi főtanodában. V. Orbán pápa mindenek előtt Bolognát, ezután Párisi, Cambridget, Oxfordot ajánlotta mintául Albrecht austriai herczegnek 1384-ben, midőn a bécsi egyetemben a hittudományokat akarta meghonosítani — A Mátyás király kérelmére engedélyezett magyar egyetem szabályozására II. Pál pápa egyenesen a bolognait ajánlá s tűzte ki 1) · — Veszprémi főiskolánk tehát a párisi szerint, a pécsi, pozsonyi és budai pedig a bolognai egyetem szerint alakíttattak.

Honi tanodáink belszervezetének megismerésére a pápai engedélyleveleken, az *Esztergom* és *Várad* káptalani visitatiókon és a bécsi egyetem szabályán kívül még egy igen nevezetes XIV. századi kézirat szolgái forrásul, mely a bolognai egyetem szabályait, a mint 1316. évben hozattak s 1317-ben megerösíttettek, foglalja magában[3]). Kár, hogy csak 1) levele van meg és vége hiányzik. Azon években, sok más tanáron s deákon kívül a bolognai egyetem magyar polgárai közt kitűnt *Miklós* mester esztergomi kanonok, nyitrai főesperes, a hegyentúliak — ultramontanok — egyetemi igazgatója, (a hegyeninneni — citramontan — iskolások igazgatója volt aquilai János mester, marsitáni kanonok Nápolyból), Jakab mester pedig szintén esztergomi kanonok s nógrádi főesperes, egyetemi tanácsos volt. Talán e két jeles egyházi férfiú hozta el honába ama bolognai egyetemszabályzatot, mely

[1]) Szvorényi Amoenit. Hist. Eccl. I. 9.1.

[2]) Katona Hist. Crit. XV· 65-1.

[3]) Címe: „Statuta Universitatis studiorum Bononiensis de anno 1317- Rectore *Nicolao de Ungaria* Archidiacono Nitriensi in ecclesia strigoniensi ultramontano.“ Kézirat a pozsonyi káptalan könyvtárában. (Leírtuk M. Sion. IV. 213.1. — *Kn.)*

korukban az esztergomi egyház levéltárába letéve, a Mátyás féle egyetem alapítása és rendezése alkalmával másfél százados porából kiemelve, napvilágra vonatott és az egyetemmel együtt aztán Pozsonyba az egyetem alcancellárához, innen a káptalani könyvtárba vándorolhatott, hol maiglan őriztetik.

Ezen kútfők nyomán indulva, a XIV. és XV. századi magyar egyetemek belszervezetéről a következő rajzot adhatjuk.

Az egyetem tagjai, közönségesen *iskolások — scholares —,* közé számíttattak az egyetemi *igazgató,* a melléje adott *tanácsosok* és *gondnokok* — consiliarii vagy procuratores nationum —, a *tanárok, segédoktatók* s ismétlők; egy *ügyvéd* — syndicus —, egy *jegyző, egy gondnok* — massarius —, és a *deákok.* Ezeken fölül egyetemi *szolgák* — bedelli —, *futárok;* tankönyvek *másolói, árusai, kötői* s mások, kiknek különös *szolgálat vagy a* testület *kedvezése* az egyetemek szép és a köz életben nagyon jelentékeny kiváltságok élvezetét megengedte. Az egyetemek szervezete később az alsóbb tanodákra is menynyire ezek természete megkívánta, alkalmaztatott.

A legelső egyetemek *két osztályból* álltak, melyek tantárgyaik szerint külön testületbe állva, elkülönzött egyetemeket képeztek, tudniillik a *szabad művészetek* és a *kit* (másutt jog) *tudomány egyetemét* 1) . A szabad művészetek osztályából csak később vált el az *orvosok* kara; a jog, s utóbb a *hittudomány* is, mindenütt előadatott, és ezeknek Összes hallgatói, egy egyetembe olvadva, a XIV. század végétől *négy kart* - facultas - képeztek.

Bolognában is két egyetem vala a XIV. század elején, amidőn fenemlitett kéziratunk készült: de ott az egyetemeket

[1]) „Universitas artistarum et univerditas theologorum vei decreti-Starum“.

nem a tanulmányok, hanem a tanulók nemzetisége választá el; volt t. i. *hegyentúliak* és *hegyeninneniek* egyeteme·). — E kézirat szerint az egyetem tagjairól ezeket írhatjuk.

I. *Egyetemi igazgató.* Eredetben az egyetemi testület élén *tanárok* állottak, kik körül a deákok s ezek közt még a 15. században is gyakran koros férfiak, bibornokok, érsekek, püspökök sőt fejedelmi sarjadékok 1) patriarchális viszonyban összesereglettek. De e tanárok gyakran főpapi vagy városi hatóságbefolyása alá jutottak s a tanodát is odaránták magokkal, ezt pedig az egyetem tagjai egyáltalában kikerülni akarták. Ilyenkor a tanárok s deákok[2]) magok köréből *igazgatót* választottak; néhutt a tanulmányi karok szerint, Bolognában pedig a különböző nemzetiségek miatt, mint láttuk, két igazgató választatott. Személyi kellékeire nézve az igazgatóban megkivántatott, hogy legalább huszonöt éves, nötelen s egyházi de nem szerzetes legyen, papi öltönyben járjon[3]); nyilványosan — rendkívüli eseteket kivéve — fegyver nélkül papi öltözetben, fején egyetemi deáksüveggel és futárok kíséretében szokott megjelenni[4]). Választó joggal bírtak a régi igazgató, a tanácsosok és egyéb az egyetemi polgárok által köz-

[1]) Tulajdonképen csak *egy* egyetem volt az, csak hogy a két mondott részre volt felosztva. — *Kn.*

Például *Mihály* atya, remetebarát mint párisi hittudor 1444. táján Magyarországból, hol szerzetében főnökséget keresett s nem nyerhetett el, tehát *férfi* korban lévén, boszúból a zsidó nyelv tanulása végett Párisba visszatért. (Fragmen panis Corvi 210. 1.) — Még 1518-ban is Ferencz mester pozsonyi kanonok- és káptalani dékán tanulás végett távollétre egy évi engedélyt nyert az esztergomi érsektől. Katona Hist. Crit XIX. 140. 1.

[2]) Például Thurzó Imre nádorfi 25 éves korában 1615-ben a Wittenbergi egyetemnél tanulása harmadik havában magnificus Rectornak választatott. Wagner Anal. Scepus. IV. 140.1.

[3]) Statute Univ. Bonon.

[4]) U. o. és bécsi szabályzat· Kollárnál Anal. I. 84.1·

akarattal erre kiszemelt tagok. Az újon választott igazgató ünnepélyesen és zenével kisértetett lakára; s tiz nap alatt a város elöljáróját s kapitányát meglátogatni s az egyetemet kegyeikbe ajánlani tartozott 1) . Hatásköréhez tartozott, az egyetem s deákok javát előmozdítani, a szabályok megtartása felett őrködni; a tagok vagy ezek és idegenek közt íonforgó perekben bíráskodni és negyven solidust (körülbelül 40 ezüst denár=3 ft.) túl nem haladó ügyeket húsz nap alatt elintézni# Tanulót, csak beegyezésével lehetett püspök, vagy tanár elé idézni; valaki deákot a bolognai városbirák elé idézett, elvesztő egyetemi kiváltságait, valamint az is ki az igazgatónak nem engedelmeskedett, mely esetben a deák kitiltatott s ilyennel aztán *tiz* solidus büntetése alatt társalogni, neki tanácsot vagy segítséget nyújtani még a futárnak sem volt szabad.

A magyar tanodák főnökei az illető főpapok vagy helynÖkeik s ezek alatt az olvasókanonokok voltak[1]); plébániai tanodákat a plébános igazgatá, kitől a mester választása is függött, mint a tartlaui lelkész példáján láttuk. — Egyetemeinkben a helybeli főpap volt az igazgató; V. Orbán a pécsi főtanodában a tudori rangra emelhetés jogát a pécsi püspök- vagy helynökére ruházza[3]). — *Cancellárnak* kezdvén utóbb hivatni Bolognában is az egyetem főnöke, hazánk egyetemeiben hasonlag cancellárokat találunk; Mátyás király budai egyetemében első választott igazgató vala vürzburgi Schwarz Péter dömés szerzetes s hittudományi tanár[4]).

II. *Egyetemi tanácsosok* Bolognában 38, Bécsben a nemzetiségek száma szerint négyen voltak. Minden tanácsosnak

[1]) Statute Univ. Bonon.

[2]) Esztergomi visitátio. 1397-ből. Batthyányinál Leges EccL III. 810. 1.

[3]) Rollernél Hist. Epp. Quinq. III. 98.1·

[4]) Wallaszky Consp. R. Latter. 118.1.

meg volt a maga deákkerülete s minden ujan megérkezett deákot előbb a maga s nemzete könyvébe bejegyezni, aztán az igazgatónak s gondnoknak bejelenteni tartozott. *Bolognában hegyeninneni* 17, *hegyentuli* 18 nemzetiség vala; Bécsben csak *négy* úgymint austriai, rajnai, magyar és szász; a magyarhoz számíttattak a cseh, lengyel, morva, sléz és görög deákok. Minden nemzetnek volt az igazgató mellett tanácsosa s ügyvivője, kit a bécsi tanulók *procuratomak* neveztek. — *Gondnok* kettő vala; ezek az illető egyetem vagyonát kezelték, mi végett akar az ö *nemzete* akar *más* valaki *száz* bolognai fontban jótállt érte. — Hasonlag választattak *pénzváltók, könyvkereskedők* stb.

III. *A kart* (facultas) képezték a *tudorok, bdbérosok* (baccalaurei), az ezek közöl választott *tanárok, szabadosok* (magistri, licenciati) meg a *deákok.* A kar idősbje vagy választottja *dékánnak* neveztetett. Tudor, babéros nevezet, tudományos képzettséget és a tanárságra képességet jelente, mit csak az érhetett el, ki megkivántató számú éveken át, a minden karnál különösen kiszabott tudományokat tanulta, ebbeli vizsgálatokban kitűnt és különben is születési, közböcsülési stb. kellékek által a tudorságra képesítve volt[1]). A babéros áj vizsga- s négy rendbeli vitázás — vesperiae Licentiati — után lehetett *licentiatus,* és újabb próbatét után tudor[2]). A *sorbonnei* tudorság nagyon böcsültetett, de legszigorúbb vizsgálatok- s vitázatok tartásába került[3]). Gyakran magok a tudorok s tanárok is vitáztak. A vitázó és ellenvitató győzelme vagy

[1]) Kollárnál f. h. 138.140.1.

[2]) U. o. 178.1.

[3]) Boszúsan említi ezt Luther, asztalbeszédeinek 37. fejezetében. „Wiewol sie niemand zu einem Doctor in Theologia machen, Er hab denn zehen Jár studiert in ihrer vnnützen sophysterey. Der Respondent mus einen gantzen tag, von sechsen früe an bis wider zu sechsen auffin abend

megadása gyakran tanárságának, sőt egész életének sorsát határozá el: a csatavesztett tanárnak nem jutott hallgatója és sokszor kivándorolnia kellett 1) . — Diadalteljes vitázatot ünnepelt a budai egyetemnél 1444-ben Mihály, pálos szerzetes, sorbonnei tudor. Tárgyául a boldogságos szűz szeplőtelen fogantatását vévé, melyet más tanult szerzetes ellenében az egyetem polgárai előtt védelmezett. Ellenese fenhangon kiáltá ki az ellenvetéseket, úgy, hogy Mihály tudor hirtelen elnémula s mindenek bámulására megadást színlelve, a szószékről lelépett. Másnap az egyetem tábláján fenemlített tannak részletes tételeit, akármely tudós ellen védelmezni vállalkozott. Mind a tárgy fontossága, mind a sorbonnei tudor tegnapi vélt kudarcza s mai fennen bizakodó felhívása folytán a kitűzött órára az egyetem csarnokában a deákokon kívül Ulászló király, főurak, előkelők mind megjelentek. Mihály atya ekkor általános helyeslés közt győztesen védelmezte a maga tételeit [2]). — A tudorság lovagi rangba emelt; a fejedelmek legkitűnőbb hivatalokra, például cancellárságra csak jogtudorokat neveztek [3]).

Tanárul a tudorok és babérosok sorából az választatott, ki a vizsgák vagy viták alkalmával tanúsított tudományon kívül nyájas önviselet, eszély s egyéb erények miatt jobban becsültetett Bolognában a rendes és rendkívüli fizetéses tanszékek minden évben új választás utján töltettek be. A két igazgató ugyanis vizkereszt utáni első ünnepen az egész egyetemet egybegyüjté; mire a hegyentuliak tizenkilencz iskolást választottak magok közöl, szintannyit a hegyeninneniek is. Ez

eitzen vnd der disputation warten, einem jeglichen herhalten, Da gehet man zu vnd ab desselben tages.

[1]) Dr. Leó »Mittelalter“ 564. 1.

[2]) Fragmen panis Corvi 209.1. s köv.

[3]) Dr. Leó Mittelalter 720. L

megtörténvén, a 38 választón s a két igazgatón kívül a többi azonnal esküszegés büntetése alatt távozni kényszerült A felhatalmazottak aztán eskütét után eszközölték a választást. Csak a decretum vagy volumen előadására választathatott meg két étfre bolognai születésű tanár, de már harmadik évben az egész egyetemnek különös beegyezése nélkül tanszékében ez sem maradhatott[1]).

A tanárt tisztelettel és félbenszakasztás nélkül tartozott hallgatni a deákság; mert oktatójuknak öt önmagok választották vala. Mindnyájan az egyházi kar prímáját jelelő első harangszóra az egyetem körül vagy a terembe gyülekeztek; a harangszó szünetével a tanár, kilencz bolognai solidus bírság terhe alatt, azonnal megkezdő az előadást s azt a *tértidig* tartá, mely harangszóra, a hallgatók legott felkelni s eltávozni tartoztak. Szintaz rendeltetett a délutáni *nonától* vecsernyéig tartott előadásra. Böjtnapokon később tartatván az ebéd, tertiakor beléptek s nonára eltávoztak. — Ezen s egyéb szabályok pontos megtartását az által eszközölte az igazgató, hogy az év elején minden tanteremből néhány iskolást titkon kiszemelt s esküvel szorított arra, hogy minden, a tanárok részéről elkövetendő, elmulasztást három nap alatt feljelentsenek; két ily megbízottnak feljelentésére az igazgató busz forint terhe alatt vizsgálatot elrendelni s a vétkest büntetni tartozott. Minden deáknak joga volt, az előadott tárgyakról támadott kétségeit Írásban a tanár asztalára tenni. Ünnepeket, vasárnapokat és csütörtököt kivéve a tanár egy napot sem mulaszthatott előadás nélkül.

Az egyetem *ünnepei,* illetőleg *szünnapjai* voltak *január hóban*: újév, vizkereszt, sz. Antal apát, Agnes, Vincze és Pál fordulása. *Februárban*: gyertyaszentelő, sz. Balázs, Ágota,

[1]) Fönebbi kézirat

Péter székfogl., és Mátyás. *Márcziusban:* aquinói sz. Tamás, Gergely pápa, Benedek és Gyümölcsoltó. *Aprilban*: sz. György, Márk és Péter vértanú. *Májusban:* Fülöp és Jakab, kereszt feltaláltatása és Mihály jelenése. *Júniusban:* űrnapja, Pál, Barnabás, kér. sz. János, János és Pál, Péter és Pál ap., sz. Pál emléke. *Júliusban:* sz. Margit, Magdolna és Jakab ap. *Augusztusban:* vasas sz. Péter, Domonkos, Lörincz, Klára, nagy Boldogasszony, Bertalan, Lajos és János fej vétele. *Septemberben:* kisasszony, kereszt felmagaszt., Máté és Mihály. *Októberben:* sz. Ferencz, Dénes, Lukács és Simon Judás. *Novemberben:* Mindszent, halottak eml., Márton, Katalin és András ap. *Deczemberben:* sz. Miklós, Ambrus, Lucza és Tamás ap. meg Karácsony napjától a hónap végéig. Ezekenfelül a húshagyó s előtti nap, hamvazó szerda, husvét előtti s utáni hét, és pünkösd vasárnapját követő két nap 1); a bécsi szabály szerint egész pünkösdnyolczad. Az iskolai évkezdete október 10-kére vagy ünnep esetére következő napra tűzetett és augusztus elsejéig tartott.

IV. A deákok száma ezerekre ment. Bolognában 1180. táján már *tízezer* tanuló vala; Pécs II. Ulászló és Lajos királyaink alatt két-négy ezer deákot fbgada[2]). — Az ifjúság és elöljáróik többnyire egyenruhában jártak. A bécsi egyetemnél tudorságra nem bocsátás, sőt egyetemi kiváltságvesztés terhe alatt a deákok papi öltözetet tartoztak viselni, nem pedig holmi czifra kimetszett ruhát vagy kettéosztott nadrágot, aranylánczot vagy nyakéket sem hordhattak, fegyvert pedig a deáknak még szolgája sem viselhetett[3]). — A magyar deá-

[1]) Statute Univ. Bonon. E czikk eleje hiányzik és csak így vezettetik be az ünnepek sorzata:„ universitatem nram celebrari debent et solent, ea duximus in statutis universitatis nre. ad perpetuam rei memóriám redigenda, ne alia festentur vei per scolas pronuncientur districtius inhibendo “.

[2]) Szerdahelyi Chorographia Kassa 1770. 220. 1.

[3]) „Quilibet scholaris incedat in vestimentifl clericalibus, non inél-

kok is fekete papi ruhában jártak, mint ezt Szálkái László sárospataki iskolakönyvéből láthatjuk [1]) .

Legpontosabbban öltözködtek a társtagok — bursarii —. Ily társodák — bursa — azaz oly intézetek, melyekben iskolások (tanárok s deákok) közös ingyen szállást néhol élelmet is egy erszényből (bursából) nyertek, minden egyetemnél divatoztak. A krakói *„Bursa Hungarorum“* csak szállást nyújtott; élelemre, mely közösen tartatott, csekély hópénzt kellett fizetni. A Bursatársak, bursales, (innen németül Bursche) nevet viseltek; közös ügyeiket a „Conventor Bursae[u] vezette[2]). A költségeket vagy alkalmi segedelmezések és ajándékok, vagy dús alapítók nyújtották. Egyházi növeldék eszméje szerint rendeztetvén el a bursák, világos, mikép székegyházak, monostorok ily intézetek híjával soha sem voltak. Esztergom érsekegyháza, noha egyetemet nem bírt, növeldéjén kívül a XIV. században Bursához hasonló intézettel jeleskedett, mely *Krisztus társulatának* neveztetett. Alapította *Budai János* barsi föesperes, budai négy házát neki ajándékozván, s azt rendelvén, miszerint e társulat tehetségesb ifjaiból minden évben néhányan kiszemeltessenek, kik az intézet segedelmezésével külföldi egyetemekre küldessenek [3]). — Kételkednünk sem szabad, hogy a magyar főpapok és királyaink nagylelkűsége, minden magyar egyetemnél, minden nagyobb tanodánál nem ala-

sis, non irreverenter accurtatis aut diepositis, non in galigis bipertitie, non in vestibus stragulatis, non in caputiis incisis, nec cum torquetibus aut omamentie colli more Militum ordinis equestris, aut amatorum indecenter; nec portent scholares, sine urgente causa Rectoris et Decano suae Facol tatás exponenda, arma aut gladios; non portentur post eos per eorum famulos vei sodales sub poena praemissa[u]. Kollárnál f. h. I. 75. 1.

1) „Licet aliqui *adu non* sínt clerici; ipsi tam endeferunt *habi tum elerialem* et propinqui sünt ad clericatum, ut suntaliqui de statu studentium

2) *Ingolstadtban tizenegy* Bursa vala; többi közt *Bursa Aristotelis, draconis, aguilae, liliorum* . Histor· Polit. Blütter 1846. 309. s köv.

[3]) Bővebben leírtuk e társulatot M. Sion I. 345.I. — *Kn.*

pított volna kisebb nagyobb körű iskolai ápoldákat; Mátyás király a budai dömés zárdában volt hittani kar igazgatóját, tanácsosait, tanárait és egyéb iskolásait élelem, ruházat és szállással ellátta

Az *őszi szünidőt* azonfelül a karácsonyi húsvéti s egyéb ünnepeket a szegényebb deákok vándorlásra, illetőleg kéregetésre használták fel. Ilyenkor városokat, falukat bebarangoltak kard vagy fegyverrel ellátva, azonban az 1514-ki pórtámadásban elkövetett kihágások következtében az 1514. 60. tczikk által a fegyverviselés jogától a deákság megfő áztatott, a rendelet megsértőit még a föld népe is elfoghatta s elöljárójához bekisérheté. Ha illöleg viselők magokat, szabadon járhattak s ősi magyar törvényes szokás szerint minden vámfizetés alól fel voltak mentve[2]). Kéregetésképen sz. dalokat énekeltek e szegény vándordeákok, kiket nálunk „megemlékezök — recordantes[u] — neveztek. II. Ulászló király gyakran megajándékozta a pécsi, krakói s egyéb tanodái vándordeákokac[3]). Később ezen vándordeákokat, mivel többnyire „Patris sapientia[a] kezdetű szent éneket danolták vala, *patrizálóknak* nevezte a magyar nép.

A *fegyelem* szigorún kezeltetett az egyetemeknél. A bécsi egyetem törvényei, a csapszékben mulatozást, viaskodást, szüntelen lantverést, utczai zenélést, éji kóborlást, verekedést stb. tiltják. Legszigorúbban a fegyverviselés, mint legtöbb ki-

1) „Praeceptores et qui regendo studio praesidentes habentur, aurum quotanis abs Tua Majestate így szól *Mátyás* királyhoz az egyetem igazgatója) afluenter accipiunt; scholaribus vero ipsie, conserves meis, cibos, vestimenta, lectoe et quae hominibus per diem et noctem opportuna sunt, abunde largiris.“ Schwarz Péter Clypeus Thomistarum epist. ad Regem Math, nuncupatoria· WallaszkynálR.Litt. aetateMath. 113. 1. jegyz.

2) 1458. 10. tczikk.

3) 1495-ki „Vigesimo oetavo maji hoc est in festő Ascens. Dóm. — *Scolaribus recordantibus* in diversis scolis residentibus dati sunt 2 fl.[u] Engelnél f. h. I. 70· 1.

hágás, kútfeje volt eltiltva. Honunk tanodái közt az esztergomiban *hosszú kést* vagy más ártható fegyvert iskolában vagy egyházban viselni nem szabadott.[1]) — Kedvezőtlenül nyilatkozik Aeneas Sylvius a bécsi deákokról, kik közt számos magyar is találkozott, mint kikről kicsapongásnál, borozás, lakmározás, meg éjjeli barangolás, bántalmazások s hasonló kihágásoknál egyebet nem lehet hallani[2]). — A törvényszegő iskolásra egyetemi kitiltás — relegatio -, börtön - career —, pénzbírság, azonfelül vétsége súlya szerint a kitiltás után polgári büntetés várt. — Alsó tanodákban a fegyelmi kihágások, testi büntetésekkel fényi ttettek meg [3]). Tanulás elhanyagolása miatt is lehetett büntetni a deákot; mindazáltal minden büntetésnél mérséklet s botrány elkerülése ajánltatott az iskola mesterének, hogy a büntetés a deák javulása nem pedig elijesztésére szolgáljon[4]). Általában mind az oktatás tárgyai mind a büntetés körül eszélyes egybevetés és czélszerü bánásmódra hivattak fel a tanárok[5]).

5. §. *E korszaki oktatás szelleme, tárgyai.*

Tartalom: *Egyházi typus az oktatás szellemében. — FSa hittudomány. — Jobbára egyházi férfiak voltak a tanárok; — de·ricus, szó jelentése. — Szent Géltért nézetei a tudományok czéljáról. — Keletről hozott új eszmék. — A remek irodalom félélesztése. — Üj szellem az oktatásban a XV. század folytán. — Keresztény oktatás első demei. — A szabad művészetek Bécsben — hazánkban. — Qrammatica; — latin nyelvtudomány forrása; —*

[1]) Batthyányi f. h. 311.1.
[2]) Kollárnál Anal. Vindobon. II. 10.1.
[3]) Esztergomi visitatio Batthyányi f. h.
[4]) U. o. 318.1.
[5]) A váradi káptalan szabályai 1374-ből. Batthyányinál f. h. 254.1.

magyarok latinsága; — remek Írók tanulása XII. században; — Theodul híres pásztorkölteménye. — Görög nyelv; — anyanyelvek; — régi nyelvemlékeink. — Olasz, német ngelv. — Rhetorica; magyar szónokok, költők. — Didlectica; — scholasticusok. — Szám, mér és égtan művelése hazánkban; — csillagászaink és csillagjósaink; — MűUer a föld forgásáról. — Szent Gálért természettana, — Erómütan. — Földképek. — Vegytan; — érczkoholók. — Bűvészet. — Zenészét. — Történelem. — Egyházi íróink. — Hittudomány az egyetemek elsÓ kara volt; — fotudománya a szent iratok és fejtegetései. — Vulgata. — Keleti nyelvek tanulása; — magyar szentírás fordítások. — A régiek szentirás tudománya. — A mysticusok és scholasticusok. — Pantheologia. — Hitszónoklat. — Hittudós magyarok. — Egyházi jogtan magyar űzői. — Orvosi kar. — Hazánk orvos papjai. — Horvatics János pap orvosjegyzetei.

Hazánknak úgy mint más keresztény államoknak tanodái az egyház intézetei voltak és ezekből fejlődvén egyetemekké, az egyházi typust akaratlanul is megtartották. Nemcsak az öltözet tanusitá ezt, hanem maga az oktatás szelleme is világosan mutatta, hogy az egész oktatás az egyház kedvéért s a hit miatt történik.

A középkor tanodáiban főhelyet foglalt a hittudomány, mi ezenkívül tudomány nevet viselt, az csak a hittudomány *segédtanául* tekintetett; és midőn a székegyházi vagy monostori tanodák egyetemekké változtak, az egyház főnökei ez egyetemeket úgy, mint előbb szükebb tanodáikat, tulajdonuknak vagy legalább, ha világi hatalom létesítő, a magok hatósága alá tartozó intézeteknek tekintették. És gyakran felszólaltak tiltakozólag, ha az oktatás vagy külviselet modoraiban valamely az egyház szabályaitól eltérő változások tűntek fel;

a fejedelmek s népek pedig ebben semmi bitorlást nem látvén, segítségükre voltak. így III. Incze rósz néven vévé a szabad művészetek párisi tanárainak, hogy hivataluk viselésében az addig fenálló rendet nem tartják, egyházi tiszttársaik temetésétől elmaradoznak s világiasan öltözködnek [1]). Tanárok s egyetemi elöljárók jobbára egyházi férfiak voltak; világiak csak kivételképen foglalkodtak tudományokkal. Iskolás, tudós, deákos ember *papnak, clericusnak* neveztetett[2]). — Magyar őseinknek korunkra maradt képes emlékei, mint pecsétek, oltárok stb. papot *könyv nélkül* ritkán ábrázolnak [3]).

Az egyház felügyelete, vezetése nélkül tudományokat művelni, tiltva volt. Szent Gallért vz nélküli, száraz felhőknek nevezi azokat, „qui contra Ecelesiam sapiunt, ut haeretici *et saeculariter litterati*" [4]). Mily szempontból fogták fel és tárgyalták a tudományokat, igen szépen megmondja sz. Gellért e szavaival: „Ergo ut nullus intritorum (imperitorum) diceret, nescio a quo creatus sum litterarum ignarus, *coelum pro grammatica, terram pro Rhetorica, solem et lunam et stellas pro Dialectica, atque pro ceteris cetera, ut his pulchris disciplinis omnis creatura suum cognoscer^t Creatorem, in doctrinam dedit*[u 5]).

Ily elv szerint gyakoroltatott a tudomány és művészet e korszak elején s folytán, egészen a XIV. századig. A keresztháborúk alkalmával keletről hozott új eszmék s tapasztalások csak fenyegették az addigi oktatás és élet szellemét: de

[1]) Hurter id. h. IV. 585.1. ·

[2]) A régi krónikák gyakori kifejezései: „Magnüs clericus in jure tanonico," „satis clericus fuit" Batthyányinál Leg. Eccl. I· 436. 1.

[3]) Például a szentmártoni pecsétnek 1290-ki nyomata Péterffynél Cone. I. 176. 1. — Vagy a fehérvári lovagok sz. István — conventjeé 1332-bŐl, ugyanott I. 40.1.

[4]) S· Gerard Scrip ta et Acta 180. 1.

[5]) U. o. 156.1.

a keresztény műveltség még bírt annyi erélylyel, hogy a kelet elemeit anélkül hogy károsan hassanak felvehette.

A XIV. század végre megtenné lassankint a gyümölcsöket. Latin s görög remekművek hozattak napfényre és újjongó örömmel fogadtattak. Ez Európában a tudományok s művészetek feléledési kora, mely a tanodából a társas életre is kihatott; a hellen s latin remekírók tanulmányozása utánzásra ébresztett és mindenütt ujitó, javító de sokban bizony rontó átalakulást idézett elő.

így köszöntött be a XV. század egyházi s állami mozgalmaival. Uj tényezőkul a törökök elöl hazájokból menekülő görög tudósok léptek fel. Már 1453. év előtt a görög hosszú szakálos tudósok seregesen hajóztak Olaszföldre; köztök Bessárion nikeai püspök/ hosszú ősz szakállal s a vazuli görög szerzeteseknél divatos magas csuklyával, kit midőn HL Fridrik császár 1450. táján Bolognában meglátott, sok ideig szótlanul nézte s bámulta. Bessárion római bibornok lett és Plutarchos, Aristoteles stb. müveinek latin fordításával ajándékozta meg a nyűgöt irodalmát[1]). Nevezetesb társai: Chrisoloras Emanuel, Trapezunti György, Gaza Tivadar, Gemisthios Pletho, Argioropolus János stb[2]). Új grammaticát, új philologiát, rhetoricát, poeticát s históriát alapítottak ők Olaszföldön, hol a pápai, a floronczi udvarnál főszéket nyertek. Mindez új vívmányok hazánkba is átszivárogtak. A Zsigmond király idejében kezdődő Hunyadiak kora a magyar művelődés és harcai dicsőség aranykora volt. Tehetségesb magyarokat most sokkal nagyobb számban látunk az olasz egyetemekre járni s az újabb műveltség kincseivel visszatérni. Például Széchi Dénes, Miklós

[1]) Aeneas Sylvius Hist. Friderici Hl. Imper. Kollárnál Anal. Vindob II. 241.1.

[2]) Areaképeiket láthatni Kollárnál U. o. 1.1197.1.

nádor fiát, ki 1426. év táján Bécsben, később Páduában tanult [1]); zrednai Vitéz János és Cesinge János [2]), másik Vitéz János veszprémi püspök[3]), Bakacs Tamás [4]), Várdai István s Péter, Dóczy Orbán stb.

Lássunk már most egyXI.—XV. századi magyar tanodát! - A plébániai — valamint a székegyházi s egyéb káptalani iskolákban mindenek előtt a keresztény nevelés s elemi oktatásra volt gond fordítva; így sz. *Margitról* mondja a legenda: „Ez ideuben Zent Margit azzon meeg yól nem zólhat vala. Ezen ideuben kezde Zent Margit *tanolny a b cet, ave Máriát,* és kevés ideunek utánna igen jól kezde tanolny és énekleny az egyéb kysded leányokat Ez germec Zent Margit azzon veun eg keresztfát kezében, és kezdé kérdezny az eu társitul, hog mi volna az keresztfa; az eu Társy kedeg ug mondnák vala neki, hog uronk Jhesus, ez keppen euleteut meg embery nemzetért: ezeket halván syr vala ez zent germek Zent Margit azzon“ [5]).

Elemi oktatás után az úgynevezett *artes liberates* következtek. Ezeket képező a grammatica, rhetorica, dialectica (öszvesen *trivium),* aztán arithmetica, musica, geometria és astronomia (együtt véve *quadrivium* név alatt.)

Ezekkel a középkor minden nagyobb tanodája vagy egyetemében találkozunk, mely maiglan is, csupán más alak és rendszerben űzetik.

A bécsi egyetemnél szabályai szerint mindannak, ki „ad gradum Baccalariatus“ előmozdittatni kívánt, két évig kellett akár más akár a bécsi fő tanodában hallgatnia: „prímám et se-

[1]) Kaprinay Hist. Dipl. 1.168.1. jegyz.

2) U. o. 51.1.

3) Galeot (cap. 27.)

[4]) Bécsben tanult. Mitterdorfer Sebest. Conspectus Hist. Univ. Vienn. Saec. 2.

[5]) Praynál f. h. 253. l.

cundam partem Doctrinalis; secundam partem Graecismi; unum librum in Rhetorica; item in Scholia publicis alicuius Universitatis, in qua pro tunc fuerint adminus tree Magistri Artium regentes, debet audivisse Summulas Petri Hispani, Suppositiones, Ampliationes et Obligationes, Insolubilia et consequentias; Veterem artem, Priorum, Posteriorum, Elenchorum, Physicorum, de anima, Sphaeram, Algariamum, primum librum Euclidis, aut alios libros aequivalentes; a licentiatusnak ezekenfelül még következőket kellett tanulnia: „libros de Coelo et Mundo, de Generatione et Corruptione, Meteorum, Parva Naturalia communiter légi consveta, Theoricas planetarum, quinque libros Euclidis, Perspectivam communem, aliquem tractatum de Proportionibus et aliquem de Latitudinibus formarum, aliquem librum de Musica, et aliquem in Arithmetica, sex libros Ethicorum et Metaphysicam et Topicorum[a] 1) .

Nincs kétség arról, hogy hazánk tanodáiban is a hét szabad művészet szintúgy tárgyaltatott légyen, mint a németeknél. Szent Gellért „deliberatiójában[ti] előszámlálja azokat amint korában tárgyaltattak[2]), s miként ő Csanádi tanodájában meghonosította [3]). A magas szép termetű toscanai Bernát III. Béla udvarában Imre herczeg nevelője, utóbb spalatói érsek, a Magyarországból magával hozott toscanai Treguanust, a spalatÖi növendékpapoknak „in *grammatica facilitate** oktatására alkalmazá[4]). Magyar babérosok (baccalaurei) közöl ismeretes 1431. László mester Leleszből[5]), Garai Briccius mester, artium liberalium doctor bács-egyházi örkanonok s érseki helytartó 1498. táján[6]). stb. — Nagy-Váradon a káptalani ta-

1) Kollárnál Anal. Vindob. I. 228. 289.1.
[2]) Deliberatio Ger. Batthyányi f. h· 80. L
3) u. o. 328.1.
4) Thomas Archidiac. Hist. Salon Schwandtner Script III. 572.1·
5) Fejér Cod. dipl. X. VII. 363.1.
[6]) „Briccius de Gara? Katona Hist. Crit. XVIII. 180-1.

nár reggel a *grammatica* szabályait adta elő, déltájban a *beszéd· szerkezet* s *gondolkozás* tudományát; délesti órákban tartá a *szavalás* és *latin nyelv* helyes kiejtésének gyakorlatait; a költészet rendesen nem tárgyaltatott 1) . Ezeken kívül éneknapokon s ünnepeken akár maga a káptalani tanár akár valamelyik altanár tárgyalhatta a bölcseleti s más szaki tudományokat. Enekgyakorlatokat a káptalani karénekes vezette 1) . — A pozsonyi egyetemnél *Müller János* a quadriviumot tanitá, tanártársai voltak *Schrikher Miklós, Grueber Mátyás, Krumpachi Lörincz és Brandolini Aurél*[3]), kik számos babérost képeztek, köztük *Förhinher Pétert*[4]*).*

Vizsgáljuk már most mikép tárgyaltattak légyen a középkor tanodáiban s kiválólag hazánkban a szabadmüvészetek.

Az emberi hidalom alapismeretei közt — rudimenta — miket e korszakban egyházi úgy mint világi ügyvitelre nevelt embereknek mindenek előtt gyakorolniok kellett, első volt a *Grammatica,* mely minden tudomány kapuja s kulcsául tekintetett; ez a tudatlanság éjjelében égő szövétnek vala, mint Bloisi Péter megjegyzé [5]).

A grammatica a nyelvnek s beszédnek általános szabályait tartalmazta, azonban nemcsak elméletileg hanem leginkább gyakorlatilag a latin nyelv tanulásában állott.

A *latin nyelv* a római birodalom összeomlásakor, mint az

1) Poeticalia vero non vídentur esse legenda ördinarie, quoniam per se vei cum modico adiutorio sensum et intellectum coram capere poterunt de facili in praemissis eruditi. Batthyányi Leg. Eccl. III* 255* 1.

2) U. o.

3) Schier Aead. Istrop. 22.1.

4) U. o. 19.1.

5) Hurter Innoc. III» 1.11· L

elhaló testből a lélek menekülve, az újonnan alakult germán államokban minden előkelő és szabad embernek hivatalos és társalgási nyelve, a német, frank s egyéb népnyelvek felett elvitázhatlan elsőséget nyert. A Tiber, Szajna, Ebro, Themse és Dunapartokon erre nézve nagy különbség alig volt. Szükségessé tette a latin nyelvet az, hogy a jámbor keresztények szent könyvei úgy, mint a szent atyák fejtegetései, nemkülönben az államok törvényei csak latin iratokból voltak menthetők. Elégséges indok arra, hogy a latin nyelv tanulására különös gondot fordítson, valaki egyház vagy kormányhivatalra vágyott.

A szükséges nyelvtant *Justinian* korában a VL század folytán *Priscian* nevű caesariai tudós grammaticus szerkesztette, mely számtalan másolatban forgott nyugat és keleten. E nyelvtanból Fulbert chartresi püspöktől *Bonipert* pécsi püspök kért egy példányt, és Hilduin pap által nyert is 1008. év táján Hartvik püspök, szent István életirója, Priscianból tanulta volt a latin nyelvet[2]). Külföldről bevándorolt térítők főleg a *latin* nyelv segedelmével hirdették s ügyes tolmácsok által értei mez tették az evangéliumot, mint szent Gellértnél láttuk; és szent István, valamint utódainak nevelése, mindenek fölött, a latin nyelv tanulása körül forgott. Szent László oldalán, midőn 1091-ben a somogyi szent Egyed monostort alapitá, sok szerzetes, egyházi és világi tudós állott, köztök *Péter grammaticus* poitoui francia [3]). A latin nyelv *tudós vagy irodalmi* nyelvnek hivatott, és e nyelv használatát parancsolja meg az 1114-iki zsinat mind a püspöki monostor vagyis kápta-

[1]) Fejér Cod. dipl. I. 288.1.

[2]) Hartvik Vita S. Steph, előszóban.

[3]) Fejér Cod. dipl. I. 470.1.

lanban mind egyéb helyen együttlakó áldoroknak 1) . Még az *apáczák* is tanulták a latin nyelvet[2]).

A latinság ugyan, melyet hazánk vagy a külföld nyilvános és. magános köreiben közönségesen hallani lehetett, nem volt oly tiszta és szabályos, mint azt a római irodalom remekműveiben feltaláljuk; sőt gyakran nagyon is elkorcsosittatott: de ez máskép nem is lehetett, miután az idővel együtt az emberek ismeretei, viszonyai és szelleme is változtak. A keresztény főpapok, érzékfeletti szent tárgyakról beszélvén s a hiv népre hatni akarván szent Ágostonkint nem egyszer mondhaták: „feddjenek a nyelvészek, csak a népek értsenek meg“ 3); azonfelül sok, a római korban ismeretlen tárgy vagy gondolat kifejezhetése új szavak alkotására kényszerűé az embereket, kiknek latin beszéde aztán sokban különbözhetett a remekírókétól, melyet egyébiránt kútfejeiben szemlélni s tisztaságán gyönyörködni serény foglalkozásuk vala.

Miként taníttatott a *grammatical* hitelesen s körülményesen értesülünk *Bethuni Eberhard* franczia tudósnak Kálmán király korában 1124. év táján irt verses könyvecskéjéből[4]). E szerint a fiatal tanuló kezeibe legelső olvasmányképen adattak *Cato* distichai, mik az erkölcsi mondatokat csinosan és könnyű emlékbentartás végett, röviden foglalták magokban; ezután Theodul pásztorkölteménye, hol a bálványos költők koholmányai és az ó szövetség eseményei összehasonlíttatnak; *Eberhard* ezen pásztori dalt *Theologiának* nevezi, mert pogány és

1) „Ut canonici in claustro et capellani in curia *liter alorie* loquantur.“ Katona Hist. Crit. III. 302. 1.

2) így mondja a Margit legenda Kata sororról „vala Zent Margyt azzonnak mestere, hog ky eutet tanehta eleuzer deákul.“ Praynál f. h. 356.1. — *Kn.*

3) „Carpant Grammatici, dummodo intelligant populi.“

4) Kiadta *Fabricius János Albert* Biblioth. latina mediae et infimae aetatis Tom. 1.1. 5· Mansinak paduai kiad. 1754. 73.1. — Batthyányi Scripta et Acta S· Ger. XIV. 1.

keresztény hittant tartalmazván, keresztény vallásában szilárditá az ifjút. Ezen átesve a deák olvasta *Avián* „Apologi moralesu iratát. *Aesop* meséit, *Maximian* hat elegiáját a vénség kényelmetlenségeiről, *Pamphilus Mauritianus* verseit, *Hosidius Geta* szomorújátékát, *Claudiant, Statius* Achilleisét; ezek után *Ovid, Horácz, Juvenal, Persiust; Hanvillei János* Architreniumát, Jeremiás siralmaiféle igen gyászoló költeményt; *Virgilt, Statius* Thebaisát, *Lucánt, Guastillioni Gvalter Ftilöp* — tournayi káptalan prépostjának — Alexandreisét tiz könyvben. Következett a középkori tanodák latin chrestomathiájában *Da·rés Phrygius* álnév alatt *Jscanus József* trójai háborúja hat könyvben, *Homer, Caius Sollius Apollinaris Sidonius* versei; *Günther* Solymariuma a keresztények harczait énekeié, *Macer* a füvek hatásáról, *Vindoci Máté* Tóbiása, *Gaufred* poetria nova stb. *Priscián* grammaticáját *Sándor* mesternek (de villa deum) verses grammaticája követé, mely után *Eberhard görög nyelvtana* versekben, *Boethius* és *Plato* müveiből is néhány kiszemelt fejezet taníttatott.

Ezen oktatástárgyak kétségkívül hazánk tanodáiban is müvelteitek. így például Béla király névtelen jegyzője *Dares Phrygius* trójai háborúját nemcsak tanulta, hanem belőle s egyéb történeti müvekből új leírását készité a trójai s egyéb görög háborúknak, s csak ezután fogott magyar krónikája megírásához 1) . E névtelen azonban külföldön is végezhette tanulmányait, de hogy a fönnevezett vagy csak kevésben módosított *tárgyjegyzék* szerint folyt csakugyan magyar tanodáinkban is az oktatás, kétségen kivül tanúsítja ama kézirat, melyet Szálkái László — idővel esztergomi érsek — I. Mátyás király három utolsó kormány évében az ágostoni szerzetesek sárospataki iskolájában a tanárok előadása szerint szerkesztett.

1) Prologue in Gesta Hung. Anonym.

A kézirat csak egy részét tartalmazza az előadott tárgyaknak; többi közt a 159—258. lapokon *Theodulnak* hires pásztorkölteményét tárgyalja, részletes nyelv- s értelmezési észrevételekkel; még pedig helyenkint magyar nyelven. *Theodul* (másképp *Theodor)* szerint egy nyári délestkor, midőn a nap „éghnek tyzenkettöd rizyben“ volt, „görög országnak athenas nevű városából“ eredt *Psewstes* fiatal nyáj őrt „hásfának kyessyge alá“ látunk telepedni; tarka párdúcz bőr födi testét, „popháyáth“ síp fuvja föl, melyet remekül tud kezelni, s melyből „zóknak ezer lychán“ ömlik a bájos zengezet. Tőle nem nagy távolban levő „kwthfw melleth“ birkáit őrizve egy, Dávid király magvából származott, *Alatta* nevű leányka oly édesen *„kynthornála*[u]*,* hogy „ydes zaw kynthornának zawayth“ hallván a patak, megbüvölve folyásában fenakadt; a nyáj elfeledkezett legelőjéről - — és Psewstes? a folyam túlsó partjáról kényszerült hallgatni a bájos hangokat és „bánathnak myrghéwel — az más parthnak magasságárul — wetekedésre“ hívta fel a szende lánykát. „Egybeszerkezzwnk“, úgymond, és melyikünk a versenydalban győztes lesz, az nyerendi el a legyőzöttnek hangszerét. így kezdetik az idylli versenydanolás *Psewstes* és *Alatia* — pogány hellen és jámbor keresztény leány — közt, melynek vége az lőn, hogy *Psewstes* legyőzöttnek vallá magát, s *Orpheus* közbenjártával kéré Alatiát, miszerint, mivel „estellik[a] is már s a [n]föld alá wetteteth hydegh“ fölszáll, további énekkel hagyjon föl: „Arte nimis dara Psewstin vicis Alatia“ 9· A pásztor költemény után következik szent Bernárd müve „de contemtu mundi et appetitu divinorum“, mint látszik, maga a sárospataki tanoda igazgatója *Kisvárdai János* mester

[1]) Incipit Egloga Theodoli sive Theodori. Végén: Finis per me Ladislaum de Zalka a. d. 1490. feria 5 post fest, epiph. Az esztergomi könyvtárban·

által versekbe foglalva, mely már nemcsak grammaticai, hanem *szóképzésre* is czélozott; erkölcsi szabályokat rövid versmondatokban foglal, miket a fiatal emlékezet könnyen tanult s a késő vénség koráig megtarthatott.[1]) — Grammatica és egyszersmind Rhetoricához tartozott azon része a sárospataki tárgyaknak, mely „Rhetorica ex dictis *Tybini* oratoris summi excerpta“ név alatt a kézirat majdnem egész második felét teszi; számtalan latin vagy hellen eredetű szavat szószármazatilag értelmez, épen úgy, mint ezt korunkban a német philologusok s humanisták gyakorolják [2]).

A *grammaticai* folyamhoz a latin nyelven kivül a görög is tartozott, melynek ismerete igen korán jutott hazánkba, jóllehet oly gondosan, mint a latin, nem ápoltatott. Valamint nagy Károly jámbor Lajos stb. görög nyelviskolákat alapítottak, s magok is értettek *görögül 1),* úgy első szent királyunk alatt sem hiányoztak tudósok, kik a hellen nyelvet bírták s másokkal is közölték. Ismeretes szent István görög oklevele, mit 1025. évben a veszprémvölgyi görög apáczáknak adott[4]), és melyet közel egy század múlva — 1108-ban — Simon pécsi

[1]) Például: „Siquis amat Christum mundum non diligat istum
Nos docet imundum Bernardus spernere mundum
Ut placeas Christo mundo dum vivis in isto
Nee tibi smt cure res ad nihilum rediture
Que cito labuntur magnoque laboré petuntur
Cur modo laeteris qui forsan eras morieris
Non est tam fortis, cui parcant vincula mortis
Hie locus est flendi, locus est peccata luendi.“ stb.

[2]) Például: „Rosa est genus florum, quod dicitur a *rodo* graeco, quod apud nos rosa dicitur. Rosa a rubeo, eo, quod eius color rubeat, rosula, rosella. Item rosarium collectio rosarum vel locus, ubi rose imponuntur vel habundant· Item a rosa dicitur rosetum, seu locus ubi crescunt rose. Rosaceus, cea, ceum et roseus, ea, eum, Item roseolus

[3]) Thomassin id. h. II. 289. 293.1.

[4]) Fejér Cod. dipl. I. 312-1.

püspök Kálmán király rendeletéből latinra fordított[1]). A görög nyelv nemcsak a szent István korától hazánkban létezett görög monostorokban, hanem a rendes tanodákban is tárgyalta^ tott, minek nyomait a SzalkaiféJe kézirat rhetoricája is mutatja; tehát ama görög szerzeteseknek fegyelmi hanyatlás miatt 1221. év táján [2]) történt eltávolításával a görögnyelvtanulás forrásai teljesen el nem apadtak. Csakhogy a latin nyelv ápoltatásával nem mérkőzhetett, mely a korszak uralkodó nézetei szerint a római egyháznak intézeteivel az államokba fogadva, az illető anyanyelvek helyett, de nem azok teljes mellőzésével, hivatalos nyelvként használtatott. Azonban egy keresztény államnak sem volt szándéka, az anyanyelv elfojtásával köznyelvül a latint behopositani: hanem biztosítván ennek közügy s hivatalos fönállását, a tanodái oktatás tárgyai, mint ez másként nem is lehetett, a nép nyelvén adattak elő. Nagy Károly maga foglalkodott német anyanyelve rögös szólamainak simításával s a latin nyelvtan szerinti szabályozásával, miben Ottfrid wissenburgi szerzetes 870. év táján utánzója volt[3]), s az evangéliumot lefordította [4]), mint ezt jámbor *Lajos* is már megrendelte volt 5). —

Nemzeti nyelvünk ápolása attól, mit e tekintetben a külföldieken tapasztaltunk, miben sem különbözött. Egyház és állam latinul vezette ügyeit; de a néppel érintkezvén *anyanyelvét* használta s művelte. Szent Gellért hirdető társai közt hét

1) U. o. II. 46.1.,
2) U. o. III. I. 310.1.
3) Kollár Anal. Vind. I. 650.1.
4) „Nu uuil ich scribam unser heil
Euangelione deil
So uuir nu hiar bigunnen
In Frenkisga Zungun? U. e. I. 667. és 701.1.
5) Thomassin. id. h. II, 293.1.

tudós s magyarul folyékonyan értelmező tolmács szerzetes találkozott.[1]) Példájuk után indultak a többi magyar különösen pedig a pálos szerzetesek, kiknek a magyar nyelv körüli érdemeit régi magyar nyelvemlékeink máig tanúsítják. E nyelvemlékek mind *egyházi* és *szerzetes* férfiaktól származnak. Az *első magyar nyelvtant* azonban csak a XV. század közepe táján készité a hires *Cesinge János* pécsi püspök, noha ezt mindeddig feltalálni nem lehetett[a]).

Külföldi nyelvek közöl e korszakban nálunk leginkább az olasz volt elterjedve, melynek tanulását számtalan alkalom s kedvező körülmény mozditá elő. A szent István korabeli bevándoroltak kitünőbbjei, mint Deodat gróf, Astrik érsek, szent Gellért püspök s mások igen sokan Olaszföldről jöttek; második királyunk Péter Velenczéből érkezett meg és sok olaszt tartott udvarán, a római pápák követei, hírnökei királyaink sok kegyeiben részesültek; Kálmán király horvát tengerparti hódításai s a nápolyi normannokkal kötött rokonsági viszonyai, a velenczei háborúk, a Rátoldiak stb. megmagyarosodott családok beköltözése; Bologna, Vicenza, Padua stb. egyetemében tanuló hazánkfiai, IV. Béla testvére István, ennek fia III. Endre, Béla unokájának IV. *Lászlónak* nápolyi rokonai s az 1300. évben kezdődő és majd egy századig uralkodó anjoui dynastia befolyása, a sok olasz keresztesbajnok Hunyadi és szent Capistrán korában, I. Mátyás nápolyi neje s olasz kedvenczei, azonfölül a humanisták nagyszáma, — az olasz nyelv terjedésének tetemes elönyeket bizto-

[1]) „Septem viri litterati et ungarica lingua interpretes expediti, — — qui etiam per se populo verbum Dei praedicabant?“ Scripta et Acta S. Ger. 327. 1.

[2]) E nyelvtan már 1598-ban’ el volt veszve Decsy János levele szerint Telegdy Jánoshoz Wallaszky Corresp. R. Litt. 53.1.

sitottak [1]). — A német nyelv gyérebben tanul tatott, így 1404-ben a Trőtel Miklós királyi tárnok elnöklete alatt tartott törvényszéken jelen volt főpapok s főurak egy német okmányt csak tolmács segélye által tudtak megérteni és *Szakmán György* esztergomi érsek a Lőcséről Esztergomba hitt német építészszel csak tolmács által értekezhetett[2]).

Grammatica után következett a *rhetorica,* szónoklat, mint a müveit beszédnek (e korszak kifejezésével: *dictamen)* egyik osztálya. A dictamen két részre oszlott, *kötetlen* (prosa) és *verses* (metrum) beszédre, mint Benno meiszeni püspök tanítja rhetori könyvében 1077. év táján[4]). Ezen vagy hasonló iratokból menté szent Gellért is jeles rhetori ismereteit. „Három fokozat van, úgymond, az ember beszédében; alsó, középső és felső. Kitűnő nagy dolgokról nagyszerűen kell szólni, apróságokról csekélyen, középszerűekről pedig mérsékletesen 5). Ismerte a tudós püspök *Georgias, Aristoteles, Hermagoras, Quintilian* s más rhetorok müveit[6]); és Deliberá.tiójának VI. könyvét a művészileg rendezett s dolgozott beszéd részeinek elsorolásával kezdi más helyen a *tanakodó, bebizonyító) törvényszéki* szónoklatról[8]) emlékezik, Ciceróról *így* nyilatkozik: „qui totam argumentose Rhetorica m e greco in latinum transtulit, ut magis admirari, quam comprehendi possit a

[1]) „Wan nie chain Sprach wart
Den Vngern so gemain
Sam Welchischs alain [u].
Körnek Ottokár. Petznél SS. Rer. Austr. III. 358· 1.

[2]) Fejér Cod. dipl. X. IV. 345.1.

[3]) Döbrentey Magy. Nyelvek II. 383.1.

[4]) „Liber dictaminum“ művében. Peznél Codex dipl. Hist. Epist. I. 265.1.

[5]) 8. Gerardi Script, et Acta 68.1.

6) U. o. 79.1.

7) U. o. 139.1.

[8]) U. o. 147.1.

Lectoribus“[1]). — Ily művelt és buzgó főpap tanodájában valamint a többiekben is bizonyára jó eredménynyel tárgyaltatott a szónoklat. Vegyük csak Árpádkori okleveleinket, melyek nagy részint magyar eredetű királyi jegyzők, titkárok s cancellárok által Írattak, olvasásuk íróiknak e korszakhoz képest ritka műveltségéről fog meggyőzni bennünket. A vegyesházi korszakból már szent beszédeket is bírunk, melyek a rhetorica haladásáról, kivált a humanisták idejétől fogva a legkedvezőbben tanúskodnak.

Némely, például a bécsi egyetemnél nagyon kedvelt vitázati gyakorlatok a szónoklat és költészet kellő ápolására időt nem hagytak, mint ez Aeneas Sylvius panaszából bizonyos [2]). Azonban e panasz hazánkra aligha alkalmazható. A sárospataki tanodában *Tybin rhetor* szabályai tárgyaltattak. Szálkái iskolafiizeteiben a szónoklattan oly tudománynak rajzoltatik, mely bármily beszédtárgyhoz az alkalmas anyagot kiszemelni, elrendezni, részekre osztani, szavak s mondatokkal ékesíteni, betanulni, aztán pedig illedelmesen kiejteni s elszavalni tanítja; azután a szónoklat többi nemeiről, a *levélírás, czimtanról* stb. terjedelmesen értekezik; a beszéd *képletei* (tropi, figurae) *színeknek* nevezvék stb.

A diétámén második neme a *költészet*, mely a müveit beszédet versekbe, rímekbe vagy versszerü mondatokba köté. Eleinknél különös vágyat veszünk észre az *énekhez.* Tábori és népi dalok a Névtelen jegyzőnek egyik *forrásai* voltak. A latin költészet, kevéstől müveltetve, jobbára rögös rímekben gyönyörködött, melyeknek mértékeit nevezetesb rhetorok szabták. Nagy Lajos király egyik udvaripapja az ő rimes krónikájában *Eschenpachi Wolfram, Mull eh, Nithard,*

[1]) U. o. 148.1.

[2]) Kollárnál Anal. Vindobon. II. 10. 1.

Zwetteli Reymar stb. rhetorok mértékeit használta. 1370. táján 1) . Más rimelők latin hatosokba szoriták a rímeket, melyeket annyira kedvelt e korszak, hogy a prosodiával sem sokat gondolt, csak rímei egybe vágjanak; ezt bizonyítja a budai krónikában olvasható Róbert Károlyféle sirirat[3]) és más számtalan versezet. Tudományos, mint égtani stb. előadások hasonló sajátságot mutatnak, hol gyakran minden prosodiai figyelem nélkül csupán *hatoevereszerilleg* de rímekben folynak a mondatok[3]). — Mindamellett a humanisták szabályszerű és a remekművekkel is versenyező hatosokat s egyéb versnemeket alkottak és a költészetnek nem csupán rongált rimes csontvázával, hanem leikével is találkozunk Cesinge János pécsi, a fiatal de ősz Vitéz János veszprémi püspök^ Celtes Konrád, Balbi Jeromos pozsonyi prépost müveiben[4]), melyeket fejedelmek kitűnő figyelemre méltattak s e művészet ápolására hatályosan serkenték az avatottakat. A pápák és császárok babérkoszorút s egyéb jutalmakat osztogattak ünnepélyesen a jeles költőknek, mint II. *Fridrik* 1442-ben Aeneas Sylviusnak[5]), azután Celtes Konrádnak; utóbbinak számára Miksa császár különös tanszéket alapított a bécsi egyetemnél 1494-ben, valamint következő évben Balbi Jeromos kedvéért a szónoklatit [6]).

Dialectic a a tárgyak körüli vitatkozás rendét, fogásait, s fordulatait ismertette meg oly tanulóval, ki Priscián nyelv-

1) Chronicon Rythmicum Engelnél Monum. Ungrica 36 s kov. 1.

2) Supreme Rex Christe, finis hominis extitit in Te. stb. Chron. Búd. 265. 1.

3) Szalkay kéziratában az *tglan* tárgyai adatnak így elő.

4) *Celtes* versei epigrammákból állanak; egyik példánya, mit Volfgang apátnak ő maga ajándékozott, Balbiéivel égj ütt látható az észt főkápt. könyvtárában. (Balbi müveiről 1. M- Sion IV. 488.1. — *Kn.)*

5) Mencken III. 2039.1.

6) Geusau Geschichte der Stiftungen. Univ. Vien. 56. 1.

tanát s a szónoklat szabályait, már jól tudta. Ez volt a mai *gondolkozástan* (logica), a mint már akkor neveztetett is, de a mainál tágasb körben mozgott s a *világ, lélek* és *erkölcs* metaphysicáját is magában foglalta [1]). A tudományok szabatos elkülönözése hiányzott a régieknél. *Bölcsdet* (philosophia) physicát, erkölcstant s logicát, ez utóbbi dialecticát és rhetoricát is jelente[2]). Az *elméletit* a *tapasztalatitól* elválasztani a tudomány csak későbbi haladásainak volt eredménye: azért a *vítázattan* sem folyt pusztán elméletileg. *Mai* értelem szerinti bölcseletet *Plato, Aristoteles* müveiből, a mint azok az arabok fejtegetéseivel a keresztény nyugaton elterjedtek, meriték a kor tudósai, és, noha buzgó hittanárok megvetésének és megtámadásainak gyakran kitéve voltak, kivált ha bölcselkedéseikben a vallási irányt elhanyagolták vagy eltévesztek, mégis magok az oltár szolgái, hogy a bölcseletet Krisztus törvényei alá rendeljék, annak legérdemesb művelői valának. Kitünőbb egyházi férfiak Aristoteles bölcseletét a keresztény hitágazatok szolgálatába fogadák s Anzelm canterbury érsek, 1100. táján meg Lombardiai Péter párisi püspök (j“ 1164.) átható dolgozatai által, a hitczikkelyek hitből eredve s hitben megtartva, *tudományos* rendszerbe tűzettek s elszigetelt állapotukból egy egészet képző tudományba soroltattak, mely munkát aquinói sz. Tamás tetőpontra emelt. Ez a középkor *scholasticismusa;* művelői szoros dialecticát, éles elmét és, mennyire ez is a bölcselet pályájának egyik mérköve volt, sok hasznos ismeretet fejtettek ki; és, noha számtalan tévútra jutottak, sok haszontalan, gyakran botrányos kérdések fejté-

1) „Loica, quae rationales vocatur, per quam discursis rerum morumque causis vim earum rationabi liter perscrutatns — —“ ez. Gellért id. h. 81.1.

2) Sz. Gellert u. o.

sébe bocsátkoztak s a valódi tudománynak e tekintetben ártottak; mégis, Leibnicz szerint, sok arany van azon sárban és, — Semler szerint — gyakran oly emberek veték meg őket, kiket ők másolókul sem fogadhattak volna be[1]). — A scholasticusok két pártra szakadtak, *realisták* és *nominalisták* — *való-* és *névvitatók* — pártjára, és azon kérdés fölött folyt a hosszú századok vitája: „váljon az egyetemes (universale), tehát a *gondolat* állami s való-e, vagy csak merő elvont fogalom s név?[a]

Honi emlékeink sok szép leginkább a gyakorlati életből merített bölcseletet, talpra esett mondatokat s helyes nézeteket tartalmaznak. Szent István intései Imréhez, Gellért deliberatioja, régi okirataink bevezetései a szóvitázati s bölcseleti műveltségről kedvezően tanúskodnak. Lörincz esztergomi érsekről egy 1111. évi okirat mondja: „viri opulentissimi, *Philosophiae rivulis* gratanter perfusi[2]). Némely okiratok a scholasticusoknál divatos szavakkal s kifejezésekkel élnek; így Nagy Lajos, 1349-ki levelében mondatik, hogy Bertholth Simon „juxta status sui *guidditatem* legaliter“ szerzett hadi érdemeket [3]). Huendler Vid pécsi püspökhelynöktől gyakorlati életre vonatkozó német közmondások gyűjteményét bírjuk [4]).

A dialectica és philosophia, mint „az örök bölcsesség és igazságé életműve s eszköze, az egyetemekbe keblezett tudományos karok negyedikét a „facultas artium liberalium et philosophiae“ képezte, milyent honunk minden egyetemei bírtak. A kar védszentje volt szent Katalin, mint ki a bölcseletnek keresztény használatát legelső mutatta meg; ünnepét esti zso-

[1]) Michl Christi. Kirchen Gesch. II. 283.1.
2) Fejér Cod. dipl. VII. IV. 57.1.
3) U. o. IX. I. 647. 1.
[4]) Rollernél Hist Epp. Quinqu. IV. 295.1.

lozsmával, misével s latin beszéddel ülték[1]). — A bécsi s jóformán pozsonyi egyetemnél is a phil. karban előadott bölcseleti müveket a bécsi tankönyvek 1389-ki jegyzékéből láthatjuk. Első sorban találtatik a „liber physicorum“, azután jő a metaphysica; s egymásután az égről és világról, a nemzés s elfajulásról, a légtüneményekröl, lélekről, „libri parvorum naturalium[u]“, erkölcstanról, „politicorum“, oeconomicorum, Boethius a bölcselet vigasztalásáról, Euclides könyvei, a bujdosó csillagok elmélete, [n]de perspective communi, de sphaera, de proportionibus longis Bragwardini, az alakok szélességéről, summa naturalium Alberti, a régi művészetről, spanyol Péter tractatusa, libri Priorum, stb [2]).

A szabad művészetek sorában következik a *szám-, mér·, hang-* és *csillagtan* (Arithmetics, Geometria, Musica, Astronomia), mind a négy szintoly viszonyban egymáshoz, szintoly természetes fokozati rendben[3]), mint a *nyelv-, vitázat-* és *szónoklattan.*

Számtan mint az elemi oktatás egyik tárgya, a nagy *Károly* korabeli emlékek s törvényekben *Notae, computus* név alatt jő elő [4]). Egyházi alkalmazása az év napjai, ünnepeinek stb. meghatározásában jelentkezett s e miatt ismerete a papoktól megkivántatott. És jóllehet a számtanban is kerestek a középkor hittudósai *mystical* s ez szerint kezelték annak szabályait s ismeretét[5]), tanultuk mégis serény szorgalommal, szent Gellért korában *Eucherius*[6]), később mások müveiből, de mindezek közt kitűnt *Boethius,* kinek könyve a szám-, mér-

1) Statuta Univ. Vind. Kollárnál f. h. I. 212.1.
2) U. o. I. 254.1.
3) Sz. Gellért f. h. 80-1.
4) Thomassin II. 290.1·
5) Sz. Gellért f. h. 63.1.
6) Ugyanott.

és hangtant egymással viszonyba s könnyen felfogható átnézetbe állította 1) . Hazánkfiai kezeiben is forgott az valamint más egyházi calendarium is, melyet „Computus ecclesiasticus czim alatt *Peurbach György* mester 1462. táján szerkesztett[2]). Ennek nyomán készült nemsokára a „Computus novus ecclesiasticus[u] verses mondatokban, melyet a sárospataki tanodában már Szálkái László lemásolt s tanult vala 1489-ben. Ezen kézirat szóról szóra nyomtatásban megjelent Bécsben 1520-ban.

A *csillagászat* a vallásos embernek méltó tárgya, a kiváncsiaknak nagy kínja[3]), fejedelmek, főpapok, főurak, 8 a legtudósb férfiak kedvencz tudományakép müveltetett; paptól leginkább a husvét meghatározása s a naptár szerkesztése vagy megértése végett kivántatott. Gyönyörű s kitérjedett égtani ismereteket tár ki szent Gellért az ő oly emlékezetre méltó Deliberatiójában. Ismer ő bujdosó és álló, fénylő és némelykor homályodó csillagokat 1) . Ismerte Ptolomeus nézetét a fold s a többi égi testek helyzetéről, a csillagok neveit, de alakjait számait *mysticai* jelentésük szerint[5]), gáncsolja a régiekben, hogy a szép eget merő földi állatok s hamis istenekkel megnépesiték[e]). Azt hitte hogy a nap a fold alatt ismeretlen utakon gördül[7]). Hazánk kitünöbb férfiai, mint Nagy Lajos[8]), Hunyadi Mátyás jeles csillagászok. Utóbbik

1) Velenczében, s 1488-ban Augsburgban nyomatva; az észt. főkápt. könyvtár bírja példányát·

[2]) Iskolai használatra leírta Erdélyi György 1536—87-ben· A kéz“ irat Boethius Arithmeticájához kötve, az észt- fökápt. könyvtárában.

[3]) „Dignum religiosis argumentum magnumque curiosis tormen“ tum.“ Rában. Maur. libr. 3. cap. 22. 89. lev-

[4]) „Stellae eratice, luciferae et tenebrosae“ etb. f. h. 144. 1.

5) U. o. 39. 164, 1.

6) U. o. 148. 1.

[7]) „Sol sub terra per incognitas vias dicitur ambulare·® U. o· 117.1.

[8]) „In Astronomia avidissime laboravit.“ Thuróczi Chron. III. 39. efj. és a budai krón. 331. 1.

Vitéz Jánostól nyerte alapismereteit s fejedelemhez annyira illő tudományvágyát. Esztergom várában minden, akkor ismert s megkíván tatott műszerekkel ellátott csillagda tündökölt, melyben Vitéz érsek ömaga és Müller János meg más avatottak lakozának vala. Vitéz egyik barátja Peurbach György bécsi tanár, kit egyházi naptár szerzöjeként ismerünk, az érsek számára *csillagórát* készített fából s egy más érczórát ígért 1470. táján 1) . Peurbach tanítványa s miitársa königsbergi *Müller János,* kit Bessarion Becsben létekor Romába, később Vitéz a pozsonyi fotanodába hitt meg, *Copernicusnak* elődje volt abban, hogy a korabeli csillagászokkal ellenkezve, a föld mozgatlanságát kétségbe vonta s körforgásából fejtegeté az égtüneményeket[2]). Ide vonatkozó sok müveinek jegyzéke Schiernél olvasható[3]). Vitéz holta után Budára vándoroltak mind Müller, mind talán Vitéznek csillagászati műszerei is; a királyi könyvtár mellett nagyszerűen boltozott terem állott, mely a déli égboltozatot ábrázolta s hol két nemtö égi gömböt tarta, mely az égnek — Mátyás cseh királylyá koronáz tatásak őri állását jeleié ily körirattal:

„Cum Rex Mathias suscepit sceptra bohemae
Gentis talis erat lucida forma poli,“

Ez éggömböt II. Miksa követe Ungnad báró 1573-ban a bu-

[1]) Égtani műszereket hazánkban ekkor senki sem készített és Cesinge püspök raguzai Gazulo János által készítteté azokat a maga használára: „Rogamus vos, quam diligentissime, ut armillas ptholomei, et aha instrumenta, de quibus in opere vestro mencionem facitis, nobis ad expensas nostras isthic apud vos paranda et conficienda, procuretis, quoniam nos hie in Regno hungariae scitos hamm rerum artifices nullos habemus.“ Rollernél Hist. Epp. Quinqu. IV. 193. 1.

[2]) Schoner János Gcorgr. szerint: „Joannis de Monteregio disputatio est, quod terra moveatur, quia per motum terrae circularem omnia salvari possunt, quae in astris apparent. Igitur sí dicamus terram moveri, et coelum quiescere, nullum apparet inconveniens. In oppositum est auctor Sphaerae.“ Schiernél Acad. Istropol. 15.1. u. jegyz.

3) Acad. Is trop. 33-47.1.

dal romok közt látta heverni [1]): *Müller* Nürnbergbe, onnan IV. *Sixtus* pápától meghivatva a naptár javítása végett Rómába költözött s 1476-ban meghalt[2]). A föld körforgásáról nyilványitott nézete csak későbbi korban jutott érvényre, saját korát erről még meg nem győzhette. Akkor ugyanis a világegyetem központjában nyugvó földmozdulatlansága elvén épiték rendszerüket ez időszak csillagászai. Szálkái tankönyve szerint a sárospataki iskola verses mondatokban szintén azt tanitá s képletekben fejtegeté [3]).

A tudományok korunkbeli haladásához képest hibásak voltak sokban a régiek nézetei mind másutt mind különösen a csillagászatra nézve; de mi csupán azoknak tévedésein emelkedhettünk a jelen, de még korántsem befejezett tökélyre. De bármily balul fogták is fel e tudományt, külterjedelmét illetőleg korunknál mégis magasban állt e tekintetben a középkor. Alig volt ugyanis iskolázott ember, ki erről kézikönyvet nem birt volna. így például egy karthauzi szerzetes 1480. táján, éviró létére egy üstökös helyzetét mesterileg leírja, noha korabeli felfogás szerint bekövetkező veszélyekre figyelmeztet[4]). — A csillagjóslás (astrologia) ez időben az uralkodó balnézetek egyike volt, tudósok is hittek benne s a fejedelmi s egyéb föuri udvarok csillagjósokkal bírtak. A bujdosók s

[1]) Wallaszky Tent· Hist, lit· 83.1. h. jegyz.

2) Schier id. h. 32.1.

[3]) Például: *„Capitul 8, De forma coeli et or diné spaerarum. Capll. 9. De quatuor elementis.* Capit· 11. De aspectibus planetarum ".

[4]) „Cometa apparuit in principio anni 1472. Circa festum s. Agnetis transivit sub coloniam in opposito libre, et caudam longam quasi graduum 30, miéit ad occidentem. In festő s- Blasii stetit in ariete et misit caudam quasi ad pliades versus orientem. Vaga niníe erat, alba quoque et flammea crinitaque valde. Sequuntur bella et epidemic in diversis partibus·"[1] Fasciculus temporum 1481· nyomatva 64. lev. — Maga *Aeneas Sylvius* is így írja le egy üstökös jelentését: *„Cometes,* qui visus hoc anno

csillagok állása az ember születésénél, békekötés vagy hadizenetnél stb. az ügy jövendőjét foglalta magában, de oly hierogliphszerü jegyekben, hogy megfejthetéséhez sok évig kellett készülni s tanulni. Abumaschar balk tartó mányi mozlim könyve (885. év táján) alexandriai Pál bővítéseivel, és Masalla arab csillagjósnak munkája a középkori csillagjóslatok kiforrásaiul tekinthetők. Tudósok, mint Gerbert (II. Sylvester pápa) Corduba arab tanodájáról hozták a bölcselet, égtan s egyéb hellen müveletü tanulmányokkal ezen salakot is. Szent Gellért gyakran emlékszik róla s királyaink, főnemeseink ezt üzték kitünÖleg. Évirók a nevezetesb eseményeket rendesen a csillagok állásával szokták megemlíteni Ezek után természetesnek fogjuk találni,, hogy a csillagjóslat a tanodákban is előadatott, úgy mindazáltal, hogy fatalismusra vezethető fejezetei a keresztény erkölcstan szerint kiigazittattak[2]).

(1456.) eat, opinioni, quae de se fuit, abunde satisfecit. Pestis multis in locis debacchata magnam populi partem praesertim in Hungaria delevit. Séd maiora sünt, quam astrorum periti vei vates timenda predicant, quos, ut Deus ipse mendaces arguat, optandum.“ Kaprinaynál Hung- Dipl. I. 108- 1-

1) így Zsigmond király római megkoronáztatását megemlítvén Bartos ezeket bocsájtja előre: „sol erat in signo Geminorum 13. die etLuna in Leone.“ Mily tekintélyben álltak pedig a csillagjósok, kitetszik Haselbaehnak e szavaiból, „Altera die dum idem (Hunyadi László) moestus intrasset palatium, discussus a Rege (V. László), cur vultus eius conciderit plus solito? ait: Habeo Astrologum, cuius scripta suscepi, quatenus caute me geram alias infra quindenam mors mihi incumbet prae foribus, quam si hac vice evasero, sustollar in Regem.“ (Kaprinay Hung. dipl. I. 376. 1. f. jegyz. és 144. 1) A tudós Cesinge János püspöknél azonban ellenkezőt veszünk észre; ő ugyanis a csillagjóslatokra nem sokat adott. így ir ő Galeottihoz .“ „De magistro Bartholomeo, quamvis ego non sim bonus astrologus, tamen ita iudico, quod ille homo nescit fortuua úti. Nos hactenus, Deo iuvante, satis feliciter viximus sine horoscopis et genethliacis; spero vivemus et in futurum.“ Katona Hist. Crit. XV. 605. 1.

2) Taurus signum frigidum et siccum teneumque, collum respiciens, ineptus sanguini fundendo. lu eo cum quis natus fuit est magúi in-

A csillagászathoz, mint a szabad művészetek fobbikéhez tárgy rokonság miatt a *természeti uut* annál inkább kell sorolni, mivel a szabad művészetek karában „Physicorum do Caelo, mnndo, et metooris[u] stb. neve alatt külön tárgy altatott. Szent Gellert korában taníttatott, mikép a légkör vizei — fellegek —, táplálják a nap tüzet, mely aztán fényt és meleget képes nyújtani [1] >; a liíttudósok modorában magyarázza a püspök, mit jelent vallási szempontból a négy fo s nyolez mellék *szél* a világ egyetemében [2])? Hasonló értelmet nyújt a tizenkét drága *köiiemeknek* — jaspis — zafír — chalcedon stb. [3])

A mér- s természettan osztálya, az *erömtítan* szépeket, noha keveset mutat elő. II. Sylvester feltalálja a *kerekes órát [4]);*

dicii ént persona imobilis propositi et cor tenebit ad res pe rage nd as firmum — tandem ad mágnás divitias perveniet, tempore senectute melius se babebit quam te i pore iuventute vivet annos 83. “

de ratio 7. que deciarat, quod virtutes et vicia sunt a stellia et signis celi. Mores hominis, virtutes et vicia dependent a virtute stellarum, potest intelligi, dum uno modo incitatione aut sufficiente verum virtutes

enim et vicia hominum in mente dependent a voluntate *hvmana que eel libera,* uti de eo etbieorum nos scientia docuit Ptolomeus omnium

astrologum princeps dixit in proemio Almagesti: Sapiens vir dominabitur astris. Si enim coelmn incitaret actus huinanos, tolleretur in bono mentum, in malo demeritum, que nedűm falsa sunt sed et beretica et religion] christianae adversa. Seeundo potest intelligi quod virtutes et vicia hominum in moribus dependent a virtutibus stellarum, inclinatione, diaj ositione at insufficiente, ac hoc est verum Celum enim agit in corpora, anime autem sequuntur. *('outrider.ttio* octava et ultima declarans periodum bomini esse quantitatem vite nati sub tali vel tali signo. Cum in cancro quantitas vite nati praedicitur, non est hie intelligendum de necessitate; periódus enim nati vel quantitas vite non de necessitate vite attingit, velut dicit Albertus in libeüo de duabus sapientiis ex stellis et celo

cognoscitur non quantum vivere oporteat de necessitate sed ultra quod vita hominis non protenditur a natura- Augeri quidem dies hominis non possunt minui autem possunt Szálkái kéziratából.

1) F. b. 57. 1.

2) U. o. 291. 1.

3) U. o. 173-1. “

4) Chateaubriand id. h. Π. 234.1.

noha *Galilei* koráig *hunokéra* (clepsidra) volt általános divatban. Homokórát a XV. században Budán is készítettek; innen hozatott egyet Huendler pécsi helynök 1460. táján!). A lőport hazánkfiai 1440-ben használták először a Belgrádot ortromló törökök ellen [2]).

A foldirat tanulását némely helyeken régi időtől fogva földkép könnyité. így például 1415-ben egy tolnamegyei Dunaág feletti perben, annak térképe is előmutattatoti[3]).

A *vegytan* művelői közt elhirültek az *érczkoholók* (alchymisták) vagyis *arany csinálék* és a *bölcsek kövének keresőig* mely halhatatlansággal áldandótta meg birtokosát. Jakab mester a X1Π. század közepe táján Magyarországból Toledóba ment az „áltudomány" megszerzésére[4]) és, mivel az elmélkedő élet emberei t. i. a *szerzeteseknél* nyilványult leginkább a bölcsek köve, s alchymia utáni vágy, a szerzetek szabályai mindenképen tilalmazták e képtelenséget. így a dömések budai gyűlése 1273-ban mind az oktatást mind a tanulást, még az alchimiai könyvek tartását is szigorúan tilalmazta [5]) 1) . Hu-

[1]) Huendler leveleiből Kollárnál.

[2]) Ducas bizanti iró szerint: „Múltomra procerum, famulorumque domesticorum iacturam fecit; quos pestis missiliaque, orbisque machinie excussa, absumserunt- In ipsos enim globulos plumbeos nuci ponticae magnitudine pares, macbina aenea, cui recta serie imponebantur quinque, vei decem, expulsos mittebant. Post aeneum autem tubum, receptaculum erat puluere repletum, *qui nitro, sulphure,* et carbone saligno contritis ac commixtis conficitur." Ducas görög iró. Katona Hist. Crit. XIII. 141.1.

[3]) Demonstrationeque eiusdem alvei *figurabiliter in quadam tabula.* Fejér Cod. dipl. X. V, 639.1.

[4]) Matthei Paris. Hist. máj. 795.1.

[5]) „Quod in *Alchimia* non studeant nec doceant, nec aliquatenus operentur, nec aliqua scripta de scientia illa teneant, sed prioribus euis restituant, quam cito poterunt bona fide per eosdem priores prioribus provincialibus assignanda." Fejér Cod. dipl. VII. II. 28.1.

[6]) Hogy e tilalom nem volt felesleges, mutatja csak ez egy eset ie. 1470. utáni években a szepességi Lapis refugii carthausi zárdának Erdé-

nyadi Mátyás idejében oly mohón űzetett, hogy 1488. táján a királyhoz Bécsije igen számos érczkoholó jővén, roppant tűzvészt támasztottak, melynek majdnem száz ház, az ő vendéglőjük, a skótok tornya s egy igen nagy harangja lett áldozatja.[1])

A természettudomány ismerete és nemismerete szülé s ápolá a *lövészetet,* midőn a természeterők hatásainak kevés ismerője mind magát mind embertársait azon bal hiedelemre vezeté, hogy érzékfolötti lényektől, kikkel közelebbről érintkezik, nyeri a rendkívüli tüneményekben jelentkező különös hatalmat. Őseink vallásilag tisztelték a bűvészeket, mi ellen a keresztény korban országos törvények hozattak [a]). — *Boszorkányoknak* mint nem létező lényeknek nyomozását Kálmán király eltiltá[3]). Törvényhozónk itt csupán képzelődő vagy csaló bűvészek felöl rendelkezett. Ellenben azokat, kik, mély titokban tartott tudományuk vagy rendkívüli cselekvények miatt bűvészeknek tartattak, mint erdélyi *Klingszor* mester II. Endre alatt[4]), lengyel *Pan Twardowsky,* II. Lajos

lyi János nevű főnöke szintén ez esztelen kísérletekre adván magát, a zárdának aranyezüst készletét elpazarlá, minek folytán hivatalát veszté, így adja ezt elő a névtelen carthausi iró; „Praefuit D. Johannes de Transilvania, monachue professus qui per alchymiam et quintam essentiam consumpsit omnem substantiam, conflavit aurum et dissipavit argentum, depauperavit domum valde et patrimonium J. Christi — inaniter expendit, ob quam causam ab officio Prioratus depositus est.“ (Vagner Anal. Scepus. II. 77. 1.) — *Kn.*

1) Mölki krónika Katonánál Hist. Crit. XVI. 866. l.

2) S. Steph- Deer. II. 23. fej.

[3]) Decr. Colom. I. 57. fej.

4) *Klingszor* mester nemcsak az európai jelesb tanodákat, hanem a csillagjóslat honát, perzsa és arab földet járta be; *Lindner János* pirnai szerzetes így ir róla: *„Clingesor* ein kunstreichar singmeister, erfarner stemseher, und ein groser schwarczkunstner, dem di bősen geister zu gebot standén, hatte jerlich CCC. margk soldes vom Kunige czu Vngern, jn Sibenburgen. — weissagte dorch den aspect des Himels lawf, Geburt und verlobunge sante Elisabet mit Lantgrafen Ludowick“ Menckennél II. 1458. 1.

korában[1]) stb, mint a tudomány mélyebb avatottait a kor csodálta, a törvényhozó pedig kímélte.

Az érzelem s vágyak vagyis a *kedély nemesítését* az egyház különösen azáltal iparkodott előmozdítani, hogy minden alsó s felső tanodáiban, elemi oktatás tárgyai közé a *zenészetet,* különösen az éneket is sorolta. — Sz. Gellert tanodájában úgy mint az esztergomi, nagyváradi s minden káptalaniban az ének serény oktatásáról elég nyomokat találunk. Hunyadi Mátyás és utódainak királyi udvarán énekkarral találkozunk, melynek hire a külföldre is kihatott[2]). A sárospataki iskokolában is taníttatott, melyben Szálkái tankönyve szerint így határoztatott meg: „Musica est ars regulariter canendi ad honorem Dei adinventa.[u]

Függelékül ide sorozható a *történelem,* mely mint a remekművek egyik osztálya a grainmatica tárgyaival, — nyelv és tárgy szempontból taníttatott. Mint egyedüli hírmondók a hajdanból e korszak számos papjai évirók gyanánt tündöklenek. Mit sem tudnánk eleink történetéből, ha jeles egyháziak fül nem jegyzik vala az ősök eljövetelét, diadalait s viszontagságait. — A középkor történeti modorában írtak honunk emlékírói is: náluk ennél fogva classicus befejezettséget, a tárgynak objectiv kezeltetését, a különfélének egy öszvehangzó egészbe idomitását hiába keressük. — Szent *István* alatt vagy kevéssé később holta után készülhetett a *legenda S. Stephani regis,* hol a várnépek tartozékai, jogai és javai foglaltattak, s melyet a székesfehérvári káptalan levéltárából, hol az addig őriztetett, Róbert Károly király, 1349-ben Visegrádra vitetett [3]) .

1) *Pan Twardovszky* a krakói egyetem növendéke vala. Bővebb ismertetését adja a „Przyjaciel ludu“ lengyel folyóirat, 1834. 1. 2. s köv· 1.

[2]) Schier Buda Sacra. 43. 1. — *Ulászló* énekesiről emlékszik Ernszt püspök számadása.

[3]) Fejér Cod. dipl. VII. 1.108. L 1350-ben is előfordul a legenda

Ezen legenda, meg szent István két törvény könyvén kívül, nevezetes sz. Gellért életírója, alkalmasint *Walther,* a Csanádi tanár.

Maurus előbb apát, utóbb 1036-tól 1070-ig pécsi püspök, szent Zoerard és Benedek életét írta. Eredetére valószínűleg magyar volt, tudományos képzését pedig a szent mártoni monostorban nyeré, hol mint 15 éves tanuló az ott megfordult Zuerardot személyesen látta 1) .

llartrik rogensburgi püspök Kálmán parancsára irta szent István életét és alkalmasint szent *Imréét* is. Továbbá sz Gellért rövidebb életiratának szerzője, benedeki szerzetes; szent *László* életirója stb. mind névtelenek.

Alberik torvénygyííjtő s fordító után jő II. Béla király névtelen jegyzője, ki deák korában Dares Phrygius s mások után Trója veszedelmét irá. Ez alkalmasint *Péter budai prépost* vala, ugyanaz, ki 1142-ki s más okleveleken aláírva van. Az 50. fejezetben mondja Árpádról, hogy a murai korontok határait pusztitá, elfoglalá „et usque hodiernum diem adjuvante Domino potenter ac pacifice posteritas eorum detinet.[u] 1161-ben II. Gejza alatt ama birtokot petaui Fridrik kezdé háborgatni s III. István alatt honunktól el is szakasztá [2]). Innen tehát világos, mikép III. vagy IV. Béla alatt a névtelen ilyeneket nem írhatott volna [3]). Az ismeretlen szerzoü krónikákhoz tartozik még a *pozsonyi* és *budai.*

Sanctissimi Regie Stephani authentica et approbata per ss. Romanos Pontifices". U. o. IX. I. 788. b

1) Czech Magyar Akad. Évkönyv. II. 230 1. — Czwittinger Specimen· Hung. Litt. 252. 1.

2) Fejér Cod. dipl. II. 101.1.

3) A Névtelen kora mindeddig nincs biztosan meghatározva íróink mind a négy, Béla nevű királyaink közt ingadoznak. L. Cornides Vindiciae Anonymb Buda 1802. Béla király Jegyzőjének idejekoráról Tud. Gyűjt. 182$. VI. 83. L, — *RM Emel* Béla király Nótáriusáról

Endre pap királyi udvari káplán, Mária kísérője Nápolyba 1266-ban, anjoui Károlynak, Manfred tarenti fejedelem elleni diadalát leírta s történetkéjét Péter alynzoni s chartresi grófnak VIII. *Lajos* fiának küldé meg [f]). *Kólán* pécsi püspök alkalmasint ama *Juventus Coelius Calanus*$_f$ ki Attilát irta[2]). — *Tamás* spalatói foesperes 1200—1268. közt irta a *Salonai történetet,* mely honunk történetéhez is bő forrásul szolgál 1) . — *Julián* atya magyar dömésszerzetes, harmad magával Ázsiába rokonaink felkeresésére küldetett. Utazását *„de facto Ungariae magnae*[u] — czim alatt igen érdekesen leírta[4]). — *Roger* mester, Jakab praenestei püspök káplánja, aztán váradi kanonok, onnan sopronyi foesperes, utóbb spalatói érsek 1268-ig. Roger mesternek „camen *miserabile*[u] nevű irata nélkül a tatárjárásnak körülményeit sem tudnók [ft]).

Kézai Simon mester kún László udvari papja a királynak ajánlá 1289. táján irt krónikáját, melyben „quae diversis scartabellis per Italiam Franciam et Germaniam sparsae sunt et diffusae, in volumen unum redigi procuravi.“ Kéziratát fel fedezé Kósa Jenő ferenczr szerzetes s Korányi Elek piarista tudóssal közié azt[6]). — Ez idötájban élt ama dömés szerzetes, ki szent *Margit* életét hiteles iratokból szerkeszté 1) U. o. 1832. IX. 48. X- 64. 1., *Fejér György* Béla kir. névt. Jegyzője II. Béla király jegyzője volt. 1827. Tratnernél, Czech f. h. 231. 1. és Kerékgyártó f. h. II. 6· 1. stb. — *Kn.*

[1]) Fejér Cod. dipl. VII. I. 336.1.

[2]) Koller Epp. Quinque EccL I. 290. 1. Bél Mátyás véleménye szerint.

[3]) Schwandtner Script. III. k.

[4]) Fejér Cod. dipl. IV. I. 50.1.

[5]) U. o. IV. II. 304. 1. IV. II. 57. 1. Munkája többször megjelent.

[6]) Újabb kiadása Podhraczkytól van, ki azt Kopácsi Jósef herczeg prímás költségén nyomatta 1833-ban.

[7]) Korát illetőleg 1. Knauz A nápolyi Margitlegenda· M. Sion V. 588.1. — *Kn.*

s utána aztán 1340. táján *Guarini* s Corvin alatt *Ranzan,* domokosiak újra megírták [1]).

Megemlítendő *Thúrr Chránicona* (bécsi képes krónika) II. Istvántól Lajosig a Kézai félének folytatása, mely Thúróczynak I. és II. részét teszi. E munka 1358-ban íratott. Mi Thúróczyban III. részül van, az *János* mester küküllöi foesperes, Lajos király titoknokának müve; IV. része *Lörincz* szerzetes irata[2]). — *János* guerchei foesperes, 1334. táján a zágrábi egyház emlékeit, szabályait s történetét irta, de munkáját csak *Farlati* és Kerchelich használatából ismerjük. A *fragmentum chronici Hungarorum rythmicum* névtelen írója, Kézai krónikáját versekbe foglalta; fiatal német *pap* volt nagy Lajos udvarában [3]).

XV. századi történelmünk kútfői Thuróczit és Bonfint kivéve csupán egyedül egyházi kézből erednek. Számos krónikáink lehettek; több mint mennyit ma ismerünk. Kitetszik ez az 1405-ki törvénykönyv előszavából és Zsigmondnak ugyan ez évi okleveléből, melyben a városok emelését határozza [4]). *Zrednai Vitéz János* a királyi kancelláriában főjegyző, aztán váradi főpap Hunyadi János kormányzónak titoknoka s barátja, ennek s az országos tanács hivatalos leveleit irta. A leveleket *Ivanich Pál* zágrábi pap Váradon mulatva egybegyüjté 1451-ben[5]). *Barletius Marin* scodrai pap, aztán brixeni tanár 1450. táján leírta epiri *Castriot György* életét 13 könyvben [6]). — *Barbeta János* sziszeki születésű dömés szerzetes 1470. táján

[1]) Pray vita S. Margar. 249.

[2]) Lambecius in diario itineris Cellensia 61. 267.1·

[3]) Engel, monum. Ungr. VII. 1.

[4]) Fejér Cod. dipl. X. IV. 367.1. _

[5]) Lambecius Biblioth. Caesar. I. 516. Kiadta Schwandtner Script. II. 1.1. Kézirata a bécsi csász. könyvtárban.

[6]) Czvittinger Spec· 29. L

rta Dalmátország történetét [1]) — A „*Chtonica Budensae“* Geréj prépostnak ajánlva Budán Hess által nyomatott 1473. [2]) Ranzan Péter luceriai püspök a már fonlevő epitome históriae Hungaiiae“-nak átdolgozt Magyarországon, hová öt Ferdinánd nápolyi király Mátyás kérésére bocsátá 1488. táján [3]). Donbriai Márk horvát pálos szerzetes a lepoglavai monostor tanulmányi igazgatója, szerzetes évkönyveit kezdé írni; 1496-ban meghalt. Rendtársa Magyar Báéont atya írta remete szent Pál csudatetteit, kinyomatott Krakóban 1507-bcn [5]). Tubrro vagy Cervinvs Lajos raguzai apát, irta korának commentárjait, 8 Frunyepáni Gtryrly kalocsai érseknek ajálta, kitol a forrásokat is nagyobb részt nyérc1). Farnidi MilMs ferenczi szerzetestől van: „cornpendiosa quaedam nee minus lectu jucunda descriptio urbis Hierusalem 1) . - — —

Az egyetemek első s fökara volt a hittudományi; mert a középkor tudományos üzleteinek egyetemes irányzata a hit dolgainak minél tökélyesb tanulása, terjesztése s erősítése, egyszóval az emberi művelődés haladásainak lelke vala, s midőn egyéb ágai a tudományoknak akar hanyagság akár más okoknál fogva mellöztettek vagy tilalmaztattak; a nyelvtanon s bölcseleti ismereteken kívül a *hittudomány* annál szigorúbban sürgettetett[8]). Azonban egyedül a főpap őrködése alatt

1) Engel Beach. Ungarn, in 4-to II. 175. 1.
2) Horányi I- 53- I-.
3) Katona Hist. Crit. XVI- 857. 1-
4) Horányi I. 526 1.
5) Horányi II. 183. 1.
9 Schedius Zeitschrift IV. III- 172.
7) Wallaszky Consp. Reipubl. Litt. 104. 1.
[8]) „— Excommuuicentur monitione praemissa, omnee Monacbi, et Keligiosi, qui relictis claustris euis absque Praelatorum suorum licentia ad *Scholar* ire, vei aliud quam Grammaticam, Theologiam aut Logicam in scbolis audire praesumant. 1279-ki budai zsinat 66. fej. Péterffynél 1.124.1.

lehete csak tanítani a theologiát, mi által hitfelekezeti elágazások elkerülése és a keresztény tannak orthodox előadása czéloztatott. Ez volt főoka, hogy minden egyetemnél a hittani kar megengedve nem vala.

Főtárgy volt a *szentiratok tanulmánya.* — így a pozsonyi egyetemnél Grueber Mátyás és Krumbachi Lőrincz mesterek, a *budainál* pedig Schwarcz Péter dömés, és *Márton* hittudor, budai plébános szintén főleg eme tárgyat adták elő, 1487. táján [1].

Alapul a szentirásnak *Vulgata* név alatt ismeretes latin fordítása vétetett. Ügyetlen vagy hanyag másolók hibája által elferdített szövegének kijavítására *Citeauxi István* apát 1109-ben *bibliai correctoriát* létesített, s a Sorbonna fölügyelése alatt a szövegjavitás folyton gyakoroltatott, míg végre a sajtó föltalálása által hittudósaink e fontos munkától megmenekedtek, miután 1462—1500 évig a vulgata nem kevesb mint nyolczvan kiadásban jelent meg; a *rómait,* mely leginkább használtatott, János aleriai püspök javította, 1471-ben.

A hittudósokat azonban jámbor tudományvágyuk mélyebb kutatásra és a szent iratok eredeti szövegének tanulására serkenté. A nyugati egyháznak már legrégibb korában a keleti nyelvek szorgalmas, és elég kiterjedett tanulását találjuk; a frank papságban még nagy Károly ideje előtt, épen nem volt ritka olyanokat találni, kik latin nyelven kívül a hellént, hébert, aramot és arabot jól tudták. Toursi Gergely bizonyítja, mikép az Orleánsba érkezett Guntrana királyt, egy sereg ifjú latin, syr és héber nyelven üdvözlé [2]). Hartmund st. galleni szerzetes *hellénül, latinul, héberül* jelesen tudott, *arab*

[1]) Acta. Fac. Theol. Vienn. Schiernél Acad. Istrop. 25-1. Katona Hist. Crit. XVI. 823. 1.

[2]) Thomaesinnál II. 283. 1.

nyelvben is nagyon jártas, és számos egyházi ének, beszéd B fejtegetések müszerzoje vala, 870. táján [1]).

Szent Gellért a kháld nyelvből magyarázza Ananias, Azarias és Misac neveit[2]). — így folyt a keleti nyelvek tanulása a XV. századig, melyben a remek irodalom a keleti nyelvészetet is nagyobb virágzásra hozta. Egerben *Rabbi Azatad Avi Azari* héber énekeket s imádságokat szerkesztett 1402-ben [3]). Miután 1480-ban a *zsidók* szentirataik első javított kiadását Soncino lombard városban bevégezték, s utána 1494-ben a bresciait közrebocsáták, a keresztény tudósok is hozzá láttak, kik közt főbb figyelmet fordított a héber szövegre a spanyol *Ximenes* bíbornok. Ő érté a héber s aram nyelvet a papjaiban leginkább a szent nyelvek nem tudását fájlalta, miáltal a szent tudomány kútfejei, a biblia s az atyák zárva maradtak előttük. Nagyszerű munkát hajtott *Ximenes* végre, midőn 1502-ben az óriási *complulwni polyglotta* szerkesztését szakértő, tudós férfiakra bízta s 1517-ki jul. 10-én kiadását teljesen befejezte. Demetrius Dukas krétai görög, Coronell, Zamora tudós keresztelt zsidók stb. vitték a munkát; a *héber, chaldai, hellen, latin* (néhol háromféle) fordítás is keletkezett 1) . A héber nyelv köteles tantárgynak nyilváníttatott a tanodákban, mint ezt *Setzer János* a maga „de literis graecis et hebraeis[u] című müvében tanúsítja 1513-ban.

A szentirás nevezetesb kiadásait magyar egyháziak is nemcsak serényen forgatták, hanem, mint például *Soklyósi László* pozsonyi kanonok (1530. táján) jeles jegyzetekkel, kivonatok vagy tárgymutatókkal láták el a magok példányait[5])

1) Kollárnál Anal. Vindob. I. 694.1.
[2]) Batthyányi 8. Ger- 11.1.
[3]) Czwittinger Spec. 26.1.
[4]) Hefele Ximen. 120. s köv»
5) *Soklyóti* könyve: „Textus Bibliae“ 1526. „Biblia cum concor-

A legrégibb magyar fordítás az 1383. táján ferenczieknek által készített ma úgynevezett *bécsi codex,* melyben Ruth, Judith, Eszther, Machabeok része, Baruch, Daniel s a 12 kisebb jós könyve foglaltatik. *Tamás* és *Bálint* szerzetesek, huszita tanok miatt Kameniczből Moldvába költözvén, magokkal vitték s talán bővíték is egyik írott példányát, hol aztán *Tatros* városban a *müncheni codex* elkészült. Emennek Írója, legalább bevégzője *Németi György, Hensel Imre* fia, 1466-ban [1]. *Báthory László* pálos szerzetes a Budamelletti szent Lőrincz monostorból, a szentiratok egyik részének magyaritója, müvét a XVI. századi fordítók használták fel.

Terjedelmes és szép szentirattudományt mutatnak némely történeti emlékeink, még terjedelmesbet az országos okiratok egyházi szerkesztői, a jegyzők, cancellárok pápai s magyar főpapi levelek, melyekben a szent irók mondatai oly könnyűséggel kezelve s alkalmazva szemléltetnek, hogy világos, mikép az újabbkor a szentirat tudományában sokkal hátrább áll a középkorénál. Különösen szent Gellért müvei tűnnek ki e tekintetben; csak az sajnálatos, hogy jeles *deliberátlójának*jobb másolója nem volt, *z javitottabb kiadása* nem létesült[2]).

Szent Gellérten kívül sok *szentirati* magyarázónk vala, kikről azonban csak a könyvtárakban látható kéziratai tesznek néma tanúságot; munkáik közöl csak kevesen láttak napvilágot. Exegetáink jelesbike volt *János Domokos* raguzai érsek, a szent Máté s a római levél magyarázója, meghalt 1418-

dantiis.“ (Lugduni föl.) az esztergomi könyvtár tulajdona. A pozsonyi utóbb esztergomi kanonoktól ily jegyzet olvasható a véglapon: „Ladislaus de Soklyos canonicus Posoniensis ac custos Jauriensis fecit hoc regestrum super totam bibliám non inutile et finivit in festő 8. Lad. r. 1532. “

[1]) Döbrentei a régi m. nyelvemlékekben.Vesd öszveWindischUngr. Magaz. III. 491. 1. „Von den ungrischen Uebersetzungen der Bibel.“

[2]) S. Ger. Script. 2. 41. 59. 66.170. stb. 1.

ban Budán [1]). Mily kitartó szorgalommal jártak el ily fejtegetésekben a hittudósok, Aeneas Sylviusból látjuk, ki a híres haselbachi *Ebendorffer Tamás* hittudort csúfolja, hogy 22 évig olvasta Jesaias fejezetét s még sem ért végére, s csakugyan *Mitterdorfer Sebestény* tanúsága szerint csak a 16-ik fejezetig ért) .

Az álláspont, mely szerint a keresztény kath. tanok iskolában és életben kezeltettek, kétféle vala. A kereszténység alapeszméje *elszakadás Istentől* és *visszakapcsolt atás Istennel* — minden belőle kifolyó ágozatokkal együtt, a tudósok egy része által *érzelem*, másika által *tudománydolgaképen* tárgyaltatott. E kétpont, a keresztény egyház első századaitól fogva két pártra *mysticusok* és *scholasticusokra* osztá a hittudósokat. A mysticusok, a hit alapjait inkább mély érzelemben, mint tudományban keresék. Hazánkban ily mysticus volt szent Gellért, és hogy iratai jobbadán érthetlenek, ennek —eltekintve a hibás kiadástól — egyik fóoka épen a szent püspök hittani irányzatában rejlik. *Mysticus* irányánál fogva gyakran erőnek erejével igyekszik az egymástól távolabb eső tárgyakat összeegyeztetni; ő is csak inkább mélyen érzé, mint helyesen kifejté hitgondolatait. Eldöntő bizonyságai ennek a Krisztus *feje s testéről,* az ö *kétféle* testéről, az időről, számokról, a drága kövek mysticus jelentéséről, a tizenkét szélről stb. szóló értekezései [3]). Érdekes továbbá az őseinknél is szent *hetes* számróli vitatkozása [4]).

A második irányzat, a *scholasticusoké* különösen Canterbury! szent Anzelm által nyerte szabatosan kitűzött alapvona-

1) Czwittinger Spec. 120.1.
[2]) Kaprinay Hung. Diplom. I. 143.1. c)
3) Scripts et Acta 61. 178. 29ő. 1.
4) U. o. 41. 1-

lait; Lombard Péter († 1164.) jobban kifejté, *aquinói Tamás* pedig rendszerbe fűzte azokat Azon nézetök volt e jeles hittudósoknak, hogy a keresztény kath. valláshit- s erkölcstételei az egyház első századaiban teljesen kifiirkésztetvén, az ő idejökben már második pályára vitethettek, melyen t. i. az elszigetelten állók összeköttessenek.

Egyetemeknél a scholasticismus uralkodott. *Lombard Péter* nSententiarumü négy könyvét, *szeniirati* tanulmányokkal együtt a párisi egyetemben *hat évig* kellett hallgatnia annak, ki hittudományi *végzettséget* akart elérni, a tudorságra vágyónak azonfelül több rendbeli vizsgákon és vitatkozáson kellett átesnie. így a bécsi egyetemnél is 1); Pozsonyban *Krumbachi Lörincz* mester olvasta fel a nsententiarumti könyveita).

Önkényt értetik, mikép a régi keresztény sz. atyák, a fiát gyökerétől elvágni nem bátorkodván, az *erkölcstant* a hittantól nem választék el, hanem együtt tárgyalták úgy, mint a hellenek, kik a politikát is oda sorolták s ebben csak azon újítást merték tenni a keresztény hittudósok, hogy politika helyett a hit ágazatait vették, és ide *az egyházi jog* is tartozott Balfogásnak tekintették volna külön tárgyaltatásukat, ha t, i. egyik szakaszban a *hivés,* másikban a *cselekvés* szabályai adattak volna elő. Egyes hittudósok az *egyetemes hittudományról* értekeztek; így *Anzdrn, Tamás*, így *Rayner ius* dömés szerzetes, ama nevezetes roppant *Pantheologia* szerkesztője, melynek 1477-ben Nürnbergben nyomatott egyik példányát Hunyadi Mátyás a lövöldi karthauziaknak ajándékozta 1480-ban, jelenleg pedig az esztergomi fökáptalan bírja.

A hittudomány gyakorlati oldala a *hitszónoklat* melynek vezérei s hősei közt az első hirdetők nagy serege élén itt is

[1]) Kollárnál Anal. Vindob. 1.146.1.
[2]) Ochier f. h. 26.1. jegyz.

szent Gellért áll. Szónoklatait eme tételek felett tartotta: „Hi sunt viri misericordiae"; „Justus germinabit sicut lilium"; „Maliét amióta stola"; „De cursu saeculi." — *Bernárd* spalatói érsek szent beszédeket szerkesztett *Gazotto Ágoston* (1290. tóján) beszédei: a zágrábi papsághoz, a rákosi országrendekhez stb. [2]). Emlittetnek továbbá 1384. körül *Pozsonyi János* pálos remete, mihályköi magyar szónoknak [3]), valamint rendtársa — *Mihály* atya szent beszédei[4]): *Fabry János de Porgbachl* 1454-ben virágzó hitszónok latin beszédjeit pedig láthatni a pozsonyi ferenciek könyvtárában. Ily latin beszédek, természetesen nem a néphez, hanem a szerzetházak lakosaihoz mondattak, és többnyire lelkészek számára lefordításul szerkesztettek, mint ezt Temesvári Pelbárt ferenczi szerzetes mondja. *Pelbart* atya magyar hitszónok is volt, vasárnapi s ünnepi predikatiókat irt; azonfelül a poenitentiatartósról, bűnökről, a tíz parancsolatról; stellarium B. M. Virginis. Sarkalatos munkája „aureum S. Theologiae rosarium iuxta quatuor sententiarum libros quadripartitum et doctrina doctoris subtilis et D. Bonaventurae atque aliorum sacrorum doctorum. A negyediket *Pelbart* holta után tanítványa *Laskái Osvdld* fejezte be [5]). — Ide tartoznak még *Szombathelyi Tamás* pálos 1476-ban [6]), *Csanádi Albert* pálos 1492-ben [7]) és a debreczeni collegium könyvtárában létező *homiliák* gyűjteménye e czim alatt: „kezdetik urnák neveben észtén, által való tanúság az iduozwlendoknek lolki hasznalatossagokert[tf]; valamint

1) Thomas Arch. Spal. Hist· Salon. Schwandtnemél Script. HL 572.1.

[3]) Korányi Mem. Hung. II. 5.1.

3) U. o. in 95.1.

4) U. o. II. 178.1.

[5]) Czwittinger 301· 1.

6) Korányi III. 372.1.

7) U. o. I. 397.1.

az „Isthen fejanak testh felvetereul ees zúz maryanac oromereul meltosagareul való keonv (1522), meg „Eedes meezel folyó eedes bezedeu zent Bernald doctornac mondasi a zerzetes eeletreul. 1522.“ is.

A hittudományban kitűnő férfiakhoz sorolandó még *Agoston* ágostoni szerzetes 1297. táján [f]), rendtársa *István* atya kalocsai érsek 1368. körül ki „magister in Theologia celeberrimus“-nak neveztetett[2]), *István* nyitrai püspök 1359-ben magister Theol. [3]), *László* gyulafehérvári prépost „doctor famosus“ 1380-ban[4]) a constanzi zsinat magyar vendégei, *Gatto János* Hunyadi Mátyás idejében [5]), *Csuda (de Mirabilibus) Miklós* dömés szerzetes, kolozsvári magyar 1493-ban[6]), *Dombról Márk* pálos 1496-ban[7]), rendtársa *Bálint* atya 1507. táján[8]), *Vincze* ágostoni szerzetes 1512-ben[9]), *Zákáni Tamás* hittani babéros 1505-ben [10]), és *Chwyns Mátyás* a szabad művészet s hittan babérosa 1523-ban [n]) stb. Különös hittudomány pártoló vala *Gozthonyi János* győri püspök; kinek *Clichtovaeus Jodok* Elucidatorium ecclesiast. című müvét felajálta.

Az *egyházi jogtan* a hittudomány kiegészítő és legjobban keresett része volt. E korszakban ugyanis a keresztény egyház korlátlan befolyást gyakorolt az élet minden viszonyaira; a miatt az egyház intézkedési szabályai szorgalmasan egybe

1) Schier Mem. Prov. Augustin. 11.1.
2) Fejér Cod. dipl. IX. IV. 135. 1.
3) U. o. IX. III. 138. 1.
4) Szereday tabula monumentorum 29.1.
5) Katona Hist. Crit. XVI. 815.1. ’
6) Czwittinger f. b. 254.1.
7) Horányi I. 526.1.
8) U. o. II. 183.1.
9) Schier Mem. Prov. 17. 1.
10) Schier Buda Sacra 71. 1.
11) Katona f. h. XIX. 406. l-

gyűjtöttek s taníttattak. Magyar jogtudorok számosán találtatnak. Az 1114 ki zsinat szerint a kanonokok kánoni szabályaikat tudni, a főesperesek pedig egyházi jogkönyvet birni tartoztak 1); az 1279-ki budai zsinat szerint pedig a főesperesek az *egyházjogot* három évig tartoztak tanulni [1]) .

E korszakban hit, kivált egyházjogi (decretorum) *tudorok* nagy számban találtatnak. Ilyenek voltak *Girard* mester mosonyi foesperes 1244-ben[3]); *Pál* esztergomi kanonok 1255-ben[4]); *Antal* pozsonyi prépost 1279-ben[5]); *Ilméri* vagy *Ürményi János* budai prépost 1278. kalocsai érsek [6]); *Jakab* mester csaszmai prépost 1280-ban[7]); *Endre* esztergomi prépost, Lodomér érsek cancellárja 1284-ben ®); *Pál* esztergomi prépost pécsegyházi kormányzó 1287-bqn[9]); *Vancsay Urbáz(N&r-*baz) pozsegai prépost, idősb Erzsébet királyné cancellárja 1286-ban,[0]); *István* mester Venczel király alcancellárja 1303-ban [n]); *György* budai olvasó s jogtanár, Vincze kalocsai érsek helynöke 1311-ben,[2]); *Fillop* pozsonyi prépost[13]); A rimini gyűlésen az ágostoni remeték ujoncz vizsgálóul választák *Lukai Gábor* atyát jeles tudóst 1318-ban[14]); *Chanády* egri püspök, aztán prímás 1325. táján,[5])j *István* nyitrai püspök „Sacrae

1) 57. 63. fej.
[2]) Péterffy Cone. I. 115· 1·
[3]) Fejér Cod. dipl. IV. I. 355.1.
4) U. o. IV. II. 306· 1.
5) U. o. V. II. 522.1.
6) U. o. 279. 1.
[7]) U. o. V. III. 15. 1.
[8]) U. o. 264. 269. 1.
9) U. o. 372. 1.
10) U. o. 337. 1.
11) U. o· XI. 421. 1.
[12]) u. o. VIII. I. 425. 1.
[13]) U. o. 432. 1.
[14]) Schier Mem. August. 12.1.
[I5]) Fejér Cod. dipl. VIII. II. 477.1·

Theologiae Magister“-nek írta magát 1359-ben 1); *László* prépost gyulafehérvári sírkövén kivésve: „doctor famosus“ 1380. táján[2]); *Knol Péter* pathai főesperes egri kanonok: licentiates in decretis[3]); *Bertalan* atya hittudományoktató az ágostoniak gyűlésén főnökül választatott 1385-ben[4]); *Pensauro Lénárd* zágrábi s esztergomi kanonok, Kanizsai érsek helynöke[5]); *Tamás* esztergomi érsek „decretorum doctor“, és fr. *István* kalocsai érsek „Sacrae paginae magister“ 1369-ben[6]).

Placentiai Máté mindkét jog tudora, esztergomi kanonok s helytartó 1399. táján [7]); *Gualdo Endre* spalatói érsek, egyházi jogtudor (1390.) táján, *János* dobokai főesperes, királyi kápolnafőnök (Comes capellae regiae) 1391-ben ®); *Ponthói Antal* sibenigói püspök *Kanizsai János* esztergomi érsek helynöke, jogtudor 1396-ban[9]); *Chezi Endre* hittanár s esztergomi nagyprépost 1421-ben [i0]): *Tamás* nyitrai főesperes s jogtudor, *Máté* jogtudor s esztergomi olvasó kanonok 1423-ban [18]); *Domonkos* esztergomvári prépost 1424-ben [19]); *Tamás* esztergomi kanonok 1425-ben [13]) stb. stb.

Az orvosi kar, a *salemoi* orvostudorok szabályai szerint elrendezve, a bécsi egyetemnél már 1389-ben virágzott; *Hyppokrat* hellen, *Abohali Avicenna* (Ibu Sina) arab bölcs ira-

1) U. o. IX. III. 138. 1.
2) Szereday tab. 29.1.
3) Fejér Cod. dipl. X. I. 208. 1.
4) U. o. 258.1.
5) U. o. 619.1.
6) U. o. IX. IV. 164.1.
7) Fejér Cod. dipl. X. II. 685.1.
8) U. o. X. I. 709. 1.
9) U. o. X. II. 372.1.
10) U. o. X. VI. 420.1.
11) Eredetiből.
12) Fejér Cod. dipl. VIII. II. 574.1.
13) Péterfíy Cone. 1.183.1.

taiból merittetett, valamint a bölcsészet s eleinte a szabad művészetek körében (artista ars) tárgyaltatott, utóbb külön - osztályt képezett Az egészség s testi épség megőrzése vagy helyrehozása volt e tudomány czélja, melynek eléréséhez gyógyszerek mellett Isten segítségül hívása is főtényezőként tekintetett 1) . — Egyetemeken kívül a gyógytudomány a *„physicorum"* osztályban taníttatott. Monostorokban, hol rendesen gyám- és kórházak találkoztak, nem hiányzott egy vagy több szerzetesorvos, sebész, és némi gyógyszertár [2]). Ugyan ezt kell káptalanokról is tartanunk. Párisi egyetemnél az orvosi kar papi életet vallott[3]). Hazánk orvosai közöl ismeretes *Draco* Kálmán királynál, *Tamás* mester IV. Istvánnál, *Péter* spalatói érsek III. Béla-, *Sándor* III. Endre-, *Gellért* IV. Béla- s fia s unokája alatt; *Muthmér* szepesi prépost V. István korában: így tovább annál nagyobb számban szemléljük az *orvospapokat,* minél inkább közeledünk a XV. századhoz, melyben *pécsi, budai* és *pozsonyi* egyetemeink *orvosi karral* bírtak. Egyházi tanodákban a *gyógytan, életrendtartás,* stb. tudományának alapismeretei pontosan elöadattak, mint Szálkái kéziratában láthatni. Régi könyvekben gyakran találunk apróbb orvosi feljegyzéseket; így például *Horvátié" János* pap kézi könyvébe *(Holcot Rupert:* „de libro sapientie") négy levelet merő orvosi jegyzetekkel irt tele e korszak vége felé[4]) 1) .

[1]) Kollár An. Vindob. f. h. 191. b

[2]) Joachim Vadiani de Collég, et Monast. Goldastnál III. 25.1.

[3]) Thomassin f. h. II. 277.1.

[4]) Például egyik jegyzete: *„Felledékensegröll:* Végy bors fouet, fözd megh is erős eczetben, mos megh feyedeth vele, igen haznos arrul." Az esztergomi könyvtárban.

[5]) E szakaszban előadottak bőven tanúsítják, hogy hazánk a tudományos haladásban minden külháboruk és belviszályok daczára eléggé lépést tartott a külfölddel. Azonban mindamellett tévednénk, ha hinnők, hogy e tudományos műveltség általánosan el volt terjedve. Különösen

Könyvírás, könyvnyomás, könyvtárak.

Tartalom. *Könyvírással főleg a szerzetesek foglalkodtak. — A szerzetesek egymás kezére dolgoztak; tegemseei másolók. — A karthauziak szorgalma. — Magyar könyvmásolók hártyám, papíron. — Püspöki másolók Pécsett; királyiak Budán, Flórenczben. — Pál váczi szerzetes színező. — Kéziratok drágasága; tankönyvek ára. — Magyar nyomdászok; könyvnyomda Budán; — könyvárusaink mint könyvkiadók. — Csanádi könyvtár. — Magányosok nem gyűjtöttek könyvtárakat; — könyvek öröklése. — Vitéz esztergomi, váradi könyvtára; — a sághi könyvtár kárai. — Corvin könyvtára. - Könyvek kölcsönzése. — Könyvek viszontagságai.*

Keresztény szerzeteseknek köszönhetjük csak, ha a hellén és római irodalom müveit, ezen, nemünk szellemi kincs-

eleinte az csak egy osztály — a papságnak úgyszólván kizárólagos kiváltsága volt, s innen van, hogy Ők voltak a közügyek vezetői, titkárok, jegyzők, követek, ügyvédek, orvosok, építészek, csillagászok, képfaragók, mindenesek, mint egyedüli írástudók. De sőt még ezek közt is találunk még pedig előkelőket, kik irásolvasásban járatlanok voltak. így egy 1188-i okmányban az aláírások közt olvassuk: S. Johannis Primicerii Vegliensis Ecclesie, nesciente scribere, pro se rogavit scribere (Farlati Hlyr. S. V. 642.1.), 1286-ban három traguri kanonok nevét sem tudta aláírni (Cornides Vind. Anonymi 139. 1.) 1321-ben 11 szepesi kanonok közül csak négy tudta magát sajátkeztileg aláírni, (Wagner Anal. Scepus. 1. 113. 1.) Képzelhetjük már most, mily kevesen értettek cbez s mily kevéssé volt elterjedve a tudományos műveltség a világiak közt. Hunyadi János latinul sem értett (Galeotti de dictís et f. Math. R. 13. fej.) 1491-ben Báthori István erdélyi vajda, Országh László kir. főlovász mester és Rozgonyi László kir. főkamarás még csak neveiket sem tudták aláírni! (Kaprinay Hung. Dipl. I. 51.1.). Egyébiránt külföldön sem volt ez különben, hol a fejedelmek közül is többen nem tudtak imi sem. (több példát felhoz Mabillon de re dipl. libr. 1. cap. 5. §. 5.) De sőt nem is igen vágytak e világiak a tudományok után; így Aeneas Sylvius a 15. század közepén Frid-

tárában a biblián kívül legdicsőbb, s megbecsülhetlen gyöngyeit tulajdonunknak nevezhetjük.

Rendesen egymás kezére dolgoztak a kelet és nyugat szerzetesei. Némelyek készíték a hártyát a tintát, mások folyó betűkkel írtak, míg festő társaik a kezdőbetűket nagy, színezett, gyakorta megaranyozott alakra rajzolók, oly szabatosan s oly gondossággal, hogy nagyobb könyvtárainkban látható ilynemű műveiken maiglan csodáljuk a friss színezetet és csillámot Az így elkészült iratot mások az eredetivel hasonlíták össze. — Több monostor ügyes másolói miatt különös hírnévre kapott, így Tegernsee századokon keresztül. 1160. táján I. *Fridrik* császár a kápolnájába szükséges mise és evangélium könyvet Tegernseeben íratta [1]. Vannak kéziratok, melyekben kezdőbetűkben látható *festett apácza* elégségesen mutatja, hogy könyvek másolatival *szerzetes htilgyek* is foglalkodtak [2]).

Különösen a karthauziak tűntek ki, minden karthauzi szerzetesnek cellájába adatott könyvirásra „scriptorium, penna, creta, pumices duo, cornua duo, scalpellum unum; ad ra-

nk császár titkára, panaszkodik „de miseria Curialium“ czímú művében, hogy mily hátrány a fejedelmek udvarában az, ha valaki jártas a tudományokban, mert, úgymond f ott a tudományos ember csak általános gúny tárgya. — Mind ez eléggé mutatja, hogy a középkor tudományos műveltsége igen szűk körben forgott. — E tárgyat illetőleg ezen értekezések ajálhatók: *Czech János* Tudományok állapodja Magyarországban az Árpádok idejében. Magy. tud· társ. Évkönyvei II. 186. 1. — *Fejér György* História litteraria. Codex dipl. IX. V. III—XXXIV. 1. — *Lányi Károly* Magyar Clerus érdemei 56—104. 1· — *Pauer János* Az egyh· rend érdeme 133—160, 273—288.1. — *Toldy Ferencz* Magy. írod. Tört. Pest 1851. I. 42—69, 124-142.1. és II. 12—57.1.— *Gróf Kemény József* Hazai tudósaink a 15- század végén s a 16-nak elején Magy. Muzeum 1857. 241. 334.1. — *Knauz Nándor,* Iskolaügy az Árpádház alatt Népnevelési közleményekben Mészáros Imrétől 112. 319.1. stb. — *Kn.*

[1]) Peznél I. 409. L

[2]) Kuriernél III. 527. L

dendam pergamenani, novaculae sívé rasoria duó, punctorium unum, sabula una, plumbum, regula, postis — „ [1]).

Hogy a magyar szerzetesek szintúgy mint a többiek könyvek írása s másolásával foglalkodtak, tanúsítják ama nagyszámú kéziratok, miket régibb nagyobb könyvtáraink, vagy a belőlük meggazdagodott külföldi gyűjtemények bőségesen felmutatnak. Szent Gellért a bakonybéli magányban „könyveket irt s másoltatott^ [2]), írásra ekkortájban, midőn a papir készitésmódja ismeretlen volt, majdnem kizárólag bőrből készült hártya használtatott, de igen sokba kerülvén, nehéz volt eleget szerezni[3]). Tetemes kiterjedést nyert a magyar könyvmásolás, midőn az anjoui dynastiával sok olasz tudós, művész, és új találmány közt a rongypapír ismerete jutott hazánkba. Ily papíron írt első emléket 1309-ből Gentilisnek Benedek erdélyi püspökhöz Pozsonyból irt levelében bkunk[4]). Okleveleink azonban ezentúl is sokáig hártyán írattak, mely, mint hosszabb fönmaradást ígérő anyag tudományos váltatoknál is inkább használtatott. Egyetemeknél sokan tankönyvek másolásából éltek, miket aztán a szabályszerűen arra rendelt árusok eladogattak [5]). Püspökök, és tudománykedvelő fejedelmek saját másolókat tartottak. Barnis Miklós (vagy utóda Cesinge János) pécsi püspök könyvmásolója volt *Benedek* deák [6]), *Huendler Vid,* a bosnya püspök számára könyvirókat Pécsett nem találván, kettőt Budáról rendelt[7]). Hunyadi Mátyás csupán Florenczben négy másolót, Budán pedig har-

1) Raumer Hobenstaufen VI. 358.1.

[2]) Vita Ger. id. h. 817.1.

[3]) Múlta dici posBunt, sed penuria scriptorum et *membrán arum* non patitur," panaszkodik sz. Gellért, Deliberatio id. h. 285- 1.

[4]) Cornides Dániel szerint, kinek gyűjteményében az emlék találtatott Windiscb. Ungr. Magaz. 1.132.1.

[5]) Statuta Univ. Bonon, kézirat.

[6]) Koller Hist. Epp. Quinq. IV. 330.1.

[7]) U. o. IV. 287.1.

minczkét festész írnokot tarta [1]): irodájuk főnőké vala *Raguzai Felix,* a hellen, latin, khald, és arab irodalomban egyiránt gyakorolt tudós, kit Oláh Miklós személyesen ismert Az így készült kéziratok száma az akkortájban felmerülő *könyvnyomás* még nem igen sok termékeivel együtt legalább *ötvenezerre* haladott[2]).

Az esztergomi fűkáptalani könyvtárnak egyik kézirata („Príma pars Summo Theologie B. Thome Aquin Vénét 1477. föl.) szép adatot szolgáltat arra, mint sürögtek a tudomány ápolásában hazánk szerzetesei is. A könyvet hogy minél kedvesben olvastathassák, Pál váczi szerzetes, a szabadmüvészets hittudományi tudora, csinos színezettel ékesítette 1480-ban[3]). Dy művész *„miniator,* könyvfestö nevet viselt; ilyen volt a *madocsai apát* II. Ulászló könyvei csinosítására[4]); könyvmásolója *Pál* mester. A budai könyvtár egyik hellen könyvét (Janos szerzetes népvándorlását) Cuspinianus János követ által serényen kéretteté kölcsönbe *Miksa* császár 1513-ban, melyet ö másoltatni s egyeteme hasznára fordítani akart [5]).

Sok idejébe, gyakran *egész életébe* került ily szegény szerzetesnek, valamely nagyobb munka másolása színezése s kié-

1) Minden esztendőben harminczhárom ezer arany forintot költe az iró deákokra, kik Görögországban és egyebütt könyveket leírnak vala. Keltái Chron. 168. b

2) Wallaszky Tent. Hist. Litt. 81.1.

3) Mit vörös tintával a könyv véglapjaira önmaga jegyezett fbl: „Illuminavi Anno Domini M.CCCC.LXXXty et finivi librum illuminando sexta feria in die 8-o Natív. Verbi Dei incarnati filii Dei altissimi et beatissime cristifere Marie in divina et bumana natura unius suppositi- Cni laus et gloria. Ego frat. Paulus de Wacia Mgr. in artibus et theologia- Amen“. — Másik jegyzete: „lste liber est conventus sancti Johannis baptiste.“

4) A kir. tárnok neki, „miniatori librorum regiorum“ egykor 60 ft. adott. Regestrum expensorum Vladislai II. Engelnél id. h.

5) Miksa lev. Cuspiniánhoz Kollárnál. Bibi. Caes. I. 634.1.

kesitése, hacsak, mi jobbára közdivat volt, egy könyv elkészítésében többen nem foglalkoztak; de még ez esetben is csak egy példányt állíthattak elő, melynek könnyű elveszthetése sok évi munka gyümölcseitől fosztá meg aztán monostorát. Innen magyarázható ily könyvek nagy drágasága. Guthkeledi Vyd mester a csatári apátság kegyura, monostorának bibliáját Farkas nevű vasi zsidónak hetven márka ezüstön elzálogosítja, s elvesztését egyik *laplochi* s *muraparti* birtok részével kénytelen pótolni, 1263-ban [1].. A XV. században *Livius* történetének egy *egy* darabja százhúsz koronás aranyba került. Egyetlen Coúcordantia száz koronás aranyon tartatott Frankföldön és III. Fridrik császár egyik nagyra becsült emberének nem gondolt mással kedveskedhetni, minthogy egy régi *zsidó bibliával* megajándékozta [2]). A Vestfáliában fölfedezett Tacitus évkönyveit X. Leó pápa ötszáz aranyon vásárolta[3]). *Lewdeschit Gy'örgy* szepesi örkanonok a lőcsei monostornak 14 arany ftot hagya 1496-ban irt végrendeletében, mivel egyik könyvüket elveszté vala [4]). A nyomtatott könyvek ára azonban az akkori pénzláb szerint nagynak nem épen mondható [5]).

A kéziratok ritka, s e miatt drága volta nagyon nehezité a tudomány kiterjedését, nehezité a tudósok fáradalmait s az iskolák gyarapodását sokban megakasztá. Tudományos egyetemek szigorúan rendelkeztek aziránt, hogy a tankönyvek ára

[1]) Fejér Cod. dipl. IV. III. 179.1.

[2]) Tudományos Gyűjt. 1817· I· 64. 1.

[3]) Barthélény szerint Chateaubriand Gen. IL 232· 1.

[4]) Wagner Annal. Seep. I· 553. 1.

[5]) Az esztergom főkápt. könyvtár „Commentaria doct. Joh. Scoti[u] föl. három ujnyi vastag könyve csak 37 garasba azaz 1 ft· 38 d.-bá került 1512-ben; 1517-ben „Regula S. Boned. Paris 1514 4-to három ujnyi: „emptus per frem *Michaelem Bathu* Ord- S. Ben. fioreno uno“ — Derechkei Tevrevk János „Petri Lombardi sententiarnm“ Lugd. 1511· 8-o há“ rom ujnyi könyvét Bécsben egy talléron vásárolta 1561-ben-

szerfelett fel ne emeltessék. Az egyetem igazgatója minden másoló, könyvfestő, javító, hibavakaró, kötő stb.[1]) felett szigorúan őrködött; a tanodái használatra készült, átvizsgált és helybenhagyott tankönyvek árusai az egyetem közelében állomást véve — stacionarii — csak a megengedett könyveket adhatták el, még pedig szabott áron, a tankönyvre nevét s a könyv árát világos s nyilt helyen álló nagy betűkkel ki kellett jegyezniük. A bécsi egyetemnél 1389. táján e tankönyvek, 3—10 garasba kerültek egyenkint 1) . A krakói egyetemnél *Bách Máté,* később nagykewiczi pap, „Textus Sententiarum 8. Thome[u] Parisban nyomott könyvért csak 1 ft. s 8 lengyel garast fizetett 1494-ben [3]).

Mily fokra hágott légyen honunkban a tudományos műveltség és utazgatás, mutatja ama sok, külföldön dolgozó magyarföldi nyomdász, mint: *Erdélyi* (Septemcastrensis) *Tamás* Mantuában, *Andreas de Corona* Velenczében, *Bernardus de Dacia* szintén Olaszföldön, *Petrus Vngarus* Lyonban (1482), *Martinus Burciensis de Czeydino* Velenczében, *Qarai Simon* Velenczében (1491), *Basuy* ungarus Cremonában[4]). Velenczében *„ Jacobus Pencius de Leucho[u]* hires nyomdász; némely nyomdászok hazatérve meghonositák e szép művészetet és *Geréb László* budai prépost gondoskodása Budán az első magyar könyvnyomdát állította föl 1472. táján, melyből egy évre *a chronicon Budense* került ki *Hess Endre* nyomdász által. Budai *könyvárusok* voltak *Pap vagy Paep János, Ruem György, Wardai István, Schaller Jakab, Murarius Antal, Milcher Mátyás,*

[1]) Scriptores, miniatores, correctores, et miniorum repositores, atque rasores, librorum ligator es, chartularii, peciarii, stacionarii “
Statuta Univ. Bonon“ kéziratban.

[2]) Kollár Anal. Vind. I. 253.1.

[3]) Esztergom főkápt. könyvtárban“

[4]) Tudom. Gyűjt. 1817.1. 72. s köv.

Sassardiai Lénárd, Gryneus György, Heckel István, Kaim Orbán és örökösei, Prischwitz Mihály és *Feger Theobald* [1]) .

Ez időtől fogva mindinkább nagyobbodtak a székegyházak s monostoroknak eleinte igen csekély könyvtárai, így a Csanádi könyvtár alapja lehettek ama kéziratok, melyeket szent Gellert magával hozott 1), és melyeket a bakonybéli magányban irt s másoltatott, vagy különben szerzett vala; ezen könyvek a tanárul odaköltözött Henrik mesteréivel tetemesen bővíttettek. Hasonlag keletkezhetett volna Bernát és Ugrin spalatói érsekek után is szép könyvtár, ha tömérdek sok drága könyveiket szét nem osztják vala[2]): de ekkor még nem volt szokásban a könyveket összegyűjteni. Mily szép emléke lehetne különben az esztergomi főkáptalannakp ha Gyerki László mester, esztergomi prépost (1277-ben) annak hagyja vala nevezetes kézi könyvtárát! De divatszerint eladatta azokat, s a begyült pénzt adósságai törlesztésére s szegények felsegélésére rendelte fordittatni [3]). A veszprémi egyház könyvtára 127&ban 3,000 márka ezüstben károsult, Pál mester veszprémi prépostnak megrontott könyvei pedig ezer márkába kerültek vala [4]). Rokonaikra hagyják könyveiket a vegyesházi korszak papjai is, mint Káthay László erdélyi prépost 1387-ben [5]). Nem sokára azonban már több helyütt nagyobb könyvtárak keletkeztek, többi közt Esztergom várában Vitéz érsektől, hol ébenfa s aranyban tündöklő tömérdek hellen s latin iratok voltak egybegyűjtve,

1) L. ezekről bővebben Gf. Kemény József magyar és erdélyi nyomdászok külföldön és budai könyvárusok· M. Muzeum 1857. 116. 206.1. — *Kn.*

[1]) S. Gerardi. Scripts et Acta 311.1.

2) Thomas Archidiac. Spat Hist· Salon· Schwandnernél III. 572. 628. 1.

3) Fejér Cod. dipl. V. II. 411.1.

[4]) U. o. VII. II. 47. 1.

[5]) U. o. X. I. 376. 1.

honnan aztán a Korvinféle budai könyvtár is nagyon szaporodott; Vitéznek köszönte eredetét a nagyváradi könyvtár is 9. Cesinge Jánosé Pécsett nem kevésbé volt jeles [2])· — A Sághi premontreiek monostorát könyv és levéltára — valamint egyéb ékszereitől is megfoszták Léway László, Fysi László s több barshonti nemesek 1446-ban[3])· *Huendler Vid* pécsi helynök János macsói bán könyvtárából[4]) használt könyveket, továbbá brassai Antal, babérostól is kapott némelyeket, mint ezt 1469-ben kiadott téritvénye bizonyítja[5])·

Mátyás király udvari háromféle könyvtára világhírű volt, azonban leírása tárgyunkon kívül esik θ). A könyvek igen gondosan őriztettek, így 990. táján Froumond atya minden szentre esküdött, hogy egy elveszett könyv nincs nála s nem is tud róla[7])· Huendler mint láttuk csak téritvény mellett nyerhetett könyveket. 1476 ban a Garan sz. benedeki konvent hogy jegyzője s másolója *Sylpos Baláe* mester számára egy esztergomegyházi breviáriumot kaphasson, nemcsak téritvényt adott, hanem még meg is kellett ígérnie, hogy egészen tisztán, sőt ha kell új bekötésben — „subtili ligamine reformatum, pellibusque novis artificiose obductum[u] — küldi azt vissza [8]). A bécsi egyetem csak brünni Murer István mester jótállása mellett adott Hittendorfi Miklós mester, pozsonyi hittanárnak egy

1) Wallaszky Tent. 93.

2) L. Levelét Galeottihoz. Katonánál Hist Crit· XV. 609.1·

3) A sághi konvent tiltakozása Pálóczi László országbíró előtt. Katona Hist. Crit. XIII. 478. b

[4]) Koller Epp. Quinqu. IV. 313. 1.

5) U. o. 339. 1.

6) L. Oláh Miklós Katonánál f. h. XVI. 727. 1. és Brassicanus U· o. 730. I., Vallaszky Tent. 78.1·, Schier Diss. de B. Búd. Bibi. Bécs 1766). stb.

7) Feznél I. 159. 1.

[8]) Katona f. h. XVI. 37. 1.

könyvet 1476-ban 1) . Cuspiniánnak ebbeli gondossága pedig oly nagy vala, hogy a Miksa császár megbízásából Budán kölcsönzött „János szerzetes“ hellen könyvét a postára is félt feladni, mint a mely leveleket elveszt, nemhogy könyveket tudna biztosan szállítani; ezen a magyaroknál igen kedves könyvnek elvesztése pedig oly rémitö esemény fogna lenni, hogy miatta Magyarországon többé nem merné magát mutatni; jobbnak gondolta tehát, ha szándokolt latinra fordíttatása Budán történhetnék [2]).

Elvesztek mégis rendre e korszakbeli könyvtáraink legdicsöbb példányai. A bécsi udv. könyvtár 528. szám alatti hártyás „fragmentum Chronici a Thuroczio compilati et Alexander Magnus de Macedonia“ czímú codexe, továbbá az egyházjogi kéziratok közt a 74. számú roppant codex: Excerpta e Decreto Gratiani; Card. Franc, de Zabarellis Coment. in Arb. Affinitatis; M. Joan, de Gerson tractatus de celebratione Missae“ stb. az esztergomi föegyház könyvtárából kerültek ki, mint az első lapok e feliratai: liber Ecclesiae Strigoniensis,“ tanúsítják, — Ugyanott a 80. codex, *Scutariota János* irata Florenczben 1442-ből, eleinte Cesinge János püspöké, azután Brassicanus Sándoré, ettől Faber bécsi püspöké, utóbb a bécsi egyetemé, végre az udvari könyvtáré lőn [8]). Claudius Ptolomeus hellen fbldiratának codexe eleinte Cesinge Jánosé volt, aztán Mátyás király foglalta le királyi könyvtárába, honnan ismeretlen utakon a váradi ferenczesekhez jutott. 1703-ban végre a bécsi udv. könyvtárba vitetett. Cesinge Jánosé volt még a 249 levelű Thukydides is, Scutariota János műve, az-

1) Schiernél Acad. Istr. 23.1. jegyz“

2) L. levelét 1513-ból Kollár Bibi. Caes. I. 637. 1.

[3]) Kollár Bibliotheca Caesar. I. 491. 1.

tán Corviné meg Brassicanusé, Faberé, a bécsi egyetemé végre az udvari könyvtáré 9.

[1]) Kollár Bibl. Caes. Supplem. I. 461. 568. 576.1. Nagyobb könyvtárainkban rendesen találni oly könyveket, melyek különféle birtokosok kezein át kerültek oda.

MÁSODIK KÉSZ.

A KERESZTÉNY EGYHÁZ HATÁSA A TÁRSADALOMRA MAGYARFÖLDÖN.

1. Fej. Társadalmi intézmények.

1. §. *Keresztény közösség. Emberi társadalom javítása.*

Tartalom: *Egy esség, egyesülés. — Keresztény közösség értelme s hatása. - Újabb európai művelődés négy alapelemei közt csak a kér. egyház birt erővel és renddel. — Népek s fejedd· mek bizalma az Egyházhoz. - Házasság mint társadalom javítása a kér. egyház által. — Nőt illető magyar kifejezéseink az ősök nőviszonyairól kedvezőtlenül tanúskodnak. — Régi törvényeink a kéjnők és ágyasság ellen. — Rabszolgaság, magyarok rabszolgái; - szent István, Kálmán enyhítő törvényei. — Zsinathatározat; — egyház szolgái vagy jobbágyai. — Keresztény gyászszolgák (exequiales). — IV. Kelemen ide vonatkozó nyilatkozata. - III. Endrének szabad költözési törvénye. — Kilenczed behozatala. — A pórhad nyomasztó következményei.*

Egyesség, és egyesülés emberek közt, még pedig egyesülés Istenben, ez lényege Krisztus tanításának, ezt jelenti

s parancsolja a keresztény közösség, a szentek közössége (communío sanctorum), melynek leghathatósb eszköze a kereszténységnek a felebaráti szeretetről szóló törvénye: „szeresedéi *egymást!*[a] És ha egész roppant terjedelmében látni s becsülni akarjuk e keresztény tanítás hatását, azt kell vennünk figyelembe, hogy kivétel s korlát nélkül mondatott s páráncsoltatott mindenkire; ezen törvény kiváltságot senkinek nem adott, kizárást senkire nem monda.

Ezen összetársító törvény befolyása nemcsak könnyité s elömozditá, hanem szentesité az emberek ügyekezetét, midőn személy s vagyonbiztosítás végett polgári társadalomba állottak; és valahol már az így megalakult társadalom létetezett, annak jótékony, közérdekű kötelékeit szilárditá és magasb rendű oltalom alá helyezé. A történelem s hiteles emlékeink tanúsága szerint jelen állapotainknak négy alapeleme s főtényezöje volt: a *helyhatóságok* római szerkezete, a germán *hüb érrendszer,* a *királyság* és a *keresztény egyház·* A helyhatósági kormány, a római világ központjától elvágva, tehetienné lőn 8 életerejét a nép vándorlás korában mindinkább elvesztő; a hűbériség kimondhatlan zavarba s rendetlenségbe sodrá a közviszonyokat; a királyság pedig a hűbérrendszer mellett a közállapotok rendezésébe puszta névnél többet aligha hozott; — csak a keresztény egyház, mint fiatal s jól szabályozott intézet volt képes erélyt és szabályt hozni magával az újabb európai nemzetek köz- és magán viszonyainak rendezésére. Czéljai elérését könnyité főleg a népek s királyok *korlátlan bizalma* az egyház férfiaihoz, mint, kik nemcsak akarat —, hanem képességgel is bírtak a viszonyok rendezéséhez“

A társadalom legelső foka a *házasság*, melyet Krisztus tanítása szentség rangjára emelt. Ezen intézmény legnagyobb s igen jótékony változást létesített a gyönge no sorsában, kit, eddig adásvevésképen mint eladó leányt férjhez mint vevő le-

gényhez adva, a keresztény magyar vásárolt jószágként többé nem tekinthetett, noha ősi fogalmak s kifejezések szerint tovább is asszonyi állatnak nevezé; a férjnek nő általi Uram szólítása is, mint ős hagyomány, folyvást divatozott Az egyház, egyes kifejezésekkel nem sokat gondolva, mindazáltal a felebarát szóval a feleség nevezetet is a nő számára meghonosítván, magát a tárgyat vette hő gondviselésébe s a házasság épségét, erényeit zsinati s országos törvények utján pártfogóié s midőn egyrészről a kéjnőket és ágyasságot száműzni [4]) s a hajadon vagy özvegy nőnek biztonságot szerezni iparkodott [2]), más részről a házasok kötelességeit szabatosan kijeleié s azok felett törvényszékei által őrködött is [3]).

Rendeznie kellett továbbá az egyháznak az ur és cseléd, vagy, mi a barbárok keresztelkedése korában evvel egyértelmű volt, a *kényúr és rabszolga* közti viszonyt. Óriás műbe kapott a keresztény egyház, midőn az emberiség ezen viszonyának is megkisérté javítását; a rabszolgákat kiváltogatá, vagy egyházi rendbe történt fölvétel által megszabaditá, ámbár teljes megszüntetésére a barbár világ irányában megkivántatott hatalma még nem volt. — Magyarföldön a honalapító fegyveres nemzeten kívül a'tobbi, kivéve az önkényt meghódoltakat, mint legyőzött ellenség 8 a földnép a szolgai osztályba taszittatott Szaporodott ezek száma azon idegenekkel, kiket rabló kalandjaik közben öszvefogdosva, elhurczolának őseink. Szent István törvényeitől kezdve egész az Anjoui ház koráig folyvást van szó a földnépéről, szolgákról, kiket vásárolni vagy elajándékozni lehet. Az első lépés, melyet ezen viszonyok javításában tőn az *egy*

1) 1016: 26. 27. 1092: 2. 1280: 47. 48- 1309: 5. stb. tczikkek.

2) 1016: 25. 1092: 32. 1092: 34. 1103: 59. stb.

3) 1092: 13. 20. 1101: 7. 8. 1103: 58. Szintúgy az 1114-ki zsinat az 53 kánonban stb.

ház, szent István eme törvényében szemlélhető: „Mivel Istenhez méltó s az emberekre nézve legjobb az, ha mindenik a maga ipara által szerzett javaival szabadon él, királyi rendelet-nél fogva tilalmaztatik, hogy ezentúl ispán vagy nemes szabad embert szolgaságba tegyen[u] 1) . — Más törvény szavai: [n]ha valaki irgalomból saját szolgáit és szolgálóit tanulevél mellett szabadon bocsátja, végeztetik, miszerint holta után azokat senki se merészelje szolgaságra vetni. Ha pedig szabadságot Ígérve, közben meghalálozék és szolgáiról nem rendelkezett, özvegye és fiainak hatalma legyen, őket szabadon bocsátani s megholt férjének lelki megváltásaert szabad lakomát tartani“ (agapen facéré)[2]). Sz. László I. 30. tczikke szerint „kik a lelkek üdvére, oly feltétel alatt szabadíttattak fel, hogy az egyháznak szolgáljanak, azok csupán a papok szolgái.“

Kálmán király a rabszolgaságnak nem csak enyhítésén, de eltöröltetésén is fáradozott [3]), belföldit országon kívül eladni megtiltatott[4]). — Az 1114-iki zsinat 30. fej. szerint szolgát urának teljes engedelme nélkül, papul felszentelni nem volt szabad.

Egyházi alapítványok fejében legörömestebb *szolgákat* vönek a papok, kiket aztán fölszabaditának, vagy csak igen tűrhető kötelezettségeket róttak reájok. Ily szabadon bocsátott szolgák „serví *exequiales*^ neveztettek, felszabadításuk fejében csekély templomi szolgálatokra, imádkozásra köteleztettek. — A Lampert gróf által 1135-ben a bozóki egyháznak „pro anima filii sui Beyn“ ajándékozott szolgák fuvarokat végezni, fát vágni, s aratni tartoztak [5]). - Kalán pécsi püspök kérelmére

[1]) S. Steph, deer. II. cap. 20.
[2]) S. Steph. II. cap. 17. de libertate servorum.
[3]) Chron. Keza. cap. 2·
[4]) Colom, deer. I. cap. 77.
5) Fejér Cod. dipl. VII. V. 105.1,

a király oklevelében határozá meg a pécs egyház szolgáinak tartozásait 1190-ben [1]). — A tihanyi apátságnak II. Endre 1211. levele szerint lovas, kézműves, kovács, varga, szakács, tímár, udvarnok, sütő, halász, borművelő, harangozó, szántó s gyász (exequialcs) jobbágyai voltak [2]). — János esztergomi érsek Katapán egri püspöktől 15 szolnoki szabadost — quindecim capita libertinorum — vásárolt 1209-ben, kik aztán saját választásuk után a pincze kezelést vállalták el [3]). Hasonló szolgálatra alkalmazá János érsek ama galgóczvári nyolcz polgárt, kiket Imre király Jóbnak ajándékozott vala[4]).

A tizenharmadik század elején szabados és szolga közt még nagy a különbség, például Leleszben a szabadosok fuvarozni, követségben járni s a megyei bírákat eltartani tartoztak. A szolgák pedig gyermekestől, nejestől szolgálnak °). Endre király 12J2. a Gizelaféle koronaert Veszprémnek Peschult adta, hol a négy telkek egyike Pósé — „in servitio jobbagionali, qui debet servire in equo et in die depositionis uxoris nostrae Gertrudis bone memorie regine Hung, debet facéré celebrare XII. missas; For et Symeon in eadem die debent celebrare exequias cum omnibus ab iisdem descendentibus“ °). *Sol* ispán 1221-ki végrendeletében szolgáiról intézkedik[7]). *Beke* világi úr, lelke üdvéért Bűz nevű szolgáját szabadon bocsátá 1229-ben[8]). — Miklós Zothmar fia, 1237. nejének Legyna nevű szolgálót hagyott fiai s leányaival együtt,

1) U. o. II. 52.1.
2) U. o. VII. V. 177.1.
3) U. o. III. I. 71.1.
4) U. o. 72.1.
5) U. o. 161.1.
6) U. o. VII. I. 221.1.
7) U. o. III. I. 326.1.
8) U. o. III. II. 486.1.

összesen tíz fejet, oly feltétellel, hogy holta után mind a tízet szabadon bocsássa [1]).

Hogy e század vége felé mennyire tisztultak ez irányban is a nézetek, tanúsítják IV. Kelemen pápának 1266-ban IV. Bélához, ki Tiniét zágrábi püspök — mint nem nemes szüléktől szarmazottnak választását ellenzé, intézett eme szavai: Isten „omnes homines ex similibus nasci seminibus voluit, nudos in mundum ingredi et nudos egredi pari rations decrevit: non a eeruo distinquens liberum, non ab egeno divitem, non a rege plebeium“[2]).

Ez időtájt egyházi birtokosok nagyszámú jobbágyot szoktak felmenteni a szolgaságból, semmi egyéb hasznukat nem vevén, minthogy általok dandáraik létszámát nevelék. A tihanyi monostornak 1267-ben oly számos lovasai — „jobbagiones equestres[u] — voltak, hogy IV. Béla számuk kevesbitését rendelé el, tizenkettőt az apát kiválaszthatott magának, a többi szolgai osztályba kárhoztatott „in conditionarios populos[a]. Azonban „ne ad popularia et conditionaria servicia ignominiose redigerentur[u], a teendő szolgálatot az apátnak évi adóval kiváltani ajálkoztak, mit a király akaratjából O-*rincz* nádor helybenhagyott s rendelé, hogy a apátnak egy telektől fél fertőt adjanak évenkint, egyébre nézve szabadok s királyi fegyveresek — „exercituales Domini regis“ — maradnak, mint eddig voltak [3]). 1270-ben új felszabadítások történtek, midőn Jeromos tihanyi apát a szőllősi jobbágyokat kocsin teendő szolgálattól felmenté, és pedig azért, mert „religioso praeposito conveniens esse dignoscitur, Christi pauperes onere servitutis oppresses.modis congruis revelare, iusto-

1) U. o. IV. L 77.1.
2) U. o. IV. III. 358.1.
3) U. o. 418.1.

que moderamine per gratiam liberatoris humani concessae fidelibus participes efficere libertatís“ [1]) .

III. Endrének szabad költözési törvénye új jogokat adott ez osztálynak. A „mancipium“ szó már a „solo adhaerens[u] kifejezéssel felcseréltetik, mint az 1295-ki oklevélből bizonyos [2]). — 1305-ben Mikó mester végrendelete szerint szolgái teljes szabadságba helyeztetnek [3]).

A jobbágy sorsa egyházi uraknál többnyire türhetőbb vala, mint többié; mutatja ezt a sürgős gond, melylyel a nép terheit kevesbíteni iparkodtak. így például Bonifácz pannonhalmi apát V. Istvánhoz 1270-ben, azon kérelemmel járult, hogy népeit „ab omni collectarum si ve victualium sive denariorum vexatíone et inquietatione liberos pronunciaret, ne per huiusmodi gravamina ad nimiam paupertatem et exinanitionem adducantur,“ A király e kérelmet teljesité, kun László pedig 1275-ben, és Róbert király 1325-ben megerösiték[4]), — Ide tartozik az 1222. 3. tczikk is, melyben megigéré Endre, miképen nemesi és egyházi jobbágyokon pénzt vagy élelmi szereket szedetni nőm fog. — A szegény jobbágy, ha nyomatva, ha csekély jogaiban sértve lőn, többnyire csak papjához folyamodott. Az 1231-ki második tczikk rendeli: „Praelati Ecclesiarum et archiepiscopi et episcopi ad *pauperum querimoniam audiendam* et *infractae* forte *libertatis confirmationem,* nisi canonica praepeditione fuerint impediti, tenentur interessel [5]).

A viszonyok ily kedvező alakulásában fájdalom új hátralépés történt Nagy *Lajos* alatt, midőn 1351-ki országgyűlésen új teher rovatott a földnépre, behozatván az eddigi tar-

1) U. o. V. I. 78. 1.
2) U. o. VI. I. 365.1.
3) U. o. Vin. 1.194.1.
4) A pannonhalmi levéltárban.
5) U. o. III. II. 256. 1.

tozásokon kívül, a *kilenczed* is. Hogy az egyházirend e törvény hozatalának ellen volt: világosan tanúsítja a 6-ik tczikk eme szavaival: *főpapok* és jobbágygyal bíró *egyháziak* előbb tizedet, azután hasonlag kilenczedet szednek a jobbágynak minden gabnája- s borából; s ha e zsarlásban — „in exactione praedicta“ — máskint cselekesznek, *ilyetén lázítók* s rendületünket megváltoztatók birtokain mi szedetjük, minden elengedés vagy kevesbités nélkül, a gabna és borkilenczedet: hogy ez által méltóságunk gyarapuljon s az országrendek annál hivebben szolgáljanak nekünk. “

Az 1514-ki pórlázadás, ama csekély nyereség és jóléttől is megfosztó a magyar jobbágyot, melyet különösen az egyház sürgetésére eddig élvezett vala 1) .

2. §. *A magyar egyház befolyása az alkotmány és törvények alkotására; egyháziak állami hivatalai.*

Tartalom: *A magyar alkotmány ehö szálai; — szent István országrendei; — királyi tanács, országgyűlés. — A királyi föhatdlom szilárdítására czélzó törvények*; — a *magán harczok megszüntetése az istenbéke által; — egyháziak érdemei a viszályok kiegyenlítésében. — CancéUárok; — királyi jegyzők; — megyei ispánok; - bánok, — vajdák, — helytartók, — külhoni követek, az egyházi rendből vétettek. — Törvénykedés javítása az istenítéletek megszorítása által.*

A magyar nemzetnek mindjárt a honalapítás kezdetétől fogva megvolt szabad polgári szerkezete. A töredékes művet

[1]) A szabadosok és szolgákról lásd *Kézai* Chron- Append, de Vdvornicis·, *Bar tál* Commentar. I. 205—299. 1·. *Horváth A.* A magyarországi rabszolgák, *Lányi* M. Clerus érdemei I. 182. 1. — *Kn.*

szent István az egyháziak segedelmével oly tökélyre emelte hogy államszerkezete és törvénykönyve, melyet nemzetének ajándékozott, ennek nyolczszázados léteién keresztül időszerű módosítások hozzájárultával maiglan is alkotmányunk alapját képezi. II. Endrének 1222-ki aranybullája, IV. Béla s V. István ifjabb király nak 1267 ki megerősítő oklevele, a szent István adta szabadságokra hivatkoznak s azokat megerősítik 1) .

Szent István alkotmánya szerint a nemzet koronás király alatt három országos rendből: *főpapi, főúri* és *nemesi* rendből állott[2]).

A három rend úgy volt elrendezve, hogy első helyet a főpapok azaz érsek, püspökök, káptalani prépostok, apátok foglalták el[3]); a törvényhozó testület európai alakot nyert; mert a frank, német, spanyol, britt nemzet példájára szent István „regale concilium[u] szent Lászlót pedig a zabol esi *„Synodus Sancta[u]* nevű gyűlésen látjuk intézkedni, hol 1092-ben „cum universis *pontificibus, abbatibus* et *optimatibus,* cum testim< nio *totius eléri et populi[u]* országos ügyek tárgyaltattak[4]). 1256-ban IV. Béla synodusnak nevezi a „cum praelatis et baronibus[a] tartott gyűlést, sőt még 1309-ben is olvassuk: „in generáli praelatorum, baronum et nobilium, aliarumque notabilium personarum tarn ecclesiasticarum, quam civilium *concilio[u] 5).*

Az állam fönmaradásának alapja a fiihatalomnak szentül s épségben fentartása és szilárdítása. Erre ezélzott az 1016.

1) „Mobiles Hunfaruaw universi ad nos accedentes, petierunt a nobis humiliter et devote, ut ipsos in *Libertate a S. Stephano* rege statuta et obtenta dignaremur conservare“ mondják 1267. IV. Béla és V· István. Kovachich Vest. Comit· 134.1.

[2]) S. Steph, deer. I· cap. 34.

3) Sz. István I. 3. tcz.

4) Katona Hist. Őrit. II. 568.1.

5) Fejér Cod. dipl. VII. IIP 37.1. és VHI. I. 265.1.

51. tcz.: „valaki *király vagy királyné* s *ország* ellen öszveesküzik, menedéket egyházban nem talál valaki a király ellen bármikép cselekszik, vagy cselekedni csak akar, vagy másokkal ebben egyetért, a hívek közösségéből kizáratik.“ — Az 1114 ik zsinat, 6. tczikke így nyilatkozik: „az apostol rendeleté szerint királyunk üdve- s országunk tartósságaert minden egyházban naponkint fogunk imádkozni, s azt rendeljük: valaki a király üdve s méltósága ellen valamit cselekednék, vagy kezdene, vagy csupán ilyenben járókkal egyetértene, kivettetik a hivek községéből 1) . Es nemcsak törvények, de cselekedetek által is bebizonyitá a magyar egyház, hogy a királyság ép fentartására mindenét kész feláldozni, mint ezt az Imre király és Endre, továbbá II. Endre s Béla, Béla s István közti viszályokban tanusitá. Királyaink közt II. *Endre,* kun *László* és II. *Ulászló* legveszélyesben koczkáztatták *a főhatalmat.* A történelem tanúsága szerint II. Endre, IV. László és II. Ulászló alatt csak az egyház menté meg teljes bukásától a föhatalmat.

Hasonló gondot fordított az egyház a főurak közti magán harczok elnyomására. Mivel a dölyfös kényurakon csak a vallás foghatott ki, az egyház *Istenbékét* hirdetett, mely szerint az év bizonyos napjain egyetemes béke volt megtartandó. Némely nagyobb ünnepek és helyek is e végre különösen kitüzettek, valaki ily napon harczola, vagy a szent helyet sérté, mint az Istenbéke sértője kiközösíttetett; lakása helyén istentisztelet nem tartatott. Bizonyos harczi becsületesség hozatott ezáltal divatba, mely szerint az ellenség készületlenül csatára szállani nem kényszerittetett.

[1]) S. Steph, deer. II. 51.
[2]) Koller Hist. Epp. Quinqueeccles. I. 388.1.

Erre nézve az 1016. 33. tczben ily végzés olvasható: „akarjuk, miszerint tartós béke s egyetértés uralkodjék nagyok s kicsinyek közt, az apostol szavai szerint: mindnyájan egyakaratuak legyetek; egyik a másikra támadni ne merészeljen. Valamely ispán ezen gyűlés határozata után is még oly konok önviseletiinek találtatnék, mikép szomszédját saját házában felkeresné, ez pedig otthon lévén a harczban elesik, a gyilkos törvény szerint lakoland; ha pedig ez öletik meg, egyezkedés nélkül ott heverjen. *Nemes* ki másnak udvarhelyére, tornya- vagy házára (curiam, turrim vei domum) ront, a megtámadásért tiz tinó bírságba esik; ha pedig oda indított legényei által teszi a támadást, száz tinóval lakói. Közember (vulgáris quidam) társa házának megtámadásaert öt tinót ád". Szent Lászlónak 1093. ll.tcz. ez áll: „Valamely nemes vagy fegyveres más nemesnek házát megszállja, benne harczol s nejével roszul bánik, ha vagyona elégséges, ennek két harmada birságul vétessék, harmadika neje s fiainak maradjon; ha vagyontalan, nyirott fejjel, kötözve ostoroztassék s vásárra (circa forum ducatur) vezettessék, eladás végett. Társai, ha szabadok, a bűnt ötven öt byzanczival megváltják; szolgákra uraik büntetése hárul; idegen szolgák, kik uraik tudta nélkül harczra kelnek, eladatnak; az ár fele bírságul fizettetik, másika uraiknak jár.

Ily veszedelmes belharczokra elég alkalmat adtak az árpádházi trón viszály ok. Ilyenkor aztán püspök vagy apát szerzett békét a szomszédok közt. — így kun László idejében majdnem országos háború keletkezett Mihály, Simon, Miklós, Ferencz és ezek rokonai meg Roránd, Dénes, Domokos, László ispánok, Miklós, Veche s az ö rokonaik közt. A vérengző csatákban Miklós ispán fiaLeustach s 14 rokona öletett meg, Szőlős váruk elfoglaltatott; két kastélyuk leégett: akkor Villerm egri

püspök és Omodé nádor békét szereztek köztük 1290, táján 1) . Hálásan ismeré el Kun László hasonló statusszolgálatát Péter erdélyi püspöknek 1281-ben, midőn az akkori egyetemes villongás korában néhány Szamos parti nemes ur várakat emelt, s foglalt, melyekből szerte garázdálkodtak úgy, hogy a közlekedést Erdélylyel elzárták. Péter püspök miután békére intő szavai nem hatottak, haddal támadd meg őket s vitézül kihajtá fészkeikből[2]). Tamás esztergomi érsek és István veszprémi püspök, Károly király korában a *Kassa* város és *Omodé* fiák közti, a hon békéjét fenyegető viszályok lecsillapításában sükerrel jártak [3]); hasonlag szent Gazotto Ágoston István bán és Iván meg Radoszláv ispánok birtok miatti viszályait a maga tekintélye s eszélyével kiegyenlité[4]).

A magyar állam, királyi udvara s országos tisztségei és hivatalai a többi keresztény statusok szerint rendeztettek el.

Főhelyen állott akkori időben a cancellárság, mi a fejedelem jobbkeze, ministeriuma, az igazgatásnak országos életműve volt. *Cancellar* eleinte *capellanusnak* hivatott; mert a fejedelmi *cápáidnak,* hol szent ereklye és útközben istentisztelet tartaték, igazgató főnöke vala[5]). — Róbert Károly a királyi capellának saját ispánt tartott (comes capellae regiae), ki a királyi iroda s levéltár főnöke is volt[6]). Az első magyar királyi cancellár, ismeretlen; Domokos esztergomi érsek 1001-ben csak az alcancollár helyett irta a pannonhalmi oklevelet. Ele-

1) Fejér Cod. dipl. VIII. I. 69.1.

2) U. o. V. III. 118.1.

3) u. o. VIII. VII. 405. 412.1.

4) Kerchelich Hist. Eccl. Zagr. I. 102.1.

5) Koller Hist“ Eppat. Quinqueeccl. I. 5.1. — Szent István zalavári oklev. Batthyányi Leges Eccl. I. 381.1. — IX. Gergely lev. 1233-ból Fejér Cod. dipl. III. II. 337.1. és U. o. IV. I. 180.1.

6) U. o. VIII. II. 280. 1., 1359-ben Villerm egri prépost a kir. cap. ispánja s királyné cancellárja volt- U. o. IX. III. 64.1.

inte a cancellárság bizonyos főpapi székhez csatolva nem volt; később gyakorlat által az esztergomi érsek, mint királyudvari főpap tisztéhez Boroztatott; al- vagy különösen úgynevezett cancellár, a püspöki vagy préposti rendből szemeltetett ki [1]).

A vegyesházi korszakban a királynéi cancellárságot Rozgonyi Péter veszprémi püspök Veszprém egyházának örökre vissza szerzé 1425-ben; előtte János zágrábi püspök mind a két felség cancellárjának iratik 1) . Cancelláron kívül a királyi irodában sok jegyző, írnok, pecsételő (sigillator) stb. volt "[1]). Magánosok okiratait a káptalanok- s monostorok mint arra rendelt hiteles helyek (locus credibilis) állították ki.

A középkor vándor *korányában* a cancelláron kívül, ki mindig *egyházi* férfiú volt, az országzászlósok, úgymint a nádor, tárnok, vajda, bán stb. mint világi urak, de főleg az egyházfőnökök, t. i. az esztergomi, kalocsai érsekek, a püspökök s gyakran az apátok és prépostok vőnek részt. Ez volt a magyar *királyi tanács* (senatus, concilium principum), melynek léteiéről árpádkori számtalan oklevelek és tezikkek tanúskodnak, melyekből egyszersmind a főpapi karnak a királyi tanácsban országgyülésileg kimutatott részvéte és a törvényhozásra örökös befolyása világos[2]). Megyei foispányságot is gyakran egyháziak viseltek,' sőt némely egyházakhoz e méltóság örökösen csatolva volt. Merani Bertold kalocsai érsek bácsbodrogi főispán, horvát bán és rövid ideig erdélyi vajda volt 1211. táján. Az esztergomi foispányságot V. István 1270-

1) Lásd a fő. és alkorlátnokok sorozatát Czinár Index Cod. dipl. 533 -535.1. - *Kn.*

2) Fejér Cod. dipt X. VI. 672.1. és X. II. 366, 402. 1.

3) Ezeket elszámlálja Fejér Index I. 37. 67. 1. és Cod. dipl. VII. II. 274. 1. — *Kn.*

3) L. 1298. 7, 23; 1312. 1; 1500. 10; 1518. 12; 1519. 27. stb. tezikkeket.

ben Fülöp érsek és utódaira ruházta örökre [1]), 1272-ben Jób pécsi püspök mosonyi[2]); — 1277-ben Timoth zágrábi püspök berzenczei főispánok voltak[3]), mely nevezet alatt *hadi* megyét, a püspöki javakból állót kell érteni. Jakab nyitrai püspök, mivel a király miatt három évig nagy károkat szenvedett, kárpótlásul egyházának Nyitra megye főispánságát nyerte el 1302-ben[4]); István veszprémi főpap Róbert Károly királytól a veszprémi főispány ságot kapta 1313-ban [5]). Két évvel később Tamás esztergomi érsekre bízatott Komárom városa, vára, kerülete s megyéje, minden hozzá tartozó adók-, törvényszékek-, s megyei járulék birtokkal együtt [6]); mely helyett 1320-ban *Bars megye* főispányságát kapta[7]). 1333-ban temesi főispánul Nicolaus *clericus* olvastatik[s]). János zengi püspök dalmat helytartó, *István* nádornak a zárai főispányságban helyettese volt 1388-ban [9]). — Bács vármegye főispányságát V. László Várdai István kalocsai érsekre örökösen ruházta 1457-ben [10]), valamint Bihar vármegyét Mátyás király Vitéz János váradi püspökre [11]). II. Ulászló korában a királyi személynök hivatalát Domokos fehérvári prépost viselte [12]). A horvát bánságot Bertold érseken kívül, 1356 ban István zágrábi, 1396.

1) Fejér Cod. dipl. V. I. 21.1.
2) U. o. V. I. 207. 1. .
3) U. o. V. II. 383. 1.
4) U. o. VIII. I. 94 1.
5) U. o. 512.1.
6) U. o. VIII. II. 63. I.
7) U. o. 251. 1.
8) Windisch Ungr. Magaz. III. 49.1.
9) Fejér Cod. dipl. X. I. 460.1.
10) Katona Hist. Crit. XIII. 1176.1. — II. Ulászló lev. Somi Józsa temesi főispánhoz U· o. XVII. 674.
11) Bonfin Dec. IV. liber. 1. — Keresztúri Epp. Varad. I. 98. 1.
12) Palma notit. Hung. II. 473.1.

táján János, 1402. táján Eberhard zágrábi, Ernnszt pécsi s Borisz ló veszprémi püspökök viselték. A halicsi vajdák sorában nagy Lajos alatt Zudar Imre egri püspököt találjuk [1]). Az esztergomi főérseki székhez csatoltatott a királykoronázási jog, melyet sok viszontagságon keresztül is e magyar foegyház megtartott A fehérvári káptalan őrkanonokának tisztéhez a szent korona őrzése tartozott[a]); és többnyire egyházi kezekben találjuk e nemzeti palládiumot egész az 1498. 25. tczikkig.

Külfejedelmekhez követségben szintén csak egyháziak jártak. *Asztrik* kalocsai püspöknek római követsége ismeretes. Kálmán király követe II. Orbánhoz volt Odilo somogyi apát 1096-ban[3]). Siciliában *Arduin* alkalmasint győri püspök [4]), és Tamás ispán. Péter fehérvári prépost[5]) Lothár császárhoz 1134 ben; *Adolf* szepesi prépost a római pápa a császár- s más fejedelmekhez 1204—1209. év közt[6]), Róbert veszprémi püspök s más számos főpap Rómába, üros pannonhalmi apát Miecziszlav lengyel fejedelemhez 1221-ben[7]); Jakab nyitrai püspök a stájer békekötés megújítására 1225-ben[8]), Bertalan pécsi püspök négyszer Arragoniában [9]) saját költségén, 1243-ban Rómában [10]). Vanchai István váczi püspök 1241-ben Rómában [n]); Benedek kalocsai érsek 1253-ban, János pilisi apát stb., Tamás váczi püspök Oroszfbldön meg *Ottokárnál,* V. 1st-

[1]) Thuróczi Chron. III. cap. 30·
2) IV. Béla oklev. 1254-ből, Fejér Cod. dipl. IV. II. 231.1.
[3]) U. o. II. 13.1.
[4]) Katona f. h. III. 53. 1.
[5]) U. o. 485- 1.
6) Fejér Cod. dipl. III. I. 76.1.
[7]) Dlugos Hist, pólón. 185.1.
[8]) Fejér Cod. dipl. III. II. 9.1.
9) U. o. 431. 1.
[Jo]) U. o. IV. I. 298.1.
'») U. 0.214. 1.

ván alatt is [1]). IV. *Kelemen* pápához László mester esztergomi kanonok 1265-ben[2]) stb. stb. jártak követségben).

Az igazságszolgáltatás és törvénykedés ügyében, hol a többi országrendekkel együtt részt vön, nagy javítást vitt keresztül az egyház, midőn az *istenítéletek* eltörlésére minden hatalmában álló eszközöket vön foganatba. Ha a vádolt bűne elégségesen bebizonyítva nem vala, ama kor fogalmai s divata szerint az ügy istenítéletre bocsáttatott. Izzó vas hordása, izzó ekén járás, a kéznek forró olaj- vagy vízbe mártása ártalom nélkül, jele volt az ártatlanságnak. Azonban többnyire *párviadal,* melyben nők is fogadott bajnokok által vettek részt, döntéK el a peres ügyeket. Λ XI. században még csak szabályozni kellett vagy lehetett az istenítéleteket, mint cselekedtek sz. László I. 28., II. 6., Kálmán I. 22. tczikkei és az 1114. zsinat 45. fej. Tartásuk püspöki székeknél s a pozsonyi meg nyitrai nagyprépostságoknál engedtetett meg. Megszorítás volt ez, miután előbb, mint látszik, talán minden bíró előtt tartatának. Az istenítéletek ellen már régen fellépett az egyház 1193. táján III. Coelestin, 1216—1227. közt III. Honor kárhoztatják. 1263-ban IV. Orbán hallván, mikcp Magyarföldön gyakorta papok is párviadalra itéltetetnek, ezt irá: „Nos huic pravae consuetudini remedio quo possumus obvenire et duellum praesertim cum de rebus ecclesiarum et personis ecclesiastic!s vei contra eas ágit, penitus intcrdicentes abusum, *quo Deus tentatur* et vera saepius iudicia pervertuntur — —“ [3]).

Mindezen rendeletek és roszalások daczára e párviadalok honunkban sokáig divatoztak, sőt az egyháziak is, ha veszteni

[1]) Fejér Cod. dipl, V. III. 180.1.

[2]) U. o. IV. III. 258. 1.

[3]) Bővebben elsorolja ezeket Pauer Az egyh. rend érdeme 79—107, 207—246. és 391—400. 1. — *Kn.*

Fejér Cod. dipl. IV. Ill. 166.1.

nem akartak, alkalmazkodni kényszerültek. Domokos sárosi ispán és Fülöp esztergomi érsek közt 1270-ben egy Sajói sziget miatt pör folyt, mely *István* ifjabb király előtt viselendő párbajra vitetvén, de „pugilibus partium in area duelli in vicém diutius dimicantibus“, a király megszűnteié a viadalt; az érsek fizetett az ispánnak öt márkát s megtartá a szigetet [1]; 1281 ben János erdélyi püspök és István főispán Kun László udvarán helyettesek által vívtak párbajt, a viadal sokáig eredmény nélkül folyt: végre a király, királyné s a főurak a bajt megszüntették s közbenjártukra István főispán a peres földet János püspöknek ajándékozta[2]). — Szintén így viaskodtak 1347 ben Pál országbíró és Balás leleszi prépost helyettesei[3]).

Ha van is még ezután, itt-ott egyes példa arra, hogy a. perlekedők ügyei istenítéletek, különösen a leghosszabb ideig tartó párviadal által végeztettek, úgy ezek, mint egyes, ritkán feltünedező esetek már nem közszabály vagy divat, hanem a jó rend s törvény áthágásai voltak ♦).

II. Fej. A társadalmi események figyelembe vétele“

1. §. *Hazánk viszonya a görög egyház· és birodalomhoz.*

Tartalom: *Eleink első találkozása a görög hitű népekkel; — Ohtum vajda. — Szent István és más királyaink görög monostorai latin szerzetesek kezére jutnak. — A görög egyház ha-*

[1]) Fejér Cod. dipl. VII. V. 369.1.

2) U. o. VII. IV. 183. 1.

3) U. o. IX. I. 563.1.

[4]) Még Hunyadi Mátyás alatt is párbajra ítéltetett a pozsonyi káptalan. — E tárgyról legújabban értekeztek Révész Imre Az ordaliák vagy Istenítéletek. M. Muzeum 1858. 425. 1. Pesty Frigyes A perdöntő bajvívások tört. Magyarországon. Pest 1867. — *En.*

nyatlása a nyugatiak irányában; — birodalmi veszteségek a szlávok berontásai alatt, — Szent István és Imre baráti viszonya Konstantinápolyhoz. — Elszakadás. — Rómának a magyarok irányában nagyobb érdeme van mint Konstantinápolynak; — Görög császári befolyás kezdete I, Gejza alatt; — szent László; — Emanuel császár és Bánfy érsek, III. István és III. Béla korában» — A latinok 1204-ben Konstantinápoly urai. — II. Endre mulasztásai. — Egyesült görög püspökség terve III. Incze alatt, — A szakadály gyengítése nagy Lajos alatt. — Koriatovich alapítványa Munkács monostorán.

Eleink a Dunapartokon aztán Alpár síkjain találkoztak először a görögökkel; utóbbi helyen bolgárok és Tiszaközi szlávokkal vegyülve Zalán lobogója alatt szerencsétlenül harczoltak. Hihető, hogy sokan fogságba esve, rabokul a győztes nemzet birtokaira vándoroltak. Lehel, Bulcsu és Botond a Dunán átkelvén, az egyesült bolgár β görög seregeket tönkre verték, és számos bolgár görög foglyot küldtek lánczraveretten Magyarföldre. — Onkénytes beszállók közöl csak néhányat ismerünk, mintKalián ispánt, Szigliget urát, ki utód nélkül elhalván, IV. Béla Szigligetet Pannonhalmának ajándékozta 1260-ban. Domokos és Márk görög vitézek sok szép hadi szolgálatot tőnek, melynek fejében, az előbbi elhalván, Márk Horlay és Kér földeket kapta Bácsban 1267-ben 1) . — Ohtum vajdáról, ki Glad ivadéka Volt, tudjuk, mikép Bodonban görög szertartás szerint keresztelkedvén, Marosvárosban szent György görög monostort alapított, szent *István* pedig a veszprémvölgyi görög apáczák zárdáját, a tormovait stb. Mindazáltal latinokhoz képest görög

[1]) Anonym. Belae Schwandt. L 26. 1. — Fejér Cod. dip], IV. vol. III. 322. 417.1.

egyházi kolostor kevés volt az árpádi s anjoui korszakban: a veszprémvölgyi apáczáké, mely is Kálmán koráig mint látszik meglatinosnlt 1); a szent endrei Visegrád mellett, II. Endre korában latinoknak adatott[2]); ama „sok görög zárda“, melyről III. Incze 1204-ki levelében emlékezik meg nem neveztetik sehol s a pápa alkalmasint csak hallomásból tudta; idővel pedig úgymint a szentendrei, elveszték régi lakosaikat. Maga Bélus bán s nádor nem görög, hanem *latin* szerzetest állita bán monostorába[a]).

Honunk s nemzetünk javára mindjárt a keresztelkedés korában a római egyház lőn uralkodóvá; a keleti egyház, mely a IX. és X. században a dunapartokon már uralkodott, midőn a bajor papsággal érintkezni kezdett, egymás után elvesztő befolyását a cseh, morva, lengyel, dunai szláv, koront, vind és horvát népekre. A hatalmas magyar nemzet, római nyelvű papoktól vévé a szent keresztséget. E szerencsés körülménynek köszönhetjük, hogy a kereszténység roppant szakadásától, melybe a görög nép nem sokára esett, megmentettünk, és a görögegyház életemésztő hatása-, political lenyügözése-, s nem· zeti független s szabad lételünk elvesztésének veszélyeitől megóvattunk.

Szent István az elhirült bolgárölö II. Vazul császárral baráti egyetértésben élt; a magyar nemzet rabló kalandokat a görögök honába nem tőn. A két szomszéd fejedelem ajándék- s barátság nyilatkozataival tisztelte meg egymást. Vallásos kegyelettel viselte mellén szent Imre herczeg ama szent kereszt ereklyét, melyet kettős ezüst keresztbe foglalva a konstantinápolyi főúr szent Istvánnak ajándékba küldött. A szent

[1]) *Kálmán* már latinra fordittatta szent István oklevelét·
[2]) Katona Hist. Crit. V. 348.1.
[3]) Fessler II. 326.1.

ereklyét Imre egy lengyel monostornak ajándékozta [1]). — Szent István zarándokló alattvalói számára Konstantinápnly és Jeruzsálemben szintúgy emel vendégházat, valamint Ravenna és Rómában; a keresztény egyház ekkor az egész keresztény világon egy volt; a latinok s görögök testvéri közösségben éltek.

Mindazáltal a kelet s nyugat közti nemzeti s nyelvi, szokási ellentét s politikai versenyzés, melyek élesztősére anyagi alkalom akadt s melyeket rósz akarat Önző czélokra felhasznált, végre az egyházi- és vallási térre vitetett át. A szakadás kezdete Photius korát is megelőzi ugyan még; azonban fejlődése, Photius és Caerularius korában, erősb rázkódásokon keresztül vonulva egész 1199-ig tartott, Konstantinápoly bevételével, a latin statusok alkotásával befejeztetett s maiglan sem szűnhetett meg.

Az elszakadás 1053. évben történt. A görögök hibául rótták fel a latinoknak, hogy az oltári szenséghez kovásztalan kenyeret használnak; hogy nagy böjtben a szombatot zsidó módra ülik; hogy megfojtott állatok s véressel táplálkoznak, nagyböjtben alleluját nem énekelnek.

" Az egyházi kizárás kiigtatás a keletiekre ki lőn mondva; Krisztus családja ketté szakadt[2]). Eleinte csak a konstantinápolyi, achridai s antiochiai egyházak sülyedtek a szakadályba; a többi görög s ázsiai főpapokkal Róma régi modorban folyvást, még 1155. táján is közlekedett[3]).

[1]) Wachsmuth Sittengesch. II. 548.1.

Ez állítás Krómer lengyel Írótól származik. Pray azonban tagadja, állítván, hogy e kereszteréklyét csak később századok múlva ajándékozta Nagy Lajos király IV. Károly császárnak. Diss. de s. Emerico 44.1. és De s. Dextra s. Steph. 74.1. — *Kn.*

2) Fejér Cod. dipl. I. 563.1.

3) U. o. II. 131.1.

Azóta az egyesülést létrehozni nem lehetett. A római egyház szavai, tana s tekintélye az egyetértés megújítására ép oly keveset használt, mint a királyok hadai s a politika cselszövényei. A Bospor népe hajthatatlan és siketkint a béke szózata iránt, végveszélyében is, a nyugatnak még segély-ajánlatait is megvetette.

Nagy különbséget veszünk észre az így elválasztott két egyház szellemében, ha különböző hatásaikat hazánk iránt tekintetbe veszszük. Konstantinápoly a magyarnak csak berontásait neheztelte s ezek meggátlása reményében kívánta megkeresztelni; miután pedig ezen éjszaki konok ellenét a német birodalmiak megverték s a magyarok részint e miatt, részint fejedelmök békés jelleme következtében házi tűzhelyeikhez kezdtek simulni, a görög egyház a magyarok polgárosítására többé okot nem talált. — Róma a magyart akkor is, midőn európai létele ártalmatlan kezdett lenni, magába olvasztani iparkodott s nem nyugodott, míg a kereszténységre nem térítette. Konstantinápolynak csak politikai, Rómának egyszersmind vallási s egyházi czéljai voltak.

Azzal tartozunk mi Konstantinápolynak hogy, néhány magyar főurat megkeresztelvén, ezáltal a pogányság elhagyására képesité, s az erdélyi Sarolta által az ország fejedelmének megtérítését előmozditá, főleg pedig, hogy az Ázsiában rajzó vad népek megtámadásai ellen hatalmas védgátul szolgált, Europa keletét legalább a délázsiai barbár hódítók elől egy ideig megőrizte.

Minő volt a keresztény birodalmak e főudvarában a közélet, a vallásosság, az erkölcsiség, a tudomány és művészet?. — Borzalommal láthatni udvari fondorlat kíséretében durva kegyetlenséget, 8 más hallatlan bűnök szakadatlan lánczolatát — —

Erkölcsök rothadása s politikai széthullása mellett a byzanczi birodalom sok ipart, tudományt és művészetet fejte ki;

csak ebben élt még, de ferdén már s nem igazán. Azonban ama három szakra nézve, a többi Europa felett állván, újon beköltözött nemzetünkre áldástelibb befolyást gyakorolhatott, mint bármely más európai nép. A hellen remek irodalom művei képezhetők a görög férfiakat: de a régen elhunyt hellen eredetiség, a régen kilehelt hellen szellem Byzancz fiaiban megifjodni nem bírt. Érdemük csak az, hogy a classicus világ müveit korunkra ientarták.

Mind ennek oka csak a byzanczi trónon kényuralkodó basileusok s az ezek zsarnoksága alatt nyögő keleti egyház. A zsarnoki fejedelmeknek a vallás is a szerint kényszerült hódolni, amint czéljaik, és önkényük követelte. A szolga egyház a vallás követelte igazságot és rettenthetlen erkölcsi szigort nem gyakorolhatta. A keresztény tan szabad szava elnémult Mi lehetett az így alacsonyitott vallás a népnek egyéb, mint színes, szép zsinór, melyen ide oda vonatott, s mivel belsőben erőtlen vala, hogy legalább külsőleg hasson, merő szertartás és külfényből állott Felczifrázták a tetemet, midőn a lélek régen elhagyta már!

A hős makedón császároknak bolgár, bosnya és illyr földön tett hódításai által a görögök és magyarok tőszomszédók lőnek: de a viszony köztük békés volt egész 1057-ig, a midőn I. Endre és Krjezimir horvát király a határok iránt vitába bonyolódtak. — Rádó nádor győzött és Slavonia nagy részét visszaszerezte: ekkor, mint a görögök vádolták, az ö határukat megsértő Szerémben, mit is megtorolni Komnen Izsák legott kész vala. Sófiánál már szemközt állottak seregeik, de harczra nem keltek; az ügy eldöntése békebirákra bízatott.

üj kor nyílt Byzancz s a magyar politikai világban Komnen Izsák utódai alatt Komnen János a koronát Dukas családra szállította; 1059-ben Konstantin, utána fia VII. Mihály 1067—1077-ig uralkodott: ez évben Nikephoros Botoniates s

1081-ben a jeles Komnenok ivadéka Alexios lőnek konstantinápolyi császárok [1]) .

Hazánk és nemzetiségünk ez időtájban belviszály s német fegyveres befolyás alatt nem egyszer szenvedett; de a Gondviselés őrködött rajta, a magyar sikerrel védelmezte függetlenségét; azonban hu szövetségesekre volt szüksége s ilyeneket Byzancz uraiban vélt találhatni. Gejza, László s Lambert herczegek üldöztetve Salamon király által, a görög udvarhoz fordultak, baráti viszony köttetik köztök, mely VH. Mihály Dukas bolgár helytartója Niketas Nándorfehérvári várparancsnok unszolására történt, kinek közreműködésével a besenyők magyar birtokba rontottak. Ezt háború s Nándorfehérvár elfoglalása követte. Niketas s a görög őrség a megadási feltételnél fogva, Gejza herczeg oltalma alatt szabadon bocsájtatik, mi Gejza s Lászlónak a király haragját, de Ducas császár köszönetét s barátságát szerezte meg[3]). Tudni való hogy Dukas Mihály 1074-ben fiát, bíboros Konstantint kormánytársul vette[3]). Ezektől származik szent koronánk egyik része az úgynevezett nyilt korona, mely mint byzanczi ajándék, Gejza politikájának és Dukas baráti viszonyai- s a görög befolyásnak a magyar ügyekbe első tettleges, jelentékeny bizonysága. A II. Sylvester meg Dukas Mihály tói származó magyar szent korona elmés jelképe azon politikai helyzetnek, melyre a végzet a magyar földet fekvése után látszott rendelni. A keleti s nyugati világ a görög s római egyház határszélén lévén, a hézagnak, mely köztök tátongni kezdett betöltésére szolgálandott; hidul leendett, melyen a meghasonlott testvérek összebékülhessenek. Ez időtől kezdve a német

1) Wachsmuth Sittengesch. ΓΠ. Π. 551.1.
2) Thuróczi Chron. Schwandtner 1.119.1.
Spányik Hietor. Pragm. Hung. Budán. 1834. 63.1.

befolyás azon arányban csökkent, melyben a byzanczi öregbült, I. Gejzától Kálmán holtáig: ekkor az utóbbi határozottan győzött. Nemzetünk hadai, többnyire görög hadak, politikája nagyobb részt byzanczi szátokon szövetett A magyar görög viszonyok szorosbra kezdenek fiizetni.

Magyarföld királyának adta Nikephoros Botoniates unokahugát, Synadenét nőül[f]). Ez első rokonulás a két fejedelmi udvar közt A második, eredménydusabb 1091-ben történt, Alexios Komnenosnak Kalojoannes nevű fia s I. László király leánya, Piroska közt, mely az új magyar szerzemény, az eddig Byzancz föurasága alatt létezett *Horvátftild* háboritlan, csendes birtokára nézve igen hasznos vala[2]). Azonban alig jött szorosb érintkezésbe hazánk a keleti császárséggal, már is vágyott ez e szép ország után, veszedelmesben mint a nyugati; cselszövényekkel és görög ármánykodással. Nemzetünk azonban kikerülte ezen veszélyt is; sem határai sem függetlensége nem csonkultak. A görög befolyás sokkal alattomosb volt mint a német. A szeme világától megfosztott Álmos és fia Béla mint rokonokhoz fordulhattak a görög császárokhoz. Görög egyházi emberek mindinkább elszaporodnak honunkban; Ilona II. Béla neje hozá magával Bélus szerb bánt, magyar nádort; Fruzina II. Gejza neje hihetőleg sok oroszt.

A két egyház közti világszakadás ekkor már ténynyé vált A keresztes háborúk kora beköszönt. A keresztesek kihágásai és a byzancziaiak ármánykodásai folyvást szították az egymásiránti idegenkedést. Alexios, Kalojoannes és Emanuelnek nem is titkolt cselekvényei- s nyilatkozataiból bizonyos lőn, hogy a német világi s egyházi hatalom közti meghasonlást, a nyugati birodalom koronájának elnyerésére kívánta fel-

[1]) Katona Hist. Crit. Reg. II. 283 1.
[2]) Fessler Gesch. der Ung. I. 488.1.

használni. Gyűlölvén Komnen atyafiait, a magyar király öcscsét, III. Bélát kérte Byzanczba, hogy leányával eljegyezvén őt trónutódának kinevezhesse. A magyar herczeggel Dalmátfold és Szerém jutott görög hatóság alá. „Nem azért jövénk mi édes fiam! — irta 1163-ban III. Istvánhoz — mintha a magyarokkal akarnánk hadakozni; hanem Béla öcsédnek birtokát szerezzük csak vissza. “ Más levelében Istvánt, ha Szerémet a görögöknek nem adja vissza, az igazság kardjával fenyegette, Jaroszláv orosz fejedelmet is izgatá István ellen, s roszalta abbeli szándékát, hogy leányát e „gonosz s igen ingatag kedélyű embernek hitvesül akarja adni ‘). A keleti birodalommali jó viszony hazánknak sok előnyt nyújthatott, de közte nemzeti jellemünk görögitése és elfajulása, alkotmányunk aláásása s függetlenségünk elvesztése fenyegetett. Kevesen vevék ez új viszonyok káros következményeit úgy észre mint Bánfy érsek; legtöbben csak azért ellenezték, mert külföldi beavatkozás volt. A jobbérzelmüeknek igen fájt, hogy egyik királyi herczegük a görög udvarban a keleti birodalom trónjára neveltetik, s előre látták már a roppant császárság diadalkocsijához ragasztók gyanánt hazánkat is oda kötve. Azonban Alexius születése meg nem szüntette az aggodalmakat.

Mánuel császár a Szentföldre utazó szász és ausztriai herczegektöl érté meg III. István halálát, mire, kegyenczét Béla herczeget erős haddal Triadiczaig kísérte. Örömmel vévé a hirt, mikép Bélához sokan hajolnak s követek által a császártól kérik is. A magyar küldöttek jelenlétében, kényszerül esküdni Béla, hogy a császár s a byzanczi birodalom érdekeit soha sem sértendi. Ennek hallatára a már az alatt két, három pártra szakadozott nemzet seregesen elpártolt Bélától s Bánfy érsek-

[1]) Fejér Cod. dipl. VII. vol. 1.158. 160.1.

kel Ágnes, III. István özvegyének szülését tartotta bevárandónak: minek következése volt, hogy Béla János Protosebastos hadi kíséretében Fehérvárra érkezvén megkoronáztatását semmi módon ki nem eszközölhette. Még III. Sándor pápára, kihez hívei folyamodtak, s ki Bélának tagadhatlan joga mellett állott, sem hallgatott Bánfi. A rendek kívánságára tehát „ne regno et ecclesiae hungaricae gravia possent pericula provenire“, a kalocsai érseket hatalmazta fel a koronázás véghez vitelére [1].

Byzancz érdekeire vonatkozó esküjét Béla Mánuel holtáig lelkismeretesen megtartotta; sőt a törökök ellen segélyt is küldött Ompud bán horvát és Leustach erdélyi vajda alatt[2]. De 1180. Manuel halála óta III. Béla egészen *magyar* király; az elvesztett tartományok visszaszereztetnek; a byzanczi befolyás teljesen közönyösittetik. Sőt épen ellenkezőleg az eddig szenvedőleges magyar befolyás, cselekvővé válik Konstantinápolyban.

Azonban fájdalom. II. Endre, kit a végzetek mindenben *másodiknak* rendeltek, e befolyás érvényesítéséhez nem értett s a kedvező alkalmakat örökre elszalasztá.

Az 1204-ki frank keresztesek, több jogsérelmek közt, Konstantínápolyt elfoglalták, a kelet fővárosában latin birodalmat, tartományaiban germán szabású kormányzatot alkottak. Iszonyú levertség fogta el a görögséget, midőn világvárosukat a gyűlölt latinok kezeibe esni látták. „Semmi égi vagy földi tünemény nem jósolta meg a főváros ezen hanyatlását, mint közönségesen eddig történni szokott, midőn emberek fölkonczolása vagy városok pusztulása következett — így ír egy görög — Égről vércseppek nem hullának, sem véres aratás

[1]) Katona Hist. Crit. Reg. IV- 226.1.
[2]) Fejér Cod. dipl. II. 201.1.

nem vala; légkörből menykö nem hullott, semmi rendkívüli nem történt, hanem hallgatag boszu számos lábbal s kézzel rohant reánk, annyira, hogy teljesen megtorolván vétkeinket, belőlünk a legnyomorultabb embereket képezte. [1])

II. Henrik byzanczi császár holta után a birodalmi frank urak II. Endrét választották császárnak, követeket küldének Magyarföldre; néhányan II. Endre ipát, Courtenai s Auxerre grófját kívánták a császári trónra. Mialatt Endre III. Honortói tanácsot kér s tétlenül haboz, addig Courtenai, alig hallván megválasztatását, eladja Frankföldön fekvő javait, ötezer fegyverest gyűjt s Rómaba siet, hol megkoronáztatik. *Courtenai* azonban pórul járt: Tivadar, Epiros despotája hatalmába esvén, egyik epiri toronyban nem sokára meghalt[2]). Azalatt neje Jolántha férjét megelőzvén fiával, a későbbi Róbert császárral Konstantinápolyba és pedig magyar had kíséretében szerencsésen elérkezett. Az udvarias vő, II. Endre adta meg a kíséretet[3]). — *Endre* azután Ázsiába ment hadakozni, a szent helyekért. Táborozásának eredménye volt nagyobb ismerkedés a külfölddel, és azon barátságos kapcsok, melyeket Leó örmény, Laskaris Tivadar görög, és A szán bolgár fejedelmekkel kötött. Az örmény király, egyetlen leányát ígérte Endre egyik fiának, az országgal együtt, miáltal a török ellenében erősödni remélt; Tivadar is oda ígérte egyik magyar királyfinak leányát, a bolgár pedig Endre leányaiból hitvest kívánt. Még az iconiumi zultán is kérte Endre király leányát vagy rokonát nőül. Ez haszon: otthon azonban roppant a zavar és anarchia: a királyi jószágok dúlva és rabolva, min-

[1]) Niketas Choton. Corpus Hist. Byz. Labbe. Velencze 1729. VIII. 309. 1.

[2]) Fessler Gesch. der Ung. II. 423.1. — Wachsmuth Sittengesch. III. I. 579.1.

[3]) Corp. Hist. Byzant. V. kötet. II. 89.1.

den ügyek és viszonyok oly annyira összebonyolodva, hogy Endre tizenöt év lefolyta alatt sem remélte országát rendbe hozhatni [1])-

Konstantinápolyban a latinok naponta inkább megszorultak, a pápától minduntalan segítséget kértek. Ennek következtében IX. Gergely pápa IV. Bélához is hathatós levelet irt 1235-ben, melyben öt és a két magyar érseket hadi részvétre buzditá. „Tudjuk, hogy e birodalom épségétől függ a Szentföld megtartása, minthogy csak Románián keresztül biztos a keleti utazók visszatérte; ha (mitől Isten őrizz!) a birodalom a görögöknek, kik a latinokat a pogányoknál is in“ kább gyűlölik, hatalmába esnék, a kelet elvesztése könnyen bekövetkezhetnék.“ — De a magyarok belügyei a segély hozást meg nem engedték. A rögtönzött, már haldokló félben lévő birodalmat megmenteni lehetlen vala. — Nemzetünknek a a görög birodalommali további közlekedése jelentőségre nem jutott. —

Hazánk óhitű lakosai, 1204-ben III. Incze s Imre király korában közel voltak ahoz, hogy néhány monostoruk és számos községeik külön egyházmegyébe kapcsoltassanak, melynek püspöke a latin egyházzal egyesülve, közvetlenül a római pápa hatósága alá tartozzék, vagy ha ez nem sikerülne, a fegyelmeden görög monostorokba legalább latin apátok s prépostok helyeztessenek. Ezt a magyar király az említett monostorok hanyatlása tekintetéből kívánta[2]). A nem egyesült görög nép, a meghódított tartományon kívül, leginkább a Tisza partjain találtatott, saját egyházi elrendezés nélkül. Az 1215-ki laterani zsinat végzéséből latin szertatású

[1]) Fejér Cod. dipl. III. I. 250.1.
[2]) III. Incze lev. Praynál Spec. Hier. I. 376. 1.

püspökök igazhitű papokat tartoztak rendelni, kik anyanyelvén megtevők e népnek az egyházi szolgálatot, miáltal több nél több hive a szakadálytól elvonatott. Egyébiránt az ügy további menetét világosan nem tudjuk, csak azon eredmény bizonyos, hogy a görög egyháziaknak 1490. évig külön püspökük nem volt; több monostoraik, mint 1221-ben a visegrádi 1), latin szerzeteseknek jutottak, a községeket pedig az egri püspök nevében helynökei kormányozták. — A Lippa táján lakozó óhitüek nagy Lajos korában egyesültek [2]); a Krassó és Keve megyei papok, az egyesülést ellenezve, Benedek főispán hatalmába, adattak, ki a konokul ellenszegülőket az országból kiűzte [3]).

Kun László oláh gyarmatai 1284. táján, Marmarosba és a Tisza, Maros és Körös tájára szállíttatva, Nagy Lajos alatt, Bogdán vezérletével Moldvába vonultak [4]). Akkor az elhagyott helyekre Lajos király egy nagy orosz gyarmatot telepített, mely Koriatovich Tivadar orosz fourral hazánkba menekült, 1352. táján 1) .

Ezen Koriatovich Tivadarnak tulajdonítják a Munkács mellett levő sz. Miklós nevére avatott görög monostor alapítását. Az erről tanúskodó orosz nyelven szerkesztett okiratot azonban Corvin János, *egy,* a latin s görög papság közt keletkezett per elintézésében vizsgálat alá vétetvén, koholmánynak találta s nyilvánvitotta[6]). A Munkács monostor nevű zárda akkortájban csak görög plébánia volt, melyre Mátyás király

[1]) Fejér Cod. dipl. III. I. 310. 1.

[2]) Thuroczi Chron· III· c. 48·

3) Lajos plé. 1366-ból. Katona Epit.. Chron. 104. 1.

4) Thuróczi Chron. III. 49- fej.

[5]) Szirmay Notit. Com. Zemplin. 182- 1.

[6]) Batthyányi Leg. Ecc'. I. 515. 1. — (íróink azonban, mint Pray, Schmitth, Katona (Hist. Crii. X. 275· 1.) hiteles okmány kint közük. — *Kn.)*

14ö8-ban Lukács orosz áldozárt nevezé [1]). II. Ulászló alatt Munkács monostorban már János püspököt találjuk, ki országos vagy királyi oklevelekben sehol sem lévén aláírva, ugylátszik nem volt egyesült[2])

2. §. *Keresztes háborúk.*

Tartalom: *Kereszt hadak indoka, — A pápa tekintélye.— Jóslat a világ enyészetéről. — Németek csoportos zarándoklata Palaestinába; — baleseteik. — VII. Gergely első szózata a Szentföld védelme ügyében. — Amiensi Péter remete; — a piacenzai, clermonti zsinat; — a keresztes hadak vezérei; — szent László halála, — Walther. — Péter,— Godsalk,—Folkmár,— Emiko csapatja; — bouilloni Godfrid lovagserege. — Jeruzsálemé királyság. — Velf serege. — III. Jenő és szent Berndt. — Konrád s VII. Lajos. — Jasomirgott Henrik Esztergomban. — Magyarok első megütközése a saracenokkal Ompud bán s Leustach vajda alatt. — 1. Fridrik tábor járása; — az angol s frank királyok Bélánál; — ennek szent földi fogadalma; — Jób érsek, Mogh stb. — Endre herczeg. — Fulkó pap; — az 1203—1204-ki események Konstantinápolyban. — II. Endre szentföldi táborjdráshozi készületei, elindulása, viszontagságai. - A magyar főurak ebbeli fogadásai; — görög háborúk. — A nikodemi török pyramisok. — Mit nyert keresztes háborúiból az emberiség. — Károly Marcell s a kereszthadak csatáinak foganata. — Magyarok emlékeztetője e korszakra.*

[1]) Pray Spec. Hier· I. 379.1·

[2]) Batthyányi id. h- Pray id. h. 381.1.

[3]) E ruthenekrö'l újabban értekezett *Fiedler József* Beitrüge zur Gesch. der Union der Ruthenen in Nord. Ungern. Bécs. 1862. (külön nyomat a bécsi cs- akadémia phil. hist, osztályának 39. kötetéből). — *Kn.*

A kereszthadak két százados kora oly idő volt, melyben még a vallási enthusiasmus buzditá Európát; egész hadseregeket külde a szent sir honába, hogy a pogányokkal megharczoljanak; az egész kereszténység buzgalmae áhítattal borula ama szentelt helyekre, hol az ég és föld közvetlen érintkezésbe állott vala egykoron.

A kereszthadak lelke, vezetője volt a keresztények közös atyja a római pápa, mint a keresztény világban közösen elismert tekintély, melyhez minden vonzó erők hajoltak, s mely köré önkényt s öntudatlanul simult a népek egyeteme.

Salamon királyunk első kormány évének 1064-ki husvét napjára (apr. 11.) tűzetett valamely régi jós által a világegyetem enyészete s végnapja. Ettől már a X. században is közösen féltek a népek, mely véleményben a németeket kiskorú IV. Henrik alatt berontott erkölcstelenedés, a nagyoktól, sőt főpapok által is gyakorolt büntetlen rablás, jogsérelem és népnyomás megerősítette s a hatalmas nagyokra is ragadott s kedélyeket kirekesztőig vallási érzelmekre hangolta. Innen történt, hogy Bajorfoldön tizenkilencz szerzetlakot emeltek. A 1062-ben gyakran tapasztalt földrengés, villámlás és februárhavi menydörgések, dögvész s rémitő halálozás mindenfelé; az aggasztó gabna- s borhiány, leginkább pedig II. Honor ellenpápának Róma elleni táborjárása, az egyház föszékeért viselt természetellenes háború s vérontás nagy rettegéssel hatott az emberekre [1]. E kedélyhangulat annyira elfoglalta a németeket, hogy igen számosán a végítélet közeledéséről mitsem kétkedve, ugyanazon kitűzött napra utazást határoztak a Szentföldre, hogy az ür élete, szenvedése és halála helyeit meglátogassák s Jozafat völgyéhez, hol a végítélet tartatni fogott, közelebb legyenek.

[1]) Hermann. Contracl ad Ann 1062. — Lamb. Schaffnab. ad ann. 1064·

1063. ősz napjaiban hét ezer zarándok gyűlt egybe, a sereg élén mainzi Siegfried, bambergi Günther, regensburgi Ottó, utrechti Vilmos, passaui Altmann, salzburgi Thiemo, konstanczi Gebhard püspökök, két Andechs, Diessen Fridrik, Hohenvart Optolf, Bundschu Eckard s több más egyházi s világi urak, kincsekkel rakottan a tél beálltával útnak indultak. Ezek közöl egy harmadik rész sem tért vissza honába. Drága kincseik hire már azelőtt sok bámészt csődített vala a helységekbe, hol jártak; Ramulo ázsiai város közelében pedig rabló arabokat csábított reájok. Ájtatos szándokkal 1064-ki husvétra óhajtottak volna eljutni a szent koporsóhoz, de az előtti szombaton a rabló arabok megtámadták. Első ütközetben sok keresztény (s közte utrechti Vilmos) holtan vagy sebzetten elesett; a zarándok csapat magát már csak ködobással védhette. Megmenekülve a legközelebbi Kapharnaumnak vélt városkában egy házba vonultak. Felső részében települt az érsek s a bambergi püspök: alant világiak és papok harczoltak. Sok csatázás után az arabok éhség és kifárasztás által kényszeriték őket a megadásra, mi harmadnapra történt. A teljes felkonczolástól csak a ramuloi kormányzó kö zeledésének hire menté meg, mely a dühödő arabokat futásra késztette. így jutottak a szent városba, s visszatértükben egyéb bajuk nem akadott, mint, hogy Magyarföldön a bambergi püspök hirtelen meghalt 1) .

E zarándoklás szerencsétlen végezete szájról szájra járt, s a kedélyeket némi izgatottságba helyezé, mely bő táplálékot nyert VII. Gergely pápának Vilmos burgundi grófhoz 1074. intézett leveléből, melyben Vilmost, ki még II. Sándor pápának a normannok ellen védelmére lenni Ígérkezett, szava teljesítésére s a keresztények védelmére a mozlimek ellen felszólította.

[1]) Voigt Hildebrand. 105- s köv. lapokon. — Hormayr Gold» Chronik von Hohenschwangau 2θ. 1.

Böjtmáshóban már az egész kereszténységhez körlevelet bocsáta, s a mozlim elleni hadjáratra buzdított [1]).

Mindez azonban csak készület vala, a kedélyek és fegyverek készülete, míg a beállott események eldöntő hatást gyakoroltak. — Alexius byzanczi császár segélykérő követsége indult 1094. II. Orbán pápához Magyarföldön keresztül, melynek királyánál először állott meg, s előterjesztő, mikint a zeldsuki törökök, miután ázsiai nagy birodalmuk felbomlott, a keletrómainak kisázsiai romjaiból új török államot képeznek, Damaskot, Jeruzsálemet elfoglalták s mostan Bosporig száguldván, Konstantinápolyt szorongatják [2]). — Ez időben Frank- és Olaszföldön Amiensi Péter remete zarándok ruhában, nyakán nagy feszületet viselve, elragadó szónoklattal ecseteié a keleti hitsorsosok bajait s nyomorait.

II. Orbán 1095-ki oculi vasárnapra zsinatot hirdetett és meghívására 13 érsek, 200 püspök, 4000 apát, prépost, kanonok, szerzetes és 30,000 minden rendű világi gyűlt Piacenza városba; a roppant szám gyülekezetére elég tágas templomot a város nem adhatván, nyílt mezőn, Istennek szabad ege alatt tartatott a tanácskozás hét napig. Vége felé megérkeznek a byzanczi követek s zaklatott fejedelmüknek a birodalom nagy nyomorát élethűen festő iratát átnyújtják. Orbán pápa kenetteljes beszédet mond a lelkesedő csoportokhoz; s a keresztes hadjárat, mely a szentföldet a mozlim kezekből kiragadandja, elhatároztatott. Az 1095-ki clermonti zsinaton, mely a hadjáratot elrendező, háromszázezer frank jegyeztetett meg a kereszt piros jelével, kiknek fővezéréül a magyarok vitéz királya szent László kéretett fel, alvezérekül Péter remete, bou.il· lőni Godfrid, Eustach és Balduin testvérek, Raj mund szent

1) Fejér Cod. dipl. I. 416.1.
2) Fessler Gesch. I. 495. l.

egyedi gróf, nagy Hugo frank királyi testvér, normann Róbert, fi undor Róbert és Chartresi István gróf aj álkoztak. Boamund, rokonára, kivel eddig országaert hadakozott, hagyván az uralkodást, hét ezer olasz ifjúval szánta el magát a hadjáratra.

Mielőtt a keresztes had útnak eredett, fővezérük, László király meghalálozott; utódja Kálmán az ajánlott fővezérséget el nem vállalta.

A kereszthadak legelső öt csapatai Magyarföldön keresztül mentek 1096-ki pünkösdhavában. Sansavoir Valther tizenötezer gyalogot és nyolcz ezer lovast vezérle s Kálmán királytól szépen fogadtatva és magyar kalauzokkal is ellátva Zemlinig csendesen ért; magyar uttársaik visszatértek. Nándorfehérvárra hajózván a soreg s vezérei, ezek tudtán kívül tizenhatan fegyver vásárlás végett hátramaradtak. Valamely kihágás alkalmával verekedés keletkezett, mely alatt „Ungari quidam perversae mentis, videntes procul Valteri absentiam manus sedecim illis injecerunt“, kik mindenüktől megfosztatva meztelenül bocsáttattak a táborba. Valther átallott visszatérni s megboszülni a nemtelen bántalmat [2]).

Megérkezett nemsokára Cyperon (Soprony?) városnál a második csapat, melynek vezére Amiensi Péter remete szabad átmenetet kért Kálmántól, ki azt oly feltét alatt engedte meg, hogy bántalmat alattvalóin nem ejtenek. AzonkÖzben Guz ispán zemléni parancsnok Niketa belgrádi várkapitánynyal frigyre lépett, melynél fogva ezen osztályt kizsákmányolják; mi alkalmasint csak védelmi szövetkezés volt. Jókor értesült erről a remete, és Zemlénhez érvén, midőn a város falakon ama tizenhat bajtársa fegyverét és öltönyeit látta, felháborodván, nyilzáport bocsátott a városba: a futamodó polgárokkal együtt

[1]) Fejér Cod. dípl. II. 20- 125. 1.
[2]) Katonánál Hist. Crit. III. 20- L — Fessler Gesek I. 507. 1.

Burel Godefrid és Breisvári Rajnold lovag sok társaikkal a városba bejutnak s négy ezer embert felkonczolnak. Péter a meghódított városban hat napig tanyázott, míg tudnillik Kálmán király közeledtének hírét nem vévé; azután Szerb és Bolgárfoldnek indult, hova néhány magyar és kun lovas utánok iramodván s a bolgárokkal egyesülve a keresztesek hátvédét Nissánál megverék és két ezer társzekerét letartóztatták·

Midőn országának ily pusztítását látta Kálmán, a harmadik keresztes csupatnak, mely *Godsalk* Rajna melléki pap vezérlete alatt tizenötezer németből állott, az átmenetet megtagadni nem akarván, mozgalmaira gondosban vigyázott. A sereg királyi engedelemmel a Mosony és Pannonhegy közti síkon tanyát ütőit; fogyatkozásait szabad vétel utján fedező. Az éviró szerint, „pax utrique indicta ex praecepto regis, ne qua seditío in tanto exercitu oriretur. Bavari et Svevi gens animosa et caeteri fatui módúm potandi excesserunt[44]. A magyaroktól bort, árpát erőszakkal vittek, nyájaikat pusztiták; az ellenszegülőket megölték; s egyéb garázdaságokat követtek el. Valami viszály alkalmával egy magyar ifjút nyársra húztak. Kálmán a megyei fegyvereseket begyűjtő, s az idegeneket, kik vendégszeretetével annyira visszaélnek, kihajtatni rendelte. Rába közben találkoztak a magyar hadnagyok és a harczkész keresztesek. A király kímélni akarván azon embereket, kik hazát ős családot hon hagyván, a szent keresztjeiével a szent helyek hódítására indultak, kegyelmet és szabad elmehetést ajánla, ha fegyvereiket egy halmazra lerakván, magokat megadják. Mi legnagyobb szerencsétlenségökre meg is történt. A magyar csapatok vezére szavát, hitét, melyen királya s nemzetének hite, szava és becsülete állott, megszegvén, a fegyvertelenekre rohamot intézett; mire alig három ezer menekült meg·[1])

[1]) Katona f. h. 28-1.

Semmivel sem volt jobb sorsa azon csapatnak, melyet Folkmár pap a nép salakjából tizenkét ezerre fölszedve, Szász és Csehföldön keresztül honunkba vezetett. A Nyitra völgyében kalandozókat a vidéki nemesség részint levágta részint fogságba tette.

Alig pusztultak el ezen gyalázatos csoportok az országból. már is új, rettenetes sereg, kétszázezer gyalog gyülevész és három ezer lovas veszélyjóslólag szállá meg a magyar határokat. Ezen rendetlen néptömeg sok ideig vezér nélkül kóborolt, útjában a békés lakosokon istentelen bántalmakat ejtett s fellépésüket már a Rajna partjain Köln-, Trier-, Maincz-, Vormsban a zsidók gyilkolásával kezdék meg. De Jeruzsálemet kevés látta közölök. Nem is csoda — mond konstanczi Berthold — mert nem a kellő alázattal és istenességgel indultak. Vezéreik Emiko gróf, Charpentier Vilmos, Feéki Tamás, vandeuli Clarenbald és Hermann gróf voltak. *Kálmán* király jókor vévé már hiröket, .valamint értésére esett azon baljóslatú nézetök is, hogy pogány és magyar közt kevés, vagy semmi különbséget sem ismernek. Azért elkészült fogadásukra. Mosonyt, Óvárt s a közel védhelyeket erősítve, a vidéket katonával megrakva találták. Óvárnál a Lajta hidját az ősz Gyula nádor védelmezte; a hírnök, ki által szabad átmeneteit kívántak, tagadó válaszszal tért vissza. — Emiko támadást intézett, mely elől a hidőrök hátrálni kényszerültek s miután Charpentier a nádor fejét ketté hasította, megfutamodtak. Most az Óvárról Mosonyba vezető keskeny, egy felöl a Duna, más felől mocsárok által védett gáton kellett áthaladnak, de föltartóztatá őket az Óvárról reájok szakadó nyilzápor.

Erre a mocsárok áthidalása vétetik munkába; hágcsók készíttetnek s Óvár meg Mosony ostroműltatnak: de vitézül vissza veretnek, föld, kő, forró olaj, zsir és nyilzápor omlik a falakon felmászók fejeire: ezek egymást rontják le, a hágcsók szakad-

nak, zűrzavar támad, mely, míg csekély távolságban a csoport főnőkéi közt a már elioglaltnak vélt Magyarország elosztásáról s kormányzásáról nem csak tanácskozás, hanem heves vita és meghasonlás fejlődött ki, egyetemes ijedelemmé változott, mire a vitéz tábor szaladásnak ered. A mindent áttekintő király kirohanást és üldöztetést parancsol egész éjjel. A Duna és Lajta vérhullámokban folyt; legtöbb futamodó a két folyamban s mocsárokba fuladt; Emiko kevesed magával Németföldre, Feik, Clarembald, Charpentier gyors lovaikon Karant-, Olaszföldre szaladtak, Apuliából hajózandók Konstantinápolyba 1) .

A nyugati világ ezen salakjára most már tisztesb bajnokok következtek. Bouillon lotharingi herczeg s két fivére Balduin és Eustach flandgrófok, a frank, lotharingi, friz, szász nemesség java, seregük kilenczven ezer gyalog, és tiz ezer lovasból állt. Lajtai Brucknál tábort ütöttek: szemközt velők a magyar határőrök állottak. A német vezérek Asa (Hache), Godfrid, Stobelo, Báldor grófokat, tizenkét lovaggal Kálmán királyhoz küldék, azon kérdéssel, váljon miért konczoltatta fel oly kegyetlenül az élő Isten seregét s megtagadá tőlük a szabad átmenetet? Ennek okát a király szájából várják. Ha igazsággal történt, mondák a hírnökök, küldőink tűrni fogják; de ha galádságból, akkor Jézus Krisztus ezen bántalmát, kinek drága vére boszulására elhagyták volt az édes hazát h egész erejükből akarják megboszulni“. — Kálmán miután a követeket nyolcz napig megvendégelte és kitünteté, előleges tanakodás után ezt üzené Godfrid herczegnek, hogy a Cyperon[2]) várlakában akaija a nemes és méltányos vezérrel

[1]) Katona f. h. 34.1.

[2]) Mások szerint a mosonymegyei Königshofban — Fejér Cod· dipl. VII. IV. 71. 1.

együtt eligazítani az ügyet. Godfrid háromszáz lovaggal jött Kálmánhoz, kivel a váriakhoz tartozó egyik tő hidján találkozott s tisztelet teljesen megcsókolta. Növekedvén a kölcsönös bizalom, Godfrid csak tizenketted magával követte a királyt és Balduint tábori helytartójának nevezvén., a többieket visszaküldő. Nyolcz napig mulatott a király s főurai körében. Kálmán magyarán kijelenté kedves vendégének, mikép országa biztos létének veszélye nélkül annyi vitéz népnek átmenetet máskint nem adhat, mint ha a sereg főnökei s a nép előbbkelöi kezesül maradnak, — „ne aliqua occasione assumpta, in virtute tarn innumerabilis gentis terram et regnum amitteret“ A herczeg Kálmán minden feltételeit elfogadta s a kívánt túszokat Balduinban, Gundehild nevű neje s családjában állította ki. Balduin soká vonakodott; és csak akkor állott reá, midőn Godfrid maga ajánlkozott kezesnek, mit azonban a többi keresztesek nem engedtek. Halálbüntetés szabatott mindenikre, ki legkisebb sérelmet vagy csendháboritást kísértene meg. A magyar király pedig kihirdetteté, miszerint a vallásbajnokokat mindennel bőven és lelkismeretesen uzsora nélkül lássák el alattvalói. — Úgy vonúlt aztán Soprony, Győr, Veszprém, Fehér, Tolna és Baranya vármegyén át a szentföldi hős sereg; Kálmán király erős lovas csapatokkal kis érté balfelöl egész a Dráváig; Balduin és családja a magyarok sorai közt. Frankavillában a két fejedelem békecsókkal vált el.

A lotharingi herczeg s nemes lovagtársai szerencsésen . értek Szentföldre, hol 1099-ki sz. Jakab h. 15-én Jeruzsálemet ostrommal bevették; Godfrid jeruzsálemi királyul üdvözöltetett.

Roppant hatást gyakorolt egész nyugaton Jeruzsálem bevétele s Godfrid királyságának hire. Könyezö örömmel olvasták s Európának minden főpapjához köröztették a levelet, melyben Godfrid s Raj mund a kereszthad viszontagságairól II.

Pascalt tudósították[1]). A jó híreken fellelkesülve új meg új csoportok indultak keletre Karant-, részint Magyarföldön keresztül 1101-ben: az előbbiek, többnyire lombardok, magyar megyéken keresztül is elég békésen s az imént elvonult seregnél hasonló számban tértek Bolgárföldre, hol megtelelvén — harcz vagy nyavalya következtében igen megcsökkentek.

Más, szintén jól rendezett s nemes férfiaktól vezérelt keresztes had utazott Kálmán engedelmével honunkon keresztül, élén Velf bajor herczeg, Poitoui Vilmos gróf, nagy Hugo, Blois István, Blandras Albert, Parmai Vigbert, Ida austriai markgrófhö, Kuno salzburgi, meg a majlandi érsek, mindösszesen százhatvan ezernyi sereg [2]).

Negyven év múlva 1145-ben. III. Jenő pápa új keresztes hadat indított meg Frank és Németföldön az Edessa elfoglalása által a jeruzsálemi királyságot fenyegető saracenok ellen [3]).

Freysingi Ottó hallatára beszélte a gubulai püspök Jenő pápának Viterbóban, miként Ázsia keleti részében egy keresztény király van, ki pap is egyszersmind, neve János, noha nestori hitvallású, de a perzsák s módok legyőztével már előbb sietende Jeruzsálem védelmére, ha Tygris folyamnál akadályokra nem talál; jelenleg csak a nyugatnak felkelését s egyesülését kívánja emez elhirült *János* papkirály arra, hogy a két tűz közé szorult mozlimek teljesen kiirtassanak [4])

1) Fejér Cod. dipl. II. 26.1.
2) Katona f. h. és 135.1.
3) Fejér f. h. II. 125.1.
4) Ottó Freysing. VII. c 32. 34.
5) E János pap egyik fő hőse a középkor regényirodalmának. Története még a 15. században megjelent év és hely nélkül ily czim alatt: De ritu et moribus Indorum per Presbiterum Johannem (l. Panzer Annal. Typogr. IV. 292.1.) Magyarul is igen régi kiadásban bírjuk: Priester János, azaz a Nagy János Teászárnak, ki Indiákat bírta, nagy Birodalmáról 1573. Esztendőben (Bőd Péter sz. Hilárius előszavában a 11. pont alatt.)

A champagnei völgyben Aube folyamnál lakott a Clairvaux monostori cziszterczi apát Bernát, kiben, mint Fessler mondja, szent János szeretető, Pál lángbuzgalma, Péter remete ábrándozása, Hildebrand szelleme, a malaszt kenete s a valódi istenességgel mindenkor párosult, mindent áttekintő eszély erősben nyilatkozott, mint kortársai bármelyikében. Reá bízta Jenő a népek fellelkesitését ez új hadjáratra. Bernát gyülpontja volt a népeknek, bár hol tartózkodott. Egykor egy templomban szónokolt s a nép oly tömegesen tolult köréje, hogy a szent férfiú elnyomatás veszélyében forgott: akkor Konrad császár, fejedelmi köpenyét félrevetve, vállaira fogta őt s kivitte a szabadba. 1146-ki karácsony alkalmával Speicr városban a német fejedelmek s számos nép gyülékezetében a hitről szónokolt; a felvett tárgyról hirtelen átszökve, Konrad császárt, kit eddig a kereszt felvételére nem birt reá venni, nevéről szólitá s Isten jótéteményei s az ítélet napjára emlékezteié oly erélyesen, hogy a megdöbbent fejedelem könyekre fakadva s bensöleg megindulva félbenszakasztá a szónokot ezen felkiáltással: „egészen megismerem az ég kegyelmeit, hálátlan tovább maradni nem akarok s kész vagyok Istennek szolgálni: ez intés tőle érkezett. “

A nép felbuzdult; s szent Bernát a jelenlevők örömriadása közt tűzte Konrad mellére a kereszt jelét s nyujtá kezébe az oltárról levett lobogót. Maga Bernát csodák csodájának nevezé ez eseményt; a pápa pedig a váratlan dolgot majdnem roszalólag vévé, mivel tudtán s rendeletén kívül történt.

Erre kibékültek részint éves, részint rövid viszályokból a fiatal Fridrik sváb s Konrád záhringeni herczeg, namuri

15. századi kéziratban fenvan a pozsonykáptalani könyvtárban. (M. Sión VI. 132.1.) — *Kn.*

Henrik, s trieri Albert, Jasomirgott Henrik herczeg s Henrik ratisbonai püspök stb. Többnyire ezek, még Vladiszláv h., Ottokár stájer markgróf, Bernát karant gróf stb. készültek ki. Az 1147-ki husvétet Konrád Bambergben ülte s Nürnbergen keresztül Regensburgban innen a Dunán Ardackerig s Fischachig ment Austriában, hol pünkösd ünnepeit tartá táborával. Becsben ép azon időben szenteltetett fel szent István nagyszerű ó német dómja 1), honnan Jasomirgott Henrik kíséretében elindulván, hetven ezer lovag és kétszázezer gyalog s könnyű lovas[2]), e mellett tömérdek sok nő — a Lajthán átkelve Magyarországra minden eleve megteendő kérelem vagy tudósítás nélkül beözönlöttek. A rósz vendégek részint a Dunán részint szárazon lemenvén, sok erőszakot, rablást és bántalmat követének el; maga a császár egyházakat, monostorokat s egyéb birtokosokat keményen sarczolt meg, a földet itt ott tűzzel vaseal pusztította; II. Gejza mivel vassal nem bírta, aranynyal szelidité a németeket[3]). Konrád Byzanczig tengeren szállitá seregét.

Konrád alig várta az átszállítást a Bosporon, hogy felhevült fegyveresei boszujának a pogányt vethesse oda.

Más viselete volt azon seregnek, melyet VII. Lajos nemzete javából összeszedvén, sok frank gróf, püspök, apát és lovag kíséretében vezetett; honunk fiai őt kitüntetéssel és sok ál-

[1]) Hormayr Gold. Chr. v. Hohenschwangau 42. 1.

[2]) Ezen sereg is a zsidók üldözésével szennyezte be hírnevét, de csak eleinte, míg erélyes vezérek keze alá nem került. Az üldözés Kölnben kezdődött, 1146-ki augusztusban, onnan sorban járta meg a Rajna parti városokat és a frank, bajor s koront meg cseh s hihetőn lengyel tartományokat is, Rabbi József szerint Arnold kölni, Henrik mainzi érsek szigorúan megfenyité a keresztény gyilkosokat; várakat nyittatott a futamodók számára; szent Bernát a bőszültek vezérét Rudolf szerzetest emberei előtt megszidta s Clairwaux monostorába hajtotta. Jaffé Conrad III. 109. lapon.

[3]) Odo de Diogilo Chron. 23. L Thuróczi Chron. II. 36. fej.

dozattal fogadták; Lajos II. Gejzával komaságra lépett[1]), Magyarországon át e roppant sereg tizenöt napig haladott át[2]).

Ennyi sereg átvonulása Magyarföldén 1148-ban éhséget okozott, mely alatt Felicián esztergomi érsek Ötven ezer mérő gabnát osztatott ki a szegények közt [3]).

Oroszlány Henrik szász- és Jasomirgott Henrik ausztriai herczegek új keresztes csapatokkal menvén keletre 1173-ki böjtmás 5-kén Esztergomba érkeztek épen, midőn III. István korának huszonharmadik évében meghalt. A fiatal fejedelem fényes elfogadást és kíséretet készített vendégeinek, mely őket a sz. György 8-kán eső husvétra híven és biztosan kisérte Byzanczba.

Magok a magyarok először 1176-ban mint görög birodalmi segédhad onták vérüket a saracenok ellenében; a seregek horvátok és erdélyiekből szedettek; amazok fővezére Ompud bán, ezeké Leustách vajda; e hadban Lob és Tamás Doboka megyei testvérek kitűntek. Az ikoniumi zultán szorultságban békét kért Emanueltól, kit életveszélyből szabadita ki a magyar csapatok vitézsége 1) .·

A harmadik keresztes hadjárat 1187. táján keletkezett Konrád montferrati markgróf, a templomos és jánoslovagok nagymestere, Hugo Tiberias ura stb. szentföldi főurak 1188. sürgetve kérének segélyt III. Bélától is. Elbeszélék Szaladin győzelmeit, Guido király s Jeruzsálem kezrekeritését, a szent kereszt elvitelét Damaskba [ft]).

Ezen nagy keresztes táborjárás fővezére hohenstaufi Fridrik császár, würzburgi Godfrid püspöktől vévé a veres ke-

[1]) Compatemitatis vinculo regi Geisa sociatur. Thurócii f. h.
[2]) Odo de Diogilo Katonánál Hirt· Crit. III. 589. 1·
[3]) Schmitth AEppi Strig. I. 61.1.
[4]) III. Be'la oklevele Feje'r Cod. «'ipl. II. 201.1.
[5]) Fejér Cod. dipl. VII. IV. 64.1.

resztet s szentlobogót, társakul ígérkeztek II. Henrik angol, Fülöp frank és III. Béla magyar király, Jób esztergomi érsek, Mogb ispán, Bors, Domokos bán stb. Az angol király Barre Richard foesperes által megkéreté 1188-ban Bélát, hogy neki és Fülöp frank királynak biztos átmenetet engedjen, valamint alkalmas helyeken élelmi tárakról gondoskodjék. *Béla* ennek folytán országa javait és mindenét a királyok rendelkezésére adta [1]. — A császár követe, mainzi Konrád érsek, szintazon kérelemmel, mint a német elöcsapat vezére, előre indult Esztergom felé, hová, a szabad átmenet- s élelmi gondoskodásról biztosíttatva, nem sokára Fridrik is megérkezett; Béla ezer lovas kíséretében fogadta s négy napig megvendégelte. Az ünnepély *Gejza* herczegnek, ki nyugtalankodásai miatt már tizenötödik évre fogságban ült, a császár s királyné közbenjárására szabadságot adott; és Gejza hálából, Cháki Ugrin győri püspökkel kalauzkínt kisérte Fridriket Magyarföld határáig, kivel fia Fridrik sváb herczeg, Lajos thüringi, Berthold m era ni, Hertnann badeni, Adolf holsteini, Leopold ausztriai herczegek, és százötvenezernyi sereg ment. — *Gejza,* egyúttal édes anyját, a Béla elleni fondorlatok miatt száműzött és Jeruzsálemben apáczakint élni kívánt Fruzinát akarta meglátogatni, de ez azon napokban meghalt. *Ugrin* püspök s más magyar főurak rövid utazás után hazatértek [a]). Külön magyar követ (comes Lectophorus) ment a görög császárhoz, ki a kereszthadakat annak barátságába ajánlja.

Béla királyt országa ügyei tartóztatták vissza s fogadalmát önmaga nem teljesíthetvén, halálos ágyán második fiát Endrét bízta meg annak beváltásával. A magyar főurak is sorban elmaradoztak: *Jób* érsekre nézve maga III. Incze

[1]) U. o. II. 245-246.1.
[2]) Katona Hist. Crit. IV. 352.1. — Fejér Cod. dipl. II. 239. 1.

pápa, a fiatal Imre király s a kiütött belzavarok tekintetéből, tanácsosnak tartá, miszerint inkább az ország lecsendesitésével foglalkozzék[1]). Ugyanazon okból a béke helyreálltáig hon marasztalta a király Mogh ispánt, a többi fogadalmas fourakkal együtt[2]). Annal szigorúbban sürgette *Incze* pápa 1198-ban azt, miszerint a magyar béke háborgatója, a bátyja ellen lázadozó Endre herezeg, minden más gondok hátratételével Szentföldre induljon ama seregekkel, miket apja kincseiből e végre felszedett, de áruló czélokra használt vala; elindulása napját 1198-ki szent kereszt felmagasztaltatása ünnepére tűzte [3]). Más rendű levelében kiközösítéssel, sőt trónöröklési jogától leendő megfosztással fenyegette, ha az atyai fogadalom teljesítését elhalasztja[4]). Meghallván pedig, miként a pannonhalmi apát“ Endre zendülésében részes, sőt folytatólag is az ö hiveül viseli magát, az apátot Rómába idézte [5]).

Azalatt a Szentföld ügyei kedvező fordulatot vőnek. Jeruzsálem s OrményfÖld királyai a mozlim közt kiütött egyenetlenségből roppant eredményeket remélve, segédhadakat sürgettek, mit III. Incze a nyugatiakkal buzdítva közölt, Magyarföldre pedig Gergely bibornok követét indítván, a király s öcscse közt békét köttetett[6]). — Fulkó frank pap buzgó beszédei harminezhárom ezer keresztest gyűjtöttek, kik velenczei hajókon keltek át Alexandriába. Az átvitel ötven gályán történt, melynek béreül a velenczések nyolezvanötezer márka ezüstöt s a teendő hóditmányok felét követelték: mire az illető

1) Fejér Cod. dipl. II. 311.1.
2) U. o. 312.1.
3) U. o. 311.1.
4) U. o. 313.1.
5) U. o. 316.1.
6) U. o. VII. V. 151. 156.1.

felek esküvel köték le magokat. Midőn hajóra szálltak, harmincznégy ezer markát kifizetni nem bírván, ennek fejében becsületszavukat adák, hogy Velencze minden ellenségeire indulni készek; mi megtörténvéna nyolczvan éves ősz dogé Enrico Dandolo, a hajóhadat 1202-ki mindszent havában az istriai városok elfoglalására és Zára ostromára vezérelte. A kikötőt elzáró láncz szétszaggattatott s a város, miután sem a falaira kifüggesztett, Istenre, jogra s a kitűzött jobb szándokra emlékeztető keresztjei, sem a frank lovagok, Bonifácz montferrati markgróf, Montfort Simon fővezérek tiltakozó vonakodása, sem Péter bibornoknak a pápa nevében tett fenyegetései nem használtak, a magyar korona legnagyobb sértésével Velencze számára elfoglaltatott 1) .

III. Incze ezen mélyen megszomorodván, a velenczei és frank sereget kiközösítette [2]), az utóbbit azonban nem sokára feloldá, miután a becsületes frank urak, mint Balduin fland herczeg, bloísi s clermonti Lajos, s többen korlátlan engedelmességet fogadtak meg elégtételül a pápának, még Zára alatt 1203 ki szent György havában[3]).

Ekkortájban érkezett meg a frank urakhoz Alexius, a szemefosztott s tömlöczben sinlődő Izsák Angelos fia, apjának megszabadítását s a trónra, mely tőle elragadtatott, visszahelyeztetését óhajtván. Gazdag kincseken kívül a görög egyház egyesítését ígérte meg. Azonban Incze pápa, a keresztesek e kaland vállalatáról értesülve, erőteljes intést bocsátott hozzájok, melyben Görögföld elfoglalását vagy pusztítását határozottan megtiltotta[4]).

[1]) Dandolo Zára miatt azzal mentegetőzött, hogy a városban telelni akarván, a város ezt megtagadta. Dandolo levele. Fejér Cod. dipl. II. 424.1.

[2]) U. o. 396- 1.

[3]) U. o. 442.1.

[4]) U. o. 401.1.

Az intés késún jött. Konstantinápoly nyolcz napi ostrom után a keresztesek hatalmába jutott; Izsák császár s neje, a magyar király nővére a hosszú ideig tört iszonyú tömlöczből kiszabadulva, megköszönék a segedelmet s a sereg főnökei rendelkezésébe császárpalotájukat ajánlották 1) . Öt hónap múlva Dukast, ki a császárt újra elüzé, megverik, Konstantinápolyi elfoglalják s a görög trónon látin császárságot alapítanak, mely ily kalandos születés után ötven hét évig tartott[2]).

Végre Endre is elkészült az apai fogadalom végrehajtására, fövezérsége alá a szomszéd német fejedelmek népei is felszó Iktattak. Az 1215-ki közzsinat a költségről gondoskodott; minden egyházi úr három évi jövedelme huszadát tartozott felajánlani, mely tartozéktól csak néhány kolostor s azok- mentettek fel, kik a királyt személyesen kisérték. A behajtással a templomos és jánoslovagokat bízta meg III. Honor pápa s őket a spalatói, esztergomi és kalocsai érsekek különös oltalmába ajánlotta[3]): 1216 ki május 1-ig beszedve lévén a segélypénz, a táborjárás ideje 1217-ki husvétra rendeltetett[4]).

Mielőtt oly távol útra elindult Endre, előbb a maga házát akarta elrendezni. Fiai Béla magyar, Kálmán halicsi királyul koronáztattak; egyikök utód nélküli elhaltával az országot harmadik testvérük Endre öröklendó; János esztergomi érsek s Gyula nádor magyar, Pontius de Cruce templomos lovagmester horvát kormányzóul neveztettek; III. Honor a királyt, fiait s országait szent Péter oltalmába vette 5). Az ajánlott jövedelmi huszadok stb. csupán a keresztes vitézeket illetvén,

4) Ü. o- VII. 1.187.1.

2) Katona Hist. Crit. IV. 654. 1. - Fejér Cod. dipt lí. 396. 399. 401.1.

3) Fejér Cod. dipl. III. I. 183.1.

4) U. o. 187.1.

5) U. o. 189. 1.

a pénztelen király egyházi kincsek kölcsönvételével fedezhette csak úti fogyatkozásait; a veszprémi egyháztól elvett Gízela királyné 12 arany márkás koronáját s egyéb gyöngyös ékszerekből 140 márka ezüstöt szerzett 1); a tihanyi monostorból egy gyöngyös arany serleget vön, melynek fejében az apát évenkint szent István napján Fehérvárott ezer kősót nyerendett[2]). Ochuz bán 200 márkát kölcsönzött neki, melyért a DL Béla által elvett ősi jószágát nyerte vissza[3]). A jánoslovagok nagymestere és Sándor gyulafehérvári prépost Velenezébe küldettek, hol Ziani Péter dogétól szállító hajókat béreltek. Minden tiz kellőleg felszerelt sajkaert 500 márka ezüstöt kellett fizetni; azonfelül Zára uralmáról is lemondani[4]).

Endre királyhoz csatlakoztak a pécsi és győri püspökök, a fehérvári prépost, Omodé gróf, ki bényi monostorának kéméndi birtokrészét ajándékozta[5]), Bánffy Búzád bán, ki hazatérve szerzetbe lépett s a tatárjáráskor monostorában a betegek ápolására egyedül vissza maradván, az oltár lépcsőin megölettett[6]); Cháki Dömötör bán Veszprémből (IV. Bélától Csatárt s czimerül saracen fejet nyert 1246-ban) [7]); Aba Dömötör királyi asztalnok[8]), belsei Jákó, kit a Jáki nemzetség küldött a király táborába[9]); Fekuni Marczel gróf drávamelléki birto-

[1]) U. o. 191.1.
[2]) U. O- III. II. 352.1.
3) U. o. III. I. 320.1.
[4]) Ú. o. VII. IV. 72. 1.
5) U. O. V. II. 138.1.
[6]) Hormayr IV. 326. 1.
[7]) Hormayr VII. 373.1.
[8]) Ki Szentföldön Endre szemei előtt egyik mozlim csoportnak vágtatván, a zultán testvérét megölte s fejét az együtt tanyázó fejedelmek elé hozta. Gyakran emlékezett meg erről baráti körben II. Endre. Fejér Cod. dipl. IV. I. 417.1,
[9]) Ezt, valamint ama gyengéd figyelmét a *Jákyaknak,* bogy a hazatérő király üdvözletére *Jáky Gertit* és *Pousát* eléje inditák, Uraj nevű vasi birtokkal jutalmazta meg *Endre,* 1221-ben. U. o. III. I. 329. 1.

kos 1) stb. Pontius de Cruce tisztes templomos lovagkiséretről gondoskodott, mely a király oldalától pillanatig sem távozhatott [2]). Táborában voltak továbbá az ausztriai s merani herczegek.

Spalatóban várták Endre hadait a fogadott velenczei, zárai s anconai szállító hajók, számtalan külföldi bajnokok; mindenik mellón a kereszt szent jele piroslott. Soha annyi nép nem evezett át Ázsiába.

Tizenhat napi hajózás után Cyprusba értek, hol a pápa rendeletére a sziget királya *Lusignan Hugo, Brienne János* Jeruzsálem! király s *Rudolf* ősérsek fogadák a kereszteseket: onnan Akkon- vagy Akre városba mentek s itt a jánoslovagokkal egyesülve, annyira megszaporodtak, hogy e haderő megláttára Konradin zultán Babylonba futamodott. — Annyi sok idegen nem talált elég élelmet szent földön; a szűk termés nagy drágaságot okozott, mely naponta növekedett, kivált, midőn a belföldiek látták, hogy az európai hajók elegendő eleség nélkül érkeznek. Lovat pedig legnagyobb áron sem lehetett venni. A jeruzsálemi ösérsek annyi embert a szükségessel el nem láthatott. Azért gyors levelek által hirül adatott Európába, miszerint gabnaszállitásokat eszközöljenek Ázsiába s valaki ezentúl keletre utazik, magát élelmi szerek s lo-Aakkal lássa el [3]).

A keresztesek Gizon, Acrehoz közel eső völgyben táboroztak, midőn 1217-ki nov. 3-án az ősérsek s Vitri Jakab akkori püspök fényes kíséretben a szent keresztfa nagyobb részét elhozák; a fellelkesült jövevények mély hódolattal fogadták; Endre király és Leopold herczeg pedig mezítláb mentek

1) U. o. III. II. 134.1.

2) u. o. III. I. 273.1.

3) Chartreusi Vilmos templomos lovag leveléből. Fejér Cod. dipL HI. I. 231. L “

a kereszténység szent kincsének elébe s térden állva csókolták a fát, melyen az emberiség Megváltója elvérzete.

Konradin csatába bocsátkozni nem merészelvén, Jordan folyamig hagyta őket előnyomulni, hol mindannyian megfürödtek. Thábor hegyen, a mohamediek hetven tornyu erődöt emeltek vala, melyet a keresztesek, miután sok helyet s tanyát kipusztitának, sok mozlimot foglyul ejtettek, a hódítás czéljául kitűztek. Azonban a soraik közt kitört egyenetlenség az eredményt meghíusitá. Midőn a mozlim őrség legnagyobb szorultságban s a bevétel kétséges többé nem vala, akkor Rajmund Tripolis ura viszályokba bonyolitá a vezéreket; ömaga az ostromlók soraiból kilépett. Endre és Leopold sok veszteség után, a helyett, hogy elhatározó fővezéri s figyelmi rendszabályhoz nyúltak volna, csapataikat szintén elválaszták. — Harmadik támadást intéztek Belfori s Beírna (máskint Fülöp Kaisáreája erődökre, hol ismét sok embert, lovat s marhát vesztettek s harmadszor tértek Akkonba. Ez mindszent napjától újévig történt s vizkereszt után a magyar király Tripolis féle Konstantinápolynak s hazafelé tartott; utána a cyprusi király s a tripoli gróf vonult vissza . . 1) · Endrének mérgezett italt adtak, melytől súlyosan megbetegedett, serege pedig ismeretlen vidékben, szokatlan éghajlatban sok nyomort és veszélyt állott ki. Antiochián, Kis-Örmény földön, Kappadocia, Galatia, Bithynián, Thrákországon s bolgárföldön keresztül 1218-ban Magyarföldre érkeztek.

Azóta hazánkból csak egyes főurak, püspökök s más lakósok látogaták meg a szentföldet; legtöbben azonban nem valósithaták szándékukat, mint hihetőleg Ugrin kalocsai érsek, Róbert veszprémi püspök, Bors Miklós nádor stb. [2]) Azon

1) Jakab akkoni püspök lev· III. Honorhoz Fejér Cod. dipl. VII. I, 197. 1.

[2]) U, o. VII. I, 288.1.

magyar főurak, kik II. Fridrik császárral mentek s a hitetlenekkel kötött káros békére befolyást gyakoroltak mint árulókat, Endre s Béla által megbüntettetni kívánta IX. Gergely!) Salamon bán II. Endre korában szentföldi fogadalmát halálos óráján kopasz Endre lovagra bízta, minek fejében neki Vescu nevű földét ajándékozta, [2]). A győri és egri püspöknek, Dénes és Mojus nádorok s utóbbi testvére — Miklós grófnak szentföldi fogadalmát IX. Gergely pápa Konstantinápoly segítésére változtatta 1231-ben. János jeruzsalemi király s választott konstantinápolyi császár dolga nem jól folyt, s ez ügy a szentföld ügyével azonosittatott [3]). Segélyére IV. Bélát mint legközelebbi latin egyházi fejedelmet ismételve felszólitá a pápa, különösen 1235-ben, midőn Vatácz görög vezér s Aszán bolgár czár Béla rokona a császárt megtámadták[4]); 123,7-ben Robert és Ugrin érsekek új kereszt háború hirdetésére szólittattak[5]). De a görögök latin császárságot meg nem tűrtek, noha ennek védelmére bőven ontatott a magyar vér. Még 1263-ban is szedte Angelus, IV. Orbán követe a szentföldi segélydíjat Konstantinápoly számára [6]), és Ders nógrádi várjobbágy Palaeolog császár elleni görög csatán esett el 1266 körül. [7]) Ugyan ily csatában szerző Churnughi Marczell, vasi várjobbágy is a maga nemességét [8]) Görögföld pusztításában elhirült Rajnáid mester később zabolcsi főispán is, V. István korában[9]) — Ezen időben élt Mykud bán is, kinek szentföldi teljesítetlen fogadalmát fiai

1) U. o. III. II. 159, 165. 1.
2) U. o. V. I. 35. 1.
3) U. o. III. II. 248. 1.
[4]) U. ol IV. I. 30.1.
5) U. o. 88. 1.
[6]) U. o. IV. III. 167. 1.
[7]) Azóta eredetök helyéről Herényieknek neveztettek. U. o. IV-V. 344. 1.
[8]) U. o. 468. 1.
[9]) U. o. V. I. 54. 1.

Mykud bán és Imre mester a formiói püspök ítélete folytán valamely egyháznak adandó 50 márka ezüsttel válthatván meg, Mykud ennek fejében“az erdélyi egyháznak, tordamegyei Szent-Miklós falvát ajándékozta 1288-ban [1])

E század vége felé a szentföldi táborlatok gyérülve, jobbára békés zarándoklatok válták fel, noha fegyveres támadásokra még 1314-ben is önként ajánlkozott Fülöp frank király [2]).

A keresztény hitbuzgalom akadályul többé nem állván, a török hatalom szaporán terjedett nemcsak Ázsia tájain és szigetein, hanem Európába is áthelyezte sátrait. A nikodemi tengeröblöknek azon helyén, hol régente Drepanon, utóbb Konstantin anyjának tiszteletére Konaváros feküdt, Európával szemközt a levágott keresztes vitézek csontjaiból tornyokat s gúlákat emeltek az Izlam hívei 1) és nem volt a földön hatalom, mely a hős testvérek tetemein ejtett becstelenitést meg-. torolhatta volna!

Azonban az emberiség geniusa a sok vérontás által sok kincset tett el maga tárházába. A kereszthadak kezdetén, 1060. év táján, Europa nyugaton, délen s keleten, igen silány kereskedelmi közlekedésben állt az Afrikát s Ázsiát tartó mohamediekkel. Magára zárva hitét, prófétáit, az evangélium bölcseségét,. zavartalanul birta. Most új világgal ment közlekedni. A kelet s dél anyagi meg szellemi kincsei nyíltak meg előtte. Uj s nemegy államidomokat, más gondolatformákat s képeket szemlélhetett; más hitet s prófétákat, más bölcs őseget, erkölcs- és világ nézeteket bámulhattak a keresztény népek: mi a nézők s bámulók nagy számát véve, tetemes anyagi s értelmi befolyások s változások nélkül nem történ

[1]) U. o. V. III. 436.1.
2) U. o. VIII. I. 533. 1.
[3]) Hammer Osman. Reich I. 31.1.

hetett. A kereszthadak csak folytatása voltak Károly Martell poitoui győzelmének, melynek jutalma sem kevesebb sem több nem vala, mint Frankföld s ezzel egész Europa megmentése a félholdtól. Saját s legtávolabb kútfejeiben kellett megállítani a keletkező rohamot, hogy észrevétlenül a világot el ne áraszsza. Károly Mar tel poitoui győzelme és a kereszthadak ömlései nélkül, ma talán az oxfordi egyetemnél is a Korán vallása taníttatnék.

A magyar embert maiglan emlékeztetheti a keresztháborúk nevezetes korszakára ama selyemből szövött veres zászló, melynek egyik oldalán fekete sast, másik felén a keresztfán szenvedő Megváltó képét szemlélhetni a budavári fegyvertárban. 1) .

3. §. *Magyar polgári szabadság megőrzése a XIII. és XIV. században.*

Tartalom: *János esztergomi érsek országkormányzó. — II. Endre botlásai. — Várjavak pazarlása. — Béla ifjabb király neje; — néptámadás; — 1222 ki országgyűlés; — egyházi főurak ez ország gyűlésen; — leírása — a 31. czikk; — Róbert érsek országtilalma. — A sajói veszedelemből fenmaradtak újra alapítják az országot. — Kun László. — Az anjoui ház trónra jutása; — egyháziak egyesülése.*

II. Endre szentföldi táborjárása alatt, Magyarország igazgatását János esztergomi érsekre bízta, ki a már szeren túl fölizgatott alsó nemességet féken tartani nem bírta. Eddig a

[1]) Fényes II. 369. 1.

nemesség sem az igazgatós-, sem a törvénykezésben, kivéve a meghívottakat, nem részesült [1]). Endrének egykori lázadásai, úgy látszik, felbujtogatók a köznemesi osztályt s hatalom elérésére serkenté. Ez idő óta látjuk, mikép II. Endre, IV. Béla, V. István, III. Endre a baj napjaiban kénytelenek először ugyan a sz. István adta alkotmányt helyreállítani, de azonfölül a köznemesség javára rajta tágítani is [2]).

Az összetórsulás szokása, mint honunkban a megyei szerkezet által alkalmazva létezett, gonosz bajokba vetheti a polgárzatot, ha gálád jellemű vezetők kezelése alá jut. Es II. Endre még mint herczeg, többszöri fölkelései alatt ily nemzeti bűnnel fertözé kezeit; azonban meg is lakolt érte. Távolléte alatt 1217“. az általa Béla ifjabb király mellé állított kormányzóság élén János érsek és Gyula nádor helyét nem állhatta, és különösen a tántorithatlan lelkületű érsek királyi utasításaihoz szilárdul ragaszkodván, néhány felkelő nemesek hatalmába jutott, mindenétől megfosztva s gyaláztatva az országból kifizetett s Endre megérkezeteig külföldön bujdosott. A király hívei szakadatlanul sértettek [3]). Haza térve Endre, III. Honór pápának panaszolva emlité a bajokat, melyek tizenöt év alatt sem szüntettethetők meg; a magyarok kereszténysége veszélyeztetett [4]), országa minden részei zavarognak, jövedelmei elragadtatnak s a zenebona szerzői külföldre illantak, hol a pápa által kívánja őket büntettetni. Zsidók és izmaeliták (bolgár, mozlim vallása kereskedők) lőnek honunkban pénzváltók, só- vám- s adószedők; ebbeli foglalkodás — vagy hivatalkodás közben gyakori

[1]) Steph, deer. 1. c. 7. — Névtelen c. 5. 40» — Vesd össze Fejér Cod. dipl. IX. II. XI. lap.

[2]) Fejér Cod. dipl. IX. Π. XXXIV. 1.

[3]) Fqjér Cod. dipl. III. I. 270.1.

„novellám adhuc in regno nostro Christianitatis plantationem non patientes evelli-u U. o. 251.1.

alkalmat leltek a népet, mely zsarolásait el nem kerülhető, maguk hitére csábítani. A hon e vérszopói sok four, mint Dénes tárnok, Miklós gróf stb. pártfogásával kérkedtek; maga a pénztelen király is ezen adószedők számadásaival legjobban megelégedett. Egyébiránt jövedelmi forrásait bővíteni óhajtván, régóta gyakorolt szokása szerint a várjavakat, megyéket és az ország egyéb telkeit s jövedelmeit a főurak- s nemeseknek örökül odaadogatá, mi által a korona méltóságát léptenkint aláásta“ János esztergomi érsek az alkotmányt, a királyi hatalom tekintélyét s a jövőt egyiránt szem előtt tartván, Endrének kormányfogásaiban meg nem egyezett; de a többi tanácsosok által leszavaztatván, a király kegyelmét is elvesztő, mely alkalommal Pál és Jakab grófok János érseknek Imre királytól nyert, Tardos nevű falvát, birtokosának sérelmével adományképen elkérték, mégis nyerték. Azonban a ballépés következéseit megfontolván Gyula nádor, Bank bán, Dénes tárnok, Okylich gróf s többen, a királyt jogsérelméé adományának visszavonására hangolták, 1218-ban [1]. A világi uraknak eladományozott várjavak nagy voltát látván a többi főpapok s országzászlósok a baj orvoslásaert mint látszik, közösen folyamodtak Honór pápához, ki 1220-ban nem a már e miatt egyszer keserített János esztergomi, hanem Ugrin kalocsai érsekhez intézett levelében a királyt koronázási esküje szerint jogtalan adományai visszavételére inté, azonfolül még az eskütől is ha ilyennel az adományzott koronajavak vissza vételére kötelezte volna magát, mint nem törvényestől feloldá [3]).

A várjavak visszaszerzésében s a zavarok elnyomásában

[1]) U. o. 258. s köv. — Ezen oklevélből egyszersmind, világos, miképen Endre a várjavak pazar elidegenítésében a papságot különösen (mint Horváth Mihály Magy: Tört. 1.123.1. állítja) nem részesítette.

[2]) U. o. 294.1.

legtevékenyebb volt Béla ifjabb király, néhány lelkesebb hazafi tanácsa után indulva. Azonban ezáltal valódi darázsfészekbe nyúlt; a szent korona gyöngyeiből meggazdagodott urak nem akarták visszaadni szerzeményeiket, s azért a királyt minden módon Béla ellen felingerelni iparkodtak s apja udvarában“ gunynyal méltatlankodtak rajta 1) . Béla törekvéseit meghiusitandók az atya és fiú közt a viszálykodás konkolyát hinték el s polgári háborút támasztottak. A törvénytelen birtokaikban megmaradhatás reménye arra vetemité őket, hogy leggyöngébb oldalán támadák meg a fiatal királyt; neje Mária, Laskaris trapezunti görög császár, s mostohája Jolánta királyné közt viszályokat támasztának s Endrét arra bírták, hogy elébb az ifjú királynénak rendelt jövedelmeit elvonta, azután öt férjétől törekedett elválasztani [2]). III. Honór pápának 1222-kiJe veiéből bámulva érték az egri, váczi és váradi püspökök,'mikép Endre király Béla nevében kéri a pápát, hogy a görög császárleánynyal kötött eljegyzését bontsa fel, s más Magyarországra hasznosb házasság köthetésére adjon Bélának engedőimet[3]). Kellett ezen bámulniok a magyar főpapoknak, mint kik jól tudták, hogy a tizenhat éves Béla[4]), már két évet töltött szeretetteljes és békés házasságban Máriával, kit a király azonnal, a mint elhozta volt, magyar királynéul megkoronáztatott s kenetett vala, mint azt kilencz magyar püspöknek 1223-ban Rómába küldött panasza tartja 1). A cselszövés és országos botrány legerélyesb ellensége volt Ugrin érsek és Róbert veszprémi püspök[6]). Az 1222-ki év első

[1]) Roger Carmen Miserab. 9. fej.
[2]) Fessler Gesch. der Ungern. II, 449.1.
3) Fejér Cod. dipl. HI. I. 384.1.
[4]) Katona Hist. Crit. V. 371. 428. 1.
5) Fejér Cod. dipl. III. I, 413.1.
6) U. o. 432. 1.

felében nagy népmozgalmak kelnek országszerte; a békétlenek közöl némelyek száműzetnek vagy megfutamodnak, mások meg otthon bujtogatva a nemzeti visszavonás üszkeit országszerte szórogatják. Szabadjon bővebben is kiterjeszkedni ezen nevezetes időnek rajzolásába. A népmozgalom, melyről itt szó vagyon, a magyarság életébe igen fontosán, sőt lényegesen vágó eredményeket szült, és szállított a késő ivadékra. És főleg látni kell, mily részt vön ez eseményekben az egyház.

A népmozgalom Endre helyett, Bélát már koronás királyt kívánta uralkodóul 1) . Tudniillik a nejét forróan szerető s a nagyoktól elnyomott köznemesség által pártolt Béla fegyvert ragadott nem annyira a király, mint rósz tanácsosai ellen. A belháborut a két pártra szakadt nemesség kölcsönös pusztítással kezdé meg; 1222-ben már szemben állott az atya és fiú ellenséges hada, midőn a papság a pápa meghagyásából magát közbevetvén, békét eszközölt. A kiengeszteltetés jutalmául István zágrábi püspök ez évben Pzer földet Bisztricza és Bueszenicza vize mellet nyerte 2) A népmozgalom lecsendesitésére III. Honór különös gondosságot kötött Magyarföld főpapjainak szivére s őket a lázitók ellen, akár hon akár kün tartózkodnának, egyházi büntetések használására is felhatalmazta 3).

Ezen körülmények közt gyűlt egybe az 1222-ki, ős szokás szerint^ fegyveres országgyűlés. A főrendek s köznemesség úgy szólván csatatérről s harczm elegen érkeztek a törvényhozás sátraiba.

Az egyházi föurak közöl jelen voltak az alkotmányszerető, tántorithatlan János esztergomi érsek, Endrének min-

1) U. o. 388.1.
2) Katón. V. Hist. Crit. 372.I.
3) Fejér f. b

den feltétel alatt híve s megvesz tegethetlen bátor tanácsosa; Ugrin a deli termetű, szép külsejű[1]) főúri származású, finom nevelésű kalocsai érsek, a legfontosb országűgyeknek bölcs vezetője, előbb három évig kir. korlátnok, kihez mint apához, korlátlan bizalommal viseltetett a magyar köznemesség, kinek jelenlétében a főúr nem igen bátorkodók felcsigázni kisebbek elnyomására czélzó követeléseit [2]) nemesen bátor tanácsos és hős hadvezér[3]); a jeles lüttichi Róbert noha belga eredetű egykor fehérvári prépost s alcancellár, éles elméjű, feddhetlen életű, buzgalmas térítő s 1201 óta veszprémi püspök[4]); Dezső Csanádi, Tamás egri püspök, Endrének szent földi bajtársa, István zágrábi püspök, a királyi ház békéjének egyik helyreállítója, Sói ispán s általa a Buzádok atyjafia[5]); Sándor váradi; *Bertalan* pécsi püspök az akkori püspöki karban leggyöngébb hatású, noha magas rangból származott mintegy 30 éves férfiú [6]), ki a szükséges tudomány megszerzésére csak imént megyéjén kívül tartózkodván, III. Honórtól hazatérésre intetett 1221-ben[7]); Kozma győri, Bereczk (Briccius) váczi püspök. Vilmos erdélyi püspök ép ez időben meghalt és utódjául a gyálafehérvári káptalan 1222-ki év elején választotta volt Rajnáid váradi prépostot, tudományra, magaviseletre s

[1]) „formosisBimus vir Ugrinus“ Tamás főesperes Hist-Salon. 37. fej.

[2]) Ugolinus nobilissima ortus prosapia, magna et ardua mundi negotia omissis minimis disponens, hie erat sub *cuius fidud'i nobiles Hunfaruaw respirabant;* bic erat sub cuius fiducia *maiores* et madiocres humiles se reddebant“ ir kortársa Roger váradi kanonok Cann. Miserab. 30 fej.

[3]) „vir constantu libertate intrepidus“ r másik kortársa Tamás főesperee id. h.

[4]) Schmitt. Arcbeppi Strig. 35-1. '

[5]) Sol ispán végrendelete Fejér Cod. dipl. III. II. 105.1.

[6]) U. o. III. I. 295. 304. 1.

[7]) U. o. 308. s köv.

nemzetségre nézve jeles erdélyi magyart; kinek megerősítése azonban egyik hibás szeme miatt kévéssé megakadótt 1); [a] pápai megerősítés csak jun. 3. kelt Rómában s így aligha volt jelen az országgyűlésen, legalább határozatait alá nem irta; Keled (Cletus) egri prépost királyi korlátnok; a káptalanok, monostorok, templomos, jános és talán a borzai német lovagok főnökei számos egyházi s világi nemes fegyveres kíséretében.

Ezen nevezetes országgyűlés folyamára világot vet IH. Honórnak 1222-ki karácsonyhó 15-én kelt levele, melyben ez foglaltatik: „minél számosb ember csődül egybe, annál kevésbbé győzhető meg okkal észszel; mert tnindenik csak saját indulatát követvén, nem azt keresi, mi szabad, hanem arra idétlenül törekszik, a mi tetszik; a csoportok zajközben könnyen elvadulnak, hacsak bármily esztelen vágyuk nem teljesedik. És így méltán a fegyelem eszközeit kell alkalmazni, melyek a kedélyek hevét csillapítván s a gonoszak merészségét fékezvén, észszerűen igazgatják az ügyek folyamát. Hírünkre esett, mit ugyan helyeselve fogadunk [2]), mikép Magyarországon legújabban az h at áraztatott légyen, miszerint minden népek évente kétezer gyűljenek egybe, s köztük Krisztusban szeretett fiunk Magyarország felséges királya személyesen tartozik megjelenni, mely alkalommal a roppant embersokaság, az ész mérsékletét megzavarván, ama királytól nehéz s igazságtalan dolgokat szokott követelni, úgymint, a nekik gyűlöletes országos fourak és nemeseknek méltóságuk s hivataloktól! megfosztatását s száműzetését, javaiknak pedig a

[1]) „in altero suórum oculo quaedam macula videbatur[u] III. Honór levele U. ö. 885.

„sicut accepimus, sed *utique acceptamus.* (Épen ellenkező van a pápai levélben, t· i. *non* acceptamus. Lásd Theiner Mon. I. 36. 1. — *Kn.)*

nép közti feloszlatását, — e miatt a király zavarba ejtetik, ha ily lázitó követelésekben megegyez, sérti az igazságot, megháboritja a közcsendet s a királyi hatalom inait szegi; ha pedig jogszerüleg megtagadja, a maga s övéinek személybiztonságát veszélyezteti.[u] A pápa ennélfogva parancsolja az egri püspök és az egresi meg gothárdi apátoknak, miszerint a tömeget az igazság s jog korlátaiba vezessék vissza; és a királyon a szent koronán, meg föemberei személyén s javain a törvény utján kívül rövidítést s bántalmat ejtetni ne engedjenek).

Az országgyűlés Bors Miklós sopronyi főispán nádorsága alatt kezdődött; akkor rendeztettek el királyi tanácsban az egyház ügyei és Endre király oklevelesen biztositá azokat[2]). Ezek után az országos gyűlésen a magyar nemzet ösökröl örökölt szabadságának, az alkotmánynak helyrehozása, új fogalmazása s biztosítása következett. Az alkotmány alapítójának szent István királynak emléke napján, úgymint kisasszonyhó 20-kán nemzeti ünnep- s gyűlésnek Székesfehérvárott leendő évenkinti tartása elvégeztetett[3]), melyen a király vagy helyette a nádor tartozott jelen lenni, Endre király megvallja, mikép a szent Istvánféle magyar szabadságot néhány király boszuból, más pedig önhaszonlesésből sérté és silányítá; a miatt király s nemesség közt nem csekély elkeseredésre került már sokszor a dolog. Többi közt megígéré a király maga s utódai nevében, mikép valamely föur kedvéért idézés és elítélés előtt egy nemest

[1]) Fejér Cod. dipl. III. I, 390.1.

2) U. o. 379.1.

3) vagy csak *megujiUatott f* v ö. Batthyányi Vita S· Gerardi c. 8. — (Sz. István Ünnepe már előbb is megtartatott; így mondja III. Béla 1175-ben · „Quum Albae S. Stephani Regis solemnes agerem dies[u] Katona Hist. Crit. IV. 235.1. —*Kn.)*

sem fogat el stb. Az oklevél hét példánya, a pápa, a király s a nádor, meg a ródusi, templomos lovagházak és az esztergomi s kalocsai káptalannak adatott.

Lényeges javítás történt a magyar viszonyokban 1231. év folytán, midőn az érintett 1222-ki törvények 31. tczikke, mely az ellenállást megengedte, kihagyatott, és mivel II. Endrének szavára építeni nem lehetett, a rendek biztosítékot s ellenőrt rendelének Róbert érsekben. Az erről szerkesztett oklevélben mondja Endre: „spontanee consentientes, ut sive nos sívé filii nostri et successores nostri hanc a nobis concessam libertatém confringere volueiint, Archiepiscopus Strigoniensis praemissa legitima admonitione nos vinculo *excommunicationís* et eos innodandi habeat potestatem 1) . E hatalmat mint könynyen megfogható, csupán a megszüntetett 31. tczikk pótlékául ruházta Róbertre az országra.

Róbert érseknek mindjárt következő évben volt alkalma fönebbi jogát gyakorolnia, midőn a nép panaszai Dénes egykori tárnok, most nádor ellen mindenütt felhangzottak. Kényhatalma ellen volt irányozva már az 1231-ki 3-ik czikk is[2]). Dénes nádor, Miklós tárnok, *Samu* kamaragróf, s más tanácsosok után indulva Endre király, mitsém tartott meg ígéreteiből. Izmaeliek folyvást viselték a kamarai s többi közhivatalokat, sőt azok, kiknek mint királynéi jobbágyoknak pénzbeli tartozékaik voltak, ezektől felmentve, szabad és nemes emberek rangjára emeltettek, miáltal sok ezer keresztény az izmaeliek jó sorsát óhajtván, mozlim vallásra tért. Főpártfogójuk Dénes nádor a maga jószágain tartá őket, ellenben az egyháziakat, ha erre fi-

[1]) Fejér Cod. dipl. HL II. 260.1.

[2]) „Si Palatínus interim male administraverit negocia regie et regni, supplicabunt nobis (Praelati Ecclesiarum, Archieppi et Episcopi) ut utiliorem loco ejus constituamus, quem volumus, et nos precibus eorum arm u emus.[u] .

gy elmeztették, javadalmaiktól megfosztó, vagy tettlegesen bántalmazta; úgy cselekedett a szepesi préposital s plébánosokkal; János pozsonyi prépostot arczul verte. — Mindezeken Róbert érsek felindulva, 1232-ki karácsony havában a nevezetes egyháztilalmat hirdeté ki Magyarországban, mely szerint még a három király (Endre, Béla, Kálmán) udvarán sem szabadott istenszolgálatot tartani. A király személye tisztelettel megkiméltetvén, Dénes nádor és Samu kamaragróf névszerint kiközösittettek. Miklós tárnok, mint „a király főtanácsosa, kinek javaslatain minden királyi s kamarai ügyek elintéztettek[u], 1233-ki űrnapjáig tartandó jobbulási határidőt nyert, melynek elmúltával, ha meg nem javul, azonnal kiközösítve leend [1]. — E tilalom azonban pápai közbenjárás folytán nem sokára visszavétetett[2]).

így ment ez II. Endre alatt folyvást. A nemzet szabadságát, az állami főhatalmat, a szent korona méltóságát egyháziak őrizték; törvénytiszteletet, rendtartást, jogbecsülést II. Endre kormányától várni nem lehetett.

Az így megrongált országban IV. Béla a közügyeken rögtön nem segíthetvén, bekövetkezett a sajói veszedelem, hol Mátyás esztergomi, Ugrin kalocsai érsekek, Gergely győri, Rajnáid erdélyi, Jakab nyitrai püspökök, Miklós szebeni prépost alcancellár, Eradius bácsi, Albert mester esztergomi főesperes és 65 ezer ember veszté életét[3]). Béla az őt futtában követő nemes sereg eltartására Uros pannonhalmi apáttól 800 márka ezüstött vett fel [4]). — Trauban, hová menekült, vele csak ezen egyháziak vóltak: Benedek mester fehérvári pré-

[1]) Fejér Cod. dipl. III. II. 297.1.

[2]) U. o. 300. 302.1.

[3]) Egy benedeki apát levele szerint 3 érsek és négy püspök esett el. Fejér Cod. dipl. IV. I. 235.1. — Rogerii Carm. Miser. 30. fej.

[4]) U. o. IV. Hl. 117.1.

post, cancellar s választott kalocsai érsek; Bertalan pécsi, István zágrábi püspök, Vancsai István váczi, leendő esztergomi főpap 1), Ugrin csaszmai, Achilles, Víncze és Tamás prépostok [2]).

Uj téré nyílt az egyháznak, a második honalapító oldala mellett, szintén másodszor megállapítani a megrontott intézeteket. E mellett a polgári szabadság is az egyház védelmére szorult, kivált midőn IV. Béla öregebb napjaiban, mint látszik, előbbeni erélyét elveszté. így V. Istvánt, midőn ez 1264. saját nővére Anna halicsi s bosnya özvegy herczegnőt s fiait javaiktól megfosztá, Béla megfenyíteni nem birta, hanem a sértettekkel fia ellen Rómába a szent Atyához fordult. IV. Orbán István királyt Pál veszprémi püspök által inteté meg. Ekkor oly háborúba keverték álnok tanácsosok az országot, hogy Béla, fia ellen a pogány livonókat, István pedig atyja ellen a bálványos kunokat hivák segítségül[3]). A kibéküléskor ismét csak az egyházra bízta az ország szabadsága megvédését: „Si quis nostrum — mondják IV. Béla s V. István — inposterum praesentis statuti *et Ubertatis a S. Stephana constitutae* transgressor exstlterit, quod absit, *ilium D. Arhiepiscopus Strigoniensis per ceneuram ecclesiasticam* compellat ad praemissa inviolabiliter observanda, prouti id nos assumpsimus pari voto [4]).

Kun László ledérsége és tehetetlensége folytán magasra emelé fejét az olygarchia. *Kun Lászlót,* mint gyermeket, Kaplyon mester, kampós bottal megveré; anyját Kun Erzsébetet lázadók halálra k eresék, utóbb Turulban börtönre veték stb. Henrik németujvárl gróf fiával Jánossal 1270. táján a király-

1) Fejér Cod. dipl. IV. I. 250.1.

3) Thomas Hist. Salonit. 39. fej.

3) Fejér Cod. dipl. IV. III. 210. 1.

[4]) Kovachich Vestigia Comit. 142.1. — 1298-ban ez ellenőri határozat megujittatott.

nénak ellenszegült; Egyed tárnokmester pozsonyi főispán, úgy a Chákok, Lóránd Márk fia Szepesben, Omodé, Aba, Opor, Huntpáznán, a brebiri, dal mat partokon birtokos grófok stb. hatalmasul garázdálkodtak; kun László kormányát zavarák, III. Endréét tönkre tevék s a berontott anarchiának zászlósai lőnek. Látta s érezte ezt a köznemesség s ekkor kezdett visszavonulni a főrendektől. Országos gyűlésekre már csak a *főpapi* s *köznemes* rend bocsáttatott s az 1298-kinak oklevelében a fontaknak kizártára nézve áll: „Prout móri a est.[u] A hanyatló s csonkított hazának (huic regno casuro, et per nimios vastus diminuto) felsegélésére országul tanakodtak Ilméri János kalocsai érsek s cancellar, Péter erdélyi, Endre egri, Tamás bosnyai, Benedek veszprémi, Haab váczi, Tivadar győri, Mihály zágrábi, Imre váradi, Antal Csanádi püspökök 1) . Endre holtával beállott a nyolcz éves trónviszály Venczel, Ottó és *Róbert Károly* közt. — Az utóbbinak jogai, kun László testvére Máriától származásán kívül *László-nak* növése javára történt s esküvel erősített ígéretén alapultak; és kun László valamint III. Endrét rendelheté trónörökösül, úgy Máriát vagy ivadékait is hivhatá a magyar trónra, az egyikre csak annyi hatalma lévén, mint a másikra.

E Róbert Károlyt magyar királyul kérték a magyar főurak, mint brebiri György, Pál s fiai Gergely, Mladin és György, németujvári Henrik s Iván, Chák Ugrin, Pous fia, Újlaki Ugrin, a *Hédervváriak* hatalmas családja; sok főpap, köztük Gergely választott esztergomi érsek stb. hajolt részére; mások Venczel cseh király fiához szítottak. — Mihelyt az egyetértés fonalát kezéből elereszti a clerus, a polgárzat ügyeire foganattal s áldásosán többé be nem folyhatott. A ballépések egymás után következtek. Ilméri János kalocsai érsek létére Venczelt ki-

[1]) Ugyanő Suppl. ad Vectig. Comit. I. 89.1.

rályul koronázta, mit mint annyi a koronázást szabályozó királyi, pápai s országos okiratok megsértését VIII. Bonifácz pápa alig akart elhinni s Jánost e miatt a szokott „venerabilis fráter“ czimmel is vonakodott nevezni 1) · Az események oda fejlődtek ki idővel, hogy elhalván néhány főpap, az újabb választások következtében az esztergomi s kalocsai érseken kívül, a zágrábi, győri, veszprémi püspök Károly részére álltak ®). Mindazáltal a féktelenség s rendetlenség annyira elhatalmazott már hazánkban, hogy 1305-ben egyszerre *hat nádora* volt, úgymint Chák Máté, István, németujvári *Ivá^, Oniodé, Loránd* és Opor [3]). Az 1307-ki rákosi gyűlésen szent Péter templomban oklevél Íratott alá, hol Róbert Károlyt a következő magyar fourak üdvözlék királyul: Tamás esztergomi, Vincze kalocsai érsekek s cancellár, Imre váradi, Háb váczi, Péter pécsi, Benedek Csanádi, Ágoston zágrábi püspök; János mester fehérvári prépost alcancellár; Chák Ugrin mester Pous fia, mindenek közt legtekintélyesebb four; Rátolti Domokos mester István fia; Aba Omodé nádor, Borsai Kopaz nádor, Ákus István nádor, Ernye “ bán fia, Loránd nádor, Rátolti László bán, Rátolti Kakas mester, Rátolti Dezső mester, Puki Miklós vajda Móricz fia, Ákus Miklós vajda Ákus nádor fia stb [4]).

Az imént elviharzott mozgalmak alatt e szenvedések üdvös intésül szolgáltak a magyar egyháziaknak, miszerint minden jövendő viszályok alkalmával egyéni érdekük feláldozásával is föltétlenül egyesüljenek. És érezték ők ezen intés fontosságát, midőn 1318-ban mindvalamennyien Kalocsára gyűltek, hol Tamás esztergomi érsek s tartományosai Jakab nyitrai,

1) Fejér Cod. dípl. VI. II· 314.1.
2) U. o. Vili. I. 121. 129.1.
3) U. o. 103. 117. 118. 147. 159. s köv. 1.
4) U. o. 221. 223. 227. L

István veszprémi, Miklós győri, László pécsi püspökök, meg fr. László kalocsai érsek tartományosával fr. Ágoston zágrábi, Benedek Csanádi, fr. Benedek erdélyi, György szerémi, fr. Péter bosnyai, Ivánka váradi püspökökkel abban állapodtak meg, hogy egyességi szövetségre lépnek s a szent evangéliumra esküdve igérék: „egy mindenikért, s mindenik egyért“ akarnak állani; egybe mindenkor nem gyűlhetvén, hírnökök által tartják fel a közlekedést; valaki közülök az egyház elleneihez szítana, ily hitszegének elmozdittatását fogják sürgetni a pápánál; az alsó papságban netalán találkozó eféle árulót javadalma s a papi kiváltságtól fosztandják meg 1) · — Az így maguk föntartására kötött szövetség a trón s alkotmány védelmét is foglalta magában; sőt Károly királynak országgyűléseket mellözgetö, önkényes uralkodása s háza fényének emelésére törekvő hajlamait az alkotmány ösvényére vezeté. A kalocsai zsinat László pécsi és Ivánka váradi püspököt azon kérelemmel utasitá a királyhoz, miszerint országgyűlést tartson, hol az egyházi, királyi, kamarai, nemesi s egyéb“ javak sérelmeiről tanakodjék. Károly a könyörgésnek engedve Temesvárból kelt levelében 1318-ki szent Iván nyolczadáig Rákosra egybehívta a magyar rendeket, alája veté magát, ha ez országgyűlést meg nem tartaná, a főpapok kiközösítésének; László kalocsai érsek s kir. cancellár szétküldé s űrnapján kihirdetteté a levelet s a maga érsektartományának papságát az Apostagon tartandó elöleges tanácskozásra meghitta [2]). Az országgyűlést Károly mennyegzője korán oszlatá szét. Önkényes kormánya ellen az alkotmányféltő főpapok még 1338-ban is panaszkodtak XIII. *Benedek* pápánál: „vetítős esse generates ordinum conventus, in quibus regni status temperabatur,

1) Fejér Cod. dipl. VIII. lb 144. V
2) U. o. 168. 1.

nobiles sine iudiciorum ratione suis muneribus dejici bonisque exui, extinctas esse iam omnes probas consvetudines, abolitas libertates, jura sublata, quibus nobiles ac populi a sanctissimis regibus Stephano, Ladislao aliisque aucti fuerant“ 1) .

Ily elvek által, összetartás és szilárdság mellett a polgárzat békéje, szabadsága egy iránt védve s megőrizve volt, csekély kivétellel, Róbert s nagy Lajos kormánya alatt. Es ezáltal itthon béke s művelődés fejlődött, kün tisztelet üdvözlé a magyart és tartományok hódoltak neki.

4. §. *Magyar nemzetiségnek izmaeliták, zsidók, kunok, neugarok elleni megmentése.*

Tartalom: *Izmaelita gyarmatok honunkban, — mozlim térítők a bolgárok, utóbb Őseink közt; — Taksony, szent László 8 Kálmán törvényei izmaeliták és zsidók ellen. — Szerecsenek magyar táborban, falun. — Izmaelita tanulók Halebben; — a mogol támadás alatt elözönlik a magyar földet, hol vallást, birtokost és nemzetet tipornak. — Róbert érsek egyháztilalma. — Mizse nádor keresztelt izmaelita. — Zsidók kitartása; magyar urfiak Nagy Lajos alatt', zsidók kiűzetése. — Kunok, neugarok, besenyők elterjedése; — az 1279-ki zsinat; — IV. Miklós és Lodomér érsek kereszthirdetése; — Péter erdélyi püspök. — Kunok elhelyezése.*

A XIII. század folytában halálos veszedelmen ment keresztül a magyar nemzetiség, izmaelita, zsidó, kun, neugar s

Fejér Cod. dipl. VIII. IV. 323. 1.

más részint mozlim, részint bálványos népek bevándorlása s elhatalmazása folytán.

Idegen beköltözésnek már szent István előtt tágas kaput nyitának Taksony s Gejza fejedelmek. Ez általán véve az országra előnynyel járt, mert a beköltözött olaszok s németek, keresztény s európai műveltséget hoztak magokkal. De egy időben ezekkel olyanok is szállottak hazánkba, kika műveltségnek más mint európai idomjait vallották, úgymint az izmaeliták és zsidók. Izmaeliek nevezete alá a keletnek mindazon népe soroltatott, ki izlamhoz ragaszkodván, mint mozlimok Magyarföldön kereskedtek, sőt mozlim hittérítők voltak. Ki fogja most mind azon egyes kalmárokat összeszámlálni, kik e foglalkodásnál fogva honunkra szállottak, s a kereskedelemnek sok időre elzárt, sok nyereményt Ígérő földön állandóul települtek? Itt azon izmaelitákról van szó, kik a Bulár vagy Bolgárföldről, a Volga partjairól beköltöztek, vagy később bevándoroltak. — A nagy Bulár- vagy Bolgárföldön korán látjuk Mahomed tanait elterjedni, melyekre a bolgár nép, kereskedelmet űzve, európai véreit is iparkodott téríteni.

Taksony magyar fejedelem szívessége elhirült, írja a névtelen, és sok jövevény érkezett hozzá különféle nemzetből, ügy történt, hogy Bulárfoldröl (de terra Bulár) is néhány nagy tekintetű ur számos izmaelitával beköltözött, úgymint Billa, Boksu. A fejedelem Magyarföld több részein rendelt nekik helyet és birtokolt ajándékozott; azonfölül *Pest* várat örök időre átadá. A vár szolgálatára Billa s Boksu népeik két harmadát engedvén, a többit saját házaikhoz vevék. — Ugyanazon honból Taksony korában Heten vitéz is beköltözött, kit a fejedelem birtokkal meggazdagitott [1])

III. Béla 1190-ki, Pécs egyháznak adott oklevelében a

[1]) 57. fej.

tized adására szőrit minden embert, „akár báró, nemes, városi jövevény s más szabad vagy nem szabadember legyen, akár Saracén (Sarachenus) országlakos, vagy szláv, paraszt, héber (Ebes, nyilván Ebraeus helyett) akár keresztény .. Λ [1]). — 1238-ban emlittetik „ *Villa Sarachenorum*^ quae vocatur Surlach[u] a Tisza mellett a tejérvári János lovagok birtokában [2]). A szent Máriáról nevezett benedeki apátnak tudósításában a a tatárok is izmaelitáknak hivatnak [3]). — A Tisza melletti Bew föld tatárok előtt izmaelitáké volt; de ama háborúban, mint látszik elpusztultak, mert a földet „quae quidem antea per Saracenos possidebatur[a] Dem nemzetségnek ajándékozta IV. Béla 1257-ben[4]). Temerken földet Aradban Műk görög és Mike izmaelita eredetűek bírták, holtuk után Parabuch ispánra szállott 1266 ban. — „Villa Rúgás izmaelitarum“ Szerémben volt, melyet Mária királynő bírt[6]). „Hismaelitae vei Bysseni[u] Eszéken is voltak egy 1196-ki oklevél szerint[7]). A pesti saracénok jövedelmeit II. Endre 1217-ben hitvese — Jolántának rendeli azon esetre, ha a szentföldről vissza nem térne [8]). A győri káptalan 1224-ki oklevéléiben olvassuk, mikép Etul nemes, Imre királytól, midőn a Magyarföldön a Gubásokat meggyőzte (dum in Hungária Gubatos expugnasset) e hadban szerzett érdemekért jószágot nyert. E Gubások hihetőleg izmaeliták voltak. „In praelio *Gubaso* quondam habito[u] a királyt Sándor s más -jelesek vérontásig segítették [9]).

1) Fejér Cod. dipl. II. 255.1.
2) U. u. IV. I. 109. 1.
3) U. o. 236. 1.
4) U. o. IV. II. 425. 1.
5) U. o. IV. III. 342.1-:
6) U. o. 366.1.
7) U. o. II. 303.1.
6) U. σ. III. 1.263. 1.
9) Tudtár 1841. Apr. 261 és Fejér f. h. III. I. 62. 149.1. — (Guba, úgy látszik, *pánczálost* jelentett. A gubások alighanem a hadsereg egy ré-

Midőn eleink a négy folyam közben megtelepültek a mozlim befolyást aligha kerülék el; Taksony alatt pedig épen tapasztalák is, mi Abdallach Jakut arab író müvéből bizonyos, kinek az Ázsiában alkoránt tanuló magyarföldi izmae“ liták beszélték, mikép hajdan Bolgárföldről hazájukba (Magyarföldre) hét mozlim érkezett s nyájas bánásmódjokkal, islamra tériték őseiket 1) .

A mozlim hitre pártolt magyarok azonban vagy kevesen vagy már enyésző félben voltak, midőn szent István a nemzeti keresztelkedést tartá, vagy talán csupán figyelmét tudták elkerülni s új bolgárföldi vándorokkal szaporodva, szent László koráig nagy számra növekedtek. Az egyház csak szent Lászlónak utolsó éveiben vévé észre az izmaelita kereskedők gonosz befolyását népünk vallása s erkölcseire; a szabolchi zsinat 9. fejezete keresztség felvételére szoritáőket; a keresztelkedés után ősi szokásaikba körülmetéltetés által visszasülyedök ellen rendeltetett, miszerint helyeikről más falvakba áttétessenek. *Kálmán* korában ha sertéshústól tartózkodtak, vagy mozlimmosdásokat s egyéb gyakorlatokat végeztek, vagyonuk egy részét a bevádoló nyerő el. A megtért izmaeliták egyház építésére kötelezettek, melynek befejeztével a falu fele kivándorlásra késztetett. Izmaelitának maga népebelivei házasodni nem szabadott; ha vendége volt, asztaláról a sörtéehue el nem maradhatott 2).

Kálmán a *zsidó* kereskedők ellen is fellépett, keresztény szolgát venniök, eladniok, annál kevesbbé megtartaniok, a szolgának

szét képezték: „Homines castri Trenchen, qui nobis in Cabatis seruire consueuerunt,“ olvassuk 1243-ban. Jerney M. Nyelvkincsek. (I. 45. 1. — *Kn.)*

1) Jerney Tudománytár 1844. mart. fttz. 156.1.

2) Decret. Colom. I. 46. 47. 48. 49. fej.

elvesztése alatt tiltva volt, s a keresztények és zsidók közti minden viszony a legpontosban meg lőn határozva!).

Mindazáltal mind a két nép sok, az ősi valláshoz szító családot számláin, mely megtérve bár származását soha sem feledé. Azon hadban, melyet I. Fridrik császár segélyére II. Gejza a milánóiak ellen 1161-ben küldött, ötszáz *szerecsen* találtatott [2]). Ha valamely magyar falu vagy városban kalmár vagy kereskedő lakott, ez bizonyosan *görög* vagy *zsidó* vagy *izmaelita* vala. Legalább is a *déli gyümölcs vagy fűszer neműek* házaló árulásával ők foglalkodának. Ily gyümölcs házalókat máig *szerecsennek* nevez a Tiszavidék [3]). A XII. századi mongol mozgalmak a volgai mozlim bolgárokat fölriaszták; és hihető mikép a honunkat ekkor ellepő sok izmaelita onnan származott. II. Endre korában a hatalmat, melyhez kereskedés által jutottak, bizonyos műveltséggel köték öszve; a mozlim törvényt *halebi* (aleppói) tanodában tanulták. A fönemlitett Abdallach Jakut (f 1229.) halebi kereskedő volt s azt írja, mikép Haleb városban igen sok idegent látott, kik a Koránt Abu Hanifa értelmezése szerint hallgaták, magokat *magyaroknak* vallák, mely országban harmincz nagy faluban lakoznának: „a magyar király, így mondák, tőlünk tartva nem engedi, miszerint fallal keríthessük be várasainkat“ [4]). Az arab tanodákból szám stb ismeretet, utazás által pedig sok tapasztalatot hozván magokkal az ismaeli tanulók, nem esoda ha a királyi jövedelmek kezelésével ők bízattak meg. Falvaik Jolánta királynő tulajdona s adózó népe voltak; — „multitudo Sara-

[1]) Colom- decret II. cap. I. de Judaeis Cap. 2. de mutuis Christianorum et Judaeor. C. 3. de emptionibue et venditionibus Cbristianor- et Jud.

[2]) Vincentii Cron. Dobnernél Monumenta- Hist. Boh. 1. 46. 52.

[3]) Tudománytár 1844. April füzet 250. lap.

[4]) Jerney f. b. Márcziusi füzet 156. 1.

cenorum Hunfaruaw ad te pertinere dicitur“ — irá neki III. Honor 1221-ben s meginté, hogy sem o, sem tisztei ne akadályozzák, ha keresztény szolgák vagy szabadosok az izmaeliták kezeiből kiragadtatnak 1) · *Egyháziak figyelmeztetésére* WL 1222-ki gyűlésen sürgeté a nemesség, miszerint kamarai, pénzverő, sóházi, adószedői hivatalokat meg országos nemességet zsidó vagy izmaelita ne viselhessen 2).

Ez azonban keveset használt. Pénzszűkében II. Endre . az izmaeli és zsidó dulásoknak a féket még jobban megeresztő. Robert érsek és számos főurak tudósításaiból értesült IX. Gergely a nyomorról, mely az izmaeliek, vagy mint közösen hivattak, a szerecsenek és zsidók elhatalmaztából a keresztény hitre, az egyház szabadságára, s a királyi méltóságra háromlott. A szegény ember mindenféle sarczolásnak alávetve, és az izmaeliek és zsidók *jobb dolgát* látván, az ö szertartásaikra állott, izmaeliek, zsidók, keresztények vegyesen házasodtak; ama hitetlenek összevásároltak keresztény nőket s éltek velők; a hitetlenek köz hivatalokat viseltek, hol kívánt alkalmuk volt a vallás- és egyháznak ártani, mely utóbbi majdnem elveszté már szabadságát; egyháziak sarczok, ·— adók alá vettetének; világi törvényszék elé állittatának; Endre király az egyházaktól ősi birtokot vön el s eladogatott amaz új nemeseknek[3]).

A panasz nem volt alaptalan; zsidók izmaeliek csakugyan számtalan nemesi birtokban ültek. Csenkét például Techa zsidó adomány kép bírta, mit csak IV. Béla vön tőle el és azt’Nagy-

[1]) Fejér Cod. dipl. III. I. 312. 1.

[2]) Comites Camerarii monetarum, Salinariii et Tribunari Nobiles regni Ismaelitae et Judaei fieri non possint. így hangzik az 1222-ki 24. tczikk eredeti szövege, mely a magyar törvénykönyvben a nobiles regni után hozzáadott: *nostri sunt* szavak által meg van hamisítva L. Knauz Aranybulla Tört. Tár. X. 211. 1. Xn.

[3]) IX. Gergely levele. 1231-ből Fejér Cod. dipl. IIL II. 241. 1.

martoni Simon spanyol grófnak mint Esztergom megmentőjenek ajándékozta[1]). — Róbert érsek s egyéb a keresztény vallást és magyar nemzetiséget féltő főpapok a védelem utolsó eszközéhez nyúltak; Róbert országos egyháztilalmat hirdete ki. Kún László után izmaelitákról szó sincs többé, jele, hogy vagy megtértek, vagy kivándoroltak. A megtértekhez tartozott Mizse nádor — olim Saracenus — 1290-ben, Kún László gyilkosainak büntetője [2]).

A zsidók azonban ezredéves élet folytatásához szükséges elemekkel, leginkább türelemmel megáldva lévén, rövid idő múltával újra szaporodtak. A XIII. század végén s a XlV-nek kezdetén kitört mozgalmak alkalmat nyújtónak elhatalmazásukra. Nagy Lajos kormánya vége felé rendre zsidók adósai a magyar urfiak; például Nagymártoni Miklós s fia Fraknói Pál, Agyagosi Antal stben; kik roppant ősi javaikban Smerel és Ewal sopronyi zsidóknak úgy szólván csak haszonbérlői gyanánt ültek [3]). — Országos panaszokra történt, hogy Nagy Lajos a keresztelkedni nem akaró uzsorád zsidókat országából kiüzé.

Uj veszély merült fel, midőn a futamodó kunok s ezeket üldöző tatárok csoportjai özönlék el Magyarföld téréit. Hogy a tatárjárás hazánkat s nemzetünket az örök enyészet sirjába nem temeté, csak az isteni gondviselésnek köszönhetjük; de hogy az újonnan megtelepült s mintegy örök lakot foglalt pogány kunok, nogai tatárok vagy neugarok, besenyők s a többi keleti bálványos népcsoportok Kun László könnyelműsége s barátkozása alatt a kereszténységet s a magyar nemzetiséget el nem nyelték, a Gondviselésen kívül, egyedül a ma-

1) U. o. IV. I. 273.1.
2) Chron. Búd. 1838-ki kiadás 210- b
3) Fejér Cod. dipb IX. V. 280. — X. I. 315. 1. IX. IV. 652. 1.

gyár clerusnak s a római pápának köszönhetni. Az események részleteit köztörténelmünk adja elő: itt csupán ide tartozó eredményeit lehet megemlíteni. IV. Béla alatt a pogány kunok ellen panasz küldetett Rómába 1261-ben, melynek következtében a király mind a pápánál, mind Ottó passaui püspök előtt azon tanúságot tévé, mikép a kunok mindnyáján már megtértek — „ajiquo non excepto[a] —; mert *dömétek* és *más szerzetesek* folyvást oktatták a keresztény hitben [1]). IV. Orbán 1263. megtiltá e kunok kényszerítését a keresztségre, de az ellenkezőket az országból kiüzetni rendelte [2]). Következő évben Béla és István ifjabb királyoknak házassági ajánlatok tétetnek a tatárok részéről, mit a pápa sürgősen roszal [3]). Ottokár a római pápához 1260-ban írt levelében elöszámlálja a népeket, melyeket ellene IV. Béla March síkjára kivezetett: „Ungari, Cumani, diversi Sclavi, Siculi, Valachi, Bezermini (besenyők) et Qraeci[4]). — Kun László kunöltözetet és erkölcsöket hoza be udvarába; a fohivatalokat, sőt magát a kincstárt kunokra bízta; s elhanyagolván derék nejét, kunhölgyekkel társalgóit. Lászlónak e viseletéből nagy zavar keletkezett a közügyekben; a király kegyelte bálványos kunok keresztény papokat üldözének, feleiket, kik előbb megkeresztelkedttk, a régi vallásra visszatériték; a magyar urak hátrányára a megürült jószágokba ők ültek [5]). Az 1279-ki s következő évek rendszabályai keveset használván, sőt külföldi kunoknak a honra támadása a veszélyt nevelvén, a baj orvoslására 1283-ban Lodomér esztergomi érsek IV. Miklós pápa által a kereszt hirdetésére lőn felhatalmazva Magyarországban, Ausztriában, Lengyel, Stájer, Korontfoldön s

1) U. o. IV. III. 31. 1.
2) U. o. 172.1.
3) U. o. 226. 1.
4) U. o. 15.1.
5) Thuróczi Chron. II. 79. fej.

Istriában; a magyar fourak, főpapok, lengyel herczegek, ausztriai, cseh, morva fejedelmek, s Rudolf császár is a neugarok s tatár bálványosok elleni támadásra szólittattak Péter erdélyi püspök, Lodomér és János magyar érsekek parancsára, mely pápai rendelet következtében íratott, Arbucz kun urat, noha királyi rokont, fogságba tévé, miért kun László a püspök javait Kolosvárt, Fehérvárt stb. elfoglalta[2]). A kunok, neugarok s többiek sátraik elhagyására s városokba költözésre szorittattak; hosszú szakálluk s hajuk nyírásától, valamint nemzeti öltözetük változásától az egyház megkímélte őket; de keresztény erkölcsök elfogadására utaltattak. A hét kun nemzetség akkint, mint IV. Béla rendelte vala, a Duna és Tisza, a Körös s Maros partjain, a Temes és Körösközben telepíttetett, miáltal Kalocsa, Várad, Eger, Csanád s Vácz egyházmegyékbe kebleztetének.

5. *Patarénok és husziták szemmeltarfása.*

Tartalom: *Patarénok Magyarországban; — Maróthi János prépostsága Maróthou; — szávadunai bosnya patarénok. — Prágai Jeromos Ma gyár országon és Schrillenperg intézkedései. — Konstanczi zsinat. — Ziska tábori felekezetének vad dulásai. — Magyar országi husziták éjszakon, délben s Erdély tájain, Moldvában. — Cseh husziták kivándorlásai honunkba. Marchiai Jakab atya Ausztria s Magyarországban hitnyomozó. — Zsigmond király. — János várad i, György bácsi, Lépes erdélyi, Albert Csanádi főpap levele Jakab működéséről; — Palóczy érsek s Albeni Henrik püspök védelme; — a kalocsai*

[1]) U. o. V. III. 420.1.
[2]) U. o. 454. s köv. 1.

káptalaniak levele Jenöhez. — Balds mester Bácson. — Jakab atya holttesteket éget. — Albert király körlevele. ·— Jakab nehéz állása; — Kameniczi Bálint; — Tamás deák kivándorlása Moldvába. — Ejszaki magyar husziták oltalmazol Giskra, Akzamith, Thalafuz stb. — Cséhtársak honunkban. — Ferenczesek hit nyomozása. — A moldvai s kárpáti husziták, — Hunyadi Mátyás fellépése s fontos jóslata Magyarországról.

A magyar egyház XV. századi főpapjai semmiben sem állottak hátrább Őseiknél, midőn az *örökölt tiszta* római kath. vallást, a magyarok ősi hitét védeni s eretnekek ellen megóvni kellett. A nemzetünkre nézve többé nem veszélyes patarénok manichaeismusa voltaképen csak Bosnyában mutatkozott ugyan időről időre, de mindig tovább és tovább tolatott el a magyar határoktól. A magyarországi patarénok ekkorban életjelenséget nem mutatnak. Minduntalan zaklatva a féltékeny szomszédok által, régi vakbuzgalmuk s dühükből sokat veiének le. Azonban még mindig elegen voltak. Maróthi János egykori macsói bán jószága a Száva s Boszut összefolytánál sok pa· tarént 8 pogányt számlála, kiknek megtérítésére Maróthon, mai Morovichon, XXIII, János és Zsigmond király helybenhagyásával prépostságot alapított 1) .

Belebb honunkban is találkoztak patarénok. Minthogy e korszaki megtérések módja néhol erőszakos is volt, történt, miszerint a hittévedésnek feloszlása után a kedélyekben némi elkeseréltség maradt hátra, mely új kitörésre csak az alkalmat várta. Úgy a Duna és Száva partjain a ráczok s szakadá-

[1]) „Major pare habitatorum eorumdem patarenorum offuscati cae citate ut pagani remanserint et remanent infideles.“ Katona Hist. Crit. XII. 191.1. ·

rok közt néhutt lappangó patarénok Tamásy László pozsegai főispán 1437-ki tudósítása szerint a husziták által újra fel“ éledtek 1) .

Mi a bosnya tévedöket illeti: István Tamás bosnya király két ezer patarént megkeresztele; a többi negyven ezert kivándorlásra bírta, kik István szent szávai fejedelemnél új honra találtak. Három főurat úgymint: Cuchignich György, Turtchonich István és Vecichnich Radinolt mint konok eretnekeket Rómába külde, hol 1461-ben megtértek 2).

A *délszakon* fenyegető eme viszályok megszűntével, éjszakról a husziták mozgalmai keletkeztek, kik ezeket taniták: az oltári szentséget két szín alatt kell venni, melyben az átváltoztatás által a kenyér s bor át nem változik; halálos bűnben levő pap szentségeket érvényesen sem szolgálhat; ezt a mulaszt állapotában világi is teheti; az egyháznak nem szabadföldi javakat bírnia; az egyháziak mindnyájan egyenlők stb.

A husziták feltűnéséről Magyarföldön első tudósítást vett Kanizsai János érsek 1410 ben Schrillenpérg Endre — passaui kanonok s bécsi püspökhelytartótól. Ez János érsek s a magyar papsághoz intézett levelében megüzenő, mikép prágai Jeromos (igazi nevével *Faulfisch Jeromos lovag)* a szabad művészetek mestere, Wikleff tévedéseibe merült, Heidolberget, Prágát meglátogatta, Magyarországban is volt, mindenütt hirdetvén tévtanait s követőket szerezni iparkodván; most a bécsi egyetemhez megérkezett, mely alkalommal a helytartó őt maga elébe idézé s kikérdezgeté. A helytartó előtt Jeromos esküdt tanuk ellenébe mindeneket tagadott, mire Schrillenperg kívánta, hogy Bécsben maradjon s Jeromos mindent ígért, sőt es-

1) Koller Epp. Qainq. Eccl. IIL 861.1·

2) Raynaldból Kaprinay Hung. dipl. II. 82. 102. 1.

küvel megfogadá, hogy a helytartó tudta nélkül Bécsböl távozni nem fog. Mégis Morvába szökött, honnan Magyarországba is várathaték 1) . Mint esküszegö Bécsbe idézve meg nem jelent. Akkor reá mint a hittévedés gyanújában levő esküszegőre az egyházi kizárás ítélete kimondatott, melyet a magyar egyházakban is kihirdetetni kért 1) .

Ezen s az egyháznak egyéb bajait, különösen az egy időben uralkodó három pápa alatti szakadást, orvosolni Ígérte az egyház közgyűlése Konstanczban, hova a magyarok részéről Kanizsai János esztergomi, de Berentiis Endre kalocsai, meg három dalmát érsek, öt valóságos s három czimzetes püspök, Nagymihályi Albert rhodusi lovagmester, számos apát, prépost, kanonok, hit- és jogtudor, meg four, nemes és városi követ siete[2]). A zsinat az egyház szakadásának véget vete; a megtámadott hitnek tanait fejtegette; a tévedéseket pedig elkárhoztatta, minek következtében a tévedők főnökei: Húsz János és prágai Jeromos a világi hatalomnak átadva, a konstanczi városhatóságtól II. Fridrik császár törvénye értelmében máglya által kivégeztettek [3]).

Ennek hire a cseheket boszura s ellentállásra gyulasztá. Trocznovi Ziska János vezérkedése alatt Hradistye hegyen

[1]) Prágai Jeromos a constanczi zsinat előtti vallomásaiban maga bizonyítja, hogy hazánkban is megfordult, mert az ellene tett vádakra többi közt feleié, hogy Magyarországból ki nem hajtatott, hanem a prágai érsek bevádlása folytán Zsigmond király átadta öt az esztergomi érseknek, ki vele 15 napig kegyesen bánt s végre a királytól küldött szerzetes által minden kezesség nélkül szabadon bocsájtatott· L. Harduin Cone. VIII. 507. 1. és Budai Eaáias Magy· tört. Debreczen 1811. 236. 1. — *Kn.*

[2]) Fejér Cod. dipl. X. V. 102. 1. .

[3]) Teljes névjegyzéköket olvashatni Wiudisch. Ungr. Mag. IV. 236. 1.

[4]) Vesd Őszve Fessler. Gesch. der Ungern. IV. 328.1. Régi magyar nyelv eml. HL 138. b

szövetkezve, Húsz tanait vallani, s megégetett mesterük halálát szörnyen megboszulni esküdtek. A hegyet Thábornak, s onnét magokat tháboritáknak nevezték. A kétszin alatti áldoztatás csábja számukat sok ezerre rugtatá 1) .

Mint vadállatok dühöngtek most a hatóságok, egyházak, papok s hivek ellen Húsz kővetői; embereket halálra kínoztak, szent épületeket, edényeket, orgonákat, képeket, harangokat szétzúztak. A vezérek szent Írásból vett helyek olvasása által buzditák harczra népeiket; a huszi népen kívül a többi mind csak pogány, moabi, fiiisti vagy mohamedinek neveltetett. Hajszála borzadoz az embernek, midőn ezen csoportok vad dulásait olvassa. Λ szomszéd lengyelek s magyarok a régi vetélkedést feledve, még fejedelmeik parancsa előtt 1422-ben ellenök szövetkezni, s fegyverrel indulni készültek[2]). Végre Zsigmond haddal támadta meg őket.

Mi ezen események vallási s egyházi oldalát illeti, minden ellenhatás daczára, 1430-ig annyi huszita találkozott már Magyarországon, hogy a Szakolczától Nagyszombatig terjedő vidéket jobbára huszitának lehete nevezni. Magyarország eddig többnyire távol tartá magát az idegen ajkú nép tévedéseitől; ezek csak az éjszaknyugati megyék *szláv* lakosainál honoltak. Azalatt térítési vágyától ösztönöztetve, több huszita hirdető az alsó részekbe is bátorkodott, leginkább oda, hol nemzeti rokonszenvekre lehete számítani, s hol a megürült föpásztori székek biztos tartózkodás és népcsábitásra reményt nyujtának, úgymint: Kalocsa, Pécs és Szerém tájára, hol azonban csak kevés, itt-ott lappangó kővetőket szerezhettek.

Egy ʳegl naptár megjegyzi 1420 ra „Húsz János tévely-

[1]) Ludewignél VI· 124.1. Aeneas Sylvius. Hist. Boh· 36. fej.

[2]) Fejér Cod. dipl. XI. 452. 1. A magyar főurak levele a lengyelekhez.

géseért a magyarok Moldvába számkivettettek“[1]). Magát a tájat, honnan Moldvába kerültek a magyar husziták, kijelölék unokáik az őket 1767-ben meglátogató *Zöld Péter* papnak, midőn mondták, mikép Erdélyországból sok szász és székely mene által Moldvába 1420-ban s ott István fejedelem számukra válogatott földön engede lakást.

Bizonyosb az, hogy *Kamenest* (Kamenicz Szerémben) polgárai egy Balás mester nevű férfiút Prágába küldtek tanulás végett s a majdan visszatérőnek a plébániát odaígérték, ki Csehországból (talán első) hozta el a huszismust, de Marchai Jakab által később a plébániából kifizetett 1) . — Annyi bizonyos, hogy az ország sok részeire terjedezve, 1436. körül már Várad, Erdély, Csanád egyházmegyében is találtatnak [3]).

Azért Zsigmond nem ok nélkül már 1428 ban vévé ez ügyet szivére, midőn a hittévedök, hithagyók és szombatosok ellen szigorúan rendelkezett; a hittérítő bosnya ferenczieket pedig a hivek ótalmába ajánlá 1) . .

Midőn Zsigmond császár s magyar király Csehföldet teljesen meghóditá, haragjától tartván a husziták, csoportonkint Magyarországra vándoroltak, hol oly nagy számra növekedének s oly vakmerőségre vetemültek, hogy alattomban fegyvereket gyűjtve hirtelen rohanással a katholikusokra ütni s az országot elfoglalni szándékoztak [5]).

A pápa 1432 ik táján a hité védők térítése végett Marchiai Jakab szerzetest a magyar tartományokba különösen Bosnyába küldé[6]), s 1436-ban hitnyomozóvá nevezte Austriában és Ma

1) Régi nyelvemlékek III. 138· L

[2]) Régi nyelvemlékek I. a bécsi Codexről.

3) Fejér Cod. dipl. X. VII. 814.1.

4) Fejér Cod. dipl. XI. 457.1.

5) Fridrich Hist. Prov. Salv. I. 6. L

[6]) MBS. Chronicon fr. minor. Albo-Carolinense. Nyelveml. I. a bécsi codexről.

gyarföldön Bosnyában oly üdvösen működött, hogy Zsigmond öt a csehek megtérítésében is sikerrel remélte használhatni [1]). János váradi püspök papsága kérelmére a maga megyéjébe hívta és gyóntató s hitnyomozó engedélylyel megtisztelte. Jenő pápához 1436. év folytán irt levelében János püspök jelenté, mikép „sokkal gonoszabb eretnekség, mint a cseh“ földi huszitáké, kezdett némely magyar tartományokban felmerülni s különféle hazug örvek s ürügyek alatt lappang az országban[3]). — György bácsegyházi helynök is sürgetős kérelemmel járult Jakabhoz a kerületében aggasztólag izgató felekezet ellen [4]). Hasonlag Lépes György erdélyi püspök is mivel nehány huszita Moldvából s más tájakról Erdélybe átkelt s rontják az ö hív nyáját, Erdélybe meghívta[5]). Úgyszintén Albert temesi főcsperes és Csanádi egyházi helynök is igen lekötelezöleg kérte magához [h]).

Jakab atyának megjelenése egymásután rövid idő alatt kioltá a fenyegető mozgalmat, a papságot pedig támadás és haláltól megmenté, leginkább Erdélyben, hol a váradi püspök tudósítása szerint az ellenkedök összeesküdve, ha Jakab atya annak idejében meg nem jelenik, kevés nap múlva fegyveres kézzel a derűst megtámadták volna, mindeneket legnagyobbtol legkisebbig karddal kipusztitandók.

Jakab ernyedetlen buzgalommal járt el tisztében, életét is gyakran koczkáztatván. Hogy a husziták ürügy öt veszítsenek az egyház gyaláztatására kelni, a papok életmódját és

1) Katona Hist. Crlt. XU. 741.

2) U. o“ 723. 1.

3) Fejér Cod. dipl. X. VII. 810. 1.

[4]) Wadding látta a levelet, mely most elveszett. Katona Hist. Eccl. Coloc. I. 413. 1.

[5]) Fejér Cod. dipl. X. VH. 808. 1.

6) U. o. 810. 1.

erkölcseit is javítás alá vette, mi sok ellenséget szerzett neki. De Palóczy György esztergomi érsek s Albeni Henrik pécsi püspök ótalmukba vevék, s működéseiben lelkesiték 1) . A kalocsai káptalan legjobban tudta méltányolni a szerzetes érdemeit; főpapja Bondelmonti János kalocsai érsek Czilley Fridrik fogságában sinlődvén, a terhes egyházi kormányt a káptalan kényszerült vezetni[2]). E káptalan Jakab tetteit ekép irta meg IV. Jenőnek: „Miután az ország sok más részeit nem a legnagyobb életveszély nélkül bejárta, végre ferenczes társfeleivel ezen kalocsai s bácsi törvényesen egyesült egyházmegyébe érkezett, hol Isten segítségével az ő szent egyházának legbővebb gyümölcsöket szede. Mert régi idő óta nagy sokaságban itt tenyésző mind papi mind világi hittévedöt felfedeze és a tévedők önvallomásain induló gondos vizsgálat után úgy találta, mikép erdőkben, mások pinczék, malmok, sőt hegyi rejtekhelyek s barlangokban szentségteleniték Isten dolgait, az oltári szentséget s Krisztus Urunk vérét szurokkal bevont tokokban nyakukra akasztva czepelék ki, éjjeli órákban ily titkos helyekre vonulva, Krisztus vérét gyakran öltönyeikre kiönték; hogy sokszor a saruba is folyt s a föld nem kevéssé megáztatnék töle.u’ Örvendve tudósítják a szent atyát, miként megyéjük Jakabnak serénysége által ily mételytől teljesen megtisztult; jövendőre minden eretnekség meggátlására városok- s falukon őröket állita. Ha szentséged — így végzik soraikat — épen Jakab atyának hozzánk küldetése által szintoly gyorsan mint üdvösen rólunk nem gondoskodik, maguk az eretnekek nyilatkozása szerint már fegyverre keltek, sa főpapokat lelkészeikkel együtt mind kipusztították volna, mi-

1) Leveleik Fejérnél Cod. dipl. X. VII. 881.1- XI. 165.1·
2) Katona Hist. Eccl. Colocz. I. 409. l.

szerint itt is nem kevésbé mint a cseh részeken annál szabadabban minden törvényt s jogot tapodhassanak“ [1]).

Erre vonatkozik, mi a ferenczesek éviratában így olvasható: „ezen hitnyomozásban Jakab Kameneczbe s mind a két dunaparton fekvő városok s falvakba érkezett, hol sok buszszita eretnek et megtérite s más holtakat kiásata s megégettete. Mióta Balás mester kamenczei pap is odább állott s Bácsba, hol nagyprépost vala, jővén, tévelyeivel felhagyott, dicséretesen élte további napjait. Ugyan e Jakab atya a szentmártoni plébános által kiásata egy holtat, s megégettete, hasonlag több holtakat Kamencze táján. Szintúgy a bukini plébánost Futakon s más megholtakat[44] [2]). Élőkön ily büntetést nem vett az istenfélő szerzetes. Azonban a holtakon gyakorlott szigorú példa az élők észretérítésére szolgálhatott.

A magyar főpapok gondviselése alatt Jakab ferenczes társaival ötvenöt ezer huszitát s egyéb eretneket megtérite; a vezérkedö csábítókat büntetés végett világi hatalomnak adta át; a daczosbakat kivándorlásra kényszerité, szóval az országszerte lappangó huszita czimborák társulatait teljesen felosztalta[3]). Ezek után buzgalma csak egyes tévedők ellenébe irányult, minek biztosítására Albert király körleveleket bocsátott a kalocsai érsek helytartóihoz, a tisztviselők a bírákhoz, melyekben Jakabot s társait az ő oltalmába fogadottnak nyilatkoztatja, minden bántalom elől megóvatja s mindenek védelmébe ajánlja [4]). Igen szükséges vala e rendszabály oly gyűlöletes ügyek elintézésében, mint milyen a hitnyomozás. Majdnem minden fellépése a törvény őrének, az üldözöttnek

1) Fejér Cod. dipl. X. VII. 812.1. hasonlóan ir 1437-ben Jakab szerémi püspök. U. o- 882.1.

2) Nyelveml. I. a bécsi Codexről,

3) Fejér Cod. dipl. X. VII. 814.1.

4) Koller Epp. Quinq. Eccl, III. 377.1.

részére hajtja a közönség részvétét, akkor leginkább, ha a bűnös szembeszökőjé“ nőm ártott annyira a társaságnak mint önmagának s hibája az emberi természet sajátszerü gyarlóságából elmebeli tévedésből eredett. Ha ilyenkor a biró nem tudja a közérdek veszélyben forgását s ez által eljárása közhasznúságát megmutatni, ha a közvélemény sánczaiba nem vonul, hálátlan ügyben fáradozik.

Tapasztalta ezt Jakab atya is, a bács egyházi kerületben. Bálint kameniczi pap harmadmagával a hittévedés pártfogásában s részvételében vétkesül találva, János biró kezébe adatott, melyből azonban más Bálint s barátai fegyveres támadással kiszabaditák s a bíróra karddal rohantak, János kalocsai érsek a dologról tudósittatva, három tanú vallomására az ártatlannak vélt Bálint pap kiszabadítását helyben hagyta. Akkor Jakab atya a királyhoz Budára ment, s elleneseinek ármányait s az érsek elfogultságát előadván, azon elégtételt nyeré, miszerint eljárása helyeseltetvén, János érsek gondosb vigyázásra utaltatott, 1439-ki kisasszony havában 1) „Akkoron, — úgy áll a többször említett ferenczes éviratban — két deák ember Kamanest Viestből, Tamás és Bálint néhány őrjöngő férfi s asszonyokkal Összebeszélvén éjjel megszöktek s Moldovába érkeztek, hol ama két pap az említett eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre forditák.“ Bálint később Törökföldön hirdeté a huszita tanokat, miért a Zultán lenyuzatta 1) .

Ily ellenhatás ébersége s folytonos nyomása alatt a *délszaki husziták* lassankint teljesen elenyésztek. Ellenben az éjszakiak a kárpáttövi lakosoknál támaszt és hajlékot, sőt követőt nyerve, meg időről időre új cseh vándorokkal gyara-

[1]) Wadding XI. 10.1. és XII. 78.1.
[2]) Chron. fratr. minor, f. h.

podva, Magyarországnak még sokáig bajokat okoztak. Erzsébet özvegy királyné törvényes jogainak roszul választott védelmére Ulászló ellen csehzsoldosokat híva Magyarországra, és pedig merő *kelyhewket,* mely nevezett alatt a husziták legerősb felekezete értetett. Vezéreik a katonai hatalmon kívül, polgárival felruháztattak; brandeisi Giskra György és János a bánya városok kapitánya, Zólyom urai, Zólyom, Gömör, Abauj és Zemplén vármegye kormányzóivá neveztettek 1); hasonlag Akzamith Szepest, Tbalafuz Liptót és Trencsént tartá kormánya alatt, 1440-ben. E szép tartományok váraiban megalapítván hatalmukat; a vidékben felekezetök terjesztői és védői lőnek, minek következtében Húsz kelyhe kérdezetlenül osztatott ki Szepes, Zemplén, Sáros, Borsod, Nógrád, Zólyom, Gömör, Abauj vármegyében. A három cseh vezér latorul járta honunkat, s neveiket a fosztogató zsiványok sorában halhatlaniták. A magyar urak ellenök mint haramiák ellen fogának fegyvert s kérésének segélyt mint az 1449-ki pesti gyűlésből római hírnöküknek Lassoczki Miklós krakói dékánnak irák: „tudjad mikép az ország fölrészoiben cseh latrok támadának (bohemi latrones) kik többi általunk nagyon rósz néven vett bajok közt a huszita eretnekséget behozák s folyton terjesztik annyira, hogy Szepes és Sáros megyében legtöbb plébánia találkozik, hol mind a két szin alatt áldoznak, kik ellen mennyire tőlünk kitelik had fog küldetni[2]) Hunyadi János kormányzó nehány nappal később tudósitá Miklós dékánt: „oly dolgok történnek nálunk, melyek hazánknak, de még inkább hitünknek vészesek“ [3]). Mert akkor — írja Thuróczi — Giskra Já-

[1]) Thuróczy Chron. 3. cap. 34. „Joanni Giskra bomini Bohemo et arma flectere docto rapinaeque avido.

2) Katona Hist- Crib XIII. 655.1.

3) U. o. 668. 1.

noson kívül, legtöbb idegen nép vala az országban, mely egész erejét a haza bajainak növelésére fordità. Komorowszki Péter Liptó megyét foglalta el, Pongrácz pedig magyarországi ember Thurócz megyében uralkodott Óvár, Berench és Ztrechen várakat megszállá. Még egy más neme is volt a haramiáknak, kik az ország felvidékét dúlták, ezek katonai gyülevészből egybe állva s szövetkezve, sok helységet megszállottak; *testvér* nevet kolostori szerzetesek gyanánt bitorolván, önmagukat *bratrik* nevezettel hívogatták “ 1) ·

Marchiai Jabab után a hitnyomozás és térités tiszte jobbára a ferenczeseknél maradt, kik országszerte sőt a határtartományokban, Moldvában s Oláhföldön is jártak, a moldvai husziták hatását Erdélyre megszünteték. A pápai levél, melynek erejével működtek, újonnan 1444-ben kelt, hol olvashatjuk, mikép a husziták gonosz elvei nem kevés magyarországi lakossal Moldvából közöltettek; miért a pápa *„bachiai Fábián* bosnya ferenczes fönököt s szerzeteseit hatalmazza fel, miszerint nevezett Bolgár, Orosz, s Tót országokban, mint hitnyomozó, az eretneki gonoszság ellen működhessék; a magyar főpapok pártfogásába őket azon évi szent József napján ajánlotta [2]); bünoldási hatalmukat kiterjeszté s új kolostorok emelésére adott engedőimet[3]).

A moldvai husziták hatását honunk keleti vidékére megszüntetni teljesen soha sem lehetett; István Moldva fejedelem oltalmáról bizonyosak, az utánuk kiköltözött magyar hitsorsosokkal együtt városokat, falukat emelének. És új szökevényekben nem volt hiány, ha igaz mit Hunyadi Mátyásról beszélnek, ki a Soprony s Pozsony vidéki huszitákat, miután pré-

[1]) Thuróczi Chron IV. 49. fej.
[2]) Fridrich Salv. I. 11. 1.
[3]) Katona Hist. Crit. XIII. 291.1.

dikátoraiknak elevenül elásatása után sem akartak megtérni, kihajtotta és ezek is Moldvába (igyekeztek, hol Húsz várost építették 1460. táján; Tatros s többi már előbb épült; Margit a fejedelem neje, Losonczy István erdélyi vajda nővére vagy leánya, egyházat emelt számukra.

Hunyadi Mátyás a cseh huszitákat Magyarországból elűzvén, e tévelyt eredeti fészkében, Csehországban, akarta teljesen elfojtani. Azonban bár győzelmeket, babérokat aratott, tartományokkal gazdagítá koronáját s békét, biztonságot szerze ez oldalról nemzetének; de a kelyheseket a Kárpátok aljáról vallásilag ki nem pusztíthatá. Ezek megkülönböztetés végett egyházaikra kelyhet szoktak vésetni, vagy festetni, milyent a legújabb időkig lehete látni a ratkói és tiszolczi templomokon. Több cseh nyelven írt szer- és imakönyveik is fenmaradtak 1) .

A magyarföldi lakosok közé hozott idegen, nemzeti új vallástanok, e nemzetek itteni rokonaiban rokon érzelmet s mintegy nemzeti öntudatot ébresztének. Szerencsére ekkor még nem szakadtak állandóan egymás közt pártokra. A magyarságra innen eredhető végveszély sejtelme vezérelte a nemzetét féltő Hunyadi Mátyást, midőn a huszitákat oly rettenthetlenül üldözőbe vette.

„Isteni ihlettől áthatva Mátyás király — így szól Illicinus Pétéi“ 1553. körül a magyar rendekhez — midőn a római szék és császár helyeslésével a husziták ellen hadat indita, országrendeit állítólag egybegyüjtvén, hogy őket a hadviselésre buzdítsa, ezeket mondá: a szomszéd országban kiütött tűzvészt mielőbb el kell oltani, nehogy országunkban is behatoljon, mely, *mihelyt vallását csak keveset is megváltoztatja,* las-

[1]) Bartholomaeides Notitia Cottus. Gömör. 277. 1.

sankint szét fog szakadozni s ez által sok és hatalmas elleneinek ut fog felnyílni s győzelme előkészíttetni.“

26. §. *Polgári szabadságnak önkény s belzavar ellenében megőrzése a XV. században.*

Tartalom: *Törvényhozási részvét; — papkövetek a megyékből. — Zsigmond igazgatási tévedései, fogsága. — László párti egyháziak. — Kanizsai prímás. — A fÖuri túlkapásnak veszélyes befolyása az egyházra. — Széchi Dénes bibornok. — Cesarini Julian békefáradalmai és hadgyüjtése. — A várnai esemény felvilágosítása. — A J oh at alom gyengítésével hanyatlik a belbiztonság. — Hunyadi Mátyás választása, — Vitéz kitüntetése. — Mátyás háborúi, fogyatkozásai; — adóztatása, — Vörös Benedek lázadása. — Vitéz feszengése, elpártolása, halála. — Bekensloer és Ernnszt főpapok. — Mátyás további kormánylata; — levele a pécsi káptalanhoz. — Várday Péter. — Dóczy Orbán, Báthory Miklós, Geréb László, Arragoni János és Ipoly prímások. — Az oligarchák új lábra kapása; — belharczok. — Pórhad;— Bakacs Tamás, Szakmáry György, Szálkái László prímások; — a mohácsi vész.*

A múlt századokban több polgári hivatalokra folyvást csak az egyház szolgáiból személteitek ki alkalmas férfiak. Törvényhozásban a tudományosan müveit s szakértő főpapok, úgymint Öt érsek, tizenötnél is több megyés, sok dalmát és czímzetes püspök, a vránai perjel, káptalani s monostori főnö-

[1]) Péterffy Cone. I. 335.1·

kök vagy követek törvény és szokás szentesítette jogaiknál fogva folyvást tevékeny részt vőnek. Tanúsítja ezt a magyar karok és rendek országos pecsétje 1445—1459-ben: „S. *Praelatorum* Baronum et nobilium regni Hungariae.“ [1]) .

Ezen törvényes részvéten kívül gyakorta megyei vagy tartományi követül is jelentek meg a törvényhozó testületben az egyháziak. így 1447-ben, Pilis megye követei Csikó, Sandrin, Chibi István, és Jakab mester budai kanonok; Bodrogé pedig Nagyvölgyei László szent lörinczi prépost voltak[2]). Nagy Lajos holtával a királygyilkolás bűnétől fogva a bűnök egész során vonala keresztül a magyarok nyilvános élete. A királyné udvarán szövött fondorlatok kihatának a tartományokra és bajba keverének mindeneket. A kormányra jutott Zsigmond nem orvoslá, sőt indulatos hevének kitörésében mérséktelen, kevély és önkényes uralkodásra nagyon hajló lévén, inkább nevelte a bajokat. Megbocsáthatlan hibául róvák fel neki a magyarok, hogy ö, ki csupán neje Mária által királykodék, 1393-ban utódnélküli elhalálozása esetére bátyjának Venczel császárnak, oda ígérte a magyar trón örökösödési jogát. A beteges királynénak még éltében már sokan Hedvig részére haj Iának. Mária holtával pedig tartózkodás nélkül emelék fel Zsigmond ellen a lázadás zászlaját. Es Hedvig harczkész férjének Jagelló királynak háboritásától csak Kanizsai János esztergomi érsek óvta meg a hazát 1395-ben, ki a király távollétében az ország védelmével megbízatva, Máriának hideg tetemeit Váradra kiséré; onnan Kassa s az országszélek felé indulván dandáraival, a határok védetlen pontjait megerösitteté; a haddal érkező lengyelt megállítá, s mind intések, mind kiközösitési fenyegetések által hazatérésre s igényeiről

[1]) Lerajzolva 1. Knauz. Az országos tanács· Katona Hist. Crit. XIII. 543-1.

lemondásra bírta. Eltávolitván az erőt, melyben bizakodhatának a pártosok, ezeket intő, ő rábeszélő szavaival többnyire elszéleszté vagy Zsigmond részére megnyeré [1]) .

Azonban Zsigmond négy éven át egyik ballépésből a másikba esett. A honi függetlenség és polgári szabadság veszélybe» forgott, miért is egyházi s világi főurak gyülekezetét tártának, hol az ismét távollévő Zsigmondnak a koronától! megfosztatása elvégeztetett. Bebek Detrik nádor, meg Bebek Imre vránai perjel vezérlete alatt a Budavárába megérkezett Zsigmondot fogságba tevék 1399-ben[2]). S miután Zsigmond kiszabadulása után sem javult meg, az ellenpárt folyton erősbödvén, Lászlót királyul kiáltá ki s az országba hivá. László pártjához most már Ludányi Tamás egri püspökön kívül, Kanizsai érsek is szegődött; Ludányi Egert, Kanizsai Esztergom várát tárták fel számára; Makrai Benedek Budát őrizé, a dalmát és horvát részek elpártoltak. Zsigmond ügyét Stibor, Garai, Zudar, Perényi stb. támogatók; Maróthi János bán kegyetlenül pusztitá a pártosok javait; Forgách Péter Esztergom táján száguldozott, miáltal a király részére fordulván a koczka, a párt lelke Debrői István Erdélybe, Tamás püspök Lengyelföldre menekültek, Kanizsai érsek pedig Zsigmond táborába maga ment s megadta magát[3]). A király feledve a régi érdemeket, feledve a maga sok vétkeit, nemtelen boszut álla Kanizsáin; Esztergom egyházi javaiba ültek a király helyesekével Garai Miklós és János, Stibor, Széchenyi Simon, Tamás bán fia, lévai Cseh Péter, Forgách Péter, garduvai Fánchi Bertalan és Kozma, Laki Jakab, Dávid, Simon pozsonyi, Be-

1) Thuróczi Chron· IV. 6. fej. Zsigmond oklev. 1397-ből. Fejér Cod. dipl. X. II. 445.1.

[2]) Eberbardi Windecki hist. Imp. Leg. Menckennél I. 1078.1.

3) Fejér Cod. dipl. X. IV. 206.1.

bússá trencséni várkapitány, Nagyszombat s Pozsony polgárai, lengyel Péter nyitrai püspök, cseh Hynko zobori apát stb 1) · Mindazonáltal Kanizsainak a királylyal ellenkedö párt szétoszlatásában legnagyobb része vala, ki is az 1404. 6-ki tczikk szerint, Zsigmonddal teljesen kibékült.

Később e viszályok mind inkább szünedeztek; és e királynak nem minden áldás nélküli kormányszaka következett bo. 1407. Bálint bibornok pécsi püspök és Endre spalatói érsek Zsigmond nevében a pápánál követségben jártak, hogy tőle a Magyarföldet környező ozmán, árián, manichei s más hitetlen népek eltávolítására segítséget kérjenek; és XII. *Gergely* a felkelő segédkezüket szentföldi búcsúkban részesité[a]). Midőn Zsigmond élete legszebb érdemkoronáját, az egyház s emberiség legfontosb ügyét visclé, tudnillik midőn az egyházszakadásnak megszüntetésében jára, sok ideig elválhatlan utitársa volt Kanizsai érsek, 1412. óta császár — udvari cancellárja ·), és Garai nádorral országhelytartója [4]). Hasonló helytartói tisztet viselt, mint tudjuk, János esztergomi érsek 1217-ben, Csanády esztergomi érsek nagy Lajosnak nápolyi táborlata és Tamás érsek amannak Lengyelföldön tartózkodása alatt 1371-ben [5]).

Kanizsai utódául a király Hohenlohe György passaui püspököt nevezé, ki a honi törvények és szokásokkal ismeretlen, és ez okon minden oldalról zaklattatva szomszédai fosztogatásainak ki volt téve, mely bántalmak ellen őt Palóczi György

1) Angelo bibornok levele 1403. U. o- 253.1.

2) U. o. 616. 1.

3) *„Aulae Romanorum regi» cancellariu»“* egvszersmind „tn *Strigö·nienti et Golo centi provinciit prímát et Apotlolicae teáit legalut“* U. 0. V. 280. 1.

[4]) U. o. 520.1.

5) Schmitth A Eppl Strig. 1752. fol. 34- 6t 65.1.

szepesi prépost, erdélyi püspök a testvére Palóczi Mátyás védelmezék. Hidaljai Bálint deák s ügyvéd által ismételt panaszokat terjeszte Garai nádor elébe a Tornagömöri nádori törvényszéken 9. Hohenlohe 1423-ki kisasszony havában meghalva, Esztergom Palóczi Györgynek jutott, kit érdemei miatt herczegnek nevezett ki a császár, mint a német lovagok számára 1429. kiadott oklevélben olvasható [2]).

Palóczi György Zsigmondnak a baseli zsinat miatt távolléte alatt a nádorral helytartó volt[3]) és a szent koronát Garai Miklós nádor holta után Baselból kelt királyi parancs folytán a nádor Özvegye fia László macsói bántól testvérével Mátyás országbíróval átvette[4]).

Zsigmond viszontagságteljes kormánya alatt a pártok elnyomása végett némely hadvezéreket vagy nagybefolyásu férfiakat szerfölött felemelni kényszerült. Innen támadott a Garai, Czillei, Kanizsai, Héderváry, Palóczi, Perényi, Rozgonyi, Marczali, Szentgyörgyi, a magyarnak fogadott Brankovich György szerb despota s más családok túlkapó hatalma, már Zsigmond uralkodása alatt, ki aztán irányukban ellensúlylyal a városokat részesité a törvényhozásban.

így képződött a kevés nagyoknak túlnyomó befolyása, mely a többiek kirekesztésével igazgatá a nemzet ügyeit. Ezen kevés közt eldöntő perczekben könnyen kifejlődött visszavonás s egyenetlenség keresztül kasul zavarhatá az ország viszonyait, érdekeit veszélyeztetheté; főleg mert a trónörökösödésnek semmi meghatározott szabálya nem létezett. E körülménynek leggonoszabb eredménye aztán az volt, hogy ily

1) Fejér Cod dipl. X. VI. 573.1.

2) „Da bey eind gewe.^eu die Ervirdigen unier *furat Jorg Erzbiachoff zu Grun.* — U. o. 106. 1.

3) U. o. X. VII. 543.1.

4) U. 0. 535. 1.

rangurias családok az egyház szentélyébe is benyomulva, annak legelső *székeit* elfoglalák s a boldogtalan viszályt az egyházba is átvivék: így történt, hogy az elszéledő erőknek eddigi összeszedője s gyűjtője is a pártok közé rántatott s felosztva, magas hivatása s tapasztalt erélye szerint nem működhetett.

Albert király után neje Erzsébetnek elismert s törvényesen is megerősített joga ily rangurias fondorkodásoknak esett áldozatul. Erzsébet ellenei voltak Hédervári Lörincz nádor és Rozgonyi Simon egri püspök; ez utóbbi, mint mondják csak azért, mivel a primási szék betöltésében elmellőztetett 1) . A political pártok zavargásai következtében történt, hogy a derék jellemű Széchy Dénes prímás 1440-ki pünkösd napján koronázta az újon született V. Lászlót, és hatvan három nap múlva a tizenötéves ifjú lengyel királyt I. Ulászlót; mint amazt, úgy ezt is a magyar rendek legnagyobb gyülekezetében. Az országos botrányt a zavarokban erösbült főúri hatalmas pártoskodásnak lehet csak bűnül felróni.

Mivel a honi egyház, a zivatart lecsendesiteni nem bírta, lelkesb vezéreinek, mint Széchi Dénes, Lépes György erdélyi, Albeni Henrik pécsi, Zólyomi Benedek zágrábi, fr. de Dominis János zengi, fr. Corchulai János váradi s Jakab szerémi püspök sürgetésére közbenjárult a pápa. IV. Jenő követe Caesarini Julián bibomok sokszor kényszerült e miatt Budáról Győrbe meg vissza rándulni, miglen a király s királyné kedélyét a béke feltételeihez hangolhotta s ügyekezete által Ulászló királyt végre oda birhatá, miszerint kibékülés végett Győrre utazzon, 1442-ben 2). A béke reményét Erzsébet halála meghiusitá. Giskra s huszita társai elfoglalva a Kárpátok alját az

1) Bonfm. dec. 3. lib. 4.

2) Plugoss libr. 12. 770. 1. — Erzsébet oklevele Katonánál XIII. 201.1.

országot pusztiták oly időben, midőn a török haladásai e részről békét szükségeinek: de Juliánnak gondos alkudozásai a fegyvernyugvást 1443-ban két évre létesité. Most egész erejét az ozmán ellen fordita Magyarország. Hunyadi Jánosnak szerencsés táborjárásai felleik esi ték a nemzetet: barátja Julián a keresztény népektől segédhadakat Ígért s szavát legott valósítván, pápai pénzen a német s cseh tartományokban keresztes hadat gyüjte. Nagy győzelem örvendezteté meg Ulászlót s Hunyadit; öt ozmán hadon nyert diadal új készületre unszolá őket. A magyar nemzet új dicstettekre gyűlt, midőn 1444-ki böjtelŐ havában Budára seregülve, a babéros hadak menetét szemlélte. Elől vitetett üdvünk jele a kereszt, utána a győzelmi emlékül elfoglalt tömérdek fegyver s lobogó; ezután vezetteték tizenhárom fogoly pasa s négy ezer ozmán. A főpapságot követé a király a főurakkal s dandáraival; gyalog fénytelenül indultak a boldogságos Szűz egyházába, hol Ulászló rendeletéből a csaták képei, a hősök vértéi örök hála emlékül kifüggesztetének 1) . A diadal hire bejárta egész Európát: a keresztény fejedelmek örömnyilatkozatai nagy számmal következtek 2).

A hadkészitő országgyűlésen csak a lengyel követek javasoltak békét; a magyarok Julián beszédei által feltüzelve, fegyvert kiáltottak; Ulászló is ide hajlittatott: Murad zultán, a kereszténység roppant készületein megrémülve, békét kívánt, melynek árául a szerb despot tartományait s Bosnyát akarta átengedni3) Dlugoss egyenesen Írja, miként Brankovich György

[1]) Dlugoss és Bonfin látta még a képeket és Caesarini bibornok, Brankovich György szerb despot, Hunyadi János, Újlaki Miklós, Palóczi Simon, Zudar Simon, Marczali Imre s tizenkét lengyel úr paizsait. Fessler IV. 578.1.

[2]) Katona f. h. 274· 1-

[3]) Kaprinay Hist. dipl. I. 372.1. — Dlugoss 12. 778. l.

régi tartományát így visszanyerni remélvén, mindenek előtt Hunyadit nyeré meg a törökkeli béke megkötésére[1]), és innen történt, hogy a kisasszony hava elsején Szegeden tartott gyűlésen mindnyájan mintegy átvarázsolva, s az európai fejedelmek ígéreteit s illetőleg a fegyverszövetkezést feledve, midőn a magyar fohadvezértöl a béke szavait hallák, Brankovich futkosása, sírása s kétségbeesésig menő jajveszéklösére a békét tiz évre megkötötték [2]). Ulászló helyett s az ország nevében Hunyadi János tűvé le a béke esküjét [3]).

A békeszerzödvény alig volt kiadva, midőn Alberti Ferencz bibornok a pápai hajóhad kapitánya és a burgund, velenczei, genuai, s frank hadak követe érkezik Budára, Hellespont elzáratását jelenti s az adott szó szerint kívánja, miszerint Ulászló Romániába nyomuljon hadaival. Épen ekkor a bizonytalan békekötési híreken megindulva Palaeolog görög császár is figyelmezteté Ulászlót, hogy ha más keresztény fejedelmekkel közösen határozta el a háború viselést, csak ezek beegyezésével köthet békét is [4]). „E levelek szövege, ir Dlugoss, megindítá Ulászló királyt, Julián bibornok eszélyea ékesszólással festé elébe a roszakat, mik a béke megtartásából eredhetnek, s a javakat, mik megszegéséből támadhatnak; aztán egyenesen kimondá:

Mikép az apostoli szék tudta nélkül érvényes békét nem is köthetett. így a békét mindjárt harmadnapra, kisasszony hava 4-kén megszegték. Julián nagyobb biztosság tekintetéből oklevelet adatott magának Ulászlótól, melyet az egyházi rendből

[1]) Fessler IV. 584. 1.

2) Dlugoss f. h.

[3]) Thuróczi Chron. IV. 41. fej.

[4]) Katona Hist. Crit. XIII. 332. I. és Pázmány Kalauza függelékében.

a harczias lelkű Rozgonyi Simon egri, János váradi és Herczeg Rafael bosnya püspökön kívül senki más alá nem írt [1]) .

Az erre bekövetkezett várnai csatában Juliánon kívül elesett az egri és váradi püspök és mint tudjuk Ulászló király [2]) [3]).

És vajha eszélyes vezetésre tanította volna Várna veszedelme a magyar nemzet önző oligarcháit! De a főhatalom ezentúl is nem csak nem tiszteltetett, hanem eldöntő peresekben gyakran magára hagyatott. A főhatalom gyengültével hanyatlott a személy· s vagyon biztonság. Az 1445-ki negyedik tczikkből értjük, mikép a zavar okozói várakat foglalának vagy emelének, s falaik közt a nemes rablót maga az ország sem merte bántani. Az 1446. 2. tczikk az egyházi javak elraboltatását eltiltja; az elfoglalt városok szabadon bocsátását, a rablóvárak leromboltatását rendeli. Hasonlóan az 1453: 6. 1458: 6, s 1464: 10. tczikk is. Az 1447: 44. tczikk meghagyja, „miszerint a királynak holta esetére a főpapok és országbáró urak ne viszálkodjanak, hanem minden megyéből bizonyos számú nemeseket hivassanak Össze s azokkal egyetértöleg válaszszanak királyt/ mely törvénynek szelíd szövege elégségesen tanúsítja, mily rendből származott légyen [3]).

1) Dlugoss XII. 790. 1- .

[2]) A gyakran olvasható idétlen sirvers: „Romulidae Cannas, ego Várnám clade notavi. Discite mortales, non temerare fidem. Me nisi pontifices iussissent rumpere foedus; non ferret Scythicum Pannonié óra iugum“, mely Schwandtner I. 665. lapján jön elő, azon fölül, hogy a veszteség okát pontificesre alaptalanul keni, a török igáról is szólván, későbbi eredetét eléggé bizonyítja. Julián nem csábítá esküszegésre Ulászlót, hanem a kereszténységnek adott szava megszegésétől akarta megóvni.

Újabban értekezett e tárgyról Vaszary Kolos. A várnai csata Pest 1864. kiadta a sz. István társ. — *Kn.*

[3]) Kovachich Supplem ad Vestig. Comit. Π. 17. 1.

Az egyház mennyire rokon tagjait hivatásuktól nem csábító el az oligarchia, bizonyosan a királyságnak mielőbbi s szilárd visszaállításán fáradozott. Széchi Dénes primás Garaival már 1445-ben követségben járt a császárnál *Lászlóért!)* mi azután többször ismétel tetett. A rendet, ha volt valahol, csak oly férfiaknak mint Dénes bibornok, Herczeg Ráfael ka · locsai érsek, Hédervári László egri, Vitéz János váradi, Endre pécsi, Döbrentei Tamás pannonhalmi kormányzó, Hunyadi János stb. tekintélye tartó főn. A Fridrik s Magyarország közt létrejött egyesség okiratát is ok erösiték meg[2]). Magán pereket, melyek nem ritkán tartományi csaták s honpusztitóeokká fajultak át, püspökök egyenlítőnek ki, például a Hunyadi kormányzó és György rácz despota közt Vitéz János 1451 ben[3]).

Ha honunk s nemzetünk ügyeinek helyrehozásában *Hunyadi Mátyásnak* királylyá emelése érdem, valamint sok tekintetben dicső érdem is, úgy ez Szilágyi után főképen Vitéz János váradi püspököt s több paptórsait illeti, mint ki a megválasztásra hatályosan befolyt s a fogoly Mátyás után Prágába ment, öt Podjebrádtól kiváltó s a trónra vezető.

Háláját Vitéz János iránt az által tanúsító Mátyás, hogy őt Széchi Dénes holtával esztergomi érsek és országprimássá nevezte 1465-ben. Már előbb mint váradi püspököt, azon szokatlan kitüntetésben részesítő, miszerint a peres keresetében szükségelt esküket udvari tiszte által tehesse. E kiváltságot most a prímásra is ruházta, sőt utódaira kiterjesztő[4]).

[J]) Aeneas Sylvius szerint „magnae prudentiae et integritatis pater? Katona 13. 404. 1.

[2]) Kollár Anal. Vindob. II. 1361.1.

[3]) György despota plé. Katonánál Hist. Crit. XIII. 779. 1.

[4]) „Ut per merita ipsius nobis plurimum grata *successor a* quoque eius sese sentiant honoratos? Mátyás oklevele 1466· Katona Hist. Crit. XV. 155.1.

Hunyadi Mátyásnak győzelmes hadjáratai, a pazarfény, melyet kifejtett, tömérdek költségeket okoztak, mi végett országgyűlésen, vagy kívüle a rendek jobbágyaira adókat vete, vagy önkényesen sarczolgatá őket, különösen az ellentállásban ovatosb, ellenmondásban szerényebb s tettleg gyengébb egyháziakat. Önkényes kormányra erős hajlamát mint egykor Zsigmondban sajnosán érezék és megróvák alattvalói; csakhogy mi Zsigmondban hiányzott, Mátyás ez ügyeket okosan elintézni és az embereket többnyire nagylelkű bánásmódja által megnyerni tudta. Soha magyar király annyi adó alá nem veté a nemzetet; soha senkit a törvényes szabadság fentartására nem kellett annyiszor kérni s inteni, mint Mátyás királyt. Tanúsítják ezt az 1458-iki pesti országgyűlésen az alsó nemesség és papság panaszai 1) s az 1468. 14. tczikk. Ez utóbbi országgyűlésen a nemesség már királyi szavában sem bízott, s miután több czikkelyben, különösen a 17-ben határozottan sürgeté, miszerint a magánosok malmait el ne foglaltassa, élelmi szereket velők ingyen be ne hajtasson s végházak emelése- vagy erősítésére a népeket erőszakkal ne vitesse [2]), — kívánta, hogy az adórovás megszüntetésének Ígéretét húsz főrendi ur kezesül írja alá, miről külön oklevelet kellett kiadnia 1468-ki szent Mihály előestéjén Pozsonyban, melyen *Várdai István* kalocsai érsek s bibomok, *Vitéz János* prímás, *Bekensloer János* egri, *Cesinge János* pécsi, *Vethési Albert* veszprémi, *D'ömQt&r* győri, *Vincze* váczi, *János* Csanádi püspökök, *Országit Mihály* nádor, *Újlaki, Szapolyai Imre, Chupor, Szentgyárgyi, Gara, Rozgonyi, Thuri* stb. nevei, mint a nemzet biztosítéka állottak[3]).

Nyert mindazáltal 1470-ben is minden kaputól száz fillért,

1) Katona f. h. XíV. 74.1.

[2]) Supplem. ad Vestig. Comitior. II. 205. 208.1·

3) Kovachich Vestig. Comitior. 378-4.

vagy is egy aranyforintot *„iuvamen* eeu *contributio“* név alatt, miután megigéré, hogy ama forintba az évi kamranyereséget is be akarja tudatni: de itt is a föurak *kezesül* kényszerültek kiáltani a nemzet elébe, hogy a király szentül tartandja az ígéreteket. Azonban a leginkább megsarczolt egyháziak részéről ez okiraton már csak *Várdai* bibornok, *Bekensloer, Cesinge* és *Vethésy* írták alá nevüket: a prímás s többieké! hiányoztak 1) .

Ezen sarczolások, adóztatások s egyéb önkényes törvénytelenségek nagyon elidegeniték a kedélyeket. Innen származott, hogy csak egyről emlékezzünk, *Vörös Benedek* erdélyi föur panasza még 1467-ben, mikép Mátyás királyból zsarnok lőn, szokatlan s legterhesb adó alá veti a népeket; nem tiszteli a kiváltságokat, nem a szentesített törvényeket, nem a hatósági szakadékokat; önkényesen tesz mindeneket; az erdélyi nemesség ezt tovább így nem tűrheti s körülnézvén, kit válaszszon királyul, a vajdánál méltóbbat sehol sem lát stb. [2]).

Midőn ezen utakra tévedett Mátyás, már régóta nem élt a bölcs Vitéznek tanácsaival; egyenesen e körülményt emeli ki Bonfin azon feszengés okául, mely a király s a prímás közt támadt [3]).

A Podjebrád holtával tartott cseh király választás költségére Mátyás király többek közt hét ezer arany forintban sarczolá meg a sérelmét már sokszor felterjesztett Vitéz prímást, kitől az érczjutalékot (pisetum) már előbb elvette volt[4]). Innen történt, hogy a király elleni összeesküvéskor, melyben Rangoni Gábor egri püspökön, Országh Mihály nádoron s néhány kevés

1) U- o. 383.1.
2) Bonfin dec. IV. libr. 1.
3) U. o. dec. IV. 1. 3.
[4]) Katona f. h. XV. 50§. 1.

föuron kívül mindnyáján részesek voltak, még a vármegyék is, melyek közül csak *kilencz* fizetett adót; Vitéz prímás, Cesinge püspök is a többiekkel Kázmér részére álltak. Mátyás az esztergomi káptalaniaktól tudá meg, mikép Kázmér seregesen nem sokára Buda felé induland; oda hagyván tehát cseh táborát, Budán országgyűlést tarta. Ügyes intézkedései által, a főbbeket újra megnyerő; a többiek aztán már csak mentegetőztek és a bűn súlyát egyedül Vitézre tolták.

Megtörtént ugyan a lengyeleknek Nyitrába rontása alatt Mátyás és Vitéz közt Rangoni püspök, Szapolyai nádor 8 más főurak közbenjárására a kiengesztelés: de a bizalom többé helyre nem állt. Kevés nap múlva ezután Vitéz új adókivetéseket ellenezvén, más ürügy alatt puszta gyanúból elfogatott s Visegrádon fogságba tétetett. Az 1472 ki országgyűlés előtt egy hónappal kiszabadulva, Bekensloer János egri püspök felügyelete alá tétetett, mire a bú és szégyen négy hónap alatt a sírba dönté ötCesinge János egy régi horvát barátjánál lappangott s rövid idő múlva szintén meghalt[2]). Egy évi székürültség után prímásul a breszlaui eredetű Bekensloer János igen fondorkodó s kényuralomba illő férfiú neveztetett, ki nem sokára a német 8 magyar viszonyok bonyolódtában Fridrikhez pártolt s megszökött. Pécsi püspökül Mátyás *Ernnst János* keresztelt zsidó, — most kincstartója, fiát Zsigmondot nevezé.

A két vetélkedő 8 viszálykodó fejedelem eszközekül élt vissza főpapjaival; Fridrik pártjára csábitá el a Magyarországon már meggazdagodott Bekensloert, *Mátyás* hasonlót tőn a secaui püspökkel. De fentarták az egyház becsületét Isten em-

[2]) Bonfin. dec· IV· libr. 3.

[2]) Cesingének magas értelmi tehetségeivel párhuzamba állítván political pályáját Bonfin, így zárja tudósítását: Praestantibus plerumque ingeniis fortuna invidet et ne pro viribus emergant, intercedit.“

berei, milyen volt *Rangoni Gábor* bíbornok, Várdai Péter kalocsai érsek, *Báthori Miklós* váczi, *Geréb László* erdélyi püspökök, s többen, kik a rósz állapotok javításán engedékeny hűség, tudománypártolás, kitartó status szolgálat által fáradoztak: noha *Mátyás* a megkezdett igazgatás elvihez tartván magát, cseh, lengyel s német háború miatt a nemzetet folyvást adóztatta.

Nevezetes Mátyásnak a pécsi káptalanhoz 1478-ban irt rendelete, mely így hangzik; „meghagytuk főpapjaink, zászlósaink s nemeseinknek, miszerint mind valamennyien egész tehetségük szerint, még tartozékon s haj dántól fogva megtartott szokáson fölül is, egyetértő akarat s készülettel mellettünk felkeljenek. Ha ezt úgy mint gondoljuk, máskint nem tehetnék, megparancsoltuk nekik, miszerint ily szükségben javaik megadóztatásától se irtózzanak. Ezeknél fogva hűségteknek is legszigorúbban parancsolván meghagyjuk, miszerint püspöktök példájára egyetemes javaitokat mindenitek vagyonas értékéhez képest embereitek által, de a püspök hivatalnoka jelenlétében, haladéktalanul rovassátok meg, s az így begyűjtött összeg pénzt a püspök parancsa szerinti helyen tegyétek le, hogy az általunk neki nyújtott rendelet szerint, a haza védelmére azon fölül mit önmagaeból tehetend, a maga idején hadakat gyűjthessen. Különben azzal bíztuk meg püspöktöket, miszerint ennek kivitelére javaitok elfoglalása s bármily erőszakos rendszabályokkal is kényszerithessen benneteket“ 1) .

Kalocsán György volt érsek, és egy év múlva Várdai Péter vala, „szabad éles elméjű s lelkes férfiú“ az igazság kimondásában oly nemesen bátor, hogy nem egyszer

[1]) Rollernél Hist. Epp. Quinqueeccl. IV. 202. — Katona Hist Crit. XVI. 180.1.

a királynak félelmes haragjától sem rettegett. Vitéz János őt növendékei közé számító, Váradon neveié s esztergomi kanonokul nevezve Bolognába küldé kiképzés végett. Aztán Mátyás titoknoka s érsek lön[1]). A castellai püspök „Mátyás szemének[44] nevezte őt 1484. évről ezeket írja a szemtanú Bonfin: „Péter kalocsai érsek fogságát a főurak legnagyobb álmélkodással hallák. Ez első titoknoka volt a fejedelemnek, ki egyedül beszéle a király előtt szabadon; a szokatlan adóztatásokat nyilván roszalá, melyek a roppant s különféle háborúk miatt évenkint háromszor négyszer történtek: miknél fogva nem csak házankint, hanem fejenkint egy arany pénzt kellett adni. Ezt a király előtt ő nyilván és gyakorta kárhoztató. A nyelv szabadságán kívül, melyet néha a legnagyobb férfiakkal is éreztete, a bajhoz némi pártos vélekedés is járult. Ez okon fogságba jutván, mintegy hat évig hurczoltatott egyik királyi várból a másikba[3]).

Rangoni utóda Egerben Dóczy Orbán, a király bizalmát bírván, legtisztább kezű kincstárnok, s nádori helytartó is volt, azon fölül a bécsi püspökség kormányzója. Dicséretét alig tudja bevégezni Bonfin, ki Báthori Miklós váczi püspököt Báthori István vajdának testvérét is szintoly dicső színekkel festi. Dóczy unokája Fodor István szerémi püspök, alig végzé iskoláit (Bologna- s Rómában), már Lengyelországba követül küldetett. Qeréb László Corvin rokona, budai prépost, aztán erdélyi püspök s apostolszéki követ; testvéreinek egyike Péter hadvezér, Mátyás horvát bán 1) . Pruis János váradi püspök, Frankföldön stb. követ, kit Dóczyval és Bakács Tamás egri

[1]) Bonfin dec. IV. libr. 5.

2) Katona Hist. Eccl· Coloc. I. 460.1.

3) Bonfin dec. IV·“ 6. libr. mit Révay ir Várday megveretdséről Mátyás által stb. bitet nem érdemel. Vesd össze. Katona f. h. I. 461. 1.

4) id. b. — Katona Hist. Crit.ᵧXVI. 694.1.

püspökkel együtt nagyon kedvele Mátyás király. És ezekben szerencsés választást tőn, valamint akkor, midőn Bekensloer távozta után arragoni János bibornokot, Beatrix királyné testvérét nevezte prímásul 1481 1); nem úgy azonban 1486. évben midőn János bibornok elmentével utódjául nejének kedvéért Ipolyt, Beatrix nővérének öt éves fiát nevezte. A pápa foganatlan előterjesztéseket tőn evégett Mátyásnak[2]) ki törvényeinkkel ismeretlen külföldieket jobban látszott kedvelni, mint honi főpapokat.

így ment ez 1490-ig. Mátyás uralkodásának azon jó oldala volt, hogy az oligarchák zavargásait megszüntette. Azonban holta után annál erősebben megújultak. Megerösittetvén II. Ulászló ujonválasztott királylyal az ősi kiváltságokat, a miről szóló oklevélben különösen *Mátyás* királynak a rendek ártalma- s elnyomására czélzó határzatai ellen tiltakoztak, a Szapolyai, Újlaki, Báthori, Perényi stb. családok az új viszonyok felhasználásához fogtak; Mátyás halála úgy tekintetett, mintha valami nagy ellenség legyözetett s az országból kiüzetett volna[T])·

Az alkotmány- s honbékének ezen végzetteljes időkben őrei s oligarchái önzés meg túlkapások elleni védei, egyházi rendből voltak, Dóczy nádori helytartón kívül Várdai Péter kalocsai érsek, kit visegrádi fogságából, Beátrix királyné ellenzésével, Corvin János felszabadított 1490-ben[4]); II. Ulászló pedig 1493-ban, midőn érseki javainak kapzsi bitorlói ellen felkelt, becsületét elismerő oklevéllel megtisztelt[5]). Győri püspök volt Erdődi Bakacs Tamás, 1473. táján Rangoni Gábornak

1) Katona f. h. 340.1.
2) Katona f. h- XVI. 706.1.
[3]) Wranchich fragmentum Kovachich Script min. II. 34. I.
[4]) Bonfin dec. IV. lib. 9. .
[5]) Batthyányi Leg. Eccl. I. 536. J.

titoknoka, átható éles elméjű, erélyes akaratú, néha kévéssé fanyar, de igazságos és megvesztegethetlen országiár. Az emberismerö Mátyás király öt Dóczy és Pruis után főbb bizalmára méltatta 1), miatta három testvéreit, az Erdődiek őseit, országos nemességre emelte[2]). A tulós s olaszfinomságú Báthori Miklós váczi, a szerény, hazát s egyházat hőn szolgáló Ozvald zágrábi, *Vitéz János* veszprémi, az istenes életű *Zokoly János* Csanádi püspök, igen sajnos volt, hagy a magyar egyház főszéke, az esztergomi primatia Mátyás király választásának következtében, a tizenegy éves estei Ipoly gyermek személyében képviselve, eldöntő befolyását nem érvényesitheté.

Az olygarchia czélját világosan elárulta Báthori István, ki világosan megmondta, hogy „oly királyt akar választani, kinek üstökét mindenkor markában tarthassa[3]).

A Rendek akaratjából Pruis János váradi püspök többi közt a következő feltételeket terjesztő elő Farkashidja alatt II. Ulászlónak: az ország törvényeit, a nemzet szabadságait s minden egyesek jogait épségben tartsa s védje; a szokatlan arany adót, s a többi Mátyás gyakorolta törvénytelenségeket szüntesse meg stb.[4]), mi e királynak I. törvénykönyvébe is . igtattatott. Ez időszaktól fogva mutatkozik a nemesség részéről némi idegenkedés a clerus iránt, mely tünemény okait nem lesz érdektelen bővebben nyomozni.

Bakaes Tamás 1493. óta egri püspök s királyi cancellár, a gyönge lelkületű,idegen tanácsot nem nélkülözhető II. Ulászlónak főtanácsosa, a királyi hatalom szilárdítása körül nagy díszt szer-

[1]) Bonf. dec. IV- 3. libr.
[2]) Bél Notit. Hung. nov. I. 65. 1.
[3]) Engel Gesch. des Ungr. Reichs 4-to III. 46.1.
[4]) Bonfin f. h. dec. IV. libr. 9

zett nevének, midőn az országzászlós hivatalokat két egyén kezelésére bízatni javasolta; így legalább remélte a hatalomviselő oligarchák túlnyomását csökkenthetni; a családbirtokot törvény sértése nélkül kevesbíteni nem lehetett. Ama rendelet következtében Báthori István vajda és Corvin bán inkább lemondottak tisztségeikről. A király Báthori ellen, kinek jogtapodó dulásai ellen szám nélküli panasz érkezett a székely és szászföldről[1]), tekintélyes kegyenczei sokasága miatt másképp fellépni nem bátorkodván, lemondását elfogadta. Báthori mindezekben Bakacs befolyását érzékenyen érezé s oly gyűlöletre gyuladt ellene és személyében az egész papság ellen, hogy a *papságnak kórmánytól elmozdítása* kedvencz terve lőn, melyet azonban hajtogatásai daczára kivinnie nem sikerült, mire bujában nemsokára meghalt. Egyesültek ilyen a Bakacs és papság iránti ellenkedésben Szapolyai nádor és Újlaki Lörincz herczeg akkor, midőn a családjaik közt leendő örökösödési szerződést kötötték; bujtogatásaikkal a szerződést nem tűrő Bakácsot a nemesség bizalmától megfosztani iparkodtak [x]). Azalatt a tartományokban a királyi tekintély annyira' sülyedett, hogy a hatalmasok közt, mint fejetlenség korában, vidéki belháborúk tartattak. Valamint egykor Báthory vajda azzal fenyegetőzött, hogy két feje legyen bévádolójának[2]), szintúgy hatalmában bizakodva, ki a nemzeti szabadság hivatalos védője, a jog képviselője s országban első bíró vala, Szapolyai nádor, az 1493-kí országgyűlésből egyenesen Corvin János egyik hegyi várának ostroma s bevételéhez fogott. Félelem szállotta meg a királyt, hogy az ország főtisztjének ily példája ragadós lesz. S ez csakugyan így is volt Kis Horváthi János és Bánffy Lőrincz a kalocsai érseknek, Corvin János a zágrábi egyház várait pusz-

1) Tubero. Comment, libr· ö. §. 2. 3.
Énjeinél III. 6.1,

titák, miket, *Miksa* beütése korától fogva megtartott *Thuri Ozvald* püspök visszaszerezte ugyan a várakat, de *Corvin* társakat is hi ván táborába *{Kinizsi* hadait, *Újlaki LSrinczet,* kis *Horváthit* stb) azokat újra elfoglald. — Újlaki Lőrincz, a kalocsai, pécsi és szerémi egyházjavakat foglald el, sőt a törökkel is szövetkezett, kik oltalma alatt berontottak!).

A vagyona s egyházai védelmére kiállani kénytelen papság ily vidéki harczokba bonyolult s mind ezért, mind meg néhány tagjainak a békerontó olygarchák elleni erélyes fellépése miatt, szükségképen sok fBur gyűlöletét vonta magára, mi országgyűléseken zajos jelenetekre adott alkalmat, a papságot pedig a nemzet előtt igazságtalanul s érdemetlenül népszerütlenitette. — Az éles szemű Bakacs cancelláron egész élte folyamán keresztül az ármány s cselszövény soha sem foghatott ki; más kevésbé feddhetlen vagy hivatalkodásában némi hiányt vallott főpap a viselt állami hivataltól könnyen elüttetett. Midőn Szapolyai és Újlaki indítványára az örökös országhivatalok viselését roszalá a nemesség 1493-ban, a szent korona őrei Fodor István szerémi püspök s Báthori Endre letétettek [a]) a gyűlés határzata azt a nádor és Bakacs püspökre bízta. A kincstár kezelésében két püspök egymás után ejtett hibákat s elmulasztásokat, úgymint Lukács Csanádi s utóda Ernnszt Zsigmond pécsi püspök, ki ama hivatalt csak a király s tanács kérelmére s kényszerítésére vállalta el; két év múlva őt Dombay Imre altámok fösvénysége s elsikkasztása országos megrovás alá rántá; a valódi vétkes Dombay a temesvári börtönben végezte életét[8]); de Ernnszt nagy összegeket kényszerült fizetni[4]). Sülyedésének okát Bonfin világosan a rendek

1) Bonfin dec. V. 1. 3. 4.
2) Bonfin V. 8.
3) Bonfin V. 5.
4) Bonfin szerint 400, Tubero szerint 280. ezer aranyat, noha szá-

gyűlöletéből származtatja; mint a kik a királyi kiadások fedezésére szükségelt új adófölemelés szerzőjéül Ernnsztet tárták; Várdai Péter érsek azt róvja meg Mátyás királynak ezen kedvenczében, hogy kincsei élvezetében nem tarta mértéket, másokat megvető s a királylyal mint magához hasonlóval szokott társalogni 1) .

Csoda hogy ily szomorú viszonyok közt még így fen bírta tartani osztálya becsületét a magyar egyház, mit nagy részben annak lehet tulajdonítani, hogy az esztergomi egyház kormánya ekkor az erélyes és ellenségei előtt is nagy tekintéllyel birt Bakacs Tamás kezében volt.

Bakacs polgári pályájának fő feladataként a Szapolyaiak őrszemmel tartása tűnik élőnkbe. A nádor mozgalmait haláláig figyelemmel kisérte; családi tulgazdagodását a magyar királyság és országcsend érdekében meggátolta, és lelkének egész valójával s erélyesen ellenszegült Szapolyai óhajának, hogy király leányt nyerjen nőül, valamint többi izgalmai s lépéseinek, meghiúsítani akarván ezáltal a Szapolyaiak régi tervét, a magyar korona elnyerését. Szapolyai ismét a köznemesség- - ben keresett s talált támaszt. Ezek aztán elleneit, noha a törvényes hatalom s a szentkorona ép méltóságának védei voltak, nemzet ellenségeinek hiresztelték. Az így balra vezetett rendek törvényei, tettei, nyilatkozatai, fájdalom! a pártosság befolyása alatt szerkesztve, annak szellemét lehelik is mindenütt. A királyt s alkotmányt védő osztály főnökei Bakacs bibornok, utána Szathmári György és Szálkái László prímások a pártos gyűlöletet legnagyobb mértékben érezték, sőt e gyűlölet

madásaiban 136,633 a bevétel, 188,884 arany forint lévén a kiadás, a hiány 2250 arany. A számadás Rollernél Hist. Epp. Quinqueeccles. IV. 475. L olvasható.

[1]) Várday levele Rollernél Hist Epp. Quinqueeccl. IV. 491. 1.

a vezető főpapok mellett az alsó papságot is érte s törvényellenes jogsértő indítványok, határzatok és cselek vényekben gyakorta nyilatkozott.

Bakacs ellen leginkább felhasználták az általa létesített, de fájdalom szerencsétlen eredményű keresztes hadat, mely mint tudjuk Dózsa vezérlete alatt vérengző pórlázadássá fajult. Pedig Bakácsot tiskta szándék vezérlé, ő az annyi időtől fogva óhajtott és czélba vett, megkezdett, de soha teljesen nem valósíthatott törökelüzést Europa földéről akarta végbe vinni.

Magyarország súlyosan vétkezett, súlyosan kellett bűnhődnie. Büntetését a mohácsi vérmezőn nyerte. E csatavesztést némelyek a hadvezér Tömöri Pál kalocsai érseknek róják fel bűnül, pedig ő, még csak elfogadni sem akarta a hadvezérséget s midőn reá kényszeriték, azon tanácsot nyujtá, miszerint külföldi segédhadakat gyűjtsenek, ily hatalmas ellenségen a hon csekély ereje ki nem foghatván. De ezen tanácsát csak megszorítva fogadák el, annyira elbizakodtak saját erejükben. Jelen voltam — írja a lengyel Dubravszky — midőn egy Magyarországon első tekintélyű s méltóságú férfiú az én főpapomnak Thurzó Szaniszlónak e szavakat mondá: „nincs sok segédhad küldésére szükségünk; azonban hiresztelj étek, mintha tömérdek sokat küldenétek“ 1) . — Hogy e csatavesztés már egykoruak által egészen más okoknak tulajdonitta to tt, nyilván láthatjuk, az akkori viszonyokat közelebbről ismert gróf Frangepani Kristófnak, 1526. sept 5. Jozefich Ferencz, zengi püspökhez intézett eme soraiból: „Múlt szombaton 450 lovassal Zágrábba jöttünk. Isten bizonságunk: előbb nem indulhattunk. Itt lévén már, másnap egy majd más, majd harmadik ember jött s azt mondta,

[1]) Dubrav.. hist boh. 313. lapon. L- Brodarichot is Katonánál Hist. Grit. XIX. 670.1.

hogy a Török megverte a királyi fölséget. Ugyanaz nap érkezvén a harczból sógortok Kotarics György, az állította, hogy ő Fölsége a Dunán át elszaladt; miért mi hálát adunk Istennek s nem kívánnánk élni, ha ez máskép volna. Miután azonban *ö* Fölsége megmenekült, azt hiszszük, e csapás *hasznos* volt, mert ha a magyarok a török császáron diadalmaskodnak, ki élhetne tovább alattok, ki maradhatna meg köztök s lenne-e határa *kevélységüknek* — Ha mi idejében megérkezheténk a harczba, mi valánk az elsők, kik azon *rósz rend* miatt, moly, mint halljuk, seregünkben uralkodott, elvesztünk volna az ütközetben. Halljuk, hogy *mindenki kapitány volt* s ugyancsak ügyetlen, rendetlenül rohantak a harcznak. De ez megtanítja őket, miszerint jövendőre *szélidébbek s kapitányaiknak engedelmesbek legyenek* [α] *1)* . —

A mohácsi vészben elbukott hazánk régi nagysága, politikai egysége, a sz. korona bogiárai egymás után letöredeztek.

Ugyanekkor veszett el az egyház régi fénye, nagysága és négyszázados egysége is . . .

[1]) Gévaynál Urk. ius. Gesch. v. Ungarn 14.1. — Jászay Magyar nemzet napjai I. 26. L

TARTALOM

Lap.
Lányi Károly élete I
Bevezetés 1

ELSŐ KORSZAK.

A honalapitástól a mohácsi vészig.

1- Fej· Európa keresstény műveltségének kútfeje 19
9. Fej. A négy folyamos honnak előzményei Ismertetése.
1. §· A négyfolyam vidékének őslakosai … 25
2. §. A négyfolyam közének első keresztényei … 28
3. §. A négyfolyamköziek második keresztelése 36
4. §. A római és konstantinápolyi egyház összetalálkozása a négyfolyamközben 46
5. §· A mondottak rövid foglalatja s átmenet a magyar egyháztörténet részleteire 109

Első rész.

A keresztény egyház egyénmüvelése Magyarföldén.

Első fejezet. A magyarok keresztelkedése

1. §. A magyar nemzet ősi vallása, erkölcsei 112
2- §. A magyar nemzet első keresztelői …..... 1445
3. §· II. Sylvester pápának ajándéka 215
4. §. Keresztény magyarok és bevándorlóit lovagok s térítők befejezik a nemzet megtérítését 229
5. §. Pogány magyarok utolsó fölkelése szent István után 264
6. §· Eleink által betanult keresztény hit- s erkölcstan 281

XX- Fejezőt. A keresztény tan föntartására szolgált

I. a szent egyház.

1. §. Magyar érseki s püspöki székek alapítása 299
2. §. Káptalanok s prépostjaik 364
3. §. Egyháziak javai 375

Lap

4. §. A keresztény kath. különösen a magyar egyház viszonya az államhoz 405
5. §· A magyar egyház belszervezete 426
6- §. Lelkészet és isteni tisztelet 455
7. § Zárdák és szerzetek 501
8. §. Az egyházak“ és zárdákhoz mellékelt intézetek 516

XXX- Fejezet A keresztény ten fent art ás ára szolgált II- a tanoda.

1. §. A külföldi keresztény tanodák helyei a magyarok keresztelkedése előtt 522
2. §. A magyar egyházi s világi tanodák helyei s oktatói 526
3. §. Tudományos egyetemek külföldön s hazánkban 536
4. §. Az egyetemek belszervezete 546
5. §. E korszaki oktatás szelleme, tárgyai 557
6. §. Könyvirás, könyvnyomás, könyvtárak 599

Második rész.

J4 *keresztény egyház hatása a társadalomra Magyarföldön.*

X. Fej. Társadalmi intézmények.

1. §- Keresztény közösség. Emberi társadalom javítása 609
2. §. A magyar egyház befolyása az alkotmány és törvények alkotására; egyháziak állami hivatalai 616

XX. Fej. A társadalmi események figyelembe vétele.

1. §. Hazánk viszonya a görög egyház- és birodalomhoz 625
2. §. Keresztes háborúk 638
3. §. Magyar polgári szabadság megőrzése a XIII· és XIV. században 660
4· §. Magyar nemzetiségnek izmaeliták, zsidók, kunok, neugarok elleni megmentése 674
5. §. Patarénok és husziták szemmeltartása 682
6. §. Polgári szabadságnak önkény s belzavar ellenében megőrzése a XV. században 695